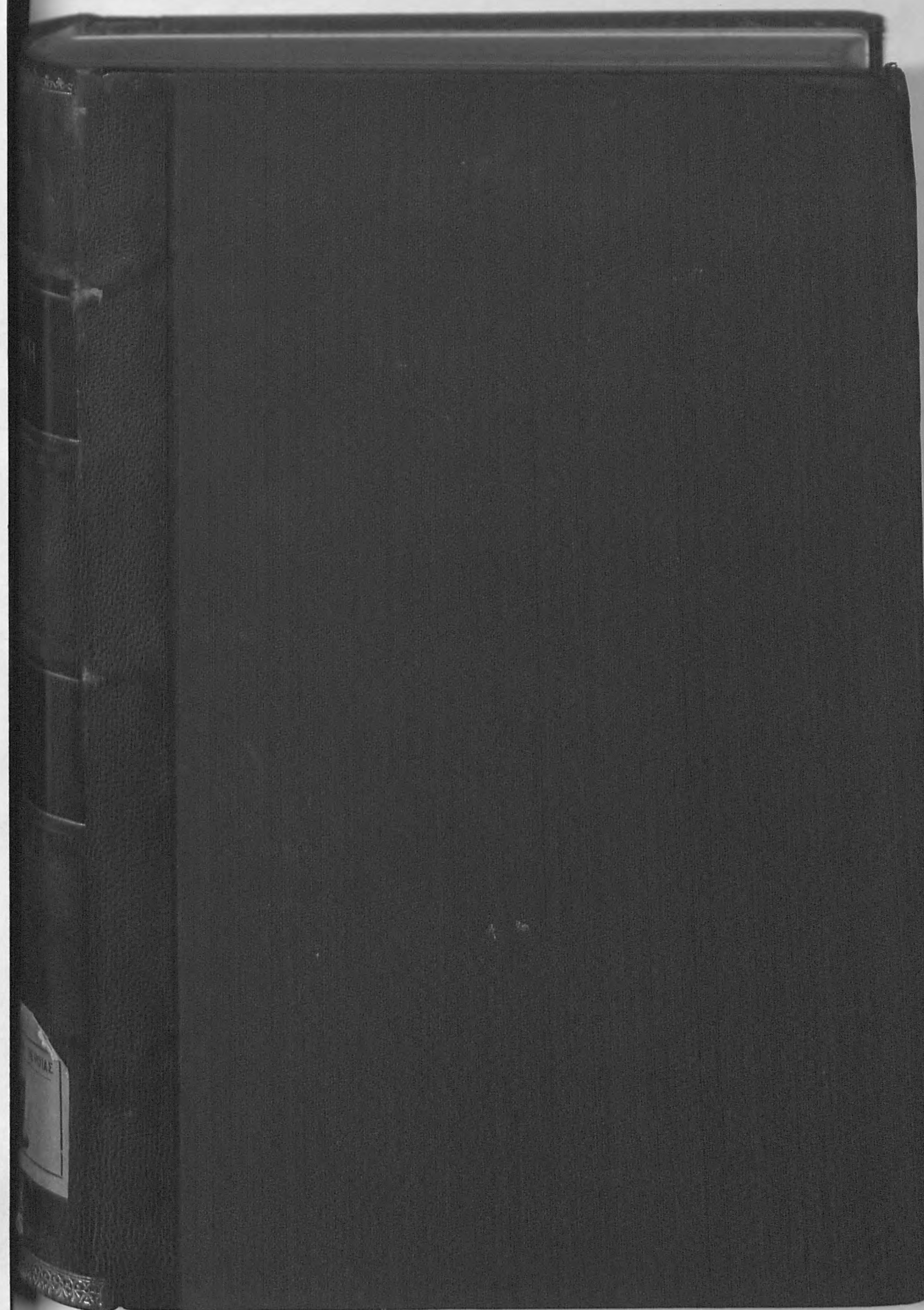

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

+900

Αριθ. εισ. 132

ΔΩΡΕΑ *Σπ. Α. Α. Α. Α.*

50

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

19

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

Σ Υ Λ Λ Ο Γ Η

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΕ ΕΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΙΑ, ΜΕΝ ΤΩΝ Κ. Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ** (διευθ. τ. Ζαριφ. διδ.),
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, **Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Π.**
ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ** (καθ. τῆς φιλ.), **ΣΠΥΡ.**
Π. ΛΑΜΠΡΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Μ. ΛΑΠΠΑ** (δ. φ.), **Θ. ΛΙΒΑΛΑ**
(δ. φ.), **Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ** (καθ.
ἐν τῷ Πανεπ.), **Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ** (καθ. γυμν.), **Ν. Γ. ΠΟ-**
ΛΙΤΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ** (δ. φ.), **Ε. ΡΟΙΔΟΥ**
(δ. ν.), **Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Ι. ΣΒΟΡΩ-**
ΝΟΥ (διευθ. νομισμ. μουσ.), **Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ** (πρώην γυμνασιάρχ.), **ΧΡ.**
ΤΣΟΥΝΤΑ (ἐφ. τ. ἀρχ.), **Δ. ΦΙΛΙΟΥ** (δ. φ.) **Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ** (καθ. ἐν τῷ
Πανεπ.) καὶ ἄλλων λογίων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΜΑΡΑΣΛΗ

Ε. ΚΟΥΡΤΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΤΟΜΟΣ Β'.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ
1898

ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ
1898

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' τόμου)

Δ'. Ἡ ἐλληνικὴ ἐνότης	σελ.	1
Ε'. Οἱ ἀγῶνες πρὸς τοὺς βαρβάρους.	»	142

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΔΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Α'. Οἱ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόλεμοι	σελ.	271
Β'. Ἡ αὐξουσα δύναμις τῶν Ἀθηναίων	»	432
Γ'. Τὰ ἔτη τῆς εἰρήνης	»	576

Πίνακες ἐξηγητικοὶ τοῦ χάρτου τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ θάλασσαν	»	846
(Μετὰ καὶ ἐγχρώμου χάρτου τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀρχῆς)		

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

(ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΕΚ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δ'.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ οἰκῆσεις ἐξετείνοντο ἀνὰ πάσας τὰς παραλίας, ἡ ἡπειρωτικὴ χώρα τῶν Ἑλλήνων ἀπέβαινεν ὁσημέραι στενοτέρα καὶ μικροτέρα. Πράγματι, ἐπειδὴ προσὸν τοῦ Ἑλληνος κυριώτατον ἦτο ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἅπαντες οἱ ὁμόφυλοι οἱ μὴ συμμετέχοντες τῶν προόδων αὐτοῦ, καὶ ἐγγύτατ' ἂν κατῴκουν, ἐθεωροῦντο ξένοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας καὶ αἱ ἀπώταται τῶν χωρῶν, ἐν αἷς εἶχε ῥιζωθῇ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δι' εὐδοκίμου ἀποικίας, ἀνῆκον καθ' ὅλην τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἡ μὲν Ἑλλάς εἶχεν ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τοῦ ὅγκου τῆς βορείου ὀρεινῆς χώρας, ἡ δὲ χερσονησίζουσα χώρα ἀπὸ τῆς ἡπείρου.

Ἐν Ἠπείρῳ διάφορα συγγενῇ φυλὰ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς εἶχον κοινὸν ἱερὸν, ἔπειτα δ' ἐν συσχετισμῷ πρὸς αὐτὸ ἔλαβον καὶ ὄνομα κοινόν¹. Ἡ ἱερὰ ὄρυς τῆς Δωδώνης ἔθαλλεν ἀκόμη ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἀντωνίων, τὸ δὲ χρηστήριον τοῦ Διὸς ἐπέζησεν αἰῶνας ὅλους καὶ μετὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἐξηκολούθησε προσελκῶν πάντοτε ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἱερῶν τοῦ ἑλ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 143.

ληνικοῦ λαοῦ τὸν σεβασμὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τῶν φύλων ἐκείνων τὰ εὐφύεστερα ἐτράπησαν πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς, ἔνθα ὑφίσταντο πλησιέστερον τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῶν μικρασιατικῶν φύλων. Μετ' αὐτῶν δὲ οἶονεὶ συμμετενάστευσαν καὶ αἱ τύχαι τοῦ λαοῦ. Παρὰ δὲ τὸν Θεσσαλικὸν Ὀλύμπον ἐσχηματίσθη ἔπειτα δεύτερον κέντρον, ἐν ᾧ διερρυθμίσθησαν σαφέστερον τὰ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως οἱ μὲν Γραικοὶ μετεβλήθησαν εἰς Ἑλληνας, ὅσῳ δὲ στενότερος γίνεται ὁ μεταξὺ ἀλλήλων σύνδεσμος τῶν ἀμφικτυονικῶν φύλων, τόσῳ καθαρωτέρα ἀποβαίνει καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν πρὸς τοὺς ἔξω τῆς ἀμφικτυονίας. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος ἄρχονται θεωρούμεναι χάραι βαρβαρικάι. Ἐκ νέου εἰσορμῶσι διὰ τῆς Πίνδου φύλα ἡπειρωτικά εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἡ δὲ Θεσσαλία, ἡ ἀρχαιοτάτη Ἑλλάς, γίνεται ξένη εἰς τοὺς Ἑλληνας, εἰ καὶ ἐξακολουθοῦσιν ὑφιστάμενοι ἑξωτερικοὶ τύποι ἐπικοινωνίας. Τὰ δ' εὐγενέστερα τῶν φύλων συγκεντροῦνται περὶ τὸν Παρνασσόν, καὶ ἀποτελοῦσιν Ἑλλάδα στενωτέραν, ἐξ ἧς μένει ἀποκλεισμένον αὐτὸ τὸ ὅλον δυτικὸν ἥμισυ τῶν μέσων ἐλληνικῶν χωρῶν, ὅλη ἡ περὶ τὸν Ἀχελῷον χώρα, ἣτις ἐμμένει εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῆς πρὸς τὴν Δωδώνην σχέσεις. Δύο δὲ χερσόνησοι, ἡ μέση ἐλληνικὴ ἡ κειμένη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀποτελοῦσιν ἔκτοτε τὴν ὅλην κυρίαν Ἑλλάδα, τὴν συνεχῇ, ὡς ἐκάλουν αὐτὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐλληνικάς ἐκείνας οἰκήσεις, αἵτινες περιέβαλλον τὰς χώρας τῶν βαρβάρων δίκην στενῆς παρυφῆς¹.

Οὕτω διὰ διατάξεων ὁρησκειοτικῶν καὶ πολιτικῶν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐξεκρίθη ἐκ μεγάλου πλήθους λαῶν συγγενῶν, ἅπαντα δὲ τὰ κοινὰ ἐθνικὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων συνδέονται πρὸς ὠρισμένα ἱερά, ἅτινα εἶνε τὰ κέντρα τῆς συνενώσεως καὶ αἱ ἀφετηρίαι τῆς

¹ Ἑλλάς συνεχῆς καλεῖται παρὰ Διονυσίῳ τῷ Περιηγητῇ στ. 31 ἐκδ. Meinenke σ. 139. Συνήθως δ' ὑπολογίζονται τὰ βόρεια αὐτῆς σύνορα ἀπὸ τῆς Ἀμβρακίας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ. Πρὸλ. Niebuhr Alte Länder- und Völkerkunde σ. 24. Περὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς σημασίας τῆς πυθικῆς ἀμφικτυονίας ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 161.

ιστορίας. Ἀπ' αὐτῶν ἡ πελασγική γῆ μετεβλήθη εἰς χώραν ἐλληνικήν διὰ τῆς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον προχωρήσεως τοῦ Ἑλληνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἦται τῶν ἀμφικτυονικῶς συντεταγμένων Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν διαδόσεως ὁμοίου πολιτισμοῦ. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψιν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ὡς ὁ θεὸς τῆς θεσσαλικῆς ἀμφικτυονίας εἶνε ὁ ἰδρυτὴς τῆς κοινῆς ἐθνότητος τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἑξαρχος τῆς ἐλληνικῆς ιστορίας.

Ἄλλ' ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ ἐνήργουν τὰ γένη τὰ εἰσαγαγόντα τὴν λατρείαν αὐτοῦ καὶ θεραπεύοντα αὐτὴν δίκην ἱερέων, μετὰ δὲ τοῦ ἱεροῦ δικαίου συνθεμελιώσαντα καὶ τὸ πολιτικὸν δίκαιον. Ἐκεῖνα ὑπῆρξαν τὰ διαμορφώσαντα καὶ διαδώσαντα τὴν ἰδέαν ἐθνικῆς ἐνότητος, ἥς ἡ ἀνάπτυξις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς θέσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν ἱερέων ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ θρησκεία ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς ἔργον εὐσεβείας τῶν ἀτόμων, ἡ δὲ τελεία ἐξάσκησις τῆς λατρείας τῶν θεῶν ἰδίον δικαίωμα ἐκάστου ἐλευθέρου ἀνδρός. Μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων δὲν μεσάζει τάξις προνομιοῦχος. Ἐκαστος Ἕλληνα δύναται νὰ θύσῃ καὶ δεηθῇ ἄνευ μεσιτείας ἄλλου. Ἡ θρησκεία ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ συνοδεύῃ πᾶσαν δημοσίαν τε καὶ ἰδιωτικὴν πρᾶξιν, νὰ καθιερόνῃ πᾶσαν ἡμέραν, νὰ καθαγιαζῇ πᾶν ἔργον καὶ πᾶσαν χαρὰν. Τοῦτο δὲ γίνεται, τοῦ ἀνθρώπου ἐρχομένου διὰ τῆς θυσίας εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς θεοὺς. Πράγματι ἡ θυσία οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ἔκφρασις τῆς ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένης ἐπικοινωνίας μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ δὲ ἄνθρωπος θύων γίνεται ξένος τῶν θεῶν καὶ ἀξιοῦται τῆς μετ' αὐτῶν συνεστιάσεως, ὡς ὁ Τάνταλος ὁ φίλος τῶν θεῶν καὶ οἱ ἀμύμονες Αἰθίοπες τοῦ Ὀμήρου, πρὸς οὓς μεταβαίνει ὁ Ζεὺς, ὅπως συμπαρκαλήσῃ εἰς κοινὴν μετ' αὐτῶν τράπεζαν¹. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλία

¹ [Ὀμήρου Ἰλιάδος Α, 423]. Περὶ δὲ τῆς θυσίας ὡς συμποσίου, οὗ συμμετέχουσιν ἀπὸ κοινοῦ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, ἴδε Göttinger Nachrichten 1861 σ. 361.

αὕτη τῶν θεῶν εἶνε ὁ κύριος ὅρος πάσης σωτηρίας διὰ τοὺς ἀνθρώπους, εἶνε προσιτὴ εἰς πάντ' ἀνήκοντα εἰς τὸ ἔθνος, πᾶς δέ τις ὁ ἔχων καθαρὰς τὰς χεῖρας δύναται παρὰ τὸν βωμὸν νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἐπικοινωνίας ἐκείνης.

Ἄλλ' ἡ θυσία πρέπει νὰ εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν ἀτόμων. Διὰ ταῦτα δέ, εἰ καὶ ἕκαστος ἀρχηγὸς οἴκου εἶνε ἱερεὺς, παρίσταται ἀνάγκη ἰδίας ἱερωσύνης, ὅπως ἡ λατρεία τῶν θεῶν ὑπάρξῃ ἀδιάλειπτος καὶ τακτικὴ καὶ τελῆται κατὰ τὰ νενομισμένα καὶ πάτρια. Διὰ ταῦτα δέ καὶ δὲν δύναται πᾶς τις νὰ γείνῃ ἱερεὺς παντὸς θεοῦ, ἀλλ' αἱ ἱερωσὺναι συνδέονται πρὸς τακτὰ γένη, ἅτινα εἶχον τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἰδίαν ἑαυτῶν, ὅτε προσῆλθον εἰς τὸ κοινὸν τῆς πόλεως. Οὕτω π. χ. ἐν Γέλα ὁ Τηλίνης, ὅστις εἶχε μεταφέρει ἐκ τῆς πατρίδος Τήλου εἰς τὴν Σικελίαν τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ἐκζητήσας παρὰ τῶν συμπολιτῶν χάριν τινά, ἐτιμήθη παρ' αὐτῶν δημοσίᾳ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ἱεροφάντης τῶν θεαινῶν ἐκείνων¹, ἡ δὲ οἰκογενειακὴ αὐτοῦ λατρεία ἀπέβη δημοσία θρησκεία, πρὸς ἧς τὴν συντήρησιν συνεδέετο τὸ ἐξῆς τῆς πόλεως ἡ σωτηρία. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον προωρίζοντο ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς πόλεσι πρὸς τέλεσιν κανονικῶν θυσιῶν ὠρισμέναι πρόσοδοι συνιστάμεναι εἰς ἀγροὺς καὶ νομάς, ἰχθυοτροφεῖα, δάση καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ διοικούμεναι ὑπὸ μελῶν τῶν ἱερατικῶν γενῶν.

Οὕτως ἐγεννήθη κληρονομικὴ ἀριστοκρατία, κεκτημένη δίκαια ἀπαραμειώτα, ἐκ τῶν γενῶν ἅτινα, ἀμοιβαίως σέβοντα τοὺς θεοὺς ἀλλήλων, συνηγοῦντο ἐν τινι πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Ἀπετέλουν δὲ ταῦτα τὸν σταθερὸν πυρῆνα τῶν πολιτῶν, εἰς οὓς προσῆλθον εἴτα τὰ ἄλλα μέλη τὰ συνδεόμενα χαλαρώτερον πρὸς τὴν πόλιν. Διετηρήθη δ' εἰς αἰεὶ ὡς προνόμιον τῶν εὐπατριδῶν τὸ δικαίωμα τοῦ θύειν ἐπὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βωμοῦ ἱερατικοῦ τινος γένους, οἱοὶ ἦσαν ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀττικῇ οἱ Βουτάδαι. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀπετέλουν μὲν οἱ ἱερεῖς ὡς τοιοῦτοι ἰδίαν τάξιν καὶ οὐδέ-

¹ Ἡροδότου VII, 153.

ποτ' ἔμειναν ξένοι πρὸς τὰ λοιπὰ βιωτικὰ ἔργα, τὰ τε εἰρηνικὰ καὶ τὰ πολέμια, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκειότητ' αὐτῶν καὶ τὴν ἰδίαν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς καὶ ἕνεκα τῆς παρ' αὐτῶν γνώσεως τοῦ προσήκοντος εἰς τοὺς θεοὺς ἡξιούντο αὐτοὶ τε καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἰδιαζούσης τιμῆς παρὰ τοῦ λαοῦ. Καὶ ταῦτα διότι τιμιώτατοι πάντων ἐν τῇ πόλει ἦσαν οἱ ἄγραφοι θεσμοὶ καὶ τὰ ἱερὰ νόμιμα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ τηρῶνται ἀκριβέστατα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν. Ἡ δὲ γνώσις αὐτῶν μετεδίδετο μόνον διὰ προφορικῆς παραδόσεως ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τῶν γενῶν, καὶ ἡ παράδοσις αὕτη ἀπετέλει τι τὸ εἰς αἰὶ ἀμετάβλητον καὶ ἀκλόνητον ἐν μέσῳ τῆς ταχείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων μεταβολῆς. Διὰ ταῦτα δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς παραδόσεως ταύτης εἶχον εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τὸν προορισμὸν τῆς ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ διασώσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος καὶ τῆς ἐμμόνου συντηρήσεως τοῦ στενοῦ συνδέσμου τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὡς δ' ἐν τῷ λεκτικῷ τῶν θυσιῶν διετηροῦντο συνήθως ἀρχαῖοι τύποι καὶ ὅροι καὶ ἐν τῇ ἐσθῇτι τῶν ἱερέων καὶ τοῖς νομίμοις διεσώζοντο ἀρχαῖοι δημῳδαὶ χαρακτῆρες, οὕτως ἐπιστεύετο, ὅτι καὶ ἐν τοῖς οἴκοις τῶν θυτῶν διεφυλάσσετο ἡ ἀρχαία γνώμη καὶ τὸ πάτριον ἦθος¹.

Κατὰ ταῦτα ὅσῳ μᾶλλον ἐνεωτέριζον ὁσημέραι αἱ ἐλληνίδες πόλεις, τόσῳ μεγαλειτέρα καὶ σωτηριωδεστέρα ἦτο ἡ ἀντίρροπος εἰς τὰ πάτρια ἐμμονὴ τῶν ἱερατικῶν γενῶν, ἅτινα διὰ τῆς εἰς αὐτὰ παρεχομένης ἀδιαπαύστου τιμῆς ἀνεδεικνύοντο δύνამεις ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἔργον δ' αὐτῶν ἦτο ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἀγνότητος ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἡ ἀπόκρουσις παντὸς ὅστις ἐπειρᾶτο νὰ πλησιάζῃ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως ὢν ἀνάξιος αὐτῶν ἢ ἔχων προθέσεις ἀνοσίους, τοῦθ' ὅπερ συνέβη εἰς τὸν τραχὺν Κλεομένην ἐν Ἀργε.

¹ Περὶ τοῦ συντηρητικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἱερέων (χαμαιεῦναι) ἴδε Mommsen *Arvalmonumente in Rom* ἐν τῇ περιοδικῇ *Grenzboten* 1868, τόμ. Α' σ. 485 κ. ἑ. ἴδε καὶ Curtius *Priesterthum bei den Hellenen. Rede zum 22 März. Berlin. 1877* [καὶ ἐν τῇ τοῦ αὐτοῦ συλλογῇ *Alterthum und Gegenwart*, τόμ. Β' σ. 38 κ. ἑ.].

καὶ ἐν Ἀθήναις¹. Ἐν τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ οἱ ἱερεῖς ἀντε-
προσώπευσαν μετὰ παρρησίας καὶ δραστηριότητος τὴν πολιτικὴν
αὐτονομίαν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν πόλεων, ἐπειδὴ ἡ θυσία, ἣν ἐμε-
λέτα ὁ ξένος βασιλεὺς, ἔμελλε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς τυραννικοὺς
αὐτοῦ σκοποὺς.

Ἰδίως δ' ἀντεπροσώπευον τὸ θεῖον δίκαιον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς
τὰς ἀξιώσεις τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας· μάλιστα δ' ἐπεβάλλετο
εἰς αὐτοὺς ἡ φροντίς περὶ παρακωλύσεως τῆς συγχύσεως τῶν ὁσίων
καὶ τῶν βεβήλων, ἐπειδὴ εἰς τὴν αὐστηράν τήρησιν τῆς διακρίσεως
ταύτης ἐστηρίζετο σύμπασα ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία. Κατὰ ταῦτα
οὐδὲν σκεῦος, οὐ ἐγίνετο χρήσις ἐν ταῖς θυσίαις, ἐπετρέπετο νὰ
χρησιμεύσῃ πρὸς σκοποὺς βεβήλους, οὐδὲν τέμενος ἀφιερωμένον
εἰς τοὺς θεοὺς ἐπετρέπετο νὰ φαιρῇ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, οὐδὲ νὰ προσ-
βληθῇ δικαίωμα τι συναπτόμενον πρὸς τὴν ἱεράν ἐκείνην γῆν· οὐ-
δεμία κατοικία ἀνθρώπων ἡδύνατο νὰ κτισθῇ οὕτως ἐγγὺς ἱεροῦ,
ὥστ' ἐκ τῆς γειτονίας ταύτης νὰ προσβάλληται ὁ πρὸς τοὺς θεοὺς
ὀφειλόμενος σεβασμός². Διὸ οἱ ἱερεῖς ἐξησφάλιζον ἐξαιρέτως τὸ δι-
καίωμα τοῦ ἀπαραθιάστου τῶν ἱερῶν τεμενῶν, καὶ ἀντιπασσόμε-
νοι πρὸς τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ἐπροστάτευσον πάντας ἐκεί-
νους, ὅσοι ᾔθελον εὖρει ἄστυλον παρὰ τοῖς θεοῖς ἢ ᾔθελον ἔλθει
εἰς οἰανδὴποτε ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς ἑδάφος ἱερόν. Τέλος δὲ,
ἐπειδὴ ἡ ἐγκόσμιος πολιτεία ἡσθάνετο ἑαυτὴν ἐν πᾶσιν ἀτελεῇ καὶ
ἀνεπαρκῇ, οἱ ἱερεῖς ἐμερίμνων πολλαχῶς περὶ ἐπικουρίας αὐτῆς.
Καὶ δὴ ἀνελάμβανον τὴν διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τῶν νόμων ἐνί-
σχυσιν τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας, τὴν διὰ τῆς ἀπειλῆς θεϊκῶν
ποινῶν παρακώλυσιν τῆς παραβάσεως τῶν νόμων, τὴν ἐπιβολὴν
ἄρῶν εἰς τοὺς κεκηρυγμένους ἐχθροὺς τῆς πολιτείας ἐπ' ὀνόματι
τῶν θεῶν καὶ τὴν κατ' ἀρέσκειαν τοῦ θεοῦ διάταξιν καὶ διεύθυν-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 594.

² Ὁ νόμος οὗτος ἐτηρεῖτο ἐν Τανάγρα. Ἴδε Πανσανίου IX, 22, 2. Πρὸς. Ἀμμια-
νοῦ Μαρκελλίνου XXVII, 9. Bötticher Andeutungen über das Heilige und
Profane. 1846 σ. 4.

σιν τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων τῶν πόλεων, ἰδίως δὲ τῆς ἀποστολῆς ἱερῶν θεωριῶν εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν Δῆλον.

Διὰ πάντας δὲ τούτους τοὺς λόγους τὰ ἱερατικά γένη ἦσαν τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς τὴν πολιτείαν, καὶ ἡδύναντο ἐντεῦθεν εὐκολώτατα νάποτελέσωσι δύναμιν ἰσχυράν, ἀντιτασσομένην ἐπικινδύνως εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐν περιπτώσει ἐναντιώσεως. Τοῦτο συνέβη ἐπὶ παραδείγματι ἐν Χίῳ, ὅτε οἱ ἱερεῖς ἀπέκρουσαν τὴν ἔκδοσιν ἱκέτου, ἣν εἶχον ἀποφασίσει οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, καὶ ἐξεδήλωσαν τὴν ἐναντίωσιν αὐτῶν κηρύξαντες ἐπ' ὀνόματι τῶν θεῶν, ὅτι δὲν ἤθελον νάποδεχθῶσι μηδεμίαν θυσίαν μηδὲ δωρεάν ἐκ τῆς διὰ τῆς ἱεροσυλίας ἐκείνης κτηθείσης χώρας. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀφορισμὸς, ὃν ἐπέβαλλον εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἀταρνέως¹.

Ἐν δὲ ἡμέραις στάσεων ἀπετέλουν οἱ ἱερεῖς φατρίαν συντηρητικὴν, κεκτημένην δύναμιν μεγάλην. Διὸ, ὅτε βίαιός τις νεωτεριστῆς, οἷος ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ἀντικαθίστανε λατρείαν θεοῦ τινος ἢ ἥρωος δι' ἄλλης, κύριον αἷτιον τῆς μεταβολῆς ταύτης ἦτο ἢ ἐκ τῆς πολιτείας ἀπομάκρυνσις βμάδος ἑλῆς οἴκων ἀντιτασσόντων εἰς αὐτὸν ἐπίμονον ἀντίστασιν καὶ ἢ ἀντ' αὐτῶν ἀνάδειξις ἄλλων γενῶν εὐνούτερον διακειμένων. Ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ διεσπῶντο τὰ ἱερατικά γένη εἰς φατρίας ἀντιμάχους, τοῦθ' ὅπερ διαγινώσκομεν σαφῶς ἰδίως ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πεισιστρατιδῶν². Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον τὰ ἱερατικά γένη καὶ παρὰ τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν εἶχον ἐν τῇ δημοσίῳ βίῳ, δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὰς ἱεραρχικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ ταῦτα διότι δὲν συνεχρότουν θάσσον ἐνιαῖον. Οἱ μὲν θεοὶ τῶν πόλεων ἦσαν ὑπεράγαν πολλοί, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν ἱερατικῶν οἴκων ὑπεράγαν μέγας. Ὡς δ' οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἦσαν πρεσβύτεροι καὶ νεώτεροι, ἐπιφανέστεροι καὶ ταπεινότεροι, ἀκαμπτότεροι καὶ εὐκίνητότεροι, οὕτω καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐπεδείκνυσον τὰς αὐτὰς διαφοράς.

Ὅλως δὲ διάφορος τῆς ἱερωσύνης ἦτο ἡ μαντικὴ. Βάσις δὲ

¹ Ἡροδότου I, 160.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 556.

ταύτης ἦτο τὸ πιστευόμενον, ὅτι οἱ θεοὶ εὐρίσκονται ἀδιακόπως ἐγγὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι ἰθύνοντες τὰ τοῦ κόσμου ἐνδιατρίβουσι περὶ πάντα τὰ καθ' ἕκαστον καὶ δὲν ἀπαξιοῦσι νὰ γνωρίσωσι τοὺς σκοποὺς αὐτῶν εἰς τὸ μυωποῦν καὶ δεόμενον συμβουλευῶν ἀνθρώπινον γένος. Θεοί, φύσις καὶ ἄνθρωποι συνδέονται κατὰ τὴν πίστιν ταύτην διὰ δεσμῶν ἀδιαλύτων. Ἄν δὲ κατὰ ταῦτα ταραχθῇ ἡ ἡθικὴ τάξις, ἐφ' ἧς στηρίζονται τὰνθρώπινα, ἡ διατάραξις αὕτη θὰ ἐκδηλωθῇ ἀναγκαίως καὶ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ. Ἄσυνήθη φυσικὰ φαινόμενα κατὰ τὸν οὐρανὸν ἢ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης, σεισμοί, λοιμοί, σιτοδεΐα εἶνε σημεῖα τῆς ὑπὸ ἀδικίας προκληθείσης θεϊκῆς ὀργῆς. Ἀρκεῖ δὲ ὅπως οἱ θνητοὶ κατανοῶσι τὰς θείας ταύτας ἐκδηλώσεις καὶ ἐπωφελῶνται αὐτάς.

Ἄλλὰ πρὸς τοῦτο εἶνε ἀνάγκη ἰδίας δεξιότητος, ἥτις δὲν δύναται νὰ κτηθῇ διὰ διδασκαλίας ὥς τις ἀνθρωπίνῃ τέχνῃ ἢ ἐπιστήμῃ. Ἄλλ' ὑπάρχει ἰδία τάξις ὠρισμένων ἀτόμων καὶ γενῶν, ἐμφορουμένων μὲν χάριτος θείας, ἐχόντων δ' ἀνεωγμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὧτα πρὸς τὰς θείας ἐκδηλώσεις. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι μετέχουσιν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τοῦ θείου πνεύματος. Διὰ ταῦτα δ' ἔργον αὐτῶν καὶ καθῆκον εἶνε νὰ παρουσιάζωνται ὡς ὄργανα τῆς θεϊκῆς θελήσεως, καὶ ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀντιτάσσειν τὸ ἄξιωμα αὐτῶν πρὸς πᾶσαν ἐγκόσμιον δύναμιν. Ἐντεῦθεν δὲ καθίσταντο ἀναπόφευκτοὶ αἱ συγκρούσεις· αἱ δὲ ζωνοὶ ἀναμνήσεις, ἃς διέσωζεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς περὶ τῆς δράσεως ἀνδρῶν οἷοι ὁ Τειρεσίας καὶ ὁ Κάλχας, μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὴν ἐπικουρίαν καὶ ὑποστήριξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν βιαίαν ἀντίστασιν, ἧς ἔτυχεν ἡ ἡρωικὴ βασιλεία παρὰ τῶν μαντικῶν ἀνδρῶν.

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἰδίως ἐν τῷ ἀέρι ἐπεζητεῖτο ἡ παρατήρησις τῶν διοσημιῶν. Διὰ ταῦτα ὁ κεραυνὸς, ἡ καταιγὶς καὶ πάντα τὰ φαινόμενα τὰ διακόπτοντα τὴν μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἰρήνην καὶ ἁρμονίαν θεωροῦντο σημεῖα νοθεσίας τῶν θεῶν· ἀλλ' ἰδίως ἐφαίνοντο οἱ οἰωνοί, ἥτοι τὰ πτηνὰ, μάλιστα δὲ οἱ ὑψιπέτεες, προωρισμέ-

νοί εἰς συντήρησιν τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν γηγένων καὶ τῶν ὑπερκosμίων. Πρὸς τούτοις δ' ἐπειδὴ ἡ θυσία ἦτο τὸ μέσον, δι' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦν ἀμέσως πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐπεβάλλετο ἡ κατ' αὐτὴν μάλιστα ἐπισκόπησις τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἀληθῶς, ἀφ' οὗ ἐπεθύμουν νὰ βεβαιωθῶσι πρὸ τῆς ἐνάρξεως παντὸς ἀξίου λόγου ἔργου περὶ τῆς μετουσίας τοῦ Θεοῦ, ἔπρεπεν, ὡς εἰκὸς, πᾶσα διατάραξις ἐν τῇ τελέσει τῆς θυσίας νὰ διαγνωσθῇ ὡς δηλοῦσα τὴν παρὰ τῶν θεῶν ἄρνησιν τῆς μετουσίας ἐκείνης καὶ ἐνδεικνύουσα τὴν παραίνεσιν ἀποτροπῆς ἀπὸ τοῦ μελετωμένου ἔργου. Ἐντεῦθεν προήρχετο ἡ ἐπιμελὴς ἐπισκόπησις τῶν ἱερείων, ἅτινα, καὶ ἂν ἦσαν ἐξωτερικῶς ὡραῖα καὶ ἄσφογα, ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἐσωτερικὰ ἐλαττώματα καὶ ἀτελείας καθιστανούσας αὐτὰ ἀνάξια τῶν θεῶν· ἐντεῦθεν ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις τῆς φλογὸς τῆς θυσίας καὶ πάντων τῶν ἄλλων συστατικῶν καὶ τῆς ὅλης πορείας τῆς ἱεροτελεστίας, ἥς γινομένης, πάντες ἐκαρὰδόκουν ἐν θρησκευτικῇ σιγῇ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ τομαὶ καὶ τὰ σχίσματα τοῦ δέρματος τῶν ἱερείων ἤξιοῦντο προσοχῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ¹.

Διὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν ἰδίαν σημασίαν ἔχει ἡ μελέτη τῆς σχέσεως τῆς ἐλληνικῆς μαντικῆς πρὸς τὰνάλογα ἔθιμα τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν.

Παρ' ἅπασιν εὐρίσκομεν ἀνεπτυγμένα εἶδη τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν μελλόντων, κυριώτατον δὲ κέντρον καὶ τούτου τοῦ κλάδου τῆς ἀνθρωπίνης ἐπινοήσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία Βαβυλών. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκομεν τὸ πρῶτον τὴν χρῆσιν τοῦ κλήρου ὡς καὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἥπατος τῶν ἱερείων. Ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ πρῶτον ἡ μαντικὴ ὠρισμένον καὶ σαφῶς διαγεγραμμένον χαρακτῆρα διὰ τοῦ συνδέσμου αὐτῆς μετὰ τῆς χαλδαϊκῆς ἐπιστήμης καὶ ἰδίως μετὰ

¹ [Σχόλ. *Πινδάρου* Ὀλυμπ. Γ', 111· λαμβάνοντες γὰρ (Ἰαμίται) τὰ τῶν ἱερείων δέρματα ἐπιτιθέασιν εἰς τὸ πῦρ καὶ οὕτω μαντεύονται· ἐνιοὶ δὲ οὕτω φασί· τεμνομένοις δέρμασι μαντεύεσθαι αὐτούς. Λαμβάνοντες γὰρ τὰς βύρσας τῶν ἱερείων ἐσχιζόν, καὶ κατὰ τὰ σχίσματα ἐμαντεύοντο ἀφορώντες εἰς τὴν τομὴν, πότερα, εὐθεῖα ἔστιν ἢ οὐ. — μαντεύεσθαι, ἀφορώντας εἰς τὰς σχισμάς τῶν δερμάτων, πότερον εὐθεῖα ἔστιν ἢ οὐ].

τῆς ἀστρονομίας. Ἐν Μεσοποταμίᾳ ἐδιδάχθησαν οἱ ἄνθρωποι τὴν κατανόησιν τῶν νόμων τῶν οὐρανίων σωμάτων, καὶ διὰ ταῦτα ἐνταῦθα ἤρχισαν τὸ πρῶτον οὐ μόνον νὰ κανονίζωσι κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ τὰ πρὸς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦντα ἔργα τῶν ἀνθρώπων κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάσσωσι τὸν ὅλον ἀνθρώπινον βίον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀστρῶν. Ἐβλέπον τοὺς ἀστέρας ἄνωθεν τῆς συγχύσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τρεπομένους τὴν κανονικὴν αὐτῶν ὁδὸν ἐν φωτεινῇ διαυγείᾳ, καὶ ἐπεξέτεινον τὴν τὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου κανονίζουσιν ἐπίδρασιν αὐτῶν καὶ εἰς τὰ τοῦ ἡθικοῦ κόσμου. Ποῦ ἡδύνατο νὰ εὑρεθῇ ὅριον τῆς ἐπίδράσεως αὐτῶν, ποῦ ἐθραύετο ἡ ἄλυσις τῆς μυστηριώδους συνεχείας; Οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι ἥκιστα εὐδιάθετοι νὰ ὀρίσωσι τοιαύτας διακρίσεις, παρεδίδοντο δὲ μᾶλλον ἀκράτητοι εἰς τὴν ἀντίληψιν κοσμικοῦ συνόλου, οὐ οὐδὲν μέλος ἡδύνατο νὰ διασπασθῇ, καὶ διεμόρφωσαν συμφώνως πρὸς ταύτην τὴν ἀντίληψιν τὸ ἴδιον σύστημα τῆς παρατηρήσεως τῶν τοῦ κόσμου. Πρὸς δὲ τὴν ἐπιτολὴν καὶ τὴν δύσιν τῶν οὐρανίων σωμάτων κατεμέτρουν τὰς περιόδους, καθ' ἃς συνετελοῦντο αἱ τύχαι τῶν λαῶν, περιελάμβανον εἰς τεχνητὰ συστήματα ἀριθμῶν τὰς ἱστορικὰς ἐξελίξεις, καὶ κατὰ τοὺς ἀστερισμοὺς τοῦ οὐρανοῦ καθώριζον τὴν ἐπίγειον ζωὴν ἐκάστου ἀνθρώπου.

Οἱ δ' Ἕλληνες παρέλαβον τὴν τοιαύτην διδασκαλίαν ἐξ Αἰγύπτου. Ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ εὗρον ἕκαστον μῆνα, ἐκάστην ἡμέραν καὶ ἐκάστην ὥραν ἀφιερωμένας εἰς τακτὸν θεόν, κατὰ δὲ τὴν τυχαίαν ὥραν τῆς γεννήσεως ἐπίστευον ὅτι ἐκ τῶν προτέρων καθωρίζετο ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ προσοχῆς δὲ καὶ ἐπιμελείας ἀνεγράφετο πᾶν σημεῖον καὶ ἐσημειοῦντο τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ, ὅπως διατυπωθῇ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον τέλειον σύστημα διδασκαλίας.

Ἰδιάζουσιν δὲ σπουδαιότητα πρὸς μετάδοσιν τῶν διδασκαλιῶν τούτων ἔσχον αἱ μεθόριοι χῶραι αἱ κείμεναι μεταξὺ τῶν δύο

ἡμίσεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, αἱ ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκείνης, ἣτις ἀνήκει κατὰ τὸ ἡμῖσι εἰς ἐκατέραν τῶν ἡπείρων. Ἰδίως δὲ τοιαῦται ἦσαν αἱ νότιοι ἀκταὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας αἱ κείμεναι πλησιέστατα τῶν οἰκίσεων τῶν σημιτικῶν λαῶν καὶ αὐταὶ δὲ οἰκηθεῖσαι ὑπὸ Σημιτῶν¹, αἱ παρὰ τὰς νοτίους κλιτύας τοῦ Ταύρου κείμεναι χῶραι, ἡ Κιλικία, ἡ Παμφυλία, ἡ Λυκία, ἡ Καρία, καὶ τῶν νήσων ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κρήτη. Αὗται ὑπῆρξαν αἱ χῶραι, ἐν αἷς ἡ ἐνθουσιώδης φυσιολατρεία καὶ τὸ βελὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν σημιτικῶν λαῶν συνεζεύχθη πρωιμώτατα μετὰ τοῦ διαυγοῦς καὶ ὑπὲρ τοῦ μέτρου καὶ τῆς τάξεως πονοῦντος πνεύματος τῶν Ἀρίων. Ἐκεῖ δ' εὐρίσκομεν κατὰ προτίμησιν καὶ τὴν κοιτίδα τῆς μαντικῆς τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Κιλικίᾳ ὑπῆρχον πανάρχαια κέντρα μαντείας· ὁ γενάρχης τοῦ ἔθνους τῶν Καρῶν ἐθεωρεῖτο ὁ ἐφευρετὴς τῆς οἰωνοσκοπίας· κατὰ τὰ ὅρια τῆς Καρίας καὶ τῆς Λυκίας ὄκουν οἱ Τελμῆσσιοι, ὧν οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες κατεῖχον τὸ δῶρον τῆς μαντικῆς· ἐκ δὲ τῆς Λυκίας κατήγετο ὁ Ὀλλήν, ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων προφῆτης, καὶ παρὰ τῶν Παμφυλίων εἶχον διδαχθῆ τὰ θαυμάσια τῶν μαγικῶν αὐτῶν τεχνῶν. Ἐν τῇ μαντικῇ δὲν ὑπάρχουσιν ὅρια χωρίζοντα τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς ἰδίους κύκλους ἰδεῶν.

Ἀπάντων δὲ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπινοηθέντων καὶ τελειωθέντων εἰδῶν τῆς οἰωνιστικῆς, τῆς διὰ τῆς κυβείας καὶ τῆς κληρομαντείας, τῆς ὄνειρομαντείας καὶ ἀστρομαντείας, τῆς λιθανομαντείας καὶ τῆς ἐξηγήσεως τῶν διοσημιῶν, τῆς ἐρμηνείας τῆς κλαγγῆς καὶ τῆς πτήσεως τῶν οἰωνῶν, ἐπανευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἔχνη καταφανῆ. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι ἐκτίσθησαν κατὰ διάγραμμα σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν παρὰ Βαβυλωνίους λατρεῖαν τῶν πλανητῶν².

Δὲν περιωρίσθησαν δὲ οἱ Ἕλληνες μόνον εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς κληρονομίας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ μετέπλασαν αὐτὴν καὶ μετέ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 112.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 125.

βαλον εἰς κτῆσιν ἐθνικὴν. Ἡ δὲ μετάπλασις ἐκείνη ἔγινε κυρίως ἤδη ἐν ταῖς παραλίσαις ἐκείναις χώραις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδίως δ' ἐν Λυκίᾳ, ἐν ᾗ βλέπομεν τὴν ἀναλαμπὴν πνευματικοῦ βίου ὅλως διαφόρου τοῦ ἀνατολικοῦ, ὃν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἡῶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄν δ' ἐρωτήσωμεν τί εἶνε τὸ παρέχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μαντικὴν τὸν ἐθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, θὰ διαγνώσωμεν ὡς τοιοῦτον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος τὴν διατηρουμένην καὶ ἐκδηλουμένην καὶ ἐκεῖ ἔνθα ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται εἰς τὴν διοίκησιν τὴν ἐκ τῶν ἄνω. Ἀληθῶς ὁ Ἕλλην χρηστηριαζόμενος ἀπέχεται πάσης ἀνδραποδώδους ὑποδουλώσεως εἰς τὴν εἰμαρμένην, καὶ ἀναγνωρίζει τὴν συνειδήσιν ὡς τὴν φωνὴν τοῦ θεοῦ τὴν ἀντηχοῦσαν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρωπίνοις σπλάγχχνοις καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης διοσημίας καὶ ὡς τὴν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ταύτης μαρτυρουμένην ἰδίαν εὐθύνην, ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφύγῃ ἀνάδρως χωρὶς νὰ προδώσῃ τὰ εὐγενέστατα τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ. Τὴν δ' ἐκπλήρωςιν τοιούτων καθηκόντων, ἅτινα καθαρῶς διαγράφονται ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἡθικοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὑποτάσσει ὁ Ἕλλην εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ περιδεοῦς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Τὸ δὲ φρόνημα τῆς ἡθικῆς ταύτης ἐλευθερίας ἐκδηλοῦναι ὁ Ὅμηρος διὰ τῶν ἐξῆς στίχων, οὓς ἐκφέρει ὁ Τρῶς ἦρως, ὃν ὁ Πολυδάμας ἀπέτρεπεν ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος, προβάλλων δυσιοῦνους μαντείας:

ἡμεῖς δὲ μέγαλοιο Διὸς πειθώμεθα βουλῇ,
ὃς πᾶσι θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει
Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης¹.

Τὸ δ' αἰσθημα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τοῖς τύποις τῆς μαντικῆς. Πάντων τῶν παρὰ τοῖς Τυρρηνοῖς καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἀναπτυχθέντων διδαγμάτων τῆς μαντείας τὰ σπέρματα

¹ [Ὅμηρου Ἰλιάδος Μ, 241 κ. ε.].

εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Οὗτοι ἐγίνωσκον τὴν οἰωνοσκοπίαν οὐχ ἥττον τῶν Ῥωμαίων· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο γένος ζῶων παρετήρησαν κατὰ προτίμησιν καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας τὰ πτηνὰ, καὶ ἡ μαντικὴ αὐτῶν ἡρύετο τᾶριστα τῶν διδαγμάτων ἐκ τῆς ὀρνιθοσκοπίας. Ἄλλ' ἀντιστρατεύεται εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἡ καθυπόταξις τῆς οἰωνοσκοπίας εἰς συστηματικούς κανόνες, οἳ οἱ τῶν *auspicia* ἐν Ἰταλίᾳ, ἔνθα οἱ οἰωνοὶ γενόμενοι ἐφόδιον τῆς πολιτικῆς πράξεως καὶ πείρας ὑπήχθησαν εἰς σταθεράς διατυπώσεις ὡς ἅπαντα τὰ τῆς πολιτείας. Καὶ ἀνάλογόν τι μὲν πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐν Ῥώμῃ εὐρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ ἐν αὐτῇ δῆλα δὴ ὁ δημόσιος βίος ἐξηρτήθη κατὰ τὰ καίρια ἀπὸ διοσημιῶν. Αἱ μὲν ἀρχαιρεσῖαι τῶν ἐφόρων φαίνεται ὅτι συνεδέοντο πρὸς οἰωνοσκοπίαν, ἐπεκαλοῦντο δὲ πρὸς ἐπίτευξιν πολιτικῶν σκοπῶν ὄνειρα ἐπιφανιζόμενα εἰς τοὺς ἐγκοιμωμένους ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πασιφάης¹. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔμεινε τελείως ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τοιούτων τύπων καὶ πάσης οἰαζομένης ἀνελευθεροῦ δεσμεύσεως. Καὶ διετηροῦντο μὲν ἐν τισιν οἴκοις τὰ πατροπαράδοτα εἶδη τῆς μαντείας, ἡ δὲ πολιτεία ἀπεδέχετο τὸ ἀξίωμα τῶν οἰκῶν τούτων, οἳ ἦσαν οἱ Πυθαίσται καὶ οἱ Δηλιασταί, οἵτινες ἀπὸ τακτοῦ ἱεροῦ χώρου ἐτήρουν τὰς ἐπὶ τῆς Πάρνηθος ἀστραπὰς, καὶ ὠρίζον ἐξ αὐτῶν τὸν χρόνον πρὸς ἀποστολὴν τῶν θεωρῶν εἰς Δῆλον καὶ Δελφοὺς². Παρὰ δὲ τῷ πλήθει ἐξηκολούθει ὑφισταμένη ἡ δεισιδαιμονία, ἥτις ἐν χρόνοις συγχύσεως καὶ ταραχῆς προσέπεντα δύναμιν νέαν. Οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις διελύετο ἡ ἐκκλησία, ἐπερχομένης ἀσυνήθους διοσημίας, ἡ ἂν δυσοίωνα ζῶον ἀνემιγνύετο εἰς τὰς τάξεις τῶν πολιτῶν. Τοιαῦτα δέ τινα ἡδύναντο ἐν τισι περιστάσεσι νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς σκοποὺς φατριαστικούς. Ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ δημοσία συνειδήσις ἐγίνετο καθαρωτέρα ἐν τῇ σολωνείῳ πολιτείᾳ, ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον τὰ τοιαῦτ' ἀπέβαλλον τὴν σημασίαν αὐτῶν, καὶ ἐνισχύετο ἡ εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔμφυτος

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 319.

² [Στράβωνος IX, σ. 404].

τάσις πρὸς ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν. Αὐξανούσης δὲ τῆς μορφώσεως, τὸ πνεῦμ' ἀπηλλάσσεται ὅσημέραι μᾶλλον τῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως, καὶ ἐξήτει νάνεῦρη τοὺς νόμους τῆς δράσεως ἐν ἑαυτῷ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἁρμονίας πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ θείου. Καὶ ἐπιτελοῦσι μὲν μάντις καὶ οἰωνοσκοποὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ὡς καὶ πρότερον, ἀλλ' οἱ μὲν πολῖται μένουσιν ἐλεύθεροι, ἕκαστος συνῶδ' αὖτῃ ἰδίᾳ παιδεύσει, νάξιώσῃ μείζονος ἢ ἐλάσσονος προσοχῆς τὰς τέχνας αὐτῶν, ἡ δὲ πολιτεία οὐδαμῶς ἄπτεται τῶν τοιούτων καὶ μόνον προσέχει εἰς τὴν ἀποτροπὴν κακοτέχνου φανακισμοῦ· τοιοῦτος ὁ ἔλεγχος ὁ ἐν Ἀθήναις ἀσκούμενος ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν¹. Ἄλλ' ἐν γένει πάντα τὰ ὑποδεέστερα εἶδη τῆς μαντικῆς τῆς συνισταμένης εἰς τὴν ἀκριβολόγον παρατήρησιν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ὡς καὶ ἡ ἐπίτεχνος ἐρμηνεία οἰωνῶν ἢ μεταπίπτουσα εἰς ἐπαγγελματικὴν ἐξάσκησιν ταπεινὴν καὶ φιλοκερδῆ, ἐθεωρήθησαν ἐνωρίς ἀνήκοντα εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δεισιδαιμονίας· μόνη δὲ διετήρησε σημασίαν καὶ ἀξίαν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνη ἡ μαντικὴ ἢ ἐκπηγάζουσα ἐκ πνευματικῆς ἀνυψώσεως προερχομένης ἐκ πλησιεστέρας πρὸς τὸ θεῖον ἐπικοινωνίας.

Ἡ δ' ἀνωτέρα αὕτη προφητεία ἀνῆκεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, δι' ἧς μετὰ καὶ τῆς ὅλης θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων ἔτυχε τῆς ὑψίστης ἀναπτύξεως καὶ ἡ μαντικὴ. Αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων εἶνε ὁ προφήτης τοῦ ὑπάτου Διὸς καὶ ὁ μεσίτης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων· αὐτὸς παρ' αὐτοῦ λαβὼν ἔχει ἔργον τὸ παρέχειν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῶν· ἐν δ' αὐταῖς ἐκείναις ταῖς χώραις, ἐν αἷς πρωιμώτατ' ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Καρίᾳ καὶ Λυ-

¹ Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ' σ. 417. Ἐν τῇ συνόλῳ τοῦ Curtius Über die Mantik des Alterthums, λόγον πανηγυρικὸν ἐκφωνηθέντα ἐν Γοτίγγῃ τῇ 4 Ἰουνίου 1864, περιλαμβανόμενον δὲ καὶ ἐν τῇ τοῦ αὐτοῦ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 163 κ. ἐ.

κία, ἐπιχωριάζουσι πάντα τὰ εἶδη τῆς μαντικῆς. Ἄλλ' ἰδίως ἀπολλώνιος εἶνε ἡ μαντικὴ ἐκείνη ἢ ἀπορρέουσα ἐκ ποιᾶς τινος ἐπιλάμψεως καὶ ἐξάρσεως τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπίνης, ἐκ καταστάσεώς τινος, καθ' ἣν παρέχεται εἰς τὸ γήινον πνεῦμα ἡ ἐπισκόπησις ὑψηλοτέρας τινὸς τάξεως τῶν πραγμάτων. Τότε οὐδεὶς λόγος περὶ εὐχαριστήσεως πολυπράγμονος περιεργείας, ἀλλὰ περὶ ἀποκαταστάσεως ἁρμονικοῦ συνδέσμου μεταξὺ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀοράτου. Περὶ τοῦ προφήτου Ἐπιμενίδου¹ ἐλέγετο, ὅτι ἐμαντεύετο μόνον περὶ τῶν ἤδη γεγονότων. Τοιαῦται λοιπὸν μαντεῖαι ἦσαν καθ' ὅλου εἰπεῖν ὀρθαὶ κρίσεις περὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἔνθα ἐπεζητεῖτο ἡ μετὰ τοῦ θείου ἁρμονία. Δὲν διέτριβον περὶ τὰς περιπετείας τῶν εὐμεταβλήτων γηίνων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀμεταπτώτων διατάξεων τοῦ θείου δικαίου, αἵτινες ἔπρεπε νὰ παραστῶσι ζωηραὶ κατενώπιον τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι τότε ἔμελλον καὶ ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα νὰ διαλυθῶσιν αἱ ἀνησυχίαι καὶ οἱ δισταγμοί.

Ὁ θεὸς ἐκλέγει αὐτὸς τὰ ὄργανα τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ, πρὸς ἔνδειξιν δὲ τοῦ ὅτι ἡ θεία θέλησις δὲν ἀποκαλύπτεται δι' ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ τέχνης ὁ Ἀπόλλων λαλεῖ δι' ἀδυνάτων παρθένων καὶ γυναικῶν. Ἡ δὲ κατάστασις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν εἶνε κατάστασις ἰδίας τινὸς ἐξάρσεως τῶν δυνάμεων, ἀλλ' ἡ ἰδία δύναμις ὡς καὶ αὕτῃ ἡ ἰδία συνείδησις οἰονεὶ ἀμαυροῦνται, καὶ τοῦτο ὅπως ἀκουσθῇ πολὺ μᾶλλον καθαρωτέρα ἡ θεϊκὴ φωνή. Τὸ οὕτω δ' ἀνακοινωθὲν ἀπόκρυφον τοῦ θεοῦ εἶνε οἰονεῖ τι ἄχθος πιέζον τὸ εἰσδεχόμενον αὐτὸ πνεῦμα· εἶνε μὲν διαυγῆς τις θεὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὅχι καὶ πλήρης ἀνάπαυσις τοῦ πνεύματος. Διὰ ταῦτα ἡ προφητις ἡ Σίβυλλα δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐξαγγείλῃ αὐτὴν τὴν ἀποκάλυψιν· τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐκφερόμενα εἶνε ἀκατανόητα εἰς αὐτὴν τε καὶ τοὺς ἀκούοντας. Ἐντεῦθεν εἶνε χρεία ἐξηγήσεως, ὅπως ἡ προφητεία ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἦσαν κεκλημένοι εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλοι οἱ διέ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 480.

ποντες τὰ τῆς λατρείας, ἅτε εὕρισκόμενοι εἰς στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὸν θεόν· τοῦτο δ' ἐπήνεγκε τὴν πολλῶν ἀγαθῶν πάροχον συνένωσιν τῆς μαντικῆς καὶ τῆς ἱερωσύνης, αἵτινες τὸ κατ' ἀρχὰς οὐδὲν εἶχον πρὸς ἀλλήλας κοινόν. Οἱ δ' ἐξηγηταὶ τῶν θείων χρησμῶν ἐπωφελοῦνται αὐτοὺς ὁσημέραι μᾶλλον πρὸς αὕξησιν τῆς ἰδίας δυνάμεως. Καὶ καλοῦσι μὲν ἑαυτοὺς προφῆτας, ἐπιτελοῦσι δὲ αὐτοὶ ἐκεῖνοι τὸ προφητικὸν ἔργον, ὡς συνέβαινεν ἐν Κλάρω¹, ἢ ἐκλέγουσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ τὰς προφήτιδας². Οὕτω δ' ἡ μαντικὴ ἀποβαίνει ὑπηρετικὴ τῶν ἱερέων, καὶ ἡ θεοκρατικὴ αὐτῆς δύναμις μεταβαίνει εἰς τὰ ἱερατικὰ γένη.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ μαντικὴ ἐξαρτᾶται καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῆς θελήσεως τοῦ θεοῦ, προθυμουμένου εἰς ἀποκάλυψιν ἢ τούναντίον ἀπαναινομένου, τοῦτο ἐνέχει τι κατ' οὐσίαν τὸ ἔκρυθμον καὶ ἀκάνονιστον· εἶνε πηγὴ γνώσεως ῥέουσα μόνον κατὰ τὰς ἰδιαζούσας ἐπινεύσεις τοῦ θεοῦ. Τιαυτήν πρωτόγονον μορφήν διετήρησεν ἡ μαντικὴ ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀπόλλωνος, ἥτοι ἐν Λυκίᾳ, ἔνθα ἡ προφῆτις, ὅτ' ἐπίστευεν, ὅτι ἡσθάνετο πλησιάζουσας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θεοῦ, ἐνεκλείετο εἰς τὸν ναόν, ὅπως ἀναμείνη τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ. Τὰ δ' ἐπιφάνεια ταῦτα τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνεμόνοντο, ὡς εἰκὸς, ἰδίως τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐωρτάζετο ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ θεοῦ, τὰ γενέθλια αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἡ ἐβδόμη τοῦ ἑαρινοῦ μηνὸς Θαργελιῶνος, ὅτε τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης ἀνακτῶσι τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ φωτίζουσι καὶ θερμαίνουσι τὸν ἀνανεούμενον κόσμον.

Ὅτε δὲ πλέον οἱ ἱερεῖς συνδύσαντες μετὰ τῆς ἱερωσύνης τὴν μαντικὴν ἤρχισαν ἀποκομίζοντες τιμὴν καὶ κέρδος, παρρωμήθησαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν ἀρχῇ φύσιν τῆς μαντικῆς εἰς τακτικὴν αὐτῆς ἐξάσκησιν πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ εὐσεβοῦς κοινοῦ

¹ *Τακίτου* Annales II, 54.

² Ἡ Πυθία ἦτο πασῶν Δελφιδῶν ἐξαίρετος. Ἰδεε *Εὐριπίδην* ἐν Ἴωνι στ. 1326 ἐκδ. Kirchhoff. Πρβλ. Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ' σ. 314.

καθ' ὠρισμένους τύπους καὶ τακτὰς ἡμέρας. Πράγματι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα τῆς ἐλληνικῆς εὐσεβείας ἦτο ἡ εὐπιστος χρῆσις τῶν διὰ τῆς μαντικῆς παρεχομένων μέσων πρὸς ἐξίλασμον τοῦ θεοῦ, ἢ εἰς τοὺς προφητικοὺς τόπους προσφορὰ θυσιῶν καὶ δώρων καὶ ἡ ἐρώτησις τῆς γνώμης τοῦ θεοῦ. Οὕτω δ' ἐγεννήθησαν τὰ χρηστήρια ἢ μαντεῖα.

Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ γνησίῳς ἐλληνικῇ ἀναπτύξει τῆς μαντικῆς ἐνυπάρχει τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ πόθος χαλιναγωγήσεως ἢ αὐθαιρεσίας, ἣτις ἔχει εὐρὺ στάδιον ἐνεργείας ἐν τῇ ἐνασχήσει τῆς τέχνης. Ἡ μαντεία δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀνατεθειμένη εἰς ἄτομα διὰ ταῦτα ἰδρύθησαν χρηστήρια ἐν χώροις διὰ σημείων τῶν θεῶν μαρτυρουμένοις ὡς ἱεροῖς, καὶ ἐν αὐτοῖς διεξήγετο ἡ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐπικοινωνία διὰ σεμνῶν συλλόγων ἱερέων. Ἦσαν ἱερά, ἐν οἷς ἡ μαντικὴ ὡς ἴδιον χάρισμα ἐξέλειπεν ὁσημέραι μᾶλλον καὶ τέλος ἀπέβη ἀπλοῦς τύπος. Αὐτὴ ἡ προφητὴς, ἡ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐκλεχθεῖσα, ἐρωτᾶται πλέον ὑπ' αὐτῶν καὶ μόνων, τὰ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐκφερόμενα ἰσχύουσιν ὡς χρησμός τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὅμως ἡ μεταρρύθμισις αὕτη τῆς μαντικῆς δὲν θεωρεῖται ὑφαρπαγὴ παραβλάπτουσα τὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ πιστεύουσιν, ὅτι ἐξακολουθεῖ ἡ ἄμεσος συμμετοχὴ τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς ἱεροὺς χώρους, ἐν οἷς ἐξαγγέλλεται τὸ θεῖον δίκαιον ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν. Ὡς ἰθύντορες δὲ τῶν χρηστηρίων τούτων περιεβλήθησαν οἱ ἱερεῖς ὅλως νέαν δύναμιν, ἣτις ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ὅλου λαοῦ.

Ἡ δὲ τιμὴ αὕτη, ἥς ἡξιώθησαν οἱ ἱερεῖς, πρέπει νὰ ξενίσῃ πάντας τοὺς εἰδότας σαφῶς, ὅποσον καθ' ὅλου τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐχόμενον τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐλευθέρας κινήσεως, ἀντιστρατεύεται πρὸς πάσας τὰς θεοκρατικὰς ἐπιδράσεις, καὶ πῶς ἔνεκα τούτου ἐντὸς τῶν πόλεων ἐκάστων κατέστη ἀπανταχοῦ ἀδύνατος ἡ ἰδρυσις δυνάμεως ἱερατικῆς. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ὑπῆρξαν ἰδιάζοντες λόγοι, ἐξ ὧν ἐξηγεῖται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ μακρὰ διάρκειά τῆς τιμῆς ἐκείνης τῶν ἱερέων τῶν μαντείων.

Ὅτε ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος μετηνέχθη ὑπὸ τῶν πρότερον ἀναπτυχθέντων φύλων τῶν ἐγκατοικοῦντων ἐν Κρήτῃ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν¹, οἱ ἀπόστολοι τῆς λατρείας ταύτης ὑπῆρξαν καὶ οἱ διαδόντες τὴν προηγμένην ἐκείνην παιδείου-σιν. Μόνον ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ εἰς πάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου ἐπεκτεινομένη ἐπίδρασις ἢ συμπαρομαρτοῦσα εἰς τὴν ὅπουδῆποτε διάδοσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται συγχρόνως καὶ ἡ μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν ὑπεροχή, εἰς ἣν ἀνῆλθον τὰ ἱερατικὰ γένη. Πράγματι οἱ ἱερεῖς ἠδύναντο νὰ παραστῶσιν ὡς πνευματικῶς ὑπέροχοι ἄνδρες, κεκτημένοι πολὺ ἀνωτέραν πεῖ-ραν τῶν ἐγκοσμίων καὶ διὰ ταῦτα ἔχοντες τὰ προσόντα καὶ τὴν ἀποστολὴν νὰ ποθῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ αὐτῶν οἱ διδάσκαλοι καὶ σύμβουλοι τῶν ἐγχωρίων ἐν πάσαις αὐτῶν ταῖς περιστάσε-σιν². Ἀλλὰ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ λαῷ ἢ παιδεύσεις ἀπέβη ἰσότημος πρὸς τὴν δύναμιν ὅσον παρὰ τοῖς Ἑλλήσι. Διὰ τοῦτο οἱ ἀριστο-κρατικοὶ οἴκοι τῆς Κρήτης ἐπέβαλον εἰς τοὺς Δωριεῖς περιωρισμέ-νην ἀγωγὴν, ὅπως κυριαρχῶσιν αὐτῶν διὰ παιδεύσεως ἀνωτέρας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Μυτιληναῖοι ἀπηγόρευσαν εἰς τὰς ἀποστά-τιδας τῶν συμμάχων πόλεων τῆς νήσου τὴν ἰδρύσιν σχολείων, συγκεντροῦντες οὕτω πᾶσαν τὴν παιδείου εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν³. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπέβησαν καὶ τὰ μαντεῖα κέντρα ὑπερόχου παιδεύσεως, τοῦτο δὲ εἶνε ἡ κυρία πηγὴ τῆς δυνάμεως αὐτῶν.

Μετὰ δὲ τὴν βαθμηδὸν δι' ἁμοιβαίας ἀντεπιδράσεως ἐπελθοῦ-σαν ἐξίσωσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐπηλύδων καὶ τῶν ἰθαγενῶν, ἔπρεπε νὰ προσεπέλθωσιν ἄλλα αἷτια πρὸς συγκράτησιν τῆς ἀρχῆ-θεν κτηθείσης ὑπεροχῆς. Κατωρθώθη δὲ τοῦτο, τῶν ἱερέων πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον καταβαλόντων μέγαν ζῆλον, ὅπως διατηρήσω-σιν ἐν ἑαυτοῖς ἐπαγγελματικὴν τινα ἄσκησιν, δι' ἧς ἐπετεύχθη

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 81. [Πρόλ. σ. 98, 115, 154].

² Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἱερέων παρὰ τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς ἴδε Max Müller *Essays* Τόμ. Β' σ. 290, 297, 301.

³ *Ἀλλιανοῦ Ποικίλη Ἱστορία* VII, 15.

μεγάλη δεξιότης καὶ ἀσφάλεια περὶ τὸ παρέχειν ἀπαντήσεις εἰς ἐρωτήσεις προβαλλομένας αὐτοῖς. Καὶ ἂν μὲν ἦσαν ἐρωτήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μέλλον, ἐρωτήσεις εἰς ἃς οὐδεὶς θνητὸς ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ μετ' ἀσφαλείας, ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ προκαλέσωσι μετὰ συνέσεως καὶ προσοχῆς ἀπάντησιν τοῦ θεοῦ τοιαύτην, ὥστε, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἔκβασις, μηδεὶς νὰ δύναται νὰ ἐξελέγξῃ πλάνην αὐτοῦ. Ἐρωτήσεις δὲ, ὧν δὲν ἤθελον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀπόκρισιν, ἠδύνατο νὰ ποικρουσθῶσι κατ' εὐσχημον τρόπον. Ἄλλως δὲ δὲν προεβάλλοντο ὅμως πάντοτ' ἐρωτήσεις τοιαῦται, εἰς ἃς προέκειτο νὰ δοθῇ ἀπάντησις στηριζομένη εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ συνήθως ἐζητοῦντο συμβουλαὶ περὶ ἐπιχειρήσεων δυσχερῶν, διαιτησίαι περὶ διαφορῶν, διέξοδοι ἐν παντοίοις βιωτικαῖς ἀμυχαναῖς. Ἐν δὲ τοῖς τοιούτοις λυσιτελεστάτῃ ἦτο καὶ αὐτὴ ἡ ἀφατρίαστος ἐκτίμησις τῆς ἀληθοῦς θέσεως τῶν πραγμάτων. Εἰς πολλοὺς δὲ ἀπέβαινε τὸ χρηστήριον εὐεργετικώτατον διὰ τῆς μετὰ μακρὸν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιβολίας χρόνον παρ-ορμήσεως πρὸς σταθερὰν ἀπόφασιν, εἰς ἣν καὶ προέβαινον χαρμολύνης, πεποιθότες ἐπὶ τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ παρεχομένην ἔγκρισιν τῶν μελετηθέντων. Προσεπήρχετο δὲ καὶ ἡ δεξιὰ παρὰ τῶν ἱερέων διατήρησις διηνεκῶν καὶ φιλιῶν σχέσεων πρὸς ἅπαντα τάξιολογώτατα κέντρα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου.

Καὶ ὅτ' οὐ μόνον διὰ τῶν εὐρύτατα διαδεδομένων ἱερατικῶν συλλόγων τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ καὶ διὰ παντοίων ἰδίων σχέσεων εἶχον ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν κατὰ τὰς κοινωνίας ἐν ἀπάσαις ταῖς κυριωτέραις τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Ἐγίνωσκον τὴν θέσιν τῶν ζητημάτων τῶν διαιρούντων τὰς φατρίας πρὶν ἢ αἱ φατρίαι παραστῶσι πρὸ αὐτῶν. Εἶχον σαφεῖ γνῶσιν τῶν τ' ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν τῶν πόλεων ἐκάστων πρὶν ἢ ζητηθῇ ἡ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῶν γνώμη τοῦ μαντείου. Εἶχον μέσα καὶ μεθόδους, ὅπως διεισδύωσιν εἰς αὐτὰ τὰ μύχια τῶν ἀτόμων, πρὶν ἢ ἐπιληφθῶσι τῆς ἐξετάσεως τῆς τύχης αὐτῶν. Πρέπει νὰ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πλὴν τῆς εὐρυτάτης ταύτης γνώσεως τῶν κατὰ τὸν κόσμον

καὶ τοὺς ἀνθρώπους μετεδίδετο ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἱερατικῶν οἰκῶν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ποιά τις σοφία, ἀσφαλῆς τις ἐμπειρία περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν κατὰ τὸν βίον δυσχερῶν, ὅτι δὲ καθ' ἑκάστην περίστασιν, καθ' ἣν ὑπεβάλλετο εἰς τὴν κρίσιν αὐτῶν πρόβλημά τι, προϋπῆρχον ἤδη πολλοὶ ἀνάλογοι περιστάσεις δυνάμεναι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν προκειμένην· οὕτω δ' ἐκ τῶν παντοίων ἐκείνων ἀποκρίσεων καὶ συμβουλῶν ἐξεπηγάζεν ἄσκησις ἐπιτηδευσμένη ὅσημέραι σταθερώτερον. Οὕτως ἐννοοῦμεν εὐκόλως πῶς καὶ μετὰ τὴν ἐξίσωσιν τῆς προτέρας ἐκείνης διαφορᾶς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὑφισταμένης ποτὲ μεταξὺ τῶν ἀποστόλων τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν περιοίκων διετηρήθη ἀπαραιμείωτον τὸ ἀξίωμα τῶν χρηστηρίων. Προσεπῆρχοντο δὲ τέλος καὶ τὰ παντοῖα μέσα, ὅσα πανταχοῦ καὶ πάντοτε κατέχουσιν οἱ ἱερεῖς, ὅπως δεσπόζωσι τῶν φιλοθήσκων. Καὶ δὴ εἰς τὰ μαντεῖα ἐφοίτων μόνον ὅσοι εἶχον ἐσωτερικὰς στενοχωρίας ἢ ἠπειλοῦντο ὑπὸ ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ ἦσαν ἐπιδεεῖς ἐπικουρίας, ἰδίως δὲ οἱ ἐναγεῖς. Ὁ δ' ἐξίλασμός, οὗ χάριν προσήρχοντο δεόμενοι πρὸς τοὺς ἱερεῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἄνευ ταπεινώσεως καὶ αὐτοκαταδίκης, ἀπητεῖτο δὲ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ μετάνοια. Ταῦτα δὲ παρείχον εἰς τοὺς ἱερεῖς εὐκαιρίαν ὅπως δεσπόζωσι τῶν ψυχῶν ¹.

Κατὰ ταῦτα ἤδρευον μὲν ἐν τοῖς ἱερατικοῖς τούτοις ἰδρύμασι δυνάμεις κυρίαρχοι καὶ δραστήριοι, ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἐνήργουν κεκρυμμένοι οἷονεῖ ὅπισθεν πέπλου. Αἰσθανόμεθα ἀπανταχοῦ τὰ ἔχγη τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπιβαλλομένης, ἰθυνοῦσης, διατασσούσης, ἡ δὲ ἱστορία καθίσταται ἀκατανόητος ἄνευ τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐπιδράσεως ταύτης. Ἀλλὰ δὲν προεξέχουσι πρόσωπα ὠρισμένα, ἅτινα δυνάμεθα νὰ ἰδῶμεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ὀνομάσωμεν δι' ὀνομάτων γνωστῶν. Οἱ ἱερατικοὶ σύλλογοι ἦσαν συμπαγῇ σωματεῖα, ὧν τὰ μέλη ἐνήργουν μόνον ἐν τῷ συμ-

¹ Πλουτάρχου Ἀποφθέγματα λακωνικά. Ἀνταλκίδου 1. Hermann Gottesdienstliche Alterthümer § 23, 26. Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ' σ. 405.

φέροντι τοῦ ὅλου, εἶνε δ' ἀληθῶς θαυμαστὸν, πῶς παρὰ τὴν ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐνδομυχοῦσαν προσωπικὴν φιλοδοξίαν διετηρήθη ἐν τοῖς ιερατικοῖς ἐκείνοις ἰδρύμασιν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους πνεῦμα κοινοπραγίας τοιοῦτον καὶ πειθαρχία καὶ τάξις τοιαύτη, ὥστε πάντα τὰ συμβαίνοντα νὰ συμβαίνωσιν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ καὶ παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς τῶν φυλῶν καὶ πόλεων νὰ ποθῇ δυνατὴ ἢ ἐν τοῖς μαντείοις ἐπὶ μακρότατον συντήρησις ἔξεων σταθερῶν καὶ ὁμοιοτρόπων.

Ἐνθα εἶχε ριζωθῇ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπῆρχον μάντισσαι καὶ προφῆται, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ἡδύναντο νὰ φαντασθῶσι τὸν Ἀπόλλωνα ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἀκτινοβολίας τοῦ φωτὸς τῆς μαντικῆς. Τὸ δ' ἐπικάιρον τῆς θέσεως μαντείων τινῶν καὶ ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἰθυόντων αὐτὰ συνεδρίων ἱερέων κατέστησεν αὐτὰ μέτοχα ἰδίου ἀξιώματος. Τοιαῦτα δὲ εἶνε τὸ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας χρηστήριον, τὸ τῆς παρὰ τὴν Τροίαν Θύμβρης, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ Κασσάνδρα, ἡ ὀνομαστοτάτη τῶν μαντισσῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ τοῦ ἐν Λέσβῳ Γρυνείου, τὸ τῆς Κλάρου παρὰ τὴν Κολοφῶνα καὶ τέλος τὸ ἀξιολογώτατον πάντων τῶν μικρασιατικῶν μαντείων, τὸ Διδυμαῖον παρὰ τὴν Μίλητον, ἐν ᾧ ἐκέκτετο τὸ προφητικὸν δῶρον δίκην κληρονομικῆς τιμῆς καὶ δικαιώματος τὸ γένος τῶν Βραγχιδῶν.

Μεσάζον δὲ κέντρον τῶν καθ' ἑκάτερα τοῦ Αἰγαίου σταθμῶν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἡ Ἀῆλος. Καὶ ἐκεῖ δὲ ὑπῆρχε πανάρχαιον μαντεῖον, ἐν ᾧ ἐτιμᾶτο Ἄνιος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς γενάρχης προφητικοῦ γένους ἱερέων¹. Διὰ δὲ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου, οὗ τὰ ὕδατα ἤγαγον πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ χρηστήρια τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ἡ Εὐβοία, ἡ πατρὶς τῆς Κυμαίας Σιβύλλης, καὶ ἡ ἡπειρος ἡ κειμένη ἀπέναντι τῆς νήσου. Ἐκεῖ δὲ ἰδρύθησαν ἐν μὲν τῇ Βοιωτίᾳ τὸ

¹ *Κόνωνος* Διηγήσεων 41. *Διοδώρου Σικελιώτου* V, 62. *Διονυσίου Ἀλικαρνασέως* I, 50.

ιερὸν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἐν Θήβαις, τὸ ἐπὶ τοῦ Πτώου, τοῦ ὅρους τοῦ χωρίζοντος τὴν Ὑλικὴν λίμνην ἀπὸ τῆς Κωπαίδος, ἐν δὲ τῇ Φωκίδι τὸ ἐν Ἀβαίς μαντεῖον. Ἀλλ' ἅπαντα τὰ περιώ-
 νυμα ταῦτα ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπεσκήσθησαν ὑπὸ τῶν Δελ-
 φῶν. Συνετέλεισαν δ' εἰς τοῦτο πλεῖσται ὅσαι ἰδιάζουσαι καὶ ἔκ-
 τακτοὶ περιστάσεις, ὧν ἕνεκα ὁ ἱεὺς τῶν Δελφῶν χώρος προώ-
 ριστο νάποδῃ κέντρον οὐ μόνον τῶν περιχώρων, ὡς τὰ λοιπὰ μαν-
 τεῖα, ἀλλὰ τοῦ ἔθνους ὅλου.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἀρχαίων ἱερῶν τὸ
 τῶν Δελφῶν ἔκειτο ἐν θέσει ἥκιστα κατόπτρ, ἀλλὰ κατακεκρυ-
 μένῃ. Δὲν ἦτο ναὸς ἐπιστέφων τὴν κορυφὴν ὑψώματος ὑπερκει-
 μένου τῆς πέριξ χώρας καὶ ἔχοντος εὐρείαν τὴν ἄποψιν, εὕρισκο-
 μένου δ' ἐν τῷ μέσῳ εὐκόλων ὁδῶν ἐπικοινωνίας· ἀλλ' ἡ θέσις,
 ἐν ἣ ἦτο ἐκτισμένος, ἦτο στενὴ φάραγξ μεταξὺ δυσεκδόλων ὄρει-
 νῶν ὄγκων. Πράγματι τὰ ὄρη τῆς Φωκίδος διεσπάρθησαν ὑπὸ τῆς
 βίας σφοδρῶν σεισμικῶν κινήσεων εἰς δύο μεγάλα ἡμίση, χωρι-
 ζόμενα ὑπὸ τῆς βαθείας χαράδρας τῆς διαρρεομένης ὑπὸ τοῦ Πλεί-
 στου. Καὶ πρὸς μὲν βορρᾶν ὑψοῦται ὁ γιγάντειος τῆς ὀρεινῆς σει-
 ρᾶς κορμὸς, ὁ Παρνασσός, πρὸς δὲ νότον προεκβάλλει εἰς τὴν
 θάλασσαν τὸ ὄρος ἡ Κίρρις. Ἐκατέρωθεν δὲ αἱ ἀπ' ἀλλήλων ἀπο-
 σχισθεῖσαι κλιτύες κρημνίζονται πρὸς τὸν χεῖμαρρον ἀπορρῶγες.

Καὶ πρὸς μὲν τὸ μέρος τοῦ Παρνασσοῦ οἱ βράχοι ὑψοῦνται
 κάθετοι, ἰδίως δὲ δύο γυμνοὶ πάγοι ἐκ τιτανολίθου ἔχοντες ὕψος
 ἑννεακισίων περίπου ποδῶν, αἱ Φαιδριάδες, ὡς ἐκλήθησαν πιθανῶς
 ἕνεκα τοῦ ἀκτινοβολουμένου ὑπ' αὐτῶν ἡλιακοῦ φωτός, ἅτε ἀπο-
 τελοῦσαι ἀμβλεῖαν γωνίαν ἀνοικτὴν πρὸς νότον¹. Παρὰ δὲ τοῦς

¹ Ulrichs Reisen und Forschungen Tόμ. Α' σ. 47. Καθολικὴν ἄποψιν τῶν
 τόπων ἐν Δελφοῖς ἴδε ἐν τοῖς τοῦ Curtius Anecdota Delphica σ. 3 [Πρὸς τῆς
 τοπογραφίας τῶν Δελφῶν Pomtow Beiträge zur Topographie von Delphi. Berlin
 1889 καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς ἐπιχειρηθείας ἀνασκαφᾶς Ho

πρόποδας τῶν βράχων τούτων κρέμαται κάταντες ἔδαφος γεῶδες, περιβαλλόμενον ὑπὸ πυκνοῦ σωρεύματος λίθων καὶ ἔτοιμον κατὰ πάντα σεισμὸν νὰ κατακυλινδθῇ εἰς τῆς φάραγγος τὰ βάθη. Ἐνεκα δὲ τούτου τοῦ λόγου μόνον διὰ τῆς κτίσεως ἀντηρίδων κατέστη δυνατὴ ἡ παρασκευὴ ἰσοπέδων χώρων καὶ ἀσφαλῶν ἐπιφανειῶν πρὸς γεωργίαν. Κολοσσιαῖοι δ' ὀγκηροὶ λίθοι, ἀποσπασθέντες ἐκ τῶν προεξεχόντων βράχων, κεῖνται κατεσπαρμένοι πέριξ καὶ δεικνύουσι τὸν ἐκ τοῦ ὕψους ἐπικρεμάμενον διαρκῆ κίνδυνον. Ὁ δὲ ἄηρ εἶνε πνιγνὴρς, καὶ αἰφνιδία εἶνε τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἡ μεταβολή. Ἐν τῷ συνόλῳ δὲ φαίνεται ἡ ἀγρίαν μεγαλοπρέπειαν περιβεβλημένη ἐκείνη χώρα προωρισμένη μᾶλλον πρὸς ὀρείαν ἐρημίαν, καὶ δὲν ἐννοεῖ τις διὰ τίνα λόγον αὐτὴ ἡ ὀρεινὴ ἐκείνη γωνία ἐξελέχθη πρὸς ἱδρύσιν ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἂν μὴ ἦτο ἐκπρεπὴς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἀφθονίαν τῶν ὕδατων. Τρεῖς ὅλαι πηγαὶ ἀναβλύζουσιν ἐκ τῶν προπόδων τῶν Φαιδριάδων ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ἀπ' ἀλλήλων, ἔχουσαι ἰσοπληθὲς τὸ ὕδωρ ἐν πάσαις τοῦ ἔτους ταῖς ἐποχαῖς, ἡ μὲν Κασταλία ἐξ αὐτῆς τῆς διασφάγος τῆς χωρίζουσας τοὺς δύο ὀρθίους βράχους, περαιτέρω δὲ πρὸς δυσμὰς ἡ Κασσοτὶς καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον ἡ Δελφοῦσσα. Ἀλλὰ τοιαύτας ὀρεινὰς πηγὰς ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες εἴπερ τι καὶ ἄλλο δεῖγμα ἰδιαζούσης εὐλογίας, ἐφαίνοντο δ' εἰς αὐτοὺς παρορμῶσαι ἀναποτρέπτως εἰς θυσίας καὶ λατρείαν τοῦ θεοῦ. Πρὸς δὲ τὰπὸ τῆς φύσεως τεκμήρια ταῦτα συνεδέθη καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀγιότης, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὅλον ἀξίωμα τῶν Δελφῶν. Οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον, ὅτι ὁ πρὸς θυσίας προωρισμένος ἐκεῖνος χώρος δὲν ἀφιερῶθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀληθῶς ἤδη πρότερον εἶχον ἐπιχωριάσει ἐνταῦθα μετ' ἀλλήλας αἱ λατρεῖαι τοῦ Διὸς, τῆς Γῆς, τοῦ Διόνυσου καὶ ἄλλων θεῶν, ὅτ' ἐπεισῆλθεν εἰς τὸ μέσον τῶν δελφικῶν θεοτήτων ὁ Πύθιος Ἀπόλλων καὶ ἔπηξε τὴν δαφνόσκιον αὐτοῦ καλύβην παρὰ τὸ ψυχρὸν ὕδωρ τῆς Κασσοτίδος. Καὶ ταῦτα διότι

moille Topographie de Delphes ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique. Τόμ. XXI (1897) σ. 256-420].

ἀπανταχοῦ πλησίον πηγῶν καὶ φαράγγων ἐξέλεξε τὴν οἰκῆσιν αὐτοῦ ὁ προφητικὸς θεὸς καὶ ἐχρηστηρίαζε διὰ τοῦ στόματος τῶν μαντισσῶν αὐτοῦ. Ἐκ διαφόρων δὲ χωρῶν, ἔκ τε τῆς Κρήτης καὶ τῆς Δήλου, ἤλθον ἱερατικά γένη, ἀπὸ δὲ τῆς ὑπερόχου αὐτῶν εὐφυίας προῆλθεν ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος.

Αὐτοὶ δὲ οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς αὐτόνομος πόλις, ἀλλ' ἱερὸν κείμενον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πόλεως Κρίσης καὶ ἰδρυθὲν ὑπὸ Κρητῶν ἐπὶ ὠραίου λόφου κατὰ τὴν ἄκραν ἐσχατιὰν τῆς κοιλάδος τοῦ Πλείστου, περιβαλλόμενον δὲ ὑπὸ πεδιάδος ὀλβίας ἀποκλινούσης ἡρέμα πρὸς τὸν κόλπον¹. Ἦτο δὲ ἡ Κρίσα ὁ πρῶτος λιμὴν καὶ τὸ πρῶτον ἐμπόριον ἐν ἐκείνῃ τῇ θαλάσσῃ· ἀπ' αὐτῆς δ' ἔλαβε καὶ ὁ ὅλος κόλπος τὴν ὀνομασίαν· διὰ δὲ τῶν ἱερέων τῆς Κρίσης οἱ Δελφοὶ εἶχον ἀποβῆ κέντρον ἀνωτέρου πολιτισμοῦ ἥδη ὅτε οἱ Δωριεῖς ἐγκαθιδρύθησαν παρὰ τὸν Παρνασσόν². Σὺν δὲ τῇ ἐγκαταστάσει ἐκείνῃ ἤρξατο νέος βίος. Οἱ Δελφοὶ ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ Τέμπη, οἱ ἱερεῖς ἐνισχύθησαν διὰ νέων προσελεύσεων, ἡ θεσσαλικὴ ἀμφικτυονία μετετέθη εἰς τοὺς Δελφούς· διὰ δὲ τῆς ὁσημέραι μείζονος ἀπομακρύνσεως τῶν βορείων καὶ δυτικῶν χωρῶν ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπέβησαν οἱ Δελφοὶ μᾶλλον τὸ κέντρον τῆς περιωρισμένης Ἑλλάδος, τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου, ἧς αἱ νεαραὶ πολιτεῖαι ἰδρύθησαν καὶ διετάχθησαν κατὰ τὰς ἐκ Δελφῶν ὁδηγίας. Οὕτω τὸ Κρισαῖον ἱερὸν μετεβλήθη κατὰ μικρὸν εἰς ἐλληνικόν, καὶ ἀπесχίσθη τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς πόλεως εἰς ἣν τὸ πρῶτον ἀνῆκεν, ἀπέβη δὲ ἡ ἔδρα κοινοῦ ἀνεξαρτήτου, διοικουμένου παρὰ τῶν ἱερατικῶν αὐτοῦ οἰκῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν συμμετεχόντων τῆς ἀμφικτυονίας, οἵτινες εἶχον τὸ καθῆκον νάποκρούωσι πᾶσαν ἀπόπειραν τῶν Κρισαίων πρὸς νέαν διεκδίκησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ὡς καὶ πάσης ἐπιθέσεως παρ' οἰωνδῆποτε ἄλλων ἐπερχομένων.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 378.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 154 κ. ἑ.

Ἐν τούτοις δὲ ἦτο ἀπαραγνώριστος παρὰ πάσαις ταῖς ἐλληνικαῖς φυλαῖς διπλῇ τις τάσις, τοῦτο μὲν πρὸς πρόοδον, πρὸς κτίσιν πόλεων καὶ ἰδρυσιν πολιτειῶν καὶ πρὸς νέαν εἰς αἰεὶ διοργάνωσιν καὶ ἀναμόρφωσιν ἐν πολυπληθέσιν ἀποικίαις, τοῦτο δὲ πρὸς συντήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἐκδήλωσιν τῆς συναισθήσεως ὅτι συνανήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἅπαντας τοὺς βαρβάρους. Ἡ τάσις αὕτη τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἕνεκα τοῦ ὁσημέραι αὐξάνοντος διαμελισμοῦ τοῦ ἔθνους δὲν εἶχεν ἄλλην ἐστίαν πλὴν τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτοῦ εὗρισκεν ἡ ἐθνικὴ συνειδήσις, ἥτις σὺν τῇ προόδῳ τῆς παιδείσεως ἀναγκαίως ἀνεπτύσσετο ὁσημέραι καθαρωτέρα, τὴν μόνην αὐτῆς ἔκφρασιν. Ἐν Δελφοῖς Δωριεῖς καὶ Ἴωνες, Σπαρτιάται καὶ Ἀθηναῖοι, Κορίνθιοι καὶ Θηβαῖοι ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς Ἑλληνας. Ὡς δ' ἐκ τῶν ἀμφικτυονικῶν ἱερῶν ἐξεπήγαγεν ὁ ὅλος λόγος περὶ τοῦ Ἑλληνος, ἐν ᾧ εἶχε διατηρηθῇ ἡ μυθικὴ ἔκφρασις τῆς συναισθήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους ἡ κυμαινομένη πρὸ τῆς διανοίας τῶν φυλῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἐκάστων, ἡ ἔννοια ἑλληνικοῦ ἥθους καὶ κοινῆς πατρίδος καθωρίσθησαν ἀσφαλῶς ἐν Δελφοῖς. Ὁ δὲ ὁμφαλὸς ἐχαρακτήριζε τὸ πυθικὸν ἱερὸν ὡς τὸ πνευματικὸν κέντρον τῶν Ἑλλήνων¹.

Ἐπὶ δὲ τοῦ τοιούτου συνδέσμου ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐστηρίζετο ὅλη ἡ ἀνεξαρτησία καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν, ἅμα δὲ τῇ χαλαρώσει τῶν δεσμῶν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τοῦτο κατεστράφη². Καὶ οὗτος λοιπὸν ὁ λόγος ἤρκει, ὅπως προκαλῇ τὴν προσπάθειαν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν περὶ τῆς περισώσεως τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος. Αὕτη ἀπετέλει τὸ ὕψιστον αὐτῶν καθῆκον, καθῆκον οὗ τὴν ἐπιτέλεσιν ἐπεδίωκον ἐναμίλλως ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ ἱερατι-

¹ Περὶ τῶν Δελφῶν ὡς ἐστὶς σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἴδε Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 694, 697.

² Ἡ ἐπίδρασις τῶν Δελφῶν ὑπῆρξε διάφορος ἐν τοῖς διαφόροις χρόνοις. ἴδε Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' σ. 780. Foucart Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes σ. 187.

κοῦ συλλόγου, τινὰ μὲν παρορμώμενα ὑπὸ φιλοπατρίας, τινὰ δὲ ὑπὸ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδείας. Τὸ χρηστήριον διὰ τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀμφικτυονίας εἶχε τὴν ἐπίβολὴν τοῦ ἀντιπροσωπεύειν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς ἕλον ἀπέναντι τῶν ξένων. Καὶ κατελάμβανε μὲν οὕτω θέσιν διεθνῇ¹, μεταξὺ δ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων διετῆρει ζωηρὸν τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, καὶ προελάμβανε τὰς διαιρέσεις τῶν φυλῶν ἢ κατέπαυε τὰς ἀρξαμένους διαμάχας. Διὰ τοῦτο κατὰ νόμον ἀρχαῖον οὐδεὶς Ἑλλήν οὐδὲ πόλις ἐλληνικὴ εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ χρηστηριάζωνται ἐπὶ σκοπῷ πολέμου ἐναντίον Ἑλλήνων². Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ὁ θεσμὸς, καθ' ὃν δὲν ἐπετρέπετο νὰ παθανατισθῇ ἡ ἀνάμνησις ἐμφυλίου πολέμου διὰ μονίμων τροπαίων³, καθ' ὃν δὲν ἐπετρέπετο ὁ ἐξανδραποδισμὸς Ἑλλήνων παρ' Ἑλλήνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ δὲν εἶχε μὲν τὸ μαντεῖον τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ εἰς Δελφοὺς τοὺς ἀντιδιαμαχομένους⁴, οὐδ' ἀνεγνωρίσθη ποτὲ ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκάστων ὡς μόνιμον διαιτητικὸν δικαστήριον, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἔνεκα τῆς ἀπὸ τῶν ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν ἐκπηγάσεως τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐθεωρεῖτο οἷονεὶ τι ἐφετεῖον πρὸς ἐκδίκασιν πάσης ὑποθέσεως τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων δικαίου. Πράγματι ἡ μαντεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἐστηρίζετο κυρίως εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν θεῶν διατάξεων, τῶν νόμων τοῦ Διός. Οὕτω δ' οἱ διαμαχόμενοι, ἂν δὲν ἤθελον νὰ λύσωσι τὰς διαφορὰς αὐτῶν διὰ τοῦ ξίφους, ἠδύναντο παρ' αὐτῷ νὰ εὕρωσι τὴν τὸ μέγιστον κύρος ἔχουσαν κρίσιν.

Ἐτι δὲ μᾶλλον τοῦ δημοσίου δικαίου συμπεριελαμβάνετο εἰς τὴν δελφικὴν ἐπίδρασιν τὸ θεῖον δίκαιον. Διὰ τῆς χύσεως αἵματος τῶν πολιτῶν δὲν διακινδυνεύεται μόνον ἡ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια

¹ Περὶ τοῦ διεθνοῦς χαρακτῆρος τῶν μαντείων ἴδε Bernays Heraklits Briefe σ. 107.

² *Ξενοφώντας* Ἑλλην. III, 2, 22· μὴ χρηστηριάζεσθαι τοὺς Ἑλληνας ἐφ' Ἑλλήνων πολέμῳ. Grote [History of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. IX, σ. 45]. Γερμ. μεταφρ. Τόμ. V, ἐκδ. α' σ. 179 ἐκδ. β' σ. 163].

³ [*Πλουτάρχου* Ῥωμαϊκῶν κεφ. καταγραφὴ 37]. Πρὸλ. Ulrichs Reisen und Forschungen Τόμ. B' σ. 109.

⁴ Meier Die Privatsschiedsrichter. 1846. σ. 36.

τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ παραβλάπτεται ἡ ὑπὸ τῶν θεῶν κατασταθεῖσα τάξις τῶν τοῦ κόσμου, καὶ μόνον τὰ ὄργανα τῶν θεῶν δύνανται νὰ καταδείξωσι τὸν τρόπον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς διαταραχθείσης ταύτης τάξεως. Διὰ ταῦτα τὸ φονικὸν δίκαιον ἦτο κυριώτατον μέρος τοῦ θείου δικαίου. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἦτο ἄγραφον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, ὅτε πάντα τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δικαίου εἶχον περιέλθει εἰς κοινὴν γνῶσιν δι' ἀναγραφῆς νόμων, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν πατροπαραδότων ἐθίμων, ὧν ἡ ἀκριβὴς γνῶσις περιωρίζετο εἰς ὀλίγους μόνον οἴκους. Ἐνθα δὲ διεσώθη τὰ μάλιστα ὁ οἰκογενειακὸς χαρακτήρ διετήρησε καὶ ἡ θρησκεία τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν. Τὰ γένη ἐκεῖνα εὐρίσκοντο εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πυθικοῦ ἐκείνου μαντείου, τοῦτο δ' ἐξέλεγεν ἐκ τῶν ἀττικῶν εὐπατριδῶν τρεῖς ἄνδρας καλουμένους ἐξηγητὰς, οἵτινες ἔργον εἶχον νὰ ὀρίζωσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ πρακτέον ἐν περιπτώσει φόνου καὶ κατ' ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις¹. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ ὕψιστος ἐξηγητῆς, ἡ τελευταία τοῦ δικαίου πηγὴ, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μόνου ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλὲς κρίσις γινομένη ὁμοφώνως δεκτὴ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Διὰ ταῦτα ἐκεῖνον ἐθεώρουν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ζήτημασι τοῖς ἀναφερομένοις εἰς τὴν κτίσιν νέων ἱερῶν καὶ τὴν διάταξιν τῆς λατρείας τῶν θεῶν², τῶν ἡρώων καὶ τῶν νεκρῶν τὸν ἐκ γενετῆς νομοδιάσκαλον παντὸς τοῦ κόσμου τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς γῆς.

Ἐν Δελφοῖς λοιπὸν ἤδρευε δύναμις ἱερατικὴ καὶ ἐν αὐτοῖς ἐδιδάσκετο καὶ ἡρμηνεύετο δίκαιον θεῖον. Τὸ δίκαιον δὲ τοῦτο

¹ [Ἐξηγητὰ] τρεῖς [γίνονται] Πυθόχρηστοι παρὰ *Τιμαίῳ* ἐν Λέξεσι Πλατωνικαῖς ἐν λ. Ἐξηγηταί. Ἦσαν δὲ οὗτοι ἐξηγηταὶ τοῦ ἱεροῦ δικαίου κατὰ Petersen (ἐν τῷ Philologus. Supplement I, σ. 155). Ἰδε καὶ Göttinger Nachrichten 1860 σ. 333. W. Vischer Entdeckungen im Dionysostheater ἐν τῷ Schweizerisches Museum. 1863 σ. 58 καὶ ἐν ταῖς τοῦ αὐτοῦ Kleine Schriften Τόμ. Β' σ. 367).

² Θεοὶ πυθόχρηστοι ἐκαλοῦντο οἱ κατ' ἐξήγησιν τοῦ δελφικοῦ μαντείου εἰσαγόμενοι, ὅπερ ὄνομα εὐρίσκομεν ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἑρυθρῶν. Ἰδε Μουσεῖον τῆς ἐν Σμύρνῃ εὐαγγελικῆς σχολῆς 1875 σ. 105.

ἡδύνατο νὰ περιέλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰνθρώπινα συμφέροντα καὶ σχέδια τὰ ἐπιδιωκόμενα ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκάστων. Οὐδ' ἔλειψαν πράγματι τοιαῦται ἐναντιώσεις ἐπερχόμεναι ἐπὶ παραδείγματι, ὅτε τις τύραννος οἷος ὁ Κλεισθένης χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ἤθελεν αὐθαιρέτως νάνατρέψῃ τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς ¹, ἢ ὅτε οἱ Ἑρακλεῖδαι τῆς Σπάρτης ἐπροφασίζοντο τὴν ἰδιαίτεράν αὐτῶν φιλίαν πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας, ὅπως ὑπεκφύγωσι τὰς ἀξιώσεις τοῦ Πυθίου θεοῦ ². Ἄν δὲ τις πόλις ὑπὸ κραταιότερων πολεμίων στενοχωρουμένη ἐζήτει συμβουλήν ἐκ Δελφῶν, ὡς ἔπραξαν οἱ Ἀργεῖοι, ὅτ' ἐξερράγησαν οἱ περσικοὶ πόλεμοι, τὸ μαντεῖον δι' αὐτῶν τῶν πρώτων λέξεων τοῦ χρησμοῦ

Ἐχθρὲ περικτιόνεσσι, φίλ' ἀθανάτοισι θεοῖσι ³

παρέχει εἰς τοὺς χρηστηριαζομένους τὴν παρήγορον βεβαίωσιν, ὅτι ἤρκει ἡ ὁμοφωνία πρὸς τοὺς θεοὺς, ἥτοι πρὸς τὸ συνέδριον τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ταύτης δ' ὑφισταμένης, πάντα τὰ λοιπὰ ἦσαν ἀδιάφορα καὶ πᾶς κίνδυνος μέλλει νὰ ὑπερνικηθῇ. Ὁ θεμελιώδης ὅρος ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, ὁ ὑπέρτατος κανὼν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων, τῶν οἰκῶν καὶ τῶν πόλεων ἐγκεῖται κατὰ ταῦτα εἰς τὴν δελφικὴν γνώμην, οἷαν διετύπωσεν ὁ Αἰσχύλος, τὴν λέγουσαν

ἅπαντας ἐχθροὺς τῶν θεῶν ἡγοῦ πλέον ⁴.

Οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ οἱ ἐκλέξαντες ὡς θέμα αὐτῶν τὰς τύχας τῶν ἀρχαίων βασιλικῶν οἰκῶν παρέστησαν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου θείου, μεταξὺ δυναστικῆς αὐθαιρε-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 376.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 573.

³ Ἡροδότου VII, 148.

⁴ Αἰσχύλου Χοηφόροι στ. 890.

σίας καὶ τῶν θεσμῶν τῆς ιερᾶς παραδόσεως, ἣν ἀντεπρόσώπευον οἱ θεῖοι μάντιες. Ἀναντιρρήτως δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἤγαγεν εἰς τὸν ὀλεθρον πολλὰς δυναστείας τῶν ἡρωικῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον προέβαιεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας, τόσῳ σπανιώτεραι ἀπέβαινον τοιαῦται συγχρούσεις. Ἀληθῶς οὐδαμῶς συνεβίβάζετο πρὸς τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν χωρισμὸς τοιούτων τινῶν, ἅτινα πράγματι συνέχονται ἀπανταχοῦ πρὸς ἄλληλα, οἷα ἡ θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία, καὶ ἡ ἀντίληψις αὐτῶν ὡς εὐρισκομένων ἐν ἀμοιβαίᾳ συγχρούσει. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἤγε τοὺς Ἑλληνας εἰς συμβιβασμὸν τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας ἡ ὀρθὴ αὐτῶν κρίσις καὶ ἐπιτυχὴς ἐπιδιώξις τῆς ἀρμονίας. Οἱ ἱερεῖς προεφυλάσσοντο νὰ μὴ διακινδυνεύσωσι δι' ἀξιώσεων ὑπερμέτρων τὴν εἰς τὰ καθ' ὅλου πράγματα ἐπίδρασιν ἑαυτῶν. Διὰ ταῦτα δ' ἀνέτιθετο εἰς αὐτοὺς μετ' ὀρθοφροσύνης ἡ διάταξις πάντων ἐκείνων ὅσα δὲν παρέβλαπτον τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων ἐκάστων, ἀλλ' ἐθεμελίονον εὐεργετικὴν ὁμοφωνίαν μετὰ τῶν πολλῶν πόλεων καὶ πολιτειῶν, ὁμοφωνίαν, ἥτις, ἂν δὲν ἤθελον καταφύγει εἰς τὸ κοινὸν ὄργανον τῆς θεϊκῆς θελήσεως, θὰ ἤδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων συνθηκῶν καὶ κατὰ τρόπον δυσχερῆ καὶ ὅλως ἀτελεῆ.

Ἡ ὁμοφωνία δὲ αὕτη ἀνεφέρετο εἰς πάντα τὰ συνεχόμενα πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θείου. Καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀπολλωνίου ἀμφικτυονίας εἶχε καθορισθῇ τακτὸς ἀριθμὸς ἐθνικῶν θεῶν¹. Ὁ δὲ κανὼν οὗτος διετηρήθη, καὶ δι' αὐτοῦ ἐτέθη σωτήριος φραγμὸς εἰς τὴν τάσιν πρὸς πολυθεϊαν, εἰς τὴν ἀλόγιστον ἀρέσκειαν νέων τύπων λατρείας, εἰς τὸν πλήρη καταμελισμὸν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὃν ὑπέθαλπε τὸ μέγα πλῆθος μικρῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτειῶν². Πᾶς ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς νέων θεῶν ἐθεωρεῖτο ἀσέβεια ὅχι μικροτέρα τῆς παραμελήσεως τῶν ἀρχαίων θεῶν καὶ τῆς βεβηλώσεως τῶν ἐορτῶν αὐτῶν καὶ βωμῶν. Πλὴν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 160.

² Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 179.

δὲ τούτου δὲν πρέπει νὰ παραγνώρισωμεν, ὅτι ἐν μέσῳ τῆς ἀστασίας καὶ τοῦ πολυσχιδοῦς τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας ἡ ἀπολλώνιος θρησκεία εἴπερ τις καὶ ἄλλη διετῆρει τὴν συνειδήσιν τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνακτος θεῶν καὶ μετ' αὐτῆς τὸν πύρην θρησκείας ἀληθοῦς. Πράγματι ὁ Ἀπόλλων ἐκδηλώνει εἰς τοὺς θεοὺς μόνον ὅσα θεωρεῖ δίκαια ὁ Ζεὺς· θέλει νὰ εἶνε μόνον ὁ προφήτης τοῦ ὑψίστου, καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Διὸς κελεύει τοὺς θνητοὺς νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ ἐμπιστευσθῶσιν εἰς τὴν σοφίαν ἑαυτοῦ, εἰ καὶ ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν ἔκτακτα καὶ παραπέμπει αὐτοὺς εἰς τὸ ἀπώτατον καὶ τὸ ἄγνωστον. Ἀλλ' οὐδαμοῦ γίνεται μνεία καὶ περὶ τούτου, ὅτι εἶνε δυνατὸν πλὴν τῆς ἱερᾶς θελήσεως τοῦ Διὸς νὰ ἔχωσι καὶ ἄλλοι θεοὶ θέλησιν ἰδίαν, γινομένην δεκτὴν ὡς μέτρον καὶ κανόνα τῆς ἠθικῆς δράσεως. Διὸ ἠδύναντο νὰ στραφῶσι πρὸς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ πνεύματα ἐκείνων, οἵτινες, δυσμενῶς ἔχοντες πρὸς τὰς πλάνας καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ πλήθους, δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν ἄνευ τῆς ἐννοίας θεοῦ μονογενοῦς βασιλεύοντος ἀπανταχοῦ καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ ἐπανελάμβανον μετὰ τοῦ Αἰσχύλου

*Ζεὺς ἐστὶν αἰθὴρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶι τῶνδ' ὑπέρτερον¹.*

Τὸ μαντεῖον, χρησιμεῖον εἰς τὴν συντήρησιν ὑψηλοτέρας ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θεοῦ, ἀναγκαίως ἐμελλε συγχρόνως νὰ ποκτῆσῃ ἀξίαν λόγου ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἠθικὴν συνειδήσιν τοῦ ἔθνους.

Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν οἱ Ἕλληνες οὐδὲν εἶχον τὸ πάγιον, ἀλλὰ μετεῖχον ζητήσεως διηνεκοῦς. Λόγος δὲ τῆς ἀσταθείας ταύτης ἦτο, ὅτι δὲν εἶχον νόμον πατροπαράδοτον, οὐδ' εἶχε δοθῇ εἰς αὐτοὺς μόνιμον μέτρον πρὸς διάκρισιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου.

¹ Αἰσχύλος παρὰ Κλήμεντι Ἀλεξανδρεῖ ἐν Στρωματεῦσι V, σ. 603. Παρὰ δὲ τῷ Dindorf φέρεται ἀριθμὸν ἀποσπάσματος 295.

Τούτου δ' ἕνεκα μόνον γνώμονα ἔχοντες τὴν ἰδίαν συνείδησιν μόνον κατ' αὐτὴν ἡδύνατο νὰ ρυθμίσωσι τὴν συναίσθησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Καὶ ἐν τούτῳ τὸ ὕψιστον καὶ δὴ τὸ μόνον, ὅπερ ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τινος ἔποψιν ὁ ἠθικὸς νόμος τῶν Ἑλλήνων, ἐξεπήγαγεν ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀληθῶς ἡ θρησκεία αὕτη εἶνε ἡ μόνη κηρύττουσα μετὰ πλήρους σοβαρότητος ἀναξίαν λόγου πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν περιορίζουμένην εἰς τοὺς τύπους καὶ μὴ ἀξιουμένην τῆς συμμετοχῆς τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀπόλλων δὲν ἐπώλει τὴν σοφίαν αὐτοῦ εἰς πάντα πολυπράγμονα ἐρωτῶντ' αὐτόν. Ὁ ἀγνὸς θεὸς ἀπῆτει καρδίαν ἀγνήν, καὶ ἀντετάσσετο μετ' αὐστηρότητος καὶ σεμνότητος εἰς πάσας τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος, εἰς τὸν ἔρωτα τῆς σκευωρίας, τῆς φιλαυτίας καὶ τῆς ἀπιστίας. Σύμβολον δὲ τοῦ ἐσωτερικοῦ καθαρμοῦ ἦτο ἡ διὰ τοῦ ἡγιασμένου ὕδατος περιρράντισις, πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἦσαν ἰδρυμένα πρὸ πάντων τῶν ἱερῶν περιρραντήρια. Ἀλλὰ τοὺς προσκυνητὰς ἀπέτρεπεν ἡ Πυθία ἀπὸ πάσης ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλάνης, φωνοῦσα

ὡς ἀγαθοῖς κεῖται βαυὴ λιθίας· ἄνδρα δὲ φαῦλον
οὐδ' ἂν ὁ πᾶς νύρῃ νάμασιν Ὠκεανός ¹.

Ἐτι δὲ σαφέστερα ὥριζεν ἡ γνώμη ἡ ἐπιγεγραμμένη κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἐν [Ἐπιδαύρῳ] ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ·

ἀγνὸν χρὴ ναοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι· ἀγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια ².

Ὁ δὲ τυχὸν θέλων νὰ δοκιμάσῃ, ἂν, καίπερ μετὰ λογισμῶν

¹ Ἀθολογίας Παλατινῆς XIV, 71. Πρὸς Curtius Über Griechische Quell- und Brunneninschriften. 1859 σ. 21 καὶ 32. Pfannenschmidt Das Weihwasser σ. 24.

² [Πορφυρίου Περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων II, 19].

ἀκαθάρτων προσερχόμενος, θὰ διαγνωσθῇ, δὲν πειράται τοῦ ἁγίου θεοῦ ἀτιμώρητί. Πράγματι μόνος ὁ ἀθῶος ἀξιούται σωτηρίας, ὁ δὲ φίλαυτος δὲν κατανοεῖ τὸν χρησμὸν τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ δόλος θολώνει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, ἡ δὲ παρανόησις ἄγει αὐτὸν ἐτι χύτερον εἰς τὸν ὄλεθρον. Τοῦτο συνέβη εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τῶν Λυδῶν, ὅστις, ὑπὸ ὕβρεως φερόμενος, ἠθέλησε νὰ διαβῇ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου, καὶ διὰ ταῦτα ἡρμήνευσε τὸν χρησμὸν τοῦ θεοῦ συμφώνως πρὸς τὴν διάστροφον αὐτοῦ ἐπιθυμίαν. Καὶ αὕτη ἡ ἐρώτησις πρέπει νὰ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ θεοῦ. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι αὕτη καὶ μόνη ἡ ἐρώτησις, ἂν ἐπιτρέπεται ἐκ τοῦ ναοῦ ἡ ἐξέλκυσις ἰκέτου καὶ εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἔκδοσις, εἶνε ἀσέβεια ἐπισύρουσα ἀναγκαιῶς τιμωρίαν. Ὁ δὲ Σπαρτιάτης Γλαῦκος, ὅστις εἶχε προσέλθει εἰς τὸ χρηστήριον δολερὰ διανοούμενος καὶ ζητῶν τὴν ἔγκρισιν τοῦ θεοῦ πρὸς μελετηθεῖσαν ἐπιτοκίαν, ἐξωλοθρεύθη ἔνεκεν αὐτῆς αὐτὸς καὶ τὸ γένος, καίτοι μετ' οὐ πολὺ μετενόησεν ἐπὶ τῇ ἀπευθυνθείσῃ πρὸς τὸν θεὸν ἐρωτήσει, ἀπέδωκε τὸ χρῆμα, οὐ τὴν ἀπόδοσιν ἠθέλε νὰ ποφύγῃ ἐπιτοκῶν, καὶ ἰκέτευσε τὸν Ἀπόλλωνα νὰ τύχῃ συγγνώμης¹.

Τοιαύτη ἦτο ἡ σοβαρότης, μεθ' ἧς ὁ θεὸς ἐφέρετο πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, προβάλλων εἰς αὐτοὺς κάτοπτρον ἥκιστ' ἀπατηλόν. Πρὸ πάσης τελέσεως τῶν θρησκευτικῶν νομίμων ἔπρεπε πᾶς τις νὰ ἐξετάσῃ ἑαυτὸν· τοῦτο δὲ τὸ Γνωθὶ σεαυτὸν ἦτο ἐπιγεγραμμένον γράμμασι χρυσοῖς ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν. Καὶ ταῦτα διότι κατ' ἀρχαῖον καὶ σεπτὸν ἔθος ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει, ἐν ἣ τὸ αἶσθημα τῆς πλησίον παρουσίας τοῦ θεοῦ καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ θέα τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ συνεκίνουν τὴν ψυχὴν, ἐπέγραφον βραχέα καὶ πολυσήμαντα γνωμικὰ ἐντυπούμενα εἰς τὴν μνήμην καὶ ὑποδεικνύοντα τὴν μεταξὺ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς γνησίας σοφίας βαθεῖαν σχέσιν. Ἀνε-

¹ Ἡροδότου VI, 86· τὸ πειρηθῆναι καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον δύναται. Πρὸλ. I, 459. Πλουτάρχου Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδείως τιμωρουμένων σ. [566 F].

πλήρουν δὲ ταῦτα κατὰ ποιόν τινα τρόπον τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου, ὅπερ ἄλλως δὲν ἀντεπροσωπεύετο ἐν τῇ ἐλληνικῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν, καὶ παρεῖχον εἰς τοὺς μετὰ καθαρᾶς διανοίας προσερχομένους εἰς τὸν ναὸν ὕλην νοερῶν μελετῶν καὶ διαλέξεων.

Ὁ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῷ ναῷ ἐπιγεγραμμένην ἐκείνην γνώμην γινώσκων ἑαυτὸν γινώσκει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, τῆς δυνάμεως ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀξιώσεων. Διὸ ἀπαιτεῖ ἅμα ὁ Ἀπόλλων σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν, χαλιναγώγησιν τῆς φιληδονίας, ὑπερνίκησιν τῶν παθῶν καὶ διαύγειαν τοῦ πνεύματος μετὰ συνέσεως. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν, ὅτι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐτιμήθη καὶ τὸ γυναικεῖον φύλον ὡς ὄργανον τῆς θελήσεως αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ εὑρίσκον οἱ μὲν ἀδύνατοι καὶ ἐπίδееῖς ἐπικουρίας προστασίαν, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἀγνισμὸν καὶ οἱ κακοῦργοι συγγνώμην, εἶνε ἀπαραγνώριστον, ὅτι ὁ δελφικὸς θεὸς διὰ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων αὐτοῦ ἦτο διδάσκαλος καὶ κηδεμὼν πάντων ἐκείνων, ὅσα δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τάποτε-λοῦντα τὸ ἄνθος τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως τῆς κοινῆς εἰς σύμπαν τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Πέραν δ' αὐτῶν δὲν προέβη τὸ ἔθνος ἐν τῇ ἀντιλήψει νοερᾶς λατρείας τοῦ θεοῦ.

Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰναφερόμενα εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἀνῆκον εἰς τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἐξαρτωμένους ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν, ἰδίως δὲ τὰ κατὰ τὰς ἐορτάς. Ὅπως δὲ καὶ ἐν τούτοις ὡς καὶ ἐν τῇ κοινῇ ἀναγνωρίσει καὶ τιμῇ τῶν θεῶν ἐπικρατήσῃ καθολικῇ ὁμοφωνία, ἦτο ἀνάγκη νὰ τεθῇ τὸ ἐλληνικὸν ἡμερολόγιον ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν Δελφῶν.

Καὶ ἡδύνατο μὲν τὸ ἔτος νὰ θεωρηθῇ ἐξ ἀπόψεως ἀπλῶς πολιτικῆς καὶ κατανεμηθῇ κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ διαιρέσεις. Οὕτω δ' ἐξεταζόμενον διηρεῖτο εἰς δύο ἡμίση, τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα, ἥτοι ἐποχὴν ξηρὰν καὶ ὁμοιομόρφως γαλήνιον καὶ εἰς ἐποχὴν ὑετώδη καὶ ἀσταθῆ. Τὴν διαίρεσιν δὲ ταύτην ἐπειράθησαν νὰ καθορίσωσιν ἀκριβέστερον ἐκ τῆς δύσεως τῶν ἄστρον, ἰδίως τῶν Πληγιδῶν, ἐκ τῆς διαβάσεως τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν καὶ ἄλλων

φυσικῶν φαινομένων· κατ' αὐτὰ ἐκανονίζοντο τὰ ἔργα τῆς γεωργίας, τῆς ναυτιλίας, τῆς ἀλκίαιας. Συνωδὰ δὲ πρὸς τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπερ ἐφαντάζοντο ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἔαρος, συνείθιζον ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ νὰ ὑπολογίζωσι τὰ πάντα, οὐδ' ἐφρόντιζον καὶ νὰ διαιρέσωσι τὸ ἔτος εἰς δύο ἴσα ἡμίση, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἐλληνικῷ κλίματι τέσσαρας μόνον μῆνας ἠδύναντο νὰ ὀνομάσωσιν ἀληθινῶς χειμερινούς. Εἶχοντο λοιπὸν πιστῶς τῶν φυσικῶν διαιρέσεων· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἱστορικοὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ξενοφάντος ἐνέμειναν εἰς τὰς τοιαύτας ἐκφράσεις.

Ἀκριβεστέρα δὲ διάταξις τῶν διαιρέσεων τοῦ ἔτους προῆλθεν ἐκ τῶν ἱερέων. Οὗτοι ἐθεώρουν τὸ ἔτος ὡς ἔτος ἱερὸν, ὡς τακτὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐπαναλαμβάνεται σειρά τις θρησκευτικῶν πράξεων καθ' ὠρισμένην ἀκολουθίαν. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ ἐν τῇ διατάξει τῶν κατὰ τὰς ἐορτὰς οὐδὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶνε αὐθαίρετον καὶ ἀκανόνιστον. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁ Ἀπόλλων ἀπέβη καὶ ῥυθμιστὴς τῶν χρόνων καὶ νομοθέτης τοῦ ἔτους. Ὑπὸ τοῦ μαντείου αὐτοῦ καθωρίσθησαν οἱ ἐλληνικοὶ μῆνες, ὧν τὰ ὀνόματα συνδέονται πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας ἐορτὰς¹. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν Φωκέων, οἵτινες ἴσως ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν ἐκάλουν τοὺς μῆνας δι' ὀνομάτων βεβήλων, τὸ ἐλληνικὸν ἡμερολόγιον μέχρι τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων περιέχει μόνον μηνῶν ὀνόματα παραγόμενα ἐξ ὀνομάτων θεῶν καὶ δὴ τῶν ἀρχαιότερων παρ' Ἑλληνισιν. Ἐν αὐτοῖς τοῖς Δελφοῖς τὸ γαλήνιον μέρος τοῦ ἔτους ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπιστρέφοντα ἕκαστον ἔαρ, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ὃ δὲ χειμῶν εἰς τὸν Διόνυσον². Ἡ δ' ἐκ περιτροπῆς ἐναλ-

¹ Ἐνιαυτός σημαίνει τακτὴν χρονολογικὴν περίοδον ἀνακυκλουμένην, διὸ δύναται ἴσα καὶ τὸ κύκλος. Αἱ δὲ τοιαῦται κυκλικαὶ χρονολογικαὶ περίοδοι διετάχθησαν ὑπὸ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ῥυθμιστοῦ τῶν χρόνων ἴδε Aug. Mommsen *Heortologie* σ. 106. Delphica σ. 180 Welcker *Griechische Götterlehre* τόμ. Α' σ. 466. K. F. Hermann *Griechische Monatskunde* 1844 καὶ Bergk *Beiträge zur griechischen Monatskunde* 1845. Περὶ δὲ τῆς μετρῆσεως τῶν μηνῶν ἴδε Hermann ἐνθ. ἀν. σ. 12. Curtius ἐν *Göttinger Nachrichten* 1864 σ. 176.

² Πλουτάρχου Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Εἰ, 9· τὸν μὲν ἄλλον ἐνιαυτὸν παιᾶ

λαγὴ αὕτη τῆς λατρείας εἶνε καὶ ἡ βάσις τοῦ κύκλου τῶν μηνῶν καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν· παρὰ πάσας δὲ τὰς διαφορὰς τὰς σὺν τῷ χρόνῳ εἰσχωρησάσας εἰς τὸ μηνολόγιον τῶν διαφόρων πόλεων εἶνε ἀπαραγνώριστος ὁμοφωνία τις. Κατὰ ταῦτα δὲ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν διερρυθμίσθησαν καὶ τὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔτους καὶ τῶν ἐορτῶν αὐτοῦ οὕτως, ὥστε πᾶσαι αἱ τῆς ἀμφικτυονίας συμμετέχουσαι φυλαὶ οἰοεὶ συναπετέλεσαν θρησκευτικόν τι κοινόν.

Τοῦτο δ' ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ μαντεῖον εἶχε διὰ παντὸς τοῦ χρόνου τὸ ἀναμφισβήτητον δικαίωμα τοῦ ἐπιβλέπειν τὴν κανονικὴν τέλεσιν τῶν κατὰ τὰς ἐορτὰς θυσιῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκάσταις. Πᾶσα διατάρaxis τοῦ ἐορτολογίου εἶνε ἀσέβεια πρὸς τὸ θεῖον καὶ πρέπει νὰ ἐξαγνισθῇ διὰ θυσίας ἱλαστηρίου¹. Οἱ δὲ ἱερομνήμονες, εἰς οὓς ἐπεβάλλετο ἡ συντήρησις τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Δελφῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων, ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὴν τήρησιν τῆς νομίμου τάξεως τῶν ἡμερῶν τῶν θυσιῶν καὶ ἐορτῶν². Διὸ αἱ διάφοροι ἡμέραι τοῦ ἔτους ἀπέκτησαν δι' ἐπιδράσεως τῶν ἱερέων ἰδίαν σημασίαν. Καὶ δὴ διεκρίθησαν αἱ ἡμέραι εἰς ἀγαθὰς καὶ ἀποφράδας, ἥτις διαφορὰ εἰσῆχθη καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τοῦ ἀστοῦ καὶ τοῦ γεωργοῦ· καθιερώθησαν δὲ τακταὶ ἡμέραι τοῦ μηνὸς εἰς ἰδίους θεοὺς, ὥς ἡ τρίτη ἐκάστου μηνὸς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἐκάστη δὲ ἐβδόμη καὶ ἐκάστη νομηνία εἰς τὸν Ἀπόλλωνα.

Ἄλλ' ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐκανονίσθησαν καὶ αἱ μεγάλες περιόδοι, δι' ὧν ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστήμη ἐπειράθη νὰ συμ-

νιχοῦνται περὶ τὰς θυσίας, ἀρχομένου δὲ χειμῶνος ἐπεγείραντες τὸν διθύραμβον, [τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες], τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται τὸν θεόν.

¹ Τὰ χρηστήρια ἐπαγρυπνοῦσιν εἰς τὴν τακτικὴν κατὰ μῆνας καὶ ἡμέρας προσφορὰν τῶν θυσιῶν· τὸ δὲ παραφέρειν τὰς θύρας ἐπέβαλλε τὴν ὑποχρέωσιν θυσιῶν ἱλαστηρίων.

² Ὁ Ὑπέρβολος ὑπὸ τὴν ιδιότητα ἱερομνήμονος θεωρεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν ὑπεύθυνος ἐπὶ τῇ συγχύσει τῶν ἡμερῶν τῶν θυσιῶν. Ἀριστοφάνους Νεφέλαι στ, 620 κ.έ.

βιβάσῃ τὰς ἀντιθέσεις μεταξύ τοῦ σεληνιακοῦ καὶ τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους. Ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπήγασεν ὁ λεγόμενος μέγας ἐνιαυτὸς τῶν Ἑλλήνων, παναρχαία ἐμβόλιμος περίοδος ἀρχομένη ἐκ νέου καθ' ἕκαστον ἑνατον ἔτος¹. Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῆς περιόδου ταύτης δεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ θεσμοῦ, καθ' ὃν συμφώνως πρὸς τὰ διατασσόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ ἀνδροφόνος ἔπρεπε νὰ μένῃ φυγὰς ἐκτὸς τῆς ἰδίας χώρας ὀκτὼ ὅλα συμπεπληρωμένα ἔτη, πρὶν ἢ ἐξαγνισθεὶς κατέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα κρατῶν κλῶνα δάφνης. Καὶ ἡ ἱερὰ δὲ πομπή, δι' ἣς διετηρεῖτο ἡ μεταξύ Τεμπῶν καὶ Δελφῶν ἐπικοινωνία, ἀνενεοῦτο μεθ' ἕκαστον ὄγδοον ἔτος. Περιελάμβανε δὲ ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐνενήκοντα ἐννέα μῆνας, οἵτινες, οἷονεὶ συνηγόμενοι εἰς ἐκατόμωδον, ἀφιεροῦντο εἰς τοὺς θεοὺς. Ὁμολογητέον δὲ, ὅτι ὁ ἀπολλώνιος οὗτος κύκλος εἶνε ἡ λογικωτάτη καὶ πρακτικωτάτη τῶν ἀπλουστέρων καὶ βραχυτέρων ἐμβολίμων περιόδων. Οὗτος δ' ἐχρησίμευσεν ὡς χρονολογικῇ βάσει ἀπάντων τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ οἱ τε τετραετηριοὶ καὶ οἱ διετηριοὶ θρησκευτικοὶ κύκλοι προῆλθον ἐκ τῆς ὑποδιαίρέσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης μονάδος.

Οὐδὲ ἡξίουσι οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἰδιαζούσης μερίμνης μόνην τὴν διάταξιν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἑορτῶν, ἀλλ' ἐπεμελοῦντο οὐχ ἥττον καὶ τῆς διατάξεως αὐτῶν τῶν ἑορτῶν, αἵτινες ὡς καὶ αἱ θυσίαι εἶχον ἰδρυθῇ καὶ διατηρηθῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερέων. Οὐδ' ὑπῆρχε πλὴν τῶν θυσιῶν οὐσιωδέστερον συστατικὸν μέρος τῶν ἐλληνικῶν πανηγύρεων ἢ οἱ ἀγῶνες. Καὶ δὲν ἔχομεν μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλαμβάνειν τοὺς ἀγῶνας ὡς τι εἰς μόνους τοὺς Ἑλληνας ἀνῆκον. Ὁ Θουκυδίδης λέγει ῥητῶς, ὅτι ἐν τοῖς

¹ Περὶ τῆς ἀπολλωνίου χρονολογικῆς περιόδου ἐξ ὀκτῶ ἑτῶν συμπεπληρωμένων, ἣν ἐννεατηρίδα ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι, ἴδε C. Müller Fragmenta chronologica σ. 116. Πρὸβλ. καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 484, 513.

βαρβάρους, καὶ μάλιστα τοῖς Ἀσιανοῖς, προέκειντο ἄθλα πυγμῆς καὶ πάλης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ¹. οἱ δ' ἑλληνικοὶ λόγοι, ἀναφέροντες εἰς τὸν Δαναὸν καὶ τὸν Πέλοπα τὴν πρώτην ἰδρύσιν τῶν ἀγώνων, ἀποδέχονται καὶ ἐν αὐτοῖς τὴν ἐπίδρασιν ὑπερποντίων ἐποίκων. Ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες καὶ τοῦτον τὸν ἔξωθεν παραληφθέντα σπόρον διεμόρφωσαν κατὰ τρόπον ἴδιον καὶ χαρακτηριστικὸν καὶ κυρίως ὑπὸ τὴν ἀγνίζουσαν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς.

Ὅτε οἱ Πέρσαι ἴσταντο παρὰ τὰς Θερμοπύλας, καὶ ἐκεῖ ἔμαθον, ὅτι τὸ μέγα πλῆθος τῶν μαχίμων Ἑλλήνων ἦτο συνηθροισμένον ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν, οἱ ἀκολουθοῦντες τὸν Ξέρξην δὲν ἐξεπλάγησαν, ὅτι ἐτέλουν ἀγῶνας οὐδ' ὅτι εἶχον ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ σχολὴν πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτι τὸ μόνον ἄθλον, ὑπὲρ οὗ ἐποιοῦντο τὸν ἀγῶνα, ἦτο στέφανος ἐλαίας εὐτελεῖ ἔχων τὴν ἀξίαν ². Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ ἐξευγένισις καὶ ἡθικὴ λαμπρότης, εἰς ἣν εἶχεν ἀνέλθει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἰδέα τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἀποκλεισμός τῆς φιλοκερδείας καὶ πάσης θρασείας πλεονεξίας. Ἀλλ' ἡ ὑψηλοτέρα αὕτη ἀντίληψις ἐχρεωστεῖτο εἰς τὴν θρησκείαν, ἥτις δὲν ἤθελε νὰ ἰδῇ τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὰ πρόθυρα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ βεβηλούμενα ὑπὸ ἀγωνίσματος περὶ χυδαίου κέρδους. Τὸ δὲ γεγονός, ὅτι ὁ στέφανος ἐλαμβάνετο ἐκ τοῦ ἱεροῦ δένδρου τοῦ θεοῦ, αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεῖ εἰς ἐνδείξιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀγώνων. Κατὰ ταῦτα ἡ τιμὴ, ἥς ἀξιοῦται ὁ στεφανούμενος, εἶνε ἡ διὰ τοῦ ἱεροῦ κλάδου προσέγγισις αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ οἶονεὶ καθιέρωσις αὐτοῦ. Τοὺς δὲ στεφάνους αὐτοὺς ἡ τρίποδας, ὅτε οὗτοι παρείχοντο ὡς ἄθλα δίκην ἱερῶν σκευῶν, ἄφινον οἱ νικηταὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ, οἶονεὶ ἀποδίδοντες αὐτοὺς εἰς τὸν ἀπονείμαντα θεόν.

Τὰ πάντα ἐν ταῖς τοιαύταις τελεταῖς τελοῦνται χάριν τῶν θεῶν. Πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτῶν παρουσιάζεται ἡ νεότης τοῦ

¹ Θουκυδίδου I, 6.

² Ἡροδότου VIII, 26.

ἔθνους μεστή χαρᾶς καὶ ῥώμης. Καὶ προσχωρεῖ μὲν ὁ Ἀπόλλων διὰ τῶν ἡθικῶν αὐτοῦ ἀξιώσεων σοβαρώτατος πρὸς τοὺς θνητοὺς, ἀλλὰ δὲν θέλει καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐν τῷ βίῳ χαρὰν αὐτῶν. Οἱ χρησμοὶ αὐτοῦ ἀπαιτοῦσιν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς καὶ καταδάμασιν τῶν παθῶν, ἀλλ' ὅχι καὶ συντριβὴν καρδίας, παραβίασιν τῆς φύσεως ἢ αὐτονέκρωσιν. Καὶ ἀναγνωρίζονται μὲν τὰ δικαίωματα τῆς πρὸς τὰς ἡδονὰς εὐπαθείας, ἀλλὰ ζητεῖται μόνον ἡ ἀποκατάστασις τῆς προσηκούσης ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ πνεύματος, ὅπως ὁ ὅλος ἄνθρωπος ἀναπτυχθῇ ἐν τελείᾳ ὑγιείᾳ. Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀγαπῶσι μόνον τὸ ὑγιές, ῥωμαλέον καὶ εὐπαγές· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἀπαρέσκει εἰς αὐτοὺς ἢ πρόληψις τῶν βαρβάρων νομιζόντων, ὅτι δι' ἀμαυρώσεως τοῦ βίου καὶ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ σώματος παρέχουσιν ἰδίαν τινὰ εὐαρέσκεϊαν εἰς τοὺς θεοὺς¹. Πρὸς ἐκλογὴν παντὸς ἱερέως πρώτη ἀναγκαῖα συνθήκη ἦτο σῶμα ἁμωμον καὶ ἀρτιμελές, ἡ δὲ συνθήκη αὕτη ἴσχυε κατὰ τὸ ἱερὸν δίκαιον καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας βασιλεῖς καὶ τὰ ἐκ τῆς βασιλείας ἀπορρεύσαντ' ἀξιώματα, οἷον τὸ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων. Ὡς δ' ἀπητεῖτο ἄψογος τελειότης παρὰ τε τῶν ὑπηρετούντων τὸ θεῖον καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς τῶν εἰς τοὺς θεοὺς προσφερομένων, οὕτως ἔπρεπε καὶ ἡ νεότης τῆς χώρας, παρουσιαζομένη εἰς τὰς ὄψεις τῶν θεῶν, νὰ ἀναπτύσσῃ εὐφροσύνης πρὸς τιμὴν αὐτῶν πάντα τὰ παρ' αὐτῶν παραληφθέντα δῶρα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, οἱ δὲ ἀναδειχθέντες ἄριστοι νάξιωθῶσι τοῦ ἱεροῦ στεφάνου καὶ δι' αὐτοῦ νὰ τύχωσιν ἰδίας προσπελάσεως πρὸς τοὺς θεοὺς. Εἰς τοιαύτην ἀποψιν ἐστηρίζετο ἡ ἀντίληψις καὶ διάταξις ἀπάσης τῆς παιδείσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Δὲν γινώσκομεν Ἑλληνας μὴ τελοῦντας ἀγῶνας. Ἐν ἀπάσαις ταῖς φυλαῖς ὑπῆρχε ζωηρὰ ἢ τάσις τῆς διὰ τοῦ θελγήτρου τῆς ἀμίλλης προαγωγῆς τῶν ἐμφύτων δυνάμεων. Πῶς ἰδίως οἱ Ἴω-

¹ Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρέσκονται εἰς τὸ ὑγιές καὶ τὸ τελειόν, ὅχι δ' εἰς τὸν ἀκρωτηριασμόν καὶ τὸν ἀσκητισμόν. Ἰδε Bötticher Baumeultus der Hellenen σ. 318.

νες ἐκόσμουν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς εἰρηνικὰς λαϊκὰς ἐορτὰς δι' ἀγώνων ἀθλητικῶν, μαρτυρεῖ ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ παραστάσει τῶν Φαιάκων, τῇ ἐρασμίᾳ ταύτῃ εἰκόνι, ἐν ᾗ ἐγκατοπτρίζεται ὁ βίος τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μόνιμοι διατάξεις, ἐν αἷς διεμορφώθη ὁ ἰδιαζόντως ἐλληνικὸς χαρακτήρ, ἐπετεύχθησαν τὸ πρῶτον ἐν δωρικαῖς πολιτείαις, ἐν Κρήτῃ καὶ ἔπειτα ἐν Σπάρτῃ.

Ἐν αὐταῖς ἔρεισμ' αὐτῆς τῆς ἀσφαλείας τῆς πολιτείας ἦτο ἡ σωματικὴ ῥώμη τῶν Δωριέων μαχίμων. Διὸ ἀναγκαιότατος ὅρος τῆς δημοσίας εὐημερίας ἦτο ἡ μέριμνα περὶ τῆς πολεμικῆς δεξιότητος τῶν πολιτῶν καὶ ἡ ἐκ πρώτης νεότητος ἀγωγή αὐτῶν πρὸς τὸν οἰκεῖον προορισμόν. Ἐν αὐταῖς ἰδρύθησαν τὰ πρῶτα ἐλληνικὰ γυμνάσια, ὧν μόνος σκοπὸς ἦτο ἡ σωματικὴ ἄσκησις, ἐπειδὴ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ἀντέκειτο ὅλως πρὸς τὴν πρόθεσιν τοῦ νομοθέτου¹. Ἐν αὐταῖς δ' ἐτελειώθησαν ἰδίως ὁ δρόμος, τὸ ἄλμα, ἡ πάλη, ὁ δίσκος καὶ τὸ ἀκόντιον κατὰ τὸν τρόπον τὸν τυχόντα γενικῆς ἀποδοχῆς παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν αὐταῖς εἰσῆχθη τὸ πρῶτον τὸ μόνιμον ἔθος τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης ἀμετρίας καὶ ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ καθήκοντος τῆς αὐστηροτάτης πρὸς τοὺς νόμους τοῦ ἀγῶνος ὑπακοῆς. Ἐν αὐταῖς ἐθεμελιώθη ἡ θεωρία καθ' ἣν ἡ νεανικὴ φιλοδοξία δὲν ἔπρεπε νὰ μολυνθῇ διὰ τῆς ὀπισθοβουλίας τοῦ κέρδους. Ἐν αὐταῖς τέλος εἰσῆχθη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πολύπτυχα ἱμάτια τῶν ἰωνικῶν φύλων ἐσθῆς ἐλαφρὰ καὶ ἀρρενοπρεπῆς, προσωρισμένη νὰ προαγάγῃ τὴν ὑγίειαν καὶ εὐκίνησιαν τοῦ σώματος καὶ χρησιμεύουσα ὡς μετάβασις πρὸς τὴν τελείαν γυμνότητα τὴν εἰσαχθεῖσαν κατὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν νέων².

Οἱ δὲ χρητικοὶ καὶ σπαρτιατικοὶ οὗτοι θεσμοὶ διεδόθησαν ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σπαρτιατικῆς δυνάμεως, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν διερρυθμίσθησαν τὰ κατὰ τοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνας. Ὡς δ' ἐν Πελοποννήσῳ ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τῶν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 243.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 418.

ἐπακολουθησασῶν εἰς τὰς μεταναστεύσεις τῶν λαῶν ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον εὐσύντακτος πολιτικὴ συμμαχία, οὕτω καὶ οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες πρῶτοι πάντων τῶν ἄλλων ἀπέκτησαν ὡς παμπελοποννησιακὴ ἐορτὴ σταθερὸν ὀργανισμὸν καὶ ἡξιώθησαν ἐθνικοῦ ἀξιώματος. Τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ διαταχθέντα ἐθεωρήθησαν πρότυπον θεσμῶν διὰ τοὺς λοιποὺς ἀγῶνας καὶ ἔγειναν δεκτὰ ἐν αὐτοῖς, ἰδίως δὲ τὸ πένταθλον, τὸ ἀριστούργημα τοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γυμναστικῆς ἀποσκοποῦντος ἐπινοητικοῦ πνεύματος τῶν Πελοποννησίων, κύκλος ἀγωνισμάτων μετὰ δεξιότητος συνηρμοσμένων εἰς ἓν ὅλον. Καὶ ἤρχιζον μὲν ταῦτα διὰ τοῦ ἄλματος, ἔπειτα δ' ἐδοκιμάζετο ἡ ῥώμη τοῦ βραχίονος διὰ τῆς ἀκοντίσεως, οἱ δὲ τέσσαρες ἄριστοι ἀκοντισταὶ ἐλάμβανον τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγῶνας¹. Περιοριζομένου δὲ ἀπὸ ἀγωνισματος εἰς ἀγώνισμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγωνιστῶν, οἱ τρεῖς ἄριστοι τῶν δρομέων διηγωνίζοντο πρὸς ἀλλήλους ὡς δισκοβόλοι, ἕως τέλος οἱ δύο ἐν τῇ δισκοβολίᾳ διακριθέντες ἀντεμετροῦντο πρὸς ἀλλήλους ὡς παλαισταὶ χάριν τοῦ στεφάνου. Τοιοῦτον ἦτο τὸ περίτεχνον ἐκείνο σύστημα, οἷον μόνον Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἐπινοήσωσι, παρέχον λυσιτελεῖν ποικιλίαν ἀγωνισμάτων παρακωλύουσαν τὴν ἀπονομήν τοῦ ὑψίστου ἄθλου εἰς ἄνδρα ἔχοντα μονομερῇ φυσικὴν ἢ ἐπὶκτητὸν δεξιότητα. Ἀπ' ἐναντίας πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἐμπειρίαι ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται συντελοῦσαι εἰς τὴν ὅλην γυμναστικὴν παιδευσιν. Διὰ τοιούτων δ' ἐπινοήσεων ἀπέβη ἡ Ὀλυμπία κέντρον τῶν Πανελλήνων καὶ ἀπέκτησεν ἀξίωμα παράλληλον πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου κοινοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν.

Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ὀωρικὴ ἐπίδρασις δὲν ὑπῆρξεν ἡ μόνη κρατοῦσα ἐν Ὀλυμπίᾳ. Αἱ κλίσεις τῶν ἄλλων φύλων, αἱ σὺν τῷ χρόνῳ προβαίνουσαι ἄλλαι τάσεις ἐλήφθησαν καὶ αὐταὶ ὑπ' ὄψιν,

¹ Περὶ τοῦ διακανονισμοῦ τῆς τάξεως τῶν διαφόρων ἀγωνισμάτων ἴδε Göttinger Nachrichten. 1867 σ. 158. E. Pinder Der Fünfkampf der Hellenen. Berlin 1867. Πρὸς. Göttinger gelehrte Anzeigen 1867 σ. 1117.

ἀνεφύχθη δὲ ἡ ὁδὸς πρὸς ἀνάπτυξιν ἐλευθεριωτέραν¹. Δὲν ἐπετρέπετο ἡ καθυστέρησις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἀληθῶς καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἐγεννήθη ἄμιλλα μὴ ἀνεχομένη τὴν περὶ ἓν τι καὶ μόνον ἀσχολίαν.

Καὶ δὴ ὑπῆρχον πολλὰ ἱερὰ ἐν τῇ ἐλληνικῇ χώρᾳ, ἐξ ὧν ἐξεπήγαζον παρορμήσεις καὶ πρὸς πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς ἐξασκήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος. Οὕτως ἐν τῇ ἀρκαδικῇ χώρᾳ ἐλατρεύετο ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων παρὰ πάντων τῶν Ἀρκάδων ἡ Ἄρτεμις Ὑμνία², ἥς αἱ ἐορταὶ ἐτελοῦντο μετ' ἁσμάτων. Ἐκ δὲ τοῦ ναοῦ αὐτῆς ἀπέρρευσαν πιθανῶς καὶ αἱ διατάξεις αἱ ἐπιβάλλουσαι εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ὡς ἱερὸν καθῆκον τὴν ἀσχολίαν περὶ τὴν μουσικὴν, τοῦθ' ὅπερ ἐθεωρεῖτο τὸ μόνον μέσον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκδαρβαρώσεως καὶ ἐξαγριώσεως ἐν τῇ τραχείᾳ ἐκείνῃ χώρᾳ, ἐν ἣ τὰ τοῦ βίου ἦσαν ἀμήχανα καὶ ἀπῆτουν τὸν ἐπώδυνον κάματον καθημερινῆς ἐργασίας. Οὕτω τὰ ἱερὰ τῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι κοινῶν συνετέλουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἐλληνικῶν ἠθῶν.

Ἀλλ' ἰδιάζουσαν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο σημασίαν εἶχον οἱ Δελφοί, ὧν τὸ μαντεῖον εἶχε κυρώσει καὶ καθαγιασεί τὴν πυθικὴν ἐορτὴν, ἣτις περιεβλήθη νέαν αἴγλην μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ὅτε ἡ ἰωνικὴ φυλὴ ἐπέδειξε νέας ζωτικὰς δυνάμεις³. Οἱ Δελφοὶ εἶχον περιθάλπει ἐν ἡρεμίᾳ καὶ γαλήνῃ τὰ εὐγενέστατα σπέρματα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ἐν αὐτοῖς δ' εἶχε διατηρηθῇ ὁ ὕμνος τοῦ θεοῦ ὁ ὑπὸ τῶν χειλέων ἐμπνευσμένου ποιητοῦ ἐξαγγελλόμενος ὡς ὁ ὕψιστος σκοπὸς ἐνδόξου ἀμίλλης, καὶ ὁ μουσικὸς ἐκεῖνος ἀγὼν ἔμεινεν ἐν Δελφοῖς πάντοτε ὁ πυρὴν καὶ τὸ κειμήλιον τῆς ἐορτῆς.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν λαμπρὰν ἀναγέννησιν τῶν Πυθίων ιδρύ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 337.

² Πausaniou VIII, 13, 1. Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 223, 230. Πρ6λ. καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 137.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 381.

θησαν ἐν Πελοποννήσῳ δύο νέαι ἐλληνικαὶ ἑορταί, τὰ Ἰσθμία (582 π. Χ. Ὀλυμπ. 49, 3) καὶ τὰ Νέμεια (573 π. Χ. Ὀλυμπ. 51, 4). Καὶ οὗτοι δὲ οἱ ἀγῶνες ἦσαν ἀνανέωσις ἀρχαίων δημωδῶν ἑορτῶν, ἀμφοτέραι δ' αὐταὶ αἱ ἀνανεώσεις συμπίπτουσιν ἀκριβῶς πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐν μὲν Κορίνθῳ κατελύθη ἡ τυραννὶς τῶν Κυψελιδῶν, ἐν δὲ Σικυῶνι ἡ τῶν Ὀρθαγοριδῶν. Ἀλλ' ἡ σύμπτωση αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶνε τυχαία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδρυσις τῶν ἑορτῶν τούτων πρέπει νὰ προῆλθεν ἐξ ἰδιόζοντός τινος λόγου, ἡ δὲ συνήθης ἀφορμὴ ἦτο ἄλλως εὐτυχῆς τις νίκη, διὰ ταῦτα εἶνε πιθανώτατον, ὅτι ἀμφοτέρων τῶν ἑορτῶν σκοπὸς ἦτο ὁ πανηγυρισμὸς τῆς πτώσεως τῶν δύο κινδυνωδεστάτων τυραννικῶν οἰκῶν¹. Κατὰ ταῦτα τὰ Πύθια καὶ τὰ Ἰσθμία ἦσαν οἰονεὶ τρόπαια τῶν Σπαρτιατῶν, ἰδρυθέντα πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Δωριέων· ἔμελλον δὲ νὰ συντελέσωσι πρὸς νέαν καὶ λαμπροτέραν ἀνάδειξιν τῆς δωρικῆς χερσονήσου ὡς τῆς κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικῆς χώρας καὶ διαμφισβήτησιν τῶν πρωτείων πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ Περνασσοῦ ἑορτὴν, ἐν ᾗ ἐπεκράτει ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἰώνων.

Καὶ ἐξεφαίνετο μὲν καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀντιζηλία τῶν φυλῶν, ἀλλ' ὑπῆρχεν ὅμως ἀνωτέρα τις δύναμις συνδιαλλάσσουσα ἐν αὐταῖς δὴ ταύταις ταῖς ἑορταῖς τῶν θεῶν τὰς διαφορὰς τῶν φυλῶν καὶ συναρμόζουσ' αὐτὰς εἰς ἐνότητα ὑψηλοτέραν. Πράγματι ἀπείχοντο μὲν τινες τῶν πόλεων ἀγῶνων τινῶν ἐνεκεν ἀντιθέσεων πολιτικῶν καὶ δυσαρεσκειῶν πρὸς τοὺς γείτονας, οἷον ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν συμμετεῖχον τῶν Ὀλυμπίων, ἀλλ' οὐχ ἤττον αἱ ἑορταὶ οὐδέποτε ἠδύναντο νὰ ποσάλωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν ἀμφικτυονικὸν χαρακτῆρα. Ἰδιαίτατον δὴλα δὴ αὐτῶν γνώρισμα ἦτο τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα τοῦ φέρειν τὸ ὄνομα Ἑλλήν ἀπεκλείετο ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀγῶνων. Μόνον ὑπὸ τοῦτον τὸν ὅρον τὸ δελφικὸν μαντεῖον εἶχε παράσχει τὴν ἐγκρισιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ἰδρυμέντας ἀγῶνας. Οὕτω δ' ἔμελλον μὲν τὰ Ἰσθμία νὰ πανηγυρίζωσι καὶ τὴν νίκην

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 390.

τῆς δωρικῆς φατρίας ἐν Κορίνθῳ, ἀλλ' ὅμως ἐξηκολούθησαν νὰ εἶνε ἑορτὴ τοῦ Μελικέρτου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, καθ' ἣν ἄμεσος καὶ πρόθυμος ἦτο ἡ συμμετοχὴ τῶν ναυτιλλομένων φύλων, ἰδίως δὲ τῶν Ἰώνων τῆς Ἀττικῆς. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν διεστέλλοντο αἱ τέσσαρες μεγάλαι ἑορταὶ ὡς ἀμφικτυονικοὶ ἢ πανελλήνιοι ἀγῶνες ἀπάντων τῶν ἄλλων κατὰ πόλεις καὶ κοινὰ τελουμένων, οἵτινες ἔφερον ὠρισμένην τοπικὴν χροιάν· διὸ οἱ εἰς αὐτοὺς ἐξ ἄλλων πόλεων προσφοιτῶντες ἐθεωροῦντο ξενιζόμενοι ὑπὸ τῶν τελοούντων τοὺς ἀγῶνας. Ἡ δὲ νίκη ἐν τινι τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀγώνων ἦτο ἡ λαμπρότατη τῶν ἀμοιβῶν, ἥς ἡδύνατο νὰ ξιωθῇ τις Ἕλληνα ἀντὶ πολυετῶν μόχθων, ἦτο ἀνύψωσις τις κατενώπιον τοῦ ἔθνους ὅλου. Αἱ δὲ ἱππικαὶ καὶ ἀρμάτεις νῆκαι πλὴν τῆς προσωπικῆς δεξιότητος προσαπῆτουν καὶ μεγάλας δαπάνας, ἅς μόνον πλούσιοι οἴκοι ἡδύναντο νὰ ὑποστῶσιν. Ἐκ δὲ τῆς συνενώσεως τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀπὸ τῶν νικῶν δόξης ἐξεδλάστησαν ἐν μέσῳ τοῦ ἔθνους οἰονεῖ εὐπατρίδαι νέου γένους, ὧν τὴν αἰγλήν ἡμιλλήθησαν νὰ σεμνύνωσι πᾶσαι αἱ τέχναι.

Οἱ δὲ ἀγῶνες τῶν πολιτειῶν ἐκάστων συνετέλουν εἰς τὴν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν διάδοσιν τῶν ἐθίμων καὶ τῶν διατάξεων τῶν πανελληνίων ἀγώνων, εἰς τὴν γέννησιν καθολικῆς ἀμίλλης καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ὁμοίων ἐναγωνίων τρόπων. Ἡ λαμπρότης τῶν ἑορτῶν ἀπέβη τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως, τῆς παιδεύσεως καὶ τῆς εὐημερίας ἐκάστης πόλεως. Ἡ δὲ ἀκμὴ αὐτῶν ἐν τῷ συνόλῳ ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τεκμήριον τῆς ὑφίστης ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τοῦ ὅλου ἔθνους, καὶ διὰ ταῦτα εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χρόνοι ἀπέβησαν γονιμώτατοι πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ἀγωνιστικῆς οἱ ἐπακολουθήσαντες εἰς τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (576 π. X.).

Ἐκ δὲ τῆς ἀμοιβαίας ἐκείνης ἐπικοινωνίας καὶ ἀνταλλαγῆς ἐθίμων καὶ διατάξεων τὴν μεγίστην, ὡς εἰκὸς, ὠφέλειαν ἡρύσθησαν οἱ νοημονέστατοι καὶ δραστηριώτατοι ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων, ἦτοι οἱ Ἴωνες. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἴωνες τῆς Ἀσίας διήνυσον τὸν βίον ἐν νωχελείᾳ καὶ ἀπολαύσει, οἱ Ἀθηναῖοι ἔνεκα τῆς θέσεως τῆς

μικρᾶς αὐτῶν χώρας, τῆς γειτονίας τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων καὶ τῆς πρωίμου ῥήξεως πρὸς τὴν Σπάρτην ἠναγκάσθησαν νὰ γείνωσι μαθηταὶ τῶν Δωριέων. Τὸ παράδειγμα δ' ἐκείνων ἐδίδαξεν αὐτοὺς, ὅποια ἡδύνατο νὰ εἶνε τὰ μεγάλα ἀγαθὰ τῆς εἰς τοὺς νόμους πειθαρχίας καὶ τοῦ αὐστηροῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν. Διὸ ἐπεδόθησαν μετὰ τοιοῦτου ζήλου εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ κρατούσης γυμναστικῆς, ὥστε μετὰ πάροδον οὐ μακροῦ χρόνου οἱ Ἀθηναῖοι διδάσκαλοι τῆς γυμναστικῆς ἐθεωροῦντο ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα οἱ πάντων ἄριστοι καὶ ἡξιώθησαν μεγίστης τιμῆς καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δωρικαῖς πόλεσι, τοῦθ' ὅπερ ἐπὶ παραδείγματι συνέβη εἰς τὸν Μελησίαν¹. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπωφελήθησαν εὐρύτατα τὴν ἐπίδρασιν, ἣν οἱ ἀμφικτυονικοὶ ἀγῶνες ἐξήσκησαν ἐπὶ τὸ ἔθνος. Διατηρήσαντες δὲ τὸν προσιδιάζοντα εἰς τὴν ἰωνικὴν φυλὴν χαρακτῆρα, ἅμα δ' ἐπανορθώσαντες τὰς ἀδυναμίας αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλλείψεις διὰ τῆς πρὸς τὰς ἄλλας φυλὰς ἀμίλλης ἐτελειώθησαν εἰς τοὺς ἀγνωστάτους ἀντιπροσώπους τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου.

Οὕτως ἀνεπτύχθη λοιπὸν ἡ ἔννοια ἐλληνικῆς καὶ ἐθνικῆς παιδείσεως, ἥτις εἶπερ τι καὶ ἄλλο διακρίνει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νέων χρόνων, ἀναφέρεται δὲ ὁμοίως εἰς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Πράγματι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφαντάζοντο τὸν ἄνθρωπον συγκεῖμενον ἐκ δύο ἡμίσεων ἀνισοτίμων καὶ ἄνισα δικαιώματα ἐχόντων, ὧν μόνον τὸ ἕτερον, τὸ πνευματικὸν ἥμισυ, ἔχει ἀνάγκην ἰδίᾳς θεραπείας. Δὲν ἡδύνατο νὰ φαντασθῶσι πνεῦμα ὑγιὲς ἐν σώματι νοσηρῷ, ψυχὴν φαιδρὰν ἐγκατοιכוῦσαν εἰς δέμας δυσκίνητον καὶ ἡμελημένον. Ἡ ἰσορροπία τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, ἡ ἀρμονικὴ ἀνάπτυξις πασῶν τῶν ἐμφύτων δυνάμεων καὶ τάσεων ἦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγωγῆς. Διὰ τοῦτο τὴν μετὰ ῥώμης δεξιότητα καὶ

¹ Μνημονεύονται Ἀθηναῖοι διδάσκαλοι τῆς γυμναστικῆς ὁ Ξανθίας, ὁ Εὐδοξος, ὁ Μένανδρος, ὁ Μελησίας, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν Αἰγίνῃ. "Ἴδε *Πινδάρου* Ὀλυμπ. VIII, 54, Νεμ. VI, 58. Πρὸς. *Dissertation* Comm. σ. 109.

συντονίαν τῶν μελῶν, τὴν ἀντοχὴν ἐν τῷ δρόμῳ καὶ τῷ ἀγῶνι, τὸ σταθερὸν καὶ ἐλαφρὸν βῆμα, τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀσφαλῆ στάσιν, τὸ νεαρὸν καὶ εὐχυμον τῆς ὑγείας, ὅμμα ὀξὺ καὶ ζωηρὸν καὶ τὸ παράστημα ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς τὸ προσκτώμενον μόνον διὰ τοῦ καθ' ἡμέραν ἐθισμού τοῦ κινδύνου, ταῦτα πάντα τὰ προτερήματα ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες ὄχι εὐτελέστερα τῆς πνευματικῆς παιδεύσεως, τῆς ὀξύτητος τῆς κρίσεως, τῆς ἀσκήσεως περὶ τὰς τέχνας τῶν Μουσῶν. Μουσικὴ δὲ καὶ γυμναστικὴ συνανήκον εἰς ἀλλήλας ἀναποσπάστως, συγκατασκευάζουσαι τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀγωγὴν νεότητος ὑγιοῦς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν.

Τοιαύτη ὑπῆρχεν ἡ βάσις τῆς εὐδοκιμήσεως τῶν πολιτειῶν. Διὰ ταῦτα καὶ ἐκτὸς τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Κρήτης ἡ διπλῇ αὐτῇ ἀγωγῇ δὲν ἔμεινε περιορισμένη εἰς ὀλίγους οἴκους, οὐδ' ἔμεινεν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν, ἀλλὰ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἀνέλαβε τὴν διάταξιν αὐτῆς καὶ προαγωγὴν ἡ πολιτεία. Ἦτο ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τις πόλιν ἐλληνικὴν ἄνευ δημοσίων γυμνασίων μετὰ μεγάλων εὐηλίων χώρων πρὸς ἀσκήσεις, περιβαλλομένων ὑπὸ στοῶν καὶ δεινδροστοιχιῶν καὶ κειμένων συνήθως ἐκτὸς τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐγγὺς ὑδάτων ῥεόντων. Ὁ θέλων νὰ ἐγείρῃ μεταξὺ τῶν συμπολιτῶν ἀξιώσεις τιμῆς καὶ δυνάμεως ἔπρεπε μέχρι τῆς τελειώσεως αὐτοῦ εἰς ἄνδρα νὰ ἔχῃ διανύσει τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἐν τοῖς γυμνασίοις. Μόνον ἐν αὐτοῖς ἀπεκτᾶτο ἡ ἐλευθέρα ἐκείνη εὐπρέπεια ἡ ἐπιφέρουσα τὴν εὐθὺς ἐκ πρώτης ὄψεως διάκρισιν τοῦ εὖ ἡγμένου ἀπὸ τοῦ ἀποχειροδιώτου καὶ οὕσα τὸ γινώρισμα τοῦ πρωρισμένου εἰς συμμετοχὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐν αὐταῖς ὁ νεαρὸς Ἕλλην εἶχεν ἐν καθημερινῇ ἀμίλλῃ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀναπτύξεως ἑαυτοῦ ὡς ἀτόμου ἐλευθέρως καὶ τελείως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς βαρβάρους, παρ' οἷς ἐπικρατεῖ μὲν τὸ πλῆθος, ὅλως δ' ἐξαιρετικὴ εἶνε ἡ ἀνάδειξις ἀτόμων αὐτεξουσίων καὶ αὐθυποστάτων. Ἀλλως δὲ καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀναπτύξει τοῦ ἀτόμου πᾶσα τάσις πρὸς αὐθαιρεσίαν ἐχαλιναγωγεῖτο ὑπὸ τῆς αὐστηρότητος

τῆς πειθαρχίας. Καὶ δὴ ἡ νεότης ἡσκειτο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ νόμου, ὅς τις ἀπῆτει τὴν ἀναγνώρισιν ὠρισμένης τάξεως, τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς προΐσταμένους, τὴν ἀπάρνησιν παντὸς αὐτογνώμωνος ἐγωισμοῦ. Ὅμοιόρρυθμοι διατάξεις ἴσχυον ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐλληνικαῖς παλαίστραις, ἡ δὲ ἀνεξέργαστος βώμη οὐδαμοῦ ἐτύγχανεν εὐδοκιμήσεως καὶ τιμῆς, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα παρείχετο ἡ ἄδεια συμμετοχῆς τῶν ἀγώνων, ἂν μὴ εἶχε κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθος ὑποτάξει διὰ καταλλήλων ἀσκήσεων τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἰς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης· οὐδὲ ἡδυνάτο τις νάξιωσθαι τὴν ὑψίστην τῶν τιμῶν, ἣν ἐγίνωσκεν ὁ Ἕλληνας, τὸν ὀλυμπιακὸν ἢ τὸν πυθικὸν στέφανον, ἂν μὴ εἶχεν ὑπαχθῇ τελείως εἰς τοὺς δι' ὅρκου πεπιστωμένους νόμους τῶν ἀγώνων.

Οὕτως ἡ παλαίστρα ἀπέβη καὶ σχολεῖον τῶν ἡθῶν, σχολεῖον τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουσαν τὴν πρωτίστην ἀπασῶν, τῆς σωφροσύνης, ἥτοι τῆς σοφῆς μετριοπαθείας καὶ ἐγκρατείας. Ἀληθῶς ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν νόμον θεῖον, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν νὰ δύνανται νὰ θεωρῶσι τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, μόνον ἐξωτερικῶς ἡδύναντο νὰ καθορίσωσιν αὐτὴν ἐκ τῶν ὁρίων τῶν χωριζόντων τὴν ἀρετὴν ἀπὸ ἐκείνων ἅτινα ἐχαρακτηρίζοντο σαφῶς ὡς ἀδικία καὶ ἁμαρτία. Κυριώτατον δὲ ἁμάρτημα ἐφαίνετο ἡ ὑπερστροφία τοῦ ἀνθρώπου μὴ θέλοντος νὰ ἀναγνώρισῃ κατενώπιον τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον βρια τῆς ἰδίας αὐτοβουλίας. Πρώτη λοιπὸν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἀναγνώρισις τοῦτου τοῦ ὁρίου, ὁ φόβος καὶ ἡ ἀποφυγὴ πάσης ἐπάρσεως, ἡ συνετὴ τήρησις τοῦ προσήκοντος ἐν πᾶσι μέτρον. Ἡ ἐλληνικὴ ἀρετὴ ἐνέκειτο εἰς τὸ μέτρον, τὴν δὲ καὶ ταύτης τῆς ἡθικῆς διδασκαλίας ἐπιδίδωξιν ἐν Δελφοῖς ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι πλὴν τοῦ Γνώθι σαυτὸν ὡς δεύτερον ἀξίωμα ἦτο ἐπιγεγραμμένον ἄνωθεν τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τὸ γνωμικὸν Πᾶν μέτρον ἄριστον. Καὶ δὲν ἐπεξέτειναν μὲν ἀληθῶς οἱ Ἕλληνες τὴν ἰδέαν τῆς ἀρε-

τῆς πέρα τοιούτων ἀξιομάτων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε αὐτῶν παῖ-
σμα. Κατώρθωσαν δὲ ὅπωςδὴποτε νὰ προσοικειωθῶσι σταθεράς
τινας ἀρχὰς καὶ ἀποκτήσωσι σαφῇ αὐτῶν συνείδησιν, νὰ ἐπι-
διώξωσι δὲ σθεναρῶς διὰ πνεύματος ἀπαύστως ζητητικοῦ τὴν
προσπέλασιν πρὸς τὸ ἀκτινοβολοῦν πρὸ αὐτῶν φῶς τῆς ἀληθείας.

Ἄλλ' αἱ ἑορταὶ τῶν ναῶν δὲν ἐτελοῦντο μόνον χάριν τῶν ἀ-
γωνιζομένων καὶ θελόντων νὰ τύχωσιν ἄθλων, ἀλλ' ἦσαν ἐξ ἀρ-
χῆς τὰ ἐντευκτήρια τῶν περιοίκων, οἵτινες ἀπαλλασσόμενοι καθ-
ημερινῶν ἔργων συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς φαιδρὰν συνέλευ-
σιν. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον φαιδρὸς καὶ εἰρηνικώτερος ἦτο ὁ λαὸς καὶ
ὅσῳ περισσότερον ἔκδοτος πρὸς διάχυσιν, τόσῳ πολυπληθεστέρα
ἀπέβαιναν ἡ φοίτησις τῶν συνελεύσεων καὶ μεγαλειτέρα ἡ κατ'
αὐτὰς ζωρότης. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ Δῆλος παρουσιάζεται ὡς τὸ
πρῶτον θέατρον λαμπρᾶς λαϊκῆς συνελεύσεως, καθ' ἣν χάριν τῆς
ἐαρινῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος συνέρχονται οἱ Ἴωνες μετὰ τῶν
γυναικῶν καὶ παιδῶν δίκην φαιδρῶν προσκυνητῶν, πλείοντες ἐπὶ
τῶν λέμβων αὐτῶν, ὅπως εὐφροσύνης συμμετάσχωσι τῶν χο-
ρῶν καὶ τῶν ᾠσμάτων, ἐπιδείξωσι τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν καὶ ἀπο-
λαύσωσι τοῦ θεάματος τοῦ ποικίλου ἐκείνου καὶ πολυμίκτου πλή-
θους. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἰωνικὴ ἐκείνη πανήγυρις, καθ' ἣν πρὸς
τὰς κοινὰς θυσίας συνεδέετο ἡ χαρὰ εὐφροσύνου συνόδου καὶ συγ-
χρόνως, ὡς εἶνε αὐτονόητον παρὰ φρονίμῳ ἐμπορικῷ λαῷ, ἡ
ἀνταλλαγὴ ἐμπορευμάτων καὶ τεχνουργημάτων, μεταβάλλουσα
τὴν ἑορτὴν εἰς ζωρὰν ἐμπορικὴν ἀγορὰν¹.

Διὰ δὲ τῆς ἀποδοχῆς καὶ κατὰ τὰς μεγαλειτέρας ἀμφικτυονι-
κὰς ἑορτὰς τοῦ τρόπου ἐκείνου, καθ' ὃν ἐπεκοινώνουν πρὸς ἀλλή-
λους καὶ συνεώρταζον οἱ Ἴωνες, συνήφθη ἐν αὐταῖς μετὰξὺ τῶν
διαφόρων φύλων, Δωριέων καὶ Ἰώνων, μεσογείων καὶ ναυτίλων,
ἐλευθέρων ἐπικοινωνία, ἣν ἐξησφάλιζεν ἀπὸ πάσης διαταράξεως ἡ
ιερότης τῆς ἐκεχειρίας. Ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐκείνοις ἔμαθον νὰ παρα-

¹ Περὶ τῆς Δήλου ὡς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς ἴδε Blümmner Die gewerbliche Thätigkeit des Völker des klassischen Alterthums σ. 69.

βλέπωσι τὰς διαφορὰς τῶν διαλέκτων καὶ τὸ ξένον τῆς προφορᾶς καὶ αἰσθάνονται ἀλλήλους ὡς ὁμοφύλους, νὰ ἐμπιστεύωνται ἀλλήλους καὶ συνδέωνται διὰ ξενίας καὶ σχέσεων ἀμοιβαίων ἐπεκτεινομένων καθ' ὅλον τὸ ἔθνος καὶ προξενουσῶν εἰς αὐτὸ πλεῖστα ὅσα ἀγαθὰ. Ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐκείνοις ἐγεννήθη ἀντίδρασις σωτηρία κατὰ τῶν πολλῶν μικρῶν ζηλοτυπιῶν, φιλονεικιῶν καὶ συγκρούσεων μεταξὺ τῶν γειτόνων πόλεων· ἐν αὐτοῖς συνανεκράθη ἡ ἀλαζονεία ἐπὶ τῇ γενετείρᾳ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ὅλης πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους. Ἀληθῶς, ὡς ἐκάστου νικητοῦ ἡ δόξα πρῶτον μὲν καὶ κυρίως ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πάτριον πόλιν, ἀλλ' οὐχ ἦρτον ἀντενακλᾶτο καὶ εἰς τὸ ὅλον ἔθνος, οὕτω καὶ πᾶσαι αἱ ἐπινοήσεις καὶ πάντα τὰ τεχνουργήματα τὰ ἐπιδεικνύμενα ἐν τοῖς τόποις τῶν ἀγῶνων συνετέλουν εἰς τὸ νὰ τιμᾶται οὐ μόνον ἡ στενὴ γῆ τῆς γενετείρας, ἀλλ' ἡ ὅλη πατρίς. Ἐπερχομένης ἐχθρικῆς ῥήξεως μεταξὺ δύο πόλεων, ἡ πρώτη αὐτῆς ἐκδήλωσις ἦτο ἡ ἀμοιβαία ἀπαγόρευσις τῆς εἰς τὰς οἰκείας ἑορτὰς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν τῆς ἀντιπάλου πόλεως. Ἐντεῦθεν δὲ γίνεται σαφές, ὅτι ἡ ἐλευθέρᾳ εἰς τὰς ἑορτὰς φοίτησις ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τεκμήριον ἀδιαταράκτου καὶ εἰρηνικῆς ὁμονοίας.

Ἐν τε Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἡ ἔτησίᾳ ἀγορὰ εἶχε μεγάλην σημασίαν¹· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα Πυλαία τὸ δηλοῦν τὴν ἐν Δελφοῖς σύνοδον ἀπέβη ἔκφρασις γενικὴ πρὸς δῆλωσιν ἐμπορικῆς πανηγύρεως².

Ἀλλὰ πάντων τῶν τόπων, ἐν οἷς ἐτελοῦντο ἀγῶνες, εἴπερ τις καὶ ἄλλος προώριστο νάποβῃ ἐμπορικῇ ἀγορᾷ ὁ Ἰσθμός. Καὶ δὴ οἱ μὲν μεταβαίνοντες εἰς τοὺς Δελφοὺς ἢ τὴν Ὀλυμπίαν ἐπεχεί-

¹ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 69 κ. ἑ. Σχόλ. εἰς Πινδάρου Ὀλυμπ. XI, 46· τὸ ἐν κύκλῳ τοῦ ἱεροῦ καταγωγίσις διείληπτο. Βελληίου Πατέρου I, 8· Iphitus ludos mercatumque instituit.

² Curtius Anecdota Delphica σ. 55. Foucart Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes σ. 177, [καὶ ἐν Archives des Missions scientifiques II série Τόμ. Β' σ. 177, 183]. Ἐκ δὲ τοῦ ὀνόματος τῆς Πυλαίας προέρχονται τὰ ἐπιθετα πυλαϊκός (Πλουτάρχου Πύρρ. 29) καὶ πυλαίος (Πλουτάρχου Ἀρταξ. 1.).

ρουν τὴν ἀποδημίαν χάριν τῆς ἐορτῆς καὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, ἀλλ' ὁ Ἰσθμὸς ἔκειτο ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ Δῆλος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπικοινωνίας, ἐν τῇ διασταυρώσει ἀπασῶν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ὁδῶν, ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ βορρᾶ καὶ τοῦ νότου, μεταξὺ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Δύσεως. Οὕτω δὲ ἡ ἐπίσκεψις τῆς ἐορτῆς, ἣτις συνέπιπτε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς καλοκαιρίας, συνεβιβάζετο μετὰ τῆς μεγίστης εὐχερείας πρὸς πάντα ἐμπορικὸν πλοῦν. Ἡ ἰσθμικὴ ἐμπορικὴ πανήγυρις ἦτο οἷονεῖ τι χρηματιστήριον τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οὐδὲ παρείχετο εἰς τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς βιομηχάνους χωρίον προσφορώτερον πρὸς συναφὴν νέων σχέσεων καὶ διαρρύθμισιν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ἤδη ἀρξαμένων. Διὰ ταῦτα ἐν τοῖς τόποις τούτων τῶν ἀγώνων ἀνεπτύχθησαν τὸ πρῶτον καὶ πάντα ἐκεῖνα τὰ ἰδρύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν δεξίωσιν καὶ τὴν διαμολογίαν τῶν ξένων, οἷον σκηναί, στοαί, ἐργαστήρια καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἐφ' ὅσον οἱ ἀγῶνες ἀπέβαινον ὁσημέραι πανελλήνιοι, ἐπὶ τοσοῦτο μᾶλλον ἔπρεπε νὰ ληφθῇ φροντίς, ὅπως ἡ ἐξ ἀπάσης γωνίας τῆς ἑλληνικῆς γῆς προσέλευσις εἰς αὐτοὺς ἀποβῇ εὐχερεστέρα. Τῶν τοιούτων δὲ συμφερόντων, ἐνδειχθέντων ὑπὸ τῶν ἱερατικῶν οἰκῶν, ὑπέρμαχοι παρέστησαν οἱ ἀμφικτυονικοὶ ἀρχοντες. Εἰς τὰ συμφέροντα δὲ ταῦτα ἐτάσσετο οὐ μόνον ἡ ἀσφάλεια τῆς πλησιεστάτης περιχώρου τῶν ἱερῶν, ἅτινα ἦσαν ἐξαιρετικῶς ἐκτεθειμένα εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἕνεκα τοῦ εἰς αὐτὰ συρρέοντος πλούτου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθέρα καθ' ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον χερσαία τε καὶ θαλασσία ἐπικοινωνία. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Δελφοὶ συνετέλεσαν οὐσιωδέστατα συμφῶνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἀμφικτυονίας¹ εἰς ἐξασφάλισιν τῆς δημοσίας εἰρήνης καὶ καταπάλαισιν τῆς πειρατείας. Διὰ τῆς ἐκπολιτιστικῆς δ' ἐπιδράσεως τῶν Δελφῶν κυρίως ἀπηλλάγησαν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς ἀρχαίας ἐνδημικῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, καὶ ἔπαυσαν οἱ βάρβαροι χρόνοι τῆς καθολικῆς σιδηροφορίας καὶ τῆς ἀπεριορίστου ἐκδικήσεως τῶν φόνων διὰ χύσεως αἵματος. Πρὸς ταῦτα δὲ συν-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 158.

εδέετο ἡ στρωσίς ὁδῶν, ἐπειδὴ σὺν τῇ αὐξήσει τῆς ἐν εἰρήνῃ εὐ-
 ημερίας τῶν πόλεων συνηύξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς ἐορτάς πρὸς-
 φοιτῶντων καὶ ἡ λαμπρότης τῶν πομπῶν. Πράγματι δὲν διήρχον-
 το πλέον τὰς ὁδοὺς μόνον μεμονωμένοι προσκυνηταί, ἀλλὰ καὶ αὐ-
 ταὶ αἱ πόλεις συμμετεῖχον τῶν ἐορτῶν διὰ τῆς ἀποστολῆς θεωρῶν,
 προσερχομένων ἐπὶ ἀμαξῶν ἐστεφανωμένων καὶ στενουσῶν ὑπὸ τὸ
 βάρος τοῦ ἐπ' αὐτῶν φορτίου ἀναθημάτων καὶ ἱερῶν σκευῶν. Εἰς
 δὲ τὰς ἀμάξια ταύτας ἔπρεπε νὰ καταστῇ εὐχερὴς ἡ ἄκοπος ἄνευ
 χρονοτριβῆς καὶ κινδύνου ἀφίξις εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, διότι πᾶν
 ἀτύχημα ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ κακὸς οἰωνός. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου
 τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἁρματηλασιῶν ἡ παρίστατο ἀνάγκη ὁμαλῶν
 ἀμαξιτῶν, ὧν ἡ κατασκευὴ ἐν τόπῳ βραχύδει, ὑψηλῷ καὶ κατα-
 κεχυμένῳ, οἷος ὁ τῶν Δελφῶν, δὲν ἦτο εὐκατόρθωτος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῶν ἱερῶν ὁδῶν, ἐφ' ὧν πρῶτοι ἐ-
 λέγοντο βαδίσαντες αὐτοὶ οἱ θεοί, ὡς ποτε ὁ Ἀπόλλων ὁ ἐλθὼν εἰς
 Δελφοὺς διὰ χώρας ἀβάτου. Αὐτὸν δ' ἡκολούθησαν ἔπειτα οἱ θε-
 ράποντες αὐτοῦ, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι

κελευθοποιοὶ παῖδες Ἡφαίστου, χθόνα
 ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην ².

Κατὰ ταῦτα ἡ τέχνη τῆς ὁδοποιίας καὶ ἡ τῆς γεφυροποιίας ἡ
 καθιστάνουσ' ἀβλαβεῖς τοὺς ἀγρίους τῶν ὁρέων ποταμοὺς ἐξεπή-
 γασεν ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, ἰδίως δὲ τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐν ᾧ δὲ αἱ ὁδοὶ τῶν πεζοπόρων ἀνεργιζῶντο ὁφιοειδῶς ἐπὶ τῶν
 κλιτύων τῶν ὁρέων, αἱ ἀμαξιτοὶ ἐστρώννυντο διὰ τῶν κοιλάδων,
 ἃς εἶχον κοιλάνει τὰ ὕδατα. Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ βρα-
 χύδους ἐδάφους ἐλαξεύοντο ἐν αὐτῷ ὅλχοι οἵτινες, ἐπιμελῶς λει-
 ούμενοι, ἐχρησίμευον ἀντὶ τροχιῶν, ἐν αἷς οἱ τροχοὶ ἐκινούντο μετὰ
 ταχύτητος ἀπροσκόπτου. Τοιούτου δὲ ὄντος τοῦ συστήματος τῆς

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 337.

² Αἰσχύλου Βύμενιδες στ. 12.

ὀδοποιίας ἦτο ἀναγκαῖος πρὸς ἐπαύξησιν τῆς συγκοινωνίας ὁ καθορισμὸς ὁμοίας ἀποστάσεως τῶν τροχιῶν ἀπ' ἀλλήλων καθ' ἀπάσας τὰς ὁδοὺς, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελε καταστῇ ἀδύνατος εἰς τε τὰ πομπικὰ καὶ εἰς τὰ μετέχοντα τῶν ἵπποδρομικῶν ἀγώνων ἄρματα ἢ προσέλευσις εἰς τὰ διάφορα ἱερά¹. Ἐπειδὴ δ' ἐφ' ὅσον ἐξικνεῖτο ἢ ἐκ Δελφῶν ἐπίδρασις, ἔν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ συνεχεῖ Ἑλλάδι ἀποδεικνύεται κρατοῦν τὸ αὐτὸ πλάτος πέντε ποδῶν καὶ τεσσάρων δακτύλων, δικαιούμεθα νάποδεχθῶμεν, ὅτι οὐ μόνον ἡ ἐπέκτασις τοῦ δικτύου τῶν ἐλληνικῶν ὁδῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς κατασκευῆς αὐτῶν ἀπέρρευσεν ἐκ τῶν Δελφῶν. Ἐκάστη τῶν πολιτειῶν τῶν μετεχουσῶν τῆς ἀμφικτυονίης ὥφειλε νά διατηρῇ ἐν καλῇ καταστάσει διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς γεφύρας². Ἡ δὲ ἱερότης τοῦ ναοῦ ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ ἔθεωρεῖτο ἱεροσυλία ἢ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν διατρεχόντων αὐτὰς ἀρμάτων. Οὕτω δὲ συνδιεδόθη μετὰ τῶν τροχιῶν ἐκείνων ἡ εὐλογία τῆς ἐκ τοῦ ναοῦ ἐκπεμπομένης εἰρήνης ἀνά πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ συνήνωσε καὶ γεωγραφικῶς ἀκόμη εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σύνολον ἅπαντα τὰ κέντρα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν συντήρησιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὑφισταμένων ἱερῶν. Ἐνέκειτο δὲ πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ ἀκμάτους τάσις τῆς εὐρύνσεως τῆς σφαίρας αὐτῆς καὶ τῆς ἐκπέμψεως νέων ἀποστόλων. Ἐντεῦθεν βλέποντες, ὅτι οὐδεμία ἀποικία ἐξαπεστέλλετο ἄνευ ἐγκρίσεως τοῦ

¹ Στράβωνος XIV, σ. 659· πομποστολεῖν τὰ ἱερά.

² Χρὸς τῶν Ἀμφικτυόνων ἦτο τὸ δῶν τὰ [ἐπὶ Δελφοὺς ἀγούσας, καὶ τὰς γεφύρας ἐφακείσθαι Ἀμφικτιόνας κατὰν αὐτοῦ ἑκάστον [χώραν] Ἰδε Corpus inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' ἀρ. 1668, στ. 41. καθ' ὅλου δὲ πρὸς Curtius Zur Geschichte des Wegebau bei den Griechen. 1855 σ. 19 (τὸ αὐτὸ ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie τοῦ αὐτοῦ ἔτους σ. 227).

θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ γεγονός τοῦτο ἐκ τῆς γνώσεως, ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδενὸς μεγάλου καὶ δυσχεροῦς ἔργου ἐπελαμβάνοντο ἄνευ τῆς συνεπικουρίας τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ὅλη ἀποικιακὴ δρᾶσις ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἰδιάζουσαν διεύθυνσιν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἦτο δ' ἡ ἐπιδρασις αὐτοῦ τοσαύτη, ὥστ' ἐθεωρεῖτο ἀσεβὴς ἡ ἄνευ προσταγῆς αὐτοῦ κτίσις ἀποικίας ὑπερποντίου, καὶ ἐξελαμβάνετο ἀδύνατος ἡ εὐδοκίμησις κτίσματος ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἰδρυέντος. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἔθει διαγινώσκομεν εὐκόλως τὴν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπομίμησιν τῶν Φοινίκων, ὧν αἱ μεταναστεύσεις παριστάνοντο ὡς ἀποδημίαι τοῦ φοινικικοῦ Κρόνου, τῆς Ἀστάρτης καὶ τοῦ Μελκάρθ, ὡς αἱ ἀποικίδες τῆς Σιδόνης καὶ τῆς Τύρου ἐθεωροῦντο κτισθεῖσαι ὑπὸ τῶν πατρίων πολιούχων θεῶν. Καὶ δὴ ὁ Τύριος Ἡρακλῆς, ὁ Μελκάρθ, ἦτο ὁ δεσπότης τῆς χώρας ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀποικίαις τῆς Τύρου, καὶ ἐλάμβανεν ἐξ αὐτῶν τὴν δεκάτην καὶ ἄλλα τιμητικὰ δῶρα· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Καρχηδόνιοι τὴν ἀπώλειαν τῆς Σικελίας θεώρησαν ἐπελθοῦσαν πρὸς ἐξιλασμὸν ἐπὶ τῇ παραμελήσει τῆς πρὸς τὸν πάτριον θεὸν ἀποστολῆς τῶν ὀφειλομένων¹.

Τὸν δὲ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν μαρτυρεῖ σαφῶς καὶ αὐτὴ ἡ σπουδὴ, μεθ' ἧς οἱ ἄποικοι πρῶτον αὐτῶν καθῆκον κατὰ τὴν προσόρμισιν αὐτῶν εἰς νέας παραλίας ἐξελάμβανον τὴν ἵδρυσιν βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Μὴ καὶ οἱ εἰς Κρίσαν ἀποβιβάσθέντες Κρήτες δὲν εἶχον ἐγκαινίσει τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς δελφικῆς χώρας διὰ τῆς ἰδρύσεως τοιοῦτου βωμοῦ²; Πράγματι δὲ ὁ Ἀπόλλων ὡς Δελφίνιος εἶνε ὁ θεὸς τῆς

¹ *Movers Colonien der Phönizier* σ. 51. Περὶ δὲ τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν φοινικικῶν ἀποικιῶν ἴδε αὐτ. σ. 50.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 96, 378. Περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς θεοῦ τοῦ ἀποικισμοῦ ἴδε *Κικέρωνα* De divinatione I, 1, 3 quam enim Graecia coloniam misit sine Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo? Πρὸς. Fustel de Coulanges La cité antique ἐκδ. ιε' σ. 157 [ἑλλ. μεταφρ. ὑπὸ Τιμ. Φιλήμονος Τὸ ἄστυ σ. 164 κ. ἐ. Πρὸςθεος Σπυρ. Π. Λάμπρου Τὰ κατὰ τοὺς οἰκιστὰς τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἀποικιῶν. Λίπσια 1873. σ. 10 κ. ἐ.].

θαλάσσης καὶ τῶν παραλίων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπιχωριάζει ἰδίως ἐν Χαλκίδι. Ὑπεράλλεται τῶν κυμάτων, ὅον παρίστανεν αὐτὸν ἡ ἀρχαία τέχνη, κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν λύραν, φέρων κεκλεισμένην ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν φαρέτραν καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ πτερωτοῦ τρίποδος, θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐλογίας, ἣν σπεύδει νὰ μεταγάγῃ μέχρι καὶ τῶν ἀκτῶν τῶν βαρβάρων¹. Ἀπαιτεῖ παρά τῶν θεραπόντων αὐτοῦ τὴν ἔστω καὶ μετὰ κινδύνων συνδεομένην διάδοσιν τῆς ἰδίας λατρείας. Κατέχων δὲ δύναμιν ἐπεκτεινομένην ἐπὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν χώραν, δίδει τὸ κέλευσμα τῆς ἐν ἱερᾷ ἐπιστρατεύσει ἐξόδου μέρους τῶν νεαρῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν εἰς τακτὸν τόπον τῆς ξένης γῆς. Οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι ἀξιοῦνται τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ προστασίας καὶ θεωροῦνται ἄνδρες ἱεροὶ δεκατευόμενοι χάριν αὐτοῦ, αἱοὶ ἐπὶ παραδείγματι ὑπῆρξαν οἱ εἰς Ῥήγιον ἀποικησάντες Χαλκιδεῖς². Ὁμοίως ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ Μεταπόντιον καὶ ἡ Κρότων ἐκτίσθησαν κατὰ τὰς ἰδίας ὁδηγίας τοῦ θεοῦ· εἰς ἀνάλογον δὲ γένεσιν ἀναφέρονται ὀνόματα πόλεων οἶα τὰ τῆς Ἀπολλωνίας, τῆς Φοιβίας, τῆς Πυθοπόλεως καὶ ἄλλα. Οἱ δὲ ὑπερπόντιοι ἀποικοὶ μένουσιν ὑπήκοοι τοῦ θεοῦ, καὶ πρὸς ἔνδειξιν τῆς διαρκοῦς αὐτῶν ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτήσεως στέλλουσι διηνεκῶς τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων εἰς τὸν δελφικὸν θησαυρὸν ἢ ἀντὶ τῆς πραγματικῆς δεκάτης πέμπουσι τὸν φόρον εἰς χρυσὸν, τὸ καλούμενον χρυσοῦν θέρος. Ἀπὸ τῶν Δελφῶν παροτρύνονται οἱ οἰκοῦντες τὸν κορινθιακὸν κόλπον νὰ συμπράξωσι θαρρουντῶς μετὰ τῶν ἀνδρῶν οἱ πίνουσιν ὕδωρ ἱερῆς Ἀρεθούσης³. Ὅτι δὲ καὶ τὰνατολικά κτίσματα τῶν Χαλκιδέων ἐκτίσθησαν κατὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ λύρα

¹ Preller Aufsätze σ. 244. Περὶ τοῦ Δελφίνου Ἀπόλλωνος ὡς θεοῦ τῶν ἀποικῶν ἴδε Mommsen Heortologie σ. 49, ὁδῶς δὲ τῶν Χαλκιδέων ἴδε Gerhard Mythologie § 301, 4.

² Στράβωνος VI, σ. 257· Χαλκιδεῖς κατὰ χρῆσμάςιν δεκατευθέντες.

³ Χρησμός δι' οὗ συνιστάντων εἰς τοὺς Αἰγίεις οἱ Χαλκιδεῖς παρὰ Στράβωνι X, σ. 449.

τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ κοινὸν σύμβολον τῶν νομισμάτων ἀπάντων τῶν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδέων.

Ἡ δ' ἐνεργοτάτη αὕτη συμμετοχὴ τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν εἰς τὴν κτίσιν τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ἐξηγεῖται οὐ μόνον ἐκ ὁρησκευτικοῦ ζήλου καὶ συνετῆς μερίμνης περὶ τῶν πόλεων ἐκάστων, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσθωσιν ἀπὸ τῶν δεινῶν ὑπερμέτρου πολυανδρίας καὶ ἐσωτερικῶν ταραχῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς τιμῆς, τῆς δυνάμεως καὶ τῶν κερδῶν, ἅτινα προσέρρεον εἰς τὴν πάτριον ἔδραν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ πάσης προσόδου τοῦ ἀποικισμοῦ. Πᾶς ἀποικία ἀνθοῦσα ἦτο εὐγνώμων θυγάτηρ τοῦ μαντείου, μνημεῖον τῆς ἀγρύπνου καὶ αὐτὰ τάπωτα ἐπιβλεπούσης αὐτοῦ σοφίας. Ὁ δὲ λόγος τῆς ἱκανότητος, μεθ' ἧς οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν διεχειρίζοντο τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐθνικοῦ ἔργου τοῦ ἀποικισμοῦ, ἐνέκειτο εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ ταῦτα δῆλα δὴ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἢ ἀποικίαι ὑπερποντίων φύλων, ἰδρύματ' ἀποστόλων κείμενα μεμονωμένα ἐν μέσῳ κόσμου ξένου καὶ ἔχοντα τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐν χώραις πόρρω εὐρισκομέναις. Τοῦτο δ' ἠνάγκαζε τοὺς ἱερεῖς τῶν ἱερῶν ἐκείνων νὰ ἔχωσιν ἐστραμμένα τὰ ὄμματα μακρὰν καὶ συνδέωσι καὶ διατηρῶσι σχέσεις ἀπωτάτας χάριν στηρίξεως τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως. Τὴν δὲ τάσιν ταύτην διετήρησαν οἱ ἱερεῖς καὶ διεμόρφωσαν περαιτέρω ἐν τελείᾳ συνειδήσει μετὰ τὴν διάδοσιν ὁμοιομόρφου πολιτισμοῦ εἰς τὰς περιχειμένους χώρας. Τῶν κυριωτάτων δ' αὐτῶν ἔργων ὑπῆρξεν ἡ παρ' ἑαυτοῖς συνένωσις πάσης γνώσεως περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν διαφορῶν λαῶν, ἣν ἠδύναντο νὰ ποκτῇσιν διὰ τρόπου οἰουδήποτε, ὅπως οὕτω καταστῇ εἰς αὐτοὺς δυνατὴ ἢ πρὸς ὁδοὺς εὐθείας τροπῇ τῆς πρὸς ἀποικισμὸν τάσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ διὰ συνετῆς διευθύνσεως ἀποφυγὴ ἀνωφελοῦς ἀναλώσεως δυνάμεων καὶ διασπάσεως ἐπικινδύνου¹.

¹ Ἰδ' ἐπὶ παραδείγματι τὰς διαφορὰς ἐρωτήσεις τοῦ μαντείου παρὰ τῶν Αἰνιάνων περὶ τῶν μετανασάσεων αὐτῶν παρὰ **Πλουτάρχῳ** ἐν Κεφαλαίῳ καταγραφῇ Ἑλλην. 13.

Ἀρκεῖ δὲ ἡ παρακολούθησις τῆς ἱστορίας τῶν ἀποικιῶν, ὅπως διαγνωσθῇ σαφῶς ἡ ἀνωτέρα σύνεσις ἡ ἐπιτροπεύσασα τὰ κατὰ τὴν κτίσιν καὶ διάταξιν αὐτῶν. Αὕτη δὲ εἶνε ἴσως ἡ μεγίστη καὶ μονιμωτάτη ὑπηρεσία τοῦ δελφικοῦ μαντείου.

Ἀλλὰ τοιαύτην ἐπίδρασιν δὲν ἐξήσκει μόνον τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν· ὡς δὲ αἱ ἐλληνικαὶ ἀποικίαι εἶχον δύο πολιτικά κέντρα, οὕτως εἶχον καὶ δύο κέντρα θρησκευτικά. Ἡ Μίλητος καὶ ἡ Χαλκίς ἦσαν ἀμφοτέραι πόλεις ἀπολλώνιοι· ἡ Κυζίκος¹ καὶ ἡ Σινώπη² ἐλάτρευον ὁμοίως ὡς ἡ Κυρήνη καὶ ἡ σικελικὴ Νάξος τὸν Ἀπόλλωνα ὡς οἰκιστὴν, καὶ τὸ Διδυμαῖον ἱερὸν τῶν Βραγχιδῶν ἔσχεν ἀναμφιβόλως διὰ τὰς ἀποικίας τῶν Μιλησίων σημασίαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν Δελφῶν διὰ τὰς ἀποικίας τῶν Εὐβοέων. Μία δὲ μόνον παρατηρεῖται διαφορὰ, ὅτι ἐν Ἰωνίᾳ ἡ διάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξε πολὺ πρωιμωτέρα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἐν τῇ Μιλησίᾳ μαντεῖον οὐδέποτε ἐν χρόνοις ἱστορικοῖς ἠδυνήθη νὰ ἐκασκήσῃ ἐπίδρασιν ὑπέροχον καὶ ἐπιβάλλῃ νόμους, ὡς ἐπραῖξαν οἱ Δελφοὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι³. Καὶ τὸ παρὰ τὴν Κολοφῶνα δ' ἐν Κλάρῳ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος συμμετέσχε τοῦ ἀποικισμού· οἱ δὲ Φωκαεῖς μετανάστει προσωρμίσθησαν εἰς Ἐφεσον παρὰ τὸ Ἀρτεμῖσιον, συμπαρέλαβον ἐξ αὐτοῦ ἱερείας ὡς καὶ τὰ μέτρα τοῦ ἱεροῦ, ὅπως κτίσωσιν ἐν χώρᾳ ὑπερποντίῳ νέον ἱερὸν ἔχον ἀκριβῶς τὰς αὐτὰς διαστάσεις, ἐγκαταστάντες δ' ἐν Μασσαλίᾳ ἔκοπτον νομίσματα φέροντα ἐπικεχαραγμένην τὴν εἰκόνα τῆς προστατῆδος θεᾶς⁴.

Ἀλλὰ πολὺ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ συστηματικὴ κτίσις καὶ ἐπέκτα-

¹ Περὶ τῆς ἐν Κυζίκῳ λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς Ἀρχηγέτου ἴδε *Ἀριστείδου* Πανηγ. Κυζ. Α' (ἐκδ. Dindorf Τόμ. Α' σ. 383). [Πρὸς. *Σπυρ. II. Δάμπερου* ἐνθ' ἀν. σ. 14].

² Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀρχηγέτου ἐν Σινώπῃ ἴδε Σχολ. *Ἀπολλωνίου Ροδίου* II, σ. 346.

³ Gelzer De Branchidis σ. 7.

⁴ *Στράβωνος* IV, σ. 179. Πρὸς. Curtius Über griechische Colonialmünzen (ἐν τῇ Zeitschrift für Numismatik τοῦ von Sallet Τόμ. Α'. 1873 σ. 1 κ.τ.).

σις τῶν ἀποικιῶν, τὰ ἱερὰ ἦσαν κέντρα εὐρυτάτου ἐμπορίου, εὐρίσκοντος εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν ἐν τοῖς ἱεροῖς λιμέσιν, ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, ἐν τῇ γειτονίᾳ τῶν ναῶν, ἐν ᾧ ἀνὰ τὸν λαιπὸν κόσμον ἐπεκράτει ἀκόμη τὸ ἄγριον δίκαιον τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου. Καὶ δὴ δὲν ἤργησαν νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰς συναθροίσεις τῶν ἐορτῶν αἱ ἐμπορικαὶ πανηγύρεις. Ἐν αὐταῖς δ' ἐπεδείχθη τὸ πρῶτον ἡ ποικιλία τῶν φυσικῶν προϊόντων καὶ ἐγνώσθησαν οἱ προσφορώτατοι τρόποι τῆς ἐμπορικῆς συναλλαγῆς· ἐν αὐταῖς συνήφθησαν αἱ σχέσεις ἐκείναι αἱ συνενώσασαι διαφόρους ἐμπορικὰς ἀγορὰς διὰ μονίμου ἐπικοινωνίας καὶ προκαλέσασαι πρῶτον μὲν τὴν ἰδρυσιν ὑπερποντίων ἐμπορίων, εἶτα δὲ τὴν κτίσιν πόλεων. Κατὰ ταῦτα δὲ πλὴν τῶν ἱερῶν τῆς Μιλήτου καὶ τῶν Δελφῶν ἰδίως ὁ ναὸς τῆς Δήλου, τὸ Ἑραῖον τῆς Σάμου καὶ τὸ Ἀρτεμῖσιον τῆς Ἐφέσου ὑπῆρξαν τὰ ὀρμητήρια μεγίστου κατὰ θάλασσαν ἐμπορίου καὶ ἀξίαν λόγου ἀνακαλύψων. Εἰς θεῖαν μοῖραν προσέγραψον οἱ ἀρχαῖοι τὸ συμβάν εἰς τὸν Σάμιον Κωλαῖον, ὅστις ὑπὸ ἀπηλιώτου μακρὰν ἔχοντος τὴν διάρκειαν παρασυρόμενος ὁσημέραι περαιτέρω ἀπὸ τοῦ ὅρου, πρὸς ὃν ἔπλεεν, ἔφθασε πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ ἀνεκάλυψε τὰς ἀκτὰς τῆς Ταρτησοῦ, εὐγνωμονῶν δ' ἐπὶ τῷ πλουσίῳ κέρδει, ὅπερ ἀπεκόμισεν, ἀνέθηκεν εἰς τὴν πάτριον θεὰν χαλκοῦν κρατῆρα ἔχοντ' ἀξίαν ἑξ ταλάντων¹. Οὕτω τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ τὸ ἐμπορικὸν πνεῦμα, ἅτιν' ἀμφοτέρω ἦσαν κραταιότατα παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, συνεδυάσθησαν ἐνταῦθα πρὸς ἄλληλα παραδόξως, οἱ δὲ θεοὶ ἔγειναν οἱ κηδεμόνες τῶν ἐμπόρων οὕτως, ὥστε οὐδεὶς αὐτῶν παρέπλεε τὴν Δήλον χωρὶς νάποθιβάσθῃ εἰς τὴν νῆσον καὶ θύσῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος². Δὲν ἔλειπον δὲ καὶ δεισιδαιμονίαι, οἷον τὸ ἔθιμον τῆς μαστιγώσεως τοῦ βωμοῦ, δι' ὧν ἤθελον οἰονεῖ νὰ βιάσῃσι τοὺς θεοὺς νὰ παράσχῃσι τὴν εὐλογίαν αὐτῶν εἰς τοὺς ἐμπορευομένους.

¹ Ἡροδότου IV, 152.

² Καλλιμάχου Ὕμν. εἰς Δήλον στ. 321. Ἡσύχιος ἐν λ. Δηλιακὸς βωμός.

Πρὸς δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερῶν ἐπὶ τὸν ἀποικισμὸν καὶ τὸ ἐμπόριον συσχετίζεται ἀμέσως ἄλλη τις πρόοδος τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως.

Οἱ θεοὶ ἦσαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πλουσίων τῆς χώρας, οἱ δὲ ἱερεῖς αὐτῶν οἱ πρῶτοι διαγνόντες τὴν δύναμιν τοῦ κεφαλαίου. Οἱ ναοὶ εἶχον ἐν μέρει μεγάλα ἔσοδα ἐκ τοῦ προϊόντος τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἐκ τῆς δεκάτης τῶν πολεμικῶν λαφύρων καὶ τῶν ἐμπορικῶν κερδῶν, ἐκ προστίμων καὶ χρηματικῶν ἀποζημιώσεων, ἐκ τῶν ἀναθημάτων τῶν προσφερομένων χάριν ὑπηρεσιῶν παρασχεθεισῶν, χάριν συμβουλῆς καὶ ἐπικουρίας, χάριν ἰάσεως τοῦ σώματος ἢ τῆς ψυχῆς. Διὰ ταῦτα ἔλεγον, ὅτι λύκοι εἶχον φέρει τὸν χρυσὸν εἰς Δελφοὺς¹, ὑπαινισσόμενοι διὰ τούτων τῶν θηρίων τοὺς ἀνησύχως περιπλανωμένους καὶ ὑπὸ ἄγρους βεβαρημένους ἀνθρώπους, ὅσοι εἶχον ἀνακτῆσαι διὰ τῶν ἱερέων τὴν ψυχικὴν αὐτῶν γαλήνην καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Οὐχ ἦττον δὲ διετήρουν οἱ Δελφοὶ οἰκείας σχέσεις μετὰ τῶν χρυσοφόρων χωρῶν τῆς Ἀσίας. Ἐν Δελφοῖς δ' ἐξέθηκαν ὁ Μίδας καὶ ὁ Γύγης τὰ πρῶτα ἐν Ἑλλάδι ἐπιδειχθέντα χρυσᾶ κειμήλια², ὅτε δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐχρειάσθησαν χρυσὸν πρὸς διακόσμησιν κολοσσαίου ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἔστειλαν εἰς Σάρδεϊς πρὸς ἀγορὰν αὐτοῦ³, οἱ Δελφοὶ ὑπῆρξαν βεβαίως οἱ ὑποδείξαντες εἰς αὐτοὺς τὴν πλουσίαν ἐκείνην πηγὴν τοῦ χρυσοῦ.

Πρὸς πάντα τὰ σπουδαιότερα ἱερὰ ἦτο συνδεδεμένη εὐρεῖα οἰκονομικὴ διοίκησις. Ἔργον τῶν ἱερέων ἦτο ἡ διὰ συνετῆς διοικήσεως, διὰ συμμετοχῆς εἰς κερδαλέας ἐπιχειρήσεις, διὰ προσδοφῶν ἐκμισθώσεων, διὰ δανείων καὶ ἄλλων τοιούτων τρόπων ἐπαύξεσις τῶν ἐτησίων ἐσόδων καὶ ἡ ἀποταμίευσις πλούτου οὐ μόνον ἀρκοῦντος πρὸς συντήρησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς λατρείας,

¹ *Σέρβιος* εἰς *Λινειάδος* IV, 377. *Ulrichs Reisen und Forschungen* Τόμ. Α' σ. 62.

² Κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον* I, 14 ἐκαλοῦντο ταῦτα *Γυγάδας*.

³ *Ἡροδότου* I, 69.

ἀλλὰ καὶ συντελοῦντος εἰς ἀξίαν λόγου προαγωγὴν τῆς παρὰ τῷ ἔθνει δυνάμεως τοῦ ἱεροῦ. Εἶνε δὲ ὁ θησαυρὸς τῶν θεῶν ἀρχαιότερος τῶν ναῶν αὐτῶν, καὶ ἐφυλάσσετο ὑπὸ τὴν φλὶν τοῦ θεοῦ οἴκου ἢ ἐν ἰδίοις χώροις ἐντὸς τοῦ τεμένους, ὧν ἡ ἐπίβλεψις ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς χρυσοφύλακας τοῦ θεοῦ¹. Ἦσαν δὲ τὰ ταμεῖα ταῦτα εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλα ἀσφαλῆ, διὸ ἐπωφελοῦντο αὐτὰ πόλεις τε καὶ ἰδιῶται χάριν καταθέσεως ἐν αὐτοῖς πολυτίμων γραμμάτων, οἷον διαθηκῶν, συνθηκῶν καὶ γραμματείων χρεωστικῶν ἢ καὶ χρημάτων². Διὰ τῶν τοιούτων καταθέσεων τὰ ἱερὰ περιήρχοντο εἰς σχέσεις συμφερόντων πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐξ ὧν ἠδύναντο νὰ πορισθῶσι δύναμιν καὶ κέρδος. Ἀπέβησαν δὲ οὕτω καὶ χρηματιστήρια ἐπέχοντα τόπον δημοσίων τραπεζῶν. Αἱ δὲ πρὸς ἰδιώτας σχέσεις ἐνισχύοντο καὶ καθηγιάζοντο διὰ τῆς ἀπονομῆς προνομίων εἰς τοὺς ἐπιδείξαντας ἰδίαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ παρασχόντας εἰς αὐτὸ ὑπηρεσίας. Τοιαῦτα δὲ προνόμια ἦσαν ἡ φιλοξενία ἐν Δελφοῖς, ἡ καλουμένη προξενία, μετὰ καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς προμαντείας, ἥτοι τῆς πρὸ παντὸς ἄλλου ἐρωτήσεως τοῦ θεοῦ, ἡ προεδρία, ἥτοι τιμητικὴ θέσις ἐν τοῖς ἀγῶσι, καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Διὰ τῶν προνομίων δὲ τούτων ἔγκριτοι ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ξένης ἐδεσμεύοντο δι' ὑποχρεώσεων πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ ἀντεπροσώπευον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρὶδι τὰ συμφέροντ' αὐτοῦ.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον οἱ ἱερεῖς τῶν χρηστηρίων πλὴν τῆς

¹ Περὶ τῶν τοιούτων θησαυρῶν (παρὰ Ῥωμαίοις *favissae* ἴδε Bötticher *Tektonik der Hellenen* Τόμ. Β'. σ. 309, 318. Περὶ τοῦ Παρθενῶνος ἴδε Curtius ἐν τῇ *Zeitschrift für Bauwesen* 1852 (σ. 8 τῆς εἰς ἴδιον τεύχος ἀνατυπώσεως). Ἰδίος χρυσοφύλαξ τοῦ θεοῦ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρεται παρ' *Εὐριπίδῃ* ἐν Ἴωνι στ. 54. Περὶ δὲ καταθέσεως θησαυρῶν ἐν Δελφοῖς ἴδε *Ἀθηναίου* VI, σ. 231. Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμείου καὶ ἄλλων ναῶν ὡς τραπεζῶν ἴδε Bernays *Heraklits Briefe* σ. 107. Büchsen schütz Besitz und Erwerb im griechischen Alterthume σ. 506 κ. ἑ. [Roberts *An introduction to Greek epigraphy*. Cambridge. 1887 σ. 358].

² [Περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς καταθέσεως συνθηκῶν, συμβολαίων, διαθηκῶν καὶ τῶν τοιούτων ἴδε Paul Guiraud *La propriété foncière en Grèce* Paris. 1893 σ. 293 κ. ἑ.].

γοητείας τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἀπέκτησαν καὶ τὴν δύναμιν ἐκείνην τὴν ἀπορρέουσαν ἐξ οἰκείων σχέσεων εὐρυτάτων καὶ ἐκ μεγάλων χρηματικῶν πόρων καὶ πίστεως καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος. Ἐντεῦθεν κατέστη δυνατὴ εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς πάντα τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέκτασις τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως, ἣν εἶχον ἀποκτήσει. Οὕτως ἠδυνήθη ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν νὰ ἐπιβλέπῃ ἀπὸ τῆς ἐστίας αὐτοῦ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, νὰ προάγῃ καὶ ἰθύνῃ τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἔθνους, νὰ διαγράψῃ καὶ προδεικνύῃ τὴν ἐν τῷ ἀχανεῖ ὠκεανῷ διεύθυνσιν καὶ τὸ τέλος τῶν πρὸς ζήτησιν νέων χωρῶν ἐπιχειρουμένων πλόων, νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς μετανάστας πόρους πρὸς τὸν ἀποικισμὸν αὐτῶν καὶ δίδῃ σωτηρίους ὁδηγίας καὶ νὰ συντηρῇ τὸν σύνδεσμον τῶν νέων κτισμάτων πρὸς τε ἄλληλα καὶ πρὸς τὰς ἀρχαιότερας πόλεις. Ὁ Ἀπόλλων ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ὡς ὁ Μελκάρθ παρὰ τοῖς Φοίνεσιν, ὁ ὑπέρτατος καθηγεμὼν τῶν ἀποικιῶν· εἶνε ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ἀποικιακοῦ δικαίου καὶ συγχρόνως ὁ ἀνώτατος ἐπιδιαιτητὴς πάσης δικαστικῆς διαφορᾶς μεταξὺ μητροπόλεων καὶ ἀποικιδῶν.

Μετὰ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἀποικιῶν συνηύξησε καὶ ἡ παρὰ τῶν ἱερέων γνώσις τῶν κατὰ τὸν κόσμον καὶ σὺν αὐτῇ τὸ κυριαρχικὸν ἀξίωμα τοῦ μαντικοῦ θεοῦ. Ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Ἀλυάττης ἀσθενῶν ἐζήτησε χρησμὸν παρὰ τοῦ δελφικοῦ μαντείου, ἦτο γνωστὸν ἐν Δελφοῖς, ὅτι ἐν Ἀσσησῶ τῆς Μιλησίας ἔκειτο ἐμπεπρησμένος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἠρνήθησαν πᾶσαν ἀπόκρισιν, ἕως ὁ βασιλεὺς ἀνορθώσῃ τὸν ναόν¹. Καὶ ξέναι δὲ γλῶσσαι, ὧν ἄλλως ἢ ἐκμάθησις δὲν ἀπησχόλει συνήθως τοὺς Ἑλληνας, ἦσαν γνωσταὶ ἐν τοῖς μαντείοις, καὶ οἱ ἱερεῖς ἢ αἱ μάντισσαι ἐλάλουν τὴν καρικὴν καὶ τὴν λιθυκὴν². Ἡ δὲ παρὰ τῶν ἱερέων γνώσις τῶν τόπων ἦτο οὕτως ἀκριβής, ὥστε τὴν ἀποτυχίαν ἀποικίας τινός, ἥς τὴν εὐθύνην ἤθελον τυχόν νὰ ἐπιρρίψω-

¹ Ἡροδότου I, 19.

² Ἡ Πυθία λαλεῖ τὴν λιθυκὴν (Ἡροδότου IV, 155) καὶ τὴν καρικὴν (αὐτ. VIII, 135).

σιν ἐπ' αὐτοὺς, ἡδύναντο νὰ προσγράψωσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ἀ-
πείθειαν πρὸς τὰ κελεύσματα τοῦ θεοῦ ἢ εἰς παρανόησιν αὐτῶν.
Οὕτως ὁ θεὸς ἡδυνήθη νὰ δικαιολογηθῇ πληρέστατα καὶ πρὸς τοὺς
Κυρηναίους. "Οτε δὴλα δὴ παρεπονέθησαν ἐπὶ τῇ μετρίᾳ ἐπιτυ-
χίᾳ τῆς πρώτης αὐτῶν ἐποικίσεως, τὸ μαντεῖον κατέδειξεν, ὅτι ἡ
αἰτία τῆς ἀστοχίας ἐκείνης ἐβάρυνεν αὐτοὺς ἐκείνους, ἀμελήσαν-
τας τῆς καλλιεργείας τῆς ἡπειρωτικῆς γῆς, ἣν εἶχε κελεύσει ὁ θεός.
"Οτε δ' ἀργότερον οἰκοῦντας ἤδη τὴν Κυρήνην κατέλαβεν αὐτοὺς
ἡμερος τῆς ὑπὸ τῶν Λιβύων οἰκουμένης περιρρύτου καὶ ὀλβίας χώ-
ρας τῶν Ἰράσων, ἐξηλέγχθησαν πάλιν οὐκ ὀρθῶς φρονοῦντες, ἐ-
πειδὴ ἡ νάπη ἐκείνη ἦτο ὅλως ἀκατάλληλος πρὸς κτίσιν πόλεως
μεγάλης, τὸ δὲ μαντεῖον ἐγίνωσκε καλῶς, ὅτι πρὸς εὐδοκίμησιν
ἀποικίας ἐν Λιβύῃ ὅρος τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἦτο θέσις ὑψηλὴ καὶ
περίοπτος ἔχουσα οὐρανὸν τετρημένον, ἥτοι κλίμα προκα-
λοῦν τὴν συμπύκνωσιν τῶν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ὑδρατμῶν ¹.

Πράγματι δ' ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου τῆς Κυρήνης σχηματίζονται
πολὺ περισσότερα νέφη καὶ πίπτει βροχὴ πολὺ συχνότερα ἢ ἐν ταῖς
κοιλιάσι καὶ παρὰ τὴν ἀκτὴν ².

Τοιαύτη δὲ γνῶσις τῶν τόπων δὲν ἦτο δυνατὴ ἄλλως, ἂν μὴ
φαντασθῶμεν, ὅτι ἐν τοῖς μαντεῖσιν οἱ ἱερεῖς ἀνέγραφον μετὰ με-
γίστης ἀκριβείας πάσας τὰς παρὰ τῶν ναυτιλλομένων παρεχομέ-
νας εἰδήσεις, ὅτι συνέλεγον τὰ πορίσματα πάσης νέας ἀποδημίας
καὶ ὅτι ἐπεχείρουν καὶ διὰ χωρογραφικῶν πινάκων νὰ καταστή-
σωσιν εἰς ἑαυτοὺς εὐσύνοπτον τὴν θέσιν τῶν ἡδὴ κατελημμένων
ἀκτῶν καὶ τῶν ἔτι ἀοικήτων τῶν καταλλήλων πρὸς ἐγκατάστασιν
νέων ἀποίκων. Τοιαῦται δ' ἀπόπειραι εἶχον γείνει πυκναὶ ἐν τοῖς
ιερατικοῖς κέντροις τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῇ
ἐν Μιλήτῳ ἡ τέχνη τῆς πινακογραφίας καὶ πρὶν ἢ ὁ Ἀναξίμαν-
δρος συμπεριλάβῃ τὴν χάραξιν γεωγραφικῶν πινάκων εἰς τὸν κύ-

¹ Ἡροδότου IV, 158· ἐν ταῦθα γὰρ ὁ οὐρανὸς τέτρηται. Πρβλ. Göttinger gelehrte Anzeigen. 1856 σ. 254

² Τὰ ὀροπέδια εἶνε τὰ παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. IV, 52) πεδία κελαινεφέα.

κλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως¹. "Αλλως δὲ, ὅποσον ἐπέδρασαν οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν περὶ τῆς γῆς ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων, δεικνύεται σαφέστατα καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δημοκρίτου οἱ Δελφοὶ ἐθεωροῦντο καὶ τοπικῶς κέντρον τῆς οἰκουμένης, ὁ μὲν ἀλλοῦς τῆς γῆς.

Τὰ δὲ τεμένη τῶν ναῶν ἦσαν συγχρόνως καὶ οἱ τόποι ἐν οἷς ἐξετίθεντο καὶ ἐφυλάσσοντο τὰ φυσικὰ προϊόντα τῶν διαφορῶν χωρῶν· ἐν αὐτοῖς δὲ εὕρισκοντο αἱ ἀρχαιόταται συλλογαὶ ἱστορικῶν καὶ φυσικῶν παραδόξων². Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ χρηστήρια δὲν ἦσαν μόνον ὁ προβλεπτικὸς ὀφθαλμὸς καὶ ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ καὶ ἡ πηγὴ πάσης ἱστορικῆς γνώσεως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν.

Οὕτως ἡ θρησκεία ἦτο ἀπανταχοῦ τι ἀμετάβλητον καὶ σταθερὸν ἐν μέσῳ τῆς ταχείας τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν μεταλλαγῆς. Ἐν τοῖς ἱεροῖς διεσώζοντο αἱ ἀρχαιόταται τῶν παραδόσεων. Διὰ ταῦτα δὲ οἱ προϊστάμενοι τῶν ἱερῶν καθιδρυμάτων ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν συντήρησιν τῆς συνεχείας τῶν γενεῶν, καὶ ὁ Πλάτων, λέγων ἐν τοῖς Νόμοις, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγράφωνται ἐν τοῖς πατρώοις ἱεροῖς τὰ δεδογμένα τῇ πόλει³, συμμερίζεται ταῦτα λέγων ἤδη ὑπάρχον ἔθος, κρατοῦν παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι. Πράγματι πρῶτον μὲν οἱ ναοὶ ἦσαν προσφορώτατοι τόποι πρὸς ἀσφαλῆ ἐκθεσιν γραμμάτων παντὸς εἶδους, προφυλασσομένων ἀπὸ πάσης ὑπεξαίρεσεως ἢ νοθείας. Οὕτως ἤδη περὶ τοῦ Ὀδυσσεύς διηγοῦντο οἱ λόγοι, ὅτι εἶχεν ἀναγράψει ἐπὶ τοῦ βάρους ἀγάλματος τοῦ Ποσειδῶνος τὴν μετὰ τῶν ποιμαίνοντων τὰς ἵππους αὐτοῦ ὁμολογηθεῖσαν συνθήκην⁴. Ἐπειτα δὲ, ὡς εἰκὸς, τὰ συμμαχικὰ ἱερά, οἷον τὸ τῶν Δελφῶν, τὸ τῆς Ὀλυμπίας, τὸ τοῦ ἰταλικοῦ Λακινίου,

¹ M ü l l e n h o f f Deutsche Alterthumskunde σ. 237.

² Περὶ θαυμασίων φυσικῶν προϊόντων ἐν τοῖς ναοῖς ἴδε F r ü h n e r Le crocodile de Nîmes σ. 14.

³ Πλάτωνος Νόμοι IV περὶ τὸ τέλος.

⁴ [Πανσανίου VIII, 14, 4]. Πρὸς Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 192.

τὸ Πανιώνιον καὶ ἄλλα, ἦσαν οἱ ἐκλεκτότατοι γῶροι πρὸς φύλαξιν τῶν εἰς πάσας τὰς κοινὰς ὑποθέσεις ἀναφερομένων ἀναγραφῶν¹. Τέλος δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς εἶχον νάναγράψωσι πλεῖστα ὅσα ἀναφερόμενα εἴτε εἰς τοὺς κανόνας τῆς λατρείας εἴτε εἰς τοὺς τύπους τῆς προσευχῆς εἴτε καὶ εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα σχετιζόμενα πρὸς τὸ ἱερόν². Ἦσαν λοιπὸν οἱ ἱερεῖς τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἄρχοντες λίαν πολυάσχολοι, καὶ ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ἀκριβεστάτη ἀναγραφή τῶν τ' ἐξόδων τῶν θεῶν καὶ τῶν κατατεθειμένων παρ' αὐτοῖς χρημάτων καὶ κειμηλίων, ἡ ἐπιμελής φύλαξις τῶν δοθέντων χρησμών καὶ ἡ συναγωγή καὶ κατάρταξις τῶν πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῶν χρησίμων γεγονότων τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Οὕτως ἀνεπτύχθη παρ' αὐτοῖς καὶ προήχθη εἰς μεγάλην τελειότητα ἡ τε λογιστικὴ καὶ ἡ γραφή. Ὡστε καὶ περὶ ταῦτ' ἀναγκαίως ὑπῆρξεν ἀξία λόγου ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ³.

Λαὸς πεπροικισμένος ὑπὸ τῆς φύσεως πλουσίως ὥς οἱ Ἕλληνες διὰ ποιητικοῦ αἰσθήματος καὶ ζωηρᾶς φαντασίας συνήθως δὲν τρέφει, ὥς εἰκὸς, μέγαν ἔρωτα πρὸς τὴν γραφὴν⁴. Ὅσω μᾶλλον ἡγάπων τὴν ζῶσαν λαλίαν καὶ ἐγίνωσκον καὶ ἐπηύξανον τὴν δύναμιν αὐτῆς, τόσω ὀλιγώτερον διανοοῦντο νὰ ἐξεύρωσιν ἀνταπόδοσιν αὐτῆς διὰ σημείων ἀφώνων. Καὶ ἀπεδέχθησαν μὲν οἱ φι-

¹ Περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ ἐκθέσεως συνθηκῶν ἴδε Carl Curtius Das Metroon in Athen. 1868 σ. 2. Πολλὰκις εὐρίσκομεν ἐν ἐπιγραφαῖς τὸν τύπον ἀναγράφαι τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην καὶ στήσαι εἰς τὸ ἱερόν... ἵνα πᾶσιν τοῖς ἐπιγιγνομένοις φανερὸν ᾖ. Ὑπῆρχε δ' ἐν Δελφοῖς γραμματοφυλάκιον ἢ ἄλλως ζύγαστρον (*Φωτίου* [Λέξιον συναγωγὴ ἐν λ. ζύγαστρον]). Πρὸς *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Λυσάνδρου 26. Σχολ. εἰς *Ἡσιόδου* Θεογονίαν στ. 117.

² Ἐγίνοντο καὶ συλλογαὶ γενεαλογικῶν πινάκων. Ἴδε Müller Orchomenos σ. 99.

³ Ὁ Bergk (Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 196) λέγει· « αἱ ἀρχαὶ τῆς γραφῆς δὲν πρέπει νὰ ζητηθῶσιν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ, ἀλλ' ἐν τῷ θρησκευτικῷ ».

⁴ Curtius Wort und Schrift ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 251. Νέα ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀποστραφῆς τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων πρὸς τὴν εὐρυτέραν χρῆσιν τῆς γραφῆς εἶνε αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ περιέχουσαι τοὺς νόμους τῆς Γόρτυνος, γεγραμμέναι τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα, καθ' ὅς ἐν ταῖς δίκαις κλησίς, κατηγορία καὶ κατάδικη γίνονται προφορικῶς. Ἴδε Rheinisches Museum, Supplement-Band XL, σ. 50.

λομαθεῖς Ἰωanes ἐνωρίτατα τὴν ἐφεύρεσιν τῆς γραφῆς, ἀλλ' ὁ σκοπὸς ταύτης τῆς ἀποδοχῆς ἦτο πᾶς τις ἄλλος μᾶλλον ἢ ὁ τῆς ἀνακοινώσεως ἰδίων λογισμῶν. Καὶ δὴ ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν σημείων πρὸς δήλωσιν τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ἐμπολῆς ἐν τῇ ἐμπορικῇ ἐπικοινωνίᾳ· ἐποιοῦντο χρῆσιν αὐτῶν πρὸς ἀναγραφὴν ὀνομάτων καὶ κανόνων, ὧν ἦτο ἀξία λόγου ἢ ἀναλλοίωτος διάσωσις. Εἰς δὲ τὴν ἐπέκτασιν τῆς χρήσεως τῆς γραφῆς καὶ πρὸς ἄλλους σκοποὺς ἀντέστη ἐπὶ μακρὸν ὁ χαρακτηρ τῶν Ἑλλήνων. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο ἐξ αὐτῶν τῶν λέξεων, ὧν ἔγινε χρῆσις πρὸς δήλωσιν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως. Καὶ πρὸς μὲν δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ γράφειν οὐδέποτε ἢ ἄλλως πλουσία ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέκτησε λέξιν τελείως χαρακτηρίζουσαν τὸ πρᾶγμα, πρὸς δὲ δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ διεξέρχεσθαι τὰ γεγραμμένα ἔγινε πάντοτε χρῆσις λέξεως περιφραστικῆς καὶ δυσχεροῦς, τῆς λέξεως ἀναγιγνώσκειν, ἥτις σημαίνει κυρίως τὸ ἀναγνωρίζειν. Μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ λέξις, τὸ γράφειν, ἤρκεσε κατ' ἀνάγκην πρὸς δήλωσιν τῆς τ' ἐνεργείας τοῦ γράφοντος τὰ γράμματα καὶ τῆς τοῦ ζωγραφοῦντος. Πράγματι δὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀγγειογραφῶν γράμματα εἶνε μᾶλλον οἰονεῖ τινες ζωγραφίαι προστεθειμέναι χάριν κόσμου ἢ πραγματικὰ σημεῖα χρησιμεύοντα πρὸς ἐρμηνείαν τῶν εἰκόνων. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων μετὰ φειδοῦς ἐπιχαράσσονται τὰ γράμματα δίκην μικρῶν εἰκόνων. Τὰ δ' ἀρχαιοτάτα προϊόντα τῆς λογοτεχνίας δεικνύουσι καταφανέστατα, ὅτι μετὰ τῶν χρόνων τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς καὶ τῶν χρόνων τῆς ἀναγραφῆς τῶν ποιημάτων ἐμέσασαν αἰῶνες ὅλοι, καθ' οὓς ἡ γλῶσσα ἠδυνήθη νὰ μεταβληθῇ οὐσιωδῶς. Καὶ πολλὰ δ' ἔθιμα τοῦ δημοσίου βίου, οἷον ἡ χρῆσις τοῦ προφορικοῦ λόγου πρὸς ἀναγγελίαν εἰς τὸν δῆμον διὰ τοῦ κήρυκος, ὁ διὰ βοῆς ἀρχαιότερος τρόπος τῶν ἀρχαιρεσιῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα, μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες βραδέως εἰθίσθησαν εἰς τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς. Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν ταύτην αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν γραμμάτων ἐν τοῖς χρόνοις

τῆς καθολικωτάτης αὐτῶν χρήσεως, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἀκόμη Φοινικῆ ἰα, χαρακτηριζόμενα διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ὡς τι ξένον¹.

Πράγματι δὲ οὐδὲν ξένον δάνειον περιῆλθεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους οὕτω τέλειον καὶ ἀμετάβλητον ὡς ἡ γραφή, ὁ εὐγενέστατος οὗτος καρπὸς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολιτισμοῦ. Καὶ δὴ τὰ σχήματα τὰ ὑπὸ τοῦ ἐφευρετικοῦ πνεύματος τῶν Αἰγυπτίων ἐπινοηθέντα μετερρύθμισαν οἱ Φοίνικες ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον, καὶ μετέβαλον αὐτὰ εἰς ὄργανον χρήσιμον εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Τὰ εἰκοσιδύο δ' ἐκεῖνα φοινικικὰ γράμματα παρέλαβον ἔπειτα οἱ παράλιοι Ἕλληνες, τηρήσαντες τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκολουθίαν, καὶ βαθμὴν μετεσχημάτισαν συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας ἀνάγκας αὐτῶν². Οὕτω δ' ἐμφανέστατα διαγινώσκεται ἐν τῇ ἐλληνικῇ γραφῇ μᾶλλον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ πνευματικῇ ἐκδηλώσει τοῦτο μὲν ἢ τὸ κατ' ἀρχὰς ὑφισταμένη ἐξάρτησις τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, τοῦτο δὲ ἡ προϊούσα αὐτεξουσίτης καὶ πρωτοβουλία.

Καὶ πρώτη μὲν παρέκκλισις εἶνε ἡ ἀπὸ τῶν συμφώνων ἀπόλυσις τῶν φωνηέντων, εἰς ἃ ἐδόθη ἰδίᾳ ἔκφρασις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συλλαβικὴν γραφὴν τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν, ἐν αἷς τὸ σύμφωνον εἶνε συνεξευγμένον μετὰ τοῦ φωνήεντος. Τέσσαρα δὲ σημεῖα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου μετεβλήθησαν εἰς φωνήεντα καὶ πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῶν προσετέθη ὡς εἰκοστὸν τρίτον γράμμα τὸ **V**. Τοιοῦτον εὐρίσκομεν τὸν ἀρχαιότατον ἐλληνικὸν ἀλφάβητον ἐν ταῖς ὑπὸ φοινικικῶν ἐποικίσεων τὰ μάλιστα καὶ ἐπὶ μήκιστον χρόνον καταληφθεῖσαις νήσοις, τῇ Θήρᾳ, τῇ Μήλῳ καὶ τῇ Κρήτῃ.

¹ *Ἡροδότου* V, 58· (οἱ Φοίνικες) ἄλλα τε πολλὰ οἰκίσαντες ταύτην τὴν χώραν ἐξήγαγον διδασκάλια εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα, οὐκ ἔντα πρὶν Ἕλλησι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖν, πρῶτα μὲν τοῖσι καὶ ἅπαντες χρεόνται Φοίνικες, μετὰ δὲ χρόνου προβαίνοντος ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων. Περιτοίκεον δὲ σφεας τὰ πολλὰ τῶν χώρων τοῦτον τὸν χρόνον Ἕλλήνων Ἴωνες, οἳ παραλαβόντες διδασκῆναι τὰ γράμματα μεταρρυθμίσαντες σφεων ὀλίγα ἐχρεόντο. *Πρὸς* Franz *Elementa epigraphica Graecae* σ. 15.

² *Περὶ* τῶν μεταβολῶν τῆς γραφῆς παρ' Ἕλλησιν ἴδε Kirchhoff *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*.

Περαίτεραι δὲ μεταβολαὶ ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἀποπειρας τῆς προσαρμογῆς τῶν ἐκ τῆς ξένης παραληφθέντων στοιχείων εἰς τὰς διαφοροὺς κατὰ τόπους φθογγικὰς ἀνάγκας. Καὶ δὴ τὰ ὑπάρχοντα συριστικὰ γράμματα ὑπερεπλεόναζον. Διὸ ἤδη ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ ἀλφαβῆτῳ ἐνὸς αὐτῶν ἔγεινε χρῆσις διὰ τὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἰδιάζοντα φθόγγον Ζῆτα· εἰς ἄλλο δὲ τῶν συριστικῶν ἐδόθη ἡ ἀξία τοῦ διπλοῦ συμφώνου ΚΣ, ἔπειτα δ' ἐπενοήθησαν διὰ δευτέρον διπλοῦν σύμφωνον, τὸ ΠΣ, ὡς καὶ διὰ τὰ δασέα τῶν χειλοφώνων καὶ τῶν οὐρανισκοφώνων (ΚΗ, ΠΗ) νέα γράμματα· τὰ δὲ τρία ταῦτα νέα γράμματα παρενεβλήθησαν εἰς ἀρχαιότερα εἴκοσι καὶ τρία ἄνευ μεταβολῆς τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν. Καὶ ἀπέβησαν μὲν ταῦτα κοινὸν κτῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἡ χρῆσις αὐτῶν δὲν ἦτο ἀπανταχοῦ ὁμοία, ἐχωρίσθησαν δὲ διάφοροι ὁμάδες ἀλφαβητῶν, ἰδίως μία ἀνατολικὴ καὶ μία δυτικὴ, ἐν αἷς τὰ νέα γράμματα εἶχον διάφορον τὴν σημασίαν.

Τέλος δ' ἐπῆλθε τρίτη τις μεταβολή, ἣν προεκάλεσεν ἡ εἰσαγωγὴ τῆς διὰ τῆς γραφῆς ἐκφράσεως τῶν μακρῶν φωνηέντων. Καὶ δὴ τὸ μὲν σημεῖον τὸ δηλοῦν τὸ δασὺ πνεῦμα (Η), ὅπερ ἐφάνη περιττὸν εἰς τοὺς Ἰωνας, ἔλαβε τὴν ἀξίαν τοῦ μακροῦ Ε (η), ἐκ δὲ τοῦ Ο προῆλθε νέον γράμμα, τὸ μέγα ο ἢ ὠμέγα (Ω) ὅπερ, ἅτε ὄν τὸ νεώτατον γέννημα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς, ἐτάχθη τελευταῖον τῆς ὅλης σειρᾶς, ἀποτελουμένης τὸ ἐξῆς ἐξ εἴκοσι καὶ ἐπτὰ γραμμάτων. Οὗτος δὲ εἶνε ὁ κληθεὶς ἰωνικὸς ἀλφαβῆτος, ὅστις διεμορφώθη ὀριστικῶς μεταξὺ τοῦ 540 καὶ 460 π. Χ.

Οὕτως ἐξελληνίσθη μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸ ἐκ τῆς ξένης δάκειον. Τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐξεδηλώθη διὰ τῆς συνέσεως περὶ τὴν ἐξοικονόμησιν καὶ χρῆσιν τῶν παραληφθέντων στοιχείων, τῆς τελεςφόρου πρὸς ἰδίαν χρεῖαν μεταπλάσεως τῶν περιττῶν γραμμάτων, τῆς ἀφαιρέσεως πάσης δυσκολίας ἐν τῇ χρήσει τῆς γραφῆς, τῆς ἐπιτεύξεως ὁσημέραι τελειοτέρας καὶ σαφεστερας ἐκφράσεως πασῶν τῶν φθογγικῶν ὁμάδων, τέλος δὲ τῆς

διὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν Ἑλληνα καλλαισθησίας ἀπλοποιήσεως, ἐξευγενίσεως καὶ καλλιτεχνικῆς διαμορφώσεως τῶν παραδοθέντων ἀρχῆθεν γραμμάτων. Ἰδιαζόντως δὲ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ εἶνε ἡ παρατηρούμενη ἐν τῇ διευθύνσει τῆς γραφῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἕλληνες ἔγραφον ὡς οἱ Φοίνικες ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰριστερά, ἀλλ' ἔπειτα μετὰ μακρὸν χρόνον ἐπαμφοτερισμοῦ ἀπεδέχθησαν τὸ ἀντίθετον σύστημα, γράφοντες ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἐχομεν δὲ σπουδαίους λόγους, ὅπως ἀποδεχῶμεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῆς διευθύνσεως τῆς γραφῆς πρέπει νὰ διαγνώσωμεν ἐπίδρασιν ἀπορρέυσασαν ἐκ τῆς θρησκείας.

Ὁ Ἕλλην ὁ παρατηρῶν τὸν οὐρανὸν χάριν οἰωνοσκοπίας ἵστατο ἐστραμμένος πρὸς ἄρκτον· δι' αὐτὸν δ' αἰσία διεύθυνσις ἦτο ἡ ἐπὶ δεξιᾷ, ἅτε οὐσα ἡ διεύθυνσις τῆς ἀνατολῆς καὶ τοῦ φωτός. Πρὸς ταύτην ἐστρέφετο τοῦ μάντεως ὁ ὀφθαλμὸς, πρὸς ταύτην κατηυθύνοντο πᾶσαι αἱ κινήσεις αἱ προάγγελοι ἀγαθῶν. Ὡς δ' ἐστρέφοντο πρὸς τὰ δεξιὰ κατὰ τὴν δέησιν, οὕτω καὶ τὸ κύπελλον ἐν τῷ συμποσίῳ, τὸ κράνος τὸ περιέχον τοὺς κλήρους (πάλος), ἡ πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν προωρισμένη κιθάρα περιεφέροντο ἀπὸ δεξιᾶς εἰς δεξιάν¹. Ὁ Ὀδυσσεὺς ὁ μετημφιεσμένος εἰς ἐπαίτην ἄρχεται χάριν τοῦ ἀγαθοῦ οἰωνοῦ ἐκ δεξιῶν τοῦ μεταξὺ τῶν μνηστήρων γύρου. Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν μανδύαν ἔρριπτεν ἐπὶ τὸν ὦμον ὁ Ἕλληρ ἐκ δεξιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἅπασαι αἱ ιδέαι αὐταὶ τῶν Ἑλλήνων ἐξεπήγασαν ἐκ λόγων θρησκευτικῶν, εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἱερεῖς ὑπῆρξαν μετὰ τινα χρόνον ἀσταθείας οἱ εἰσηγηταὶ καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὀριστικῆς τροπῆς τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ². Ἡ διεύθυνσις δὲ αὕτη τῆς γραφῆς καθωρίσθη πιθανῶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀναγραφῇ ἱερῶν θεσμίῶν³. Τοῦτο δὲ

¹ Ἡ ἐξ ἀριστερᾶς ἐναρξίς ἐθεωρεῖτο δυσοίωτος. Ἐπρεπε νὰρχίσωσιν ἐπὶ δεξιᾷ, χεῖρ δὲ εἰς τὰ δεξιὰ.

² Ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο διευθύνσεων προήλθεν ἡ βυστροφηδὸν γραφή, ὡς ἐκλήθη ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἀποτρίωσιν μεταστροφῶν.

³ Ἀποδεχόμενοι, ὅτι πρώτη χρῆσις τῆς γραφῆς ἔγινεν ὑπὸ ἱερέων καὶ χάριν ἀναγκῶν τῆς λατρείας, θὰ εὖρωμεν λίαν πιθανόν καὶ ὅτι οἱ ἱερεῖς ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς

συνέβη ἰδίως ἐν μυστικαῖς λατρείαις, ὧν τὰ γράμματα, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν Φενεῶ, ἐφυλάσσοντο μετὰξὺ δύο μεγάλων λίθων ἡρμοσμένων πρὸς ἀλλήλους ὡς ἐν τινι κιβωτῷ τῆς ἐπαγγελίας¹. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐχρησίμευεν ἡ γραφὴ εἰς τὸν σκοπὸν φυλάξεως ἀποκρύφων μᾶλλον ἢ ὡς μέσον ἀνακοινώσεως. Καὶ ἡ ὕλη δὲ, ἐφ' ἧς ἔγραφον, ἐνδείκνυει τὴν ἀποδοχὴν τῆς γραφῆς κατ' εἰσήγησιν τῶν ἱερέων. Τοῦτο μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ², ὅστις συνήθως ἰδιαίτατα ἐχρησίμευε πρὸς σκοποὺς θρησκευτικούς, ἀλλὰ καὶ ἔτι σαφέστερον ἡ τῶν διφθερῶν, ἃς κυρίως εἶχον ἀποδεχθῆ οἱ Ἴωνες. Πράγματι δὲ ἀρχῇθεν ἐγένετο χρῆσις τῶν δερμάτων τῶν ἱερείων πρὸς ἀναγραφὴν ἱερῶν διατάξεων καὶ συνθηκῶν³. Καὶ χρησιμοὶ δὲ τῆς Πυθίας ἀνεγράφοντο καὶ συνελέγοντο ἐπὶ δερμάτων προβάτων τυγχανόντων ἐπεξεργασίας οἷα ἡ τῆς περγαμνῆς. Τοιαύτας πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὰς συλλογὰς τοῦ δελφικοῦ ἀρχείου ὡς καὶ τὰς τοῦ Ὀνομακρίτου⁴.

Εἰσέχθη δ' ἡ γραφὴ παρὰ τοῖς τὴν Εὐρώπην οἰκοῦσιν Ἑλλησιν εἰς διάφορα μέρη ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων, πρότερον δὲ πάντων εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὰ δ' ἀρχαιότατα Καδμήϊα γράμματα ἐδεῖκνύοντο ἐν τῷ κατὰ τὰς Θήβας ἱερῷ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλω-

γραφῆς καὶ ἐπὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης ἐφ' ἧς ἔγραφον, καὶ ὁ Bergk δὲ (Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α', σ. 194) ἀποδέχεται ἐπιδρᾶσιν τῶν ἱερέων ἐπὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς γραφῆς.

¹ Πανσανίου VIII, 15, 1.

² Πλουτάρχου Κεφαλαίων καταγραφῇ. Ἑλλην. 25. διφθέραι χαλκαί.

³ Ἡροδότου V, 58. Διοδώρου Σικελιώτου II, 32. Cramer Anecdota Graeca Τόμ. Γ' σ. 373. διφθέραι μεταγγραφεῖς [Πρόλ. Wattenbach Das Schriftwesen im Mittelalter έκδ. γ', σ. 111. καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὕλη ἐφ' ἧς ἔγραφον ἦτο ἱερὰ, ὅλον τὸ δέρμα τοῦ Ἐπιμενίδου.] Ἰδε Σουίδαν ἐν λ. Ἐπιμενίδης. τελευτήσαντος δὲ αὐτοῦ πόρρω χρόνων τὸ δέρμα εὗρησθαι γράμμασι κατὰστικτον... καὶ παροιμία τὸ Ἐπιμενίδειον δέρμα ἐπὶ τῶν ἀποθέτων Πρόλ. Ἀποστόλην Ζ', 73. 12', 14. Διογενιανὸν II', 28] Nitzsch Hist. Hom. I, σ. 161.

⁴ Περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ναῶν ἴδε Reifferscheid ἐν τοῖς Annali dell' Instituto. 1862 σ. 112. [Lysander G. Chadzi] Konstantas Iliupersis [nach Stesichoros. Leipzig 1876] σ. 45.

νος ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνατεθειμένων τριπόδων, εἰς οὓς ἦσαν ἐγκεκολαμμένα ὡς μαρτύρια τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ πρὸς πίστωσιν τῆς κτήσεως τοῦ θεοῦ¹. Καὶ εὐχαὶ δὲ, ἰδίως δὲ ἀραὶ καὶ βασκανίαι, ἀνεγράφοντο παρὰ τῶν ἱερέων ὑπὸ ἐπίσημον τύπον, ὅπως διὰ τῆς δημοσίας αὐτῶν ἐκθέσεως προλαμβάνονται αἱ κακουργαί. Τέλος δ' ἐποιοῦντο χρῆσιν τῆς γραφῆς, ὅπως ἀναγράφονται ἐν μεγίστῃ βραχυλογίᾳ ἠθικὰ παραγγέλματα πρὸς κόσμον τοῦ ἱεροῦ. Ὅποια δὲ ἢ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς ἀπονεμομένη σημασία δεικνύει ἄριστα ἢ διὰ τούτων γνωμῶν διακόσμησις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς.

Περαιτέρα δ' ἀξία λόγου χρῆσις τῆς γραφῆς ἐγένετο πρὸς ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν ἱερέων τῶν διαδεχθέντων ἀλλήλους ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ θεοῦ. Ἦτο δὲ λογικωτάτη ἢ σκέψις αὕτη, ἐπειδὴ εἶπερ τις καὶ ἄλλη οἰκειοτάτη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας ἦτο ἢ ἐπίδειξις τῆς ἀδιαπτώτου συνεχείας τῆς θείας λατρείας ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ ἡ ἀναλλοίωτος εἰς αὐτὴν ἐμμονὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐμετάβολον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Οὕτως ἐτηροῦντο ἐπιμελεῖς ἀναγραφαὶ τῶν Ἀσκληπιδῶν τῆς Κῶ, τῶν ἐν Ἀθήναις Βουταδῶν· ἐπ' ἴσης ὑπῆρχον τοιοῦτοι κατάλογοι τῶν ἱερείων τῆς Ἡρας ἐν Ἀργεῖ, τασσόμενοι εἰς τάξιολογώτατα τῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας². Ἐντεῦθεν ἐπεκράτησε τὸ ἔθος τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χρόνων ἐκ τῆς διαρκείας τῶν ἱερατικῶν ἀξιομάτων· ἀργότερον δὲ προσετέθη καὶ ἡ συνήθεια τῆς σημειώσεως συμβάντων ἀξιωμα-

¹ Ἡροδότου V, 59.

² Ἡ ἀναγραφὴ τῶν Ἡρεσίδων, τῶν οὕτω καλουμένων ἱερείων τῆς Ἡρας (ἴδε Ἡσύχιον ἐν λ.) ἦτο τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων, ὧν ἐποιήσατο χρῆσιν ὁ Ἑλλάνικος πρὸς καθ' ὁρισμὸν ἱερᾶς χρονολογίας. ἴδε Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. XXXVII. Θουκυδίδου II, 2· VI, 133. Ὑπῆρχον δὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ἄλλαι συλλογαὶ τοιούτων ἀναγραφῶν, οἷα τὰ λεγόμενα γ ρ α μ μ α τ ο φ υ λ α κ ε ῖ α τῶν Ἀσκληπιδῶν τῆς Κῶ, ἐν οἷς ἀνεγράφετο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἡμέρα τῆς γεννήσεως τοῦ ἱερέως. ἴδε Ἰσποκράτην ἐκδ. Füss Τόμ. Β' σ. 1197. Πρόβλ. Petersen Geburtstagsfeier bei den Griechen σ. 297 ἐν τοῖς Jahrbücher für klass. Philologie. Supplementband II.

μονεύτων μὲν, δυναμένων δὲ νὰ λησμονηθῶσιν εὐκόλως παρὰ τὸ ὄνομα τῶν ἱερέων, πρὸς ὧν τοὺς χρόνους συνέπεσον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ πρῶμος ἀναγραφή τῆς ἀποστολῆς ἀποίκων, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἔτη τῆς ἰδρύσεως ἀποικιῶν δύναται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς αἱ ἀρχαιόταται βάσεις μεμαρτυρημένης χρονολογίας¹.

Μετὰ δὲ τὰς ἀναγραφὰς ἱερέων καὶ ἱερείων εἰσῆχθη ἔπειτα καὶ ἡ ἀναγραφή τῶν ὀνομάτων ἄλλων ἀρχόντων, οἷον τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης καὶ τῶν ἐφόρων, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς πόλεσι μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας ἡ τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων. Τὸ ἔθος τοῦτο εἰσῆχθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ὁγδοῦ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος². Εἰς τὸν χρόνον δὲ τοῦτον ἀνέρχονται καὶ αἱ πρῶται ἀναγραφαὶ τῶν ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσι νικῶντων καὶ διὰ τῆς νίκης ταύτης ἀξιουμένων τοῦ δικαιώματος τοῦ διαφημισμοῦ ἀνὰ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν, ἐν ᾧ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων, τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων εἶχον ἀξίωμα μόνον ἐν τοῖς ὁρίοις τακτῶν χωρῶν. Διὰ τοῦτο δ' ἐπεκράτησε τὸ ἔθος, καθ' ὃ γεγονότα ἔχοντα σημασίαν καθολικωτέραν καὶ μὴ περιοριζομένην εἰς τὰ ὅρια τοῦ περιβάλλου μιᾶς πόλεως συνεχρονίζοντο πρὸς Ὀλυμπιακάς νίκας. Καὶ οὐδέποτε μὲν ἐφηρμόσθη ἡ κατ' Ὀλυμπιάδας αὕτη χρονολογία εἰς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν πόλεων καὶ πολιτειῶν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐχρησίμευσεν ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ ὡς ἀξία λόγου χρονικὴ ἀφετηρία, καὶ παρέσχεεν εἰς τὴν ἐπιστήμην χρονολογικὸν σύστημα πρὸς εὐσύννοπον διάταξιν τῶν συγχρόνων γεγονότων ἐν ταῖς ἀπώτατ' ἀλλήλων κειμέναις χώραις, ἃς περιλαμβάνει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος³.

¹ Κατὰ τὸν Nitzsch (Römische Annalistik σ. 208) ὑπῆρχον χρονικά τῶν χαλκιδικῶν ἀποικιῶν.

² Περὶ τῆς ταῦτοχρόνου ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων ἀρχόντων ἴδε von Gutschmid ἐν τοῖς τοῦ Fleckeisen Jahrbücher. 1861 σ. 23.

³ Περὶ ἀναγραφῶν τῶν Ὀλυμπιονικῶν ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἴδε Πανσανίαν VI, 6, 3. 13. 6. Ὁ Kirchhoff (ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1878

Οὐδ' ἦσαν τὰ ἐθνικὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων ἐστία μόνης τῆς ιστορικῆς γνώσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χρονολογικῆς μεθόδου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἔκθεσις τῶν ιστορικῶν συμβάντων ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων. Ὡς εἰκός, ὅσα μᾶλλον ἐθεωρεῖτο ὁ Πύθιος Ἀπόλλων ὁ ἀνώτατος σύμβουλος καὶ ἀρχηγέτης τῶν ἐλληνίδων πόλεων, καὶ ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ εὐημερία αὐτῶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς πιστῆς τηρήσεως τῶν κελευσμάτων αὐτοῦ, τόσα μᾶλλον ἐπεζητεῖτο ἡ διάγνωσις καὶ ἀποδείξις τῆς δόξης ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡγωνίζοντο λοιπὸν οἱ ἱερεῖς νάποδείξωσιν ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν κατὰ γράμμα ἐκπλήρωσιν τῶν χρησμών τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν εὐτυχῇ εὐδοκίμῃσιν τῶν πόλεων τῶν πειθηνίων εἰς τὰ νεύματα τοῦ θεοῦ, τὴν πιστὴν αὐτοῦ μέριμναν περὶ τῶν εἰς τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἐπιτρεπόντων τὰ καθ' ἑαυτοὺς, τὸν αἰφνίδιον ὄλεθρον τῶν εἰς αὐτὸν ἀντιτασσομένων καὶ ὑπὸ ἀμαρτωλοῦ πάθους ἀποτυφλουμένων. Οὕτω δ' ἀνεπτύχθη τρόπος παραστάσεως τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν οἰκῶν καὶ πόλεων ἐν τῷ πνεύματι τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος συντελῶν εἰς τὴν στήριξιν τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ ἀποσκοπῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν θεοκρατικῶν συμφερόντων. Εἶνε γνωστὸν, ὅποσον καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τοῦ Ἡροδότου τῇ ἱστορικῇ συγγραφῇ ἐπικρατοῦσι τοιαῦται θρησκευτικαὶ ἀπόψεις καὶ ὅποσον σαφὴς εἶνε ἡ ἐν καλλιτεχνικῷ πνεύματι ἐπεξεργασία πλείστων ὧσων γεγονότων, οἷα ἡ κτίσις τῆς Κυρήνης, αἱ τύχαι τῶν Κυφελιδῶν, ἡ πτώσις τοῦ Μερμναδῶν, κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐκπηγάζῃ, ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπίδειξις τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τοῦ χρηστηρίου τοῦ Ἀπόλλωνος¹. Παρῆλθε δὲ

σ. 139) ἀνεγνώρισεν ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 176. Ὀλυμπιακῇ ἐπιγραφῇ, εὐρεθείη πλησιέστατα τοῦ γυμνασίου, ἀπόσπασμα τῶν ἀναγραφῶν τούτων Ἐπιστημονικὴν δὲ χρῆσιν τῶν τοιούτων ἀναγραφῶν ἐποιήσατο πρῶτος μὲν Ἰππίας ὁ Ἠλείος, εἶτα δὲ ὁ Φιλόχορος ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ὀ λ υ μ π ι ἄ δ ε ς. Τινὰς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἐορτῶν ἐπωφελείται σποράδην ὁ *Θουκυδίδης* χάριν χρονολογικῶν ὁρισμῶν. Πρῶτος δ' ὁ *Τίμαιος* ἔλαβε τὰς Ὀλυμπιάδας ὡς βάσιν καθολικῆς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι χρονολογίας. Ἴδε *Πολυβίου* XII, 12.

¹ Ἡροδότου I, 20. Δελφῶν οἶδα ἐγὼ οὕτως ἀκούσας γενέσθαι. Πρβλ. Grote History of Greece [ἐκδ. 1869 τόμ. Δ' σ. 355, σημ. 2.] Γερμ. μεταφρ.

χρόνος μακρὸς πρὶν ἢ ἡ ἑλληνικὴ ιστοριογραφία ἀπαλλαγῇ τῆς ταιαύτης ῥοπῆς, ἐπειδὴ εἰς ἔθνος ποιητικὸν τοιαύτη παράστασις ἔχουσα θρησκευτικὴν ἀπόχρωσιν καὶ συγκινοῦσα τὴν ψυχὴν, ἐπιδεικνύουσα δὲ ἀπανταχοῦ κατὰ θαυμάσιον τρόπον τὴν θεϊαν σοφίαν ἐπενεργοῦσαν εἰς τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων, ἦτο πολὺ μᾶλλον ἀρεστή καθαρῶς εἰς τὸν λόγον στηριζομένης, ἀμερολήπτου, ἀλλὰ ψυχρᾶς καὶ ἄχρου ἐκθέσεως τῶν γεγενημένων.

Τέλος δὲ, ποιοῦμενοι λόγον περὶ τῆς ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην ἐπιδράσεως τῶν χρηστηρίων, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι οἱ ἱερεῖς τῶν μαντείων μετεχειρίσθησαν ὡς εἰκὸς, πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον ὡς ὄργανα πᾶσαν παιδευσιν καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, ἧς ἡ κτῆσις ἐπηγγέλλετο εἰς αὐτοὺς δύναιμι καὶ ἀξίωμα ἔκ τε τῆς ξένης καὶ ἐκ πασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Καὶ ὁ δὲ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκείνοις ἄτινα ἦσαν τὰ κέντρα τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων ἐπικοινωνίας προσεκτῆθη πρωιμώτερον ἢ ἀλλάχου ἢ γνῶσις τῶν κυριωτάτων φάσεων τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ δὲ ἱερεῖς αὐτῶν εἶχον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ ἀντιστῶσιν, ἐκ πνεύματος στενῶς ἐννοουμένης ἐμμονῆς εἰς μόνον τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς σημασίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου καὶ τῶν ἐκ τῆς γνῶσεως αὐτοῦ δυναμένων νὰ πορρεύσωσιν ἀγαθῶν.

Ἡ ἀνοχὴ πρὸς τὰ ὀθνεῖα καθεστῶτα ἦτο ἀξίωμα ἤδη ἐν Δωδώνῃ¹, ἦτο δὲ γνωστὴ ἡ ἐπὶ τὴν ἐν αὐτῇ λατρείαν ἐξασκηθεῖσα ἐπίδρασις τῆς Λιβύης. Τὸ δὲ λιβυκὸν Ἀμμώνιον ἀνεγνωρίσθη ἐνωρίς ἤδη καὶ ἐν Δελφοῖς ὡς μαντεῖον ισότιμον, ὡς καὶ ὁ Ζεὺς Ἀμμων ὡς θεὸς Ὀλύμπιος, οἱ δὲ Δελφοὶ συνῆψαν διὰ τῆς Κυρήνης φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Ἀμμωνίου². Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἀμμων ἔτυχε τῆς ἰδιαζούσης τιμῆς τῶν πόλεων, αἵτινες ὡς ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι, καὶ τῶν οἰκων, οἵτινες ὡς ὁ τῶν Αἰγαι-

Τόμ. Γ' σ. 11. Πρὸς Curtius Der historische Sinn der Griechen. Göttingen 186 (καὶ ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 269).

¹ Ἡροδότου II, 52.

² Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Β' σ. 132.

δῶν, ἡξιοῦντο οἰκειοτάτων σχέσεων πρὸς τὸν πυθικὸν θεόν. Μετὰ δὲ τὴν ἔπειτα διὰ τῶν Λιβύων ἐπελθοῦσαν ἔναρξιν σχέσεων τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν Ἑλλάδα ¹ ἡ ἐπίδρασις τῶν Δελφῶν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου. Μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ ναοῦ ² οὐδαμοῦ ἀλλαγῶν εὔρον οἱ περιπλανώμενοι αὐτοῦ ἱερεῖς παρ' ἡγεμόνων καὶ πολιτῶν ὑποστήριξιν γενναιοτέραν ἢ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ δὲν εἶνε μὲν δυνατὸν νάποδειχθῇ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων ἐκείνων, ἐν αἷς οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν καθυπέρτεροι τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως ἐν τῇ γεωμετρίᾳ, τῇ ἀριθμητικῇ, τῇ μηχανικῇ, τῇ ἀστρονομίᾳ καὶ τῇ χρονολογίᾳ, τὸ περιελθὼν καὶ διαδοθὲν εἰς τοὺς Ἑλληνας διὰ τῶν ἱερῶν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ ἡ μεγάλη τιμὴ, ἣν ἀπένεμον οἱ μάλιστα πεπαιδευμένοι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἀρχαιότητα, εἶχε τύχει τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐλληνικῶν μαντείων ³. Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐθεωρεῖτο προσβαλλομένη διὰ τῆς παραστάσεως ἀνδρῶν οἷος ὁ Σόλων ὡς μαθητῶν Αἰγυπτίων ἱερέων. Τῶν δὲ θεσμῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ προσγεγραφομένων εἰς ἀρχὴν αἰγυπτιακὴν εἶνε πρὸ πάντων ἡ διαίρεσις τοῦ μηνὸς εἰς τρεῖς δεκάδας ⁴, ἣτις ἐνωρὶς ἀντικατέστησεν ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἐξ ἑπτὰ ἡμερῶν ἐβδομάδα τῶν Σημιτῶν, ἥς ἐγένετο πρότερον χρῆσις, ὡς μαρτυροῦσιν ἔχνη τινὰ ἔτι ἀναγνωριζόμενα. Ἡ δὲ τοιαύτη εἰς δεκάδας διαίρεσις προῆλθε βεβαίως ἐξ ἐπιδράσεως ἱερατικῆς, ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν ἱερέων ἐξεπήγασε πᾶσα διάταξις ἀναφερομένη εἰς τὴν κατανομήν τοῦ χρόνου.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 643.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 573.

³ Ὁ Αἰσωπος ἐθεωρεῖτο Αἰγύπτιος ἐν Δελφοῖς. Ἴδε Zündel ἐν τῇ Rheinisches Museum. 1847 σ. 422. Πρὸλ. O. Keller Geschichte der griechischen Fabel σ. 324. Preller Aufsätze σ. 440.

⁴ Περὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ μηνὸς εἰς δεκάδας ἴδε Curtius Ionier vor der ionischen Wanderung σ. 50. Brandis ἐν τῷ Hermes Τόμ. II σ. 271. Ὁ Peterson (Geburtstagsfeier bei den Griechen σ. 242) προσγράφει τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δεκάδος εἰς τὸν Σόλωνα. Καὶ ἦσαν μὲν τρεῖς αἱ δεκάδες, ἀλλ' αἱ δύο πρῶται συνυπελογίζοντο, ἡ δὲ τρίτη (μηνὸς φθινοντος) ἐλαμβάνετο καθ' ἑαυτήν.

Εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο τιμωτάτη ἦτο ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ ἀρχαιοτάτῃ ἢ πίστις πρὸς τὴν θεῖαν καταγωγὴν τῆς ψυχῆς, τὸ ἄλυστον αὐτῆς καὶ τὴν εὐθύνην¹. Ἡ σοβαρότης καὶ αὐστηρότης, μεθ' ἧς οἱ Αἰγύπτιοι ἐνέμενον εἰς ταύτην τὴν πίστιν, ἦτο τὸ ἄριστον ἐν τῷ πνευματικῷ αὐτῶν βίῳ, ὁ σπόρος τῶν ὑψηλοτάτων καὶ μεγαλειοτάτων σκέψεων καὶ δημιουργημάτων αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, ἅτ' ἐπιδιώκοντες τὴν ἀλήθειαν μετὰ ζήλου ἀκραιφνοῦς καὶ ἔχοντες συνήθως ἰδέας περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τὸ δέον ἀσταθεῖς, ἀσφαεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὑπέκυψαν καὶ ἄκοντες εἰς τὴν αἰσθησιν ἣν ἐνεποίησε διδασκαλία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἑδραιοτάτην μὲν ἔχουσα τὴν βάσιν, στηριζομένη δ' εἰς πεποιθήσιν βαθεῖαν. Καὶ ὑπῆρχον μὲν πάντως καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεων προαισθήσεις ἀνάλογοι, ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ μελλούσης ζωῆς εἶχον ἐκλίπει παρὰ τοῖς πολεμικοῖς φύλοις τῶν ἡρωικῶν χρόνων τοῖς ἐπιδεδομένοις εἰς μόνην τὴν ἐκ τοῦ παρόντος βίου χαράν, καὶ οἱ Ἕλληνες ὠμολόγησαν διαρρήδην, ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ διδασκαλίᾳ ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν Αἰγυπτίων.

Ἑδραιωθεῖσα δὲ αὕτη ἡ πίστις ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ ἐξασκήσῃ ἰσχυροτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ σύμπασαν τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων. Ἀληθῶς, τοῦ βλέμματος στρεφομένου πέραν τῶν ἐπιγείων εἰς τὴν αἰωνιότητα, ἐπέρχεται ἐντεῦθεν ὅλως διάφορος ἐκτίμησις τῶν κατὰ τὸν βίον καὶ τάγαθὰ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνος μέλημα αὐτῶν εἶχον τὴν ἐξέγερσιν τοῦ αἰσθημάτων ἠθικῆς σοβαρότητος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μετὰ κουφονοίας φιληδονίαν, πρὸς ἣν ἔρρεπον τὰ πλήθη, εἶπερ τι καὶ ἄλλο τελεσφόρον μέσον πρὸς ἐπιδιώξιν τοῦ σκοπομένου ἦτο ἡ ἀποδοχὴ καὶ διάδοσις τῆς περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας. Ὅτι δὲ

¹ Curtius Die Idee der Unsterblichkeit bei den Alten (ἐν τῇ συλλογῇ Alterthum und Gegenwart Τόμ. Α' σ. 219 κ. ἐ.). Archäologische Zeitung 1869 σ. 12. Περὶ δὲ τῆς θεωρίας τῆς μετεμψυχώσεως ἴδε Rhode ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXVI σ. 556.

πράγματι ἐποιήσαντο χρῆσιν τοῦ μέσου τούτου, ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐγγύτατ' αὐτοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ ἐν τῇ Λέσχη τῶν προσκυνητῶν, ἣτις εἶχεν ἰδρυθῇ χάριν συνόδου τῶν ξένων καὶ ἀμέσως μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους εἶχε διακοσμηθῇ ὑπὸ τοῦ Πολυγνώτου διὰ μεγάλων ἐντοιχιῶν γραφῶν, μία τῶν κυριωτάτων εἰκόνων ἦτο ἡ παράστασις τοῦ Ἄδου. Κύριος δὲ σκοπὸς ὑποκείμενος εἰς ταύτην τὴν γραφὴν ἦτο ἡ ἐξεικόνισις τοῦ Ἄδου ὡς θεάτρου τῆς ἐκ θεοῦ ἀμοιβῆς ἢ τιμωρίας τῶν ἐν τῇ γῇ πεπραγμένων καὶ ἡ ἐπίδειξις τῆς κακοδαιμονίας ἐκείνων, ὅσοι μετέβαινον εἰς τὴν αἰωνιότητα χωρὶς νὰ συναποκομίσωσιν εἰς αὐτὴν ὠρισμένην ἐλπίδα.

Φανερά δὲ εἶνε ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἀπόψεως. Παρ' Ὀμήρῳ τὴν ὅλην ὕπαρξιν ἀποτελεῖ ὁ θαλερὸς βίος, ἡ ἀπόλαυσις τοῦ ἐνεστώτος, ἡ φαῖδρά συναίσθησις τῆς ῥώμης καὶ τῆς ὑγιείας. Πέραν δὲ τοῦ βίου τούτου ὑπάρχει μόνον ἀτερπὴς κόσμος σκιῶν καὶ φασμάτων, ζοφερὰ κατοικία τῶν ἀμενηνῶν νεκρῶν καὶ τῶν καμόντων¹. Διὰ ταῦτα βίος θητικὸς ἀγρότου ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, εἶνε πολὺ προκριτώτερος αὐτοῦ τοῦ ἀνάσσειν ἐν μέσῳ τῶν καταφθιμένων ἐν Ἄδου².

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ ἀντίθετος πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν γνώμη οὐδέποτε ἔγεινε κτῆμα κοινὸν τῆς πίστεως τοῦ ἔθνους ἐπιβληθὲν εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας καθ' ἃ ἡ λατρεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσεχώρησαν μετὰ μεγάλης σοβαρότητος οἱ ἐν τῷ ἔθνει αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην ὑψηλοτέρας θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως, καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐκαλλιέργησαν αὐτὴν μετὰ πίστεως καὶ εὐλαθείας ἐν στενοτέροις κύκλοις, οἵτινες ὑπὸ τὸν τύπον μυστικῶν θιάσων ἀπεχωρίσθησαν τοῦ μεγάλου πλήθους. Καὶ συνε-

¹ [Ἄλλ' ἀρχεται ἤδη παρ' Ὀμήρῳ ἡ ἀντίληψις τῶν Ἥλυσιον πεδίων. Ἴδε περὶ τούτου Preller Griechische Mythologie Τόμ. Α' ἐκδ. Plew σ. 670].

² [Ὀμήρου Ὀδυσσεύς Α, 489 κ. ἐ.].

δέθησαν μὲν αἱ τοιαῦται μυστικαὶ διδασκαλῖαι ἢ τὰ μυστήρια ἰδίως πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθησαν ὅμως καὶ ἔτυχον καλλιιεργείας ὑπὸ τοῦ δελφικοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἱερῷ. Ἐν Δελφοῖς μάλιστα προήχθη ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν ὡς ἡρώων, ἥτις βάσιν εἶχε τὴν πίστιν εἰς τὴν καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολούθησιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐν τῷ θανάτῳ αὐξήσιν τῆς δυνάμεως τῶν θανόντων. Τέλος δὲ σαφέστατα παρουσιάζεται παρὰ τοῖς σοφοῖς καὶ τοῖς ποιηταῖς τοῖς εὐρίσκομένοις εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἡ ὑψηλοτέρα ἐκείνη ἀντίληψις ἢ ἀποτελοῦσα σθεναρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ὁμηρικὰς παραστάσεις.

Καὶ δὴ εὐρίσκομεν αὐτὴν πρῶτον παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ¹ ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτοῦ ὁ ἐπίγειος βίος παριστάνεται ὅλως ἀπογεγυμνωμένος τῆς χαρμοσύνης ἐκείνης καὶ τῆς αἴγλης, ἣν ἐπιχύνει ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ὀμηρος. Παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ τὰ τοῦ βίου εἰκονίζονται ἐν καταστάσει ἐκπτώσεως καὶ μαρασμοῦ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀσκήν τὴν ἀρετὴν διεξέρχεται ὁδὸν ἀργαλέαν μεστὴν πόνων καὶ ἰδρωτός, ἐπιβλεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ ὑπὸ δαιμόνων ἀοράτων¹. Ὁ δὲ Σόλων λέγει τὸν θάνατον προκριτώτερον τοῦ βίου, μετρεῖ δὲ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πρὸς τὸ πέρας τῆς βιοτῆς. Ὁ Πίνδαρος διδάσκει μετ' ἐνθουσιασμοῦ προφητικοῦ τὴν θεῖαν ἀρχὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῆς, ὅστις εἶνε ἢ μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν ἀπαλλαγὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν θεῶν, μεθ' ὧν μέλλει νὰ συζήσῃ ἐν μακαριότητι. Εἶνε αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι διδασκαλῖαι, ἃς διέδιδεν εὐρύτατα ὁ Πυθαγόρας, ὃν ἐξελάμβανον υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ παρ' αὐτῷ δ' εὐρίσκομεν τὴν πίστιν εἰς τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων, εἰς τὸν κατὰ βαθμοὺς καθαρμὸν τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐξ ἐτέρου δὲ τὴν ἀγανάκτησιν ἐναντίον πάσης ἀνευλαβοῦς εἰς αἰσθητὰ ὄντα μεταβολῆς τῶν θεῶν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ῥοπὴν τοῦ πνεύματος πρὸς

¹ Περὶ τῆς παρ' Ἡσιόδῳ δαιμονολογίας ἴδε Bernhardy Grundriss der griechischen Litteratur έκδ. γ' Τόμ. Β', 1, 289.

ἀπώτερον κόσμον, ἐν ᾧ καὶ μόνον ἀνατέλλει διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ ἀληθὴς ἥλιος.

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν δόξαν ταύτην μεταβάλλεται καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἔννοια. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἀπεδέχοντο, ὅτι σὺν τῷ θανάτῳ συνεκλείπουσι τὰ πάντα, ἦτο καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανόντος ἐστερημένον ἀξίας καὶ ἀδιάφορον· διὸ παραδίδεται εἰς τὰς φλόγας, πρὶν ἢ τὸ κάλλος αὐτοῦ καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ἀρχομένου νέου καὶ ὑψηλοτέρου βίου τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον, συνεξαγιάζεται καὶ τὸ σκῆνωμα αὐτῆς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι ψυχὴν ἄνευ σώματος. Καὶ δὲν ἐμιμήθησαν μὲν οἱ Ἕλληνες τὸ παράδειγμα τῶν Αἰγυπτίων, μετὰ δεισιδαίμονος μερίμνης ἐχομένων τοῦ θνητοῦ σώματος καὶ θεωρούντων καθῆκον αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς φύσεως διάσωσιν τοῦ ἐνδiciaτήματος τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' οὐχ ἦτον τὸ ἔθος τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καὶ σὶν σχετίζεται κυρίως πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἐκείνην ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ὅμοιον πρὸς τὸν σπῶρον τοῦ σίτου ἀποδίδεται τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γῆν, καὶ περικαλύπτεται διὰ τοῦ καρπίμου χώματος, εἰς ὃ σπείρεται ὁ σῖτος καὶ φυτεύονται τὰ δένδρα. Καὶ ἡ μὲν βλάστησις καὶ εὐφορία τῶν φυτῶν γίνεται τὸ παρήγορον σύμβολον τῆς ἀθανασίας, τὰ δὲ ὅσῃ τοῦ ἀποικομένου μένουσι δίκην ἱεροῦ θησαυροῦ ἐγγὺς τῶν ἐπιζώντων. Τὸ δὲ δελφικὸν μαντεῖον ἐπεμελεῖτο πάντοτε μετὰ ζήλου τῆς προαγωγῆς τοῦ ἐναγισμοῦ εἰς τὰ λείψανα τῶν τεθνεώτων, καὶ διέτασσε τὴν ἀνακομιδὴν ἱερῶν ὁστῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρὶος γῆς. Ἐν Δελφοῖς δ' ἐπεχωρίαζε καὶ ὁ θρύλος περὶ τοῦ ὑποχθονίου δαίμονος Εὐρυνόμου, ὅστις περιήσθιε τὰς σάρκας τῶν νεκρῶν, ἀπολείπων μόνον τὰ ὅσῃ αὐτῶν¹.

Ἀλλὰ τὸ δελφικὸν μαντεῖον δὲν εἰσέγαγε μόνον ὀθνείας γνώ-

¹ Πανσανίου X, 28, 7.

σεις καὶ παραστάσεις πρὸς ὄφελος τῆς ἐθνικῆς προόδου, ἀλλ' εὐηργέτησε τὸ ἔθνος καὶ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλας συνενώσεως τῶν πατρίων φυλῶν καὶ πόλεων. Οὕτως εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὑπέδειξε πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἰθαγενοῦς αὐτῶν παιδεύσεως τὴν Κρήτην, τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Λέσβον. Παρηκολούθει τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν πόλεων καὶ κατῴρθε νὰ συνάπτῃ σχέσεις μετὰ τῶν ἐγκριτωτάτων ἀνδρῶν τοῦ ἔθνους. Τοῦτο δὲ ἦτο ἀπαραίτητον εἰς τοὺς ἱερεῖς τοῦ χρηστηρίου, ὅπως ἡγῶνται τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀξιῶνται τῆς ἐπικουρίας τῶν ἐπιφανεστάτων ἐν τοῖς συγχρόνοις. Οὕτω τὸ μαντεῖον συνέλεγε περὶ ἑαυτοῦ οἰοεὶ πνευματικὴν τινα ἀριστοκρατίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡξίου τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζῃ αὐτὸ τοὺς ἐν τῷ ἔθνει σφωτάτους καὶ διαδίδῃ τὴν τοιαύτην περὶ αὐτῶν δόξαν εἰς τὸ ἔθνος. Τὸ παράδοξον δὲ τοῦτο δικαίωμα διατρανοῦται ἰδίως ἐν τῇ ἐπιλογῇ τῶν λεγομένων ἐπτὰ σοφῶν¹.

Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἕλληνες διαφόρων πατρίδων, ὅχι θεωρητικοὶ τινες ἐρευνῆται, ἀλλ' ἄνδρες πεπροικισμένοι διὰ σαφοῦς ἀντίληψεως τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ ἔχοντες ὑγιεῖς ἀρχὰς περὶ θρησκείας, πολιτείας καὶ ἠθικῆς, ἃς κατῴρθεον νὰ διατυπῶσι διὰ βραχέων καὶ ἐμφαντικῶν γνωμικῶν. Ἐζησαν δὲ καθ' οὓς χρόνους ἦν ἡ γνωμικὴ ποίησις, ἥτοι τοὺς μετὰ τὸ 600 π. X. Ἀκριβέστερον δ' ὁ χρόνος τῶν ἐπτὰ σοφῶν ὠρίζετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων χρονολόγων περὶ τὸ 585 π. X. (Ὀλυμπ. 48, 4), τὸ ἔτος καθ' ὃ ἤχμαζε μὲν ὁ Θάλης, ἀπέθανε δὲ ὁ Περίανδρος². Ὁ δὲ κατάλογος τῶν ὀνομάτων αὐτῶν εἶνε ἀβέβαιος, ἐπειδὴ πλὴν τοῦ Πιττακοῦ, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Θάλητος, τοῦ Χίλωνος, τοῦ Μύσωνος, τοῦ Βίαντος καὶ τοῦ Κλεοδούλου ἀναφέρονται καὶ ὁ Περίανδρος, ὁ Ἐπιμενίδης, ὁ

¹ Περὶ τῶν ἐπτὰ σοφῶν ἴδε Zeller Geschichte der griechischen Philosophie Τόμ. Α' σελ. 82. Bohren De septem sapientibus. Bonn. 1867. Ferd. Schultz ἐν τῷ Philologus Τόμ. XXIV σ. 193 κ. ἑ.

² Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν ἐπτὰ σοφῶν, ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ Δαμασίου, ἴδε Fischer Griechische Zeittafeln σ. 119. Die Is ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI, σ. 17.

Ἀνάχαρσις, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πεισίστρατος. Δὲν συγκροτοῦσι λοιπὸν συνέδριον, οὐ τὰ μέλη ἐξελέχθησαν ἐν Δελφοῖς, ἀλλ' εὐρίσκονται ὅμως εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μαντεῖον. Καὶ ὁ μὲν ἀριθμὸς αὐτῶν, ὄντων ἑπτὰ, εἶνε ἀριθμὸς ἱερὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἡ δὲ σοφία αὐτῶν ἀπορρέει ἐκ Δελφῶν, ἄθλον δ' αὐτῆς εἶνε τρίπους δελφικὸς μεταβαίνων ἀπὸ τοῦ μὲν εἰς τὸν δὲ κατὰ τοὺς λόγους. Ἐχομεν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα τὸν τύπον διαγωνισμοῦ καὶ ἀμίλλης, ἀλλ' ἀμίλλης τῶν εὐγενεστάτων, ἐπειδὴ οὐδεὶς θέλει νάποδεχθῇ τὸν τρίποδα, πάντες δὲ κηρύττουσιν, ὅτι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ μόνον, τὸν μόνον ἀληθῶς σοφόν, προσήκει ὁ τρίπους. Αἱ δὲ γινῶμαι αὐτῶν ἦσαν ἐπιγεγραμμέναι ἐν τοῖς προθύροις τοῦ δελφικοῦ ναοῦ, ἰδίως δ' αἱ δύο γινῶμαι αἱ περιλαμβάνουσαι τὸ ὅλον μυστήριον τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ Γνωθί σαυτὸν καὶ τὸ Παῖν μέτρον ἄριστον. Τούτων ἐκεῖνο ἦτο ἐγκεκολλημένον κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ ἱεροῦ δίκην χαιρετισμοῦ, δίκην πρώτης τινὸς νοθεσίας περὶ περισυλλογῆς τοῦ πνεύματος πρὸ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς προσπελάσεως πρὸς τὸν θεόν. Οἱ δὲ εἰσηγῆται τῶν τοιούτων γνωμῶν, καίπερ ἔχοντες ἰδίας τινὰς πρὸς ἀλλήλους διαφοράς, ἔχουσι πάντες κοινὴν ἀρχήν, στηριζομένην εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ θεὸς ἀναγνωρίζει τὴν σοφίαν αὐτῶν ὡς ἰδίαν ἑαυτοῦ, καὶ διὰ ταῦτα οὗτοι ἀναθέτουσιν εἰς αὐτὸν ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ναοῦ κοινὸν ἀνάθημα, ξύλινον γράμμα, τὸ πέμπτου τοῦ ἀλφαβήτου (Ε), ὅπερ συνωδὰ τῇ ἀρχαίᾳ ὀρθογραφίᾳ δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ ΕΙ (εἶ), ἥτοι εἶσαι. Οὕτω δὲ ὑπὸ τύπον βραχύτατον καὶ αἰνιγματικὸν ἐκφράζουσι τὴν πίστιν εἰς θεὸν ζῶντα καὶ ἀληθινόν, πρὸς ὃν κατὰ τὴν φλιάν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ μόνον μετὰ βαθείας εὐλαθείας ἐπετρέπετο νὰ πλησιάσῃ ὁ θνητὸς, καὶ ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς τὴν πρώτην πηγὴν πάσης ἀνθρωπίνης σοφίας.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἑπτὰ σοφῶν ὑπάρχει εἷς ἐξερχόμενος πολὺ τῶν ἑρίων τῆς ἀπολλωνίου ἠθικῆς, πατὴρ τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως καὶ θεωρίας, Θαλῆς ὁ Μιλήσιος. Διὸ κατὰ τὸν θρύλον ὁ περιφερόμε-

νος τρίπους εἰς αὐτὸν καταλήγει τέλος. Ἐν αὐτῷ ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ὡς πνεῦμα ζητητικὸν τῶν πρώτων αἰτίων, ὡς πνεῦμα φιλοσοφικόν, ἐπιζητοῦν ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ πολυπλαπλότῃ τῶν τυχαίων καὶ ἐφημέρων γεγονότων στοιχείων δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ἡ πρώτη ὕλη. Ὡς τοιοῦτον δὲ διεγίνωσκε τὸ ὕδωρ, εἰς ἣν δόξαν ἤγεν αὐτὸν πιθανῶς καὶ αὐτὴ ἡ ἰδιάζουσα φύσις τῆς πατρίου αὐτοῦ χώρας. Ἀληθῶς οὐδαμοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐφαίνετο παραγόμενον τὸ ξηρὸν ἐκ τοῦ ὕγρου, ἡ γῆ ἐκ τοῦ ὕδατος, ἐμφαντικώτερον ἢ ἐν αὐτῇ τῇ ἐγγυτάτῃ περιχώρῳ τῆς Μιλήτου παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ περισσῆν ἰλὺν καταβιβάζοντος Μαιάνδρου.

Ἦτο δὲ αὕτη ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, μὴ ἄρχουμένου εἰς πρακτικὴν μόνον σοφίαν, στηριζομένην ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, ἀλλ' ἀγωνιζομένου νὰ ἐξεύρῃ τὸν ἐσώτερον λόγον τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ δεσπόσῃ τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων, διαγνώσεως τῶν νόμων καὶ καθορισμοῦ αὐτῶν. Τὴν ὁδὸν δὲ ταύτην ἀνέφξε τὸ πνεῦμα τῶν Ἰώνων, ἀγόμενον ὑπὸ φιλομαθείας ἀκαταπονήτου, τὰς δ' ἐρεῦνας ταύτας τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας βλέπομεν συνεχίζοντας συμπολίτας τοῦ Θάλητος, ἰδίως δὲ τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ τὸν Ἀναξίμενην. Ἐν πόλει οἷα ἡ Μίλητος καὶ ἐν μέσῳ τῶν πολυπείρων καὶ πολυπραγμόνων αὐτῆς κατοίκων δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ἀποκομίσῃ δόξαν θεωρία ἀφηρημένη, μὴ συμπεριλαμβάνουσα εἰς τὸν κύκλον τῶν μελετῶν αὐτῆς τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Διὸ οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι μετεῖχον αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν πολιτῶν ὡς δεδοκιμασμένοι πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ συνετοὶ σύμβουλοι τοῦ δήμου. Διὰ δὲ τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Βαβυλῶνα ἐπηύξανον τὸν θησαυρὸν τῶν πρακτικῶν γνώσεων, ἐδίδασκον ἀκριβεστέραν ἀστρονομίαν, ἐτελειοποίησαν τὴν ναυτιλίαν, καὶ ἱδρυσαν τοὺς πρώτους ἡλιακοὺς γνώμονας. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἰωνικὴ σχολὴ ἀπεμακρύνθη ὁσημέραι μᾶλλον τῆς περὶ τὴν ἠθικὴν διδα-

σκαλίαν καὶ τὴν ὑψηλοτέραν βιωτικὴν σοφίαν ἀσχολίας, ἥς χάριν ἐτιμήθη ὁ Θαλῆς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐτάχθη εἰς τοὺς ἑπτὰ σοφοὺς.

Πράγματι τὸ ζητούμενον παρὰ τῶν Δελφῶν ἦτο σοφία ἀνυψοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ἐγχαράσσουσα εἰς τὴν ψυχὴν τὰς θρησκευτικὰς διατάξεις καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὰς διαρρυθμίζουσα κατὰ σταθεροὺς κανόνας τὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Τὰ δελφικὰ δὲ ταῦτ' ἀξιώματα ἦσαν μὲν ὅλως ἀκατόρθωτα ἐν Ἰωνίᾳ, ἐπραγματοποιήθησαν δ' ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ, πολιτείαις ἀποτυπούσαις τὴν θέλησιν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος· διὰ ταῦτα ἐλέγχθη καὶ περὶ τῶν σοφῶν αὐτοῦ, ὅτι εἶχον λακωνικὸν τὸν νοῦν¹. Ἀλλὰ τὰ ἐν ἐκείναις ταῖς πολιτείαις μόνον διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων καὶ ἐν μεγάλῃ ἀτελείᾳ ἐπιτευχθέντα ἔμελλον νὰ πραγματωθῶσιν ἐπὶ τῷ εὐγενέστερον καὶ ἀγνότερον διὰ τῆς δυνάμεως ἐνδομύχου πεποιθήσεως ἐν τῇ πυθαγορείᾳ φιλοσοφίᾳ. Αὕτη εἶνε ἡ ἀντίθεσις τῆς ἰωνικῆς σχολῆς. Ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν φαινομένων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καὶ θέλει νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐπιδεικνυομένη ὡς ἀλήθεια ὅχι διὰ δογμάτων, ἀλλὰ διὰ πραγμάτων. Ἀρχεται δὲ βιοῦσα διὰ τῆς συναποτελέσεως κοινωνίας ἀνθρώπων, οἵτινες, ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἀρετὴν, συγκροτοῦσι στενὸν δεσμὸν, ἐν ᾧ ἕκαστος, ὡς οἱ κίονες δωρικοῦ ναοῦ, ἔχει σημασίαν μόνον ὡς μέλος τοῦ ὅλου. Οὕτω δὲ καθίστατο ἡ ἱερὰ ἐκείνη καὶ ἀσάλευτος τάξις, ἣν οἱ Πυθαγόρειοι ἐκάλουν κόσμον, τάξις συνενοῦσα τὴν ποικίλιν τῶν συμμετεχόντων αὐτῆς προσώπων εἰς ἐνότητά τοιαύτην, ὥστε πάντες γινώσκουσι μίαν καὶ μόνην θέλησιν, ἓνα καὶ μόνον νόμον, μίαν καὶ μόνην κοινὴν κτῆσιν. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης συνανεκράθησαν θρησκεία, φιλοσοφία καὶ πολιτεία. Εἶνε οἰονεὶ Σπάρτῃ τις ἰδεώδης ἐκπηγάσασα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἡ παρὰ τὸν Εὐρώταν πόλιν πηγῆς, ἐπειδὴ, ὡς ὁ Λυκοῦργος, οὕτω καὶ ὁ Πυ-

¹ Ο. O. Müller Die Dorier Τόμ. Β' σ. 392 διέγνω ὁρθότατα τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Σπάρτης· μόνον δὲ λέγει πάντοτε τὰ δελφικὰ δωρικὰ ἀντὶ τοῦ ἐναντίου.

θαγόρας, καθ' ἃ ἐνδεικνύει καὶ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ἀρύεται τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς Πυθίας. Θεμιστόκλεια δὲ καλεῖται ἡ Πυθία ἥτις λέγεται μεταδώσασα εἰς αὐτὸν τὰ διδάγματα, ὧν ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητής.

Δυνατὴ ὑπῆρξεν ἤδη ἡ διάγνωσις τῆς ἐπιδράσεως τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων καὶ ιδίως τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν ὡς πρὸς τὴν συντήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τὴν διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὴν λατρείαν τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, τὴν διάταξιν τῶν κατὰ τὰς ἐορτὰς καὶ τὴν χρονολογίαν, τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τὴν προαγωγὴν πολυμεροῦς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἄλλ' ὑπολείπεται ἔτι φάσις τις τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἐν ᾗ ἀπετυπώθη ἐνωρίτατα καὶ ἐνδεικτικώτατα ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος· αὕτη δὲ εἶνε ἡ τέχνη.

Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ τῆς τέχνης, εἴπερ τις καὶ ἄλλη φαίνεται συνδεομένη πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἀμεσώτατα ἡ ναοδομία. Καὶ ὅμως δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ ἀπόδειξις τῆς σχέσεως ταύτης καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπιδράσεων, αἵτινες ἐπήνεγκον τὴν ἀνάγκην τοῦ ναοῦ. Καὶ δὴ ὁ ἐλληνικὸς ναὸς ἐμφανίζεται αἰφνης καὶ συντετελεσμένος, καθ' ἃ τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, οὐδ' ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν γένεσιν αὐτοῦ. Ὁ ναὸς εἶνέ τι ὅλον καθ' ἑαυτὸ, ὁργανισμὸς τέλειος, ὅστις εἶνε ἀδύνατον νὰ συνηρμόσθῃ καὶ συναπετελέσθῃ κατὰ τμήματα, ἀλλ' εἶνε ἡ πραγμάτωσις ἰδέας ἐνιαίας, πᾶσαι δ' αἱ ἐν τοῖς μνημείοις ὁραταὶ διαφοραὶ εἶνε ἀπλαῖ παρεκβάσεις τοῦ πρωτογόνου τύπου.

Ὁ ἐλληνικὸς ναὸς δὲν εἶνε οἶκος πρὸς συνέλευσιν τῶν πολιτῶν, ἀλλ' οἶκος τοῦ θεοῦ. Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπῆρχον ναοὶ ἐν Ἑλλάδι ἐφ' ὅσον οἱ Ἕλληνες ἦσαν Πελασγοὶ καὶ ἐλάτρευον τὸν πελασγικὸν Δία ὡς τὸν ἀόρατον, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὴν ἐπὶ

τῶν βωμῶν αὐτοῦ λατρείαν. Τὸ πρῶτον δὲ ὅτε ἤρξατο ἡ λατρεία ἱερῶν συμβόλων καὶ εἰκόνων ἔγεινεν αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς χάριν αὐτοῦ ἰδρύσεως χώρου ἀνταξίου αὐτοῦ, χώρου ἱεροῦ. Πασῶν δὲ τῶν σκέψεων προχειροτάτη παρίστατο ἡ ἐγκατοίκις τῶν συμβόλων ἐκείνων εἰς τὸ δένδρον τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὴν θεότητα, καὶ τοῦτο ἀπέβη τὸ φυσικὸν αὐτῆς ἱερόν. Διὸ εὐρίσκομεν καὶ ἐν Ἑλλάδι πανάρχαια δένδρα ἐπέχοντα τόπον ἱερῶν, καὶ τὸν μὲν Ἀπόλλωνα ἐνιδρυόμενον ἐν λόχμῃ δαφνῶν, τὴν δὲ Ἀρτεμιν ἐν κορμῷ κέδρου ἢ πετελέας. Ἐπειτα δ' ἡσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς θεοὺς στέγην διαρκεστέραν καὶ στερεωτέραν, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὰ ἐνέχυρα τῆς δημοσίας εὐημερίας, ἀπὸ ἀπαγωγῆς καὶ πάσης ἱεροσύλου ἐπαφῆς. Ἐν δ' ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁ περίβολος ἀπετελεῖτο πιθανῶς ἀπανταχοῦ ὑπὸ τοίχων ἐξ ὠμῶν πλίνθων, σχηματιζόντων τὸν τετράγωνον σηκόν. Ἐν δὲ τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας σώζεται μέχρι καὶ τῆς σήμερον βέβαιον παράδειγμα τοιοῦτου ναοῦ, ἔχοντος μὲν ἐν τῷ ἐμπροσθίῳ καὶ τῷ ὀπισθίῳ μέρει πρόστυλον ἀποτελούμενον ὑπὸ δύο κιόνων ξυλίνων, περιβαλλομένου δὲ καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπὸ πτεροῦ κιόνων ἐκ ξύλου¹. Ἀλλὰ τὰ μὲν λείψανα τοιούτων ξυλίνων οἰκοδομημάτων ἐδεικνύοντο ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ὡς σπάνια καὶ θέας ἄξια· πρῶτον δὲ σύστημα ἐφαρμοσθὲν μονίμως εἰς τὴν κτίσιν ἐλληνικῶν ναῶν καὶ κρατοῦν κατὰ πάντας τοὺς χρόνους ὑπῆρξεν ἡ λιθοδομία. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐνάρξεως τῆς διὰ λίθων οἰκοδομήσεως τῶν ἱερῶν οἱ Ἕλληνες εἰσῆγαγον πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὴν λυσιτελῆ διὰ τοῦ ὕλικου τούτου ναοδομίαν, ἡ δὲ

¹ Ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐσώζετο ἔτι ἐπὶ τοῦ Πausaniou (V, 20, 6) εἰς κιόνων ἐκ ὀρυθῶς, λείψανον τῆς ἀρχαίας τοῦ ναοῦ ξυλοδομίας. Ἴδε καὶ Dörpfeld [Der antike Ziegelbau und sein Einfluss auf den dorischen Stil] ἐν τοῖς Historische und philologische Aufsätze Ernst Curtius zu seinem siebenzigsten Geburtstage... gewidmet. Berlin. 1884 σ. 139 κ. ε. Περὶ βωμοῦ ἐκ ξύλων τετραγώνων συνηρμοσμένων ἴδε **Πausaniou** IX, 3, 7. Περὶ δοκῶν ὀρυθίνων ἐν τῷ [ἐν Μαντινείᾳ] ναῷ τοῦ Ποσειδῶνος ἴδε **Πausaniou** VIII, 10, [2]. Ὅποια δ' ἡ ἐν τῇ λιθοδομίᾳ μίμησις τῆς ξυλοδομίας βλέπομεν ἐν τοῖς λυσιτελοῦσιν μνημείοις.

ἀπαράμιλλος λεπτότης καὶ ἐπιμελῆς ἐκτέλεισις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων ἐξηγεῖται μόνον ἐκ τῆς ἐξαιρέτου πληθύος καὶ ἀρίστης ποιότητος τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀφθονούντων λίθων. Ἦτο δὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο κτίσμα ἐλευθέρᾳ ἐπινόησις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατεργασίαν τοῦ λίθου καὶ τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς λιθοδομίας ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες πολλὰ παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ τὴν οἰκοδομίαν διαπρεψάντων λαῶν, ἰδίως τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ὁ ναὸς καθ' ἑαυτὸν ὡς σύνολον ὀργανισμοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐξεταζόμενος εἶνέ τι ἀγνώως ἐλληνικὸν καὶ νέον τὸ εἶδος.

Εἰς τὸν λίθινον ναὸν ὑπόκειται ὡς βᾶσις ἡ ἰδέα ἡ κρατοῦσα κατὰ πάσας τὰς θρησκευτικὰς διατάξεις τῶν Ἑλλήνων, ἧτοι ὁ αὐστηρὸς χωρισμὸς τῶν ἱερῶν καὶ τῶν βεβήλων. Καὶ αἱ μὲν κατοικίαι τῶν ἀνθρώπων κτίζονται ἐξ ὕλης φθαρτῆς, τὰ δὲ ἱερὰ κτίσματα πρέπει νὰ εἶνε τοῦτο μὲν ἄφθαρτα, τοῦτο δὲ αὐθυπόστατα. Διὰ τοῦτο ἰσοπεδοῦται τὸ αὐτοφυὲς ἔδαφος τοῦ βράχου, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικτίζεται κρηπιδῶμα ἐκ πελεκητῶν ὀγκολίθων, προωρισμένον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς στερεὴν βάθρον τοῦ ναοῦ καὶ συγχρόνως ἐπιδείξῃ αὐτὸν ὡς τι ἐξαιρετὸν καὶ ἀδιασείστως ἐπὶ ἰδίας κρηπίδος στηριζόμενον, ὑψώσῃ δὲ μεγαλοπρεπῶς ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ κινεῖται ὁ συνήθης βίος τῶν θνητῶν. Πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιδείξεως ταύτης καὶ τοῦ μεγαλείου συντελοῦσιν αἱ εὐρεῖαι βαθμίδες αἱ περιβάλλουσαι κύκλῳ τὸ κτίσμα, τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, ὅπως χάριν ἀγαθοῦ οἰωνοῦ πατῇ ὁ δεξιὸς ποὺς τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν τῶν βαθμίδων.

Ἡ δὲ θέσις, ἐν ἣ ἵσταται τὸ ἔδος τοῦ θεοῦ, πρέπει νὰ εἶνε συμφώνως πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ στερεὰ καὶ νὰ περιχλείηται πέριξ. Διὰ ταῦτα τοῖχοι ἄδροι ἀποτελούμενοι ἐκ λίθων μεγάλων περιβάλλουσι τὸν τετράγωνον ἐκεῖνον καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον σηκόν, καὶ ἀποκρύπτουσι δίκην παχέων ταπήτων τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν παντὸς βεβήλου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε συγχρόνως προσιτὸν καὶ ὁρατὸν, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἐξ ἀνατολῶν προαυλίῳ ἵσταται ὁ βωμὸς, οἱ δ' ἐπ' αὐτοῦ θύοντες

θέλουσι νὰ τελῶσι τὴν θυσίαν κατενώπιον τοῦ θεοῦ. Παρίσταται λοιπὸν ἀνάγκη μεταβάσεώς τινος μεταξύ τοῦ σκοτεινοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ πτεροῦ. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται ἀνοιγομένου τοῦ σηκοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῶν τοίχων τῆς μακρᾶς πλευρᾶς προεξεχόντων δίκην παραστάδων κατ' ἄμφω τὰ μέρη τῆς εἰσόδου. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τῶν δύο παραστάδων ὑψοῦνται δύο κίονες ἄγοντες εἰς τὴν εἰσόδον. Οὗτοι κοσμοῦσι τὴν πρόσοψιν τοῦ κτίσματος, καὶ ἀποτελοῦσι μετὰ καὶ τῶν προεξεχουσῶν παραστάδων τὸν πρόναον, ὅστις μόνον διὰ κιγκλιδώματος προφυλάσσεται πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντίστοιχος δὲ κατασκευὴ προσαρμόζεται πρὸς ὀδυμᾶς εἰς τὸ κύριον οἰκοδόμημα ὡς ὀπισθοδόμος.

Οἱ δὲ κίονες καὶ αἱ παραστάδες συνδέονται ἄνωθεν πρὸς ἀλλήλους διὰ τοῦ ἐπιστυλίου. Ἐπὶ τούτου δὲ ὀρθοῦνται νέα κᾶθετα ἑρείσματα, αἱ τρίγλυφοι, τετράγωνοι ὀρθοὶ λίθοι, ὧν τὰ μεταξύ ἀνοίγματα, αἱ μετόπαι, χρησιμεύουσι πρὸς φωτισμὸν τῶν ἔνδον τοῦ ναοῦ¹. Ὅπισθεν δὲ τῶν τριγλύφων βαίνουσιν, ἔχουσαι βραχὺ ὑπέρεισμα ἐν τῷ τριγλύφῳ καὶ τῷ τοίχῳ, αἱ κεφαλαὶ τῶν λιθίνων δοκῶν, αἵτινες μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν βασταζομένων ἐγκαρσίων δοκῶν, τῶν στρωτήρων, σχηματίζουν τὴν στέγην, ἐξαπλουμένην ἄνωθεν τοῦ ὅλου ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ἱεροῦ δίκην λιθίνου δικτύου. Ἀνωθεν δ' ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλας αἱ τρίγλυφοι διὰ τοῦ γείσου. Ὡς δ' οἱ κίονες βαστάζουσι τὸ ἐπιστύλιον, οὕτω καὶ τὸ τρίγλυφον τὴν προέχουσαν στέγην τοῦ ναοῦ διὰ τῆς ἐπιρρίψεως τοῦ βάρους αὐτῆς εἰς τοὺς ἄξονας τῶν κίωνων καὶ τὰς παραστάδας. Ὁ δὲ ὄροφος ἐκτείνεται κατὰ μῆκος ἐφ' ὅλου τοῦ ὑποκειμένου κτίσματος, ἄνωθεν μὲν τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου σχηματίζων τοὺς τριγώνους ἀετοὺς, ἐν δὲ ταῖς μακραῖς πλευραῖς διευκολύνων διὰ

¹ Περὶ μονοτριγλύφου ἴδε Bötticher Tektonik der Hellenen Τόμ. Α' ἐκδ. 6^α σ. 204. Παράδειγμα δ' αὐτοῦ εὗρεθῇ ἐν Συρακούσαις. Ἐν δὲ τῷ δωρικῷ ἐν παραστάσι ναῷ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν μετόπας ὡς φωταγωγὰς ὑπὸ τὸν ὄροφον καὶ κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς. Εἰς τοιαύτην πλαγίαν θυρίδα ἀναφέρεται ἡ πρότασις τοῦ Πυλάδου παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ ἐν Ἰφιγ. ἐν Ταύροις στ. 143 ἐκδ. Kirchhoff.

τοῦ ἐπικλινούσας τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τὴν ἐκροὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἅτινα, περισυλλεγόμενα ἐν τῇ σιμῇ, ἐκχύνονται διὰ λεοντοκεφαλῶν, ἐχουσῶν χαῖνον τὸ στόμα, πρὸς τὰ ἔξω χωρὶς νὰ βρέχωσι τὰ κατώτερα μέρη τοῦ κτιρίου.

Τοιοῦτος εἶνε ὁ σκελετὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ αὐτοῦ μορφῇ. Ἡ δημιουργία αὐτοῦ εἶνε τὸ πρῶτον γεγονός τὸ μαρτυροῦν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τὴν μετανάστασιν τῶν φυλῶν, ἐν οὐδεμιᾷ δ' ἄλλῃ δημιουργίᾳ διευτυπώθη οὕτως ἐμφανῶς ὁ χαρακτήρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Καθ' ὅσον λοιπὸν ἡ ναοδομία ἐξεπήγαγεν ἐκ τῶν Δελφῶν, οἱ Δελφοὶ καὶ διὰ ταύτης αὐτῶν τῆς ἐνεργείας ἐδημιούργησάν τι χαρακτηριστικώτατα διακρίνον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπερευδοκιμηθῶσι τὰ θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα τῆς Αἰγύπτου· ἀλλ' αἱ μὲν ναοὶ τῶν Αἰγυπτίων εἶνε ὀγκηρὰ συνένωσις πολλῶν ἰδίων χώρων, ἐπιπροσθούτων εἰς ἀλλήλους, ὁ δὲ ὀωρικὸς ναὸς, εἴτε μικρὸς εἴτε μέγας εἶνε, ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ, ἐν ᾧ οὐδὲν εἶνε τὸ περιττὸν ἢ αὐθαίρετον οὐδ' ἐπιτρέπει οἰανδὴ ποτ' ἐπαύξησιν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἐκαστον μέρος εἶνε ἀναγκαῖον μέρος, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ θέσει συντελοῦν εἰς τὸν καθ' ὅλου σκοπὸν, οὐδ' ἀποτελεῖ τι καθ' ἑαυτό. Ὁ ναὸς εἶνε ἀπότυπον τοῦ κόσμου τῆς ὀωρικῆς πολιτείας, λαμβάνοντος αἰσθητὴν μορφήν ἐν τῷ λίθῳ. Καὶ ἡ μὲν διάταξις τοῦ ὅλου ἔχει ῥυθμισθῇ κατὰ τὰς ἀπλουστάτας ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, ἀλλ' ἡ τήρησις αὐτῶν συνδυάζεται πρὸς μεγάλην ποικιλίαν συντελεστικῶν τοῦ συνόλου ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ λειτουργιῶν τῶν καθ' ἕκαστον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πρὸς ζωηράν ἀντίθεσιν γραμμῶν καθέτων καὶ ὀριζοντίων, χώρων ἀνοικτῶν καὶ χώρων κλειστῶν, μερῶν ἀνεχόντων βάρος καὶ μερῶν ὑποδασταζομένων. Ἀπασαὶ δ' αἱ ἀντιθέσεις συναποτελοῦσιν ὑψίστην ἁρμονίαν, ἐπιβάλλουσαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεωμένου τὸ αἶσθημα σεμνότητος καὶ μεγαλείου καὶ γαλήνης καὶ καθιστάνουσιν ζωηράν πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὴν ἱερὰν σημασίαν τοῦ μέτρου καὶ τοῦ νόμου.

Ἡ δὲ ἠθικὴ αὕτη αἴσθησις, ἣν ἐμποιεῖ τὸ οἰκοδόμημα, δὲν πρέπει νὰ παμβλυνθῇ δι' ἐπιπροσθέτων ποικιλμάτων, εἰς ὅποια ἡρέσκειτο ἡ στερουμένη ἐσωτερικῆς ἐννοίας τέχνη τῶν βαρβάρων καὶ αὕτη δὲ ἡ ἑλληνικὴ, ἐφ' ὅσον ἐμιμεῖτο πιστῶς ἐκείνην¹. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ καθ' ἑαυτὴν διάθεσις τῶν μερῶν τοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἐκφανθῇ ἐν πλήρει ἀληθείᾳ καὶ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν σημασίαν. Καὶ ἂν λοιπὸν εἰς τὸν τελείως ἤδη πρὸς ἐφαρμογὴν εἰς τὴν προσηκουσαν αὐτῇ θέσιν κατειργασμένον λίθον προστίθεται τι μὴ ἀνήκον εἰς τὰς λειτουργίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους, ἡ προσθήκη αὕτη δὲ εἶνε ἀδιάφορος κόσμος εὐφραίνων τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν σχημάτων καὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς σκιάς καὶ τοῦ φωτός, ἀλλ' ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ καταστήσῃ ἐμφανεστέραν τὴν ἐν τῷ ὅλῳ λειτουργίαν τοῦ μονήρους ἐκείνου οἰκοδομικοῦ μέλους. Οὕτως ὁ κίων θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποβαστάζῃ τὴν ἐπιβολὴν καὶ ὡς λείος λίθινος κύλινδρος. Ἀλλ' ὁ στύλος διαυλακοῦται ἐκ τῶν κάτω πρὸς τᾶνω ὑπὸ διαξυσμάτων, ἄτινα, ἀβαθῆ ὄντα, πλησιάζουσιν οὕτω πρὸς ἄλληλα, ὥστ' ἐκ τῆς προτέρας ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος τοῦ στύλου ὑπολείπονται μόνον ἀκμαὶ ἀνερχόμεναι πρὸς τᾶνω δίκην λεπτῶν γραμμῶν. Οὕτω δ' ἐρραβδωμένος ὁ κίων χαρακτηρίζεται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παντὸς θεατοῦ, εἴτ' ἔχει συνείδησιν τοῦ πράγματος, εἴτε μὴ, ὡς μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἀνίσιν καὶ προωρισμένον πρὸς στήριξιν τῶν ὑπερκειμένων. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ἐπαναλαμβάνονται αἱ ραβδώσεις ἐν ταῖς τριγλύφοις, αἵτινες ἐπέχουσιν ὡς πρὸς τὴν στέγην ἣν θέσιν οἱ κίονες ὡς πρὸς τὸ ἐπιστύλιον. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται μόνον ἡ δῆλωσις τῆς λειτουργίας ἐκάστου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκφανσις τῆς ἀμοιβαίας πρὸς ἄλληλα σχέσεως αὐτῶν. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἔσφιν δύο ἐννοιῶν ἐκφρασις ἐκδηλοῦται, ἡ ἡ τοῦ ἐλευθέρου πρὸς τᾶνω ἀποτερματισμοῦ τῶν μελῶν τῆς οἰκοδομῆς ἡ ἡ τῆς ὑποστηρίξεως βάρους ὑπερκειμένου. Καὶ τῆς μὲν ἐλευθέρας, ἄνευ ἐπικειμένου φόρτου ἀπολήξεως φυσικωτάτη παρὰστασις

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 197.

εἶνε κυμάτιον φύλλων ὀρθῶν, τῆς δ' ἐπιθέσεως ὑπερκειμένου βάρους φυλλὰς ἐν σχήματι ῥιπίδος ἔχουσα κατακεκλιμένας τὰς ἄκρας¹. Τέλος δὲ καὶ αὐτὰ τὰ μὴ ἀμέσως συνεχόμενα πρὸς ἀλλήλα μέρη τῆς οἰκοδομῆς πρέπει νὰ ἔχωσι κοινὸν χαρακτῆρα, ἂν ἐκπληρῶσι λειτουργίας ὁμοίας. Οὕτως ἂν ὁ τοῖχος μεταβάλληται εἰς παραστάδα καὶ χρησιμεύῃ ὡς ὁ κίων πρὸς κουφισμὸν ἅμα καὶ στήριξιν τῆς οἰκοδομῆς, τότε ἀρμόζει εἰς αὐτὸν χαρακτηριστικὴ διακόσμησις ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ κίονος.

Κατὰ ταῦτα ὁ γυμνὸς σκελετὸς τοῦ κτιρίου περιβάλλεται διαφανὲς περιχάλυμμα ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐκτελουμένου διὰ τῆς σμίλης ἢ τοῦ χρωστῆρος. Ὁ δὲ κόσμος οὗτος ἐκφράζει τὸ πῶς ὁ λίθος, ὅστις ἐκεῖτό ποτε ἐν τῷ ὄρει ὡς ἀργὸς ὄγκος, προσέλαβεν ἐγκτισθεὶς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ ἰδεώδη σημασίαν. Αἱ διακοσμήσεις ἐκεῖναι καθ' ἑαυτὰς μὲν οὐδὲν εἶνε, ἀλλ' εἶνε ὅμως ἢ ἐκφρασίς τῆς εἰς τὸ τεκτονικὸν ἔργον ὑποκειμένης ιδέας. Διὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ κατασκευῇ αὐτοῦ οὐδεμία ἐπιτρέπεται αὐθαρεσία, τὸ δ' ἐξωτερικὸν σχῆμα πρέπει νὰ ἐνέχῃ ἐσωτέραν συμβολικὴν ἔννοιαν καθιερωμένην ὑπὸ σταθερᾶς παραδόσεως, ἀφ' ἧς οὐδεὶς καλλιτέχνης ἐπιτρέπεται νὰ παρεκκλίνῃ ἰδιορρύθμως.

Συνειθίζει δ' ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἑλλήνων νὰ περιβάλλῃ τὰ δημιουργήματα αὐτῆς διὰ προσφόρου χρωματισμοῦ. Κονίαμα καὶ χρῶμα ἦσαν ἀναγκαῖα, ὅπως παράσχωσι λάμψιν καὶ λειότητα εἰς τὸν ἀγενέστερον λίθον, ἔνθα οὗτος ἀντικαθίστανε κατ' ἀνάγκην τὸ μάρμαρον. Ὅμοίως δὲ παρίστατο ἀνάγκη αὐτῶν, ὅπως παρέχεται εἰς τὸ ἕλον χαρακτῆρ ἐνιαῖος ἔνθα ἐγίνετο χρῆσις διαφόρων οἰκοδομικῶν ὑλῶν. Τοῦ χρώματος δ' ἐγίνετο χρῆσις καὶ ὅπου ἔπρεπε νὰ ἐπικαλυφθῇ ὁ λίθος καὶ λάβῃ ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ὅψιν οἰοεὶ κατακεκρεμασμένου τάπητος ἢ τὸ ἐσώτερον τοῦ ὀρόφου τοῦ ναοῦ ἐξεικασθῇ πρὸς οὐρανίσκον κατεσπαρμένον διὰ χρυσῶν ἀστέρων. Χρησιμεύει δὲ τὸ

¹ Τὸ κυμάτιον ἔχει τὸ σχῆμα φύλλων κεκαμμένων.

χρῶμα καὶ πρὸς ἐντονωτέραν διαστολὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διαιρέσεων.

Τὸ δὲ ὅλον οἰκοδόμημα εἶν' ἐπινόημα ἀνθρώπινον, ἐλεύθερον δημιουργήμα τοῦ πνεύματος, οὐδὲν ἔχον πρότυπον ἐν τῇ φύσει. Ἀλλ' ὅμως δὲν εἶνέ τι τυχαίως καὶ αὐθαιρέτως ἐξευρημένον, ἀλλὰ τι πλασθὲν μετὰ σαφοῦς ἀντιλήψεως τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν προωρίζεται, ἡ τελεία ἔκφρασις καθωρισμένης πνευματικῆς ροπῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πνευματικὴ αὕτη τάσις συμπίπτει κατὰ πάντα πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἐκδηλούμενον ζωηρῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σπάρτης, τὸν οἰκοδομικὸν τοῦτον ρυθμὸν ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν δώριον. Καὶ ἥκιστα μὲν ἐπενοήθη ὑπὸ Λωριέων, ὡς οὐδὲ τὰ πολιτεύματα ἐκεῖνα, ἀλλ' ἦτο ὅμως τὸ καλλιτεχνικὸν πρότυπον τῆς πολιτείας, ἣτις ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τούτων δίκην λιθίνων αὐτῆς υποβάθρων. Ὡς δ' ἡ ἰδέα τῆς δωρικῆς πολιτείας διεμορφώθη κυρίως εἰσηγουμένου τοῦ δελφικοῦ μαντείου, οὕτω καὶ ὁ δωρικὸς ναὸς εἶχε πιθανώτατα ὁμοίαν τὴν ἀρχήν. Καὶ δὴ ἀναντιρρήτως ἡ γένεσις αὐτοῦ ὑπόκειται εἰς διάταξιν ἱερατικὴν, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ παρατήρησις, καθ' ἣν ἡ ὅλη ναοδομία στηρίζεται εἰς τὴν αὐστηρὰν διάκρισιν τοῦ ἀνήκοντος εἰς τοὺς θεοὺς ἀπὸ τοῦ προωρισμένου εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ τίς ἦτο δυνατὸν ἄλλος νὰ καθορίσῃ τὴν διάκρισιν ταύτην ἢ οἱ τεταγμένοι γινώσται τοῦ θεοῦ δικαίου, οἱ ἱερατικοὶ οἴκοι; Κατὰ κανόνα διαγεγραμμένον ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν τῇ δωρικῇ πολιτείᾳ αἱ θύραι καὶ ἡ ὄροφὴ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκῶν ἔπρεπε νὰ εἶνε εἰργασμένοι μόνον διὰ πρίονος καὶ πελέκεως¹. Ἀλλὰ τί ἄλλο σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι ὁ διὰ λίθου κατεσκευασμένος οἶκος εἶνε προνόμιον τῶν θεῶν καὶ ὅτι αἱ κατοικίαι αὐτῶν πρέπει νὰ εἶνε αἱ μόναι ἄφθαρτοι καὶ αἱ μόναι ἀντέχουσιν πρὸς τὴν ἐπηρείαν τοῦ χρόνου; Ὅχι δὲ μόνον τὸ ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ καθοριζόμενον καλλιτεχνικὸν σχῆμα τοῦ

¹ Ἴδε τὴν οἰκίαν ῥήτραν τοῦ Λυκούργου παρὰ *Πλουτάρχου* ἐν Βίῳ Λυκούργου 13. Πρβλ. Bötticher Tektonik. Exkurs ἐν Τόμ. Β' σ. 43.

ναοῦ εἶνε προνόμιον θεῖκόν, θά ᾗτο δὲ ὑπερφροσύνη καὶ ὕβρις τῶν δικαιωμάτων τῶν θεῶν, ἄν τις θνητὸς ᾗθελε νὰ περιβάλῃ τὸν οἶκον αὐτοῦ δι' ἀναβαθμῶν ἢ νὰ κοσμήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ δι' ὀρόφου ἔχοντος τὸ σχῆμα ἀετοῦ.

Τὴν δ' ἄμεσον μεταξὺ τῶν διατάξεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἱερῶν καὶ τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος σχέσιν μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἀπόλλων αὐτὸς δηλοῦται ἐν τοῖς περὶ κτίσεως τῶν ἱερῶν αὐτοῦ λόγοις ὡς ὁ θεὸς ἀρχιτέκτων¹. Καὶ ἡ μὲν λύρα αὐτοῦ εἶνε τὸ ἀρχαιότατον σύμβολον ἐρρύθμου συναρμογῆς τῶν λίθων, αὐτὸς δ' εἶνε, οἷον παριστάνουσιν αὐτὸν οἱ ὕμνοι τοῦ δελφικοῦ ναοῦ, ὁ τὴν χώραν περιπορευόμενος καὶ ἐκλέγων τὰς θέσεις τὰς εἰς αὐτὸν ἀρεσκούσας, ἔπειτα δ' ἐν αὐταῖς διαθέτων τὰ εὐρέα θεμέλια πρὸς κτίσιν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, ὃν ἀνεγείρουσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιτήρησιν οἱ φίλοι εἰς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς τεχνῖται Τροφώνιος καὶ Ἀγαμήδης². Οὕτως ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ διάδοσις τοῦ δωρίου ρυθμοῦ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἱεροῦ, ἐξ οὗ ἐξεπήγασαν αἱ δωρικαὶ πολιτεῖαι. Πολλαὶ δὲ ὑπῆρξαν αἱ πόλεις, ἐν αἷς διεμορφώθησαν αἱ καλλιτεχνικαὶ ἰδέαι αἱ ὑποκείμεναι εἰς τὴν ναοδομίαν. Καὶ ἡ μὲν Κρήτη, ἐν ᾗ πρωιαίτερον πάσης ἄλλης χώρας ἀνεπτύχθη ἡ ιδεώδης ἀντίληψις τῆς δωρικῆς πολιτείας, προηγῆθη ἴσως καὶ ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ δωρίου ρυθμοῦ, τὰ δὲ ἀρχαῖα συστήματα καλλιτεχνῶν προήγαγον τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς λιθοδομίας. Ἀλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον ἐξικνούνται αἱ εἰδήσεις ἡμῶν, αἱ παρὰ τὸν ἰσθμὸν δωρικαὶ πόλεις, καὶ ἰδίως ἡ Κόρινθος, ὑπῆρξαν αἱ διὰ τοῦ ἐπινοητικοῦ πνεύματος τῶν κατοίκων αὐτῶν προαχθεῖσαι εἰς τελείωσιν τῆς ναοδομίας³. Βεβαίως δὲ συμμετέ-

¹ Ὅμηρ. Ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον στ. 116· διέθηκε θεμέλια Φοῖβος Ἀπόλλων.

² Τροφώνιος ἡ δ' Ἀγαμήδης,
οἷέες Ἐργίνου, φίλοι ἀθανάτοισι θεοῖσιν.

[Ὅμηρ. Ὕμν. εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον στ. 118]. Πρὸς Overbeck Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste σ. 9 [ἀρ. 57 κ. ξ].

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 395.

σχον δραστηρίως τοῦ ἔργου καὶ αἱ ἀποικίαι αἱ κατὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἐκπεμφθεῖσαι πρὸς δυσμὰς, αἵτινες καὶ ἀντεπέδρασαν ζωηρῶς ἐπὶ τὰς μητροπόλεις. Βλέποντες δ' ὅτι εἰς ἄνδρα Κορίνθιον, καλούμενον Σπίνθαρον, ἀνετέθη τῷ 545 π. Χ. (Ὀλυμπ. 58) ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ¹, ἐξάγομεν ἐντεῦθεν, ὅτι τότε τὸ κορινθιακὸν καλλιτεχνικὸν ἐργαστήριον ἐθεωρεῖτο τὸ ἀναγαγόν κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν εἰς τὴν τελειοτάτην ἀνάπτυξιν τὸ ἰδεῶδες τῆς δωρίου ναοδομίας.

Τότε ὁ δῶριος ναὸς εἶχεν ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐξέλθει τῶν ὁρίων τῆς πρώτης αὐτοῦ κατασκευῆς ἐν σχήματι ναοῦ ἐν παραστάσι. Καὶ δὴ αἱ διαστάσεις τοιοῦτου σχήματος ἦσαν λίαν περιωρισμέναι, ἐπειδὴ μόνον μικρὸς ναὸς ἡδύνατο νὰ φωτιζῆται ἀπὸ τῶν θυρῶν καὶ τῶν ἀνοικτῶν μετοπῶν. Ὅτε λοιπὸν ἠθέλησαν, αὐξανούσης τῆς εὐημερίας, νὰ κτίσωσιν ἱερὰ μεγαλειτέρα, ἔπρεπε νὰ ἐξεύρωσιν ἄλλον τρόπον φωτισμοῦ. Διὸ εἰσῆχθη δι' ἀνοίγματος τοῦ ὀρόφου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ κάθετον φῶς, τὸ δὲ πρὸς τᾶν ἀνοιχθὲν μέρος τοῦ σηκοῦ, τὸ ὑπαιθρον, περιεβλήθη διὰ κιόνων, οὕτω δ' ἐτέθη ἡ βάσις τῶν ὑπαίθρων ναῶν². Μετὰ δὲ τὴν παύσιν τοῦ φωτισμοῦ τοῦ σηκοῦ διὰ πλάγιου φωτὸς ἤρξατο ἡ πρὸς τὰ πρόσω πέραν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ προεξοχὴ τοῦ ὀριζοντίου ὀρόφου καὶ ἡ ὑποστήριξις τοῦ προεξέχοντος τούτου μέρους διὰ κιόνων, ἥτοι περιέβαλον τὸν ναὸν ἔξωθεν διὰ πτεροῦ, ὅπερ ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἔκθεσιν ἀναθημάτων. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ περιπτέρου ναοῦ.

Ἡ δὲ μετατροπὴ αὐτοῦ τοῦ ἀρχῆθεν διαγράμματος θὰ ᾔτο ἀκατανόητος, ἂν μόνον ἐν δωρικαῖς πόλεσιν ἐκτίζοντο ναοὶ ὑπὸ ἐπίδρασιν ἀπορρέουσας ἐκ Δελφῶν. Πράγματι τὸ σχῆμα τοῦ δωρίου ναοῦ ᾗτό τι συντετελεσμένον ὀριστικῶς καθ' ἑαυτὸ καὶ καθι-

¹ [Παυσανίου X, 5, 13. Πρὸλ. Ἡροδότου II, 180. V, 62. Σχόλ. εἰς Πινδάρου Πύθια VII, 9]. Brunn Geschichte der griechischen Künstler Tόμ. B' σ. 379.

² Ἄλλὰ τὴν περὶ τῶν ὑπαίθρων λεγομένων ναῶν θεωρίαν τὴν ὑποστηρικθῆσαν ὑπὸ τοῦ Bötticher κατεπολέμησεν ὁ Dörpfeld Der Hypäthraltempel ἐν Mittheilungen des Deutschen archäologischen Institutes Tόμ. XVI, σ. 334 x. ἐ.]

ερωμένον ὑπὸ τῶν διατάξεων τῶν ἱερέων. Ἡ δὲ πρὸς νεωτερισμὸν ὥθησις ἐπῆλθε διὰ τῆς εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ συμμετοχῆς τῆς φυλῆς τῶν Ἰώνων καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν ἐπιβεβλημένων διατάξεων καὶ πρὸς προαγωγὴν τοῦ διαγράμματος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ ποικίλον, ἀπὸ τοῦ περιωρισμένου εἰς τὸ μεγαλοπρεπές καὶ λαμπρόν.

Συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἰωνικῆς φυλῆς, ἥτις ἀπανταχοῦ ἐπέζητει τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπίδειξιν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κατὰ μέρος ὑπὲρ τὴν τοῦ ὅλου, ἐξήρθη καὶ ἐν τῷ ἰωνικῷ ῥυθμῷ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν καθ' ἕκαστον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ὁ κίων ἀπολύεται τῶν σφιγκτῶν δεσμῶν οἵτινες καθηλοῦσιν αὐτὸν εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ· ὁ δὲ σηκὸς καὶ τὸ πτερὸν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Καὶ οἱ κίονες δὲ καθ' ἑαυτοὺς δὲν ἐρεΐδονται πλέον ἀμέσως ἐπὶ τοῦ κοινοῦ στυλοβάτου, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῶν ἔχει ἰδίαν βάσιν· παρουσιάζεται λοιπὸν ἕκαστος αὐτῶν ὡς τι ἴδιον καὶ ἔχει ἴδιον λόγον ὑπάρξεως. Ἀπανταχοῦ χαλαροῦνται αἱ αὐστηραὶ σχέσεις τῶν ὑποκειμένων μερῶν τῆς οἰκοδομῆς πρὸς τὰ ὑπερκείμενα καὶ ἡ μεγάλη πρὸς ἀλλήλα σχέσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν· πᾶσα δὲ ἡ διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐκδηλουμένη ἀλληλουχία περιορίζεται εἰς μόνα τὰμέσως πρὸς ἀλλήλα συνδεόμενα μέλη. Ἀντὶ δὲ τοῦ κεκανονισμένου προτύπου τοῦ μόνου ἔχοντος ἄλλοτε ὑπαρξίν καὶ μόνου δυνατοῦ εἰσάγονται σχήματα ποικίλα, παρέχεται δὲ πλειοτέρα ἐλευθερία καὶ κίνησις εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν χωρῶν ὅλων καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐκάστων. Ἐν ᾧ δὲ ὁ δώριος ῥυθμὸς διακρίνεται διὰ τὴν ἐν τῇ διακοσμήσει τῶν καθ' ἕκαστον μεγίστην σεμνότητα καὶ τὸ ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ὅλου αὐστηρὸν μέτρον, οἱ Ἴωνες ποιοῦνται ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν διατιθεμένων ὑπ' αὐτῶν μέσων, ὧν φιληδοῦσιν ἐπιδεικνύοντες τὸν πλοῦτον· ἤδη δὲ οἱ ἀρχαιότατοι τῶν ναῶν τῆς Ἰωνίας παρουσιάζουσι διαστάσεις κολοσσιαίας, ὡς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου¹.

¹ Ἡ Σάμος καὶ ἡ Ἐφεσσὸς εἶνε αἱ κυριώταται κοιτίδες τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Ἰδίως δὲ

Καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ λοιπὸν ὡς ἐν τῷ ἀποικισμῷ βλέπομεν δύο διάφορα κέντρα· ἡ δὲ διὰ συμπάσης τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων διήκουσα ἀντίθεσις τῶν δύο φυλῶν εἶπερ που ἀλλαχού παρουσιάζεται ζωηρὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Δύσκολον δὲ εἶνε νάποδειχθῇ πότε καὶ ποῦ ἀνεπτύχθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ἂν τοῦτο ἔγεινεν ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸν δωρίον τρόπον. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικὴ τῆς φύσεως τῶν ἐξελίξεων τοῦ ἰωνικοῦ πνεύματος ἡ δυσχέρεια τοῦ ἐν αὐταῖς καθορισμοῦ ἰδίων ἐστιῶν καὶ τακτῶν ἐπιδράσεων. Ἄλλ' ἀντιρρήτως τὰ καλλιτεχνικὰ σπέρματα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ἔτυχον τῆς ἐλευθερωτάτης καὶ τελειοτάτης βλαστήσεως παρὰ τοῖς Ἴωσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ Ἰωνία καὶ ἰδίως ἡ Ἐφεσος ἀναφέρονται παρὰ τῶν ἀρχαίων ὡς ἡ κοιτὶς τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ.

Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι ἅμα τῇ κατὰ τὸν ὄγδον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἐνάρξει τῆς ἐπὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς ἐπιδράσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῇ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἀνακύψει τῶν ὑπὸ τῶν Δωριέων πιεζομένων Ἰόνων κατοίκων ὁ ἰωνικὸς ῥυθμὸς διεδόθη καὶ ἐν Ἑλλάδι. Συνέβη δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν τυράννων, ὑπῆρξε δὲ χαρακτηριστικὴ τῶν χρόνων ἡ παρὰ τοῦ τυράννου Μύρωνος περὶ τὸ 648 π. Χ. ἐν τῷ κατὰ τὴν Ὀλυμπίαν θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων χρῆσις καὶ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ μετὰ τοῦ δωρίου¹. Τὸ δ' ἐν Σικυῶνι ἀρξάμενον ἔργον ἐξετελέσθη ἐπιτυχέστερον καὶ τελειότερον ἐν Ἀθήναις. Ἐν ταύτῃ τῇ πόλει οὐ μόνον ἠγέρθησαν παρ' ἄλληλα κτίρια δωρικὰ καὶ ἰωνικά, ἀλλὰ καὶ συνήφθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ θεμελιώδεις κανόνες τῶν δύο ῥυθμῶν. Αἱ Ἀθηναὶ κατάρθρωσαν νά συνδιαλλάξωσι τὸ δωρικὸν μέτρον, τὸ αὐστηρὸν τοῦ καλ-

πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἐφέσου συνήπιετο ἡ γέννησις τοῦ ῥυθμοῦ τῶν ἰωνικῶν κινήων. Ἴδε *Βιτρούβιον* IV, 1, 15 *Πλινίου* Nat. Hist. XXXVI, 179. Κατὰ τὸν Βιτρούβιον οἱ Ἴωνες κτίζουσιν ἐν ταῖς νέαις αὐτῶν ἔδραις εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ναὸν δωρικόν, εἴτα δ' εἰς τὴν Ἀρτεμιν ἰωνικόν, novi generis quaerentes speciem. Κατὰ δὲ τὸν Büttcher *Teuktonik der Hellenen* Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 163) συνέβη ἀπ' ἐναντίας μεταφορὰ τοῦ ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 375.

λιτεχνικοῦ τύπου, τὸν νόμον τῆς διὰ τοῦ ὅλου διηκούσης ἁρμονίας πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν καὶ ποικιλίαν τοῦ ἰωνικοῦ ἔργαστηρίου, οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ αἱ Ἀθῆναι συνήρμωσαν εἰς ὑψηλοτέραν ἐνότητα τὰς ἀντιθέσεις τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων.

Ἡ δὲ ἱστορία τῆς ναοδομίας δεικνύει πῶς οἱ Ἕλληνες, ἀρξάμενοι νὰ φαντάζωνται τοὺς θεοὺς αὐτῶν οἰκοῦντας ἐν μονίμοις οἴκοις, ἔδωκαν εἰς τὴν ιδέαν ταύτην μορφήν καλλιτεχνικὴν, ἅμα δὲ καὶ ἠθικὴν λαμπρότητα. Οἱ δὲ ναοὶ προηγήθησαν τῆς θρησκευτικῆς πλαστικῆς. Καὶ ὑπῆρχον μὲν καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῶν πρώτων ναῶν ἀρχαιότατα ξόανα θεῶν, ἀλλὰ ταῦτα ὅν συμπεριλαμβανονται εἰς τὰ κατασκευάσματα τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, ἦσαν δὲ μᾶλλον ἐνέχυρα τῆς θείας χάριτος μεταβιβασθέντα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἐκ θαύματος, οὐδ' ἦσαν ὡς τὸ πλεῖστον ἀνθρωπόμορφα τεχνουργήματα δυνάμενα νὰ ἔχωσιν οἰανδῆποτε ἀξίωσιν ὁμοιότητος εἰκονικῆς, ἀλλ' ἄμορφοι πέτροι, τετράγωνα στελέχη δένδρων, στῦλοι καὶ κωνικοὶ λίθοι. Οἱ δὲ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἥμισυ πάντων διεννοοῦντο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν ὑπὸ μορφήν ἀνθρώπων αἰσθητοποιοῦσαν αὐτοὺς, ἱερώτατον δὲ σύμβολον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐξηκολούθησε νὰ μένη ὁ εἰς ὄξυ ἀπολήγων ὀβελίσκος καὶ ὅτε ἤδη ὅλος ὁ ἐλληνικὸς κόσμος εἶχε μεστωθῇ τῶν τελειοτάτων ἀγαλμάτων τοῦ θεοῦ.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν ἡ θρησκεία ἐξήγειρε τὴν πρὸς τὴν πλαστικὴν τάσιν τῶν Ἑλλήνων, ἀπαιτοῦσα παρ' αὐτῶν τὴν κατασκευὴν χαλκῶν ἱερῶν σκευῶν, οἷον τῶν πρὸς τὰς θυσίας ἀναγκαιοῦντων, καὶ διαφόρων ἀγγείων, τραπεζῶν, τριπόδων, λύχνων, λυχνοστατῶν, περιρραντηρίων καὶ τῶν τοιούτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ κατασκευάζωνται καθ' ὀρισμένους κανόνας μετ' ἄκρας ἐπιμελείας. Ἐντεῦθεν δ' ἐδόθη ἡ ἀναγκαία ὥθησις πρὸς ἐξάσκησιν τῆς φιλοτεχνίας τῶν Ἑλλήνων. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν ἡ ἐθίσασ' αὐτοὺς νὰ μὴ περιορίζωνται μόνον εἰς τὴν χειρωνακτικὴν κατ' ἄγροικον τρό-

πον πλήρωσιν τῆς ὑφισταμένης ἀνάγκης καὶ νὰ μὴ μεταβάλλωσιν αὐθαριέτως καὶ ἀλογίστως τὰ σχήματα τῶν σκευῶν ὑπείχοντες εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ καθ' ἡμέραν ἔθους, ἀλλὰ νὰ ἐπιζητῶσιν ἐν πνεύματι ἀναλόγῳ πρὸς τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τὴν προσήκουσαν ἔκφρασιν τοῦ σχήματος τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν προορισμὸν ἐκάστου σκεύους. Εὐρεθέντος δέ ποτε τοῦ πρέποντος σχήματος, οὐ τὸ κάλλος συνέκειτο εἰς μόνον τὸ τελείως σκόπιμον, ἐνέμενον εἰς αὐτὸ μετὰ πίστεως ἀσαλεύτου. Κατὰ ταῦτα ἡ ὅλη τεκτονικὴ τῶν Ἑλλήνων μετέχει τινὸς ἀνωθεν εὐλογίας καὶ φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἡθικῆς ἐκείνης σεμνοπρεπείας τῆς προφανέστατα διαχωρίζουσας πᾶν τὸ ἐλληνικὸν ἀπὸ παντὸς τοῦ μὴ ἐλληνικοῦ.

Ἐν τούτοις θ' ἡ θρησκεία ἤγαγεν οὐ μόνον ἐν τῇ ποιήσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πλαστικῇ εἰς τὴν ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν παράστασιν τῶν θεῶν. Καὶ δὴ, ἀφ' οὗ χρόνου αἱ λατρεῖαι τῶν πλείστων θεῶν δὲν ἠδύναντο νὰ εἶνε νοηταὶ ἄνευ ναῶν καὶ ἀγαλμάτων, ἡ διάδοσις τῶν λατρειῶν ἀπήτησε καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἱερῶν εἰκόνων χάριν τῶν νέων ἀποικίδων. Τοῦτο δὲ συνεπῆνεγκε τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ οἶονεὶ ἐνάρθρωσιν τοῦ τέως ἀμόρφου στελέχους δένδρου· τὰ δὲ σύμβολα τῶν θεῶν, τὸ δόρυ, ἡ λύρα, ἡ ἄτρακτος, συναπετέλεσαν μετ' αὐτῶν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τυπικὴν μορφήν· παρισταμένης δὲ τῆς ἀνάγκης μεταρρυθμίσεως αὐτῆς, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γείνη μόνον δι' ἐγκρίσεως τῆς θρησκείας. Διὰ ταῦτα οἱ καλλιτέχναι ἦσαν ἱερεῖς ἐργαζόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀποκαλύψεως ἀμέσου. Οὕτω μετεσχημάτισεν ὁ Ὁνάτας χάριν τῶν Φιγαλέων τὸ παρ' αὐτοῖς ἀγαλμα τῆς Μελαίνης Δήμητρος, μεταβαλὼν τὸν ἀρχαῖον τύπον κατὰ ὄνειρά των ὅψιν¹.

Οἱ δὲ ἱεροὶ ἐκεῖνοι πλάσται ἦσαν ξοανογλύφοι, καθ' ὅτι, ἐκλέγοντες ὡς ὕλην τῆς ἀγαλματοποιίας αὐτῶν τὸ εἰς τὸν θεὸν ἱερὸν ξύλον, ἐπίστευον, ὅτι ἐνυπῆρχεν ἐν αὐτῷ ποιὰ τις συγγένεια πρὸς τὸ θεῖον ὄν. Διὰ τοῦτο τὰ ξόανα τῆς Ἀθηνᾶς ἔπρεπε

¹ Πausanίου VIII, 42, 7.

νά εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ ξύλου ἐλαίας, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ὕλης ἠναγκάσθησαν οἱ Ἐπιδαύριοι νά κατασκευάσωσι κατὰ κέλευσμα τοῦ μαντείου τὰ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν ἀγάλματα τῆς Δαμίας καὶ τῆς ΑὐξΗΣΙΑΣ¹, ἀναγνωρίζοντες οὕτω συγχρόνως τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὰς Ἀθήνας ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐλαίας συνδεομένης λατρείας. Πράγματι δ' ἐν τούτῳ ἐνέκειτο τὸ ἀξίωμα τῶν Δελφῶν, ὅτι ἦσαν ἱερὸν ἀμφικτυονικὸν καὶ ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς ἀμφικτυονικός, μὴ φροντίζων μόνον περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ λατρείας, ἀλλὰ καὶ τῆς πάντων τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τιμωρῶν μὲν μετὰ τῆς αὐτῆς αὐστηρότητος πᾶσαν παραμέλῃσιν οἰαζόμενους ἐθνικῆς λατρείας, εἴτε ἢ τοῦ Διονύσου ἦτο αὕτη, εἴτε ἢ τῆς Δήμητρος εἴτε ἢ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπιδιώκων δὲ ἀμερολήπτως τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν διὰ μονίμων διατάξεων διαρρυθμίσιν πασῶν τῶν ἐλληνικῶν λατρειῶν.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς καλλιτεχνικῆς δράσεως πάντα ἐδεσμεύοντο ὑπὸ ἱερατικῶν κανόνων καὶ αὐστηρῶν σχέσεων θρησκευτικῶν ἔχουσῶν χαρακτῆρα. Ἄν δὲ ᾔθελον νά τιμῇσωσι κατὰ ἰδιάζοντά τινα τρόπον τὴν ἐγγώριον θεότητα, αὐτὸ μὲν τὸ ἄγαλμα κατ' οὐδὲν μετέβαλλον, περιωρίζοντο δ' εἰς τὴν ἐπιχρῶσιν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ προσώπου ἢ ἀνεβίβαζον αὐτὸ ἐπὶ θρόνον μεγαλοπρεπῆ, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξαν οἱ Λακεδαιμόνιοι χάριν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Οὕτως αὐτὸς μὲν ὁ θεὸς διετῆρει ἀναλλοιώτους τοὺς ἀρχαίους χαρακτῆρας, ἀλλ' ὅμως ἐπέτρεπε κατὰ παντοίους τρόπους τὰς ἐκδηλώσεις τῆς τιμῆς τὰς σὺν τῇ αὐξήσει τῆς εὐημερίας τῶν τε πολιτῶν καὶ τῶν πόλεων ὁσημέραι πλουσιώτερον προσρεούσας εἰς τὰ ἱερά².

Ἦσαν δὲ κατ' ἀρχὰς τὰ ἀναθήματα δῶρα ἔχοντα ὕλικήν ἀξίαν, ὅπλα ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ μαχητοῦ, ποσοστὰ ἐκ τοῦ κέρδους τοῦ ναυτίλου, μέταλλ' ἀκατέργαστα ἢ κατεργασμένα. Ἀλλ' ἔπειτα προσεπάθησαν νά δώσωσιν εἰς τὰ δῶρα ἐκεῖνα ἄλλην ἀξίαν, ἀνεξ-

¹ Ἡροδότου V, 82.

² Περὶ ἀναθημάτων ἴδε O. Müller *Archäologie der Kunst* § 89.

άρτητον ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τοῦ μετάλλου, ἐνδεικνύοντες διὰ συμβολικοῦ τρόπου τὰς σχέσεις τοῦ δωρητοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ μετατρέποντες οὕτω τὸ ἀνάθημα εἰς μνημεῖον ἱστορικόν. Ἡ δὲ τοιαύτη μεταβολὴ ἀνέωξεν εὐρεῖς ὀρίζοντας εἰς τὴν φαντασίαν τῶν καλλιτεχνῶν. Καὶ δὴ ἐπετράπη ἡ παράστασις τῶν θεῶν αὐτῶν, ἢ τῶν ἐν τῷ ναῷ λατρευομένων ἢ καὶ ἄλλων, οἷον εἰς ἡμετέρας ἐν τῷ ἱερῷ, συγχρόνως δ' ἔγεινε χρῆσις τοῦ πλουσίου θησαυροῦ τῶν περὶ τοὺς ναοὺς θρύλων καὶ τῶν περὶ ἡρώων λόγων.

Ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῶν ἀναθημάτων ἀπέκειτο εἰς τοὺς ἱερεῖς· τοῦτο δὲ τὸ δικαίωμα ἀπετέλει μεγάλην δύναμιν τῶν ἱερῶν, ἐπειδὴ τὸ ἐν αὐτοῖς ἐκτεθειμένον ἀνάθημα ἦτο ἡ μαρτυρία τῆς ἐν πολέμῳ ἢ ἐν τινι τῶν ἀγώνων ἐπιτευχθείσης νίκης καὶ οἷον εἰς ἡμετέρας ἐν τῷ συμπλήρωσις αὐτῆς. Καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ δὲ παράστασις δὲν ἡδύνατο νὰ διεκφυγῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερέων, οἵτινες ἐπέβαλλον φραγμοὺς εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν. Πᾶσα ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα ἐλευθερία τῆς κινήσεως ἐφαίνετο ὕβρις πρὸς τὴν εἰς τοὺς θεοὺς ὀφειλομένην εὐλάβειαν. Κατὰ ταῦτα οὐδεὶς θεὸς ἐπετρέπετο νὰ παριστάνηται κατεχόμενος ὑπὸ ταραχῆς καὶ πάθους ἢ ἐνδεομένου ἀκόσμως ἢ νὰ ὑπερβαίνηται ἐν τῷ ἀνθρωπομόρφῳ τῆς παραστάσεως αὐτοῦ τὸ προσῆκον μέτρον, ἐκλείποντος παντὸς θεϊκοῦ ἰδεώδους. Ποιητικοὶ λόγοι περὶ τῶν θεῶν ἀνευλαβεῖς δὲν ἦσαν ἀνεκτοί. Καὶ αἱ μὲν σκηναὶ ἐν αἷς ἐνεφανίζοντο οἱ θεοὶ ἔπρεπε νὰ νταποκρίνωνται πρὸς τὸ ἐπίσημον τυπικὸν τῶν ἐν τῷ ναῷ ὁρωμένων, πᾶσα δὲ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις πρὸς τὴν πατροπαράδοτον συμβολικὴν. Καὶ ὠρισμένα μὲν τινὰ θέματα συντελοῦντα εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ ἱεροῦ, οἷον αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος νικηφόροι ἀποκρούσεις τῶν πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ δελφικοῦ τρίποδος ἐπιθέσεων, ἦσαν ἰδιαζόντως ἀρεστά¹. οἱ δὲ τεχνῖται ἐκεῖνοι καὶ τὰ

¹ Ἡ ἀρπαγὴ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος εἶνε ἀξία πολλοῦ λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης, ἐπειδὴ παρέχει ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα περὶ τῆς ἀπωλείας ἑλληνικοῦ τινος μύθου ἐν τῇ μέχρις ἡμῶν σωζομένῃ ποιήσει, καὶ ὅτι ἀκόμη ὑφίστατο ὡς τοπικὸς λόγος (ἴδε *Πανσανίου* X, 13, 8), ἐν ᾧ ἀπέδωκε ἀρεστότατον θέμα τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς γραφικῆς. ἴδε *Welcker Alte Denkmäler* Τόμ. Γ' σ. 268.

καλλιτεχνικά ἐκεῖνα ἐργαστήρια τὰ συνδεθέντα φιλικώτερον πρὸς τοὺς συλλόγους τῶν ἱερέων ἐτύγχανον τῶν συστάσεων καὶ τῆς προστασίας τοῦ χρηστηρίου. Ἰδίως δ' ἐπροστατεύθησαν οἱ ἐκ Κρήτης Δαιδαλίδαι, οἵτινες εἶχον προσβληθῆ ὑπὸ τῶν Σικυωνίων. Λιμὸς καὶ παντοειδῆ δεινὰ ἐπενεμήθησαν τὴν χώραν, ἕως οἱ Σικυῶνιοι ἐξiléωσαν κατὰ διαταγὴν τῆς Πυθίας τοὺς τεχνίτας, ἀναλαβόντας καὶ πάλιν τὸ διακοπὴν αὐτῶν ἔργον¹. Ἐντεθεὶν δ' ἐξηγεῖται καὶ τὸ εἰς τοὺς τεχνίτας παραχωρηθὲν δικαίωμα τοῦ ἐγκολάπτειν τὰς ἰδίας ἑαυτῶν εἰκόνας ἐπὶ τῶν ἀναθημάτων, καθότι ἐθεωροῦντο ἱεροὶ ἄνδρες ἀνήκοντες εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ θεοῦ. Οὕτως ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀμυκλαίου Διὸς ἐξεικονίζετο ὁ χορὸς ἀπάντων τῶν μετὰ τοῦ Μάγνητος Βαθυκλέους συνεργασθέντων τὸν θρόνον².

Κατὰ ταῦτα περὶ τοὺς ναοὺς καὶ ἐν ἀμέσῳ συναφείᾳ πρὸς τὴν ἐν τοῖς ναοῖς λατρείαν ἐδιδάχθη ἡ πλαστικὴ τὴν ἐπίλυσιν πλήθους ποικίλων προβλημάτων. Ὡς τοιαῦτα δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἀναγλύφους παραστάσεις τῶν περὶ θεῶν μύθων τὰς προωρισμένας πρὸς διακόσμησιν τῶν τοίχων τῶν ναῶν, τῶν ἱερῶν φρεάτων, τῶν βωμῶν, τῶν βάσεων τῶν ἀναθημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων καὶ τὴν ἰδρύσιν ἀγαλμάτων θεῶν καὶ συμπλεγμάτων θεῶν μὴ συντελούντων μὲν εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλὰ στηριζόντων καὶ ἀνυψούντων τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα διὰ τῆς παραστάσεως τῶν ἰδιοτήτων τῶν θεῶν καὶ τῆς ἐπιδείξεως τῆς θεϊκῆς παρουσίας. Ὡς εἰκὸς δ' ἐν τῇ τοιαύτῃ παρουσιάσει τοῦ θεοῦ δὲν ἐξελέχθη ἀμέσως ὡς πρότυπον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ εὐλόγου πρὸς τοιοῦτον τόλμημα ὄκνου τῆς θρησκευτικῆς πλαστικῆς. Διὰ τοῦτο δὲ εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι αὕτη ἡ εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀποφεύγουσα τὴν αὐθαίρετον ὑπὸ τοῦ πρώτου τυχόντος τεχνίτου δημιουργίαν ἐτήρησε πιστῶς τὰς σταθερῶς κεκανονισμένας ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ τέχνῃ ἀναλογίας, τοῦθ' ὅπερ ῥητῶς μαρτυρεῖται περὶ ξοάνου τινὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὑπὸ Σαμίων

¹ Περὶ Διποίνου καὶ Σκόλλιδος ἐν Σικυῶνι ἴδε Πλινίου Nat. Hist. XXXVI, 9.

² [Πανσανίου III, 18, 14].

τεχνιτῶν κατασκευασθέντος ¹. Εἰς δὲ τὴν περίοδον ταύτην τῆς εὐρυτέρας διαδόσεως τῆς πρὸς τοὺς ναοὺς συνδεομένους πλαστικῆς ἀνήκει καὶ ἡ παράστασις ἱερέων, ὧν τὰ γάλματα ἰδρύοντο κατὰ στοίχους παρὰ τὰς εἰσόδους τῶν ναῶν, μαρτυροῦντα τὴν τε ἀρχαιότητα τῆς λατρείας καὶ τὴν ἄνευ διακοπῆς συνέχειαν αὐτῆς ². Εἰς τὰ τοιαῦτα δὲ πλαστουργήματα τακτέον καὶ τὰς ἑδρας καὶ τοὺς θρόνους τῶν θεῶν, ὧν ὀνομαστότατος ἦτο ὁ περίπου ἀπὸ τοῦ 540 π. Χ. (Ὀλυμπ. 60) ἰδρυμένος ἐν Ἀμύκλαις, ἔργον τοῦ Βαθυκλέους, χρησιμεῦον πρὸς ἐπισηματέραν ἀνάδειξιν τοῦ ἐπ' αὐτοῦ τεθειμένου κολοσσοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔχοντος σχῆμα χαλκοῦ κίονος ³.

Τέλος δὲ καὶ τρίτον τι συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν ἐθνικῶν θεῶν ἀνάπτυξιν τῆς πλαστικῆς, οἱ ἀγῶνες. Ἀληθῶς εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐπέδρασε κραταιότατα ἐπὶ τὴν προαγωγὴν δημώδους πλαστικῆς ἢ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἀπρρρεύσασα διτάξεις, καθ' ἣν οἱ ἐν τοῖς μεγάλοις ἀγῶσι νικῶντες ἐπετρέπετο νὰ τιμῶνται διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀνδριάντων ἐν τοῖς προαυλίοις τῶν ναῶν. Οἱ δὲ πρῶτοι τοιοῦτοι ἀνδριάντες ἀθλητῶν ἐστήθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, εἰργασμένοι ἐκ ξύλου, περὶ τοὺς χρόνους τῶν Πεισιστρατιδῶν ⁴. Ἐκράτησε δ' ὡς πρὸς τοῦτο ὁ κανὼν, καθ' ὃν ὁ τρις νικήσας ἐδικαιοῦτο νὰ ἰδρύσῃ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνδριάντα ἀνδρομήκη καὶ εἰκονικῶς ἀναπαριστῶντα τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ χαρακτῆρας ⁵.

Καὶ αὕτῃ δὲ ἡ γυμναστικὴ ἀγωγή ἦτό τι καλλιτεχνικόν, ἰδιὸν τι δημιουργήμα τέχνης ἥς ὕλη καὶ ὑπόστασις ἦτο αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Ἑλλήνος. Ἄν τις λοιπὸν ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῆς

¹ Διοδώρου Σικελιώτου I, 98.

² Περὶ τῶν στοίχων ἀνδριάντων ἱερέων παρὰ τὴν Μίλητον, ἐν Τέφῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἴδε Curtius Zur Geschichte des Wegebau's σ. 31 [καὶ ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1855 σ. 239].

³ Πανσανίου III, 18, 9.

⁴ Οἱ ἀρχαιότατοι ἀνδριάντες ἀθλητῶν [οἱ τοῦ Πραξιτέμαντος καὶ τοῦ Πηξιδίου] ἰδρύθησαν μετὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τῶν ἐτῶν 544 π. Χ. καὶ 536 π. Χ]. Πανσανίου VI, 18, 7.

⁵ Πλινίου XXXIV, 9· statuæ iconicae.

διαμιλλωμένης νεότητος κατώρθονε νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο κατὰ τέλειον τρόπον, δὲν ἔπρεπεν ἡ αἴσθησις τοῦ ζῶντος τούτου καλλιτεχνήματος, τοῦ χάρματος θεῶν καὶ ἀνθρώπων, νὰ συμπαρ-
έλθῃ μετὰ τοῦ πέρατος τῆς βραχείας ἐορτῆς. Διὰ ταῦτ' ἀνεντίθετο εἰς τὴν τέχνην ἡ ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων συντήρησις τῆς ἀν-
θηρᾶς νεανικῆς ῥώμης τοῦ νικητοῦ καὶ ἡ περὶ τὸν οἶκον τῶν τὴν
ἐθνικὴν ἐνότητ' ἀπεργαζομένων θεῶν συνάθροισις ὁμίλου λογάδων
νεανιῶν, παριστανομένων ὑπὸ μορφὴν ἀδιάφθορον ὑπὸ τοῦ χρόνου
πρὸς ἐξέγερσιν τῆς ἀμίλλης τῶν μελλουσῶν γενεῶν.

Ἐπειδὴ δὲ προέκειτο περὶ τῆς ἀπομιμήσεως προτύπου ζῶντος,
ἦτο πρὸ παντὸς ἀνάγκη πιστῆς αὐτοῦ ἀποτυπώσεως χάριν ἐπιδεί-
ξεως τῶν ἐξεχόντων μυῶνων, τῶν νευρωδῶν ἄρθρων, τῶν εὐρέων
στέρνων, ἅτινα εἶχον δοκιμασθῇ κατὰ τὸν δρόμον. Ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ
παραστάσει δὲν ὑπῆρχον ἔξωθεν ἐπαγόμεναι διατάξεις, δὲν ὑπῆρχον
ἄλλότριοι κανόνες ἀναχαιτίζοντες τὸν καλλιτέχνην, οὐδὲ ἡδύναντο
ἐνταῦθα νὰ ἰσχύσωσιν αἱ παρὰ ξένων λαῶν δανεισθεῖσαι ἀναλογίαι
τῶν τοῦ σώματος μελῶν. Ἡ τέχνη ἀπελύθη τῶν συνεχόντων αὐ-
τὴν δεσμῶν, καὶ ὡς μόνος σκοπὸς προετέθη εἰς αὐτὴν ἡ παράστα-
σις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐν ἄκρᾳ τελειότητι, σκοπὸς αὐστη-
ρῶς μὲν διαγεγραμμένος καὶ ἀκριδῶς ὠρισμένος, ἀλλὰ συγχρόνως
καὶ ιδεώδης. Τοῦ προβλήματος δὲ τούτου ἡ λύσις ἤγαγε τὴν γλυ-
πτικὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῇ ὁδόν.

Γυμνὴ παρουσιάζετο ἀπὸ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ἡ ἑλλη-
νικὴ νεότης ἐν ταῖς παλαίστραις¹. Καὶ ἡ τέχνη λοιπὸν δὲν ἡδύ-
νατο νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἄλλως. Πράγματι ὅσῳ καλλιτεχνι-
κώτερον διεμόρφονον τὸ σῶμα αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, τόσῳ ὀλιγώ-
τερον διανοοῦντο νὰ ἐρυθριῶσιν ἐπ' αὐτῷ. Καὶ ἐγίνωσκον μὲν
καὶ ἐκεῖνοι τὸ σῶμα ὡς τὴν ἑδραν φιληδόνων ἐπιθυμιῶν, καὶ εἶ-
χον πλήρη συνείδησιν τῆς εἰς τὸ πνεῦμ' ἀντιτασσομένης φύσεως
αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅλος αὐτῶν ὁ βίος ἔρρεπεν εἰς τὴν λύσιν τῆς βα-
σανιζούσης τὸν ἀνθρώπον ἀντιθέσεως ἐκείνης καὶ εἰς τὴν ὑπερ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 418.

νίκησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνταγωνισμοῦ. Ἦγωνίζοντο νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὸ σῶμα πειθαρχίαν καὶ νόμον, ἀποκαθιστῶντες οὕτω τὴν μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνθρώπου ἀρμονίαν διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ὕλην. Κατὰ ταῦτα φθόνος οὐδεὶς ἄν. οἱ βάρβαροι περιεκάλυπτον δειλῶς καὶ αἰσχυνηλῶς τὸ σῶμα, ὅπερ δὲν εἶχον κατορθῶσαι νὰ ὑψώσωσι καὶ λαμπρύνωσιν ἀναδεικνύοντες αὐτὸ οἰοῦντι ἀνάθημα ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεούς. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἀπ' ἐναντίας ἐπεδείκνυσαν αὐτὸ ἀτάρακτοι καὶ ἄνευ ὀκνοῦ ὡς τὸ κάλλιστον καὶ εὐγενέστατον τῶν δημιουργημάτων τῆς ὁρατῆς πλάσεως.

Ὁ τε Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων διαγινώσκουσι μὲν ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἔχουσιν ἅμα καὶ συνείδησιν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς χαρακτηριστικῆς ταύτης ιδιότητος οὐδαμῶς εἶνε ἀρχαία¹. Ἡ πλαστικὴ ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τῆς θρησκείας μόνον κατὰ μικρὸν ἀνεπτύχθη εἰς τέχνην ἀνεξάρτητον καὶ ἐθνικὴν.

Ἀλλως δ' οἱ Ἕλληνες ἤχθησαν εἰς τὴν πολυθειάν καὶ τὴν εἰκονολατρείαν διὰ τῆς ἐπιμιξίας πρὸς τὴν Ἀνατολήν², διὸ συμπιέλαβον καὶ πολλὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς θρησκείας ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τε τὴν συμβολικὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ διακόσμησιν τῶν ἀγαλμάτων. Μεσῖται δὲ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης ὑπῆρξαν οἱ Φοίνικες, δι' ὧν οἱ Ἕλληνες ἐμαθήτευσαν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς Ἀσσυρίοις. Καὶ παρὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐδιδάχθησαν τὴν κατεργασίαν τοῦ λίθου καὶ τὴν πλαστικὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, παρὰ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τὴν ποικιλικὴν καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν πολλὰς μορφὰς περιεχόντων ἀναγλύφων. Τὰ δὲ σχέδια τῶν ταπήτων ἐμιμοῦντο διὰ χρωμάτων· εὐρίσκομεν δ' ἐπὶ τῶν καταγράφων ἀγγείων τῆς

¹ Ἡροδότου I, 90. Θουκυδίδου I, 6. Πλάτωνος Πολιτ. σ. 452, I' ὅ ὁ πολὺς χρόνος.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 70.

Ῥόδου, Θήρας καὶ Μήλου ταῦτά κοσμήματα, ταῦτά μυθικά ὄντα καὶ ταῦτά διάφορα ζῶα τὰ συνήθως εἰκονιζόμενα παρὰ τῶν Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων. Οἱ δὲ Φοίνικες αὐτοὶ δὲν ὑπῆρξαν λαὸς ἰδιάτινα δημιουργήσας ἐν τῇ τέχνῃ, ἀλλ' ἦσαν ἐμπειρότατοι ἐν τῇ κατεργασίᾳ καὶ τεκτονικῇ χρήσει τοῦ χαλκοῦ, περὶ ταῦτα δ' ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοι τῶν Ἑλλήνων.

Πλὴν δὲ τῶν ξένων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ τεχνικοὶ τρόποι τῶν συγγενῶν πρὸς τοὺς Ἑλλήνας, ἰδίως δὲ τῶν Φρυγῶν καὶ τῶν Λυκίων, ὡς μαρτυροῦσι τὰ μνημεῖα τῶν ἡρωικῶν χρόνων¹.

Οὕτως ἀνεπτύχθη εὐρυτάτη καὶ πολὺπλοκος διακοσμητικὴ τέχνη συντελέσασα εἰς τὴν γέννησιν πλήθους διαφόρων βιομηχανικῶν κλάδων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον νὰ ἐξευρίσκωσι καὶ ἐπεξεργάζωνται πάσας τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχομένης προσφόρους ἐγγωρίους ὕλας· ἀλλὰς δὲ ὕλας προσεκόμιζεν ἡ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνία, οἷον ἐλέφαντα ἐκ τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἔβενον ἐκ τῆς Αἰθιοπίας. Δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ ἐλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου. Καὶ δὴ ἔγλυφον μὲν τοὺς πολυτίμους λίθους εἰς σχῆμα κανθάρου ὡς οἱ Αἰγύπτιοι, ἀπεδέχθησαν δὲ τὰ ἐν τῇ ἀνατολικῇ τέχνῃ ἐπιχωριάζοντα φανταστικά ζῶα, τὰς σφίγγας, τοὺς γρύπας, τοὺς πτερωτοὺς ἵππους. Ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα ἀρχαῖκὰ μνημεῖα, ἰδίως δὲ φιάλαι ἐξ ἀργύρου, ἐν οἷς διαγινώσκωμεν ἀσσυριακὰ πρότυπα, ἃ ἐμιμήθη χεὶρ ἐλληνική².

Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν καὶ μετὰ τινος δειλίας ἐπεδείχθη μετὰ τοὺς χρόνους τῶν μεταναστάσεων τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, μὴ περι-οριζόμενον πλέον εἰς μόνην τὴν ἀποδοχὴν ξένων προτύπων καὶ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. σ. 199.

² Ἡ μίμησις ἀσιατικῶν προτύπων διαγινώσκειται ἐπὶ παραδείγματι ἐν ταῖς ἐκ τοῦ κυριακοῦ Κιτίου ἀργυραῖς φιάλαις (Curtius Wappengebrauch und Wappenstil 1874 σ. 111). Τὴν μίμησιν ταύτην ἀποδέχεται σὺν ἄλλοις πολλοῖς ὀρθῶς καὶ ὁ Helbig (Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert σ. 291), ἀντιστρατεύμενος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Brunn, τοῦ Murray καὶ ἄλλων.

τὴν ἀπομίμησιν, ἀλλ' ἀρξάμενον νὰ προβαίνει καὶ εἰς αὐτενέργειαν.

Ἡ τε αἰγυπτιακὴ καὶ ἡ ἀσσυριακὴ τέχνη εἶχε μεταστῇ εἰς νάρκην καὶ ἀκίνησίαν ἐν τῇ ἐμμονῇ αὐτῆς εἰς τὸ πατροπαράδοτον· αἱ δὲ παραστάσεις αὐτῆς ἦσαν συνθηματικαὶ καὶ ἐστερημέναι ζωῆς. Διὸ μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν ξένην παράδοσιν. Ὑπὸ τὸ ἀπεσκληρὸς περικάλυμμα ἤρχισεν ἀναφαινομένη νέα ἱκμάς, τὴν δ' ἀνεπαίσθητον ταύτην μετέβασιν πρὸς νέαν τέχνην ἐδήλουν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαιδάλου. Ὑψηλοτέρα ζωὴ διαπνέει τὴν νωθράν ὕλην. Τὸ λίθινον ἄγαλμ' ἀπολύεται ἐκ τοῦ τοίχου, ἐφ' οὗ πρότερον ἐστηρίζετο καὶ μεθ' οὗ ἦτο συγκεκολλημένον ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἄρχεται νὰ ἔχῃ ἰδίαν ζωὴν, νὰ βαδίζει.

Τότε πλέον δὲν ἀρκοῦνται ἐπαναλαμβάνοντες χειρωνακτικῶς τύπους ἀπηρχαιωμένους, ἀλλ' ἐπιδιώκουσι νὰ παραστήσωσιν ἐν χώρῳ ὅτι ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ ἀντιλαμβάνεται ἐν πνεύματι. Καὶ ἐν τούτῳ ἡ ποίησις ἡγεῖται τῆς πλαστικῆς ἐπινοήσεως διανοίγουσα εἰς αὐτὴν νέας ὁδοὺς. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου περιγραφομένη ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, κάτοπτρον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρότυπον καλλιτεχνικῶν συνθέσεων, προμαντεία καὶ ἐχέγγυον ἀριστοτεχνημάτων τοῦ μέλλοντος.

Ἀλλὰ παρῆλθε χρόνος μακρὸς, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῶσι ταῦτα τὰ σπέρματα. Πολυχρόνιος γένεσις χαρακτηρίζει πάσας τὰς ἀξίας λόγου ἐξελίξεις τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οὕτω καὶ ἡ τέχνη ἐξηκολούθει διαβιούσα ἐν παραβύστῳ, θεραπευομένη ὑπὸ κληρονομικῶν συντεχνιῶν καὶ ἀναπτυσσομένη κατὰ διαφόρους τρόπους ἐν ἐργαστηρίοις ἀνεξαρτήτοις ἀλλήλων.

Ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἔδωκεν ἰδιόρρυθμον ροπὴν ἡ οἰκειότης τῆς τέχνης πρὸς τὸν ὅλον πνευματικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον. Ἐντεῦθεν δὲ προσέλαβε κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν αὐλικὴν τέχνην τῶν ἡρωικῶν χρόνων χαρακτῆρα δημοκρατικὸν καὶ παρηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου.

Ἐν τῇ ὀλβίᾳ νήσῳ Χίῳ βλέπομεν ἐμφανιζόμενον τὸ ἀρχαιότατον γλυπτικὸν ἐργαστήριον οὗ τὰ ἔχνη δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων. Ἐν ἀρχαίῳ ἐπιγράμματι ἐλέγετο περὶ τῆς Χίου, ὅτι δὲν ἦτο περιώνυμος διὰ μόνας τὰς ἀμπέλους αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἔργα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου, οἵτινες ἦσαν ὁ Βούπαλος καὶ ὁ Ἀθηνίς ¹.

Ἦσαν δ' οἱ Χιοὶ οὗτοι καλλιτέχναι σύγχρονοι τοῦ ποιητοῦ Ἱππώνακτος περὶ τὸ 540 π. Χ. Ὅτε δὲ ἡ Σπάρτη παραλαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑλλήνων ἀπέβη κέντρον ἐθνικῆς παιδείσεως, εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἀριστοτέχνην λαμπρύναντα τὰς νίκας τῆς πατρίου πόλεως, τὸν Γετιάδαν, ἄνδρα, ὅστις ἦτο συγχρόνως γλύπτης χαλκῶν ἀγαλμάτων, ἀρχιτέκτων καὶ ποιητῆς ὕμνων ². Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ διασκευάσας διὰ χαλκῶν ἀναγλύφων κατὰ τὸ ἀρχαῖον φοινικικὸν σύστημα τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης καὶ κοσμήσας τοὺς ἐν Ἀμύκλαις τρίποδας, τὰ τρόπαια τῶν μεσσηνιακῶν πολέμων, δι' ἀγαλμάτων τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. Καὶ ἄλλοι δὲ Σπαρτιῖται καλλιτέχναι ἀναφέρονται, οἷον ὁ Συσάδρας καὶ ὁ Χάρτας ³, οἵτινες ἄλλως ἔρχονται εἰς σχέσεις πρὸς τὴν Κόρινθον ὡς καὶ πρὸς τὸ Ῥήγιον, τὴν ἀποικίαν τῶν Χαλκιδέων. Τὸ ἐργαστήριον δὲ τοῦτο ὅλον συνέχεται πρὸς τὴν ἐν Χαλκιδίᾳ χαλκουργίαν, τὰ δὲ γινωσκόμενα περὶ τῶν ἐφευρέσεων τῶν Κορινθίων ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Βακχιαδῶν ⁴ καὶ τῆς ἀκμῆς τῆς τριηροποικῆς παρ' αὐτοῖς περὶ τὸ 704 π. Χ. (Ὀλυμπ. 19, 4) εἶνε τεκμήρια ἐπαρκῆ, μαρτυροῦντα, ὅτι περὶ

¹ Πλινίου Nat. Hist. XXXVI, 5, 11. Bupalus et Athenis [vel clarissimi in ea scientia fuere] Hipponactis poetae aetate, quem certum est LX Olympiade fuisse. [Αὐτόθι 12... quibus subjecerunt carmen, non vitibus in tantum censeri Chion, sed et operibus Archermi filiorum.] Ἰδε καὶ Overbeck Schriftquellen ἀρ. 314]. *Επιγραφικὰ μαρτύρια περὶ τοῦ χιακοῦ ἐργαστηρίου ἴδε παρὰ Loewy Griechische Bildhauer ἀρ. 1 [καὶ ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι 1886 σ. 133. 1888 σ. 73].

² Πανσανίου III, 17, 2. Welcker Kleine Schriften Τόμ. Γ' σ. 533.

³ Πανσανίου VI, 4, 4.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 395.

τούτους τοὺς χρόνους ἤκμαζεν ἐν Πελοποννήσῳ ἐμπειρία τεχνικὴ ποικίλη ἅμα καὶ προηγμένη.

Κατὰ δὲ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἡ τέχνη προβαίνει εἰς ταχυτέραν προόδου, καὶ δὴ τὸ πρῶτον ἕνεκα τεχνικῶν ἐφευρέσεων προερχομένων ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα ἀμίλλης τῶν διαφόρων καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων.

Καὶ δὴ ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ἐπίσταντο τὸν συναπαρτισμὸν ἱκανῶς μεγάλων ἀγαλμάτων ἐκ χαλκοῦ, συννεύοντες εἰς ἓν ὅλον διὰ γόμφων καὶ δεμάτων τὰ διὰ τῆς σφύρας καὶ τῆς σμίλης ἐπεξεργασμένα τεμάχια μετάλλου. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἡ μηχανικὴ αὐτὰς σύστασις ἔμενεν ἀτελὴς καὶ ἡ εἰς τὸ φανερόν θέα τῶν τοιούτων ἀρμογῶν ἦτο δυσάρεστος εἰς τὴν ὄψιν. Ἐν δὲ τῇ Χίῳ, τῇ νήσῳ τῶν Ὀμηριδῶν, ἐν ᾗ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων ἤκμαζον τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ τέχναι, ἐφευρέθη ἡ τέχνη τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς συνενώσεως τῶν τεμαχίων τοῦ σιδήρου, ἔπειτα δ' ἀναμφισβόλως καὶ ἄλλων μετάλλων, διὰ τοῦ πυρὸς, γινομένης πρὸς συγκόλλησιν χρήσεως μετάλλων εὐκόλως ἀναλυομένων. Οὕτω τὸ ἐκ διαφόρων τεμαχίων ἀπαρτιζόμενον κατασκευάσμα συνεκρότησεν ἓν ὅλον. Ἡ δὲ πρώτη ἐπιτυχία τῆς μεθόδου ταύτης προεκάλεσεν ἀρχομένου τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος μεγίστην ἔκπληξιν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ κατέστησε περιώνυμον τὸν ἐφευρόντ' αὐτὴν Γλαῦκον¹. Ἴσως δὲ μεγάλως ὠφέλησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπινόησιν αὐτὰς τὰ προϊόντα τῆς πατρίου νήσου. Καὶ δὴ ἡ Χίος διαπρέπει ἀπὸ τῶν χρόνων ἀρχαίων ἐπὶ τῷ πλήθει ῥητινωδῶν θάμνων· ῥητινωδῶν δὲ οὐσιῶν γίνεται κυρίως χρῆσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀέρος ἀπὸ τῶν συγκολλητέων μερῶν καὶ ὥς ἐκ τούτου διευκόλυνσιν τῆς ἐπιτυχίας τῆς κολλήσεως.

Πολὺ δὲ ἀξιολαγώτερα ὑπῆρξε δευτέρα ἐφεύρεσις, δι' ἧς τὸ πρῶτον συνεδυσσθησαν οἱ δύο κυριώτατοι κλάδοι τῆς πλαστικῆς

¹ Γλαύκου τέχνη. Ἱδρ. Overbeck Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künste σ. 47. Πρὸς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXIV σ. 37 καὶ τοῦ Michaelis ἀδτ. σ. 156.

ἡ κεραμευτικὴ καὶ ἡ μεταλλοτεχνία. Καὶ μετὰ τὴν ἐπίτευξιν δῆλα δὴ τῆς διὰ τῆς τέχνης τοῦ Γλαύκου συνενώσεως τῶν μερῶν μεγάλων πλαστικῶν ἔργων εἰς ἓν τέλειον ὅλον, ἢ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγωγὴ αὐτῶν ἐπετελεῖτο κατὰ μικρόν. Ὁ δὲ τὸ μέταλλον πλάσσων καλλιτέχνης ἀναγκαίως εἰργάζεται κατὰ τμήματα· ἐφ' ὅσον δ' ἦτο γνωστὴ μόνον ἡ τέχνη τοῦ κατεργάζεσθαι τὸν χαλκὸν ἐν στερεᾷ καταστάσει, ἦτο ἡναγκασμένος νὰ παρέχῃ εἰς τὸ μέταλλον τὸ προδιαγεγραμμένον σχῆμα διὰ σφυρηλασίας καὶ κροτήσεως. Ἐστερεῖτο δὲ καὶ αὐτὸς τῆς συνόψεως τοῦ ὅλου πρὸ τῆς κοπιώδους συγκολλήσεως τῶν καθ' ἕκαστον μερῶν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ τὴν ἄργιλλον πλάσσων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμποιήσῃ εἰς τὰ ἔργα τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καίπερ ὅσημέραι γινόμενα τελειότερα καὶ ἐξερχόμενα τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας, τὴν διάρκειαν καὶ τὸ σεμνὸν μεγαλεῖον αὐτόχρημα καλλιτεχνήματος.

Ἀλλὰ τὸ ἐπινοητικὸν πνεῦμα τῶν Σαμίων κατώρθωσε νὰ ἐξεύρῃ τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ τῶν δύο τεχνῶν. Οἱ Σάμιοι ἤγαγον περαιτέρω τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Γλαύκου, καὶ μετεχειρίσθησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πυρὸς, ὅπως μεταβάλλωσι τὸ μέταλλον εἰς ὕλην εὐπλαστον καὶ πειθήνιον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ καλλιτέχνου. Καὶ δὴ ὁ ἐκ τοῦ κλιβάνου ἐκρέων χαλκὸς χύνεται περὶ μήτραν στερεάν. Καταρρέων δὲ ἄνωθεν μεταξὺ τῆς εἰς τὸ πῦρ ἀντεχούσης ἐκείνης μήτρας καὶ τῶν τοίχων τοῦ ἐπιμελῶς κατεργασμένου τύπου, πληροῖ πάντα τὰ κοιλώματα καὶ τοὺς πόρους καὶ προσαρμόζεται εἰς πᾶσαν πτύχα τοῦ ἐξ ὀπτῆς γῆς τύπου. Ἀποψυχραίνόμενος δ' ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ στερεάν κατάστασιν, ἔχων τὴν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου προδιαγραφείσαν μορφήν. Ὁ πῆλινος τύπος θραύεται, καὶ τὸ ἐξ ὀπτῆς γῆς προσωρινὸν πρότυπον παρουσιάζεται οἷον διὰ μαγείας μεταβεβλημένον εἰς λαμπρὸν ἐκ μετάλλου καλλιτέχνημα, ῥαδινόν, ἐλαφρὸν, εὐκίνητον, ἀλλὰ στερεὸν καὶ ἀδρὸν, ἀντέχον εἰς τὰς ἐπηρείας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀτμοσφαίρας, ἀδιάφθορον μνημεῖον κατάλληλον πρὸς κόσμησιν τῆς δημοσίας ἀγορᾶς καὶ τῶν ὁδῶν.

Χυτὰ ἀγγεῖα ἐκ χαλκοῦ εἶχον ἤδη οἱ Φοίνικες, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δ' ἐποίησαντο χρῆσιν τῆς περὶ μήτραν χωνεύσεως μετάλλων χάριν κατασκευῆς ἀνδριάντων βασιλέων ἤδη τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ¹. Ἀλλ' ἡ τελειότερα ὅμως ἀνάπτυξις τῆς χωνεύσεως καὶ ἡ πλήρης χρῆσις τῆς ἐπινοήσεως ταύτης ἐν τῇ πλαστικῇ ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς Ἑλληνας ², οἵτινες διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδυνήθησαν τέλος νὰ παρὰσχωσιν εἰς τὴν πλαστικὴν αὐτῶν ῥοπὴν πλήρη ἐλευθερίαν προαγωγῆς. Ἐκτοτε ἡ πλαστικὴ δὲν ἦτο πλέον οἰονεὶ δεδουλευμένη πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ πολυτίμου καὶ δυσχρήστου μαρμάρου, παρείχετο δὲ διὰ τῆς χωνεύσεως καὶ ἡ εὐκολία ὅτι ἠδύναντο κατὰ βούλησιν νὰ κατασκευασθῶσι πολλὰ ἀπότυπα καλλιτεχνήματος εὐδοκίμου. Ἐνεκα δὲ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν καὶ τῆς εὐκολίας τῆς χωνεύσεως, ἐν ᾗ οἱ Ἕλληνες διέπρεψαν ἐξαιρέτως, κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπιτήδευσις εὐρυτάτου ἐμπορίου καλλιτεχνημάτων, καὶ, διὰ βραχέων εἰπεῖν, ἐνεπνεύσθη νέα ζωὴ εἰς τὴν τέχνην, διαδοθεῖσαν ἔτι μᾶλλον καὶ οἰονεὶ εἰσδύσασαν εἰς αὐτὸν τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Τῆς δὲ πολλῶν ἀγαθῶν γονίμου ταύτης ἐπινοήσεως ἡ δόξα προσγράφεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁμοφώνως εἰς τὸν Σάμιον Θεόδωρον. Τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐναλλάσσον πρὸς τὸ τοῦ Τηλεκλέους, παρουσιάζεται πολλάκις κατ' ἐπανάληψιν ἐν καλλιτεχνικῷ οἴκῳ τῆς νήσου οὕτως, ὥστε εἶνε δυσχερὴς ἡ διάκρισις τῶν διαφόρων γενεῶν. Ἦδη δὲ ἱκανὸν χρόνον πρὸ τῆς ἐν Κορίνθῳ καταλύσεως τῶν Βακχιαδῶν περὶ τὸ 680 π. Χ. (Ὀλυμπ. 24) καλλιτέχνης καλούμενος Θεόδωρος, ἀναφερόμενος ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ῥοίκου ³, ἐθεμελίωσε διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς χωνεύσεως τὴν φήμην τοῦ Σαμίου καλλιτε-

¹ Lepsius ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1871 σ. 99. Friedrichs Berlins Antike Bildwerke Τόμ. Β' σ. 11.

² Overbeck ἐνθ. ἀν. σ. 48 κ. εἰ.

³ Πλινίου Nat. Hist. XXXV, 152: sunt qui in Samo primos omnium plasticen invenisse Rhoecum et Theodorum tradant multo ante Bacchiadas Corintho pulsos. Περὶ Overbeck ἐνθ' ἀν. Bursian ἐν τοῖς τοῦ Fleckeisen Jahrbücher Τόμ. LXXIII σ. 510.

χνικοῦ ἐργαστηρίου, ἐν ᾧ ἐξησκοῦντο κοινῇ ἡ τεκτονικὴ, ἡ πλαστικὴ, ἡ κατεργασία τοῦ ἀργύρου καὶ χρυσοχοικὴ ὡς κλάδοι διάφοροι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς τέχνης. Ἀνεπτύχθη δὲ αὕτη ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σαμίας Ἡρας, ὅπερ παρῆγεν εἰς τὸ ἐπινοητικὸν καλλιτεχνικὸν πνεῦμα τὴν ἀφορμὴν ποικιλιωτάτης ἀσχολίας. Ἐκεῖθεν δ' ἐξορμήσασα ἡ δόξα αὐτῶν διεδόθη μέχρι τῶν ἀπωτάτων χωρῶν. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σπάρτῃ ἐκτίσθη κατὰ τὰ διαγράμματα τοῦ Θεοδώρου ἡ Σκιᾶς, στρογγύλος οἶκος συνεκκλησιάσεως, πιθανῶς προσωρισμένος εἰς τέλεσιν τῶν ἐν τοῖς Καρνείοις μουσικῶν ἀγώνων, ἔχων δὲ στέγην ἐν σχήματι σκηνῆς, κατασκευασθεῖσαν πιθανῶς διὰ χυτῶν δοκῶν.

Ὡς δ' ἐν Χίῳ καὶ Σάμῳ, οὕτως ὑφίσταντο καὶ ἐν Κρήτῃ ἀρχαῖα ἐργαστήρια, ὧν ἡ τέχνη ἀνῆρχετο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μίνως ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ σοφία τῶν Κρητῶν. Ὁμοίως δὲ τοιαῦτα ἐργαστήρια ὑπῆρχον καὶ ἐν Νάξῳ καὶ ἐν ἄλλαις ἀκμαζούσαις παραλίαις πόλεσι. Συνηύξανε δ' ἡ ἐξάσκησις τῆς καλλιτεχνίας μετὰ τῆς εὐδοκιμήσεως τοῦ κατὰ θάλασσαν κερδαλέου ἐμπορίου. Περὶ τὸ 630 π. Χ. (Ὀλυμπ. 37) ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου ὁ Κωλαῖος ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ κέρδους, ὅπερ ἀπεκόμισεν ἐκ τοῦ πρώτου ἄλλως ἀθελήτου πλοῦ εἰς τὴν Ταρτησσὸν¹, χαλκοῦν κρατῆρα στηριζόμενον ἐπὶ τριῶν γονυπετῶν χαλκῶν κολοσσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δὲν ἤρκουν οἱ τοιοῦτοι κρατῆρες καὶ τρίποδες καὶ τᾶλλα ἀνάλογα σκεύη, ἀλλ' ἤθελον νάναθέσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς ἰδεωδέστερα δῶρα. Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψιν προήχθη ἡ τέχνη μάλιστα διὰ τῶν τυράννων, ὧν ἄλλως ἡ ἀκμὴ συνέπιπτε πρὸς τὸν ἑβδομον αἰῶνα. Ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ τὸ πρῶτον γενόμενοι κύριοι μεγάλων χρηματικῶν πόρων, οὓς συνεσώρευσαν προτιθέμενοι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς πρὸς δημόσια ἔργα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δύναμις αὐτῶν ἐστηρίζετο εἰς τοὺς περὶ τὰς τέχνας ἐργαζομένους, ἡ πολιτεία αὐτῶν ἐτράπη εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ ἀνάδειξιν τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν.

¹ Ἡροδότου IV, 152. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 56.

Ταῦτα δὲ πάντα συνετέλεσαν εἰς προαγωγὴν τῆς τέχνης. Τότε δὲ ἤρχισεν ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς ἔκθεσις τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀναθημάτων, ὧν ἡ ἐπινόησις καὶ ἐκτέλεσις ἀνέδειξε τὴν χειρωνακτικὴν μικροτεχνίαν καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἀξίαν νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑψηλότερα ἔργα. Τὴν δὲ πρόοδον τῆς τέχνης ὑπεβοήθησεν ἡ ποίησις, ἰδίως δὲ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ τελείωσιν ἀναπτυχθὲν ἔπος. Εἶχεν ἤδη συντελεσθῇ ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ ἀπάντων τῶν μυθικῶν κύκλων καὶ εἶχον οὕτω καταστῆ οὗτοι γνωστοὶ εἰς τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικὸν κατὰ τρόπον παρέχοντα εἰς τὴν πλαστικὴν ὕλην ἀνεξάντλητον. Ὁ δὲ θρόνος τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ λάρναξ τοῦ Κυφέλου δεικνύουσιν ὅπως ἀφθονον χρῆσιν τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου πλούτου ἐποιήσαντο οἱ τεχνῖται¹.

Καὶ παροδικοὶ μὲν ὑπῆρξαν οἱ χρόνοι τῆς τυραννίδος, ἀλλ' ἡ παρ' αὐτῆς προκληθεῖσα ἀνθησις τῆς τέχνης καὶ καρποφορία τῆς θαλασσίας ἐπικοινωνίας διετηρήθη καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων. Ἐτι δὲ μᾶλλον προήχθησαν τάχαθ' αὐτά, ὅτε ἀνεψύχθη εἰς τοὺς Ἑλληνας ἡ Αἴγυπτος² καὶ ἀνέβησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ τὸν θρόνον φιλέλληνες ἡγεμόνες. Καὶ ἐν ᾧ ἐξ ἐνὸς παρείχοντο ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην μεγάλοι πόροι καὶ προεβιάζετο ὁσημέραι μᾶλλον τὸ ἔργον αὐτῆς, ἐξ ἐτέρου περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεπτύσσετο παρ' αὐτῷ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει ἡ γυμναστικὴ, καὶ ἡ παλαιόστρα ἀπέβαινε τὸ κατ' ἐσχόλην σχολεῖον τῆς ἐθνικῆς πλαστικῆς. Καὶ δὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων ἰδρύοντο νέοι ἐθνικοὶ ἀγῶνες³, καὶ ὁσημέραι πλείονες ἀνδριάντες ἀθλητῶν ἐπλήρουν τὰ τεμένη τῶν θεῶν. Ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει τούτων τῶν ἔργων προσέλαβεν ἡ ἐλληνικὴ τέχνη τὴν σφραγίδα ἐκείνην, δι' ἧς διακρίνεται ἀπὸ τῆς τέχνης ἀπάντων τῶν ἄλλων λαῶν. Πράγματι δὲ, ἀφ' οὗ τὸ πρῶτον ἐ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 406 κ. ἐ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 643.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 42.

διδάχθη διὰ μὲν τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν τὴν θρησκευτικὴν σεμνότητα καὶ εὐλάβειαν τῆς παραδόσεως, διὰ δὲ τῆς τῶν ἀναθημάτων κατασκευῆς τὴν τέχνην τῆς εὐστόχου ἐκδηλώσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐνδομύχων ἰδεῶν καὶ τῆς τελεςφόρου συνεργασίας μετὰ τῆς ποιήσεως, προσέλαβεν ἔπειτα ἐν τῇ παλαίστρᾳ τὴν δύναμιν τοῦ κατανοεῖν τὴν φύσιν καὶ παριστάνειν τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, καὶ ἤντηλσεν ἐξ αὐτῆς ἀφθονίαν θεμάτων καὶ συγχρόνως τὴν πλαστικὴν ἐκείνην ἡρεμίαν, ἥτις δύναται νὰ ἐπικρατῇ μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπερενικήθη ἤδη ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ πνευματικοῦ κόσμου πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὕλης.

Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ περιστάσεις συνετέλεσαν, ὅπως συνδημιουργήσωσι κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τέχνην ἀληθῶς ἐθνικὴν. Καὶ δὴ κατωρθώθη τοῦτο διὰ τῆς πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἰδίας πατρίδος ἀναδείξεως καὶ ἀναγνωρίσεως ἐξόχων τινῶν καλλιτεχνῶν, τοῦθ' ὅπερ προεκάλεσεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἐργαστηρίοις τὴν συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης κοινῆς πρὸς ἄλληλα ἐπικοινωνίας. Ἡ τέχνη ἐπιδιώκει τὴν δόξαν. Εὐθύς δ' ὥς οἱ χειροτέχναι ἀνυψωθῶσιν εἰς καλλιτέχνας, ἔλκονται πρὸς τὴν ξένην, θέλοντες νὰ αἰσθανθῶσι τὴν ἐπ' αὐτοὺς ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ κόσμου καὶ ἀντιμετρηθῶσι πρὸς ξένους ἀριστοτέχνας. Τότε ἡ στενὴ ἰδέα τοῦ ἐργαστηρίου ἐκλείπει, καὶ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ κοινοῦ βίου ἀποδαίνει ποικιλωτέρα, ἢ δὲ κατανάγκη τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως ἀποτινάσσεται κατὰ μικρόν.

Τοιοῦτοι ἐκ τῆς χειρωνακτικῆς σφαίρας ἐξερχόμενοι ἄνδρες εἶνε περὶ τὸ 580 π. Χ. (Ὀλυμπ. 50) ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλης, δύο Κρήτες καλλιτέχναι, οἱ πρῶτοι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα περιώνυμοι μαρμαρογλύφοι¹. Τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα συναποτε-

¹ Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 55. Τὸ κυριώτατον τῶν ἀρχαίων χωρίων εἶνε τὸ τοῦ Πλινίου Nat. hist. XXXVI, 9: marmore sculpendo primi omnium inclaurentur Dipoenus et Scyllis geniti in Creta insula, etiamnum Medis imperantibus priusque quam Cyrus in Persia regnare inciperet, hoc est Olympiade circiter L. Ὁ δὲ Overbeck (ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XLI σ. 97) προτείνει τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀριθμοῦ L εἰς LIII ἢ LVII καὶ θεωρεῖ τὴν μετὰ τοῦ Κλεισθένους στήσιν ὡς ἀδύνατον ἀλλ'

λοῦσιν ὁμοῦ οἶονεὶ τὸ ἔμβλημα καλλιτεχνικῆς ἐταιρείας, καθ' ἃ τὰ τοῦ «Ροίκου καὶ Θεοδώρου», τὰ τοῦ «Βουπάλου καὶ Ἀθήνιδος υἱῶν τοῦ Ἀρχέρμου» καὶ δηλοῦσι τὸν βιομηχανικὸν χαρακτῆρα τῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων. Καὶ ὠρισμένα μὲν ἔργα τῶν εἰς ἡμᾶς περισωθέντων δὲν δυνάμεθα νάναγάγωμεν εἰς τούτους τοὺς καλλιτέχνας. Ἀλλὰ δικαιούμεθα νάποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ χεὶρ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ διαμορφώσασα τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἰς τύπον ἐλληνικόν· ἦτοι ἐν τοῖς ἀγάλμασιν αὐτῶν ἔγειναν αἰσθητὰ τὰ ἐκ τῆς παλαιστρας διδάγματα καὶ ἐνεφυσήθη πρῶτον ζωὴ καὶ κίνησις εἰς τὸν κορμὸν καὶ τὴν κεφαλὴν. Τὴν δὲ μετὰ-βασιν ταύτην ἀπὸ τῆς τέχνης τοῦ ἀρχαίου Δαιδάλου διαγιγνώσκουμεν ἐν πλείστοις ὅσοις γυμνοῖς γλυπτικοῖς ἔργοις, ἅτινα διεγνώσθησαν ὡς Ἀπόλλωνες. Καὶ ἔχουσι μὲν ταῦτα ἔτι συνεστηκότας τοὺς βραχίονας καὶ στάσιν ἀκινήσιας· ἀλλ' ὁ μέγας ὀφθαλμὸς, τὸ προέχον στέρον καὶ τῶν μυῶνων ἡ ἐπεξεργασία μαρτυροῦσι σαφῶς τὴν ἀρχομένην κίνησιν τοῦ πνεύματος ἐθνικῆς τῶν ἐλλήνων τέχνης, καὶ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἔννοιάν τινα τῆς ὠθησεως, ἣν ἔδωκαν εἰς αὐτὴν ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλης¹. Ἔργασθέντες δ' οὗτοι ἐν Ἀργεῖ, Σικυῶνι², Κλεωναῖς καὶ Ἀμβρακίᾳ, ἐκίνησαν μὲν τὸν φθόνον τῶν ἰθαγενῶν καλλιτεχνῶν, ἀλλὰ κατέλιπον ἔχνη μόνιμα τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν. Ἡ Πελοπόννησος ἐγονιμοποιήθη ἐκ νέου· ὡς δὲ πρότερον ἦλθον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην ἐκ τῆς Κρήτης ἡ μουσικὴ, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τάξις, οὕτω τῶρα μετεφυτεύθη εἰς αὐτὴν καὶ ἡ πλαστικὴ διὰ Κρητῶν Δαιδαλιδῶν. Ἡ δὲ νέα τέχνη, συνδυσασθεῖσα πρὸς τὴν ἐν Πε-

ἀνευ ἐπαρκῶν λόγων κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. Ὅπόσον δὲ χρόνον πρὸ τοῦ Κύρου ἤχμασαν ὁ Δίποινος καὶ ὁ Σκύλλης δὲν λέγεται.

¹ Ὁ Ulrichs (Skopas σ. 226) συνεσχέτισε πρὸς τὸν Δίποινον καὶ Σκύλλιν τὰγάλματα ἐκεῖνα, ἅτινα πρῶτος ὁ Overbeck (Geschichte der griechischen Plastik. Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 92) ἐκάλεσεν «Ἀπόλλωνας». (Ἀλλ' εἰς τὴν γνώμην ταύτην δὲν ἐμμένει ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει (1893). Ἰδὲ Τόμ. Α' σ. 114.).

² Περὶ ἔργων τοῦ Διποίνου καὶ Σκύλλιδος ἐν Σικυῶνι ἴδε von Rhoden ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXIV σ. 122.

λοποννήσῳ ἤδη ἐπιχωριάζουσαν χαλκοτυπίαν, ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην ἀνάπτυξιν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ὑφιστάμενα τὰ ἐν ταῖς ἀνατολικάῃς ἐλληνικαῖς χώραις ἐργαστήρια, τὸ τῆς Χίου, τῆς Νάξου καὶ τῆς Σάμου, ἀλλὰ ταῦτα ὑπερηδοκιμήθησαν ὑπὸ τῶν πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων. Ταῦτα δὲ γίνονται πλέον τὰ κεντρικὰ ἐργαστήρια τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἰδίως δὲ τὰ τῆς Κορίνθου, τῆς Σικυῶνος, τοῦ Ἀργους καὶ τῆς Αἰγίνης. Ὁ δὲ Κάναχος ὁ πρῶτος τῶν ἐκκρίτων καλλιτεχνῶν τῆς Σικυῶνος ἐργάζεται ἤδη χάριν δύο τῶν ἐκπρεπεστάτων κέντρων τῆς ἐν Ἑλλάδι λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Μιλήτου¹. Ἐτι δ' ἀξιολογώτερα ἀπέδωκαν τὰ ἐργαστήρια τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Ἀργους.

Ἡ Αἶγινα ἦτο ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως προσωρισμένη, ὅπως ἀναδειχθῇ σταθμὸς ἐμπορικὸς ἐν τῷ Σαρωνικῷ κόλπῳ. Ἐν αὐτῇ εἶχεν ἀκμάσει κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀχαιῶν τέχνη ἐγχωρία συνδεομένη πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Σμίλιδος²· ἔπειτα δ' εἰς τοὺς Ἴωνας τῆς νήσου κατοίκους προσεπῆλθον γένη δωρικὰ, εἰσαγαγόντα ὡς ἐν Ἐπιδαύρῳ θεσμοὺς δωρικοὺς. Ἀλλ' ἡ χαρὰ κτηρίζουσα τοὺς Δωριεῖς ἀκαμψία καὶ ἀμβλύτης ἥκιστα ἡδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν νήσῳ ἐμπορικωτάτῃ οἷα ἡ Αἶγινα, καὶ διὰ ταῦτα αὕτη εἴπερ τις καὶ ἄλλη τῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον συνανηκουσῶν χωρῶν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεῖα νάποδῃ τὸ κέντρον τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Φεῖδωνος². Καὶ ἡ δωρικὴ δὲ ἀντίδρασις, ἥτις καὶ ἐνίκησεν ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς χερσονήσου, δὲν ἡδυνήθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν προϊούσαν ἀνάπτυξιν τῶν νησιωτῶν, ἀλλὰ ταύτην πολὺ μᾶλλον προῆγεν ἢ ἐν τῇ νήσῳ ἀνάκρασις καὶ συμβιώσις τῶν ἀρχαίων ἀχαιῶν γενῶν, τοῦ ἰωνικοῦ ἐμπορικοῦ φύλου καὶ τῶν Δωριέων μαχίμων. Οἱ Αἰγινῆται ἔνεκα τῆς ζωηρᾶς αὐτῶν κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνίας εἶχον γνῶσιν πάσης νέας προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ συμμετέσχον τῶν πλόων τῶν πρώτων Ἑλλήνων ναυτίλων τῶν πλευσάντων εἰς τε τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν

¹ Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 76.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 366.

Ἰταλίαν. Ἰδίως δὲ οἰκειότεραι ἦσαν αἱ ἐμπορικαὶ αὐτῶν σχέσεις πρὸς τοὺς Σαμίους, μεθ' ὧν εἶχον καὶ τὴν μεγίστην πνευματικὴν συγγένειαν. Κοινὴ δ' ἦτο εἰς ἀμφοτέρας τὰς νήσους καὶ ἡ λατρεία τῆς Ἥρας. Ἄλλως δ' οἱ νέοι Ἴωνες ἔποικοι τῆς Σάμου κατήγοντο ἀμέσως ἐκ τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Ἐπιδαύρου¹. Ἐκ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης οἰκειότητος τῶν δύο νήσων ἐξηγεῖται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Αἰγινήτου ἀγάλματοποιοῦ Σμίλιδος κατασκευὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς Σαμίας Ἥρας². Αἱ σχέσεις Σάμου καὶ Αἰγίνης ἦσαν οἰονεὶ σχέσεις ἀποικίας καὶ μητροπόλεως. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον καὶ ἡ ἐν Σάμῳ γενομένη ἐφεύρεσις τῆς χωνεύσεως τοῦ χαλκοῦ οὐδαμῶς ἔγεινεν ἀποδεκτὴ μετὰ τοιαύτης ταχύτητος καὶ προθυμίας ὥς ἐν Αἰγίνῃ. Ἐν Αἰγίνῃ ἄλλως ἐξησκεῖτο ἡδὴ ἀπὸ ἀρχαίων χρόνων ἡ κεραμευτικὴ, καὶ συγχρόνως ἤκμαζεν ἐν αὐτῇ ἡ κατὰ τὰ δωρικὰ νόμιμα εἰσαχθεῖσα γυμναστικὴ. Κατὰ ταῦτα ἡ τέχνη τοῦ χωνεύειν τὸν χαλκὸν εὗρισκεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ προϋπάρχοντα ἄριστα πρότυπα καὶ ἔδαφος γονιμώτατον μελλούσης ἀναπτύξεως.

Ἡδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου ἀξιοῦται τὸ αἰγινάϊον ἐργαστήριον φήμης αὐτόχροημα ἐθνικῆς. Καὶ ὁ μὲν Κάλλων τεχνουργεῖ ἀκόμη τρίποδας διὰ τὴν Σπάρτην κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον³, ἀλλ' ὁ Γλαυκίας ἐπιδίδεται καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν παράστασιν νικητῶν. Εἰκονίζοντο δὲ οὗτοι παρ' αὐτοῦ ἐν σχήμασι διαφόροις, παρέστησε δὲ καὶ ἀθλητὰς σκιαμαχοῦντας, ἥτοι εὗρισκομένους ἐν τῷ σταδίῳ τῆς προασκήσεως, δι' ἧς κατάρθωσαν νάποκτήσωσι τὴν δεξιότητα ἐκείνην τὴν ἀγαθοῦσαν εἰς τὴν νίκην⁴. Πράγματι δὲ οἱ καλλιτέχναι εἶχον ἡδὴ τοιαύτην πείραν περὶ τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὥστε οὐδεμίαν θέσιν αὐτοῦ ἦτο δυσχερὲς εἰς αὐτοὺς. Ταῦτά δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ περὶ τοῦ σώματος τῶν ζώων.

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω. Τόμ. Α' σ. 176.

² Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 59.

³ Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 78.

⁴ [Παυσανίου VI, 10, 1]. Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 82.

Καὶ δὴ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔπρεπε νὰ ἐκθέτῳ καὶ ἀνδριάντες ἵππων καὶ ἄρματα καὶ ἄλλα δὲ μνημεῖα, δι' ὧν αἱ ἀπώταται ἀποικίδες ἠθελον νὰ βλέπωσιν ἐν ταῖς τόποις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐν οἷς ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, μαρτυρουμένην τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρὸς τὴν τέχνην ἀγάπην. Τοῦτο δ' ἔπραξαν καὶ οἱ Ταραντῖνοι μετὰ τοὺς αἵματηροὺς αὐτῶν ἀγῶνας πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Πευκετίους. Δεξιώτατος δὲ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ὑπῆρξεν ὁ Αἰγινήτης γλύπτης, εἰς ὃν ἀνέθηκαν τὸ ἔργον, ὁ Ὀνάτας, ὅστις καὶ ἔπλασε χάριν αὐτοῦ συμπλέγματα πολυπρόσωπα, χαλκᾶς εἰκόνας πεζῶν καὶ ἱππέων μαχομένων καὶ ἥρωας συμμετέχοντας τοῦ ἀγῶνος. Εἰργάζετο δὲ ὁ Ὀνάτας μέχρι τῶν μέσων τοῦ πέμπτου αἰῶνος¹.

Πρὸς δὲ τοὺς Αἰγινήτας διημιλλᾶτο τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἄργους, ὅπερ εἶχε ποτε ἀποδεχθῇ τὴν τέχνην ἐκ τῆς Λυκίας καὶ ἔπειτα εἶχε λάβει νέαν ὥθησιν διὰ τῶν δύο Κρητῶν ἀριστοτεχνῶν. Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πόλει ὑπῆρχον μεγάλα ἐργαστήρια πρὸς παρασκευὴν τροπαίων καὶ συμπλεγμάτων ἀγαλμάτων. Ἰδίως δὲ κατεσκευάζοντο ἐν αὐτῇ μετ' ἐξαιρέτου φυσικῆς ἀληθείας ἵπποι ὁρομικοί. Ἀνῆλθε δ' εἰς τὸ κορύψωμα αὐτοῦ τὸ ἀργεῖον ἐργαστήριον διὰ τοῦ Ἀγελάδα², ὡς τὸ αἰγινάϊον διὰ τοῦ Ὀνάτα. Ἀμφότεροι δὲ συνειργάσθησαν ὁμοῦ περὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἀναθήματος τῶν Ταραντίνων περὶ τὸ 479 π. Χ.

Τὰ δὲ ἐργαστήρια τοῦ Ἄργους, τῆς Αἰγίνης, τῆς Κορίνθου, τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς Σπάρτης συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ σχέσεων ἀμοιβαίων. Ἡ δὲ ἀκμὴ αὐτῶν μαρτυρεῖ τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μέχρις αὐτοῦ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὑπεροχὴν τῆς δωρικῆς χερσονήσου, ἥτις προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς γυμναστικῆς. Λαμβάνοντες δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι αὕτη ἐτελειώθη ἐν δωρικαῖς πόλεσι, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ τὴν πλαστικὴν τέχνην δωρικὴν, καθ' ὅσον αὕτη ἀπέρρευσε μάλιστα ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ

¹ Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 79.

² Overbeck ἐνθ' ἀν. σ. 73.

παρέστησε μετ' ἀκριθείας καὶ πιστῆς ἀπομιμήσεως τῆς φύσεως τὸ γυμνὸν σῶμα τοῦ παλαιστοῦ καὶ τοῦ ὁρομέως. Τοιαύτη δὲ γλυπτικὴ εἶνε ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἰωνικὴν, φιληδοῦσαν εἰς τύπους λεπτοτέρους καὶ περιβάλλουσαν συνήθως τὰ κατασκευάσματα αὐτῆς δι' ἐνδυμάτων πολυπτύχων συνωδὰ πρὸς τὴν ἐσθῆτα, ἣν συνείθιζε νὰ φέρῃ ἡ φυλὴ τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ τοιαῦται ἀντιθέσεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιδειχθῶσιν ὑφιστάμεναι μέχρι τῶν ἐσχάτων. Καὶ δὴ εἶδομεν, ὅτι τοῦθ' ὅπερ συνήθως λέγομεν δωρικὸν ἔχει ὡς τὸ πλεῖστον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Δελφοῖς, ἔπειτα δὲ ὅλη ἡ ἱστορία τῆς τέχνης διδάσκει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ αὐτῶν δημιουργίᾳ ἐξῆλθον ἀπανταχοῦ τῶν ὁρίων καὶ φραγμῶν τῶν φυσικῶς χωριζόντων ἀπ' ἀλλήλων τὰς φυλάς, ἡ δὲ ὅλη αὐτῶν καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξις εἶνε αὐτὴ ἡ ἀκαταπόνητος ἐπιδίωξις ὁσημέραι τελειοτέρας ἐκφράσεως τοῦ κοινῶς χαρακτηρίζοντος τὸ ἐνιαῖον ἔθνος. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ πρόοδος τῆς τέχνης ἄρχεται μετὰ τῶν ἀποδημιῶν τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλα ἐπικοινωνίας τῶν ἐργαστηρίων. Διὰ ταῦτα δὲ αὕτη εὐδοκίμει μάλιστα καὶ τελεσφορεῖ ἔνθα συναντῶνται ἐπὶ τὸ αὐτὸ διάφοροι φυλαί. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ δρᾶσις αὐτῆς ἐκτείνεται πολὺ πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν κοιτίδων αὐτῆς. Καὶ δὴ οἱ Πελοποννήσιοι ἐργάζονται χάριν τῶν Ἀθηναίων, χάριν τῆς Θάσου, χάριν τῆς ἐν Ἰλλυρίᾳ Ἐπιδάμνου, χάριν τῶν Ταραντίνων καὶ Σικελιωτῶν ὡς καὶ χάριν τῶν Μιλησίων.

Κατὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες εὐρίσκουσιν ἐν τῇ τέχνῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐνότητα, καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἀπώταται τῶν ἀποικίδων φιλοτιμοῦνται εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλαι πόλεις διὰ τῆς ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ἱεροῖς ἀναθέσεως μεγάλων καλλιτεχνικῶν ἔργων νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτὰς ὡς μέλη τοῦ ἔθνους μὴ παρηλλαγμένα μηδὲ παρεκτραπέντα τῆς ἐθνικῆς τροχιάς. Διὰ τοῦτο τὴν ὅλην καλλιτεχνικὴν ἀνάπτυξιν ἡδύνατό τις νὰ ἰδῇ ἄριστα συνοψιζομένην μάλιστα ἐν τοῖς ναοῖς, οἵτινες ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῶν καὶ τῷ ὅλῳ τεμένει περιελάμβανον δείγματα παντὸς καλλιτεχνικοῦ εἴ-

δους καὶ πάσης περιόδου. Οἱ ναοὶ ἦσαν τὰρχαιότατα μουσεῖα τῆς πλαστικῆς, ἐν οἷς ἐφυλάσσοντο καὶ τὰ λείψανα τοῦ παρελθόντος, οἷοι οἱ ἐν τῷ Ἑραίῳ ἀποκειμένοι προφειδώνειοι ἐκ Πελοποννήσου ὀβελοὶ, ὡς ἱστορικὰ μνημεῖα ¹. Αἱ δὲ πλουσιώτεραι πόλεις καὶ οἱ ἡγεμόνες ἐκτιζον ἰδίαις δαπάναις θησαυροὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Δελφοῖς, ἐν οἷς ἀπετίθεντο τάναθῆματα αὐτῶν φυλασσόμενα ὑπὸ τῇ ἐπίβλεψιν τῶν ἱερέων.

Ἡ δ' ἐν ταῖς τέχναις διαλλαγή τῶν φυλετικῶν διαφορῶν διαγινώσκεται μετὰ τῆς μεγίστης σαφηνείας ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν τέχνῃ, ἣν διὰ ταῦτα ποίησιν, ἥτοι δημιουργίαν, ἐκάλεσαν οἱ Ἑλληνες, καὶ δὴ πρῶτον παρὰ τῷ Ὀμήρῳ.

Ἰπῆρχον ἄσματα εἶπερ τινὰ καὶ ἄλλα ἐπινοηθέντα ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ γεννηθέντα μετὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, καὶ δὴ κατ' αὐτὰς τὰς πρώτας κοινὰς ἐπιχειρήσεις μικτοῦ πλήθους ὁμοφύλων, τὰς μεγάλας πολεμικὰς μεταναστεύσεις τῶν Αἰολέων καὶ Ἀχαιῶν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς τέχνης Ἰώνων ἀοιδῶν εἰς ἓν ὅλον ἐξυφανθέντα καὶ συναποτελέσαντα πλουσίαν εἰκόνα ἀντικατοπτρίζουσαν τὸ κοινὸν παρελθόν. Ἰᾷσματα ταῦτα, καίπερ ἀπαιτήσαντα μακρὸν χρόνον γενέσεως καὶ τελειώσεως ἕνεκα τῶν πολλῶν σταδίων τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, καίπερ συναποτελεσθέντα διὰ τῆς συμμετοχῆς πολλῶν φυλῶν, πόλεων καὶ σχολῶν ῥαψωδῶν, εἶνε ὅμως ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου κατασκευάσμα ἐνιαῖον. Ἄσματα λοιπὸν τοιαῦτα ἔπρεπε νὰ γείνωσι κοινὸς θησαυρὸς τοῦ ἔθνους, ἱερὸν κειμήλιον τοῦ λαοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον μεγαλόурγημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος μετὰ τὴν εὐτυχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς συγχύσεως τῆς περιόδου τῶν μεταναστάσεων, ἡ ἀναμφίλεκτος μαρτυρία περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα οἰκειότη-

¹ [Ἐτυμολογικὸν μέγα ἐν λ. ὀβελός· πάντων δὲ πρῶτος Φεῖδων Ἀργεῖος νόμισμα ἐκοψεν ἐν Αἰγίνῃ καὶ διὰ τὸ νόμισμα ἀναλαβὼν τοὺς ὀβελίσκους, ἀνέθηκε τῇ ἐν Ἀργεὶ Ἡρᾷ.]

τος καὶ ἐνιαίας συναφείας ἀπάντων τῶν καθ' ἕκαστον φύλων καὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς κοινὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν. Ἐν τῇ ὁμηρικῇ ποιήσει ἀπέκτησαν οἱ Ἕλληνες συνειδήσιν ἐαυτῶν. Καὶ δὴ ὡς πρὸς μὲν πάντα τᾶλλα εἶδη τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τὸ ἔθνος εἶχε προβῆ εἰς ἀδέβαια μόνον δοκίμια, ἀλλ' ἐν τῷ ἔπει ἀπετυπώθη τὸ πρῶτον σαφῶς ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Διὰ ταῦτα ὁ Ὀμηρὸς ἀπέβη τὸ κέντρον τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως, γνώρισμα τῶν Ἑλλήνων διακριτικὸν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους.

Ὡς δ' αἱ λοιπαὶ τέχναι, οὕτω καὶ ἡ ἐπικὴ ποίησις ἔτυχεν τὸ πρῶτον καλλιιεργείας καὶ προαγωγῆς ἐν στενοῖς κύκλοις ὁμοτέχων· ἔπειτα δὲ διεδόθη μακρὰν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς κειμένων νήσων, ἰδίως δὲ τῆς Χίου καὶ τῆς Σάμου, διὰ πλανήτων ῥαψωδῶν. Οὕτως εἰσῆχθη μὲν ὡς ἀναγκαϊότατον κόσμημα εἰς τὰς ἐορτάς, μετηνέχθη δὲ διὰ τῶν πλοίων εἰς τὰς ἀποικίας καὶ ἔτυχεν ἐν ταῖς πόλεσι φρουρήσεως εὐλαβοῦς δίκην κειμηλίου δημοσίου. Ὁ Ὀμηρὸς ἀπέκτησεν ἀξίωμα παρὰ παντὶ τῷ ἔθνει. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐθεώρουν οἷονεὶ τι προνόμιον εὐγενείας τὴν μνείαν αὐτῶν ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασι· πᾶσα δὲ πόλις, πᾶσα μικρὰ νῆσος ἀντεποιεῖτο ταύτης τῆς τιμῆς. Καὶ οἱ μὲν Φωκαεῖς ἀνεφέροντο εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ νεῶν καταλόγου πρὸς ἀπόδειξιν τῶν περὶ τῶν Δελφῶν ἀξιώσεων αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτάρεσκος ἀλαζονεία καὶ ὁ κόμπος τῶν Κερκυραίων ἐστηρίζοντο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν αἰγλήν μεθ' ἧς περιέβαλλον τὴν νῆσον αὐτῶν οἱ περὶ Φαιάκων λόγοι¹.

Διὸ αἱ πόλεις αἱ ἀξιωθεῖσαι δυνάμεως καὶ ἀξιώματος ἐν τῷ ἔθνει ἐπεδίωκον γὰρ παραστήσωσι πρὸ πάντων τὸν Ὀμηρὸν δίκην ἑθνικοῦ τιнос ἥρωος ὡς ἴδιον ἐαυτῶν πολίτην· αἱ δὲ Ἀθηναὶ τελεσφορώτατα ἐδῆλωσαν τὴν ἑναρξιν τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἡγε-

¹ Οὕτως ἡ Νισυρος (Schwarz Bœotien σ. 13), τὰ Μέγαρα (Στράβωνος IX, σ. 394), ἡ Κέρκυρα (Θουκυδίδου I, 25). Ἡ Φωκίς ἀναφέρεται εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα (B 519) Ἰδὲ καὶ Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' σ. 780.

μονίας διὰ τῆς μερίμνης, ἣν κατέβαλον, ὅπως ἀποδώσωσιν εἰς τὸ ἔθνος πληρὴ καὶ ἐν ὅσον ἔνεστι γνησίῳ κειμένῳ τὸν Ὅμηρον, τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παρεδίδοντο μόνον διὰ τῶν χειλέων τῶν ἀοιδῶν, ἐνισχύετο δι' αὐτῶν παρὰ τῷ ἔθνει ἡ ἀπομνημόνευσις ποιημάτων· ἐξ ὅτου δὲ κατεγράφησαν, ὁ αὐτὸς Ὅμηρος ἔγεινεν ἡ βᾶσις πάσης ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἔμαθε νάναγινώσκει καὶ γράφει χάριν αὐτοῦ, καὶ παρὰ τε τὸν Εὐξείνιον Πόντον ὡς καὶ ἐν Γαλατίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ οἱ Ἕλληνες ἀπεδείκνυντο ὅτι ἀνῆκον εἰς τὸ ἔθνος ἀνατρέφοντες ἐν τῷ σχολείῳ τὰ τέκνα διὰ τοῦ Ὁμήρου.

Ἀλλὰ δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν φύλαξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ κοινοῦ θησαυροῦ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, τοῦ καρποῦ ἐκείνου, ὅστις εἶχεν ὠριμάσει ἐν τῷ εὐτυχεῖ κλίματι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους προσετέθησαν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους οἱ ὀρεσίβιοι, οἱ οὐδὲν ἐπιστάμενοι περὶ Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀχιλλέως, καὶ μετ' αὐτῶν συνεισώρμησεν εἰς τὸ ἔθνος πλησμονὴ νέων δυνάμεων. Ἐκ δὲ τῆς ἐπιμιξίας τῶν λαῶν ἐκείνων μετὰ τῶν Δελφῶν καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγεννήθη νέος κόσμος, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ εἰς τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς, τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἥθη, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν πλαστικὴν ἐπελθοῦσαι μεταβολαί. Τότε δὴ τότε συνέβη ἀνάλογόν τι καὶ ἐν τῇ ποιήσει, καὶ δὴ ὁ Πύθιος Ἀπόλλων ἀπεκαλύφθη ἐκπρεπέστατα ρυθμίζων δίκην νομοθέτου διὰ τῶν ἱερέων αὐτοῦ τὴν πρόσδον αὐτῆς.

Ὁ θεὸς Ἀπόλλων οὐδαμῶς εἶνε βεβαίως ξένος πρὸς τὸν ὁμηρικὸν κόσμον, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ὡς μαντικοῦ θεοῦ ἡ μεταβαλοῦσα τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησι κρατοῦσαν ἀντίληψιν τῶν τοῦ κόσμου μόνον μετὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἔγεινεν αἰσθητή. Ἡ δ' ἐπίδρασις αὕτη ἀντετίθετο πολλαχῶς πρὸς τὴν ἰωνικὴν ποίησιν. Εἰς τὴν ἀμέριμνον διαβίωσιν ἐν ἀπολαύσει τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου ἀντετάχθη ἡ ἀξίωσις τοῦ Γνώθι σαυτὸν, εἰς τὴν ἀπερίοριστον διάχυσιν πασῶν τῶν ὀρέξεων ἡ αὐστηρὰ πειθαρχία τῶν

τε ἀνθρώπων ἐκάστων καὶ τῆς εἰς πολιτείαν συνηνωμένης κοινω-
νίας. Ἀντὶ τῆς ἀπειροκάκου ἐπιμιξίας θεῶν καὶ βροτῶν ταφρεύε-
ται χάσμα μεταξὺ ἀμφοτέρων, καὶ τονοῦται σθεναρὰ ἡ ἀνάγκη
τοῦ ἐξιλασμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντὶ ραθύμου αὐταρκείας ἀπαιτεῖ-
ται τὰ νῦν ἀδιάκοπος ἔρευνα καὶ πνευματικὴ ἐργασία. Τοιαῦται
ὕπῃρξαν αἱ ἐν Δελφοῖς ἀναπτυχθεῖσαι ιδέαι. Πρὸς πραγμάτων
δ' αὐτῶν ἐκλήθησαν ἰδίως οἱ Δωριεῖς. Καὶ ἐστεροῦντο μὲν φαντα-
σίας δημιουργικῆς, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐρρωμένης αὐτῶν δραστηριό-
τητος ἦσαν ἐπιτηδειότατοι, ὅπως ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ὑπερτέρας καὶ
προνοητικῆς πνευματικῆς δυνάμεως συνωδᾷ πρὸς τὰς ἐν Δελφοῖς
κρατούσας ἀρχὰς ἰδρύσωσι πολιτικὴν κοινωνίαν καθ' ἑαυτὴν ἰσχυ-
ροτέραν, δοκιμωτέραν καὶ διαρκεστέραν πάσης ἄλλης δυναμένης
νᾶναπτυχθῇ ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν Ἰώνων τῆς Ἀσίας.

Ἀλλ' ὁ Πύθιος Ἀπόλλων δὲν ἀντετάσσετο πρὸς τὸν ὁμηρικὸν
κόσμον συνωφρυνόμενος μετ' ἠθικῆς σοβαρότητος ἀκάρπτου καὶ
ἀστεμφοῦς. Μὴ δὲν ἦτο αὐτὸς ἐκεῖνος ἡ πρώτη πηγὴ δυνάμεως
δημιουργικῆς, ὁ εἰσηγητὴς πάσης πνευματικῆς ὁρμῆς ὁ προσελ-
κῶν περὶ ἑαυτὸν πάντα τὰ συγγενῇ καὶ ἰσάξια αὐτοῦ πνεύματα ;
Ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ θεὸς τῶν Μουσῶν. Αἱ δὲ Μοῦσαι ἦσαν ἀρχῇ-
θεν νύμφαι πηγαῖαι, ὧν ἡ ἐνθουσιώδης φύσις δὲν ἦτο ξένη πρὸς
τὸν Ἀπόλλωνα, ὃν καὶ ἄγουσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Διόνυ-
σον. Ἀμφοτέροι δ' οἱ θεοὶ εἶχον κοινὰ δικαίωματα ἐν Δελφοῖς, καὶ
μετεῖχον ἐξ ἴσου τῆς κτήσεως τοῦ Παρνασσοῦ, τοῦ δελφικοῦ ἐορ-
τολογίου, τῆς ἐν τοῖς δελφικοῖς ἀετώμασι παραστάσεως. Ὁ δὲ
υἱὸς τῶν Μουσῶν Ὀρφεὺς, ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἱερᾶς ποιήσεως τῶν
Ἑλλήνων, ἦτο ἀοιδὸς ἀρυόμενος τὴν ἔμπνευσιν ἐκ τοῦ Ἀπόλ-
λωνος ἅμα καὶ τοῦ Διονύσου. Καὶ ὥς πρὸς τὰ τῆς τέχνης δὲ συν-
διηλλάγησαν. Πράγματι τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ὁ αὐλὸς δὲν ἦτο εἰς-
ηγμένος εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος· ἀλλὰ μετὰ τὸν ἱερὸν
πόλεμον, ὅτε ἀναδιωργανώθησαν τὰ Πύθια¹, προσετέθησαν εἰς
τοὺς ἀγῶνας κιθαρισμοῦ καὶ ἄσματος καὶ ἀγῶνες αὐλφodίας, ὁ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 383.

δὲ Ἀργεῖος αὐλωδὸς Σακάδας, ὅστις συνήνωσεν εἰς μεγαλοπρεπῆ σύνθεσιν τοὺς λόγους τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν, λέγεται κατορθώσας νὰ συνδιαλλάξῃ πρὸς τὸν αὐλὸν τὸν Πύθιον θεόν¹.

Ἐκτοτε δὲ κιθάρα καὶ αὐλὸς ἦσαν διὰ παντὸς τοῦ χρόνου συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα ἐν Δελφοῖς καὶ συναπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς. Ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ θεὸς τῶν ἀγροτῶν, ὁ διαχέων εἰς βίον φυσικὸν καὶ ἀβίαστον πλουσιωτάτην τὴν εὐφροσύνην τῶν ἐορτῶν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἀπόλλων συνήθροιζε περὶ ἑαυτὸν μᾶλλον τοὺς λογάδας τοῦ ἔθνους τοὺς ἔχοντας ἔννοιαν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ τέχνης καὶ τῶν ιδεωδῶν σκοπῶν τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, διὰ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου ἀπέβαινον συγχρόνως οἱ Δελφοὶ τὸ ἱερὸν κέντρον κινήσεως καθαρῶς δημῳδους. Διὰ μόνης δὲ τῆς ἀξίας λόγου ταύτης συνενώσεως τῶν δύο θεῶν τῆς ᾠδῆς καὶ τῆς ἐξάλλου χαρμοσύνης τῶν ἐορτῶν κατωρθώθη, ὅπως ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν δυνηθῇ νὰ ποκτῇ ὑπάτην ἐξουσίαν ἐν τοῖς ποιητικοῖς καὶ μουσικοῖς πράγμασι καὶ διαμορφώσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ καὶ ἐν τούτῳ τῷ εἶδει τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καθαρῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ θεμελιώδης ιδέα τῆς ἀπολλωνίου μουσικῆς τέχνης εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ κρατοῦσα ἐν ταῖς λαιπαῖς ἐκ τῶν Δελφῶν ἐξαπτομέναις καλλιτεχνικαῖς ἐκδηλώσεσιν. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς εἶνε κίνησις ἀπορρέουσα ἐκ ψυχῆς βαθέως συγκεκινημένης· ἀλλ' ἡ κίνησις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καθ' ἑαυτήν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον ἐναπόκειται νὰ γείνη κύριος αὐτῆς χωρὶς νὰ παραλύσῃ αὐτήν.

Καὶ δὴ ἡ τέχνη ἄρχεται εὐθὺς ὡς ὁ ἄνθρωπος δεσπότης τοῦ πλημμυροῦντος αἰσθήματος, κατορθόνων νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ τὴν προσήκουσαν μορφήν καὶ ἔκφρασιν. Εἰς τοῦτο δὲ συντελοῦσιν ὁμοῦ δύο τινά, ἡ λέξις, ἡ ἐκφράζουσα τὴν οὐσίαν τῆς συγκεκινημένης ψυχῆς, καθ' ὃν περίπου τρόπον τὸ χρῶμα παρέχει ψυχὴν καὶ ζῶν ἐν τῷ διάγραμμα. Ἡ δ' ἐλευθέρα καὶ τελεία κυριαρχία

¹ Hiller Sakadas der Aulet ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI σ. 79.

τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν ἐνδιαθέτων αἰσθημάτων ἐκδηλοῦται, ὅταν αἱ λέξεις δὲν ἐκχέωνται ἀκανονίστως, ἀλλ' εἶνε διατεταγμέναι κατὰ τακτὸν ρυθμὸν καὶ ἔννομόν τιν' ἀκολουθίαν καὶ ἐναλλαγὴν συλλαβῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν· βάσις δὲ τοῦ συστήματος τούτου εἶνε, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, αἱ ἀπλούσταται τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν. Ἀλλ' ἡ συγκίνησις διακατέχει τὸν ὅλον ἄνθρωπον· διὸ πρέπει καὶ τὸ σῶμα νὰ συμμετέχῃ τῶν ρυθμικῶν κινήσεων τοῦ ἄσματος. Οὕτω δὲ μελική, ποίησις, στιχουργία καὶ ρυθμικὴ ὄρχησις συνεννοῦνται εἰς ἓν ὅλον, ὅπερ ἐν τῇ ἀρμονικῇ ταύτῃ συνανακράσει εἶνέ τι καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἰδιαζόντως ἑλληνικόν.

Ἡ ποιητικὴ τέχνη εὐρίσκετο εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ μαντεῖα. Καὶ ταῦτα διότι αἱ δελφικαὶ ἀποκρίσεις ἦσαν χρησμοὶ ἔμμετροι ἐκφερόμενοι ὑπὸ τῆς Πυθίας τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους, τὸ ἔαρ, ὅτε ὁ Ἀπόλλων ἐπέστρεφεν εἰς τοὺς Δελφοὺς, ἔπειτα δὲ καθ' ἕκαστον μῆνα ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ὁ θεὸς οἶονεῖ ἐδέχετο εἰς ἀκρόασιν πόλεις, ἡγεμόνας καὶ ἰδιώτας. Ὑπῆρχε λοιπὸν πρὸς σύνταξιν τῶν χρησμῶν ἀνάγκη ἀνδρῶν ἐμπείρων τῆς ποιητικῆς καὶ εὐκόλως χειριζομένων τὰς τε λέξεις καὶ τοὺς στίχους. Μόνιμον δὲ μέτρον τῆς χρησμοφῶδίας ἦτο ὁ ἐξάμετρος, οὗ ἡ ἐφεύρεσις προσεγράφετο ὑπὸ ἀρχαίας παραδόσεως εἰς τὸ δελφικὸν μαντεῖον καὶ δὴ εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἱέρειαν, τὴν Φημονόην¹.

Πρὸς τούτοις δ' ἐχρειάζετο ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ ἐορτάσιμα ἄσματα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ οἱ ταῦτα δὲ ποιοῦντες ὑμνογράφοι ἦσαν ἱερεῖς καθ' ἃ καὶ οἱ ἀρχαιότατοι γλύπται, καὶ συναπετέλουν ἰδίας συντεχνίας. Εἰς τοιούτους δ' ἱεροὺς θιάσους ὁμοτέχνων αἰοιδῶν ἀνῆκον ὁ Λύκιος Ὡλῆν, ὁ Δελφὸς Φιλάμμων, ὁ Κρῆς Χρυσόθεμις, οἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐπινοηθέντες ὕμνοι διεδίδοντο μετὰ καὶ τῶν ἀποστόλων τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς ἀπάσας τὰς ἀποικίδας.

¹ Στράβωνος IX, σ. 419. Πανσανίου X, 6, 7. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 335, 387.

Γεγονὸς δὲ εἴπερ τι καὶ ἄλλο μαρτυροῦν τὴν σημασίαν τῶν ἱερῶν ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιήσεως εἶνε ἢ, καθ' ὅσον γινώσκουμεν, ἐν τοῖς χρησιμοῖς καὶ τοῖς ὕμνοις πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἐπικοῦ ἐξαμέτρου¹.

Ἄλλ' ἢ ἐπίδρασις, ἣν οἱ Δελφοὶ ἐξήσκησαν ἐπὶ τὴν ποίησιν, δὲν περιωρίσθη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, εἰς τὴν ἐν τῷ ναῷ λατρείαν καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ χρηστηρίου. Πράγματι δὲ οἱ ἱερεῖς χάριν ἀνυψώσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἀξιώματος τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἱεροῦ εἰργάζοντο ἀνενδότης πρὸς προαγωγὴν πάσης δημώδους τέχνης ἀνταποκρινομένης πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Καὶ δὴ ἡγωνίζοντο νὰ ἐλκύωσι μὲν εἰς τοὺς Δελφοὺς τοὺς λογάδας τῆς διανοίας, νὰ παρέχωσι δ' εἰς αὐτοὺς τιμητικὰς ἑδρας ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τιμῶσι κατὰ παντοίους τρόπους τὴν μνήμην αὐτῶν ἔτι καὶ μετὰ θάνατον. Οὕτω δὲ συνεκροτήθησαν σχολαὶ ποιητικαὶ συνδεόμεναι στενῶς πρὸς τὸ ἱερὸν, καθ' ἃ καὶ ἡ ἱερὰ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ.

Ἡ δὲ ἀξιολογωτάτη τῶν τοιούτων σχολῶν εἶνε ἡ συναπτομένη πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου. Ἐκεῖνος εἶνε ὁ πρῶτος γνωστὸς διδασκτικὸς ποιητῆς, ὅστις τρόφιμος γενόμενος δελφικῆς σοφίας² παρέστη πρὸ τοῦ ἔθνους, καὶ ἐπειράθη νὰ ἐκθέσῃ ἐν εὐρυτέρᾳ συνθέσει καὶ ἀκολουθίᾳ τὸ κεφάλαιον τῆς σοφίας ταύτης, ἥτις τέως ἀνεκοινοῦτο μόνον διὰ βραχειῶν γνωμῶν. Καὶ δὴ ἐν φραστικῇ τῷ τρόπῳ συγγενεῖ πρὸς τὸν τῶν δελφικῶν χρησμῶν παρῆχον τὰ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου συνηγμένα ποιήματα³ ἀκριβολόγους ὁδηγίας χρησίμους εἰς τὰς διαφόρους τάξεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τοὺς ἵππεῖς καὶ τοὺς ἀγρότας, ὁδηγίας ἀναφερομένας εἰς τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον. Ἐν ἄλλοις δὲ ποιήμασιν ἡθροίσθησαν λόγοι περὶ θεῶν καὶ ἡρώων χάριν χωρισμοῦ τῶν καθ' ὅλου ἐλληνικῶν μύθων ἀπὸ τῶν

¹ B d e k h εἰς *Πλάτωνος* Μένων καὶ Νόμους σ. 26.

² Περὶ τῶν σχέσεων Ἡσιόδου καὶ Ὀρφείως πρὸς τοὺς Δελφοὺς ἴδε Kortegarn *Tabula Archelai*. 1862.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 563.

ἐχόντων τοπικὴν μόνον σημασίαν καὶ διὰ τοῦτο παραδιδομένων εἰς λήθην. Καὶ δὴ πρὸς μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Αἰγίμιου¹ συνήφθη παράστασις κανονικῆς εἰκόνης τῆς δωρικῆς πολιτείας, ὃ δὲ περὶ τοῦ "Ελλήνος λόγος ἔτυχεν ἐπεξεργασίας ποιητικῆς, καὶ πᾶσαι δ' αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις, ὧν ἄπτονται τὰ ποιήματα τοῦ "Ησιόδου, ὑποτάσσονται εἰς θεῖαν τινὰ ἐκ τῶν ἄνωθεν ἐποπτεῖαν. Εἶνε φανερόν, ὅτι πάντα ταῦτα εἶνε ιδέαι τοῦ δελφικοῦ ἱερατείου, ιδέαι ἡθικαὶ ἅμα καὶ πολιτικά, εὐρισκόμεναι εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς διαπνεούσας τὸν ὁμηρικὸν κόσμον. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ "Ομηρος καὶ ὁ "Ησίοδος θεωροῦνται οἱ δύο πόλοι τῆς ἐλληνικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως.

Οἱ "Ελληνες συνείθιζον νάντιλαμβάνωνται ἀντιθέτων τάσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου ὡς προσωπικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Διὸ παρίστανον καὶ τὸν "Ομηρον καὶ τὸν "Ησίοδον ἐν ἀγῶνι πρὸς ἀλλήλους², καίτοι ὁ ποιητὴς τῶν "Εργων καὶ "Ημερῶν, οὗ ὁ οἶκος εἶχε μεταναστεύσει εἰς τὸν "Ελικῶνα ἐκ τῆς αἰολικῆς Κύμης, ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς τὸ ἀρχαιότερον ἔπος παρήκμαζεν ἤδη, καίπερ διατηρήσας ἐξ αὐτοῦ πολλὰς γλωσσικὰς ιδιότητας, οἷον τὴν χρῆσιν τοῦ δίγαμμου³, ὅπερ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Τυρταίου⁴ ἐξέλιπεν ἤδη ὀλοτελῶς. Κατὰ ταῦτα τὰρχαιότατα τῶν ποιημάτων τῆς ἡσιοδείου σχολῆς πρέπει νὰ χρονολογηθῶσι περὶ τὸ 800 π. Χ., ἥτοι ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. "Αλλ' οὐχ ἥττον ὑπῆρχον ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ ἀγῶνος τῶν δύο ποιητῶν ἐν Χαλκίδι, κατ' αὐτὰς δ' ἐνίκησεν ὁ "Ησίοδος. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶχεν οἰκειοτάτας σχέσεις πρὸς τὴν Χαλκίδα, οὐδ' ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀπολλωνίος ὑμνωδία ἀλλαγῶν που μετὰ πλείονος ζήλου ἢ ἐν Χαλκίδι, ἢ δὲ

¹ "Ιδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 150. Τὸ περὶ Αἰγίμιου ἔπος προσεγράφετο καὶ εἰς τὸν Μιλήσιον Κέρκυππα.

² "Ο Ἀγὼν "Ομήρου καὶ "Ησιόδου εἶνε περὶ ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐπιτομὴ ἀρχαιοτέρου ποιήματος. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 918.

³ "Ιδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 24.

⁴ "Ιδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 309 κ. ε.

πόλις ἔθετε διηγεκῶς μετὰ προθυμίας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δελφικοῦ θεοῦ τὸ ἄνθος τῆς νεότητος αὐτῆς¹.

Ὅπου δὲ καὶ ἂν διεδόθη διὰ τῶν Χαλκιδέων ἡ δελφικὴ ἐπίδρασις, εὐρίσκομεν τὴν ἐπενέργειαν τῆς αὐτῆς ποιήσεως. Καὶ ἐν μὲν Κορίνθῳ μιμητῆς τοῦ Ἡσιόδου ὑπῆρξεν ὁ Βακχιάδης Εὐμηλος, ὅστις ἔφαλε περὶ τὸ 740 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10) τὸ παρελθὸν τῆς πατρίου πόλεως. Μετὰ δὲ τῶν Λοκρῶν ἀποίκων τῶν κτισάντων ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ τὴν Μάταυρον συμμετενάστευσεν ὁ οἶκος τοῦ Τισίου, ὅστις ἐπ' ἴσης ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τὸν Ἡσιόδον καὶ συμμετήγαγε τὴν τέχνην αὐτοῦ εἰς τὴν Μάταυρον, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν Ἰμέραν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ ἐξηκολούθησε ζῶσα ἡ τέχνη· ἐν τῇ χώρᾳ δ' ἐκείνῃ ὑπῆρχον καὶ ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ συνθῆται πρὸς τιμὴν τῶν ἡσιοδείων Μουσῶν². Ἡ Θεογονία ἀπέβη ὁ κανὼν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, οὐδεμία δὲ ἄλλη ποιήσις μετὰ τὴν ὁμηρικὴν διεισέδυσεν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ αὐτὸν, ὡς εἰπεῖν, τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων ὡς ἡ γνωμικὴ ποιήσις τοῦ Ἡσιόδου. Ἦτο ἡ πνευματικὴ τῆς νεότητος τροφή. Αἱ ἐν αὐτῇ ἐκφραζόμεναι ιδέαι ἐπαναλαμβάνονται ὡς τι γνωστὸν παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ τοῖς φιλοσόφοις. Ὡς τὸ ἀρχαιότατον δὲ τῶν Ἑλλήνων διδακτικὸν ποίημα ἀνεπλήρουν παρ' αὐτοῖς τάρχαῖα γραπτὰ μνημεῖα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς, ὅσα ἐκέκτηντο οἱ ἄλλοι λαοί. Ἦτο ἡ τελειοτάτη συμπλήρωσις τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους· ἐκ δὲ τῆς σχέσεως ταύτης τῶν δύο ἐπικῶν σχολῶν πρὸς ἀλλήλας ἐξηγεῖται ὁ λόγος, δι' ὃν ἀμφοτέραι ἐθεωροῦντο παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ βᾶσις ἐθνικῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου.

Καὶ ἐν τῇ λυρικῇ δὲ ποιήσῃ ἐπεκράτησαν δύο τάσεις. Καὶ ἀμφοτέραι μὲν εἶχον ἀφετηρίαν τὴν ἀφθονοῦσαν ἀσμάτων νῆσον Λέσβον, ἐν ᾗ οἱ ἐκ Βοιωτίας μεταναστεύσαντες Αἰολεῖς εἶχον εὐ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 53.

² Συνθῆται τῶν Μουσῶν Εἰσιοδείων ἐν ἐπιγραφῇ παρὰ *Ραγναθῇ* (*Antiquités Helléniques* Τόμ. Β' σ. 587).

ρει θαυμασίαν ανάπτυξιν πολιτισμοῦ· ἀμφότεραι δ' ἐξεβλάστησαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος, καὶ εἶνε ἀχώριστοι ἀπὸ τοῦ κρούσματος τῆς ἐγγόρδου λύρας. Τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς λυρικῆς ποιήσεως περιωρίζετο κυρίως εἰς τὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, τὰς περιπετείας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν καθ' ἑκαστον ἀτόμων, καὶ ἐξέφραζεν ἐν διαχύσει διὰ τοῦ ὅσματος τὰς βαθυτάτας τῆς ψυχῆς συγκινήσεις. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ λυρική ποίησις, ἣν ἤγαγεν εἰς καλλιτεχνικὴν τελείωσιν περὶ τὸ 600 π. Χ. ὁ 'Αλκαῖος¹ καὶ ἡ Σαπφώ. 'Αλλὰ τὸν δελφικὸν θεὸν μόνον τὸ ἄλλο εἶδος ἠδύνατο νὰ εὐαρεστήσῃ, ἅτε ἀφιστάμενον τῶν ἰδιοτροπῶν διαθέσεων καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ πάθους καὶ τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος καὶ ἔχον ἀντικείμενον μᾶλλον τὸ καθ' ὅλου ἰσχύον, τὸ ἐς αἰεὶ διαρκοῦν.

Διὰ δὲ τῆς εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα μεταφορᾶς τῶν σπερμάτων τῆς τοιαύτης ψῆδης ἤκμασε λυρική ποίησις δωρική. 'Αλλ' ἦτο δωρική μόνον ὑπὸ τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν, ὅτι ἐκαλλιεργήθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν ἐκείνων ἱερέων, οἵτινες εἶχον ὑπάρξει οἱ εἰσηγηταὶ τῆς τε δωρικῆς πολιτείας καὶ τῆς δωρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. 'Αληθῶς οὐ μόνον ὁ ἰδρυτὴς τῆς τοιαύτης λυρικῆς ποιήσεως, ὁ Τέρπανδρος, ἦτο γέννημα τῆς ἐν Λέσβῳ 'Αντίσσης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄριστοι τῶν ποιητῶν τοῦ εἶδους τούτου ἀνῆκον εἰς χώρας ἀφισταμένας μακρὰν τῶν οἰκήσεων τῆς δωρικῆς φυλῆς. 'Ο 'Αλκμάν ἀκμάσας μεταξὺ τοῦ 670 καὶ τοῦ 650 π. Χ. ἦτο Λυδὸς ἐκ γενετῆς, ὁ δὲ Τισίας ὁ ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτοῦ στήσεως τῶν χορῶν ἐπονομασθεὶς Στησίχορος κατήγετο ἐκ τῆς χαλκιδικῆς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως Ἰμέρας², ἐν ᾗ περὶ τὸ 600 π. Χ. μετωχέτευσε τὴν ἐπικὴν ποίησιν εἰς τὴν λυρικὴν καὶ κυριώτατα προήγαγε τὴν ἐθνικὴν ποίησιν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ εἶνε μὲν ὅλος διάφορα τὰ φυσικὰ δῶρα καὶ ἀνόμοιοι οἱ σκοποὶ τῶν ἀριστέων τούτων τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἀποτελοῦσι σχολὴν κοινὴν,

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 544.

² Bernhady Grundriss der griechischen Litteratur Τόμ. Β', 1 (1867) σ. 655

ὅτι ἡ ποίησις αὐτῶν ἦτο συνδεδεμένη πρὸς φράσιν μουσικὴν ἔχουσαν μὲν πλούσιον τὸν σχηματισμὸν, ἀλλ' ἐρρυθμισμένην κατὰ νόμους αὐστηροὺς καὶ ἀκολουθοῦσαν παράδοσιν σταθεράν.

Ἡ ἐπτάχορδος λύρα τοῦ Τερπάνδρου, ἧς οἱ μουσικοὶ ἤχοι περιελάμβανον ἀκριβῶς σύστημα ὀκτῶ φθόγγων, ἐξηκολούθησε μένουσα τὸ κανονικὸν ὄργανον τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν μουσικῶν ἀναλογιῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ¹. Τό τε μέλος καὶ ἡ στιχοιργία ἐξεδήλουν διάθεσιν ψυχῆς ἡρεμον, ἀρρενωπὴν καὶ σώφρονα, πᾶν δὲ πάθος συγκεχυμένον ἀπεκλείετο, καὶ αὕτη δὲ ἡ διακαεστάτη συγκίνησις τοῦ πνεύματος συνεδέετο πρὸς μέτρον αὐστηρόν. Ἡ δὲ ᾠδὴ εἶχε χαρακτῆρα δημόσιον, ἐπειδὴ ἀντικείμενον αὐτῆς ἦτο τὸ ἀξιόσυν τὴν κοινὴν ἀπάντων προσοχὴν, ἡ λατρεία τῶν θεῶν καὶ ὁ πολιτικὸς βίος. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ποιήσει ἦτο ἱερὰ ὑποχρέωσις, ὡς καὶ ἐν τῇ πλαστικῇ, ἡ ἐπίδειξις εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ πρὸς πᾶν ὅτι θεῖον. Ὅτε δὲ ὁ Στησίχορος ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ἱερέων παραβὰς ἐν τῷ περὶ Ἑλένης λόγῳ τὸν τοιοῦτον κανόνα, ἠναγκάσθη νάνακαλέσῃ ἐπισήμως τὰ περὶ αὐτῆς λεχθέντα. Τοιαύτη ἦτο ἡ πειθαρχία, ἣν κατάρθονον νὰ ἐπιβάλλωσιν οἱ Δελφοί. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐν τῷ τοιοῦτῳ εἶδει τῆς ποιήσεως ἦτο τοῦτο, ὅτι τὰ ᾄσματα ἦσαν χορωδία. Καὶ δὴ ὑπὸ χορῶν διαμιλλωμένων πρὸς ἀλλήλους ἐψάλλετο ἐν Δελφοῖς τὸ Πύθιον μέλος ἐν συνοδίᾳ κιθάρας καὶ αὐλοῦ· ἐν πάσαις δὲ ταῖς δωρικαῖς πόλεσι τὸ χορικὸν ᾄσμα καὶ ἡ χορική ὄρχησις συνετέλουν, ὅπως οἱ πολῖται αἰσθάνωνται ἑαυτοὺς ἀπὸ νεότητος μέλη ἐνὸς ἀρμονικοῦ συνόλου καὶ διδάσκωνται τὸ καθυποτάσσειν πάντα τὰ ἴδια πάθη εἰς τὴν ἔκφρασιν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ προνήματος.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ Σπάρτη ὑπέταξε τὸ δεύτερον τοὺς Μεσσηνίους καὶ ὑπερενίκησε νικηφόρος πᾶσαν ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἔφθασεν ἐν αὐτῇ καὶ ἡ δωρική λυρική ποίησις εἰς ἀνάπτυξιν τελείαν. Ὡς δὲ οἱ εἰσηγηταὶ καὶ ἀριστεῖς τῆς

¹ Περὶ λύρας καὶ αὐλοῦ ἴδε Lübbert Prooem. 1886 σ. 17.

τέχνης ὑπῆρξαν ἥμιστα Δωριεῖς, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὑπῆρξεν ἥμιστα καθαρῶς δωρική. Καθ' ὅλου δὲ δὲν ἐγένετο ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει χρήσις φυσικῆς τινος διαλέκτου, ἀλλὰ τινος γλώσσης τεχνητῆς, ἣν ἀπεδέχθησαν ἅπαντες οἱ ποιηταὶ τῶν χορικῶν ἁσμάτων καὶ ὅτε ἦσαν Αἰολεῖς καὶ Ἴωνες. Τὸ ἰδίωμα δὲ τοῦτο μετεχειρίσθη καὶ ὁ Τυρταῖος, ὅτε δὴ, καθ' ἃ καὶ ὁ Τέρπανδρος καὶ ὁ Θαλήτας, ἐκλήθη κατὰ τοὺς δελφικοὺς χρησμούς εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἐποίησεν ἐν αὐτῇ τὰ ἐμβατήρια αὐτοῦ. Εἶνε ἡ αὐτὴ ἐκείνη γλῶσσα ἡ ἀπηχοῦσα ἐν τοῖς ἱερατικοῖς ποιήμασι τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Πινδάρου. Αὐτὴν εὐρίσκομεν ἅπανταχοῦ ἔνθα παρατηρεῖται δελφικὴ ἐπίδρασις¹, φέρει δὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ σοβαροῦ καὶ πανηγυρικοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ἱερατικὸς ῥυθμὸς ἐν τῇ πλαστικῇ τῇ ὑπηρετικῇ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναοῦ. Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀναπτύξει μέρους οὕτως ἀξίου λόγου τοῦ ὅλου ἐθνικοῦ πλούτου τῶν Ἑλλήνων, οἷα εἶνε ἡ λυρικὴ ποίησις, δὲν δύναται νὰ παραγνωρισθῇ ἡ ῥυθμιστικὴ ἐπίδρασις τῶν Δελφῶν.

Οὕτως ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐλληνικῆς τέχνης δὲν ὑπῆρξε πράγματι τελείως ἐλευθέρα, ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἔσχον μεγάλην καὶ ἰσχυράν ἐπ' αὐτὴν ῥοπὴν. Ἄλλως δ' ἐν τῇ ποιήσει μόνον γνήσια ἐθνικὰ σπέρματα ἐκαλλιεργήθησαν. Πράγματι δὲ καὶ ἐκεῖνα, ὅσα πιθανῶς ἐλάβον μορφήν μονιμωτέραν διὰ τῆς παρορμήσεως ὑπὸ ξένου πολιτισμοῦ, ὥς ἐπὶ παραδείγματι ἡ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δόξα, ἐνυπῆρχον ἤδη ὡς προαίσθημα βαθέως ἐγκεχαραγμένα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἔθνους, καὶ εἶχον ἀποτελέσει ἰδίως κτῆμα τῶν σοβαρῶν ὁρειῶν φύλων τῆς βορείου Ἑλλάδος. Οὕτω συνελέχθη μετὰ

¹ Περὶ τῆς δελφικῆς γλώσσης ἴδε Ahrens Über die Mischung der Dialekte in der griechischen Lyrik ἐν ταῖς Verhandlungen der dreizehnten Versammlung deutscher Philologen [in Göttingen vom 29 September bis 2 Oktober 1852.] Göttingen. 1853 σ. 55 κ. ἔ. [Καὶ ἐν ταῖς τοῦ Ahrens Kleine Schriften. Hannover. 1891. σ. 157]. Περὶ δὲ ἀναλογιῶν μεταξὺ τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῆς δωρικῆς ποιήσεως ἔξ ἐνός, ἔξ ἑτέρου δὲ τῆς γλώσσης τῶν χρησμῶν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἴδε Götting Praef. Hesiod. σ. XIV. Ahrens Dial. Dor. σ. 410.

μεγάλης σοφίας πᾶν ὅτι ἀγαθὸν εἶχον αἱ διάφοροι φυλαί, καὶ δὲν προῆλθεν ἀντίδρασις μετὰ τοῦ ποιήσεως τεχνικῆς καὶ δημώδους, ἱερατικῆς καὶ κοσμικῆς. Δὲν ἐνεκεντρίσθησαν κλάδοι ξένοι εἰς τὸν αὐτοφυῆ κορμόν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ αὕτῃ ἡ ἐκ Δελφῶν ἐπίδρασις συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὴν δημιουργίαν καθαρῶς ἐθνικοῦ ἄσματος, ὅτε αἱ διάφοροι καλλιτεχνικαὶ ῥοπαὶ τῶν Ἑλλήνων συνηνώθησαν πρὸς ἀμοιβαίαν προαγωγὴν καὶ ἐγεννήθη ἡ συνειδήσις τῶν κοινῶν αὐτῶν σκοπῶν. Οὕτως ἡ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ἔμεινεν ἐθνικὴ καὶ ἀπέβη ἐνιαία, συνεχὴς καθ' ἑαυτήν, προαγομένη ὑπὸ ἐσωτερικῆς ἁρμονίας καὶ μένους ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον συμβάντων καὶ προσώπων. Καὶ ἦτο μὲν ἀληθῶς παρὰ τοῖς Ἑλλήσι μέγα τὸ ἀξίωμα τῶν ἀριστέων τῆς τέχνης, ἀλλ' οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ γραμματείᾳ νὰ ἐξασκήσῃ εἰς ἀνὴρ καθ' ἑαυτὸν τοιαύτην αὐτογνώμονα ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γραφὴν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν εἶδος, οἷαν ἐπὶ παραδείγματι παρατηροῦμεν παρὰ πολλοῖς τῶν Ῥωμαίων συγγραφέων.

Τέλος δ' ἐπενήργησαν οἱ Δελφοὶ ὡς πνευματικὸν κέντρον ἐπὶ πάσας τὰς τέχνας, ἐφ' ἃς ἐξικνεῖτο ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν οὕτως, ὥστε αὗται οὐ μόνον ὑπὸ ἐνὸς πνεύματος νὰ ἐμπνέωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ συνενῶνται πρὸς ἓνα σκοπὸν κοινόν. Ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἐγκείται τι τὰ μάλιστα χαρακτηρίζον τὸν καλλιτεχνικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δηλὰ δὴ οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς τέχνης δὲν φύονται χωριστὰ ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ δὲ, ἀλλὰ συνενοῦνται πρὸς ἀλλήλους εἰς σύμπλεγμα ζῶν. Ἡ δὲ λατρεία συμπεριλαμβάνει καὶ συνενώνει ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάσας τὰς καλλιτεχνικὰς ῥοπὰς. Πρὸς δόξαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ὑψοῦνται μὲν οἱ κίονες ὑποβαστάζοντες τὸν λίθινον ὄροφον, πληροῦνται δὲ δι' ἀγαλμάτων τὰ πτερὰ, τάετῳματα καὶ αἱ μετόπαι τοῦ ναοῦ, κοσμοῦνται δὲ οἱ τοῖχοι τῶν ναῶν διὰ ταπῆτων ὑφαντῶν, οὓς ἔπειτ' ἀντικαθιστάνει ἡ γραφικὴ. Εἰς τοῦ αὐτοῦ δὲ θεοῦ τὸν αἶνον συντελεῖ ὁ ὕμνος καὶ τὸ ἐπινίκιον ἄσμα, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ὄρχησις. Καὶ δὴ ἡ τέχνη πάντοτ' ἐδοῦλεν εἰς τὸ

θεῖον, οὐδ' ἔγεινέ ποτε ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ καθημερινὸν καὶ τὸ καθαρῶς ἀνθρώπινον. Καὶ ἐν ταῖς νίκαις δ' αὐταῖς ἐξυμνεῖτο μόνον ὁ ὑπὸ τῶν θεῶν εὐλογηθεὶς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἐπινίκιος ὕμνος μετεπήδ' ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ὑμνουμένου νικητοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θεῶν.

Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς μεγάλης ἐνότητος ἐν τῇ τέχνῃ ἐφαντάζοντο οἱ Ἕλληνες καὶ τὰς Μούσας οἰοεῖν τινα χορὸν, ἐξ οὗ ἡδυνάτουν νὰ ὑπολάβωσιν ἀποσπασμένην μίαν αὐτῶν καὶ μόνην, τὸν δὲ Ἀπόλλωνα ὡς τὸν μουσαγέτην τοῦ χοροῦ ἐκείνου. Ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο εἰκὼν ποιητικὴ, ἀλλὰ δοξασία θρησκευτικὴ, ἣν καὶ παρέστησαν ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ προνάου τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ διὰ μεγαλοπρεποῦς συμπλέγματος ἀγαλμάτων. Οὕτω δὲ πράγματι ὁ δελφικὸς Ἀπόλλων ἴσταται ἐν μέσῳ παστῶν τῶν ὁδῶν, ὅς ἐπορεύετο ἢ τε ἔρευνα καὶ ἢ τέχνη, δίκην ὑπερτέρου τινὸς θαίμονος τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἰς ὃν, περιβαλλόμενος ὑπὸ τῶν λογάδων τοῦ ἔθνους, ἔδωκε μεγαλοπρεπῆ καὶ εὐδιάγνωστον ἐθνικὴν ἔκφρασιν, θεμελιώσας οὕτως ἰδεώδη ἐνότητα τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου.

Ἀλλὰ τὸ δελφικὸν ἱερὸν δὲν ἦτο μόνον τὸ ἰδεῶδες κέντρον τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ δ' ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον μόνον κειχωρισμέναι πόλεις, ἀντὶ δὲ τῶν ἀπηρχαιωμένων ἀμφικτυονιῶν δὲν εἶχε καταστῆ ἄλλο σύστημα πολιτειῶν, οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν καὶ τὸ μόνον ἐνιαῖον κέντρον, ὅπερ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἡδύνατο νάντιτάξῃ εἰς τε τοὺς ξένους καὶ εἰς τὴν ἀπομόνωνσιν τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν.

Οὐδὲν τῶν ἄλλων ἱερῶν ἡδυνήθη νάποκτήσῃ τοιοῦτον ἀξίωμα, οὐδ' αὐτὰ τὰ ἐπιφανέστατα καὶ δυνατώτ' αὐτῶν, οἷον τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Ἐφέσου καὶ τὸ Διδυμαῖον τῆς Μιλήτου. Ἰδίως δὲ τὸ μιλησιακὸν τοῦτο ἱερὸν, ὅπερ εἶπερ τι καὶ ἄλλο θὰ ἡδύνατο νάνταγωνισθῇ πρὸς τὸ τῶν Δελφῶν, εἶχε τὸ ἐλάττωμα, ὅτι

δὲν ἦτο ἀμφικτυονικὸν κέντρον τῶν ἰωνίδων πόλεων. Ἄλλως δὲ τὰ μικρασιατικὰ ἱερὰ δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ ἐμπεδώσωσι τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μὴ ἐλληνικὴν Ἀσίαν. Διὰ ταῦτα οἱ τε Ἕλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ οἱ ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνεγνώριζον τοὺς Δελφοὺς ὡς τὸ κέντρον παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, εἰς τοὺς Δελφοὺς δ' ἀπηυθύνοντο οἱ ἡγεμόνες καὶ αἱ πολιτεῖαι τῶν ξένων χωρῶν, ἔσαι ἤθελον νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικόν. Διὰ τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν ἐζήτουν νὰποκτήσωσι δύναμιν παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ ἐν Δελφοῖς ἐπειρῶντο νὰ καρπωθῶσι τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐλληνικῆς σοφίας χάριν τῶν ἰδίων σκοπῶν. Ἡδὴ δὲ περὶ τὸ 740 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10) ἔστειλαν Φρύγες ἡγεμόνες ἀναθήματα εἰς Δελφοὺς¹· τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν ἐμιμήθησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Λυδίας, οἵτινες ἐξῆπτον τὰς τύχας τοῦ βασιλείου αὐτῶν ἀπὸ τῶν μαντευμάτων τῆς Πυθίας. Καὶ τῆς Δύσεως δὲ οἱ λαοὶ ἔμαθον τὴν δόξαν τῶν Δελφῶν ἅμα τῇ διὰ τῶν ἀποικίων εἰς αὐτοὺς μεταδόσει τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τῶν δ' ἐν τῇ τυρρηνικῇ παραλίᾳ πόλεων ἡ Ἀγυλλὰ ἐξέθηκε περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Κύρου ἐν ἰδίῳ θησαυρῷ ἀναθήματα αὐτῆς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐπειράθη διὰ φιλίας ἐπικοινωνίας πρὸς τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος νὰ συντηρήσῃ τὸν ἀμαυρωθέντα ἐλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα². Οἱ δ' ἐκ τῆς αὐτῆς τυρρηνικῆς χώρας καταγόμενοι Ταρκύνιοι ἐτίμων τὸ δελφικὸν μαντεῖον, καὶ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸ σχέσιν ταύτην ἐνέμεινεν οὐχ ἦττον πιστῶς ἢ ῥωμαϊκὴ πολιτεία³.

Οὕτως αἱ ξέναι πολιτεῖαι ἐτύγχανον φιλοξενίας ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ ἐστίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκαλοῦντο οἱ Δελφοί. Συνεδέθησαν σχέσεις ἐπιδράσασαι μεγάλως ἐπὶ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ μαντείου ὡς καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ μετὰ τῶν δελφικῶν συμφερόντων τὰ μάλιστα συμπίπτοντος θαλασσίῳ ἐμ-

¹ Ἡροδότου I, 14.

² Ἡροδότου I, 167. Στράβωνος V, σ. 220. Schwegler Römische Geschichte Τόμ. Α' σ. 271.

³ Schwegler Römische Geschichte Τόμ. Α' σ. 775.

πορίου. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλάς ἐξελθοῦσα τῆς μεμονωμένης αὐτῆς θέσεως μετέσχεν εὐρυτάτης διεθνοῦς ἐπιμιξίας· οὐδαμοῦ δ' ἀλλαχοῦ μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἐκαλλιεργήθη καὶ ἔτυχεν ἐνθαρρύνσεως τὸ ὥρατον ἔθος τῆς φιλοξενίας τῆς συνενούσης οὐ μόνον ἰδιωτικούς οἰκους πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας, πολιτείας καὶ λαούς.

Ἡ ιερότης τοῦ δικαίου τῆς ξενίας ἦτο τι κεφαλαιῶδες ἐν τῷ διεθνεί δικαίῳ τῷ ἀπορρέοντι ἐκ Δελφῶν. Διὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ ζωγραφίᾳ ἐκείνῃ τῆς Λέσχης τῇ ἀπεικονιζούσῃ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκπνεούσης πόλεως παριστάνετο καὶ ὁ Ἀντήνωρ τυγχάνων τοῦ ἐλέου τῶν κατακτητῶν ὡς ἡ Ῥαὰβ ἐν τῇ Ἱεριχοῖ καὶ ἐξερχόμενος ἐλεύθερος μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ οἴκου ἅτε ξενίσας ποτὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑλλήνων, τὸν Μενέλαον καὶ τὸν Ὀδυσσεύα. Καὶ δὴ οἱ ἀπόστολοι ξένων πολιτειῶν εἰσῆγοντο εἰς τὴν Πυθίαν ὑπὸ πόλεων ἑλληνικῶν. Διὸ οἱ μὲν Κορίνθιοι ἐξέθησαν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν θησαυρῷ τὰναθήματα τῶν Μερμναδῶν, οἱ δὲ Μασσαλιῶται τὰ τῶν Ῥωμαίων¹.

Πολὺ δὲ δυσχερεστέρα ἦτο ἡ σχέσις τῶν Δελφῶν πρὸς τὰς ἑλληνίδας πόλεις. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν περὶ τὸν ἀμφικτυονικὸν θεὸν ἡθροίζοντο μόνον φύλα, συναπετέλουν ἐν σύνολον, οὗ κέντρον ἦτο τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἱερόν. Ἀλλ' ἐξ ὅτου διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ τὰ φύλα προσέλαβον τὴν διάταξιν πολιτειῶν, αὗται ἡξίωσαν, ὡς εἰκὸς, μεγαλειτέραν ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοῦτο ἤγαγεν ἀναγκαίως εἰς ἀντιθέσεις παντοίας.

Καὶ δικαίωμα τι μὲν ὑπερτέρας ἐποπτείας ἀνεγνωρίσθη ἀδιστάκτως εἰς τὴν Πυθίαν. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ὑπῆρχον ἱδιοὶ ἄρχοντες ἐπέχοντες τόπον μονίμων ἀντιπροσώπων τοῦ χρηστηρίου ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι ταῖς μετὰ τῶν Δελφῶν συνδεομέναις. Τοιοῦτοι ἦσαν ἐν Σπάρτῃ οἱ Πύθιοι οἱ σύσκηγοι τῶν βασιλέων², τοιοῦτοι οἱ ὑπὸ τῆς Πυθίας ἐν Ἀθήναις διωρισμένοι ἐξη-

¹ Διοδώρου Σικελιώτου XIV, 93. Schwegler Römische Geschichte Τόμ. I^ο σ. 220.

² Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 264.

γῆται τοῦ ἱεροῦ δικαίου¹, τοιαῦται αἱ πολυμελεῖς θεωρίαι ἐν Αἰγίνῃ, Μαντινείᾳ, Τροιζῆνι καὶ ἄλλαις πόλεσιν². Ἐν αὐταῖς διαμένοντες οἱ ἀπόστολοι ἐκεῖνοι τῶν Δελφῶν ἀναμιμνήσκουσιν ἀδιακόπως τὴν τήρησιν τοῦ θείου δικαίου, οὗ ἡ παράβασις οὐδέποτ' ἐπιτρέπεται, ἐλέγχουσι πᾶσαν παρέκκλινιν ἐκ τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν θεσμῶν καὶ μεριμνῶσι περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐκ Δελφῶν διδομένων κελευσμάτων. Πράγματι δ' ἡ Πυθία δὲν ἐποπτεῖται μόνον καὶ προσέχει, ἀλλὰ καὶ διατάσσει καὶ ἀπαιτεῖ. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἀπαιτεῖ τὴν ἔξωσιν ἐναγῶν ἐκ τῶν πόλεων, ἀξιῶι στρατολογίαν πρὸς ἄμυναν ἑαυτῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων πολεμίων καὶ τιμωρίαν τυχὸν ἐπελθούσης ἀνατροπῆς πολιτεύματος ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθέντος. Κελεύει τὴν παῦσιν ἐμφυλίων ἀγώνων, διαλλάσσει διαμάχας φατριῶν καὶ ὁμόρων πόλεων, παραπέμπει πόλιν τινὰ πρὸς αἴτησιν βοηθείας παρ' ἄλλης, ὡς τὴν Σπάρτην εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν τῷ δευτέρῳ μεσσηνιακῷ πολέμῳ ἢ τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς τοὺς ἐν Ἑλικῇ Πελοπίδας³. Ῥυθμίζει τὰς σχέσεις τῶν πόλεων διαφόρων πρὸς ἀλλήλας, κελεύουσα ἐπὶ παραδείγματι τοὺς Μαντινεῖς νᾶναχομίσωσιν ἐκ Μαινάλου εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν πόλιν τὰ λείψανα τοῦ Ἀρκάδος, ἰδιοποιουμένους οὕτω τὸ ἀξίωμα μητροπόλεως τῆς Ἀρκαδίας. Τέλος δὲ διατάσσει τὰ πολιτεύματα τῶν πόλεων ἐκάστων ἢ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως παντὸς νέου πολιτεύματος. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κλεισθένης ἀνεγνώρισε τοῦτο τὸ δικαίωμα ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ διατάξει τῶν νέων φυλῶν.

Ἀντεπροσώπευον δ' οἱ Δελφοὶ ἀπανταχοῦ τὸ ἀριστοκρατικὸν πολιτεῦμα, ἅτε καὶ αὐτοὶ διοικούμενοι ὑπὸ γενῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν συνήπτετο πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν ἀρχαίων οἰκων. Ἐν τῇ ἀριστοκρατικῇ πολιτείᾳ περιέχεται ἡ ἐλευθερία

¹ [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 27 σημ. 1].

² Περὶ τῶν συναρχῶν τούτων τῶν θεωριῶν, αἵτινες εἶχον εὐρυτάτην πολιτικὴν ἐξουσίαν οὕτως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τοῦτο θεωρεῖτο βαθμὶς πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὴν τυραννίδα (Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 217, 14, ἴδε Schömann Griechische Alterthümer Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 152).

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 235.

θεόδματος, ἣν εὐρίσκων ἐν Σπάρτῃ θεώρει ἀξίαν ἐξυμνήσεως ὁ Πίνδαρος¹. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς χαλαροὺς πολιτικούς δεσμούς τῶν ἰωνικῶν πόλεων οἱ Δελφοὶ ἀπῆλθον σύστημα αὐστηρὸν οἷον τὸ πραγματωθὲν τελειότατα παρὰ τοῖς Δωριεῦσι τοῖς παιδεύθεισι κατὰ τὰ παραγγέλματα τῶν Δελφῶν. Πᾶσα δὲ ἀντίδρασις, πᾶσα ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Πυθίας ἐπερχομένη πολιτικὴ μεταβολὴ ἦτο ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ πάλῃ τοῦ μαντείου πρὸς τοὺς τυράννους, οἵτινες εἶχον συναποστῇ ἀπὸ τῶν Δελφῶν μετὰ τῶν πόλεων αὐτῶν καὶ εἶχον ἐνσπείρει τὴν στασιαστικὴν κίνησιν τῶν πόλεων τῆς νέας Ἰωνίας εἰς τὸ ἔδαφος τῶν εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα πειθηνίων πολιτειῶν. Διὰ τοῦτο τὸν Σικυώνιον Κλεισθένην ὠνόμασε τὸ χρηστήριον λευστήρα, ἥτοι δῆμιον, ἀντιτάσσει αὐτὸν πρὸν ἀρχαῖον τῆς χώρας βασιλέα, τὸν Ἀδραστον².

Πληρεστάτῃ δ' ἦτο ἡ ἐλευθερία, μεθ' ἧς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν διώκει τὰ τῶν ἀποικιῶν. Καὶ δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἐν τῷ ὀγδόῳ καὶ ἐβδόμῳ αἰῶνι περιόδου τῆς κτίσεως τῶν ἀποικιῶν δὲν ἠδύνατο τὸ χρηστήριον νὰ περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν ὑπόδειξιν τῶν οἰκιστέων τόπων, ἀλλ' ἀναγκαίως ἔπρεπε νὰ βοηθήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν πολυπληθῶν νέων προβλημάτων, ἅτινα παρουσιάζει ἡ πολιτικὴ διάταξις τῶν νέων κτισμάτων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς ἀποικίαις ὑπῆρχεν ἔδαφος προσφορώτερον πρὸς ἀνάπτυξιν ἀντιδράσεως ἐναντίον τῶν Δελφῶν ἐν τῇ διαρρυθμίσει τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ οὐδαμοῦ μᾶλλον ἐπικείμενος ὁ κίνδυνος ἐκνόμου τυραννίδος. Καὶ ταῦτα διότι, ἐν ταῖς νέαις ἐκείναις πόλεσιν ἕνεκα τοῦ πολυμιγοῦς τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἐνωρὶς εἰσελαυνούσης ἀνισότητος τῆς περιουσίας ἦσαν ἀναπόφευκτοι φατριαστικαὶ διαμάχαι μετὰ πάντων τῶν ἐπακολουθούντων εἰς αὐτάς δεινῶν. Διὰ ταῦτα δ' ἀπεκλήθη ἡ Σικελία μήτηρ τῶν τυράννων, καταστάσεις δ' αἵτινες ὑπῆρξαν παροδικαὶ ἐν Ἑλλάδι ἔλαβον ἐν ταῖς ἀποικίαις τὸν τύπον πολιτεύματος μονίμου.

¹ Πινδάρου Πύθ. 1, 61· ἐλευθερία θεόδματος.

² Ἡροδότου V, 67.

Ὅπως δ' ἐπὶ ἐδάφους οὕτως ἐπισφαλοῦς ἰδρυθῇ ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις, παρέστη ἐν ταῖς ἀποικίαις ἡ ἀνάγκη νόμων γραπτῶν ἐν χρό-
νοις, καθ' οὓς αἱ μητροπόλεις διωκοῦντο ἔτι κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ
ἀγράφου δικαίου. Πράγματι δὲ ὅσῳ ὀλιγώτερον ἐκράτουν ἔθιμα
κοινῇ ἀποδεκτά, τόσῳ ἐνωρίτερον κατέστη αἰσθητὴ ἡ χρεία δικαίου
σταθεροῦ καὶ ἰσχύοντος διὰ πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀδύνατος ἐν
ταῖς ἀποικίαις ἡ ἐφαρμογὴ πολιτευμάτων συναπτομένων πρὸς δι-
καιώματα τῶν εὐπατριδῶν πατροπαράδοτα καὶ ἐρειδομένων ἐπὶ
τῆς προϋποθέσεως τάξεως ἀμεταβλήτου, διὰ τοῦτο τελεσφορωτάτῃ
ὑπῆρξεν ἡ ἐν αὐταῖς ἐπιδίωξις θεσμῶν τοιούτων, οἵτινες ἐν πόλε-
σιν ἐμπορικαῖς καὶ ναυτικαῖς εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι θὰ εἶχον τὸ
προσὸν νὰ τύχωσιν ὁμοθυμοῦ ἀποδοχῆς καὶ προλάβωσι τὰς παρ-
εκτροπὰς τὰς ἀγούσας εἰς τὴν ὀχλοκρατίαν ἢ τὴν τυραννίδα. Τοι-
αῦτα δὲ ἦσαν τὰ τιμοκρατικά πολιτεύματα ἐν αἷς βάσις τῆς διαι-
ρέσεως τῶν πολιτῶν, καθ' ἣν καθορίζοντο καὶ τὰ πολιτικὰ αὐ-
τοῦ δικαιώματα, ἦτο ἡ ἐγγείος κτῆσις. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρό-
πον ἀπεκρίνετο ἐκλεκτὴ τάξις πολιτῶν, συγχειμένη ἐκ τῶν ἐχόν-
των τὴν μεγίστην οὐσίαν καὶ ἔχουσά τι τὸ ἀνάλογον πρὸς ἀριστο-
κρατίαν. Συνήθως δ' ἀνῆρχοντο οἱ τοιοῦτοι λογάδες πολῖται εἰς
ἐκατόν· τοιαύτας δὲ τάξεις προνομιοῦχους εὕρισκομεν ἐν Ῥηγίῳ,
Κρότωνι, Λοκροῖς, Ἀκράγαντι, Κύμῃ. Συνείθισαν δ' ἐν ταῖς
ἀποικίαις ἐνωρίτατα καὶ εἰς τὴν εἰς ἄλλας πόλεις εἰσαγωγὴν νο-
μοθετημάτων ἐπιτυχόντων ἐν μιᾷ πόλει, αἵτινες καὶ μετήγοντο δι-
κην βιομηχανικῆς τιнос ἐπινοήσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ σύστημα ἰσχυσε
καὶ ὡς πρὸς τὰ γραπτὰ πολιτεύματα ¹.

Τούτων δὲ ἀρχαιότατον ὑπῆρχε τὸ τῶν Ἐπιξεφυρίων Λοκρῶν
τῆς κάτω Ἰταλίας². Λόγος δὲ τῆς πρωίμου ταύτης ἐν Λοκροῖς
ἀναπτύξεως γραπτῶν νόμων ὑπῆρξεν ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξ Ὁ-

¹ Περὶ τῶν πολιτευμάτων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος ἰδὲ K. Fr. Hermann Staatsal-
terthümer § 89. Gilbert Handbuch der griechischen Staatsalterthümer Leipzig
1885. Τόμ. Β' σ. 238 κ. ε.]

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 674.

ζολῶν καὶ Ὀπουντίων Λοκρῶν, ἐκ Κορινθίων, Λακεδαιμονίων καὶ παντοίων ἄλλων μεταναστῶν ἀνάκρασις τῶν κατοίκων, οἵτινες μόνον δι' ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ δημοσίου δικαίου θὰ ἠδύναντο νὰ συγκροτήσωσι πόλιν εὐνομουμένην. Διὰ τοῦτο δ' ἐπέβαλεν ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν εἰς τοὺς Λοκροὺς νὰ φροντίσωσι περὶ νόμων, καὶ οὕτως ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἡ νομοθεσία τοῦ Ζαλεύκου, τὸ πρῶτον εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστὸν σύνταγμα νόμων. Συνίστατο δὲ τοῦτο ἐξ ἐπιλογῆς τῶν ἐν τοῖς τότε χρόνοις νομιζομένων ἐν ταῖς εὐδοκιμωτάταις τῶν μητροπόλεων, ἐπιλογῆς προσηρμοσμένης εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας τῶν Λοκρῶν. Καὶ πρὸς μὲν τὸ ποινικὸν δίκαιον ἐχρησίμευσαν ὡς κανὼν οἱ θεσμοὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, πρὸς δὲ τὴν πολιτικὴν τάξιν ἡ Κρήτη καὶ ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ μετὰ συνετῶν μεταβολῶν, καὶ ταῦτα διότι ἐν πόλει οἱ οἱ Λοκροὶ δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ παγορευθῇ ἡ διαμονὴ τῶν ξένων, ἀλλ' ἦτο ὅμως κατορθωτὴ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς εἰς τὴν ξένην περιπλανήσεως τῶν πολιτῶν. Καὶ εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν δὲ τῶν κτημάτων παρενεβλήθησαν δυσχέρειαι, καὶ τὸ ἐμπόριον δ' αὐτὸ περιωρίσθη, ἐφ' ὅσον ἦτο μόνον καταλλαγὴ ἢ καπηλεία, τὰ δὲ γεωργικὰ προϊόντα ἔπρεπε νὰ πωλῶνται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεωργοῦ ¹.

Εἰς δὲ τὴν καινολογίαν ἐτέθησαν κατὰ τὸ δυνατόν φραγμοὶ, ἀπηγορεύθη δ' εἰς τοὺς πολίτας καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν Ἰώνων πάντοτε πρόχειρον ἐρώτημα «Τί καινόν;». Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα τίμημα, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τοῦ ἀπαρτισμοῦ στενοτέρου κύκλου πολιτῶν προνομιοῦχων καὶ ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δὲ δίκαιον καθωρίσθησαν ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀκριβέστεραι διατάξεις, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ πορίσματα περὶ τῶν πολυπλόκων σχέσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου.

Ὡς δ' ἦσαν συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀνάλογοι οἱ κρητικοὶ καὶ λακωνικοὶ νόμοι, οὕτω καὶ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Ζα-

¹ [Ἡρακλείδου Ποντικοῦ ἀποσπ. XXX παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 221.]

λεύκου συνεφώνουν οἱ νεώτεροί πως νόμοι τοῦ Χαρώνδα, ὅστις ἐν τῇ γενετείρᾳ Κατάνῃ¹ ἐπειράθη νὰ μεταβάλῃ τοὺς ἀνησύχους Σικελιώτας διὰ σταθερῶν νομοθετικῶν διατάξεων εἰς πολίτας ἀγαθοὺς. Κατώρθωσε δ' ὁ Χαρώνδας νὰ παράσχῃ εἰς τὸν ἰωνικὸν χαρακτῆρα ποῖαν τινα ἐλευθερίαν κινήσεως χωρὶς νάγᾳγῃ εἰς κίνδυνον τὴν ἀπαιτουμένην στερεότητα τῆς πολιτικῆς τάξεως. Οἱ δὲ νόμοι αὐτοῦ ὁσημέραι μᾶλλον δοκιμαζόμενοι ἔτυχον καθολικῆς ἀποδοχῆς εἰς τὰς χαλκιδικὰς πόλεις. (Ὁ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν πόλεσι τῶν μεσογείων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔγεινε δεκτὸν κατὰ μεταγενεστέρους αἰῶνας τὸ ἀστικὸν δίκαιον τῶν Χαλκιδέων, καθ' ὅτι αἱ ἀποδεχθεῖσαι αὐτὸ πόλεις διεγίνωσκον αὐτὸ ὡς παρέχον τὴν ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν προόδου γνησίως ἐκπροσωπούσης τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα. Οὕτω δὴ τὰ προβλήματα τὰ προκείμενα εἰς λύσιν τοῦ νομοθέτου ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Δύσιν ἀποικίαις ἤγαγον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν πολιτευμάτων, ἅτινα, ὄντ' ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοπικῶν περιστάσεων καὶ ὁμοίως ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τῶν κατ' ἰδίαν δεσμῶν τῶν διαφόρων φύλων, ἔφερον χαρακτῆρα κοινῶς ἐλληνικὸν καὶ ἔνεκα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰσχύος ἦσαν ἱκανὰ νὰ τύχωσι διαδόσεως εὐρυτάτης.

Ἄν κατὰ ταῦτα ἐκλήθησαν ὠρικοὶ οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου, ἢ ὀνομασία αὕτη μόνην δικαιολογίαν δύναται νὰ ἔχῃ, ὅτι ἐν τε αὐτοῖς καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Χαρώνδα ὡς καὶ ἐν τῷ πολιτεύματι τῶν πόλεων τῆς ἐπὶ Θράκης Χαλκιδικῆς, ὧν νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ Ῥηγῆνος Ἀνδροδάμας², ἐφηρμόσθησαν ἀρχαὶ ἔχουσαι τὴν πηγὴν ἣν καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης καὶ Σπάρτης. Κυριωτάτη δ' αὐτῶν εἶνε ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὰ γένη καὶ οἱ οἴκοι ἔπρεπε νὰ διατηρηθῶσιν ἐν ταῖς πόλεσι μετὰ πάσης ἐπιμελείας, ὅπως ἐν αὐτοῖς διαγωνισθῶσι τὰρχαῖα ἦθῃ καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Πρὸς τοῦτοισι δ' ἐκράτει ἐν τοῖς θεσμοῖς ἐκείνοις ὁ ἀδιάλυτος σύνδεσμος τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐθίμων, ἡ σθεναρὰ καταπολέμησις πάσης

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 670.

² Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 58, 15.

ἐπιζητήσεως νεωτερισμῶν, ὁ περιορισμὸς τῆς εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπιδόσεως, ἡ ἐπιδιώξις φιλοπατρίας στηριζομένης εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν φιλαλήθειαν.

Διὰ ταῦτα δὲν γεννᾷ ἀπορίαν ὁ συσχετισμὸς τοῦ τε Ζαλεύκου καὶ τοῦ Χαρώνδα πρὸς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις περὶ τὸ 530 π. Χ. ἦλθεν ἐκ τῆς Σάμου εἰς τὴν Ἰταλίαν¹, καὶ ταῦτα διότι καὶ τούτου ὡς ἐκείνων ἡ σοφία ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ Πυθίου θεοῦ². Καὶ δὴ ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν ὁ τάξιώματα τῆς δελφικῆς σοφίας ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἀγνότητι καὶ τελειότητι εἰσαγαγὼν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον διὰ τῆς παρὰ τοῖς Κροτωνιάταις εἰς τὴν ἀρχὴν ἀναδιβάσεως ἀριστοκρατίαν, ἥς βάσις ἦσαν τὰ προσόντα τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δ' αὐτοῦ, συμβάντα περὶ τὸ 497 π. Χ., ἐξηκολούθησεν ἡ εὐδοκίμησις τῶν Πυθαγορείων ἀποτελούντων ἰδίαν κοινότητα. Ἀλλ' ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐξερράγησαν ἐν χώραις ἀπεχούσαις ἀλλήλων βίαιαι στάσεις. Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐπὶ παραδείγματι αἱ σύγχρονοι καταλύσεις τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐν Ἀθήναις καὶ τῶν Ταρχυνίων ἐν Ρώμῃ. Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας πολιτικὰς μεταβολὰς ἐστασίασε καὶ ἐν Κρότωνι περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ δῆμος ἐναντίον τῆς διὰ τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ τῆς πειθαρχίας κοινῶν ἡθῶν συνηνωμένης ἀριστοκρατίας. Ὁ Κύλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῇ ἀποκρούσει αὐτοῦ παρὰ τῶν Πυθαγορείων ἐξήγειρε στάσιν ἀνατρέψασαν τὴν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 229.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 80. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Πυθαγόρου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἴδε Zeller Geschichte der griechischen Philosophie Τόμ. Α' σ. 293 κ. ε. 353. Περὶ τῆς δράσεως τοῦ Πυθαγόρου ἴδε καὶ Müller Die Dorier Τόμ. Α' σ. 365. Tychon Mommsen Pindar σ. 23. Rohde ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXVI σ. 554. XXVII σ. 23. Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Α' σ. 428 κ. ε. Chaignet Pythagore et la philosophie pythagorienne. Ἐκδ. 6' Τόμ. 1-2. Paris. 1875. Ἐγεννήθη δὲ κατὰ τὸν *Ἀπολλόδορον* περὶ τὸ 572 π. Χ. καὶ ἐφυγεν ἐκ Σάμου περὶ τὸ 532 π. Χ. κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Ἀριστοξένου* [παρὰ *Πορφυρίῳ* ἐν *Βίῳ Πυθαγόρου*, 9] Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πυθαγόρου, συμβάντα κατὰ τὸν *Εὐσέδιον* τῷ 497 π. Χ., ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον τὸ ἀξίωμα τῶν Πυθαγορείων, ὡς νέον κέντρον ἀπείδη τὸ Ῥήγιον.

τάξιν τῶν Πυθαγορείων καὶ πληρώσασαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν κάτω Ἰταλίαν τῶν δεινῶν ἐμφυλίου πολέμου¹.

Ἀλλὰ τὰ εὐγενῆ σπέρματα, ἅτινα εἶχε φυτεύσει ὁ Πυθαγόρας, δὲν ἀπωλέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις. Καὶ εἰς αὐτοὺς δὲ τοὺς φιληρόνους Ταραντίνους ἠδυνήθη νὰ ἐπιβληθῇ ἔτι περὶ τὸ 380 π. Χ. (Ὀλυμπ. 100) Πυθαγόρειος ἀνὴρ, ὁ Ἀρχύτας². Ἡ ἀπολλώνιος μουσικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ πρακτικὴ τις σοφία ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἐγκρατείας καὶ σωφροσύνης καὶ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἀρμονικὴν διάπλασιν τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν χαρισμάτων κατέστησαν αὐτὸν πρότυπον Ἑλλήνος γνησίου ἐν μέσῳ λαοῦ διεφθαρμένου. Διὰ δὲ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ ἐπιβολῆς κατώρθωσεν ἔτι ἅπαξ νὰ καταστήσῃ τιμίους καὶ σεβαστοὺς τοὺς θεσμοὺς ἐκείνους, ὧν ἡ ἀρχὴ ζητητέα ἐν Δελφοῖς. Ἐν λοιπὸν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα διαπνέει τὰ ῥηθέντα πολιτεύματα, τὸ πνεῦμα τὸ ἐλληνικόν, ὅπερ εὔρεν ἐν αὐτοῖς τὴν δοκιμωτάτην αὐτοῦ ἔκφρασιν. Ἄν δὲ ἤθελον περισωθῇ μέχρις ἡμῶν αἱ γραπταὶ διατάξεις τῶν μεγάλων νομοθετῶν τῶν ἐν τῇ Δύσει ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, ἔμελλον διὰ τῆς διαλέκτου αὐτῶν καὶ τῆς συνθέσεως νὰ παράσχωσι τρανὸν δεῖγμα τῆς δελφικῆς ἐπιδράσεως.

Πάντα τὰπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι τελεσθέντα καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἐπελθοῦσαι μεταβολαὶ καὶ ἡ ἐθνικὴ σφραγὶς ἡ ἐπιτυπωθεῖσα ἐπὶ πασῶν τῶν ἐκφάνσεων τοῦ πνευματικοῦ βίου, τῆς ὁρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀντιλήψεως τῶν τοῦ κόσμου, τῆς πολιτειακῆς διατάξεως, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως ὡς καὶ ἡ γένεσις τοῦ ἐν συνειδήσει ἀναπτυχθέντος ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ταῦτα πάντα ἦσαν κυρίως ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῶν Δελφῶν. Διὰ

¹ Ἡ στάσις τοῦ Κύλωνος συνέβη περὶ τὸ 440 π. Χ.

² Μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῇ 410 π. Χ. ἀποχώρησιν τῶν Πυθαγορείων ἔμεινε μόνος ὁ Ἀρχύτας.

ταῦτα δὲ ὑπὸ πλείστας ὄσας ἐπόψεις λέγοντες τὰς λέξεις δελφικόν, δωρικόν, ἑλληνικόν, δηλοῦμεν πράγματα συνώνυμα¹.

Ἡ δ' ἐπίδρασις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ εἰς αἰὶ ἡ αὕτη, ἀλλὰ μέρος μὲν ἀνεστάλη κατ' ἀκολουθίαν περιστάσεων καθολικῶν ἐν Ἑλλάδι, μέρος δὲ ἀπεβλήθη ἕνεκα πταίσματος αὐτῶν τῶν Δελφῶν.

Καὶ ὁ δὴ ἡ δύναμις τοῦ μαντείου ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων τῶν ἀμφικτυονικῶν θεσμῶν καὶ ἐπὶ ποιᾶς τιнос ἀνηλικιότητος τῶν διαφόρων πόλεων, αἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτὰς διεσπαρμένα μέλη σώματος, οὗ ἡ ἐνότης ἀντεπροσωπεύετο μόνον ἐν Δελφοῖς. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν Δελφῶν ἔμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ μειωθῇ, ὅτε, αὐξανομένης τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἤρχισεν ἐκλείπουσα ἡ εἰς τὰς διοσημίας καὶ τὴν μαντείαν πίστις, ὅτε αἱ καθ' ἑκάστας πόλεις ἀπηλλάγησαν τῆς κηδεμονίας τῶν ἱερέων, ὅτε, αὐξηθεῖσαι εἰς πολιτείας αὐτονόμους, ἤρχισαν ἀξιοῦσαι τελείαν

¹ Ο Holm (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 299), ἐπικρίνων τὰς ἡμᾶς γνώμας περὶ Δελφῶν, προβάλλει τὸ ἑξῆς ἐρώτημα· «Ἡ ἀληθὴς τιμὴ καὶ εὐλάβεια ἡ ὀφειλομένη πρὸς τοὺς Ἑλληνας δὲν συμβιβάζεται μᾶλλον πρὸς τὴν ἐμὴν γνώμην, καθ' ἣν αἱ μεγαλουργίαι αὐτῶν προέρχονται πάντοτε ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν ἐν ταῖς διαφόροις κλάδοις ἀριστέων τοῦ λαοῦ, ἢ πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐκείνην, καθ' ἣν πάντα τὰ μεγάλα ἔργα ἔπραξεν ἐπὶ δύο ὅλοις αἰῶνας συνέδριον ἱερέων, δίκην ποιητῶν καὶ ὑποδολέων προδιαγραφόντων καὶ ὑποψιθυρίζοντων εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ὁρατέα καὶ λεκτέα;» Πρὸς ταῦτ' ἀντιπαρρητῶ πρώτον, ὅτι τὸ ἐρώτημα τοῦτο κατ' οὐδὲν ὠφελεῖ τὸν ἱστοριοδίφην, ἐπειδὴ ἡ αὐτὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διασκευάσῃ τὰ πράγματα καθ' ὃν τρόπον νομίζει, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του τιμῶνται μάλιστα οἱ Ἑλληνες. Δεύτερον δὲ πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν οὐκ ὀρθὴν ἀντίληψιν τῶν ἐμῶν γνωμῶν. Εἰς ἐννοῶν, ὅτι τὰ μὲν σπέρματα τῶν μεγάλων ἔργων εὐρίσκοντο διεσπαρμένα καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος, ἀλλ' ἐν Δελφοῖς ἠνώθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀπέδωκαν ἑθνικὸν κτῆμα ἐν συνειδήσει. Ὅταν λαὸς ἔχων τοιαύτας ἀποκεντρωτικὰς διαθέσεις, ὡς οἱ Ἑλληνες, ἀπεδέχθη καὶ ἐτίμησεν ἕνα καὶ μόνον ἱερὸν τόπον ὡς πνευματικὸν αὐτοῦ κέντρον ἐν ὧν βαθμῇ συνέβη τοῦτο εἰς τοὺς Δελφοὺς, τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρξεν ἐνταῦθα κεντρικὴ τις δύναμις. Ὅταν δὲ τοῦτο ὁμολογῇται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς νὰ παραστῇ μηδαμῇ ἀναξιοπρεπεῖς ἐξάρτησις ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, δὲν ἐννοῶ πῶς διὰ τῆς τοιαύτης γνώμης ὑποβιβάζεται ἡ πρὸς τοὺς Ἑλληνας ὀφειλομένη τιμὴ καὶ εὐλάβεια. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν ἐπιδράσεων τοῦ μαντείου ἀπέδωκαν ἀπλοῖ τύποι, ὡς τοῦτο συνέβη ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὴν κρίσιν νέων ἀποικίων, ἀλλὰ δὲν παύει ὁμῶς νὰ ὑπόκειται εἰς πάντα ταῦτ' ἀλήθεια πραγματικῇ.

ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπεδίωκον ἐκάστη χωριστὰ πολιτικὰ συμφέροντα, μὴ κανονιζόμενα παρὰ τῶν Δελφῶν.

Ἡ πολιτεία τοῦ Λυκούργου ἦτο ἐπὶ μακρὸν ἡ κεχαρισμένη εἰς τὸν δελφικὸν θεόν, ἡ προβαλλομένη ὡς πρότυπον εἰς τὰς ἀποικίδας τῶν Δελφῶν, ὁ ἰσχυρὸς βραχίων, δι' οὗ ἐξετελοῦντο αἱ κοσμικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, ἡ πόλις, εἰς ἣν εἶχεν ἐπαγγελθῆ ὑπὸ τῆς Πυθίας ἡ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη περιωρίσθη ὁσημέραι μᾶλλον εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα, δι' ἃ ἡ Ὀλυμπία ἀπέβη νέον κέντρον· ἀφ' οὗ δὲ χρόνου ἀντὶ τῶν Ἡρακλειδῶν διόκουν τὰ τῆς πόλεως οἱ ἔφοροι, οἱ Δελφοὶ ἔπαυσαν νὰ εἶνε ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς Σπάρτης.

Ἀλλ' ἅμα τῇ ἀποσπάσει τῆς Σπάρτης ἀπὸ τοῦ πατρῷου αὐτῆς ἱεροῦ προσεπέλασε πρὸς αὐτὸ ἡ ἰωνικὴ φυλὴ, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πόλεων, τῆς Σικυῶνος καὶ τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες, περιπτυσσόμεναι τὸ δεόμενον προστασίας ἱερὸν, ἐπειράθησαν νὰ ὑψωθῶσιν εἰς μεγάλας ἐλληνικὰς πολιτείας¹. Καὶ τῆς μὲν Σικυῶνος τὸ ἀξίωμα ὑπῆρξε παροδικόν, ἀλλ' αἱ Ἀθηναὶ διετήρησαν τὴν ἐξέχουσαν αὐτῶν θέσιν. Καὶ δὴ ἐξηκολούθησαν εὐρίσκόμεναι εἰς φιλικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Δελφοὺς χωρὶς μηδαμῶς νάποθάλωσι τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, καὶ κατάρθωσαν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ συνδέσωσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόσδον πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πίστιν. Οὕτως οἱ Δελφοὶ, ἀντὶ νὰ προΐστανται ὡς ἄλλοτε ποτε ἀμφικτυονίας φύλων διαφόρων, εὐρίσκοντο ἐν τῷ μέσῳ δύο μόνον πόλεων ὑπερόχων, ὧν ἡ δύναμις ὑπερηυδοκίμει κατὰ πολὺ τὴν ἰσχὺν πασῶν τῶν ἄλλων. Οὐδεὶς λοιπὸν λόγος ἡδύνατο νὰ γείνη πλέον περὶ διευθύνσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ μαντείου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Δελφοὶ αὐτοὶ εἶχον μεταβληθῆ. Πράγματι, ἀφ' οὗ χρόνου δὲν ἡδύναντο πλέον νὰ χρησμοδῶσι κελεύσματα καὶ κυβερνῶσιν, ἤρξαντο μετερχόμενοι τὴν πονηρίαν τοῦ πολιτεύεσθαι κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἀφ' οὗ χρόνου δὲν εἶχον πλέον δύναμιν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τ. μ. Α' σ. 381.

ιδίαν, προσεκολλήθησαν εἰς δυνάμεις ξένας, ἃς ἠδύναντο νὰ ἐπωφελῶνται χάριν τῶν ιδίων σκοπῶν, καὶ συνέδεσαν σχέσεις ὅλως ἀντικειμένους πρὸς τὰς ιδίας αὐτῶν ἀρχάς.

Τοῦτο δὲ γίνεται καταδηλότατον ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν οἱ Δελφοὶ προσηνέχθησαν πρὸς τὸν Κλεισθένην, τὸν τύραννον. Τοῦτον τὸ μὲν πρῶτον, ὡς εἰκὸς, κατηράσθησαν καὶ ἀπέκρουσαν τὰς ἀσεβεῖς αὐτοῦ προτάσεις, ἀλλ' ἔπειτα ὁμῶς συνῆψαν οἰκειοτάτας σχέσεις πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν οἶκον, καὶ ἀπεδέχθησαν παρ' αὐτοῦ εὐγνωμόνως τὰς μερίστας τῶν εὐεργεσιῶν. Οἱ Δελφοὶ προστατεύσαντες τοὺς Ὀρθαγορίδας παρέβησαν τὰς ιδίας ἐαυτῶν ἀρχάς, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξαν καὶ οἱ Σπαρτιᾶται συντελέσαντες εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἀλλὰ Δελφοὶ τε καὶ Σπαρτιᾶται ἐβλάβησαν καιρίως ἐκ τῆς ἀνακολουθίας αὐτῶν ταύτης.

Οἱ Δελφοὶ ἀπεξεδύθησαν πᾶσαν τιμὴν παρὰ τῷ ἔθνει, ὅτε αὐτοὶ ἐκείνοι οἱ ἱερεῖς, ἐξ ὧν εἶχον ἀπορρεῦσαι αἱ ἀγνόταται ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς, ἐπειράθησαν νὰ συντηρηθῶσι διὰ τῆς σκευωρίας καὶ ἄλλων οὐχ ἥττον ἀτίμων τρόπων. Μάλιστα δ' ἐβλάψεν αὐτοὺς ἡ δύναμις τοῦ χρυσοῦ, ἥτις εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐφαρμάκευσε τὸν τέως σπαργῶντα ὑπὸ ὑγιείας ἐλληνικὸν κόσμον. Ὁ ἀσιατικὸς χρυσοὺς σαγηνεύσας τοὺς ἱερεῖς παρήγαγεν αὐτοὺς ἤδη ἐνωρὶς εἰς τὸ τιμᾶν τὴν εὐνοίαν βαρβάρων ἡγεμόνων πλειότερον ἢ ἡρμόζεν εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Ἑλλήνων. Ὅτε λοιπὸν τὸ μὲν πρῶτον ὡς ἐκ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, ἔπειτα δ' ὡς ἐκ τοῦ Κλεομένου, ὅστις κατῴρωθεσε, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ μαντείου, νάπαλλαγῇ τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου¹, ἔγεινε καταφανέστατον, ὅτι οἱ χρησμοὶ τοῦ δελφικοῦ θεοῦ ἠδύναντο νὰ κτηθῶσι δι' ἀργυρίου², τότε ἀναγκαίως ἐξέλιπεν ἡ γοητεία αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι. Περὶ τοὺς χρόνους δὲ τούτους ἔπαυσαν οἱ Δελφοὶ νὰ εἶνε κεντρικὴ δύναμις ἐν Ἑλλάδι. Ἡ παρ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευομένη ἐνότης διελύθη, ἀντ'

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 608.

² Ἰδε τὰς σκευωρίας τοῦ Κλεομένου ἐν Δελφοῖς καὶ τὸν δεκάσμον τοῦ Δελφοῦ Κόδωνος πρὸς ἀντίπραξιν κατὰ τοῦ Δημαράτου παρ' Ἡροδότῳ VI, 66.

αὐτῆς δὲ παρουσιάζονται ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δύο πόλεις, ὧν ἑκατέρα ἀγωνίζεται προσλαμβάνουσα τὴν ἡγεμονίαν νὰ παράσχη εἰς τὸ ἔθνος ἐνότητα νέαν, ἀγώνισμα ὅπερ μόνον διὰ πολέμου ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων οἱ Δελφοὶ ἦσαν οὐδὲν πλέον ἀλλ' ἢ ἡ σκιά τῆς ἀρχαίας αὐτῶν δόξης, καὶ τὸ ἔθνος ἐστερεῖτο πάσης ἐνότητος ἐν ᾧ χρόνῳ εἶπερ ποτὲ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῆς. Τὸ μαντεῖον ἦτο δειλὸν καὶ διχόθυμον, οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσέ τινας τῶν πόλεων νὰ μετάσχωσι δραστηρίως τοῦ ἀγῶνος, οἷον τοὺς Κνιδίους ¹, τοὺς Κρῆτας ² καὶ τοὺς Ἀργεῖους ³. Πᾶσαι δ' αἱ μεγάλαι ἀνδραγαθίαι τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξετελέσθησαν διὰ τῆς πρωτοβουλίας τῶν πόλεων ἐκάστων, καὶ τοῦτο δὴ τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν τελείαν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ πάσης ὑποταγῆς εἰς τὸ χρηστήριον καὶ ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τῆς μαντικῆς. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ἀποτελοῦντες οἱ Δελφοὶ τὴν κοινὴν ἐστίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ πάντα τὰ συντηρούμενα ἦσαν πλέον κενοὶ τύποι, τὸ δὲ ἀρχαῖον ἀξίωμα τοῦ ἱεροῦ ἐλησμονήθη. Ἐλησμονήθη δ' ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἐν ἀντιθέσει τραχυτάτῃ πρὸς τοὺς δελφικοὺς νόμους καὶ αὐταὶ αἱ νίκαι, ἐν αἷς Ἕλληνες εἶχον καταβάλλει Ἕλληνας δι' ὅπλων βαφέντων ὑπὸ αἵματος ἀδελφικοῦ, ἀπὴθανατίζοντο ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ μόνον κατ' ἐπίφασιν πλέον πανελληνίῳ ἱερῷ τῶν Δελφῶν.

¹ Ἡροδότου I, 174.

² Ἡροδότου VII, 169.

³ Ἡροδότου VII, 148.

Ε΄.

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ

Τὰ ἐλληνικά φύλα εἶχον ἐξαπλωθῇ ἀμέριμνα ἀνὰ πάσας τῆς Μεσογείου τὰς παραλίας, ὥς εἰ ἦσαν μόνα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὥς εἰ ἐκέκτηντο ἐλέφ θεοῦ δικαίωμα καταλήψεως παντός ὠραίου καὶ πολυλιμένου αἰγιαλοῦ. Ἐμειναν δ' ἐν ταῖς κτήσεσι ταύταις ἀπρόσβλητα, ἐφ' ὅσον οἱ ὀπισθεν αὐτῶν οἰκοῦντες λαοὶ προσέβλεπον ἀπαθῶς τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν καὶ ἄφινον τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐνεργῶσιν ἐλευθέρως. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν πραγμάτων δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ διὰ παντός. Οἱ δὲ μεσόγειοι λαοὶ ἔμελλον τέλος νὰ συνίδωσιν ἀναγκαίως, ὅτι τοὺς θησαυροὺς τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας ἐπωφελοῦντο ἀρπακτικῶς ξένοι. Ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ἐξηγέρθη θυμὸς ἐκείνη καὶ ζηλοτυπία, καὶ κατέβησαν ἄνθρωποι προχωροῦντες πρὸς τὴν θάλασσαν. Ῥήξεις δὲ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων κατέστησαν ἀναπόφευκτοι· ἐξ αὐτῶν δ' ἐξερράγησαν πόλεμοι μακροὶ, καθ' οὓς αἱ ἐλληνίδες πόλεις ὑπερεμάχοντο τῶν εὐκόλως παρ' αὐτῶν κτηθεισῶν χωρῶν, τῆς εὐζωίας αὐτῶν καὶ εὐημερίας καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας.

Διὰ τῶν ἀγῶνων δὲ τούτων ἄρχεται ὁ ἐλληνικὸς λαὸς συμμετέχων τῆς ἀλληλουχίας τῶν παγκοσμίων γεγονότων, καὶ δι' αὐτῶν ἄρχεται τὸ πρῶτον συνεχῆς ἐλληνικὴ ἱστορία. Κατὰ τούτους

δὲ τοὺς ἀγῶνας ἐπέρχεται ἡ τελεία συνειδήσις τῆς ἐν τοῖς προγε-
νεστέροις αἰῶσιν ἐκφανθείσης ἀντιθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ
βαρβαρικοῦ κόσμου. Καὶ ἄρχονται μὲν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐν ταῖς
ἀποικίαις, αἱ δὲ ἀποικίαι συμπαρασύρουσι καὶ τὰς μητροπόλεις.
Ἐκτοτε δὲ δὲν διακινδυνεύεται πλέον μόνον ἡ ἀνεξαρτησία ὀλίγων
πόλεων, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅλου ἔθνους, καὶ χάριν καταπολεμήσεως τῶν
κινδύνων τούτων ἀντὶ τῆς ἀπαρχαιωθείσης ἀμφικτυονίας ἀναπτύσ-
σεται νέα ἐθνικὴ ἐνότης. Οὕτω δὲ πρὸς τοὺς ἀγῶνας τούτους συν-
άπτεται ἡ ὅλη περαιτέρω ἱστορία τῶν Ἑλλήνων.

"Αρχονται δ' οἱ ἀγῶνες ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς παραλίοις τοῦ ἑλ-
ληνικοῦ κόσμου, ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς τὸ πρῶτον ἤχημασε κράτος με-
σόγειον ἔχον τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν
παρακτίων Ἑλλήνων.

Τὸ δὲ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο ἀρχαῖον. Πράγματι τάρχαϊα βα-
σίλεια τῆς Ἀνατολῆς, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον εἰσελάσει εἰς αὐτὰ ξένα
στοιχεῖα, κατεῖχοντο ὑπὸ ἀδιαφορίας περὶ τῶν παραλίων. Συνι-
στάμεν' ἀρχῇθεν ἐξ ἐκτεταμένων ὀρεινῶν χωρῶν ἢ πλουσιῶν
παραποταμίων κοιλάδων, δὲν ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην ἐπικοινωνίας
ἀπωτέρας. Καὶ ἤρκει μὲν εἰς αὐτὰ τὸ ὑπὸ μεγάλων ἐμπορικῶν συν-
οδῶν κατὰ γῆν καὶ τὸ διὰ τοῦ ποταμοῦ διεξαγόμενον ἐμπόριον· τὰ
δ' ἐκ τῶν πλουσιῶν αὐτῶν προϊόντων ἐξαγόμενα εἰς τὴν ξένην διε-
βιβάζοντο διὰ τῶν χειρῶν ξένων λαῶν, ἀποκομιζόντων τὸ ἐξ αὐτῶν
κέρδος. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ Φοίνικες καὶ ἀργότερον οἱ Ἕλληνες.

Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῇ ἀσιατικῇ παραλίᾳ εἶχον ἀφήσει οἱ
ἰθαγενεῖς νὰ ἰδρυθῶσι ξένα ἐμπόρια καὶ ἀποθῶσι μόνιμα καὶ με-
γάλα. Ἀφῆκαν τοὺς ξένους νὰ συναθροίζωνται ἀνενόχλητοι εἰς τὰ
τοπικὰ αὐτῶν συνέδρια καὶ τὰς συνελεύσεις τῶν ἐορτῶν, παρεχώ-
ρησαν δ' εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν κτῆσιν τῶν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν πο-
ταμῶν κοιλάδων, ἐνθ' αὐταί, χωριζόμεναι ὥς ἐκ τοῦ φυσικοῦ σχη-
ματισμοῦ τῆς χώρας ἀπὸ τῆς μεσογείου, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι
συνανήκουσαι εἰς τὴν παραλίαν. Οὕτως οἱ Ἀσιανοὶ ἡγεμόνες οἶον-

εἰ ἐφαίνοντο ἀποδεχόμενοι ἐκουσίως ὡς ὅριον τῆς ἀρχῆς αὐτῶν τὰς μεταξὺ τῆς μεσογαίας καὶ τῶν ἀκτῶν ὁφρῦς.

Τὸ δὲ τοιοῦτον σύστημα ἀπέβη ἐπωφελὲς εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰθαγενεῖς λαούς. Καὶ δὴ αἱ ξέναι ἀποικίαι, αἱ κτισθεῖσαι πολλαὶ νέαι πόλεις προεκάλεσαν, ὡς εἰκὸς, ἐξαιρέτως ζωηράν ἐπιμιξίαν, πάντα δὲ τὰ φυσικὰ προϊόντα καὶ τεχνουργήματα τῆς μεσογαίας ἀπέκτησαν νέαν καὶ πολλῶ ἀνωτέραν ἀξίαν. Ὅντες δὲ δεξιοὶ ἔμποροι οἱ Ἑλληνες ἐμερίμνων διὰ παντός τρόπου περὶ διατηρήσεως ἀγαθῶν σχέσεων πρὸς τοὺς Ἀσιάτας καὶ τῆς καρπώσεως τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῶν. Καὶ ἐπεσκέπτοντο μὲν τὰς ἀγοράς τῶν ἰθαγενῶν, ἡγόραζον δὲ τὰ προϊόντ' αὐτῶν, ἔδιδον εἰς αὐτοὺς παραγγελίας ποικίλας, ἐγκαθιδρύοντο καὶ αὐτοὶ μεταξὺ αὐτῶν, ὅπως διεξάγῃσι δραστηριώτερον τὸ μετὰ τῶν παραλίῶν κτισμάτων ἐμπόριον, καὶ κατώρθωσαν διὰ τῆς δεξιότητος αὐτῶν νάποδῶσιν εὐχάριστοι, ὠφέλιμοι καὶ τέλος ἀναγκαῖοι ἐν αὐτῇ τῇ μεσογαίᾳ. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐν ταῖς πρωτευούσαις τῶν μικρασιατικῶν βασιλείων.

Τῶν βασιλείων δὲ τούτων τὸ τῶν Φρυγῶν προωρίζετο εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἔνεκα τῆς φυλετικῆς συγγενείας εἰς φιλίαν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Ἑλλήνας¹. Πράγματι δ' εἰς τὴν Φρυγίαν ἀναφέρονται αἱ ἀρχαιόταται τῶν σχέσεων μεταξὺ παραλίας καὶ μεσογαίας. Καὶ δὴ οἱ Νηλεῖδαι ἐν Μιλήτῳ εἰσάγουσιν εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν ὀνόματα φρυγικὰ², περὶ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου ἔζη βασιλεὺς τις Μίδας υἱὸς Γορδίου³ συνδεόμενος διὰ φιλίας μεγάλης πρὸς τοὺς πολίτας τῆς Κύμης, μάλιστα δὲ καὶ ἔλαβε σύζυγον Κυμαίαν, τὴν Ἑρμοδίκην⁴, καὶ ἦλθε

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 99.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 352.

³ Böckh Metrologische Untersuchungen σ. 76. Κατὰ τὸν Εὐσέβιον ὁ Μίδας ἐβασίλευε τῷ 737 π. Χ. (Ὀλυμπ. 10, 4). Ὑπάρχει δὲ Μίδας τις ἀποθανὼν τῷ 695 π. Χ. (Ὀλυμπ. 21, 2) οὗ τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα ἐποίησεν ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸν Ψευδοηρόδοτον ἐν Ἐξηγήσει περὶ τῆς τοῦ Ὀμήρου γενέσεως καὶ βιοτῆς 11.

⁴ Ἑρμοδίκη καλεῖται παρ' Ἡράκλειδῃ τῷ Ποντικῷ 11, 3, Δημοδίκη δὲ παρὰ τῷ Πολυδύνει IX, 83.

διὰ μὲν τῆς Κύμης εἰς σχέσεις πρὸς τὴν μητρόπολιν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα, διὰ δὲ τῆς Χαλκίδος πρὸς τοὺς Δελφούς. Ὑπῆρξε δὲ λαμπρὰ σελὶς τῶν χρονικῶν τοῦ ἱεροῦ ἢ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους Ἰδρυσις τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Δελφῶν ἀποικίας τῶν Χαλκιδέων ἐν Σικελίᾳ¹ καὶ ἡ ἐν τῷ κατὰ τοὺς Δελφούς θησαυρῷ τῶν Κορινθίων Ἰδρυσις τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τοῦ Μίδα, ἐφ' οὗ συνείθιζε νὰ δικάζῃ, τοῦ πρώτου τούτου ἀναθήματος τῆς Ἀνατολῆς².

Τὸν δὲ ἀρχαῖον τοῦτον λαὸν τῶν Φρυγῶν συνώθησαν ἐπιδρομαὶ ἄλλων λαῶν, εἰσελασάντων εἰς τὴν χερσόνησον ἐκ τῶν νοτιοανατολικῶν καὶ εἰσαγαγόντων πολιτισμὸν ξενότροπον, συγγενῇ πρὸς τὸν τῆς ὑπὸ Σημιτῶν κατεχομένης προσθίας Ἀσίας. Εἶχον δ' οἱ Φρύγες ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοὶ ἐλαχίστην δύναμιν ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν ξένων, ἐπειδὴ ὁ ἰθαγενὴς αὐτῶν πολιτισμὸς δὲν εἶχεν ἐπίδοσιν ἰκανήν. Διὰ ταῦτα δὲ τὰ ἔθιμ' αὐτῶν καὶ ἡ θρησκεία ἡλλοιώθησαν ἐπαισθητῶς ὑπὸ τῆς ξένης ἐπιδράσεως.

Ἡ δὲ κυριωτάτη τοιαύτη ἐπίδρασις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξεπήγασεν ἀπὸ τῶν Λυδῶν³, ὧν τὸ ὄνομα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαιοτέραν ὀνομασίαν τῶν Μαιόνων⁴. Ἡ δὲ καταγωγὴ τῶν Λυδῶν εἶνε σκοτεινὴ. Δὲν δύνανται νὰ ποδείχθωσιν ἀσφαλῶς ἀνήκοντες οὔτε εἰς τὴν ἀρίαν οὔτε εἰς τὴν σημιτικὴν ὁμοφυλίαν· ἀλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον γινώσκομεν τὰ κατ' αὐτοὺς, ἔσεβον τοιαύτας λατρείας, οἷαι ἐπεχωρίαζον ἐν ταῖς ὑπὸ Σημιτῶν οἰκουμέναις χώραις τῆς Ἀνατολῆς. Ἦσαν δὲ πρὸς τοὺς Ἑλλήνας τῶν παραλίων πολὺ μᾶλλον ξένοι ἢ οἱ Φρύγες, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ὑπῆρξε πολὺ κραταιότερα καὶ διαρκεστέρα. Κατὰ μέρος δὲ συνανεμίχθησαν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους κατοίκους, ὥστε Φρύγες καὶ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 668.

² Ἡροδότου I, 14.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 101.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 342.

Λυδοὶ δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων εὐκόλως, ἐπέδρασαν δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Οὗτοι ἐδιδάχθησαν παρὰ τῶν Λυδῶν οὐ μόνον πολλὰ τῶν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, ἰδίως δὲ τῆς μουσικῆς. Πράγματι οἱ Λυδοὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις γνωρίσμασι τοῦ σημιτικοῦ πολιτισμοῦ εὐρίσκονται ἔχοντες καὶ ἰδιάζουσιν κλίσιν πρὸς τὴν λυρικὴν ποίησιν. Ἐκ τῆς παρορμήσεως δὲ ταύτης ἐξεβλάστησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐλεγεία¹, τὸ δ' εὐπαθὲς μέλος τῶν Λυδῶν συνεισέχθη μετὰ τοῦ λυδικοῦ αὐλοῦ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Δελφούς. Καὶ ἡ μὲν εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς ὀλίγα μόνον σπέρματα πολιτισμοῦ σποράδην παρέλαβε παρὰ τῶν Λυδῶν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀσίας συνανέκράθησαν δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας μετὰ τῶν Λυδῶν.

Ἡ ἀνάκρασις δ' αὕτη ἤρξατο ἤδη ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἡρακλειδῶν, ἥτις διώκει τὴν χώραν ἀπὸ Ἀγρωνος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Νίνου, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Βήλου². Ἡ δ' ἔναρξις τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρωνος συμπίπτει κατ' ἀρχαῖον ὑπολογισμόν εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1200 π. Χ. χρόνους. Ἦτο δὲ ἡ Λυδία ὁ πρόσκοπος τοῦ ἀσσυριακοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. Ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν βασιλέων, ἡ συμφωνία τῶν ἀκολάστων λατρείων ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις, ἡ κτίσις πόλεων, οἷα ἡ Νινὴ ἐν Καρίᾳ³, καὶ πολλὰ ἄλλα τεκμήρια μαρτυροῦσιν ἀπαραγνώριστως στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν παρὰ τὸν Τίγγριν Νινευί, εἰ καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων πηγῶν δὲν δύναται νάποδειχθῇ κυριαρχία τῆς Ἀσσυρίας ἐπὶ τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος⁴.

¹ Ἐλεγεὺς εἶνε λέξις φρυγικὴ καὶ ἀρμενικὴ κατὰ τὸν Büttcher (Arica σ. 34). Ἰδε καὶ Bergk Griechische Literaturgeschichte ἐν τῇ τοῦ Ersch καὶ Gruber Allgemeine Encyclopädie [Τμήμ. Α' Τόμ. 83] σ. 339. [Sittl Geschichte der griechischen Literatur. München. 1884. Τόμ. Α' σ. 245].

² [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 102]. Ἀγρων ὁ υἱὸς τοῦ Νίνου εἶνε ὁ πρῶτος βασιλεὺς δυναστείας βασιλευσάσης ἐπὶ πεντακόσια πέντε ἔτη· ἐπειδὴ δὲ ἡ μετ' αὐτὴν δυναστεία βασιλεύει ἑκατὸν ἐβδομήκοντα ἔτη καὶ τελευτᾷ τῷ 546 π. Χ., ἡ ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγρωνος ἀνέρχεται εἰς τὸ 1221 π. Χ. Πρβλ. Brandis Assyriacarum rerum tempora emendata σ. 3.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 177.

⁴ Περὶ ἐπικρατήσεως τῶν Ἀσσυρίων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἴδε Schrader ἐν ἐπικρίσει τοῦ

Τὴν δὲ δύναμιν τῶν Ἡρακλειδῶν γινώσκουμεν μόνον ἐν τῇ παρακμῇ αὐτῆς. Ἐζήτουν στήριγμα ἐκτὸς τοῦ ἰδίου αὐτῶν λαοῦ. Ἐξεμίσθωσαν εἰς ὑπηρεσίαν ἑαυτῶν ξένους πολεμιστάς, οἵτινες ἐχρησίμευον τοῦτο μὲν πρὸς φύλαξιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ πρὸς κόσμον καὶ ἔρυμα τοῦ θρόνου. Καὶ οἱ μὲν μισθοφόροι ἐκεῖνοι κατάρθωσαν δι' ὑπερόχου δεξιότητος νὰ καταστῶσιν ὁσημέραι ἰσχυρότεροι, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν νάποκτήσωσιν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἐκφυλισθέντος ἐκείνου βασιλικοῦ οἴκου δύναμιν αὐξάνουσαν ἀδιακόπως. Τοιαύτην δὲ παρὰ τῇ δυναστείᾳ δύναμιν εὐρίσκομεν κατέχοντα ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως Ἀρδουοῦ Δάσκυλον τὸν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μερμναδῶν¹. Καὶ οὗτος μὲν φονεύεται ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρδουοῦ, φοβουμένου περὶ ἐκπτώσεως ἀπὸ τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου, ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ φεύγει. Ἀλλὰ συγγενὴς τις τοῦ φονευθέντος μένει ἐν Σάρδεσιν, ἀξιοῦται ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀρδουοῦ ἐξαίρετου τιμῆς ἐν τῷ βασιλείῳ, καὶ ἀνακαλεῖ μετὰ τινα χρόνον, συναινοῦντος τοῦ βασιλέως, τὸν ἔγγονον τοῦ Δασκύλου Γύγην ἐκ τῆς ἐξορίας. Ἐπὶ δὲ τούτου ὁ οἶκος τῶν Μερμναδῶν ἀναβιβάζεται εἰς νέαν δύναμιν, καὶ τέλος ὁ Γύγης κατορθώνει ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς βασιλίσσης νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν τὸν τελευταῖον τῶν Ἡρακλειδῶν, ὃν ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει Κανδαύλην, καὶ νὰ ἰδρύσῃ νέαν δυναστείαν, βοηθούμενος ὑπὸ Κερῶν μισθοφόρων, οὓς ἤγαγε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀρσηλῆς².

Ed. Meyer *Zeitschrift für Assyriologie* Τόμ. Α' σ. 79), ὅστις μάλιστα ἀποδέχεται καὶ σύγχυσιν τῶν Χετταίων πρὸς τοὺς Λυδοὺς.

¹ Τὸ ὄνομα Μερμνάδαι ἴδε παρ' *Ἡροδότῳ* I, 7, 14 καὶ *Νικολάῳ Δαμασκηνῷ* ἐν ἀποσπ. 49 (Müller *Fragmenta Historicorum Graecorum* σ. 382). Ἐπειδὴ δὲ ἤδη ὁ Δάσκυλος ἄπασαν ὥς εἰπέν τὴν Λυδῶν ἀρχὴν διὰ χειρὸς εἶχε (*Νικόλαος Δαμασκηνὸς* ἐνθ' ἂν.), τεκμαίρομεθα ἐντεῦθεν ἑκατονταετὴ περίπου τὴν ἰσχὺν τῶν Μερμναδῶν πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτῶν.

² *Πλουτάρχου* Κεφαλαίων καταγραφῇ. Ἑλλήν. 45· ἐπεὶ δὲ Γύγης ἀποστάς ἐπολέμει πρὸς αὐτὸν, ἦλθεν Ἀρσηλῆς ἐκ Μυλίων (γραπτέον Μυλασίων, καθ' ὃ προτείνει ὁ Schäfer) ἐπίκουρος τῷ Γύγῃ μετὰ δυνάμεως, καὶ τότε Κανδαύλην καὶ τὸν ἑταῖρον αὐτοῦ διαφθείρει καὶ τὸν πόλεμον εἰς Κερίαν ἐκόμισε μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων. Τὰ δὲ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης τῆς δυναστείας διηγούνται ὁ *Ἡρόδοτος* I, 12 καὶ ὁ *Νικόλαος Δαμασκη-*

Διὰ δὲ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γύγου δὲν ἐπῆλθε μόνον ἀλλαγὴ δυναστείας, ἀλλὰ καθολικὴ μεταβολὴ συστήματος πολιτικοῦ. Οἱ Μερμνάδαι ἦσαν διάφοροι τῶν Λυδῶν καὶ κατ'ὅσον ἐν ταῖς χώραις ταῖς γειτονευσούσαις πρὸς τὴν παραλίαν. Ὁ Γύγης πρὸ τῆς ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβάσεως ἐκαλεῖτο βασιλεὺς τῆς Τύρρας, ἥτις ἔκειτο πλησίον τῆς Ἐφέσου¹. Ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ ἐγκατῶκει ἐν Φρυγίᾳ, καὶ παρὰ τὰ σύνορα τῆς Λυδίας καὶ Φρυγίας γινώσκουμεν ἐπὶ καρικοῦ ἐδάφους χωρίον καλούμενον Δασκύλου κώμην². Ὁ δὲ δίστομος πέλεκυς, ὃν ἔφερεν ὑπερηφάνως ὁ Γύγης ἔτι ὢν ἀρχηγὸς τῶν μισθοφόρων, ἦτο σύμβολον τῆς δυνάμεως τῶν Καρῶν, καὶ διὰ καρικῆς ἐπικουρίας ἐστήριξε τὸν νέον θρόνον³.

Οἱ δὲ Κᾶρες ἦσαν οἱ μάλιστα πάντων τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς Ἕλληνας συγγενῶν φύλων συνανακραθέντες μετὰ Σημιτῶν⁴. Ἡδὲ δ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Μίνως ὅσοι αὐτῶν δὲν εἶχον ἀφομοιωθῇ ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν εἶχον συνωστισθῇ εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἡπειρον. Εἶτα δ' οἱ Ἴωνες καὶ Δωριεῖς ἄποικοι εἶχον μέρος μὲν αὐτῶν ὑποτάξει, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοὺς Γέργιθας, οἵτινες ἀπετέλεσαν ἐν Μιλήτῳ θητεύουσιν τάξιν δημοτῶν⁵, μέρος δ' ἐξώθησαν ἔτι περαιτέρω τῆς ἀκτῆς. Ἐν δὲ τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ παρευδοκιμηθέντες ὑπὸ τῶν Ἰώνων, προσεβλέποντο παρ' αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως καὶ ἐτύγχανον μεταχειρίσεως ἀλαζονικῆς καὶ ἀπηνοῦς. Οὕτως ἀπ' αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τῆς κτίσεως τῶν ἀποικίδων, ὅτε οἱ νέοι ἄποικοι εἶχον περιστήσει εἰς χηρείαν γυ-

νός ἐν ἀποσπ. 49 (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 383), ὅστις τὸν Κανδαύλην καλεῖ Σαδυάτην.

¹ Τύρρας βασιλεὺς [Ἑτυμολογικὸν Μέγα σ. 771, 55].

² Πανσανίου IV, 35, 11. Πόλιν Καρίας λέγει αὐτὴν ὁ Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Δασκύλον. Τὸ ἐν τῇ ἑλλησποντίῳ Φρυγίᾳ Δασκύλιον ἦτο κτίσμα τοῦ Γύγου κατὰ τὸν Schubert (Geschichte der Könige von Lydien σ. 37) [ἀποδεχόμενον τὴν γνώμην τοῦ Duncker].

³ Περὶ τοῦ διστόμου καρικοῦ πελέκους, τοῦ συμβόλου τῆς δυναστείας, ἴδε Πλουτάρχου Κεφαλαίων καταγραφὴν. Ἑλλην. 45

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 65.

⁵ Ἀθηναίου XII, σ. 524.

ναϊκας Καείρας καὶ ἀναγκάσει αὐτὰς εἰς βίαιον γάμον μετὰ τὸν φόνον τῶν συζύγων, ὑφίστατο ἔχθρα μεταξὺ Καρῶν καὶ Ἰώνων. Διὰ ταῦτα οἱ Κᾶρες συνεπάθουν μᾶλλον πρὸς τοὺς Λυδοὺς καὶ Μυσοὺς ἢ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τὸ ἐγγὺς τῆς Μιλήτου Διδυμαῖον ἐθεωρεῖτο κοινὸν ἱερὸν οὐχὶ παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ παρὰ τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Αἰολέων. Καὶ ἐν τῇ ξένη δὲ Ἴωνες καὶ Κᾶρες διίσταντο πρὸς ἀλλήλους οὕτως, ὥστ' ἐν Αἰγύπτῳ ἐδέησε νὰ κατ-οικισθῶσιν εἰς χωριστὰ παραποτάμια μέρη¹. Ἐξειργόμενοι δ' οἱ Κᾶρες ὁσημέραι μᾶλλον ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν ἀκμάζοντα ἐν Ἰωνίᾳ ἀστικὸν βίον ἐτράπησαν πολὺ προθυμότερον εἰς τὸ προσ-ιδιάζον ἔκπαλαι εἰς τὴν φυλὴν αὐτῶν στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συμμετοχὴ τῶν Καρῶν εἰς τὴν ἀνάρρησιν τῶν Μερ-μναδῶν εἶνε παντελῶς ἀναμφήριστος, δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι καὶ αὕτῃ ἡ δυναστεία ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν Καρίᾳ.

ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐπεβάλλετο ἀναγκαιῶς εἰς τὴν νέαν δυναστείαν ὡς πρόγραμμα πολιτικὸν ἢ ἐπέκτασις τῆς κυριαρχίας αὐτῆς πρὸς δυσμὰς, ἢ προσάρτησις τῶν παραλίων πόλεων καὶ ἡ ἰδρύσις ναυτικῆς δυνάμεως λυδοκαρικῆς. Ἦθελον νὰ δείξωσιν, ὅποια ἔργα ἡδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ κράτος συνενοῦν τὴν περὶ τὰς ἐπιχειρήσεις τόλμην τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ χρυσοῦ καὶ τὰς δυνάμεις τῶν ἰθαγενῶν τῆς μεσογαίας.

Καὶ εἶχον μὲν ὑπάρξει ἤδη πρότερον κέντρον τοῦ βασιλείου αἱ Σάρδεις, ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Κυβέλης, ἡ κειμένη ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ ἀμπελόεντος Τρωῶλου παρὰ τὸν Πακτωλὸν καὶ ἀπὸ τῆς ὀχυρᾶς αὐτῆς ἀκροπόλεως δεσπόζουσα τῆς εὐδαίμονος κοιλάδος τοῦ Ἑρμου. Ἀλλὰ τῶρα εἶπερ ποτὲ ἀπέκτησαν αἱ Σάρδεις δόλως νέον ἀξίωμα καὶ ἀπήλαυσαν νέου βίου μεταβληθεῖσαι εἰς στρατόπεδον, ἐν ᾧ οὐδέποτε κατετίθεντο τὰ ὅπλα, ἐν ᾧ ἀπαύστως διεγράφοντο νέα σχέδια καὶ ἐτελοῦντο νέα παρασκευαί. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάρρησις τοῦ Γύγου εἶνε τῶν σπουδαιοτάτων μεταβολῶν καὶ ἐμφαίνει κρίσιμον μεταλλαγὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

¹ Ἰδε ἀνωτέρῳ Τόμ. Α' σ. 644

Καὶ δὴ πρῶτον μὲν τὸ λυδικὸν βασιλεῖον ἀποσπᾶται ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίας, δεύτερον δὲ τρέπει τὴν προσοχὴν πρὸς δυσμάς.

Ἄλλ' ἡ νέα πολιτικὴ τροπὴ μόνον σὺν τῷ χρόνῳ ἔφθασεν εἰς τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν, ἐπειδὴ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Γύγης εὐρίσκετο ἐξηρτημένος ἀπὸ τῆς μεσογαίας. Καὶ δὴ εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ὁ Σαρδανάπαλος διεδέχθη τῷ 668 π. Χ. τὸν πατέρα Ἀσσαρχάδωνα, ὡς ὑποτελῆ τῶν Ἀσσυρίων ὑπὸ τὸ ὄνομα Γουγοῦ¹, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Νινευὶ καυχᾶται, ὅτι ὑπέταξεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ χώραν ἀπωτάτην, γείτονα τῆς θα-

¹ Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν Λυδῶν βασιλείων ἴδε Clinton De Lydiae regibus Fasti ἐκδ. Krüger σ. 309. Ὁ δὲ χρόνος τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Γύγου κυμαίνεται κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 708-704 π. Χ. καὶ 716 π. Χ. Καὶ τὸ μὲν 716 π. Χ. (Ὀλυμπ. 16, 1) μαρτυροῦσιν ὁ Ἡρόδοτος καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασεύς, τὸ δὲ 708 π. Χ. (Ὀλυμπ. 18, 1) Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν Στρωματεῦσιν I, 3276 καὶ ὁ Πλίνιος Natur. Hist. XXXV, 8, (55). Τελευταῖος ἀπεδέχθη τὸ 716 π. Χ. ὁ Brandis (Rerum Assyriacarum tempora emendata σ. 3), ἀκολουθῶν τὸν Ἡρόδοτον. Κατὰ τὴν χρονολόγησιν ταύτην ὁ μὲν Γύγης ἐβασίλευσεν ἔτη 38, ὁ δὲ Ἄρδους 49, ὁ Σαδουάτης 12, ὁ Ἀλυάτης 57 καὶ ὁ Κροΐσος 14, ἥτοι πάντα τὰ ἔτη τῆς δυναστείας τῶν Μερμανδῶν ἀνέγονται εἰς 170. Ὁ ἀριθμὸς δὲ οὗτος, προστιθέμενος εἰς τὸ 546 π. Χ., [ὅτε ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον ὁ Γύγης, διὰ τῆς καταλύσεως τῶν Ἡρακλειδῶν], παρέχουσιν ὡς ἔτος τῆς ἀναρρήσεως τῶν Μερμανδῶν τὸ 716 π. Χ. Ἐξ ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν (ἴδε G. Smith History of Assyrianipal σ. 341 κ. ἑ.) ἐξάγεται, ὅτι ὁ Γύγης (Γουγοῦ) ἐγκαθίστησε τὸν Ὑαρμίτιχον ἐν Αἰγύπτῳ· ἄρα ἐξῆ πάντως ἀκόμη τῷ 666-667 π. Χ. Τὰς δ' ἐντεῦθεν γενομένας δυσκολίας προσεπάθησε νὰ λύσῃ ὁ Bosanquet (παρὰ τῷ Smith ἐνθ' ἀν. σ. 361), ἀποδεχόμενος παρὰ τῷ Ἡροδότῃ μετάθεσιν τῶν ἀριθμῶν τῶν δηλούντων τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Γύγου καὶ τοῦ Ἄρδους καὶ ἀποδεχόμενος, ὅτι 38 μὲν ἔτη ἤρξεν ὁ Ἄρδους, ὁ δὲ Γύγης 49. Τὰ δὲ σύγγραμμα ἐνεπίγραφα μνημεῖα τῶν Ἀσσυρίων βασιλείων πρῶτος ἐξήτασεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν Λυδῶν βασιλείων ὁ Gelzer (ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXX σ. 230 κ. ἑ.). Κατὰ ταῦτα τὰ καίμενα ἀποδεικνύεται ὁ Ἡρόδοτος πολὺ προχρονολογῶν τὰ γεγονότα, ὅταν τοῦ μὲν Γύγου τὴν ἀνάρρησιν ὀρίξῃ γενομένην τῷ 717 π. Χ. [ἢ 716 π. Χ.], τὴν δὲ τοῦ Ἄρδους τῷ 678 π. Χ. [ἢ 677 π. Χ.]. Ὁ δ' Ἐδσέβιος συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀσσυριακὰς πηγὰς. Εἰς δὲ τὴν ὁμοφωνίαν ταύτην στηρίζεται ἡ κατὰ τὰ ἐξῆς χρονολογικὴ ἀκολουθία τῶν βασιλείων· Γύγης 687 π. Χ. Ἄρδους 652 π. Χ. Σαδουάτης 615 π. Χ. Ἀλυάτης 602 π. Χ. Κροΐσος 561 π. Χ. Περὶ δὲ τῶν πολιτικῶν σχέσεων Λυδίας καὶ Ἀσσυρίας ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀσσαρχάδωνος, ὅτι ὁ Γύγης ἐπὶ τινα χρόνον, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἄρδους ἦν ἀκόμη ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν Ἀσσυρίαν. ἴδε καὶ τὰς νεωτάτας μελέτας τοῦ Schrader (Keilschriften und Geschichtsforschung σ. 543, Schubert (Geschichte der Könige von Lydien Breslau, 1884), Ed. Meyer Geschichte des Alterthums Stuttgart. 1884 Τόμ. Α' σ. 500 § 413) καὶ Busolt Griechische Geschichte Gotha. 1885. Τόμ. Α' σ. 332 κ. ἑ. σημ. 3].

λάσσης, περὶ ἧς οὐδὲν ἐγίνωσκον οἱ πατέρες αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθε μεγάλη ἀποστασία τῶν ὑποτελῶν. Ἡ Ἑλυμαῖς, ἡ Χαλδαία, ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη εὐρίσκοντο ἐν ἐπαναστάσει. Ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἐκυμαίνετο ὁ ἀγὼν (652—647 π., X.). Οὐδεμία δ' ἀμφιβολία, ὅτι τὸν χρόνον τοῦτον ἐπωφελήθη καὶ ὁ Γύγης, ὅπως κηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἑαυτοῦ· ἐπειδὴ δ' ἐστία τοῦ πολέμου ἦτο αὕτῃ ἡ Βαβυλὼν, εἶνε λίαν εὐνόητον, ὅτι αἱ ἀπώτερον κείμεναι ἐπαρχίαι ἔτυχον τῆς εὐκαιρίας νάπελευθερωθῶσιν. Οὕτως ὁ Γύγης ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐπειδὴ ἤδη ὁ πρῶτος τῶν Μερμναδῶν εἶχε τρέψει τὴν προσοχὴν εἰς τὴν καθυπόταξιν τῆς Αἰολίδος καὶ τῆς Ἰωνίας. Μετὰ μεγάλης δὲ συνέσεως τὸ μὲν πρῶτον ἐφείσθη τῶν ἰσχυροτέρων παραλίων πόλεων, ἃς δὲν ἠδύνατο εὐκόλως νὰ καταβάλλῃ, ἐπειράθη δὲ νὰ γείνη κύριος τῆς θαλάσσης ἐν τοῖς νοτιοδυτικαῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῇ Ἰδαίᾳ χερσονήσῳ, τῇ ἀρχαίᾳ χώρᾳ τοῦ βασιλείου τῶν Τρώων. Ὡκοῦν δὲ τὴν χώραν ταύτην Κᾶρες, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἐν Αἰολίδι ἀπαντῶμενον ὄνομα τῶν Γεργίθων, ὧν τὴν σύμπραξιν προσεδόκα ὁ Γύγης. Αἱ μεσόγειοι πόλεις τῆς Αἰολίδος ὀλίγον μόνον ἡσχολοῦντο περὶ τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον, τῶν δὲ ἰωνικῶν πόλεων ἡ Μίλητος εἶχεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰσδεχθῇ Κᾶρας κατοίκους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γύγης ἐχρειάζετο χάριν ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων αὐτοῦ ἀκμάζουσιν παραθαλασσίαν πόλιν, συνεπράξε μετὰ τῶν εὐστρόφων Μιλησίων, καὶ ἔκτισε μετ' αὐτῶν τὴν Ἀβυδὸν¹. Ἐκυριάρχησε λοιπὸν καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Μυσίαν μέχρι πέραν τοῦ Ῥυνδάκου, πλησίον δὲ τούτου τοῦ ποταμοῦ ἔκτισε πρὸς τιμὴν τοῦ γένους τὸ Δασκύλιον.

Οὕτως ἦγε καὶ ἔφερε τὰ τε κατὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, ἡ δ' ἐγκαθίδρυσις αὐτοῦ πρώτου παρὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην γέφυραν τῆς ἐπιμιξίας τῶν λαῶν καὶ τὸν πρὸς θα-

¹ Στράβωνος XIII. σ. 590· Ἀβυδος δὲ Μιλησίων ἐστὶ κτίσμα ἐπιτρέψαντος Γύγου τοῦ Λυδῶν βασιλέως· ἦν γὰρ ἐπ' ἐκείνῳ τὰ χωρία καὶ ἡ Τρωάς ἅπασα.

λασσοκρατίαν σπουδαιότατον πάντων τῶν παρθμῶν μαρτυρεῖ εἶπερ τι καὶ ἄλλο τὴν εὐρύτητα καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος.

Ἀλλὰ συγχρόνως ἐπεδίωκεν ἤδη καὶ πέραν τοῦ Ἑλληςπόντου τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ σχέδια. Ἰδίως δ' ἐζήτει, ἀπαράλλάκτως ὡς οἱ τύραννοι τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Σικυῶνος, ἀναγνώρισιν παρὰ τῶν μεγάλων χρηστηρίων. Διὸ ἐστράφη πρὸς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἐπειράθη διὰ τῶν ἐλευθεριωτάτων ἀναθημάτων νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι οἴκοθεν ἐγίνωσκε καὶ ἔσεβε τὸν θεὸν τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως δὲ καὶ αὐτὸς θεωρηθῇ Ἕλληνα, εἶχε καὶ ῥαψωδοὺς ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἔργον ἔχοντας τὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας διαφήμισιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων¹. Καὶ δὲν ἐπετράπη μὲν εἰς αὐτὸν ἡ ἰδρυσις ἰδίου θησαυροῦ, ἀλλ' ἄνευ τινὸς δυσκολίας ἔγειναν δεκτὰ τὰ βασιλικά αὐτοῦ δῶρα. Ἀλλ' οἱ Δελφοὶ ἀποδεχόμενοι ταῦτα ἀναθήματα συνανηγνώριζον τὴν δυναστείαν, ἣτις ἡδύνατο τοῦτο νὰ πεκδέχεται παρὰ τῶν Δελφῶν, ὅτι τοῦλάχιστον δὲν ἔμελλον νάντιτιάζωσι τὸ ἐξῆς ἐμπόδιον εἰς τὰ πολιτικὰ σχέδια τῶν Λυδῶν βασιλέων. Κατετέθησαν δ' ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Κυψελιδῶν οἱ χρυσοὶ κρατῆρες καὶ τὰργυρᾶ ἀναθήματα τοῦ Γύγου, λαβόντα μὲν τὸ ὄνομα Γυγάδας², ἥτοι υἱὸς τοῦ Γύγου, ἀποτελοῦντα δὲ πλῆθος πολυτίμων μετάλλων, οἷον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἰδεῖ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου συνειλεγμένον ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ εὐγλωττότατος τῶν συνηγόντων, ὃν θὰ ἡδύνατο νὰ στείλῃ ὁ Γύγης εἰς Δελφοὺς, οὓς συνετέλει ἄλλως νὰ διαθέσῃ εὐμενῶς πρὸς τὴν δυναστείαν τῶν Μερμναδῶν καὶ τις ζηλοτυπία καὶ δυσμένεια πρὸς τὸ ἱερὸν τῶν Βραγχιδῶν καὶ τὰς πρὸς τὸν δελφικὸν θεὸν ἀποξενωθείσας ἰωνικὰς πόλεις.

¹ Ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γύγου διέτριβεν ὁ ποιητὴς Μάγνης. Ἴδε *Σοῦιδαν* ἐν λ. Μάγνης ἀνὴρ Σμυρναῖος. [*Νικολάου Δαμασκηνοῦ* ἀπόσπ. 62 παρὰ Müller *Fragmenta historicorum Graecorum* τόμ. I' σ. 395].

² [Ἡροδότου I, 14]. Πρὸς Georg Curtius *Grundzüge der griechischen Etymologie*. 1873. σ. 623.

Ἄλλ' αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λυδῶν δὲν ἡδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν οὕσαι φιλικαί, ἐπειδὴ, ἀφ' οὗ χρόνου οἱ Λυδοὶ ἤρχισαν δεσπόζοντες ἀνά τε τὴν Αἰολίδα καὶ ἐν τῇ παραλίᾳ χώρα τῆς Καρίας, δὲν ἡδύναντο ν' ἀνεχθῶσιν εὐκόλως τὴν ὑπὸ ἀνεξαρτήτων ἐλληνίδων πόλεων κατοχὴν τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν παραλίας, τῶν ἀρίστων λιμένων, τῶν ἐκβολῶν τῶν τεσσάρων μεγάλων ποταμῶν. Καὶ θέλοντες μὲν νὰ καταβῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν Σάρδεων καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἑρμου εὕρισκον τὸ πρῶτον παρακωλυομένην τὴν ὁδὸν ὑπὸ τῆς Σμύρνης, ἣτις καὶ ἐδέσποζε τοῦ Ἑρμείου κόλπου. Τὴν δὲ πρὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καύστρου χώραν κατεῖχον οἱ συγγενεῖς τῶν Σμυρναίων Κολοφώνιοι, ὧν ἐξηρέθιζε τοὺς Λυδοὺς ὁ πλοῦτος καὶ τὸ ἀλαζονικὸν πολιτικὸν φρόνημα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὑπερηφάνους Μιλησίους, οἵτινες ἔδοσκον τὰ ποίμνια αὐτῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Μαιάνδρου ἐπὶ γῆς καρικῆς, δὲν ἡδύνατο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρὸν ἡ ὁμοφροσύνη τῶν Λυδῶν.

Οὕτως ἄρχονται οἱ ἡρωικοὶ χρόνοι τῆς Ἰωνίας. Πᾶσαι αἱ προτάσεις τοῦ βασιλέως τῶν Σάρδεων, ὅστις δὲν ἡδύνατο νὰ ποσοπῇ εἰς τὴν προσάρτησιν πόλεων ἡρειπωμένων εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ, ἀπεκρούσθησαν. Ὁ πόλεμος ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτος, καὶ ἡ ἔκρηξις αὐτοῦ ἐσήμανε τὴν ἑναρξιν τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων.

Αἱ πόλεις εὕρισκοντο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς ἥττονα μοῖραν κατὰ πολὺ. Βοηθείας ἔξωθεν ἐστεροῦντο. Ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων ἦτο διεσπασμένη. Ἡ ἐν Δῆλῳ ἀμφικτυονικὴ ἐορτὴ ἢ πρότερον συνενοῦσα τοὺς Ἴωνας τῶν ἀντικειμένων τοῦ Αἰγαίου παραλίῳ εἶχεν ἀποβάλλει ἀπὸ μακροῦ ἤδη πᾶσαν σημασίαν. Αἱ περιοχαὶ τῶν πόλεων ἔκειντο εἰς μεγάλην ἔκτασιν παρὰ τὴν παραλίαν ἀνεῦ ἀσφαλοῦς πρὸς τὴν μεσόγειον φραγμοῦ, μακρὰ δὲ εἰρήνη εἶχε μαλθακύνει τοὺς κατοίκους. Ἄλλως δ' οὐδεμίαν συμμαχικὴν σχέσιν εἶχον πρὸς τὰς ὀωρικὰς πόλεις, ὧν κοινὸν ἱερὸν ἦτο τὸ Τριόπιον ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Κνίδου. Αἱ δ' αἰο-

λικαὶ πόλεις ἔσεβον μὲν κοινῇ μετὰ τῶν Ἰώνων τὸν Διδυμαῖον Ἀπόλλωνα, ἀλλ' ἦσαν ἀνίσχυροι, ἦσαν δὲ καθ' ἑαυτὰς διηρημέναι εἰς διαφόρους ὁμάδας, ὧν ἡ τῆς Ἰδαίας χερσονήσου συνεκρότει ἴδιον κοινόν, ἄλλως δ' εἶχον πρῶται πασῶν περιπέσει εἰς ἐξάρτησιν διὰ τῆς προχωρήσεως τῶν Μερμναδῶν. Τέλος δ' αἱ ἰωνικαὶ πόλεις αὐταὶ εἶχον διατηρήσει ἐκ τῶν προτέρων χρόνων χαλαροὺς μόνον πρὸς ἀλλήλας δεσμούς¹. Ἀπὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἶχον καταλυθῇ τὰ βασιλικά γένη, εἶχον ὁσημέραι μᾶλλον διασπασθῇ ἀλλήλων συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἰωνικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ζηλοτυπία τῶν γειτόνων ἐμπορικῶν πόλεων καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο μητροπόλεων, τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Μιλήτου, δὲν εἶχον ἐπιτρέψει τὴν ἀνάδειξιν ἀληθοῦς συμπράξεως, μονίμου κοινῆς ὁμοσπονδίας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἐνιαίας στρατιωτικῆς συντάξεως. Οὐδὲ περὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ πόλεις ὁμόφωνοι πρὸς ἀλλήλας. Καὶ δὴ αἱ ἀρχαῖαι διαφοραὶ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῶν παραλίων διεγινώσκοντο ἀκόμη ἀπανταχοῦ², αἱματηρὰ δὲ διαπάλη τῶν ὁμόρων πόλεων εἶχεν ἔτι μᾶλλον ὀξύνει τὰς διαφορὰς ταύτας. Τέλος δὲ οὐδ' ἐντὸς αὐτῶν τῶν τειχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως ἔλειπον κινδυνώδεις ἀνωμαλῖαι προερχόμεναι ἐξ ἐσωτερικῶν φατριαστικῶν διαιρέσεων καὶ ἐκ τῆς ἀνομοιότητος τῶν κατοίκων. Πράγματι δ' ὑπῆρχον ἐν ἐκάστη περιοχῇ καρικαὶ καὶ λυδικαὶ κῶμαι μετὰ πολλῆς δυσαρρεσκειᾶς ὑποτασσόμεναι εἰς τὴν διοίκησιν Ἰώνων πολιτῶν.

Ταῦτα δὲ πάντα συνετέλουν εἰς ὄφελος τῶν Λυδῶν, ὧν τὰ ἔφιππα στίφη ἐξώρμων ἀπροςδοκῆτως ἐκ τῆς μεσογαίας καὶ διευθυνόμενα τῇδε κακέϊσε κατὰ τὰς περιστάσεις ἐνέβαλλον εἰς διαρκῆ ἀμηχανίαν τὰς παραθαλασσίας πόλεις. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἦτο εὐχερὲς ἡ καταπόνησις τῶν πολιτῶν. Καὶ δὲν ἔτυχον μὲν ἰδίου ιστοριογράφου αἱ ἀνδραγαθίαι αὐτῶν, ἀλλὰ παρεδόθησαν ὁμῶς εἰς ἡμᾶς μεμονωμέναι τινὲς διηγήσεις περὶ τοῦ ἥρωισμοῦ αὐ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 349.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 345 κ. ἐ.

τῶν, οὐδ' ἐλησμονήθη ἡ ἀνδρεία τῆς Σμυρναίων, οἵτινες ἐξέβαλον τοὺς Λυδοὺς ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς ἀλούσης αὐτῶν πόλεως¹. Τὸ δὲ ἥρωικόν αὐτῶν θάρρος ἐξύμνησε Μίμνερμος ὁ Κολοφώνιος, ὁ σύγχρονος τοῦ Τυρταίου².

Εἶχε δ' ἐκραγῇ ὁ πόλεμος καθ' ἅπασαν τὴν γραμμὴν, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πρῶτος Μερμνάδης, ὅστις ἐπὶ τῆς πολυετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς (687-652 π. Χ.) εἶχε προδιαγράψει ἀσφαλῶς τὴν πολιτείαν τῆς ἰδίας δυναστείας καὶ θεμελιώσει ἔργῳ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἰδίου βασιλείου³. Διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ Ἄρδης, ὅστις καὶ ἐξηκολούθησε μὲν τὰς ἐναντίον τῆς Μιλήτου ἐπιθέσεις, κατέλαβε δὲ δι' αἰφνιδίας ἐφόδου τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν τῆς Πριήνης, τῆς πόλεως ἐκείνης, εἰς ἣν ἀνῆκε τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ Πανιώνιον. Τὸ κοινὸν τῶν ἰωνικῶν πόλεων διεσπάσθη οὕτω μέσον, τῆς δ' ἐν μικρᾷ ἀποστάσει ἀπέναντι κειμένης Μιλήτου ἠπειλεῖτο αὐτὸς ὁ ἴδιος κόλπος. Ὁ ἰωνικὸς πόλεμος ἐφαίνετο τρεπόμενος ἐν τάχει εἰς πέρας, ὅτε διεκόπη αἰφνης ὑπὸ γεγονότων ἄλλοθεν προκληθέντων. Καὶ δὴ τὸ κατακτητικὸν βασίλειον περιεβλήθη ἀπειλητικῶς ὑπὸ πολεμικῶν κινδύνων ἀπροσδοκῆτων καὶ ἠναγκάσθη νὰ παλαίσῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπάρξεως πρὸς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Βορρᾶ.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 700 π. Χ. τὰ πλήθη νομαδικῶν ἵππομάχων λαῶν, οἰκούντων περὶ τὰς παραλίας τοῦ Πόντου, εἶχον περιστῇ εἰς ταραχὴν καὶ κίνησιν. Τὴν πρώτην δὲ ὤθησιν εἶχον δώσει οἱ Μασσαγέται, οἵτινες λέγονται ἐκβαλόντες τοὺς Σκύθας ἐκ τῶν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἐδρῶν αὐτῶν καὶ ἐξωθήσαντες πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον· οἱ δὲ Σκύθαι ἐξ ἐτέρου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Κιμμερίων. Οὕτως ἅπασαι τοῦ Πόντου αἱ ἀκταὶ ἀνεταράχθησαν,

¹ Ἀριστείδου Ι σ. 373 ἐκδ. Dindorf. Σμυρναίων τρόπος. Πανσανίου IV, 21, 3. Σμυρναίων τολμήματα Lane Smyrnaeorum res gestae σ. 19.

² Πανσανίου IX, 29, 4.

³ Ἰδε τὰς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Γύγου ἀσσυριακὰς μαρτυρίας παρὰ τοῦ George Smith ἐν τῇ τοῦ Lepsius Zeitschrift für aegyptische Sprache und Alterth. 1868 σ. 97 κ. ἑ.

καὶ τῆς ταραχῆς ταύτης τὰ ἐπακόλουθα ἔγειναν μετ' οὐ πολὺ αἰσθητὰ ἀνὰ πᾶσαν τὴν προσθίαν Ἀσίαν. Καὶ οἱ μὲν Σχύθαι αὐτοὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας εἰσώρμησαν εἰς τὸ βασιλείον τῶν Μήδων, οὗ οἱ ἡγεμόνες ἐπειράθησαν νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἀδλαβεῖς εἰσδεχθέντες πολυάριθμ' αὐτῶν στίφη εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν στρατιάν. Οἱ δὲ Κιμμέριοι, συγκροτήσαντες σμήνη πολυπληθῆ, ὧν συμμετέσχον καὶ οἱ Τρῆρες, ἐπέδραμον κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Πόντου παραλίας πρὸς νότον, καὶ κατέλαβον τὴν βραχὺδὴ χερσόνησον, ἐφ' ἧς οἱ Μιλήσιοι εἶχον κτίσει τὴν Σινώπην¹. Καὶ μετέβαλον μὲν ταύτην τὴν πόλιν εἰς ληστήριον αὐτῶν· ἄλλο δ' ὄρη τήριον τῶν δηώσεων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἢ Ἀντανδρος, κειμένη κατὰ τὰς νοτίους ἀκτὰς τῆς Τρωάδος. Ἀπὸ τῶν χωρῶν δὲ τούτων εἰσῆλσαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατεπλημύρησαν τὴν Λυδίαν ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Γύγου. Ὁ δὲ Γύγης ἀμύνεται κατ' αὐτῶν, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἀσσυρίας, ἧς ἀναγνωρίζει ἀκόμη τὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ἀσσυριακοῦ ζυγοῦ καὶ τὴν κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ὑποστήριξιν τοῦ Ψαμμιτίχου ἢ πρωτεύουσ' αὐτοῦ προσβάλλεται ὑπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν Κιμμερίων. Καὶ νικᾷ μὲν αὐτοὺς, συγκροτηθείσης μάχης, ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν μέρος τῶν Σάρδεων περιέπεσεν εἰς τοὺς πολεμίους². Τὸ δὲ πλῆθος τῶν Κιμμερίων κατὰ τὴν νικηφόρον αὐτῶν διέλασιν διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἠϋξήθη διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς προσθήκης παντοίων πλανήτων καὶ δυσηρεστημένων λαῶν, ἰδίως δὲ Λυκίων· πιθανῶς δ' εἰς αὐτοὺς ἀνήκει καὶ ὁ Λύγδαμις ἐκεῖνος ὁ ἀναφερόμενος ὡς ἀρχηγὸς τῶν σιφῶν τῶν Κιμμερίων³.

Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ Κιμμέριοι ἔνεκα τῆς διὰ τῆς ἐπιδρομῆς αὐτῶν ἐπελθούσης παραλύσεως τῆς δυνάμεως τοῦ λυδι-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 634.

² Ἡροδότου I, 15. Ἐπὶ τοῦ Ἀρδύου οἱ Κιμμέριοι εἰσπορεύονται μέχρι τῆς Ἰωνίας (Ἡροδότου I, 6).

³ Περὶ Λυγδάμιδος ἴδε Στράβωνα (I, σ. 61).

κοῦ βασιλείου ἐπεφάνησαν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Λυδῶν πιεζομένας πόλεις δίκην σωτήρων. Ἀλλ' ἤδη μακρὸν χρόνον αἱ παραθαλάσσιαι πόλεις ὑπέφερον ἔνεκα τῆς διακοπῆς τοῦ μετὰ τοῦ βορρᾶ ἐμπορίου· μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ἔγειναν αἰσθητὰ καὶ εἰς αὐτάς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας.

Ὡς οἱ προφητῆται τῆς Παλαιᾶς διαθήκης, οὕτω καὶ ὁ Καλλίνος ὕψωσεν ἐν Ἐφέσῳ τὴν φωνὴν αὐτοῦ, νοουθετῶν καὶ πειρώμενος νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς πολίτας ἐκ τοῦ ληθάργου, εἰς ὃν ἐνέβαλλεν αὐτοὺς ἀπατηλὴ πεποιθήσις περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως. «Φαντάζεσθε, ἔψαλλεν, ὅτι κάθησθε ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ὅμως πόλεμος περιβάλλει ἅπασαν τὴν γῆν¹.» Καὶ πράγματι πρὶν ἢ ἀπηχέσθαι ἡ φωνὴ αὐτοῦ, εἰσώρμησαν οἱ Κιμμέριοι εἰς τὴν παραλίαν. Ἐβλυσεν αὐτοὺς ὁ πλούσιος ναός· ἔπηξαν τὸ ἀμαξῆρες αὐτῶν στρατόπεδον ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ Καύστρου καὶ ἐκύκλωσαν ἀκόρεστοι λαφύρων τὸ περίπυστον τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν. Καὶ ἐπροστάτευσε μὲν ἡ θεὰ τὸν ναὸν αὐτῆς, ἥτοι δὲν ἐλεηλατήθη², ἀλλ' ὁ ἐπάρατος Λύγδαμις ἐξετόξευσεν εἰς αὐτὸν πυρσοὺς, καὶ μόνον ὅτ' ἐξερράγησαν αἱ φλόγες ἔφυγον τὰ στίφη τῶν Κιμμερίων καὶ μετέβησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου. Ἐκεῖ δὲ, μαινόμενα ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν, κατέστρεψαν τὴν πλουσίαν πόλιν τῶν Μαγνήτων³. Τῆς δὲ Μαγνησίας ἡ αἰφνιδία καταστροφὴ ὑπῆρξε φοβερὰ προαγγελία, ἐνδεικνύουσα κατὰ τρόπον φρικτὸν τὴν ἀδάμαστον ἀγροικίαν καὶ τὴν ἀχαλίνωτον ὀρμὴν τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ, οἵτινες ἐπλήρουν τὰς ἐσχατίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἀπαντες δ' οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ τῆς Μεσογείου

¹ Καλλίνου ἀπόσπ. 1 παρὰ Bergk (Poetae Lyrici Τόμ. Α' ἐκδ. 6^α σ. 213). Ἡρόδ. Geiger De Callini [elegiarum scriptore] aetate ἐν τοῖς Acta seminarii Erlangensis Τόμ. Α' σ. 39).

² Ἡσύχιος [ἐν λ. Λύγδαμις]· οὗτος ἔκλυσε τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡρόδ. Guhl Ephesiaca σ. 35. O. K. Müller Geschichte der griechischen Literatur Τόμ. Α' σ. 191 [ἑλλ. μεταφρ. Κυπριανοῦ Τόμ. Α' σ. 153].

³ Πιθανῶς οἱ Κιμμέριοι παρωμύθησαν εἰς τὴν ἐπιθεσὶν ἐναντίον τῆς Μαγνησίας ἔνεκα τῆς ἀρχαίας ἑχθρας μεταξύ Ἐφεσίων καὶ Μαγνήτων.

ἐφ' ὅλην τὴν μεγάλην ἔκτασιν, καθ' ἣν αἱ πόλεις αὐτῶν συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας δι' ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου καὶ ἀγωνίας καὶ φρίκης.

Ἄλλ' εὐτυχῶς τὰ πλήθη τῶν Κιμμερίων δὲν εἶχον οὔτε δεξιότητα οὔτε ὑπομονήν, ὅπως ἐπιχειρήσωσι μακρὰς πολιορκίας. Διὸ ἀπεχώρησαν δίκην νεφελῶν διωκομένων ὑπὸ τοῦ ἀνέμου· ἐξησθένησαν δὲ καθ' ἑαυτὰ διὰ τῶν ἀνερματίστων αὐτῶν ἐπιδρομῶν, ὧν μόνος σκοπὸς ἦτο ἡ δῆσις, καὶ τέλος διεφθάρησαν ἐν ταῖς ὄρειναῖς χώραις τοῦ Ταύρου¹.

Ἄμα δὲ τῇ καταπαύσει τῶν δεινῶν, δι' ὧν εἶχε καταμαστιῖξει ἅπασαν τὴν μικρασιατικὴν χερσόνησον ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Κιμμερίων, καὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ καταλογισμοῦ ἀνέλαβον οἱ Μερμνάδαι καὶ πάλιν περὶ τὸ 623 π. Χ. (Ὀλυμπ. 39, 2) διὰ κραταιᾶς χειρὸς τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς. Σαδυάττης ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρδυοῦς ὑπέταξε τὴν Φρυγίαν καὶ ἐπεχείρησεν ἔπειτα ἐκ νέου τὸν πόλεμον κατὰ τῶν παραλίων πόλεων. Κύριος δ' αὐτοῦ σκοπὸς ὑπῆρξε πλέον ἢ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Μιλήτου. Ἡ ἰωνικὴ συμμαχία ἦτο ἤδη σχεδὸν παντελῶς διαλελυμένη, ἡ δὲ Μίλητος εὐρίσκετο ἀπομεμονωμένη, ἐπειδὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εὐτυχίας εἶχεν ἐπισύρει πολλὰς ἔχθρας διὰ τῆς ἀλαζονείας αὐτῆς. Καὶ ἡ ἀμφίρροπος δ' αὐτῆς σχέσις πρὸς τὸν Γύγην εἶχε βλάψει τὴν πόλιν. Οὕτω μόνοι τῶν Ἰώνων ἐβοήθησαν τοὺς Μιλησίους διὰ τῶν πλοίων αὐτῶν οἱ Χίοι. Αἱ δὲ φιλίως πρὸς τὴν Μίλητον διακείμεναι ὑπερπόντιοι πόλεις ἦσαν πολὺ μακρὰν, ὥστε νὰ δυνηθῶσι νὰ παράσχωσι βοήθειαν εἰς τοὺς μαχομένους.

Ἀνεδείχθη δ' ἡ Μίλητος εἴπερ ποτὲ μεγάλυμος ἐν τῷ χρόνῳ

¹ Ὁ Στράβων [XIV, σ. 648] ἀποδέχεται ἐξ εἰκασίας δύο ἐπιδρομὰς τῶν Κιμμερίων. Τούτῳ δ' ἔπειτα ὁ D u n c k e r [Geschichte des Alterthums Τόμ. Α' ἐκδ. δ' σ. 396], ὅστις τὴν μὲν πρώτην ἀναριθμᾷ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος, τὴν δὲ δευτέραν ἀποδέχεται γενομένην τῷ 633 π. Χ. Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος [I, 6, 15] γινώσκει μίαν καὶ μόνην ἐπιδρομὴν, συμβᾶσαν πιθανῶς ἀρχομένου τοῦ ἐδδόμου αἰῶνος. Ἐμείναν δ' οἱ Κιμμέριοι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ περὶ τὰ ἑκατὸν ἔτη. Ὅλως διάφορον χρονολογίαν τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Κιμμερίων ἀποδέχεται ὁ Deimling (Die Leleger σ. 51 κ. ἑ.).

ἐκείνῳ δοκιμασιῶν ἀδιακόπων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπειράθησαν οἱ πολῖται νάντεπεξέλθωσι πρὸς τοὺς Λυδοὺς. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διεξαγάγωσιν ἀγῶνα τελεσφόρον ἐν ταῖς κοιλάσι τοῦ Μαιάνδρου ἐναντίον τῶν πολεμίων, ἐπικρατούντων πολὺ κατὰ τὸ ἱππικόν. Καὶ δὴ ἠττηθέντες ἐν δυσὶ μάχαις ἀπεφάσισαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως. Κατηναγκασμένοι ἔβλεπον ἀπὸ τῶν ἐπάλλεων τῶν τειχῶν καθ' ἕκαστον ἔτος τὰ προϊόντα τῶν ἀγρῶν αὐτῶν καὶ τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων γινομένους λείαν τῶν πολεμίων. Τὰ ποίμνια αὐτῶν διηρπάγησαν, ἡ χειροτεχνία αὐτῶν ἐξέπεσεν, ἡ μετὰ τῆς μεσογαίας ἐπικοινωνία διεκόπη, οἱ ἀγρόται ἦσαν συνεστοιθασμένοι εἰς τὸ ἄστυ, καὶ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐγίνετο δυσχερεστέρα ἡ διατροφή τῆς ὑπερπληρωθείσης πόλεως, εἰ καὶ ἦτο ἐλευθέρα ἡ θαλασσοπλοία καὶ οἱ ναύκληροι κατέβαλλον μόχθους διπλοῦς.

Ἐπὶ ἑξ ὄλα ἔτη διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὁ Σαδυάττης, ἐπὶ ἕτερα δὲ πέντε ἐξηκολούθησεν αὐτὸν Ἀλυάττης ὁ διάδοχος αὐτοῦ¹, καὶ δὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δῆλα δὴ συμφάνως πρὸς τὸ σύστημα ἐκεῖνο, ὃ ἀναλλοίωτον ἐφήρμοσαν πάντοτε οἱ Μερμνάδαι, ἀναμφιβόλως ἐκτελοῦντες τὰς ὑπὸ τῶν Δελφῶν δοθείσας δδηγίας τοῦ διεξάγειν τὸν πόλεμον μετὰ μεγάλης φειδοῦς τῶν πολεμίων. Διὸ συνεχόμιζον μὲν τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν κατέστρεφον ἀνθρωπίνην κατοικίαν, οὐδ' ἔβλαπτον ἱερόν τι τῶν θεῶν· ἀπ' ἐναντίας δὲ, ὅτε κατὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν ἀγρῶν ἔγεινεν ἐξ ἀμελείας παρανάλωμα τοῦ πυρὸς καὶ ὁ ἐν Ἀσσησῶ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς², ὁ Ἀλυάττης ἐθεώρησε χρέος αὐτοῦ τὴν ἀνάκτισιν τοῦ ἱεροῦ. Ἦθελον νὰ καταδειχθῇ, ὅτι οἱ νέοι βασιλεῖς τῆς Λυδίας ἐγίνωσκον νὰ τηρῶσι τὰς διατάξεις τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καθ' ἃ καὶ οἱ Ἕλληνες· ὁ δὲ πόλεμος ἔδει νὰ εἶνε ἀπλῶς ἀγὼν περὶ ἡγεμονίας, ὡς προσήκει εἰς πολιτείας ὁμοιοτρόπους. Οὗτος δ' ἄλλως ἦτο ὁ μόνος τρόπος, καθ' ὃν οἱ Μερμνάδαι ἤλπιζον μάλιστα νὰ

¹ Ἡροδότου I, 17 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 59.

συγκροτήσωσιν ἐν αὐταῖς ταῖς πόλεσιν ἰδίαν φατρίαν θεωροῦσαν τὴν εἰς τὴν λυδικὴν δύναμιν προσχώρησιν ὡς τὸ μέγιστον πολιτικὸν συμφέρον. Φατρίαι δὲ δὲν ἔλειπον, καὶ μάλιστα ἐν Μιλήτῳ. Ἐν αὐτῇ ἦρχεν ἀνὴρ καλούμενος Θρασύβουλος καὶ κυβερνῶν τὴν πόλιν ὡς τύραννος. Οὗτος εἶχε μὲν ποιήσει ἐκποδῶν τοὺς ἡγέτας τῆς ἀντιπάλου φατρίας μετὰ ὁμότητος ἀμέτρου, πρὸ οὐδενὸς δ' ὠπισθοχώρει μέτρου συντελοῦντος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς τυραννίδος.

Ἐν δὲ τῇ προκειμένη περιστάσει ἀνὴρ τοιοῦτος, δυνάμενος νὰ καταβάλλῃ διὰ χειρὸς σιδηρᾶς πᾶσαν ἔριν καὶ προτιθέμενος σκοπὸν καθωρισμένον, ἦτο εἴπερ ποτὲ ὠφέλιμος. Εἶχε δὲ καὶ προσωπικὰς σχέσεις πρὸς Περίανδρον τὸν τύραννον τῆς Κορίνθου, δι' οὗ ἐμάνθανε τὰ κατὰ τὸν ὑπερπόντιον ἐλληνικὸν κόσμον. Δι' αὐτοῦ ἔμαθε κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ὁ Θρασύβουλος, ὅτι οἱ Δελφοὶ εἶχον κελεύσει τὸν Ἀλυάττην νάνοικοδομήσῃ ἐν τάχει τὸν ναόν. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἀλικαρνασεύς, ὅτι, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πρὸς τοῦτο νὰ προτείνῃ ἀνακωχὴν, διέταξεν ὁ τύραννος, ὅπως πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Λυδοῦ κήρυκος πᾶσαι αἱ ἐν τῇ πόλει ὑπάρχουσαι ζωτροφίαι σωρευθῶσιν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τελέσωσιν ἐν αὐτῇ οἱ πολῖται ἐορτὴν εὐθυμοτάτην. Ἡ δὲ θεὰ τῆς τοιαύτης εὐπορίας καὶ παιδρότητας τῆς πόλεως ἐνεποίησεν εἰς τὸν πρέσβυν τοῦ Ἀλυάττου κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ ἱστορικοῦ τὴν προσδοκωμένην αἴσθησιν. Καὶ πράγματι, τοῦ κήρυκος ἀγγείλαντος τὰ περὶ τῶν ἐπιτηδείων τῶν Μιλησίων, ὁ βασιλεὺς ἀπέβαλε πᾶσαν ἐλπίδα νὰ γείνη κύριος τῆς πόλεως διὰ τῆς βίας. Διὸ προετίμησεν ὁ Ἀλυάττης, καθ' ἃ λέγεται, νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Μιλησίους συνθήκην καὶ συμμαχίαν, ἀντὶ δὲ τοῦ καέντος ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐκτίσθησαν δύο ἱερά, ὑπομιμνήσκοντα τὴν εἰρηνικὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολυετοῦς πολέμου.

Αἱ δὲ πολιτικαὶ περιστάσεις ἐβοήθησαν τοὺς Μιλησίους. Ὁ Ἀλυάττης ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ πᾶσαν πολεμικὴν ἐνέργειαν κατὰ τὴν παραλίαν. Καὶ δὴ, ἂφ' οὗ κατώρθωσε νὰ ἐκβάλῃ παν-

τελῶς τοὺς Κιμμερίους ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας¹, ἐξεργάγη ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας νέος κίνδυνος πολὺ σοβαρώτερος, τῶν Λυδῶν ἀναγκασθέντων νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῆς ἰδίας ἐαυτῶν ἀνεξαρτησίας ἀπειλουμένης παρὰ τῶν Μήδων.

Οἱ Μῆδοι μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Νινευὶ ἀποστασίαν αὐτῶν² εἶχον συνταχθῆ ὑπὸ τὸν Δηϊόκην εἰς ἐνιαίαν πολιτείαν, ἥτις ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φραόρτην ἀπέβη κράτος πολεμικὸν ὑποτάξαν τὴν ὅλην ἄνω Ἀσίαν³. Οἱ δὲ γενναῖοι ὀρεινοὶ λαοὶ τοῦ Ἰράν, πρὸ πάντων δ' οἱ Πέρσαι, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν πολεμικῶν δυνάμεων, μεθ' ὧν οἱ Μῆδοι κατέβησαν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Ἐπειτα δ' ἀνακύψαντες ἐκ τῆς παρὰ τῶν Σκυθῶν πίεσεως, ἥτις ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἀνακόφει τὴν πρόοδον αὐτῶν, προέβησαν μετὰ σθένους πρὸς τὰ πρόσω. Αὐξηθέντων δὲ τῶν ἐπιθετικῶν αὐτῶν στρατευμάτων διὰ τῆς ἀποδοχῆς σκυθικῶν στιφῶν, ὁ Κυαξάρης ἀνασυνέταξε τὴν στρατιάν, ἐν ᾗ τὰ ποικιλώτατα τῶν ὅπλων συνεδύσθησαν μετὰ τέχνης τέως ἀγνώστου εἰς τὸν ὄργανισμὸν τῶν στρατιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας Ναβονασσάρου, ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὴν πολιορκίαν τοῦ Νινευὶ, καὶ ἀπεπεράτωσεν αὐτὴν νικηφόρος τῷ 606 π. Χ. Ἡ παρὰ τὸν Τίγριν πόλις τῶν ἀνακτόρων ἢ ἐπὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα καὶ ὑπερέκεινα ὑπάρξασα βασιλὶς συμπαύσης τῆς προσθίας Ἀσίας μετεβλήθη εἰς σωρὸν ἐρειπίων, καὶ ὁ θρόνος αὐτῆς ἐχήρευσεν.

Οἱ ἡγεμόνες τῶν Ἑκβατάνων δὲν ὤκνησαν νὰ ξιώσωσι τελείαν τὴν κληρονομίαν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀσσυριακοῦ βασιλείου. Ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀνθίστατο εἰς τὴν προχώρησιν αὐτῶν ἡ ἰσχυρὰ Βαβυλῶν. Ἐτράπησαν λοιπὸν πρὸς δυσμὰς, καὶ, ἐκκινήσαντες ἐκ τῆς Ἀρμενίας, ἣν εἶχον καθυποτάξει, ὤδευσαν τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν τῆς

¹ Ἡροδότου I. 16.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 150.

³ Περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν Μήδων βασιλέων κατὰ τὸν Ἡροδότου Ἰδε Brandis (Assyriarum rerum tempera emendata σ. 3 καὶ 49).

μεταναστάσεως τῶν Ἀρίων. Ἦδη τὸ ὀροπέδιον τῆς Καππαδοκίας ἀνῆκεν εἰς τὰς εὐρείας ἐκτάσεις τῶν εἰς τοὺς Μήδους ὑποτελῶν χωρῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῶν ὀρεινῶν τούτων χωρῶν προέβησαν ἔπειτα οἱ Μῆδοι πρὸς τὴν Φρυγίαν, ἀπὸ δὲ τῶν ἐρήμων καὶ ἀχάνων πεδιάδων κατέβησαν εἰς τὰς παραποταμίας κοιλάδας. Πολλὰ τῶν μικρασιατικῶν φύλων ὑπετάγησαν ἐθελουσίως εἰς τὴν νέαν δύναμιν, ἥς ὁ ἀρχηγὸς ἦτο τὸ φόβητρον συμπάσης τῆς Ἀνατολῆς ὡς πολεμιστῆς βαρὺς καὶ δεινός. Ὁμοίᾳ δ' ὑποταγὴ προσεδοκᾶτο καὶ παρὰ τῶν Λυδῶν.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸ μέγα καὶ ἀπειλητικὸν πλῆθος τῶν στρατιῶν, ἃς ὁ βασιλεὺς τῶν Μήδων μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἤγαγεν ἐπὶ τὰ δυτικὰ σύνορα τῆς Λυδίας, οἱ Μερμνάδαι δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νάναγνωρίσωσιν ἐκόντες τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ξένης δυναστείας. Εἶχον στερεὰν ἀπόφασιν νὰ ὑπεραμυνθῶσι τῆς γραμμῆς τοῦ Ἄλυσος. Ἐν δὲ τῷ ἐκραγέντι καὶ ὅλην ἐξαετίαν διαρκέσαντι πολέμῳ παρετήρησαν οἱ Μῆδοι, ὅτι εἶχον ἀντιμέτωπον πολέμιον οἷος δὲν ἀντετάχθη εἰς αὐτοὺς ἐν τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας.

Ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἄλυσος ἦσαν παρατεταγμένοι ἐναντίον ἀλλήλων αἱ στρατιαί, ἔτοιμοι νὰ συγκροτήσωσι τὴν μάχην ἐκείνην, ἐξ ἧς ἐμελλε νὰ κριθῇ τῆς ὅλης χερσονήσου ἡ τύχη. Καὶ ἐξ ἐνὸς μὲν ἴσταντο τὰ πολεμικὰ φύλα τοῦ ἱρανικοῦ ὀροπεδίου μετὰ τῶν ἐπικούρων ἐκ Βαβυλῶνος στρατιῶν καὶ τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν καὶ νοτίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συμμάχων, ἐξ ἐτέρου δ' αἱ δυνάμεις τῶν Λυδῶν μετὰ τῶν Καρῶν αὐτῶν συμπολεμιστῶν, μεθ' ὧν τώρα πιθανῶς συνεμάχουν καὶ οἱ Ἴωνες, τὸν μὲν ἀριθμὸν κατώτεραι, κατὰ δὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἄσκησιν ισόπαλοι πρὸς τὸν ἐχθρὸν, ὑπέρτεραι δὲ αὐτοῦ κατὰ τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ τὴν στρατηγίαν.

Διὸ πρὶν ἢ πολεμηθῇ ἡ κρίσιμος μάχη προέκρινεν ὁ βασιλεὺς τῶν Μήδων νάποδεχθῇ τὸν Ἄλυν ὡς ὄριον τοῦ βασιλείου. Μεγάλως δ' ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ ταύτην οἱ σύμ-

μαχοι αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Λαδύνητον, καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Κιλικίων Σιέννεσις, ὅστις συνετάσσετο τοῖς Μήδοις μετὰ τῶν παρὰ τὸν Ταῦρον οἰκούντων λαῶν. Συμφέρον ἀμφοτέρων τούτων ἦτο, ὥς εἰκός, νὰ παρακωλύσωσι τὴν ταπεινώσιν τῆς Λυδίας καὶ τὴν ὑπέρμετρον αὔξησιν τῆς μεγάλης ἀσιατικῆς δυνάμεως.

Οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ συνδυάζουσι τοῦτο τὸ γεγονός πρὸς ἔκλειψιν ἡλίου, ἣν οἱ μὲν Ἴωνες ἐγίνωσκον προμαθόντες παρὰ τοῦ Θάλητος, ἀλλ' ἣν ἠγνόουν αἱ ἀντιμαχόμεναι στρατιαί. Διὸ παρίστανονται αὗται καταπλαγεῖσαι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ αἵφνης ἐπελθόντος φυσικοῦ φαινομένου, ὥστε ὠμολόγησαν ἔντρομοι εἰρήνην. Ἀληθὲς δὲ εἶνε, ὅτι εἰθίζον οἱ Ἰράνιοι λαοὶ νὰ μάχωνται μόνον ὑπὸ τῷ φῶς τοῦ ἡλίου. Τῶν δ' ἐκλείψεων τῶν ἀντιστοιχοῦσῶν πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους περὶ ὧν πρόκειται πρέπει κατὰ τοὺς ἀκριβεστάτους ὑπολογισμοὺς νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκείνη, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διήγησις, ἡ γενομένη ὁρατὴ ἐν τῇ περὶ τὸν Ἄλυν χώρα τῇ 28 Μαΐου τοῦ 584 π. Χ. καὶ μεταβαλοῦσα εἰς νύκτα τὸ λυκαυγές. Ὅριζομένου δὲ κατὰ ταῦτα τοῦ χρόνου τῆς μάχης, δὲν ἤρχε τότε τοῦ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εὐρισκομένου βασιλείου τῶν Μήδων ὁ κατακτητὴς Κυαξάρης, ἀλλ' ὁ Ἀστυάγης, βασιλεὺς δὲ τῶν Βαβυλωνίων ἦτο αὐτὸς ὁ Ναβουχοδονόσορ¹. Καὶ ὁ Πλίνιος δ' ἐγίνωσκεν ὡς ἔτος τῆς ἐκλείψεως τὸ τέταρτον ἔτος τῆς τεσσαρακοστῆς ὁγδόης Ὀλυμπιά-

¹ Ἡ γνώμη ἦν πρότερον ἀπεδέχοντο οἱ νεώτεροι, ἐπόμενοι τῷ Oltmanns (ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1812-3), ἦτο, ὅτι ἡ ἔκλειψις αὕτη συνέβη τῇ 30 Σεπτεμβρίου 610 π. Χ. Ἀλλ' ὁ Zech (Astronomische Untersuchungen über die wichtigsten Finsternisse, welche von den Schriftstellern des klassischen Alterthums erwähnt werden. 1853) ὥρισεν αὐτὴν ὡς συμβῆσαν τῇ 58[5] π. Χ. (Ὀλυμπ. 48, 4) ἡ κατ' ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν τῇ 28 Μαΐου 58[5] π. Χ. Μετὰ δὲ τοῦ Zech συμφωνοῦσιν ὁ Hansen (ἐν ταῖς Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Mathem.-physik. Classe. 1865 σ. 379), ὁ Hind (Astronomical Register. 1872. Σεπτ. ἀρ. 117) καὶ ὁ Bosanquet (Transactions of the Society of Biblical Archaeology. Τόμ. Β' τοῦ 1873 σ. 147). [Ἰδὲ καὶ Ed. Meyer Geschichte des Alterthums Τόμ. Α' σ. 582.]

δος, αὐτὸ ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ τύραννος τῆς Κορίνθου Περίανδρος, ἐν ᾧ ὁ Θαλῆς διήνυε περίπου τὸ πεντηκοστὸν τέταρτον τῆς ἡλικίας ἔτος¹.

Ἡ δὲ ὁμολογία ταύτης τῆς εἰρήνης ἀποτελεῖ ἀξιωμακρόνουν ἀρχὴν νέας περιόδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς προσθίας Ἀσίας. Σὺν αὐτῇ βλέπομεν τὴν κατακτητικὴν τέως βασιλείαν τῶν Μήδων ἐγκαταλείπουσαν τὸ πρόγραμμα ἀπεριορίστου κοσμοκρατορίας καὶ ἀποπειρωμένην νὰ ἰδρύσῃ ἐν Ἀσίᾳ διὰ συμβάσεως περὶ ὁρίων σύστημα κρατῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων. Τὴν δὲ ἀπόπειραν ταύτην εὐμενῶς ἀπεδέχθησαν ἰδίως αἱ δευτερεύουσαι πολιτεῖαι, αἵτινες ἐν τοιοῦτῳ τινὶ καθορισμῷ εὕρισκον τὴν μεγίστην ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας. Ἡ δὲ Λυδία κατὰ τὰς τοιαύτας συνθήκας ἀνεγνωρίζετο ὡς μεγάλη δύναμις παράλληλος πρὸς τὴν Μηδίαν, καὶ ἡ αὐτὴ τῶν Σάρδεων ὡς ἰσότημος πρὸς τὴν τῶν Ἐκβατάνων. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς συμμαχίας ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Μήδων ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀλυάττου.

Οὕτως ὁ Ἀλυάττης ἠδύνατο νὰ κινηθῇ πάλιν ἐλευθέρως, καὶ ἐτράπη ἐκ νέου πρὸς τὰ παράλια, θέλων νὰ ἐμπεδώσῃ ἐν αὐτοῖς ἔτι μᾶλλον τὴν λυδικὴν δύναμιν μετὰ τῶν διηρημένων κατοίκων τοῦτο μὲν διὰ τῶν ὅπλων, τοῦτο δὲ διὰ τρόπων εἰρηνικῶν. Εἶχε νυμφευθῇ κατ' ἐναλλαγὴν γυναῖκας Καείρας καὶ Ἰωνίδας, τῶν δὲ θυγατέρων αὐτοῦ μίαν εἶχε δώσει εἰς τὸν Μέλανα, ἔγκριτον Ἐφέσιον ἀνήκοντα εἰς τὸ γένος τῶν Βασιλειδῶν². Καὶ τὸν μὲν πρωτότοκον υἱὸν Κροῖσον, γέννημα μητρὸς Καείρας, αὖξηθέντα ἔστειλε διοικητὴν εἰς τὴν Μυσίαν, ἄλλος δὲ αὐτοῦ υἱός, ὁ Ἀδραμύτης, ὑπῆρξεν ὁ κτίστης τῆς πόλεως Ἀδραμυτείου³, ἧς ἡ θέσις μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς φροντίδος τῶν Λυδῶν, ὅπως ἀντ-

¹ Πλινίου Nat. Hist. II, 12 Rationem defectus investigavit primus omnium Thales Milesius Olympiadis XLVIII anno quarto, praedicto solis defectu qui Alyatte rege factus est.

² Ἀλλιανῶς Ποικίλη Ἱστορία, III, 26. Πρὸς. G u h l Ephesiaca σ. 36.

³ Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Ἀδραμύτειον.

επεξέρχονται εἰς τοὺς Ἴωνας κτίζοντες ἰδία ἐμπόρια ἐν χωρίοις ἐπικαίροις. Οὕτως ἤρξεν ὁ Ἀλυάττης ἐν τῇ πατρίῳ χώρᾳ ὄλβιος μετὰ τὴν ἔκλειψιν ἐκείνην ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε περίπου ἀκόμη ἔτη, μεθ' ἧς ἐτάφη πλησίον τῶν τάφων τῶν προγόνων παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Γυγαίης λίμνης, ἀπέναντι τῶν Σάρδεων. Ὁ δὲ γηραιὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴς τῆς δυνάμεως τῆς Λυδίας, ὁ ἀναδείξας αὐτὴν ἀξίαν νὰ καταλάβῃ θέσιν ἐπιφανῆ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἔζησεν ἐπὶ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας βίον κοινὸν μετὰ τοῦ λυδικοῦ ἔθνους, καὶ οἶονεὶ συνεσωματώθη μετ' αὐτοῦ ἐν τε ἡμέραις εὐτυχίας καὶ ἐν ὥραις συμφορᾶς. Τὸν σύνδεσμον δὲ τοῦτον ἐμαρτύρει λόφος, ὃν ἔχωσεν ἡ ἀκάματος δραστηριότης τοῦ λαοῦ τῶν Σάρδεων, στοιβάζοντος ἐπὶ χρόνον μακρὸν κροκάλας ἐκ τοῦ Ἑρμου αὐξανούσας ὅσημέραι τὸ ὕψος τοῦ λόφου, ἕως τέλος ὁ λοφώδης τύμβος τοῦ ἡρωικοῦ βασιλέως ὑψώθη κατὰ πολὺ ὑπὲρ τοὺς τάφους πάντων τῶν ἄλλων βασιλέων, οἵτινες ὁμοῦ περιβάλλουσι τὰς ὄχθας τῆς λίμνης δίκεον μικροῦ ὄρους¹.

Περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἀνεργιχάτο εἰς τὴν τυραννίδα ἐν Ἀθήναις ὁ Πεισίστρατος τὸ πρῶτον, ἀνέβη ὁ Κροῖσος ἐν ἀκμαίᾳ ἀνδρικήῃ ἡλικίᾳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Μερμναδῶν. Καίτοι δὲ ἤδη ζῶντος τοῦ πατρὸς εἶχε λάβει ἀρχὴν ἡγεμονικὴν², περιεβλήθη τὸ διάδημα οὐκ ἄνευ μόχθων καὶ κινδύνων. Καὶ δὴ εἰς τὸν Κροῖσον ἀντετάχθη φατρία ἰσχυρὰ περιστοιχίζουσα τὸν Πανταλέοντα, υἱὸν τοῦ Ἀλυάττου ἐκ γυναικὸς Ἰωνίδος, θέλοντα νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν ἐκ τῆς Καείρας μητρὸς γόνον τοῦ πατρὸς³.

¹ Περὶ τῶν τάφων τῶν Λυδῶν βασιλέων ἴδε von Olfers ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1858 σ. 539 κ. ἐ. Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1853. σ. 148 κ. ἐ. [καὶ Perrot-Chipiez Histoire de l'art Τόμ. Ε' σ. 265 κ. ἐ.].

² Τὴν συναρχίαν τοῦ Κροίσου (ἀπὸ τοῦ 574 κατὰ τὸν Larcher) μαρτυρεῖ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. I' σ. 397) ἄρχων Ἀδραμυττίου τε καὶ Θήβης πεδίου.

³ Ἡρόδοτου I, 92. [Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ χωρίῳ ἀναφέρονται ὀλίγον ἀνωτέρω καὶ τῶν κινδύνων αἱ πολλαὶ [ὡς ἀναθήματα τοῦ Κροίσου ἐν Ἐφέσῳ], οἵαι καὶ εὐρέθησαν πρᾶγματι ἐν ἐπιγράφοι. [ἴδε Overbeck Geschichte der griechischen Plastik Τόμ. Α' ἐκδ. 8'. σελ. 105 κ. ἐ.].

Οὕτω καὶ παρὰ τὴν διαλλακτικὴν πολιτείαν τοῦ Ἀλυάττου ἐξεργήγνυτο καὶ πάλιν ἡ ἀρχαία ἔρις τῶν δύο λαῶν. Ἀλλ' ὁ Κροῖσος ἐξενίκησε τοὺς ἀντιπάλους καὶ ἐτιμώρησεν ἅπαντας τοὺς συμμετασχόντας τῆς στάσεως διὰ τῆς ἀμέτρου ὠμότητος Ἀσιανοῦ δεσπότης. Ἀλλ' ἅμα τῇ ἐπιτεύξει τοῦ σκοποῦ ἔσπευσε νὰ ἐξαλείψῃ πάλιν τὴν κακὴν αἴσθησιν ἣν εἶχεν ἐμποιήσει ἡ κακοτροπία αὐτοῦ.

Καὶ δὴ χάριν ἐξίλασμοῦ τοῦ παρελθόντος ἐδαπάνησε τὴν δημιουργηθεῖσαν οὐσίαν τῶν στασιαστῶν πρὸς παρασκευὴν μεγαλοπρεπεστάτων δώρων ἀνατεθέντων εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τὰ ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τὰ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἐν μὲν Ἐφέσῃ κατωρθώθη διὰ τῶν εἰσφορῶν αὐτοῦ ἡ μετὰ νέας αἰγλῆς ἀνόρθωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Σκυθῶν παθόντος ἱεροῦ· οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ ὡς καὶ οἱ χρυσοὶ ἐν αὐτῷ βόες ἦσαν ἀνάθημα τοῦ Κροίσου. Εἰς δὲ τὰ δύο μεγάλα ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνέθηκε χρυσὰ δῶρα διανεμηθέντα μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας, ὥστε τὰ σταλέντα εἰς τοὺς Δελφοὺς εἶχον ὡς πρὸς τε τὸν σταθμὸν τοῦ μετάλλου καὶ τὴν τέχνην τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀξίαν ἣν καὶ τὰ δωρηθέντα εἰς τὸν Διδυμαῖον Ἀπόλλωνα. Ἡ δὲ ὑπερβολικὴ αὕτη ἀκριβεία μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπειρᾶτο νὰ φανῇ δίκαιος καὶ πρὸς τὸ χρηστῆριον τῆς Ἰωνίας καὶ ἐξαλείψῃ τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χυθὲν ἐν Ἰωνίᾳ αἶμα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἐν Δελφοῖς ἀνέθηκεν ἀσπίδα χρυσῇν· ὁμοίως δ' ἔστειλε δῶρα καὶ εἰς τὸν ἐν Θήβαις ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἰς τὰ ἱερὰ μαντεῖα τοῦ Τροφονίου καὶ τοῦ Ἀμφιαράου. Ἐγίνωσκε τὴν δύναμιν ἣν ἐξήσκει παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ὁ χρυσὸς, διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ χρυσοῦ δι' οὗ ποτε οἱ Λυδοὶ Τανταλίδαι εἶχον ἰσχύσει παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς· ἐπειράθη καὶ ὁ Κροῖσος νὰ μετάρχη τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας.

Ὅποια δ' ὑπῆρξεν ἡ ἐπιτυχία τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐνεργείας μαρτυροῦσιν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχόντων τῶν Δελφῶν, οἵτινες, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸν φιλελληνισμόν τῶν Μερμναδῶν, δὲν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 130.

ὠκνησαν νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν βασιλέα πάντα τὰ προνόμια καὶ ἰδίως νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς αὐτὸν τὴν εἰς τοὺς πολίτας τῶν Δελφῶν ἐγγραφήν. Ἐκτοτε δὲ ἄνδρες Λυδοὶ ἦσαν ὁρατοὶ καθήμενοι κατὰ τοὺς ἀγῶνας ἐν ταῖς τιμητικαῖς θέσεσι τῆς προεδρίας.

Καὶ οὕτω μὲν προσεῖλκυσε ἐκείνους τῶν Ἑλλήνων ὅσοι μόνον διὰ δώρων ἦσαν προσιτοί. Ἄλλους δὲ τρόπους μετεχειρίσθη πρὸς τὰς ἐν Ἀσίᾳ πόλεις. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτάς ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε συνετωτάτῃ ἅμα καὶ δραστηριωτάτῃ, καὶ διὰ ταῦτα ἔτυχε τοῦ σκοπομένου ἄνευ μακρῶν πολέμων.

Αἱ ἰωνικαὶ πόλεις ὥφειλον κατὰ τὰς σκέψεις τοῦ Κροῖσου νὰ εἶνε οἱ μαργαρίται τοῦ βασιλείου· ὥφειλον νὰ νανδεῖξωσιν αὐτὸν ἡγεμόνα. Ἑλλήνα καὶ παράσχωσιν εἰς αὐτὸν ναυτικὴν δύναμιν, μεθ' ἧς ὁλὴ ἡ δύνατο νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω πρὸς δυσμάς. Διὸ ἤρξατο τῆς πολιτικῆς συνενώσεως πρὸς τὴν Ἑφeson, ἥτις ἔνεκα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς θέσεως ἦτο ἡ σπουδαιοτάτη τῶν πόλεων ἀπάσης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οὐδαμοῦ δ' ἐφαίνετο τὸ ἔδαφος κάλλιον παρεσκευασμένον ἢ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, ἐν ἣ ὁ Κροῖσος εἶχε ποικίλας ἰδιωτικὰς σχέσεις. Καὶ δὴ αἱ χρηματιστικαὶ αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις καὶ αἱ ἀποστολαὶ αὐτοῦ διεξήγοντο τῇ ἐπιμελείᾳ Ἑφesiων ἐμπορικῶν οἰκων, ὧν ἰδίως εἶχε κερδήσει δι' αὐτοῦ πολλὰ χρήματα ὁ πλούσιος τραπεζίτης Παμφάης ὁ υἱὸς τοῦ Θεοχαρίδου¹. Τέλος δ' ἐκυβέρνα τὴν πόλιν ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Πινδάρως, ὅστις εἶχε κατὰ κληρονομικὸν δικαίωμα διαδεχθῆ τὸν Μέλαναν².

Καὶ ὅμως ἐπλανᾶτο ἀναμένων εἰρηνικὴν καθυπόταξιν τῆς πόλεως. Ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ πολιορκίαν καὶ διατάξῃ ἔφοδον κατὰ τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν. Εἰς τῶν πύργων ἔπεσε, καί, ἀνοιχθέντος ῥήγματος, πᾶς ἀντίστασις ἀπέβη ματαία. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Πινδάρου ἡ σκέψις νὰ θέσῃ ὑπὸ δο-

¹ Νικολάου Δαμασκηνοῦ [ἀπόσπ. 65 παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 397]. Αἰλιανοῦ Ποικίλη ἱστορ. IV, 27.

² Αἰλιανοῦ Ποικίλη ἱστορ. III 26. Πολυαίνου VI, 50.

χιμασίαν τὴν πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς εὐλάβειαν τοῦ βασιλέως. Διὰ σχοινίου ἔχοντος μῆκος ἑπτὰ σταδίων, ὅπερ ἐξέτεινεν ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων τοῦ τείχους τῆς πόλεως μέχρι τοῦ ναοῦ, κατέστησε τὴν ὅλην πόλιν οἰονεὶ προσάρτημα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ οἰονεὶ ἀνέθηκεν αὐτὴν εἰς τὴν θεάν. Διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου κατωρθώθη νάφροπλισθῇ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπιτευχθῶσιν ὅροι παραδόσεως τῆς πόλεως ὅσον τὸ δυνατόν εὐνοϊκοὶ διὰ τῆς βοηθείας τῶν μεσιτευσάντων κατὰ τὴν καθομολόγησιν τῆς συνθήκης ιερῶν.

Οἱ Ἐφέσιοι ἠναγκάσθησαν νὰ καταλίπωσι τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους Πίου ὀχυρὰν θέσιν τῆς πόλεως καὶ οἰκισθῶσιν ἐν τῷ πεδίῳ περὶ τὸν ναόν, ἔνθα ἔζων ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ ναοῦ.

Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἀπέβαλε καὶ ἡ Σμύρνη κατὰ τὸν λυδικὸν πόλεμον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν καὶ διελύθη εἰς χωριστάς ἀπ' ἀλλήλων κώμας¹.

Ἐφαίνεται, ὅτι οἱ Λυδοὶ δὲν ἠνείχοντο ἀνεξαρτήτους καὶ ἰσχυράς ἑλληνίδας πόλεις ἐν τοῖς δυσὶ σπουδαιοτάτοις χωρίοις παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καύστρου καὶ τὰς τοῦ Ἑρμου.

Ἄλλως δ' οὐδὲν ἄλλο ἠξίωσε παρὰ τῶν πόλεων ὁ Κροῖσος πλὴν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποτίσεως μετρίου φόρου πρὸς ἔνδειξιν αὐτῆς. Ἀφῆκε δ' εἰς τοὺς Ἑλληνας πολίτας τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν πραγμάτων, καὶ αἱ πόλεις ἀπέβησαν οἰονεὶ ἐλεύθερα ἄστη ἀνήκοντα εἰς τὸ λυδικὸν βασίλειον· ἡ δὲ τοιαύτη αὐτῶν κατὰστασις ἔγεινεν εἰς αὐτὰς πρόξενος πλείστων ὄσων νέων ὠφελημάτων. Διὸ ἐπέδειξαν προθυμίαν νὰ παραιτήσωσι τὴν τιμὴν τελείας ἀνεξαρτησίας.

Οὕτω δ' ἐτελέσθη εὐκόλως καὶ ταχέως μία τῶν μεγίστων μεταβολῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ διὰ τῆς μετ' οὐ πολὺ εἰρηνικῆς προσαρτήσεως ἀπασῶν τῶν ἀνὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων εἰς τὸ ἀνατο-

¹ Περὶ τῆς ὁμοίας τύχης τῆς Ἐφίσου καὶ Σμύρνης ἴδε Curtius Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens (ἐν ταῖς Abhandlungen der Preussischen Academie der Wissenschaften, 1872. σ. 17).

λικὸν ἐκεῖνο βασιλείον. Καὶ οἱ μὲν φραγμοὶ οἱ παρακωλύοντες τὴν ἐπιμιξίαν μεταξὺ τῆς παραλίας καὶ τῆς μεσογαίας ἐξέλιπον, ἐλευθέρως δ' εἰσέρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ θησαυροὶ τῆς Δύσεως καὶ ἐξέρχοντο οἱ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Δύσιν. Πάντες οἱ λιμένες ἦσαν ἀνοικτοὶ εἰς τὸν Κροῖσον, πάντες οἱ ναυτιλλόμενοι ἦσαν πρόθυμοι εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ χειροτεχνίαι καὶ δεξιότητες, πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι αἱ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ταύτης ἀναπτυχθεῖσαι ἐπροθυμοῦντο νὰ ὑπηρετήσωσιν αὐτόν.

Ἄλλ' οὐδέποτε κατακτητῆς γενόμενος κύριος τῶν παραλίων ἐκείνων ἤρκεσθη εἰς αὐτά. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἀπόκρυφον, ὅτι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἴλκυον καὶ αἱ νησιωτικαὶ πόλεις, ἰδίως ἡ Χίος καὶ ἡ Σάμος. Ἄλλ' ὅμως ἐδίσταζε νὰ ἐπεκτείνῃ τὰ κατακτητικὰ του σχέδια, καὶ εὐλογος πτόησις ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἐπειδὴ ἡ δύναμις τῶν Λυδῶν τό γε νῦν ἔχον ἦτο μόνον δύναμις ἡπειρωτική. Περιορίσθη λοιπὸν εἰς τὴν διάταξιν τῶν τοῦ βασιλείου καὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ θησαυροῦ, ὅστις τὸ ἐξῆς πλήν τοῦ ἐσόδου ἐκ τῶν μεταλλείων καὶ τῆς πλύσεως τῶν χρυσοφόρων ἄμμων ἐπηυξάνετο διὰ μεγίστων ποσῶν φόρων. Πρὸς τὰ ἔργα δὲ ταῦτα συνάπτεται ἡ σύντομος μεταρρύθμισις τοῦ νομισματικοῦ συστήματος ἡ ἐπελθοῦσα ἐπὶ Κροίσου¹. Καὶ δὴ ἀπέστη τῆς προτέρας χαράξεως νομίσματος ἐκ τοῦ ἡλέκτρου τοῦ Πακτωλοῦ, καὶ ἔκοψε νομίσματα χρυσᾷ ἔλκοντα σταθμὸν ἐνὸς ἐξηκοστοῦ τῆς ἐλαφροτέρας βαβυλωνίας μνᾶς καὶ ἀργυρᾷ βάρους ἐνὸς τεσσαρακοστοῦ πέμπτου τῆς αὐτῆς μνᾶς², ἀλλ' ἔκοψε καὶ χρυσᾷ νομίσματα, καὶ δὴ στατῆρας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τρίτα, ἕκτα καὶ δωδέκατα τοῦ στατῆρος, ἔχοντα τὸ βάρος τῶν ἀργυρῶν νομισμάτων, ἐπειδὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἦτο εὐκολωτέρα ἡ προσπέλασις εἰς τὰ ἐν Ἐφέσῳ, Χίῳ, Λαμφάκῳ, Κλαζομεναῖς καὶ Φωκαίᾳ κυκλο-

¹ Borrel Early Lydian money (ἐν τῷ περιοδικῷ Numismatic Chronicle Τόμ. Β' σελ. 216 · Brandis Münzwesen σ. 134, 199. Hultsch Griechische und römische Metrologie ἐκδ. 5' σ. 577.

² [Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 354].

φοροῦντα ἀργυρᾶ νομίσματα. Τὸ δὲ ἀκριβὲς τῆς μιμήσεως τῆς ἐλληνικῆς ἐφευρέσεως μαρτυρεῖ παραδόξως καὶ ἡ τελεία ἀφομοίωσις τῶν ἐπὶ Κροίσου κοπέντων νομισμάτων τῶν Σάρδεων πρὸς τὰ τῶν ἐλληνίδων πόλεων ὡς πρότυπα. Τὰ κόμματα τοῦ Κροίσου οὐδὲν ἔχουσι τὸ δυναστικόν, ἀλλ' ὁ τύπος αὐτῶν εἶνε ἀστικός. Οὕτω τὸ χρῆμα διετήρησε τὸν δημοκρατικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα.

Πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπινοηθεῖσαι τέχναι, καὶ ἰδίως ἡ μεταλλουργία, ἔτυχον θεραπείας ἐν τῇ βασιλικῇ πρωτευούσῃ. Αἱ Σάρδεις ἀπέβησαν λαμπρὰ ἐστία βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου καὶ ἐντευκτήριον καλλιτεχνῶν. Πάντας δὲ τοὺς παρ' Ἑλλησιν ὀνομαστοὺς γενομένους ἐκάλεσεν ὁ Κροῖσος εἰς τὴν φιλόξενον αὐτοῦ αὐλὴν, θέλων νὰ ἐπιδειχθῇ εἰς αὐτοὺς ὡς ὁ εὐτυχέστατος ἀπάντων τῶν ἡγεμόνων καὶ ὑμνηθῇ παρ' αὐτῶν ὡς ὁ ἐλευθεριώτατος καὶ φιλοτεχνότατος, ὅπως ὁ κόσμος σύμπας στρέψῃ ἐπ' αὐτὸν τοὺς ὀφθαλμούς.

Καὶ πράγματι ἦτο ἡγεμὼν εὐτυχῆς, εἰ καὶ ἡ εὐτυχία αὐτῇ δὲν ἦτο ἡ κατὰ Σόλωνα οὐδ' ἡδύνατο νὰ μετρηθῇ πρὸς τὸ μέτρον τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Εἶχε μετὰ τόλμης ἅμα καὶ συνέσεως πραγματώσει τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἔτεινε τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν Μερμναδῶν, ὃν μετὰ σπανίας ἀκολουθίας ἡ δυναστεία ἐκείνη εἶχεν ἐπιδιώξει ἐπὶ πέντε ὄλας γενεάς. Τὸ βασίλειον αὐτοῦ, ἀναγνωρισθὲν ὡς μεγάλη δύναμις ἐν Ἀσίᾳ, ἐπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐπεξετάθη μέχρι τῆς παραλίας, καὶ πρῶτον κατέλυσε τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἐλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ κόσμου. Ἡ Λυδία ἐκέκτητο ἡπειρωτικὴν δύναμιν, κινούσαν μὲν τὸν φόβον συμπαντων τῶν Ἀσιατῶν καὶ ἐδραζομένην ἐπὶ τῆς κτήσεως ἐδάφους εὐρυτάτου ἅμα καὶ πλουσίου, ἐπὶ τῆς ῥώμης λαοῦ γενναίου καὶ ἐπὶ στρατιᾶς εὐσυντάκτου, συνδυαζομένην δὲ πρὸς τὰγαθὰ λαμπρῶν καὶ ἀκμαίων παραθαλασσίων πόλεων· ὁ δὲ Πακτωλὸς ἐκύλιεν ἀπαύστως τὴν χρυσὴν αὐτοῦ ἄμμον πρὸ τῶν βασιλείων πυλῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Σάρδεων. Εἶχε θεμελιωθῇ βασίλειον τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου οἷον οὐδὲν πρότερον, ὅσῳ δὲ μᾶλ-

λον συνεπληροῦτο ἡ ἀνάγκρασις τοῦ λυδικοῦ καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, τόσῃ μεγαλειτέρα ἡδύνατο νάποβῇ ἡ ἐπιτυχία. Πρὸ πάντων δ' ἔλειπον ἀκόμη ἀπὸ τοῦ βασιλείου ἐκείνου αἱ χῶραι τῶν νοτίων παραλίων· ὑπελείπετο ἀκόμη ἡ προσάρτησις τῆς ἀλκίμου Λυκίας, τῆς πρὸς θαλασσοκρατίαν ἐν τῷ Κυπρίῳ πελάγει ἀναγκαιοτάτης Κιλικίας. Ἦτο ἀνάγκη διαβάσεως τῶν στενῶν τοῦ Ταύρου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἄλυσ ἐφαίνετο εἰς τὸν εὐτυχῇ Κροῖσον ὄριον τοῦ βασιλείου κείμενον ὑπὲρ τὸ δέον ἐγγὺς τῆς πρωτευούσης.

Ἄλλ' ἡ εὐτυχία τοῦ ἡγεμόνος δὲν ἔμελλε νάναβῇ ὑπεράνω τῶν ἤδη κεκτημένων. Καὶ πρῶτον μὲν συνετρίβη ἡ οἰκογενειακὴ του εὐδαιμονία, ἔπειτα δὲ, ἐν ᾧ ἐθρήνει ἀκόμη τὸν θάνατον τοῦ μόνου αὐτοῦ ὑγιῶς ἔχοντος υἱοῦ¹, ἐξήγειραν τὸν βασιλέα ἐκ τῆς βαρυθυμίας αὐτοῦ οἱ ἄγγελοι οἱ φέροντες εἰς αὐτὸν τὸ ἀνησυχητικὸν ἄγγελμα περὶ τῆς ἀνατροπῆς ἧς θέατρον εἶχεν ὑπάρξει ἡ προσθία Ἀσία.

Ἐκ τῶν λαῶν τῶν συνενωθέντων ὑπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἐκβατάνων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εὐρὺ σύμπλεγμα κρατῶν ὑποτελῶν εἶχον ταχέως προαχθῇ οἱ Πέρσαι, ἀποτελοῦντες μὲν ἓνα τῶν εὐγενεστάτων κλάδων τῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας, ὄντες δὲ οἱ ἀπάντων τῶν Ἰρανίων δεκτικώτατοι πολιτισμοῦ.

Ἐν χώρᾳ ὀρεινῇ ὑπὸ περισσῶν ὑδάτων διαρρεομένη οἰκοῦντες οἱ Πέρσαι καὶ ἀπηλλαγμένοι μὲν πάσης ἐπιδράσεως τῆς ἀνατολικῆς τρυφῆς, ζῶντες δὲ βίον ἀπλοῦν καὶ ἐνασχολούμενοι εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν θήραν καὶ τὴν γεωργίαν, εἶχον διατηρήσει τὴν ὑγίειαν αὐτῶν καὶ τὴν ἔμφυτον φιλεργίαν. Ἦσαν δὲ διηρημένοι εἰς κώμας καὶ φυλάς καὶ ισότιμοι πρὸς ἀλλήλους δίκην ἀνδρῶν ἐλευθέρων, διοικούμενοι ὑπὸ ἀρχηγῶν, οὓς ἕκαστος ἡδύνατο νὰ πλησιάσῃ μετ' εὐλαβείας, ἀλλὰ καὶ μετὰ παρρησίας. Φιλαλήθεια δὲ καὶ γενναιότης ἦσαν αἱ ἀρεταὶ τῶν Περσῶν, καὶ εὐσυνείδητος

¹ *Ηροδότου* I, 85. [Πρβλ. I, 84 κ.ε.].

ἀπονομή τοῦ δικαίου κατὰ τὰ πάτρια θέσμια συνεκράτει τὰς κοινότητας αὐτῶν. Οἱ δικασταὶ τοῦ λαοῦ ἦσαν ισόβιοι καὶ ἀκαθαίρετοι, ἦσαν δὲ δύνამεις ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνθισταμένη πρὸς πᾶσαν αὐθαιρεσίαν. Τὴν δ' εἰδωλολατρείαν ἐθεώρουν παραφροσύνην ἅμα καὶ ἱεροσυλίαν. Προσέφερον δ' ὡς οἱ Πελασγοὶ εἰς τὸν ἐν οὐρανοῖς θεὸν τὰς θυσίας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τῆς ἰδίας χώρας· πλὴν δ' αὐτοῦ ἐλάτρευον τὰ ἄστρα καὶ τὰ στοιχεῖα. Προσευχόμενος δ' ὁ Πέρσης δὲν ἐπετρέπετο νὰ μνημονεύσῃ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐδέετο μόνον ὑπὲρ τοῦ ἰδίου ἔθνους καὶ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὸ μὲν ἔθνικόν φρόνημα εἶχεν ἐπιρρωσθῇ παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μήδων, ἐξεγειράσης τὸ αἶσθημ' ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ξένον κατακτητὴν, ἡ δὲ πολιτικὴ ἐνότης ἐπετεύχθη διὰ τῆς ὑποτάξεως τῶν ποιμενικῶν φύλων εἰς τοὺς γεωργοὺς. Μεταξὺ δὲ τῶν γεωργικῶν τάξεων τὸ εὐγενέστατον καὶ εὐφρέστατον τῶν γενῶν, τὸ γένος τῶν Πασαργαδῶν, ἀπέκτησε παρ' ὅλῳ τῷ ἔθνει ἀξίωμ' αὐτόχρημα βασιλικόν.

Ἐν ᾧ δὲ ὁ λαὸς τῶν Περσῶν ἀπέκτα ὁσημέραι μείζονα συνείδησιν ἑαυτοῦ, οἱ Μῆδοι περιέπιπτον εἰς μαλθακότητα καὶ τρυφήν. Θανόντος τοῦ Κυαξάρου, ἡ συντονία τῆς διοικήσεως τοῦ βασιλείου εἶχε χαλαρωθῇ, καὶ ὁ περσικὸς λαὸς εἶχεν ἀρχίσει νὰ εὐρίσκη ἀφόρητον τὴν ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων πληρωμὴν φόρων εἰς τοὺς ἀδυνάτους. Ἡ δὲ ἄρνησις αὕτη τῆς ἀποτίσεως τῶν φόρων ἤγαγεν εἰς ἐχθρικὴν σύγκρουσιν, καὶ αὕτη εἰς κεκηρυγμένην ἀποστασίαν. Οὐδ' ἀρκούμενοι οἱ Πέρσαι εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἑαυτῶν, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ Ἑκδάτανα. Ἡ πρὸς τοὺς Λυδοὺς φιλικὴ δυναστεία κατελύθη, καὶ αἱ συνθήκαι αἱ ἐγγυώμεναι τὴν διατήρησιν ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν βασιλείων τῆς προσθίας Ἀσίας ἀνετράπησαν.

Ὁ λυδικὸς καὶ ἐλληνικὸς κόσμος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατελήφθη ὑπὸ τρόμου, ὅτε Κῦρος ὁ Ἀχαιμενίδης, ὁ ἐκ τοῦ γένους τῶν Πασαργαδῶν νικητὴς, ἔχων πλήρη συνείδησιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 164.

δυνάμει, ἵδρυσεν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰράν¹. Ἰωνικὰ δὲ πλοῖα μετήγαγον μέχρι τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν τὸ ἄγγελμα περὶ τοῦ νέου κατακτητοῦ καὶ κυριάρχου τοῦ ἐπιφανέντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ὁ Κροΐσος ἠναγκάσθη νάποφασίσῃ, ἂν ἔπρεπε νάναμένη ἢ νὰ προκαταλάβῃ τὰ πράγματα ἀντεπεξερχόμενος ἐναντίον αὐτοῦ.

Πρὸς ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἐχρειάζετο συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ ὁ κίνδυνος ἐξώθει αὐτὸν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἐκ τῶν βαρβάρων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐπέστη ὁ καιρὸς ὅπως ὁ εἰς τοὺς Δελφοὺς ἀποσταλὴς χρυσὸς ἀποφέρῃ τόκους (556 π. X.)².

Οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ὑπέδειξαν εἰς τὸν Κροΐσον τὴν Σπάρτην, ἥτις μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ Ἀργούς καὶ τῆς Ἀρκαδίας εἶχεν ἀνέλθει εἰς δύναμιν ἐπιτρέπουσαν εἰς αὐτὴν νὰ ἔχῃ ἀξιώσεις ἡγεμονίας τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου μικρῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐν ᾧ αἱ Ἀθῆναι, ἐκτραπέσαι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος καθιδρυθείσης τάξεως, εἶχον περιπέσει καὶ πάλιν εἰς σύγχυσιν καὶ ἐμφυλίου διαμάχας. Δὲν ἔλειπον δ' ἐν Σπάρτῃ ἄνδρες μετερχόμενοι μεγαλοπράγμονα ἐθνικὴν πολιτείαν. Οἱ Σπαρτιῆται εἶχον ἤδη πολλάκις τολμήσει ὑπερποντίους ἐκστρατείας, καὶ ἡ δωρικὴ πολιτεία μετὰ δικαίας πεποιθήσεως εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἠδύνατο νὰποβλέψῃ εἰς ἔτι ἀξιολογώτερον μέλλον. Ὑπεκκαυθείσης δὲ τῆς τοιαύτης ὁρμῆς καὶ ὑπὸ τοῦ μέγα δυναμένου μαντείου, ἀπεφάσισαν οἱ Σπαρτιῆται νὰ μὴ

¹ Τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς περσικῆς μοναρχίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, σημειωτέον, ὅτι ὁ Κύρος ἐπὶ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ὀνομάζεται βασιλεὺς τοῦ Ἀναν [ἐν τῇ Σουσιανῇ] ὡς καὶ αἱ τρεῖς αὐτοῦ προκατοχοί. Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰποδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τῆς Ἀσσυρίας κατέκτησαν τὸ Ἐλάμ, [ἥτοι τὴν Σουσιανήν]. Περσία δὲ καὶ Σουσιανὴ ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ, καὶ διὰ ταῦτα παρ' Ἡροδότῳ παρουσιάζονται μόνον τὰ Σούσα ὡς ἔδρα τῶν Περσῶν βασιλέων. Ὁ Ed. Meyer (Geschichte des Alterthums § 466) ἀναφέρει τὴν προφητείαν τοῦ Ἰερεμίου (49, 34) εἰς τὸν ὄλεθρον τῆς Σουσιανῆς. Ἀλλ' οὐχ ἤττον οἱ Πέρσαι μέχρι τοῦ Κύρου εὐρίσκαντο εἰς σχέσεις ὑποτελείας πρὸς τὸ βασίλειον τῶν Μήδων. [Ἴδε τὰς νεωτάτας ἐρεῦνας περὶ Κύρου παρὰ τῷ Nöldeke Aufsätze zur persischen Geschichte. Leipzig 1887 σ. 16 κ. ἑ. καὶ Ed. Meyer Kyros ἐν τῇ τοῦ Ersch καὶ Gruber Allgemeine Encyclopädie. Τμήμα Β' Τόμ. XXI, σ. 57 κ. ἑ.].

² Περὶ τῆς εἰς Δελφοὺς πρεσβείας τοῦ Κροΐσου ἴδε Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Β' σ. 336.

ἀρνηθῶσι τὴν βοήθειαν ἑαυτῶν ὡς συμμάχων εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν, πρὸς ὃν εἶχον ἤδη προτέρας ὑποχρεώσεις¹, εἰς τὸν ἐπίτιμον πολίτην τῶν Δελφῶν².

Συγχρόνως δ' ἀπετάθη ὁ Κροῖσος καὶ εἰς τὰς πολιτείας ἐκείνας τῆς Ἀνατολῆς, παρ' αἷς ἠδύνατο νὰ προϋποθέσῃ, ὅτι εἶχον κοινὸν μετ' αὐτοῦ τὸ συμφέρον τῆς ἐγκαίρου παρακωλύσεως τῆς αὐξήσεως τῆς περσικῆς δυνάμεως. Τὰ βασίλεια δὲ ταῦτα ἦσαν ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Βαβυλωνία.

Ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ ἑκατονταετῇ ἀρχὴν τῶν Ψαμμιτιχιδῶν εἶχεν ἀνέλθει διὰ νέας ἐπαναστάσεως ἐπὶ τὸν θρόνον ὁ Ἀμασις, τολμητικῆς ἀνήκων, ὡς καὶ οἱ Μερμνάδαι, εἰς τὴν παραθαλασσίαν χώραν τὴν ὑπὸ ἐλληνικῶν φύλων οἰκουμένην. Ὡς δ' ἐκεῖνοι, οὕτω καὶ ὁ Ἀμασις ἀνεργιχθήναι ἐπὶ τὴν ἀρχήν, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ Ἑλλήνων μισθοφόρων. Καὶ τούτου δὲ τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς μεσογαίας ἐπὶ τὴν θάλασσαν κατὰβασις, καὶ ἐπέδιδωκε τὴν κατὰκτησιν τῆς Κυρήνης³, καθ' ἣν οἱ Μερμνάδαι τὴν τῆς Ἰωνίας. Ὡς δ' ἐκεῖνοι, ἔσεβε μὲν μετ' ἐλευθεριότητος ἅμα καὶ ιδιοτελείας τοὺς ἐλληνικοὺς θεοὺς, ἐπροστάτευσεν δὲ κατὰ πάντα τρόπον τὸ ἐλληνικὸν ἐμπόριον, καὶ ἀνέφξεν τὴν Ναύκρατιν εἰς τοὺς Ἑλληνας ὡς ἐλεύθερον λιμένα. Κατὰ ταῦτα Αἴγυπτος καὶ Λυδία ἦσαν ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ κράτη ἐντελῶς ὅμοια, οἱ δὲ ὅμοιοι κίνδυνοι, ὑφ' ὧν ἠπειλοῦντο ἑνωρὶς ἢ ἀργὰ, ἤγον Αἰγυπτίους καὶ Λυδοὺς εἰς κοινὴν σύμπραξιν.

Ἐξ ἐτέρου δ' ἐστράφη ὁ Κροῖσος πρὸς τὴν δυναστείαν τῆς Βαβυλωνος, μεθ' ἧς ἤδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ συνεδέετο διὰ σχέσεων φιλίων. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ βασίλειον εἶχε πειραθῆ νὰ ἐνισχυθῇ δι' Ἑλλήνων μισθοφόρων ἕνεκα τῆς σφαλερᾶς θέσεως ἣν ἐπεῖχε μετὰ ξυγγειτόνων ἰσχυρῶν καὶ δυσμενῶν. Καὶ δὴ ὅτε ὁ Ναβουχοδονόσορ ἀμέσως μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Νινευὶ ἐπολέμει πρὸς τὴν Αἴ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 57.

² Ἡροδότου I, 69.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 700.

γυπτον καὶ τὴν Συρίαν, ἐν τῇ στρατιᾷ αὐτοῦ συνεμάχετο ὁ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ Ἀλκαίου Ἀντιμενίδας, φυγὼν ἐκ Μυτιλήνης ἕνεκα πατριαστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ¹. Καὶ ὁ μὲν Ναβουχοδονόσορ εἶχεν ἀποθάνει τῷ 561 π. Χ. Ὁ δὲ Κροῖστος συνωμολόγησε συμμαχίαν πρὸς τὸν διάδοχον αὐτοῦ, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Λαδύνητον τὸν νεώτερον², ἡγεμόνα, ὅστις εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τὸν θρόνον (555 π. Χ.) ὁμοίως δι' ἐπαναστάσεως, καὶ δὴ, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, καθ' ἃ καὶ ὁ Ψαμμίτιχος, ὁ Γύγης καὶ ὁ Ἀρσισ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ μισθοφόρων.

Οὕτω συναπετελέσθη συμμαχία καὶ ἐπιμαχία τριῶν βασιλέων κατὰ τῆς εἰς πάντας ὁμοίως ἐπικυνδύνου δυνάμεως τοῦ Κύρου, ὁμαιχμία μεγάλη φιλελλήνων καὶ Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς³. Ἀλλὰ πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ Κροῖστος τὰς μεγάλα ἐπαγγελλομένας φιλικὰς ταύτας σχέσεις, αἵτινες ἐξετείνοντο ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Εὐρώτα, ἐξέσπασε κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἡ ἀπειλητικὴ καταιγὶς τοῦ πολέμου.

Καὶ τὰ μὲν γεγονότα ἐπῆλθον ῥαγδαῖα, ὁ δὲ Κροῖστος δὲν ἐπέδειξε τὴν προσήκουσαν δεξιότητα, ὅπως ἀντιπαλαίσῃ κατ' αὐτῶν. Ἀναποφάσιτος ἐμετεωρίζετο μεταξὺ γνωμῶν ἀντιθέτων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐσχέφθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ ντεπεξέλθῃ αὐτὸς προλαμβάνων τὸν πολέμιον. Πεποιθὼς δ' εἰς τὴν εὐτυχίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν προγόνων, εἰσώρμησεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν χωρὶς νὰ νάμειν βοήθειαν παρὰ τῶν συμμάχων. Ἦθελε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν δύναμιν τοῦ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 544.

² Λαδύνητος καλεῖται παρ' *Ἡροδότου* I, 188. Ἐν δὲ τῇ περσικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Βαγιστάνου ὄρους λέγεται Ναδουνίτα, καὶ κατὰ τὸν *Βηρωσσὸν* [παρ' *Ἰωσήφου* κατὰ Ἀπίωνος I, 20] Ναδόννηδος, καὶ δὴ δὲν ἦτο υἱὸς βασιλέως, ἀλλὰ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου. Ἰδε τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Βηρωσοῦ καὶ παρὰ Müller (*Fragmenta Historicorum Graecorum* Τόμ. Β' σ. 508.)

³ Περὶ μὲν τῆς μετὰ τῆς Σπάρτης συμμαχίας ἴδε *Ἡροδότου* I, 69, περὶ δὲ τῆς μετὰ τοῦ Ἀρσισ καὶ Λαδυνήτου *Ἡροδότου* I, 77 καὶ 188. Περὶ δὲ μελετωμένων στρατολαγῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἴδε *Διοδώρου Σικελιώτου* IX, 45. Πρὸλ. καὶ *Ξενοφώντος* Κύρου παιδείαν I, 5.

Κύρου νὰ στερεωθῇ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἥλπιζε δὲ καὶ νὰ εὐρύνη τὰ ὅρια τοῦ ἰδίου βασιλείου. Πρὸ πάντων δ' ἡ προσοχὴ αὐτοῦ ἐστράφη εἰς τὴν Περσίαν, τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἄλυος, ἔνθα αὕτη ἀνοίγεται πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν Σινώπην καὶ ἀποτελεῖ τὴν εἰσόδον εἰς τὰ βόρεια τῆς Καππαδοκίας¹. Ἐδῆωσε δὲ τὴν χώραν, καὶ ἐξέβαλεν ἐξ αὐτῆς τοὺς κατοίκους, πιθανῶς σκοπῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ δι' εὐρείας ζώνης χωρῶν δεδωμένων.

Ὁ δὲ Κύρος, ὅστις ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τοῦ Κροίσου εἶχε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιφανῇ ἐν ταῖς παρὰ τὰ σύνορα χώραις τοῦ βασιλείου τῶν Μήδων ὡς σωτὴρ καὶ προστάτης τῶν ἀβοηθήτων κατοίκων, δὲν ἀντεπεξῆλθε διὰ μάχης. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν εὐνοϊκὰς προτάσεις, καὶ ἠξίωσε μόνον τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα διότι ἡ ἀπειλητικὴ στάσις τῶν Βαβυλωνίων ἀπῆτει προσοχὴν. Ἄλλ' οὐχ ἥττον συνεκροτήθη μάχη, καὶ οἱ Πέρσαι εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαγνώσωσιν, ὥς ποτε οἱ Μῆδοι, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν τῆς λυδικῆς στρατιᾶς. Ἡ μάχη ἔμεινεν ἄκριτος.

Ἄλλ' ἐν τούτοις ὁ Κροῖσος ἐγκατέλιπε τὴν ὅλην ἐκστρατείαν. Ἐπέστρεψε δ' εἰς τὰς Σάρδεις, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἔπραττε τὰ πάντα συγκαλῶν εἰς Σάρδεις διὰ τὴν προσεχῇ ἐκστρατείαν πάσας τὰς στρατιάς τῆς ἰδίας χώρας ὡς καὶ τοὺς ἐπικούρους τῶν συμμάχων. Ἄλλ' ὁ Κύρος δὲν εἶχε διάθεσιν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἀντίπαλον ἀνακωχὴν, καθ' ἣν οὗτος νὰ διπλασιάσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ.

Μετὰ βραχεῖαν ἀνάπαυσιν ἀνέζευξαν οἱ Πέρσαι καὶ εἰσώρμησαν μετὰ μεγάλης στρατιᾶς εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τοῦ λυδικοῦ βασιλείου. Ἄλλ' ἦτο ἀνάγκη προφυλάξεως, ἐπειδὴ ἐν πεδιάδι εὐρείᾳ καὶ ἀδένδρῳ, οἷα ἡ τοῦ Ἑρμοῦ, τὸ ἱππικὸν τῶν Λυδῶν εἶχεν

¹ Ἡροδότου I, 76. Περὶ τῆς κατὰ Σινώπην. [Περὶ τῆς Περσίας τοῦ Ἡεροδότου καὶ τῶν κατὰ τὸ σημερινὸν Βογάζ-κίσι χετταϊκῶν μνημείων ἴδε Perrot-Chippiez Histoire de l'art Tόμ. Δ' σ. 596 κ. ἑ.]

ἀρίστην εὐκαιρίαν ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Διὰ ταῦτα ὁ Κῦρος, πειθόμενος εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Ἀρπάγου, ἔταξεν εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀντιμετώπους τοῦ λυδικοῦ ἱππικοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας ἀκολουθοῦντας τὴν στρατιὰν αὐτοῦ καμηλοκόμους. Τὸ δὲ στρατήγημα ἐπέτυχε, τῶν ἵππων καταληφθέντων ὑπὸ φόβου ἐπὶ τῇ θεᾷ καὶ τῇ δυσοδμίᾳ τῶν πρωτοφανῶν εἰς αὐτοὺς ζῶων. Οὕτως ἡ δύναμις τῆς ἐπιθέσεως τῆς λυδικῆς στρατιᾶς παρελύθη, καὶ ἡ μάχη ἐκερδήθη ὑπὸ τοῦ Κύρου.

Ὁ Κροῖσος ἐνεκλείσθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτοῦ, περικυκλωθεῖσαν ὑπὸ τῶν πολεμίων, τοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ἔχοντας ἐντολὴν νὰ καλέσωσι τοὺς ἐπικούρους λαοὺς διὰ τὸ ἔαρ ἠκολούθησαν κατὰ πόδας ἀγγελοι ταχύτεροι ἐντεταλμένοι νὰ παραστήσωσι τὴν ἀνάγκην ταχυτάτης βοήθειας πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πολιορκουμένου βασιλέως. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πλέον χρόνος. Ὁ Κῦρος οὐδὲν ἡμέλησεν, ὅπως ἐξάψῃ τὸν ζῆλον τῆς πολιορκούσης στρατιᾶς πρὸς ἀνάβασιν ἐπὶ τὰ τείχη, καὶ τέλος αὕτη ἐπετεύχθη ἐν ᾧ μέρει ἡ ἀκρόπολις τῶν Σάρδεων συνείχετο πρὸς τὰς κλιτύας τοῦ ὄρους Τρωάλου. Συνέβη δὲ ἡ ἄλωσις αὕτη τῶν Σάρδεων τῷ 546 π. Χ. (Ὁλυμπ. 58, 3) ¹.

Τοῦ βασιλείου τῶν Μερμναδῶν ὑφίστατο τὸ ἐξῆς μόνη ἡ δυναστεία· αὐτὸ δ' ἔπεσεν, ὥς ὅλα τὰ βασίλεια τῆς Ἀνατολῆς, διὰ μιᾶς, καὶ ἡ πτώσις αὐτοῦ ἐπῆλθε πολὺ μᾶλλον αἰφνίδιος διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ δυναστεία ἐκείνη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶχε στηρίξει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐπὶ μόνῃς τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων. Διὸ, ζωγρηθέντος μὲν τοῦ βασιλέως, διαλυθείσης δὲ τῆς στρατιᾶς, δὲν ὑφίστατο πλέον Λυδία. Ἀπαθὴς καὶ ἄνευ γνώμης ὠμολόγη-

¹ Σολίνου 7. Σωσιγένης παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ I, 95. Διονυσίου Ἀλικαρνασέως Πρὸς Γναῖον Πομπήιον ἐπιστολὴ σ. 773. Τοῦ αὐτοῦ Περὶ τοῦ Θαυκυδίδου χαρακτηριστὴρ σ. 820. Ἡ ἄλωσις τῶν Σάρδεων ἦτο τῶν ἀσφαλεστάτων καὶ γνωστοτάτων χρονολογιῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας· διὸ ἐχρονολογοῦν ἐπὶ παραδείγματι τὸν θάνατον τοῦ Περιάνδρου τεσσαρτάκοντα ἔτη πρὸ Κροίσου, ἥτοι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῶν Σάρδεων. [H. Diels Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika ἐν τῷ] Rheinisches Museum Τόμ. XXXI σ. 20.

σεν ὁ Κροῖσος πίστιν εἰς τὸν νικητὴν, ὑπὲρ οὗ εἶχον κηρυχθῆ οἱ θεοί. Ὁ δὲ Κῦρος προσηνέχθη μεγαθύμως πρὸς τὸν ἡττημένον, διατηρήσαντα παρ' αὐτῷ θεσιν ἔντιμον, καὶ ταῦτα διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἡδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὸν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου ἡγεμόνα ὡς σύμβουλον ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ γνώσεως τῶν μικρᾶςιατικῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Κροῖσος προσετέθη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Πέρσου κατακτητοῦ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὅχι καὶ ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτῶν.

Πράγματι οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν ἔχοντες διὰ στόματος τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ὡς τὸ παραδοξότατον κρᾶμα ἐναλλαγῶν καὶ περιπετειῶν καὶ διακοσμοῦντες αὐτὴν δι' ὅλων τῶν θελγῆτρων τῆς διηγηματικῆς χάριτος τῶν Ἰώνων. Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς μόνην τὴν δημῳδὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἐπελήφθησαν τῆς ἐκθέσεως τῶν τυγχῶν τοῦ Κροῖσου καὶ οἱ ἱερεῖς διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν τὰ κατ' αὐτὸν παρεστάθησαν ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικὴν¹. Κατὰ ταῦτα τοῦτο μὲν ἐξήρθη ἡ εὐσέβεια τοῦ βασιλέως, δι' ἧς εἶχεν ἀξιωθῆ τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ δελφικοῦ θεοῦ, τοῦτο δὲ καὶ ἡ ὑπερβάλλουσα τοῦ Κροῖσου ὑπερφροσύνη καὶ ἡ ὑπερτίμησις τοῦ πλούτου αὐτοῦ, κακίαι προκαλέσασαι τὴν θόλωσιν τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ κρίσεως καὶ τὴν αἰφνίδιον αὐτοῦ ἀνατροπὴν. Συγχρόνως δὲ γίνεται ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ γένος αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Γύγου, ἀνελθόντος ἐπὶ τὸν θρόνον διὰ φόνου, βαρύνει κατὰρα, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐκπληρωθῇ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ αἰωνίου δικαίου, ὧν οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων θὰ ἠδύνατο νὰ παράσχη ἐξίλασμόν. Ὑποδεικνύουσα δὲ ἡ διήγησις τῶν ἱερέων τοῦτο τὸ ἄγος, διαλύει τὴν μομφὴν ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐξενεχθῇ κατὰ τοῦ Πυθίου θεοῦ ὡς μὴ

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 70. Οἱ περὶ τοῦ Κροῖσου θρύλοι εὗρηνται παρ' Ἡροδότῳ (I, 86), *Κτησίᾳ* [Περσικῶν 4, ἀποσπ. 31 ἐν τῇ ἐκδ. C. Müller μετὰ καὶ τοῦ Ἡροδότου παρὰ Διδότῳ] καὶ *Νικολάῳ Δαμασκηνῷ* (παρὰ Müller *Fragmenta Historicorum Graecorum* Τόμ. Γ' σ. 406). Πρβλ. καὶ Dunccker *Geschichte des Alterthums* Τόμ. Δ' ἐκδ. δ' σ. 305.

προστατεύσαντος ἐπιτυχέστερον τὸν πιστὸν αὐτοῦ θεράποντα καὶ ἐξελέγξαντος ὅλως ἀνωφελῇ τὴν περισσὴν αὐτοῦ εὐλάβειαν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πτώσει τοῦ μεγάλου βασιλέως ἔδει νὰ ἐπιδειχθῇ λαμπρὸς ὁ Ἀπόλλων. Διὸ διηγοῦντο, ὅτι ὁ Κροῖσος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ καταζητεῖται καὶ προδίδεται. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ καταδόντος αὐτὸν Εὐρυβάτου κατέστη παροιμιῶδες παρὰ τοῖς Ἕλλησι πρὸς δῆλωσιν ἀνδρὸς πονηροτάτου¹. Ὁ βασιλεὺς ἐγκατακλείεται δεσμιος εἰς τὸν ναὸν, ἀλλὰ τὰ δεσμὰ πίπτουσιν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ἀνασύρεται εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ὁ προστάτης αὐτοῦ θεὸς σώζει αὐτὸν ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἕως τέλους ὁ Κῦρος, ἀναγκασθεὶς ὑπὸ ἐπαλλήλων θαυμάτων, ἀποφασίζει νὰξιῶση τὸν αἰχμάλωτον τιμῆς καὶ θεραπείας.

Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε καὶ ἄλλη παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Κροῖσος δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζήσῃ τὴν κατάλυσιν αὐτοῦ καὶ ἀπεφάσισε νὰ καύσῃ ἑαυτὸν μετὰ καὶ τῶν θησαυρῶν του. Τοιαύτη δὲ αὐτοθυσία ἐκπτώτων ἡγεμόνων πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν τοῖς λόγοις τῆς Ἀνατολῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἱστορίᾳ, καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ ἔθος ἐκεῖνο τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τοῦ ἡλίου, καθ' ὃ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀνήπτοντο πυραὶ πρὸς καὺσιν πολυτίμων πραγμάτων. Ὅπόσον δὲ διαδεδομένη ἦτο ἡ περὶ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν παράδοσις αὕτη μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐν ἀρχαίαις εἰκόσι παραστάσεως τοῦ Κροίσου φέροντος βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ σκῆπτρον καὶ στέφανον δάφνης, καθημένου δὲ πανηγυρικῶς ἐπὶ τῆς ἐκ ξύλων πυρᾶς καὶ μεθ' ἱερατικῆς γαλήνης χέοντος σπονδὴν, ἐν ᾧ ἤδη αἱ φλόγες ἀνέρχονται πρὸς τᾶνω².

¹ Πλάτωνος Πρωταγόρας σ. 327 d. Εὐρυβάτευσθαι (Paroemiographi Graeci έκδ. von Leutsch Τόμ. Α' σ. 243).

² Ἰδε περὶ τοῦ [ἐν τῷ Λούβρῳ ἀποκειμένου] ἀγγείου ἐφ' οὗ παριστάνεται ὁ Κροῖσος ἐπὶ τῆς πυρᾶς Welcker Alte Denkmäler Τόμ. I' σελ. 481. Stein ἐν τῇ Archäologische Zeitung. 1866 σ. 126. [Ἰδε τὴν ἀγγειογραφίαν ἀπεικονιζομένην καὶ ἐν τοῖς τοῦ Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Β' σ. 796 καὶ ἐγχρω-

Οἱ δὲ ἱερεῖς, παραλαβόντες τὴν παράδοσιν ταύτην εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν λόγους, μετέβαλον τὴν πυρὰν τῆς θυσίας εἰς ἱκρίωμα καταδίκης θανατικῆς καὶ προσέγραψαν εἰς τὸν Κῦρον, τὸν ἐχθρὸν τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, ὡμότητα, ἥτις εἶνε ἀναξία πίστεως, ἅτε ἀντιστρατευομένη πρὸς τὰς παρὰ τοῖς Πέρσαις κρατούσας θρησκευτικὰς ἰδέας. Συνωδὰ δὲ πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην ἐσβέννυτο ἔπειτα ἡ πυρὰ δι' αἰφνιδίου βροχῆς, στελλομένης ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος¹. Γνωστὸν δὲ εἶνε, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως ἀπεδέχετο πᾶσαν μεταβολὴν τῶν θρύλων ἀναφερομένην εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐνέπλεξε τὸ ὄνομα τοῦ Σόλωνος εἰς τὴν θαυμασίαν διάσωσιν τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Λυδῶν².

Ἡ δὲ ἄλωσις τῶν Σάρδεων ὑπῆρξε συμβὰν καταπληκτικὸν δι' ἅπαντα τὸν ἐλληνικὸν κόσμον. Τὸ βασιλεῖον ὅπερ εἶχε χρησιμεύσει ὡς μεσίτης τῆς μετὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλ' ἅμα καὶ ὡς προπύργιον ἀμύνης ἀπ' αὐτῆς, εἶχε συντριβῇ καὶ καταπέσει, διὰ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ εἶχε προχωρήσει ἐγγὺς πρὸς τὰς ἀκτὰς νέα δύναμις ὅλως ξένη καὶ ἐχθρική.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Μερμνάδας παλαίους αἱ πόλεις νὰ ὑπεραμυνθῶσι μόνον τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας· ἄλλως δ' ἡ γλῶσσα αὐτῶν, τὰ ἔθιμα καὶ ἡ θρησκεία οὐδένα διέτρεχον κίνδυνον, ἐπειδὴ αὐτὰ ταῦτα ἐκράτουν καὶ ἐν Σάρδεσιν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ λυδικοῦ βασιλείου εἶχον περιστῇ εἰς κίνδυνον τὰ πάντα, ἐπειδὴ οἱ λαοὶ τοῦ Ἰράν ἐμίσουν τὰ ἥθη τῶν ξένων καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἤγοντο εἰς ἐθνικὸν ἀγῶνα κατὰ παντὸς λαοῦ λατρεύοντος εἰδῶλα. Διὰ τὸν αὐτὸν λοιπὸν λόγον, δι' ὃν οἱ Ἰου-

μον εἰκόνα τοῦ ὄλου ἀγγείου παρὰ τῷ D n r u y Histoire des Grecs. Paris. 1887. Τόμ. Β' σ. 680].

¹ [Ἡροδότου I, 87. Νικολάου Δαμασκηνοῦ ἀπὸσπ. 68 παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. I' σ. 409].

² [Ἡροδότου I, 86].

δαῖτοι ἐν Βαβυλῶνι ἀπέβλεπον μετὰ χαρᾶς εἰς τὴν ἄφιξιν τοῦ Κύρου ὡς προστάτου τῆς λατρείας τοῦ Ἰεχωβά, οἱ Ἕλληνες ἔτρεμον περὶ τῶν πόλεων αὐτῶν, τῶν ναῶν καὶ τῶν βωμῶν.

Ἡ δὲ κοινὴ ἀγωνία ἤγαγεν εἰς στενοτέραν αὐτῶν συμπλησίαν. Αἱ αἰολικαὶ πόλεις καὶ αἱ ἰωνικαὶ συνέπραττον, εἰ καὶ οὐδὲ τότε καὶ ἅπασαι ὁμοῦ. Οὕτως ἀπείχον τῆς κοινῆς ἐνεργείας αἱ νῆσοι, ἅτε μὴ αἰσθανόμεναι ἑαυτὰς κινδυνεύουσας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μίλητος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς νέας συμμαχίας, καθ' ὅτι οἱ Μιλήσιοι, ὥς ποτε εἶχον συμπράξει πρὸς τοὺς Μερμνάδας, οὕτω καὶ τώρα ἐπωφελήθησαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμολογήσωσι χωριστὴν συνθήκην πρὸς τὸν νέον κυρίαρχον¹.

Εἶχε δ' ἡ ἐθνικὴ φατρία κέντρον αὐτῆς τὴν Φωκαίαν, ἥτις ἔκειτο ἐπικαίρως ἔνεκα τῆς προσχωρήσεως τῶν αἰολίδων πόλεων. Πολίτης δὲ τις τῆς Φωκαίας, ὁ Πύθερμος, ἐξελέχθη κατὰ κοινὴν ἀπόφασιν τῆς νέας συμμαχίας πρεσβευτὴς ἐντολὴν ἔχων νὰ παραστήσῃ εἰς τοὺς ὑπερποντίους Ἕλληνας τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἀξιῶσθαι βοήθειαν ἐνεργόν². Μετὰ λαμπρᾶς δὲ παρασκευῆς, ἧς σκοπὸς ἦτο ἡ ἐπίδειξις τῆς εὐημερίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, προσωρμίσθη ὁ Πύθερμος εἰς τὸ Γύθειον. Φέρων δ' ἐσθῆτα πορφυρᾶν παρέστη πρὸ τῶν τελῶν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐζήτησε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς εὐγλωττίας νὰ παραστήσῃ τὰ ἐντεῦθεν ἀκχεῖθεν τῆς Μεσογείου κοινὰ συμφέροντα. Ἀλλ' οἱ λόγοι αὐτοῦ μικρᾶς ἠξιώθησαν ἀκροάσεως. Οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες εἶχον παρασκευάσει πλοῖα καὶ ἄνδρας πρὸς βοήθειαν τοῦ Κροίσου τοῦ πιέζοντος τὰς ἐλληνίδας ἀποικίας, ἠρνήθησαν εἰς αὐτὰς τὰς πόλεις ἀπειλουμένας πᾶσαν δραστηρίαν ἐπικουρίαν. Ἄλλως δὲ, ὅπως ἀνταποκριθῶσι κατ' ἐπίφασιν εἰς τὴν τιμητικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν, περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀποστολὴν πρέσβεως εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅς τις, πορευθεὶς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, διημαρτυ-

¹ Ἡροδότου I, 141.

² Ἡροδότου I, 152.

ρήθη ἐν ὀνόματι τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ πάσης εἰς τὰς ἐλληνικάς χώρας ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς.

Εἰς δὲ τὸν Κύρον ἐφάνη, ὡς εἰκὸς, γελοῖα ἢ ἀνίσχυρος αὕτη πρεσβεία, ἢ πρώτη ἐπίσημος συνάντησις μεταξὺ τῆς Περσίας καὶ τῶν πόλεων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Μόνον δ' ἐχρησίμευσεν αὕτη εἰς ἐπαύξησιν τῆς παρ' αὐτοῦ ὑποτιμήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, οὗ περιεφρόνει τὴν μεγαλορρημοσύνην¹. Ἐκρινε δὲ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν κατοίκων τῶν ἰωνικῶν ἐμπορίων, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ μετέχοντας ἀνδραγαθίας ἀνδρας διερχομένους τὸ πλεῖστον τοῦ βίου ἐν λεσχηναίᾳ κατὰ τὴν ἀγοράν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐμερίμῳ περὶ ἄλλων μᾶλλον πραγμάτων ἢ περὶ τῶν κατὰ τὰς μικρασιατικὰς παραλίας. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Σάρδεων ἐθεώρει τὴν καθυπόταξιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συντετελεσμένην. Διὸ αὐτὸς μὲν ἀνέβη μετὰ τοῦ πλείστου τῆς στρατιᾶς εἰς Ἐκβάταναν, ἀφῆκε δ' ὡς διοικητὴν τῆς νεοκτῆτου ἐπαρχίας ἐν Σάρδεσι τὸν Τάβαλον μετὰ περσικῆς φρουρᾶς, εἰς δὲ τὸν Πακτύην, ἀνδρα Λυδὸν τὸ γένος, ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῶν φόρων καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ χρυσοῦ ὅστις προωρίζετο τὸ ἐξῆς νὰ στέλληται διὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀπὸ Σάρδεων εἰς τὰ Σοῦσα².

Ἄλλ' ὁ Κύρος ἠπατᾶτο πιστεύων, ὅτι διὰ τῶν τοιούτων μέτρων εἶχε διαρρυθμίσει τὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀφῆκε πάντα ὅπισθεν αὐτοῦ ἐν μεγίστῃ ταραχῇ. Ἰδίως δὲ κατείχοντο ὑπὸ παροξυσμοῦ σύμπαντες οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων, μετεωριζόμενοι μεταξὺ φόβου καὶ ἐλπίδος. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταλυθῆ ἡ ἀρχαία κυριαρχία, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη θεμελιωθῆ ἡ νέα. Ἡ ἐκουσία καθυπόταξις, ἣν εἶχον προτείνει αἱ πόλεις ὑπὸ τινος ὅρους, εἶχεν ἀποκρουσθῆ ὑπὸ τοῦ Κύρου μετ' ὀργῆς, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ εἰς αὐτάς, ὅτι πρὸ τῆς πτώσεως τῶν Σάρδεων πᾶσαι, ἐξαιρουμένης τῆς Μιλήτου, εἶχον ἀπορρίψει τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Διὸ ἔπρεπε νὰ φοβῶνται τὰ δεινότατα εὐθύς ὡς

¹ Ἡροδότου 1, 153.

² Ἡροδότου 1, 153.

ἤθελεν ἀπαλλαγῇ τῶν λοιπῶν φροντίδων. Ἀλλ' ἀκόμη οὐδὲ στρατιώτην ἓνα τοῦ Κύρου εἶχον ἰδεῖ κατὰ τὰς παραλίας. Ἀκόμη ἦσαν ἐλεύθεροι, οὔτε εἰς τοὺς Λυδοὺς ὑποτελεῖς οὔτε εἰς τοὺς Πέρσας. Ὅσῳ δὲ μεῖζων ἦτο ἡ σπουδὴ μεθ' ἧς ὁ Κύρος ἐξῆγε τὴν ὅλην αὐτοῦ στρατιὰν ἐκ τῆς χερσονήσου, ὅπως πολεμήσῃ παρὰ τὰ ἀπώτατα τῶν συνόρων τοῦ βασιλείου αὐτοῦ, τόσῳ προκλητικωτέρα παρίστατο ἡ ἀνάγκη, ὅπως ἐπωφεληθῶσι τὴν προθεσμίαν ταύτην καὶ ἀνακτήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν διὰ κοινῶν ἀγώνων.

Τὰς διαθέσεις δὲ ταύτας ἐπωφελήθη ὁ Πακτύης, οὗ τὴν πίστιν ἤγαγον εἰς παρὰ πολὺ σκληρὸν πειρασμὸν τὰ εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθέντα χρήματα. Καὶ δὴ ἐποίησατο χρῆσιν αὐτῶν, ὅπως συναθροίσῃ μετὰ τάχους στρατιὰν μεγάλην καὶ μετ' αὐτῆς ἐξορμήσῃ ἐκ τῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Σάρδεις καὶ πολιορκήσῃ ἐν αὐταῖς τὸν Τάβαλον. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ κατάλληλος ἀνὴρ, ὅπως μετὰ δραστηριότητος ἀγάγῃ εἰς πέρας ἐπιχείρησιν δυσχερῆ καὶ τολμηράν. Μόλις δὲ ἤκουσε περὶ τῆς ἀντεπεξερχομένης στρατιᾶς τοῦ Μαζάρου, ἣν ὁ Κύρος, ἀποσπώντας ἐκ τοῦ κυρίου στρατεύματος, ἐξάπεστείlen ἐν τάχει πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Ταβάλου¹, καὶ ἐξέλιπε τὸ θάρρος τοῦ Πακτύου, ὅστις ἀφῆκε νὰ διαλυθῇ τὴν ἰδίαν στρατιὰν, αὐτὸς δ' ἐφυγεν εἰς τὴν Κύμην.

Ἡ δὲ ὅλη ἀποστασία μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχεν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐπεταχύνθη πλέον ἡ μοιραία ὥρα, καὶ οἱ Πέρσαι παρωξύνθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε προεχώρησαν τὸ πρῶτον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐλλήνων πόλεων κατεχομένας παραλίας. Πρώτῃ δ' αὐτῶν φροντίς ὑπῆρξεν ἡ τιμωρία τοῦ προδότου, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῆς περσικῆς στρατιᾶς καὶ τῶν ἐλληνίδων πόλεων.

Καὶ οἱ μὲν Κυμαῖοι, οἵτινες δὲν ἐτόλμων οὔτε νὰ ἐκδώσωσι τὸν Πακτύην, οὔτε νὰ προστατεύσωσιν αὐτὸν, διεπεραΐωσαν αὐτὸν

¹ Ἡροδότου I, 156.

ἐπὶ πλοίου εἰς Λέσβον¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς νήσοις δὲν ἦτο ἀσφαλής. Τῶν Μυτιληναίων μὴ ἀποστεργόντων τὴν ἀντὶ περσικοῦ χρυσοῦ ἔκδοσιν τοῦ φυγάδος, οἱ Κυμαῖοι ἐφυγάδευσαν αὐτὸν εἰς τὴν Χίον. Ἀλλ' οἱ Χῖοι ἐνόμισαν, ὅτι ἡδύναντο νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν χώραν τοῦ Ἀταρνέως ἐν τῇ ἀντικειμένη Ἀσιατικῇ ἀκτῇ, ἐνθ' ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπεθύμουν νὰ ἔχωσι κτήσεις. Οἱ δὲ Πέρσαι ἔπραξαν τοῦτο μετὰ χαρᾶς, ἐπειδὴ διὰ τῆς τοιαύτης παραχωρήσεως ὑπέβαλλον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν τὴν ἀξίαν λόγου νήσον. Ὁ δὲ Πακτύης, ἀποσπασθεὶς ἐκ τοῦ ἐν Χίῳ ἱεροῦ τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς, παρεδόθη εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Οὕτω τὰ ιερῶτατα τῶν καθηκόντων ἐσφαγιάσθησαν χάριν φαύλης πλεονεξίας, καὶ ταῦτα ὄχι ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἀλλὰ δημοσίᾳ ὑπὸ πόλεως ὄλης. Διὸ οἱ ἱερεῖς, ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τῇ παραβιάσει τοῦ ἱεροῦ ἀσύλου, ἐκήρυξαν ἐναγῇ καὶ ἐπάρατον τὸν διὰ τοιούτου ἀσεβήματος κτηθέντα χώρον². Τοιαύτην δὲ λαβόντες πεῖραν οἱ Πέρσαι τῶν Ἰώνων ναυτίλων, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ αἰσθάνωνται πρὸς αὐτοὺς περιφρόνησιν μεγάλην;

Κατορθώσας δ' ὁ Μαζάρης τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον, τὴν τιμωρίαν τοῦ στασιάρχου, ἐτράπη κατὰ τῶν μετασχόντων τῆς ἀποστασίας. Ἐστία δ' αὐτῆς εἶχεν ὑπάρξει ἡ Πριήνη, τοῦ εὐγενοῦς Βιάντος ἡ πατρίς, ἡ ἐπιμελουμένη τοῦ Πανιωνίου ἱεροῦ. Ταύτης τῆς πόλεως οἱ πολῖται ἐξηνδραποδίσθησαν χάριν ἐκφοβήσεως καὶ παραδειγματισμοῦ. Δηοῦσα δὲ κατέβη ἔπειτα ἡ στρατιὰ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου, καὶ ἡ μόλις ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἀναβιώσασα Μαγνησία κατεστράφη τὸ δεύτερον.

Τότε δ' ἀπέθανεν αἰφνης ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκδικητικῆς στρατιᾶς, καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ τῶν παραθαλασσίων πόλεων πολέμου ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀρπαγον. Ὁ δὲ Κῦρος διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης

¹ [Τὸ ἀναποφάσιτον τῶν Κυμαίων εἶχεν αἰτίαν τὸ ἐπαμφοτερίζον τῶν χρησμῶν. Ἰδε *Ἡροδότου* I, 158 κ. ἑ.]

² [*Ἡροδότου* I, 160]. Ἰδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 7.

ἄνδρὸς στενῶς συνδεδεμένου πρὸς ἑαυτὸν ἐξεδήλωνεν ὅποσον σπουδαία ἦτο δι' αὐτὸν ἡ ἰωνικὴ ἐκστρατεία.

Καὶ πράγματι οἱ Ἴωνες ἔδειξαν νῦν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι ἦσαν πᾶν ἄλλο ἢ λαὸς λεσχηνεύων ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ὅτι δὲν ἐθεώρουν ἅπαντες ὧνια τὰ ἱερὰ ὡς οἱ Χῆοι. Αὐτοὶ ἐκείνοι οἵτινες εἶχον ἀποδειχθῆ τόσον ἀνίκανοι νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς διὰ κοινῆς συμπράξεως ἀπέδειξαν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, καθ' ἣν εἶχεν ἐκλίπει πᾶσα ἐλπίς ἐπιτυχίας, θάρρος ἥρωικὸν ἀντάξιον καλλιτέρων ἡμερῶν. Ὁ Ἀρπαγὸς εὐρέθη ἠναγκασμένος νὰ ἐκπολιορκήσῃ πόλιν μετὰ πόλιν. Πρὸ ἐκάστης αὐτῶν ἀνέμενεν αὐτὸν νέος πόλεμος, εἰ καὶ οἱ Ἴωνες εἶχον διαγνώσει μετ' οὐ πολὺ, ὅτι ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο πρὸς λαὸν πολεμικὸν ὅλως διάφορον τῶν Λυδῶν. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ οἱ Λυδοὶ εἶχον διεξαγάγει τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν κυρίως δι' ἵππικου, ὁ Ἀρπαγὸς ἡγεῖτο δυνάμεων πάντων τῶν ἔπλων, ἄριστα ἐξησκημένων, ἰδίως δὲ πλήθους φοβερῶν τοξοτῶν, εἶχε δὲ καὶ τὰ μέσα τακτικῆς πολιορκίας, μηχανάς τε καὶ ἐργάτας ταφρευμάτων.

Ἐπολιόρκει δὲ τὰς πόλεις ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάσσης, ἥπιστατο νὰ κρημνίσῃ τοὺς περιβάλλους τῶν τειχῶν δι' ὑπονόμων καὶ ἐπιφέρῃ οὕτω τὴν πτῶσιν τῶν πόλεων ἐπαλλήλων. Τέλος δὲ διὰ τοὺς ἐχθρούς οὐδὲν ἴσχυε τιμώμενον παρ' αὐτῶν ἐλληνικὸν δίκαιον, οὐδὲν ἱερὸν προκαλοῦν τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν, ὡς τοῦτο συνέβαιnen ἐπὶ τῶν Λυδῶν. Δύο δὲ κυρίως πόλεις ὑπῆρξαν κατὰ τοῦτον τὸν πόλεμον αἱ κατὰ γνησίως ἰωνικὸν τρόπον ἀποδείξασαι τὸν ἥρωισμόν αὐτῶν διὰ τῆς μετὰ μάταιον κατὰ γῆν ἀγῶνα ἐπιζητήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν κατὰ θάλασσαν καὶ ἐπιδιώξεως νέας πατρίδος ἐπὶ τῶν πλοίων¹.

Εὐνόητον εἶνε, ὅτι ὅσῳ δεινότερ' ἀπέβαινον τὰ κατὰ τὴν Μικράν Ἀσίαν, τόσῳ πλείονες ἦσαν οἱ μεταναστεύοντες ἐκ τῶν παραλίων. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἦσαν ἰδιῶται καὶ οἴκοι ὧν ἡ συν-

¹ Ἰδε περὶ τῶν στρατειῶν τοῦ Ἀρπάγου *Ἡροδότου* I, 162 κ. ἐ. Πρὸς. [Johannes] Schultz Apparatus ad annos criticos rerum Graecarum [Kiliae 1826]. Τόμ. Β' σ. 29.

τήρησις ἐξηρτᾶτο ἐντελῶς ἀπὸ τῆς εἰρήνης, ἰδίως δὲ καλλιτέχνηαι καὶ χειρῶνακτες, ἀποκτήσαντες ἄνεσιν καὶ εὐημερίαν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κροίσου. Οὕτω περὶ τούτους τοὺς χρόνους μετενάστευσεν ἐκ Σάρδεων εἰς Σπάρτην ὁ Βαθυκλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τεχνιτῶν¹.

Κατὰ μικρὸν δ' ἠϋξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκπατριζομένων, καὶ ἡ μετανάστασις ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλατίαν, ἰδίως δ' εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον, οὗ αἱ ἄκται ἦσαν πλήρεις ἀχμαζουσῶν ἀποικιῶν καθ' ὃν χρόνον αἱ μητροπόλεις παρήκμαζον. Συνέβαινέ τι δῆλα δὴ ἀνάλογον πρὸς τὸ γενόμενον κατὰ τοὺς νέους χρόνους, καθ' οὓς ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Χίου προεκάλεσε τὴν γέννησιν νέων πόλεων, οἷα ἡ Σύρος. Πράγματι δὲ οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας νὰ εὕρισκωσι διέξοδον καὶ ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις, νὰ ἰδρύωσιν ἀντὶ τῆς ἀποβληθείσης πατρίδος νέας ἐστίας καὶ παγιώσωσιν ἐν αὐταῖς μετὰ θαυμασίας ζωτικῆς δυνάμεως νέαν εὐημερίαν. Ἰδίως δ' οἱ φεύγοντες ἐτρέποντο πρὸς τὰς ἀποικίας, ὡς τοῦτο εἶχον πράξει ποτὲ καὶ οἱ Φοίνικες. Οὕτως ὁ μὲν προφήτης Ἡσαΐας παρορμᾷ τοὺς Τυρίους νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Θαρσίς (Ταρτησσόν), τῆς δὲ Καρχηδόνας ἡ ἀκμὴ στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν μετανάστευσιν πολυπληθῶν οἰκῶν ἐκ τῆς πιεζομένης μητροπόλεως. Ὁμοίως λοιπὸν καὶ τότε ἀποικίαι οἷαι τὸ Παντικάπαιον ἀπέβησαν τὸ πρῶτον πόλεις πολυάνθρωποι.

Καὶ οἱ μὲν ἄριστοι τῶν πολιτῶν μετενάστευον μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, οἱ δὲ δειλοὶ ἔμμενον προσηλωμένοι εἰς τὸ ἔδαφος τῆς γενετείρας. Αἱ δὲ πόλεις ἐκεῖναι ὧν οἱ πολῖται ἅπαντες ἐξηλέγχθησαν οἱ πάντων θαρραλεώτατοι πρὸς ἀντίστασιν εἰς τὸν ξένον ζυγὸν διὰ πάσης θυσίας ἦσαν ἡ Τέως καὶ ἡ Φώκαια. Οἱ Τήσιοι, ὧν τὰ γένη κατήγοντο ἐκ Μινυῶν ἡρώων², ἐξέλεξαν τὴν θρακικὴν ἀκτὴν, ἥτις ἔνεκα τῶν οἰκούντων

¹ Brunn Geschichte der griechischen Künstler Τόμ. Α' σ. 52 x. ἔ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 346.

αὐτὴν ἀγρίων λαῶν εἶπερ τις καὶ ἄλλης εἶχεν ἀντιπαχθῇ ἐπὶ μακρότατον εἰς τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμόν. Καὶ δὴ πρὸ ἑκατὸν περίπου ἔτων οἱ ἰθαγενεῖς ὀρεινοὶ λαοὶ εἶχον καταστρέφει ἐντελῶς τοὺς ἀποπειραθέντας νὰ ἐγκαταστῶσιν ἐν τῇ χώρᾳ Κλαζομενίους. Καὶ ὅμως οἱ Τηῖοι ἐξέλεξαν τὸ αὐτὸ χωρίον οὐ μακρὰν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου, ἀπέναντι τῆς νήσου Θάσου, χωρίον ὅπερ ἐφαίνετο οἰκηθὲν ποτε ἤδη ὑπὸ Φοινίκων. Ἡ δὲ κτίσις ἐπέτυχε, καὶ οὕτω νέα Τέως ἀνέθαλεν ἐν τοῖς Ἀβδόρησι ¹, ἡ δὲ πόλις ἡ οὐ μόνον γεννήσασα τὸν Δημόκριτον, ἀλλὰ καὶ ἐπαξίως τιμήσας² αὐτὸν μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ὑψηλοφροσύνη ἡ ἐμψυχοῦσα τοὺς Τηῖους δὲν ἐξέλιπε καὶ ἐν τῇ παρ' αὐτῶν κτισθείσῃ ἀποικίᾳ.

Ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ εὗρωσι νέαν πατρίδα μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας καὶ οἱ Φωκαεῖς. Οὗτοι τὰ λίθινα τεῖχη τῆς πόλεως αὐτῶν τὰ κτισθέντα διὰ τοῦ χρήματος τοῦ ξένου καὶ φίλου Ἀργανθωνίου ² εἶχον ὑπερασπισθῇ μετὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας ἐναντίον τοῦ Ἀρπάγου, ὥστε οὗτος εἶχε κηρύξει ἑαυτὸν πρόθυμον νάποχωρήσῃ, ἂν οἱ Φωκαεῖς ἤθελον εἰς σημεῖον ὑποταγῆς κρημνίσαι ἓνα μόνον προμαχῶνα τοῦ τεύχους καὶ καθιερώσει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα οἶκημα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ³. Ἀλλ' οἱ Φωκαεῖς οὐδὲ τοῦτο ἐδέχθησαν ἐπωφεληθέντες δὲ τὴν προθυμίαν, ἣν δεηθέντες εἶχον λάβει, ὅπως σκεφθῶσι, καθεῖλκυσαν εἰς τὴν θάλασσαν ὅλα αὐτῶν τὰ πλοῖα. Καθ' ὃν δὲ χρόνον συμφῶδ' ἀπὸς τὰ συντεθειμένα ἡ ἐχθρική στρατιὰ εἶχεν ἀποσυρθῇ ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐπεδιβάσθησαν οἱ πολιορκούμενοι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων καὶ πάσης τῆς κινητῆς αὐτῶν οὐσίας καὶ ἀφῆκαν εἰς τοὺς Πέρσας ἔρημον κατοίκων τὴν πόλιν ⁴.

Καὶ μάλιστα μὲν ἐπόθουν νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι τῆς θαλάσσης τῆς περιδρεχούσης τὴν γενέτειραν γῆν. Ἀλλ' οἱ Χῖοι ἐξ ἀντι-

¹ Ἡροδότου I, 168.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 693.

³ Ἡροδότου I, 164: οἶκημα ἐν κατεργασαί, ἥτοι πιθανῶς ὡς βασιλικὸν τέμενος.

⁴ [Ἡροδότου I, 164]. Ὁρατίου Ἐπιδῶν XVI, 17.

ζηλίας ἐμπορικῆς ἀντ' οὐδενὸς τιμήματος ἠθέλησαν νὰ πωλήσω-
 σιν εἰς αὐτοὺς τὰς Οἰνούσσας νήσους. Διὸ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπι-
 χειρήσωσι διὰ τοῦ μεγάλου καὶ καταφόρτου αὐτῶν στόλου μακρό-
 τερον πλοῦν. Καὶ δὴ ἔπλευσαν καὶ πάλιν πρὸς τὴν ἔρημον πάτριον
 πόλιν, ἐπέπεσον κατὰ τῆς περσικῆς φρουρᾶς, ἐβύθισαν σιδηροῦν
 μύδρον κατὰ τὸν εἰσπλοῦν τοῦ λιμένος αὐτῶν, κατηράσθησαν πάν-
 τας τοὺς μὴ συμμετασχόντας τοῦ κοινοῦ πλοῦ, καὶ ἐξέπλευσαν
 ἔπειτα ἐκ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸ ἀπώτατον δυτικὸν πέλαγος. Ἐκεῖ
 δὲ προσετέθησαν ἐν τῇ Κύρνῳ (Κορσικῇ) εἰς τοὺς συμπολίτας
 αὐτῶν τοὺς πρότερον οἰκίσαντας τὴν Ἀλαλίαν. Καὶ εἶχον μὲν
 κληθῆ πρὸ τῆς ἐποικίσεως αὐτῶν ταύτης εἰς τὴν Ταρτησσὸν, ἀλλ'
 ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ φίλος αὐτῶν Ἀργανθώνιος καὶ
 μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ εἶχε γεννηθῆ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις δυς-
 μένεια κατὰ τῶν Φωκαέων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν Κύρνῳ ἐγ-
 κατοίκησιν ἀνέμενον τοὺς Φωκαεῖς νέαι καὶ σκληραὶ δοκιμασίαι.
 Πρὶν ἢ ἐγκαθιδρυθῶσιν ἐν ἰδίοις κτήμασιν, ἠναγκάζοντο νὰ κερ-
 δαίνωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν διὰ πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες περιέ-
 πλεξαν αὐτοὺς εἰς ἀγῶνας πρὸς τοὺς ναυτικούς καὶ ἐμπορικούς
 λαοὺς τῆς δυτικῆς θαλάσσης. Οἱ Τυρρηνοὶ καὶ οἱ Καρχηδόνιοι
 ἀνέλαβον κοινὸν ἀγῶνα πρὸς προστασίαν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν
 πλοίων ἀπὸ τῶν νέων πειρατῶν. Πρὸς δὲ τὸν ἠνωμένον τῶν πο-
 λεμίων στόλον ἠγωνίσθησαν οἱ Φωκαεῖς μετὰ τοῦ θάρρους τοῦ
 ἀπελπισμοῦ. Καὶ δὲν ἠττήθησαν μὲν, ἀλλ' ἀπέβαλον τόσα πλοῖα
 καὶ ἄνδρας, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ νηέξωσιν ἐν Κύρνῳ. Ἐπλευσαν
 λοιπὸν εἰς τὸ Ῥήγιον, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες ἐκ τοῦ ἀπάτριδος καὶ
 πλάνητος ἐκείνου λαοῦ ἐγκατέστησαν τέλος μονίμως ἐν Ὑέλῃ (Ἐ-
 λέα) τῆς ἰταλικῆς Λευκανίας. Ἐκεῖ δ' εὖρον ἡρεμίαν καὶ ἀνάπαυ-
 σιν, καὶ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ τῇ κειμένῃ κατὰ τὰς ἀπωτάτας ἐσχα-
 τιάς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀνεπτύχθη μεταξὺ αὐτῶν ἡ βαθύνους
 σχολὴ τῆς ἑλεατικῆς φιλοσοφίας¹.

¹ Περὶ τῶν Φωκαέων ἐν Κύρνῳ καὶ Ὑέλῃ ἴδε **Ηροδότου* I, 165. Πρὸλ. Β 5 ckh
 ἐν *Corpus Inscriptionum Graecarum* Τόμ. Β' σ. 98.

Ἐν τούτοις δ' ὁ Ἄρπαγος ἡγωνίζετο διὰ παντὸς τρόπου νὰ διαπεράνῃ τὸν δεινότατον ἀγῶνα. Οὐδ' ἐπηκολούθησαν εἰς τὴν ἄλυσιν τῶν πόλεων μέτρα βίαια, καταστροφή, ἀπαγωγή ἢ ἐξανδραποδισμὸς τῶν κατοίκων, ἀνατροπὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Ἐνεκα τῆς περιφρονήσεως, ἣν ἔτρεφον οἱ Πέρσαι πρὸς πᾶν ἑλληνικὸν πολίτευμα, οἱ πολῖται τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς, ὡς εἰκὸς, τόσῳ ἀβλαβέστεροι, ὅσῳ μᾶλλον συνήρχοντο καὶ ἐλάλουν. Διὸ ἀφῆκαν ὑφιστάμενον καὶ τὸ ἐν Μυκάλῃ συνέδριον τῶν Πανιώνων¹.

Ἐν τῷ συνεδρίῳ μάλιστα τούτῳ ἔγειναν καὶ πάλιν προτάσεις καὶ διασκέψεις, αἵτινες ἔνεκα τοῦ κρατοῦντος καθολικοῦ ἑξερεισμοῦ τῶν πνευμάτων ἠδύναντο νὰ γάγῳσι εὐκόλως εἰς σοβαρὰ πράγματα. Οἱ τολμηρότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν πατριωτῶν ὕψωσαν ἔτι ἅπαξ τὴν φωνήν. Τούτων δὲ ἦτο καὶ Βίας ὁ Πριηνεύς, ὅστις ἐπανελάβε τὰς προτάσεις τοῦ Θάλητος καὶ ὑπέδειξε καὶ πάλιν τὸ θεμελιῶδες κακὸν, τὴν διάσπασιν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν Ἰώνων. Ἦδη ἐν τῷ δευτέρῳ πολέμῳ εἶχον καταφανῆ σαφῶς τὰ ἐπακόλουθα τῆς τοιαύτης ἀπουσίας ἐνότητος. Ἄν τὸ ἥρωικόν θάρρος, ὅπερ εἶχεν ἐξαντληθῇ ἐν ἀκάρποις χωριστοῖς ἀγῶσιν, ἤθελε συνενωθῇ προσηκόντως, ἄλλοῖα θὰ ἦτο ἡ θέσις τῆς Ἰωνίας. «Τώρα, εἶπε, δὲν εἶνε πλέον δυνατὴ συνοίκησις ἐν Ἰωνίᾳ. Αἱ ἄρισται τῶν πόλεων δὲν ὑφίστανται πλέον· ἡ ἰσχυροτάτη αὐτῶν ἐγκατέλιπεν ἡμᾶς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος· αὐτὸ τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ζῶμεν δὲν ἀνῆκει πλέον εἰς ἡμᾶς, καὶ τὴν ὀλίγην ἐλευθερίαν κινήσεως τὴν ὑπολειπομένην εἰς ἡμᾶς πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ὡς χάριν παρεχομένην ἐξ ἐλέου ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὸ μὴ ἀπατᾶσθε, ἂν παρέχεται ὑμῖν τώρα ὕπαρξις ἀνεκτὴ, ἂν ἐμπόριον καὶ ναυτιλία ἐξακολουθῶσι διεξαγόμενα ἀκωλύτως. Δὲν εἴσθε πλέον

¹ Weissenborn Hellen σ. 122. Πρὸλ. παρὰ Müller Fragmenta Historicorum Graecorum. Τόμ. Β' σ. 217 [τὸ περὶ Κυμαίων (XI, 5) ἀπόσπ. Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ. Κύρος δ' ἐ, καταλύσας τὴν πολιτείαν, μοναρχεῖσθαι αὐτοὺς ἐποίησεν].

κύριοι ὑμῶν αὐτῶν. Ἄν δόξῃ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, δύναται νὰ-
 ξιώσῃ ἅπαντας ὑμῶν τοὺς πόρους, τὴν οὐσίαν καὶ τὰ πλοῖα καὶ
 ἀναγκάσῃ ὑμᾶς νὰ συμπολεμήσητε μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ὁμοφύ-
 λων. Εἶνε οὐχ ἥττον ἀκόμη καιρὸς νὰ οἰκίσῃτε πόλιν κοινήν, εἰ
 καὶ ὅχι πλέον ἐπὶ πατρίου ἐδάφους. Ἄλλ' Ἰωνία εἶνε ἐκεῖ, ἔνθα
 οἰκοῦσιν Ἴωνες ἐλεύθεροι. Τὰ πλοῖα ἡμῶν παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς
 τὴν δύναμιν νὰ ἰδρύσωμεν οἰκῆσεις ἀπροςβλήτους ὑπὸ τῶν βαρ-
 βάρων. Οἱ ἐκ Φωκαίας ἀδελφοὶ ἡμῶν ἔδειξαν εἰς ἡμᾶς τὴν ὁδόν.
 Ἐν τῷ δυτικῷ πελάγει κεῖται ἡ εὐφορος καὶ μεγάλη νῆσος Σαρδῶ.
 Ἄν ἰδρύσωμεν ἐκεῖ, συνεννοῦντες ἀπάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις, κοι-
 νὴν πόλιν τῶν Πανιώνων, θὰ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ισόπαλοι πρὸς
 τοὺς στόλους τῶν Τυρρηνῶν καὶ τῶν Καρχηδονίων. Σήμερον ἔχετε
 ἀκόμη ἐλευθέραν τὴν ἐπιλογὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀποφάσεων, ἢ
 ἀφίνοντες νὰ καταστραφῇ ἡ πατρίς ἢ παρέχοντες εἰς τὸ ἰωνικὸν
 ὄνομα νέαν τιμὴν καὶ δόξαν ἀθάνατον »¹.

Οἱ λόγοι τοῦ Βίαντος ἤχησαν μὲν εἰς πολλὰ εὐήκοα ᾧτα,
 ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν Ἰώνων συμμάχων ἡδυνάτουεν νὰ κινηθῶσι
 καὶ ἀποτινάξωσι τὴν εὐμάρειαν αὐτῶν καὶ καταληφθῶσιν ὑπὸ ἐν-
 θουσιασμοῦ πρὸς ἀποφάσεις ἐκτάκτους. Συνετέλεσε δὲ καὶ ἡ συνετὴ
 πολιτεία τῶν Περσῶν, ὅπως μὴ ἐκτελεσθῶσι νέα σχέδια μετανα-
 στεύσεως. Εἰς αὐτοὺς ἤρκει ἡ καταπάλαισις τῆς ἀντιστάσεως. Αἱ
 πόλεις ἀπέτινον τοὺς πρὸς τὸν βασιλέα φόρους καὶ παρείχον τὸ εἰς
 αὐτὰς ἐπιβάλλον μέρος τῆς στρατιᾶς. Τὸ ὄνομα τῶν Περσῶν ἦτο
 οὕτω φοβερὸν, ὥστε ὑπετάχθησαν καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι, ἰδίως δ' ἡ
 Χίος καὶ ἡ Λέσβος. Ἀμφότεραι αὐταὶ αἱ νῆσοι εἶχον κατατρίψει
 τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐν στάσεσιν ἐσωτερικαῖς καὶ καταστῆ ἀνίκανοι
 πρὸς ἀντίστασιν, ἀμφότεραι δ' εἶχον ἀναγκασθῇ νὰ ὑποταχθῶσιν
 ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου κτήσεων αὐτῶν, ἃς δὲν ἡδύ-
 ναντο νὰ ἐγκαταλίπωσιν.

¹ Ἡροδότου I, 170. [Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα ὁ Κούρτιος ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Βίαντος
 δὲν ἐνέμεινεν αὐτολεξεῖ πιστῶς εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἀλλὰ προσέθηκεν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι
 πολλὰ τὰ ἴδια].

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ὁ Ἄρπαγος συνήνωσε πρὸς τὴν στρατιάν αὐτοῦ τὰς ἐπικουρίας τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας καὶ Αἰολίδος, αἵτινες συμμετέσχον μετὰ προθυμίας τῆς στρατείας αὐτοῦ, ἅτε διευθυνομένου κατὰ τῆς Καρίας. Ἐν δὲ τῇ Καρίᾳ οὔτε οἱ εἰς τὴν μεσόγαιαν ἐκβληθέντες ἀρχαιότεροι ἰθαγενεῖς κάτοικοι, οὔτε αἱ παραθαλάσσιοι ἐλληνικαὶ πόλεις ἀντέταξαν ἀντίστασιν ἀξίαν λόγου. Μόνον δ' ἐν Κνίδῳ ἐπεδείχθη ποιός τις ἥρωισμός. Ἐν ὧν ἀκόμη ὁ Ἄρπαγος ἠγωνίζετο πρὸς τὰς ἰωνικὰς πόλεις, οἱ Κνίδιοι ἐπεχείρησαν τὴν διόρυξιν τοῦ στενοτάτου μέρους τῆς γλώσσης ἐφ' ἧς ἦτο ἐκτισμένη ἡ πόλις αὐτῶν, ὅπως ἔπειτα ὀχυρώσωσι τὴν τάφρον καὶ καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν πολιορκίαν τῆς χερσονησιζούσης Κνίδου. Ἀλλ' ἡ διόρυξις αὕτη δὲν ἐπετεύχθη εἰς τέλος· τὸ κοπιῶδες ἔργον παρεκώλυσαν παντοῖαι ἀτυχίαι, ἃς οἱ Κνίδιοι ἐθεώρησαν διοσημίας ἀποτρεπτικὰς, τέλος δ' ἀπεφάσισαν νὰ ὑποταχῶσιν εἰς τὴν ἀναπόφευκτον μοῖραν τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας εὐρίσκοντο εἰς θέσιν νάναλάδωσιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἐπιθέσεις ἀπὸ θαλάσσης ¹.

Ἀλλὰ δυσχερέστερον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Ἀρπάγου, ὅτ' ἐκ τῆς παραθαλασσίας προεχώρησε πρὸς τὴν μεσόγαιαν, ἔνθα οἱ κάτοικοι εἶχον ἔδαφος ὀχυρὸν ἐκ φύσεως. Διὸ ἀμέσως ὑπὲρ τὴν Ἀλικαρνασὸν ὑπέστη βαρὺν ἀγῶνα πρὸς τοὺς Πηδασεῖς, οἵτινες εἶχον ὀχυρωθῆ ἐν τῷ ὄρεινῳ φρουρίῳ Λίδῃ ². Ὅτε δ' ἔπειτα διέβη εἰς τὰς περὶ τὸν Ταῦρον χώρας, εὐρέθη ἀντιμέτωπος τῶν Λυκίων, ἐρρωμένως ἀνταγωνιζομένων, καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῶν Καυνίων, οἵτινες ἀνθίσταντο εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ὑποδουλώσωσιν αὐτοὺς Πέρσας μετὰ τῆς αὐτῆς τόλμης μεθ' ἧς ἄλλοτε καὶ πρὸς τοὺς Λυδοὺς. Διεκρίθησαν δὲ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους οἱ Ξάνθιοι, ὧν ἡ γενναία ἐκ πολιτῶν στρατιὰ ἀντιπαρετάχθη ἀφόβως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ξάνθου πρὸς τὰς πολὺ ὑπερτέρας δυνάμεις τοῦ Ἀρπάγου. Οἱ δὲ σωθέν-

¹ Ἡροδότου I, 174.

² Ἡροδότου I, 175.

τες ἐκ τῆς μάχης ἐνεκλείσθησαν εἰς τὴν βραχώδη ἀκρόπολιν τῆς Ξάνθου· ὅτε δὲ καὶ ἐνταῦθα κατέστη ἀδύνατος πᾶσα μακροτέρα ἀντίστασις, οἱ πολῖται ἐπεζήτησαν ἔντιμον θάνατον ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκῶν ἀγωνιζόμενοι μέχρι τοῦ τελευταίου ἀνδρός. Ὑπελείφθησαν δὲ τῶν Ξανθίων ἀπάντων μόνον ὀγδοήκοντα οἴκοι, ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως, οἵτινες καὶ ἐπέστρεψαν ἔπειτα εἰς τὰ ἡρειπιωμένα λείψανα τῆς πατρῴου πόλεως¹. Οἱ δὲ Πέρσαι ἐπείραθον ἐνταῦθα πρῶτον τοῦ ἡρωισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ὀρεινῶν λαῶν, οὓς ἠδύναντο μὲν νὰ νικήσωσιν, ἀλλ' ὅχι καὶ ὑπαζεύξωσιν εἰς δουλείαν. Κατὰ ταῦτα ἡ πτώσις τῆς Ξάνθου εἶνε οἶονεὶ ὁ προ-
άγων τῶν Θερμοπυλῶν.

Οὕτω διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων τοῦ Ἀρπάγου ἀπὸ τοῦ 544 π. Χ. (Ὀλυμπ. 59) εἶχε μεταβληθῇ ὅλον τὸ ἔτερον ἡμισυ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Οἱ Ἕλληνες οἱ ἐγκαθιδρυμένοι καθ' ἐκά-
τερα τοῦ Αἰγαίου εἶχον διασπασθῇ ἀπ' ἀλλήλων, καὶ μέγα πλῆθος ἀνθηροτάτων ἐλληνίδων πόλεων εἶχε προσαρτηθῇ εἰς κραταιότα-
τον βαρβαρικὸν βασίλειον καὶ στερηθῇ τῆς αὐτονομίας. Πᾶν ὅ τι εἶχον ἐπιτελέσει οἱ Μερμνάδαι ἦτο ἀπλοῦν προμήνυμα τῶν συμ-
βάντων τούτων, δι' ὧν τὸ πρῶτον ἤδη κατενικήθη ἡ ἀρχαία ἀντί-
στασις τῆς ἀσιατικῆς μεσογαίας καὶ τῆς παραλίας, ἡ δ' ἐκ τῆς ὀρεινῆς Περσίδος ἐκβλαστήσασα βασιλικὴ δύναμις προεχώρησε πρὸς τὸ Αἶγαϊον. Αὐταὶ δ' αἱ νῆσοι ἔτρεμον ἤδη, καὶ ἔσπευσαν νὰ ποστειλῶσιν εἰς τὰ Σοῦσα ὁμολογίαν πίστεως. Ὅτε δὲ τῷ 529 π. Χ. ἀπέθανεν ὁ Κύρος, δύο ἔτη πρὸ τοῦ Πεισιστράτου, ἡ σχέ-
σις τῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν ἦτο ἐντελῶς μεταβεβλημένη, καὶ εἶ-
χεν ἰδρυθῇ νέα δύναμις παγκόσμιος, ἰσχυροτέρα ἀπασῶν τῶν ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνων ὕφισταμένων. Ἦτο βασίλειον ἐκτεινόμενον μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰαξάρτου μέχρι τοῦ Ῥοδίου πελάγους, ἔχον δ' ἐ-

¹ Ἡροδότου I, 176. Ἡ Ξάνθος ἐξηκολούθησεν οὕσα ἡ πρωτεύουσα τῶν Λυκίων.
² Ide Overbeck ἐν τῇ Zeitschrift für Altertumswissenschaft 1846 σ. 289 κ. εἰ.

νότητα πολιτικὴν καὶ κατακτῶν νέας ὁσημέραι χώρας διὰ τῶν ὀπλῶν. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὸ ἀντίστασις τῶν αὐτονόμων ἐλληνίδων πόλεων κατέδειξε τὸ πρῶτον ἐμφαντικώτατα κατὰ τρόπον καταπληκτικὸν τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀδυναμίαν.

Συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλη μεσόγειος δύναμις τῆς Ἀνατολῆς διέρρηξε τοὺς φραγμοὺς τοὺς χωρίζοντας αὐτὴν ἀπὸ τῆς Μεσογείου, καὶ ἠπείλει ἀπὸ νότου τὴν ἀνεξαρτησίαν πόλεων ἐλληνίδων.

Ἡ Αἴγυπτος ἐπὶ τῶν Ψαμμιτιχιδῶν ἦτο οὕτω διάφορος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου βασιλείου τῶν Φαραῶ ὡς ἡ νεωτέρα Λυδία ἀπὸ τοῦ κράτους τῶν Σανδονιδῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ῥῆξις ἦτο ἐν Αἰγύπτῳ πολὺ ἀποτομωτέρα, καθ' ὅσον οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀλλοτριώτατα πρὸς τὰ γνησίως αἰγυπτιακὰ ἔθνη. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς ἡ σχέσις τῆς νέας δυναστείας πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἦτο εὐμενεστάτη καὶ φιλικωτάτη, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνετέλουν ὑπηρετικῶς εἰς τὴν στήριξιν τοῦ νέου θρόνου κατὰ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐθνικῆς φατρίας καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων ἤγεν αὐτοὺς εἰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Συρίας, ἀποσκοπούσας εἰς τὴν πρὸς τὴν Αἴγυπτον συνένωσιν τῆς παραθαλασσίας ταύτης τῆς χώρας. Ἀλλ' ὅτε ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἐματαιώθη διὰ τῆς ἀπροσδοκῆτως ταχείας αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τῶν Βαβυλωνίων, τότε ὁ βασιλεὺς Χοφρᾶ ἡ Ἀπρίης, ὡς ἐκάλουν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, ἔδωκεν ἄλλην τροπὴν εἰς τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς, ἣν ἐφρόνει ἥττον ἐπικίνδυνον, καὶ ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν ἣν παρεῖχεν ἡ ὑπὸ τῶν Κυρηναίων πίεσις λιθυκῶν τίνων φύλων, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς Κυρήνης¹.

Ἡ δ' ἐκστρατεία αὕτη οὐ μόνον ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ προεκάλεσεν ἐπανάστασιν τῶν μισθοφόρων ἐπαγαγοῦσαν τὴν κατάλυσιν τῆς ἐκατονταετοῦς κυριαρχίας τῶν Ψαμμιτιχιδῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ἡδύνατο νὰ γείνῃ περὶ ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Αἰγυπτίων, τὸν δὲ θρόνον τῶν Φαραῶ ἀνῆλθεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀμασις ἀνὴρ

¹ Ἡροδότου II, 161. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 700.

τυχοδιώκτης ἀνήκων εἰς τὸν μιγάδα λαὸν τῶν μισθοφόρων καὶ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ζήσας βίον ἀγύρτου. Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἀνέλαβε μετὰ μείζονος ἔτι δραστηριότητος καὶ ἐπιμονῆς τὴν φιλέλληνα πολιτείαν τῶν Ψαμμιτιχιδῶν. Καὶ εἶχε μὲν γυναῖκα Κυρηναίαν, συνδαιτυμόνας δ' Ἕλληνας καὶ Ἑλληνας ἡγεμόνας φίλους καὶ ξένους, ἔσεθε δ' ὥς ὁ Κροῖστος τοὺς ἐλληνικοὺς θεοὺς, ἰδίως δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ ἐκολάκευε τοὺς ἰσχυροὺς τῶν ἱερέων διὰ δώρων. Τέλος δὲ κατώρθωσε νάναλάβῃ καὶ τὰ κατακτητικὰ σχέδια τῶν Ψαμμιτιχιδῶν μετὰ μείζονος δεξιότητος καὶ ἐπιτυχίας.

Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἀποβῆ κράτος παραθαλάσσιον κατὰ τὴν Μεσόγειον· διὸ ἔπρεπε νὰ συμμεταλάβῃ καὶ τῆς κυριαρχίας ἐν ταύτῃ τῇ θαλάσσῃ. Ἀλλ' ὁ Ἀμασις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἐτράπη τὴν κινδυνώδη ὁδὸν τῶν κατὰ τῆς Συρίας ἐκστρατειῶν, ἀντὶ δ' αὐτῶν οἱ αἰγυπτιακοὶ στόλοι ἔδει νὰ ἐκπλέωσιν ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τοῦ στόλου πρὸς ἰδρύσιν θαλασσοκρατίας. Ἀλλὰ πρὸς παρασκευὴν μεγάλης ναυτικῆς δυνάμεως δὲν ὑπῆρχον κατὰ τὸ Δέλτα οὔτε ξύλα οὔτε μέταλλα, ὑπῆρχε δ' ἀνάγκη καὶ ναυστάθμων καὶ πολεμικῶν λιμένων καταλληλοτέρων ἢ οἱ παρεχόμενοι ὑπὸ τοῦ Νείλου. Διὸ διέγνων ὁ Ἀμασις, ὅτι πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ ἦτο ἀναγκαιοτάτη ἡ κτῆσις τῆς Κύπρου. Ἐν αὐτῇ ἡδύνατο νὰ προσβληθῇ τελεσφορώτατα καὶ ἡ φοινικικὴ δύναμις καθ' ὅσον εἶχε διατηρηθῇ μετὰ τὴν ἐναντίον τῆς Φοινίκης ἐκστρατείαν τῶν Βαβυλωνίων.

Ἡ μεταξὺ Κύπρου καὶ Φοινίκης σχέσις εἶνε τόσον ἀρχαία ὅσον τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον τῆς Βύβλου καὶ τῆς Σιδῶνος¹. Ὁ ζυγὸς τῶν φοινικικῶν πόλεων ἦτο ἐνίοτ' ἐπαχθέστατος εἰς τοὺς νησιώτας τῆς Κύπρου, τὸ δ' ἐν Κιτίῳ εὐρεθὲν ἀνάγλυφον Ἀσσυρίου βασιλέως τὸ κατὰ μέστον σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν μαρτυρεῖ, ὅτι κατὰ τὸν ὀγδοὸν αἰῶνα βασιλεῖς τῆς Νινευὶ ἦσαν ἀρεστοὶ εἰς τοὺς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 49.

Κυπρίους ὡς ἐλευθερωταὶ ἀπὸ τοῦ φοινικικοῦ ζυγοῦ¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν Κύπρῳ δὲν ἐπῆλθε κανονικὴ καὶ τελεία καθυπόταξις τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Καὶ δὴ ἐκαρποῦντο μὲν τὰ δάση καὶ τὰ μεταλλεῖα τῆς νήσου, ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν λιμένων αὐτῆς, προσελάμβανον διὰ τῆς βίας ναύτας, ἐπέβαλλον τὴν πληρωμὴν φόρων, ἀλλὰ δὲν κατέπνιξαν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον, ἰδίως δὲ ἡδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν αἱ ἐλληνίδες πόλεις τῶν βορείων τῆς Κύπρου παραλίων παρὰ τὸ Κιλίκιον πέλαγος.

Ἡδὲ ὁ Ἀπρίης εἶχε νικήσει τὸν στόλον τῶν Φοινίκων τῆς Κύπρου, ὁ δὲ Ἀμασις προέβη περαιτέρω, διατάξας τὴν εἰς Κύπρον διαπεραιώσιν μεγάλου πλήθους στρατιᾶς καὶ ὑποτάξας τὴν ὅλην νῆσον². Ἕλληνες ἐκ Κύπρου μετενάστευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, Αἰγύπτιοι δ' ἐγκαθιδρύθησαν ἐν Κύπρῳ. Ὡς δ' οἱ Μερμνάδαι, οὕτω καὶ ὁ Ἀμασις ἔπραξε τὰ πάντα, ὅπως θεωρηθῇ Ἕλληνας. Ὁ τι ἦτο ἐν Ἰωνίᾳ ὁ Μιλήσιος Ἀπόλλων, τοῦτο ἦτο ἐν Κύπρῳ ἡ Παφία Ἀφροδίτη, εἰς ἣν ὁ Ἀμασις ἐπέδειξε τὴν λατρείαν αὐτοῦ, προσενεγκὼν λαμπρὰ ἀναθήματα. Ἐν ᾧ δὲ καθίστανεν ὑποφόρους τὰς ἐλληνίδας πόλεις τὴν μὲν μετὰ τὴν δὲ, ἐνῆργει τὴν παρὰ τῶν Δελφῶν ἀνακήρυξιν ἑαυτοῦ ὡς φιλέλληνας. Ἀπὸ δὲ τῆς Κύπρου ἔστρεψεν ὁ Ἀμασις τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συριακὴν παραλίαν, ὅτε ὁ Καμβύσης ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Κύρου.

Ὡς δ' ὁ νέος κυρίαρχος ἀπεφάσισε τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον, ἔστειλε κρυφίως πρέσβεις εἰς τὰς πόλεις τῶν Φοινίκων καὶ Κυπρίων, καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς ποτε ὁ Κύρος πρὸ τοῦ λυδικοῦ πολέμου εἶχε προτείνει συμμαχίαν εἰς τοὺς Ἴωνας. Οἱ δὲ πρέ-

¹ Περὶ Κυπρίων βασιλείων ἐν ἀσσυριακῇ ὑπηρεσίᾳ ἴδε Rawlinson Herodotus Τόμ. Α' σ. 483. [Ἰδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ τῷ Tiele Babylonisch - Assyrische Geschichte. Gotha. 1886 σ. 346. Πρὸς καὶ Δάμπρου ἀρθρον Βαβυλωνία ἐν τῷ Ἑγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Μπαρτ καὶ Χίρστ Τόμ. Β' σ. 627].

² Διοδώρου Σικελιώτου I, 68.

σθεις τῶν Περσῶν ἔτυχον τὴν φορὰν ταύτην εὐμενεστέρας ἀκροάσεως, καὶ ὠμολογήθη μεταξὺ Περσίας καὶ Φοινίκης συμμαχία ἀξία πλείστου ὅσου λόγου καθ' ἅπαντα τὸν ἐξῆς χρόνον, ἅτ' ἐριδομένη εἰς ὅμοιον πρὸς τοὺς Ἕλληνας μῖσος. Καὶ ἐν ταῖς κυπριακαῖς δὲ πόλεσιν, ἰδίως δ' ἐν Σαλαμῖνι, ἐσχηματίσθη φατρία φοινικὴ καὶ περσικὴ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τῶν ἐλληνιζόντων καὶ αἰγυπτιαζόντων¹. Εἰς τὰς νησιωτικὰς πόλεις ἦτο ἀρεστότερος ὁ ἀπώτερος δεσπότης, διὰ δὲ τῆς ἐκουσίας αὐτῶν προςχωρήσεως ἔτυχον αἱ πόλεις λίαν εὐνοϊκῶν ἔρων. Ἀλλ' ἡ περσικὴ δύναμις ἔλαβε διὰ τῶν συμμαχιῶν τούτων μεγίστην αὐξήσιν· στόλοι, λιμένες, ναῦται, νεώρια ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς, καὶ ἡ Αἴγυπτος ἦτο ἤδη ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ θαλάσσης καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ παραλελυμένη καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πραγματικῆς ἐπιθέσεως.

Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων ἐλληνίδων πόλεων ἡλαττοῦτο ὅσημέραι ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν Μεσόγειον προχωρήσεως τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ δραστηριότης τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος δὲν ἐκωλύθη οὐδὲ περιορίσθη ἕνεκεν αὐτῆς. Ἀπ' ἐναντίας δὲ διὰ τῆς μετὰ τῶν πολιτειῶν ἐκείνων σχέσεως ἐτράπη εἰς ὅλως νέον καὶ ἀπείρως εὐρύτερον στάδιον ἐνεργείας. Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐν Κύπρῳ ἐλληνίδων πόλεων ἔστειλαν πρὸς τὸν Ἀσσαρχάδωνα τεχνίτας, ὅπως ἐργασθῶσιν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Νινευί. Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας διεξῆγε τοὺς πολέμους αὐτοῦ δι' Ἑλλήνων μισθοφόρων, ὡς δὲ τὸ λυδικὸν βασιλεῖον, οὕτω καὶ ἡ νέα Αἴγυπτος ἐχρεώσται πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀνάπτυξιν εἰς ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων. Στρατιαὶ Ἑλλήνων μισθοφόρων εἶχον ὑπάρξει τὸ στήριγμα τῶν Ψαμμιτιχιδῶν· μόνον δὲ δι' αὐτῶν κατέστη δυνατὴ εἰς τοὺς βασιλεῖς ἡ καταπάλαισις τῆς ἀποστασίας τῆς τάξεως τῶν μαχίμων καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν λαμπρῶν ἐκείνων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες ἦσαν ἀναγκαιότα-

¹ Περὶ ἀντικειμένων ἀλλήλαις φατριῶν ἐν Κύπρῳ ἴδε Schlottmann Eschmunazar σ. 57. Πρὸς Weissenborn Hellen σ. 112.

ται εἰς αὐτοὺς, ἅτε ἀναρρηθέντας ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν στήριξιν τοῦ θρόνου. Διὰ τῆς βοθηείας δ' αὐτῶν κατ-
ώρθωσαν νάναλάβωσι τὰ σχέδια τῶν μεγάλων Ῥαμεσσιδῶν, νὰ
κατασκευάσωσι τὴν διώρυγα τὴν μέλλουσαν νὰ συνδέσῃ τὴν Με-
σόγειον μετὰ τοῦ ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι πόλεμον
ἐναντίον τῆς Συρίας. Ὅτε δὲ τέλος ἐπὶ τοῦ Ἀμάσιος ἐξεργάγη ὁ
μεταξὺ Περσίας καὶ Αἰγύπτου πόλεμος, ἡ ὅλη διεξαγωγή καὶ ἡ
ἐκβάσις αὐτοῦ ἐξήρτητο ἀμφοτέρωθεν ἐξ Ἑλλήνων.

Καὶ ὁ μὲν Καμβύσης ὡς ἄριστον στήριγμα ἐπιθέσεως τελεσφό-
ρου εἶχε κυρίως τοὺς ἐπικούρους καὶ τὰ πλοῖα τῶν Αἰολέων, Ἰώ-
νων καὶ Κυπρίων. Τοῦ δὲ Ἀμάσιος ἡ ὅλη ἐλπίς ἐστηρίζετο εἰς δε-
ξιὸν στρατηγὸν ἐξ Ἀλικαρνασοῦ, ὅστις ἐκαλεῖτο Φάνης, ἔφερε δὲ
καὶ τὸ αἰγυπτιακὸν ὄνομα Κόμβαφίς¹. Ἀλλ' ἀτυχῶς ὁ βασιλεὺς
προσέβαλε τὸν ἄνδρα τοῦτον, ὅστις, ἔχων πλήρη συναίσθησιν τῆς
ἀπαραιτήτου αὐτοῦ συνδρομῆς, ἤγειρεν ὑπερμέτρους ἀξιώσεις. Καὶ
ὁ μὲν Φάνης ἐξέστη κρυφίως τῆς ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως. Ὁ δὲ
Ἀμασις διέταξε τὴν ὑπὸ ταχυπλοῦντος σκάφους διώξιν αὐτοῦ.
Συνελήφθη δ' ἐν Λυκίᾳ, ἀλλὰ διὰ δόλου ἐξέφυγε καὶ πάλιν· πρὸς
ἐκδίκησιν δὲ τοῦ προτέρου κυρίου προσῆλθεν εἰς τὸν Καμβύσην,
καὶ, γενόμενος δεκτὸς μετ' ἐμπιστοσύνης ἀπεριορίστου, ἀνέλαβε
τὴν διεύθυνσιν πάντων τῶν πολεμικῶν ἔργων. Ἐκεῖνος δ' ὑπῆρξε
μάλιστα ὁ διὰ τῶν συνδεθεισῶν πρὸς τάραβικά φῦλα ἀναγκαιοτά-
των σχέσεων διευκολύνας τὴν εἰς τακτὰ μέρη τῆς ἐρήμου προμή-
θειαν ὕδατος. Οὕτω δὲ καὶ μόνον κατέστη δυνατὴ ἡ μέχρι τῶν
συνόρων τοῦ Δέλτα ἀκίνδυνος προχώρησις τῆς μεγάλης στρατιᾶς.
Ἡ δὲ παρὰ τὸ Πηλούσιον νίκη καὶ ἡ ἐν ἔτει 525 π. Χ. (Ὀλυμπ.
63, 4) ἐπελθοῦσα κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου ὑπῆρξαν κυριώτατα
ἔργον τοῦ Φάνητος.

Μεταξὺ δὲ τῶν Ἑλλήνων τῶν συμμετασχόντων τῆς εἰς Αἴ-
γυπτον ἐκστρατείας τοῦ Καμβύσου ὑπῆρχον καὶ Σάμιοι πλέοντες
μετὰ στόλου πολεμικοῦ. Ἡ δὲ σχέσις τῶν συμμάχων τούτων πρὸς

¹ Ἡροδότου III, 4. Κτησίον Περσικῶν 9 (ἐκδ. C. Müller παρὰ Διδότι π. 47).

τὸν βασιλέα ἦτο ὅλως ἰδιάζουσα. Καὶ δὴ ἡ Σάμος δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ ὡς ἡ Λέσθος καὶ ἡ Χίος. Ἦτο δὲ ἡ Σάμος τὸ κέντρον δυνάμεως ἀνεξαρτήτου, εἰς ἣν τότε ἀνῆκε πλῆθος ἐλληνικῶν νησιωτικῶν πόλεων ¹. Ἐκουσίως δέ, ὡς εἶχε πράξει ἄλλοτε ἡ Μίλητος, προσήνεγκον οἱ Σάμιοι τὴν συμμαχίαν αὐτῶν καὶ βοήθειαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, εἰ καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς πόλεως ἦτο στενότατος φίλος τῶν Αἰγυπτίων. Καὶ δὴ ὁ ἄρχων τῆς Σάμου ἐπεθύμει νὰ συνάψῃ ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ ἐπωφελῇ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Πέρσας· πλὴν δὲ τούτου ἤθελε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἀπαλλαγῇ ἀνδρῶν τινων, ὧν ἡ ἐν Σάμῳ διαμονὴ ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν κινδυνώδης εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα διότι ὁ τὴν ὅλην ἐξουσίαν τῆς πολιτείας κατέχων Πολυκράτης ἦτο τύραννος ἐδραιωθείς διὰ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ἀρχαιότερου πολιτεύματος.

Ἦτο δὲ τότε ἡ Σάμος τὸ λαμπρὸν κέντρον τῆς ὅλης Ἰωνίας ὅτην εἶχον ἀφῆσει ἀκόμη ἄθικτον οἱ βάρβαροι. Ἦτο δὲ εἴπερ τις καὶ ἄλλη πόλις προωρισμένη πρὸς τοιοῦτον ἄξιωμα, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ μᾶλλον ἢ ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ ὁ φυλετικὸς βίος τῶν Ἰώνων εἶχεν ἀναπτυχθῆ μετὰ πλείονος ποικιλίας καὶ δραστηριότητος. Γεωργία καὶ μεταλλεία, κτηνοτροφία καὶ ἀμπελοργία, ἀλλὰ κυρίως ναυτιλία, ἐμπορία καὶ βιομηχανία ἀπετέλουν τὰς βάσεις τῆς εὐημερίας τῶν Σαμίων. Ἀκούραστος ἐπιδιώξις ἐφευρέσεων ἦτο ἔμφυτος εἰς τούτους τοὺς νησιώτας, ἅμα δὲ τόλμη ἀρρενωπὴ καὶ δίψα ἀνακαλύψεων ἐκκαioμένη ὑπὸ τῶν κινδύνων θαλασσῶν ἀγνώστων. Ἐν τοῖς νεωρίοις τῆς Σάμου ἐτελειώθη κυρίως ἡ ναυπήγησις τοῦ ἐλληνικοῦ πλοίου· ἐν τῇ νήσῳ δ' ἐκείνῃ ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ἀρίστου τρόπου ὁ συνδυασμὸς εὐρυχώρου κύτους προωρισμένου εἰς ἐναπόθεσιν ἐμπορευμάτων πρὸς τὴν ταχυπλοίαν τοῦ σκάφους, καὶ ἡ Σάμος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη πόλις ἡ μετὰ τὴν Κόρινθον εἰσαγα-

¹ Περὶ τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Σαμίων ἴδε *Στράβωνος* XIV, σ. 637. Bunsen *Aegypten* Τόμ. V, σ. 430 καὶ von Gutschmid *Beiträge zur Geschichte des alten Orients* σ. 122.

γοῦσα τὴν τριήρη¹. Τὴν Σάμον εὐρίσκομεν ἀναμειγμένην εἰς ἅπαντας τοὺς πολέμους τῶν παραθαλασσίων πόλεων. Οἱ Σάμιοι ναυτίλοι ἦσαν τῶν πρώτων Ἑλλήνων θαλασσοπόρων τῶν ἐθισθέντων εἰς τὸν διάπλουν τοῦ αἰγυπτιακοῦ πελάγους, καὶ οὐδεὶς διημφισβήτει εἰς τὸν συμπολίτην αὐτῶν Κωλαῖον τὴν τιμὴν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀνακαλύψας τὴν ἀπωτάτην τῶν δυτικῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου καὶ πρῶτος μεταγαγὼν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ἰωνίας τὴν γνῶσιν τῶν θησαυρῶν τῆς Ἰσπανίας².

Ἡ Ἦρα ἢ πολιοῦχος τῆς νήσου, ἥς τὸ πολυθρύλητον ἱερὸν ἔκειτο παρὰ τὴν θάλασσαν ἐν τῇ κοιλάδι πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως, ἐδέχετο τὰ ἐξ εὐχῆς δῶρα τῶν ἐκπλεόντων, τὰναθήματα τῶν εἰς τὴν πατρίδα καταπλεόντων ναυτίλων. Δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἄλλη ἐμπορικὴ πόλις, εἰς ἣν νὰ συρρέωσι τόσον πολλαὶ καὶ ποικίλαι γνώσεις περὶ λαῶν καὶ χωρῶν, ἅς ἐμαρτύρουν πλεῖστα ὅσα μνημεῖα. Καὶ δὴ ὥς ὁ μέγας, ὑπὸ τριῶν Ἀτλάντων ὑποβασταζόμενος χαλκοῦς κρατῆρ, ὃν εἶχεν ἀναθέσει ὁ Κωλαῖος ἐκ τῆς δεκάτης τῶν ἐμπορικῶν αὐτοῦ κερδῶν, ἵστατο ἐν τῷ ἱερῷ πρὸς αἰωνίαν ἀνάμνησιν τοῦ πρώτου εἰς τὴν Ταρτησὸν πλοῦ, οὕτως ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ συνηνωμένον πλῆθος καὶ ἄλλων ὁμοίων ἀναθημάτων, ἐν οἷς ἠδύναντο νὰ διαγνωσθῶσι τὰ τε διάφορα στάδια τῆς ναυσιπλοΐας τῶν Σαμίων καὶ αἱ περίοδοι τῆς ἐπιχωρίου τέχνης. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια τῆς Χίου, τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Σάμου εὐρίσκοντο εἰς στενὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις ἀμοιβαίας παρορμήσεως καὶ ἀντεπιδράσεως. Καὶ ἐν μὲν Ἐφέσῳ τὰδιάκοπα ἔργα τὰναφερόμενα εἰς τὴν κτίσιν καὶ διακόσμησιν τοῦ Ἀρτεμισίου ἤγον εἰς ἀξίας λόγου πολλοῦ τελειώσεις τῶν διαφόρων τεχνῶν, ἐν δὲ τοῖς ἐργαστηρίοις τῆς Σάμου καὶ τῆς Χίου ἔγειναν αἱ σπουδαιόταται τῶν ἐφευρέσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων καὶ τὴν πλαστικὴν³.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 653.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 690.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 105.

Ἡ δὲ περὶ τὰς τέχνας κίνησις εἶχε κατὰ παντοίους τρόπους προαχθῆ ἔν τῇ νήσῳ ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς κυβερνήσεως τῶν γεωμόρων, ἥτις εἶχε διαδεχθῆ τὴν βασιλείαν, τοῦθ' ὅπερ εἶχε συμβῆ καὶ ἐν Κορίνθῳ ἐπὶ τῶν Βακχιαδῶν. Ἀλλ' ὅμως παρὰ τῷ ναυτιλλομένῳ λαῷ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τῶν περὶ τὰς τέχνας ἐργαζομένων ἀνεπτύχθη ἰσχυρὰ φατρία ἐχθρική πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν, ἀναμένουσα μόνον εὐκαιρίαν κατάλληλον καὶ δεξιὰν διεύθυνσιν, ὅπως ἀποσπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἡ δὲ ἀποστασία ἐξερράγη ἐπὶ τοῦ στόλου. Οὗτος ἐπέστρεφεν ἄρτίως εἰς τὴν Σάμον μετ' ἀγῶνας ἐπιτυχεῖς, φέρων καὶ Μεγαρεῖς αἰχμαλώτους ἐκ τῆς Προποντίδος, ἔνθ' ἀπὸ τοῦ 600 π. Χ. περίπου ἐκέκτηντο οἱ Σάμιοι τὴν Πέρινθον, ἀποικίαν αὐτῶν¹. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ κατώρθωσεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στόλου Συλοσῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Καλλιτέλους, νὰ πείσῃ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας, ὅπως ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστώτος. Καὶ τῶν μὲν Μεγαρέων αἰχμαλώτων ἐλύθησαν τὰ δεσμά· τελουμένων δὲ τῶν Ἑραίων, καθ' ἃ οἱ Σάμιοι ἦσαν ἡθροισμένοι παρὰ τὴν ἀκτὴν, ἐπεχειρήθη ἐπιθέσεις, καθ' ἣν ἐσφάγησαν μὲν οἱ ἄρχοντες, οἱ δὲ βουλευταὶ ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα αὐτῶν καὶ ἀνεκهرύχθη ἡ νίκη τοῦ δήμου. Ὡς εἰκὸς δὲ, οὐδ' ἐνταῦθα ἔγινε κύριος τῆς πολιτείας ὁ δῆμος, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ἐσφετερίσθησαν οἱ πρόμαχοι αὐτοῦ.

Πρῶτος δὲ τύραννος ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Συλοσῶν. Τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Αἰάκης. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμειναν μετέωρα, ἕως οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰάκου Παντάγνωτος, Πολυχράτης καὶ Συλοσῶν διὰ νέας βιαίας ἐπιβουλῆς, καθ' ἣν ἔτυχον τῆς ἐπικουρίας τοῦ Λυγδάμιος², ἀφώπλισαν τὰς πόλεις καὶ ἐκυριάρχησαν τῆς νήσου. Διόκησαν δ' αὐτὴν ἐπὶ τινα χρόνον ὁμοῦ, διαιρέσαντες αὐτὴν εἰς τρία

¹ Κατὰ τὸν Fischer (Griechische Zeittafeln ἐν ἔτει 599 π. Χ.) ἡ Πέρινθος ἐκτίσθη μετὰ τὸ 600 π. Χ. Ὁ δὲ von Gutschmid (Beiträge zur Geschichte des alten Orients σ. 124) ἀποδέχεται ὡς ἔτος τῆς ἀποστασίας τῶν Σαμίων τὸ 590 π. Χ. φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (III, 47) ἀναφερόμεναι ληστρικά πράξεις τῶν Σαμίων δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς διόκουν τὰ κοινὰ οἱ ἀριστοκρατικοί.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 542 547.

μέρη. Ἄλλ' ὁ δευτερότοκος ἀδελφὸς ὁ καὶ ὑπερτερῶν τῶν ἄλλων κατὰ τὴν φιλοδοξίαν καὶ εὐφυΐαν δὲν ἠύχαριστεῖτο εἰς μόνον τὸ τρίτον μέρος. Καὶ δὴ, τοῦ μὲν πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ φονευθέντος, τοῦ δὲ Συλοσῶντος φυγόντος, περιῆλθεν εἰς τὸν Πολυκράτην ἡ μοναρχία¹.

Πλούσιος δὲ ἦτο ὁ κληρὸς, οὗ ἔγεινε κύριος ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ, καὶ ἡδύνατο νὰ πληρώσῃ μέθης τὴν ψυχὴν τὸ ὕψος, εἰς ὃ εἶχεν ἀνέλθει διὰ τῆς βίας, οὐδενὸς φειδόμενος. Καὶ οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἀπετέλουν ὄγκον πυκνὸν, πολυμιγῆ, ἀνήσυχον, καὶ ἦσαν ἐπτοημένοι μᾶλλον ἢ ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν τύραννον· ἐγγὺς δὲ τῆς νήσου ὤκουν ἐν ταῖς πλησιοχώροις νήσοις καὶ ἀκταῖς φθονεροὶ γείτονες, ὧν οἱ ἰσχυρότατοι εἶχον ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν βαρβάρων· οἱ δὲ σύμμαχοι ἦσαν ὀλίγοι καὶ ἐγκαθιδρυμένοι μακράν. Ἀντιμέτωποι δὲ τοῦ τυράννου ἐξ ἐνὸς μὲν ὠρθοῦντο οἱ Πέρσαι, χωροῦντες ἀδιαλείπτως, ἐξ ἐτέρου δ' ἡ Σπάρτη, τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο ἔρεισμα πάσης ἐναντίον τῶν τυράννων ἀντιδράσεως. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ὁ Πολυκράτης εὐρίσκετο ἡναγκασμένος νὰ στηρίξῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διὰ τῶν βιαιοτάτων μέσων. Δὲν ἡδύνατο ὡς ὁ Πεισίστρατος νὰ θαρρῇ ἐπὶ μέρους τοῦ δήμου θεωροῦντος ἀντι-

¹ Κατὰ τὸν *Εὐσέβιον* [Χρονικ. σ. 98] ὁ Πολυκράτης ἀνερρήθη τῷ 532 π. Χ. ('Ὀλυμπ. 62, 1), κατὰ δὲ τὸν Bentley [A dissertation upon the Epistles of Phalaris. London 1817 σ. 45] τῷ 565 π. Χ. ('Ὀλυμπ. 53, 3). Τοῦτον δ' ἀκολουθοῦσιν ὁ Panoftka (Res Samiorum σ. 21) καὶ ὁ Beekli ἐν Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' σ. 13. [Τὸ ἔτος 537 π. Χ. ἀποδέχεται ὁ Duncker Geschichte des Alterthums Τόμ. Γ' ἐκδ. δ' σ. 512 σημ. 2, συσχετίζων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυκράτους ἐγκατάστασιν τοῦ τυράννου τῆς Νάξου Αυγάμιος]. Ἄλλ' ἡ σέξις πρὸς τὸν τύραννον δὲν εἶνε τεκμήριον ὑπογρεωτικόν. Καὶ δὴ, ὡς ὁ Λύγαμης ὑπεστήριξε τὸν Πεισίστρατον ἰδιώτης ὢν, οὕτω δυνατόν νὰ ὑπεστήριξε καὶ τὸν Πολυκράτην μὴ ὢν αὐτὸς τύραννος. Ἐκ τῆς ταιαύτης λοιπὸν ὑποστήριξεως τοῦ Αυγάμιος οὐδεμία ἐκπηγάζει ὑποχρέωσις νὰ καταδιδῶμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ Πολυκράτους μετὰ τὸ 535. Ἄλλως δὲ πολλοὶ λόγοι καθιστάνουσι πιθανὴν τὴν διέκλειαν τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους ἐπὶ χρόνον μακρότερον δέκα ἐτῶν. Ὡς ἀσφαλῆ δὲ χρονολογικὰ σημεῖα ἔχομεν μόνον τὴν εἰς Αἴγυπτον στρατείαν τοῦ 525 π. Χ. καὶ τὴν ἐν ἔτει 523 π. Χ. θάνατον τοῦ Πολυκράτους. Περὶ δὲ τῆς χρονολογίας τοῦ Πολυκράτους πρβλ. [E. Rhode Die Quellen des Jamblichos in seiner Biographie des Pythagoras] ἐν τῷ Rheinisches Museum. 1871 σ. 573.

προσωπευόμενα ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἴδια συμφέροντα, ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐστηρίζετο μόνον εἰς τὸ χρῆμα καὶ τοὺς μισθωτοὺς στρατιώτας.

Φρουρὰ χιλίων τοξοτῶν ξένων περιστοίχιζεν αὐτὸν, καὶ ἐφύλαττε τὰ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀστυπαλαίας ἀνάκτορ' αὐτοῦ¹. Προςέλαβε δ' ἐπικούρους παρὰ τῶν συμμάχων καὶ μάλιστα τοῦ Λυγδάμιος τοῦ τυράννου τῆς Νάξου. Ἐν ἅπασι τοῖς νεωρίοις ἐναυπηγοῦντο πλοῖα, ἕως ἀπετελέσθη στόλος ἑκατὸν πεντηκοντόρων· πρὸς πλήρωσιν δ' αὐτῶν ἐναυτολογήθησαν ἄνδρες ἐν Ἰωνίᾳ, Καρία καὶ Λυδίᾳ, χώραις ἐν αἷς ἕνεκα τῆς κρατούσης ταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας δὲν ἔλειπον ἄνδρες ἄεργοι καὶ τυχοδιώκται. Ἐν χρόνῳ δ' ἀπιστεύτως βραχεῖ εἶχε συγκροτηθῇ ναυτικὴ δύναμις κυριαρχοῦσα τῆς ὅλης θαλάσσης. Τίς θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ εἰς αὐτόν; Οἱ μὲν Πέρσαι δὲν εἶχον προελάσει πέραν τῶν ἀκτῶν, ἡ δὲ συμμαχία τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἦτο ἀνίσχυρος, αἱ δὲ μόναι τῶν γειτόνων πόλεων, αἵτινες ἠδύναντο ν' ἀποτολμήσωσιν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ἀλαζόνος τυράννου, ἡ Μίλητος καὶ ἡ Λέσβος, εἶχον ἠττηθῇ κατὰ θάλασσαν τελείως καὶ ἀφοπλισθῇ². Ἐκτοτε δ' οἱ στόλοι αὐτοῦ διέπλεον ἀπτόητοι τὸ Αἰγαῖον ὅλον καὶ ἐδῆρουν τὰς παραλίας ἀπάσας ἄνευ διακρίσεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, φίλων καὶ ἐχθρῶν. Καὶ αὐτοὶ οἱ φίλοι, ὡς ἐφρόνει, ἔμελλον νὰ εἶνε ἀσφαλέστεροι, ἂν τὸ μὲν πρῶτον ἐλαφυραγωγοῦντο, ἔπειτα δ' ἐλάβανον ἀποζημιώσεις διὰ τὰς προξενηθείσας εἰς αὐτοὺς ζημίας, πολὺ μᾶλλον ἢ ἂν ἔμενον τὸ παρ' ἅπαν ἀβλαβεῖς. Οὕτως ἡ Σάμος ἀπέβη φωλεὰ πειρατῶν ἐχόντων τέλειον πολιτικὸν ὀργανισμόν. Οὐδὲν δὲ πλοῖον ἠδύνατο νὰ διαπλεύσῃ τὸ πέλαγος ἐλευθέρως χωρὶς νὰ ἐξαγοράσῃ παρὰ τῶν Σαμίων τὸ δικαίωμα τοῦ διάπλου. Ἐκαστος δύνανται νὰ φαντασθῇ ὅποσον τὸ πλῆθος τῶν λαφύρων καὶ τοῦ χρηματος τοῦ, ὡς εἰκὸς, διὰ τοιούτων τρόπων συρρεύσαντος εἰς τὴν Σάμον. Εὐχερῆς δ' ὑπῆρξεν ἕνεκα τούτου ἡ καταπράυνσις ἢ κατα-

¹ Ἡροδότου III, 45.

² Ἡροδότου III, 39.

πίεσις τῆς ἐναντίον τῆς τυραννίδος ἀντιδράσεως, καὶ ἀσφαλεστέρα ἀπέβη ἢ ἀρχὴ τοῦ κινουμένου τὸν φόβον φίλων καὶ ἐχθρῶν κυριάρχου, ὅστις τὸ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ ἀνάκτορον αὐτοῦ περιέβαλε διὰ βαθείας τάφρου ὀρυχθείσης ὑπὸ αἰχμαλώτων ζωγρηθέντων κατὰ τὸν πρὸς τὴν Λέσβον πόλεμον.

Ἄλλ' ὁ Πολυκράτης ἤθελε νὰ εἴνῃ τι πλέον ἢ πειρατής. Ἀφ' οὗ δὲ κατεπάλαισε πᾶσαν ἀντίστασιν καὶ ἀνέδειξε τὸν στόλον αὐτοῦ θαλασσοκρατοῦντα ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, ἀνέλαβε νὰ δημιουργήσῃ τι νέον καὶ μόνιμον. Αἱ ἀνυπεράσπιστοι παραθαλάσσιοι πόλεις ἤναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ τακτικῶν φόρων, ἀπετέλεσαν δ' ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Πολυκράτους ἔνωσιν, ἣς τὰ συμφέροντα καὶ αἱ ὑποθέσεις συνεκεντροῦντο ὁσημέραι μᾶλλον ἐν Σάμῳ. Ἡ δὲ Σάμος ἀντὶ πόλεως πειρατικῆς ἀπέβη ἢ πρωτεύουσα κράτους συνισταμένου ἐκ πόλεων παραλίων καὶ νησιωτικῶν. Τὰ δῶρα καὶ οἱ φόροι τῶν ὑποτελῶν πόλεων, τὰ ποικίλα προϊόντα τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, τὰ μάρμαρα τῆς Πάρου, τὰ χρυσοῦχα μέταλλα τῆς Σίφνου, ταῦτα πάντα συνέρρεον εἰς τὴν Σάμον. Μικρότεροι δὲ τύραννοι, οἷος ὁ τῆς Νάξου Λύγδαμις, εὕρισκοντο στενῶς συνδεδεμένοι πρὸς τὴν δύναμιν αὐτοῦ· σύμμαχον δὲ τῶν Σαμίων πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸν Πεισίστρατον. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς νότον τῆς νήσου κειμένων χωρῶν φιλίας σχέσεις πρὸς τὴν Σάμον εἶχεν ἡ Αἴγυπτος, ἣτις παρείχε πρὸ πάντων πολυτιμότεα ἐμπορικὰ κέρδη. Οὕτω δὲ πράγματι διὰ τῆς εὐτυχίας, τῆς συνέσεως καὶ τῆς δραστηριότητος ἐνὸς μόνο ἀνδρὸς κατωρθώθη καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας τῆς ἀσιατικῆς Ἰωνίας ἢ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἰδρύσιν ἐλληνικοῦ νησιωτικοῦ κράτους Ἰωνῶν, συντηρουμένου καὶ συγκρατομένου ὑπὸ ἰσχυροῦ στόλου.

Ἄλλ' ὅπως οἱ θαλασσοκρατοῦντες Σάμιοι δυνηθῶσι νάντεπεξέλθωσιν ὡς δυνάμεις ἐθνικὴ εἰς τοὺς ὁσημέραι μᾶλλον πρὸς τὴν Μεσόγειον προχωροῦντας βαρβάρους, οὐ μόνον ἔδει νὰ θεωρῇται ὁ Πολυκράτης ἐπίφοδος πολέμαρχος, ἀλλ' ἀπηγοῦντο καὶ εἰρηνικά

μέσα κατάλληλα πρὸς συνδιαλλαγὴν καὶ ἔνωσιν καὶ πρὸς στήριξιν τῆς τυραννίδος ἐπὶ βάσεων διαρκεστέρων. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον συνέδεσεν ὁ τύραννος σχέσεις φιλικὰς πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐθνικὸν ἱερὸν τῆς Δήλου, καὶ προσήνεγκεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα λαμπρὸν δῶρον ὑποτελείας, ἀφιερώσας εἰς αὐτὸν ὡς ἐξάρτημα τοῦ ναοῦ τὴν ἀπέναντι τῆς νήσου κειμένην νησιῶδα Ῥήνειαν, ἣν καὶ συνήνωσε μετὰ τῆς νήσου τοῦ Ἀπόλλωνος δι' ἀλύσεων πρὸς συμβολικὴν ἔκφρασιν ἀλύτου συνδέσμου¹. Ἡ ἀνάθεσις δ' αὕτη συνεδέθη πρὸς λαμπρὰν ἀνάνεωσιν τῆς ἀρχαίας κοινῆς ἐορτῆς τῶν Ἰώνων, δι' ἧς καθηγιαζέτο θρησκευτικῶς τὸ νέον νησιωτικὸν κράτος καὶ ἰδρύετο ἀπολλώνιος ἀμφικτυονία ὑποκειμένη εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σάμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πολυκράτης οὔτε τὸ περσικὸν βασίλειον ἐθεώρει ἱκανὸν νὰ καταστῇ δύναμις ἐν τῷ Αἰγαίῳ, οὔτε ἐλληνικὴν τινα πόλιν ἔβλεπεν ἰσχύουσαν ν' ἀντιμετρηθῇ πρὸς ἑαυτὸν, ἡδύνατο πράγματι νὰ ἐλπίζῃ, ὅτι ἔμελλε νὰ ποικρούσῃ καὶ πάλιν τοὺς βαρβάρους καὶ προσελκύσῃ ὁσημέραι μᾶλλον εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀρχὴν τὰς ἀνατολικὰς καὶ δυτικὰς παραλίας τοῦ Αἰγαίου.

Καὶ εἶχε μὲν ἀποβῇ ἡ Δῆλος τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ' ἡ Σάμος ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσῃ μένουσα τὸ κέντρον καὶ τὸ ἀγλίσμα αὐτοῦ, ἡ μητρόπολις τῆς Ἰωνίας, ἀναγνωρίζομένη πάντοτε ἔμφανῶς ὡς τοιαύτη. Ἄλλως δ' ἐγίνωσκον οἱ Σάμιοι οὐχ ἥττον τῶν βασιλέων τῆς Λυδίας καὶ τῶν τυράννων τῶν ἄλλων ἐλληνίδων πόλεων, ὅποσον ἰσχυρὰ καὶ ἀκατανίκητος ἦτο ἡ γοητεία, ἣν ἐπὶ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἐξήσκει ἡ αἰγλή τοῦ πλούτου, ἡ ἔκθεσις πολυτίμων καλλιτεχνημάτων καὶ ἡ κτίσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν.

Διὰ ταῦτα πᾶν ὃ τι εἶχεν ἐκτιμηθῇ ὡς ἐξαίρετον ἐν ταῖς διαφόροις χώραις ἔπρεπε νὰ συνενωθῇ ἐν Σάμῳ, ὅπως ἡ νῆσος ἀναδειχθῇ ἀνταξία τῆς νέας αὐτῆς θέσεως. Διὰ τὸν Πολυκράτην οὐδε-

¹ *Θουκυδίδου* I, 13. III, 104. Περὶ δὲ τῶν καθ' ὅλου σχέσεων τῆς Σάμου καὶ τῆς Δήλου ἴδε Panofka *Res Samiorum* σ. 29 κ. ἑ. Plass *Tyrannis* Τόμ. Α' σελ. 234. *Duncker Geschichte des Alterthums* [Τόμ. Γ' σ. 513].

μία χώρα ἔκειτο πολὺ μακρὰν, οὐδεμία δὲ μεταφορὰ ἦτο ὑπὲρ μέτρον δυσχερὴς καὶ δαπανηρά. Θηρευτικοὶ κύνες ἐξ Ἑπείρου καὶ Λακωνικῆς, πρόβατα καταγωγῆς μιλησιακῆς καὶ ἀττικῆς, αἶγες ἐκ Νάξου καὶ Σκύρου μετεφέροντο ἀγελῆδον εἰς τὰς νομάς τῆς νήσου. Πολυτελῆ φυτὰ, μέχρις ἐκείνων τῶν ἡμερῶν μόνον ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς Λυδίας βλαστάνοντα, ἐκόσμησαν τοὺς κήπους τῆς Σάμου¹. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐδόθησεν ἡ Σάμος νὰ γείνη τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ἐκείνης κινήσεως δι' ἧς οἱ Ἕλληνες διεκρίναντο ἀπὸ τῶν λοιπῶν λαῶν. Διὰ τοῦτο οὐδεμιᾶς ἐφείσθησαν χρηματικῆς δαπάνης, ὅπως μετακαλέσωσιν εἰς τὴν νῆσον τοὺς δοκιμωτάτους τῶν καλλιτεχνῶν καὶ προαγάγωσι τὴν περὶ τὰς τέχνας ἀσχολίαν διὰ τῆς μεγίστης ἐλευθεριότητος. Τὰ δ' ἐργαστήρια τῆς Σάμου ἔπρεπεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐντελείας περὶ τὰς τεχνικὰς μεθόδους νὰ ὑπερευδοκιμήσωσιν ἅπαντα τὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ἐνεκα δὲ τῆς λαμπρότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας, ἣν ἀνέπτυξεν ὁ Πολυκράτης, δὲν ἔλειπον εὐκαιρίαι παρρησιάζεσθαι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὁσημέραι νέων ἔργων καὶ τὴν ἐπινόησιν νέων ἐφευρέσεων περὶ τε τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα, ἐν τε τῇ ναοδομίᾳ καὶ τῇ κτίσει ἀνακτόρων ὡς καὶ ἐν τῇ ξέσει τῶν πολυτίμων λίθων, ὧν ἡ κατεργασία εἶχε μὲν κοιτίδα τὴν Βαβυλῶνα, ἀλλ' ἐν Σάμῳ τὸ πρῶτον ἔγεινεν ἀσχόλημα τῆς ἐλληνίδος τέχνης.

Ἡ δὲ φιλεργία τῶν σαμίων ἐργαστηρίων ἐτέθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος. Τὴν λεγομένην ἀρχαίαν ἀκρόπολιν, τὴν Ἀστυπάλαιαν, βράχον στρογγύλον, κατάντη δὲ καὶ ἀπόκρημνον πρὸς ἀπάσας τὰς διευθύνσεις ὑψοούμενον ἄνωθεν τῆς παραλίας καὶ ἔχοντα ἐπὶ τῆς κορυφῆς εὐρὺν ὁμαλὸν χώρον, διέσχεύασεν ὡς ἀκρόπολιν αὐτοῦ, ἧς τὰ λίθινα τεῖχη, ἔχοντα πάχος δώδεκα ποδῶν καὶ φέροντα ὀχυροὺς στρογγύλους πύργους, διατηροῦνται ἐν μέρει μέχρι καὶ τῆς σήμερον². Ἐντὸς δὲ τούτων τῶν τειχῶν ἔκειτο τὸ ἀνάκτορον, ἐν ᾧ διέτριβεν ἀσφαλῆς καὶ ὑπερήφα-

¹ Ἀθηναίων XII, σ. 540.

² Ross Inselreisen Τόμ. Β' σ. 139 κ. ε.

νος ὁ τύραννος, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν Σκυθῶν αὐτοῦ φρουρῶν. Τὰ δὲ δωμάτια τοῦ ἀνακτόρου τούτου ἦσαν κεκοσμημένα διὰ τῆς τρυφηλῆς μεγαλοπρεπείας τῆς Ἀνατολῆς, ἅμα δὲ καὶ τῶν ἐκφραστικῶν παραστάσεων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἐπὶ δὲ τῆς τραπέζης αὐτοῦ παρετίθοντο οἱ μάλιστα περιζήτητοι τῶν ἰχθύων τῶν ἀλιευομένων ἐκ τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τοῦ δακτύλου ἔφερε δακτύλιον κεκοσμημένον ὑπὸ τοῦ ὠραιοτάτου τῶν λίθων οὓς εἶχεν ἐγγλύψει τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοδώρου¹. ἡ δὲ γλυφὴ αὐτοῦ, οἶονεὶ τὸ οἰκόσημον τοῦ τυράννου, ἦτο, καθ' ἃ λέγεται, λύρα², τὸ σύμβολον τοῦ θεοῦ, οὗ ἐν ὀνόματι ἤρχε τῶν Κυκλάδων. Τὸν ἄριστον δὲ τῶν οἶνων ἐκίρνων εἰς αὐτὸν παῖδες ἕνεκα τῆς καλλονῆς αὐτῶν ἀπαχθέντες ἐκ τῶν διαφόρων παραθαλασσίων χωρῶν. Καὶ οἱ μὲν τεχνῖται ἡμιλλῶντο ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς μορφῆς τῶν εὐνοουμένων αὐτοῦ διὰ χαλκῶν ἀνδριάντων, τῶν δὲ ποιητῶν οἱ εὐφανταστότατοι ἐν τῇ δι' ἀθανάτων ψδῶν ἐξυμνήσει τῆς χάριτος αὐτῶν. Καὶ δὴ Ἀνακρέων ὁ Τήσιος καὶ Ἴβυκος ὁ Ρηγίνος ἦσαν ὁμοτράπεζοι τοῦ Πολυκράτους³. Μεθύοντες ὑπὸ τοῦ ὄλβου, οἶονεὶ πεπεδημένοι ὑπὸ τῆς εὐνοίας τοῦ φιλοτέχνου ἡγεμόνος, ἐτρύφων ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ βίου, οὗ καθίστανεν αὐτοὺς ὁ τύραννος συμμετόχους, καὶ τὰ ἄσματ' αὐτῶν ἦσαν τῶν ἐορτῶν αὐτοῦ ἡ στεφάνη. Τὸν δὲ ὀνομαστότατον τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἱατρῶν, τὸν Κροτωνιάτην Δημοκλήδην, ὃν πρῶτον μὲν οἱ Αἰγινῆται, ἔπειτα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον προσλάβει ὡς δημόσιον ἱατρὸν, μετεκάλεσεν εἰς τὴν Σάμον ἐπὶ μισθῷ ἐτησίῳ δύο ταλάντων⁴. Περὶ δ' ἐπιστημονικῆς προαγωγῆς ἐμερίμνησε διὰ τῆς ἰδρύσεως συλλογῆς συγγραφῶν, ἐν ᾗ συνηνώθησαν τὸ πρῶτον ἔργα τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς γραμματείας· αἱ δὲ σχέσεις

¹ Πausανίου VIII, 14, 8.

² Κλήμεντος [Ἀλεξανδρέως] Προτρεπτικὸς III, 247 ἐκδ. Sylburg. Pröl. Brunn Geschichte der griechischen Künstler σ. 468.

³ Ἡροδότου III, 121. Σουίδα ἐν λ. Ἴβυκος. Ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀνακρέοντος καταφαίνεται, ὅτι οὗτος ἔμεινε παρὰ τῷ Πολυκράτῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

⁴ Ἡροδότου III, 131.

πρὸς τὸν Ἀμασιν κατέστησαν εἰς αὐτὸν προσιτοὺς τοὺς πνευματικούς θησαυροὺς τῆς Αἰγύπτου, Χαλδαῖοι δ' ἀστρολόγοι ἀνθημιλῶντο ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ πρὸς Ἑλλήνας μάντις¹.

Ἀμέσως δὲ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν τοῦ τυράννου, ἥτις ἐν χώρῳ στενῷ περιελάμβανε τσαῦτα τὰ θαυμάσια, εἶχε λιμένα πολεμικόν, ἐν ᾧ ἐναυλόχουν αἱ τριήρεις αὐτοῦ ὅπισθεν ἰσχυρῶν λιθίνων κυματοθραυστῶν, οἵτινες, τεθεμελιωμένοι ἐν τῇ θαλάσῃ εἰς βάθος ἑξοσιν ὀργυιῶν, παρεῖχον εἰς τὸν λιμένα σχῆμα σχεδὸν πλήρους κύκλου. Τὴν δὲ ὅλην κίνησιν τοῦ τε πολεμικοῦ καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτοῦ στόλου ἐπέβλεπεν ἄνωθεν, παρακολουθῶν ἀπὸ τῶν θυρίδων τῶν ἀνακτόρων τὰς ἀμίλλας τῶν νηῶν καὶ δυνάμενος νὰ λάβῃ πρῶτος τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης παρὰ παντὸς στόλου καταπλέοντος, ἐν ᾧ οὗτος ἔπλεεν ἀκόμη ἐν τῷ ἀνοικτῷ πελάγει. Τᾶριστα τῶν ταχυναυτούντων πλοίων, ἀναμένοντα τὰς διαταγὰς τοῦ τυράννου, ἐνελιμένιζον παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως, ἥς οἱ βράχοι ἦσαν διάτρητοι ὑπὸ βραχείας ἀνόδου. Ἡ ὅλη δὲ ἀκρόπολις ὀρωμένη ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐμαρτύρει, ὅτι ἐπ' αὐτῆς κατῴκει ἀνὴρ θαλασσοκράτωρ· εἶχε δὲ τοιαύτην μεγαλοπρέπειαν, ὥστε μετὰ αἰῶνας πολλοὺς αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγόλας, ὅστις ἐπεθύμει πάντοτε νὰ μιμῆται πᾶν ὃ τι ἔκτακτον, κατηρίθμει εἰς τάρεστότατα τῶν σχεδίων αὐτοῦ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀναπαράστασιν τῆς ἀκροπόλεως τοῦ τυράννου τῆς Σάμου².

Ὡραιότερα δὲ καὶ ἀξιοπρεπέστερα ὑπῆρξαν τὰ τελεσθέντα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ἡ φιλοδοξία τοῦ τυράννου. Κάτω τῆς ἀκροπόλεως συνωθεῖτο ὑπὸ δελεαστικοῦ κέρδους ἐλκυομένη ὁσημέραι μεῖζων πολυανθρωπία, οὐδ' ἦτο εὐκόλος ἡ μέριμνα περὶ τῆς ταχέως αὐξανομένης πόλεως. Ἰδίως δ' ἔλειπεν ἐν τοῖς χθαμαλοῖς περὶ τὰς ἀκτὰς μέρεσι ὀροσερὸν ὕδωρ, καὶ μετ' αἰσθήματος θλίψεως ἐπωφθαλμίων ιδίως ἐν θέρει τὰς ὀρεινὰς πηγὰς τοῦ Ἀμπέλου, ἀναβλυζούσας ἐπὶ τῆς

¹ Πορφυρίου [Β'ος Πυθαγόρου] 1.

² Σουητωνίου Caligula x. 21.

πρὸς τὴν μεσόγαιαν πλευρᾷς τοῦ ὄρους, ἔνθα ὀλίγοι μόνον ἀπή-
λαυον αὐτῶν.

Ἡ λειψυδρία δὲ αὕτη παρέσχεν εἰς τὸν Πολυκράτην εὐχά-
ριστον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔργον ὅλως ἑκτακτον. Καὶ δὴ ἔζη
ἐν Σάμῳ ὁ Μεγαρεὺς Εὐπαλῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Ναυστρόφου, ὢν τῶν
μεγίστων ἐν ταῖς συγχρόνοις ἀρχιτεκτόνων τῶν περὶ ὑδραυλικά
ἔργα διατριβόντων, ὅστις εἶχε διαπρέψει ἐπὶ τοῦ Θεαγένους¹. Κατὰ
δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ διетρήθη τὸ ὅλον ὄρος τὸ κείμενον μεταξὺ τῆς
πόλεως καὶ τῆς πηγῆς. Ὀρυγμα εὗρους ὀκτῶ ποδῶν καὶ ὕψους
ὁμοίου ἐλαξεύθη διὰ τοῦ ὄρους εἰς μῆκος χιλίων περίπου μέτρων,
ἔχον ῥύσιν ἀκριβῶς ἐσταθμημένην· διὰ παντὸς δὲ τούτου τοῦ ὀρύ-
γματος διωρύχθη ἄλλο ὄρυγμα, ἔχον εὖρος δύο ποδῶν, δι' οὗ διω-
χετεύετο εἰς τὴν πόλιν τὸ ὕδωρ διὰ σωλήνων. Τὴν δ' ἐντέλειαν
τῶν τεχνικῶν ἔργων μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ὄρυγμα, ὡς δια-
γινώσκεται, ἤρχισεν ὀρυσσόμενον συγχρόνως κατ' ἀμφοτέρα τὰ
στόμια. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πρὸς τὴν μεσόγαιαν ὑψηλότερον στόμιον
τοῦ ὀρύγματος ἔκειτο μεγαλοπρεπῆς δεξαμενὴ, ἔχουσα σχῆμα ὀρ-
θογωνίου τριγώνου, κατὰ δὲ τὸ κατώτερον αὐτοῦ πέρας τὸ ὄρειον
ὕδωρ ἐξέρρεεν εἰς κτιστὸν ἀγωγὸν καὶ κατήρχετο εἰς τὸ μέσον τῆς
πόλεως, ἔνθα ἐκοσμήθη μὲν διὰ βρύσεων ἢ παρὰ τὴν θάλασσαν
κειμένη ἀγορὰ, τέλος δ' ἐξεπλύνετο ἡ λεκάνη τοῦ λιμένος².

Ὡς εἰκὸς δὲ, δὲν ἡμελήθη καὶ τὸ ἀγλάισμα τῆς Σάμου, τὸ

¹ Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 420.

² *Ἡρόδοτος* III, 60. Πρὸλ. Curtius Über städtische Wasserbauten der Hel-
lenen ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1847. σ. 30. Ὅποια δὲ χρῆσις ὑδάτων ἀγομένων
εἰς τὰς πόλεις ἐγένετο πρὸς πλύσιν τῆς λεκάνης λιμένων δεκνύουσι τὰ ἐρεῖπια τῆς Σελευ-
κείας, Πρὸλ. K. Ritter Denkmäler des nördlichen Syriens. Berlin. 1885 σ. 30.
Περὶ τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Εὐπαλίνου ἴδε [Ἑπαμ. Σταματιάδου Περὶ τοῦ ὀρύγματος
τοῦ Εὐπαλίνου. Ἐν Σάμῳ. 1884.] Fabricius ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen
archäologischen Instituts Τόμ. IX, 165. [Dörpfeld ἐν Mittheilungen des Deutschen
archäologischen Instituts 1894. σ. 144. Σημειωτέον, ὅτι ὁ *Ἡρόδοτος* ἐνθ' ἀν. λέ-
γει διὰ παντὸς δὲ αὐτοῦ ἄλλο ὄρυγμα εἰκοσιπηνχὺ βάθος ὀρύσσεται, *τελεί-
πουν* δὲ τὸ εὖρος, ἀλλ' ὁ Curtius ἐπηνέρωσε τὸ μέτρον εἰς δύο μόνον πόδας ἐπὶ τῇ
βάσει τῶν πορισμάτων τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν. Ἴδε Fabricius ἐνθ. ἀν. σ. 186].

Ἡραϊον, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Πολυκράτους καὶ δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἀπέβη τὸ πλουσιώτατον καὶ μέγιστον ἀπάντων τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τῶν ἔτι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἡροδότου γνωστῶν. Μεθ' ἐκάστην ἐπιτυχίαν εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον ἀνετίθετο μέρος τῶν λαφύρων, μνημεῖον τῆς νίκης. Τῶν δὲ ξένων συμμάχων τοῦ Πολυκράτους πολύτιμα δῶρα ἤρχοντο εἰς τὸ Ἡραϊον ὡς καὶ τάριστουργήματα τῆς ἐπιχωρίου τέχνης. Τὸ Ἡραϊον, τὸ ὄρυγμα τοῦ Εὐπαλίνου καὶ τὸ περὶ τὸν λιμένα πρόχωμα ἦσαν τὰ τρία θαυμάσια τῆς Σάμου, ἅτινα εἴλκυσαν πολλοὺς ἐπὶ θεάν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἡρόδοτος ἐπισυνάπτει τὴν μνείαν αὐτῶν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὸν Πολυκράτην, πρὸς δὲ τούτοις τὰ Πολυκράτεια ἔργα¹ ἦσαν γνωστὰ παρ' ἅπασιν τοῖς ἀρχαίοις, ἐξάγεται ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ τὰ τρία ταῦτα ἔργα κατεσκευάσθησαν κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους.

Ὅτε ἀνέβη ἐπὶ τὸν περσικὸν θρόνον ὁ Καμβύσης, ὁ Πολυκράτης ἤρχεν ἤδη ἐφ' ἱκανὰ ἔτη ἀδιαταράκτως ἐν δυνάμει καὶ λαμπρότητι. Δὲν εἶνε λοιπὸν συγγνωστὸς, ὅτι εἰθίσθη εἰς τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ ὡς εἰς ἀχώριστον σύντροπον τοῦ βίου; Καὶ ὅμως τὰ πράγματα δὲν ἦσαν λαμπρὰ ὅσον ἐφαίνοντο καὶ ὅσον ἐφαντάζοντο, ὡς εἰκὸς, οἱ ξενιζόμενοι ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακτόρῳ καὶ ἀπολαύοντες τοῦ ἐν αὐτῷ εὐμαροῦς καὶ μεθυστικοῦ βίου. Εἰς ἀνδρας μᾶλλον ἀνεξαρτήτου χαρακτῆρος λέγεται, ὅτι παρὰ πάντα τὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην παρεχόμενα ἀγαθὰ κατέστη ἀφόρητος ἡ ὁσημέραι αὖξουσα πίσις, ἢ πᾶσαν σχέσιν δηλητηριάζουσα δυσπιστία, ἢ μολυσματικὴ τρυφή τῆς τυραννίδος. Τοιοῦτος δ' ἀνὴρ ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ σοφὸς υἱὸς τοῦ δακτυλιογλύφου Μνησάρχου Πυθαγόρας. Οὗτος, ἐκδημήσας ἐκ τῆς νήσου ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα ἐτῶν περὶ τὸ 530 π. Χ. (Ὀλυμπ. 52)², μετε-

¹ Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 225, 1.

² Ἀριστόξενος παρὰ Πορφυρίῳ ἐν βίῳ Πυθαγόρου 9. Πλουτάρχου Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις σ. 887 D. μετέστη γὰρ ἀπὸ Σάμου τῆς πατρίδος, τῇ Πολυκράτους τυραννίδι δυσαρεστήσας. Στράβωνος XIV, σ. 638.

φύτευσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὰ σπέρματα τῆς φιλοσοφίας ἅτινα εἶχον μὲν ἀναπτυχθῆ ἐν Σάμῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν σχέσεων πρὸς τὴν Βαβυλῶνα καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ πρὸς περαιτέραν ἀνθησιν εἶχον ἀνάγκην ἀέρος μᾶλλον ἐλευθέρου τῆς πνιγερᾶς ἀτμοσφαίρας τῆς περιβαλλούσης τὴν τυραννίδα τῆς Σάμου¹.

Τὸ δὲ πολύηχον καὶ πολυέορτον τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακτόρου ἀπετέλει ἀντίθεσιν ὁξείαν πρὸς τὴν ἀθλιότητα τοῦ πλήθους, τὴν ὑπόκωφον ὀργὴν τῶν ἀρχαίων γενῶν καὶ τὴν πικρόχολον δυσθυμίαν τῶν πλουσίων, οἵτινες ἠναγκάζοντο νὰ συντελῶσι διὰ τοῦ χρήματος αὐτῶν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τοῦ τυράννου καὶ τὴν συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Μόνος αὐτὸς ἐδικαιοῦτο νὰ εἶνε πλούσιος. Οὐδὲ κατώρθονεν ὁ Πολυκράτης νάντιπροσωπεύῃ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ ἐμμένη εἰς τὰ ἐλληνικὰ ἦθη πιστότερον καὶ τῶν ἄλλων τυράννων, οὓς πάντας ὑπερέβαλε κατὰ τὴν αἴγλην καὶ τὴν λαμπρότητα. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὅσῳ μᾶλλον πάντες ὑπεκλίνοντο πρὸ τοῦ ὀλβιωτάτου ἐκείνου, ὅσῳ μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἐλληνικὴ Μοῦσα ἐδοῦλευε χαριστικῶς καὶ κολακικῶς εἰς τὴν αὐλὴν, τόσῳ μᾶλλον ὑπέκυπτεν ὁ τύραννος εἰς τὸ φοβερικὸν μῶλυσμα τῆς γείτονος Ἀνατολῆς, ἐγίνετο ἐκδοτος εἰς τὰς δεσποτικὰς αὐτοῦ ἰδιοτροπίας καὶ ἠγωνίζετο νὰ ἐπαυξήσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸ χρῆμα. Ἡ δὲ τοιαύτη ἀκράτεια καὶ ἔλλειψις συνέσεως ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον.

Ἡ δ' αὐξάνουσα στασιαστικὴ κίνησις δὲν διέλαθε τὸν Πολυκράτην. Διὸ ἐνόμισεν, ὅτι ἐπιχειρεῖ ἔργον πολιτικῆς συνέσεως προτείνων εἰς τὸν Καμβύσην τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ². Οὕτω πράττων ἤλπιζε τοῦτο μὲν ὅτι συνάπτει ἀξίαν λόγου συμμαχίαν μετὰ τῆς Περσίας, τοῦτο δὲ ὅτι ἀπαλλάσσεται διὰ παντὸς μεγάλου πλήθους δυσμενῶν. Μετὰ βλέμματος ὑπερηφάνου παρηκολούθησεν ἀπαίροντα τὸν ἐκ τεσσαράκοντα πενηκοντόρων στόλον αὐτοῦ καὶ ἐκπλέοντα πρὸς τὴν Αἴγυπτον, αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἰσότιμον σύμμα-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 136.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 197.

χον τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πιστεύων ἅμα, ὅτι ἡδύνατο τὸ ἐξῆς νάναπνεύσῃ ἐλευθερώτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ. Ἀλλὰ περὶ ἀμφοτέρων αὐτοῦ τὰς σκέψεις ταύτας εὐρέθη ἡπατημένος. Ἐν τῷ στόλῳ, ὃν ἀπρονοήτως εἶχε πληρώσει ὑπερμέτρου πλήθους δυσμενῶν, ἐξερράγη φανερά ἀποστασία. Ὁ στόλος ἀποστατήσας ἀνέκρουσε πρύμναν ἐκ τοῦ Καρπαθίου πελάγους, καὶ ὁ Πολυκράτης ἠναγκάσθη, παραλαμβάνων ὀλιγώτερον ἀριθμὸν πλοίων, νάναχθῇ εἰς τὸ πέλαγος, ὅπως ἀντεκπλεύσῃ κατὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στόλου καὶ κατορθώσῃ τοῦλάχιστον νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἰς αὐτὴν τὴν νῆσον διάδοσιν τῆς ἀποστασίας. Ἀλλὰ μάτην ἡττηθεὶς ἐπιστρέφει εἰς τὴν Σάμον, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀποδιβάζονται ἀμέσως μετ' αὐτὸν, καὶ μόνον διὰ μέτρων ἐσχάτης ἀπογνώσεως, διὰ τῆς εἰς τὰ νεώρια ἐγκλείσεως τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν καὶ τῆς ἀπειλῆς περὶ καύσεως αὐτῶν κατορθώνει ὁ Πολυκράτης νὰ καταβάλλῃ τὴν ἀποστασίαν. Οἱ συνωμῶται ἀπέρχονται, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στόλου, καὶ τοῦτο μόνον ὅπως ἐπιστρέψωσι καὶ πάλιν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῆς βοηθείας ξένων.

Καὶ δὴ ἀπηυθύνθησαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἐν αὐτῇ δὲ μετὰ τινος δισταγμοῦς ἐπεκράτησεν ἡ τολμηροτέρα φατρία, ἡ φατρία ἐκείνων οἵτινες δὲν ἤθελον νὰ παρέλθῃ ἡ λαμπρὰ αὕτη εὐκαιρία ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως τῶν Λακεδαιμονίων. Οὗτοι ὑπέμνησαν, ὅτι ἡ Σπάρτη ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεσσηνιακοῦ πολέμου εἶχεν ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς Σαμίους, ὧν ὁ δῆμος ἀντεπροσώπευετο ὑπὸ τῶν σταλέντων πρέσβειων, ἐξαιτούμενος βοήθειαν ἐναντίον ἀλαζόνος τυράννου. Προσυπεμνήσθησαν δὲ καὶ παντοῖαι ζημίαι, ἃς οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον ὑποστῇ παρὰ Σαμίων πειρατῶν. Ἐνεθυμήθησαν τὸν χαλκοῦν κρατῆρα, ὃν εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν Σπάρτην ὁ Κροῖσος, τὸν θώρακα, ὃν εἶχε πέμψει εἰς τοὺς Σπαρτιᾶτας ὁ βασιλεὺς Ἀμασις. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ λαμπρὰ δῶρα εἶχον ἐνεδρεύσει καὶ ἀρπάσει οἱ πειραταί¹. Τέλος δ' ἐξηρέθισαν τοὺς

¹ Ἡροδότου III, 46. Ἐν τῇ χωρίῳ τούτῳ αἱ χρονολογίαι εὐρίσκονται ἐν συγχύσει δυσλόγῳ. Πρὸλ. K. O. Müller Die Dorier Tόμ. A' σ. 173. Panofka Res Samio-

Σπαρτιάτας οἱ Κορίνθιοι, οἵτινες ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περιάνδρου εἶχον ὑποστῇ δεινὴν ὕβριν παρὰ τῶν Σαμίων, ὅτε οὗτοι διέσωσαν τοὺς εἰς τὴν λυδικὴν αὐλὴν ἀποσταλέντας Κερκυραίους¹. Διὰ τοῦτο οἱ Κορίνθιοι ἐδοήθησαν τὴν Σπάρτην εἰς συγκρότησιν στόλου.

Μετὰ διάπλουν αἷσιον οἱ Πελοποννήσιοι ἀπέκλεισαν τὸν τύραννον καὶ ἤρξαντο τῆς ἐφόδου ἐναντίον τῶν ὑψηλῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σάμου. Εἶχον δὲ ἤδη οἱ πολιορκηταὶ ἐπιβῇ τοῦ τείχους ἐκ τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρους, ἄνωθεν τοῦ προαστείου, καὶ ἐχρειάσθη ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία τοῦ τυράννου, ὅπως ἐξωσθῶσι καὶ πάλιν οἱ πολέμιοι, ἐν ᾧ συγχρόνως δι' ἐπιτυχοῦς ἐφόδου οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον εἰσορμήσει καὶ ἐκ τοῦ κατὰ γῆν μέρους. Ἄλλ' οἱ δύο γενναιότατοι τῶν πολιορκητῶν, ὁ Ἀρχίας καὶ ὁ Λυκώπης, ἔπεσον, ἀπομονωθέντες ἀπὸ τῶν συναγωνιζομένων. Διὸ ἐγκατελείφθη ἡ ἐφοδος, ὁ ἀγὼν ἤρχισε παρατεινόμενος εἰς μῆκος, καὶ τὸν τύραννον ἔσωσαν τὸ ὀχυρὸν τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, ἡ περὶ τὸ τειχομαχεῖν ἀδεξιότης τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τέλος, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ φιλοχρηματία αὐτῶν (525-524 π. Χ. Ὀλυμπ. 63, 4).

Οἱ δὲ συνωμόται, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἠναγκάσθησαν νᾶποστῶσι τοῦ ἐγχειρήματος αὐτῶν. Περιεπλανῶντο δὲ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, ἐπιδιώκοντες τὴν ἐν αὐτῷ κατὰλυσιν τῆς δυνάμεως τοῦ τυράννου, δηροῦντες τὰς πλουσιωτάτας τῶν παρακειμένων νήσων, ἐν αἷς τὴν Σίφνον, ἧς οἱ πολῖται διέτριβον ἀκριβῶς ἐν τῷ τότε χρόνῳ περὶ τὴν ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν ἀργυρείων καὶ χρυσαρυχείων αὐτῶν ἀνάκτισιν τῆς ἀγορᾶς καὶ περικόσμησιν αὐτῆς διὰ στοῶν μαρμαρίνων. Αἰσθανόμενοι δ' οἱ Σίφνιοι ἐπαρκεῖς τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἠρνήθησαν εἰς τὸν πειρατικὸν στόλον τῶν Σαμίων τὴν πληρωμὴν τῶν παρ' αὐτῶν ζητουμένων δέκα

rum σ. 28, 30. Plass Tyrannis Τόμ. Α' σ. 235. Ulrichs ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. X, σ. 18. Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (Περὶ Ἡροδότου κακοηθείας 22) τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου μνημονευόμενα ἐγκλήματα τῶν Σαμίων ἀναφέρονται εἰς τρεῖς γενεάς πρότερον τοῦ 525 π. Χ.

¹ [*Ἡροδότου* III, 48]. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σελ. 416.

ταλάντων. Ἐπὶ δὲ τῇ ἀρνήσει ταύτῃ συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν ἡττηθέντες οἱ Σίφνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ πληρώσωσι ποσὸν δεκαπλάσιον τοῦ τὸ πρῶτον ζητηθέντος¹. Ἐπειτα δ' ἐπλευσαν οἱ Σάμιοι εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου, ἡγόρασαν διὰ τῶν ἐκ Σίφνου χρημάτων παρὰ τῶν Ἑρμιονέων τὴν νῆσον Ὑδρέαν, ὅπως ἔχωσιν αὐτὴν σταθμὸν ἐπίκαιρον πρὸς δῆωσιν τοῦ ἀργολικοῦ καὶ σαρωνικοῦ κόλπου, μάλιστα ἐπὶ ζημιά τῶν Αἰγινήτων. Τέλος δὲ μετέβησαν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως ἐκβάλωσιν ἐκ Κυδωνίας τοὺς Ζακυνθίους, καὶ ταῦτα πιθανῶς ἐπὶ τῇ παρακελεύσει τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἦσαν ἐχθροὶ τῶν Ζακυνθίων². Διέμειναν δ' ἐν Κυδωνίᾳ ἐπὶ πέντε ἔτη· ὅποσον δ' ἀπέβησαν ἰσχυροὶ, μαρτυρεῖ ἡ ἐπελθοῦσα ἀνάγκη τῆς συνενώσεως τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Αἰγινήτων χάριν καταπολεμήσεως τῶν πειρατῶν ἐκείνων³.

Καὶ ἔστω μεν τὸν θρόνον ὁ Πολυκράτης, ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶχε κλονηθῇ καὶ ἡ θαλασσοκρατία εἶχε καταλυθῇ. Δι' ἰδίων πόρων δὲν ἡδύνατο νάναπληρώσῃ τὴν παμμεγίστην ἀπώλειαν, ἐχρειάζετο δὲ χρῆμα καὶ συμμάχους. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἐφαίνοντο ἐν καταλλήλῳ ὥρα παρεχόμενα ὑπὸ τῆς εὐτυχίας αὐτοῦ, εἰς ἣν ἦλπιζε πάντοτε μετὰ πίστεως ἀδιαπτώτου. Καὶ δὴ ἐν τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ χρόνῳ, καθ' ὃν ἐτύρβαζε περὶ τὴν εὐρεσιν νέων πόρων, ἔκρουσαν τὰς πύλας τοῦ ἀνακτόρου αὐτοῦ πρέσβεις ἐκ Μαγνησίας, ἥτις ἀνοικοδομηθεῖσα ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς εἶχεν ἀναδειχθῇ ἔδρα Πέρσου σατράπου. Ἐφερον δ' εἰς αὐτὸν οἱ πρέσβεις κρύφιον ἄγγελμα τοῦ Ὀροίτου, εἰς ὃν ὁ Καμβύσης εἶχεν ἀναθέσει τὴν διοίκησιν τῶν δυτικῶν μερῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ ἄγγελοι ἀνεκοίνωσαν, ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν εἶχεν ἀποβάλει τὴν εὐνοίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως· γινώσκων δ' ὅτι ἡπειλεῖτο ὑπὸ τῶν μεγίστων κινδύνων ἅμα τῇ ἐξ Αἰγύπτου ἐπιστροφῇ τοῦ Καμβύσου καὶ θέλων νὰ προλάβῃ τὸν ὄλεθρον, ἐπεθύμει τὴν προστασίαν καὶ τὴν ξενίαν τοῦ ἰσχυροῦ τυ-

¹ Ἡροδότου III, 57.² Ἡροδότου VI, 70.³ Ἡροδότου III, 59.

ράννου, πρὸς ὃν ἤθελε νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ, ὧν προέβαινε τὴν μετὰ τοῦ Πολυκράτους διανομήν.

Ὁ Πολυκράτης δὲν ἦτο δυνατόν νάντιστῇ εἰς τοιαύτας ἐπαγωγούς προτάσεις. Ἄφ' οὗ δὲ, στείλας εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ ἐταῖρον Μαιάνδριον, ἐπέισθη περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἐν αὐτῇ σεσωρευμένου χρυσοῦ, οὐδὲν ἠδυνήθη νάναχαιτίσῃ τὸ τυφλὸν αὐτοῦ πάθος, οὔτε συνετῶν φίλων αἱ παρακλήσεις, οὔτε αἱ παραινέσεις τῆς θυγατρὸς, ἥτις ἐπ' αὐτῆς τῆς πεντηκοντόρου τοῦ Πολυκράτους περιέβαλλε θρηνοῦσα τὸν ἀποπλέοντα πατέρα.

Ταχεῖς διεπεραιώσαν αὐτὸν οἱ ἐρέται ἀνάπλεων χαρᾶς καὶ ἐλπίδων εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἡπειρον, ἐφ' ἧς ἔδλεπεν ἤδη τὰς λάρνακας τὰς μεστὰς ἀπαστρέπτοντος χρυσοῦ. Ἄλλ' αἰφνης συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἐνεδρευόντων φυλάκων τοῦ Ὀροίτου, καὶ ἀνεσταυρώθη. Οὕτως ἐξεπληρώθη τὸ ἐνύπνιον τῆς θυγατρὸς, καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σάμου ἐκρέματο μετέωρος παρὰ τὴν ἀκτὴν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, «λουόμενος μὲν ὑπὸ τοῦ Διὸς, χριόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡλίου», ἐλώριον δὲ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ¹. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Πολυκράτους ἐν ἔτει 522 π. Χ. (Ὁλυμπ. 64,3).

Ὁ Ὀροίτης εἶχε λάβει τὴν ἐντολὴν νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ἀρπάγου, νὰ στερεώσῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν ἐν ταῖς παραλίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐπεκτείνῃ αὐτὴν κατὰ μικρόν. Ἄλλ' αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ εἶχον ἐλάχιστα ἐπιτύχει, ἀπ' ἐναντίας δὲ, οἷον-εἰ πρὸς ὕβριν τῶν περσικῶν ὅπλων, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἀναδειχθῇ ἡ Σάμος τὸ κέντρον νέας ἰωνικῆς δυνάμεως, πρωτοφανοῦς μέχρις ἐκείνων τῶν χρόνων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἶχον ἐκ νέου ἀποβληθῇ μέρη τῆς ἀκτῆς καὶ νῆσοι. Ἀλλὰ διὰ τῆς βίας δὲν ἦτο κατορθωτὴ ἡ καταπάλαισις τοῦ τυράννου, πολὺ δ' εὐδοκιμώτερον ἐπετεύχθη τὸ ποθοῦμενον δι' ἐνέδρας. Καὶ οἱ μὲν θεράποντες τοῦ Πολυκράτους μετὰ τὸ φρικτὸν τέλος τοῦ κυρίου αὐτῶν ἐκρατήθησαν, τοὺς δὲ λοιποὺς Σαμίους ἐξαπέστειλεν ὀπίσω ὁ σατράπης ἐλευθέρους, ὅπως δι' αὐτῶν διευκολύνῃ ἐν μέλλοντι

¹ Ἡροδότου III. 125.

χρόνῳ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου. Ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος δὲν μετέλαβε τῆς προσδοκωμένης ἐπὶ τῷ μυσαρῷ αὐτοῦ ἔργῳ ἀμοιβῆς. Καὶ ἡ μὲν Σάμος ἔμεινεν αὐτόνομος ὑπὸ τὸν Μαιάνδριον, ἀλλ' ἡ θαλασσοκρατία τῆς Σάμου εἶχε καταλυθῆ, καὶ μετ' αὐτῆς συνεξέλιπεν ἡ τελευταία ἰωνικὴ συμμαχία ἡ κατὰ τὸ ἐπικτὸν δυναμένη νάναρχαίτιση τὴν προχώρησιν τῶν Περσῶν.

Καὶ ἔπεσε μὲν ὁ κληρὸς τῆς τυραννίδος εἰς τὸν Μαιάνδριον, ἀλλ' οὗτος δὲν εἶχε τὴν ικανότητα νάναδειχθῆ ἀληθῆς διάδοχος τοῦ Πολυκράτους. Οὔτε ἀρκετὰ τολμηρὸς ἦτο, ὅπως συνεχίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Σάμου ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τοῦ προκατόχου τυράννου, οὔτε εἶχεν ἀρκετὴν εὐγένειαν καὶ ἀφιλοκέρδειαν, ὅπως παραιτήσῃ τὸ κεκτημένον, ἀποχωρῶν τῆς ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ προβῇ εἰς μέτρα ἀτελῆ. Μετὰ τὸν ὄλεθρον τοῦ προστάτου αὐτοῦ, εἰς ὃν ἐχρεώσται τὰ πάντα, παρέστη ὡς φίλος τοῦ δήμου, καὶ ἰδρυσε βωμὸν Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου. Ἐπειτα δὲ ἀπεσύρθη πάλιν ὡς δεσπότης ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ τυράννου. Οἱ Ἴωνες τῆς Ἀσίας δὲν ἠδύναντο καταλύοντες τὰς τυραννίδας νὰ μεθίστανται εὐκόλως, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς πολιτικὸν βίον εὐσύντακτον καὶ ὁμαλόν. Οὐδεμία δὲ πολιτεία ὑπέστη ἐν ὁμοίῳ βαθμῷ ὡς ἡ τῆς Σάμου μετὰ τὸ λαμπρότατον θέαμα ἐλληνικῆς τυραννίδος τὰ ἐπάρματα δεινὰ τῆς δεσποτείας, τὴν ἀτελεύτητον ἀταξίαν, τὴν διάσπασιν τοῦ δήμου καὶ τὴν διαφθοράν τῶν ἡθῶν αὐτοῦ, οὐδὲ διεδέχθη ποτὲ κατὰπτωσις βαθυτέρα τὴν ἐπίφασιν μεγαλείου τοσούτου. Ἡ ὠραία νῆσος ἐξέπεσεν εἰς ἄβυσσον ἀλληλοδιαδόχων ἐγκλημάτων καὶ δεινῶν. Καὶ δὴ μετὰ βραχείαν ἐπὶ τινα ἔτη ἀρχὴν τοῦ Μαιανδρίου κατώρθωσεν ὁ Συλοσῶν, ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Πολυκράτους, ὅστις εἶχεν ἐπωφεληθῆ τὴν εὐκαιρίαν νάνακτῆσθαι τὴν εὐνοίαν τοῦ Δαρείου, τὴν εἰς τὴν Σάμον χάλοδον αὐτοῦ¹. Ἡ δὲ κατάληψις καὶ δῆλωσις τῆς νήσου ὑπῆρξε τῶν πρώτων πράξεων τοῦ νέου μεγάλου βασιλέως μετὰ τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Κύρου.

¹ Ἡροδότου III, 142.

Ἐν τούτοις δὲ τὸ μέγα περσικὸν κράτος αὐτὸ εἶχεν ὑποστῇ κλονισμοὺς βιασιότατους, καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς εἶχε τύχει πρὸς τὰ ἔξω λαμπρῶς ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, διέτρεξεν ἐσωτερικῶς τὸν κίνδυνον σχεδὸν παντελοῦς διαλύσεως.

Πράγματι αἱ τεράστιαι ἐκστρατεῖαι τῶν περσικῶν στρατιῶν, δι' ὧν ἔμελλε νὰ προστεθῇ εἰς τὸν ὄγκον τῶν ἐκ κληρονομίας κτήσεων τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀσιατικοῦ κράτους μέγα μέρος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οὐδαμῶς εἶχον ἐπιτύχει καθ' ὁλοκληρίαν. Ἡ τύχη τῶν ὅπλων, ἐφ' ἣν εἶχε τυφλὴν πίστιν ὁ Καμβύσης, ἐγκατέλιπεν αὐτόν, ὅτε, ἐπαρθεὶς ὑπὸ τῆς ἀλαζονείας, δὲν ἠθέλεε νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μετὰ τῶν λειψάνων τῆς φθειρομένης αὐτοῦ στρατιᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ ἄνω Νείλου πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ διανύσῃ τὸ πέμπτον καὶ μέρος τῆς ὁδοῦ μέχρι τῶν οἰκήσεων τῶν ἐλευθέρων φύλων τῆς Αἰθιοπίας. Ἐκ δὲ τῶν πεντηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν οὓς εἶχεν ἐξαποστείλει κατὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνίου οὐδεὶς ἐπέστρεψε, καὶ μόνον ἔφθασεν εἰς αὐτόν τὸ ἄγγελμα, ὅτι, περιπεσόντες εἰς μεγάλους καὶ ἐξαισίους νοτίους ἀνέμους ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὗρον οἰκτρὸν θάνατον καταχωσθέντες ὑπὸ τῆς ψάμμου τῆς Λιβύης¹. Καὶ ἡ ἐκστρατεία δὲ κατὰ τῆς Καρχηδόνας, τὸ ἀρεστότατον τῶν σχεδίων τοῦ βασιλέως, ἐδέησε νὰ ἐγκαταλειφθῇ, ἅτε τῶν Φοινίκων ἀρνηθέντων νὰ παράσχωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν πρὸς ἐπίπλουν ἐναντίον τῆς χώρας ἐκείνης².

Οὕτω κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν ὁ ἀγέρωχος βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ γανωρίσῃ, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶχεν ὄρια, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς ἀποτυχίας ἃς ὑπέστη εἶχε τὸ πατρικὸν βασίλειον ἐπαυξηθῇ ἐπ' αὐτοῦ διὰ μεγάλης ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως. Τὸ βασίλειον τῶν Φαραῶ, τῶν ἀρχαίων πατροπαράδοτων ἐχθρῶν τῶν κρατῶν τῆς προσθίας Ἀσίας, ἡ ἀπροςπέλαστος καὶ ἀπὸ χιλιετηρίδων

¹ Ἡροδότου III, 1 κ. ε.. Πρὸς Ed. Meyer Geschichte des Alterthums Τόμ. Α' σ. 611 § 509 κ. ε..

² Ἡροδότου III, 19.

ἐν ἀπομονώσει καὶ αὐταρκείᾳ ἀποκεκλεισμένη κοιλὰς τοῦ Νείλου μετὰ τοῦ πλήθους τῶν θησαυρῶν αὐτῆς καὶ τῶν θαυμασιῶν ἦτο ἤδη ἐπαρχία περσικὴ, καὶ ἡ λατρεία τῶν αἰγυπτιακῶν εἰδώλων, ἣν ἐμυσάττοντο οἱ λαοὶ τοῦ Ἰράν, εἶχε καταισχυρῆθαι πρὸ τοῦ Ὁρομάσδου. Αἱ ἄγριαι φυλαὶ τῆς Ἀραβίας ἦσαν ἤδη ὑποτελεῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως· οἱ στόλοι τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀνέμενον τὰς διαταγὰς αὐτοῦ· οἱ ὑπὸ τῆς ζώνης τῆς περὶ τὴν χώραν αὐτῶν ἐρήμου προστατευόμενοι Λίβυες ἔστελλον ἀγγέλους εἰς τὴν Μέμφιν, καὶ ἐκ τῆς Σύρτεως ἤρχοντο τὰ δῶρα τῶν Ἑλλήνων τῆς Κυρήνης¹.

Αὐτὸς δ' ὁ Καμβύσης εἶχε μεταβληθῆ διαρκουσῶν τῶν στρατειῶν. Ὑπὸ μὲν τῆς εὐτυχίας παραχθείς εἰς σουλτανικὴν ἀγερωχίαν, ἔτι δὲ μᾶλλον παροξυνθεὶς ὑπὸ τῶν ἀποτυχιῶν εἰς πάθη ἀχαλίνωτα, ἔφθειρε τελείως τὴν παρὰ τοῖς Πέρσαις θέσιν αὐτοῦ. Ἡδὴ πρὸ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας εἶχε ποιήσει κρύφα ἐκποδὼν τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Βαρτίγιαν, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Σμέρδιν, ἐν ᾧ ἐφαίνοντο ἀναβιοῦσαι αἱ μεγάλαι ἀρεταὶ τοῦ πατρός. Ἐκτοτε δὲ, βεβαρημένος ὑπὸ τοῦ ἄγους καὶ ταλαιπωρούμενος ὑπὸ τῆς τύψεως τοῦ συνειδότητος, ἤρχεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μετὰ μείζονος σκληρότητος καὶ αὐθαιρεσίας, ἀτιμάζων διὰ τῆς μέθης αὐτοῦ καὶ τῆς παράφρονος καὶ ἐκτρόπου ἀσεβείας καὶ ἀδικίας τὸν θρόνον τοῦ Κύρου. Αἱ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν τέμενος ἀποτελοῦσαι χῶραι παρημελήθησαν, ἡ τάξις καὶ ἡ ἠθικὴ κατέπεσον ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ἰράν, ἦτο δ' αἰσθητὴ ἡ ἀπουσία στιβαροῦ χειρὸς κυβερνώσης τὰ τοῦ κράτους.

Τὴν κατάστασιν δὲ ταύτην τῶν πραγμάτων ἐπωφελήθη ἡ μηδικὴ φατρία, ἥτις εἶχεν ἐξακολουθήσει μένουσα ἰσχυρὰ ἐν τῷ Ἰράν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ φαίνεται, ὅτι αὐτὸς ὁ Καμβύσης ἐκ δυσπιστίας πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῶν Περσῶν εἶχεν ἐπιτρέψει ἑκτακτον ἀρχὴν εἰς τὸν Μάγον Πατιζείθην, ἀναθεὶς αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ δὲ οὗτος ἀνεδείχθη προδότης· κηρύξας δὲ χηρεύοντα τὸν θρόνον τοῦ Κύρου, ἐνήργησε τὴν ἀνάρ-

¹ Ἡροδότου III, 13, IV, 165.

ρησιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Γαυμάτα, ὅστις ὠμοίαζε πρὸς τὸν φονευθέντα Βαρτίγιαν, ὡς τοῦ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ Κύρου· ἔνεκα δὲ τῆς γενικῆς ἐν τῷ βασιλείῳ συγχύσεως κατώρθωσεν ἡ φατρία τῶν Μάγων νὰ ἐπιτύχῃ τὸ τέχνασμα¹. Ἀπέκτησαν δ' ὁπαδοὺς ἐν τῇ χώρᾳ, κηρύττοντες εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν πολέμων βεβαρημένους λαοὺς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀπὸ τῶν πολέμικων φόρων. Ὁ δ' αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Καμβύσου, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιστροφὴν ἐκ βιαίας ἐκρήξεως ὀργῆς τῷ 521 π. Χ. (Ὀλυμπ. 64,4), συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐνίσχυσιν τοῦ Ψευδοσμέρδιος. Ἐν ᾧ δὲ οἱ λαοὶ ἐπίστευον, ὅτι ἄρχει αὐτῶν ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Κύρου, οἱ Μάγοι εἶχον ἀφαιρέσει τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ καὶ μεταφέρει πάλιν τὴν ἔδραν τῆς κυβερνήσεως τοῦ βασιλείου εἰς τὴν Μηδίαν.

Ἄλλ' οἱ εὐγενεῖς οἴκοι τοῦ περσικοῦ λαοῦ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰποβάλλωσιν εὐκόλως τὰ πάτρια αὐτῶν δικαίωματα ἐπὶ τοῦ θρόνου. Οἱ δὲ γενάρχαι αὐτῶν, ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς ἐπὶ τὰ δοκιμωτάτους οἴκους, συνῆλθον, ὅπως συνδιασκεφθῶσι περὶ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων. Καὶ ἦσαν μὲν ὁμότιμοι πάντες, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος τοῦ γένους καὶ ἔνεκα στενῆς πρὸς τὸν Κύρον συγγενείας ὁ ἀναμφηρίστως πρῶτος αὐτῶν ἦτο ὁ Ὑστάσπης, ὁ ἡγέτης τοῦ νεωτέρου κλάδου τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ὃν ὁ Κύρος εἶχεν ἀφήσει ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Περσίᾳ. Ἦτο δὲ ἤδη ἀνὴρ γηραιός· διὸ παρέδωκε τὴν ἰδίαν θέσιν καὶ τὰς τιμὰς αὐτῆς καὶ τὰ καθήκοντα εἰς τὸν υἱὸν Δαρεῖον, ἄγοντα τότε τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον τῆς ἡλικίας ἔτος. Οὗτος εἶχε τὴν γοητείαν ἡγεμόνος ἐκ γενετῆς, καὶ ἤδη ὁ Κύρος λέγεται, ὅτι εἶχεν ἰδεῖ αὐτὸν ἐν ὄνεί-

¹ Ἡροδότου III, 61. Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ψευδοσμέρδιος ἴδε Dunccker Geschichte des Alterthums Τόμ. [Δ' ἐκδ. δ' σ. 451 κ. ἑ. Γαυμάτας καλεῖται ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πατιζέιθου, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐνθ' ἀν. καλούμενος Σμέρδης, ἐν ταῖς περσικαῖς ἐπιγραφαῖς Μόνος δὲ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περισσώσας τὸν περσικὸν τύπον τοῦ ὀνόματος εἶνε ὁ Λατίνος Ἰουστίνος (I, 9, 7). παρ' ᾧ δὲ Βαρτίγιας ὀνομάζεται Cometas (γρ. Gometes). ἴδε καὶ Nöldeke Aufsätze zur persischen Geschichte σ. 29, σημ. 1].

ροις καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ καὶ ἐπισκιάζοντα διὰ δύο μεγάλων πετερύγων τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην.

Ἐκεῖνος δ' ὑπῆρξεν ὁ κατορθώσας μετὰ τῶν ὁμοτίμων αὐτῷ τὴν δευτέραν ἰδρυσιν τῆς περσικῆς μοναρχίας, ἥτις κατ' οὐδὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον ἔνδοξος τῆς πρώτης¹. Ἡ φατρία τῶν Μάγων κατελήφθη ἐν τῇ μηδικῇ αὐτῆς ἀκροπόλει καὶ ἐφονεύθη, ἡ δ' ἐπὶ τοῦ ψεύδους ἰδρυμένη αὐτῆς βασιλεία κατελύθη. Ἀλλ' ἀπητήθησαν ἐπάλληλοι καὶ βαρεῖς ἀγῶνες πρὸς νέαν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ὅλου βασιλείου, ὅπερ, ἀποβαλὼν πᾶσαν τάξιν καὶ πειθαρχίαν, εἶχε παραλυθῇ, πρὸς ἀνατροπὴν τῆς τὰ πάντα λυμαινομένης προδοσίας καὶ στάσεως καὶ πρὸς νέαν καθυπόταξιν τῶν ἐν ἀποστασίᾳ εὕρισκομένων σατραπειῶν. Μετὰ πέντε δὲ περίπου ἔτη ἡδυνήθη ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν νὰ θεωρήσῃ συντελεσθέντα τὸν ἀγῶνα καὶ ἰδρύσῃ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ μνημεῖον κατὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Σοῦσα ἄγουσαν λεωφόρον. Τὸ μνημεῖον τοῦ Βαγιστάνου ὅρους² ἔχει μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, μαρτυροῦν μεταστροφὴν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς Ἀσίας, τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἀρξαμένου διὰ τῆς μαγοφονίας καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐξουσίας τῆς περσικῆς βασιλείας, τῆς ἀληθοῦς λατρείας τοῦ Ὁρομάσδου καὶ τοῦ Πολυμεροῦ προγράμματος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, καθ' ὃ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς ὑπὸ τοῦ Κύρου ἀρξαμένης καθυποτάξεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ δὲ θρίαμβος τοῦ Δαρείου ἔκρινε καὶ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἤ, ὡς καθωρίσθη νῦν ἡ διαφορὰ, μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας,

Ὁ υἱὸς τοῦ Ὑστάσπου δὲν εἶχεν ἐκ φύσεως χαρακτῆρα κατακτητοῦ δοξοκοποῦντος³. Τοὺς κινδύνους ἀμέτρων κατακτήσεων δι-

¹ Ὁ Δαρεῖος ἦτο βασιλεὺς ἤδη ζῶντος τοῦ Καμβύσου κατὰ τὸν Rawlinson ἐν τῷ Journal of the Royal Asiatic Society Τόμ. X, μέρ. γ' σελ. 272. Ἴδε καὶ Bosanquet ἐν ταῖς Transactions of the Society of Biblical Archaeology Τόμ. Α' σ. 255.

² Κτησίας παρὰ Διοδώρῳ Σικελιώτῃ II, 13· ὅρας τὸ καλούμενον Βαγιστάνον [ἔβλεπε δὲ τὸ σήμερον λεγόμενον Μπεχιστούν].

³ Ἡ ἀρχὴ τοῦ Δαρείου τοῦ ἐν ταῖς περσικαῖς ἐπιγραφαῖς ὀνομαζομένου Νταραγιαθα-

φης εἶχε διαγνώσει σαφῶς ἐν Αἰγύπτῳ, ἔνθα εἶχε συμμετάσχει τῆς ὅλης ἐκστρατείας, ιστάμενος παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Καμβύσου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως τοὺς ὀφθαλμούς. Εἶνε δὲ βέβαιον, ὅτι κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη τοῦ πολέμου παρετήρησε καὶ ἐδιδάχθη πολλά. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐσύντακτον βασιλεῖον τῶν Φαραῶ, τὸ καθ' ὅλας τὰς ἐπαναστάσεις διατηρῆσαν τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, εἶχεν ἀντιληφθῆ σαφῶς τοῦ σαθροῦ καὶ ἐπισφαλοῦς τοῦ μεγάλου ἐν Ἀσίᾳ βασιλευομένου κράτους. Ὁ μηδικὸς θρόνος εἶχε καταλυθῆ ἄνευ ἀντιστάσεως, καθ' ὅτι τὰ μέρη τοῦ βασιλείου οὐδεμίαν εἶχον ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν· τὸ κράτος δ' ἀπετελεῖτο ἐκ συμφορήματος χωρῶν καὶ λαῶν, οἵτινες ὅσῳ ἀπώτερον ἔκειντο τοῦ κέντρου τῆς διοικήσεως, τόσῳ χαλαρώτερον συνεδέοντο πρὸς τὴν κυρίαρχον δύναμιν. Ὁμοίαν δὲ τύχην ἔβλεπεν ὁ Δαρεῖος ἐπικειμένην καὶ εἰς τὸ περσικὸν κράτος, ἂν δὲν ἐπῆρχετο ἐγκαίρως ἐσωτερικὴ συνένωσις τῶν διαφόρων ἐκείνων χωρῶν καὶ ἂν δὲν ἐπραγματοῦτο κατὰ προσέγγισιν ἢ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, οἷας εἶχεν ἀντιληφθῆ αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ. Ἡ δὲ σαφὴς διάγνωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ἢ μετὰ θάρρους ἀνάληψις καὶ ἢ μετὰ δραστηριότητος ἐκτέλεισις αὐτοῦ, ταῦτα εἶνε τὰ ἀναδείξαντα τὸν Δαρεῖον καὶ παρασχόντα εἰς αὐτὸν ἀξίαν λόγου θέσιν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Τὰ ὑποτελῆ κράτη μετεβλήθησαν εἰς ἐπαρχίας, αἱ δ' ἐπαρχίαι ἀπέβησαν μέλη τοῦ βασιλείου, συνενωθέντα πρὸς τὸ ὅλον διὰ πολιτεύματος κοινοῦ. Μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς προνομιοῦχου θέσεως τῆς περσικῆς φυλῆς, ἐμελλόν πάντες νὰ θεωρῶνται ἐξ ἴσου ὑπῆκοι τοῦ θρόνου, τὰ δὲ Σοῦσα ἐμελλόν νὰ εἶνε οὐ μόνον ἡ πρώτη πόλις, ἀλλὰ καὶ αὐτόχρημα τὸ κέντρον τοῦ κράτους καὶ ἡ ἑδρα τῆς διοικήσεως αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τὰς βασιλείους θύρας, ἐν τῇ αὐτῇ ἐγεννήθη νέα ἀριστοκρατία ὑπαλληλική, ἧς αἱ τάξεις καθωρίσθησαν κατ' ἀκριβῆ ἱεραρχίαν, ὅπως ὑποβάλληται ἀκοίμητος φιλοδοξία, ἧς ἡ πλήρωσις ἐξήρτητο μόνον ἐκ τῆς θελήσεως

χοὺς διήρκεσε τριάκοντα καὶ ἑξ ἔτη κατὰ τὸν Κανόνα, τὸν *Ἡρόδοτον* καὶ τὸν *Μανέθωνα*. *Isae Clinton Fasti Hellenici* ἐκδ. Krüger σ. 320.

τοῦ μεγάλου βασιλείως· ἡ δὲ ὑψηλὴ πύλη ἀπέβη τὸ σχολεῖον τῆς μορφώσεως ἀπάντων τῶν θεραπόντων τοῦ κράτους ἔν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ ἡ μὲν ἐσωτερικὴ συγκοινωνία προήχθη διὰ κατασκευῆς ὁδῶν καὶ διωρύγων, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν ξένων χωρῶν ἐμπόριον δι' ἐξερευνήσεως τῶν κατὰ θάλασσαν ὁδῶν· οὕτω δ' ἠυξήθη καταπληκτικῶς τὸ πλῆθος τῶν ἐγχωρίων πόρων. Ἡ δὲ αὐξάνουσα αὕτη εὐημερία ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ μόνον εἰς τοῦ κράτους τὴν εὐημερίαν, ἐπειδὴ ὁ Δαρεῖος εἶχε διδαχθῆ ἐν τῷ βασιλείῳ τῶν Φαραῶ ὅποιους πόρους ἡδύνατο νὰ παράσχωι εἰς τὴν πολιτείαν χώρα τις καὶ πῶς ἅπασαι αἱ δυνάμεις αὐτῆς ἔπρεπε νὰ εἶνε γνωσταὶ εἰς τὴν βασιλείαν καὶ διατίθενται ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν κατεστρώθη γενικὸν κτηματολόγιον τοῦ ὅλου κράτους, κατεμετρήθη ἡ γῆ, ἐξετιμήθησαν τὰ προϊόντα, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοιούτων ἀναγραφῶν ἐπεβλήθη εἰς πάσας τὰς σατραπείας τακτὸς ἔγγειος φόρος. Ὁ δὲ φόρος οὗτος ἐπληρόνετο παρὰ μὲν τῆς Ἰνδικῆς εἰς χρυσόν, παρὰ δὲ τῶν λοιπῶν δεκαεννέα σατραπειῶν εἰς τάλαντα ἀργύρου· τὸ δὲ ὅλον ἀνῆρχετο εἰς ποσὸν ἀντιστοιχοῦν πρὸς ὀγδοήκοντα καὶ ἑξ ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων, [ὡν ἡ ἀξία πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ ὀκταπλασία τοῦλάχιστον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς περὶ τὴν ἀξίαν τοῦ μετάλλου]. Πλὴν δὲ τῶν φόρων τούτων ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμεναι μεγάλαι εἰσφοραὶ εἰς εἶδη, ἐκάστης χώρας ὑποχρεουμένης νὰ εἰσφέρειν τὸ κυριώτατον τῶν προϊόντων αὐτῆς. Πρὸς τούτοις δ' ὑπῆρχον πλεῖστοι ὅσοι ἄμεσοι φόροι καὶ τέλη, οἷα τάποτινόμενα πρὸς χρῆσιν τῶν βασιλικῶν ὑδραγωγείων, καὶ ἄλλαι προσδοφόροι δωρεαί. Τέλος δ' ἤρχοντο μεγάλαι πρόσοδοι ἐκ τῶν ἀμέσων βασιλικῶν κτήσεων. Ταῦτα δὲ πάντα συναπετέλουν βασιλικὸν θησαυρὸν, οἱ δὲ σατράπαι ἦσαν ὑπεύθυνοι πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα περὶ τῆς τακτικῆς εἰς τὸ ταμεῖον παραδόσεως πάντων τῶν φόρων. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἤρκει, ὅπως ἀναγκάζῃ αὐτοὺς νὰ μεριμνῶσι περὶ τάξεως καὶ πειθαρχίας ἐν ταῖς σατραπείαις αὐτῶν καὶ περὶ ἀσφαλείας τῆς συγκοινωνίας.

Ἐξαίρετον δὲ προσοχὴν κατέβαλεν ὁ βασιλεὺς περὶ τὸ ζήτημα τοῦ χρήματος, καὶ ἐπεδίωξε μετ' ἰδιαζούσης βασιλικῆς φιλοδοξίας τὴν χάραξιν νομίσματος ὅπερ διὰ τοῦ ἐπιμελελημένου κόμματος, τῆς καθαρότητος τοῦ μετάλλου καὶ τῆς ἀκριβοῦς σταθμῆσεως νὰ τιμᾷ διὰ παντὸς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως¹. Ὡς πρὸς δὲ τὰς μονάδας τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου συνεμορφώθη τελείως πρὸς τὸ νομισματικὸν σύστημα τοῦ Κροίσου. Τὸ κυριώτατον τῶν χρυσῶν νομισμάτων τοῦ βασιλείου, ὁ στατῆρ τοῦ Δαρείου, ὁ δαρεικός, ὡς ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, εἴλεκε 8,40 γραμμάρια, τὸ ἥμισυ τοῦ στατῆρος τῆς Φωκαίας², καὶ εἶχεν ἀξίαν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς εἰκοσιεῖς περίπου χρυσᾷ φράγκα. Καὶ ἦτο μὲν ὁ δαρεικός τὸ ἐξηκοστὸν τῆς ἐλαφρῆς βαβυλωνιακῆς μνᾶς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἠκολούθησαν οἱ Πέρσαι τὸ ἐλληνικὸν ἔθος, διαίρεσαντες τὴν μνᾶν ἀντὶ ἐξήκοντα μερῶν εἰς πεντήκοντα οὕτως, ὥστε τὸ τάλαντον περιελάμβανεν οὐχὶ τριςχιλίους ἑξακοσίους, ἀλλὰ τριςχιλίους στατῆρας· ἀλλὰ τοιοῦτο τάλαντον ἦτο αὐτὸ τὸ εὐβοϊκόν, ὅπερ ἔκτοτε ἀπέβη ὁ σταθμὸς τοῦ περσικοῦ βασιλείου³.

Χαρακτηριστικῶς δ' ἀντικατοπτρίζονται ἐν τούτοις τοῖς θεσμοῖς αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν ἀρχαίων πεπολιτισμένων λαῶν. Ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιχωριάζοντος συστήματος σταθμῶν εἶχε προέλθει παρὰ τοῖς ἐλληνικοῖς λαοῖς τοῖς οἰκοῦσι τὰς παραλίας τὸ νόμισμα. Τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς παραλίας μετεφυτεύθη εἰς τὴν μεσόγειαν, τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὴν Λυδίαν, ὅπου ἀπέβη μὲν νόμισμα βασιλικόν, ἀλλὰ διετήρησε τὸν ἀστικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀπὸ δὲ τῆς Λυδίας εἰς τὴν Περσίαν, ἔνθα οἱ Πέρσαι ἐμιμήθησαν

¹ Ἡροδότου IV 166· χρυσίον καθαρώτατον.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 353.

³ Ὁ μὲν ἀργυροῦς μηδικὸς σίγλος εἴλεκε 5, 57 γραμμάρια, ὁ δὲ χρυσοῦς δαρεικὸς ἦτο ἰσοδύναμος πρὸς δεκαπέντε ἀργυροῦς δαρεικοῦς. Ὁ δὲ δαρεικὸς στατῆρ εἶνε τὸ ἐξηκοστὸν τῆς ἀρχαίας βαβυλωνιακῆς ἐλαφροτέρας μνᾶς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐλληνικὸν σύστημα εἰς τὴν μνᾶν ὑπελογίζοντο ὅχι ἐξήκοντα, ἀλλὰ πεντήκοντα μονάδες ἅρα τὸ τάλαντον εἶχε τριςχιλίους στατῆρας καὶ ὅχι τριςχιλίους ἑξακοσίους. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ εὐβοϊκὸν τάλαντον. Ἀλλὰ τὴν διαίρεσιν ταύτην τοῦ ταλάντου καὶ τῆς μνᾶς ὁ Δαρείος δὲν παρελάθε παρὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν Brandis (Münzwesen σ. 55).

τὸ ἑλληνολυδικὸν νόμισμα. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐκλείπει τὸ ἀστικὸν κόμμα, καὶ ἀντ' αὐτοῦ εἰσάγεται ὡς νομισματικὸν χάραγμα ἡ εἰκὼν τοῦ βασιλέως, τοῦ μονάρχου τοῦ διὰ τῆς ἰδίας θελήσεως πληροῦντος καὶ συγκρατοῦντος τὸ κράτος. Φέρων τὸ τόξον διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ τὸ σκῆπτρον διὰ τῆς δεξιᾶς παρουσιάζεται διαμετρῶν βήματι ταχεῖ τὰς χώρας τοῦ βασιλείου¹, παριστάνων συμβολικῶς τὴν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐρειδομένην πολιτικὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀπανταχοῦ παροῦσαν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν. Οὕτω τὸ νόμισμ' ἀπέβη βασιλικὸν καὶ κυβερνητικὸν καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ὑπὸ τοῦτον δὲ τὸν τύπον συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς γοητείας τοῦ βασιλευμένου κράτους ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀπέβη τὸ κινδυνωδέστατον ὄπλον τῶν Ἀχαιμενιδῶν².

Ἀλλὰ, καίπερ ἀποδάντος τοῦ νομίσματος βασιλικοῦ, δὲν ἐξέλιπον τὰ τοπικὰ νομισματικὰ συστήματα καὶ χαράγματα, ἐξηκολούθησαν δὲ κοπτόμενα ὑπὸ τε τῶν παραθαλασσίων πόλεων καὶ τῶν σατραπῶν νομίσματα, ἐφ' ὧν εἴτε διετηρήθη τὸ σύμβολον τῶν πόλεων, οἷον ἐπὶ παραδείγματι τῆς Σινώπης καὶ τῆς Κυζίκου, ἢ καὶ ἐπεχαράχθη ἡ ἰδία σφραγὶς τῶν σατραπῶν³. Ἀλλὰ μόνον τὸ χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν νόμισμα τὸ φέρον τὸ ἐπίσημον χάραγμα τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐγίνετο δεκτὸν εἰς τὰ βασιλικά ταμεῖα κατὰ τὴν δεδηλωμένην αὐτοῦ ἀξίαν, καὶ μόνον αὐτὸ ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν νόμισμα. Ἄλλως δ' εἰς τοὺς σατράπας ἐπετρέπετο μόνον ἡ χάραξις κερμάτων, ἀπὸ τοῦ τετάρτου τοῦ δαρεικοῦ καὶ κάτω.

¹ Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν δαρεικῶν παραστάσεως τοῦ βασιλέως τρέχοντος ἴδε Curtius Über die knieenden Figuren der altgriechischen Kunst. Berlin (Winckelmanns-Programm). 1869 σ. 7. Weil ἐν [ἄρθρῳ Μὲνζkunde τῶν τοῦ] Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums [Τόμ. Β'] σ. 947.

² Ἡ χάραξις νομισμάτων κατὰ τὸ περσικὸν νομισματικὸν σύστημα διαδίδεται ὁσημέραι μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δαρείου. ἴδε Brandis Münzwesen σ. 203 Hultsch Griechische und römische Metrologie ἐκδ. 6' σ. 484.

³ Περὶ νομισμάτων τῶν σατραπῶν ἴδε Brandis Münzwesen σ. 240.

Οὕτω μετερρυθμίσθη τὸ ὅλον κράτος ὁλοσχερῶς. Πάντα τὰ κατ' αὐτὸ συνεδέθησαν σφιγκτότερον, καὶ νέον πνεῦμα διοικήσεως ἀντικατέστησε τὰς ἀρχαίας συνηθείας. Δὲν ἔλειψαν δὲ κατὰ ταύτην τὴν μεταρρύθμισιν, ὡς εἰκὸς, αἱ κατὰ τὰς μεταβατικὰς περιόδους συνηθεῖς δυσχέρειαι, αἵτινες ἔδιδον παντοίας ἀφορμὰς παρπόνων καὶ γογγυσμῶν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πατριαρχικὴν διοίκησιν τῶν ἀρχαίων χρόνων, καθ' οὓς μόνον ὑπὸ τύπον δωρεῶν ἐκουσίων παρεῖχοντο φόροι εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, ὁ νέος τοῦ βασιλείου ὀργανισμὸς ἐφαίνετο ὥς τις ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις μεγάλου χρηματιστοῦ. Διὸ ἐφέρετο ἔκτοτε ἀνὰ τὰ στόματα τοῦ λαοῦ ἡ παροιμιακὴ ἔκφρασις, ὅτι ὁ μὲν Κῦρος εἶχε διοικήσει τὸ βασίλειον ὡς πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης ὡς δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος ὡς κάπηλος¹. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς κατώρθωσε νὰ τιμωρήσῃ καὶ καταπνίξῃ πᾶσαν ἐκδήλωσιν δυσαρεσκείας, καὶ παρίστατο ἀπανταχοῦ ἄοράτως διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, μανθάνων τὰ πάντα καὶ συνέχων ἐν εὐλαθείᾳ καὶ φόβῳ μεγάλους τε καὶ μικρούς.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον εἶχεν ὀργανωθῇ ἀντίπαλον τῶν Ἑλλήνων κράτος ὑπέρτερον ἀπάντων τῶν προγεγενημένων κατὰ τε τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν δύναμιν. Καὶ αἱ μὲν ἰωνικαὶ παράλιοι καὶ νησιωτικαὶ πόλεις, ὧν ἡ κτῆσις εἶχε συμπληρωθῇ ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς πλείστου λόγου ἀξίας Σάμου, ἀπετέλουν ὑπὸ τὸ ὄνομα Γιουνὰ ἰδίαν σατραπείαν, ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς Λυκίας μέχρι τοῦ Ἑλληςπόντου. Δευτέρα δὲ σατραπεία περιελάμβανε τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἔχουσα ἔδραν τοῦ σατράπου τὸ Δασκύλειον. Ἡ δὲ Μυσία εἶχε πρωτεύουσαν τὰς Σάρδεεις, καὶ ἡ Κιλικία μετὰ τῶν κατὰ τὴν παραθαλασσίαν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπέκειτο εἰς τὸν σατράπην τῆς Ταρσοῦ². Αἱ δὲ διὰ

¹ [Ἡροδότου III, 89].

² Ἰδὲ παρ' Ἡροδότῳ (III, 90) τὸν κατάλογον τῶν περσικῶν σατραπειῶν ἡ ν ο μ ω ν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διωκοῦντο δ' οἱ νομοὶ οὗτοι τὸ ἕξῃς ὑπὸ σατραπῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως [κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρότερον σύστημα, καθ' ὃ ἡ διοίκησις τῶν περσικῶν κτήσεων ἀφίνετο εἰς τοὺς προτέρους ἐν αὐταῖς ἡγεμόνας].

φοροι πόλεις ἔμειναν μὲν αὐτόνομοι, ἀλλ' ἐπετηρεῖτο ὁ ἐν αὐταῖς πολιτικὸς βίος, καὶ ἐλαμβάνετο φροντίς, ὥπως ἐν ταῖς ἀξίαις λόγου πόλεσι κατέχωσι τὴν ἀρχὴν ἄνδρες ἀξιοὶ ἐμπιστοσύνης, ἄνδρες ἀνυψωθέντες μὲν ὡς ἀρχηγοὶ φατριῶν μετὰ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, ἔπειτα δὲ διατηρήσαντες τὴν δύναμιν αὐτῶν τῇ βοήθειά τῶν Περσῶν, καὶ διὰ ταῦτα εἰδότες ἄριστα, ὅτι ἡ κυριαρχία αὐτῶν ἔμελλε ταχέως νὰ λήξῃ εὐθύς ὡς οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ περιχώρῳ σταθμευουσῶν στρατιῶν τοῦ βασιλέως ἤθελον ἄρει τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ τύραννοι τυγχάνοντες τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου βασιλέως ἦσαν ὁ Ἰστιάσιος ἐν Μιλήτῳ, Αἰάκης ὁ διάδοχος τοῦ Συλοσῶντος ἐν Σάμῳ, ὁ Στράτις ἐν Χίῳ, ὁ Λαοδάμας ἐν Φωκαίᾳ, ὁ Ἀρισταγόρας ἐν Κύμῳ καὶ ἄλλος ὁμῶς νυμος ἐν Κυζίκῳ, ὁ Δάφνης ἐν Ἀβύδῳ, ὁ Ἰπποκλὸς ἐν Λαμφάκῳ καὶ ἄλλοι πολλοί, πάντες ἄνδρες ἀξιοὶ λόγου ἀναδεικνυόμενοι ὠφελιμώτατοι εἰς τὸν Δαρείον λόγῳ τε καὶ ἔργῳ. Καὶ πράγματι, ἐπειδὴ ἤλπιζον νὰ ἰδρύσωσι δυναστείας ἐν ταῖς πατρίοις πόλεσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ἐμερίμων μὲν ἐν τῷ ἰδίῳ ἑαυτῶν συμφέροντι περὶ τῆς διὰ παντὸς τρόπου συντηρήσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης ἐν ταῖς πόλεσιν ὧν ἦρχον, ἐπροθυμοῦντο δὲ καὶ ἄλλως νὰ παρέχωσι παντοίας ὑπηρεσίας εἰς τὸ περσικὸν κράτος.

Καὶ ἦτο μὲν διαρκὲς μέλημα τοῦ Δαρείου ἡ διάταξις τῶν τῆς πολιτείας, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο ὁμῶς νὰ περιορισθῇ εἰς μόνον τὰ κατ' αὐτήν. Ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀναδειχθῇ διὰ πολεμικῶν ἔργων ἀξίος διάδοχος τοῦ Κύρου τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὑπῆρχον οἱ φρονούντες, ὅτι ἡ ὅλη αὐτοῦ πολιτεία ἐστερεῖτο τολμῆς καὶ πρωτοβουλίας. Ἄλλως δ' ἐξῆγεν αὐτὸν τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἡρέμου βίου ἡ φιλοδοξία τῆς συζύγου Ἀτόσσης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κύρου, ἥτις ἐθεώρει ἑαυτὴν συνδέουσαν τὴν ἀρχαιοτέραν ἐπὶ τοῦ θρόνου δυναστείαν πρὸς τὴν νεωτέραν καὶ ἡσθάνετο ἐν ἑαυτῇ τὸν προορισμὸν νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ περσικῷ κράτει θεμελιωθείσης φιλοπολέμου ὁρμῆς ¹.

¹ Ἡροδότου III, 134. VII, 3.

Ἄλλ' ὅμως αἱ στρατεῖαι τοῦ Δαρείου φέρουσιν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Διδαχθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας τῶν προκατόχων, ἐζήτησε νάποφύγῃ οὐ μόνον κατακτήσεις ἀθρόας, ἀλλὰ καὶ στρατείας ἡπειρωτικές. Πρόγραμμα δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ κατὰ μικρὸν ἐπέκτασις τῶν ὁρίων τοῦ κράτους· καὶ ἡ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως νέων κατὰ θάλασσαν ὁδῶν ἐπαύξεισι τῆς διεθνοῦς αὐτοῦ ἐπικοινωνίας. Καὶ πρὸς μὲν ἀνατολὰς τὸ σχέδιον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ μέχρι τῶν Ἰνδικῶν ὁρέων ἐπέκτασις τοῦ κράτους, ἡ εἰς αὐτὸ συμπερίληψις τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰνδοῦ διαρρεομένης χώρας μέχρι τῶν συνόρων τῆς ἐρήμου καὶ ἡ παράδοσις τῆς μὲν χώρας τοῦ Ἰνδοῦ εἰς τὸ μέγα ἐμπόριον τὸ δι' ἐμπορικῶν συνοδιῶν διεξαγόμενον, τοῦ δὲ ποταμοῦ εἰς τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ὡς νότιον μὲν ὄριον τοῦ βασιλείου διέγνω τὴν ἔρημον τῆς Ἀραβίας, ὡς βόρειον δὲ τὰς χέρσους τῶν Τουρανίων λαῶν. Ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς δὲν ὑπῆρχε φυσικὸν ὄριον, ἐπειδὴ αἱ στενα θαλάσσαι κέλευθαι ἐφαίνοντο οἷον εἰ προκαλοῦσαι πρὸς διαπεραιώσιν εἰς τὴν ἀντιπέραν κειμένην ἡπειρον, ἧς ἡ καθυπόταξις ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα τῶν τέως γενομένων κτήσεων. Καὶ οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ Θρᾶκες εἶχον ἤδη ὑποταχθῇ εἰς τὸν Δαρείον, περὶ δὲ τῶν θησαυρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Θράκης ἐμαρτύρουν τὰργυρᾶ νομίσματα τῆς Θάσου. Ἀλλ' ἰδίως ἐδελέαζον αὐτὸν τὰγγέγματα περὶ τοῦ χρυσοῦ τῶν Σκυθῶν¹, περὶ τῶν μεγάλων πλωτῶν ποταμῶν τῆς χώρας αὐτῶν, οἵτινες ἐλέγοντο ἐκβάλλοντες εἰς εὐρεῖαν θαλασσίαν λεκάνην. Ἐκεῖ ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ νοίξῃ νέας ἐμπορικὰς ὁδοὺς καὶ ὅτι, ἐκστρατεύων κατὰ μῆκος τῶν παραλίων καὶ κατὰ θάλασσαν ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ παρακολουθοῦντος στόλου, θὰ κατάρθονε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸ βασιλεῖον πλείστας ὅσας ἀξίας λόγου πόλεις. Στίφη δὲ Σκυθῶν, ὑπηρετούντων ἐν τῇ στρατιᾷ τοῦ Δαρείου, ὑπέσχοντο νὰ διευκλύνωσι τὴν στρατιάν. Μετὰ πρόχειρον δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριαράμνου ἐξέτασιν τῶν ἀκτῶν ἀπεφάσισε νὰ νάλαβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς μεγάλης ἐκστρατείας, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἤγοντο αἱ στρατιαὶ τῆς

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 631.

προσθίας Ἀσίας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρον. Ἐπεχειρήθη δ' ἡ ἐκστρατεία αὕτη περὶ τὸ 513 π. Χ. (Ὀλυμπ. 66,4).

Οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως ἐκάλεσαν τὸ πρῶτον εἰς τὰ ὅπλα πάσας τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ ἀναδιοργανωθέντος βασιλείου· ἰδίως δ' ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἰωνίας ἀνεπτύχθη ἀπίστευτος δραστηριότης. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον οἱ πόροι ἐξ ὧν καὶ μόνων ἡδύναντο νάπεκδέχεται ὁ Δαρεῖος ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· ἐξ αὐτῆς δὲ κυρίως εἶχεν ἀφορμηθῇ ἡ πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν ἐκείνην παρόρμησις. Καὶ δὴ οἱ μὲν τύραννοι τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἥλπιζον νὰ τύχωσι κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην εὐκαιρίας, ὅπως ἀνθ' ὑπηρεσιῶν παρεχομένων ἀξιοθῶσι τιμῶν καὶ ἀμοιβῶν, αἱ δὲ πόλεις αὐταὶ ἦσαν ἐπὶ τοσοῦτον συνδεδεμέναι πρὸς τὸν Πόντον, ὥστε ἄνευ τῆς ἀδιακόπου μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνίας δὲν ἡδύναντο νὰ ὑπάρχωσιν. Ἡλπιζον δὲ, ὅτι διὰ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου ἔμελλον νὰποδῶσιν ἔτι μᾶλλον κύριαι τῆς χώρας καὶ ἀπαλλαγῶσι τῶν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν Σκυθῶν καταβαλλομένων φόρων καὶ τοῦ διαρκοῦς φόβου τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν. Ἡλπιζον δὲ τέλος, ὅτι θὰ ἡδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐμπορικὰς αὐτῶν σχέσεις πέραν τῆς στενῆς λωριδος τῶν ἀκτῶν μετὰ πλείονος ἀσφαλείας. Ἐντεῦθεν ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ συμπάσης τῆς Ἰωνίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην, ἥτις ἔλαβε σχεδὸν ὅψιν ἐπιχειρήσεως ἐθνικῆς τῶν Ἰώνων. Οἱ Ἴωνες δυνάσται ἀπετέλεσαν τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τοῦ μεγάλου βασιλέως, πᾶσα δὲ ἡ ἐν Ἰωνίᾳ ἀναπτυχθεῖσα πρακτικὴ πεῖρα, καλλιτεχνία καὶ τεχνικὴ ἐμπειρία, ἄσκησις καὶ δεξιότης περὶ τὴν ναυτιλίαν ἐφαίνετο συγκομισθεῖσα καὶ προσδεύσασα οἰονεὶ μόνον ὅπως ἐξυπηρετηθῇ δι' αὐτῆς ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐπιχειρήσει ὁ μέγας βασιλεύς. Οὐδέποτε δὲ μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας εἶχον ἐπιδειχθῇ οὕτω καταφανῶς καὶ τελείως αἱ ὅλαι δυνάμεις ὥς ἡδύναντο νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ἡ Ἰωνία.

Ἄλλ' αἱ ἐμπορικαὶ ἐκεῖναι πόλεις διὰ τῆς παρεχομένης εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν συνδρομῆς ἐκείνης ἐχορήγουν συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὰ μέσα τῆς καθυποτάξεως τῶν ἐν ταῖς ἀντιπέραν

ἄκταῖς τοῦ Αἰγαίου ἐλληνίδων πόλεων καὶ συνεπεκοῦρου ἐἰς τὴν ὁσημέραι μείζονα περιστολὴν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἐφαίνοντο ἀδιαφοροῦντες οἱ Ἴωνες. Ἀπ' ἐναντίας δ' εἶνε ἀναμφήριστον, ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς Ἰωνίας, καὶ ἰδίως οἱ Σάμιοι, οἵτινες ἄλλως εἶχον περιέλθει ἤδη πρότερον ἐἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς δωρικὰς ἀποικίας¹, ἔβλεπον εὐχαρίστως, ὅτι πρῶται πόλεις, καθ' ὧν ἔμελλε νὰ κατευθυνθῇ ἡ ἐκστρατεία, ἦσαν αἱ δύο ἀποικίαι τῶν Μεγαρέων, ἡ Χαλκηδὼν καὶ τὸ Βυζάντιον. Οὕτως αἱ πρῶται ἐλληνίδες πόλεις τῆς δυτικῆς ἡπείρου παρεδόθησαν ἐἰς τοὺς βαρβάρους ὑπὸ Ἑλλήνων, καὶ ὁ Μανδροκλῆς, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σαμίων μηχανικῶν, τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ πηλοῦσαν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου γέφυραν, δι' ἧς ὁ δεσπότης τῆς Ἀσίας ἐπέβαλλε τὰ πρῶτα δεσμὰ ἐἰς τὴν Εὐρώπην, δὲν ὤκνησε νὰ θεωρήσῃ μεγαλοῦργημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἀναθέσῃ ἐἰς τὸ ἐθνικὸν ἱερὸν τῶν Σαμίων ζωγραφίαν παριστάνουσαν τὴν ἐκ πλοίων γέφυραν καὶ τὴν διάβασιν τοῦ στρατεύματος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου βασιλέως². Καὶ ὁ Δαρεῖος δ' αὐτὸς, ὅτε ἔστη κατὰ τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ Ἑλληνες ναυτίλοι εἶχον ἰδρύσει βωμὸν ἐἰς τὸν Οὐρίον Δία³, ἐθεάσατο τὸ πρῶτον τὴν θάλασσαν καὶ τὰς πολυανθρώπους παραλίας τοῦ Πόντου, ἔστησε πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης ὥρας δύο στήλας, ἐφ' ὧν ἐν σφηνοειδεῖ περσικῇ γραφῇ καὶ διὰ γραμμάτων ἐλληνικῶν κατηριθμοῦντο τὰ ὑπ' αὐτὸν στρατεύσαντα ἔθνη. Ἡ διγλωσσία δὲ αὕτη τῶν ἐπιγραφῶν ἐμαρτύρει, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς ἐθεώρει τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν περσικὴν ἅμα καὶ ἐλληνικὴν.

Ἐτράπη δὲ τὸ πρῶτον ἐπὶ τὸν Ἴστρον. Τὰ πλοῖα τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου διὰ κελεύθων γνωρίμων διεπεραιώθησαν ἐἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἴστρον, ὅπως πῆξωσι γέφυραν ὑπερθεῖν τοῦ μέρους ἐνθα διχάζεται ὁ ποταμός. Ἐν τούτοις δ' ὁ κατὰ γῆν στρατὸς προ-

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 201.

² Ἡροδότου IV, 87.

³ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 404.

εχώρησε διὰ τῆς χώρας τῶν Θρακῶν καὶ Γετῶν, αὐξανόμενος καὶ πληθυνόμενος ὑπὸ τῆς συρροῆς τῶν φύλων ἐκείνων ὧν οἱ ἀρχηγοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ συμμετάσχωσι τῆς στρατείας. Τῶν φύλων δὲ τούτων ὑπῆρξαν καὶ οἱ Δόλογχοι, οἵτινες ὑπὸ τοὺς ἐκ τοῦ ἄττικοῦ οἴκου τῶν Κυψελιδῶν ἡγεμόνας αὐτῶν ὤκουσαν ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλληςπόντου διαβρεχομένης θρακικῆς χερσονήσου¹. Κατὰ δὲ τὸ στενότατον τοῦ ἰσθμοῦ αὐτῆς μέρος εἶχε κτίσει ὁ Μιλτιάδης ἐγκάρσιον τεῖχος, ὅπως προφυλάττῃ τὸ μικρὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς χερσονήσου κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ. Εἶχε δὲ πειραθῇ νὰ ἐγκαταστῇ καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιπέρας ἀκτῆς, καὶ εἶχεν οὕτω συνάψει σχέσεις πρὸς τὸν Κροῖσον, ὅστις ἐξετίμα προσηκόντως τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀθηναίου ἡγεμόνος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οὕτω φιλικαὶ ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῶν δύο συμμάχων, ὥστε, ὅτε ποτὲ ὁ Μιλτιάδης ἐξωγρήθη ὑπὸ τῶν Λαμφακηνῶν, ὁ Κροῖσος ἠπείλησεν, ὅτι θὰ καταστρέψῃ τὴν πόλιν αὐτῶν, ἂν δὲν ἀπολύσωσι πάραυτα τὸν αἰχμάλωτον². Τὸν δὲ ἄτεκνον Μιλτιάδην διεδέχθησαν οἱ ἀνεψιοὶ αὐτοῦ, οἱ υἱοὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου φονευθέντος Κίμωνος³, πρῶτος μὲν ὁ Στῆσαγόρας, ἐφ' οὗ ἐξηκολούθησαν οἱ πρὸς τὴν Λάμφακον ἀγῶνες, ἔπειτα δὲ Μιλτιάδης ὁ νεώτερος. Οὗτος περιεστοιχίσθη μὲν ὑπὸ σωματοφυλάκων, ἐνεφορεῖτο δὲ τοῦ τολμηροῦ σχεδίου νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς περικειμένας ἀκτὰς καὶ νήσους, ὅτε προκατέλαβεν αὐτὸν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου καὶ ἠνάγκασεν ἄκοντα νὰ γείνῃ ὄργανον ξένων κατακτητικῶν σχεδίων.

Παρὰ τὸν Ἰστρον ἦλθον πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ δύο τμήματα τῆς στρατιᾶς τῶν Περσῶν, ὁ δὲ στόλος ἀνέπλευσε τὸν ποταμὸν εἰς διάστημα πλοῦ δύο ἡμερῶν. Εἶνε δὲ πιθανώτατον, ὅτι ὁ συνेतὸς Δαρεῖος οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἰστρον ὄριον τοῦ βασιλείου ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει, ὡς ὄριον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο ὁ Ἰνδός. Ἡ δ' ἐκ πλοίων γέφυρα ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ μό-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 535.

² Ἡροδότου VI, 37.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 569.

νον πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἐπὶ τοῦ μεγάλου ποταμοῦ κυριαρχίας τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ πρὸς διάδοσιν τοῦ τρόμου τῶν ὅπλων αὐτοῦ ἀνὰ τὰς παριστρίους χώρας. Ὅτι δὲ δὲν ἐσκόπει νὰ προβῇ πέραν τοῦ ποταμοῦ ἄνευ καταλογισμοῦ καὶ ἀσκόπως, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς προθεσμίας ἣν ἔταξεν, ὀρίσας ὅπως ἀναμείνωσι παρὰ τὴν γέφυραν τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἐπὶ δύο τὸ πολὺ μῆνας. Ὁ Δαρεῖος προετίθετο ἐξερεῦνῃσιν τῶν πέραν τοῦ ποταμοῦ χωρῶν μᾶλλον ἢ κατὰκτησιν αὐτῶν. Ἦθελε νὰ κατοπτρεύσῃ τὴν χώραν, ἅμα δὲ νὰ ξιωθῇ τῆς δόξης, ὅτι ὡς ἐφάμιλλος διάδοχος τοῦ Κύρου διέδωκεν ἔντιμον διὰ περσικῶν ὅπλων τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τῶν Περσῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις τοῦ Τουράν.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν διαπεραίωσιν τοῦ ποταμοῦ ἀπεσφάλησαν τῆς ὁδοῦ αἱ στρατιαὶ καὶ περιεπλάκησαν εἰς χέρσους ἀβάτους, παραχθεῖσαι ὑπὸ τῶν περιπλανωμένων στιφῶν τῶν Σκυθῶν. Ὑπέστησαν δὲ μεγάλα δεινὰ, καὶ ὁ Δαρεῖος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐντὸς τῆς τεταγμένης διμήνου προθεσμίας. Ἐνεκα δὲ τῆς καθυστερήσεως ταύτης, εἰς τοὺς Ἴωνας τυράννους, οὓς εἶχεν ἀφήσει ὁ μέγας βασιλεὺς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ πρὸς φύλαξιν τῆς γεφύρας, ὑπέβλήθη ἡ πρότασις νὰ διαλύσωσι τὴν γέφυραν, νὰ προδώσωσι τὸν βασιλέα καὶ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως ἄνευ ἰδίου κινδύνου ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ὅλης στρατιᾶς τοῦ βασιλέως. Πασῶν τῶν συνωμοσιῶν ἐξ ὧν εἶχεν ἀπειληθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ Δαρείου αὕτη ἦτο ἡ κινδυνωδεστάτη. Καὶ προεκλήθη μὲν αὕτη ἐν μέσῳ τῶν φύλων ἅτινα τελευταῖα εἶχον ἐξαναγκασθῇ νὰκολουθήσωσι τὸν μέγαν βασιλέα, εἰσηγητὴς δὲ τῆς προτάσεως ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος Μιλτιάδης, ὅστις διὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν ἔβλεπε ματαιούμενα ἅπαντα αὐτοῦ τὰ σχέδια. Ἦθελε δὲ πάντως τὸ σχέδιον ἐκεῖνο ἐκτελεσθῇ, συνεπιφέρον ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προσδοκώμενα μέγιστ' ἀποτελέσματα, ἂν μὴ καὶ ἐνταῦθα ἴσταντο Ἕλληνες ἀντιμέτωποι Ἑλλήνων. Ὁ Ἰστιάς ἡγόρευσε πρὸς τοὺς τυράννους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τοὺς διοικοῦντας τὰς ἐλληνίδας πόλεις ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Δαρείου. Ἐπεισε δ' αὐτοὺς εὐκό-

λως, ὅτι ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀρχὴ ἐν Μιλήτῳ, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τῶν λοιπῶν τυρράνων εὐρίσκετο εἰς τοιοῦτον στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὴν βασιλικὴν δύναμιν, ὥστε ὁ ὄλεθρος αὐτῆς ἔμελλε νὰ εἴνε ὄλεθρος καὶ ἐαυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλως οἱ Ἴωνες ἐν ταύτῃ τῇ εἰς τὰς βορείους χώρας ἐκστρατεία οὐδὲν ἄλλο ἀπεξεδέχοντο πλὴν δόξης καὶ κέρδους καὶ πλὴν τούτου ἐκαρᾶδόχουν ἐξ αὐτῆς μεγάλας ὠφελείας ὑπὲρ τοῦ ἐμπορίου αὐτῶν, διὰ ταῦτα ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ἰστιαίου, ὁ δὲ Δαρεῖος, σωθεὶς δι' αὐτοῦ, ἐπέστρεψε μετὰ τῶν λειψάνων τῆς στρατιᾶς αἰσίως εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς πολέμους τῶν Περσῶν οὐδὲ λόγου ἀξία ἦτο ἡ ἀπώλεια ἀνθρώπων, καίπερ πλείστων ὅσων ὑπαρξάντων τῶν θυμάτων, ἡ σκυθικὴ ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου ἐξυμνήθη, ὡς εἰκὸς, ὡς ἀριστεία τοῦ βασιλέως. Πράγματι δὲ τὸ βασιλεῖον τῶν Ἀχαιμενιδῶν εἶχε μεγάλως εὐρυνθῇ δι' αὐτῆς, καὶ ὁ μὲν Ἑλλήσποντος καὶ ὁ Βόσπορος εἶχον παύσει ἀποτελοῦντες πολιτικὰ σύνορα, ὁ δὲ Ἴστρος ἐθεωρήθη τὸ σύνορον τοῦ περσικοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἐπεβάλλετο ἀκόμη μεγάλη ἐργασία πρὸς διάταξιν τῶν μεγάλων χωρῶν τῶν περιλαμβανομένων ἐντεῦθεν τοῦ ὀρίου ἐκείνου καὶ διαρρύθμισιν αὐτοῦ ὡς σατραπείας περσικῆς καὶ πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ ἀξιωματος τοῦ μεγάλου βασιλέως. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἀφῆκεν ὁ Δαρεῖος ἐν τῇ χώρᾳ μετὰ στρατιᾶς ὀγδοηκοντακισχιλίων ἀνδρῶν τὸν Μεγάβαζον, ὃν ὁ βασιλεὺς ἡξίου ἰδίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἐτίμα ὑπερόχως ὡς ἓνα τῶν ἱκανωτάτων πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ στρατηγῶν αὐτοῦ. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς διεπεραιώθη τὸν Ἑλλήσποντον ἐν Σηστώ, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἄνω Ἀσίαν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐφρόντισε διὰ παντὸς τρόπου περὶ ἐξασφάλισεως τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ πορθμοῦ δι' ἐνδεχομένην περίπτωσιν ἐπιθέσεως τῶν Σκυθῶν κατὰ τῆς Ἀσίας ἐνεκα λόγων ἐκδικήσεως. Καὶ πράγματι μακρὸν ἔτι χρόνον μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν ἐξηκολούθησεν ὁ παροξυσμὸς τῶν Σκυθῶν, οἵτινες οὐδαμῶς ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ποδεχθῶσιν ὡς σύνορον τὸν Ἴστρον· ἀπ' ἐναντίας δὲ κατὰ τὰ προεχθῆ ἔτη σκυθικὰ στίφη ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς μέχρι

τοῦ Αἰγαίου οὕτως, ὥστε ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη ἕνεκεν αὐτῶν νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τὸ κράτος αὐτοῦ.

Τοῦ δε Μεγαβάζου διπλοῦν ὑπῆρξε τὸ πολεμικὸν ἔργον, ἀναγκασθέντος νὰναλάβῃ ἀγῶνας τοῦτο μὲν πρὸς τὰ ἰθαγενῆ ἔθνη, τοῦτο δὲ πρὸς τὰς ἐλληνίδας πόλεις τῶν παραλίων ¹. Ἀλλὰ μόνον αὐταὶ ἀντέταξαν εἰς αὐτὸν ἀντίστασιν σθεναράν, ἰδίως δὲ ἡ ἀποικία τῶν Σαμίων Πέρινθος ², ἥτις, ἐκτισμένη ἀνδροειδῶς ἐπὶ τινος χειρσότησου τῆς Προποντίδος, ἔκειτο ἐν χώρῳ ἀρίστῳ πρὸς ἄμυναν. Ἀλλ' ἦτο ἤδη ἐξησθενημένη ἕνεκεν ἐπιδρομῶν τῶν Παιόνων, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ὑπερτέρας δυνάμεις τοῦ Μεγαβάζου. Οὕτω δ' ἔχων οὗτος ἀσφαλῆ τὰ νῶτα εἰσώρμησε πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν καθ' αὐτὸ Θράκην, ἥς οἱ κάτοικοι ἦσαν διηρημένοι εἰς οὕτω πολλὰ φύλα, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἀντίστασις κρατερά. Ἰσχυρότατος δὲ τῶν λαῶν τούτων ἦτο ὁ τῶν παρὰ τὸν Στρυμόνα οἰκούντων Παιόνων, οἵτινες ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τοὺς Φρύγας καὶ Τρῶας. Καὶ αὐτοὶ δὲ, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ πόλεμοι αὐτῶν πρὸς τοὺς Περινθίους, ἠγωνίζοντο ἐν τῷ τότε χρόνῳ περὶ ἐπαυξήσεως τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ περὶ θαλασσοκρατίας. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν ἀνεκόπη βιαίως, διότι οὐ μόνον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποταγῶσιν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ὅσοι αὐτῶν κατὰ κέλυσμα τοῦ Δαρείου μετωκίσθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ³.

Οὕτως ἡ στρατιὰ τοῦ Μεγαβάζου προεχώρησε μέχρι τοῦ Στρυμόνος, ὅστις διὰ τοῦ πλήθους τῶν ὑδάτων, τῆς εὐρείας καλαμώδους λίμνης ἣν διαρρέει καὶ τοῦ βαθέος κόλπου, εἰς ὃν ἐκβάλλει κάτωθεν τοῦ Παγγαίου, ἀποτελεῖ εὐδιάκριτον ὄριον ἐν τῇ θρακικῇ παραλίῳ χώρῃ. Καὶ δὲν κατῴρθωσεν μὲν ὁ Μεγαβάζος νὰ ὑποτάξῃ οὔτε τὰ ὀρεινὰ φύλα τοῦ Παγγαίου, οὔτε τὰ ἐν τῇ Πρασιᾷδι λίμνῃ ἐπὶ ἱκρίων ἐκτισμένα χωρία. Ἀλλ' ὅμως ἔστειλεν ἀγγέλους καὶ εἰς τοὺς ἀπωτέρους λαοὺς, ὅπως διενεργήσῃ τὴν καὶ ὑπὸ τῶν οἰ-

¹ Περὶ τῆς πολεμικῆς ἐνεργείας τοῦ Μεγαβάζου ἴδε *Ἡροδότου* V, 1 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 197.

³ *Ἡροδότου* V, 13 κ. ἑ.

κούντων πέραν τοῦ Στρυμόνος καθυπόταξιν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Τῶν δὲ χωρῶν τῶν πέραν τοῦ ποταμοῦ κυριωτάτη ἦτο τὸ βασιλεῖον τῶν Μακεδόνων, οὗ ἤρχεν ὁ Ἀμύντας¹.

Κατήγετο δὲ τὸ γένος τοῦ Ἀμύντου ἀπὸ τῶν ἐν τῷ πελοποννησιακῷ Ἀργεὶ Τημενιδῶν. Ἐκεῖθεν εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ Κάρανος, πιθανῶς καθ' ὃν χρόνον ἢ κατὰ νόμον διαδοχῇ τῶν βασιλέων τοῦ Ἀργους εἶχε διακοπῇ², ἥτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, καὶ ἔδρυσε μεταξὺ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ οἰκούντων ὀρεινῶν λαῶν βασιλικὴν δύναμιν κληροδοτηθεῖσαν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ. Ἡ δὲ καθιδρυθεῖσα ἐξουσία δὲν ὑπῆρξε δεσποτική, ἀλλὰ βασιλεία ρυθμιζομένη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ νόμων καὶ συνθηκῶν. Ἡ ὅλη δ' ἱστορία τοῦ βασιλείου συνάπτεται πρὸς τὸ γένος τῶν Τημενιδῶν, καὶ ἄρχεται διὰ τοῦ Περδίκκου, ὅστις ἐκ τῆς ὀρεινῆς καὶ ὀχυρᾶς πόλεως Αἰγῶν προεχώρησεν εἰς τὴν κάτω Μακεδονίαν, τὴν ἀρχαίαν Ἡμαθίαν, ἧς ἡ κατὰκτησις εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς βασιλικῆς δυνάμεως τῶν Τημενιδῶν. Ἀλλ' ἐν τούτοις παρῆλθεν εἰς ὅλος αἰὼν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Περδίκκου, καὶ αἱ περαιτέρω πρόοδοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀνεχαιτίζοντο ὑπὸ ἀπαύστων πολέμων πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς. Ἐνέκειντο δ' οἱ Ἰλλυριοὶ ἀπειλητικοὶ περὶ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου, οὐ μὴν ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μέγα μέρος τῶν κατοίκων, ἀνθιστάμενον μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Πρῶτος δὲ Ἀμύντας ὁ πέμπτος μετὰ τὸν Περδίκκην βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ κινηθῇ ἐλευθερώτερον καὶ ἀσχοληθῇ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ συνδέσας σχέσεις πρὸς τοὺς Πεισιστρατίδας καὶ δωρήσας εἰς τὸν ἑκπρωτον Ἰππίαν τὴν περὶ τὸν Ἀνθεμουῦντα χώραν ἐν τῷ θερμαϊκῷ κόλπῳ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς δι' αὐτοῦ ἐπεκτάσεως εἰς τὴν παραθαλασσίαν, καθ' ἃ εἶχε πράξει ὁ Γύγης διὰ τῆς βοηθείας τῶν Μιλησίων. Ἐν

¹ Περὶ Μακεδονίας ἴδε κατωτέρω τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ἐκδόμου βιβλίου τῆς μετὰ χεῖρας Ἱστορίας.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 360.

τῷ οἴκῳ τοῦ Ἀμύντου ἐδέσποζεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐνστερνισθῆ αὐτὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς, καὶ ἐφρόνει, ὅτι τὸ μέλλον τῆς Μακεδονίας ἐνέκειτο εἰς τὸν σύνδεσμον αὐτῆς πρὸς τὰς ἐλληνίδας πόλεις. Διὸ, ἐν ᾧ ὁ γηραιὸς βασιλεὺς ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐπίστευσεν, ὅτι ὥφειλε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην, ὁ φλογερὸς νεανίας διεπνέετο ὑπὸ αἰσθημάτων ὅλως διαφόρων. Καὶ δὴ ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη ἐπὶ ταῖς ἀξιώσεσι τῶν Ἀχαιμενιδῶν, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐξαρτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἀπὸ τῶν τυχῶν βασιλείου Ἀσιατικοῦ, καὶ ἐπὶ τῇ ἀνατολικῇ ὑπερφορσύνῃ τῶν πρέσβειων αὐτῶν ὑπὸ ἀγανακτήσεως τοιαύτης, ὥστε προεκάλεσε τὸν φόνον αὐτῶν ἐν τῷ γυναικωνίτῃ τοῦ πατρός. Ἄπαντες δ' οἱ θεράποντες αὐτῶν καὶ ἡ πομπώδης παρασκευὴ περιῆλθον εἰς τοὺς Μακεδόνας. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ἐπηκολούθησεν εἰρηνικὴ συνεννόησις πρὸς τοὺς Πέρσας, οἵτινες δὲν εἶχον τό γε νῦν ἔχον τὴν δύναμιν νὰ μεταχειρισθῶσι βίαν. Ὁ Ἀμύντας ἔδωκε γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν Δαρεῖον, τὸ δὲ βασίλειον τῶν Περσῶν ἐπεξετάθη κατ' ὄνομα μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας. Ὅλα τὰ βόρεια τῆς ἐλληνικῆς ὀρεινῆς χώρας ἦσαν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας· ὡς δέ ποτε οἱ Δωριεῖς εἶχον προχωρήσει ἐκ τῆς Μακεδονίας πρὸς νότον, οὕτως ἤθελον καὶ τώρα οἱ βάρβαροι νὰ κατέλθωσιν ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ πρὸς τὰ κάτω, ὅπως περιζώσωσι τὸ Αἰγαῖον καὶ ἐκ δυσμῶν διὰ τῆς δυνάμεως αὐτῶν.

Οἱ δὲ φιλόδοξοι τύραννοι τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἐνεθάρρουν ταῦτα τὰ σχέδια, ἰδίως δὲ ὁ τύραννος τῆς Μιλήτου Ἰστιάος, ὅστις ὡς ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ διασώσει τοῦ βασιλέως καὶ τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ εἶχε ζητήσει καὶ λάβει τὴν περὶ τὴν Μύρκινον παρὰ τὸν Στρυμόνα χώραν, ἧς ἡ κατοχὴ παρείχεν εἰς τὸν πονηρὸν ἡγεμόνα ἐλπίδας κερδῶν πλουσιωτάτων. Καὶ δὴ ἐνταῦθα εἶχε χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρεῖα, εἶχε δὲ καὶ ἀνεξάντλητον πηγὴν ξυλείας καὶ ἀκτὴν πολυλίμενον. Ἐνταῦθα ἐπίστευεν, ὅτι ἤτο ἱκανῶς μακρὰν τῶν Σούσων· ἄρα ἡδύνατο νὰ ὀρᾷ ἐλευθέρως, μὴ βλέπων ταρασσομένους

τοὺς κύκλους αὐτοῦ. Ἐπεχείρησε δὲ τὸ ἔργον ταχέως, καὶ ἡσυχολεῖτο μετὰ σπουδῆς περὶ τὴν οἰκοδομὴν περιδόλου τειχῶν καὶ τὴν κτίσιν πόλεως μεγάλης, ἣτις ἔμελλε νὰ γείνη νέα Μίλητος, ἐντευκτῆριον τῶν περιόικων φύλων, πρωτεύουσα τοῦ θρακικοῦ πελάγους. Ἐξ αὐτῆς δὲ, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐτησίων ἀνέμων τοῦ βορρᾶ, ὧν ἡ σημασία διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Αἰγαίου πάντως δὲν διελάνθανεν αὐτὸν, ἤθελε νὰ κατακτήσῃ τὰς νοτίους πόλεις. Ἀλλὰ τότε ἐπέστρεψεν ὁ Μεγάβαζος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἐκ τῆς ἐπὶ τοὺς Παίονας στρατείας. Ἰδὼν δὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς παρασκευὰς τοῦ Ἰστιάου καὶ διαγνοὺς τὰ σχέδια τοῦ φιλοδόξου ἀνδρὸς, ὅστις ἦτο μισητὸς εἰς αὐτὸν ὡς Ἕλληνα, κατῴρθωσεν ἄνευ δυσκολίας νὰ ὑποκινήσῃ τὰς ὑπονοίας τοῦ βασιλέως Δαρείου. Κατ' ἀκολουθίαν δ' ὁ Ἰστιάος μετεκλήθη εἰς τὰ Σοῦσα, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ στερηθῇ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ παρουσίας, ἐκρατήθη ἐν τῇ αὐλῇ.

Τοῦ δὲ Μεγαβάζου διάδοχος ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῶν βασιλικῶν στρατιῶν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν περαιτέρω ἐπέκτασιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐν τῷ ἑλληνικῷ πελάγει ὑπῆρξεν ὁ Ὀτάνης. Οὗτος ἐκυρίευσεν τὰς δύο παρὰ τὸν Βόσπορον πόλεις, τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Καλχηδόνα, ἐπήνεγκε δὲ διὰ τῆς βίας τὴν καθυπόταξιν τῶν ἔτι ἐν τῇ Αἰολίδι ἀνεξαρτήτων πόλεων, καὶ ἔπειτα συνεμάχησε πρὸς τὸν Κώην, εἰς ὃν ὁ Δαρεῖος, εὐγνωμονῶν ἐπὶ τῇ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰστρου διατρανωθείσῃ πίστει, εἶχε δωρήσει τὴν Λέσβον. Σκοπὸς δὲ τῆς συμμαχίας ταύτης ἦτο ἡ κοινὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Αἰῆνου καὶ Ἰμβρου, ὧν ἡ Αἴηνος μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν παρεδόθη εἰς Λυκάρητον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Σαμίου Μαιανδρίου. Οὕτως οἱ Πέρσαι ἦσαν κύριοι τῆς τε Προποντίδος καὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς πορθμοῦ ὡς καὶ τῶν κυριωτάτων τῶν βορείων νήσων· κατεῖχον ἄρα τὰ σπουδαιότατα τῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ὀρμητηρίων. Ἡ δὲ φιλοδοξία τῶν Περσῶν διοικητῶν καὶ ἡ πολιτεία τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅστις ἠπένιζε πρὸς τὴν Δύσιν ἀπεριστρόφως, ἡγγυῶντο ὅτι οἱ Πέρσαι δὲν ἔμελλον νὰ περιορι-

σθῶσιν εἰς ἐκείνας μόνον τὰς κτήσεις. Εἰς δὲ τὴν περαιτέρω αὐτῶν ἐπέκτασιν συνετέλεσεν ὁ παράδοξος συνδυασμὸς μεγάλων καὶ μικρῶν γεγονότων.

Τῶν ἀκολουθησάντων τὸν τύραννον Πολυκράτην κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἀποδημίαν, καθ' ἣν ἔτυχε τοῦ θανάτου, ἦτο καὶ ὁ ἱατρὸς αὐτοῦ Δημοκλήδης. Τοῦτον κατεκράτησεν ὁ Ὀροίτης ὡς δούλον. Ὅτε δ' ὁ σατράπης ἐκεῖνος, ὅστις ἐφέρετο μετ' ἀχαλίνου ὕβρεως πρὸς τε φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ τέλος ἀπεστάτησε κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κυρίου, ἐφονεύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Δαρείου, ὁ Κροτωνιάτης ἱατρὸς, οὗ τὴν κτῆσιν εἶχον διαμφισβητήσαι αἱ πρῶται πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐλησμονήθη δέσμιος ἐν ρυπαρᾷ φυλακῇ τῶν Σάρδεων, ἀναπολῶν τὴν πατρίδα μετὰ βαρείας δυσθυμίας.

Ἄλλ' αἰφνης ἔνεκεν ἐξαρθρώσεως τοῦ ποδὸς, ἣν ὁ Δαρεῖος ὑπέστη κατὰ τὴν θήραν, ἔγεινεν ἀνὰ πᾶν τὸ βασιλεῖον ζήτησις ἀνδρῶν ἐμπείρων τῆς ἱατρικῆς, καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἱατροὶ οἱ ἐν Σούσις θεωρούμενοι οἱ ἄριστοι, εἶχον διὰ μέσων βιαιῶν συντελέσει εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιδείνωσιν τοῦ παθήματος, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐκυλινδεῖτο ἄϋπνος ἐπὶ τῆς κλίνης. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δ' ἀνάγκῃ ἐνεθυμήθησαν τὸν Κροτωνιάτην, ὅστις καὶ ἐξήχθη ἐκ τῆς ἐν Σάρδεσιν εἰρκτῆς. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἠθέλησε νᾶποκρύψει τὴν τέχνην αὐτοῦ, ἐπειδὴ οὐδεμία προσδοκία τιμῶν καὶ κέρδους ἠδύνατο νᾶ παραμυθήσῃ αὐτὸν διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος. Ἄλλ' ἡ ὑπόκρισις αὐτοῦ δὲν ἐπέτυχε. Γενόμενος δ' ἱατρὸς τοῦ βασιλέως, ἀπέβη ἀνὴρ πλούσιος, ἐπιφανὴς καὶ ἐπίζηλος, ἰδίως ἀφ' οὗ χρόνου κατάρθωσε νᾶ θεραπεύσῃ καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Κύρου πάσχουσιν ἐκ φύματος ἐπὶ τοῦ μαστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἱατρικῆς αὐτοῦ τέχνης ἐπωφελήθη μόνον, ὅπως κατορθώσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπιστροφὴν. Δὲν ἔπαυεν ἐλκύνων τὴν προσοχὴν τῆς Ἀτόσσης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα· ὅσα δὲ πλείοτερα ἤκουεν ἢ ἀνασσα περὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς δεξιότητος τῶν Ἑλλήνων, τόσῳ μᾶλλον ἐσαγήνευεν αὐτὴν ἢ σκέψις νᾶ ἴδῃ ἑαυτὴν ὑπερετουμένην ὑπὸ θεραπειῶν ἐκ τῆς Λακωνικῆς, τῆς Ἀττικῆς καὶ

τῆς Κορίνθου. Εἶχε δ' ἀποκομίσει ἱκανὴν γνῶσιν περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ὥστε νὰ πείσῃ τὸν Δαρεῖον, ὅτι, ἐπιχειρῶν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν μικρῶν πόλεων τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος, ἐλαχίστους μὲν κινδύνους ἤθελε διατρέξει, ἡδύνατο δὲ νὰ προσδοκᾷ μέγιστα κέρδη. Ὁ δὲ Δαρεῖος συνήνεσε ἀποστείλῃ εἰς τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα κατασκόπους ὑπὸ τὸν Δημοκῆδην ὡς ἡγέτην· οὕτω δ' ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχεν ἐπινοήσῃ ὁ πανοῦργος ἱατρός.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, καθ' οὓς ὁ μὲν Ἱππαρχος ἐδολοφονεῖτο ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ὁ δὲ Μανδροκλῆς ἐπήγνυε τὴν γέφυραν ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξέπλεον ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Σιδόνος δύο βασιλικαὶ τριῆρεις λαμπρῶς παρεσκευασμέναι, ὧν σκοπὸς ἦτο ἢ εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας μετὰ τιμῆς ἐπίδειξις τῆς περσικῆς σημαίας. Ἐπέβαινον δὲ τούτων τῶν τριήρων δεκαπέντε τῶν δοκιμωτάτων ἐν τοῖς Πέρσαις ἀνδρῶν, καὶ ἠκολουθοῦντο ὑπὸ φορηγίδος φερούσης πρὸς τοῖς ἄλλοις πλεῖστα ὅσα δῶρα διὰ τὸν οἶκον τοῦ ἱατροῦ. Οὗτος δὲ, ὅστις ἦτο ἅμα ὁ τε αἰχμάλωτος καὶ ὁ ὁδηγὸς τῶν συμπλωτῆρων, ἤγαγε μετὰ δεξιότητος τὸν στολίσκον διὰ τῆς βραχυτάτης ὁδοῦ εἰς τὸ τέρμα τῶν πόθων αὐτοῦ, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Καὶ αἱ μὲν τριῆρεις μετὰ τῶν ἐπιβαινόντων αὐτῶν Περσῶν κατεκρατήθησαν ἐν Τάραντι, ὁ δὲ Δημοκῆδης φυγὼν ἐξ ἐκείνης τῆς πόλεως ἔσπευσεν εἰς Κρότωνα. Ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ τῆς πατρῴου αὐτοῦ πόλεως ἠκούσθη ἔτι ἅπαξ ἡ φωνὴ τῶν Περσῶν, ἀξιούντων τὴν παράδοσιν τοῦ θεράποντος τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἐπαπειλούντων διὰ τῆς ἐκδικήσεως αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Δημοκῆδης δὲν ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν. Ἐγῆμε δ' ἐν Κρότωνι τὴν θυγατέρα τοῦ Μίλωνος, οὗ τὸ ὄνομα εἶχεν ἤδη γεῖνει δι' αὐτοῦ γνωστὸν ἐν Σούσοις. Οἱ δὲ Πέρσαι, μείναντες ἄνευ ὁδηγοῦ, περιεπλανῶντο ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει, ἕως τέλος μετὰ πολλὰς περιπετείας κατέπλευσαν εἰς τὴν πατρίδα, τυχόντες τῆς ὁδηγίας ἀνδρὸς Ταραντίνου ¹.

Οὕτως ὁ Δαρεῖος ἤδη πρὸ τῆς ἐπὶ τοὺς Σκύθας στρατείας εἶχε

¹ Ἡροδότου III, 135 [-138].

περιέλθει εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐντεῦθεν Ἑλλάδα ἐξηκολούθησαν αἱ Σάρδεις οὔσαι τὸ κέντρον τῶν σχέσεων μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων. Καὶ ἐν Σάρδεσι μὲν εἶχε καταστήσει ὁ Δαρεῖος σατράπην τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀρταφέρνην ἢ Ἀρταφρένην¹, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Μεγαβάζου Οἰβάρης εἶχε τὴν ἑδραν αὐτοῦ ἐν Δασκυλείῳ. Πρὸς δὲ τὸν Ἀρταφέρνην ἐτράπη ὁ φυγὰς Ἰππίας γινώσκων, ὅτι ὁ σατράπης εἶχεν ἐντολὴν νὰ παρακολουθῇ ἀγρύπνως πάντα τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἔλθει πρὸς τὸν Ἀρταφέρνην δι' ἀποστολῆς πρέσβειων εἰς διαπραγματεύσεις ἀποληξάσας πάραυτα εἰς ἔχθραν καὶ τέλος εἰς ῥῆξιν². Ἡ δὲ Σπάρτη εἶχεν ἐξερεθισθῇ ἐναντίον τῆς Περσίας ὑπὸ ἀποστόλων Σκυθῶν, οἵτινες εἶχον κατορθώσει νὰ πείσωσι τὸν βασιλέα Κλεομένην, παραχθέντα μετ' αὐτῶν εἰς ἀκροτοποσίαν³. Παρεσκευάσθησαν δὲ μεγάλα πολεμικὰ σχέδια, καθ' ἃ οἱ μὲν Σκύθαι ἔμελλον νὰ εἰσορμήσωσιν εἰς τὴν Μηδίαν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πόντου, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι νὰ ἐπιδράμωσιν ἐκ τῆς Ἐφέσου τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας. Ἀπασαί αἱ πολιτεῖαι καὶ ἅπαντα τὰ ἔθνη εὐρίσκοντο ἐν ταραχῇ. Ἀπαντες ἡσθάνοντο, ὅτι ἐπέκειντο γεγονότα μεγάλα, καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Δαρείου αἱ ἀντικείμεναι ἀκταὶ τοῦ Αἰγαίου περιεπλέκοντο εἰς τύχας κοινάς, ὧν ἡ ἐξέλιξις μόνον δι' αἰματηρῶν διεθνῶν πολέμων ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ.

Ἀλλ' ἐν τούτοις μετὰ τὴν εἰς Σοῦσα ἐπιστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπηκολούθησε καθολικὴ γαλήνη, διακοπεῖσα μόνον μετὰ πολλὰ ἔτη δι' ὅλως νέας καὶ ἀπροσδοκῆτου περιπλοκῆς.

¹ Περὶ τῶν τύπων τοῦ ὀνόματος ἴδε Stein Vindiciarum Herodoteorum specimen σ. 8.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 609.

³ Ἡροδότου VI, 84.

Τῶν μικρῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου τῶν καλουμένων Κυκλάδων ἅτε περιστοιχίζουσῶν οἰοῖται ἐν σεμνῷ κύκλῳ τὴν ἱερὰν νῆσον Δῆλον αἱ κυριώταται εἶναι ἡ Πάρος καὶ ἡ Νάξος¹, χωριζόμεναι ἀλλήλων μόνον διὰ στενοῦ πορθμοῦ καὶ συνανήκουσαι ἀλλήλαις καθ' ἅπαντας τοὺς χρόνους. Διὰ τοῦτο καὶ σήμερον ἀκόμη φέρουσιν ἀμφοτέραι ὁμοῦ τὸ κοινὸν ὄνομα Παροναξία. Τούτων ἡ Πάρος διακρίνεται ἤδη μακρόθεν ἐκ τῶν ὁρέων αὐτῆς, ἅτινα ὑψοῦνται διαπρεπέστατα ὥς εἰ ἤθελον νὰ κηρύξωσιν αὐτὰ τὸν πολῦτιμον θησαυρὸν, ὃν ἐγκρύπτουσι, τάνεξάντλητα λατομεῖα μαρμάρων ὠραιότητων. Εἶναι δὲ πρὸς τούτοις σπουδαιότητα ἡ Πάρος καὶ διὰ τὰς παραθαλασσίους αὐτῆς πηγὰς καὶ τοὺς βαθεῖς καὶ εὐλιμένους κόλπους. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην εἶναι ἡ Πάρος τὸ φυσικὸν συμπλήρωμα τῆς μεγαλειτέρας γείτονος νήσου. Πράγματι δ' ἡ Νάξος ἀναδύεται ἐκ τῆς θαλάσσης στρογγύλη καθ' ἅπαντα τὰ μέρη ἄνευ βαθειῶν ἐντομῶν, τὸ δὲ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὸ ἐρυμνὸν ἀναδεικνύουσιν αὐτὴν πρωτεύουσαν τῶν γειτόνων νήσων. Ἄλλως δ' ἡ φύσις ἐπρόικισεν αὐτὴν δι' ἀγαθῶν ποικιλωτάτων οὕτως, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεσαν αὐτὴν εὐλόγως μικρὰν Σικελίαν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς εὐρείας κορυφῆς τοῦ στεφανοῦντος τὴν Νάξον ὄρους εἶναι ὁραταὶ εἴκοσι νῆσοι καὶ ὑπερέκεινα, πρὸς δ' ἀνατολὰς ἐκτείνεται τὸ βλέμμα μέχρι τῶν ὀγκηρῶν ὁρέων τῆς Ἀσίας.

Μετὰ τὴν πρώιμον χαλάρωσιν τῆς περὶ τὴν Δῆλον ἀμφικτυονίας ἔζων αἱ νῆσοι καθ' ὁμάδας χωριστάς, αὐτῶν δ' ἡ Πάρος καὶ ἡ Νάξος ἐτύγχανον εὐδοκιμήσεως ἰδιαζούσης. Καὶ οἱ μὲν Πάριοι κατώρθωσαν τὴν μετὰ συνέσεως συντήρησιν τῆς πολιτικῆς τάξεως ἐν τῇ νήσῳ αὐτῶν², ἐν ᾗ ἐνδιαφερόντως ἐλατρεύετο ἡ Θεσμοφόρος Δήμητρα. Οἱ δὲ Νάξιοι ἕνεκα τοῦ μεγέθους καὶ τῶν πόρων τῆς πατρίου νήσου ἡξιώθησαν ποιᾶς τινος ἡγεμονίας, καὶ μετέσχον ζωηρῶς τῆς ἐπιδόσεως εἰς ἣν ἀνῆλθεν ἡ καλλιτεχνικὴ βιομηχανία ἡ κατὰ τὸν ἑβδομον καὶ ἕκτον αἰῶνα ἀκμάσασα ἐν ταῖς νήσοις.

¹ Grueter De Naxo insula. 1833. Curtius Naxos. Berlin 1846.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 624.

Πλὴν δὲ τοῦ πλήθους τῶν μαρμάρων εἶχον ἐν τοῖς ἐν τῇ νήσῳ ὀρυχείοις σμύριδος ἐκλεκτὴν ὕλην πρὸς ἀκόνησιν τῶν σιδηρῶν ἐργαλείων¹. Ἐπειτα δ' ἐνταῦθα ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βύζου ἐπενοήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλυάττου² ἡ τέχνη τῆς πρίσεως τοῦ μαρμάρου καὶ τῆς ἐκ μαρμάρου κατεργασίας τῶν κεράμων τῶν ναῶν, αἵτινες τέως κατεσκευάζοντο συνήθως ἐξ ὀπτῆς γῆς³. Οὕτω δὲ συμμετέσχε μὲν ἡ Νάξος τῶν ἐφευρέσεων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν ἡρεμώτερον βίον, ὃν ἡδύναντο νὰ ζήσωσιν αὐταὶ οἱ νῆσοι, δὲν ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη φατριαστικῶν ἀγώνων καὶ πολιτικῶν μεταβολῶν.

Διόκουν δὲ τὰ τῆς πολιτείας ἐν Νάξῳ τὰ κατ' ἀρχὰς τὰ γένη ὧν οἱ πρόγονοι εἶχον ὑπάρξει οἱ κτίσται τῆς πόλεως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς μεταναστάσεως τῶν Ἰώνων. Ὡκουν δ' ἐν τῇ πόλει ὁμοῦ καὶ ἐκέκτηντο περὶ αὐτὴν τοὺς ἀρίστους ἀγροὺς καὶ ἀμπελῶνας. Οἱ δὲ ἄνδρες τοῦ δήμου ἠνείχοντο τὴν προνομιοῦχον θέσιν τῶν ἐν τῷ ἄστει εὐπατριδῶν ἐφ' ὅσον χρόνον ἔζων ἐν ἐνδείᾳ. Ἀλλ' ἅμα τῇ διὰ τῆς ἐμπορίας τοῦ οἴνου καὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ εὐδοκιμουσῶν ὀπωρῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς βιομηχανίας ἐπιγινομένη διαδόσει μείζονος εὐπορίας ὁ δῆμος φρονηματισθεὶς ἐθεώρησεν ἀφόρητον τὴν ὑπερφηάνειαν καὶ τὰς ἀξιώσεις τῶν εὐπατριδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀγροτῶν εἶχεν ἀποκτήσει ἰδιάζουσαν γοητείαν ἀνὴρ καλούμενος Τελεσταγόρας, ὅστις ἡγαπᾶτο διαφερόντως ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ ἦτο μὲν εὐπορος καὶ ἐλευθέριος, εἶχε δ' ἀνοικτὴν εἰς ἅπαντας τὴν οἰκίαν. Τούτου τὸ ἀξίωμα ἐκίνησε τὴν ὀργὴν τῶν εὐπατριδῶν. Τῆς δ' ἀντιδράσεως ὀξυνομένης ὁσημέραι, ἐπῆλθον συγκρούσεις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἰδίως δ' ἐν τοῖς πρατηρίοις τῶν ἰχθύων, τῷ ζωηρῷ τούτῳ κέντρῳ πάσης πόλεως ἰωνικῆς. Ὅτε δὲ νεανίσκοι εὐποροὶ, θέλοντες νὰγοράσωσι σπάνιον τὸ μέγεθος ἰχθῶν προκα-

¹ *Πλινίου* Nat. Hist. XXXVI, 9. Naxiae cotes. *Πινδάρου* Ἰσθμ., V, 75. *Πρόλ.* Ross Inselreisen Τόμ. Α' σ. 41.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 160.

³ *Παυσανίου* V, 10, 3.

λοῦντα τὴν ὄρεξιν αὐτῶν, ἤθελον νὰ καταβιδάσωσι τὴν ζητουμένην τιμὴν, συνειθίζον οἱ πωληταὶ νὰ λέγωσιν εἰς αὐτοὺς, ὅτι προετίμων νὰ δωρήσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Τελεσταγόραν ἢ νὰ διαμικρολογῶνται περὶ τῆς τιμῆς μετ' αὐτῶν. Τέλος δ' οἱ εὐποροὶ, ἐρεθισθέντες ἐκ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τούτων τῶν λόγων, ἐμνησικακήσαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὑπὸ παροινίας καὶ ἀλαζονείας ἠτίμασαν τὸν φιλόξενον οἶκον τοῦ Τελεσταγόρου καὶ ὕβρισαν τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας¹. Ἡ δὲ βιαιοπραγία αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ ἐμφυλίων ἀγῶνων, δι' ὧν ἡ περικαλλὴς νῆσος τοῦ Διονύσου ἀπέβαλε μὲν διὰ παντὸς τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην, συμπαρεσῆρθη δὲ εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν. Αἱ δὲ πολιτειακαὶ αὐτῆς ταραχαὶ ὑπῆρξαν τὸ ἔναυσμα, ἐξ οὗ ἐξερράγησαν αἱ φλόγες τοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπειλουμένου πολέμου μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης.

Ὅτε ὁ Πεισίστρατος εἰσῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ τρίτον, ἔππευε παρ' αὐτῷ ὁ Νάξιος Λύγδαμης, ὅστις ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν εὐπόρων εὐπατριδῶν εἶχεν ἀναδειχθῆ ἰσχυρὸς στασίαρχος, ἔπειτα δ' εἶχεν ἐξωσθῆ καὶ τέλος εἶχεν ἐπιβληθῆ πάλιν εἰς τοὺς Νάξιους ὡς τύραννος ἐξ Ἀθηναίων². Συνέπραττε δὲ μετὰ τε τοῦ Πεισιστράτου καὶ τοῦ Πολυκράτους, ἀλλ' ἐξεβλήθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἐπολέμουν ἐναντίον τοῦ Πολυκράτους. Ἀλλὰ τοιαῦται βίαιαι ἀντιδράσεις δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἐπιτυχίαν διαρκῆ. Ὁ μὲν ἐναντίον ἀλλήλων παροξυσμὸς τῶν δύο τάξεων ἦτο ὑπὲρ μέτρον μέγας, οἱ δὲ διὰ τῶν ὅπλων βιαίως εἰς τὴν πόλιν κατελθόντες εὐπατρίδαι, οὓς ὁ δῆμος συνειθίζε νὰ ποκαλῇ παχεῖς, ἐμισθήθησαν διπλῶς, καὶ πρὶν ἢ παρέλθῃ χρόνος πολὺς ἐπλανῶντο καὶ πάλιν ἀπάτριδες, ἐστερημένοι τῆς ἐστίας καὶ τῆς οὐσίας. Τὴν φορὰν δὲ ταύτην ἐζήτησαν προστασίαν ἐγγυτέραν καὶ τελεσφορωτέραν, πλεύσαντες εἰς

¹ Ἀριστοτέλης παρ' Ἀθηναίῳ VIII, σ. 348. Ἡ μὲν κοινὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος εἶνε Τελεσταγόρας, ἀλλὰ γραπτέον Τελεσαγόρας.

² [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 542, 547 καὶ Τόμ. Β' σ. 202.]

τὴν Μίλητον, ἔνθα τινὲς τῶν ἐπιφανεστέρων οἰκῶν τῆς Νάξου εὐρίσκοντο εἰς σχέσεις φιλίας καὶ ξενίας πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰστιαίου. Ἄλλως δὲ οἱ Μιλήσιοι εὐρίσκοντο ἀπὸ μακρῶν ἤδη ἐτῶν συνδεδεμένοι πρὸς τὴν Πάρον.

Ἡ δὲ Μίλητος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐξαδέλφου καὶ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ τοῦ Ἰστιαίου, τοῦ Ἀρισταγόρου, ἐτύγχανε νέας ἀκμῆς, καὶ ὁ φιλόδοξος τύραννος διεκαίετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ἐπιτελέσῃ τι μέγα. Διὸ ἀπεδέχθη μετὰ φαιδρῶν ἐλπίδων τὰς παρακλήσεις τῶν Ναξίων φυγάδων· ἔβλεπε δ' ἤδη ἐν ὀνείροις τὴν Νάξον νέαν πρωτεύουσαν τῶν Κυκλάδων καὶ ἑαυτὸν στεφανούμενον ὑπὸ τιμῶν καὶ δόξης. Ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ χάριν ἑαυτοῦ καὶ μόνου, ἐπιστράτευσις δὲ τῶν δυνάμεων τῆς Ἰωνίας ἦτο δυνατὴ μόνον ἐν συνεννοήσει πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων. Διὸ σπεύδει πρὸς τὸν Ἀρταφέρνην· παριστάνει εἰς αὐτὸν τὸ ἐξαιρέτως πρὸςφορον τῆς παρεχομένης εὐκαιρίας, τὴν εὐφορίαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς νήσου, τὴν σπουδαιότητα τῆς θέσεως αὐτῆς, τὴν ἐν αὐτῇ πλησμονὴν δούλων καὶ ποιμνίων, πλοίων ἐρεσσομένων καὶ λαμπρῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων· ἐξαίρει τὸ ἀσφαλὲς τῆς ἐπιτυχίας, καὶ ὑποδεικνύει τέλος τὴν λαμπρὰν ἐπέκτασιν τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐπειδὴ μετὰ τῆς νήσου Νάξου ἔμελλον πάντως ἄνευ ἀντιστάσεως νὰ περιπέσωσιν εἰς τοὺς Πέρσας καὶ αἱ περικείμεναι νῆσοι, ἰδίως ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἄνδρος. Ἐξ αὐτῶν δὲ θὰ ἦτο εὐχερὲς ἡ μετάβασις εἰς Εὐβοίαν, νῆσον ἔχουσαν τὸ μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Κύπρου καὶ κειμένην λίαν ἐπικαίρως πρὸς ἐκπολέμωσιν τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ δὲ Ἀρταφέρνης, ὁ ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀπεδέχθη προθύμως ταύτας τὰς προφάσεις· συνέστησε δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὰ Σοῦσα, καὶ ἀντὶ τῶν αἰτηθέντων ἑκατὸν πλοίων ὑπεσχέθη εἰς τὸν Ἀρισταγόραν τὰ διπλᾶ. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀρταφέρνης δὲν ἐσκέπτετο νὰ φήσῃ εἰς τὸν φιλόδοξον Ἑλληνα, ὃν ἐνδομύχως ἐμίσει καὶ περιεφρόνει, τὴν δόξαν τῆς ἐκστρατείας. Διενήργησε δὲ τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως διορισμὸν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Μεγαβάτου ὡς ναυάρχου, ἔχοντος τὴν ἐντολὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων τοῦ Ἀρι-

σταγόρου. Τὰ πάντα δ' ἐπεδιώχθησαν μετὰ πολλῆς δραστηριότητος καὶ μετὰ μυστικότητος μεγίστης. Ὁ στόλος ἐξέπλευσε τὸ ἔαρ εἰς Χίον, ὡς εἰ ἐπεχειρεῖ τινὰ τῶν συνήθων πρὸς ἄσκησιν πλόων, καθ' οὓς οἱ Πέρσαι ἐπεδιώκον τὴν κατὰ μικρὸν ἐπικράτησιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ἐκ δὲ τῆς Χίου ἔμελλον ἔπειτα βοηθοῦμενοι ὑπὸ τοῦ βορείου ἀνέμου νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸ ποθοῦμενον τέρμα. Ἦτο δ' ὁ στόλος ἐν ἀρίστη καταστάσει, καὶ ὁ Μεγαβάτης ἐμερίμνησε προφρόνως περὶ τηρήσεως τάξεως αὐστηρᾶς, ὅπως ἡ πρώτη αὕτη ἐν τῷ ἑλληνικῷ πελάγει ἐκστρατεία τιμήσῃ τὰ περσικὰ ὄπλα.

Ἄλλ' ὅμως ἐπῆλθεν ἕρις μεταξὺ τῶν δύο ἀρχηγῶν τοῦ στόλου, καθ' ὅτι ἡ ἀσφαφὴς διάκρισις τῆς ἐξουσίας αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον σφάλμα τῆς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀρισταγόρας κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς, ἰδὼν τιμωρηθέντα κατὰ τρόπον λίαν ἀτιμωτικὸν τινὰ τῶν ἑαυτοῦ φίλων, πλοίαρχον Μύνδιον, ἕνεκεν ἀμελείας περὶ τὴν ὑπηρεσίαν. Ὁ δὲ ὑπερήφανος Ἀχαιμενίδης δὲν ᾔθελε νὰ ὑπερευδοκιμηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰωνος, καὶ, ὅπως ἐκδικηθῇ αὐτὸν, ἐγνώρισε κρύφα εἰς τοὺς Ναξίους τὰ τεκταινόμενα κατ' αὐτῶν. Τὸ δὲ μήνυμα ἔφθασεν ἐγκαίρως, καὶ ὁ ἀπειλῶν τοὺς Ναξίους κίνδυνος, οὗ οὐδεμίαν εἶχον τέως γνῶσιν, ἐξήγειρεν ἐν Νάξῳ τὸν ζῆλον ἀπάντων τῶν πολιτῶν. Ποίμνια καὶ ἐπιτήδεια εἰσεκομίσθησαν εἰς τὴν πόλιν, τὰ τεῖχη ἐπισκευάσθησαν, ὁ λιμὴν ἐνεφράχθη, διερρυμίσθησαν τὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, καὶ ὁ στόλος τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Περσῶν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ πολιορκίαν τῆς νήσου.

Τέσσαρας ὅλους μῆνας ἐστάθμευσεν ὁ στόλος ἐκεῖνος πρὸ τῶν ἀπορρώγων βραχυδῶν παραλίων τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτήδεια αὐτοῦ ἐξηντλήθησαν, τὰ δ' ἑλληνικὰ καταδρομικὰ ἔβλαπτον ἀπαύστως τὸν στόλον· τέλος δ' οἱ ἐπ' αὐτοῦ περιωρίσθησαν ἐξ ἀνάγκης νὰ οἰκοδομήσωσιν ἐπὶ ἀποκέντρου μέρους τῆς νήσου τειχίσματα τινα χάριν τῶν συμπλεόντων Ναξίων φυγάδων. Ἐπειτα δ' ὁ ὑπερήφανος στόλος ἀπέπλευσεν ἐκ τῆς νήσου, καὶ ἡ ἐκστρατεία μεθ' ἧς πλεῖσται συνήπτοντο προδοκαίαι ἐναυάγησε τελείως¹.

¹ *Ἡροδότου* V, 82 x. ε.

Ἀπασα δ' ἡ ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ καταισχύνῃ ἔπεσε, καθ' ἃ προετίθετο ὁ Μεγαβάτης, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀρισταγόρου. Ἐκεῖνος ἔπρεπε νὰ δώσῃ εὐθύνας εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐκεῖνος νὰ πληρώσῃ τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἡ τιμὴ, ἡ ζωὴ εὐρίσκοντο ἐν κινδύνῳ· ἐν δὲ τῇ ἀμηχανίᾳ εἰς ἣν περιέστη μίαν καὶ μόνην εὕρισκε διέξοδον. Ἐν Ἰωνίᾳ δὲν ἔλειπον σπέρματα στάσεως καὶ δυσαρρεσκείας, ἡ δὲ σχέσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἦτο λίαν τεταμένη, ὥς ἐμαρτύρει αὐτὴ ἡ μεταξὺ Μεγαβάτου καὶ Ἀρισταγόρου διάστασις, ἥτις οὐδαμῶς εἶχε προσωπικὸν χαρακτῆρα, οὐδ' ἦτο γεγονὸς μεμονωμένον.

Ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἦτο φανερά ἡ σφοδρὰ ἀντιπάθεια τῶν Περσῶν ἐναντίον τῆς ἐπιδράσεως τῶν Ἑλλήνων. Πολλὰ δὲ συνέβησαν προσκρούματα οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ στόλου, ἐφ' οὗ οἱ Πέρσαι ἠθέλουν νὰ ἐφαρμόσωσιν αὐστηρότητα πειθαρχίας ἀφόρητον εἰς τοὺς Ἴωνας, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν, αἵτινες ἔφερον διπλοῦν ζυγόν, τὸν τῆς τυραννίδος καὶ τὸν τῆς περσικῆς ἐπικυριαρχίας. Ἡ δὲ κοινὴ κατὰ τῶν Περσῶν ἀντίθεσις εἶχε συμπλησιάσει πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφόρους παραθαλασσίους λαοὺς, ἰδίως δὲ τοὺς Κᾶρας καὶ τοὺς Ἴωνας, οἵτινες ἐπὶ τῶν Μερμανδῶν ἐχωρίζοντο ἀκόμη ὑπὸ μεγάλης ἔχθρας¹. Οὕτως ἐν περιπτώσει ἀποστασίας οἱ Ἴωνες ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσιν ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Καρῶν. Τὴν δ' αὔξουσιν δυσαρρέσκειαν ὑπέτρεφον φιλόδοξοι στασίαρχοι, μάλιστα δὲ πάντων ὁ Ἰστιάϊος, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἐμίσει τὰ χρυσᾶ δεσμὰ, ἅτινα ἔφερεν ἐν Σούσοις. Ἐπόθει θαλάσσιον ἀέρα καὶ τὴν ἐν Ἰωνίᾳ ἐλευθερίαν. Εἶχε θελήσει τὴν καθυπόταξιν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, καὶ τῶρα ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διέρχεται τὰς ἡμέρας ἀδόξως καὶ ἐν ἀργίᾳ συμφώνως πρὸς τὰς ἀνιαρὰς διατυπώσεις τῆς αὐλικῆς ἐθιμοταξίας καὶ κατοπτευόμενος ὑπὸ τῶν βλεμμάτων φθονερῶν κατασκόπων περιστοιχιζόντων αὐτόν. Διὸ παρώρμησε τὸν γαμβρὸν νὰ κινήσῃ ἀμελλητί εἰς ἀποστασίαν τὰς ἰωνίδας πόλεις· ἄλλως, καθ' ἃ ἐμήνυε, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ τὰς ἀπειλούσας αὐτὸν

¹ Ἡ δὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 154.

ταπεινώσεις. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ ἤλπιζεν ὁ Ἰστιάος, ὅτι ἐπανάστασις τῆς Ἰωνίας ἔμελλε νάναγκάσῃ τὸν βασιλέα νάφῃσιν αὐτὸν ἐλευθερόν, ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα. Ἦθελεν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας τῆς Ἰωνίας.

Ὁ Ἀρισταγόρας ἐκάλεσεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν ἰδίαν φατρίαν, καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν σχεδίων αὐτοῦ παρὰ τῷ πάντοτε νεωτεροποιῷ πλήθει τῆς Μιλήτου. Ἀλλὰ δὲν ἔλειψαν συνετοὶ ἄνδρες διαγινώσκοντες σαφέστατα τὸ παράτολμον τῆς ἀποστασίας καὶ πειραθέντες νάναχαιτίσωσι τὴν κίνησιν τοῦ δήμου. Ἀρχηγὸς δ' αὐτῶν καὶ δημηγόρος ἦτο Ἑκαταῖος ὁ Ἠγησάνδρου, Μιλήσιος ἀρχαίου γένους. Εἶχεν ἐξερευνήσει ἐπιμελῶς τὸν ἔλγον κόσμον τὸν ἐν τοῖς τότε χρόνοις εὐρισκόμενον ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὰς παρὰ τὴν Μεσόγειον πολιτείας. Αἱ δ' εὐρύταται γνώσεις ἃς εἶχεν ἀποκομίσει εἶχον καταστήσει αὐτὸν ὄξυν παρατηρητὴν καὶ συνετὸν κριτὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Ἀφοβὸς προσῆλθεν εἰς τὴν πολυθόρυβον ἀγορὰν καὶ ἀνέπτυξε διὰ λόγου σθεναροῦ τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, πάντας τοὺς πόρους, οὓς διέθετεν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, καὶ τὰναπότρεπτα ἐπακόλουθα ἐπαναστάσεως ἀποτυγχανούσης. Τὸ βασιλεῖον, εἶπεν, εἶνε εἴπερ ποτὲ ἰσχυρόν, ἐνιαῖον καὶ συνεταγμένον. Ὁ βασιλεὺς ἔχει ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ στρατηγοὺς δεξιούς, τοὺς δὲ δεξιωτάτους αὐτῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, μεστοὺς παροξυσμοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ καραδοκοῦντας μόνον εὐκαιρίαν κατάλληλον πρὸς ταπείνωσιν αὐτῶν. Καὶ εἶχον μὲν τυφλὴν πίστιν πρὸς τὸν πολέμαρχον αὐτῶν καὶ κύριον, ἦσαν δὲ συνδεδεμένοι πρὸς αὐτὸν ἢ δι' ἀγχιστείας, ὡς ὁ Ἀρταφέρνης καὶ ὁ Μεγαβάτης, ἢ διὰ κηδεστίας, ὡς ὁ Δαυρίσης, ὁ Ὀτάνης καὶ ὁ Μαρδόνιος. Ἐνεφοροῦντο δὲ πάντες φιλοδοξίας καὶ πόθου νάναδειχθῶσιν ἐρείσματα τοῦ θρόνου τοῦ Δαρείου. Καὶ ἐνεργὸν μὲν συμμαχίαν καὶ ἐπικουρίαν δὲν ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσιν αἱ πόλεις οὔτ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους οὔτε παρὰ τῶν γειτόνων, οὔτε παρὰ τῶν Ἑλλήνων οὔτε παρὰ τῶν Σκυθῶν· ἀπ' ἐναντίας δ' ἠπειλοῦντο ὑπὸ πολὺ ὑπερτέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων περιστοιχιζουσῶν αὐτοὺς πάντοθεν καὶ ἐκ τοῦ

πλησίον, καὶ δὴ οὐ μόνον κατὰ γῆν, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν, ἅτε τῶν Φοινίκων μελλόντων νὰ δράξωσι προθύμως πᾶσαν εὐκαιρίαν ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Ἰώνων. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς Ἑλληνας μῖσος ἐκεῖνο τῶν Φοινίκων ἀπετέλει τὴν δύναμιν τῶν Περσῶν.

Ὅτε δὲ ὁ Ἐκαταῖος διέγνω, ὅτι ἡ φωνὴ τῆς συνέσεως ἦτο ἀνίσχυρος νὰ κατευνάσῃ τὴν παραφορὰν τοῦ δήμου, ἀπέστη πάσης ἀντιρρήσεως. Ἀλλὰ δὲν ἀπεχώρησεν ἀχθόμενος οὐδ' ἀναμένων μετὰ χαιρεκακίας τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν ἀποτρεπτικῶν αὐτοῦ ὑποθηκῶν· ἀντὶ δὲ τούτου ἐμόχθησε διὰ παντὸς τρόπου, ὅπως οἱ συμπολῖται αὐτοῦ ἐκτελέσωσι τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν μετὰ τοῦ ζήλου ἐκείνου ὅστις μόνος ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐπιτυχίαν.

«Θέλετε πόλεμον;» εἶπεν· «ἔστω. Ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἐργάσθητε ὡς ἄνδρες καὶ πράξατε ὅ τι πράττετε μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς δραστηριότητος. Ὅ τι χρειάζεσθε εἶνε χρῆμα, χρῆμα διὰ πλοῖα καὶ μισθοφόρους· διότι μόνον ἐν τῇ θαλάσῃ δύνασθε νὰ συγκρατηθῆτε. Ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦσι θυσίαι τῶν πολιτῶν· χρειάζονται ποσὰ μεγάλα. Πρὸς εὗρεσιν δ' αὐτῶν εἰς καὶ μόνος τρόπος ὑπάρχει. Πλήθῃ χρυσοῦ κείνται ἀργὰ ἐν τῷ θησαυρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, πρὸ πάντων δὲ τἀναθήματα τοῦ Κροίσου. Ὅκνεῖτε νὰ ἐπιθέσητε χεῖρα ἐπ' αὐτῶν; Ἀλλὰ μὴ εἶνε μικροτέρα ἀσέβεια τὸ νὰ φήσῃτε νὰ συλήσωσιν αὐτὰ οἱ Πέρσαι, οἱ ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ, ἢ τὸ νὰ μεταχειρισθῇτε αὐτὰ πρὸς τιμὴν τοῦ ἐθνικοῦ ὑμῶν θεοῦ; Ἐχετε μόνον νὰ ἐκλέξητε μεταξὺ τῆς δι' αὐτῶν νίκης ἢ τῆς δι' αὐτῶν ἥττης»¹.

Καὶ ἡκροάσθησαν μὲν προσηκόντως τοῦ πεφιλημένου Ἐκαταίου οἱ Ἴωνες, καὶ ἐθαύμασαν αὐτὸν, ἀλλὰ περὶωρίσθησαν εἰς μέτρα ἡμιτελῆ. Καὶ ἐπῆλθε μὲν ἡ πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα ῥῆξις, καὶ δὴ διὰ τρόπου θρασυτάτου, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐνέργεια ἀπέβλεπεν εἰς

¹ Ἡροδότου V, 36. [Ἐν τῷ κεμένῳ τὰ ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐκαταίου δὲν εἶνε ἀπλῆ μεταφράσις τῶν λεγομένων παρὰ τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἐλευθεριώτερα ἐπέκτασις αὐτῶν. Ἰδε τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ λόγου τοῦ Βιαντος ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 190].

μόνον τὸ πρὸ ποδῶν, περὶ δὲ στηρίζεως καὶ παρατάσεως τῆς ἀποστασίας οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ μεριμνῶν. Ἐπηκολούθησαν δὲ τὰ γεγνότα ῥαγδαῖα. Καὶ δὴ, πρὶν ἢ ἀκόμῃ διαλυθῇ ὁ ἐκ Νάξου ἐπιστρέψας στόλος, ἐστάλη εἰς αὐτὸν ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας, ὅπως μεταδώσῃ εἰς τὸν στόλον τὴν ἀποστασίαν. Ἐκεῖ δὲ κατωρθώθη ἡ διὰ μιᾶς ἀνύψωσις τοῦ ἐγχειρήματος τῆς πόλεως Μιλήτου εἰς ἀγῶνα ἐθνικόν· ἐπετεύχθη δὲ καὶ ἡ διὰ τολμήματος σύλληψις τῶν τυράννων πρὸ τῆς εἰς τὰς πατρίδας ἐπιστροφῆς αὐτῶν. Ἐπειτα δὲ ἀνεκηρύχθη ἡ ἐλευθερία συγχρόνως ἐν τε αὐτῇ τῇ Μιλήτῳ καὶ ἀνὰ τὰς ὁμόρους πόλεις¹. Ἡ πυρκαϊὰ τῆς ἐπαναστάσεως μετεδόθη ταχέως ἀπὸ ἀγορᾶς εἰς ἀγοράν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἅπασαι αἱ πόλεις τῆς Ἰωνίας καὶ Αἰολίδος εὐρίσκοντο ἐν ἀποστασίᾳ κεκηρυγμένη καὶ νικηφόρῳ, ἐπειδὴ ἡ περσικὴ φατρία εἶχε παραλυθῇ ἀπανταχοῦ διὰ τῆς συλλήψεως τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς. Πρὸς δὲ νότον ἐπεξετάθη ἡ ἐπανάστασις μέχρι τῆς Καρίας, τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κύπρου. Συνέβησαν δὲ ταῦτα ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἔτους καθ' ὃ εἶχε πολιορκηθῇ ἡ Νάξος, τοῦ 499 π. Χ. (Ὀλυμπ. 70, 1). Κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔαρ ἔμελλεν ἀναγκαιῶς νὰ κριθῇ, ἂν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συντήρησις τῆς ἐν παρατόλμῳ ὁρμῇ εὐκόλως κτηθείσης ἐλευθερίας.

Ὁ δὲ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τὴν προσήκουσαν σύνεσιν νὰ φροντίσῃ περὶ συμμάχων καὶ ἐπικούρων. Καὶ ἐν μὲν τῇ μεσογαίᾳ ἐν καὶ μόνον κατώρθωσε, νὰ κινήσῃ εἰς ἀποστασίαν καὶ ἀνάξουσιν τοὺς εἰς Φρυγίαν μετοικισθέντας Παίονας, πρὸς οὓς εὐρίσκετο εἰς ἐπικοινωνίαν διὰ τοῦ πενθεροῦ. Αὐτὸς δὲ διεπεραιώθη ἔπειτα εἰς Γύθειον, καὶ, ἀνελθὼν διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐν αὐτῇ δ' ἐβασίλευεν ὁ Κλεομένης, ἀνὴρ ἄλλως μὴ ὀκνῶν νὰ ἀναλάβῃ σχέδια μεγάλα. Καὶ παρέστησε μὲν ὁ Ἀναξαγόρας μετὰ πολλῆς εὐγλωττίας τὰ ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀγαθὰ καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐθνικῆς τιμῆς, δὲν ὤκνησε δὲ καταψευδόμενος τῆς ἀληθείας νὰ ὑποβιβάσῃ τὴν περσικὴν ἀν-

¹ Ἡροδότου V, 37 [-88].

δρείαν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ περσικοῦ κράτους· βοηθούμενος δὲ ὑπὸ πίνακος χαλκοῦ, ἐφ' οὗ οἱ Σπαρτιᾶται ἔβλεπον τὸ πρῶτον παριστάνομενας τὰς γνωστὰς χώρας καὶ θαλάσσας, ἐπειράθη νὰ παράσχη ἐποπτεῖαν τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα¹. Ἡ ἀτυχὴς ἐναντίον τῆς Σάμου ἐκστρατεία ἦτο ἔτι ζωνρὰ ἐν τῇ μνήμῃ, κατ' αὐτὴν δ' εἶχε γείνει αἰσθητότατος ὁ κίνδυνος τῆς παρὰ τῶν Ἰώνων διαφθορᾶς. Βεβαίως δ' ἡ ἀντίστασις προήρχετο ἐκ τῶν ἐφόρων. Ἄλλως δ' ὁ Ἀρισταγόρας δὲν ἦτο ἀνὴρ δυνάμενος νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην, καὶ μάλιστα ἐν Σπάρτῃ. Ἡ πομπώδης αὐτοῦ ἐμφάνισις καὶ ἡ μεγαληγόρος ἐπίδειξις τῶν θησαυρῶν ὑπῆρξαν τὰ μάλιστα βλάψαντ' αὐτόν. Τέλος δὲ λέγεται, ὅτι εἴπερ τι καὶ ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν παντελεῖ ἀποτυχίαν ἢ μετὰ τὰ πολλὰ ψευδῆ τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἀσύνετος μετ' ἀληθείας ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς μόνον τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως τῶν Σούσων. Καὶ δὴ, ὅτε οἱ Σπαρτιᾶται ἤκουσαν, ὅτι ἡ πορεία ἦτο τριῶν μηνῶν, τότε καὶ οἱ θαρραλεώτατοι αὐτῶν ἐθεώρησαν ἀλόγιστον θράσος τὴν πρόκλησιν πολέμου πρὸς ἡπειρωτικὸν κράτος ἔχον μέγεθος τοσοῦτον.

Εὐτυχέστερος δ' ὑπῆρξεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐν Ἀθήναις καὶ Ἐρετρίᾳ. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εὐρίσκοντο ἤδη εἰς σχέσεις ἐχθρικὰς πρὸς τὴν Περσίαν· εἶχον δὲ ἤδη ὡς ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῶν πρὸς τὴν θρακικὴν χερσόνησον ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ὅλης τῶν πραγμάτων καταστάσεως καὶ διεγίνωσκον τὸ ἀναπόφευκτον τοῦ πολέμου. Ἐνεκα δὲ τοῦ διαπνέοντος τοὺς πολίτας φρονήματος καὶ τῆς τόλμης αὐτῶν ἐπεκράτει ἡ γνώμη τῆς ἐπιθέσεως μᾶλλον ἢ ἡ τῆς ἀναβολῆς. Τότε δὲ ἀνεκλήθησαν ἐκ τῆς λήθης αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰωνίαν μεταναστάσεως, καὶ ὁ Ἀρισταγόρας δὲν ἡμέλησε νὰ κολακεύσῃ τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν πολιτῶν, παριστάνων τὰς Ἀθήνας ὡς τὴν μητέρα τῶν πλουσίων πόλεων τῆς Ἰωνίας καὶ τὴν ἐστίαν τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας, εἰς ἣν ἀπέβλεπον

¹ Ἡροδότου V, 49 [-52].

αἱ ὑπὸ τῶν βαρβάρων πιεζόμεναι ἀποικίδες, καραδοκοῦσαι τὴν βοήθειαν αὐτῆς μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων καὶ ἐμπιστοσύνης ¹. Ἡ δ' Ἐρέτρια ἦτο ἡ πρώτη τῶν ἐν Εὐβοίᾳ πόλεων μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Χαλκιδέων ², καὶ ἡσθάνετο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ περὶ τοῦ Ἀηλαντίου πεδίου πολέμου τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἀνταποδώσῃ τὰς ὀφειλομένας χάριτας εἰς τοὺς συμμάχους Μιλησίους. Διὰ ταῦτα ἐξηρτύθησαν ἀμελλητί ἐν μὲν Ἀθήναις εἴκοσι τριήρεις, ἐν δὲ Ἐρετρίᾳ πέντε, ὅπως ἀκολουθήσωσι τὸν Ἀρισταγόραν.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον μείνει ἄπρακτοι ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ. Ἦδη δὲ κατὰ μὲν τὸν διάπλουν τὰ πλοῖα τῶν Ἐρετρίων ἠναγκάσθησαν νὰ ναυμαχήσωσι πρὸς τὸν φοινικικὸν στόλον τὸν κληθέντα ἐναντίον τῆς ἀποστάσης Ἰωνίας, καὶ κατὰ γῆν δὲ ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν εἶχε προχωρήσει κατὰ τῆς Μιλήτου, ὅπως ἐν τάχει καταβάλλῃ αὐτὴν τὴν ἐστίαν τῆς ἀποστασίας. Ἀλλ' οἱ ἀποστάται ἔκριναν, ὅτι πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως καὶ ἀναμόχλευσιν τῶν Ἀσιατῶν πάσης ἄλλης ἐνεργείας προκριωτέρα ἦτο ἡ ἄμεσος ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν Σάρδεων, δι' ἧς ἐμέλλε νὰ δειχθῇ εἰς ἅπαντας τοὺς ἔτι μετεωριζομένους φίλους τοῦ ἰωνικοῦ ἀγῶνος, ὅποσον σοβαραὶ ἦσαν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐπαναστατῶν. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ διάβημα φαίνεται ὅτι παρώρμησαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ στόλος ἐφθασεν εἰς τὴν Ἐφεσον τελευτώντος τοῦ θέρους. Οἱ δ' Ἐφέσιοι ἔμειναν μὲν ἐν τῷ συνόλῳ οὐδέτεροι, ἀλλ' εὐρέθησαν ὅμως ἄνδρες ἐξ Ἐφέσου πρόθυμοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγοί· οὕτω δ' οἱ στρατεύσαντες κατέβησαν ἀπὸ τοῦ Τμώλου ἀπροσδοκῆτως πρὶν ἢ ἐν Σάρδεσι γείνη σκέψις περὶ ἀμύνης. Καὶ ἡ μὲν κάτω πόλις ἐκυριεύθη εὐκόλως, ὁ δ' Ἀρταφέρνης ἐνεκλείσθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν (498 π. Χ. Ὀλυμπ. 70,2) ³.

¹ Ἡροδότου V, 55, [97].

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 603.

³ Περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Ἐφέσου ἴδε Curtius Beiträge zur Topographie und Geschichte von Kleinasien σ. 20.

Ἡ δὲ ἄλωσις τῶν Σάρδεων ὑπῆρξε γεγονὸς κρίσιμον ἐν τῇ ιστορίᾳ τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ δὲν ἀπέβη πρὸς ἀγαθὸν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δὴ προσεχώρησαν μὲν εἰς τοὺς ἀποστάτας φυλὰ τινα ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς φαινομένης λαμπρᾶς ἐκείνης ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἡ ἀνωφελὲς πυρπόλησις τῶν Σάρδεων καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Κυβέλης ὑπῆρξε φρυκτωρία κινήσασα εἰς ἀγανάκτησιν ἅπαντας τοὺς περιοικοῦντας. Αἱ πράξεις ἐκεῖναι προεκάλεσαν μέγιστον παροξυσμὸν παρὰ τοῖς Λυδοῖς καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχυτέραν συνένωσιν πολεμίων στρατιῶν. Ἦδη ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς καιομένης πόλεως, παρὰ τὸν Πακτωλὸν, ἡγωνίζοντο οἱ Λυδοὶ μετὰ τῶν Περσῶν ἐν ἀπελπισμῷ ἐναντίον τῶν Ἰώνων, οἵτινες ἀπεκρούσθησαν μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ὥστε ἠναγκάσθησαν νάναξεύξωσι πρὸς τὴν θάλασσαν ἀδόξως καὶ ἄνευ κἄν λαφύρων. Ἐν δὲ Σούσοις ἡ καταστροφὴ τῶν Σάρδεων ἐνεποίησεν, ὡς εἰκὸς, τοιαύτην αἴσθησιν, ὥστ' ἔκτοτε οἱ Πέρσαι ἐπετάχυναν καὶ ἐπέτειναν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, ἐν ᾧ ἄλλως ἡ ἀποστασία ἔμελλε νὰ τύχη ἥττονος προσοχῆς καὶ ἀμεληθῇ ἐπὶ μακρότερον χρόνον.

Ἐν τούτοις δ' οἱ ἀποστάται κατ' αὐτὴν αὐτῶν τὴν ὑποχώρησιν κατεφθάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς περιχώρου σπευσάντων στρατευμάτων παρὰ τὴν Ἐφεσον καὶ ὑπέστησαν ἥτταν, μεθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέστρεψαν διὰ Μιλήτου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δὲ ὅλη αὐτῶν κατὰ τὸν πόλεμον συμμετοχὴ μόνον ἐπακόλουθον ἔσχεν, ὅτι ἐξηρέθισαν εἰς μεγίστην ἀγανάκτησιν τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ προεκάλεσαν τὴν εὐλογον αὐτοῦ ὀργήν. Οἱ δὲ Ἴωνες περιωρίσθησαν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῶν στόλον· ἐπωφελοῦμενοι δὲ τὴν αἴσθησιν ἣν ἐνεποίησεν ἡ εἰς τὰς Σάρδεις στρατεία, ἥς τὸ οἰκτρὸν τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοηθῇ ἀμέσως ἐν ταῖς ἀπώτερον κειμέναις χώραις, κατώρθωσαν νὰ προσελκύσωσιν εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα ἅπαντας τοὺς ἐν τοῖς παραλίοις ἐλληνικοῦς λαοὺς ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τοῦ Κυπρίου πελάγους. Ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν τῆς ἀποστασίας μετεχουσῶν πόλεων ηὐξήθη ἐπαισθητῶς. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ

Καύνιοι¹, οἵτινες πρότερον εἶχον ἀρνηθῆ τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν, προσεχώρησαν τῶρα εἰς τὴν ἀποστασίαν².

Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐπιθέσεως καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀποστατῶν καθορισμοῦ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἡναγκασμένοι νάντεπεξέλθωσιν εἰς τὰς προσβολὰς τῶν Περσῶν, οἵτινες προσεχώρουν ἤδη ἐναντίον τῶν παραλίῶν καὶ τῶν νήσων. Ὁ δὲ τοιοῦτος ἀγὼν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσχερὴς, καθ' ὅσον οἱ Πέρσαι προέβαινον συγχρόνως διηρημένοι εἰς στρατιάς χωριστὰς καὶ κατὰ διευθύνσεις διαφόρους.

Πρῶτον δὲ θεάτρον τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἡ Κύπρος, ἐν ᾗ τὰ πράγματα ἦσαν ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἰωνίᾳ. Πράγματι ἡ νῆσος συνέκειτο ἐξ ὁμάδος πόλεων, ἐν αἷς ἤρχον τύραννοι ἀναγνωρίζοντες τὴν περσικὴν ἐπικυριαρχίαν. Εἶχε δὲ καὶ τῶν Κυπρίων ἡ ἀποστασία, ὡς ἡ τῶν Μιλησίων, ἀφορμὴν προσωπικὴν. Καὶ ἐκεῖ ἡ ἐξέγερσις δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνδρὸς φιλοδόξου, τοῦ Ὀνησίλου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γόργου, ὅστις ἦτο τύραννος τῆς Σαλαμῖνος, τῆς ἐπιφανεστάτης ἀπασῶν τῶν πόλεων τῆς νήσου. Οὗτος, γενόμενος κύριος τῆς Σαλαμῖνος, ἐκίνησεν εἰς ἀποστασίαν τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, οἵτινες προσεχώρησαν εἰς αὐτὸν προθύμως πλὴν τῶν τοῦ Ἀμαθοῦντος³. Πολιορκήσας δὲ τὴν πόλιν ἐκείνην⁴, ἥτις ἦτο τὸ μόνον κώλυμα τῆς ἐπεκτάσεως τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς Ἰωνας εὐρίσκομένους ἔτι ἐν Καρίᾳ. Ἀλλὰ, πρὶν ἢ φθάσωσιν οὗτοι, εἶχον ἤδη διαβιβάσει οἱ Πέρσαι στρατιὰν ἐκ Κιλικίας, καὶ στόλος φοινικικὸς ὥρμει ἐν Σαλαμῖνι.

Ὅτε δὲ ἦλθον οἱ Ἰωνες, προέτεινεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ὀνήσιλος νᾶλλάξωσι τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ οἱ μὲν Ἰωνες νάντιπαρτα-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 79.

² Ἡροδότου V, 103.

³ Περὶ τῆς ἀποστασίας τῆς Κύπρου ἴδε Ἡροδότου V, 104.

⁴ Ἡροδότου V, 108. Ἡ πολιορκία τοῦ Ἀμαθοῦντος ἤρξατο καθ' ὃν χρόνον εὐρίσκειτο καθ' ὅδον πρὸς τὰ Σοῦσα τὸ ἀγγελμα τῆς πυρκαϊᾶς τῶν Σάρδεων. Ἰδε Weissenburger Hellen σ. 106.

χθῶσι πρὸς τὸν πεζικὸν στρατὸν, οἱ δὲ Κύπριοι νὰ ἐπιβῶσι τῶν πλοίων. Προέτεινε δὲ ταῦτα ὁ Ὀνήσιλος, ἅτε πιθανῶς δυσπιστῶν πρὸς τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ συμπολίτας, οἵτινες μαχόμενοι κατὰ γῆν θὰ εἶχον εὐκολωτέραν τὴν εὐκαιρίαν προδοσίας. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες δὲν ἤθελον νὰ παραδώσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀντεκπλεύσαντες δὲ κατὰ τῶν Φοινίκων, ὅτε οὗτοι παρέκαμπτον τὸ βορειοανατολικὸν ἁκρωτήριον τῆς νήσου, ἐνίκησαν αὐτοὺς, ἀλλ' ἡ νίκη αὕτη ἀπέβη ἀνωφελής. Καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ κατὰ γῆν συνέβη ὅ τι ἐφοβείτο ὁ Ὀνήσιλος. Στησῆνwor ὁ τύραννος τοῦ Κουρίου ἠτύμολῃσε, διαρκούσης τῆς μάχης, πρὸς τοὺς πολεμίους, αὐτὸν δ' ἠκολούθησαν καὶ τὰ πολεμιστήρια ἄρματα τῶν Σαλαμινίων¹, ὧν ἐπέβαινον ἀναμφιβόλως οἱ εὐπατρίδαι τῆς πόλεως, οἵτινες ἀνθίσταντο εἰς ἐξέγερσιν τοῦ δήμου, ἥτις μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν ἐμελλε νὰ καταλύσῃ καὶ τῶν εὐπατριδῶν τὰ πρόνομια. Ὁ Ὀνήσιλος ἐφονεύθη ἐν τῇ μάχῃ, ἡ δὲ Σαλαμίς παρεδόθη, καὶ ἐδόχθη πάλιν κατελθόντα τὸν Γόργον. Πασῶν δὲ τῶν πόλεων μόνον ἐνέμειναν εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ Σόλοι κατὰ τὰ βόρεια παράλια τῆς νήσου. Τῶν Σόλων οἱ ἐθνικοῦ φρονήματος ἐμπορούμενοι πολῖται ἀντέταξαν ἐπὶ μῆνας ὅλους εἰς τοὺς Πέρσας ἀντίστασιν κρατεράν, εἰ καὶ ὁ βασιλεύων ἐν τῇ πόλει Ἀριστόκυπρος, ὁ υἱὸς τοῦ Φιλοκύπρου², εἶχε πέσει συμμαχόμενος μετὰ τοῦ Ὀνησίλου. Ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχον ἐγκατασταθῇ ἄποικοι ἐξ Ἀθηναίων· ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται τὸ φρόνημα καὶ τὸ θάρρος, μεθ' οὗ μόνη τῶν πόλεων αὕτη ἡγωνίσθη πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρόν.

Ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἀπομεμονωμένος πρόσκοπος τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ. Μετὰ δὲ ἀγῶνας ἐνὸς ἔτους (498 π. Χ. Ὀλυμπ. 70, 2) τὸ σχέδιον τῆς μετατροπῆς τῆς νήσου εἰς βασιλείον ἐλληνικὸν διεσπάσθη, καὶ ἡ ὅλη νῆσος ὑπήχθη

¹ Εἶχον πολεμιστήρια ἄρματα μαχόμενοι κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἡρωικῶν χρόνων καθ' ἃ καὶ οἱ Θηβαῖοι. Ἰδε Wesseling εἰς *Διόδωρον Σικελιώτην* (XII, 70). Bähr εἰς *Ἡρόδοτον* (V, 113).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 521.

καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, τὸ Κύπριον πέλαγος εἰρήνευσε, καὶ ἀποκατεστάθη πάλιν ἡ ἀσφαλὴς πρὸς τὴν Φοινίκην σχέσις οὕτως, ὥστε οἱ Πέρσαι ἠδύναντο τὸ ἐξῆς νὰ στρέψωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἀπάσας ἐναντίον τῆς Ἰωνίας.

Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀπέβησαν αἱ Σάρδεις ὑπὸ τὴν δραστηρίαν διεύθυνσιν τοῦ Ἀρταφέρνης γενικὸν στρατόπεδον. Διηρέθη δ' ἡ στρατιὰ εἰς τρία μέρη. Καὶ ἐν μὲν αὐτῶν ἐκράτησεν ὁ Ἀρταφέρνης παρ' ἑαυτῷ πρὸς ἄμυναν τῶν Σάρδεων καὶ ὅπως δι' αὐτοῦ ἐκτελέσῃ ἐν καταλλήλῳ ὥρᾳ τὰς ὑστάτας καὶ κρισίμους ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν κυριωτέρων πόλεων. Δύο δὲ μικρότεραι μοῖραι ὑπὸ τὸν Δαυρίσην καὶ Ὑμέαν προωρίσθησαν πρὸς ἀποστολὴν ταχείας βοηθείας εἰς τὰς μάλιστ' ἀπειλουμένας τῶν παραθαλασσίων πόλεων τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ τρωτότατον μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦτο τὸ βορειοδυτικόν, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ἠπειλεῖτο ὑπὸ τοῦ κινδύνου τῆς μετὰ τῶν Ἰώνων συμπράξεως τῶν Σκυθῶν. Διὸ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος ἔφθασεν ὁ Δαυρίσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐκυριεύθησαν ἡ Δάρδανος, ἡ Ἀδυδος, ἡ Λάμψακος· συμφώνως δὲ πρὸς κέλευσμα τοῦ βασιλέως αἱ μὲν πόλεις κατεστράφησαν, οἱ δὲ πολῖται ἐξηνδραποδίσθησαν, τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν ἐξωλοθρεύθησαν, ἡ ὅλη δ' ἄσιατικὴ παραλία τοῦ Ἑλλήσποντου ἐκαλύφθη ὑπὸ καπνίζόντων ἐρειπίων.

Ἐν ᾧ δ' ὁ Ὑμέας ἐκ τῆς Προποντίδος εἰσώρμα εἰς τὴν Αἰολίδαν, ὅπως καθυποτάξῃ τὴν χερσόνησον τῆς Τρωάδος, ὁ Δαυρίσης ἔσπευδε πρὸς νότον, ἐνθα εἶχόν ἀποστατήσῃ οἱ ὀρεινοὶ λαοὶ τῆς Καρίας. Οἱ Κᾶρες ἠττήθησαν παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Μαρσίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου· ἀλλ' ἀποσυρθέντες ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Μαρσίου εἰς τὸ ὄρος Λάτμον, συνηθροίσθησαν παρὰ τὰς νοτίους αὐτοῦ ὑπωρείας, περὶ τὸ ἐν Λαβράνδοις ἐθνικὸν αὐτῶν ἱερὸν τοῦ Στρατίου Διὸς, καὶ κατάρθωσαν νὰ ἐπιπέσωσιν ἐν τῇ ὀρεινῇ χώρᾳ κατὰ τοῦ Δαυρίσου καὶ νικήσωσιν αὐτὸν καὶ ὅλην αὐτοῦ τὴν στρατιάν. Ὁ ἀγὼν δ' ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ δεινότατος τῶν καθ' ὅλην τὴν ἀπο-

στασίαν πολεμηθέντων. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἐπιτυχία αὕτη καὶ ἄλλαι τινὲς τοιαῦται ἔμειναν μοναδικαὶ καὶ ἄνευ συναφείας πρὸς ἀλλήλας, ἐν ᾧ οἱ Πέρσαι ἐξέχεον διηνεκῶς νέας πολεμικὰς δυνάμεις ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς χώρας. Πράγματι μετὰ τὴν ἐν τοῖς βορείοις καὶ τοῖς νοτίοις τῆς χερσονήσου ἐκνίκησιν τῆς ἀποστασίας ἐξώρμησεν ἐκ τῶν Σάρδεων ἡ κυρία στρατιὰ τοῦ μέσου ὑπὸ τὸν Ἀρταφέρνην καὶ τὸν Ὀτάνην. Αἱ Κλαζομεναὶ καὶ ἡ Κύμη περιεκλείσθησαν, ἐπειδὴ ἤθελον κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον νὰ περικυκλώσωσιν ὅσον ἔνεστι στενότερον τὴν ἐστίαν τῆς ἀποστασίας καὶ ἀποκόψωσι πᾶσαν αὐτῆς ἐπικοινωνίαν κατὰ γῆν. Ἄλλ' αἱ πολιορκίαι παρὰ τὴν δεξιότητα ἣν εἶχον οἱ Πέρσαι περὶ τὸ τειχομαχεῖν¹ παρέτάθησαν ἐπὶ μῆνας πολλοὺς, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Σάρδεις ἄθυμος ἐπὶ τῇ βραδύτητι τῆς ἐκβάσεως, ὅτε παρέστη πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἰστιαῖος φέρων τὰς νεωτάτας διαταγὰς τοῦ μεγάλου βασιλέως.

Ὁ Ἰστιαῖος εἶχε τέλος ἐπιτύχει τὸ ποθοῦμενον κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου. Κατώρθωσε δὴλα δὴ νὰ πείσῃ τὸν Δαρεῖον, ὅτι αὐτὸς μόνος ἦτο ὁ κατάλληλος ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ κατευνάσῃ ταχέως τὴν ἀποστασίαν. Κατὰ τὰς προτάσεις δ' αὐτοῦ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρηθῇ κρίσιμος ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Μιλήτου, πρὶν ἀφικθῇ νέα ἐπικουρία ἐκ τῆς ἀντιπέραν Ἑλλάδος. Ἰδίως δ' εἶχε στρέψει τὴν ὀργὴν τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' ὁ Ἀρταφέρνης ἐμίσει τὸν Ἰστιαῖον εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον ὅσον δὲ ἄκακον ὄψιν καὶ ἂν ὑπεκρίνετο οὗτος, ὅτε συνελήθη μετὰ τοῦ σατράπου ἐν τῷ στρατηγείῳ τῶν Σάρδεων τὰ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων καὶ τὰ αἷτια τῆς ἀποστασίας, ὁ Ἀρταφέρνης εἰσέδυσεν εἰς τὰ μύχια αὐτοῦ διανοήματα, καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν κατὰ πρόσωπον « τοῦτο τὸ ὑπόδημα ἔρραψας μὲν σὺ, ὑπέδησατο δὲ Ἀρισταγόρας »².

Ἄλλ' ὁ Ἰστιαῖος δὲν ἠδύνατο νὰ περιβάλληται τὸ προσωπεῖον

¹ Ἡροδότου I, 162, 169. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 185.

² Ἡροδότου VI, 1 κ. ε.

ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐξακολουθῇ ἐπαμφοτερίζων· εἶχε δὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ γείνη πάλιν τέλειος Ἴων καὶ συναγάγη περὶ ἑαυτὸν τὸν ἐν ἀποστασίᾳ εὐρισκόμενον λαόν. Διὸ ἔφυγε λαθραίως εἰς τὴν Χίον, ἐν ᾗ ὑπῆρχον οἱ πλεῖστοι πόροι καὶ ἐπεκράτει ὁ μέγιστος ζῆλος ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἐκεῖ δὲ διὰ παντοίων ψευδῶν περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως ὡς προτιθεμένου δῆθεν τὴν ἔξωσιν ἀπάντων τῶν Ἰώνων ἐκ τῶν ἰδίων οἰκήσεων καὶ τὴν μετοικεσίαν αὐτῶν εἰς τὴν μεσόγαίαν ἐπειράθη νὰ παροξύνῃ ἔτι μᾶλλον τὰ πνεύματα, καὶ ἔπειτα ἔπλευσεν ἐκ τῆς Χίου εἰς τὴν Μίλητον, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἀποστασίας.

Οὕτως ἔμελλε νὰρχίσῃ νέα πρᾶξις τοῦ δράματος. Ἀλλ' ἐν τοσοῦτῳ τὰ πάντα εἶχον μεταβληθῇ ἐν Μιλήτῳ. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἀποβάλει τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων· εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ συνίδῃ, ὅτι ἦτο πολλῶ εὐχερεστέρα ἢ εἰς στάσιν ἐξέγερσις ἀστικοῦ ὄχλου ἢ ἡ διὰ διαρκοῦς ἀγῶνος πρὸς κολοσσιαῖον καὶ ἰσχυρότατον κράτος ἄμυνα τῆς χώρας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Παρέστη καὶ πάλιν πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο τώρα πλεῖστον ὅσον διάφορος τῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε ὁ υἱὸς τοῦ Ἡγησάνδρου εἶχε καταγελασθῇ ὡς ἀπαισιόδοξος γέρων¹. Τώρα τὸ πρόγραμμα τῆς ἡμέρας ἦτο ἐν καὶ μόνον· ποῦ θὰ στραφῶμεν, ὅταν ἡ ἡνωμένη στρατιὰ ὁδεύσῃ ἐναντίον τῆς Μιλήτου; Εἰς τὴν Σαρδόνα, ἣν εἶχεν ἤδη προτείνει ἄλλοτε ὁ Βίας, ἢ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰστιαίου ὀχυρωθεῖσαν Μύρκινον²; Ὁ δ' Ἑκαταῖος δὲν εἶχεν ἐγκαταλίπει τοὺς συμπολίτας. Ἐξηκολούθει νὰ εἶνε πάντοτε ὁ συνετώτατος τῶν πολιτῶν, καὶ ἀντεπεξῆλθε τώρα εἰς τὸν ἀπελπισμὸν, ὡς τότε εἰς τὸν πρόωρον ἀλλαγμὸν τῆς ἐλευθερίας. Ἀντεστρατεύετο εἰς τὴν γνώμην τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως τῶν πατέρων· συνεβούλευε δὲ νὰ τρέφωσι τὸν νοῦν πρὸς τὴν γείτονα νῆσον Λέρον καὶ νὰ παρασκευάσωσι τὴν ἐγκατοίκησιν αὐτῆς. Εἰς αὐτὴν ἔπρεπε νὰ μετοικήσωσιν ἐν ἐσχάτῃ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 245.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 234.

ἀνάγκη, ὅπως δυνηθῶσιν ἐξ αὐτῆς νὰ ἐπιστρέψωσι καὶ πάλιν ἐν εὐνοϊκῷ καιρῷ εἰς τὴν Μίλητον, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ὑπερποντίων Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὁ Ἀρισταγόρας ἐγκατέλιπε τὸν ἀγῶνα, περὶ ἑαυτοῦ μόνον μεριμνῶν καὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς ἀποστασίας ὡς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ περὶ πάντα ἦτο μιμητὴς τοῦ πενθεροῦ, ἠθέλησε καὶ τώρα νὰναλάβῃ καὶ πάλιν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὰρχαῖα σχέδια τοῦ Ἰστιαίου ἐν Θράκῃ. Καταπροδοὺς δὲ τὴν Ἰωνίαν, ἣν εἶχε φέρει εἰς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ἔπλευσεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος, ὅπως ἐγκαθιδρυθῇ ἐν Μυρκίνῳ ὡς δυνάστης. Ἀλλ' ἐκεῖ ἐφονεύθη ἀδόξως, ἀγωνιζόμενος πρὸς τοὺς Θρᾶκας¹.

Μετὰ δὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀρισταγόρου προϊστάτο ὁ Πυθαγόρας τῆς πόλεως, ἥτις ὠμοιάζε πρὸς στρατόπεδον πολυτάραχον καὶ μόνον νόμον εἶχε τὸν τῶν ὅπλων. Τότε δ' ἦλθεν ὁ Ἰστιαῖος, ποθῶν νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς βίας, ὡς εἰ εἶχεν ἀκόμη δικαίωμα νὰπαιτήσῃ ὑποταγὴν ἐν Μιλήτῳ. Ἀλλ' οὐδεὶς ἠνείχετο τὸν τραχὺν καὶ βίαιον ἄνδρα· καὶ ἐμίσουν μὲν αὐτὸν οἱ Πέρσαι ὡς προδότην, ὑπώπτευον δ' οἱ Ἕλληνες ὡς ἔμπιστον τοῦ βασιλέως. Διὸ ἐξεδιώχθη διὰ τῆς βίας ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἐν ἣ ἤλπιζε τέλος νὰ δράσῃ κατὰ τρόπον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ. Κατεχόμενος δ' αὐτόχρημα ὑπὸ λύσσης, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Χίον, ἀλλὰ καὶ οἱ Χῖοι ἀπέκρουσαν αὐτόν. Ἐν δὲ Λέσβῳ κατῴρθωσε διὰ ψευδῶν ἐπαγγελιῶν νὰ λάβῃ πλοῖα, δι' ὧν ἔπλευσεν εἰς τὸ Βυζάντιον. Τέλος δὲ στερούμενος πλέον καὶ φατρίας καὶ πατρίδος ἔγεινε πειρατὴς καὶ ἐλαφυραγῶγαι κατὰ τὸν εἰςπλουν τοῦ Πόντου τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ Ἴωνες κατέβαλλον τὰς ὑστάτας προσπαθείας πρὸς διάσωσιν τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας.

Πράγματι αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῆς προσθίας Ἀσίας ἤρχιζον ἤδη νὰ περιζωννύωσι βραδέως τὴν Μίλητον. Καὶ τὰ μὲν ἐκ Κύπρου στρατεύματα κατέβαινον ἀπὸ νότου εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου, τὰ δὲ λοιπὰ στίφη ἤρχοντο ἐκ τῶν Σάρδεων καὶ τῆς

¹ Ἡροδότου V, 126.

Αιολίδος, συγχρόνως δὲ συνηθορίζετο ἅπας ὁ ἐξ Αἰγύπτου, Κιλικίας καὶ Φοινίκης στόλος ὁσημέραι πυκνότερος περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μαιάνδρου, κατεχόμενος ὑπὸ δίψης λαφύρων καὶ ἐκδικήσεως καὶ καραδοκῶν ἀνυπομόνως τὴν πτῶσιν τῆς μεγάλης ναυτικῆς πόλεως, ἐν ᾗ εἶχον σωρευθῆ ἀπὸ αἰώνων οἱ θησαυροὶ πασῶν τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου.

Ἐν τῷ εὐρεῖ κόλπῳ τῆς Μιλήτου ὑφούτο ἀπέναντι τῆς πόλεως νησίς καλουμένη Λάδη. Περὶ αὐτὴν δ' ἠθορίζοντο τὰ ναυτικὰ πλήθη τὰ στρατολογηθέντα πρὸς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανιωνίῳ ἐδρεύοντος συνεδρίου τῶν συμμάχων. Ἐτι ἅπαξ συνήγαγον πᾶσαι αἱ πόλεις, ὅσαι εἶχον μείνει πισταί, τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὅπως διατηρήσωσιν ἐλευθέραν τὴν ἐκ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν τῆς Μιλήτου καὶ ὑπεραμυνθῶσι τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Αὐτὴ ἡ Μίλητος παρέσχεν ὀγδοήκοντα τριήρεις, αἵτινες ἐτάχθησαν κατὰ τὸ δεξιὸν κέρας, οἱ δὲ Χῆοι κατέλαβον τὸ μέσον μεθ' ἑκατὸν τριήρων· πρὸς δὲ τᾶριστερά ἐτάχθησαν οἱ Σάμιοι μεθ' ἐξήκοντα νηῶν· ἡ Λέσβος ἐχορήγησεν ἐβδομήκοντα, ἡ Τέως δεκαεπτὰ, ἡ Πριήνη δώδεκα, αἱ Ἐρυθραὶ ὀκτὼ, ἡ Φώκαια καὶ ἡ Μυοῦς ἀνὰ τρεῖς. Ἦτο ναυτικὸν πλῆθος λίαν ἀνάμικτον· ἅπαντες ἔμπειροι τῆς θαλάσσης, δεξιώτατοι πρὸς χωριστὰ τολμήματα, ἀλλ' ἄνευ ἀληθοῦς συνοχῆς, ἄνευ πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως, ἐπειδὴ ἡ ἀνακῆρυξις τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἰωνίας εἶχεν ὑπάρξει διὰ τοὺς ναυτίλους ἐκείνους ἀπλῶς τὸ σημεῖον πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν δεσποτῶν. Αἰσθητοτάτη δὲ ἦτο μάλιστα ἡ ἀπουσία δραστηρίου ἀρχηγοῦ. Ἀλλ' ὅμως εὐρέθη ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ ὁ προσήκων ἀνὴρ, Διονύσιος ὁ Φωκαεύς. Οὗτος εἶχεν ὅλον τὸν ἄμετρον ἐκείνον ἥρωισμὸν καὶ τὸ θάρρος δι' ὃν ἡ πάτριος αὐτοῦ πόλις διεκρίνετο ὑπὲρ ἀπάσας τὰς ὁμόρους· εἶχε δὲ πλήρη συνείδησιν τοῦ δέοντος γενέσθαι. Διὸ, ὅτε ὁ ἄλλως ἀλόγιστος ναυτικὸς ἐκείνος ὄχλος ἤρχισεν ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ πλῆθους τῶν πολεμίων πλοίων νᾶ καταλαμβάνηται ὑπὸ ἀμηχανίας, ἐκείνος ὑπεσχέθη νᾶναλάδῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, ἂν ᾗθελον νᾶ ὑπακούσωσιν εἰς

αὐτόν. Εὖρε δ' αὐτοὺς προθύμους, καὶ διέταξε καθημερινὰς ἀσκήσεις περὶ τὸ ἐρρύθμως κωπηλατεῖν, τὸ ἐπιχειρεῖν ταχεῖς διέκπλους καὶ τὸ ἐπιτίθεσθαι ἐξαπίνης. Ἐπὶ ἑπτὰ δὲ ἡμέρας ἡ Λάδη ἦτο τὸ κέντρον μεγάλων ναυτικῶν γυμνασίων, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ἐξέλιπεν ἡ περὶ τὸ πονεῖν καρτερία. « Εἰς τίνα τῶν θεῶν ἀμαρτόντες, ἔλεγον παραπονούμενοι οἱ ἐπιβάται τῶν νηῶν, τιμωρούμεθα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀνεχόμενοι τὴν ἀλαζονεῖαν καὶ τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ Φωκαέως πλοιάρχου, ὅστις προσῆλθεν εἰς ἡμᾶς φέρων τρεῖς νῆας καὶ παραλαβὼν ἡμᾶς τώρα λυμαίνεται οὕτως, ὥστε περιπίπτομεν εἰς ἀνήκεστα δεινὰ καὶ νόσους; Πᾶν τι ἄλλο θὰ ἦτο προτιμότερον τῶν τοιούτων κακῶν ». Πᾶσα νουθεσία ἀπέβη ματαία. Οἱ ναῦται ἐξηπλώθησαν καὶ πάλιν ἄργοι παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ ὀλέθρου ἐπλησίαζεν.

Τότε ἦλθον ἄγγελοι ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ἐξ οὗ οἱ ἄλλοτε τύραννοι εἰργάζοντο ὅπως ἔλθωσιν εἰς λόγους πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου πληρώματα τῶν οἰκείων πόλεων, ἐπαγγελλόμενοι μεγάλα εἰς αὐτὰ ἐν περιπτώσει ἀπόπλου εἰς τὰς πατρίδας. Αἱ ἐνέργειαι δὲ αὗται ἐπήνεγκον τὴν διάλυσιν τῆς τελευταίας δυνάμεως τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἰωνίας. Καὶ πρῶτοι μὲν ἀπεχώρησαν οἱ Σάμιοι, πεισθέντες εἰς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Αἰάκου, καὶ ἐγκατέλιπον τὰς θέσεις αὐτῶν πλὴν ἑνδεκα πλοίων. Τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν ἠκολούθησαν οἱ Λέσβιοι καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων αἱ πλεῖσται. Εἶχον δὲ ἤδη διαλυθῇ τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, ὅτε τέλος ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἀλλὰ τόσῳ ἥρωικώτερος ὑπῆρξεν ὁ ἀγὼν τῶν ἐμμεινάντων παρὰ τὴν Λάδην. Λαμπρότατα δὲ πάντων ἠγωνίσθησαν οἱ πολῖται τῆς Χίου, οἵτινες πολλὰ τῶν πολεμίων πλοίων ἐβύθισαν εἰς τὸν κόλπον τῆς Μιλήτου, καὶ μόνον ὅτε αἱ ἴδιαι αὐτῶν τριήρεις ἐκινδύνευον νὰ βυθισθῶσιν ἐπλευσαν εἰς τὴν Μυκάλην, ὅπως ἐξ αὐτῆς διὰ τῶν ἀκτῶν ἐπιστρέψωσι περὶ εἰς τὴν πατρίδα. Ἀλλὰ νέα συμφορὰ ἀνέμενεν αὐτούς. Καὶ δὴ ἐν τῇ Ἐφεσίᾳ, ἧς αἱ κάτοικοι οὐδαμῶς μετεῖχον τοῦ περὶ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ἔγεινε κατ' αὐτῶν ἔφοδος ὡς πειρατῶν, καὶ ἐφονεύθησαν ἐν νυκτὶ μάχη. Ἀλλ' ὁ

Διονύσιος, ὁ τολμηρὸς ναυτικὸς ἥρως, ἠύξησε τὸν ἐκ τριῶν πλοίων στολίσκον αὐτοῦ διὰ τῆς ζωγρήσεως ἐτέρων τριῶν, καὶ παραλαβὼν τὰ ἐξ ταῦτα πλοῖα ἐπλευσεν εἰς τὸ δυτικὸν πέλαγος, ὅπως πολέμησῃ ἐν αὐτῷ κατὰ Καρχηδονίων καὶ Τυρρηνῶν ¹.

Τὴν αὐτὴν δ' ὁδὸν ἐτράπησαν καὶ τὰ ἑνδεκα πλοῖα τῶν Σαμίων ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ Σκύθου, ἔστις, μοναρχήσας τῆς Ζάγκλης τῆς κειμένης παρὰ τὸν σικελικὸν πορθμὸν ², ἐζήτει Ἑλλήνας ἐμπείρους τῆς ναυτιλίας, ὅπως διὰ τῆς βοηθείας αὐτῶν κτίσῃ νέας πόλεις ἐπὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς Σικελίας. Ἀπεβιβάσθησαν δ' οἱ Σάμιοι εἰς τοὺς Λοκροὺς, ἐν οἷς ἦρχεν ὁ Ἀναξίλαος, ὁ δολερὸς ἀντίπαλος τοῦ Σκύθου. Οὗτος δ' ἔπεισεν αὐτοὺς, ὅπως, ἀντὶ νὰ ὑποβληθῶσιν ὡς ὄργανα τοῦ τυράννου εἰς τὸ ἐπίμοχθον ἔργον τῆς κτίσεως νέων ἀποικιῶν, καταλάβωσιν αὐτὴν τὴν Ζάγκλην, ἅτε τοῦ Σκύθου κατ' ἐκεῖνον ἀκριδῶς τὸν χρόνον ἀπόντος ἐν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Σικελῶν. Ὁ δὲ Σκύθης, προδοθεὶς ὑφ' ἀπάντων τῶν συμμάχων, ἔμεινεν ἀπροόπτως ἄπατρις καὶ ἀνέστιος, καὶ φυγὼν ἐσώθη πρὸς τὸν Δαρεῖον, ἔστις δεόντως ἐξετίμησε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν νῆσον Κῶν.

Οὕτω καὶ πρὸ τῆς ναυμαχίας καὶ μετ' αὐτὴν ὁ τελευταῖος στόλος ὃν ἡδυνήθη νὰ ἐξαρτύσῃ ἡ Ἰωνία διεσκεδάσθῃ εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους. Ἡ Μίλητος ἀπέμεινεν ἀνυπεράσπιστος, ἀλλὰ δὲν παρεδόθη, ἐπειδὴ οἱ Μιλήσιοι ἐγίνωσκον, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἔλεος διὰ τὴν πόλιν. Οἱ Πέρσαι περιέζωσαν αὐτὴν διὰ μεγίστων δυνάμεων ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Καὶ τὸν μὲν περίβολον τῶν τειχῶν ἠνάγκασθησαν νὰ καταρρίψωσι διὰ μηχανῶν πολιορκητικῶν, τὴν δὲ πόλιν νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἐφόδου. Τότε δὲ πλέον εἶχαν οἱ Πέρσαι εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθῶσι τελείως τοὺς Ἴωνας. Καὶ ἡ μὲν πόλις ἀπετεφρώθη πρὸς ἐκδίκησιν τῆς πυρπολήσεως τῶν Σάρδεων, οἱ δὲ μάχιμοι τῶν πολιτῶν ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἀπήχθησαν εἰς τὰ

¹ Περὶ τῆς ἐν Ἀδῇ ναυμαχίας ἴδε Weissenborn Der Aufstand der Ionier (Hellen σ. 128).

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 666.

Σούσα, ἔπειτα δὲ κατωκίσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως ἐν Ἀμπεῖ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τίγριδος¹. Τὸ δ' ἐρημωθὲν ἔδαφος τῆς πόλεως ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν ἄμεσον ἐπιτήρησιν τῶν Περσῶν, καὶ ἡ ὀρεινὴ χώρα παρεδόθη εἰς τοὺς Κῆρας, ἀφ' ὧν ποτε οἱ πρόγονοι τῶν Μιλησίων εἶχον ἀφαιρέσει τὴν γῆν. Τὸ δὲ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἐν Διδύμοις ἐπυρπολήθη, ἀφ' οὗ πρῶτον οἱ Πέρσαι ἐσύλησαν τοὺς ἐν αὐτῷ θησαυροὺς, καθ' ᾧ εἶχε προείπει ὁ Ἐκκασταῖος².

Ἡ ὅλη χώρα μετεβλήθη ἔκτοτε. Ὁ Μαϊάνδρος κατέκλυσε κατὰ μικρὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἐρημωθέντα λιμένα, καὶ ἀντὶ τῆς θαλάσσης, ἐν ἣ ποτε συνωθοῦντο τὰ πλοῖα τὰ φέροντα τὴν ἐμπολὴν τοῦ Νείλου, τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐκτείνονται νῦν μονότονοι βοσκαί, ὧν ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦται λόφος χθαμαλός. Ὁ λόφος δ' ἐκεῖνος εἶνε ἡ ἄλλοτε νησίς Λάδη. Μεταξὺ δὲ τοῦ λόφου καὶ τοῦ χώρου ἐφ' οὗ ἐκεῖτό ποτε ἡ Μίλητος κυλῖει τὰ νάματά του νωθρὸς ὁ Μαϊάνδρος πρὸς τὸ πέλαγος.

Μετά δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου συνεπλήρωσεν ὁ πεζὸς στρατὸς τὴν καθυπόταξιν τῆς Καρίας. Οἱ Φοίνικες ἐπεσκεύασαν τὰ πλοῖα αὐτῶν καὶ διέπλευσαν ἐν θριάμβῳ τὴν παντὸς στόλου ἐσπερημένην θάλασσαν τῆς Ἰωνίας, ἐξ ἧς εἶχον ἐξωσθῇ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους.

Ἐν δὲ τῷ βορρᾷ διέτριβεν ἀκόμη ὁ Ἰστιαῖος, δηῶν τὰς χώρας

¹ Ἡροδότου VI, 20. [Πρὸς δὲ τὰ λεγόμενα παρ' αὐτῷ (VI, 22)] Μίλητος μὲν νῦν Μιλησίων ἢ ῥήματο δὲν εὐρηται εἰς ἀντίθεσιν ἢ ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ γινόμενη μνεία Μιλησίων ἐν τῇ στρατιᾷ τῶν Περσῶν. Κατὰ τὸν Brunn (Die Kunst bei Homer ἐν ταῖς Abhandlungen der bayrischen Akademie Τόμ. IX, μέρ. γ') ἐννοεῖται μόνον ἀπαράληψις τῆς διοικήσεως διὰ κατὰλήψεως καὶ ἐγκαταστάσεως Περσῶν ἀρχόντων, «Ὁμοίως ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων ὁ Overbeck (ἐν τοῖς Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1868 σ. 72) καὶ ὁ Gelzer (De Branchidis σ. 17). Ἀλλ' ἡμεῖς ἐν τοῖς περὶ τούτων μόνον τὸν Ἡρόδοτον δυνάμεθα νάκολουθῆσαι».

² Τότε μετεφέρθη ὁ Ἀπόλλων τοῦ Κανάχου εἰς Ἐκβάτανα. Ἰδε Πανσανίου VIII, 46, 3. Πρὸς Ulrichs (ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. X, σ. 1). Συμφωνοῦσι δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Fränkel (ἐν τῇ Archäologische Zeitung, Τόμ. XXXVII σ. 90 καὶ ὁ Overbeck Geschichte der griechischen Plastik, Τόμ. Α' ἐκδ. δ' σ. 143).

δίκην πειρατοῦ. Καὶ ἐπετέθη μὲν κατὰ τῶν Χίων, ἐκδικούμενος αὐτοὺς, ἔπειτα δ' ἐπολιόρκησε τὴν Θάσον, ἀναλαμβάνων καὶ πάλιν τὸ σχέδιον τῆς ἐν Θράκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ. Τέλος δ' ἐξωγρήθη κατὰ τινὰ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτοῦ καὶ ἤχθη πρὸς τὸν ἀσπονδότατον τῶν ἐχθρῶν ὡς πρὸς δικαστήν. Ὁ δὲ Ἀρταφέρνης διέταξεν ἀμελλητὶ τὴν ἀνασταύρωσιν τοῦ Ἰστιαίου, καὶ ἀπέστειλε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Δαρεῖον, ὅστις μετ' αἰσθήματος ἀγάπης καὶ πίστεως συγκινοῦντος ἐπέδειξε φιλοτίμως πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τιμὴν¹.

Ἡ δὲ τιμωρία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Μίλητον. Ἡ πολυπαθὴς νῆσος Χίος, ἥς ὁ παρὰ τὴν Λάδην ἥρωισμός εἶχεν ἐξαλείψει τὰς προγενεστέρας τοῦ βίου αὐτῆς κηλίδας, ἡ λαμπρὰ νῆσος Λέσβος ὡς καὶ ἡ Τένεδος οὐ μόνον ὑπετάχθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐκακώθησαν καὶ ἡρημώθησαν δι' αὐτόχρημα κυνηγεσίου ἀνθρώπων². Οἱ εὐμορφότατοι τῶν παιδῶν ἀπεστάλησαν ἀγεληδὸν εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπως προορισθῶσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν εὐνούχων, αἱ δὲ περικαλλέσταται τῶν παρθένων ἀπήχθησαν εἰς τὴν γυναικωνίτιν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ. Οὕτως ἡ Ἰωνία ὑπέπεσε τὸ τρίτον ἤδη εἰς δουλείαν. Αἱ χῶραι ἀνεμετρήθησαν καὶ πάλιν, καὶ οἱ φόροι ἐτάχθησαν καὶ πάλιν³. Καθηρέθησαν δ' οἱ τύραννοι ὧν ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ προδοσία εἶχε προκαλέσει δεινὰ ἀνῆκεστα· αἱ δὲ διάφοροι πόλεις ἀφέθησαν αὐτόνομοι ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἀστικῶν πραγμάτων. Καὶ συνήργησε μὲν ὁ πρῶτος οὐρανὸς τῆς Ἰωνίας εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν· αἱ δ' ἐρημωθείσαι οἰκῆσεις ἀνεκτίσθησαν καὶ πάλιν κατὰ μικρὸν, πόλεις δὲ τινες ὡς ἡ Ἐφεσος ἐξηκολούθησαν τυγχάνουσαι ἀταράχου εὐημερίας. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἤδη περατωθῆ εἰς αἰί.

¹ *Ηροδότου* VI, 28. Εἰς τὸν Ἰστιαῖον καθ' ὃν χρόνον ἐτυράννει ἀκόμη ἐν Μίλῃτῳ ἀναφέρει ὁ Kirchhoff (*Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets* [ἐκδ. δ' σ. 18]) τὴν ἐνεπίγραφον βάσιν ἐν τῷ Διδυμαίῳ τῆς Μιλήτου.

² Περὶ τῆς τοιαύτης σαγήνης ἴδε *Ηροδότου* VI, 31.

³ *Ηροδότου* VI, 42.

Ὁ Ἀρταφέρνης εἶχε παράσχει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ μεγάλας ὑπηρεσίας ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Πᾶς ἀντίστασις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εἶχε καταπνιγῇ, αἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαι οἰκονομικαὶ διατάξεις ἦσαν οὕτω τελεσφόροι, ὥστ' ἐξηκολούθησαν ἰσχύουσαι καθ' ἅπαντας τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους.

Ἀλλ' ὅμως οὐδεμίαν ἀπεκόμισεν εὐγνωμοσύνην. Ἐχθρική φανερὰ ἐστέρησεν αὐτὸν τῆς εὐνοίας τοῦ ἀδελφοῦ καὶ βασιλέως. Ἐλεγον, ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὑπῆρξε παρὰ τὸ προσῆκον βραδεῖα, ὅτι τὰ ἐπιτευχθέντα παρ' αὐτοῦ ὑπῆρξαν πάνυ ὀλίγα. Ἡ ὅλη διεξαγωγή τοῦ πολέμου θεωρεῖτο ἀξία μομφῆς. Ἀποτέλεσμα δὲ τῶν παντοίων τούτων ἐπιθέσεων ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκλησις πάντων τῶν κατὰ τὰς παραθαλασσίας σατραπείας στρατηγῶν καὶ ἡ πρὸς ταπεινώσιν τοῦ δεδοκιμασμένου πολεμιστοῦ καὶ διοικητοῦ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἀνδρὸς νεωτάτου, Μαρδονίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Γωδρύου, εἰς ὃν πρὸ μικροῦ ὁ βασιλεὺς εἶχε δώσει γυναῖκα τὴν θυγατέρα Ἀρτοζώστραν. Ἐκεῖνον λοιπὸν διώρισεν αὐτοκράτορα στρατηγὸν τῶν τε πεζικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, καραδοκῶν ἐκ τῆς νεανικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος τὰς μεγίστας ἐπιτυχίας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος διεφώνει περὶ πάντα πρὸς τὰς γνώμας τοῦ προκατόχου. Δὲν ᾔθελε τὸν περιορισμὸν τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου εἰς μόνην τὴν Ἀσίαν, οὐδ' ἀπεδέχετο τὴν ἐδαφικὴν ἐπέκτασιν τοῦ βασιλείου ἐκ μόνων εὐνοϊκῶν περιστάσεων. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν μισελληνισμὸν τοῦ Ἀρταφέρνηος ᾔθελε διὰ προσπελάσεως εἰς τὰ ἥθη καὶ τοὺς θεσμούς τῶν Ἑλλήνων νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἑλληνικοὺς λαοὺς καὶ παράσχει εἰς αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους θέσιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ἰδιοφυίαν αὐτῶν. Διὸ, ὅτε τὸ ἔαρ τοῦ 493 (Ὁλυμπ. 71,3) ἐπέβη τοῦ μεγάλου στόλου ἐν Κιλικίᾳ καὶ παρέπλεε τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας, εὔρε παρ' ὅλην τὴν φιλοπόλεμον αὐτοῦ ἀνυπομονησίαν χρόνον νᾶνατρέψῃ τὰς μεθ' ὥριμον σκέψιν εἰσαχθείσας διατάξεις τοῦ Ἀρταφέρνηος. Καὶ ἀφῆκε μὲν ὑφισταμέναις τὰς φορολογικὰς περιφερείας, ἀλλ' οἱ τύραννοι, εἰς οὓς ὁ Ἀρταφέρνης εἶχεν ἐπιτρέψει

τὰς πόλεις ἐκάστας, κατελύθησαν ἄνευ ἀναβολῆς καὶ ἡ διοίκησις τῶν κοινῶν πραγμάτων ἀπεδόθη εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὁ Μαρδόνιος ἤθελε νὰ παρουσιάσῃται ὡς φίλος καὶ προστάτης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀποβῇ δημοτικὸς ἐν ταῖς παραθαλασσίαις ἐπαρχίαις. Ἀνῆκε δ' εἰς φατρίαν ἣν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν φιλελληνικὴν· ἠκολούθουν δ' αὐτὸν κατὰ τὰς στρατείας Ἕλληνες μάντιες, καὶ ἐπεδίωκε φιλοτίμως νὰ ἐπιδεικνύηται ἀνὴρ φιλελευθέρων γνωμῶν καὶ προγράμματος εὐρέος¹. Καθ' ὅλου δὲ ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τῶν Ἀχαιμενιδῶν εἶχον ἀρχίσει εἰσαγόμεναι πολιτικαὶ ἀντιλήψεις ἀνήκουστοι μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου. Τοῦτο δ' εἶχε καταδειχθῇ ἤδη μετὰ τὴν κατὰ λυσιν τῶν Μάγων κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν παρὰ τοῖς Πέρσαις δυνατῶν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ῥητῶς παραβάλλει τὰς φιλελευθέρας πολιτικὰς ἰδέας τοῦ Ὀτάνου πρὸς τὰ δημοκρατικὰ θέσμια τὰ εἰσαχθέντα ὑπὸ τοῦ Μαρδονίου².

Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας ἐν Ἰωνίᾳ προεργασίας ὁ Μαρδόνιος, παραλαβὼν τὴν πεζὴν στρατιάν καὶ τὸν στόλον, ἀνέβη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπως ἐπὶ τῆς ἤδη εἰς τοὺς Πέρσας γνωστῆς ὁδοῦ διὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας εἰσορμήσωσι πρὸς δυσμὰς. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ εἰρηνικῶν αἰσθημάτων κατεχόμεναι ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι ἔμελλον νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ μέγα περσικὸν κράτος, τηροῦσαι τοὺς πατρίους θεσμούς, οἱ δὲ ἀνθιστάμενοι ἔμελλον νὰ ὑπαχθῶσι διὰ τῆς βίας, πρὸ πάντων δ' αἱ δύο πόλεις αἱ συμμετασχοῦσαι τῆς ἐναγοῦς πυρπολήσεως τῶν Σάρδεων, αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ἑρέτρια. Διὰ τῆς τιμωρίας τῶν δύο τούτων πόλεων ἐφαίνετο, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ πραγματικὴ λῆξις τοῦ ἰωνικοῦ πολέμου.

¹ Τὴν πολιτείαν τοῦ Μαρδονίου ἐπειράθην νὰ διασφάξω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Über die Dariusvase ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1857 σ. 111. [Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου ἴδε Welcker die grosse Dariusvase in Neapel ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1857 σ. 49 κ. ἑ. καὶ Forchhammer Darius in der Unterwelt αὐτ. σ. 107 κ. ἑ.]

² [Ἡροδότου VI, 43].

Ἀλλὰ τότε ἔσωσε τοὺς Ἕλληνας τῆς Δύσεως ὁ Ἄθως. Φθινοπωριναὶ θύελλαι καὶ χειμερινὰ φύχῃ, ἐπελθόντα ἐν ἔτει 492 π. Χ. (Ὀλυμπ. 71, 4) εἶπερ ποτὲ πρῶμα καὶ βίαια, ἐπέθηκαν τέλος εἰς τὴν ἐν Θράκῃ ἐκστρατείαν τοῦ Μαρδονίου¹. Καὶ δὴ, ὅτε ἤθελε νὰ συνεχίσῃ τὴν κατὰκτησιν τῶν χωρῶν ἐκεῖθεν ὅπου εἶχε παύσει πρὸ δεκαοκτὼ ἐτῶν ὁ Μεγάβαζος, καὶ πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔστειλε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος τὸν Ἄθω, οὗτος ὑπέστη ναυάγιον φοβερὸν, καθ' ὃ κατεδύθησαν μὲν τριακόσια πλοῖα, αἱ δὲ ἄκται τοῦ στρυμονικοῦ κόλπου ἐκαλύφθησαν ὑπὸ ἀπείρων νεκρῶν Περσῶν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως καὶ ὁ πεζικὸς στρατὸς ὑφίστατο μεγάλα δεινὰ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν προσβολῶν τῶν Θρακῶν καὶ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαίρας ἐν τῇ χειμερίῳ χώρᾳ, ὁ Μαρδόνιος δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ περαιτέρω, καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐσώθησαν τό γε νῦν ἔχον.

Ἄλλ' ἡ πυρπόλησις τῆς Μιλήτου ἦτο καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας προμήνυμ' ἀπειλητικόν· οὐκ ἀλόγως δ' οἱ πολῖται ἐτιμώρησαν τὸν ποιητὴν Φρύνιχον, ὅτε ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἐν Ἀάδῃ ναυμαχίαν ἐδίδαξε πρὸ αὐτῶν κατὰ τὰ Διονύσια τὴν Μιλήτου ἄλωσιν². Καὶ ἀντέκειτο μὲν εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐπίδειξις τῶν συμφορῶν τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τοῦ αἰσθητικοῦ πταίσματος προσέκρουεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ φωνὴ τοῦ ἰδίου αὐτῶν συνειδότος, μεμφομένη αὐτῶν, ὅτι δὲν ὑπῆρξαν παντελῶς ἀνάιτιοι τοῦ ὀλέθρου τῆς ἀποικίδος αὐτῶν ἐκείνης, τῆς βασιλίσσης τῶν θαλασσῶν. Ἡ τύχῃ τῆς Μιλήτου ἡπεῖλει τῶρα αὐτοὺς, καὶ εἶχον γεῖναι ἄμεσοι γεῖτονες τῶν Περσῶν. Οἱ δὲ Πέρσαι ἦσαν ὁ μόνος λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ὁ κατακτή-

¹ Τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, καθ' ἣν συνέβησαν αἱ παρὰ τὸν Ἄθω τρικυμῖαι, ἐξάγομεν ἐκ τῆς εἰδήσεως τοῦ Ἡροδότου (VI, 44), καθ' ἣν οἱ μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων διεφθέρουντο ἀρπαζόμενοι... οἱ δὲ ἔλγῃ. Πρβλ. Weissenborn Hellen σ. 135. [Περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μαρδονίου ἴδε καὶ Welzhofer Zur Geschichte der Perserkriege ἐν τοῖς Neue Jahrbücher für Philologie Τόμ. CXLIII (1891) σ. 145 κ. ἑ.]

² Ἡροδότου VI, 21. Ἰδε καὶ Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. I' σ. 264.

σας τὰς παραλίας καὶ καθυποτάξας τοὺς Ἑλληνας ἄνευ ἀπωλείας τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ιδιοφυίας καὶ τοῦ μαχίμου αὐτοῦ χαρακτῆρος, τοῦθ' ὅπερ εἶχον πάθει οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Λυδοί. Ἡ δὲ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς ἐπικοινωνίας τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον λαῶν ἐξήρτητο τὸ ἐξῆς καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῶν σχέσεων μεταξὺ Περσίας καὶ Ἑλλάδος.

Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι εἶχον θεωρήσει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς ἓνα τῶν πολλῶν ἐκείνων λαῶν τῶν ὑπὸ τῆς τύχης προωρισμένων νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ νέον παγκόσμιον κράτος. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθησαν νὰ συνιδῶσιν, ὅτι πρὸς τοῦτο ἀπητεῖτο ἐργασία ὅλως νέα καὶ ιδιόρρυθμος, ἥς αἱ δυσχέρειαι ἐπενήργησαν πάραυτα εἰς τὸ περσικὸν κράτος καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κλονήσωσι τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς πολιτείας αὐτοῦ, ἔπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ συμφωνήσωσι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ ἐπιληφθῶσι τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἑλληνες ἦσαν τὸ πρῶτον ἔθνος περὶ οὗ διεγίνωσκον, ὅτι μόνον δι' ἑαυτοῦ ἠδύνата νὰ νικηθῇ. Διὰ τοῦτο δὲ τινὲς μὲν ἤθελον ὅπως πρὸς τοὺς ὑποτεταγμένους Ἑλληνας φέρονται μετ' ἀνασκοπῆς, εὐλαβούμενοι τὸν ἰδιάζοντ' αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ τοὺς θεσμούς· ἄλλοι δὲ, ἐμπνεόμενοι μόνον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου μίσους, ὅπερ οἱ Πέρσαι ἠσθάνοντο πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κύρου, ἤθελον νὰ χρησιμεύσωσι καὶ οἱ Ἑλληνες, ὡς καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ λαοί, μόνον ὡς ὕλικὸν πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ κράτους. Τὸ δὲ ἀρχαῖον ἐθνικὸν μῖσος ηὐξήθη ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων, καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἡ οἰκτρὰ τύχη τῆς Μιλήτου, τῆς Χίου καὶ ἄλλων πόλεων. Προσεπιῆλθε δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἐνιαίας δυνάμεως καὶ καρτερίας ἡ ἐπιδειχθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἰώνων τῆς Ἀσίας ἐκραταίωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἦσαν ἀνίκανοι νὰ διοικήσωσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἔν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ μέτρον ἐπίστευον, ὡς εἰκὸς, ὅτι ἔπρεπε νὰ κρίνωσι καὶ τοὺς πέραν τοῦ Αἰγαίου οἰκοῦντας ὁμοφύλους αὐτῶν. Περὶ τοῦτο λοιπὸν συνεφώνουν ἀμφοτέραι αἱ φατρίαι, ὅτι ἔπρεπε διὰ παντὸς τρόπου νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ὑπο-

δουλώσωσι τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ καταστήσωσιν αὐτὸν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας.

Οὕτω δὲ καὶ ὁ Δαρεῖος αὐτὸς παρὰ τὸ εἰρηνικὸν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπαραγνώριστον παρ' αὐτοῦ κατανόησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συμπαρεσύρθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα, ὅστις εἶχε τὸ ἐξῆς ἀποβῆ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Διεξήχθη δ' ὁ ἀγὼν οὗτος ἐν διαφόροις χώραις. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς Αἰγύπτου ἐπολεμήθησαν οἱ ἐν Λιβύῃ Ἕλληνες, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν σκυθικὴν ἐστρατεῖαν μετῴκηθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Βάρκης¹ εἰς τὴν Βακτριανήν². Ἦρξαντο δὲ ἤδη διαπραγματεύσεις καὶ πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, ὅπως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν προσβληθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Σικελίας καὶ κάτω Ἰταλίας, ἔνθα εἶχε καθυβρισθῆ ἡ περσικὴ σημαία³. Ἀλλὰ πρῶτον καὶ πρὸ πάντων ἡ δικαία ὀργὴ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐστράφη κατὰ τῶν συμμετασχόντων τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἰώνων, οὐδ' ἀνέκραζε ματαίως πρὸς αὐτὸν καθ' ἐκάστην ἐστίασιν ὁ δοῦλος αὐτοῦ τρεῖς Δέσποτα, μέμνεο τῶν Ἀθηναίων⁴.

Ὁ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ συνέχεια τοῦ ἀρξαμένου ἐν Ἰωνίᾳ. Ἀλλ' ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου προσέλαβε χαρακτῆρα οὕτω διάφορον, ὥστε ὁ εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἔδαφος μεταφυτευθεὶς ἰωνικὸς πόλεμος ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ περιπλοκῶν ὅλως νέων καὶ ἀπέβη γεγονός κρίσιμώτατον καὶ ἀφετηρία νέου βίου διὰ τε τὴν Περσίαν καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον κρατῶν.

Καὶ εἰς μὲν τὸ βασιλείον τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐδόθη διὰ τοῦ πολέμου τούτου ἡ εὐκαιρία τῆς μεγίστης ἀναπτύξεως τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη τὸ πρῶτον ἤδη νὰ διαγνώσῃ,

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 699.

² Ἡροδότου III, 13.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 287.

⁴ Ἡροδότου V, 105.

ὅτι ὑπῆρχον ὄρια ἀνυπερέβλητα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Εὐρέθη δ' ἐξ ἀνάγκης εἰς θέσιν νὰ μάθῃ, ὅτι ὑπῆρχεν ἐλαχίστη ὁμάς μικρῶν πολιτειῶν κεκτημένη δυνάμεις ἠθικὰς πρὸς ἃς δὲν ἠδύνατο νάντι-παλαίσῃ δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν στρατιῶν. Ἐν τῷ τοιούτῳ δ' ἀγῶνι ἀπέβαλε τὴν ἐφ' ἑαυτὸ πεποιθήσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ παγιότητα καὶ ὑπέστη ἥτ-τας, ἂφ' ὧν οὐδέποτε ἀνέλαβε πλέον.

Ἐν δ' Ἑλλάδι συνέβησαν τὰ ἐναντία τούτων. Ἐν αὐτῇ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπῆλθεν ἡ πρώτη τελεία ἀνάπτυξις τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τοῦ λαοῦ, ἡ πλήρης ἀναζωπύρησις τῆς πρὸς τὴν πατρίδ' ἀγάπης, ἡ πρώτη ἐξέγερσις τῆς συνειδήσεως τῆς διακρίσεως μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, τῆς πλησμονῆς ἰδίων ἐθνικῶν δυνάμεων, τῆς ἀξίας τῶν ἐλευθέρων πολιτικῶν θεσμῶν, τοῦ ὅλου πλούτου τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ συγχρόνως ἡ-ρύνθη τὸ βλέμμα πρὸς ἀπάσας τὰς διευθύνσεις, ἡ δύναμις αὐτῶν ἐπερρώσθη, ἀνεπτύχθη πολιτισμὸς πολυμερέςτατος, καὶ ἡυξήθη ἡ ἐφ' ἑαυτοὺς πεποιθήσις τῶν Ἑλλήνων μέχρι τόλμης καὶ ἥρωι-σμοῦ, ἐξ οὗ ἐξεπήγασαν τὰ εὐγενέστατα ἄνθη καὶ ἀπάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀγώνων τούτων δὲν ἐκρίθη μόνον ἡ ἀμοιβαία θέσις Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, οὐδὲ ἤχθη διὰ μιᾶς εἰς πλήρη τε-λείωσιν καὶ σαφήνειαν ἡ, καὶ ὅς εἶδομεν, κατὰ μικρὸν ἀνα-πτυχθεῖσα ἀντίθεσις τοῦ ἀσιατικοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτι-σμοῦ. Οὐχ ἥττον δὲ διερρυθμίσθη ὠρισμένως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν. Καὶ πρῶτον μὲν κατέστη νῦν σαφὴς ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ μητρο-πόλεων καὶ ἀποικιῶν, καὶ ἡ Ἑλλάς ἡ ὑπὸ τῶν ὑπερποντιῶν αὐτῆς κτισμάτων ἐν πολλοῖς ὑπερευδοκιμηθεῖσα ἀπέβη καὶ πάλιν ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς βαρβάρους τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς ἱστο-ρίας. Ἐπειτα δ' ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν Ἑλλάδι τῶν μητροπόλεων διὰ τοῦ ἀγῶνος ἀνῆλθον εἰς τὴν πρώτην θέσιν αἱ πόλεις ἐκεῖναι αἵτι-νες εἶχον ἀναπτύξει εἰς μεγίστην τελειότητα τὰς ἀρετὰς τοῦ ἐλ-

ληνικοῦ λαοῦ. Τὸ δ' ἐν ἡσυχίᾳ ὠριμάσαν πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἀπέβη ἡ κινητήριος δύναμις τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου ἔθνους. Δι' αὐτῶν τὸ πρῶτον προῆλθεν εἰς τὸ μέσον ἐθνικὸν ἐλληνικὸν πρόγραμμα, πρόγραμμα ὅπερ ἦτο ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἱερατικῆς ἐπιδράσεως, σαφὲς καὶ μεστὸν φρονήματος, ἐπειδὴ οἱ Δελφοὶ διὰ τῆς στάσεως αὐτῶν κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ἀπέβαλον τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησι μεγάλου ἀξιώματος τοῦ μαντείου.

Κατὰ ταῦτα τὰ δύο ἐκεῖνα μεγάλα φαινόμενα, τοῦτο μὲν ἡ κατὰπτωσις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τοῦτο δὲ ἡ μεγάλη ἐπίδοσις τῶν τυχῶν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, συνδέονται πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπιχειρηθέντα ἐπιθετικὸν πόλεμον, οὗ ἡ ἐξιστόρησις ἀποτελεῖ τὸ θέμα τοῦ ἐπομένου βιβλίου.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Α'.

ΟΙ ΥΠΕΡ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΠΟΛΕΜΟΙ

Τὸ παρὰ τὸν Ἄθω ναυάγιον μόνον βραχεῖαν ἀναστολὴν τοῦ μεγάλου διεθνoῦς ἀγῶνος ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ. Ὁ στόλος εἶχε πέσει θῦμα τῆς τρικυμίας· ἂν δὲ ὅπωςδῆποτέ τις ἄνθρωπος ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ συμμέτοχος τῆς συμφορᾶς, ἡ εὐθύνη ἐβάρυνε τὸν Μαρδόνιον. Μετ' ἐμπιστοσύνης ἀπεριορίστου εἶχεν ὁ μέγας βασιλεὺς προστήσει τῶν ναυτικῶν αὐτοῦ δυνάμεων τὸν νεαρὸν καὶ ἀπειροπόλεμον ἄνδρα, καταπαύσας συγχρόνως ἅπαντας τοὺς πρότερον ἔχοντας τὴν ὑπερτάτην ἀρχηγίαν ἐν ταῖς παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος παραλίοις χώραις ¹. Ὁ δὲ Μαρδόνιος ἤρξατο τοῦ ἔργου αὐτοῦ διὰ παρατόλμων νεωτερισμῶν, ἀνατρέψας μὲν τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρταφέρους, ἀπομακρύνας δὲ τοὺς τυράννους τοὺς διοικοῦντας τὰς πόλεις ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ ἀποδοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν δήμων τὴν μέριμναν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων. Ἐν αὐτῷ διαγινώσκομεν ἄνδρα μετὰ θάρρους καὶ πεποιθήσεως ἐφ' ἑαυτὸν ὑπερορῶντα τὰς πατροπαραδότους ἀρχὰς τῆς περσικῆς πολιτείας καὶ θέλοντα νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τῇ διοικήσει τῶν δημοσίων πραγμάτων κρίσιν ἐλευθερωτέραν καὶ πολιτικὸν πρόγραμμα εὐρύτερον. Ἐπ' ἴσης δ' ἐν τῇ περαιτέρᾳ διεξαγωγῇ τοῦ πολέμου οὐδαμῶς ἀπεδέχετο τὴν τιμωρίαν χωριστῶν πόλεων,

¹ Ἦδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 262.

τὴν καθόδον ὀλίγων οἰκῶν ἐξορίστων, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὅλην δυτικὴν χώραν, εἰς τὴν ὅλην Εὐρώπην καὶ τὰς ἀνθηρὰς αὐτῆς πόλεις. Διακαιόμενος δὲ ὑπὸ τῆς φλογὸς νεαρᾶς φιλοδοξίας, ἐπέδιδωκε τὴν σκέψιν νὰ κυριαρχήσῃ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀντιπέραν τοῦ Αἰγαίου ὡς τοποτηρητῆς τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Διὰ ταῦτα εἶχε προχωρήσει μετὰ τοιαύτης ἀνυπομονησίας, σκοπῶν νὰ διαχειμάρῃ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος, καθ' ὃ εἶχεν ἐξορμήσει ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι καὶ δυνηθῇ νὰ γγείλῃ εἰς τὸν πενθερὸν τὴν κατάκτησιν νέων ὑπερποντίων χωρῶν¹.

Μετὰ δὲ τὸ παρὰ τὸν Ἄθω ναυάγιον τούτων τῶν σχεδίων ἐστράφη καὶ πάλιν ἡ εὐνοια τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους οἵτινες εἶχον ἀντιστῆ εἰς τοιοῦτον τρόπον πολέμου ὀρμητικοῦ καὶ εὐρύτατον ἔχοντος τὸν σκοπόν. Ἐπιδρώντων δὲ τῶν Πεισιπρατιδῶν, οἵτινες, περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν αὐλικῶν, ἐνῆργουν ἀπαύστως ἐν τε Σάρδεσι καὶ ἐν Σούσοις, διωργανώθη νέον πολεμικὸν σχέδιον, οὗ σκοπὸς ἦτο τὸ πρῶτον μόνον ἡ μέση Ἑλλάς. Πρῶτον ἀναπότρεπτον πρόβλημα, ἔλεγον, εἶνε ἡ τιμωρία τῆς Ἐρετρίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἥς ἡ ἐκτέλεσις διευκολύνεται ὑπὸ παντοίων περιστάσεων. Ἡ μέση Ἑλλάς διασπᾶται εἰς πολλὰς μικρὰς πόλεις, ἐν αἷς δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ ἀντιστάσεως τελεσφόρου. Τὰ πάντα εἶνε ἐν συγχύσει, αἱ κυριώταται τῶν πόλεων εἶνε πολέμια πρὸς ἀλλήλας, αἱ Ἀθῆναι πρὸς τὴν Σπάρτην, ἡ Αἰγίνα καὶ αἱ Θῆβαι πρὸς τὰς Ἀθήνας· ἐπειδὴ δὲ αἱ πόλεις ἐφατρίαζον, ἡδύνατο νὰ προσδοκῶσιν, ὅτι ἐν ἐκάστη αὐτῶν θὰ εὕρισκον ὁπαδούς. Πρὸς δὲ στρατεῖαν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν εἶχον ἄριστον ὁδηγὸν τὸν Ἰππῖαν· ἔχοντες δ' αὐτὸν ἐκέκτηντο καὶ τὸ ἄξιον λόγου κέρδος, ὅτι ἡδύνατο νὰ προσεταιρισθῶσι τὴν

¹ Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαρδονίου ἴδε *Ἡροδότου* VI, 43, ἐνθα συσχετίζονται αἱ ἐλευθέραι πολιτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ὀτάνου πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Μαρδονίου. Ἐπ' ἱσῆς δὲ παρὰ τῇ *Ἡροδότῳ* (VII, 6) λέγονται περὶ τοῦ Μαρδονίου τάδε· οἷα νεωτέρων ἔργων ἐπιθυμητῆς ἐὼν καὶ ἐθέλων αὐτὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπαρχος εἶναι. Ἰδε καὶ τὰς ἐμὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ καταγράφου ἀγγείου τοῦ φέροντος τὴν παράστασιν τοῦ Δαρείου ἐν τῇ τοῦ Gerhard *Archäologische Zeitung* 1857 σ. 111.

ἀρχαίαν αὐτοῦ φατρίαν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Σπαρτιᾶται οἵτινες εἶχον ἀποτύχει πειραθέντες τὴν ἀνάδοδον τοῦ Ἰππίου, θὰ ἠῤῥοντο τὴν διὰ περσικῆς δυνάμεως ἐγκατάστασιν αὐτοῦ, ὅπως δαμάσῃ ὡς τύραννος τὴν δυσήνιον πόλιν, ἥς τὸ φρόνημα καὶ ἡ ἐπιμονὴ ἠῤῥανον ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἄλλως δὲ, προσέθετον, δύνανται, πλείοντες διὰ τῶν ἀνυπερασπίστων νήσων, νὰ προχωρήσωσιν ἀκινδύνως εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος, αὐταὶ δ' αἱ Ἀθῆναι αἱ ἔχουσαι στόλον ἐκ πεντήκοντα μόνον πολεμικῶν πλοίων εἶνε ἀνίσχυροὶ νάποκρούσωσι τὴν ἀπόβασιν τῶν Περσῶν.

Μετὰ δὲ τὸ ἀτύχημα τοῦ Μαρδονίου δὲν ἦτο δυσχερὲς ἡ ἐπιτευξίς τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐγκρίσεως τοῦ νέου τούτου πολεμικοῦ σχεδίου, ὅπερ, ἀφιστάμενον πάσης ἀμέτρου ἐπιχειρήσεως, περιωρίζετο εἰς μόνον τάναποφεύκτως ἀναγκαῖα. Ἐμελεῖτο κατὰ ταῦτα ἐκστρατεία κυρίως διευθυνομένη κατὰ μόνων τῶν Ἀθηνῶν, οἷαν ἀπήτουν ἡ τιμὴ τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οὕτω διετάχθησαν ἀμελλητὶ νέαι στρατολογίαι καὶ ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν τὰ νεώρια καθ' ἅπασαν τὴν παραλίαν χώραν. Ἰδίως δὲ διετάχθη ἡ κατασκευὴ πλοίων ἱππαγωγῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ἐγένωσκον παρὰ τοῦ Ἰππίου, ποῦ ἐνέκειτο ἡ ἀδυναμία τῶν ἀττικῶν ὅπλων, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον στηρίζει τὴν ἰδίαν τυραννίδα ἐπερειδόμενοι εἰς ξένον ἱππικόν.

Συγχρόνως δὲ εἶχον ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν ἀγρύπνως εἰς τὰς παρὰ τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου χώρας· ἐπωφελοῦμενοι δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλας ζηλοτυπίαν τῶν γειτόνων ἐλληνικῶν πόλεων, ἦσαν ἐν γνώσει πάσης ἐπικινδύνου κινήσεως, ἣν ἠδύναντο νὰ προσδοκῶσι μετὰ τὴν συμφορὰν ἣν εἶχον ὑποστῇ.

Ἡ δὲ πρόνοια αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελής. Καὶ δὴ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπιόντος κατηγγέλθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Θάσου, οὓς ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπωφθαλμίων καὶ ἐφθόνου αἱ περικείμεναι πόλεις. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη εἶχον κατοικήσει ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Γύγου (720 π. Χ.

Ὀλυμπ. 15) ἔποικοι ἐκ Πάρου, ιδρύσαντες μετὰ πολλὰς κακουχίας καὶ δεινούς ἀγῶνας πολιτείαν ἐκτεινομένην μὲν καὶ εἰς τὴν γείτονα ἤπειρον, καθυποτάξασαν δὲ ἡ ἀποκρούσασαν τᾶγρια θρακικὰ φύλα καὶ εὐροῦσαν ἐν τοῖς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων παρὰ τῶν Φοινίκων ἐξευρεθεῖσιν ἀργυρείοις καὶ χρυσωρυχείοις πηγὰς πλούτου ἀνεξαντλήτου. Τὰ δὲ μέταλλα τῆς Θράκης καὶ τὰ τῆς νήσου αὐτῆς ἀπέφερον τοσαῦτα κέρδη, ὥστε ἡ μικρὰ πόλις ἄνευ ἐπιβολῆς φόρου ἐπὶ τῶν κτήσεων τῶν πολιτῶν, συμπεριλαμβανομένων δὲ καὶ τῶν τελῶν καὶ ἄλλων εἰσπράξεων, εἶχεν ἕσοδον ἀνερχόμενον κατὰ πλούσια ἔτη μέχρι τριακοσίων ταλάντων, ἥτοι ἐνὸς ἑκατομμυρίου καὶ ἑπτακοσίων ἐβδομήκοντα χιλιάδων χρυσῶν φράγκων¹, [ὡν τὴν πραγματικὴν τιμὴν ἔνεκα τῆς διαφόρου ἀξίας τοῦ μετάλλου ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν τοῦλάχιστον ὀκταπλασίαν]. Ἐτι δὲ καὶ τὴν σήμερον τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαίων ἀργυρῶν νομισμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν νῆσον καὶ τὰς ἀποικίδας αὐτῆς παρέχει ἀπτήν μαρτυρίαν περὶ τοῦ ἐν ταῖς τότε χρόνοις πλούτου τῶν Θασίων καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ θρακικῇ γῇ ἐκτάσεως τῶν χωρῶν εἰς ἃς ἐξικνεῖτο τὸ ἐμπόριον αὐτῶν².

Τοιοῦτον δὲ κεκτημένοι πλοῦτον οἱ Θάσιοι δὲν ἐστεροῦντο καὶ τῆς ἀναγκαίας δραστηριότητος καὶ τῆς προσηκούσης φιλοπατρίας ὅπως ποιῶνται χρῆσιν τῶν μεγάλων αὐτῶν πόρων πρὸς σκοποὺς ἀξιόους λόγου. Ἡδὲ ὅτε ἐπολιόρκησε τὴν νῆσον ὁ Ἰστιαῖος³ εἶχον ναυπηγήσει στόλον, καὶ νῦν μετὰ τὴν ἐκ τοῦ πλησίον θέαν τῆς συμφορᾶς ἦν ὑπέστη ὁ μέγας τῶν Περσῶν στόλος προέβησαν εἰς τὴν τολμηρὰν ἀπόφασιν νάποτινάξωσι τὸν ζυγὸν τῶν Περσῶν, εἰς οὓς εἶχεν ὑποτάξει αὐτοὺς ὁ Μαρδόνιος, καὶ ιδρύσῃσι πάλιν πολιτείαν ἐλευθέραν.

Ἄλλ' ἡ δυσμένεια τῶν γειτόνων ἐματαιώσε τὰς προσπαθείας

¹ *Ἡροδότου* VI, 46.

² Περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Θάσου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἡλείῳ Ἰδε *Perrot Mémoire sur l'île de Thasos* σ 21 κ. ἑ.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 261.

αὐτῶν. Πιθανῶς δὲ ὑπῆρξαν πόλεις ἐκ τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης αἱ ἐξ ἀντιζηλίας καὶ ἀνησυχίας περὶ τῆς ἰδίας ἐαυτῶν ἀνεξαρτησίας προδοῦσαι τὰς προθέσεις τῶν Θασίων καὶ καλέσασαι τοὺς Πέρσας, ὧν ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις ἦτο ἀκόμη ἀρκούντως ἰσχυρά, ὅπως, ἐπιπεσοῦσα ἐξαπίνης, ἀφοπλίσῃ ἀκόπως τοὺς νησιώτας. Οἱ Θάσιοι ἡττηθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ κρημνίσωσι νὰ τεῖχῃ τῆς πόλεως καὶ παραδώσωσι τὰ πλοῖα, ἅτινα ἤχθησαν εἰς Ἀβδόηρα¹. Ἀπέβη δὲ ἡ πόλις αὕτη τὸ ὀρμητήριον τῆς περσικῆς δυνάμεως ἐν τοῖς βορείοις τοῦ Αἰγαίου. Ὡς ἐκ τῆς ἐπικαιροτάτης θέσεως τῶν Ἀβδόηρων, ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον πόλεων ἠσφαλίζετο μὲν ἄριστα ἡ κατοχὴ τῶν θρακικῶν καὶ μακεδονικῶν χωρῶν, ἃς εἶχεν ἐκ νέου καθυποτάξει ὁ Μαρδόκιος, διεξήγετο δὲ ἡ κάρπωσις τῆς παρὰ τὸν ποταμὸν Νέστον πλουσίας μετὰλλων χώρας, καὶ ἐπετηροῦντο αἱ περικείμεναι παραλῖαι ἐν ᾧ χρόνῳ κατὰ τὰ νότια πέρατα τοῦ Αἰγαίου, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταύρου παρεσκευάζετο ἡ νέα ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Τῆς δὲ πολεμικῆς προσβολῆς προηγήθησαν μέτρα εἰρηνικά. Δεξιοὶ ἄνδρες κεκτημένοι τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ βασιλέως καὶ ἀκολουθούμενοι ὑπὸ ἐρμηνέων ἐστάλησαν εἰς τὰς ἐλληνίδας πόλεις. Εἶχον δὲ τὴν ἐντολὴν ὑποδεικνύοντες τὸν μέλλοντα νὰ ἐκπλεύσῃ στόλον νάπαιτῆσιν γῆν καὶ ὕδωρ, τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς. Εὗρον δ' ἅπανταχοῦ σχεδὸν ἀκρόασιν παρὰ τοῖς νησιώταις, ἐπειδὴ αἱ μικραὶ πόλεις τοῦ Αἰγαίου οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰντιτάξωσιν ἀντίστασιν, ἅτ' ἐκτεθειμέναι ἀνυπεράσπιστοι εἰς τὰς ὑπερτέρας δυνάμεις τῶν πολεμίων· ἰδίως δὲ προσοχῆς ἠξίωσαν τὴν Αἰγιναν, ἥς τὴν σημασίαν ἐγίνωσκον παρὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Καὶ δὴ ἡ νῆσος αὕτη, κειμένη πλησιέστατα καὶ ἀπέναντι τῶν Ἀθηναίων, ἠδύνατο νὰ προαγάγῃ ἐξαιρέτως τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Διὸ ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀγγέλων τοῦ βασιλέως συνεδέθησαν γεγονότα ὧν σπουδαιότατα ὑπῆρξαν τὰ ἐπακόλουθα.

Οἱ Αἰγινῆται εὕρισκοντο εἰς τὸ κορύφωμα τῆς δυνάμεως καὶ

¹ Ἡροδότου VI, 47.

τῆς εὐημερίας μετὰ τὴν ἐν ἔτει 519 π. Χ. (Ὀλυμπ. 65,2) ἐκ-
νίκησιν τῶν Σαμίων πειρατῶν¹ καὶ τὴν κατάληψιν τῆς Κυδωνίας,
ὅτ' ἐπέστρεψαν κατάφορτοι λαφύρων ἐκ τοῦ κρητικοῦ πελάγους.
Ἐκτοτε ἡ Αἶγινα ἦτο ἡ πρώτη θαλασσία δύναμις ἐν τῇ Αἰγαίῳ.
Εἶχον ἐμπόρια ἐν τε τῇ Ὀμβρικῇ καὶ κατὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον.
Ἐν δ' Αἰγύπτῳ εἶχον ἐγκαταστῇ ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμά-
σιος, καὶ οἱ Αἰγινῆται ναύκληροι, ὥς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Σώ-
στρατος, ἐθεωροῦντο οἱ πλουσιώτατοι μεγαλέμποροι ἀνά τὴν Ἑλ-
λάδα. Οὐδεὶς τρόπος κέρδους περιεφρονεῖτο. Ἀπανταχοῦ εὐρί-
σκοντο πλανόδιοι Αἰγινῆται ἔμποροι, πωλοῦντες χαλκᾶ σκεύη,
ἀγγεῖα ἐξ ὀπτῆς γῆς, μύρα καὶ ἄλλην ἐμπολὴν, προϊόντα τῶν
μεγάλων ἐργαστασιῶν τῆς πατρίου νήσου. Ἐν δὲ τοῖς πολέμοις
ἠκολούθουν τοὺς στρατοὺς, ὅπως καὶ κατ' αὐτοὺς μετέρχωνται τὸ
ἐμπόριον καὶ ἀγοράζωσι πολύτιμα λάφυρα παρὰ τῶν ἀγνοούντων
τὴν ἀξίαν αὐτῶν μαχητῶν². Κυριώδης δὲ βᾶσις τῆς εὐημερίας
αὐτῶν ἦτο ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπικοινωνίας. Διὸ ἡ νῆσος αὐτῶν ἐφη-
μίζετο καὶ διὰ τὴν φιλοξενίαν αὐτῆς καὶ ἦτο ἀνοικτὴ εἰς ἅπαντας
τοὺς ξένους. Ἄλλ' ἡ περὶ τὴν ἐμπορίαν ἀσχολία δὲν ἐξέκρουε τὰς
ὕψηλότερας ὁρμὰς τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἐν τῇ νήσῳ τῶν
Αἰακιδῶν ἤκμαζεν ὁ χαρακτηρίζων τοὺς Ἀχαιοὺς ἔρως τοῦ ἄδειν·
ἡ δὲ γυμναστικὴ ἔφθασε παρὰ τοῖς εὐπατρίδασι τῆς νήσου εἰς τε-
λειότητα κληροδοτουμένην ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, καὶ ἐκαλλιε-
γεῖτο μετὰ φρονήματος μεγαθύμου, ὅπερ ἐξύμνησεν ἐν ταῖς ᾠδαῖς
αὐτοῦ ὁ Πίνδαρος, ὁ ἔνθους φίλος τῆς Αἰγίνης. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ
ἦσαν οἱ χαλκοτύποι δεξιώτεροι περὶ τὴν μετὰ ζωῆς καὶ ἀληθείας
παράστασιν τῶν νικητῶν. Ἀξίον δὲ λόγου μνημεῖον τῆς αἰγιναιᾶς
ἀρχιτεκτονικῆς εἶνε ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, οὗ τὰ λείψανα ὑφίστανται
μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐπὶ τινος τῶν ὑψωμάτων τῶν ἀντιμετωπι-
ζόντων τὴν Ἀττικὴν. Εἶνε δ' ἀναμφιβόλως ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ναὸς,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 211.

² Ἡροδότου IX, 80. Ὁ ἱστορικὸς προσγράφει εἰς τὴν τοιαύτην ἐμπορίαν τὸν πλου-
τον τῶν Αἰγινήτων.

ἐφ' οὗ οἱ Αἰγινῆται ἐπεκρέμασαν τὰ ἔμβολα τῶν νηῶν, ἐπαναπλεύσαντες ἐκ τοῦ κρητικοῦ πελάγους εἰς τὴν πατρίδα μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τῶν Σαμίων¹.

Ἐκτοτε δὲ διέπλεον τὸν Σαρωνικὸν ὁσημέραι θρασύτεροι, καὶ ὁσημέραι ἀκροσφαλέστεραι ἀπέβαινον αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Αἱ δὲ πρῶται συγκρούσεις ὧν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἢ γνῶσις ἀνέρχονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου, ὅτε θυγάτηρ τις τοῦ τυράννου συνελήφθη ὑπὸ αἰγινητικοῦ ληστρικοῦ σκάφους². Ἡ δ' ἐπίθεσις ἐκείνη δὲν διηυθύνετο κατὰ τοῦ οἴκου τοῦ τυράννου, ἀλλὰ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ ἔβλεπον ὑπόπτως τὴν αὖξουσαν ναυπηγίαν ἐν Φαλήρῳ καὶ τὰς μετὰ τῆς Δήλου, τῆς Νάξου καὶ τοῦ Σιγείου ὑπερποντίους συμμαχίας. Ὅτε λοιπὸν κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι καταλύσεως τῶν τυραννίδων αἱ ἐλληνίδες πόλεις διεσπάσθησαν εἰς δύο στρατόπεδα, ἡ Αἰγίνα καὶ αἱ Θῆβαι ὠμολόγησαν στενὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν, ἣν ὑπέθαλπεν ἡ εὖνοια τῶν Δελφῶν. Ἄλλως δ' οἱ εὐπατρίδαι τῆς Αἰγίνης εἶχον πολὺ μείζονα λόγον νὰ εἶνε διατεθειμένοι ἐχθρικῶς πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ ὑφίστατο καὶ ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ νήσῳ φατρία δημοκρατικὴ, ἥτις ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Νικοδρόμου εὕρισκετο εἰς κρυφίας συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ κατεπολέμει τὰ προνόμια τῶν γενῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῶν Θηβαίων ἠδύναντο νὰ προφυλάξωσι τοὺς Ἀθηναίους τὰ στενὰ τῶν ἀττικῶν ὁρέων, ἀλλ' ἡ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν νησιωτῶν ἄμυνα τῆς μέγα ἐχούσης μῆκος ἀκτῆς ἦτο δυσχερεστάτη. Διὸ ἐπεμηκύνετο ὁ ἀγὼν, ἅτε οὐδετέρου τῶν πολεμίων κερκτημένου τὰ μέσα πρὸς περάτωσιν αὐτοῦ διὰ κρίσεως μάχης.

Οὕτως αἱ πόλεις τῆς μέσης Ἑλλάδος ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων ἐν ἀγρύπνῳ ἐρεθισμῷ καραδοκοῦσαι, ὅτε ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως Δαρείου. Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπο-

¹ Ἡροδότου III, 59. Ἡ κοινὴ γραφὴ τοῦ χωρίου τούτου ἄνευ ἐπαρκῶν λόγων ἀμφεβόηθη ἐν τῷ Neues Schweizerisches Museum III (1863) σ. 96.

² Πολυαίνου Στρατηγήματα V, 14.

ρον, ὅτι ἡ διχοστασία τῶν πρὸς ἀλλήλας ἀντιμαχομένων πόλειον ὑπερίσχυσε τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Ἡ τε Αἰγίνα καὶ αἱ Θῆβαι ἐζήτουν βοήθειαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες συνέπραττον μετὰ τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Κορίνθου. Ἐν δὲ τῇ ἐπικαίρῳ ἐκείνῃ ὥρᾳ παρουσιάζετο ἀπροσδοκῆτως ὡς σύμμαχος ὁ ἀσπονδότης καὶ ἰσχυρότατος ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς, οὗ τὴν βοήθειαν εἶχον ἐπικαλεσθῆ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν πρὸ χρόνου οὐ μακροῦ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι¹, σύμμαχος πολῦτιμος, ἅτε παρέχων τὰς μεγίστας τῶν ὠφελειῶν ἄνευ ἀπαιτήσεως ἀνταλλαγμάτων καὶ θυσιῶν. Ὁ φοινικικὸς καὶ περσικὸς στόλος ἐκράτει τῆς θαλάσσης. Ἄν λοιπὸν οἱ Αἰγινῆται ἤθελον θεωρηθῆ ἐχθροὶ, τὰ πλοῖα αὐτῶν ἤθελον ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Πόντου, τῆς Τύρου καὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἔχουσα πληθώραν κατοίκων νῆσος ἤθελε διατρέξει τὸν κίνδυνον νὰ ἰδῇ καταρρέουσιν τὴν εὐημερίαν, πρὶν ἢ καὶ ἐπέλθωσι τὰ δεινὰ αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Αἱ σκέψεις δὲ αὗται ὑπερίσχυσαν, καὶ οἱ Αἰγινῆται ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν, καίπερ σέβοντες ἐν τῇ νήσῳ τὸν Πανελλήνιον Δία, καίπερ ἔχοντες ἐνδόξους ἀναμνήσεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, καθ' οὓς ἥρωες ἐκ τοῦ γένους τοῦ Αἰακοῦ, ὁ Τελαμών καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς, εἶχον ἀναλάβει ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα κατὰ τῶν βαρβάρων, ὃν εἶχον παραστήσει Αἰγινᾶοι καλλιτέχναι ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

Μόλις δ' ἔμαθον οἱ Ἀθηναῖοι βεβαίως τὰ περὶ ταύτης τῆς ἀποφάσεως τῶν Αἰγινητῶν, καὶ ἔστειλαν ἐν σπουδῇ πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως ἀγγείλωσι μὲν τὰ γενόμενα, παρακινήσωσι δὲ κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν τοὺς Σπαρτιάτας νὰ προβῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν σύμπραξιν. Τὸ διάδημα δὲ τοῦτο τῶν Ἀθηναίων ἦτο σπουδαιότατον. Ἀληθῶς ἀφ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθῆναι εἶχον μὲν ἀποκρούσει νικηφόροι πᾶσαν ἀνάμixin τῆς Σπάρτης εἰς τὰ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πολιτείας, ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 599.

τῶν Ἰώνων εἶχον πολιτευθῆ κατὰ τρόπον ὅλως ἴδιον καὶ ἀνεξαρτήτως, ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι δύο μεγάλαι δυνάμεις, ὧν ἡ ἀμοιβαία σχέσις ὑπ' οὐδεμιᾶς ἐρρυθμίζετο συμφωνίας ἢ συνθηκολογίας. Ἀλλὰ τότε διέγνωσαν αἱ Ἀθῆναι τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσωσι πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ διαπράξωσι συμμαχίαν ἱκανὴν νὰ προσλάβῃ σημασίαν ἐθνικὴν. Διὸ αἱ Ἀθῆναι προέβησαν εἰς παραχωρήσεις χάριν τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Καὶ δὴ ἀπεδέχθησαν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· ὅπως δὲ μὴ προβάλωσιν ὡς μόνον λόγον τῆς συμμαχίας καὶ τῆς ἐπικουρίας τὸν ἴδιον κίνδυνον, ὑπέμνησαν τοὺς παναρχαίους ἀδελφικούς δεσμούς τοὺς συνεννοῦντας ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν πηγαζούσας ὑποχρεώσεις. Διὸ οἱ Ἀθηναῖοι κατήγγειλαν τοὺς Αἰγινήτας ὡς προδότας τῆς πατρίδος, καὶ ἠξίωσαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν ὀνόματι σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ νὰ τιμωρῶσιν ἄραυτα τοὺς ἀποστάτας, ὅπως προλάβωσι τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν τάξεων ἀποσχιρτήσεως. Ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ πρεσβεία ἐκείνη ἡ ἑναρξίς ἐθνικῆς συνεννοήσεως ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι μηδιζόντων.

Ἐθασίλευε δ' ἔτι ἐν Σπάρτῃ ὁ Κλεομένης, βασιλεὺς ὅστις παρὰ τὰ πολλὰ αὐτοῦ πταίσματα καὶ τὰς ἀτυχίας διετῆρει ἀκόμη αὐτοβουλίαν καὶ ἀτομικὴν δύναμιν μείζονα τῆς συνήθως παραχωρουμένης εἰς τοὺς Ἡρακλείδας. Ὁ φιλόδοξος ἀνὴρ εὐλόγως ἀνελογίζετο, ὅτι πόλεμος ἐναντίον τῶν Περσῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν βασιλέως Σπαρτιατοῦ παρεῖχε λαμπρὰς προσδοκίας δόξης. Καὶ πράγματι, ὅτε οἱ πρέσβεις τῶν Σκυθῶν εἶχον ζητήσῃ παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν βοήθειαν ἐναντίον τοῦ Δαρείου, ὁ Κλεομένης συμποσιάζων μετ' αὐτῶν εἶχε προβῆ εἰς συνεννόησιν περὶ τολμηροτάτων πολεμικῶν σχεδίων¹. Ἀλλως δὲ ἡ ἐπέκτασις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας εἰς τὴν μέσσην Ἑλλάδα εἶχεν ὑπάρξει ἀπὸ μακροῦ διάπυρος τοῦ ἀνδρὸς πόθος. Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι νῦν αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔτεινον τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς Σπαρτιατάς. Διὸ εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Κλεο-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 238.

μένης ὑπεστήριξε διὰ παντὸς τρόπους τοὺς πρέσβεις. Ἡ δὲ σθεναρὰ αὐτοῦ ἐπέμβασις διηυκόλυνεν αὐτοὺς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ὃν κυρίως προετίθεντο οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες νὰ ἐξωθήσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ὅπως κηρυχθῶσιν ὠρισμένως ὑπὲρ τῆς ἐτέρας τῶν φατριῶν καὶ ἐκθέσωσιν αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατὴ ἡ ὑποχώρησις. Ἐν τε Σπάρτῃ καὶ ἐν Ἀθήναις οἱ κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐφρονεύθησαν, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ τόλμημα τοῦτο ἄλλως ἢ ἀποδεχόμενοι, ὅτι ἐφωράθησαν πειρώμενοι δεκάσμῳ τῶν πολιτῶν¹. Τοιούτων δὲ οὐσῶν τῶν διαθέσεων, προθύμως εἰσέηκουσαν οἱ Σπαρτιᾶται καὶ τῆς ἐναντίον τῶν Αἰγινητῶν καταγγελίας τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἀντέστησαν μὲν ἔρρωμένως οἱ μετριοπαθεῖς, ὧν ἡγεῖτο Δημάρατος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος, εἰς τὰ τολμηρὰ σχέδια τοῦ Κλεομένου, ἀλλ' οὗτος ὁμως κατῴρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ, ἐπεριδόμενος εἰς φατρίαν ἰσχυράν. Εἶχεν ἀξιωθῆ νέας πολεμικῆς δόξης ἐν Ἀργεὶ², εἶχε καταβάλῃ ἐπιτυχῶς πάσας τὰς μετὰ τὴν στρατείαν ἐκείνην ἐπακολουθησάσας ἐναντίον αὐτοῦ ἐπιθέσεις, τὴν δὲ ταπείνωσιν τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες εἶχον μὲν συμμετάσχει τοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀργους πολέμου, ἀλλὰ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, ἐθεώρει, ὡς εἰκὸς τὴν τελείωσιν τῶν τελευταίων αὐτοῦ πολεμικῶν κατορθωμάτων.

Διέβη δ' εἰς τὴν Αἰγιναν αὐτὸς, πεποιθὼς ἐπὶ τὴν αἴσθησιν ἣν ἐμελλε νὰ ἐμποιήσῃ ἢ κατὰ πρόσωπον ἐμφάνισις καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ Αἰγινῆται ἔσχον ἱκανὴν παγουργίαν νὰ μὴ ἐπιληφθῶσι καὶ τῶν αἰτημάτων τοῦ βασιλέως. Καὶ δὴ διημφισβήτησαν τὴν παρ' αὐτοῦ πλήρη ἀντιπροσώπευσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Σπαρτιατῶν γινώσκοντες δ' ἄριστα τὴν ἐν Σπάρτῃ κρατοῦσαν διχόνοιαν, ἥξίωσαν πρὸς ἐκτέλεσιν ἐντολῆς οὕτω σπουδαίας τὴν παρουσίαν ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ὁ δὲ Κλεομένης δὲν εἶχεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δύναμιν νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα. Διὸ ἐπέ-

¹ Ἡροδότου VII, 183 κατὰ παράδοσιν τῶν Λακεδαιμονίων. Πρβλ. Kirchhoff Über die Abfassungszeit des Herodoteischen Geschichtswerks. 1878 σ. 24.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 575.

στρεψεν οἴκαδε, ἀλλ' ἔχων στερρὰν ἀπόφασιν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ διὰ πάσης θυσίας· πρὸς τοῦτο δὲ συνθήκη τῶν ὠν οὐκ ἂνευ ἦτο ἡ κατάλυσις τοῦ συμβασιλέως. Συνεμάχησε λοιπὸν πρὸς τὸν Λεωτυχίδην, τὸν συγγενὴ καὶ ἀσπονδότατον ἐχθρὸν τοῦ Δημάρατου· ἀμφότεροι δὲ συμπράττοντες κατώρθωσαν νὰ παραστήσωσιν ὡς ἀμφίβολον τὸ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαίωμα αὐτοῦ. Οἱ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἐδεκάσθησαν διὰ τοῦ χρήματος τοῦ Κλεομένου, καὶ ἡ Πυθίᾳ ἐκήρυξε τὸν Δημάρατον νόθον υἱὸν τοῦ Ἀρίστωνος. Διὸ ἐπαύθη τῆς ἀρχῆς ¹· καὶ ἔμεινε μὲν πιστὸς εἰς αὐτὸν ὁ δῆμος, ὅστις καὶ περιέβαλεν αὐτὸν δι' αἰρετῆς ἀρχῆς ², ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, ὀνειδισθεὶς χαλεπῶς ὑπὸ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν, ἐγκατέλιπε κρυφίως τὴν πατρίδα, καὶ ἔφυγε, διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, διὰ τῆς Ἡλίδος εἰς Ζάκυνθον, ἐκ δὲ τῆς Ζακύνθου εἰς τὴν Ἀσίαν, εὐρών ἄσυλον ἐν τῷ ἐχθρικῷ στρατοπέδῳ (492-491 π.Χ. Ὀλυμπ. 72,1). Ἐν δὲ Σπάρτῃ διεδέχθη αὐτὸν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ ἡγέτης τοῦ νεωτέρου κλάδου τῶν Προκλειδῶν ³.

Ὁ Κλεομένης ἐπίστευσεν, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ τέρμα τοῦ ποθουμένου σκοποῦ, ἅτε τοῦ νέου συμβασιλέως ἐκτελοῦντος, ὡς εἶκος, πάσας αὐτοῦ τὰς διαθέσεις. Διὸ ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ μετὰ τοῦ Λεωτυχίδου πρὸς τοὺς Αἰγινήτας, ὅπως τιμωρήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ ἐπ' ὀνόματι τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου. Δέκα ἄνδρες τῶν πλουσιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων οἴκων ἐλήφθησαν ὡς ὄμηροι· καὶ δὲν ἀπήχθησαν μὲν εἰς τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ παρεδόθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ⁴. Ὑπῆρξε δὲ τοῦτο νέα βιαιοπραγία τοῦ βασιλέως καὶ ἡ ὕβριστικωτάτη τῶν ἐκδικήσεων δι' ἧς ἐτιμώρει τοὺς Αἰγινήτας ἐπὶ τῇ προσβολῇ ἣν εἶχεν ὑποστῆ παρ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως βραχεῖα μόνον ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἐκδικήσει.

¹ Ἡροδότου VI, 61-66.

² Ἡροδότου VI, 67. μετὰ τῆς βασιλείης τὴν κατάπαυσιν ὁ Δημάρτος ἤρχε αἰρεθεὶς ἀρχήν.

³ Ἡροδότου VI, 70.

⁴ Ἡροδότου VI, 73.

Καὶ ὁ γινωσθέντων τῶν μέσων ὧν εἶχε κάμει χρῆσιν πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν φιλαύτων αὐτοῦ σχεδίων, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ. Μετέβη δ' εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπως ὑποκινήσῃ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ταραχάς, ἐν αἷς ἐζήτει τὸν κορεσμόν τῆς διακαίουσης αὐτὸν φιλοδοξίας. Ἐπειτα δ' εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν μέσῃ τῇ Ἀρκαδίᾳ. Ἐπὶ τῶν Ἀροανίων ὁρέων, ἔνθα καταστάζει ἀπὸ ἀπορροῶγος ὀρθίου βράχου τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς, παρὰ τὴν Νώνακριν, πόλιν ἱερὰν, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο αἱ συναθροίσεις τῶν Ἀρκάδων συμμάχων, ἐκάλεσε τοὺς προεστῶτας τῶν περιοίκων πόλεων, παρέστησεν εἰς αὐτοὺς τὴν ταπεινωτικὴν αὐτῶν θέσιν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καὶ ἐπεδίωξε νὰ ιδρύσῃ ἐνταῦθα ἰδίαν δύναμιν, ὅπως ἐκδικηθῇ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα. Ἀλλ' ἐν Σπάρτῃ αἱ ῥαδιουργίαι αὗται ἐξήγειραν μεγίστην ἀνησυχίαν, ἐπειδὴ μετὰ τὴν φανεράν πρὸς τὴν Περσίαν ῥῆξιν εἶπερ τις καὶ ἄλλη κινδυνωδεστάτῃ ἔμελλε νὰ εἶνε ἀποστασία τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων. Διὸ ἀνεκλήθη ὁ Κλεομένης, καὶ ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν πᾶσαι αἱ βασιλικαὶ τιμαί. Ἀλλ' ὅποιος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα; Ἀποθηριωθεὶς ὑπὸ τοῦ πλάνητος αὐτοῦ βίου, σπαρασσόμενος ὑπὸ ἀγρίου πάθους καὶ τῶν βασάνων φιλοδοξίας μὴ κορεσθείσης, βεβαρηνένος ὑπὸ χρεῶν, τεταραγμένος τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ ἡδυπαθείας καὶ ἀκολασίας. Ἡ δὲ τοιαύτη κατάστασις μετέπεσεν εἰς μανίαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης ἐδέησε νὰ δεθῇ καὶ φρουρῇται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν εἰλώτων, τέλος δὲ κατέληξε τὸν βίον αὐτοκτονήσας διὰ τοῦ φρικωδεστάτου τῶν θανάτων¹.

Οὕτω διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος τὰ κατὰ τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ παραδόξου τούτου ἀνδρός, οὗ ἡ μεγαλοφυΐα ἐξέκλινεν εἰς ἀνοσιουργὸν φιλαυτίαν καὶ ἀχαλίνωτον ἀγριότητα. Αἱ δὲ περιπέτειαι τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν διημφισβητήθησαν, καὶ ἅπαντες διεγίνωσκον ἐν αὐταῖς θεῖαν δίκην. Τὸν δὲ λόγον αὐτῆς εὕρισκον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐν τῇ δηώσει τοῦ τεμένου τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίως, ἣν ἐτόλμησε νὰ διαπράξῃ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν στρατείας, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἐν τῇ σφαγῇ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν

¹ Ἡροδότου VI, 74-76.

τῶν καταφυγόντων ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὸ Ἑραῖον. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων τὸν δεκάσμῳ τῆς Πυθίας ἐθεώρουν τὸ μέγιστον αὐτοῦ ἀνοσιούργημα καὶ τὴν κυριωτάτην αἰτίαν τῆς θείας δίκης, ἣτις ἐνέπλησε φρίκης ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους ἡ Σπάρτη ἐπειράθη, ἀνακρουομένη πρύμνην, νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν βιαίαν αὐτῆς διαγωγὴν διὰ συνδιαλλακτικῶν τρόπων. Οἱ Σπαρτιᾶται ὠμολόγησαν φανερώς τὴν εἰς τοὺς Αἰγινήτας γενομένην ἀδικίαν. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Λεωτυχίδης παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ὡς συνένοχος τοῦ Κλεομένους. Οἱ δ' Αἰγινῆται ἔστειλαν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας, ὅπως δι' αὐτοῦ κατορθώσωσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀμήρων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέφυγον νάποδεχθῶσι τὰς προτάσεις αὐτῶν καὶ θυσιάσωσι προθύμως τὴν ὠφέλειαν ἣν εἶχον καρπωθῆ ἐκ σπανίως ἀγαθῆς συγκυρίας. Ἐφ' ὅσον ἐφύλασσαν ἀσφαλῶς τοὺς πολίτας τῆς Αἰγίνης ἐκείνους, οἵτινες ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἡγέται τῆς ἐν τῇ νήσῳ μηδικῆς φαρτρίας, οἱ Αἰγινῆται ἔμελλον νὰ βλέπωσι παρακωλυομένην κατ' ἀνάγκην τὴν κατάρθωσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σχεδίων, καὶ ἢ ἢτο ἀδύνατος ἢ παρ' αὐτῶν φανερά καὶ σύντονος ὑποστήριξις τῶν ἐχθρῶν τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ἃ οὗτοι ἀναμφηρίστως προσεδόκων ¹.

¹ Ὁ Ἡρόδοτος διηγέται ἐν συνεχείᾳ μὴ διακοπτομένη ἅπαντα τὰ συμβάντα ἀπὸ τῆς ὑποδοχῆς τῶν πρεσβευτῶν τῶν Μήδων ἐν Αἰγίνῃ (VI, 49) μέχρι τῶν ναυμαχιῶν τῶν Αἰγινητῶν καὶ Ἀθηναίων (VI, 92 κ. ἑ.), μόνον τῶν πειρατικῶν πράξεων τῶν ἐν Σουνίᾳ ἐγκαταστημένων Αἰγινητῶν μνημονεύον βῆτώς ὡς μεταγενεστέρου γεγονότος (VI 90), ἐπειροδιακῶς συναναγραφομένου. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Clinton, ὁ O. Müller καὶ ὁ K. Fr. Hermann ὥρισαν τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους ὡς συμβάντα ἤδη τῇ 491 π.Χ. (Ὁλυμπ. 72, 2), ὁ δὲ Müller (Aeginetica σ. 118) ἀποδέχεται, ὅτι οἱ ἄγωνες οὓς διηγέται ὁ Ἡρόδοτος (VI, 92 κ. ἑ.) διεκόπησαν ὑπὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δακτίδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρους, καὶ ταῦτα διότι κατ' αὐτὸν εἰς τοὺς πολέμους τοὺτους ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀθηναίων τάφος, οἱ πρὶν ἢ στρατεῦσαι τὸν Μῆδον ἐπολέμησαν πρὸς Αἰγινητάς (Πανσανίου I, 29, 5), καὶ ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν Αἰγινητῶν ἐδόθησαν εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ πληρώματος τοῦ ἱεροῦ πλοῦ. Ἀλλ' ὅμως τὸ πλῆθος τῶν γεγονότων εἰς ἀντίταγμα τοῦ Ἡρόδοτος εἶνε δὲς καλὸν νὰ συσσωρευθῇ εἰς τὸν βραχὺν χρόνον τὸν μετὰ τῆς μηδικῆς πρεσβείας καὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος· εἶνε δὲ καὶ φανερόν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐληφίσθη ὁ περὶ μεταλλείων νόμος, περὶ οὗ ἴδε κατωτέρω σ. 321, ἐξηκολούθουν εἰς οἱ μετὰ Αἰγινητῶν καὶ Ἀθηναίων ἀγῶνες. Ἀλλὰ κατανομή ἀσφαλῆς τῶν διαφόρων γεγονότων εἰς τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὴν εἶνε

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ συνεπληρώθησαν αἱ παρασκευαὶ τῶν Περσῶν, αἵτινες διεξήχθησαν μετὰ μεγάλης δραστηριότητος διαρκούντος τοῦ ἔτους 491 π. Χ. (Ὀλυμπ. 72, 2). Ἐξακόσιαι τριῆρεις ἠθροίσθησαν κατὰ τὰ παράλια τῆς Κιλικίας, καὶ τὰ μεγάλα μεταγωγικὰ πλοῖα ἦσαν ἔτοιμα νὰ εἰσδεχθῶσι τοὺς ἵππους καὶ τοὺς ἱππεῖς. Ἀρταφέρνης δὲ ὁ υἱὸς τοῦ σατράπου τῶν Σάρδεων, ὅστις εἶχε στρατολογήσει πολυπληθῆ στρατιάν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ Δᾶτις ὁ Μῆδος, ὅστις εἶχε πράξει τὸ αὐτὸ ἐν ταῖς ἐνδοτέραις χώραις τῆς Ἀσίας, ἀνέλαβον κοινῶς τὴν ἀρχιστρατηγίαν. Τούτων δὲ ὁ Δᾶτις ἦτο ὁ πρεσβύτερος καὶ δοκιμώτερος. Ἀφ' οὗ δ' ἔλαβον ἐν Σούσοις τὰς τελευταίας ἐντολὰς τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅστις παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς πρὸ παντὸς τὴν τιμωρίαν τῆς Ἐρετρίας καὶ τῶν Ἀθηναίων ἕνεκα τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἀποστασίαν τῶν Ἰώνων, τὴν καθυπόταξιν τῶν νησιωτικῶν ἐκείνων πόλεων ὅσαι δὲν εἶχον στείλει γῆν καὶ ὕδωρ καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατάστασιν τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἀνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος τὸ ἕαρ τοῦ

ἀδύνατος. Τὸ μόνον δὲ γεγονός τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναγραφόμενων τὸ δυνάμενον νὰ ὀρισθῇ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν εἶνε ἡ ἀνάρρησις τοῦ Λεωτυχίδου, ὅστις ἦρξε εἰκοσι καὶ δύο ἔτη (Διοδώρου Σικελιώτου IX, 48), οὗ διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Ἀρχίδαμος, βασιλεύσας ἔτη τεσσαράκοντα καὶ δύο (Διοδώρου Σικελιώτου IX, 48. XII, 35). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀρχίδαμος ἔτι τῷ 428 π. Χ. ἡγείται τῆς στρατιᾶς (Θουκυδίδου III, 1), τῷ δὲ 426 π. Χ. εἶχει διαδεχθῇ αὐτὸν ὁ Ἄγρις (Θουκυδίδου III, 89), τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχιδάμου εἶνε ἀναγκαίως τὸ 427 π. Χ. ἢ τὸ 426 π. Χ. ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Ἄρα ἀνῆλθε τὸν θρόνον τῷ 469 ἢ 468 π. Χ., καὶ ἡ ἀνάρρησις τοῦ Λεωτυχίδου συνέβη τῷ 491 ἢ 490 π. Χ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τοῦ αἰγινήτικοῦ πολέμου συμπίπτει πάντως πρὸ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ᾗ ὁ Grote, [A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 393] Γερμ. μεταφρ. Τόμ. Γ' ἐκδ. 6' σ. 40, τὸν μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Αἰγίνης ἀγῶνα παριστάνει ἀρχόμενον μόλις τῷ 488 π. Χ., καὶ ὁ Dunccker (Geschichte des Alterthums [ἐκδ. 1882 Τόμ. Ζ' σ. 166]) ἀποδέχεται τὸν θάνατον τοῦ Κλεομένους ὡς γενόμενον τὸ αὐτὸ ἔτος. Ἡ δὲ στήριξις τῆς χρονολογίας ταύτης ὡς καὶ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἀπέθανε φυσικὸν θάνατον, δὲν μοι φαίνεται ἐπαρκής. Κατὰ τὸν Kaegi (Jahrbücher für Philologie. Supplement VI, σ. 471), ὅστις συμφωνεῖ μετὰ τῆς χρονολογίας τοῦ Grote, ἡ Σπάρτη ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης εἶχε μόνον ἓνα βασιλεῖα, τὸν Λεωτυχίδην. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (VI, 75) ὁ Κλεομένης διετήρησε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα μέχρι τοῦ θανάτου. Ὁ αὐτὸς δὲ Kaegi (ἐνθ' ἂν. σ. 469) ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀποδοχὴν δύο κατὰ τοῦ Ἀργαυῶς ἐκστρατειῶν τοῦ Κλεομένους. Ἐν τῇ χρονολογικῇ καθορισμῷ τοῦ μεταξύ Αἰγινήτιων καὶ Ἀθηναίων πολέμου συμφωνεῖ μετ' ἐμοῦ ὁ Franz Rühl (Die Quellen Plutarchs im Leben des Kimon. 1867 σ. 42).

490 π. X. (Ὀλυμπ. 72,2). Ὁ δὲ ὅλος ἀριθμὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἐπιβιβασθέντος εἰς τὰ πλοῖα ἀνήρχετο κατὰ τὴν μετριωτάτην τῶν μαρτυριῶν εἰς ἑκατοντακισχιλίους πεζοὺς καὶ μυρίους ἵππεῖς. Οἱ δ' ἐρέται καὶ οἱ ναῦται ἠδύναντο νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς φιλοὶ στρατιῶται¹.

Ὁ στόλος ἔπλευσεν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Ἰσοῦ πρὸς δυσμὰς, καὶ ἔπειτα, παραπλεύσας τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας, ἀνῆλθε πρὸς τὴν Ἰωνίαν, ὡς εἰ ἤθελε πάλιν νὰ τραπῇ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον. Ἄλλ' ὅτ' ἔφθασε μέχρι τῆς Σάμου, ἐστράφη καὶ ἰστιοδρόμησε πρὸς τὴν Νάξον, τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐκδικήσεως. Πράγματι οἱ τολμηροὶ νησιῶται εἶχον ἀπαξιῶσει νὰ ὑποταχθῶσι καὶ ἐκφύγῃσι τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου. Ἡ πόλις ἐπυρπολήθη μετὰ πάντων αὐτῆς τῶν ἱερῶν, καὶ πάντες οἱ μὴ καταφυγόντες εἰς τὰ ὄρη ἐξηνδραποδίσθησαν. Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀποστολὴν εἰς τὰ Σοῦσα τοῦ πρώτου νικητηρίου ἀγγέλματος, ἔπλευσεν ὁ στόλος περαιτέρω, καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐν Δήλῳ. Ἄλλ' εἰς τὴν νῆσον ταύτην δὲν ἐπεφάνησαν οἱ Πέρσαι ὡς πολέμιοι, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπέδειξαν μεγαλοπρεπῶς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ λατρευομένους θεοὺς διὰ λαμπρᾶς θυσίας. Ἄπαντες ἔπρεπε νὰ ἰδῶσιν, ὅτι δὲν ἐπῆρχετο εἰς τὸν νοῦν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν νὰ στερήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων τῆς εἰς αὐτοὺς προσηκούσης τιμῆς, αἱ δὲ ἀρχαὶ ἐορταὶ αἱ συγενοῦσαι τὰς ἀπέναντι ἀλλήλων κειμένας παραλίας ἔδει νὰποκατασταθῶσι πάλιν μετὰ νέας αἰγλης. Οὕτως οἱ Πέρσαι ἐνεδείκνυν διὰ δύο ἐναργῶν παραδειγμάτων αὐστηρότητος ἅμα καὶ πραότητος τὸν εἰςπλουν αὐτῶν εἰς τὸ πέλαγος τῶν Κυκλάδων, ἐν ᾧ συγχρόνως παρελάμβανον ἀπὸ πασῶν τῶν γειτόνων νήσων πλοῖα, ἄνδρας, ὀμήρους καὶ τροφάς. Ἐπειτα δὲ κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν δικόρυφον ὑψηλὴν Ὀχὴν τῆς Εὐβοίας. Ἀναπλέοντες δὲ

¹ Ὁ Ἡρόδοτος εἶνε ἱκανῶς ἐπιφυλακτικὸς περὶ τὴν μνείαν ἀριθμῶν. Ἡ δὲ μεγάλη διαφορὰ περὶ τὰς μαρτυρίας τῶν λοιπῶν συγγραφέων δεικνύει, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σταθερὰ παράδοσις. Οἱ ἐν τῇ κειμένῃ ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶνε οἱ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος (ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5), ὅστις φαίνεται ἀκολουθεῖν τὸν Ἐφορον.

ἐκυρίευσαν διὰ τῆς βίας τὴν Κάρυστον, κειμένην παρ' αὐτοὺς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους, καὶ τοὺς ὑπὸ ἀπορρώγων σκεπομένους αὐτῆς λιμένας. Ταύτης ἡ κατάληψις ἦτο ἀναγκαία¹, ὅπως ὁ στόλος εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν Εὐριπον καὶ δυνηθῇ νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸ κυριώτατον αὐτοῦ τέρμα χωρὶς νάφῃσῃ κατὰ τὰ νῶτα ἐχθροῦς.

Ἡ Ἐρέτρια καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον συνομολογήσει πρὸς ἀλλήλας συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Οἱ δ' Ἐρετρίεις εἶχον παραδώσει τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται οἱ οἰκοῦντες ἐν Χαλκίδι² συνέπραττον πρὸς τοὺς τῆς Ἐρετρίας. Ἀλλ' ὅτε ἡ δύναμις τῆς περσικῆς στρατιᾶς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ παραλίᾳ πεδιάδι, πᾶς ἀντίστασις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ ἐφάνη ἀδύνατος. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι σύμμαχοι ἀπεχώρησαν, οἱ δὲ πολῖται ἀπεχώρησαν ὅπισθεν τῶν ὀχυρῶν αὐτῶν τειχῶν. Ἐπὶ ἐξ δὲ ἡμέρας οἱ Πέρσαι ἐπεχείρουν ματαίας ἐφόδους, καὶ πλῆθος πτωμάτων περιέβαλλε τὴν ἀνδρείαν πόλιν, ὅτε εὐρέθη εὐκολώτερος τρόπος πρὸς ἄλωσιν τῆς Ἐρετρίας. Εὐρον δῆλα δὴ οἱ Πέρσαι φίλους μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν πολιτῶν. Ἡ δὲ προδοσία ἀνέωξε τὰς πύλας· οὕτω δὲ καὶ ἡ δευτέρα πόλις ἥς ἡ τιμωρία εἶχε παραγγελθῇ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου μετεβλήθη ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἰς ἐρείπια, καὶ οἱ πολῖται αὐτῆς ἐξηνδραποδίσθησαν³. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀξιωθῶσι τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πόλει, ἥς αἱ ἄκται ἔκειντο ἐν μικρᾷ ἀποστάσει;

Ὡς εἰκὸς δ' οἱ Πέρσαι ἐπεζήτουν τὸ πλησιέστατον ἀγκυροβόλιον, καὶ εἶχον ἥκιστα τὴν διάθεσιν νὰ περιπλεύσωσι μετὰ τῶν βαρὺν φερόντων φόρτον πλοίων αὐτῶν τὰς ἐπιμήκεις εἰς μέγα μῆκος ἐκτεινομένας καὶ μεστὰς σκοπέλων ἄκτας τῆς ἀττικῆς χερσονήσου. Ἀντιπέραν δὲ τῆς Ἐρετρίας ἦτο ἡ προσόρμισις εὐχερὴς καὶ ἀκίνδυνος ἰδίως διὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ ἵππικοῦ. Ἀλλως δ'

¹ Ἡροδότου VI, 99.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 604.

³ Ἡροδότου VI, 100 κ. ε.

ἐκεῖ τέλος ἔβλεπον πάλιν χλοερούς λειμῶνας, ἐν οἷς ἠδύναντο νὰ βοσκήσωσιν οἱ ἵπποι αὐτῶν. Καὶ ἠδύναντο μὲν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ γνώμη, ὅτι ἦτο συνετώτερος ὁ ἄμεσος πρὸς τὰς Ἀθήνας πλοῦς, ὅπως δι' αὐτῆς τῆς πρώτης μάχης κριθῇ ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὅμως πάντως οὐδεὶς ἐφαντάζετο, ὅτι ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ μάχη ἐκ τοῦ συστάδην μακρὰν τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ταῦτα διότι ἐπίστευον, ὅτι πάντως οἱ Ἀθηναῖοι ἔμελλον νὰ συγκρατηθῶσιν ὑπὸ φόβου καὶ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ περιβάλλοντος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Πᾶς δὲ ἄλλος δισταγμὸς ἐξέλιπεν, ὅτε ἤκουσαν παρὰ τοῦ Ἰππίου, ὅτι ἡ ἀντικειμένη εἰς τὴν Εὐβοίαν παραθαλασσία πεδιάς ἦτο εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἐν Ἀττικῇ ἀρίστη πρὸς χρῆσιν τοῦ ἵππου. Ἐκεῖθεν δ' ἠδύναντο μὲν, καθ' ἃ ἔμαθον, νὰ προχωρήσῃ ἡ στρατιὰ κατὰ τῆς πόλεως δι' ἀνέτου ὁδοῦ, παραπορευομένη τὴν παραλίαν, ἦτο δ' εὐχερὲς ἡ πορεία εἰς μέσσην τὴν χώραν τῶν Διακρίων, οἵτινες ἀπ' ἀρχαίων ἡδὴ χρόνων ἦσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Πεισιστράτου¹. Ἀλλως δ' ἐκεῖ ἔμελλον νὰ μὴ ἐπιλίπωσι τοὺς Πέρσας παντοῖαι ἐνισχύσεις καὶ ὑποστηρίξεις, ἐν ᾧ αὐτοὶ, καταλαμβάνοντες τὴν πεδιάδα ἐκείνην, ἔμελλον νὰ ποκόψωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἐξ Εὐβοίας προσκομιδὴν ἐπιτηδείων. Αἱ σκέψεις αὗται ὑπῆρξαν πειστικά. Οἱ Πέρσαι ἐγκατέλιπον τὰ καπνίζοντα ἑρείπια τῆς Ἐρετρίας, καὶ, κωπηλατοῦντες διὰ τῶν γαληνίων ὑδάτων τοῦ πορθμοῦ, κατέπλευσαν ἐντὸς ὀλίγων ὥρων εἰς τὴν ἀντιπέραν ἀκτὴν, ἐν ᾗ ἐξετείνετο πρὸ αὐτῶν ἡ εὐρεΐα, χλοερὰ πεδιάς τοῦ Μαραθῶνος, ἣτις ὑπεδέχθη αὐτοὺς ἐν τῷ στρογγύλῳ αὐτῆς κόλπῳ².

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 530, 541.

² Τοὺς λόγους τῆς εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀποδιόσεως ἐζήτησε μετὰ τὸν Leake καὶ τὸν Finlay ὁ Victor Campe (De pugna Marathonica. 1867 σ. 23). Περὶ δὲ τοῦ τόπου ἴδε Lolling Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen Τόμ. Α' σ. 67 κ. ἔ. von Eschenburg Topographische, archäologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon [Vortrag, gehalten am 4 December 1886 in der archäologischen Gesellschaft zu Berlin]. Ἰδε καὶ τὴν σημείωσιν κατωτέρω ἐν σ. 306 κ. ἔ. [Πρὸς τὰς εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην τοῦ von

Καὶ ἡ μὲν χώρα καὶ αἱ παραλῖαι εἶχον μείνει αἱ αὐταὶ οἷας ἀφῆκεν αὐτὰς ὁ Ἰππίας, ἀλλ' αἱ Ἀθηναὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελείως μεταβληθῇ. Δὲν ὑπῆρχον πλέον Παράλιοι καὶ Διάκριοι, καθ' ἃ ἐφραντάζετο ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγώνων καὶ τῆς θερμῆς πάλης ἐναντίον τῆς δυσμενείας τῶν γειτόνων πόλεων ἄστει καὶ ὑπαιθρος χώρα εἶχον ἐνωθῇ εἰς ἓν ὅλον, οὐδ' ἀνεγνωρίζετο ἄλλο κέντρον πλην τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν φατρίαί, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο πλέον νὰ ἐκφρασθῇ ἡ σκέψις περὶ προδοσίας τῆς χώρας, ἐπειδὴ αἱ διαθέσεις ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν συνηνοῦντο εἰς κοινὴν εὐγενῆ φιλοπατρίαν. Πρὸ παντὸς ἦτο ἄριστα γνωστὸν τι δὲν ἤθελον. Οὐδεὶς ἠνείχετο τὴν ὀπισθοδρόμησιν, τὸν ξενικὸν ζυγόν, τὴν ἀναξιοπρεπῆ ὑποχώρησιν. Ἦσαν πάντες ἔτοιμοι πρὸς θυσίας καὶ μόχθους ἡσθάνοντο, ὅτι νῦν εἴπερ ποτὲ ἦτο ἀνάγκη δράσεως ἐνείας, καὶ ἦσαν διὰ τοῦτο πρόθυμοι νὰ περιβάλωσι διὰ τελείας ἐμπιστοσύνης τοὺς ἄνδρας ὅσοι εἶχον ἀναδειχθῇ ἄριστοι ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ. Πρὸς εὐτυχίαν δὲ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔλειπον τοιοῦτοι πολῖται, οἵτινες ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν ἐπικειμένων κινδύνων ἡξιοῦντο τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ δήμου.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς τυραννίδος εἶχον κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Πλουτάρχου αὐξήθῃ ἐν τῇ πόλει πλησίον ἀλλήλων δύο παῖδες, οἱ υἱοὶ τοῦ Λυσιμάχου καὶ τοῦ Νεοκλέους, οἵτινες ἀμφοτέρω ἐφείλκυσαν ἐφ' ἑαυτοὺς διὰ τῶν πολλὰς ἐλπίδας παρ' ἐχόντων φυσικῶν αὐτῶν χαρισμάτων τὴν προσοχὴν ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἥτις ἠυξήθη ἔτι μᾶλλον, ὅτε παρετηρήθη ἡ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὐξανόμενη μεταξὺ αὐτῶν διαφορά.

Καὶ υἱὸς μὲν τοῦ Λυσιμάχου ἦτο ὁ Ἀριστείδης¹. Διεκρίνετο

Eschénburg παρατηρήσεις Σπυρ. II. *Δάμπρον* ἐν τῷ τοῦ Λονδίνου Athenaeum τῆς 12 Ἰουλίου 1890, ἀρ. 3272, σ. 70 κ. ε.].

¹ Κατὰ τὰς μαρτυρίας, εἰς ἃς ἀναφέρεται ὁ Πλούταρχος (ἐν βίῳ Ἀριστείδου 2), ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνετράφησαν καὶ ἐπαιδεύθησαν ὁμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν *Αἰλιανόν*

δὲ οὗτος ἐπὶ ζωῇ συναισθήσει τῆς τάξεως καὶ τοῦ δικαίου, ἐπὶ λεπτῇ εὐσυνειδησίᾳ, ἐπὶ βαθέως ἐν τῇ ψυχῇ ἐρριζωμένῳ φόβῳ ἀπὸ πάσης ἀνομίας, ἐπὶ ἐμφύτῳ μίσει κατὰ παντὸς ψεύδους καὶ πάσης κακοπιστίας. Συνηυζήθη μετὰ τῶν ὠραίων νεανικῶν χρόνων τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀττικοῦ δήμου, ὡς φίλος δὲ τοῦ Κλεισθένους συμμετέσχεν ἤδη δραστηρίως τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς, οὐδεὶς δὲ ζωηρότερον καὶ βαθύτερον ἐκείνου ἀντελήφθη τοῦ προορισμοῦ τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἦτο ὁ σύνδεσμος τῆς ἐλευθερίας κινήσεως τῶν πνευμάτων πρὸς τὴν ἔννομον τάξιν. Ὡν ἀφελῆς, προσηγῆς καὶ εὐλικρινῆς, ἀπέκτησεν ἐνωρὶς, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο, ἐμπιστοσύνην καὶ δύναμιν. Ἐν αὐτῷ ἔβλεπον μετ' ἀγάπης οἱ συμπολίται τὸ πρότυπον νεαροῦ Ἀθηναίου, καὶ ἐγίνωσκον, ὅτι οὐδὲν ἐπεθύμει χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὰ πάντα χάριν τῆς πατρίδος.

Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, τοῦ Νεοκλέους ὁ υἱός, ἦτο κατὰ τινα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀριστείδου. Εἶχε δὲ φύσιν παράφορον καὶ ἐμπαθῆ, καθιστῶσαν ἀδύνατον τὴν εἰρηνικὴν καὶ ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν· βίαιος ὢν καὶ αὐθαίρετος, ἀνθίστατο εἰς πᾶσαν παρ' ἄλλου διέυθυνσιν, αἱ δὲ διαθέσεις αὐτοῦ ἐξερρήγνυντο ἀχαλίνωτοι, οὐδ' ἐγίνωσκε τις ἂν ἔπρεπε νὰ φοβῇται κακὰ παρ' αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ προσδοκᾷ ἀγαθὰ. Πατρώθεν ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀττικὸν γένος

(Ποικ. Ἱστορ. III, 21) ᾗ ἐγένετο ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτε ἐφοῖτα εἰς τὸ σχολεῖον, προσεόντος τοῦ Πεισιστράτου, νὰ ἐκχωρήσῃ τῆς ὁδοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἐγεννήθη ἀναγκαιῶς ὄχι μετὰ τὸ 535 π. Χ. (Ὀλυμπ. 61, 2). Ἄλλ' ἂν εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφθασεν εἰς ἡλικίαν ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν (Πλουτάρχου 6, Θεμιστοκλέους 31) καὶ ἂν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐνταῦθα κατωτέρω, πρέπει νὰ τεθῇ πρὸ τοῦ 465 π. Χ. (Ὀλυμπ. 79, 1), αἱ χρονολογίαι αὗται συνδυάζονται μόνον ἂν τὴν ἐκ τῶν παιδικῶν αὐτοῦ χρόνων διήγησιν ἀναφέρωμεν ὄχι εἰς αὐτὸν τὸν Πεισιστράτην, ἀλλὰ κατὰ σύγχυσιν συνῆθη μετὰ τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ τυραννικοῦ οἴκου εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ τυράννου. Τότε δὲ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Θεμιστοκλέους θὰ συνέπιπτε περίπου πρὸς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Πεισιστράτου [527 π. Χ.]. Περὶ δὲ τοῦ Ἀριστείδου γινώσκωμεν τοῦτο μόνον, ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἤδη νεανίας μὴ τελῶν ὑπὸ κηδεμονίαν. Οὐδεὶς λοιπὸν ὑπάρχει λόγος νὰ αναδιβάσωμεν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πεισιστράτου. Πρὸλ. Kleinert ἐν τοῖς Beiträgen zu den theologischen Wissenschaften von den Professoren der Theologie zu Dorpat. Τόμ. I. Hamburg. 1866 σ. 213.

τῶν Λυκομιδῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο τέλειος πολίτης, διότι ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ξένη, Θραῦσσα ἢ Κάειρα, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχῃ τῶν ἀσκήσεων τῶν νέων ἐν ταῖς παλαίστραις τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου¹. Ἡ δὲ κηλὶς αὕτη τῆς γενετῆς συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα ἔτι μᾶλλον δυσήνιον, ἅτε θέλοντα νὰ χρεωστῇ τὰ πάντα εἰς μόνην τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ εὐδοκίμησιν. Πρὸς τοῦτο δὲ εἶχε προικίσει αὐτὸν ἡ φύσις διὰ σπανίων δώρων, ἐπειδὴ ἦτο ὑπέρτερος ἀπάντων τῶν ὁμηλικῶν κατὰ τε τὴν διαύγειαν τοῦ πνεύματος, τὴν δξύνοιαν καὶ τὴν ταχύτητα καὶ εὐστοχίαν τῆς κρίσεως. Ἦδη παῖς ὢν εἶχεν ὠριμότητα καὶ φρόνημα ὑπέρτερα τῆς ἡλικίας αὐτοῦ καὶ ἀπέκτησεν ἐνωρὶς τὴν ἔξιν νὰ κατευθύνῃ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς ἐπιτέλεσιν ὀρισμένων σκοπῶν· καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ ἄλλοι περιωρίζοντο εἰς τὸ παίζειν, ἐκεῖνος ἐζήτει εὐκαιρίαν, ὅπως πραγματευῇται παρουσιαζόμεν' ἀμφισβητήματα μετὰ τῆς σοβαρότητος συνηγόρου καὶ ῥήτορος. Ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ ἐδείκνυνεν ὀλίγον ζῆλον πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν, πολὺ δὲ πλείονα πρὸς πάσας τὰς τέχνας τὰς ὑπischουμένας εἰς αὐτὸν εὐδοκίμησιν παρὰ τοῖς συμπολίταις. Ἐχων δὲ πλήρη συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς ἑαυτοῦ, συνείθισεν ἐνωρὶς εἰς τὴν μετὰ θράσους καὶ φρονήματος ἐμφάνισιν πρὸ τῶν πολιτῶν, ἐπιχειρήσεις δὲ ὢν ἡ δυσχέρεια ἤθελε καταπλήξῃ πάντ' ἄλλον εἴλκυον ἔτι μᾶλλον τὸ ἐφευρετικώτατον καὶ προνοητικώτατον ἐκείνου πνεῦμα².

¹ Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους λέγει ὁ *Κορνήλιος Νέπω* [ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 1, 2]: pater ejus Neocles generosus fuit. Πρὸς. Corpus Inscriptionum Atticarum ἀριθ. 181 6. Lüsche De titulis quibusdam Atticis σ. 27. [Περὶ τοῦ γένους τῶν Λυκομιδῶν ἴδε Töpffer Attische Genealogie. Berlin 1889 σ. 208 κ. ἐ.]. Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο Θραῦσσα, κατὰ δὲ τὸν Φανίαν Κάειρα, [καὶ δὴ ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ κατὰ τὸν Νεάνθη]. Ἰδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 1. Ἐφοῖτα δ' εἰς τὸ Κυνόσαργες, τὰ γυμνάσια τὸν Ἡρακλέους, ὅστις ἦτο ὁ νόθος μεταξὺ τῶν θεῶν (*Πλούταρχος*, αὐτόθι).

² Τὰ θρυλούμενα ἐν τῇ πόλει περὶ νεανειυμάτων τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐν οἷς καὶ τὸ περιβόητον τέθριππον ἐτακρίδων, ἴδε παρ' *Ἀθηναίῳ* [XII, σ.] 533 c, [XIII σ.] 576 c. Τὰς δὲ πηγὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ Θεμιστοκλέους πραγματεύεται ὁ Bauer (Themistokles. 1881).

Ἡ ἀττικὴ νεολαία, μεθ' ἧς συνηύξανον ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ἔβλεπεν ἀνοιγόμενον πρὸ αὐτῆς μέγα στάδιον, εὐρὺ πεδῖον δράσεως κοινωφελούς. Πράγματι δὲ, ἀφ' οὗ χρόνου δὲν ὑπῆρχον πλεόν οἶκοι ἔχοντες κληρονομικὸν προνόμιον κυριαρχίας καὶ πολιτικῆς δυνάμεως, προήρχοντο ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν οἱ ἄνδρες ὧν εἶχον χρεῖαν αἱ Ἀθηναὶ πρὸς ἐπίλυσιν τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν καὶ δυσχεροῦς ἀποστολῆς. Ἡ πόλις εἶχεν ἀνάγκην ἀνδρῶν διαγινωσκόντων μετὰ νοημοσύνης ὑπερτέρας τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ καθορίζόντων τοὺς ὀρθοὺς κανόνας πρὸς διοίκησιν τῶν κοινῶν χάριν τελειώσεως μὲν τῆς διαρρυθμίσεως τῶν τοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἐξασφαλίσεως δὲ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Δὲν ἔλειπον δ' εὐκαιρίαι πρὸς ἀριστείαν. Ὁ λόγος ἦτο ἐλεύθερος. Ἐκαστος Ἀθηναῖος ἠδύνατο νὰ παρέλθῃ πρὸ τῶν ἐκκλησιαζόντων πολιτῶν, ὅπως ἐπιβάλλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἀποκτήσῃ δύναμιν καὶ ἀξίωμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, τοῦλάχιστον ἐπὶ χρόνον μακρὸν, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς εὐφρεστάτους καὶ εὐγλωττοτάτους ἐφ' ὅσον ἦσαν μεμονωμένοι. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ συνδυασθῶσι μετ' ἄλλων, οὓς εὕρισκον ἀποδεχομένους τὰς ιδέας αὐτῶν. Οὕτω δ' ἐσχηματίσθησαν ἑταιρεῖαι, κύκλοι τὸ μὲν πρῶτον στενότεροι, ἔπειτα δ' εὐρύτεροι, ὧν οἱ ἑταῖροι ὑπεχρεοῦντο νάντιπροσωπεύωσι πολιτικόν τι πρόγραμμα, ὑποστηρίζοντες ἅμα ἀλλήλους πρὸς ἐκτέλεσιν κοινοῦ σχεδίου καὶ πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν πολιτῶν. Τοιαῦται ἦσαν αἱ πολιτικαὶ ἑταιρεῖαι, ὧν ἡ ἐνέργεια ἐπέδρα ἀπὸ τοῦ νῦν οὐσιωδῶς ἐπὶ τὰς τύχας τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς δυνάμεως τῶν ἀρχαίων φατριῶν, ὧν βάσις ἦτο ἡ διαφορὰ τῶν οἰκήσεων καὶ τῆς διαίτης¹. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστείδης

¹ Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἑταιρειῶν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν Ἀθηναίων ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 501, 570. Πρὸς. H. Büttner Geschichte der politischen Hetären in Athen. σ. 21 [Vischer Die oligarchische Partei und die Hetären in Athen von Kleisthenes bis ans Ende des peloponnesischen Kriegeres ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 153-204. Ἰω. Πανταζίδου Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτικῶν ἑταιρειῶν. Ἐν Ἀθήναις. 1892].

ἀπέστεργεν ἐκ φύσεως τὰς τοιαύτας ἐταιρείας, ἐπειδὴ ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτηῆρος αὐτοῦ ἡσθάνετο μεγίστην ἀνάγκην νὰ ἐνεργῇ ἐκάστοτε ἀγνῶς καὶ ἐλευθέρως, ἀγόμενος ὑπὸ μόνῃς τῆς ἰδίας κρίσεως· ἐφοβεῖτο δὲ τὴν διαφωνίαν ἥτις ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ μεταξὺ τῶν πρὸς τοὺς φίλους ὑποχρεώσεων καὶ τῆς φωνῆς τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν περιήρχετο εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν, ἐθεώρει δὲ καλὸν πᾶν μέσον χάριν ἀποκτήσεως δυνάμεως· Ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς φατρίας ἥς σύνθημα ἦτο ὁ πρὸς τὴν Περσίαν πόλεμος, τῆς αὐτῆς ἐκείνης φατρίας ἥτις εἶχε κατορθώσει τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ἀρισταγόρου καὶ ἐθεώρει ἐπαίσχυντον τὴν ἐπελθοῦσαν ἐγκατάλειψιν τῆς Μιλήτου. Ἀλλως δὲ διεγίνωσκε σαφέστερον παντὸς ἄλλου, ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀκόμη ὑπὲρ τὸ δέον ἀνίσχυροι, ὅπως ἀναλάβωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιβεβλημένης εἰς αὐτὰς ἀποστολῆς, καὶ ὅτι πρὸ παντὸς ἡ πόλις ἐστερεῖτο δύο τινῶν, στόλου καὶ λιμένος.

Κατὰ παράδοσιν ἀρχαίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν τὸν κόλπον τοῦ Φαλήρου, ἔνθα ἡ θάλασσα βαθύτερον ἢ ἀλλαχοῦ εἰσχωρεῖ εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πεδῖον, τὸν φυσικὸν λιμένα τῆς χώρας. Ἡδύναντο μὲν ἀνέτως νὰ ἐποπτεύωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τῆς πόλεως, ὁ δ' εὐρύς ὅρμος ἦτο ἐπιτηδειότατος πρὸς εἰρηνικὴν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν. Ἀλλ' ἂν αἱ Ἀθῆναι ἤθελον νὰ γείνωσι δύνამεις, ἔστω καὶ μόνον τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς πελάγους καὶ τῶν ἰδίων ἀκτῶν κρατοῦσα, ὁ ἀνοικτὸς ἐκεῖνος ὅρμος δὲν ἤρκει. Ἐπρεπε νὰ ἔχωσι ναύσταθμα, ἐν οἷς, ἐν ἀσφαλείᾳ ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως πολεμίων, ἡδύναντο νὰ ναυπηγῶσι καὶ ἀνασύρωσι πλοῖα, καὶ λιμένας δυναμένους νὰ κλείωνται πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἔδειξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πῶς ἡ φύσις αὕτῃ εἶχε προνοήσει περὶ ταύτης τῆς ἀνάγκης.

Καὶ δὴ πρὸς δυσμὰς τοῦ Φαλήρου προεκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν χερσόνησος συνδεομένη πρὸς τὴν ξηρὰν δι' ἀλιπέδου ποταμοχώστου. Τὸν πυρῆνα δὲ ταύτης τῆς χερσονήσου ἀποτελεῖ ἡ ἀπανταχόθεν δύσβατος Μουνιχία, ὕψωμα οὗ τὴν κορυφὴν ἐπέστεφεν ἀρχαῖον τῆς Ἀρτέμιδος ἱερόν. Ἀπ' αὐτῆς ἀποσπῶνται ἐν σχή-

ματι μεγάλου πριονωτοῦ φύλλου βραχῶδεις ὄγκοι προεκτεινόμενοι εἰς τὴν θάλατσαν καὶ ἀποτελοῦντες τρεῖς φυσικοὺς λιμένας, προσιτοὺς ἔξωθεν μόνον ἀπὸ στενῶν στομιῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ τι οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σάμιοι, οἱ Αἰγινῆται εἶχον ἀναγκασθῆναι νὰ κατασκευάσωσι τεχνητῶς μετὰ μεγάλων μόχθων καὶ πολλῶν δαπανῶν, ὑποχρεούμενοι εἰς νέας πάντοτ' ἐπισκευάς, τοῦτο εἶχε παράσχει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ δὴ ἀπείρως ἐντελέστερον, αὐτὴ ἡ φύσις. Ἦτο δὲ τοῦτο σύνολον τριῶν κλειστῶν πολεμικῶν λιμένων παρὰ τοὺς πρόποδας ὑψώματος δεσπόζοντος αὐτῶν καὶ παρέχοντος ἀπρόσκοπτον ἐπισκόπησιν τῆς θαλάσσης. Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ ὅλη χερσόνησος Πειραιεύς¹.

Καὶ ἦτο μὲν καθ' ἡμέραν προσιτὸς εἰς ἅπαντας τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ σχηματισμὸς ἐκεῖνος τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' εἰς τὸν Θεμιστοκλέα προσήκει ἡ τιμὴ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ, ἦτοι τῆς διαγνώσεως τῆς σημασίας αὐτοῦ διὰ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔρκει. Ἡ χερσόνησος ἐκείνη, ἂν ἔμελλε νὰ τεθῇ ἡ βάσις ναυτικῆς δυνάμεως, ἔπρεπε νὰ περιτειχισθῇ. Καὶ μάλιστα μὲν θὰ ἤθελεν ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ μεταθέσῃ ὅλας τὰς Ἀθήνας εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τὴν Μουνιχίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, ἔπρεπε νὰ δημιουργηθῇ νέα πόλις, νέαι παράλιοι

¹ Εἰς τὸ πολυθρόλητον χωρίον τοῦ *Θουκυδίδου* (I, 93) περὶ τῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν ἐδίδετο πρότερον παρὰ πάντων ἡ ἔννοια, ὅτι οἱ τρεῖς λιμένες ἦσαν τρεῖς ἐσωτερικαὶ ὑποδιαίρεσεις τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. Παρεγνώριζον δὴλα δὴ, ὅτι Πειραιεύς ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ἐσημαίνει καὶ τὴν ὅλην χερσόνησον, ὡς τοῦτο γίνεται σαφὲς ἐκ τοῦ *Πανσανίου* (I, 1, 2) καὶ τοῦ *Στράβωνος* (I), σ. 53. Ἀφ' οὗ δὲ πρῶτος ἀπέδειξα τοῦτο ἐν τῇ συγγραφῇ μου *De portubus Athenarum* σ. 44, ἔθην εἰς πλήρη τάξιν τὰ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀττικῶν λιμένων ὁ *Ulrichs* ([*Topographie der Häfen von Athen* ἐν ταῖς *Abhandlungen der Bayrischen Akademie* τόμ. III, σ. 647 κ. ἑ. καὶ «Οἱ λιμένες καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν» ἐν τῷ Ἐρανιστῇ 1842 σ. 426 κ. ἑ. καὶ ἐν ἰδίῳ *Reisen und Forschungen* τόμ. Β' σ. 156), καταστρέψας τὴν ψευδῇ γνώμην περὶ τῆς τριπλῆς διαίρεσεως αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς. (Ἴδε καὶ *Milchhöfer Erläuternder Text τῶν τοῦ Curtius καὶ Kaupert Karten von Attika*, Heft I [Peiräus] σ. 35 κ. ἑ.). *Ἡλία Ἀγγελοπούλου* *Περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους*. Ἐν Ἀθήναις, 1898].

Ἀθῆναι. Ἡ ἐπιχείρησις δὲ αὕτη ἦτο τεραστία μὲν, ἀλλὰ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ἂν αἱ Ἀθῆναι ἔμελλον νὰ γείνωσι δύναμις ναυτική.

Ἀφ' οὗ δ' ὁ Θεμιστοκλῆς κατώρθωσε τὴν παρὰ τῶν πολιτῶν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης αὐτοῦ, ἐπελήφθη τοῦ ἔργου παρὰ πάσας τὰς ὑφισταμένας δυσχερείας. Ἐπιζητήσας δὲ διὰ τὸ ἔτος 493 π. Χ. (Ὀλυμπ. 71, 4) τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἄρχοντος καὶ εὐνοηθεὶς ὑπὸ τοῦ κλήρου, ἐπωφελήθη τὸ ἀξίωμα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ προτάσει δ' αὐτοῦ ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἡ κτίσις τοῦ ἐπινείου Πειραιῶς. Ἐψηφίσθη δὲ αὕτη κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος καθ' ὃ ὁ τολμηρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους φίλος καὶ πολιτικὸς ἐταῖρος, ὁ ποιητὴς Φρύνιχος, ἐδίδαξεν ἐπὶ τῆς ἀθηναϊκῆς σκηνῆς τὴν Μιλήτου ἄλωσιν¹, θέλων νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς συμπολίτας τὰ κακὰ ὧν εἶχον γείνει παραίτιοι ἔνεκα δειλίας καὶ ἀτολμίας. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους, παρεσκευάσθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τεραστίου ἔργου, ἐτελέσθησαν αἱ προσηκούσαι καταμετρήσεις, συνεφορήθη ὑλικὸν καὶ εὐρέθησαν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται.

Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς κτίσεως ταύτης διεσώθη μέχρις ἡμῶν τὸ κείμενον ἀξιομνημονεύτου ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς. Εἶνε δὲ αὕτη γεγραμμένη ἐπὶ Ἑρμοῦ, ὃν οἱ ἑννέα ἄρχοντες μετὰ τὴν κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἑναρξίν τῆς περιτειχίσεως τοῦ Πειραιῶς ἱδρυσαν κοινῇ πρὸς ἀνάμνησιν τούτου τοῦ γεγονότος. Ἰστατο δ' ὁ Ἑρμῆς ἐκεῖνος παρὰ τινα πύλην τοῦ ἐπινείου, καὶ δὴ κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτῆς πιθανῶς τὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δὲ ἀνάθεσις αὕτη Ἑρμοῦ ὑπεδείκνυεν, ὅτι ἡ τειχοδομία δὲν ἀπεσκόπει εἰς μόνην τὴν πολεμικὴν ὁρᾶσιν τῶν Ἀθη-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 264. Πρβλ. Bernhardt [Grundriss der griechischen Litteratur] Τόμ. Β' 2 σ. 17 ἐκδ. τοῦ 1857. Περὶ δὲ τοῦ πίνακος τῆς νίκης ὃν ἀφίερωσεν ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Φοινισσῶν ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 5. O Müller De Phrynichi Phoenissis. 1835. Welcker ἐν τῇ Allgemeine Litteraturzeitung 1863 σ. 229. Bergk Griechische Litteraturgeschichte Τόμ. Γ' σ. 265.

νῶν, ἀλλ' ἐσήμαινε καὶ τὴν ἑναρξιν νέου σταδίου διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν¹.

Τοιοῦτο τεράστιον ἔργον, οἷον ἡ κατασκευὴ περιβόλου τειχῶν ἐξήκοντα σταδίων ἢ περίπου ἑνδεκα χιλιομέτρων², δὲν θὰ ἐπεχειρήθη, ὡς εἰκὸς, ἄνευ τοῦ καθορισμοῦ τῆς χρήσεως τῶν διαφόρων ὁρμῶν πρὸς πολεμικοὺς καὶ ἐμπορικοὺς σκοποὺς καὶ ἄνευ τῆς διάταξεως τῶν κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀναγκαίων νεωρῶν. Πρὸς τὸν τειχισμὸν λοιπὸν ἐκείνον συνδεέετο ἀμέσως νέα ὥθησις δοθεῖσα εἰς τὴν ἀττικὴν ναυπηγίαν. Διὸ εὐρίσκομεν ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἀμέσως ἐπομένων τριῶν ἐτῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμικῶν πλοίων ἡυξημένον ἀπὸ πεντήκοντα εἰς ἐβδομήκοντα. Δὲν εἶνε δὲ καὶ ἀπίθανον, ὅτι ἤδη τότε προετάρθησαν εἰς τὸν δῆμον τὰ οἰκονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τἀναγκαῖα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς μεγίστης ἐκείνης ἐπιχειρήσεως, ἥτοι τῆς ἰδρύσεως μονίμου ἐπινείου καὶ πολεμικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν ψηφισθέντων κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους διεκόπη αἰφνιδίως, ὅτε ἤρχισαν αἱ νέαι περσικαὶ παρασκευαὶ καὶ πάντων ὁ νοῦς ἐστράφη εἰς τὸν ἐκ τοῦ παραχρῆμα κίνδυνον.

Καὶ ἐν τούτῳ δ' ἔσχεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπίδρασιν κρίσιμον.

¹ Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ *Φιλοχόρου* παρ' *Ἀρποκρατίωνι* ἐν λ. Ἑρμῆς δ' πρὸς τῇ πυλίδι. Ὁ Ἑρμῆς οὗτος ἰθὺς εἰσῆλθετο πρότερον ὡς ὁ αὐτὸς καὶ ὁ [Ἀγοραῖος] Ἑρμῆς τοῦ Κέβριδος ὁ ἐν τῇ Κεραμεικῇ. Κατὰ τῆς γνώμης δὲ ταύτης ἀντι-επεξήλθε πρῶτος μὲν ὁ Schömann ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἰσάκου, σ. 334, ἔπειτα δὲ ὁ Wachsmuth (Die Stadt Athen σ. 208 καὶ 519). Ὁ Wachsmuth τοποθετεῖ τὸν πρὸς τῇ πυλίδι Ἑρμῆν κατὰ τὸ κράσπεδον τῆς πειραικῆς παραλίας, ὁ δὲ Milchhofer (Karten von Attica ἐνθ' ἀν. σ. 39) κατὰ τὸ πρὸς τὴν γῆν μέρος ἐνθεν ἤρχισον αἱ πρὸς τὸ ἄστυ ὁδοί. Τοῦτο δεικνύουσι καὶ αἱ λέξεις [τοῦ *Ἀρποκρατίωνος*] *πυλῶνα τὸν ἀστικόν*, ὡς ἔγραψε τὸ πρῶτον ὁ Leake [Topographie von Athen σ. 85 σημ. 10 γερμαν. μεταφρ.] ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ. Ὁ δὲ Bergk (ἐν τῇ Rheinisches Museum Τόμ. XXXIX, σ. 618) διορθώνει τὰ τοῦ *Ἀρποκρατίωνος* [ἐνθ' ἀν. σ. 1 θ' ἀρχοντες ταῖς φυλαῖς ἀνέθεσαν] εἰς σὺν ταῖς φυλαῖς, ἀποδεχόμενος συμμετοχὴν καὶ ἀμύλλαν τῶν φυλῶν περὶ τὴν οἰκοδομήν.

² Οὐκ ὀρθῶς διαμφισθῆναι ὁ Müller-Strübing (Jahrbücher für klassische Philologie σ. 289) τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Θουκυδίδου* περὶ τοῦ πάχους τοῦ τείχους. Ἰδε καὶ Wachsmuth Ein antiker Seeplatz (ἐν τοῖς τοῦ Conrad Jahrbücher für National-Oekonomie und Statistik. 1886 σ. 83 κ. ε.).

Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ ἐξεγείρας τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ ἐπιζητήσας νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου, ὅστις τό γε νῦν ἔχον ἡπεῖλει μόνας τὰς Ἀθήνας, χροιάν ἀγῶνος ἐθνικοῦ ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων.

Διὰ ταῦτα προέτεινε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ ἐρμηνέως τοῦ ἀκολουθήσαντος τοὺς πρέσβεις τοῦ Δαρείου, ἅτε τολμήσαντος νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν πρὸς σκοπὸν προδοτικόν¹. Διὰ ταῦτα δὲ διενήργησε καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως δὲ ἡ μεταβολὴ ἐκείνη τῶν Αἰγινήτων, οἵτινες καθ' ἣν στιγμὴν ἦσαν ἔτοιμοι νὰ μεταστῶσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις εἶδον ἑαυτοὺς δεδουλευμένους ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις κρατουμένων ὁμήρων αὐτῶν², ἦτο κατόρθωμα τῶν πονηρῶν αὐτοῦ διαπραγματεύσεων. Πράγματι δ' ἐκ τῆς ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους ἀγανακτήσεως τῶν εἰς Ἀθήνας ἀχθέντων ὁμήρων ἐξάγεται ἐπαρκῶς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖνος πάντως ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐναντίον τῆς πατρίδος αὐτῶν καταγγελίας. Δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῆς φατρίας αὐτοῦ ἀπέδωκαν αἱ Ἀθηναῖαι τὸ γενικὸν στρατόπεδον τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως· ὅσα δὲ μᾶλλον οἱ Πέρσαι προχωροῦντες ἐξετείνοντο πρὸς τὴν Εὐρώπην, τόσα πυκνότεροι προσήρχοντο ἐκ τῶν ἀπειλουμένων χωρῶν οἱ γενναϊότατοι καὶ μάλιστα φιλελεύθεροι τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ συνετέλουν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως.

Τούτων δὲ πάντων εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀξιολογώτατος ἦτο Μιλτιάδης ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ὅστις μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ φύγῃ ἐκ τῆς θρακικῆς χερσονήσου³. Ἀλλὰ

¹ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 6, 3].

² Ὁ Ἡρόδοτος (VIII, 92) διηγείται, ὅτι ἐν τῇ μάχῃ τῆς Σαλαμῖνος Πολύκριτος ὁ υἱὸς τοῦ Κρίου, ὅστις εἶχε παραδοθῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς δήμερος (VI, 73), βώσας τὸν Θεμιστοκλέα ἐπεκερτόμησε ἐς τῶν Αἰγινήτων τὸν μηδισμὸν ἀνειδίξων.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 232. [Ἦτο δὲ ὁ Μιλτιάδης Λακιάδης τὸν δῆμον. Ἰδε Ἀριστοτέλους Ἀθην. πολιτ. ἐκδ. Blass σ. 38, 15. Πρὸς Α. Philippi Miltiades Laikiades ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie, 1883 σ. 808.]

δὲν ἦτο εὐκολος εἰς αὐτὸν ἡ ἐπίτευξις ἀξιώματος ἐν Ἀθήναις. Εἶχε καταλίπει τὴν πάτριον πόλιν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν τυράννων, καὶ κατὰ ταῦτα δὲν εἶχε συμμετάσχει τῆς δράσεως τῶν ἐτῶν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, καθ' ἣν εἶχον αὐξηθῆ εἰς ἄνδρας ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· προβεβηκώς δὲ ἤδη τὴν ἡλικίαν, ἐπέστρεψεν οἷονεὶ ξένος εἰς τὴν μεταβεβλημένην πόλιν. Ἀδάμαστος δ' ἔζη ἐν αὐτῇ ἡ ἀρχαία οἰκογενειακὴ ἀγερωχία τῶν Φιλαϊδῶν· δίκην ἡγεμόνος εἶχε καταπλεύσει ἐπὶ ἰδίων πολεμικῶν πλοίων, ἄγων ἰδίους πολεμιστάς, φέρων πλουσίους θησαυροὺς, ὡς σύζυγος Θράσσης βασιλόπαιδος. Ἀλλ' ὁ αὐθαίρετος καὶ αὐστηρὸς χαρὰ κτῆρ ἄνδρὸς ὅστις ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τὸ ἄρχειν δυναστικῶς προσέκρουεν, ὡς εἰκὸς, εἰς τὴν εὐπάθειαν καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Προσεπῆλθον δὲ εἰς ταῦτα ποικίλαι δυσάρεστοι φῆμαι διαδιδόμεναι περὶ αὐτοῦ παρ' Ἑλλήνων ζησάντων ἐν τῇ Χερσονήσῳ καὶ κινήσασαι μεγάλην κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκεϊαν. Καὶ ἡγωνίσθη μὲν νὰ προσαρμόσῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν πρὸς τὸν νέον βίον καὶ ζήσῃ ὡς πολίτης μεταξὺ πολιτῶν, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐκφύγῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ᾔθελον νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν νέαν ἀνάδειξιν τοῦ γένους τῶν Φιλαϊδῶν. Οὕτω, καίπερ μετὰ πολλῶν μόχθων διασώσας τὴν ζωὴν τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τῶν Σκυθῶν, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τῶν Φοινίκων, ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ὑπὸ νέων κινδύνων, ἅτε καταγελθεὶς ἔνεκα τῆς ἐν τῇ Θράκῃ τυραννίδος καὶ κληθεὶς εἰς ἀπολογίαν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ δήμου.

Ὁ Μιλτιάδης παρέστησε τὰ ἐν τῇ θρακικῇ Χερσονήσῳ πρὸς δικαιολογίαν τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ ἐξέθηκε τὰς ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ὑπηρεσίας. Καὶ δὴ τὴν εὐφορον καὶ ὑπὸ ἀκμαζουσῶν πόλεων οἰκουμένην ἐκείνην χερσονήσον παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, ἐν ᾗ ὁ θεῖος καὶ ὁ πατὴρ εἶχον ἰδρύσει ἰδίαν ἀνεξάρτητον ἀρχήν, αὐτὸς μετέβαλεν ἀπὸ κτήσεως οἰκογενειακῆς εἰς κτῆμα τοῦ δήμου. Ἐκεῖθεν εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων κυριεύσει χάριν τῶν Ἀθηναίων τὴν μεγάλην

καὶ ἀξίαν λόγου νῆσον Λῆμνον. Πρὸς δὲ τούτοις ἡδύνατο νὰ ὑπομνήσῃ, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐκηρύχθη φανερώς πολέμιος τοῦ βασιλέως Δαρείου καὶ ὅτι ἤδη παρὰ τὸν Ἴστρον εἶχεν ἀγάγει εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων. Τὰ ἔργα τοῦ Μιλτιάδου ἦσαν ἀληθῶς μεγαλόφωνοι κήρυκες ὑπὲρ αὐτοῦ, ὁ δὲ δῆμος ἡσθάνθη τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός. Ἐτι ἔτρεμον ἅπαντες ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ἀκούσματι τοῦ ὀνόματος τῶν Περσῶν. Πῶς λοιπὸν νὰ στερηθῶσι τῶρ ἄνδρὸς, ὅστις ἦτο στρατηγὸς δεδοκιμασμένος, ὅστις ἐγίνωσκεν ἄριστα τὸν περσικὸν στρατὸν, οὗ ὅλον τὸ παρελθὸν ἦτο ἐγγύησις, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐσκέπτετο καὶ περὶ διαπραγματεύσεων εἴτε πρὸς τοὺς Πεισι-στρατίδας εἴτε πρὸς τοὺς Πέρσας; Ὁ Μιλτιάδης ἠθωώθη, οἱ δ' ἐχθροὶ αὐτοῦ ἀπεσύρθησαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἶδον κατησχυμμένοι τὸν δῆμον ἐκλέγοντα τὸν Μιλτιάδην μετὰ καὶ τοῦ Ἀριστείδου ἐν τοῖς δέκα στρατηγοῖς τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἐβδομηκοστῆς δευτέρας Ὀλυμπιάδος τοῦ ἀρχομένου κατὰ τὴν νέαν σελήνην μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τὴν 27 Ἰουλίου τοῦ 490 π. Χ.

Μόλις δ' εἶχον ἀναλάβει οἱ νέοι στρατηγοὶ τὸ ἀξίωμα, καὶ διεπεραιώθησαν ἤδη ἐκ Χαλκίδος φεύγοντες οἱ ἐν αὐτῇ Ἀθηναῖοι πολῖται. Ὅπισθεν αὐτῶν ἐσπινθηράκιζον αἱ φλόγες τῆς πυρποληθείσης Ἐρετρίας. Οἱ καιροὶ ἔσπευδον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν μὲν εἰς Σπάρτην ἄγγελον, ἐξαιτούμενοι τὴν ταχέαν ἀποστολὴν βοηθείας, ἀλλὰ δὲν ἀνέμειναν τὴν ἀπάντησιν. Καὶ δὴ ἤδη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἐπομένου μηνὸς, ἦτοι τελευτῶντος τοῦ Αὐγούστου καθ' ἡμᾶς, ἐψήφισεν ὁ δῆμος ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἐκκίνησιν τῶν μαχίμων πολιτῶν. Ὡς εἰκὸς δὲ, ἡ πόλις αὐτῇ δὲν ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἔρημος ὑπερασπιστῶν ἐν ἡμέραις τοιαύταις. Διὸ μόνον ἑννεακισχίλιοι πάνοπλοι πολῖται ὑπῆρξαν οἱ ταχθέντες ὑπὸ τοὺς στρατηγούς· ἡκολουθοῦντο δὲ παρὰ τῶν δούλων αὐτῶν, οἵτινες ὑπηρετοῦν ὡς ὑπασπισταί, ἡδύναντο δὲ νὰ συμπολεμήσωσι καὶ ὡς φιλοί¹.

¹ Κατὰ τὴν φαινομένην ἀκριβεστάτην τῶν μαρτυριῶν ἦσαν ἑννεακίσιοι ἕξ ἐκάστης φυ-

Ἄνευ προδιαγεγραμμένου πολεμικοῦ σχεδίου ἔσπευσαν πρὸς τὸ ἀπειλούμενον μέρος τῆς χώρας· ἐν αὐτῷ δὲ τῷ στρατοπέδῳ ἔμελλε νάποφασισθῇ ἡ περαιτέρω ἐνέργεια καὶ νὰ τελεσθῶσι τὰ προσήκοντα συνωδὰ πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἄλλ' ἐκεῖ διεφώνησαν οἱ στρατηγοί. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης ἐξερχόμενος εἶχε κατὰ νοῦν

λῆς. Ἰδε *Σουίδαν* ἐν λ. Ἰππίας. Ὁ δὲ *Παυσανίας* (IV, 25, 5) ποιῆται λόγον περὶ ἀνδρῶν οὐδὲ ἐς μυρίους ἀριθμόν. Ὁ αὐτὸς δὲ ἀλλαγῶς (X, 20, 2) λέγει· ἐς Μαραθῶνα γὰρ Ἀθηναῖοι σὺν ἡλικία τε τῇ ἀχρείῳ καὶ δούλοις ἐνακισχιλίων ἀφίκοντο αὐ πλείους. Ὁ *Κορνήλιος Νέπτος* (ἐν βίῳ Μιλτιάδου [5, 1] ἀναφέρει δεκακισχιλίους μετὰ καὶ τῶν Πλαταιέων. Ὁ δὲ Ἰουστίνος (II, 9) ὑπολογίζει δεκακισχιλίους πλὴν τῶν Πλαταιέων. *Πρόλ. B ü c k h Staatshaushaltung der Athener* Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 324. [Ὁ *Beloch Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt* σ. 60. *Griechische Geschichte* Τόμ. Α' σ. 357) ἀποδέχεται, ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Μαραθῶνος μαρτυρίαι τῶν μετὰ τὸν Ἡρόδοτον ἀρχαίων συγγραφέων, καίπερ στηριζόμεναι εἰς ὑπολογισμοὺς ἐκ τοῦ περίπου, τυγχάνουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τοῦ ὁρθοῦ. Περὶ δὲ τῆς συμμετοχῆς τῶν δούλων εἰς τὴν στρατείαν Ἰδε *Herbst (Die Schlacht bei den Arginusen. 1885 σ. 20)*, ἀλλ' οὗτος δυσκόλως δύναται νάποδείξῃ καὶ ἐκ τοῦ *Παυσανίου* (VII, 10, 7), ὅτι μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν συνεπολέμησαν καὶ δούλοι ἀπελευθερωθέντες. Ἰδε *B ü c k h* ἐνθ. ἀν. Τόμ. Α' σ. 329. Τῶν δὲ Περσῶν ὁ μὲν *Ἡρόδοτος* δὲν παρέχει ἀριθμὸν, ἀναφέρειν μόνον ἱππαγωγὰς νῆας [Τῶν δὲ Περσῶν ἀριθμὸς καὶ τὴν εἰς ἐξακισίας τριῆρεις ἐπιδίδασιν τοῦ πεζοῦ στρατοῦ (VI, 95). Ἄνευ μνείας ἀριθμοῦ καὶ τὴν εἰς ἐξακισίας τριῆρεις ἐπιδίδασιν τοῦ πεζοῦ στρατοῦ (VI, 95). Τῶν δὲ μεταγενεστέρων παρὰ ταῖς ἀρχαίας συγγραφεῖν οἱ ἀριθμοὶ εἶνε υπερβολικοί. Οὕτως ὁ μὲν *Ἰουστίνος* (II, 9) τὸ μὲν σύνολον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἀναδιδάχει εἰς 600000, τούτων δὲ λέγει πεσόντας 200000. Ὁ δὲ *Πλάτων* (*Μενέξενος* σ. 240) καὶ ὁ *Λυσίας* (*Ἐπιταφ. 7*) ποιοῦνται λόγον περὶ 500000. Ὁ *Βαλέριος Μάξιμος* (V, 3), ὁ *Παυσανίας* (IV, 25) καὶ ὁ *Πλούταρχος* (*Συναγωγὴ ἱστοριῶν παραλλήλων 1*) ἀναφέρουσι 300000. Ὁ δὲ μετρίωτατος τῶν παρ' ἀρχαίαις ἀριθμῶν εἶνε ὁ τοῦ *Κορνήλιου Νέπτος* (ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5), ἀναδιδάξοντος τὴν ὅλην στρατείαν τῶν συμμετασχόντων τῆς μάχης Περσῶν εἰς 100000 πεζοὺς καὶ 10000 ἵππους. Ἀλλὰ πρῶτοι τῶν νεωτέρων ὁ *Leake (Transactions of the Royal Society of Literature* Τόμ. Β' σ. 160 κ. ε.) καὶ ὁ *Finlay* (αὐτόθι Τόμ. Γ' σ. 360 κ. ε.) κατέδειξαν, ὅτι ἡ χωρητικότης τοῦ πεδίου τοῦ Μαραθῶνος δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰς υπερβολικὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων. Ὁ *Duncker (Geschichte des Alterthums* ἐκδ. ε' Τόμ. Ζ' σ. 114) ἀποδέχεται 70000 πεζοῦ στρατοῦ καὶ 90000 ἐπιβάτας τοῦ στόλου, ὁ *Busolt (Griechische Geschichte* Τόμ. Β'. ἐκδ. α' σ. 64, σημ. 4) 60000 ἐν ὅλῳ, ὁ δὲ *Delbrück (Die Perserkriege und die Burgunderkriege. Berlin. 1887. σ. 161)* δέκα μέχρι δεκαπέντε χιλιάδων πεζῶν καὶ χιλίους ἵππους. Τοὺς ἀριθμοὺς τούτους τοῦ *Delbrück* εὗρίσκει λίαν μικροὺς ὁ *Holm (Geschichte Griechenlands* Τόμ. Β' σ. 28, σημ. 6)· ὁ δὲ *Beloch (Griechische Geschichte* Τόμ. Α' σ. 357 σημ. 3) τὸν μὲν ἀριθμὸν τῶν πεζῶν ἀποδέχεται κατώτερον τοῦ ὁριζομένου ὑπὸ τοῦ *Delbrück*, τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένους ἵππους θεωρεῖ ὀλίγους].

νάντεπεξέλθῃ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἐπιτιθέμενος ἐναντίον αὐτῶν, κινδυνωδεστάτην δ' ἐθεώρει πᾶσαν ὑποχώρησιν πρὸς τὴν πόλιν. Τὸ μὲν στράτευμα ἐνεφορεῖτο φρονήματος ἀρίστου, οἱ δὲ ἄνδρες τῶν δέκα φυλῶν διεπνεέοντο ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Ἄλλ' οὐχ οὕτω καὶ ἐν τῷ ἅστει· ὑπῆρχε δὲ φόβος, μὴ τὰ δεινὰ ἐνδεχομένης πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν ἤθελον παράσχει, καθ' ἃ καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ, εἰς προδοτικὴν φατρίαν τὴν εὐκαιρίαν ἐνισχύσεως. Διὰ τούτους τοὺς λόγους ὁ Μιλτιάδης συνηγόρει ὑπὲρ μάχης ἐν Μαραθῶνι. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ στρατηγίῳ μετεωρίζοντο ἐν δισταγμαῶν αἱ γνώμαι. Καὶ τέσσαρες μὲν τῶν στρατηγῶν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Μιλτιάδου, πέντε δὲ κατ' αὐτοῦ. Ἐλεπε δ' ἀκόμῃ ἡ κρίσιμος ψῆφος, ἡ τοῦ πολεμάρχου, ἥτοι τοῦ τρίτου τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ὅστις ἐν μὲν ἀρχαιότεροις χρόνοις ἦτο πράγματι ὁ ἀρχιστράτηγος, ἀλλὰ τώρα εἶχε μόνον ψῆφον ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν μετὰ καὶ τῶν αἰρετῶν στρατηγῶν καὶ τὸ τιμητικὸν προνόμιον νὰ ἡγῆται τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ἔνθα ποτὲ ἐτάσσετο ὁ βασιλεὺς. Πολεμάρχος δ' ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει ἦτο Καλλίμαχος ὁ Ἀφιδναῖος, ἀνὴρ γενναῖος καὶ μεγάλουμος. Τέλος δὲ συνετάχθη καὶ ἐκείνου ἡ ψῆφος μετὰ τῶν ἀποδεχομένων τὴν συγκρότησιν μάχης, πάντες δὲ τότε διέγνωσαν τὸν Μιλτιάδην ὡς τὸν μόνον ἄνδρα τὸν δυνάμενον νάντεπεξέλθῃ πρὸς τὰς περιστάσεις. Διὸ κατὰ πρότασιν τοῦ Ἀριστείδου αἱ συστράτηγοι παρεχώρησαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅπερ εἶχον ἕκαστος δικαίωμα συμμετοχῆς τῆς ἀρχιστρατηγίας, ἥτις συνήθως περιήρχετο ἐκ περιτροπῆς εἰς ἄλλον καθ' ἐκάστην. Ἀπ' ἐκείνης δὲ τῆς ὥρας ὁ Μιλτιάδης, ὅστις ἦτο εἰθισμένος περὶ τὸ δεσπόζειν, εὐρίσκετο εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν, καὶ ἡ στρατιὰ διωκεῖτο ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης κραταιᾶς θελήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγας εἶχον προσδοκίας ἐπικουρίας ἔξωθεν, λίαν εὐφρόσυνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπροςδόκητος ἄφριξις χιλίων Πλαταιέων, οἵτινες, προσελθόντες ἐκουσίως ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἤθελον νὰ φανῶσιν ἀντάξιοι τῆς μετὰ τῶν Ἀθηνῶν κοινοπραγίας αὐτῶν¹.

¹ Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 598.

Ὅτε δ' ὁ Μιλτιάδης ἐπεσκόπησε τὸ πεδῖον, συνεῖδεν εὐκόλως, ὅτι δὲν παρεῖχεν εἰς τοὺς Πέρσας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοὺς εὐνοϊκοὺς ἐκείνους ὄρους οὓς ἐφαίνετο παρέχον ἐκ πρώτης ἀπόψεως. Καὶ εἶνε μὲν μεγάλη ἡ ἔκτασις τῆς πεδιάδος, ἐκτεινομένης μὲν παρὰ τὴν παραλίαν εἰς μῆκος δύο ὥρων καὶ ὑπερέκεινα ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ νότου πρὸς τὰ βορειοανατολικά, χωριζομένης δὲ εἰς δύο μέρη ὑπὸ χειμάρρου καταρρέοντος ἀπὸ τοῦ Πεντελικοῦ ὄρους. Καὶ τὸ μὲν νότιον μέρος ὀρίζεται ὑπὸ τῶν παρωρείων τοῦ Βριλησσοῦ, αἵτινες προεκβάλλουσι μέχρις αὐτῆς σχεδὸν τῆς θαλάσσης, μεταξὺ δὲ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς ἄκρας, εἰς ἣν ἀπολήγει τὸ ὄρος, ἄγει εὐρεῖα ὁδὸς ἀπὸ νότου πρὸς τὰς Ἀθήνας. Αὕτη δὲ ἦτο ἡ ὁδὸς δι' ἧς ὁ Ἰππίας ἤθελε νάγᾳγῃ τοὺς Πέρσας. Τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ τῆς πεδιάδος, τὸ κείμενον ἀπώτερον τῶν Ἀθηνῶν, περιβάλλεται ὑπὸ τῶν ἀποτόμων ὁρέων τῆς Διακρίας, αἵτινα ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς παραλίας καὶ κλείουσι τὸν κυκλωτερῇ κόλπον δι' ἐπιμήκους ἀκρωτηρίου φέροντος τὸ ὄνομα Κυνόςουρα. Ἀλλὰ παρ' ὅλην ταύτην τὴν ἔκτασιν τὸ πεδῖον, οὗ τὸ εὖρος εἶχεν ἐλκύσει τοὺς Πέρσας, μόνον κατὰ μέρος εἶχε στερεὸν τὸ ἔδαφος, ἐπειδὴ κατὰ τὰ κρηματοῦ, λιμναζόντων τῶν ὑδάτων, ἰδίως δ' ἐν τοῖς βορειοανατολικοῖς, ἐκτείνονται μεγάλα ἔλη, ὧν ἡ χλοερά ἐπιφάνεια παραπλανᾷ τὸν ὀφθαλμόν.

Περὶ δ' ἐκλογῆς τῆς πρὸς στρατοπεδείαν καταλλήλου θέσεως δὲν ἐπετρέπετο δισταγμὸς εἰς τὸν Μιλτιάδην, καθ' ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸν νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰς Ἀθήνας κυρίαν ὁδόν. Διὸ κατέλαβε τὰ ὑψώματα τοῦ Πεντελικοῦ ἄνωθεν τοῦ Ἡρακλείου, οὗ ἐφύλαπτε τὸ ἱερὸν τέμενος, ἐπισκοπῶν μὲν τὴν ὅλην πεδιάδα κατὰ μῆκος, ἐπιτηρῶν δὲ πᾶσαν κίνησιν τῶν πολεμίων καὶ προφυλασσόμενος μὲν ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων αὐτῶν ὑπὸ τῶν δυσβάτων προπόδων τῶν βραχυδῶν λόφων καὶ ὑπὸ χαρακωμάτων ἐκ χώματος, ποριζόμενος δὲ τὸ ἀναγκαῖον ὕδωρ ἐκ γειτόνων πηγῶν ἐκχυνομένων εἰς τὰ πλησίον τοῦ Ἡρακλείου ἔλη.

Ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἔμειναν αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ ἥσυχαι ἀπ-

νέναντι ἀλλήλων. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εἰθίσθησαν εἰς τὴν θέα τῶν Περσῶν, τούτων δ' ἐνισχύθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ στρατιὰ ἐσκόπει μόνον τὴν ἄμυναν τῶν παραθαλασσίων στενῶν. Διὸ οἱ Πέρσαι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς, κυριαρχοῦντες τῆς τε πεδιάδος καὶ τῆς παραλίας¹.

Τὴν δὲ πρωίαν τῆς δεκάτης ἐβδόμης Μεταγεινιῶνος (12 Σεπτεμβρίου), ὅτε ἡ ἀρχιστρατηγία συμφώνως πρὸς τὴν ἀνέκαθεν σειρὰν τῆς διαδοχῆς περιῆλθεν εἰς τὸν Μιλτιάδην, διέταξεν οὗτος τὴν κατὰ τὰς δέκα φυλὰς παράταξιν τοῦ στρατοῦ. Καὶ τὴν μὲν πρώτην θέσιν, ἥτοι τὴν ἄκραν τοῦ δεξιοῦ κέρατος, ὅπερ ἴστατο

¹ Ἡ μάχη συνεκροτήθη τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Φαινίππου, ὅστις ἤρξε τῷ 490-489 π. Χ. Ἰδε *Ἀριστοτέλους* Ἀθηναίων πολιτεία ἐκδ. Blass σ. 31, 12. *Πάριον μάρμαρον* στ. 48 καὶ *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Ἀριστείδου β. Πρὸλ. Tö p f f e r Quaestiones Pissistrateae σ. 135 κ. ἐ.]. Ὁ δὲ καθορισμὸς τῆς ἡμέρας τῆς μάχης στηρίζεται εἰς τοὺς χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ B ö c k h (Zur Geschichte der Mondeylen der Hellenen σ. 65 [καὶ De pugnae Marathoniae tempore ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Δ' σ. 85 κ. ἐ.]), οὗ τὰ πορίσματα παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Grote (A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 285 σημ. 2. Μεταφρ. γερμ. ἐκδ. 6' Τόμ. Β' σ. 589 σημ. 88 καὶ τοῦ Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 69, σημ. 2 καὶ σ. 83, σημ. 4] μόνον περὶ τινὰ δευτερεύοντα ζητήματα δύνανται νὰ εἶνε ἀμφισβητήσιμα τὸ ἐξῆς. Ἡ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ μνεία τῆς ἑκτῆς Βοηδρομιῶνος ὡς ἡμέρας τῆς μάχης ἐξηγείται ἐκ τῆς πολλάκις ἀπαντωμένης συγχύσεως τῆς ἐπινικίου ἑορτῆς πρὸς τὴν ἡμέραν τῆς μάχης· ἀλλ' ἡ ἑορτὴ ἐτελέσθη ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ μόνον μετὰ τὴν σύγκλησιν πολλῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου. Ἡ μάχη συνεκροτήθη ἀμέσως μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν ἀμέσως προηγηθεῖσαν τῆς 26 Αὐγούστου. Τὴν ἐνάτην δ' ἡμέραν τῆς σελήνης ἦλθεν ὁ Φειδιππίδης εἰς τὴν Σπάρτην (*Ἡροδότου* VI, 105)· οἱ δὲ Σπαρτιάται ἐκκινουσιν ἐκ τῆς Σπάρτης μετὰ τὴν πανσέληνον τοῦ ἱσταμένου μηνός, τοῦ παρ' αὐτοῖς Καρνείου. Ἡ δὲ κατὰ τὴν πανσέληνον ἑορτὴ τῶν Σπαρτιατῶν συμπίπτει τὴν 9 Σεπτεμβρίου. Ἐκκινουσι λοιπὸν τὴν δεκάτην, καὶ φθάνουσιν εἰς Ἀθήνας τὴν δεκάτην τρίτην, τὴν ὕστεραίαν τῆς μάχης (*Πλάτωνος* Νόμοι σ. 698). Κατὰ ταῦτα ἡ μάχη συνεκροτήθη τῇ 12 Σεπτεμβρίου, ἥτοι τῇ δεκάτῃ ἐβδόμῃ τοῦ Μεταγεινιῶνος. Δυνατὸν ἔνεκεν ἀσυμφωνίας τοῦ ἡμερολογίου παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Σπαρτιάταις νὰ μετατεθῇ ἡ μάχη κατὰ τινὰς ἡμέρας, ἀλλὰ ὁ ἀποφασιστικὸς λόγος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γείνη δεκτὴ. [*Ὁ* Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 69, σημ. 2 δὲν ἀποδέχεται τὴν γνώμην, ὅτι παρ' Ἡροδότῳ πρόκειται περὶ τῶν Καρνείων, ἀτινα ἐτελοῦντο κατὰ τὸν ἀντίστοιχον τοῦ σπαρτιατικοῦ Καρνείου μῆνα Μεταγεινιῶνα τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ μάχη μετατίθεται εἰς τὴν πανσέληνον τοῦ προτέρου μηνός, ἥτοι εἰς τὴν 12 ἢ 13 Αὐγούστου. Ἀλλ' ἴδε τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ha u v e t t e Hérodoté historien des guerres médiques. Paris. 1894 σ. 269].

παρὰ τὴν θάλασσαν, ἐπεῖχεν ἡ Αἰαντὶς φυλὴ, εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ Καλλίμαχος· ἔπειτα δ' ἐπηκολούθουν αἱ λοιπαὶ ἐννέα φυλαὶ κατὰ τάξιν ὀρισθεῖσαν διὰ κλήρου· κατὰ δὲ τὸ πέρας τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος ἐτάχθησαν οἱ Πλαταιεῖς, οὔτινες, ἐλθόντες διὰ Κηφισίας, εἶχον ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος¹. Εἰς δὲ τὸ μέτωπον ἐδόθη τοιαύτη ἀνάπτυξις, ὥστε τὸ εὖρος αὐτοῦ ἦτο ἴσον πρὸς τὸ τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως χάριν ἀποφυγῆς τοῦ κινδύνου τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν κυκλώσεως καὶ ὅπως ἡ ἀττικὴ στρατιὰ ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Περσῶν ὅσον ἔνεστι μεγαλειτέρα. Ἐνίσχυσεν δ' ὁ Μιλτιάδης τὰ δύο κέρατα, ἀφ' ὧν κυρίως ἐξήρτα τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος, ἐν ᾧ τὸ μέσον, εἰς ὃ ἀνῆκον αἱ φυλαὶ Λεοντίς καὶ Ἀντιοχίς, πιθανῶς δὲν εἶχε βάθος παρατάξεως μεῖζον τριῶν ἀνδρῶν· οἱ δὲ δοῦλοι ἀνεπλήρουν πῶς τὰς λειπούσας στρατιωτικὰς δυνάμεις.

Ἐν πλήρει ἡρεμίᾳ προέβησαν τὰ στρατεύματα, ὑπερπηδῶντα τὰς τάφρους καὶ τοὺς χάρακας τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν, ὡς τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶχεν ἤδη πολλάκις συμβῇ. Ἀλλ' ὥς ἐπλησίασαν πρὸς τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀπόστασιν πεντακισχιλίων ποδῶν, ἤρξαντο τρέχοντες ὁρμαῖοι· βαθμηδὸν δ' ὁ δρόμος ἐκεῖνος ἐπεταχύνθη εἰς ὁρμητικὴν ἐπίθεσιν τῆς μετὰ διατόρου ἀλαλαγμοῦ προχωροῦσης στρατιᾶς. Οἱ Πέρσαι ἐνόμισαν, ὅτι ἔχουσι πρὸ αὐτῶν μαινομένους, ὅτε εἶδον τοὺς ἄνδρας ἐξορμῶντας ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων καὶ καταφερομένους βιαίως ἐπὶ τὴν πεδιάδα, παρετάχθησαν δὲ ταχέως εἰς τάξιν μάχης· ἀλλὰ πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ κάμωσιν ἀρχὴν τελεσφόρου τοξείας, ἔφθασαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ, διακαιόμενοι ὑπὸ θάρρους,

¹ Ἡ θέσις τῶν φυλῶν δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Μαραθῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν Αἰαντίδα φυλὴν, ὡς ἀποδέχεται ὁ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1869 τόμ. Δ' σ. 286 ἐν σημ.] Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. 6' Τόμ. Β' σ. 590 ἐν σημ.], ἀλλ' ἐκ τῆς καταγωγῆς τοῦ Καλλιμάχου, ὡς ὁ Grote ᾗδ' εἰκάζει ὀρθῶς (αὐτόθι). Ὅπου ἴστατο ὁ πολέμαρχος, ἐκεῖ ἴστατο καὶ ἡ φυλὴ αὐτοῦ. Ὁ δὲ πολέμαρχος ἦγετο τοῦ δεξιοῦ κέρατος. Οὕτω κρίνει καὶ ὁ Saurpe (De creatione arch. atticorum. Göttingen. 1864 σ. 26). Ἡ δὲ τάξις τῶν ἐννέα λοιπῶν φυλῶν ὠρίσθη διὰ κλήρου· οὕτω δ' ἡ Λεοντίς καὶ ἡ Ἀντιοχίς συνέπαιον ὁμοῦ εἰς τὸ μέσον. [Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς παρατάξεως ἴδε καὶ τὸν Basolt ἐν τῇ Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 71, σημ. 2].

κατήρξαντο τοῦ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνος. Ἀνὴρ ἀντηγωνίζετο πρὸς ἄνδρα ἐν πυκνῇ συμπλοκῇ, καθ' ἣν ὁ ἀγὼν ἐκρίνετο ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ θάρρους καὶ τῆς γυμναστικῆς δεξιότητος, ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῶν φερόντων τὰς πανοπλίας, ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν δοράτων καὶ τοῦ ξίφους. Οὕτω δὲ διὰ δεξιᾶς καὶ τολμηρᾶς ἐπιθέσεως ἐπετεύχθη ἡ λυσিতেλὴς χρῆσις τῆς συμπάσης νικηφόρου δυνάμεως ἣν ἐκέκτηντο οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ἐπιτυχία δὲν ἦτο καθολικὴ. Τὸ κέντρον τῆς στρατιᾶς τῶν πολεμίων ἀντεῖχεν. Ἐκεῖ δ' εὐρίσκοντο συνηνωμένοι οἱ λογάδες τοῦ ἐχθρικοῦ στρατεύματος, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, καὶ ἐκεῖ ὁ μὲν ἀγὼν ἦτο εἴπερ που ἀλλαχοῦ αἵματηρὸς, ὁ δὲ κίνδυνος εἴπερ που ἀλλαχοῦ μέγας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀβαθεῖς στοῖχοι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, μεθ' ὧν συνηγωνίζοντο ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, μετὰ τῆς οὐραγίας τῶν δούλων ἐξωθοῦντο ἀδιακόπως ὑπὸ τῆς καθυπερτέρας στρατιᾶς τῶν πολεμίων, διωκόμενοι ἀπὸ τῶν παραλίων πρὸς τὰ μεσογειότερα τῆς πεδιάδος. Ἄλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τὰ δύο κέρατα εἶχον καταβάλλει τὸν ἐχθρόν. Μετὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν παραλίαν νικηφόρον αὐτῶν προσέλασιν τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Ῥαμνοῦντα, τοῦτο δὲ πρὸς τὴν παρακτίαν ὁδὸν, ὁ Μιλτιάδης, ὅστις εἶχε μείνει ἐντελῶς κύριος τῆς διοικήσεως τῶν κατὰ τὴν μάχην, ἐκέλευσε κατὰ τὴν προσήκουσαν ὥραν τὴν ἀπὸ τῆς διώξεως ἐπιστροφὴν τῶν τοὺς πολεμίους διωκόντων κεράτων καὶ τὴν παρ' αὐτῶν συνηνωμένων κατὰ νῶτον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν τοῦ κέντρου. Τότε δ' ἡ φυγὴ ἀπέβη μετ' ὀλίγον καθολικὴ, ἐν δὲ τῇ φυγῇ ηὐξήθη ὁ ὄλεθρος τῶν Περσῶν, ἐπειδὴ ἐστεροῦντο, καθ' ἃ εἶχε προῖδει ὁ Μιλτιάδης, πάσης γραμμῆς ὑποχωρήσεως, ἐν ἣ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐν νέᾳ τάξει συνάθροισις αὐτῶν· συνωστίσθησαν δ' εἰς τὰ ἔλῃ, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐφονεύθησαν ἄθρόοι. Εὐτυχέστεροι δ' ὑπῆρξαν οἱ φθάσαντες εἰς τὴν παραλίαν καὶ δυνηθέντες νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ πλοῖα διὰ τῶν ἀποβαθρῶν. Καὶ τὰ μὲν ἐν μακροτέρᾳ ἀποστάσει ὁρμῶντα εἶχον ἤδη ἀποπλεύσει διαρκούσης τῆς συμπλοκῆς· ἀλλὰ

καὶ τὰ ἐγγύτερον κείμενα πλοῖα μετὰ τοιαύτης ταχύτητος ἀνήχθησαν, καὶ ἔτυχον παρὰ τῶν τοξοτῶν ἀμύνης οὕτω καρτερικῆς, ὥστε οἱ ἐφορμῶντες Ἕλληνες μόνον ἑπτὰ πλοῖα ἠδυνήθησαν νὰ συλλάβωσι καὶ λαφυραγωγήσωσι παρὰ τὴν ἀκτὴν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ παραθαλασσίῳ ἀγῶνι, ὅστις διεξήχθη τοῦτο μὲν κατὰ γῆν, τοῦτο δὲ κατὰ θάλασσαν διὰ πυρσῶν, διὰ ξίφους καὶ διὰ τῆς πυγμῆς, ἔπесον πρωταγωνιστοῦντες οἱ γενναιοῦτατοι τῶν ἀνδρῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν ὁ Καλλίμαχος, ὅστις ἔτυχε τῆς ἀθανάτου δόξης, ὅτι διὰ τῆς ψήφου αὐτοῦ εἶχε δοθῇ τὸ σύνθημα τῆς μάχης, καὶ ὁ Κυνέγειρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις καθ' ἣν στιγμὴν ἐπειρᾶτο νὰ νάρρηχθῇ ἐπὶ τοῦ σκάφους πολεμίου πλοίου κατεδύθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἀποκοπίσας τῆς χειρὸς αὐτοῦ¹.

Ἐπισκοποῦντας τὰς ἀνεπαρκεῖς παραστάσεις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρις ἡμῶν παραδοθείσας ξενίζουσιν ἡμᾶς πρὸ πάντων δύο τινὰ ἀπορήματα. Ποῦ ἦτο λοιπὸν τὸ ἱππικόν, ἐρωτῶμεν, ἐφ' οὗ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῶν παρασκευῶν ἐστηρίζετο ἡ περὶ νίκης προσδοκία τῶν Περσῶν, οὗ χάριν εἶχε γείνει ἡ ἀπόβασις εἰς Μαραθῶνα, τὸ ἱππικόν, ὅπερ μόνον θὰ ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὸ ὅλον στρατηγικόν σχέδιον τοῦ Μιλτιάδου; Οὐδεμία ἔκθεσις ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ ἱππικοῦ τούτου· ἀπ' ἐναντίας δὲ λέγεται ῥητῶς, ὅτι τοῦτο ἀπουσίαζε κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς μάχης. Δεύτερον δὲ ξενίζει ἡμᾶς ἡ ταχύτης τῆς ἐπιβιβάσεως τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Εἶνε δὲ ὅλως ἀκατανόητον πῶς αὕτη ἠδύνατο νὰρχίσῃ μὲν ἤδη πολεμουμένης τῆς μάχης, νὰ ἐκτελεσθῇ δὲ μετ' αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς μετὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας καὶ ἀπαράκωλύτως, ἂν μὴ τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ τὰ φορτηγὰ ἦσαν προπαρασκευασμένα ἤδη πρὸ τῆς μάχης πρὸς ἀπόπλουν. Κατὰ ταῦτα εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι οἱ Πέρσαι ἕνεκα τῆς ἐν ὀχυρῷ στρατοπεδείας καὶ χαρακώσεως τῶν Ἀθηναίων παρήτησαν τὸ σχέδιον τῆς διὰ τοῦ μαραθωνίου στενοῦ προχωρήσεως ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων.

¹ Περὶ παραστάσεων τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ἐν τῇ τέχνῃ ἴδε Otto Jahn ἐν τῇ τοῦ Gerhard Archäologische Zeitung 1866 σ. 232.

Μὴ ἄλλως ἢ ἀπόβασις αὐτῶν εἰς Μαραθῶνα δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ προελάσωσιν εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἄστεως ἄνευ ἐμποδίου; Διὸ οὐδαμῶς συνεφώνει πρὸς τὰς προθέσεις αὐτῶν ἢ διὰ χύσεως αἵματος ἐκβίαισι στενοῦ τυγχάνοντος γενναίας ἀμύνης. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἦτο πολὺ τελεσφορωτέρα ἢ μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος ἀνάπαυσιν τοῦ ἵππικοῦ καθ' οἷονδ' ἴσχυε μέρος αὐτοῦ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πεδίου ἀπόβασις, ἐνθα δὲν ὑπῆρχον στενὰ ἐπιπροσθούντα καὶ ἐνθα θὰ ἠδύναντο νὰ τύχωσιν εὐκολωτέρας ἐπικουρίας παρὰ τῶν ἐν τῷ ἄστει μηδίζοντων. Πιστεύω λοιπὸν, ὅτι τὴν πρῶιαν τῆς μάχης ὁ στόλος εἶχεν ἤδη τὰ πληρώματα αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ἵππικὸν εἶχεν ἤδη ἐπιβιβασθῆ εἰς τὰ πλοῖα. Κατὰ ταῦτα ὁ Μιλτιάδης ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον ὅτε ἡ περσικὴ στρατιὰ ἦτο ἤδη διηρημένη καὶ εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τὸ κινδυνωδέστατον αὐτῆς σῶμα, προσέβαλε δὲ τὸ ὑπόλοιπον τῶν στρατευμάτων τὸ εὐρισκόμενον ἀκόμη κατὰ γῆν καὶ ὑπεραμυνόμενον τῆς ἐπιβιβάσεως. Διὰ τοιαύτης δ' ἐκδοχῆς ἐννοεῖται καὶ ὁ λόγος δι' ὃν ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξετέλεσε τὴν ἐπίθεσιν οὗτ' ἐνωρίτερον, ἀλλ' οὕτε ἀργότερον. Πράγματι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος λόγος νάναμνην τὴν ἀρχῇθεν τεταγμένην ἡμέραν τῆς ἀρχιστρατηγίας μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν συστρατῆγων παραίτησιν τοῦ δικαϊώματος τῆς ἐκ περιτροπῆς ἀρχηγίας. Εὐνόητον δὲ εἶνε, ὅτι ἐν τῇ παραστάσει τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος, οἷα διεμορφώθη βαθμηδὸν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, ἐπεστιάσθη ἡ ἀληθὴς ἔκθεσις πάντων ἐκείνων τῶν γεγονότων ὅσα ἐφαίνοντο μειοῦντα τὴν δόξαν τῶν Ἀθηῶν¹.

¹ Ἐπιμένω καὶ τῷ ἀκόμῃ εἰς τὴν γνώμην, ὅτι μόνον κατὰ τὰν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὡς ἐπεγράθη ἐν ἀποδείξει τοῦτο ἐν ταῖς *Göttinger gelehrte Anzeigen* (1859, σ. 1013) Περὶ δὲ τῆς μὴ συμμετοχῆς τοῦ ἵππικοῦ εἰς τὴν μάχην παράδοσις φαίνεται διασωθεῖσα παρὰ τῷ Σουίδα ἐν λ. Χωρὶς ἵππεϊς, [ἐνθα λέγονται τάδε· Δάτιδος ἐμβάλοντος εἰς τὴν Ἀττικὴν τοῦς Ἴωνας φασὶν ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ ἀνελεθόντας ἐπὶ τὰ δένδρα σημαίνειν τοῖς Ἀθηναίοις ὡς εἶεν χωρὶς οἱ ἵππεϊς, καὶ Μιλτιάδην συνιέντα τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν συμβαλεῖν οὕτως καὶ νικῆσαι· ὅθεν καὶ τὴν παροιμίαν λεχθῆναι ἐπὶ τῶν τὴν τάξιν διαλυόντων].

Ὁ στόλος παρέπλευσε τὰ παράλια κατευθυνόμενος πρὸς τὸ Σούμιον. Λέγεται δ' ὅτι συνωδᾷ πρὸς προτέραν συμφωνίαν ὑψώθη ἐπὶ

Ὁ Finlay (Transactions of the Royal Society of Literature Τόμ. Γ' σ. 375, 385) φρονεῖ, ὅτι τὸ ἱππικὸν ὑπῆρξεν οὕτως ὀλίγον, ὥστε δὲν θὰ ᾔδοντο νὰ ὀράσῃ χρησίμως. Ἀλλὰ τότε διὰ τί ἤγαγον αὐτὸ οἱ Πέρσαι μεθ' ἑαυτῶν; Προσέεται δὲ ὁ Finlay καὶ ὅτι τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἐτύγγανεν ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης ἀπὸν πρὸς νομὴν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ πεδίου. Ἀλλὰ πῶς ἐπεδιδάσθη ἔπειτα εἰς τὰ πλοῖα; Ὅτι δὲ ὑπῆρχε περὶ τῶν κατὰ τὴν μάχην καὶ ἄλλη ἀντίληψις, καθ' ἣν αὕτη ὑπῆρξεν ἥττον περιφανής, μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοτόμου (Müller Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 306). Πρὸς νῦν καὶ Wecklein (Über die Tradition der Perserkriege. Separatabdruck aus den Sitzungsberichten der Bairischen Akademie der Wissenschaften 1876 σ. 35 κ. ἐ.). Περὶ τῆς ἐνωρὸς ἐπελευθύνσεως ἐπισκοπίσεως τῆς ἀληθείας ἴδε Von Campe De pugna Marathonica 1867 σ. 7. Ὁμολογεῖ δὲ ὁ Campe, ὅτι διὰ τῆς ἐμῆς ὑποθέσεως ἐλλείπουσιν αἱ κυριώταται τῶν δυσχερειῶν. Ἀλλὰ μεγάλη ἀπαίτησις εἶνε τὸ νὰ θέλωσι νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ βραδύτης καὶ τὸ ἀμφίρροπον τῶν Περσῶν. Ἡ ἀλαζονεία τῶν Περσῶν δὲν ἐπὶ τρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ κρύπτονται ὀπίσθεν ἑλῶν· ἄλλως δὲ τὰ ἑλῶν δὲν εἶχον τότε ἢν σήμερον ἔτασιν. Περὶ δὲ τοῦ πληθους τῶν λαφύρων δὲν ὑπάρχει παράδοσις ἀσφαλής· τὸ δὲ γεγονός, ὅτι θησαυροὶ τινες ὑπῆρχον ἀκόμη κατὰ γῆν δὲν μοι φαίνεται ἄξιον λόγου. Τὸ ὅλον δὲ ἀμφισβητούμενον ζήτημα εἰσῆλθεν εἰς νέαν στάδιον ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῆς τοπογραφικῆς καταμετρήσεως τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ τῆς ὑπὸ στρατιωτικὴν ἐποψὴν ἐξετάσεως αὐτοῦ. Ὁ λογάδος von Eschenburg (Wochenschrift für klassische Philologie. 1887 σ. 152 καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ἐν σ. 287 σημ. 2 μνημονεύεισθαι πραγματείας) ἀποδέχεται μετ' ἐμοῦ τὴν ἐπιδιδασιν τοῦ ἱππικοῦ πρὸ τῆς μάχης «Ἀπίστευτον εἶνε, λέγει, πῶς λαὸς ἐμπειροπλόμος, οὗ ἤγαγοντο ἄνδρες φιλόδοξοι καὶ δεδοκμασμένοι ἐν ταῖς μάχασι, καθ' ἣν ὦραν ἦτα δυνατοὶ καὶ εὐκτοὶ νὰ ἐπιφέρουσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος διὰ ταχείας ἐπελάσεως τοῦ ἱππικοῦ μετὰ τὴν προσδοκηθεῖσαν ἐνίσχυσιν τῶν ἱππῶν διὰ μακρὰς ἀναπαύλης καὶ καλῆς τροφῆς, ἤθελον ἀποσύρει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐπιδιδάσαι ἐν μέσῳ μεγάλων δυσχερειῶν». Κατὰ δὲ τὸν Casagrandi (La battaglia di Maratona. Genova. 1888) ἡ περσικὴ στρατιὰ ἐδιγάρθη. Καὶ τὸ μὲν ἕτερον ἡμισυ ὑπὸ τὸν Ἀρταφέρνην, ἀναχθὲν εἰς τὸ πέλταγος, ἀνέμενε τὸ διὰ τῆς ἀσπίδος σημεῖον, τὸ δὲ ἄλλο ἡμισυ ὑπὸ τὸν Δάτιν ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ πεδίου, καὶ ἐκεῖνο εἶνε τὸ ἡττηθέν. Τὸ δὲ ὅλον ἱππικὸν εὐρίσκατο ἐπὶ τῶν πλοίων. Πρὸς τὸν Duncker ([Strategie und] Taktik des Miltiades ἐν τοῖς Sitzungsberichten der Berliner Akademie. 1886 σ. 393), ὅστις τοὺς παρ' *Ἐφόρου* [κατὰ *Κορνήλιον Νέπωτα* ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5, 1] δεκακισχιλίους ἱππεῖς περιορίζει εἰς ὀλίγας χιλιάδας. Φρονεῖ δὲ ὁ Duncker, ὅτι ἕνεκα τῆς ὁρμῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἀθηναίων ἐκωλύθησαν οἱ Πέρσαι νὰ θέσωσιν εἰς ἐνέργειαν τὸ ἱππικὸν αὐτῶν, ὅπερ ἀπεκρούσθη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐν τῇ γενικῇ φυγῇ τῶν Περσῶν. Πρὸς ἀκόδειξιν δὲ τῆς παρουσίας τοῦ ἱππικοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ποιεῖται χρῆσιν τοῦ χωρίου τοῦ *Κορνήλιου Νέπωτος* (ἐν βίῳ Μιλτιάδου 5, 1). Ἀλλ' ἐν αὐτῷ λέγεται μόνον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξελεξαν τὴν θέσιν τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προυβάλλωνται ὑπὸ τῶν ἱππῶν. Ἡ δὲ ταχύτης τῆς ἐπιστροφῆς τῶν νικητῶν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τῆς μάχης εἶνε κατὰ τὸν Duncker τῶν καταφανῶν ἐπικουρήσεων τῆς παραδόσεως. Ὁ Milchhöffer, ὅστις ἐξήτασε τελευταῖον ἀκριβῶς τὸ πεδὸν

τοῦ Πεντελικοῦ ὄρους ἀσπίς, δι' ἧς ἐγνωρίζετο εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι ἦτο πλέον καιρὸς νὰ τραπῶσιν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἦτο δὲ τοῦτο

τοῦ Μαραθῶνος, συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸν von Eschenburg, διαφωνῶν μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ὀρίζει τὴν θέσιν τοῦ δήμου Μαραθῶνος μετὰ καὶ τοῦ Leake ἐν τῷ σημερινῷ Βρανᾷ. [Πολλὰ εἶνε τὰ ζητήματα τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ὧν τινα πραγματευόμενος ὁ **Κ. Παπαρρηγόπουλος** ἐν τῇ Ἑστία 1887 Τόμ. 6' σ. 785 ἐπέγραψε τὸ ἄρθρον «Ἡ περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἀτελεύτητος συζήτησις». Τὰ ζητήματα δὲ ταῦτα συνοψίζει διὰ βραχείων, ἀλλὰ σαφῶς ὁ Holm (Geschichte Griechenlands Τόμ. Β' σ. 28 σημ. 8) ὡς ἑξῆς: «Ἐπ' ἐσχάτων ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ἐγένεε θέμα πολλῶν μελετῶν, κυρίως ἀπὸ τεσσάρων ἀπόψεων, τῆς τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν, τῆς τῆς ἐσωτερικῆς πιθανότητος τῶν διὰ τῆς παραδόσεως μεταδοθέντων, τρίτον τῆς τοπογραφικῆς καὶ τέλος τῆς στρατιωτικῆς. Τὰ κυριώτατα δὲ τῶν ἔργων εἶνε Curtius Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Β'. — Campe De pugna Marathonica. 1867. — P. Devaux Mémoire sur les guerres médiques ἐν ταῖς Mémoires de l'Académie royale de Belgique Τόμ. XLI. Ἐν Βρυξέλλαις. 1875. — Wecklein [Über die] Tradition der Perserkriege. 1876. — Lolling Topographie von Marathon ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts. 1876. — Noethe De pugna Marathonica. Susat. 1881. — Casagrandi ἐνθ. ἀν. — Fleischmann Die Schlacht bei Marathon ἐν ταῖς Blätter für Bayrisches Gymnasialwesen. Τόμ. XIX. — Lühr Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXXVII. — Duncker Griechische Geschichte Τόμ. Ζ' καὶ τοῦ αὐτοῦ Strategie und Taktik des Miltiades. — von Eschenburg ἐνθ' ἀν. — H. Delbrück ἐνθ. ἀν. Τὰ δὲ σπουδαιότατα τῶν ἐν ταῖς ἐργοῖς τούτοις ἐξεταζομένων προβλημάτων, πλὴν τοῦ ζητήματος περὶ τῶν πηγῶν, εἶνε τὰ ἑξῆς: α') Διὰ τί δὲν ἔδρασαν ἐν τῇ μάχῃ τὸ περσικὸν ἱππικόν, οὗ χάριν ἐξελέγη ὡς τόπος ἀποδόσεως τὸ περσικὸν τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (VI, 102. [ὁ Μαραθῶν ἐπιτηδεώτατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνὶ πεπεῦσαι]); Τὸ ζήτημα τοῦτο πρῶτος ὑπέκίνησεν ὁ Κούρτιος, ὅστις ἀποδέχεται, ὅτι ἡ μάχη συνεκροτήθη ἅμα τῇ καὶ πάλιν ἐπιβιάσει τοῦ ἱππικοῦ εἰς τὰ πλοῖα. Ὁ δὲ Devaux, ἀναφερόμενος εἰς τὸ τοῦ **Ισοκράτους** (Πανηγυρ. [87]) πρός κρουσμα βραχὺ ταῖς βαρβαρίαις ἀποβάσιν, ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἱππικὸν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποδιδασθῆ. Ἦδε καὶ Delbrück ἐνθ. ἀν. σ. 67. β') Ποῦ κυρίως συνεκροτήθη ἡ μάχη; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἴδε ἰδίως Lolling καὶ von Eschenburg. (Πρόλ. **Στρυγ. II. Δάμπερον** ἐν τῷ Athenaeum τῆς 12 Ἰουλίου 1890 ἀρ. 3272 σ. 70 κ. ε. γ') Εἶνε πράγματι στρατιωτικῶς ἀξιοπιστοτέρα ἡ κατὰ **Εφορον** ἐκθεσις τοῦ **Κορνηλίου Νέπωτος**, ὡς ἀποδέχεται ὁ Delbrück (ἐνθ' ἀν. σ. 68), καθ' ἣν οἱ ἐπιτεθέντες ἦσαν οἱ Πέρσαι, πρὸς οὓς ἀντεμετρήθησαν οἱ Ἕλληνες τὴν τελευταίαν ὥραν; Πλὴν δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ πλείστα ὅσα ἄλλα ζητήματα δευτερεύοντα, οἷον π. χ. τὸ ποῦ καὶ πότε συνεκροτήθη τὸ συνέδριον τῶν στρατηγῶν καὶ ὁποῖαι ὑπῆρξαν αἱ συσκέψεις αὐτῶν (Πρόλ. Busolt Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 75) πῶς ἦσαν τεταγμένοι αἱ φυλαὶ (Πρόλ. Busolt ἐνθ' ἀν. Τόμ. Β' σ. 71 καὶ 77 καὶ **Δισχύλον** παρὰ **Πλουτάρχου** ἐν Συμποσιακοῖς προβλήμασιν 1, 10, 3), ὁποῖος ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ διὰ τῆς ἀσπίδος σημείου (Πρόλ. Cox Greek Statesmen Τόμ. Β' σ. 106 κ. ε.), πότε ἐξεκίνησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀθήνας (Πρόλ. Müller-Strau-

σύνθημα τῶν μηδίζοντων ἐν Ἀθήναις, οἵτινες μετὰ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἔξοδον τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν μαχίμων εἶχον μεγαλειτέραν ἐλευθερίαν κινήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου οὐδέποτε διηυκρινήθη. Εἶπερ δέ τινες καὶ ἄλλους ἐβάρυνε τοὺς Ἀλκμαιωνίδας ἡ μομφή, ὅτι ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ δῆθεν εὐρισκόμενοι ἐν κρυφίᾳ συνεννοήσει πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρόν. Ἀλλ' οἰοῖσθαι ὅτι καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ δόντες τὸ διὰ τῆς ἀσπίδος σύνθημα, δυσχερὲς εἶνε νάποδεχθῶμεν, ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἔγεινε διαρκούσης τῆς μάχης, ἥτις ἤρξατο μὲν ὅλως ἀπροσδοκῆτως, διήρκεσε δὲ βραχύτατον χρόνον, καὶ καθ' ὃν χρόνον ἐτελεῖτο ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ σύνθημα ἐδόθη πρότερον πρὸ τοῦ κρισίμου ἀγῶνος. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δυνάμεθα τὴν ὕψωσιν ἐκείνην τῆς ἀσπίδος νὰ ἐκλάβωμεν ὡς τὴν ἀφορμὴν τὴν παρακινήσασαν τοὺς Πέρσας εἰς ἐπιβίβασιν. Τότε δ' οἱ προδότες ἐδοήθησαν ἀκουσίως τὸν Μιλτιάδην, ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν αἰσίως ἀποβᾶσαν ἐπίθεσιν αὐτοῦ¹.

»bing ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXIX σ. 444 κ. ἐ.)». Ὅλος δ' ἀλλάκατος εἶνε ἡ νεωτάτη γνώμη τοῦ Welzhofer Der Kriegszug des Datis und die Schlacht bei Marathon (Historisches Taschenbuch. Folge VI, [Τόμ. XI (1892) σ. 77 κ. ἐ.), καθ' ἣν οὗτος, ἐπικρίνων τὴν περὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος διήγησιν τοῦ Ἡροδότου, ἀποδέχεται, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Δατίδος ἐπερατοῦτο μετὰ τὴν πλῶσιν τῆς Ἑρετρίας, οἱ δὲ εἰς Μαραθῶν ἀποβιβάσθέντες δὲν ἦσαν περσικὴ στρατιὰ, ἀλλ' ἀπετελοῦντο ὑπὸ στρατιωτῶν παρασχεθέντων ὑπὸ τοῦ Ἰππίου μετ' ἀσθενοῦς περσικῆς ἐπικουρίας, ὅτι δ' ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἐπεκάλυψε καὶ ἐξώγκωσε τὴν περὶ τῆς νίκης διήγησιν. Ἀλλ' ὀρθῶς ἀντεπεξῆλθε πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ὁ Eysenhardt Die Schlacht bei Marathon (Grenzboten Τόμ. LI, ἀρ. 12). Πρὸς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ τὰς μονογραφίας τοῦ W. W. Lloyd The battle of Marathon (Journal of Hellenic Studies. Τόμ. II σ. 380 κ. ἐ.). **Ἰωάννου Σούτσου** Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη (Ποικίλη Στοά. Ἔτ. Ζ' (1887) σ. 85 κ. ἐ.). **Ἰωάννου Τυπιάδου** Ὅλιγα περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης (Παρνασσός Τόμ. ΙΑ'. 1887 σ. 1 κ. ἐ.). **H. Schaner** Die Schlacht bei Marathon (Programm des Gymnasiums Weissenkirchen. 1894). **Bury** The battle of Marathon (Classical Review. Τόμ. X (1896) σ. 95 κ. ἐ.). **Κ. Παπαμιχαλοπούλου** Οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς ἐν Μαραθῶνι. 1894].

¹ Τὸ σημεῖον τῆς ἀσπίδος ἐπὶ τοῦ Πεντελικοῦ εἶνε γεγονός ἀναμφήριστον. Τὴν δὲ κατὰ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν κατηγορίαν ἀποκρούει ὡς συκοφαντίαν ὁ **Ἡρόδοτος** (VI, 123). Πρὸς τὴν **Kirchhoff** (Abhandlungen der Berliner Akademie. 1871 σ. 57 κ. ἐ.) καὶ **Nitzsch** (Rheinisches Museum Τόμ. XXVI σ. 243 κ. ἐ.) [τὴν γνώμην τοῦ Κουρτίου, ὅτι τὴν

Οἱ νικηταὶ τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἡξιώθησαν ἀναπαύσεως μετὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην μάχην. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστείδης, οὗ ἀναμφισβήτητος ἦτο ἡ χρηστότης, ἀφέθη μετὰ τῶν φυλετῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἦσαν οἱ μάλιστα παθόντες ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅπως φυλάξωσι τὰ λάφυρα καὶ ἀναλάβωσι τὴν φροντίδα περὶ τῶν νεκρῶν. Ὁ δὲ λοιπὸς στρατὸς ἀπήχθη ἐκ Μαραθῶνος μετὰ βραχεῖαν ἀνάπαυλαν, τὴν δ' αὐτὴν ἐσπέραν τῆς μάχης εὐρίσκειτο ἤδη ἐστρατοπεδευμένος ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὰ βορειοανατολικά τῆς πόλεως πλησίον τοῦ ἐφ' ὕψηλοῦ κειμένου γυμνασίου Κυνοσάργους¹. Ὅτε δὲ οἱ Πέρσαι ἔφθασαν μετὰ ταχὺν πλοῦν εἰς τὸν φαληρικὸν κόλπον, εἶδον ἅμα τῇ ἡμέρᾳ τοὺς ἥρωας τοῦ Μαραθῶνος παρατεταγμένους ἀπέναντι αὐτῶν καὶ ἐτοιμοὺς πρὸς νέον ἀγῶνα. Ἀλλὰ τί ὑπῆρξε τὸ παρακινήσαν τοὺς Πέρσας νάποστῶσι πάσης ἀποπείρας πρὸς ἀπόβασιν εἶνε δυσερμήνευτον. Ἴσως δὲ κυριώτατος λόγος τοῦ τοιοῦτου διαδήματος ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ Ἰππίου.

Ὁ Ἰππίας εἶχε πατήσῃ καὶ πάλιν τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος ἐσχατόγηρος ὧν ἦδη. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνης τῆς ὥρας εἶχετο στερ-

ἀσπίδα ἀνέδειξαν οἱ ἐν Ἀθήναις μηδίζοντες ἀποδέχεται καὶ ὁ Wecklein Über die Tradition der Perserkriege σ. 34 κ. ἐ. Ὁ δὲ Delbrück Perserkriege σ. 52 κ. ἐ. φρονεῖ, ὅτι ἡ διήγησις περὶ τῆς ἀσπίδος ἦτο ἀπλοῦν πλάσμα τῶν Ἀθηναίων, ὅτι δ' ἐν Ἀθήναις οὐδὲ σκιά περσικῆς φατρίας ὑπῆρχε. Τοῦ Casagrandi (La battaglia di Maratona σ. 22 κ. ἐ.), διὰ μακρῶν παραγματουμένου τὸ ζήτημα τῆς ἀσπίδος, ἡ γνώμη εἶνε, ὅτι αὕτη ὑψώθη ὑπὸ τῶν μηδίζόντων, καὶ δὴ περὶ τὸ τέλος τῆς μάχης, ἀλλ' ἀπέτυχε καὶ ὑπῆρξε τῶν ἀναγκαίων αἰτίων τῶν συνεπαγαγόντων τὴν νίκην τῶν Ἀθηναίων. Ὁ δὲ Hauvette (Hérodote historien des guerres médiques σ. 267) φρονεῖ, ὅτι τὸ σημεῖον ὑψώθη ὑπὸ τινος τῶν περὶ τὸν Ἰππίαν κατασκόπων, καὶ δὴ ὅτε οἱ Πέρσαι ἦσαν ἤδη ἐπὶ τῶν πλοίων].

¹ [Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀμφισβητηθεῖσαν ταύτην πορείαν τῶν Ἀθηναίων ἴδε Müller-Strübing (Jahrbücher für klassische Philologie Τόμ. CXIX σ. 444 κ. ἐ.) καὶ Σπυρ. II. Δέμπτρου. «Θαυμασταὶ πορεῖαι ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις». Εἶνε δὲ τοῦτο τὸ τελευταῖον ἄρθρον σειρᾶς ὅλης φερουσῆς τὴν ἐπιγραφὴν Ὁ Μαραθῶνιος δρόμος ἐν τῇ Ἑστ. α τῆς 8, 9, 20, 21, 22 καὶ 27 Μαρτίου 1896. Ἐν αὐτοῖς γίνεται διὰ μακρῶν λόγος περὶ τῆς εἰς τὸν ἄγγελον τῆς νίκης ἀναφερομένης ἀρχαίας παραδόσεως, περὶ τοῦ ἐπιθήματος βάρους τοῦ ἔτους 239 π. Χ. μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς χαίρετε καὶ χαίρομεν, περὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἀριστίωνος, τοῦ ἔργου Ἀριστοκλέους, ψευδῶς νομιζομένου συνήθως ὡς παριστάνοντος τὸν Μαραθωνοδρόμον, περὶ τῶν ἐν Μαραθῶνι τελουμένων Ἡρακλείων καὶ τοῦ ἄθλου αὐτῶν, τῆς ἀργυρᾶς φιάλης].

ρῶς τῆς σκέψεως περὶ ἀνδρύσεως τῆς δυναστείας αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἀπέβαλε πᾶσαν προσδοκίαν καὶ τὸ θάρρος αὐτοῦ εἶχεν ἐκλίπει. Σὺν δὲ τῇ ἀπογνώσει τοῦ Ἴππίου ἔμμενον οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου ἄνευ περαιτέρω βδηγιῶν· ἐξ ἰδίας δὲ πρωτοβουλίας δὲν εἶχον θάρρος νὰ ἐνεργήσωσι τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ φατρία ἐφ' ἧς τὴν ὑποστήριξιν εἶχον στηριχθῇ εἶχεν ἀποθαρρυνθῇ μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εἶνε εὐεξήγητος ἡ ἀπόφασις τῶν στρατηγῶν τῶν Περσῶν, οἵτινες καὶ χωρὶς νὰ ὑποστώσιν ἀξίαν λόγου ἀπώλειαν ἀνδρῶν, ἅτε κατὰ τὰ λεγόμενα ἀποβαλόντες μόνον ἑξακισχιλίους καὶ τετρακοσίους, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι πρὶν ἢ ἐπέλθωσιν αἱ χειμέριοι ἡμέραι τοῦ φθινοπώρου, ἀρκοῦμενοι τό γε νῦν ἔχον εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν τιμωρίαν τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας καὶ τὴν καθυπόταξιν τῶν Κυκλάδων. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὰς Ἀθήνας ἦτο οὕτως ἀνοικτὴ διὸ ἠδύναντο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρχαμένου ἔργου νὰ ἐπανέλθωσι κατὰ τὸ ἔαρ οἰουδὴποτε ἔτους.

Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἵτινες εἶχον ὑποσχεθῇ βοήθειαν ἅμα τῇ παρελεύσει τῆς πανσελήνου, καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ὤφειλον νὰ παρίστανται εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀπόλλωνος Καρνείου, ἔφθασαν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης. Οὕτω δὲ ἀντὶ νὰ παραστῶσιν εἰς τὸ θέαμα πόλεως ἀπειλουμένης καὶ ἀγωνιώσης, εὖρον ἐνώπιον αὐτῶν πολίτας χαίροντας ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ ζωογονουμένους ὑπὸ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ φρονήματος εὐγενοῦς. Οἱ Σπαρτιᾶται ἐξῆλθον εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἐθαύμασαν κατὰ χώραν τὸ κατόρθωμα τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπέστρεψαν οἴκοι. Καὶ ὁ μὲν θαυμασμὸς ὃν ἐξεδήλωσαν οἱ πολεμισταὶ τῆς Σπάρτης ἴσως προήρχετο ἐξ ἀληθοῦς διαθέσεως καὶ ὑπῆρξεν εὐκρινῆς· ἀλλ' ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης δὲν ἦτο τοιαύτη. Ἡ ἀρχαία ζηλοτυπία δὲν εἶχεν ἐξαλειφθῇ διὰ τῆς νέας συμμαχίας. Πράγματι, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται ἤθελον ἀντιληφθῇ τοῦ κινδύνου τῆς ἡμοφύλου πόλεως ἐξ ἀγνῆς προαιρέσεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς, δὲν ἤθελον ἐπωφεληθῇ τὴν ἐορτὴν τῶν Καρνείων ὡς πρόφασιν

τῆς καθυστερήσεως αὐτῶν, καθ' ἃ καὶ ἐν ὥρᾳ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτῶν χώρας δὲν ἤθελον ἀμελήσει νάναλλάβωσι κραταιότατα τὴν ἄμυναν χάριν οἰαςδὴποτε ἑορτῆς¹. "Αλλως δ' ἤλθον μόνον διςχίλιοι πολῖται, οὐδ' ἡγεῖτο αὐτῶν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων. Κατὰ ταῦτα ἐτιμωρήθησαν δεόντως ἐπὶ τῇ κακοπιστίᾳ αὐτῶν, μὴ προφθάρσαντες νὰ συμμετάσχωσι τῆς τιμιωτάτης τῶν μαχῶν διὰ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα· οὕτω δ' ἀναγκαίως τὴν δόξαν τοῦ πρώτου πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου ἀφῆκαν εἰς αἰεὶ οἱ Σπαρτιᾶται εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ Δωριεῖς εἰς τοὺς Ἴωνας.

Ἄμα δὲ τῇ παρελεύσει τοῦ κινδύνου οἱ Ἀθηναῖοι ἐφρόντισαν πρὸ παντὸς περὶ ἐκτελέσεως τῆς εὐχῆς αὐτῶν καὶ περὶ τιμῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Τεταγμένοι κατὰ φυλὰς οἱ νεκροὶ, ἀνερχόμενοι εἰς ἑκατὸν ἐνενήκοντα καὶ δύο, ἐτάφησαν ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χώρῳ ἔνθα εἶχον πέσει ὑπὲρ πατρίδος. Ἐπὶ δὲ τῶν τάφων τῶν πεσόντων ἰδρύθησαν αἱ στήλαι, ἐφ' ὧν ἐπεγράφησαν τὰ ὀνόματ' αὐτῶν². Δεύτερον δὲ χῶμα γῆς ἐκάλυψε τοὺς ἐν πιστῇ συμμαχίᾳ πεσόντας Πλαταιεῖς καὶ τοὺς δούλους τοὺς συναγωνισθέντας καὶ διὰ τῆς

¹ Τὰ ὑπὸ τοῦ Kaegi (Jahrbücher für Philologie. Supplement. Τόμ. XI, σ. 57) μνημονεύμενα παραδείγματα δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τοὺς Σπαρτιάτας ἐκώλυσε νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἡ ἑορτὴ τῶν Καρνείων, ἀλλὰ μόνον, ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐγρησάμευσεν, ὡς εἰκὸς, πολλάκις ὡς πρόφασιν ἀδρανούς διεξαγωγῆς πολέμων.

² [Κατὰ τὸν λόγον τοῦ Μαραθωνίου πεδίου τὸν κοινῶς λεγόμενον Σωρὸν (Σορόν), ἐγένετο ἀποπειρατήριος σκαφή τῷ 1884 ὑπὸ τοῦ Schliemann, μεθ' ἣν ἐνομήσθη, ὅτι οὗτος ἀνῆρχετο εἰς προϊστορικοὺς χρόνους, εἰ καὶ ὁ Leake πρῶτος ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι ἦτο ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων. Ἐφαίνοντο δὲ εἰς τινὰς ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην περὶ προϊστορικῶν χρόνων εὐρήματα ἀκίδων ἐκ πυρίτου ἢ ὀψιανοῦ λίθου ἐπὶ τοῦ χώματος ἐκείνου γῆς, εἰ καὶ ἄλλοι ἀντίτεινον εἰς τὸ τεκμήριον τοῦτο. Ἰδε **Σπυρ. Π. Δάμπρου** Ἱστορικὰ μελετήματα σ. 18 κ. ἑ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1890 καὶ ἄλλας κατόπιν θεωρεῖται σήμερον βέβαιον, ὅτι ἐν τῷ Σωρῷ ἔχομεν τὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων. Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς γενομένων εὐρημάτων, ἅτινα ἀπόκειται ἐν τῷ Κεντρικῷ μουσεῖῳ τῆς ὁδοῦ Πατησίων, ἴδε **Βαλ. Στάην** ('Ο τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ 1890 σ. 123 κ. ἑ. καὶ ἐν Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XVIII τοῦ 1893 σ. 46 κ. ἑ.) **Σπυρ. Π. Δάμπρου** ἐν τῷ Athenaeum τοῦ Λονδίνου τῆς 12 Ἰουλίου 1890, ἀριθ. 3272 σ. 70 κ. ἑ. **Hauvette** (Rapports sur les fouilles récentes pratiquées sur le tumulus de Marathon ἐν τοῖς πρακτικαῖς τῆς Académie des Inscriptions et belles lettres 20 Νοεμβρίου 1891 καὶ Rapport sur une mission scientifique en Grèce σ. 8-17)].

θυσίας τῆς ἰδίας ζωῆς ἀξιοθέντας τῆς τιμῆς συμπολιτῶν. Ὁ δὲ τόπος τῆς ταφῆς ἐθεωρεῖτο ἱερὸν τῆς χώρας, καὶ εἰς τοὺς πεσόντας καθιερώθη ἐτησία θυσία ὡς εἰς ἥρωας¹. Τῶν δὲ πλουσίων λαφύρων ἡ δεκάτῃ ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐπικούρους θεοὺς, τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀρτεμιν. Καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς δ' ἐστάλη ἀνάθημα, καὶ εἰς τὸν θεὸν Πᾶνα, ὅστις εἶχεν ἐπιφανῆ εἰς τὸν ἄγγελον τῶν Ἀθηναίων, πορευόμενον εἰς τὴν Σπάρτην, ἀφιερώθη ἐξ εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ ἐπιδειχθείσῃ εὐνοίᾳ ἄντρον ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως, ἅμα δὲ ἰδρύθη πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐτησία ἑορτὴ μετὰ λαμπαδηδρομίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐπινίκιος ἑορτὴ ἐπανηγυρίσθη δεκαοκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην ἐν Ἀγραις παρὰ τὸν Ἴλισσόν ἐν ἡμέρᾳ ἀφιερωμένῃ εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτεμίδος, τῇ ἕκτῃ τοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος, ὅστις συγχρόνως ἦτο ἱερὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα². Καὶ αὐτὸς μὲν ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς πολεμικῆς βοῆς ἐν τῇ ἐπιθέσει ἔφερε τὸ ὄνομα Βοηδρόμιος, μιμούμενοι δὲ τὸν θεὸν αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν τάξεων τῶν πολεμίων ἐν δρόμῳ καὶ μετὰ βοῆς.

Ὁ Μιλτιάδης ἦτο πρὸς ὥραν πανίσχυρος. Αἰσθανόμενος δὲ τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπερετίμα αὐτὴν, καὶ ἐφαντάζετο τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος μόνον ὡς ἀρχὴν σειρᾶς ὅλης λαμπρῶν πολεμικῶν ἃθλων. Ἡξίου δὲ τὴν ἀπόλυτον ἀρχιστρατηγίαν, ἧς εἶχεν ἀξιοθῆ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἥκιστα πρόθυμος νάκούῃ συζητούμενας τὰς προτάσεις αὐτοῦ ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἤθελε νὰ τεθῶσιν ἄνευ συζητήσεως ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ πολεμικὰ πλοῖα καὶ χρηματικοὶ πόροι, ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐπωφεληθῇ ἀμελλητὶ πρὸς νέας νίκας τὴν αἰσθησιν ἣν εἶχεν ἐμποιήσῃ ἡ νίκη τοῦ Μαραθῶνος εἰς τε τοὺς

¹ Ὑπῆρχεν ἐκεῖ τρύπαριον λίθου λευκοῦ (Παυσανίου I, 32, 5), ἀλλ' ἐξ ἀγνώστων χρόνων. [Πρβλ. Studnicka Ein Denkmal des Sieges bei Marathon (Jahrbücher des Deutschen archaologischen Instituts Tόμ. VI (1892) σ. 239 κ. ε.). Πρόκειται περὶ εὐρήματος γενομένου κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ παριστάνοντος Ἀρταφέρνην τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Δαρείου· ἦτο δὲ τὸ ἀνάθημα μέρος συστάδος ὅλης ἀγαλμάτων].

² Hermann Gottesdienstliche Alterthümer § 56, 3.

Ἀθηναίους καὶ εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Ἰσχυρίζετο δὲ, ὅτι πλουσιώτατα λάφυρα ἔμελλον νὰ ἐξελέγξωσι δικαίαν τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Καὶ ἀντέκειτο μὲν τοιαύτη μυστική δρᾶσις ὅλως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀττικῆς πολιτείας. Ἀλλ' εἶχον πρὸ μικροῦ ἤδη λάβει πείραν τῶν σωτηρίων ἀποτελεσμάτων αὐτοκράτορος στρατηγίας· εἶχον τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν τύχην τοῦ Μιλτιάδου, καὶ διὰ ταῦτα παρέβλειψαν, καὶ εἶδον μετὰ μεγάλης ὑπερηφανείας καὶ χρηστῶν προσδοκιῶν τὸν ἐξ ἐβδόμηκοντα πλοίων στόλον ἀναγόμενον ὑπὸ τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ αὕτη, μὴ συνυπολογιζομένης τῆς παρατόλμου εἰς τὰς Σάρδεϊς στρατείας, ἡ πρώτη πολεμικὴ ἐπίθεσις τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μιλτιάδης ἤδη παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἰστρου εἶχε κηρύξει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰωνίας ὡς τὸν ἀναγκαῖον σκοπὸν εἰς ὃν ἔπρεπε νὰ τείνωσι τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων, προσεδόκων νὰ κούσωσι διὰ βραχέων περὶ λαμπρῶν νικῶν καὶ ἰδῶσι τὸν στόλον ἐπιστρέφοντα κατάφορτον πλούσιων λαφύρων.

Ἀλλ' ἀντὶ τούτων πάντων ἦλθε τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ στόλος ὤρμει ἄπρακτος πρὸ τῆς Πάρου. Ἦθελε δὴλα δὴ ὁ Μιλτιάδης νάργυρολογῆσαι τοὺς συμμάχους τοῦ μεγάλου βασιλέως· πρῶτοι δ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ πλούσιοι Πάριοι, ἅτε παρασχόντες εἰς τοὺς Πέρσας μίαν τριήρη καὶ ἀγωνισθέντες ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν· διὸ ἔπρεπε νὰ ὑποταχθῶσι καὶ πληρώσωσι μεγάλην πολεμικὴν ἀποζημίωσιν. Ἀλλ' οἱ Πάριοι, ἔχοντες πεποίθησιν ἐπὶ τὸ ὀχυρὸν αὐτῶν τεῖχος, ἐτόλμησαν ἀπροσδοκῆτως νάρνηθῶσιν ἀμφοτέρωτα ταῦτα. Ἐντεῦθεν δ' ὁ Μιλτιάδης περιέστη εἰς θέσιν δεινοτάτην, ἅτε μὴ παρεσκευασμένος μὲν πρὸς πολιορκίαν, μὴ δυνάμενος δ' ἄφ' ἐτέρου νὰ αποφασίσῃ ὅπως ἀπέλθῃ ἄπρακτος. Οὕτως ἀπωλέσθη ματαιῶς χρόνος καὶ χρῆμα, διὰ δὲ τῶν ἀποβάσεων αὐτοῦ καὶ δηρώσεων τῆς νήσου οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ κατορθώσῃ. Τέλος δ' ἔνεκα τῆς ἀπελπίσας αὐτοῦ καὶ ἀνυπομονησίας κατέφυγεν εἰς μαγγανείας. Καὶ δὴ ἐπειράθη, καθ' ἃ διηγοῦντο ἐν Πάρῳ, νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, τῆς πολιούχου τῶν Παρίων, ὅπως διὰ χρυφίων θυσιῶν

ἐν αὐτῷ ἢ δι' ἀπαγωγῆς τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς προπαρασκευάσῃ κατὰ τὰς ὑποδείξεις γυναικός τινος ὑποδιακόνου τοῦ ναοῦ τὰ τῆς νίκης¹. Ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις ἐκείνη ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Μιλτιάδης, ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ τεμένου, ἐτραυματίσθη πηδῆσας ἐκ τοῦ τοίχου· διὸ ὁ μέγας λαὸς ἀνὴρ μετὰ εἰκοσι καὶ ἑξήμερας ἡναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς Ἀθήνας νοσῶν, ἄδοξος, φέρων τὰ πλοῖα κενὰ λαφύρων.

Τότε δὲ ἡγέρθη κατ' αὐτοῦ θύελλα δυσμενείας. Οἱ ἀρχαῖοι αὐτοῦ ἀντίπαλοι, ὧν ἡ ἔχθρα εἶχεν αὐξηθῇ ὑπὸ τῶν πρωτοφανῶν ἐπινικίων τιμῶν ὧν εἶχεν ἀξιώθῃ ὁ Μιλτιάδης, συνησπίσθησαν ἐκ νέου. Ἐπρωτοστάτουν δὲ μετὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, οἵτινες μετὰ τὴν μάχης τοῦ Μαραθῶνος εἶχον διαβληθῇ δεινῶς, καὶ τότε ἐδράττοντο προθύμως τῆς εὐκαιρίας νὰ παραστῶσιν ὡς πρόμαχοι τῶν δικαίων τοῦ δήμου. Ἀρχηγὸς δ' αὐτῶν ἦτο ὁ Ξάνθιππος, ὅστις εἶχε γυναῖκα ἀνεψιὰν τοῦ Κλεισθένους, τὴν Ἀγάριστην. Εὖρον δ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι τοὺς πολίτας εὐνούστατα διακειμένους πρὸς ἑαυτούς. Πράγματι πᾶς ὁ πρότερος ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ τοῦ Μαραθῶνος ἐνθουσιασμὸς εἶχε μεταβληθῇ εἰς τὸ ἐναντίον, ἐθεώρουν δ' αὐτὸν τῶρα μόνον φίλαυτον καὶ βίαιον ἄνδρα περιφρονούντα τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Ἡ δ' ἀγανάκτησις ἡϋξήσεν, ὥτ' ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Μιλτιάδης εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν ὅλην ἀτυχῇ κατὰ τῆς Πάρου στρατείαν μόνον ἕνεκα προσωπικῶν λόγων, ὅπως ἐκδικηθῇ ἰδίον αὐτοῦ ἐχθρὸν ὃν εἶχεν ἐν τῇ νήσῳ, τὸν Λυσαγόραν, ὅστις εἶχε ποτε διαβάλλει αὐτὸν εἰς τοὺς Πέρσας.

Ἡ ἡμέρα τῆς δίκης ἔφθασεν. Ὁ Ξάνθιππος κατήγγειλε τὸν

¹ Συμφωνῶν μετὰ τοῦ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 290] Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. Ε' Τόμ. Β' σ. 593], προσέτιμησα τὴν διήγησιν τοῦ Ἡρακλείτου τῆς ἐν τούτῳ δὴ λίαν ὑπόπτου ἐκθέσεως τοῦ Ἐφύρου παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ ἐν λ. Πάρις καὶ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος (ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Μιλτιάδου 7). Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Μιλτιάδου, θέλοντος νὰ ἐπιωφεληθῇ τὴν προδοσίαν τῆς διακόνου τοῦ θεοῦ, ὅπως ἐλκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῆς πολιούχου θεοῦ τῆς νήσου, ὃν εἶνε ἀπίθανος, καὶ δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ πολλῶν ἀναλόγων γεγονότων. Ἰδὲ Bötticher Die Tektonik der Hellenes. Βιὼν. Δ' σ. 142.

Μιλιτιάδην ἐπὶ ἐξαπατήσῃ τοῦ δήμου καὶ καταχρήσῃ τῆς δημοσίας ἐμπιστοσύνης. Αὐτὸς ὁ δῆμος παρίστατο ὡς δικαστῆς, καὶ ὁ Μιλιτιάδης ἤχθη πρὸ τῆς ἡλιαίας. Κλινῆρης ἐκομίσθη πρὸ τῶν δικαστῶν, ἀδυνατῶν αὐτὸς καὶ λέξιν νὰ προφέρῃ. Ἀλλ' οὔτε τὸ συγκινητικὸν θέαμα τοῦ νοσοῦντος ἥρωος, οὔτε ἡ ἀνάμνησις τῆς νίκης δι' ἧς εἶχεν ἀναβιάσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς ὑπέροχον θέσιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, οὔτε οἱ λόγοι τῶν φίλων, οἵτινες ὑπέμνησαν καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἄλωσιν τῆς Αἰήνου, ἡδυνήθησαν νὰ κινήσωσιν εἰς εὐνοίαν τὸν δῆμον. Ὁ Μιλιτιάδης ἐκρίθη ἔνοχος, διὰ δὲ δευτέρας ψήφου ἔμελλε νὰ ὀρισθῇ ἡ ποινὴ. Καὶ ἡ μὲν πρότασις τοῦ κατηγοροῦ ὥριζε ποινὴν τὸν θάνατον, ὁ δὲ Μιλιτιάδης ἔμελλε νὰ φονευθῇ ὑπὸ τοῦ δημίου, ἂν ὁ βουλευτὴς ὁ ἔχων τὴν προεδρίαν δὲν ἤθελε κατορθώσῃ διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας νὰ παμύνη ἀπὸ τοῦ καταδίκου τὴν βαρυτάτην ἐκείνην τῶν ποινῶν¹. Ἀντὶ δὲ τοῦ θανάτου ὁ κατηγορούμενος κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ζημίαν πεντήκοντα ταλάντων, ἀντιστοιχοῦντων πρὸς διακοσίας ἐνενήκοντα χιλιάδας χρυσῶν φράγκων. Ἀλλὰ τὰ ἐν Χερσονήσῳ κτήματα τοῦ Μιλιτιάδου μετὰ καὶ μεγάλου μέρους τοῦ πλούτου αὐτοῦ εἶχον περιέλθῃ εἰς τοὺς Πέρσας. Διὸ ἦτο ἀδύνατον εἰς αὐτὸν νὰ ποτίσῃ τὴν ποινὴν. Οὕτω δ' ἐθεωρήθη κατὰ τὰς αὐστηρὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀττικῶν νόμων ὀφειλέτης τοῦ δημοσίου, ἐκηρύχθη ἄτιμος, καὶ ἐπεβλήθη εἰς αὐτὸν ὡς ἐπιβαρυντικὴ ποινὴ ἡ εἰρκτή. Ἐν τούτοις δὲ τὸ τραῦμα αὐτοῦ ἐσφακέλισε, καὶ οὕτως ἀπέθανε, καταβεβλημένος τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, καὶ κατέλιπεν εἰς τὸν υἱὸν ὡς μόνην κληρονομίαν πάμμεγα χρηματικὸν χρέος, οὗ ἡ ἀπότισις ἦτο τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς ἀνάληψιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ οἴκου.

¹ Δὲν δύναμαι νὰ πορίσω, καθ' ὃ ποιεῖ ὁ Dunccker (Geschichte des Alterthums [ἐκδ. ε' Τόμ. VII, σ. 158]), τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος (Γοργ. σ. 516) [λέγοντος· Μιλιτιάδην δὲ τὸν ἐν Μαραθῶνι εἰς τὸ βάραθρον ἐμβάλεῖν ἐψηφίσαντο, καὶ εἰ μὴ διὰ τὸν πρότανιν, ἐνέπεσεν ἄν, εἰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (VI, 136) ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένη διπλῇ ἐπιψήφισει οὐδεμίαν ποιεῖται τοῦ πρυτάνεως μνείαν.

Τοῦ Μιλτιάδου ὁ θάνατος εἶνε ὀξεῖα παραφωνία ἐν ταῖς ἐορτασίμοις ἡμέραις τῶν πρώτων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὅπως μὴ κρίνωμεν ἀδίκως, πρέπει νὰ αναλογισθῶμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πᾶσαν θρασύτητα καὶ αὐθαιρεσίαν ἐθεώρουν δικαίως τὸν χειρίστον ἐχθρὸν τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ἕκαστος πολίτης εἶχε καθῆκον νὰ ὑποτάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ σύνολον. Ὁ δὲ Μιλτιάδης δὲν συγκατετίθετο νὰ εἶνε πολίτης ἐν τοιοῦτῳ πνεύματι. Ἡ ἐνοχλή αὐτοῦ ἦτο ἀναμφήριστος. Προσεπῆλθε δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ δίκῃ αὐτοῦ αὐτὸς ὁ δῆμος ἦτο ἅμα ὃ τε ἡδικομένος καὶ ὁ δικαστής. Ἀνώτερον δὲ δικαστήριον ἐφετῶν δὲν ὑφίστατο, καὶ δὲν ὑπῆρχε νόμιμος διέξοδος πρὸς ὑποκατάστασιν τῆς χάριτος εἰς τὸ δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις συνήπτετο μὲν ἀμέσως πρὸς τὰ δυναστικά γένη τῶν παρελθόντων χρόνων, εἶχε δὲ καὶ αὐτὸς ὑπάρξει τύραννος, παρουσιάζονται πρωτοστατοῦντες ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνδρες οἵτινες εἶχον συγκατασκευάσει ἐν Ἀθῆναις τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα καὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς νέους χρόνους. Τούτων δὲ ἦτο καὶ Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος, ὁ κύριος κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἔβαινε ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ θεοῦ τῆς συζύγου, τοῦ Κλεισθένους, ὡς πρόμαχος τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν. Ἀλλ' ὁ δυνατώτατος τῶν πολιτῶν ἦτο ὁ Ἀριστείδης, ὅτε μετὰ τὸν νικηφόρον στρατηγὸν εἶπερ τις καὶ ἄλλος συµμετασχὼν τῆς δόξης ἐπὶ τῇ νίκῃ τοῦ Μαραθῶνος. Καὶ δὴ τὸ ἐπὶ μετὰ τὴν μάχην ἔτος περιεβλήθη τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἄρχοντος, ἀρχὴν, ἣς ἡξιώθη εἰς ἔνδειξιν ὑπερόχου τιμῆς διὰ τῆς ὑποχωρήσεως ἀπάντων τῶν ὑποψηφίων¹. Οὕτω δὲ ἡ εἰκαία διὰ κληρώσεως ἀρχαιρεσία μετεβλήθη εἰς ἐκλογὴν παρέχουσαν μεγίστην τιμὴν. Πρῶτος δὲ καὶ σοβαρὸς, ἀδιατάρακτον ἔχων τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀπάθειαν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 589.

τῆς ψυχῆς ἴστατο ἐν μέσῳ τοῦ εὐπαθοῦς πλήθους, ἀποβλέποντος εἰς αὐτόν μετὰ πλήρους ἐμπιστοσύνης.

Παρ' αὐτῷ δ' ἔσπευδεν ὀρμητικὸς καὶ ἀνυπόμονος ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν εἶχεν ἀναδειχθῆ μετὰ τῶν πρωταγωνιστησάντων κατὰ τὰ προηγηθέντα γεγονότα. Τὸ τρόπαιον τοῦ Μιλτιάδου εἶχεν ἐπαυξήσει τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ· ἤθελε δὲ τώρα ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ συνεχίσῃ καὶ συντελέσῃ τὸ διακοπὴν ἐκείνου ἔργον. Πράγματι ἡ αἰσία ἀπόκρουσις τοῦ πρώτου πολεμικοῦ κινδύνου δὲν εἶχε κλονήσει τὰς ἐδραίας αὐτοῦ πεποιθήσεις, οὐδὲ διαβουολήσῃ αὐτόν. Ἐν ᾧ δὲ τὰ πλήθη ἐτρύφων ἀκόμη καθυδρυπαθούντα ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ διασώσει, ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ περὶ μελλουσῶν μαχῶν, προβλέπων, ὅτι οἱ Πέρσαι ἔμελλον νὰ ἐπανέλθωσι καὶ πάλιν, καὶ δὴ μετὰ τοιούτων δυνάμεων, ὥστε θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἀντίστασις ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ. Καὶ αὐτὰ τὰ τεῖχη θὰ ἦσαν ἀνωφελῆ, ἂν ὅλη ἡ χώρα ἤθελε καταμεστωθῇ πολεμίων. Διὸ ἐφρόνει, ὅτι τὸ θέατρον ἐφ' οὗ καὶ μόνου ἔμελλε νὰ κριθῇ προσηκόντως ὁ ἀγὼν ἦτο ἡ θάλασσα, αἱ δὲ παρὰ τὴν Πάρον ἀτυχίαι εἶχον δείξει σαφῶς, πόσον ἀνεπαρκεῖς ἦσαν αἱ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις τῆς πόλεως.

Προήγαγε δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ ἡ συνεχὴς ἔλλειψις ἀσφαλείας ἐν τοῖς παραλίῳις τῆς Ἀττικῆς.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἐξερράγη καὶ πάλιν ὁ ἀρχαῖος ἀγὼν πρὸς τὴν Αἰγιναν. Καὶ δὴ οἱ Αἰγινῆται, μὴ δυνηθέντες, καθ' ἃ γινώσκομεν ἤδη, νάπολῶσι τοὺς ἐμήρους αὐτῶν εἰρηνικῶς, εὐρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ πειραθῶσιν, ὅπως κατορθώσωσι τοῦτο δι' ἄλλου τρόπου. Ἐπιβάντες δὲ τῶν καταδρομικῶν αὐτῶν πλοίων, ἐνήδρευον συμφέρουσαν λείαν· εἰς τοῦτο δὲ παρεῖχον εὐκαιρίαν αἱ δημῳδαὶ ἐορταὶ αἱ τελούμεναι παρὰ τὰς ἀττικὰς παραλίας. Οὕτω κατῴρθωσαν κατὰ τὴν ἐν Σουνίᾳ ἐορτὴν τοῦ Ποσειδῶνος νάπαγάγωσι τὴν ἱερὰν νῆα τῶν Ἀθηναίων καὶ συλλάβωσι πολλοὺς τῶν ἐπιφανεστάτων πολιτῶν. Καὶ ἐπέτυχον μὲν οὕτω τὸν κυριώτατον τῶν σκοπῶν αὐτῶν, τὴν ἀπόδοσιν τῶν

ὁμήρων. Ἀλλ' ὅμως αὐτὴ ἡ ἔρις δὲν ἔπαυσε καὶ μετὰ ταῦτα, ἅπ' ἐναντίας δ' ἐξερράγη βιαιοτέρα, καὶ ἀπέβη πολὺ μᾶλλον γαλεπή καὶ αἱματηρά. Καὶ δὴ οἱ Ἀθηναῖοι, συνεννοηθέντες μετὰ τῆς ἐν Αἰγίνῃ δημοτικῆς φατρίας, ἐπεχείρησαν τὴν κατάληψιν τῆς νήσου διὰ προδοσίας, συγχρόνως δ' ἐπειράθησαν τῆς ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐνισχύσεως τοῦ ἀσθενοῦς αὐτῶν στόλου. Ἀλλ' οἱ Κορίνθιοι δὲν ἤθελον νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος ὡς ἐμπόλεμοι· διὸ ἐμίσθωσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους εἴκοσι πολεμικὰ πλοῖα, ἕκαστον πρὸς πέντε δραχμάς¹. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν μὲν μετὰ ἐβδόμηκοντα πολεμικῶν πλοίων ἐναντίον τῆς Αἰγίνης, ἀλλὰ κατέπλευσαν οὐχ ἥττον βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε δὲν προέφθασαν μὲν νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου κατὰ τὰ συμφωνημένα, δὲν προέφθασαν δὲ καὶ νὰ σώσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ συστασιώτας, οἵτινες, πεποιθότες ἐπὶ τὴν ἔγκαιρον ἄφιξιν τῶν Ἀθηναίων, εἶχον στασιάσει ἐναντίον τῶν κρατούντων ὀλιγαρχικῶν καὶ καταλάβει τὴν ἀκρόπολιν. Ἐπτακόσιοι δὲ τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀπήχθησαν εἰς θάνατον ὡς προδότες. Ἐπειτα δὲ ἠττήθη μὲν ὁ στόλος τῆς νήσου, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατάρθωσαν νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπὸ νέων ἀπωλειῶν, καὶ ἠναγκάσθησαν νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν ἐν Ἀθῆναις διάσωσιν τῶν Αἰγινήτῶν ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἐκφύγει τὴν σφαγὴν, ἐν οἷς καὶ ὁ Νικόδρομος, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀττικῆς φατρίας. Κατωκίσθησαν δὲ οὗτοι ἐν Σουνίῳ.

Κατελιγμμένοι δὲ ὑπὸ διηνεκοῦς φόβου περὶ τῶν ἐγγυτάτων παραλίων καὶ τῆς καθημερινῆς θαλασσοπλοίας, φόβου μεγάλα κωλύματα παρεμβάλλοντος εἰς τὴν εὐπορίαν τῶν περὶ τὴν ἐμπορίαν διατριβόντων κατοίκων, ἐξ ἀνάγκης διέγνωσαν οἱ πολῖται τὴν αὔξησιν τοῦ στόλου ὡς ἔρον τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς κοινῆς εὐημερίας. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἰργάζετο ἀδιαλείπτως, ὅπως ὁσημέραι μᾶλλον καταβιάσῃ τὴν πόλιν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ αὐξήσῃ τὸν στόλον αὐτῆς. Ἐπὶ δὲ τῇ προτάσει αὐτοῦ ἐναυπηγοῦντο καθ' ἕκα-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 281.

στον ἔτος εἴκοσι πλοῖα ¹. Ἀλλὰ πρὸς παρασκευὴν στόλου οἷον ἐθεώρει ἀναγκαῖον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ δὲν ἤρχουν οἱ τέως ὑπάρχοντες πόροι. Ὡς δ' αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ διὰ τοῦ παρατηρητικοῦ αὐτοῦ βλέμματος πρῶτος ἀνακαλύψας τοὺς λιμένας τῶν Ἀθηνῶν, οὕτως αὐτὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ διαγνούς τοὺς ἀναγκαίους πόρους, δι' ὧν ἀπέβη δυνατὴ ἡ κατασκευὴ πολεμικοῦ στόλου μέλλοντος νᾶναδείξῃ ἀκατανίκητον τὴν πατρίδα ἐν τῷ νέῳ περσικῷ πολέμῳ.

Τὸ στενὸν μέρος τῆς ἀττικῆς χερσονήσου τὸ προεκβαλλόμενον εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὸ νησιωτικὸν πέλαγος εἶνε ἡ ὀρεινὴ χώρα τοῦ Λαυρίου. Ἀποτελεῖται δ' ὅχι ἐξ ὀρέων οἷα τὰ περιβάλλοντα τὸν ὀρίζοντα τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἐκ χαμαλῶν πετρωδῶν ῥάχεων, κατατεινομένων μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν γραμμαῖς παραλλήλοις, ἀκάρπων δὲ καὶ καλυπτομένων μόνον ὑπὸ ἀραιῶν συστάδων πτύων. Ἡ λοφώδης δ' αὕτη χώρα ἔκρυπτεν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς πλουσίας φλέβας ἀργύρου, ἐκτεινομένας ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐπὶ ὀγδοήκοντα καὶ δύο τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, διαπεραιουμένας δὲ καὶ εἰς τὰς περικειμένας νήσους, ἐν αἷς διακλαδοῦνται. Ἡ δὲ μεταλλεία αὐτῶν, ἥτις πιθανώτατα ἤρχισεν ἐν χρόνοις λίαν ἀρχαίοις, ἤκμαζε τότε μεγάλως. Διὰ φρεάτων καὶ ὑπονόμων εἶχον εἰσδύσει εἰς τὰ ἔγκατα τῶν ὀρέων, καὶ ἐπίσταντο τὸν διὰ ψυχασμῶν ἀερισμὸν τῶν ἐν τῷ βάθει κειμένων ὀρυγμάτων, ἐν οἷς εἰργάζοντο χιλιάδες ὄλοι δούλων. Καὶ ἀνῆκον μὲν τὰ μεταλλεῖα εἰς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ δὲν εἰργάζετο ταῦτα αὕτη, ἐπώλει δ' ἐπὶ τακτὸν χρόνον τὰς διαφόρους μερίδας τῶν ἐργασίμων, ἥτοι τῶν ὑπὸ ἐκμετάλλευσιν, καὶ τῶν ἀνασσαξίμων, ἥτοι τῶν ἐξηγνημένων καὶ ἐγκαταλελειμμένων μετάλλων, εἰς εὐπόρους μισθω-

¹ *Ἡροδότου* VI 89· οἱ δὲ Κορίνθιοι.. Ἀθηναίοισι διδοῦσι θεομένοισι εἴκοσι νέας, διδοῦσι δὲ πενταδράχμοις ἀποδόμενοι· διωπίνην γὰρ ἐν τῷ νόμῳ οὐκ ἐξῆν δοῦναι. Τὸ δὲ πρὸς τήρησιν τοῦ νόμου συμφωνηθὲν πεντάδραχμον μίσθωμα πρέπει πιθανῶς νὰ νοήσωμεν ἡμερήσιον. *Ides Wilisch Beiträge zur inneren Geschichte des alten Korinth. Programm. Zittau. 1887.*

τάς ἀναλαμβάνοντας τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ καταβάλλοντας εἰς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ ἐτησίου κέρδους τὴν εἰκοστὴν τετάρτην τοῦ μετάλλου, ἥτοι τέσσαρα περίπου ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, ἀντὶ τέλους¹. Ἀλλ' αἱ κτήσεις τῆς πολιτείας μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος ἐθεωροῦντο πάλιν κτήσεις τῶν πολιτῶν· κατὰ ταῦτα δὲ οἱ πολῖται ἡξίουσαν, ὅπως τὸ καθαρὸν κέρδος τῶν μετάλλων περιέρχεται εἰς αὐτοὺς ὡς τοὺς κυρίους τῶν δημοσίων κτήσεων. Τοῦτο δ' ἐγένετο κατὰ τοιοῦτόν τινα τρόπον. Ἄν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐτησίων ἀναγκῶν τῆς πολιτείας ὑπελείπετο ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ ἄξιον λόγου χρηματικὸν περίσσευμα καὶ δὲν προετείνετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτοῦ πρὸς σκοποὺς δημοσίου, τὸ πλεόνασμα τοῦτο διένεμετο εἰς τοὺς πολίτας.

Εἶχε δ' ἐπιστῇ ἀκριβῶς ἡ ὥρα τῆς διανομῆς ἁξίου λόγου χρημάτων οὕτως, ὥστε ἀνελόγουσαν δέκα δραχμαὶ κατ' ἄνδρα, ὅτε, παραστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, προέτεινε τὴν εἰς αἰεὶ διὰ ψηφίσματος τοῦ δήμου κατάργησιν τῆς διανομῆς τῶν ἐκ μετάλλων προερχομένων χρημάτων. Τοιαύτην διανομὴν ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀσύνητον καὶ ἀδι-

¹ Αἱ Ἀθηναὶ εἶχον πεντήκοντα μὲν τριήρεις ἐν τῷ αἰγινήτικῳ πολέμῳ (*Ἡροδότου* VI, 89), ἑξῶς ἑκατὸν δ' ἐν τῷ ἔτει τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος (*Ἡροδότου* VI, 132). Ἄν λοιπὸν ἡ τακτικὴ κατασκευὴ εἴκοσι τριήρων κατ' ἔτος ἐκ τῶν συνήθων πόριον ἐψηφίσθη τῷ 487 π. Χ. (Ὀλυμπ. 73, 2), ὅν νόμον *Διόδωρος ὁ Σικελιώτης* λέγει ψηφισθέντα μόλις τῷ 477 π. Χ. (Πρὸς Β. Beckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 316), τότε ἡ δύναμις μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 481 π. Χ. νὰ ὑπάρχῃ στόλος διακοσίων τριήρων (*Duncker Geschichte des Alterthums* [Τόμ. Ζ' ἐκδ. ε' σ. 175]. *Stein* εἰς *Ἡροδότου* VII, 144). Ἴδε καὶ *Gitschmann De Aristidis cum Themistocle contentione*. Breslau. 1874 σ. 16 κ. ἑ. Κατὰ ταῦτα οὕτε διακοσίου τριήρεις, ὡς ἡδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ *Ἡροδότου* [VII, 144], οὕτε ἑκατὸν, ὡς ἐκ τοῦ *Πλουτάρχου* (ἐν βίῳ Θεμιστοκλείου 4) [καὶ *Πολυαίνου* Στρατηγ. I, 30, 6], ἐναυπηγήθησαν διὰ μίαν. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐργασθῆναι πονηρῶς κατὰ μικρὸν ὑπὸ ἀγῶν καὶ καταβιβάζειν τὴν πόλιν πρὸς τὴν θάλασσαν [*Πλούταρχος* ἐνθ' ἀν.]. Ἀλλ' οὐχ ἦττον ὁ Ἀριστοδῆς διεγίνωκεν ὁρθῶς, ὅτι προέκειτο περὶ μεγάλης μεταβολῆς ἐν τῇ βίῳ τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ, ἐπερχομένης τοιαύτης ἀναπτύξεως τοῦ στόλου, δὲν ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἀδιατάρακτος ἡ κατὰ γῆν δύναμις τῆς πόλεως [Ἴδε περὶ τῶν εἰς τὴν ναυπηγήσιν τοῦ στόλου ἀναφερομένων μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας τοῦ *Ἀριστοτέλους* τὰ τοῦ *Hauvette Hérodoté historien des guerres médiques* σ. 317 κ. ἑ. καὶ τὸ ἐπιμέτρον τοῦ μεταφραστοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς ἀνὰ χεῖρας μεταφράσεως].

καιολόγητον διασπάθισιν τῶν δημοσίων πόρων, ἥκιστα ἀρμόζουσαν εἰς πόλιν περιστοιχιζομένην ἐγγύθεν τε καὶ ἄποθεν ὑπὸ ἐχθρῶν. Ἄπ' ἐναντίας δ' ἔπρεπε νὰ ἰδρυθῇ ἐκ τῶν ἐτησίων πλεονασμάτων πολεμικὸν ταμεῖον καὶ νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῶν χρημάτων μόνον πρὸς ναυπήγησιν πολεμικῶν πλοίων.

Ἀλλὰ πολεμικὸς στόλος δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευασθῇ ἄνευ τακτικῶν καὶ εἰδικῶν πόρων τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ ἐκ νωπῶν ξύλων ναυπηγούμενα πλοῖα ὡς τὸ πλεῖστον μόνον ἐπὶ δέκα ἔτη ἠδύναντο νὰ πλεύσωσι. Τὰς δ' ἀληθεῖς αὐτοῦ προθέσεις οὐδὲ τώρα ἠδύνατο νὰποκαλύψῃ ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' οἱ πρὸς τοὺς Αἰγινήτας ἀγῶνες καθίστανον τοὺς πολίτας προθύμους νὰποστῶσι παντὸς ἰδίου κέρδους χάριν τῆς εὐημερίας τῆς πολιτείας.

Ἡ δ' ἔξαρσις τοῦ φρονήματος ὠφέλησεν αὐτόν. Ἡσθάνοντο πάντες, ὅτι εἶχον ἀνατεῖλει νέοι χρόνοι, ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἔπρεπε νὰ γείνωσι δύνამις ναυτική καὶ ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον ἄνευ ἐθελουσίας τῶν πολιτῶν. Προσεπῆλθε δὲ καὶ ἡ πρὸ μικροῦ διανομῇ ἀπροσδοκῆτων λαφύρων καὶ ἡ διὰ τῆς προτάσεως τοῦ Θεμιστοκλέους παρεχομένη εἰς τοὺς ἀπορωτέρους προσδοκία ἀφθόνων κερδῶν.

Ἡ μεταλλεία ἤρχισε λειτουργοῦσα μετὰ νέου ζήλου ἐν τε Λαυρίῳ καὶ ἐν Μαρωνείᾳ· ἦτο δὲ ἄλλως νῦν ἔργον φιλόπατρι ἡ κτῆσις μετὰλλων ἂφ' οὗ χρόνου πρὸς τὸν ἐκ τῆς γῆς ἐξαγόμενον ἄργυρον συνεδέετο ἡ αὕξησις τῆς δυνάμεως τῆς πατρίδος. Ἡδύναντο νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς φιλοτιμίας τῶν πλουσίων, οἵτινες, ἂν ἡ πόλις παρεῖχεν ὡς ἀποζημίωσιν τοῦ κύτους ἐνὸς πλοίου ἐν τάλαντον, ἰσοφαρίζον πρὸς ἑξακισχιλίας ἀρχαίας δραχμὰς, ἠδύναντο νὰ προσθέσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων, ὅπως παράσχωσι πλοῖον κατὰ τὸ ἐνὸν καταλληλότετον πρὸς πλοῦν.

Ἄν ἀναλογισθῶμεν, ὅποια ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ εἶνε ἡ ἐπὶ τὸν ὅλον βίον ἐπίδρασις τῶν ἀποφάσεων τούτων καὶ μέτρων, ἐννοοῦμεν εὐκόλως τὸν λόγον δι' ὃν ἅπαντες οἱ πολῖται δὲν συνήνουν εἰς αὐτά. Ἡ διὰ μιᾶς πλείστων ὧσων τριήρων κατασκευὴ ἀπῆτει τὴν

σύγχρονον διάθεσιν πολλῶν ἐργατῶν οὕτως, ὥστε δὲν ἐπήρουν οἱ ἐγγχώριοι. Ἀπανταχόθεν λοιπὸν συνέρρεον οἱ ξένοι τεχνῖται, καὶ τῶν ἐγγχωρίων δὲ πολλοὶ ἔνεκα τοῦ μεγαλειτέρου κέρδους ἐγκατέλιπον τὰ συνήθη αὐτῶν ἔργα. Τὸ ἡμερομίσθιον ηὔξησεν, ὁ βίος ἀπέβη δαπανηρότερος, ἔγεινε δ' αἰσθητὴ γενικὴ τις ἀνησυχία, καὶ πολλοὶ συνετοὶ ἄνδρες ἐκίνουν περιφρόντιδες τὴν κεφαλὴν, βλέποντες τὴν μεταβολὴν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν ὅλον βίον τῶν πολιτῶν. Οἱ δὲ τοιοῦτοι ἀπέβλεπον πρὸς τὸν Ἀριστείδην.

Εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐπεθύμει ἐκεῖνος ζωηρῶς τῆς πατρίδος τὸ μεγαλεῖον, ἀλλὰ διεπνέετο ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ εἶνε ἰδρυμένον ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἐφ' ἧς εἶχεν αὐξήσει ἢ πόλιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν. Ἡ βάσις δὲ αὕτη, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ διασαλευθῇ ἀποινεῖ, ἦτο πρὸ πάντων ἢ περὶ τὴν γεωργίαν εὐδοκίμησις τοῦ λαοῦ καὶ ὁ πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος ἔρως. Ἡ δὲ ναυπήγησις στόλου, οἷον ἤθελε νὰ κατασκευάσῃ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ἐν περιπτώσει κινδύνου σώσῃ τὴν πόλιν ἐπὶ τῶν πλοίων, ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν οἰονεῖ τις ἀπόγνωσις περὶ τῆς προστασίας τῶν θεῶν τῆς ἀπτικῆς χθονός, οἰονεῖ τις ἐγκατάλειψις τοῦ ἱεροῦ ἐδάφους, οἰονεῖ τις ἡμιφυγία.

Τὸν Ἀριστείδην ἐφόβει τὸ παράδειγμα τῶν Ἰωνίδων πόλεων. Καὶ δὴ οἱ Ἴωνες οὐδέποτε ἔσχον πλειότερα πλοῖα ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κύρου, καὶ ὅμως εἶχον ἡττηθῆ ἑπονειδίστως ἢ εἶχον ἐγκαταλίπει τὰς πατρίδας. Τί εἶχον γεῖναι οἱ ὑπερήφανοι στόλοι τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Χίου, τίνα βοήθειαν εἶχον παράσχει εἰς τοὺς Θασίους οἱ θησαυροὶ καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν; Δὲν εἶχε δὲ ὑπάρξει ἐφήμερος ἢ ἀκμὴ τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Σαμίων;

Ὁ Ἀριστείδης ἐφοβεῖτο τὴν μονομερῆ τροπὴν ἐπὶ τὸν ναυτικὸν βίον καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ. Ἐφοβεῖτο, ὅτι ἡ ἀνδρεία τῶν πανόπλων καὶ ἐχόντων ἐγγεῖον κτῆσιν πολιτῶν, ἥτις εἶχε δοκιμασθῇ λαμπρῶς ἐν Μαραθῶνι, ἔμελλε νὰποβάλλῃ τὴν τιμὴν αὐτῆς καὶ σημασίαν ὑπὸ τῆς δουλοπρεποῦς ἐργασίας τῶν ἐρετῶν. Ἀπ' αὐτῶν ἔμελλε

τὸ ἐξῆς νὰ ἐξαρτᾶται τῆς πόλεως ἢ σωτηρία· ἔνεκα δὲ τῆς συρροῆς ξένων τυχοδιωκτῶν ἔμελλεν ὁσημέραι μᾶλλον νὰ διαφθαρῇ καὶ μεταβληθῇ ὁ πυρὴν τῶν ἐντίμων καὶ λογάδων πολιτῶν. Ἄν αἱ Ἰ᾿Αθῆναι ἀπέβαινον ναυτική δύναμις κατ' ἐξοχὴν, ἔμελλον νὰ πο-
βάλωσι πᾶν στερεὸν ἔδαφος καὶ νὰ παρασυρθῶσιν εἰς ἐπιχειρήσεις ἀσκόπους καὶ ἀμέτρους αἵτινες δὲν θὰ συνεβάδιζον πρὸς σῶφρονα οἰκονομικὴν διοίκησιν καὶ συνετὴν διεύθυνσιν τῶν τῆς πολιτείας.

Τοιαῦται ἦσαν περίπου αἱ σκέψεις τοῦ Ἰ᾿Αριστείδου. Ἡ φυσικὴ διαφορὰ τῶν δύο χαρακτήρων αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἥτις εἶχεν ἐκδηλωθῇ παρ' αὐτοῖς ἤδη ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, εἶχε σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυχθῇ εἰς τέλειον ἀνταγωνισμόν. Ἦτο ἀγὼν ἀρχῶν ἀδιαλλάκτων πρὸς ἀλλήλας, ἀγὼν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νέων Ἰ᾿Αθηνῶν, τῆς συντηρητικῆς φατρίας καὶ τῆς φατρίας τῶν προο-
δευτικῶν.

Ὁ Ἰ᾿Αριστείδης εἶχεν ἀποβῇ, χωρὶς νὰ σκοπῇ τοῦτο, ὁ ἀρχηγὸς τῶν συνετῶν πολιτῶν. Ἐπεδεικνύετο δὲ καὶ νῦν οἷος ἄλλοτε, ἄμειρος πάσης φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας. Διετράνου δὲ τὴν ἄδολον αὐτοῦ φιλοπατρίαν ἀποσύρων τὰς ἰδίας αὐτοῦ προτάσεις εὐθὺς ὡς αἱ δημόσιαι συζητήσεις ἀπεδείκνυν, ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἀντι-
πάλων ἦσαν δεδικαιολογημέναι. Καὶ ἐπειράθη μὲν μετὰ μεγίστης εὐσυνειδησίας νὰ μείνῃ ἀπηλλαγμένος παντὸς φατριασμοῦ, ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις προσέλαβεν ὁσημέραι μᾶλλον χαρακτῆρα ἰδιωτικῆς ἔχθρας. Ἀφ' οὗ ὁ Ἰ᾿Αριστείδης ἐθεώρει τὴν δύναμιν τοῦ ἀνταγωνιστοῦ κινδυνώδη, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ πειραθῇ, ὅπως ἀντιπα-
λαίσῃ κατ' αὐτῆς διὰ πάσης μηχανῆς. Διὸ περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιτίθεται καὶ εἰς προτάσεις τοῦ Θεμιστοκλέους ἀκινδύνους καὶ ἀναμφισβητήτως σωτηρίους· τὰς δὲ ἰδίας αὐτοῦ προτάσεις εἰσῆγεν εἰς τὸν δῆμον δι' ἄλλων, ὅπως μὴ τὸ ὄνομα αὐτοῦ προκαλῇ τὴν ἀντίρρησιν τοῦ ἀντιθέτου. Ὁμοίως δὲ λέγεται, ὅτι ἐπῆλθον ἀνάλογοι ῥήξεις ἐν ζητήμασιν ἀναφερομένοις εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, ἐπειδὴ ὁ Ἰ᾿Αριστείδης, αἰρεθεὶς ἐπιμελητῆς τῶν δημοσίων
προσόδων, ἐκόλαζε μετ' ἀπαρakilήτου αὐστηρότητος καὶ αὐτὰς

τάς μικροτάτας τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις· δὲν ὤκνησε δὲ νὰ ζητήσῃ εὐθύνας παρὰ τῶν προκατόχων καὶ δὴ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους¹.

Ἐνεκα δὲ τούτων πάντων οὗτος, καίπερ ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς πλείστους τῶν πολιτῶν καὶ δεσπόζων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅπως ἡγήται ἀσφαλῶς τῶν πολιτῶν ἐφ' ὅσον ὁ Ἀριστείδης, ιστάμενος ἀντιμέτωπος αὐτοῦ, ὑπερῃυδοκίμει διὰ τοῦ ὄγκου τῆς γοητείας ἣν ἐξήσκει. Ἀπαντες εἶχον συνειθίσει νάκούωσιν αὐτὸν καὶ πείθωνται εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον καθολικὴ εἶχεν ἀποβῆ ἡ πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνη τοῦ δήμου, ὥστε, ὡς διέβαλλον αὐτὸν μετὰ πικρίας οἱ ἀντίπαλοι, καθίστανε περιττὰ τὰ δημόσια δικαστήρια, ἅτε συνήθως καλούμενος εἰς διαιτησίαν ὑπὸ τῶν διαμαχομένων καὶ διαλύων τὰς ἔριδας εἰρηνικῶς ὡς διαλλακτής.

Οὕτως οἱ πολῖται ἐν χρόνοις καθ' οὓς προσήγγιζεν ὁ ἀπειλητικώτατος τῶν κινδύνων, ἀπαιτῶν εἴπερ ποτὲ τελείαν σύμπνοιαν, ἐφέροντο μετέωροι μεταξὺ δύο ἀντιπάλων φατριῶν. Ἐπειδὴ δ' ἡ τοιαύτη κατάστασις ἀπέβαινεν ἀφόρητος, εἰσηγουμένων τῶν περὶ τὸν Θεμιστοκλέα, ἀπήτησαν τέλος οἱ πολῖται τὴν διὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ κρίσιν τῆς διαφορᾶς. Καὶ πρότερον μὲν εἶχε χρησιμεύσει ὁ ὀστρακισμὸς πρὸς ἔξωσιν τῶν φίλων τῶν τυράννων, τώρα δὲ πρῶτον, καθ' ὅσον γινώσκομεν, ἔγεινε χρῆσις αὐτοῦ, ὅπως προκληθῇ ἡ ὀριστικὴ γνώμη τοῦ δήμου περὶ τῶν ἀρχηγῶν πολιτικῶν φατριῶν ἀνταγωνιζομένων περὶ τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν καὶ κριθῇ ἡ ἀμφισβήτησις περὶ δύο πρὸς ἄλληλ' ἀδιαλλάκτων πολιτικῶν προγραμμάτων. Τὰ ἱκρία διὰ τὰς δέκα φυλάς ἐστήθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ· μετὰ ζήλου δὲ μεγαλειτέρου τοῦ συνήθους συνέρρευσαν τὰ πλήθη ἐκ πάντων τῶν δήμων· κατὰ δὲ τὴν γενομένην ὀστρακοφορίαν ἔκριναν οἱ πολῖται ὀδηγηθέντες ὑπὸ αἰσθήματος ἀναμφιλέκτως δικαίου.

¹ [Μικρὸν τινων μεταβολῶν τοῦ πρωτοτύπου καὶ προσθηκῶν εἰς αὐτὸ ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὴν δικαιολογίαν θὰ εὔρη ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐπιμέτρῳ τοῦ μεταφραστοῦ τῇ συναφθησομένη εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς ἀνὰ χεῖρας μεταφράσεως].

Καὶ δὴ διέγνωσαν τὸν Θεμιστοκλέα ὡς τὸν πολιτικὸν ἐκείνον ἄνδρα οὗ εἶχεν ἀνάγκη ἢ πόλις, τὸν ἄνδρα ὅστις μόνος ἠδύνατο νάντιμετωπίσῃ τὰς περιστάσεις καὶ μόνος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ὅτι αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσει. Ἠσθάνθησαν δὲ τὴν ἀνάγκη νὰ περιβάλωσιν αὐτὸν διὰ τῆς πλήρους αὐτῶν ἐμπιστοσύνης. Ἠξιώθη δ' ὁ Θεμιστοκλῆς τῆς νέας ταύτης ἐπιτυχίας δέκα ἔτη μετὰ τὴν παρ' αὐτοῦ κτίσιν τοῦ Πειραιῶς ὡς ἐπινείου, καὶ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπὶ μακρὸν διαμφισβητηθεῖσαν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεχώρησε τῆς Ἀττικῆς ἐξόριστος πιθανῶς τῷ 483 π. Χ. (Ὀλυμπ. 74,2), καὶ ἤρχισεν ἡ πλήρης ἰσχὺς τοῦ περὶ τῶν μεταλλείων νόμου. Οὕτως ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ προσδοκίαν μακρὰν καὶ ἀόκνους ἀγῶνας ἠδύνατο νὰ προβῇ ἀκωλύτως εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ οἱ μὲν δυσμενῶς ἔχοντες ἀπεσύρθησαν, οἱ δ' ἀντίπαλοι ἔμειναν ἐστερημένοι ἀρχηγοῦ, καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν ὑπετάχθη ἐπὶ χρησταῖς προσδοκίαις εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ δαιμονίου ἀνδρός, ὅστις ἠδύνατο πλέον νὰ δείξῃ, ὅτι δὲν εἶχε μὲν ἰδιόζουσιν εὐφυΐαν περὶ τὰς τέχνας τῶν Μουσῶν, ἀλλ' εἶχε τὴν τέχνην πολιτείας μικρὰν νάναδείξῃ μεγάλην¹.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 4.

² Ἐν τῷ χρονολογικῷ προσδιορισμῷ τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Θεμιστοκλέους ἠκολούθησα τὴν γνώμην τοῦ Böckh [De archontibus [Atticis] pseudonymis [Abhandlungen der k. preussischen Akademie der Wissenschaften 1827 σ. 129 κ. ἑ. καὶ Kleinö Schriften Τόμ. Δ' σ. 266 κ. ἑ.]]. Πράγματι δ' ἐπειδὴ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων (ἴδε ἀνωτέρω σ. 292 κ. ἑ.) ἐξάγεται, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἦτο ἀνὴρ κεκτημένος ἤδη μεγάλην ῥοπήν ἐπὶ τὰ τῆς πολιτείας, δὲν ὑπάρχει λόγος νάποδεχθῶμεν, ὅτι ὁ παρὰ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασεῖ (Ῥωμ. ἀρχ. VI, σ. 367) ἀρχὸν τοῦ ἔτους 494-493 π. Χ. (Ὀλυμπ. 71,4) εἶνε ἄλλος ὁμώνυμος Θεμιστοκλῆς καὶ ἀναζητήσωμεν ἄλλο ἔτος ὡς τὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κατ' ἐνιαυτὸν ἤρξεν ὁ Θεμιστοκλῆς συνωδᾷ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Θουκυδίδου (I, 93). Αἱ δὲ παρατηρήσεις τοῦ Droysen (Kieler Studien σ. 79) ἐπικυροῦσι τὴν γνώμην τοῦ Böckh. Ἰδε καὶ Wachsmuth Die Stadt Athen Τόμ. Α' σ. 513. Μᾶλλον δ' ἀμφίβολα εἶνε τὰ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ περὶ μετάλλων νόμου. Βεβαίως πολλάκις ἐψηφίσθησαν ὅμοιοι νόμοι, οἷος ὁ μνημονευόμενος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ (XI 43), καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου (ἴδε καὶ ἀνωτέρω σ. 321 ἐν σημ.) καθίσταται πιθανόν, ὅτι ἤδη τῷ 491 π. Χ. ἐψηφίσθη ὁ πρῶτος κρίσιμος νόμος (Gitschmann De Aristidis cum Themistocle contentione σ. 20 κ. ἑ.). Ἀλλὰ δὲν βλέπω λόγον, ὅπως ἀμφισβῶμεν, ὅτι πρὸ τοῦ πρῶτου νόμου διενέμετο τὸ ἐκ τῶν μεταλλείων πλεόνασμα καὶ δὴ τακτικῶς κατ'

Ἀπαντες δ' ἡσθάνοντο τῶρα ἐπερχομένην γοργῶς τὴν αὐξησης τῆς πολιτείας. Πρὸς μὲν ἀναπλήρωσιν τῶν ἀμεληθέντων ἐν πολυτίμῳ χρόνῳ ἀνωφελήτως διαρρέυσαντι ἐδιπλασίασαν τὸν ζῆλον, καὶ αἱ τριήρεις καθειλκύνοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐτοιμοπόλεμοι ἐκ τῶν νεωρίων. Πρὸς ὄφελος δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο χρήσις τοῦ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις τῶν ναυτικῶν πόλεων γενομένων ἐφευρέσεων, δι' ὧν εἶχε τελειοποιηθῇ ἡ ναυπηγία. Πρὸς τοῦτο καθίστανον εὐχερεστέραν διὰ παντοίων παροχῶν τὴν εἰς Ἀθήνας συρροὴν ξένων ναυπηγῶν, τεχνιτῶν καὶ χειρωνάκτων. Καίτοι δὲ δὲν ἐπῆρουν οἱ πόροι πρὸς σύγχρονον ἐξακολούθησιν τῆς κτίσεως τῶν τειχῶν, οὐχ ἥττον ἠθροίσθη ἡδὴ ἐντὸς τοῦ ἀρξαμένου περιβόλου τοῦ ἐπινείου πλῆθος φιλεργῶν κατοίκων, οἵτινες ἔζων ἐν αὐτῷ ὥς μέτοικοι καὶ ἔδιδον νέαν ὥθησιν εἰς πάντα τὰ πρὸς τὴν ναυτιλίαν συνεχό-

ἔτος καὶ μεταξὺ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, καθ' ἃ λέγει βητῶς ὁ Ἡρόδοτος. Πράγματι τοῦτο ἦτο ἐξοδὸν ἐκ κτήσεως τῆς πόλεως καὶ ὄχι δωρεὰ, οἷαι αἱ σιτοδοσίαι, ὧν δὲν μετεῖχον οἱ εὐποροί. Διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον δὲν ἀνῆρχετο τοῦτο τὸ ἐξοδὸν καθ' ἕκαστον ἔτος εἰς δραχμὰς δέκα κατ' ἄνδρα, ἀλλὰ τοῦτο ἦτό τι ὅλως ἑκτακτον ἀναμφιδόλως ἕνεκα τῆς εἰς τὴν συνήθη πρόσδοτον προσθήκης ἀξίων λόγου ποσῶν ἐξ ἄλλων ἐτῶν. Οὕτως ἡ πρόσδοτος εἶχεν ἀνέλθει ἐν ὄλῳ εἰς δεκάκις 30000 δραχμὰς, ἦτοι εἰς πεντήκοντα τάλαντα, ἀντιστοιχοῦντα [μετὰ τὴν ἀναγωγὴν εἰς τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ μετάλλου πρὸς περίπου δύο ἑκατομμύρια καὶ τετρακοσίας χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν]. Τὴν δ' εὐνοϊκὴν ταύτην περίστασιν ἐπωφελήθη ὁ Θεμιστοκλῆς χάριν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν *Πολύαινον* (Στρατηγ. I, [30.5]) οἱ Ἀθηναῖοι ἐμελλον τότε δὴ νὰ διανεμηθῶσιν ἑκατὸν τάλαντα, ἦτοι τὴν ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσδοτον πολλῶν ἐτῶν, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσιν αὐτῶν ἀνὰ ἕν τάλαντον εἰς ἑκάτον πολίτην πρὸς ναυπήγησιν τριήρων. Ἡ παράδοσις δὲ αὕτη δὲν εἶνε ἀναξία πίστωσης, ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι διὰ τοῦ ἐνὸς ταλάντου ἐναυπηγεῖτο μόνον τὸ σκάφος τοῦ πλοίου (Böckh Staatshaushaltung der Athener Tόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 141). Ἄν δὲ οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν τριηραρχίαν προσέθετον κατὰ τὴν ναυπήγησιν καὶ χρήματα ἐξ ἰδίων, οἱ ἀπορώτεροι τῶν πολιτῶν ἠδύναντο νὰ πεισθῶσιν ἐτι εὐκολώτερον, ὅπως ἀποστῶσι τοῦ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντος μέρους τῆς διανεμητέας προσόδου. Ἐν ταῖς κυρίοις δὲ συμφωνεῖ πρὸς ταῦτα καὶ τὸ [ἥδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκτυπώσεως τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου γνωστὸν] ἀπόσπασμα ἐκ τῆς *Ἀριστοτέλους* Ἀθηναίων πολιτείας "Ide Diels Berliner Fragmente der Ἀθηναίων πολιτεία des Aristoteles ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1885 [καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχεϊ] σ. 32 Ἐν αὐτῷ οἱ ἐκμισθῶνται τῶν μεταλλείων καλοῦνται οἱ τὰ μέταλλα τὰ ἐν Μαρωνείᾳ καὶ Λαυρεΐᾳ κεκτημένα, ἡ δὲ πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου συμπίπτει πρὸς τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Ἀριστέιδου. ["Ide καὶ Theodor Frantz Themistokles und die attische Marine. Mannheim. 1898 καὶ τὸ ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς παρούσης μεταφράσεως ἐπίμετρον τοῦ μεταφράστου].

μενα ἔργα. Πλούσιοι πολῖται, οἷος ὁ Κλεινίας, ἡμιλλῶντο νά ναυπηγῶσι καὶ ἐξαρτύωσιν ἰδίαις δαπάναις πολεμικά πλοῖα χάριν τῆς πόλεως. Ἄπαντες οἱ νεανῖαι ἤσκηοντο περὶ τὴν κωπηλασίαν καὶ τὴν ἰστιοδρομίαν. Ἐφαίνετο ὡς εἰ οἱ Ἀθηναῖοι τότε πρῶτον εἶχον ἀντιληφθῆ τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχεν ἀποδείξει τὴν ἀληθῆ σημασίαν οὐ μόνον τῶν ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῶν ὁρέων κατακεχυμένων θησαυρῶν τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναπεπταμένων ὄρμων τῆς ἐγγυτάτης παραλίας, ὅπως πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι αὐτὴ ἡ φύσις εἶχε προορίσει αὐτοὺς ὡς λαὸν ναυτικὸν καὶ δὴ θαλασσοκράτορα. Καὶ αὐταὶ δ' αἱ ταλαιπωρίαι τῆς πόλεως ἐν τῷ αἰγινητικῷ πολέμῳ εἶχον ἀγάγει διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς ἀγαθόν, καὶ εἶχον χρησιμεύσει ὡς ἡ κρηπίς τῆς ἀναπτύξεως νέας δυνάμεως. Ἰσως δ' ἤδη τότε, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς ἔβλεπεν ἀναθάλλοντα τὸν Πειραιᾶ, ὠρίμαζεν ἐν αὐτῷ ἡ σκέψις, ὅτι τὸ ἄστυ καὶ τὸ ἐπίνειον ἔπρεπε νά ἐνωθῶσι διὰ καταλλήλων ὀχυρώσεων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διπλὴν πόλιν, ὅπως αἱ Ἀθηναὶ καταστῶσι δίκην ἄλλης νήσου ἀπρόσβατοι εἰς πᾶσαν κατὰ γῆν στρατιάν. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἔργον ἀπαιτοῦν μόχθους μακρῶν ἐτῶν. Διὰ δὲ τῆς ἀξίας θαυμασμοῦ δραστηριότητος, μεθ' ἧς προήγαγε τὸ ἔργον τοῦ βίου αὐτοῦ, εἶχε συντελεσθῆ τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον· εἶχε συμπηχθῆ στόλος διακοσίων τριήρων, ὅτ' ἐξερράγη ἡ θύελλα τοῦ νέου πολέμου, οὗ τὸν ἀναπότρεπτον κίνδυνον εἶχε διίδει ὁ Θεμιστοκλῆς ἤδη ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Μαραθῶνος.

Ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ Σοῦσα οὐδενὸς εἶχον βεβαίως ἀμελήσει, ὅπως παραστήσωσιν ὅπωςδὴποτε ἀξίαν λόγου τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στρατείας αὐτῶν. Καὶ εἶχον μὲν ἐπαναγάγει τὸν στόλον ἐν τῷ συνόλῳ ἀβλαβῇ ἐκ τῶν τὸ πρῶτον πλευσθειῶν θαλασσῶν. Ἡδύναντο δὲ νά παριθμῶσι πλείστας νήσους καὶ πόλεις ὑποτελεῖς εἰς τὸν Ἀχαιμενίδην. Ἡ ἀντίστασις τῶν Ναξίων καὶ τῶν Καρυστίων εἶχε τιμωρηθῇ· οἱ πολῖται τῆς Ἐρε-

τρίας ἤχθησαν αἰχμάλωτοι πρὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οἱ νησιῶται ἀνεγνώριζον τὸν Δαρεῖον ὡς κύριον τοῦ Αἰγαίου, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ, ὅσον οἱ Πάριοι, ἀντέτασσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀντίστασιν ἐπιτυχῇ.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Δαρεῖος δὲν ἠδύνατο νὰ πλανηθῇ καὶ μὴ διαγνώσῃ, ὅτι ἐν τοῖς κυρίοις ἢ ἐπιχειρήσις εἶχεν ἀποτύχει, καὶ δὴ ὅχι, ὡς πρότερον, ἕνεκεν ἀνέμων καὶ χειμῶνος, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀνδρείας τῶν πολιτῶν αὐτῆς ἐκείνης τῆς μικρᾶς πόλεως, ἧς ἡ τιμωρία εἶχεν ὑπάρξει τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα, καὶ ἕνεκα τῆς τόλμης στρατηγοῦ ὅστις εἶχε χρηματίσει ὑπήκοος αὐτοῦ καὶ πρὸ ἐτῶν ὀλίγων μόλις μετὰ μόχθου εἶχεν ἐκφύγει τὴν ἐκδίκησιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ἦτο ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν τιμὴν αὐτοῦ ὡς βασιλέως νὰ μὴ ἀποστῇ τοῦ σχεδίου τοῦ πολέμου καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππίου, οὐδ' ἠδύνατο νὰ φήσῃ ἐκτεθειμένης εἰς τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν τῶν Ἀθηναίων τὰς νησιωτικὰς πόλεις τὰς προσελθούσας εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ. Καὶ ἂν δὲ αὐτὸς ἤθελε νὰ καθησυχᾷ, παρ' αὐτῷ ἴστατο ἡ Ἀτοσσα, τοῦ Κύρου ἡ θυγάτηρ, καὶ ὑπέτρεφεν ἀπαύστως τὸ αἶσθημα τῆς ἀγανακτήσεως καὶ τῆς ἐκδίκησης τὸν πόθον.

Τὸ φυσικώτατον δὲ καὶ συνετώτατον τῶν μέτρων ἦτο ἡ διὰ νέας στρατολογίας συμπλήρωσις τοῦ στρατοῦ, ἢ συντήρησις τῶν κτηθέντων κατὰ θάλασσαν καὶ ἡ δι' ἐπιθέσεων ἀπὸ ἐγγὺς κειμένων ὁρμητηρίων καταπόνησις τοῦ ἐχθροῦ, πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῇ νὰ παρασκευασθῇ πρὸς νέαν εὐελπιν ἀντίστασιν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων συμβαίνει. Ὁ μὲν περσικὸς στόλος ἐξαφανίζεται ἐκ τοῦ Αἰγαίου, ἐπέρχεται δὲ τελεία ἡσυχία. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τούτου πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ δυσἀρέσκεια τοῦ βασιλέως δὲν ἐστράφη μόνον κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς τελευταίας ἐκστρατείας, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὸ πολεμικὸν σχέδιον οὗ ἐκεῖνοι εἶχον ὑπάρξει εἰσηγηταί. Ἀντ' ἐκείνου δὲ προετιμήθη πάλιν τὸ ἀρχαιότερον σχέδιον, ὅπερ εἶχε ναυαγήσει ἕνεκα τῆς μεγάλης ὁρμῆς τοῦ Μαρδονίου. Ἐφάνη ἀξιοπρεπέστερον εἰς τοὺς Ἀχαιμενίδας νὰ μὴ ἀρκε-

σθῶσιν εἰς ἐκστρατείαν ἐκδικήσεως ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, καθ' ἣν τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ περιωρίζετο ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πλοίων. Ἐκρίθη δὲ πρέπον νὰ στρατολογηθῶσι πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ βασιλείου, ὅπως διὰ τοῦ συνηνωμένου κατὰ γῆν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καθυποταχθῇ ἡ ὅλη Δύσις ἀπὸ βορρᾶ μέχρι νότου. Ἐπιδιώκοντες δὲ τὸ πολεμικὸν τοῦτο σχέδιον μετὰ μεγίστου ζήλου, περιεφρόνησαν τὴν ἐξασφάλισιν ἢ περαιτέρω προαγωγῇ τῶν ἐπιτυχίων τοῦ τελευταίου πολέμου. Διὸ ἀφῆκαν τοὺς ὑπερπόντιους Ἑλληνας ἡσυχούς, παραδεδομένους εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, τρέφοντες στερεὰν πεποίθησιν, ὅτι πᾶσαι αἱ παρασκευαί, εἰς ἃς θὰ ἠδύναντο νὰ προβῶσιν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, ἔμελλον νὰ εἶνε οὐδαμιναὶ καὶ οὐδὲ ἄποθεν θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς περσικοὺς ἐξοπλισμούς. Πᾶσαι δ' αἱ ἀπογοητεύσεις τοῦ παρελθόντος ἐλησμονήθησαν καὶ ἐμεθύσκοντο τελείως ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν. Καὶ ὅμως ἡ ἀνακολουθία ἐκείνη, αἱ ταλαντώσεις ἐκεῖναι μεταξὺ πολεμικῶν σχεδίων ὅλως ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλα ἐδείκνυον προφανῶς τῆς περσικῆς κυβερνήσεως τὴν ἀδυναμίαν. Τὴν δὲ τοιαύτην πολιτείαν ἐξηγεῖ μόνον ἡ διαμάχη ἐχθρικῶν πρὸς ἀλλήλας αὐλικῶν φατριῶν, ὧν ἡ μὲν ἡγωνίζετο νὰ καταστρέψῃ τῆς ἐτέρας τὸ ἔργον.

Ἐν τούτοις δὲ σύμπασα ἡ Ἀσία ἐκινεῖτο. Αἱ ἐπίλεκτοι στρατιαὶ πάντων τῶν ὑποτεταγμένων λαῶν ἔμελλον νὰ συνενωθῶσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν παμπληθῆ μάζαν καθιστῶσαν ἀδύνατον πᾶσαν ἀντίστασιν. Τρία δὲ ἔλα ἔτη διήρκεσαν αἱ παρασκευαί, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰωνίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ἀντήχει τῶν ὅπλων ὁ κρότος.

Ἦδη δ' ἐξεκίνουν τὰ πλήθη τῶν μαχίμων, ὅπως συνενωθῶσιν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ, πρὶν ἢ καὶ αἱ Ἀθηναῖοι ἄρξωνται ἀξίας λόγου ναυπηγίας τριήρων, ἐπέκειτο ἡ παρὰ τῆς στρατιᾶς τοῦ ἀσιατικοῦ βασιλείου διάβασις τοῦ Ἑλλησπόντου, τῷ 487 π. Χ. (Ὀλυμπ. 73, 2). Ἀλλὰ πρὸς εὐτυχίαν τῶν Ἑλλήνων αἴφνης ἡ προσοχὴ τοῦ βασιλέως ἐστράφη πρὸς ὅλως διάφορον διεύθυνσιν. Καὶ δὴ ἔφθασεν ἐξαπίνης εἰς τὰ Σοῦσα τὸ ἄγγελμα, ὅτι εἶχεν ἀποστατήσῃ ἡ Αἴγυ-

πτος. Ἦτο δὲ τὸ γεγονός τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ἀπροσδόκητον, καθ' ὅσον ἡ κυβέρνησις τοῦ Δαρείου εἶχεν ἐπιδείξει πραότητα πρὸς τὴν ὑποταχθεῖσαν χώραν. Τότε λοιπὸν ἐδέησε νὰ γείνη χρῆσις μέρους τῆς συγκεκροτημένης στρατιᾶς χάριν τοῦ πολέμου ἐκείνου. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἢ κατὰ τῆς Ἑλλάδος στρατεία δὲν ἔμελλε νάνασταλῇ ἔνεκα τούτου τοῦ λόγου. Ἀπ' ἐναντίας δὲ μετὰ πολλῶ μείζονος ζήλου ἀνέλαβον τὴν διεξαγωγὴν ἀμφοτέρων τῶν πολέμων, καὶ ὁ Δαρεῖος ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ αὐτός. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη ἀντιπροσώπου αὐτοῦ ἐν τῷ βασιλείῳ· ἡ δὲ περίστασις αὕτη προεκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἔριν παρασκευάσασαν δεινὰς ὁδύνας εἰς τὸν γηραιὸν βασιλέα καὶ ἐπενεγκούσαν νέαν ἀναβολὴν τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ σχεδίων.

Αἰτία δὲ τῶν ἐρίδων τούτων ἦτο ὁ διπλοῦς τοῦ βασιλέως γάμος. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς θυγατρὸς τοῦ Γωθρύου, εἰς ὃν εἶπερ τινα καὶ ἄλλον ἐχρεώσται τὸ βασίλειον αὐτοῦ, εἶχε γεννήσει τὸν Ἄρτοβαζάνην καὶ δύο ἄλλους υἱούς, ἀπὸ δὲ τῆς Ἀτόσσης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Κύρου, εἶχεν υἱούς τέσσαρας, ὧν πρεσβύτατος ἦτο ὁ Ξέρξης. Κατὰ δὲ τὸ μηδοπερσικὸν δημόσιον δίκαιον ἡ ἀρχὴ περιήρχετο εἰς τὸν πρωτότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως. Ἄλλ' ἡ Ἀτοσσα ἰσχυρίζετο, ὅτι μόνον αὐτῆς τὰ τέκνα ἦσαν βασιλικοῦ γένους, τὰ δ' ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνα οὐδὲν εἶχον δικαίωμα ἐπὶ τοῦ θρόνου. Αἱ δὲ ἀξιώσεις τῆς βασιλίσσης, καθ' ἃς δι' αὐτῆς τὸ πρῶτον ἡ νεωτέρα δυναστεία ἀνεδείχθη ισότιμος πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν, ἐξήγειραν διαπάλην ὑπὲρ αὐτῆς καὶ κατ' αὐτῆς.

Μετὰ δὲ τὴν τέλος ἐπελθοῦσαν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου κατὰ τὴν θέλησιν τῆς Ἀτόσσης, ἐν ᾗ ἔμελλε νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ἐκστρατεία, ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἐξήκοντα καὶ τεσσάρων τὸ τριακοστὸν ἔκτον ἔτος τῆς ἀρχῆς. Ὁ Δαρεῖος εἶχεν ἀνορθώσει τὸ περσικὸν βασίλειον ἐκ τῆς βαθυτάτης πτώσεως· εἶχεν ἐπεκτείνει τὰ ὅρια αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τοῦ Ἰαξάρτου· εἶχεν ἀγάγει τὰ ὅπλα αὐτοῦ ἐν μὲν τῷ βορρᾷ μέχρι τοῦ Καυκάσου, ἐν δὲ τῇ Λιθύῃ μέχρι τῶν Σύρτεων, πέραν δὲ

τοῦ Ἑλληςπόντου μέχρι τοῦ Ἰστροῦ, καὶ μικροῦ δεῖν μετέβαλε τὸν Πόντον εἰς λεκάνην τοῦ περσικοῦ βασιλείου. Τὸ δὲ οὕτως ἐπεκταθὲν κράτος πρῶτος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βασιλεὺς εἶχε διαρρυθμίσει ὡς μέγα ὄλον, οἷον οὐδὲν τῶν βασιλείων τῆς Ἀσίας εἶχεν ὑπάρξει πρὸ αὐτοῦ. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα αὐτοῦ εἶχον ἐξερευνήσει τὰς ἀπωτάτας τῶν θαλασσῶν. Διέθετε δὲ τὸν πλοῦτον τριῶν ἡπείρων, τὴν ἀνδρείαν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, τὰς ναυτικὰς γνώσεις τῶν Φοινίκων, τὴν δεξιότητα καὶ ἀγχινοίαν τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἰώνων. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν ἠτύχησε νάπολαύσῃ τῆς δόξης ἣν ἀπέκτησεν ἐπαξίως, ἀλλ' ἀπέθανε μοιραίως πρὶν ἢ δαμάσῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ τιμωρήσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἐδασάνιζε δ' αὐτὸν μέχρι τοῦ θανάτου ἡ δυσθυμία ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ πάντων τῶν προκρίτων αὐτοῦ σχεδίων, ἐπὶ τῇ σκαιᾷ ἀχαριστίᾳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εὐνοηθέντων, ἐπὶ τῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν αὐλικῶν φατριῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἀχαλινώτῃ φιλαρχίᾳ τῆς συζύγου.

Τὸν ὄλον βίον τοῦ Δαρείου διαπνέει ὀξεῖά τις ἀντίθεσις. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ ἐκ φύσεως ἦτο ἥμιστα διατεθειμένος πρὸς ἐπιχείρησιν κατακτήσεων, ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἀκουσίως περιπλεκόμενον ὁσημέραι εἰς νέας καὶ μακρυνὰς ἐκστρατείας· εἰς αὐτὸν δ' ἐπεφυλάσσετο νὰ ἀρχίσῃ τοὺς πρὸς τοὺς Ἑλληνας πολέμους, ἐξ ὧν ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ὁ ὀλεθρος τῆς περσικῆς μοναρχίας, εἰ καὶ οὐδεὶς τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς ἐπέδειξε πλείονα στοργὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ πλείονα ἐκτίμησιν τῆς ἀληθοῦς παιδεύσεως. Ἑλληνες τεχνῖται, οἷος ὁ Φωκεὺς Τηλεφάνης, εἰργάσθησαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτοῦ¹. λέγεται δ' ὅτι εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ἐκλήθη ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος, ἀνὴρ ὅστις, περιελθὼν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι δημοκρατικὴν φατρίαν, ἦτο, ὡς εἰκὸς, ἐπωφελέ-

¹ Κατὰ τὸν *Πλίνιον* [Nat. Hist. XXXIV, 68] ὁ Τηλεφάνης se regum Xerxis atque Darii officinis dedit. Ἰδε καὶ K. Otf. Müller Kleine Deutsche Schriften Τόμ. Β' σ. 637. [Πρὸς H. Heuzéy [ἐν τῇ Revue politique τῆς 20 Νοεμβρίου 1886. Perrot-Chapiez Histoire de l'art. Τόμ. Ε' σ. 889]. Ἐν τοῖς ἑρμείοις τῶν Πασαργαδῶν διαγινώσκεται τελείως διαφθορὰ τῶν ἑλληνικῶν τύπων τῆς Ἰωνίας. Ἰδε Böttcher Die Tektonik der Hellenen Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 27.

στατος εἰς τὸν Δαρεῖον ὡς ἔμπειρος γνώστης τῶν κατὰ τὴν Ἰωνίαν¹. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἀκλόνητος αὐτοῦ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν Ἰστιάον καὶ τὸν Δημοκῆδην², ἡ μεγαλοφροσύνη ἣν ἐπέδειξε πρὸς Μητίοχον τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου, εἰς ὃν ἐδώρησεν οἶκον καὶ κτῆσιν³, ἡ πραότης πρὸς τοὺς Ἑρετριεῖς, οὓς μετώκισεν εἰς τὰ Ἀρδέρικκα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κισσίων⁴, ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν εὐγένειαν αἰσθημάτων ἐπισπωμένην πᾶσαν ἡμῶν τιμῇ.

Διεδέχθη δ' αὐτὸν Ξέρξης ὁ πορφυρογέννητος, ἀνὴρ ἐξαίρετον ἔχων τὸ κάλλος καὶ σύμφυτον τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς ὄψεως. Δὲν εἶχεν ὑποστῇ τὰς δοκιμασίας τοῦ πατρὸς, ὅστις εἶχεν αὐτὸς γείνει κύριος τοῦ θρόνου· ἀλλ' εἶχεν αὐξηθῇ ἐν τῇ χλιδῇ τῶν ἀνακτόρων, οὐδὲ παρώρμα αὐτὸν ἰδίος πολεμικὸς ζῆλος πρὸς ἐγκατάλειψιν τῶν κήπων τῶν Σούσων. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως μεγάλην συναίσθησιν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ κράτους καὶ δὲν ἦτο διατεθειμένος νᾶνεχθῇ οἰανδῆποτε μείωσιν αὐτῆς. Ἀλλως δ' ἐξώθει αὐτὸν ἡ μήτηρ, ἥτις εἶπερ ποτὲ ἐδέσποζεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Ἐξώθει δ' αὐτὸν τέλος καὶ ἡ φιλοδοξία τινῶν στρατηγῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Μαρδονίου, ὅστις οὐδαμῶς εἶχεν ἀποστῇ τοῦ ποθητοῦ ὀνείρου τῶν νεαρῶν αὐτοῦ χρόνων, τῆς ἰδρύσεως ὑπερποντίου περσικῆς σατραπείας ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλὰ δὲν ἔλειπεν ὅμως καὶ τώρα ἰσχυρὰ ἀντίθετος πατρία ἐνεργοῦσα φανερώς καὶ μετὰ θάρρους. Προίστατο δὲ αὐτῆς ὁ Ἀρτάβανος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου, ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἤδη εἶχεν ἐναντιωθῇ εἰς τὴν ἐπὶ τοὺς Σκύθας ἐκστρατείαν καὶ εἶχεν ἀποτρέψει ἅπ' αὐτῆς. Ἐκεῖνος ἦτο καὶ τώρα ἐν τῇ αὐλῇ ὁ ἀρχηγὸς τῶν

¹ Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν ἴδε Zeller Die Philosophie der Griechen Τόμ. Α' ἐκδ. 2' σ. 567 Bernays (Die heraklitischen Briefe σ. 13 κ. ἑ.), ὅστις ὑπεραμύνεται τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιστολῶν, δι' ὧν ὁ βασιλεὺς μεταπέμπεται τὸν φιλόσοφον, ἣν γνώμην ἀποκρούει ὁ Diels (Rheinisches Museum Τόμ. XXXI, σ. 33).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 236.

³ Ἡροδότου VI, 41.

⁴ Ἡροδότου VI 119, Πρὸλ. H. Heinze De rebus Eretriensium. Ἐν Γοττγγ. 1869 σ. 34.

σωφρόνων, οἵτινες οὐδὲν ἀγαθὸν προσεδόκων ἐκ τῆς ἐπὶ τοὺς Ἑλλήνας ἐκστρατείας. Μακρὸν δὲ χρόνον ἐταλαντεύετο ὁ μέγας βασιλεὺς, μετέωρον ἔχων τὴν γνώμην. Πολεμικαὶ διαταγαὶ ἐδίδοντο καὶ ἀνεκαλοῦντο, ἀλλὰ τέλος ὑπερίσχυσεν ἡ πολεμικὴ φατρία, ἡ φατρία τῶν φιλοδόξων, οἵτινες τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπραξίαν ἀπεκάλουν ἀφόρητον ὄνειδος καὶ κατώρθωσαν νὰ ἐλκύσωσι τὸν βασιλέα φενακίζοντες αὐτὸν διὰ τῆς ἐπαγγελίας εὐκόλων καὶ λαμπρῶν ἐπιτυχιῶν. Προσετίθεντο δὲ προκλήσεις προερχόμεναι ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος, ἣν ἀντεπροσώπευον ἐν Σούσοις ἄνδρες ἐπιφανεῖς, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Πεισιστράτου καὶ ὁ ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ διαπρέφας λόγιος Ὀνομάκριτος¹, ὅστις ἀνεγίνωσκεν εἰς ἐπήκοον τοῦ Δαρείου χρησμούς προαγγέλλοντας τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ἑλληςπόντου καὶ τοὺς ἄθλους τοῦ βασιλέως, ὁ ἔκπτωτος βασιλεὺς Δημάρατος, ὅστις εἶχεν ἤδη λάβει μέρος ἐνεργὸν κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν υἱῶν τοῦ Δαρείου ἔριν περὶ διαδοχῆς καὶ λέγεται συνεργήσας εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Ξέρξου λύσιν τῆς διαφορᾶς, τέλος δὲ πρέσβεις τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλευαδῶν. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ πόλεων εἶχον καταφύγει Ἕλληνες ἐξόριστοι εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, οἵτινες ἔπειτα ἠδυνήθησαν νὰ ἀναικονώσωσιν εἰς τὸν Ἡρόδοτον πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῆς στρατείας. Τούτων δ' ἀναφέρεται ὁ Ἀθηναῖος Δικαῖος, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοκύδους², τιμώμενος μέγਾਲως παρὰ τῶν Περσῶν, οἵτινες πάντοτ' ἐπίσταντο τὴν τέχνην νὰ προσλαμβάνωσιν Ἕλληνας στασιώτας ἐν τῷ ἀγῶνι καθ' Ἑλλήνων.

Οἱ δὲ Ἀλευάδαι ἦσαν πλούσιος οἶκος ἡγεμόνων, οἵτινες, καθ' ἃ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ἀνῆγον τὸ γένος εἰς τὸν Ἡρακλέα καὶ ἠδρευον παρὰ τὸν Πηνειόν. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν ἡ Θεσσαλία εἶχε τύχει κοινῶν θεσμῶν, ἰδίως δὲ κοινοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡδύναντο δὲ νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ἡγέτας τοῦ θεσσαλικοῦ ἔθνους, καὶ εἶχον ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴν αὐτῶν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος καλεῖ αὐτοὺς αὐτόχρημα βασιλεῖς τῆς

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 567.

² Ἡροδότου VIII, 65.

χώρας. Διετήρουν δ' ἐν Λαρίσῃ ἐκπρεπῇ αὐλὴν, καὶ ἔλαμπον διὰ τοῦ πλήθους τῶν δούλων, διὰ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ νικηφόρων ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἵππων, διὰ τῆς ἀπειρίας τῶν ποιμνίων. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐσπούδαζον περὶ τὴν ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῶν συνάθροισιν τῶν εὐφρεστάτων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες διεκήρυσσον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας τὴν δόξαν τοῦ οἴκου. Οὕτως ἰδίως Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ἐξύμνησε τὴν φιλοξενίαν τῶν Ἀλευαδῶν Ἀντιόχου καὶ Ἀλεύα.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη εὐτυχία δὲν ἤρκει εἰς τοὺς Ἀλευάδας. Τοῦτο μὲν παρὰ πάντα ταῦτα ἦσαν γένος εὐπατριδῶν, οἷα πολλὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι θεωροῦντα ἑαυτὰ ἰσότιμα ἐκείνων. Τοῦτο δ' ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ κινήσεις τοῦ δήμου καταπολεμοῦντος τὴν μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου δύναμιν τῶν δυναστευόντων οἰκῶν. Οἱ κίνδυνοι δ' ἐκείνοι παρώρμησαν τοὺς Ἀλευάδας νὰ μετέλθωσιν ἄλλην πολιτείαν, ἐπιδιώκοντες ἀπόλυτον καὶ κληρονομικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς χώρας. Διὰ τοῦτο δὲ προσεπέλασαν πρὸς τοὺς Πέρσας, ὅπως ἐκτελέσωσι τὰ σχέδια αὐτῶν διὰ περσικῆς βοηθείας. Οὕτω δὲ Θώραξ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεύα, ὁ φίλος τοῦ Πινδάρου, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐκουσίως προσχωρήσας εἰς τὸν Ξέρξην, καὶ δὴ ἔπραξε τοῦτο αὐθαιρέτως ἐπ' ὀνόματι τοῦ θεσσαλικοῦ λαοῦ. Ὑπεσχέθη δ' εἰς τὸν μέγαν βασιλέα πᾶσαν ὑποστήριξιν, ἂν ᾔθελε νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια τοῦ Μαρδονίου, καὶ οὕτως ὁ Ξέρξης, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ ἐν κἂν βῆμα, ἔβλεπεν ὑποτασσομένην εἰς ἑαυτὸν τὴν μεγίστην τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Ξέρξου νέαν καθυπόταξιν τῆς Αἰγύπτου ἐπελήφθη ὁ βασιλεὺς σοβαρῶς τῶν κατὰ τὴν στρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος· ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ πάλιν αἱ παρὰ τοῦ Δαρείου ἐπιχειρηθεῖσαι παρασκευαὶ ἐν μείζονι μέτρῳ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ὅλῳς νέῳ πνεύματι. Καὶ δὴ ἔμελλεν ἡ ἐπιχείρησις νὰ μὴ ἀποβῇ συνήθης τις ἐκστρατεία, ἀλλὰ πορεία θριαμβευτικὴ, ἐπιδείξις τῶν ἀνεξάντλητων δυνάμεων τῆς Ἀσίας. Μάτην ἀπέτρεπον οἱ σωφρονέστεροι, καὶ παρετήρουν, ὅτι μέχρι

τινὸς καὶ μόνον αὐξάνει σὺν τῷ πλήθει τῆς στρατιᾶς καὶ ἡ ἰσχύς αὐτῆς καὶ ὅτι τεράστιοι ἐξοπλισμοὶ καθιστάνουσιν ἐπὶ τέλους ἐπι-σφαλῇ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ τεράστιον αὐτὸ τοῦτο ἦτο ἐφ' ᾧ ἔχαιρε τὸ πνεῦμα τοῦ Ξέρξου. Ἐφιλοδόξει δὲ νὰ συγκροτήσῃ στρατιὰν οἷαν οὐδέποτε εἶχον ἶδει οἱ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλως δὲ τὰ σχέδια αὐτοῦ μετεωρίζοντο καὶ πολὺ ὑπερέκεινα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ συναίσθησις, ὅτι ἔμελλε νὰ εἴναι αὐτὸς ὁ ὠραιότατος καὶ εὐγενέστατος ἐν μέσῳ τῶν ἀπειροπληθῶν ἐκείνων στρατιῶν, ἦτο τὸ μέγιστον θέλγητρον τοῦ κενοδόξου ἡγεμόνος.

Οὕτω λοιπὸν οἱ ἄγγελοι τοῦ βασιλέως ἐτράπησαν ἐκ τῶν Σού-σων πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις, πρὸς τε τὸν Ἰστρον καὶ πρὸς τὸν Ἰνδὸν, πρὸς τε τὸν Ἰαξάρτην καὶ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Νείλου, πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Πόντου, τοῦ ἀραβικοῦ καὶ περσικοῦ κόλπου, τοῦ συριακοῦ καὶ τοῦ λιβυκοῦ πελάγους. Τὰ ὅπλαστᾶσια καὶ τὰ νεώρια ἤρχισαν δραστηρίως λειτουργοῦντα· κατεσκευάζοντο γέφυραι, ὁδοὶ καὶ ἀποκατεστάθησαν πάντα τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους μέσα τῆς ἐπικοινωνίας· ἐν πάσῃ δὲ χώρᾳ τοῦ εὐρέος βασιλείου ἐνηργεῖτο στρατολογία. Δύο δὲ ὅλα ἔτη διήρκεσαν αἱ παρασκευαί· κατὰ δὲ τὸ τρίτον ἤρχισε μετανά-στασις λαῶν συρρεόντων ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τῆς οἰκου-μένης, φύλων παμπληθῶν καὶ συμφύρτων διαφορωτάτας λαλούν-των γλώσσας καὶ ποικιλώτατα ἡμφιεσμένων.

Φέροντες ἐνδύματα ἐξ ἐρίων καὶ ἔχοντες δίστους καλαμίνας ἦλθον οἱ οἰκοῦντες παρὰ τὸν Ἰνδὸν καὶ εἰσώρμησαν εἰς τὰς χώρας τῶν Ἰρανίων λαῶν. Ὅλον τὸ Ἰράν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τοῦ γεωγραφικοῦ τούτου ἔρου προσῆλθεν ὑπὸ τὰ ὅπλα. Ἦρχισε δ' ἡ κίνησις πρῶτον ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ βορειοανατολικά χωρῶν, τῶν δι' ἐκτεταμένων ἐρήμων ἀποχωριζομένων ἀπωτάτων τοῦ βασιλείου μερῶν. Ἐκεῖ κατέβησαν ἀπὸ τῶν κλιτύων τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκά-σου οἱ Βάκτριοι, καὶ ἠγνόησαν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ὠξοῦ μετὰ τῶν Σακῶν, οἰκούντων πέραν τοῦ Ἰαξάρτου, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στρατιάν, ἧς ἡγεῖτο Ὑστάσπης ὁ υἱὸς τοῦ Δαρείου καὶ τῆς Ἀτόσ-

σης. Ἐκ δὲ τῶν κατωτέρων λεκανοπεδίων τοῦ Ὠξοῦ καὶ τοῦ Ἰαξάρτου, ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τῆς λίμνης τῆς νῦν καλουμένης τοῦ Ἀράλ ἦλθον οἱ Χοράσμιοι καὶ οἱ Σόγδοι, ὧν ἐν τῇ χώρᾳ ὁ Κύρος εἶχε κτίσει τὸ ἀκρότατον φρούριον τοῦ βασιλείου.

Ἐπειτα δὲ προσῆλθον οἱ λαοὶ οἱ ἐγγύτερον ἀπὸ νότου καὶ ἀπὸ βορρᾶ οἰκοῦντες περὶ τὸ κέντρον τῆς προσθίας Ἀσίας, τὴν χώραν τῶν Μήδων· καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ βορρᾶ ἦλθον οἱ ῥωμαλέοι ὀρεινοὶ λαοὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης, οἱ Ὑρκάνιοι καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν Πάρθοι, ὧν τὰς ὀρεινὰς διόδους διέρχεται ἡ ἐξ ἀνατολῶν διήκουσα ὁδός. Ἀπὸ δὲ τοῦ νότου προσέρρευσαν οἱ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες παρὰ τὰς ἐσχατίας τοῦ Ἰράν τὰς ἐπικλινεῖς πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἦσαν δὲ οὗτοι νῦν εἴπερ ποτὲ φιλοπόλεμοι ἅτε προϊστάμενοι τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ ἀποτελοῦντες τοὺς λογάδας τῆς ὑπερμεγέθους στρατιᾶς, οἱ Κίσιςιοι καὶ οἱ Πέρσαι· οἵτινες εἶχον σκευὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν Μήδων, ἤτοι τόξα, ἔιστους καὶ βραχέα ἐγχειρίδια, ἐξηρτημένα παρὰ τὸν δεξιὸν μηρὸν ἐκ τῆς ζώνης, ἔφερον δὲ ἀσπίδας πλεκτάς, χιτῶνας χειριδωτοὺς καὶ τιάρας ἀπαγεῖς. Διεκρίνοντο δὲ οἱ Πέρσαι τῶν ἄλλων στρατευομένων ἅτε ὄντες ὁ κυριαρχῶν λαός· καὶ ἔλαμπον μὲν ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ, ἤγον δὲ μεθ' ἑαυτῶν ἀμάξας, γυναῖκας καὶ πολλοὺς θεράποντας, καὶ εἶχον ἰδίους σκευοφόρους. Ἐπίκαιρον δὲ κέντρον τῆς ὅλης παρασκευῆς ἦσαν τὰ Σοῦσα, κείμενα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κισσιῶν ἐν τῇ αὐτῇ ἀποστάσει ἀπὸ τε τοῦ Ἑλληνισπότου, τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς βορειοτάτης τῶν καμπῶν τοῦ Ἰαξάρτου. Μετὰ δὲ τῶν Περσῶν ἠνώθησαν ἐξ ἀνατολῶν ἐλθόντες οἱ λαοὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸν μέσον κρίκον μεταξὺ τῆς Λιθύης καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας, τὰ μελάγχροα φύλα τῆς Γεδρωσίας, οἱ νησιῶται τῆς περσικῆς θαλάσσης, οἱ Ἀσιᾶται Αἰθίοπες, φέροντες σκευὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν γειτόνων Ἰνδῶν· καὶ δὴ εἶχον προμετωπίδια ἵππων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὧν αἱ χαίται προεξεῖχον δίκην λοφίως.

Τὰ δὲ ἠνωμένα φύλα τοῦ Ἰράν, τοῦ Τουράν καὶ τῆς Ἰνδικῆς

ἅμα τῇ καταβάσει ἀπὸ τῶν πυλῶν τοῦ Ζάγγρου ὄρους εὗρον τὰς παραποταμίας χώρας τοῦ Τίγριδος καὶ τοῦ Εὐφράτου πανόπλους. Τούτων αἱ στρατιαὶ τῆς ἀρχαίας Νινευὶ ἀνεγνωρίζοντο ἀπὸ τῶν περιτέχνων χαλκῶν κρανῶν καὶ τῶν διὰ σιδήρου τετυλωμένων ξυλίνων ῥοπάλων. Ἀπὸ δὲ τοῦ νότου ἦλθον εἰς τὴν Μεσοποταμίαν οἱ ἐπίκουροι λαοὶ τῆς Ἀραβίας, ἥτις, καίπερ μὴ οὖσα φόρου ὑποτελὴς, ἀπέστειλεν ἐκ τῶν ἐρήμων αὐτῆς πυκνὰ στίφη τοξοτῶν. Ἐκ δὲ τῆς φοινικοτρόφου Ἀφρικῆς ἦλθον οἱ Αἰθίοπες φέροντες δοράς παρδάλεων καὶ λεόντων καὶ κραθαίνοντες ἀκόντια φέροντα ἀντὶ λόγχης κέρας δορκάδος. Ἀπὸ δὲ τῆς ἀπωτάτης Δύσεως ἔφθασαν οἱ Λίβυες ἔχοντες σκευὴν σκυτίνην καὶ κρατοῦντες ἀκόντια ἐπικεκαυμένα διὰ πυρὸς χάριν αὐξήσεως τῆς σκληρότητος αὐτῶν.

Ἀπὸ δὲ τοῦ Εὐφράτου ἀνέβησαν τὰ πλήθη τῶν στρατιῶν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ εἰς τὰ πετρώδη ὄρη τῆς Καππαδοκίας. Ἐκεῖ δὲ προσεπῆλθον ἐξ ἐνὸς μὲν οἱ λαοὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τᾶγρια φῦλα τοῦ Καυκάσου, ἐξ ἐτέρου δὲ οἱ ποικίλοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὧν τινες, ὡς οἱ Παφλαγόνες, οἱ Καππαδόκαι καὶ ἰδίως οἱ Φρύγες, ἔφερον ὀπλισμὸν ὅμοιον πρὸς τὸν τῆς ἀρμενικῆς στρατιᾶς, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι, οἱ δυτικώτεροι, πρὸ πάντων δὲ οἱ Λυδοὶ, ὁμοιάζον σχεδὸν πρὸς Ἑλλήνας στρατιώτας.

Τὰ καππαδοκικὰ Κρίταλλα ὑπῆρξαν ἡ πόλις ἐν ἣ ἠθροίσθησαν ἅπασαι αἱ πολυπληθεῖς στρατιαί. Ἐκεῖ δ' ἐπεφάνη αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ὅπως μετὰ τῶν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπιλέκτων στρατιωτῶν προηγηθῇ τῆς λοιπῆς στρατιᾶς, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν διὰ τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας εἰς τὰς Σάρδεεις, ἐνθα ἔφθασε τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 π. Χ. (Ὁλυμπ., 74, 4), μέλλων νὰ παραχειμάρῃ. Ἐκεῖ δ' εὕρισκετο κατὰ τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ ἐκεῖθεν ἔμελλε νὰ γνωσθῇ εἰς τοὺς ὑπερποντίους λαοὺς τὸ μέγεθος τῶν δυνάμεων αὐτοῦ· ἐκεῖθεν δ' ἀπεστάλησαν οἱ κήρυκες οἱ ζητοῦντες γῆν καὶ ὕδωρ. Τὸν δὲ ὄλον ἀριθμὸν τῆς ἀσιατικῆς στρατιᾶς τῆς ἐνταῦθα ἀθροισθείσης δυνάμεθα νὰ ὑπο-

λογίσωμεν κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Κτησίου εἰς ὀκτακοσίας περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν δὲ τοῦτον πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὀγδοήκοντα χιλιάδας ἱππέων ἐκ Περσίας, Μηδίας, Κισσίας, Ἰνδικῆς, Βακτριανῆς καὶ Λιθύης, πλήθος πολεμικῶν ἀρμάτων συρομένων τοῦτο μὲν ὑπὸ ἵππων, τοῦτο δὲ ὑπὸ ἀγρίων ὄνων ἐκ τῆς Ἰνδικῆς, τέλος δὲ καμήλους μετ' ἀναβατῶν¹.

Ἀνάλογον δὲ πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ

¹ Ὁ ἡπειρωτικὸς στρατὸς τῶν Περσῶν ἀνήρχετο κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον* (VII, 60) εἰς 1700000 ἀνδρῶν. Εἰς τοὺτους πρέπει νὰ προστεθῶσι τὰ πληρώματα καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ στρατολογηθέντες ἄνδρες, μεθ' ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναδιδάσκεται εἰς 2641610 (*Ἡρόδοτος* VII, 185). Ἀλλ' ὁ *Ἡρόδοτος* (VII, 186) θεωρεῖ ἰσάριθμον τὴν εἰς τὸν στρατὸν ἐπομένην θεραπείαν καὶ τοὺς ἐν ταῖς σιταγωγαῖς πλοῖσις, καὶ ἐπιφέρει· τοὺς τοὺς τῶν μαχίμων ἀνδρῶν οὐ δοκέω εἶναι ἐλάσσονας, ἀλλὰ πλεῖνας. Καὶ δὴ σφεας ποιεῖω ἴσους ἐκείνοισι εἶναι, καὶ οὔτε πλεῖνας οὔτε ἐλάσσονας οὐδέν· ἐξισούμενοι δὲ οὗτοι τῇ μαχίμῳ ἐκπληροῦσι τὰς ἴσας μυριάδας ἐκείνησι. Οὕτω πεντακοσίας τε μυριάδας καὶ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ καὶ χιλιάδας τρεῖς καὶ ἑκατοντάδας δύο καὶ δεκάδας δύο ἀνδρῶν ἤγαγε Ξέρξης ὁ Δαρείου μέχρι Σηπιάδος καὶ Θερμοπυλείων. (= 5283220). Πολλὴ κατώτερα εἶνε ὁ ἀριθμὸς οὗς παρέχουσιν ὁ *Κτησίας* (Περσ. 23: 800000, ὁ *Ἐφορος* (παρὰ *Διοδώρῳ* τῷ *Σικελιώτῃ* XI, 3, 7: 800000 ὁ *Ἰσοκράτης* (*Ἀρχιδ.* 100. Παναθ. 49: 700000), ὁ *Κορνήλιος Νέπω*ς (Themist. 2: 700000 πεζῶν καὶ 400000 ἱππέων), ὁ *Ἰουστίνος* (II, 10, 8: 700000 de regno καὶ 800000 de auxiliis). Οὐδεὶς δὲ τῶν νεωτέρων ἀποδέχεται τοὺς υπερβολικὰς ἀριθμοὺς τοῦ Ἡροδοτου, οἱ δὲ πλείστοι συμφωνοῦσι πρὸς τοὺς μετριοτέρους ἀριθμοὺς τῶν λοιπῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἰδε *Grote* (A history of Greece ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 380 κ. ἑ. Γερμ. μεταφρ. ἐκδ. 5' Τόμ. Γ' σ. 50 κ. ἑ.), *Wecklein* Über die Tradition der Perserkriege σ. 43 κ. ἑ. Ὁ *Duncker* (Geschichte des Alterthums ἐκδ. 1882 Τόμ. Ζ' σ. 206 σημ. 1) ἀποδέχεται πεζοὺς μὲν καὶ ἱππεῖς ὁμοῦ 800000, θεραπείαν δὲ τὸ πολὺ 200000 καὶ πληρώματα 250000, εἰς οὗς προσθέτει 80000 ἐπικούρους ἐκ Θράκης καὶ Μακεδονίας· ὁ *Busolt* (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 143) 700-800000, ὁ *Beloch* (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 368 σημ. 3) εὐρίσκει υπερβολικὸν καὶ αὐτὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησίου παρεχόμενον ἀριθμὸν 800000 ἀνδρῶν. Ὁ δὲ *Delbrück* (Perserkriege und Burgunderkriege σ. 164), ἐξετάζων τὰς δυσχερεῖας τῆς διατροφῆς καὶ τὴν ἔκτασιν ἣν καταλαμβάνουσιν ἐν πορείᾳ μεγάλαι στρατιαί, υποδιάζει τὸ ὅλον τῶν μαχίμων εἰς 45-55000, τὴν δὲ θεραπείαν εἰς 100-200000, οὗς ἀριθμοὺς εὐρίσκουσιν ὑπεράγαν μικροὺς ὅτε *Holm* (Geschichte Griechenlands Τόμ. Β' σ. 68 σημ. 2) καὶ ὁ *Beloch* (ἐνθ. ἀν. σ. 369, σημ. 1). Τέλος ὁ *Welzhofer* (οὗ τὰς περὶ τῶν περσικῶν πολέμων μονογραφίας ἴδε ἐν *Neue Jahrbücher für Philologie*. Τόμ. CXLV σ. 145 κ. ἑ. 657 κ. ἑ. 729 κ. ἑ.) τὴν μὲν ὅλην ἡπειρωτικὴν στρατιάν ἀποδέχεται συνισταμένην ἐξ 150000, τὰ δὲ πλοῖα ὑπὲρ τὰ τετρακόσια].

ἦτο καὶ τῶν πλοίων τὸ πλῆθος. Τὸν δὲ πυρῆνα τοῦ στόλου ἀπετέλουσαν οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Σύροι, ἔπειτα δ' οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Κύπριοι, οἱ παραθαλάσσιοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῆς Κιλικίας μέχρι τῆς Αἰολίδος, οἱ παρὰ τὸν Πόντον οἰκοῦντες καὶ οἱ νησιῶται. Ἀπετελεῖτο δὲ ὁ ὅλος στόλος ἐκ χιλίων διακοσίων [ἐπτὰ] τριήρων. Συμπεριλαμβανομένων δὲ τῶν φορτηγίδων καὶ μικρότερων πλοίων, ἀνῆρχετο τὸ ὅλον πλῆθος εἰς τρις χίλια μέχρι τετρακισχιλίων σκάφη, ἅτινα συνηθροίσθησαν παρὰ τὴν Κύμην καὶ τὴν Φώκαιαν. Ἐκάστη δὲ τριήρης εἶχεν ἑκατὸν πεντήκοντα ἐρέτας· πλὴν δὲ τοῦ ἰδίου πληρώματος χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἐπέβαινον καὶ Πέρσαι ἐπιβάται.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον συνετελοῦντο ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἡπείρῳ αἱ παρασκευαὶ αὐταὶ καὶ πορεῖαι, ἐκτὸς αὐτῆς ἐλαμβάνετο φροντίς περὶ τριῶν τινῶν πραγμάτων μεγάλου λόγου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἦτο ἡ κατασκευὴ ἀποθηκῶν ἀναγκαιοτάτων εἰς τὸ στράτευμα, ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ εἰς αὐτὸ καθ' ὁδὸν παροχὴ ἐπαρκῶν ἐπιτηδείων. Αἰσθητοτάτη δὲ ἦτο ἡ ἀνάγκη τοιαύτης μερίμνης μάλιστα κατὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης, ἐν οἷς ἥκιστα ἡδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν ἀπὸ τῶν πόρων αὐτῆς τῆς χώρας καὶ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τῶν ἐγκατοίκων. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν διετάχθησαν παμπληθεῖς Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ναύκληροι, ὅπως μεταγάγωσιν εἰς τὴν Θράκην μεγίστας προμηθείας σιτίων καὶ χόρτου διὰ τὰ ὑποζύγια, συλλεγέντων κατὰ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Νείλου καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Καὶ ἡ μὲν μεγίστη ἀποθήκη ἰσχύθη κατὰ τὴν Λευκὴν ἀκτὴν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, πλὴν δ' αὐτῆς ὅμοιαι ἀποθήκαι κατεσκευάσθησαν ἐν Τυροδίῳ παρὰ τὴν Προποντίδα, παρὰ τὸν Δορίσκον πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἑβρου, παρὰ τὴν Ἡϊόνα ἐγγὺς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρυμόνος καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, πιθανῶς παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμόν.

Τὸ δεύτερον δὲ τῶν ληφθέντων μέτρων ἦτο ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλήσποντου, ὅπως διαβιβασθῇ μὲν ἡ στρατιὰ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπείρον ἀβρόχοις ποσὶν ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ, χωρὶς νὰ εἶνε

ἐκτεθειμένη εἰς τὸν ἔλεον τῶν ἀνέμων καὶ τῶν χειμῶνων, οἰοῖται δὲ δεσμευθῆναι ἢ ἀντιπέραν γῆν πρὸς τὴν κυριαρχοῦσαν ἡπειρον δίκην προθύρου τινὸς τῆς Ἀσίας. Ἡ δὲ γέφυρα δὲν ἐπήχθη παρὰ τὰ φρούρια τῶν Δαρδανελλίων, ἔνθα νῦν γίνεται συνήθως ὁ ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διάπλους, ἀλλ' ἐνδότερον πρὸς τὴν Προποντίδα ἐκεῖ ἔνθα τὰ ὑψώματα τῆς Ἀβύδου ἀπέχον ἀπὸ τῆς θινὸς τῆς Σηστοῦ ἐπτὰ μόνον στάδια¹, καὶ ἔνθα ἐξ ἐκατέρου μέρους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μᾶλλον ἀποκρήμνου ἄκρου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, ὑπάρχουσι κοιλάδες πρόσφοροι πρὸς διευκόλυνσιν τῆς πορείας τῆς στρατιᾶς. Κατεσκευάσθη δὲ ἡ ἐκ πλοίων γέφυρα διπλῇ, ὅπως αἱ στρατιαὶ διαβῶσι ταχύτερον καὶ ἄνευ κωλύματος.

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὰ δύο ἐκεῖνα μέτρα διωρύχθη ὁ ἰσθμὸς ὁ συνενῶν τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀθω πρὸς τὴν ἡπειρον, ὅπως προφυλαχθῇ ὁ στόλος ἀπὸ συμφορᾶς ὁμοίας πρὸς τὴν πλήξασαν τὸν Μαρδόνιον πρὸ δώδεκα ἐτῶν².

Ὅτε δὲ ἀνηγγέλθη εἰς τὸ γενικὸν ἀρχηγεῖον ἡ ἀποπεράτωσις

¹ Σήμερον τὸ εὖρος τοῦ πορθμοῦ εἶνε ἀπανταχοῦ μεγαλειότερον.

² [Ἡροδότου VII, 21, 122]. Κατὰ τὸν Στράβωνα (VII, σ. 331) Δημήτριος δ' ὁ Σκῆψιος οὐκ οἶεται πλευσθῆναι τὴν διώρυγαν ταύτην· μέχρι μὲν γὰρ δέκα σταδίων εὐγείων καὶ ὀρυκτὴν εἶναι, διωρυγῆσθαι δ' ἐπὶ πλάτος πλεθριαῖον, εἶθ' ὀψηλὸν εἶναι πλαταμῶνα σταδίων σχεδόν τι τὸ μῆκος, ὅσον οὐκ ἐνδὸν ἐκλατομηθῆναι δι' ὄλου μέχρι θαλάσσης· εἰ δὲ καὶ μέχρι θεῦρο, οὐ γὰρ κατὰ βυθοῦ ὥστε πᾶσαν γενέσθαι πλωτόν. Τὸ διώρυγμα ἀναφέρει ἄλλως καὶ ὁ Θουκυδίδης (IV, 109). Πάντως δὲ ὁ πόρος περιέπεσεν εἰς ἀχρησίαν βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν διόρυξιν. [Τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διορύξεως ἡ τοῦλάχιστον τὸν διάπλου αὐτῆς θεωρεῖ μὲν πλάσμα τῶν φιλοψευδῶν Ἑλλήνων ὁ *Τουδενάλιος* (Satir. X, 173), διαμφισβητοῦσι δὲ πολλοὶ τῶν νεωτέρων, ἐν οἷς ὁ Niebuhr (Vorträge über alte Geschichte Τόμ. Α' σ. 403), ὁ Stein (ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ *Ἡροδότου* VII, 24) καὶ ὁ Wecklein (Über die Tradition der Perserkriege σ. 20), πρὸς οὓς ἀντεπεξέρχεται ὁ Hauvette (Hérodote historien des guerres médiques σ. 291 κ. ἑ.), ἀναφερόμενος εἰς τὰ καὶ σήμερον σωζόμενα λείψανα τῆς διώρυγος, περὶ ὧν ἴδου [Choiseul-Gouffier Voyage en Grèce Τόμ. Β' σ. 138 κ. ἑ.] Cousinéry (Voyage en Macédoine) Τόμ. Β' σ. 153, [Leake Travels in Northern Greece Τόμ. I' σ. 24, 125 καὶ London Geographical Journal Τόμ. VIII, σ. 61 κ. ἑ.]. Καλοῦσι δ' ἔτι καὶ σήμερον τὸν ἰσθμὸν οἱ περίοικοι Πρόβλακα (προβάλακα)]. Τὴν δ' ἐπιστάσιαν τῶν ἔργων τῆς διορύξεως εἶχε καθ' *Ἡρόδοτον* (VII, 117) ὁ Ἀρταχαιῆς. Πρὸς Diels (Hermes Τόμ. XXII, σ. 424).

τῶν τριῶν ἐκείνων μεγάλων ἔργων, ἔδωκεν ὁ μέγας βασιλεὺς τὴν διαταγὴν τῆς ἐκ τῶν Σάρδεων ἐκκινήσεως. Ἐφαίνεται δὲ, ὅτι εἶχον ἤδη παρακάμψει τὰς μεγίστας τῶν δυσχερειῶν. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκινήσεως ἔφθασεν ἄγγελμα δυσάρεστον διαψεύσαν τὰς χρηστὰς ἐκείνας προσδοκίας. Χειμῶν αἰφνιδίως ἐπιγενόμενος εἶχεν ἀναταράξει τὸν Ἑλλήσποντον καὶ καταστρέφει ἐντὸς ὀλίγων ὥρων τὰς μετ' ἄρρητων μόχθων συντελεσθείσας γεφύρας. Ἡ δὲ ἀγγελία αὕτη κατέστησεν ἑξαλλον ὑπ' ὀργῆς τὸν βασιλέα· οὐδ' ἠθέλεε καὶ νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ τι ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀντιτιθέμενον εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ· πᾶσαν δ' ἀποτυχίαν ἐθεώρει ἀνίερων ἀντίστασιν κατὰ τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἔγκλημα ἄξιον φρικτῆς τιμωρίας. Διὸ τῶν μὲν ἐπιστατησάντων εἰς τὴν ζευξίν τῶν γεφυρῶν ἀπετμήθησαν αἱ κεφαλαί, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ἐδέησε νὰ τιμωρηθῶσιν ἐπὶ τῷ ἀπαυθαδισμῷ αὐτῶν. Τοῦλάχιστον οἱ Ἕλληνες ἐθρύλουν ἀπανταχοῦ, ὅτι ὁ Ξέρξης διέταξε νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλήσποντον καὶ κατὰ δύσωσιν εἰς τὸ πέλαγος ἀλύσεις πρὸς ἔνδειξιν, ὅτι καὶ ὁ Ἑλλήσποντος ἦτο δοῦλος τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὥφειλε καὶ αὐτὸς νὰ ὑπηρετῇ αὐτὸν ἀκουσίως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐναγῶς ἐνετείλατο νὰ τοξευθῶσιν ἀραὶ κατὰ τοῦ πικροῦ ὕδατος¹.

¹ Ἡ αὐξησης τῆς ὑπερβολῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ παραδόσει (*Ἡροδότου* VII, 35) ἀπὸ τῆς μαστιγώσεως τοῦ Ἑλλήσποντου μέχρι τῆς ὑπὸ στιγέων διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου τιμωρίας καθιστάνει τὴν ὅλην διήγησιν λίαν ὑποπτον. Αἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Grote [*A history of Greece* ἐκδ. 1869 Τόμ. Δ' σ. 360 Γερμ. μεταφρ. [ἐκδ. 6'. Τόμ. Γ' σ. 15] ἐπαγόμεναι ἀναλογίαι ἐξηγοῦσι κυρίως μόνον τὴν γίνεσιν τοιούτων διηγήσεων, ἀλλὰ ὅσον χρησιμεύουσιν εἰς στήριξιν τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Οἱ Ἕλληνες, ἅτε θεωροῦντες ἤδη αὐτὴν τὴν ζευξίν τῆς γεφύρας καθ' ἑαυτὴν ὡς δέσμευσιν, ἡδύνατο εὐκόλως νὰ ἐπιδεινώσωσι διὰ τῆς φαντασίας αὐτῶν ἔτι μᾶλλον τὴν εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτῶν ἀντιστρατευομένην δεσποτικὴν βίαν τὴν ἐπιδληθείσαν εἰς τὴν φύσιν. Πρὸς Κ. Otf. Müller *Kleine Deutsche Schriften* Τόμ. Β', σ. 77. [*O Spiegel Eranische Alterthumskunde* Τόμ. Β' σ. 191, σημ. 1 θεωρεῖ τὴν μὲν διὰ τῶν στιγέων τιμωρίαν πλάσμα ἑλληνικὸν κατ' ἀναλογίαν τῆς διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου στιγέως τῶν δούλων, περὶ δὲ τῆς μαστιγώσεως φραεῖ, ὅτι ὑπὸ τύπον ἀνακριθεῖ διασώζει εἰς ἡμᾶς τὴν παράδοσιν γεγονὸς ἀληθές, ἦτοι τὰς ἱερὰς τελετὰς τῶν μάγων, φερόντων τὴν βάρβαν αὐτῶν καὶ κατευναζόντων τὸ ὕγρὸν στοιχεῖον. *Ide* καὶ Wecklein *Über die Tradition der Perserkriege* σ. 19 κ. ἑ. Hauvette *Hérodote* σ. 298].

Ἐπειτα δὲ ἀνετέθη ἡ ἀνανέωσις τῶν γεφυρῶν εἰς ἄλλους ἀρχιτέκτονας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κάλῳ οὐς εἶχον ἐντείνει ἀπὸ ἀκτῆς εἰς ἀκτὴν εἶχον ὑπάρξει, ὡς ἐφρόνουν, πολὺ ἀδύνατοι, συνέπλεξαν ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τῶν σχοινίων, τὰ τε ἐκ παπύρου τὰ ποιηθέντα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὰ ἰσχυρότερα ἐκ βύβλου, ἔργον Φοινίκων ἐργατῶν. Διὰ δὲ μεγάλων ξυλίνων μηχανημάτων [καλουμένων ὄνων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου], στηθέντων κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἀκτὰς, κατέτειναν τοὺς κάλως ἄνωθεν τῶν πλοίων, ἅτινα, στερεούμενα ὑπὸ ἀγκυρῶν περιμήκων, ἦσαν συντεθειμένα καὶ ἀπετέλουν διπλὴν γραμμὴν. Καὶ ἡ μὲν ἑτέρα αὐτῶν ἔκειτο πρὸς τὴν Προποντίδα καὶ συνίστατο ἐκ πλοίων τριακοσίων ἐξήκοντα, ἡ δ' ἑτέρα, ἡ πρὸς δυσμὰς κειμένη, ἐκ πλοίων τριακοσίων δέκα καὶ τεσσαρῶν. Ὑπερθεν δὲ τῶν πλοίων ἐτέθησαν ἱκρία σανίδων, ἅτινα μετεβλήθησαν οἰονεῖ εἰς λεωφόρον, ἐπιφορηθέντος χύματος ὅπερ ἐστοιβάχθη. Τέλος δὲ ὠρθώθησαν ἀμφοτέρωθεν τῆς ὁδοῦ ξύλινοι φραγμοὶ, ἵνα μὴ φοβῶνται τὰ ὑποζύγια καὶ οἱ ἵπποι ὑπερορῶντες τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν διάβασιν. Εἶχον δ' αἱ γέφυραι καὶ διέκπλουν οὕτως, ὥστε νὰ εἴνε δυνατὴ ἡ δι' αὐτῶν διάβασις μικροτέρων τοῦλάχιστον πλοίων. Ἦτο δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαῖον καθ' ὅσον ὑπῆρχεν ἡ πρόθεσις νὰ διατηρηθῶσιν αἱ γέφυραι ἐν ἐνεργείᾳ ἐπὶ μακρόν¹.

Οὕτω τὸ γιγάντειον ἔργον κατωρθώθη τὸ δευτέρον ἤδη ἀσφαλέςτερον καὶ διαρκέστερον ἢ τὸ πρῶτον. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὁ μέγας βασιλεὺς καταλίπη τὴν Ἀσίαν, ἐπῆλθον θεομηναίαι ἐφ' αἷς παρ' οὐδενὸς ὀνητοῦ ἠδύναντο νὰ ζητηθῶσιν εὐθύναι. Κεραυνοὶ μὲν ἐπεισέπεσον ἀπὸ τῆς Ἰδης, ἐν ᾧ ἡ στρατιὰ διήρχετο διὰ τῆς τρωικῆς χώρας, τοῦ δὲ Σκαμάνδρου ἐπέλιπε τὸ ρεῖθρον, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ὑπόμνησις καὶ κακὸν προμήνυμα τῆς λειψυδρίας ὑφ' ἧς ἔμελλε νὰ ταλαιπωρηθῇ ὁ στρατὸς ἐν χώραις ἀνύδροις. Τέλος δ' ἔφθασαν εἰς

¹ Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐγένεεν ἡ ζεύξις τῆς γεφύρας εἶνε [παρὰ τὴν λεπτομερεῆ περιγραφὴν τοῦ Ἡροδότου VII 36] αἰνιγματώδης. [Διὰ μακρῶν πραγματεύεται τὰ κατὰ τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ἑλληνιστοῦ τοῦ Hauvette ἐνθ' ἀν. σ. 293 κ. εἰ].

τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ συγχρόνως εἶδον τὸν στόλον προσπλέοντα ἐκ τῆς Ἰωνίας καὶ καλύπτοντα διὰ τῶν ιστίων αὐτοῦ τὸν πορθμόν.

Καὶ πρῶτον μὲν ὁ Ξέρξης παρέστη ἐν Ἀβύδῳ ἀπὸ προεξέδρας λίθου λευκοῦ, κατασκευασθείσης ἐπίτηδες ἐπὶ κολωνοῦ, εἰς τὸ θέαμα ἀμίλλης καὶ πλαστῆς μάχης τῶν πλοίων. Ἐπειτα δ' ἐξέπεμψεν οἴκοι τὸν θεῖον Ἀρτάβανον, ὃν κατέστησε διοικητὴν τοῦ οἴκου αὐτοῦ καὶ κυβερνήτην τοῦ βασιλείου, καὶ ἤρξατο ἡ πορεία, δι' ἧς ἐν ἑπτὰ ἡμέραις διεβιβάσθησαν οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ δὲ στόλος κατέπλευσε τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ συνηντήθη μετὰ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς πάλιν παρὰ τὸν Δορίσκον ἐν τῇ εὐρείᾳ κοιλάδι τοῦ Ἑβρου, ἔνθα ἔκειτο τεῖχος μετὰ περσικῆς φρουρᾶς. Ἐκεῖ δ' ἐν τοῖς συνόροις τῶν χωρῶν ὧν ἐκυριάρχει ἐπῆλθεν εἰς τὸν Ξέρξην ἡ ὄρεξις νὰ ἐπιδείξῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν λαμπρότητα, λαμβάνων καὶ αὐτὸς ἔννοιαν αὐτῆς. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν γῆν, ἐπεχειρήθη δὲ ἀρίθμησης τῆς ὅλης στρατιᾶς. Ἐπειτα στρατός τε καὶ στόλος προεχώρησαν πλησίον ἀλλήλων μέχρι τοῦ ὄρους Ἄθω. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα διεπεραιώθησαν βραδέως ἐρέσσοντα διὰ τοῦ πορθμοῦ, καὶ περιέπλευσαν ἔπειτα τὰς δύο ἄλλας χερσονησοειδεῖς γλώσσας τῆς Χαλκιδικῆς· ὁ δὲ πεζικὸς στρατὸς ἐπορεύθη κατ' εὐθείαν διὰ τῶν ῥάχων τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου. Ἐν τῇ γωνίᾳ δὲ αὐτῆς συνηντήθησαν τὰ δύο τμήματα τῆς στρατιᾶς.

Ἦδη εἶχον διαβῆ τὸ κινδυνωδέστατον μέρος τῆς ὁδοῦ χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐχθρική ἐπιδρομή παρὰ τῶν ὀρεσιβίων λαῶν. Τὰς δὲ παμμεγίστας δαπάνας τῆς συντηρήσεως τῆς στρατιᾶς εἶχον ἐκουσίως ἀναλάβει αἱ παράλιοι πόλεις· ἐν δὲ τοῖς ὠρισμένοις τόποις ἔνθα κατηυλίζοντο εὕρισκον παρεσκευασμένα σιτία καὶ ἄλφριτα, σιτευτὰ κτήνη καὶ πτηνὰ, καταγώγια καὶ σκηνάς. Τέλος δὲ ἡ μὲν ἡπειρωτικὴ στρατιὰ ἐνισχύθη διὰ τῆς προσελεύσεως τῶν Παιόνων καὶ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ στόλος διὰ πλοίων τῶν παραλίων πόλεων τῆς Θράκης συμπαρακολουθησάντων.

Ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς Θέρμης ὁ θεατὴς ἐποπτεύει τὰ ὄρη τῆς

Ἑλλάδος. Ἐκεῖθεν δὲ εἶδε καὶ ὁ Ξέρξης τὸ πρῶτον τὴν ἐχθρικὴν χώραν ἐνώπιον αὐτοῦ δίκην περιφράγματος ὑπὸ φυσικῶν προτειχισμάτων πάντοθεν ἀποκλειομένου καὶ προστατευομένου. Εἶδε τὴν μεγαλοπρεπῆ κάτοψιν τοῦ Ὀλύμπου προεκβάλλοντος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ κλείοντος τὴν πρόσοδον πρὸς τὰς νοτίους χώρας. Ἐν ᾧ δ' ἐν τοῖς ὄρεσι βορειότερον ἡσυχολοῦντο ἀνοίγοντες τὰς ὁδοὺς δι' ὧν ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἡ στρατιὰ, ἐκεῖνος ἔσπευσε μετὰ περιεργείας πρὸ τῶν ἄλλων ἐπὶ σιδονίας ταχυπλοούσης νηὸς, ὅπως ἐπισκεφθῇ τὴν περιώνυμον κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ἐν ἣ μεταξὺ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὀσσης, ὑπὸ ὀρθίων βράχων περικλειόμενος, ῥέει ἐλικοειδῶς ὁ Πηνειὸς, ὁ μόνος ποταμὸς δι' οὗ ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τὰ ὕδατα τῆς μεγάλης θησσαλικῆς μεσογαίας. Ἐκεῖ ἦτο ἡ πόλις ἡδὴ πρὸ τοῦ πυλῶνος τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ ἦτο πρὸ ἐλίγων ἐβδομάδων εἶχον στρατοπεδεύσει δεκακισχίλιοι πάγχυαλοι ἄνδρες ἐλθόντες, ὅπως παρὰ τὰ πρόθυρα τῆς χώρας τῶν Ἀμφικτυόνων ἀντιμετρηθῶσι πρὸς τοὺς πολεμίους ἐπιδρομεῖς. Ἀλλὰ τῶρα ὅλος ὁ χώρος ἦτο κενὸς, αἱ πύλαι ἀνοικταί, τὰ χωρία ἐγκαταλελειμμένα, τὰ ποιμνία εἶχον φυγαδευθῇ. Ποῦ ἦσαν οἱ Ἕλληνες; Πῶς εἶχον παρασκευασθῇ νὰ ὑποδεχθῶσι τὰ πειροπληθῆ στίφη τὰ ἐφορμῶντα κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, τὴν ὅλην δύναμιν τῆς Ἀσίας, ἥτις ἐκ περισσοῦ, καθ' ὅσον προεχώρει ἐγγύτερον, προσελάμβανεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς δυνάμεις ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα; Καὶ πράγματι αὕτη ἡ ἐκστρατεία δὲν κατηρθύνετο κατὰ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ὥς ἡ πρὸ δέκα ἔτων γενομένη, ἀλλὰ κατὰ πάντων τῶν φύλων καὶ κατὰ πασῶν τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος.

Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦτο εἴπερ ποτὲ ἱκανὴ νάντιστῇ εἰς ἐχθρικὴν ἐπίθεσιν, ἐπειδὴ βεβαίως οὐδέποτε μᾶλλον ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἢ μὲν χώρα ὑπῆρξε πολυανθρωποτέρα, ὁ δὲ λαὸς αὐτὸς εὐ-

τονώτερος, ἀνδρειότερος καὶ ὑγιέστερος. Ἡ ἑκτακτος καὶ δραστηρία κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας κτίσις ἀποικιῶν οὐδαμῶς εἶχεν ἐξασθενήσει τὰς μητροπόλεις· ἀπ' ἐναντίας δ' εἶχε προκαλέσει εὐημερίαν καὶ πλοῦτον. Πράγματι δι' αὐτῶν εἶχεν αὐξηθῇ μεγάλως τὸ φρόνημα τοῦ ἔθνους, καὶ ἡσθάνετο ἑαυτὸ σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς ὑπέρτερον ἀπάντων τῶν ἄλλων λαῶν, οὐδαμοῦ δ' εἶχεν εὖρει ἀντίπαλον ισότιμον. Καὶ πᾶσαι μὲν αἱ δυνάμεις καὶ αἱ δεξιότητες εὐρίσκοντο ἐν τελείᾳ ἀναπτύξει, τὸ δὲ θάρρος καὶ ἡ ἀγχίνουα εἶχον ἐξασκηθῇ διὰ τῆς ἐκτελέσεως ποικίλων νέων καὶ δυσχερῶν ἔργων. Ἡ δ' ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἀνθρῶν ἀποικίδων εἶχεν ἀνυψώσει ἀπανταχοῦ τὴν μέσσην τάξιν καὶ ἀνοίξει εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὰς τέχνας μέγα πλῆθος νέων πόρων. Ἐνεκα δὲ τῆς καθολικῆς εὐημερίας οἱ μετοικήσαντες εἶχον ταχέως ἀναπληρωθῇ ὑπὸ νέων γενεῶν, πολυπληθῶν καὶ ῥωμαλέων. Δὲν ἠδύναντο δὲ τὸ ἐξῆς αἱ μητροπόλεις νὰ ὑφίστανται ἄνευ τῶν ἀποικιῶν, ἐπειδὴ μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς σίτου ἐκ τῶν περὶ τὸν Πόντον χωρῶν, ἐκ τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἦτο δυνατὴ ἡ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς ἀγροῖς τῆς Ἑλλάδος ἐνοίκησις πληθυσμοῦ πυκνοτάτου.

Ἡ δὲ μόνη χώρα ἣς οἱ κάτοικοι εἶχον ἐλαττωθῇ ἦτο ἡ Ἀργολίς. Διαρκοῦντος τοῦ πολέμου πρὸς τὴν Σπάρτην¹ ὁ Κλεισθένης εἶχεν ἀποβιβάσθῃ εἰς τὴν Ἀργολίδα μετὰ πλοίων αἰγινητικῶν καὶ σικυωνίων, εἶχεν ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἀργείων καὶ ἐξολοθρεύσει διὰ τοῦ πυρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν καταφυγόντας εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Ἄργου. Ἐξακόσιοι πολῖται λέγονται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον θανόντες. Ἦτο ὁ φρικτότατος ὄλεθρος ὃν εἶχέ ποτε ὑποστῇ πόλις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων².

Ἐξαιρουμένης δὲ ταύτης τῆς περιστάσεως, ἀπανταχοῦ ἤκμαζον ἀβλαβεῖς αἱ τε χώραι καὶ οἱ λαοί. Ἐν τῇ Λακωνικῇ ἡριθμοῦντο ὀκτακισχίλιοι Σπαρτιαῖται· ἕκαστος δ' αὐτῶν ἠδύνετο νὰ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 280.

² [Ἡροδότου VI, 78 κ. ἑ. Μιχαήλ Ἀποστόλη III, 75. Διογενειανοῦ III, 10].

συμπαράλᾳβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ εἰλωτας. Πλὴν δ' αὐτῶν ὑπῆρχεν ἐν Λακεδαιμόνι ῥωμαλέα καὶ πολυάριθμος τάξις ἐλευθέρων περιόκων οὕτως, ὥστε, χωρὶς νὰ γυμνωθῇ ἀμυντόρων ἡ χώρα, ἡδύναντο νὰ στρατεύσῃσι πεντηκοντακισχιλίοι ἄνδρες¹. Ἡ δὲ Ἀρκαδία ἦτο χώρα ἐξαιρέτως πολυάνθρωπος, ἥς τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν μαχίμων δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς τριακοντακισχιλίους². Τῆς δὲ ὅλης Πελοποννήσου οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο πιθανῶς εἰς δύο ἑκατομύρια περίπου³. Αἱ δὲ Ἀθηναὶ εἶχον τότε κατὰ τὴν ἀνύποπτον μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου τριακοντακισχιλίους πολίτας⁴. ἐν δὲ τῷ διαστήματι τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου αἰῶνος, οὗ ἡ ἑναρξὺς συμ-

¹ Εἰς τοὺς πεντηκοντακισχιλίους ἐκ Λακωνικῆς μαχίμους ὑπολογίζονται κατὰ τὸν *Ἡρόδοτον* (IX, 28. Πρὸς VII, 234) μόνον πεντακισχιλιοὶ Σπαρτιάται μετὰ τριάκοντα πέντε χιλιᾶδων εἰλωτῶν, πρὸς δὲ τούτοις πεντακισχιλιοὶ ὀπλῖται Λακεδαιμόνιοι μετ' ἰσαριθμῶν ψιλῶν. [Περὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Σπάρτης ἴδε καὶ Stehfen *De Spartanorum re militari*. Greifswald. 1882. Beloch *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*. Leipzig. 1886 σ. 131 κ. ἑ. Πρὸς *Καστόρχην* Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατοίκων ἐν Ἀθηναίῳ Τόμ. Δ' (1875) σ. 441 κ. ἑ.]

² [Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν μαχίμων πολιτῶν τῆς Ἀρκαδίας ἐν ταῖς χρόνις τῶν μηδικῶν πολέμων ἀποδέχεται ὁ *Καστόρχης* ἐνθ' ἂν. Τόμ. Ε' σ. 116, ἀναβιδάζων τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τῆς χώρας εἰς 250-260000, ὅτινες κατέπεσον περὶ τοὺς χρόνους τῆς κτίσεως τῆς Μεγάλης πόλεως εἰς 200000. Κατὰ δὲ τὸν Beloch, ἐνθ' ἂν σ. 125, ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς Ἀρκαδίας ἐν ταῖς χρόνις τῆς ἀκμῆς ἀνῆρχετο εἰς 140-190000, κατὰ μέσον ὅρον εἰς 165000].

³ Περὶ τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν Πελοποννησίων ἴδε Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 175, ἐνθα ὁ ἀριθμὸς τῶν Μαντινέων 1440 ὀφείλει νὰ διορθωθῇ εἰς 3000. [Ἴδε καὶ Beloch ἐνθ' ἂν. σ. 109 κ. ἑ. *Καστόρχην* ἐνθ' ἂν. Τόμ. Ε' σ. 180 κ. ἑ.].

⁴ Ὁ ἀριθμὸς τριάκοντα χιλιᾶδων πολιτῶν ἐν Ἀθῆναις δὲν πρέπει νὰ μνησθῇ, καθ' ὃ παρατηρεῖ λίαν ὀρθῶς ὁ Bähr ἐν ἐκδ. *Ἡροδότου* V, 97. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 441 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83, 4) ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἀξιοῦντας νὰ μετᾶσχῃσι τῆς δωρεᾶν σιτοδοσίας (Bücker Staatshaushaltung Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 45. [Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιστρατεύεται ὁ Fränkel (*Attische Geschworenengerichte* σ. 3 Πρὸς Beloch ἐνθ' ἂν. σ. 58 κ. ἑ. *Καστόρχην* Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐν Ἀθηναίῳ Τόμ. Γ' σ. 91 κ. ἑ.]. Πρὸς συνένωσιν πασῶν τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως χάριν τῆς ἀμύνης ἐψηφίσθη καθολικὴ ἀμνηστία (*Ἀνδοκίδου* Περὶ μυστηρίων 107). Πρὸς Scheibe ἐν τῇ *Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft*. 1842 σ. 210. Μετὰ τοῦ ψηφίσματος δὲ τούτου συνδέεται πιθανῶς καὶ ἡ καθόδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 11. [Πρὸς *Ἀριστοτέλους* Ἀθηναίων πολιτείαν ἐκδ. Blass σ. 32, 23. τρίτῳ δ' εἶπει κατεδέξαντο πάντας τοὺς διατρακισμένους, ἀρχοντας Ὑψιχίδου, διὰ τὴν Ξέρξου στρατείαν].

πίπτει πρὸς τοὺς περσικοὺς πολέμους, ἡδύναντο μεμαρτυρημένως πλὴν τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου καὶ τῶν ἱππέων νὰ παρατάξωσι δεκατρεῖς χιλιάδας ὀπλιτῶν καὶ δεκαεξακισχιλίους ἄνδρας τῶν φρουρούντων τὴν χώραν [ἐκ τῶν ἐχόντων ἡλικίαν μεταξὺ δεκαοκτῶ καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἢ πρεσβυτέρων τῶν πεντήκοντα] ¹. Τὴν δὲ δύναμιν τῶν πόλεων τῆς Βοιωτίας μαρτυρεῖ ἡ γενναία ἀντίστασις ἣν ἡδυνήθησαν ἀντιτάξωσι πρὸς τὰς Θήβας ². Περὶ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκητόρων τῶν νήσων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέτρον ἡ Νάξος ³ καὶ τῶν μικροτέρων νήσων ἡ Κέως, νησίς ἐπὶ ἐδάφους ὅλως ὀρεινοῦ, ἔχοντος ἔκτασιν μόλις ἑκατὸν δέκα τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἔχουσα τέσσαρας ὅλας πόλεις, ὧν ἐκάστη εἶχεν ἴδιον λιμένα, ἰδίους νόμους καὶ ἴδιον νόμισμα.

Εἰς τοὺς χρόνους δ' ἐκείνους τῆς ἀνθηροτάτης ἀκμῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀνέρχονται τὰ ἐπιμελῆ ἐκεῖνα γεωργικὰ ἔργα καὶ αἱ κατασκευαὶ, ὧν τὰ ἔχνη κινουσι καὶ σήμερον ἀκόμη τὸν θαυμασμόν τοῦ ὁδοιπόρου, βλέποντος μεθ' ὁποίας μερίμνης ἐπωφελοῦντο καὶ τὸ μικρότατον τῶν γηδίων, πῶς ὑπερενίκων πᾶσαν ὀυσχέριαν περὶ τὴν κατοίκισιν καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν, πῶς ἡ ὅλη χώρα ἦτο ἀνάπλεως ἀνθρώπων ζώντων καὶ ἐγκαταλιπόντων ἔχνη τῆς ἀπαύστου αὐτῶν ἐργασίας. Ἐπὶ πέτρων βραχὼδῶν, ἐφ' ὧν σήμερον μόνον αἰγῶν ἀγέλαι εὐρίσκουσι χόρτον ἀνεπαρκῆ, συναντῶμεν τὰ λείψανα πόλεων εὐτειχίστων, αἵτινες εἶχον δεξαμενάς καὶ ὑδραγωγεῖα, ἐν ᾗ τὰ περικείμενα ὑψώματα ἦσαν κατατετμη-

¹ Θουκυδίδου II, 13, 6].

² [Διοδώρου Σικελιώτου XV, 26· τὸ γὰρ ἔθνος τοῦτο (τὸ τῶν Βοιωτῶν) καὶ πλὴθεις τῶν ἀνδρῶν καὶ ἀνδρείᾳ κατὰ πόλεμον οὐδενὸς τῶν ἐλλήνων ἐδόκει λείπεσθαι. Πρβλ. Ἰσοκράτους Πανηγυρ. 64. Περὶ τοῦ πληθους τῶν κατοίκων τῆς Βοιωτίας ἴδε *Καστόρχην* ἐνθ' ἀν. Τόμ. Δ' σ. 425 κ. ε. καὶ *Beloch* ἐνθ' ἀν. σ. 162 κ. ε. Καὶ ὁ μὲν *Καστόρχης* ἀναριθμᾷ τοὺς κατοίκους τὸν τέταρτον π. Χ. εἰς 150-200000, ὁ δὲ *Beloch* ἀποδέχεται ἐν ἔτει 424 π. Χ. διὰ μόνους τοὺς ἐλευθέρους τὸν ἀριθμὸν 100000. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο οἱ Βοιωτοὶ μάχισται πολῖται ἐν Δηλίῳ ἦσαν 18500].

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 239.

μένα κλιμακηδὸν εἰς τεχνητὰ ἀναλήμματα μέχρι τῆς κορυφῆς, ὅπως παρασκευασθῇ κατάλληλος χώρος πρὸς καλλιέργειαν σιτηρῶν καὶ ὁπωροφόρων δένδρων.

Δὲν ἦσαν δὲ τὰ ἄσθη τῶν Ἑλλήνων πόλεις μεγάλαι ὡς αἱ πρωτεύουσαι καὶ τὰ ἐμπόρια τῆς Ἀνατολῆς. Ὡς ἐκ τούτου δ' ἔμενον ἀπηλλαγμέναι πλείστων ὅσων κακῶν, ἅτινα ἐπιπολάζουσιν ἀναγκαίως ἐν πόλεσι πολυανθρώποις. Δὲν ἐγεννῶντο ἐν αὐταῖς αἱ μεγάλαι ἐκείναι ἀντιθέσεις ἀπόρων καὶ πλουσίων, τρυφῆς καὶ ἐνδείας, ὧν ἐκάστη εἶνε κατ' ἴδιον τρόπον αἰτία ἐξασθενήσεως τῶν ἐνοικούντων. Ἡ μὲν πενία δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι πτωχείας καὶ ἐπαιτείας, τὸ δὲ πλῆθος δὲν ἦτο ὄχλος. Καὶ μεταξὺ δὲ τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ τοῦ κατ' ἀγροὺς δὲν ὑφίστατο χάσμα καὶ ἀπόστασις τραχεῖα, ἐπειδὴ τὸ ἑλληνικὸν ἄστυ δὲν ἀπετέλει ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπαίθρον χώραν. Τὰ δὲ σύνολον τῶν πολιτῶν ἀπετέλει κοινὸν εὐσύνσπonton, ἐν ᾧ πᾶσα παραλλαγή καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν πατρίων ἡθῶν παρετηρεῖτο εὐκόλως καὶ εὐχερῶς ἐτιμωρεῖτο. Κοινοὶ δὲ νόμοι συνεκράτουν τοὺς πολίτας, ἀλλ' οἱ νόμοι ἐκεῖνοι ἐθεωροῦντο ζωηρὰ ἐκδήλωσις τῆς κοινῆς θελήσεως ἀπάντων· διὰ τοῦτο δὲ ἡ εἰς αὐτοὺς ὑποταγή οὐδὲν εἶχε τὸ ἀνελεύθερον, πᾶς δὲ πολίτης ἡσθάνετο ἑαυτὸν ὡς μέλος τοῦ ὅλου, ἡ δὲ δημοσία συμβίωσις ἐν τῇ κοινῇ ἐκείνῃ πολιτείᾳ ἦτο ἀήρ ζωογόνος συντελῶν εἰς τὴν ἐπίδοσιν καὶ αὐξήσιν τῶν πολιτῶν. Ἐν πάσαις δὲ ταῖς πόλεσιν ὑπῆρχον ἀκόμη γένη ἀρχαῖα μεστὰ δραστηριότητος καὶ προσόντων, ἐν οἷς εἶχον ἐνσαρκωθῇ αἱ παραδόσεις τῶν προγόνων· περὶ δὲ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους οἴκους ἡὔξανον ἄνδρες τῆς τάξεως τῶν χειρωνακτῶν, ἔτοιμοι νὰ διεκδικήσωσι συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν.

Πλὴν δὲ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ὑφίσταντο καὶ δοῦλοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐν πόλεσιν ἐμπορικαῖς καὶ βιομηχανικαῖς, οἷαι ἦσαν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Αἰγίνα, ἦτο πολὺ μέγας. Ἐν ταῖς πόλεσιν ταύταις τὸ πλῆθος αὐτῶν ἦτο πιθανώτατα σχεδὸν δεκαπλάσιον τοῦ τῶν ἐλευ-

θέρων. Καὶ ἐν Ἀττικῇ δὲ πρέπει νάποδεχθῶμεν τέσσαρας τοῦλάχιστον δούλους ἀντιστοιχοῦντας πρὸς ἓνα ἐλεύθερον¹.

Ἐκαστος δὲ θά ἐφαντάζετο, ὅτι τοσοῦτον πλῆθος ἀνδραπόδων ἔμελλε νὰ παράσχη μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐχθρὸν, ἰδίως ὅταν οἱ δοῦλοι εὑρίσκον μεταξὺ τῶν πολεμίων στρατιῶν συμπολίτας αὐτῶν, ὡς τοῦτο συνέβαινεν εἰς τοὺς Φρύγας, τοὺς Σύρους καὶ ἄλλους δούλους Ἀσιάτας τὸ γένος. Ἀλλ' ὅμως ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις δὲν εὑρίσκομεν παραδείγματα προδοσίας καὶ αὐτομολίας. Καὶ ταῦτα διότι οἱ δοῦλοι ἦσαν συνδεδεμένοι στενότερα πρὸς τοὺς πολίτας, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν ὑφίστατο σχέσις οἰκειότητος, ἣν ὑπέτρεφον ἡ θρησκεία καὶ τὰ ἥθη. Οἱ δοῦλοι ἀνῆκον εἰς φυλὰ πολὺ ὑποδεέστερα τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδίως στερούμενα πάσης ἑρμῆς καὶ δεξιότητος πρὸς κοινὸν πολιτικὸν βίον. Διὰ ταῦτα δὲ τὴν ὑποδεεστέραν αὐτῶν μοῖραν δὲν ἐθεώρουν καταδούλωσιν, ἢ δ' ἐν ἀλλήλῳ σχέσις πρὸς τοὺς κυρίους ἐθεωρεῖτο εἰς ἀμφοτέρους λυσιτελὴς καὶ φυσικῇ. Ἀλλως δ' ἡ ἐλληνικὴ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς τοιαύτης βάσεως².

¹ Οἱ 460000 δοῦλοι τῶν Κορινθίων καὶ οἱ 470000 τῶν Αἰγινήτων βεβαιοῦνται ὑπὸ μαρτυριῶν ἀξίων λόγου. Ἰδε B ö c k h Staatshaushaltung Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 51 Μόνον δὲ δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι τοιαῦτα πλῆθος δούλων συνωστίζοντο ἐν ταῖς πόλεσιν, ἀλλ' ἦσαν ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἐν τοῖς ὑπερποντίοις ἐμπορίοις. Περὶ δὲ τῶν διαφορῶν ὑπολογισμῶν τοῦ πλῆθους τῶν δούλων ἐν ταῖς ἀρχαίαις πόλεσιν ἰδε B ü c h s e n s c h ü t z Besitz und Erwerb im griechischen Alterthum σ. 141. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν τῶν δούλων αὕτη ἦτο διάφορος κατὰ τε τόπους καὶ χρόνους. Ἐκ τοῦ νόμου τῆς Γόρτυνος βλέπομεν κοινωνικὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ ἡ διαφορά μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων ἦτο πολὺ ἐλιγώτερον ἀπότομος, ἀφ' οὗ ἐπετρέπετο ἐν τισι περιστάσεσιν εἰς δούλους νὰ μετέχωσι τοῦ οἴκου ὡς μέλη ἀξιούμενα κληρονομίας. Ἰδε Rheinisches Museum, Neue Folge Τόμ. XL. Ergänzungsheft 1885 σ. 64. Καὶ ἐν μὲν ἀριστοκρατικῶς διοικουμέναις πόλεσιν ἐτηροῦντο πάντοτε αὐστηρῶς αἱ διαφοραὶ τῶν τάξεων, ἐκ δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηνῶν ὠφελοῦντο καὶ οἱ δοῦλοι, τυγχάνοντες παρὰ τῶν κυρίων οἰκειότητος καὶ μεταχειρίσεως φιλανθρωποῦ πρὸς δυσαρέσκειαν τῶν ἀριστοκρατικῶν (Ψευδο-Ξενοφῶντος Πολιτ. Ἀθην. 1).

² [Περὶ τῆς οἰκίας ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. 1, 2) οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων. Μὴ λησμονῶμεν δ' ὅτι ἀπεφύγετο ἡ συμβίωσις πολλῶν δούλων ἐκ τῆς αὐτῆς χώρας. Sch ö m a n n Griechische Alterthümer Τόμ. Α' σ. 372, σημ. 1.]

Ἐπετέλουν δ' οἱ δοῦλοι πάσας τὰς ὑποδεστέρας ἐργασίας, καλλιεργοῦντες μὲν τοὺς ἀγροὺς, φροντίζοντες δὲ περὶ τῆς μαγειρικῆς καὶ ἐπιμελούμενοι τῶν κτηνῶν. Ἐδιακόνουν δ' εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν ὡς χειροτέχναι καὶ ἐργάται καὶ διηυκόλυνον τὸν βίον αὐτῶν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ γίνωνται οἱ πολῖται νωθοὶ, ἀνειμένοι καὶ τρυφηλοί.

Ἀπὸ τοιαύτης τινὸς βλαβερᾶς ἐπιδράσεως τῶν παρ' αὐτοῖς δούλων προεφύλαξε τοὺς Ἕλληνας ἡ ἔμφυτος αὐτῶν δραστηριότης, ἡ ἰσχὺς τῆς ἑξέως καὶ ὁ νόμος, ἐπειδὴ τὴν ῥαθυμίαν καὶ τὴν ἀεργίαν ἐτιμώρουν ὡς κακίαν αἱ εὐνομούμεναι τῶν πόλεων. Ἄλλως δ' οἱ πολῖται ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς φύσεως καὶ τῆς παιδείσεως, ἣν ἔβλεπον ὀφθαλμοφανῶς καθ' ἐκάστην, εἶχον τὴν συναισθησιν, ὅτι ἀπετέλουν λαὸν ἔκκριτον καὶ προωρισμένον εἰς τὸ ἄρχειν. Ἡ δὲ συνείδησις αὕτη συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὸ νὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς ξένους φρόνημα καὶ θάρρος, ἐπειδὴ πάντες οἱ βάρβαροι ἐφαίνοντο φύσει καὶ ἐκ γενετῆς δοῦλοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν καταβάσεως τῶν Περσῶν ἐθεώρουν τὴν πέραν τοῦ Αἰγαίου ἡπειρον ὡς χώραν βαρβαρικὴν, καὶ συνείθισαν νὰ ἐκλαμβάνωσι τὸν τρωικὸν πόλεμον ὡς τὴν ἀρχὴν διεθνοῦς πολέμου μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, οὗ ἡ ἐξακολούθησις προωρίζετο καὶ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν ζῶσαν γενεάν. Ἐφ' ᾧ ἤρχισαν ἀναζῶντα ἐν ἀπάσαις ταῖς καρδίαις τὰ ἐν Ἀθήναις συλλεχθέντα ὁμηρικὰ ποιήματα, καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ὅλου θησαυροῦ τῆς ἐπιχωρίου παιδείσεως, οἷαν οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξη, ἐπλήρωσε πάντας αὐξούσης ὑπερηφανείας.

Συγχρόνως δ' ἔνεκα τῶν δούλων ἐπεφυλάσσετο εἰς τοὺς ἔλευθέρους πολίτας τῆς Ἑλλάδος ἡ διατριβὴ περὶ ἔργα ὑψηλότερα καὶ ἐλευθεριώτερα οὕτως, ὥστε δὲν εὕρισκετο εὐκόλως ἡναγκασμένος πολίτης τις νὰ παρέχῃ εἰς τὸν ἄλλον διακονίας ἀναξιοπρεπεῖς, ἡδύναντο δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄποροι νὰ εὕρωσι σχολήν, ὅπως ἐπιδοθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν ἔμφυτον αὐτῶν κλίσιν εἰς τὰ τοῦ δημοσίου

βίου καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν παιδευσιν. Πράγματι δὲ θέσις ἀνεξάρτητος καὶ βίος εὐκολος καὶ ἄνετος ἐφαίνετο εἰς τοὺς ἀρχαίους ὅρος τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ἥτις ἦτο ὅλως διάφορος τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν ἡδύνατο νὰ προὑποθέσωσιν ἐνυπάρχουσιν καὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀποχειροβιώτου. Καὶ αὐτὴ ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς ἐξάσκησις τοῦ σώματος ἦτο προνόμιον τῶν ἐλευθέρων, οὐδ' ἐδικαιοῦντο οἱ δοῦλοι νὰ συμμετάσχουσιν αὐτῆς. Καὶ ταῦτα διότι ἡ γυμναστικὴ προὑπέθετεν ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν δὲ τισι πόλεσιν ὑπῆρχε καὶ νόμος, καθ' ὃν οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ ἐγγραφῇ εἰς τοὺς πολίτας ὁ μὴ διεξελθὼν κατὰ τὰ νενομισμένα ἀπάσας τὰς ἀσκήσεις ἐν ταῖς παλαίστραις. Ἡ δὲ μεθοδικὴ ἐξάσκησις εἶχεν ἀποβῆ οἰονεὶ δευτέρα φύσις τῶν νέων, διδασκομένων νὰ διπλασιάζωσιν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης τὴν φυσικὴν αὐτῶν ῥώμην καὶ νὰ φοβῶνται εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὸ νὰ γεννῶσιν ὑπονοίας ἐπὶ δειλίᾳ.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐημερία δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ προκαλέσωσιν ἀτονίαν καὶ ἔκλυσιν ὡς ἐν Ἰωνίᾳ. Ἡ μὲν παλαίστρα εἶχεν ὑπάρξει ἡ προάσκησις πρὸς τὸν σοβαρὸν ἀγῶνα, ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς ἄλσεσι τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ πολεύωσι τὴν ἡδονὴν τῆς διὰ μόχθων καὶ ἰδρώτων ἐξαγοραζομένης νίκης. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἐσπέραν τῆς νίκης ὁ νικητῆς ἐξυμνεῖτο δι' ᾠμάτων, ἔπειτα δ' ἐποιοῦντο ἴδιοι ἐπινίκιοι ὕμνοι, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σιμωνίδου κατεῖχον ἀξίαν λόγου θέσιν ἐν τῇ ἐθνικῇ γραμματείᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος καὶ Πίνδαρος ὁ Θηβαῖος, οἵτινες ἀμφοτέρω ἤχμαζον τελείως περὶ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων, δὲν μαρτυροῦσι μόνον τὴν ὑψίστην ἀνθησιν τῶν ἐλληνικῶν ἀγῶνων καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένης τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἥρωικὴν ῥώμην τὴν ζωογονοῦσαν τοὺς συγχρόνους αὐτῶν, τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν δεξιότητα τὴν κληρονομικῶς μεταδιδομένην ἐν τοῖς μεγάλοις οἴκοις καὶ τὸ ὕψος καὶ τὸν πανηγυρικὸν χαρακτῆρα μεθ' οὗ ἐτελοῦντο οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες.

ὑπὸ πάντων τιμώμενοι καὶ πλουσίως ἀμειβόμενοι ὡς ἀριστεῖς τῆς ποιήσεως περιέτρεχον οἱ ἀοιδοὶ ἐκεῖνοι τὴν χώραν, ἐξασκοῦντες τὴν τέχνην αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαοῦ καὶ συνεργοῦντες εἰς τὴν αὖξιν τῶν δεσμῶν τῶν συνενούντων τὰς πόλεις καὶ τὰ γένη πρὸς ἄλληλα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔθνος. Ἔργον αὐτῶν ἦτο τὸ ὑπομιμνήσκειν τὰς κοινὰς παραδόσεις τῶν ἀποικομένων χρόνων, τὸ λαμπρύνειν τὰς κοινὰς ἐορτὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἐξυμνεῖν ἐν τοῖς ᾄσμασιν αὐτῶν τὴν δόξαν τῶν νικητῶν, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν ὅλην πατρίδα καὶ ἦσαν οἰονεὶ ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὕτω δὴ εὐρίσκομεν τὸν Σιμωνίδην ἐν ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις ὡς δυνατώτατον ἄνδρα, φέροντα εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφορωτάτους τῶν ἀνδρῶν, συνάπτοντα φιλίας καὶ συνδιαλλάσσοντα ἑρίδας ἐπερχομένας.

Ἡ δὲ διαλλακτικὴ αὕτη δρᾶσις ἔτι ἐμφανεστέρα παρουσιάζεται παρὰ τῷ Πινδάρῳ. Ὡν Θηβαῖος τὸ γένος καὶ ἀφωσιωμένος ὀλοφύχως εἰς τὴν γενέτειραν, εἶχεν ἔπειτα ἐκμάθει τὰ τῆς ὑψηλοτέρας τέχνης παρὰ τοῦ Λάσπου¹. Καὶ ἐμυήθη μὲν τὰ ἐλευσίνια μυστήρια, μετὰ ἰδιαζούσης δ' ἀρεσκείας παρίστατο ἐν τοῖς μεγάλῳς ἑθνικοῖς ἀγῶσι καὶ ἀνεστρέφετο ἐν Δελφοῖς, τῷ θρησκευτικῷ κέντρῳ τῆς χώρας, ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ. Ἄτε δὲ καταγόμενος ἀπὸ τῶν Αἰγιδῶν, ὧν τὸ πολύκλαδον γένος εἶχε συμμετάσχει δραστηρίως τῆς τε διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὴν σπαρτιατικὴν πολιτείαν καὶ τῆς κτίσεως τῆς Θήρας καὶ τῆς Κυρήνης², ἦτο προωρισμένος νὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὡς ἀπὸ ὑψηλοτέρας καὶ εὐρυτέρας σκοπιᾶς.

Ὡν φιλαπόδημος, καθ' ἃ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, περιήρχετο τὰς ἑλληνίδας πόλεις, καὶ ἐθεώρει ἐντολὴν αὐτοῦ τὸ ἐξεγείρειν παρὰ τοῖς κατοίκοις χωρῶν ἀπώτατα κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων τὴν συνειδήσιν τοῦ ὁμοεθνοῦς καὶ τῶν κοινῶν ἡθῶν. Ὀλβία Λα-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 566.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 257 καὶ 697.

κεδαῖμον, ἔψαλλε νεαρὸς ἔτι ὢν, πρὶν ἢ ἡ ἀποστασία τῶν Ἰώνων προκαλέσῃ τὸν μέγαν πόλεμον μεταξὺ Περσίας καὶ Ἑλλάδος, Ὀλβία Λακεδαῖμον, μάκαιρα Θεσσαλία· πατὴρ δ' ἀμφοτέραις ἐξ ἐνὸς ἀριστομάχου γένος Ἡρακλῆος βασιλεύει¹. Οὕτως ἐπωφελεῖτο τὸν πλοῦτον τῶν ἀρχαίων μύθων, καὶ εἶχε τὴν τέχνην νὰ μεταχειρίζηται αὐτοὺς εὐστόχως, ὅπως συνενόησιν εἰς μίαν μεγάλην ἐνότητα ἐθνικὴν τὴν Σπάρτην καὶ τοὺς δυνάστας τῆς Θεσσαλίας, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς Θήβας, τὴν Αἰγίναν καὶ τὰς ἀρχαδικὰς πόλεις.

Ἄλλ' ἐξαιρουμένης τῆς ιδεώδους ἐκείνης ἐνότητος, ἥς ἡ συνειδήσις ἐξεδηλοῦτο μὲν διὰ τοῦ στόματος τῶν ποιητῶν τοῦ λαοῦ, ἐθερμαινει δὲ τὰς καρδίας εὐγενῶν τὸ φρόνημα Ἑλλήνων, δὲν ὑπῆρχε σύνδεσμος ἐθνικὸς δυνάμενος νὰ ἐγγυηθῇ ὅπωςδῆποτε διαρκῆ ἀντίστασιν πρὸς τὰς ἐπιθέσεις ἐχθρικῆς δυνάμεως στρατηγούμενης ὑπὸ μονάρχου ἄρχοντος δεσποτικῶς.

Ἀπὸ τῆς τελευταίας γενεᾶς εἶχεν ἐκπέσει ἡ δύναμις τῶν Δελφῶν². Ἄνευ ἀγῶνος οἱ ἱερεῖς αὐτῶν εἶχον ἀποβάλλει τὴν κυριαρχίαν, ἅτε στηριζομένην ἐπὶ ὀρησκευτικῶν μέσων ἅτινα εἶχον κατὰ μικρὸν φθορῇ. Ὁ ἀποκαλὼν τοὺς Δελφοὺς ὀμφαλὸν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔλεγε πλέον ἀλήθειαν. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μεταξὺ δὲν εἶχεν ἀντικαταστήσει τοὺς Δελφοὺς νέον τι κέντρον, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐξέλειπον οἱ κοινὸι θεσμοὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων εἶχον αἱ πόλεις ἀναπτυχθῇ καθ' ἑαυτάς, προσλαμβάνουσας ἀνεξαρτησίαν αὐξοῦσαν ὁσημέραι. Πᾶσα πολιτεία ἦτο τελείως χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἀποτελοῦσα οἰογένην οἰκογένειαν διαβιοῦσαν καθ' ἑαυτήν. Οἱ δὲ πολῖται τῆς γείτονος πόλεως ἦσαν ἀλλότριοι, ἦσαν ξένοι. Γάμοι μεταξὺ οἰκῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους πόλεις ἦσαν ἄκυροι, ἂν αὗται δὲν εἶχον ὁμολογήσει ἰδίας συνθήκας ἐπιγαμίας. Εἰς ταῦτα δὲ προσετίθεντο αἱ ἀπανταχοῦ ἐπισυμβαίνουσας ῥήξεις τῶν γειτόνων πόλεων, ἔριδες περὶ συνόρων, περὶ τῆς ἐκτάσεως ἱερῶν

¹ Πινδάρου Πύθ. X, [1-3].

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ 140.

τεμενῶν, περὶ τῆς εἰσδοχῆς αὐτομολούντων δούλων. Σπανίως δ' οἱ οὕτω διαμαχόμενοι ἡσθάνοντο τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς διὰ διαιτησίας. Ἀμφικτυονικὸν δικαστήριον, οὗ αἱ ἀποφάσεις νὰ τυγχάνωσι κοινῆς ἀποδοχῆς, οὐδαμοῦ ὑφίστατο. Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Ἡρόδοτος, περιγράφων τὰς συσκέψεις τῶν Περσῶν μεγιστάνων, οὓς συνεκάλεσεν ὁ Ξέρξης πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, παριστάνει τὸν Μαρδόνιον ἐρωτῶντα πῶς ἦτο δυνατόν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν νὰ φοβῇται ἔθνος, οὗ αἱ πόλεις ἀντὶ νὰ διαλύωσι τὰς διαφορὰς διὰ κηρύκων καὶ ἀγγέλων, ὥς προσήκει εἰς ὁμογλώσσους, σπεύδουσι μετὰ μωρᾶς ὀρμῆς εἰς τὰ ὅπλα καὶ λυμαίνονται ἀλλήλους¹.

Αὗται δ' αἱ πολιτεῖαι ἀνῆκον εἰς δύο κατηγορίας. Ἡ ἦσαν ὁῦλα δὴ μικραὶ πολιτικαὶ κοινωνίαι, ἀγροτικοὶ συνοικισμοί, ὧν ὁ βίος ἦτο ἡρεμὸς καὶ διήρχετο ἀπαρατήρητος, οἷος ὁ τῶν ἀρκαδικῶν κωμῶν, ἐπόμενοι εἰς ἰσχυρόν τινα γείτονα καὶ μὴ ἀξιοῦντες νὰ μετέρχωνται ἰδίαν πολιτείαν· ἡ ἦσαν πολιτεῖαι μεγαλείτεραι, δραστηριώτεραι, μετέχουσαι τῶν καθ' ὅλου ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ συγκρουόμεναι πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῶν ἀξιώσεων αὐτῶν καὶ τῶν συμφερόντων.

Τοιαύτη ἦτο ἰδίως ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν δύο κυρίων πολιτειῶν. Τούτων ἡ Σπάρτη διετήρει ἀκόμη τὴν πρωτεύουσαν θέσιν. Οἱ πολῖται αὐτῆς ἐθεωροῦντο οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων λόγῳ κάλλους καὶ γενναιότητος, φυσικοὶ ἡγέται τῶν ἄλλων, ἀριστεῖς τῆς πολεμικῆς τέχνης, οἵτινες μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας ἠδύναντο νὰ ἐκλαμβάνωσιν ἑαυτοὺς καθυπερτέρους τῶν Ἑλλήνων τῆς ἰωνικῆς φυλῆς. Καὶ ἡ μὲν ἀτυχὴς καὶ ἀναξιοπρεπὴς πολιτεία, ἣν εἶχε μετέλθει ἡ Σπάρτη κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη, εἶχεν ἥκιστα χαρακτῆρα τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐμπνεύσῃ τὰ αἰσθηματα τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς τιμῆς, ἀλλ' αἱ περιστάσεις ὅμως ἦσαν εὐμενεῖς εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς. Πράγματι ἕνεκα τοῦ φόβου ὃν εἶχε προκαλέσει παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλη-

¹ Ἡροδότου VII, 9.

σιν ἡ ἐπέκτασις τῆς περσικῆς δυνάμεως καὶ ἔνεκα τῆς αὐξανούσης συναισθήσεως καθολικῆς ἐλλείψεως ἀσφαλείας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἡ Πελοπόννησος, ὡς εἰκὸς, ἐθεωρεῖτο διὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς ὀχυρότητα εἴπερ ποτὲ ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ἄλλου δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης καὶ ἡ πελοποννησιακὴ συμμάχια εἶχον ἀποδειχθῆ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων οἱ διαρκέστατοι πάντων τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῶν ἀναπτυχθέντων ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡξιοῦτο τιμῆς ἡ Σπάρτη ὡς πολιτεία ἰσχυρὰ καὶ εὐνομούμενη¹ ὅτε δὲ μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Σάρδεων ἀπέβαινεν ὁσημέραι κρισιμωτέρα ἡ θέσις τῶν μικρασιατικῶν πραγμάτων, εἶχον πολλοὶ μεταναστεύσει ἐκ τῆς Μικρᾷς Ἀσίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπως ἐκφύγῃσι τὰ ἐπακόλουθα βιαίας ἀνατροπῆς. Οὕτως εἶχε μεταναστεύσει εἰς τὴν Σπάρτην ἐκ Μαγνησίας ὁ Βαθυκλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τεχνιτῶν², καὶ Ἰωνες ἔμποροι κατέθετον τότε τὰ χρήματα αὐτῶν ἐν Σπάρτῃ, τοῦθ' ὅπερ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος περὶ τοῦ πλουσίου Μιλησίου, ὅστις ἐνεπιστεύθη τὸ ἥμισυ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἰς τὸν Σπαρτιάτην Γλαῦκον, ἀναλογιζόμενος ὅπόσον ἀσταθῆς καὶ ἐπισηφαλὴς ἦτο ἡ κατάστασις ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ὅτι μόνῃ ἡ Πελοπόννησος ἐφαίνετο τὸ ἐξῆς παρέχουσ' ἀσφάλειαν³.

Ἀλλ' ὅμως ἡ Σπάρτη οὔτε τὸ θάρρος οὔτε τὴν δύναμιν εἶχε νὰ ἐπωφεληθῇ τὰς περιστάσεις καὶ παρουσιασθῇ ὡς πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων ἀναλαμβάνουσα τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων καθ' ὃν χρόνον ἠῤῥανεν ὁσημέραι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἡ στενοχωρία καὶ ταλαιπωρία. Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν φιλόδοξοι διαθέσεις, εἶδομεν δὲ, ὅτι ἤδη πρὸ τῆς ἐνισχύσεως τῆς περσικῆς δυνάμεως οἱ Σπαρτιάται ἤθελον νὰ βοηθήσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν. Ἀλλ' ἀργότερον δὲν εἶχον καὶ τὸ θάρρος νὰ προστατεύσωσι τοὺς ἰδίους ὁμοφύλους, καὶ ἀπέκρουσαν δις τοὺς Ἰωνας ἐξαιτησαμένους τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν³.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 186.

² Ἡροδότου VI, 86.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 181. 248.

Ἐν δὲ αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι ἐνέμενον οἱ Σπαρτιαῖται στερρῶς καὶ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν, ἀλλ' ἤρχοντο νεμόμενοι ἤδη τὰ κεκτημένα καὶ οὐδὲν ἔπραττον, ὅπως ἐπαυξήσωσι τὰ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας δικαιώματα. Καὶ τὰς μὲν Πλαταιὰς δὲν ἐτόλμησαν νὰ εἰσδεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἀλλ' εἶχον ὅμως ἐπωφεληθῇ τὴν περὶ τούτου αἵτησιν τῶν Πλαταιέων ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην εὐκαιρίαν, ὅπως ταραττώσι τὰ πράγματα πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ¹. Ὁ τι λοιπὸν δὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσι διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχὺς ἔπρεπε νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἐξουθενήσεως τῶν ἄλλων. Οὕτω μικρὰ ἦτο ἡ ἰκανότης καὶ ἡ θέλησις τῆς Σπάρτης πρὸς συνένωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ ἀπετέλουν μὲν οἱ πολῖται αὐτῆς στρατιὰν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' ἔλειπε τὸ ζωογονοῦν πνεῦμα καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἐπιδιώξεως ὑψηλῶν σκοπῶν. Ἡ πολιτεία δὲν εἶχε τὴν τέχνην νὰ ποιῇται τὴν προσήκουσαν χρῆσιν τῶν ἰδίων αὐτῆς μέσων, νωθὴς δὲ καὶ βραδεῖα ἐσύρετο πάντοτε ἐπὶ ὁδοῦ πεπατημένης. Καὶ ἀνεφλέγοντο μὲν ἐνίοτε οἱ Ἑρακλεῖδαι αὐτῆς ὑπὸ σπινθήρων τινῶν τοῦ πυρὸς Ἀχαιῶν ἡρώων, καὶ ἐξεδηλοῦτο ἐν αὐτοῖς ἀκόμη πνεῦμα τολμηρᾶς μεγαλοπραγίας, ἀλλ' ἔπειτα ἡ αὐτὴ ἐκείνη μεγαλοφροσύνη ἐστρέφετο ἐν ἀγρία φιλαυτίᾳ κατ' αὐτῆς τῆς ἰδίας πολιτείας, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Κλεομένου, ἢ μετέπιπτεν εἰς ἀσκόπους τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις. Τοιοῦτον εἶνε τὸ παράδειγμα Δωριέως τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Κλεομένου, εἰς ὃν ὁ ἐν τῇ γενετείρᾳ βίος ἀπέβη οὕτως ἀφόρητος, ὥστε ἀπῆλθεν εἰς τὴν ξένην καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἰδρύσῃ διὰ κατακτήσεως νέον βασιλεῖον τὸ μὲν πρῶτον ἐν Διθύῃ, ἔπειτα δ' ἐν Σικελίᾳ².

Οὕτως ἡ ἥρωικὴ δύναμις ἡ ἀκόμη διασωζομένη καταναλίσκεται ἀνωφελῶς· ἐν ᾧ δὲ οἱ Πέρσαι προεχώρουν ὁσημέραι ἐγγύτερον, ἡ Σπάρτη κατὰ τρόπον τὰ μάλιστ' ἀνελεύθερον ἐμερίμνα μόνον περὶ τῶν ἰδίων τοπικῶν συμφερόντων. Καὶ ἐπετίθετο μὲν

¹ Ἦδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 597.

² Ἡροδότου V, 41 κ. εἰ.

κατὰ τοῦ Ἀργούς, πολεμοῦσα τοὺς Ἀργεῖους καὶ δηροῦσα τὴν χώραν, ἐξηκολούθει δὲ περιθάλλουσα πᾶσαν διαίρεσιν τῶν λοιπῶν πόλεων ἐπαγγελλομένην εἰς αὐτὴν ὄφελος· καὶ ὅτε δὲ συνωμολόγησεν ἐπιμαχίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀπέστειλεν ἐξεπίτηδες εἰς τὸν Μαραθῶνα βραδέως ἐπίκουρον στρατιάν. Καὶ ταῦτα διότι ἡ Σπάρτη, στερουμένη αὐτὴ ἰδίων σκέψεων καὶ σχεδίων, εἰς ἓν τι καὶ μόνον προσεῖχεν ἰδιαζόντως, εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν αὔξησιν τῶν πρὸς τὰ πρόσω βαινουσῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' αἱ Ἀθηναὶ διὰ τε τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως καὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς δράσεως εἶχον προαχθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπὸ τῆς περιωπῆς, εἰς ἣν εἶχον ἀνέλθει. Ἡ πόλις ἐκείνη, ἀποβάσσει μεγάλη δύναμις, ἥ ἔπρεπε νὰ προβῇ πρὸς τὰ πρόσω ἐν τιμῇ ἢ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ μετὰ καταισχύνῃς.

Πρὸς τούτοις δ' ὕφίσταντο μεταξὺ τῶν πόλεων ἐκάστων ῥήξεις παντοῖαι. Ὅτε ὁ Κροῖστος ἐπολιορκεῖτο ἐν Σάρδεσι, τὸ μὲν Ἄργος καὶ ἡ Σπάρτη διεξῆγον αἰματηρὸν ἀγῶνα περὶ τῆς Θυρεάτιδος, ἣν οἱ Ἀργεῖοι εἶχον ἀποβάλλει μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Φεῖδωνος,¹ ἡ δ' Αἰγίνα καὶ ἡ Κόρινθος διεμάχοντο πρὸς ἀλλήλας μετ' ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας, ἐν μιᾷ δὲ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἤριζον αἱ μικρότεροι πόλεις πρὸς τὰς μεγαλειτέρας ὅσαι ἤθελον νὰ ἡγεμονεύωσι τῶν ἄλλων, ὡς αἱ Θῆβαι τῶν Θεσπιῶν καὶ Πλαταιῶν. Πολλάκις δ' αἱ μεταξὺ πόλεων ἐκείναι διαμάχαι εἶχον μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα ἀγώνων, καὶ ἦσαν οἷονεῖ τις παρεκτροπὴ τοῦ ἐμφύτου ἔρωτος τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἀγωνιστικὴν. Στίφη ἔκκριτα ἀντεμετροῦντο πρὸς ἄλληλα, ἡ δὲ ἰδρυσις τοῦ τροπαίου ἦτο ὁ κυριώτατος τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου σκοπός. Διὸ συνέβαινεν ἐνίοτε καὶ μετὰ τὴν αἱματηροτάτην συμπλοκὴν νὰ μένῃ ἄκριτος ὁ ἀγὼν. Οὕτως ἐν Θυρέᾳ διεξεδίδουν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν νίκην, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος τῶν τριακοσίων Σπαρτιατῶν, ὁ Ὀθρυάδης, εἶχε διαγάγει τὴν νύκτα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐγείρει τρόπαιον ἀπὸ τῶν ὀπλῶν τῶν

¹ [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 575].

πολεμίων, ἐν ᾧ οἱ τελευταῖοι τῶν ἐπιζησάντων Ἀργείων μαχητῶν εἶχον σπεύσει εἰς τὸ Ἄργος ὡς νικηταί¹.

Διὰ ταῦτα δὲ καὶ κατὰ τὰς πολλὰς μεταξὺ τῶν πόλεων διαμάχας δὲν ἐφρόντιζον οἱ πολέμιοι νὰ καταλάβωσιν ὅσον τὸ δυνατόν ἀσφαλεῖς θέσεις, ἀλλ' οἱ πολῖται ἀντεπεξήρχοντο κατ' ἀλλήλων ὡς ἐν μονομαχίᾳ εἰς ἀναπεπταμένον πεδῖον, ὅπως ἐπιδείξωσι τὴν ἰδίαν ἀνδρείαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους². Ἀλλ' ὁ τρόπος τῶν τοιούτων μᾶλλον ἀνάγκων πολέμων ἐξέλειπεν ὅσημέραι μᾶλλον σὺν τῇ αὐξήσει τῶν πολιτικῶν παθῶν, προκαλούντων σφοδρὰς ἀντιθέσεις τῶν φατριῶν.

Ἐχώριζε δὲ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν εἰς δύο φατρίας σφοδρὸς ἀνταγωνισμὸς, ἐπειδὴ ὑπῆρχον ἀκόμη ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσιν ἱστορικὰ γένη ἔχοντα πατροπαράδοτον πλοῦτον καὶ ἀρχαίαν δόξαν, ἅτινα ἐπίστευον, ὅτι εἶχον πατρόθεν τὴν ἐντολὴν νὰ προέστανται τοῦ δήμου καὶ ἡγῶνται τῶν πολιτῶν. Ἀπανταχοῦ δ' ἐνθα τὰ κοινὰ διηυθύνοντο ἀκόμη ὑπὸ τοιούτων εὐπατριδῶν αἱ Ἀθηναὶ ἐμισοῦντο ὡς ἡ ἐστία τῆς δημοκρατίας, ἣν ἐθεώρουν δίκην κακοποιοῦ δηλητηρίου, ὅσημέραι βαθύτερον εἰσχωροῦντος, φθείρουσαν τοὺς ὑγιεῖς θεσμοὺς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Οὐδ' ἠδύναντο νὰ συγχωρήσωσι τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τῇ συμπτῶν αὐτῶν μετὰ τῶν Ἰώνων, ἐξ ἧς εἶχον προέλθει πάντα τὰ κακά.

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων αἱ φατρίαι. ὣν ἡ ἀντίθεσις παρουσιάζετο τόσῳ τραχυτέρῳ ὅσῳ ζωηροτέρῳ ἦτο ἡ

¹ Ἡροδότου I, 82. Πανσανίου II, 20, 7. Πρὸς Kohlmann Othryades (Rheinisches Museum Τόμ. XXIX σ. 462 κ. ἐ. [Ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 575]).

² Ὁ Ἡρόδοτος (VII, 9) παριστάνει τὸν Μαρδόνιον χαρακτηρίζοντα ὀρθότατα τὰς μεταξὺ ἀλλήλων μάχας τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀμιλλαν ἐν οἷς λέγει· ἐξευρόντες τὸ κάλλιστον χωρίον καὶ λειότατον, ἐς τοῦτο κατιόντες μάχονται, ὥστε σὺν κακῇ μεγάλῃ οἱ νικέοντες ἀπαλλάσσονται. Ἐνταῦθα δὲν ὑπονοοῦνται περὶ ἀντιμαχίας, οἷον τὸ Ἀγλάντιον, καθ' ᾧ φρονεῖ ὁ Stein, ἀλλ' ἡ ἐννοία τοῦ χωρίου εἶνε, ὅτι τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἐθεώρουν ὡς παλαίστραν, ἐν ᾗ αἱ ὅμοιοι πόλεις ἐπειρῶντο τῶν δυνάμεων αὐτῶν χωρὶς νὰ ἐπιζητῶσι τὰ οἰκία ὄφελι ἐκ στρατηγικῆς θέσεως ἐπιτηδεύειν ἐκλεγομένης.

διαπνέουσα τοὺς χρόνους ἐκείνους κίνησις. Καὶ ἡ μὲν ἑτέρα τῶν φατριῶν συμμετεῖχε τῆς κινήσεως ἐκείνης μετ' ἐνθουσιασμοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ἀντετάσσοντο εἰς αὐτὴν μετὰ δυσπιστίας ἢ καὶ φανερᾶς ἀντιρρήσεως. Διὰ ταῦτα δὲ, ὡς εἰκὸς, ἢ λαμπρὰ ἄνθησις τῶν νέων Ἀθηνῶν δὲν ἐκίνει τὸν φόβον μόνων τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Θηβαίων, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐκείνων ὅσοι προσέβλεπον τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας ἐν τῇ σῶφρονι διοικήσει τῶν κοινῶν ὑπὸ μελῶν τῶν ἀρχαίων οἴκων. Οὗτοι δὲ εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἐμίσουν τὴν μεταβολὴν ἐκείνην τῶν πραγμάτων, δι' ἧς ἡ ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὰ πλήρη, ἀναλαβόντα τὴν κρίσιν τῶν τυχῶν τῶν πόλεων ἐν πολυθอรύβοις ἀγοραῖς καὶ ἐκκλησίαις. Ἐν τῷ νέῳ δ' ἐκείνῳ κόσμῳ, ὅστις ἀνέπτυσσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ μετὰ ταχύτητος καὶ δραστηριότητος ἀπιστεύτου, οὐδεὶς ἤθελε νᾶκούσῃ πλέον περὶ τάξεων προνομιούχων, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶνε βατὰ εἰς πάντας. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλευθέρας ταύτης ἀμίλλης πασῶν τῶν δυνάμεων οἱ ἀρχαῖοι ἀστικοὶ οἴκοι ἡσθάνοντο ὅτι διεκινδυνεύετο ὅλον αὐτῶν τὸ ἀξίωμα, ἢ δὲ πτώσις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν θιασωτῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων παρακμὴ τῆς καθεστῶσης ἐν Ἑλλάδι τάξεως καὶ ἐκλυσίς τῶν εὐγενῶν ἡθῶν. Ἡ δὲ στιγμιαία ἑξαρσις ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς ὡς τις μέθη παροδική.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἀπειλητικὴ ἐπέκειτο ἡ ἔκρηξις τῶν περσικῶν πολέμων. Ἡ δ' αἰσία καταπάλαισις τοῦ ἐξ αὐτῶν κινδύνου ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τῆς ἐπιδείξεως γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἥτοι διὰ μεγάλης ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ. Τοῦτο ὤφειλον νὰ συνίδωσι πάντες. Πᾶσα λοιπὸν ἐπιτυχία ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ εἶνε καὶ νίκη τῆς φατρίας τοῦ δήμου, πρόοδος τῆς δημοκρατίας, καὶ τοῦτο ἦτο ὁ λόγος, δι' ὃν οἱ ἀρχαῖοι οἴκοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν οὐδεμίαν ἡσθάνοντο συμπάθειαν πρὸς τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας. Εἰς ἐκείνους ἤδη αὐτὴ ἡ κυριαρχία τοῦ δήμου ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἐμπνεύσει αἰσθημα φρίκης ὡς δὲ βεβαίως ἡσθάνοντο ἐνδόμυχον εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ τῇ καταλύσει τῆς ἐν Ἰωνίᾳ καταστάσεως, ἣν ἐκεῖ-

νοι ἐθεώρουν στασιαστικὴν, οὕτως ἤθελον καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρα τὴν νίκην στέφουσιν τοὺς Πέρσας μᾶλλον ἢ τὸν δῆμον.

Διὰ ταῦτα καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἐμήδιζον, καὶ ἡ διόφκουν πάντα τὰ τῆς πολιτείας ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα, ὥς τοῦτο συνέβαινεν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Θήβαις, ἡ ἔνθα δὲν ἦτο δυνατὸν τοιοῦτό τι, προῆγον τὰ τῆς φατρίας αὐτῶν διὰ κρυφίων ἀντενεργειῶν, ὡς ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἐζήτουν μάλιστα νάποδεῖξωσι καὶ παντοίας σχέσεις συγγενείας μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἑλλήνων, ὅπως περικαλύψωσι δι' εὐσχήμων λόγων τὴν κρυφίαν αὐτῶν συμπάθειαν πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ. Ἐν Ἀργεὶ ἠρέσκοντο ἀποδεχόμενοι, ὅτι ὁ Περσεὺς ἦτο ὁ κοινὸς γενάρχης τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ τῶν Ἀργείων. Ἕλληνες δὲ λογογράφοι μυθολογῶντες τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἡσυχολοῦντο νάποδεῖξωσι διὰ τῆς παρεισαγωγῆς τοῦ Φρυγῆος Πέλοπος κυριαρχικὰ δικαιώματα τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπὶ τοῦ λαχόντος εἰς τοὺς Πελοπίδας κλήρου, καὶ ὁμοίως διηγοῦντο εἰς τὸν Δᾶτιν, ὅτι ὡς ἀπόγονος τοῦ Μήδου, τοῦ υἱοῦ τῆς Μηδείας καὶ τοῦ Αἰγέως, ἡδύνατο νὰ ἔχη ἀξιώσεις περὶ τῆς Ἀττικῆς¹.

Ἐνεκα δὲ τῶν τοιούτων σκέψεων καὶ αὐτὸ τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἤκιστ' ἀντεπροσώπευε τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν Περσῶν. Πᾶσα δ' ἐγγὺς ἢ μακρὰν ἐμφαινομένη κίνησις ἐλληνικῆς φιλοπατρίας κατεστέλλετο παρὰ τῶν Δελφῶν. Οἱ Κνίδιοι, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀμφικτυονίαν ἧς κέντρον ἦτο τὸ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τριοπίου ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἤθελον νάποτειχίσωσιν ἡ διορύξωσι τὸν ἰσθμὸν αὐτῶν πρὸς ἄμυναν ἀπὸ τῶν Περσῶν². Ἀλλὰ τὸ χρηστήριον ἀπέτρεψεν αὐτοὺς, προβαλὼν τὴν ἀντίρρησην, ὅτι δὲν ἤρμοζεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ μεταβάλλωσιν αὐθαίρετως τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως τεταγμένην κατασκευὴν τοῦ ἐδάφους. Χρησμός δὲ τῆς Πυθίας δοθεὶς εἰς αὐτοὺς ἔλεγεν·

¹ Ἡροδότου VII, 61, 150. Σχόλ. εἰς Ἀριστοφάνους Εἰρήν. 289, ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παρῆχει περιέργους μαρτυρίας περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Δακτιδος.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 191.

Ἰσοθμὸν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ' ὀρύσσετε·

Ζεὺς γάρ κ' ἔθηκε νῆσον, εἴ γ' ἐβούλετο ¹.

“Ὅτε δ' αἱ πόλεις τῆς Κρήτης ἀμφέβαλλον περὶ τοῦ πρακτέου, παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν Δελφῶν νὰ μείνωσιν οὐδέτεροι ἐν τῷ διέθνει ἀγῶνι ². Ὁμοίως δ' ἔλαβον καὶ οἱ Ἀργεῖοι τὴν συμβουλήν περὶ μόνων ἑαυτῶν νὰ φροντίζωσι καί, μένοντες ἡσυχοὶ καὶ ἀμέτοχοι πάσης συμπράξεως, νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ οἴκοι κακῶς ἔχοντα ³.

Τῶν ἐπιφανῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν τὸ ἀξίωμα ἦτο διεθνές. Εἶχον δὲ ταῦτα μέγιστον συμφέρον νὰ τιμῶνται καὶ λαμβάνωσι δῶρα οὐ μόνον παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πλουσίων βαρβάρων βασιλέων. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ εὗχωνται τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων παραλίων τοῦ Αἰγαίου· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἀντέκειτο εἰς τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἡ ὀξυνομένη ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Διὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἡσθάνοντο συμπάθειαν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν. Καὶ τὰ μὲν πλούσια καὶ ἰσχυρὰ ἱερατικὰ γένη τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Ἐφέσου ἦσαν κεκηρυγμένα ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος· τὸ δὲ δελφικὸν μαντεῖον εἶχε καὶ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι ἔβλεπεν ἀποβαλλόμενα καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διὰ τῆς ἐν ταῖς πόλεσι μείζονος ἐπικρατήσεως τῶν δῆμων. Ἀλλως δ' ἡ δημοκρατία ἦτο τὸ ἀντίθετον τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐκείνης, ἣν οἱ Δελφοὶ ἀνέκαθεν εἶχον κηρύξει συμφέρουσαν καὶ προσήκουσαν.

Πρὸς τὰς διαθέσεις δὲ ταύτας τῶν Δελφῶν συνεφώνουν καὶ ἐκεῖνοι τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι εἶχον στενάς πρὸς τοὺς Δελφοὺς σχέσεις καὶ ἀντεπροσώπευον ἐν τῷ λαῷ τὰς δελφικὰς γνώμας. Ἀνὴρ εἶος ὁ Πίνδαρος, ὅστις, ἅτε αὐτὸς ὢν εὐπατρίδης, ἡγωνίζετο ὁλοφύχως νάναπαριστάνῃ διὰ τῶν ἁσμάτων αὐτοῦ τὴν δόξαν τῶν

¹ [Ἡροδότου I, 174].

² [Ἡροδότου I, 169 κ. ἑ.].

³ [Ἡροδότου I, 148].

ἀρχαίων γενῶν, περὶ ἧς ἔφαλλεν

αὕξεται δ' ἀρετὰ, χλωραῖς ἑέρσαις ὥς ὅτε δένδρον ᾄσσει¹,

ὁ Πίνδαρος, ὅστις ἐν ταῖς ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν κληρονομικῶς μεταδιδόμεναις ἀρεταῖς διεγίνωσκεν ἐγγύησιν περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ ὠραίου, καὶ ἀπέστεργε τὴν τε κυριαρχίαν τοῦ δήμου καὶ τὴν τυραννίδα, ὁ Πίνδαρος ἐκεῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ συμμετάσχη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων. Οὕτω δὲν ὤκνησε νὰ ὑμνήσῃ βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀθηναῖον Πυθιονίκην χωρὶς νὰ μνημονεύσῃ ἔστω καὶ διὰ λέξεως μιᾶς τὴν μεγάλην μάχην².

Ἀλλὰ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι ἐναντίον τοῦ πολέμου μόνοι οἱ ἀριστοκρατικοί. Ὑπῆρχον πλὴν αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ οἱ συμβουλευόντες τὴν καθυπόταξιν καὶ μηδίζοντες, ἰθαγενεῖς τε καὶ ξένοι, ἰδίως δ' ἐξ ἐκείνων εἰς οὓς συνέφερεν ἡ μὴ διατάραξις τῆς ἀνέσεως καὶ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ βίου καὶ τῆς ἐλευθέρως ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων παραλίων. Οὕτω τῶν τοιούτων ξένων ἰδίαν ἐπίδρασιν εἶχον αἱ ἑταῖραι αἱ μετοικήσασαι ἐκ τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας, αἵτινες διὰ τῶν ἐρωτικῶν αὐτῶν θελήτηρων καὶ τῶν σχέσεων μετ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἀπέκτων δύνανιν καὶ εἶχον οὐ σπανίως εὐκαιρίαν νὰ διαδίδωσιν αἰσθηήματα εἰρηνικὰ ὑπὲρ τῶν Περσῶν. Εἰς ταύτας δ' ἀνῆκεν ἡ ὠραία Μιλησία Θαρρηλία, ἥτις, περιελθοῦσα εἰς σχέσεις πρὸς δεκατέσσαρας ἐπαλλήλους ἑραστὰς, ἐξήσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Οὕτω κατῴρθωσε νὰ σαγηνεύσῃ ἐν Θεσσαλίᾳ ἕνα τῶν ἰσχυροτά-

¹ [Πινδάρου Νεμ. VIII, 40].

² Ἴδε τὴν ἐβδόμην πυθικὴν ᾠδὴν τοῦ Πινδάρου τὴν εἰς τὸν Ἀλκμαίωνιδην Μεγακλῆα νικήσαντα τεθρίππων Πρβλ. Tycho Mommsen Pindaros σ. 40 κ. ἑ. Ὁ δὲ Bockh ἀναφέρει τὸ ἐγκώμιον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν νίκην τοῦ Μαραθῶνος. Τὰ Πύθια συμπιπτουσι πρὸς τὸν Μεταγαιτιῶνα, τὸν μῆνα τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης (Monatsbericht der Berliner Akademie 1864 σ. 129). Διὸ δὲν εἶνε μὲν ἀδύνατον νὰ ἐποιήθῃ ἡ ᾠδὴ μετὰ τῆς δελφικῆς ἑορτῆς καὶ τῆς μάχης (L. Schmidt Pindars Leben σ. 85), ἀλλ' εἶνε ὅμως λίαν ἀπίθανον.

των ἐπιχωρίων ἡγεμόνων, Ἀντίοχον τὸν συγγενῆ τῶν Ἀλευαδῶν, καὶ μετὰ τὸν θάνατον δ' αὐτοῦ διετήρησε δύναμιν βασιλικήν. Ὑπῆρξε δ' αὕτη ἡ γνωστοτάτη τῶν γυναικῶν ἐκείνων τῶν ἐργαζομένων ὑπὲρ τῶν Περσῶν¹.

Τοιαῦται ἦσαν καθ' ὅλου αἱ διαθέσεις καὶ ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι. Ἄν δ' εἰς πάντα ταῦτα προσθέσωμεν τὴν δύναμιν τοῦ χρήματος, ἣν διέθετον οἱ Πέρσαι, ἂν ἀναλογισθῶμεν πόσον σπανία ἦτο παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀδεκάστου καὶ ὁπόσον ποικίλοι ἦσαν οἱ τρόποι τῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ὑποστηρίξεως τῶν Περσῶν, φανερῶς καὶ κρύφα, δι' ἐκουσίας προσχωρήσεως, δι' αὐτομόλων καὶ προδοτῶν, τότε ἐννοοῦμεν τοὺς λόγους, δι' οὓς ὁ Ξέρξης ἠδύνατο νὰ θεωρῇ παράφρονα τὸν ὑπ' αὐτοῦ φιλίως ξενιζόμενον Δημάρατον, ὅτε οὗτος προέλεγεν εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι ὁ πόλεμος ἐμελλε νὰ ὑπάρξῃ σοβαρός.

Πρὸ πάντων δὲ ἡ ἔκβασις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὰς δύο ἐκείνας πόλεις ὁ Ξέρξης δὲν εἶχεν ἀποστείλει κήρυκας. Μετὰ τὰ πρότερον ἤδη συμβάντα ἐθεωροῦντο πόλεις πολέμιαι, ὧν ἐπεβάλλετο ἡ τιμωρία. Ἦσαν λοιπὸν ἀμφοτέραι ἠναγκασμέναι ὁμοίως νὰ συμπράξωσιν. Ἀλλ' ἡ φιλιωτέρα σχέσις ἡ μετὰ αὐτῶν ἀρξαμένη πρὸ δεκαετίας εἶχε πάλιν χαλαρωθῇ. Αἱ Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι καὶ νικήσασαι μόναι, εἶχον περιορισθῇ εἰς ἑαυτάς καὶ ἐπιζητήσῃ ἄνευ περαιτέρας συνεννοήσεως μετὰ τῆς Σπάρτης τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων δυνάμεων. Ἡ δὲ μεταβολὴ τῶν πολεμικῶν σχεδίων τῶν Περσῶν καὶ ἔπειτα τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἡ ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου, ἡ περὶ τοῦ θρόνου ἔρις ἐν Σούσοις, ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου, οἱ δισταγμοὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ καὶ τέλος αἱ πολλὴν χρονοτριβὴν ἀπαιτήσασαι νέαι παρασκευαὶ, πάντα ταῦτα εἶχον βοηθήσει εἰς

¹ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 24. *Ἀθηναίου* [XIII], σ. 608. Πρόβ. Buttmann *Mythologus* Τόμ. Β' σ. 281.

τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων τοῦ Θεμιστοκλέους¹. Αἱ δὲ Ἀθηναίαι, ὑπὸ οὐδενὸς ἀνησυχούμεναι καὶ ταραττόμεναι, εἶχον ἀποβῆ δύναμις πρωτεύουσα· κεκτημέναι δὲ διακοσίας καλῶς ἐξηρτυμένας τριήρεις καὶ πολεμικὸν λιμένα ἀσφαλῆ ἡσθάνοντο ἑαυτὰς προωρισμένας εἰς ἐπιδιώξιν γενναίας καὶ ἀνεξαρτήτου πολιτείας.

Ἀλλὰ καὶ τοιαῦται οὖσαι αἱ Ἀθηναίαι οὔτε ἡδύναντο οὔτε ἔπρεπε νὰ μείνωσι μόναι. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπὶ ἔτη μακρὰ εἰργάσθη ὑπὲρ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἀνέλαβε τῶρα πλέον τὸ δυσχερὲς ἔργον νὰ περισυναγάγῃ τὰς ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων ὑπαρχούσας δυνάμεις ἀντιστάσεως καὶ νὰ συνενώσῃ πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν τὰς πόλεις ὅσαι εἶχον ἀπόφασιν νὰποκρούσωσι τοὺς πολεμίους. Ἀλλὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἡδύνατο νὰ γείνῃ ἔναρξις πρὶν ἢ ὁ κίνδυνος προσεγγίσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ οἱ μάλιστα μύωπες νὰ ἴδωσιν αὐτὸν, ὁ δὲ κοινὸς φόβος νὰ καταπνίξῃ πᾶν ἄλλο αἶσθημα. Φυσικὸν δὲ κέντρον τῆς ἐθνικῆς φατρίας ἦτο ἡ Σπάρτη, ἡ πόλις ἡ ἔχουσα τὴν ἡγεμονίαν τῆς χερσονήσου, ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ ἐν τῇ ἀπομεμακρυσμένῃ κοιλάδι τοῦ Εὐρώτα κειμένη πόλις δὲν ἦτο κατὰ τὰς προκειμένας περιστάσεις κατάλληλος πρὸς σύνοδον συμμαχικοῦ συνεδρίου. Τοιοῦτο συνέδριον, ὅπως μὴ καθυστερῇ πάντοτε τῶν γεγονότων, ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὴν ἑδρὰν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἑλλάδος καὶ παρὰ τὰς ἀκτὰς. Τοιοῦτο δὲ χωρίον ὑπὲρ πάντα ἄλλα ἐπικαίρως κείμενον ἦτο ὁ ἱσθμὸς τῆς Κορίνθου, καθ' ὃν διεσταυροῦντο ἅπασαι αἱ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ὁδοί, ἐντευκτῆριον ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων μεστὸν παραδόσεων ἀρχαιοτάτων, καθιερωμένον ὑπὸ τῶν τάφων τῶν ἡρώων Σισύφου καὶ Νηλέως ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ ἀδύτου τοῦ Παλαίμονος, οὗ πλησίον ὤμνουν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν ὅρκων². Διὰ δὲ τῆς μεταθέσεως ταύτης εἰς τὸν ἱσθμὸν παρείχετο εἰς τὸ συνέδριον τῶν Ἑλλήνων μείζων ἐλευθερία ἐνεργείας, καὶ ἡρῴνετο ὁ ὁρίζων αὐτοῦ.

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β. σ. 318, 322 κ. ἑ.

² Ἰδὲ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 541.

Ἵπῃρξε δὲ ἡμέρα πλείστου λόγου ἀξία διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 π. Χ. (Ὀλυμπ. 74, 4) συνῆλθον ἐν τῷ ἰσθμῷ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἤρχε νέας συνενώσεως τῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη ἐξηλέγχετο ἐστερημένη καὶ νῦν ὡς καὶ πρότερον πρωτοβουλίας, καὶ παρυσύρετο πρὸς τὰ πρόσω ἀντὶ νὰ πρωτοστατῇ. Αἱ δὲ καθ' αὐτὸ γόνιμοι καὶ παρορμητικαὶ ιδέαι προήρχοντο ἐκ τῶν Ἀθηναίων. Μεταξὺ δὲ τῶν Πελοποννησίων εἰς μόνον Ἀρχάς, ὁ Τεγεάτης Χεΐλεος, κατενόει τὴν σημασίαν τῶν περιστάσεων καὶ κατάρθωσε διὰ τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ νὰ ἐξασκήσῃ ἀξίαν λόγου ἐπιδρασιν καὶ ἐν Σπάρτῃ. Ὁ Θεμιστοκλῆς λοιπὸν καὶ ὁ Χεΐλεος ὑπῆρξαν οἱ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυταὶ τῆς νέας συμμαχίας, ἐν ᾗ ἀνέζησαν αἱ ιδέαι τῶν ἀρχαίων ἀμφικτυονίων. Ἀλλ' ἡ νέα αὕτη ἐλληνικὴ συμμαχία ἦτο ἀνεξάρτητος πάσης ἱερατικῆς ἐπιδράσεως, ἐλευθέρα συνένωσις ἀπασῶν τῶν πόλεων τῶν ἔχουσῶν τὴν ἀπόφασιν νὰ ὑπερασπίσῃσι διὰ θυσίας χρήματος καὶ αἵματος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος¹.

Καὶ ἐν ταύτῃ δὲ τῇ περιστάσει ἐπεδείχθη ὁ Θεμιστοκλῆς πολιτευτῆς δυνάμενος νὰ συνενώσῃ ἐν τῷ προσήκοντι χρόνῳ δραστηριότητα σύντονον πρὸς ὑποχώρησιν συνετήν. Πράγματι δὲ, ὅτε ἦλθε τὸ ζήτημα τῆς ἡγεμονίας τῆς συμμαχίας, παρώρμησεν ὁ Θεμιστοκλῆς τοὺς συμπολίτας νὰ παραιτηθῶσι πρὸς ὥραν τὰς δικαίας αὐτῶν ἀξιώσεις. Δὲν ἦτο ὥρα πρὸς ἔριδας περὶ τύπων. Διὸ διετήρησεν ἡ Σπάρτη ἀμέριστον τὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν αἱ Ἀθηναὶ ἐτάχθησαν παρὰ τὴν Σπάρτην· διὰ ταῦτα δὲ αἱ ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ ἐξαποσταλεῖσαι πρεσβεῖαι ἀπετελοῦντο ἐκ τε Σπαρτιατῶν καὶ ἐξ Ἀθηναίων.

¹ *Θουκυδίδου* I, 102· ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ Μῆδῳ συμμαχία. *Ἡροδότου* VII, 145· ὁμαιχμίην συνθησομένους πρὸς τὸν Πέρσῃν. [VIII, 140· ὁμαιχμίην συνθέμενοι ἀνευ δόλου καὶ ἀπάτης]. Πρβλ. Ulrich *Hellenische Kriege* σ. 30. [Ἦτο ἄρα ὁμαιχμία ὁ ὅρος πρὸς δῆλωσιν τῆς συμμαχίας; Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι παρ' *Ἡροδότου* (VII, 148) οἱ σύμμαχοι λέγονται καὶ ἄλλως οἱ συνωμόται Ἑλλήνων ἐπὶ τῷ Πέρσῃ].

Πρώτη δὲ τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἐν τῷ ἱσθμῷ συνελθόντος συνεδρίου ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι ἐν ὀνόματι τῶν πόλεων αὐτῶν ὑπέσχοντο τὴν παῦσιν ἀπασῶν τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, ὅπως ἀντιταχθῶσιν ἐν πλήρει ὁμονοίᾳ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς. Σπουδαιότατον δ' ἐπακόλουθον τοῦ ὅρου τούτου ὑπῆρξεν ἡ συνδιαλλαγή τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Αἰγίνης. Δεύτερον δ' ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ πρέσβεων, οἵτινες εἶχον τὴν ἐντολὴν νὰ καλέσωσιν εἰς συμμετοχὴν τοῦ ἀγῶνος τὰς ἑπτὰ ἀμφιρρεπούσας πόλεις καὶ τοὺς ἀπώτερον οἰκοῦντας ὁμοφύλους. Διὰ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης ἤθελον νὰ διευκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ Ἀργούς καὶ προσελκύσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Κρήτης καὶ Σικελίας. Τρίτη δ' ἀπόφασις ὑπῆρξε τέλος ἡ συνεννόησις περὶ τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου. Καὶ δὴ καθ' ὃν χρόνον ἐξετελοῦντο αἱ ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου οἱ ἀντιπρόσωποι ἐξηκολούθησαν μένοντες ἐν τῷ ἱσθμῷ ὡς μόνιμον πολεμικὸν συμβούλιον. Ἐνταῦθα ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον τῶν τὴν κοινὴν ἄμυναν τῆς χώρας ἀναλαβόντων Ἑλλήνων· ἐνταῦθα δ' ἐνισχύετο καὶ ἐξήρετο ἐν κοινῷ ἐνθουσιασμῷ τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, καὶ ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος ἐπηύξανε τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸν ζῆλον πρὸς τὸν ἀγῶνα.

Διὰ δὲν κατεπτόγησαν τοὺς Ἕλληνας οὔτε οἱ οἰκαδ' ἐπιστρέφοντες κήρυκες, οὓς ὁ Ξέρξης εἶχε διατάξει νὰ περιαγάγωσιν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Σάρδεων, οὔτε ἡ ὀδυρομένη Πυθία, ἥτις ἀντὶ νὰ ἐκκαίῃ τὸν ζῆλον ἐνέπνεε μόνον ἀποθάρρυνσιν, οὐδ' ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντησις τῶν Ἀργείων, δικαιολογούντων τὴν δειλὴν αὐτῶν οὐδετερότητα διὰ χρησιμοῦ τῆς Πυθίας¹, ἀλλ' οὐδὲ οἱ πρέσβεις οἱ ἐπιστρέφοντες ἄπρακτοι ἐκ Κρήτης καὶ Σικελίας. Δὲν ἠρίθμουν οὔτε τοὺς ἐχθροὺς οὔτε τοὺς φίλους, ἀλλ' ἦσαν ἡνωμένοι ἐν τῇ συναισθήσει, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄλλως. Εἶχον δὲ πληρέστατα δίκαιον θεωροῦντες ἑαυτοὺς τοὺς λογάδας τῶν ἐν ταῖς

¹ Ἡροδότου VII, 148.

μητροπόλεσιν Ἑλλήνων καὶ ἀποκαλούμενοι ἡ πατριωτικὴ φατρία, οἱ τὰ ἀμείνω φρονοῦντες¹.

Καὶ οἱ μὲν συμμαχήσαντες οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ τὸ ἑαυτῶν καθῆκον, ἀλλ' οἱ ἄλλοι προεκάλουν τὴν μομφήν, ὅτι ἡμέλουν τοῦ καθήκοντος ἑαυτῶν. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐκφρασθῇ σαφῶς. Ἐκουσία προσχώρησις εἰς τοὺς Πέρσας ὡς καὶ πᾶσα ὑπηρεσία, ἣν Ἑλλήνι τις παρείχεν εἰς τοὺς Πέρσας λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἦτο ἐσχάτη προδοσία. Τὸ δ' ἐν τῷ ἰσθμῷ συμμαχικὸν συνέδριον ἦτο τὸ δικαστήριον τὸ προγράφον ἄνδρας οἷος Ἀρθμιος ὁ ἐκ Ζελείας, ὁ ξένος τῶν Ἀθηναίων, ὅστις εἶχε μεταγάγει εἰς τὴν Ἑλλάδα περσικὸν χρυσόν. Πάντες οἱ ἀνελεύθερα φρονοῦντες ἀπεκλείσθησαν τῶν κοινῶν ἀγώνων· μόνον δὲ οἱ ἐμπορούμενοι φιλοπατρίας προβαίνουσας μέχρις ἐθελουσίας ἐδικαιούντο νὰ τύχωσι τῆς τιμῆς νὰ θεωρῶνται Ἕλληνες γνήσιοι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνεγράφη εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τῶν συμμάχων ῥητῶς καὶ ἡ καθορίζουσα τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν θεῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν καὶ προδοτῶν, ἡ μετὰ τὴν ἐπιτυχῇ ἀπόκρουσιν τῶν πολεμίων κοινὴ καταπολέμησις τῶν μηδισάντων καὶ ἡ ἐκ τῶν λαφύρων κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος τοῦ ἔθνους εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ἀνάθεσις τῆς δεκάτης². Ἡ δ' ἐκδήλωσις αὕτη βεβουλευμένης καὶ τολμηρᾶς πολιτείας ἦτο ἀξία πλείστου λόγου, ἅτ' ἐνθαρρύνουσα τοὺς συμμάχους καὶ εὐρύνουσα τὸν ὀρίζοντα αὐτῶν καὶ πέραν τοῦ προκειμένου κινδύνου. Πράγματι οὕτως ἐνεπνέετο φόβος εἰς τὰς δισταζούσας πόλεις, καὶ προεκα-

¹ Ὡς ἐπίσημος ὅρος συνάγεται ἐκ τοῦ Ἡροδότου (VII, 145), παρ' ᾧ καλοῦνται οἱ περὶ τὴν Ἑλλάδα Ἕλληνες (ἵτοι οἱ ἐν ταῖς μητροπόλεσιν) οἱ τὰ ἀμείνω φρονέοντες. Τὸ δὲ τὰ ἀμείνω φρονεῖν ἦτο βεβαίως ἀρχαία ἔκφρασις, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῶν εἰς τὰ μυθικτονικὰ πράγματα ἀναφερομένων δελφικῶν διατυπώσεων.

² Ἡροδότου VII, 132. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 8. Δυκούργου Κατὰ Λεωκράτους 81. Ὁ ὅρκος, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ δεκατέλειν, ἀνέρχεται εἰς ἀρχαίας ἀμυκτιονικὰς παραδόσεις· καίπερ δὲ μὴ πιστωθεὶς διὰ τῆς ἀναγραφῆς ἐπὶ στήλης, δὲν πρέπει νὰ πορριφθῇ ἕνεκα τῆς διαψεύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοπόμπου (ἀποσπ. 167 [παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 306]), καθ' ἃ φρονεῖ δ Wecklein (Über die Tradition der Perserkriege σ. 69).

λεῖτο ἢ γόνιμος σκέψις, ὅτι, ὥς ἐτιμωροῦντο οἱ ἐκουσίως ἀφιστάμενοι πάσης συμμετοχῆς, οὕτως ἔμελλον νάπελευθερωῦνται οἱ διὰ τῆς βίας δουλούμενοι ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Οὕτω δ' ἐν χρόνοις δεινотάτων κινδύνων, κινδύνων καθ' οὓς δὲν ἦτο γνωστὸν πῶς ἔμελλε νὰ κατορθωθῇ ἡ ἄμυνα τῶν πλησιεστάτων συνόρων, ἐγεννᾶτο ἡ ἰδέα πατρίδος μεγάλης καὶ εὐρυτέρας, ἣτις ἔμελλε νάντιταχθῇ εἰς τοὺς βαρβάρους μετὰ νέας αἰγλῆς. Οὐδὲ καθυστέρησεν ἡ Ἑλληνὶς Μοῦσα, ὑποθάλπουσα καὶ αὐτὴ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως δὲ διέπρεψεν ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ ἰσχυρὸς φίλος. Οὗτος, καίπερ ὢν ἤδη ἐβδομηκοντούτης, ἀντελήφθη τῶν νέων μεγάλων χρόνων μετὰ θερμῆς νεανικῆς· αὐτὸς δ' ἐκεῖνος, οὗ ἡ Μοῦσα ὑπῆρξέ ποτε θεράπαινα τοῦ Ἰππάρχου καὶ ἔπειτα τῶν Σκοπαδῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀπέβη νῦν ὑμνωδὸς τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων καὶ ἐνέπνεεν εἰς τὸν λαὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος. Ἡσθάνοντο ἕκαστος τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, καὶ διὰ ταῦτα ἦσαν θερμότεροι καὶ εὐπαθέστεροι περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν ὧν ἀπῆλαυον ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἀρχαία ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων παρουσιάσθη εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν Ἑλλήνων εἰπερ ποτὲ κραταιά. Πράγματι δὲ εἶνε ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν στοιχεῖα ἑτερογενέστερα τῶν δυνάμεων αἵτινες τότε παρεσκευάζοντο εἰς ἀγῶνα ἐναντίον ἀλλήλων. Καὶ ἐξ ἐνὸς μὲν βασιλεὺς ἀπεριόριστον ἔχων τὴν αὐθαιρεσίαν ἡγεῖται μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν μεγιστάνων τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν παμπληθῶν στρατιῶν τῆς Ἀσίας, ἐπομένων τυφλῶς εἰς τὰ κελεύσματ' αὐτοῦ καὶ δίκην ἀγγελῶν διαβιβαζομένων διὰ μάλιστα πέραν τοῦ Ἑλληςπόντου. Ἐξ ἑτέρου δὲ παρίσταται πρὸ ἡμῶν μικρὰ ὁμάς πολιτῶν πόλεων ἐλευθέρων, συνενωθισῶν κατ' αὐτὴν τὴν τελευταίαν ὥραν πρὸς ἄμυναν κοινήν. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς ὁ συνενώσας αὐτὰς ὑπῆρξεν ἡ συναίσθησις ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, ὅπως θυσιάσωσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῶν θεῶν αὐτῆς καὶ συγχρόνως ἡ

συναίσθησις τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἐπειδὴ ἀφόρητος ἦτο δι' αὐτάς ἡ σκέψις τῆς ὑποδουλώσεως ὑπὸ λαῶν οὓς περιεφρόνουν ὡς λαοὺς δούλων.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὸ κυριώτατον ἦτο πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ διάταξις τῶν δυνάμεων τῶν συμμάχων Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀπόφασις περὶ ἀμύνης τῆς χώρας. Ἦσαν δ' αἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παριστάμεναι πόλεις πλὴν τῆς Σπάρτης αἱ τῆς Ἀρκαδίας, ἡ Ἥλις, ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυὼν, ἡ Ἐπίδαυρος, ὁ Φλιοῦς, ἡ Τροιζήν, αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς καὶ ἡ Ἐρμιόνη, πρὸς δὲ τούτοις αἱ Ἀθῆναι, ἴσως δὲ καὶ τὰ Μέγαρα, αἱ Πλαταιαὶ καὶ αἱ Θεσπιαί. Καὶ ἡ Αἴγινα δὲ συμμετεῖχε τώρα τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος. Πᾶσαι δ' αἱ ἀπόπειραι πρὸς ἐπέκτασιν τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα συμμετοχῆς εἶχον ναυαγήσει. Αἱ μὲν ἐξήκοντα τριήρεις ἃς εἶχον ὑποσχεθῆ νὰ στείλωσιν οἱ Κερκυραῖοι ἐξηκολοῦθουν καθυστεροῦσαι ἐν τῇ δυτικῇ θαλάσῃ ἐπὶ προφάσεσιν οὐδαμιναις¹, οἱ δὲ τύραννοι τῆς Σικελίας, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ γάγωσιν εἰς τοὺς συμμάχους τὴν μάλιστ' ἀξίαν λόγου ἐπικουρίαν, παρεκωλύθησαν ὑπὸ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας νὰ συμμετάσχωσι πολέμου καθ' ὃν τὴν ἡγεμονίαν εἶχεν ἡ Σπάρτη². ἄλλως δ' ἐπεβάλλετο εἰς αὐτοὺς νὰ κρατῶσιν ἀδιασπάστους τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἕνεκα τοῦ ἀπὸ τῶν Καρχηδονίων φόβου. Τῶν δὲ μητροπόλεων αὐτῶν εἶχον μείνει ἐκτὸς τῆς συμμαχίας τὸ Ἄργος καὶ αἱ Θῆβαι, τὸ μὲν Ἄργος καραδοκοῦν κρυφίως καὶ χαιρεκάκως τὴν ταπείνωσιν τῆς Σπάρτης, αἱ δὲ Θῆβαι ἐλλοχῶσαι τὴν πτῶσιν τῶν Ἀθηναίων. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς πόλεσιν αἱ πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα ἐχθρिकाὶ κυβερνήσεις ἡγωνίζοντο μετὰ ζήλου νὰ καταστέλ- λωσι πᾶσαν ἀντίθετον ἐθνικὴν κίνησιν.

Μάλιστα δ' ἦσαν διηρημέναι αἱ γνώμαι καὶ τὰ πράγματα τεταμένα ἐν Θεσσαλίᾳ. Οἱ Ἀλευάδαι ἐνήργουν ἐν αὐτῇ ὡς ἐξ ὀνόματος τῆς ὅλης χώρας, ἀλλ' ἦσαν ὅμως ἥκιστ' ἀληθῆ ὄργανα

¹ Ἡροδότου VII, 168.

² Ἡροδότου VII, 157.

τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ, ἀπ' ἐναντίας δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο ἡ διὰ τὰς βοηθείας τῶν Περσῶν κατάπνιξις τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως, ἣν δὲν ἐδύναντο νὰ καταβάλωσι μόνοι. Διὰ ταῦτα οἱ ἐλευθερόφρονες τῶν Θεσσαλῶν εἶχον μέγιστον καὶ ἄμεσον συμφέρον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· καὶ ἔστειλαν μὲν ἀντιπροσώπους εἰς τὸ ἐν Κορίνθῳ συνέδριον τῶν συμμάχων, ἐδήλωσαν δὲ τὴν εἰς τὴν συμμαχίαν προσχώρησιν αὐτῶν καὶ ἐζήτησαν ἐπικουρίαν πρὸς ἄμυναν τῶν συνόρων τῆς ἰδίας χώρας.

Ἀδύνατος δ' ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρουσις τοῦ αἰτήματος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων. Ἡ ὑπεράσπισις τοῦ πυλῶνος τῆς Ἑλλάδος ἦτο καθήκον ἱερὸν καὶ ἀμφοικτυονικόν. Ἄλλως δὲ τὸ στενὸν τῶν Τεμπῶν ἦτο, ὡς εἰκὸς, τὸ καταλληλότετον τῶν χωρίων ἐν ᾧ ἡδύναντο νάντιταχθῶσιν ἐπιτυχῶς πρὸς ἐχθρικὴν δύναμιν καθυπερτέραν. Ἀλλ' ἡ διάβασις στρατιᾶς διὰ τῆς Βοιωτίας δὲν ἦτο ἀκίνδυνος. Διὸ τότε πρῶτον ἔγεινε χρῆσις τοῦ ἀττικοῦ στόλου. Δεκακισχίλιοι ἄνδρες, ἥδη συνηθροισμένοι ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ Εὐαινέτου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπλευσαν διὰ τοῦ Εὐρίπου εἰς τὰ νότια τῆς Θεσσαλίας, καὶ, συνενωθέντες ἐν αὐτῇ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν ἐπικούρων, ἐπορεύθησαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν¹.

Ἀλλ' ὁ φαιδρὸς Ἰηλός, μεθ' οὗ κατέλαβε τὴν κοιλάδα ἡ γενναία στρατιὰ, καὶ ἡ προσδοκία, ὅτι θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐπεκτείνωσι πάλιν τὴν ἡνωμένην καὶ ἐλευθέραν Ἑλλάδα μέχρι τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου, δὲν διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν. Ἐμαθον μὲν, ὅτι κατὰ τὸ θέρος ἦτο βατὴ ὑψηλότερα τις εἰςβολὴ διὰ τῶν ὀρέων, κρύφιον δὲ μήνυμα Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα² ἐγνώρισεν εἰς τοὺς στρατηγούς, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ παρόδῳ ἐγίνοντο ἤδη παρασκευαί πρὸς διέλασιν τῶν Περσῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ κατάληψις

¹ Ἡρόδοτον VII, 173.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 234.

τῶν Τεμπῶν ἦτο ἀνωφελής. Ἐπείσθησαν δὲ καὶ ὅτι θὰ ἦτο εὐχέρης εἰς τοὺς Πέρσας ἢ νοτιώτερον τῶν Τεμπῶν ἀποβίβασις στρατοῦ ὅστις θὰ κατελάμβανε τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων. Τέλος δὲ καὶ αὐταὶ αἱ χῶραι αἱ ὀπισθεν αὐτῶν κείμεναι ἦσαν ἐν ὅλῳ λίαν ἐπισφαλεῖς. Ἦδη αἱ πόλεις τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος διεξῆγον διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ ἐνισχύετο ὁσημέραι καὶ ἐθρασύνετο ἡ δυναστική φατρία σὺν τῇ προσεγγίσει τῶν Περσῶν. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας θὰ ἦτο αὐτόχρημα μωρία ἢ ἐν τοῖς ἀπωτάτοις ἐκείνοις συνόροις χάριν συμμάχων ἐπισφαλῶν θυσία τῆς ἐπιλέκτου ἐκείνης ἐλληνικῆς στρατιᾶς. Διὸ οἱ Ἕλληνες ἀπεχώρησαν εἰς τὸν ἰσθμὸν, ἐπιστρέψαντες διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ· ἅμα δὲ τῇ ἀποχωρήσει αὐτῶν ἐπῆλθεν ἀμελλητὴ ἡ φανερά ἀποστασία συμμάχου τῆς Θεσσαλίας. Ἐπειτα δ' ἔστειλαν καὶ οἱ ὀρεινοὶ, οἱ Περραιβοὶ, οἱ Δόλοπες, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Μάγνητες ὡς καὶ οἱ Μαλιεῖς καὶ οἱ Φθιώται Ἀχαιοὶ καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐντεῦθεν αὐτῶν οἰκοῦντες Λοκροὶ γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, στρατοπεδεύοντα τότε ἀκόμῃ ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ.

Οὕτω περιωρίζοντο αἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ. Εἰς τὴν πρώτην ἔξοδον εἶχεν ἐπακολουθήσει ταχεῖα ὑποχώρησις, τὸ δὲ θάρρος ἐπέλιπε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐμμένοντας πιστούς. Ἄλλ' οὐχ ἦτον ἀκαταπόνητος εἰργάζετο μετὰ διπλοῦ ζήλου ὁ Θεμιστικλῆς ἐν τῇ Ἀθῆναις καὶ ἐν τῷ ἰσθμῷ αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὁμοφρονούντων. Τούτων δὲ ἦτο καὶ ὁ Δελφὸς Τίμων. Ὅτε οἱ ἀπέλπιδες χρησμοὶ τῆς Πυθίας ἐπηύξανον τὴν γενικὴν πάντων ἀποθάρρυνσιν, ὁ Τίμων ἐκράτησε τοὺς θεοπρόπους τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐν ἀπογνώσει εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ κατῴρθωσιν νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς νέος χρησμός λέγων·

Τῶν ἄλλων γὰρ ἀλισκομένων, ὅσα Κέρκωπος οὖρος
ἐντὸς ἔχει κενθμών τε Κιθαιρῶνος ζαθέοιο,
τεῖχος Τριτογενεῖ ξύλινον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς
μοῦνον ἀπόρθητον τελέθειν, τὸ σὲ τέκνα τ' ὀνήσει.

Ἐν τῷ χρησμῷ τούτῳ ἐνυπῆρχε τοῦλάχιστον ἀκτὶς ἐλπίδος¹. Ὅτε δὲ οἱ θεοπρόποι ἤνεγκον τὸν χρησμὸν τοῦτον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπωφελήθη αὐτὸν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως δείξῃ εἰς τοὺς συμπολίτας, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἐπεδοκίμαζον τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἐπειδὴ τὸ ἀπόρθητον ξύλινον τεῖχος οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ τὸν στόλον αὐτῶν. Ἀλλ' ὅποια ἦσαν αἱ δυσχέρειαι, καθ' ὧν ἀντεπάλαιε διηνεκῶς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἀποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ ἐξῆς γεγονότος. Ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τοῦ κρισίμου ἔτους τοῦ πολέμου ἐτόλμησε νὰ παραστῇ ὡς ὑποψήφιος παραλλήλως πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Ἐπικύδης, δημαγωγὸς δειλὸς καὶ μικρόψυχος, ὅστις ἀναμφιβόλως ἐστηρίζετο εἰς τὴν φατρίαν ἐκείνων οἵτινες ἔτι καὶ νῦν δὲν ἀπεδέχοντο τὸν μέχρις ἐσχάτων ἀγῶνα. Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ἀνὴρ οἷος ὁ Ἀριστείδης θάνεμεν ἡσύχως τὴν ἑκάσιν ἐν τῇ συνειδήσει, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ ἑαυτοῦ καθῆκον· ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις ἔβλεπε διακινδυνεύόμενα τὰ πάντα, δὲν ὤκνησε νὰ δεκάσῃ τὸν ἀντίπαλον, πείσας αὐτὸν διὰ χρημάτων νὰποχωρήσῃ ἐκουσίως².

Ἐν δὲ τῷ συνεδρίῳ κατώρθωσεν ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ ἐπιτύχῃ δευτέραν ἔξοδον ἐναντίον τῶν πολεμίων, ὅπως ἀναχαιτισθῇ ἢ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας προέλασις αὐτῶν. Ἡ δ' ἐκλογή τοῦ χώρου τῆς στρατοπεδείας δὲν ἠδύνατο νὰ εἴναι ἀμφίβολος, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μία μόνη ὁδὸς ἦγε πρὸς νότον, κατὰ μῆκος τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου. Ἀλλ' αἱ ἀκταὶ αὐτοῦ πρὸς νότον τοῦ Σπερχειοῦ ἀποστενοῦνται μᾶλλον ὑπὸ τῶν παρωρειῶν τῆς Οἴτης, ἰδίως δ' ὑπὸ τῶν ὀρέων τῆς Τραχινίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Καλλιδρόμου οὕτως, ὥστε τέλος μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης μένει μόνον στενὴ ὁδὸς ἀρκοῦσα μόνον εἰς διάβασιν μιᾶς ἀμάξης. Ἐκ δὲ τῶν προπόδων τοῦ Καλλιδρόμου ἐκρέουσι θερμαὶ πηγαὶ ἀφθόγου ὕδατος,

¹ Ὁ χρησμὸς εὗρηται παρὰ τῷ *Ἡροδότῳ* VII, 141. Θεωρεῖ δὲ αὐτὸν πλαστὸν ὁ *Hendess Programm* ἐν Guben. 1883.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 6.

αἵτινες ἐπεκάλυψαν τὸ πετρῶδες ἔδαφος διὰ θειώδους ἐπιπάγου. Αὗται δὲ εἶνε αἱ καλούμεναι Θερμαὶ πύλαι τῆς Ἑλλάδος, αἱ Θερμοπύλαι, πράγματι δίκην στενῶν πυλῶν ἄγουσαι ἐκ τῆς χώρας τῶν Μαλιέων εἰς τὴν τῶν Λοκρῶν καὶ περαιτέρω εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς συνεχοῦς Ἑλλάδος.

Τὰ στενὰ ἐκεῖνα δὲν ἠδύναντο νὰποφύγωσιν οἱ πολέμιοι, ἂν ἡ κατὰ γῆν στρατιὰ ἔμελλε νὰ μείνῃ ἐγγὺς τοῦ στόλου. Πλησιέστατα δὲ τοῦ στενοῦ ἔκειτο τὸ ἀμφικτυονικὸν ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἐν ᾧ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀμφικτυόνων προσέφερον δις τοῦ ἔτους πανηγυρικὰς θυσίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὅλου λαοῦ¹. Εἶχον λοιπὸν καὶ θρησκευτικὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπεραμυνθῶσι τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου χώρου τῶν κοινῶν θυσιῶν. Ἄλλως δὲ τὸ χωρίον ἔκειτο ἐπικαιρότατα πρὸς ἄμυναν. Καὶ ἀριστερόθεν μὲν εἶχον ὡς ὑπέρισμα τὰς ἀβάτους κλιτύας, αἵτινες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πυκνῶν δασῶν δρυῶν καὶ ἐλατῶν, δεξιόθεν δὲ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θάλασσα αὕτη δὲν εἶνέ τις ἀναπεπταμένη, ἀλλὰ στενὸς πορθμὸς μεταξὺ τῆς ἡπείρου καὶ τῆς Εὐβοίας, οἷονεῖ τις πελαγία διῶρυξ ἄγουσα πρὸς τὰ κατὰ νότον πελάγη. Ἐκεῖ λοιπὸν ἠδύνατο ὁ ἐλληνικὸς στόλος τοῦτο μὲν νὰ κλείῃ τὸν εἰσπλουν εἰς τὸν περσικόν, τοῦτο δὲ συγχρόνως νὰ προστατεύῃ τὰ πλευρὰ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς καὶ παρακωλύῃ πᾶσαν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Τέλος δ' αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν ὠχυρωμέναι καὶ διὰ τειχῶν, ἅτινα εἶχον κτίσει οἱ Φωκεῖς διὰ τῆς παρακτίας πεδιάδος. Κατέχοντες δὴλα δὴ οἱ Φωκεῖς τὸν Καλλίδρομον, ἦσαν εἰθισμένοι νὰ προφυλάττωσι τὰ στενὰ ἐκεῖνα ἀπὸ τῶν ἀσπόνδων αὐτῶν ἐχθρῶν, τῶν Θεσσαλῶν². ἀπὸ δὲ τῆς φανερᾶς αὐτῶν ἀποστασίας ἔγειναν ἔτι ἐνζηλότεροι ὑπέρμαχοι τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Τὸν ζῆλον δὲ τοῦτον δὲν ἔπρεπεν οἱ λοιποὶ Ἕλληνες νὰ ψυχράνωσι καὶ ἀφήσωσι νὰ παρέλθῃ ἀνωφελῶς. Ἄν δ' αἱ Θερμοπύλαι ἔμενον ἀνυπεράσπιστοι,

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 157.

² *Ηροδότου* VII, 175.

πᾶσα ἡ χώρα πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ ἔμελλε νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοὺς πολεμίους.

Εἵπερ ποτὲ δὲ εἶχεν ἐπιστῇ τώρα ὁ κατάλληλος χρόνος, ὅπως ἀναλάβωσιν οἱ Σπαρτιᾶται μετὰ μεγίστης δραστηριότητος τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἦσαν καὶ τώρα νωθοὶ καὶ ῥάθυμοι. Καὶ ἔστειλαν μὲν εἰς τὰς Θερμοπύλας τὸν Λεωνίδα, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δωριέως εἶχε διαδεχθῇ τὸν Κλεομένην, ἀλλ' ἔδωκαν εἰς αὐτὸν μόνον τριακοσίους Σπαρτιάτας· τὸ δὲ μέγα πλῆθος τῆς στρατιᾶς ἔμεινεν οἴκοι. Ἐν ᾧ δὲ ἡ πατριᾶ ὀρησκία ὡς ὕψιστον τῶν καθηκόντων ἐπέβαλλε τὴν ἄμυναν τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ, ὠχυροῦντο καὶ πάλιν ὀπισθεν ὀρησκευτικῶν δισταγμῶν, καὶ ἐδήλουν, ὅτι δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξαποστείλωσιν ἐκτὸς τῆς χώρας τὴν στρατιάν διαρκούσης τῆς ἐορτῆς τῶν Καρνείων. Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἐπέδοκίμαζον τὴν ἀναβολὴν ταύτην, ἅτε κατὰ τὴν προσεχῆ πανσέληνον ἀρχομένης τῆς τελέσεως τῶν Ὀλυμπίων¹. Οὕτω δὲ προσετέθησαν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας μόνον χίλιοι ὀπλῖται ἐκ Τεγέας καὶ Μαντινείας, ἱσάριθμοι δὲ ἦλθον ἐκ τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας πλὴν τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὁπόθεν ἔσπευσεν ἰδίᾳ ἐπικουρία ἑκατὸν εἴκοσιν ἀνδρῶν. Συνετάχθησαν δὲ καὶ τετρακόσιοι μὲν ἄνδρες ἐκ Κορίνθου, διακόσιοι δ' ἐκ Φλιοῦντος καὶ ὀγδοήκοντα ἐκ Μυκηνῶν. Προσεπῆλθον δ' ἑπτακόσιοι Θεσπιεῖς καὶ τετρακόσιοι Θηβαῖοι. Τούτων οἱ Θηβαῖοι ἠκολούθησαν ὡς ὅμηροι, ληφθέντες παρὰ τῶν Θηβῶν πρὸς ἀσφάλειαν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη, ἥς δὲν ἀπεκρύνετο ἡ τάσις πρὸς ἀποστασίαν, δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἐχθρικὸν κατὰ τὰ νῶτα τῆς στρατιᾶς².

¹ Ἡροδότου VII, 206.

² Ὁ Cox (History of Greece Τόμ. Α' σ. 501) ἐκφέρει δισταγμοὺς περὶ τοῦ ἀξιόπιστου τῆς παρὰ τῷ Ἡροδότῳ παραδόσεως, ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας στρατευσάντων δὲν μνημονεύονται καὶ Ἀθηναῖοι. Ἀλλ' ὅμως εὐρίσκονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον τὸ μὲν πρῶτον ἑκατὸν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ, ἔπειτα δ' ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τριήρεις παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον.

Ἡ πορεία τοῦ Λεωνίδου, ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ καὶ τὸ σθένος ἐνεποίησαν τὴν ἀρίστην αἴσθησιν. Οἱ μὲν Λοκροὶ ἔλαβον πάλιν θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην, οἱ δὲ Φωκεῖς παρέσχον ἐπικουρίας. Ἀν-ηγγέληται δὲ, ὅτι οἱ εἰς τὰς Θερμοπύλας ἐλαύνοντες ἦσαν μόνον ἡ πρωτοπορεία τῆς πελοποννησιακῆς στρατιᾶς. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι παρίστατο πράγματι τέλος βασιλεὺς τῆς Λακεδαιμόνος προκινδυνεύων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἄμυναν τῆς ἱερᾶς φλιᾶς τῆς πατρίδος καὶ περικυκλούμενος ὑπὸ τῶν ἀριστέων τοῦ ἔθνους. Μετὰ μεγάλης δὲ περισκέψεως ἐμερίμνησεν ὁ Λεωνίδας περὶ πάντων. Καὶ κάτω μὲν ἐπεσκευάσθη τὸ τεῖχος, τῆς δ' ὑψηλότερον κειμένης ὀρεινῆς στενωποῦ τῆς ἀγούσης διὰ τῆς καλουμένης Ἀνοπαίας διέταξε τὴν κατάληψιν ὑπὸ τῶν Φωκέων. Οὕτω δ' ἐπίστευσεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ φράξῃ τὴν δίοδον, καὶ ἀνέμενε μετὰ τελείας συνειδήσεως τῆς μεγάλης αὐτοῦ εὐθύνης ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ τὴν ἄφιξιν τῶν Περσῶν, οἵτινες εἶχον διέλθει ἄνευ τινὸς ἀπευκταίου τὴν πλουσίαν ὑπὸ τοῦ Πηγνείου διαρρεομένην χώραν καὶ εἶχον ἤδη ἐκκινήσει ἀπὸ τῶν Παγασῶν, καταβαίνοντες διὰ τῆς παραλίας πρὸς νότον.

Ὁ Εἰρέξης, διαβάς τὸν Σπερχεῖον, προήλασε πρὸς τὸ στενὸν, καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν ἀρχαίαν Τραχίνα ἔνθα ὁ Ἀσωπὸς ἐκρέει ἐκ τῶν βράχων τῆς Τραχινίας τῶν περιβαλλόντων μεγαλοπρεπῶς ἐν σχήματι ἡμικυκλίου τὰς νοτίους τοῦ κόλπου ἐσχατίας. Τὰ δύο στρατόπεδα ἀπεῖχον ἀλλήλων μόνον μίαν ὥραν μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἔρρεον αἱ θερμαὶ πηγαί. Ὁ Εἰρέξης ἀπέστεργε ματαίαν χύσιν αἵματος, καὶ ἀνέμενε, ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀποχωρήσωσι καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν ὡς καὶ ἐκ τῶν Τεμπῶν. Ἄλλ' ἐκεῖνοι ὁμῶς ἔμενον καὶ ἐξήρχοντο μάλιστα ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ἐνισχύοντες μὲν τὰ μέλη αὐτῶν διὰ γυμναστικῶν ἀσκήσεων, κοσμοῦντες δὲ τὴν μακρὰν κόμην ὡς πρὸς ἑορτήν. Τέλος δὲ τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ μέγας βασιλεὺς διέταξε μέρος τῆς στρατιᾶς νὰ προελάσῃ, ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς ἄνδρας διὰ τὸ αὐθαδὲς αὐτῶν θράσος. Ἐπὶ δύο δὲ ἡμέρας ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν ἐν τῇ μικρᾷ παραλίᾳ πεδιάδι ἀπὸ

πρωίας μέχρις ἑσπέρας. Ὡς ἐναντίον πύλης φρουρίου ἀπεστέλλοντο νέοι πάντοτε Μῆδοι εἰς τὸν ἀγῶνα, τῶν πρώτων γραμμῶν ἐξωθουμένων πρὸς τὰ πρόσω ὑπὸ τῶν ἐπακολουθούντων στιφῶν, ἄγοντες πρὸς βέβαιον θάνατον. Καὶ ταῦτα διότι οὐδὲν ἀπήμυνεν ἀπ' αὐτῶν τὰ ἐλληνικὰ δόρατα, ὧν οὐδὲν ἀπετύγχανε καταφερόμενον, ἐν ᾧ τὰ βέλη αὐτῶν ἀντεκρούοντο ἀποπαλλόμενα ἀπὸ τῶν χαλκῶν πανοπλιῶν. Τὰ στρατεύματ' ἀπεκρούσθησαν ἐπανελημμένως, καὶ ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεῖτο ἀπὸ ὑψηλῆς σκοπιᾶς, ἔβλεπε τὸ αἶμα τῶν ἀρίστων αὐτοῦ ἀνδρῶν χυνόμενον ποταμηδὸν διὰ τῆς ὁδοῦ· διὰ δὲ τῆς ἀποστολῆς νέων στιφῶν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ σκεφθῶσι περὶ παρακάμψεως τοῦ στενοῦ· πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ ὁδηγὸς ἔχων ἐμπειρίαν τῶν τόπων.

Ὁ Ἐφιάλτης Μαλιεὺς παρέσχε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ὁδηγὸς διὰ τοῦ ὄρους τοῦ δεσπόζοντος τοῦ στενοῦ¹. Κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν ἀπόσπασμα Περσῶν ἀνέβη ἀπὸ τῆς χαράδρας τοῦ Ἀσσωποῦ διὰ τῶν ὄρυμώνων· ὅτε δ' ὑπέλαμπεν ἡ ἡμέρα, εἶχον φθάσει εἰς τὰ ὑψώματα τῆς Ἀνοπαίας. Ἡ ἡρεμία τοῦ ἀέρος ἐν τῇ ἑωθινῇ ὥρᾳ ἐβοήθησε τὴν πορείαν. Οἱ Φωκεῖς ὑπνωττον· μόνον δὲ ὁ θροῦς τῶν βημάτων τῶν προχωρούντων πολεμίων ἀφύπνισεν αὐτούς. Μὴ δυνάμενοι δὲ νάναλάδωσι πάραυτ' ἀντίστασιν τελεσφόρον, ἀπεχώρησαν τῆς ὁδοῦ καὶ ἔφυγον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Καλλιδρόμου, νομίζοντες, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐβάδιζε κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι οὐδ' ἐφαντάσθησαν νὰ βραδύνωσι τὴν πορείαν χάριν καταπολεμήσεως τῶν Φωκέων, καὶ ἔσπευσαν πρὸς τὰ κάτω, ὅπως ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Οὗτοι ἔμαθον μετ' οὐ πολὺ τὰ συμβαίνοντα. Ἡ θέσις ἣν κατεῖχον εἶχεν ἀπολεσθῇ πλέον, καὶ δὴ ἔνεκα πταίσματος τῶν Φωκέων, οἵτινες εἶχον παραμελήσει τὴν εἰς αὐτοὺς ἀνατεθεῖσαν ὑπηρεσίαν τῆς φρουρᾶς. Καὶ εὐρίσκετο μὲν ὁ Ὑδάρνης ἀκόμη ἐπὶ

¹ Περὶ Ἐφιάλτου ἴδε Kirchhoff ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1885 σ. 313.

τοῦ ὄρους, ἦτο δὲ ἀκόμῃ δυνατὴ ἡ ὑποχώρησις τῶν φρουρούντων τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀλλ' ὁ Λεωνίδας οὐδαμῶς ἐδίστασε περὶ τοῦ πρακτέου, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἄλλως ἀποσταλῆ ὡς στρατηγός, ὅπως διεξαγάγῃ πόλεμον κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν συνωδᾷ πρὸς τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἀπλῶς ὅπως φυλάξῃ τὴν στενοπορίαν¹. Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν εἶχε δίκαιον λόγον νὰ εἶνε ὠργισμένος ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες εἶχον ἀφήσει αὐτὸν ἐκτεθειμένον, τὸ νὰ μείνῃ ἦτο δι' αὐτὸν ἀπλῶς ἡ ἐκπλήρωσις καθήκοντος πολίτου, τοῦθ' ὅπερ εἶχεν ἀποβῆ δευτέρα φύσις εἰς τὸν γνήσιον Σπαρτιάτην.

Πρὸς δ' ἀποφυγὴν ματαίως χύσεως αἵματος ἀπέλυσε τοὺς ἄνδρας τῶν λοιπῶν πόλεων. Ἐμείναν δὲ μόνοι οἱ Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, ἐκεῖνοι μὲν ἐξ ἡρωισμοῦ ὁμοφώνως ἐκτιμηθέντος, ὅστις εἶνε τόσῳ μᾶλλον ἄξιος θαυμασμοῦ καθ' ὅσον οὐδεμίαν εἶχον ἐξωτερικὴν ὑποχρέωσιν δεσμεύουσαν αὐτοὺς ἐκ καθήκοντος πρὸς τὸν τόπον ἐκεῖνον, οἱ δὲ Θηβαῖοι κρατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λεωνίδου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου. Ὁ Λεωνίδας ἐγίνωσκεν, ὅτι, ἂν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἤθελον ἐπιζῆσει τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσι μόνον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν τάξεων τῶν Περσῶν.

Ἀμα δὲ τῇ διαλύσει τῶν συμμάχων ἀπεκόπη ἡ ὑποχώρησις,

¹ Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Λεωνίδου ἄλλως ἢ ἀπυδεχόμενοι, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέμεινε νὰ ἐκστρατεύσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν τελῶν καὶ τέλος προηγήθη μετὰ στίφους λογάδων δίκην πρωτοπορείας, ὅπως ἐξαναγκάσῃ οὕτω καὶ τοὺς λοιποὺς νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὅτι δὲ ἡ μικρὰ στρατιὰ τοῦ Λεωνίδου εἶχεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πρόθυμον ἀπόφασιν νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ θανάτου, συνάγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ τριακόσιοι ἐξελέχθησαν πάντες μετὰ τῶν ἐχόντων οἰκοὶ παῖδας ἄρρενας. (Ἡροδότου VII, 205· ἐπιλεξάμενος ἄνδρας τε τοὺς κατεστεῶτας τριακοσίους, καὶ τοῖσι ἐτύγχανον παῖδες ἑόντες). Δὲν εἶνε λοιπὸν οὗτοι οἱ παρ' Ἡροδότῳ (VIII, 124) τριηκόσιοι Σπαρτιητέων λογάδες, οὗτοι οἵ περ ἐπ' ἐξ καλῶνται, ἀλλ' οἱ κατεστεῶτες δὲν δύνανται νὰ σημαίνωσι τοὺς καθεστηκότας τὴν ἡλικίαν (justae aetates viri), καθ' ἃ ἐρμηνεύει ὁ Bähr. Πιθανῶς δὲ ὁ ἀριθμὸς τριακοσίων ἀνδρῶν ἥτό τις καθεστὼς ἐν ἐπιχειρήσει τοιαύταις καὶ ἡ ἐπιλογὴ αὕτη ἐναπέκειτο εἰς τὸν βασιλέα, μὴ ἀποκρουομένῳν ἐθελοντῶν. Ἴδε τὰ λεγόμενα ἐν τῷ Litterarisches Centralblatt. 1867 σ. 1167.

καὶ ἐξ ἑκατέρου μέρους εἰσώρμησαν ἀπειλητικοὶ καὶ ἀπειροπληθεῖς οἱ Πέρσαι.

Περὶ δὲ τὴν δεκάτην πρωινήν ὥραν¹ τὸ μικρὸν στίφος τῶν Ἑλλήνων παρετάχθη, ὅπως ἀγωνισθῇ τὸν ἔσχατον ἀγῶνα. Καὶ πρῶτον μὲν ἤγαγεν αὐτοὺς ὁ Λεωνίδας εἰς μέσους τοὺς ἐχθροὺς, ὅπως πωλήσωσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ὅσον τὸ δυνατόν ἀντὶ μεγίστου τιμῆματος· ἔπειτα δὲ, ὅτε ἀπέκαμον μαχόμενοι καὶ τὰ δόρατ' αὐτῶν κατὰ μικρὸν κατεάγησαν, ἀπεσύρθησαν εἰς μικρὸν κολωνόν, ὑψούμενον ἀμέσως πρὸς νότον τῶν πηγῶν περὶ τοὺς τριάκοντα πόδας. Ἐκεῖ δ' ἔπεσον, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, κοινῇ ὡς ἀδελφοὶ ὑπὸ τὰ βέλη τῶν Μήδων². Ἡ δ' ἐθελουσία αὐτῶν δὲν ἦτο ματαία, ἀλλ' ὑπῆρξεν εἰς μὲν τοὺς Ἑλληνας παράδειγμα, εἰς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας παρόρμησις πρὸς ἐκδίκησιν, εἰς δὲ τοὺς Πέρσας ἐπίδειξις τῆς ἐλληνικῆς ἀνδρείας, ἥς ἀλησιμόνητος ἀπέβη ἡ αἰσθησις. Ὁ τάφος αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀθάνατον μνημεῖον ἡρωικῆς ἀρετῆς πολιτῶν ἐκτεθέντων εἰς βέβαιον θάνατον πρὸς τήρησιν τοῦ ὅρκου καὶ τοῦ καθήκοντος, χῶρος δόξης διὰ τὴν Σπάρτην, ἀλλὰ συγχρόνως καυστική ἐπιτίμησις τῶν τελῶν τῆς πόλεως, ἅτινα ἐγίνωσκον μὲν νῆαντρέφωσι πολίτας, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐπωφελῶνται τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν πρὸς νίκην³.

Ἐν τούτοις δὲ εἶχον ἐπέλθει κατὰ θάλασσαν αἱ πρῶται συγκρούσεις τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δὴ ὁ περσικὸς στόλος ἑνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου ἐκκί-

¹ [Ἡροδότου VII, 223· ἐς ἀγορῆς καὶ μάλιστα πληθύνειν].

² [Πρβλ. Ἀριστοφάνην ἐν Λυσιστράτῃ 1254 κ. ε.].

ἄμ' δ' αὖ Λεωνίδας
 ἄγειν ἔπειρ' ὡς κἀπρως
 θάγοντας, οἶω, τὸν δόδοντα·
 πολὺς δ' ἄμφι τὰς γένας ἀφρὸς ἦναι,
 πολὺς δ' ἄμ' αἰ κατῶν σκελῶν [ἀφρὸς] ἦτο·
 ἦν γάρ τ' ἄνδρες οὐκ ἐλάσσους
 τὰς ψάμμας, τοὶ Πέρσαι].

³ Περὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις μνημείων ἴδε Monatsbericht der Berliner Akademie. 1879 σ. 3.

νησιν τοῦ Ξέρξου εἶχεν ἐκπλεύσει πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς. Ἄλλ' ἡ προχώρησις τοῦ στόλου δὲν ἦτο ἐπ' ἴσης ἀκίνδυνος ὥς ἡ πορεία τῆς στρατιᾶς διὰ τῶν ὠραίων πεδίων τῆς Θεσσαλίας. Ἦναγκάσθη νὰ πλεύσῃ κατὰ μῆκος τῶν ἀποτόμων κλιτύων τοῦ Πηλίου τῶν ἐκτεινομένων πρὸς τὰ βορειοανατολικά, καὶ πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ κάμψῃ εἰς πλέων εἰς τὸν μᾶλλον γαλήνιον πορθμὸν τῆς Εὐβοίας, ὑπέστη δεινὴν προσβολὴν τῶν ἐλληςποντίων θυελλῶν. Οἱ μικροὶ πετρώδεις ὄρμοι τῆς χερσονήσου Μαγνησίας δὲν ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν ἀσφάλειαν εἰς οὕτω μέγα πλῆθος νηῶν. Μετὰ μεγάλην δὲ ἀπώλειαν πλοίων καὶ ἀνδρῶν περιέπλευσαν τέλος τὴν νότιον ἄκραν τῆς χερσονήσου, καὶ ἔφθασαν τὴν τετάρτην ἡμέραν εἰς τὸν εἰσπλουν τοῦ παρασηπτικῆς κόλπου, τοῦ σήμερον καλουμένου κόλπου τοῦ Βόλου, τὸν ὄρμον τῶν Ἀφετῶν, ἔνθεν ἔβλεπον ἀπέναντι αὐτῶν τὰ εὐρέα βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας, τὸ ἀπὸ ἱεροῦ τινος τῆς Ἀρτέμιδος καλούμενον Ἀρτεμίσιον καὶ συγχρόνως τὰ πρῶτα πολεμικὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων¹. Ἦσαν δὲ ταῦτα αἱ διακόσαιο ἐβδομήκοντα καὶ μία τριῆρεις, αἵτινες ὑπ' ἀρχηγὸν τὸν Σπαρτιάτην Εὐρυβιάδην ἐφύλασσον τὸ Ἀρτεμίσιον, τὴν προφυλακὴν ταύτην τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου. Πρὸς συντήρησιν δ' ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ὄρμουν παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ὥς καὶ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἀνὰ μία φυλακίς. Τούτων δὲ τῶν κατασκόπων νηῶν τῆς παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἐτρηιάρχει Ἀβρώνυχος ὁ ὀπαδὸς τοῦ Θεμιστοκλέους.

¹ Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀρτεμίου [κατὰ τὸν σημερινὸν Ἅγιον Γεώργιον παρὰ τὸ γινεῖον Κουρμπάτσι τοῦ δήμου Ἰστιάων καὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἐν ᾗ ἀναφέρεται τὸ ἱερὸν τῆς Προσηώς Ἀρτέμιδος] ἴδε [Ἔστιν 27 Ἰουνίου 1882 ἐν Δελτίῳ ἀρ. 287. Περνασσὸν Τόμ. Γ', 1882 σ. 517 Γ' *Δροσίνη* Ἀγροτικὰς ἐπιστολὰς (1882) σ. 8 κ. ε.]. Lolling ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. VIII [1883] σ. 7 [κ. ε. 200 κ. ε. *Σπυρ. II. Δάμπρον* ἐν τῷ Athenaeum τῆς 25 Αὐγούστου 1883 ἀρ. 2913 σ. 251]. Πρὸς τὸ ἐπίγραμμα παρὰ τῷ Kaibel [Epigrammata Graeca ex lapidibus conlecta, ἀρ. 461, στ. 3-4].

τοὶ μὲν ὑπ' Εὐβοίης ἱερῶ πάγῳ, ἔνθα καλεῖται
ἀγνᾶς Ἀρτέμιδος τοξοφόρου τέμενος.

Οἱ Ἕλληνες τριήραρχοι ἐφέροντο μετέωροι ὑπὸ ἐλεεινῶν διαταγμῶν, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ὑφίστατο ἀπείρους μόχθους, ὅπως συγκροτήσῃ τὸν ἐν τῷ Εὐρίπῳ στόλον. Καὶ ὅτε μὲν ἤρχετο εὐχάριστον ἄγγελμα ἀπὸ τῆς Θεσσαλικῆς παραλίας, ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἐπεχείρει παράτολμον ἔκπλουν, ἀλλ' ἔπειτα ἅπαντες κατεκρύπτοντο πάλιν εἰς τὰ ἐσώτερα τοῦ πορθμοῦ καὶ συνωστίζοντο ἐν φόβῳ πρὸς ὑποχώρησιν. Πρὸ παντὸς δὲ ἠπειλεῖτο αὕτη ἡ Εὐβοία. Διὸ αἱ πόλεις τῆς νήσου ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεμιστοκλέους, στείλασαι εἰς αὐτὸν τριάκοντα τάλαντα, διὰ δ' ἐπιτηδείας αὐτῶν χρήσεως κατώρθωσεν ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς νὰ πείσῃ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ Κορινθίους, οἵτινες ἦσαν οἱ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπειγόμενοι νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκοι, ὅπως μείνωσιν. Οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπωφελήθη τὴν αἰσθησὶν ἣν εἶχον ἐμποιήσῃ τὰ γέγραμματα περὶ τῆς ὑπὸ τῆς τριχυμίας βλάβης τῶν Περσῶν, ὅπως πείσῃ τὸν στόλον πρὸς ἔκπλουν. Ἐμεινε δὲ οὗτος ἀκλόνητος, ὅτε οἱ Πέρσαι παρετάχθησαν ἀπέναντι αὐτοῦ εἰς ἀπόστασιν δεκαπέντε μόνον χιλιομέτρων. Τὸ δὲ θάρρος τῶν Ἑλλήνων τὸ ἐπιδειχθὲν κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἐμμονὴν εἰς τὰς οικείας θέσεις ἡμείφθη πάραυτα· καὶ δὴ μοῖρα δεκαπέντε πλοίων, ἐκβρασθέντων πρὸς νότον ὑπὸ τριχυμίας, συνελήφθη ὑπ' αὐτῶν ἀμαχητί. Οἱ δὲ πρῶτοι ἐκεῖνοι αἰχμάλωτοι ἀπήχθησαν εἰς τὸν ἰσθμόν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ περσικὸς στόλος εἶχεν ἐπανορθώσει τὰς ἐκ τῆς τριχυμίας ζημίας, καὶ παρεσκευάζετο συμφώνως πρὸς τὰς ἐντολάς ἃς εἶχεν, ὅπως ἐκδιᾷσῃ τὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχόμενον θαλάσσιον πυλῶνα μεταξὺ Εὐβοίας καὶ τῆς ἠπείρου, τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου, τὰς πελαγίας Θερμοπύλας τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἐκεῖ δ' ἐφρόντιζον οἱ Πέρσαι, ὅπως, ἐπωφελοῦμενοι τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν πλοίων αὐτῶν, μετὰ χειρισθῶσι μέρος τοῦ στόλου πρὸς κύκλωσιν τῶν πολεμίων. Διὸ ἀπεσπᾷσθη μοῖρα διακοσίων τριήρων, ὅπως περιπλεύσῃ ἔξωθεν τὴν Εὐβοίαν, καταλάβῃ τὸν πρὸς νότον ἔκπλουν τοῦ πορθμοῦ καὶ οὕτω περικλείσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ Εὐρίπῳ. Πρὸς ἀπόκρυψιν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου

διετάχθησαν τὰ πλοῖα νὰ παρακάμψωσι τὴν Σκίαθον ἐκ μεγάλης ἀποστάσεως, ὡς εἰ ᾔθελον νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὰ διαβήματα ταῦτα τῶν Περσῶν, καὶ ἐπειδὴ ἐπίστευον, ὅτι εἶχον εὐκαιρίαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸν ἀγῶνα πρὸς μοῖραν τοῦ πολεμίου στόλου μικρὸν μόνον καθυπερτέραν, ἀπεφάσισαν νάντεπεξέλθωσι τὴν προσεχῆ νύκτα κατὰ τῶν ἐχθρικών πλοίων, πλέοντες πρὸς τὴν Σκίαθον. Ἄλλ' ἐπειδὴ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οὐδεμία ἐπῆλθεν ἔφοδος τῶν πολεμίων, ἀναλαβόντες αἰφνης θάρρος ἅμα τῷ λυκόφωτι ἐπέπεσον κατὰ τοῦ μεγάλου πλήθους τοῦ στόλου. Οἱ δὲ Πέρσαι ἀνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος, ὅπως περικυκλώσωσι τὴν παράτολμον μοῖραν τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου· ἀλλὰ τὰ ἐλληνικά πλοῖα κατώρθωσαν μετὰ τοιαύτης δεξιότητος τὸ μὲν πρῶτον νὰ συναγάγωσι κυκλικῶς τὰς πρύμνας εἰς τὸ μέσον, ἔπειτα δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξαπίνης οὕτως, ὥστε συνέλαβον τριᾶκοντα βαρβαρικάς τριήρεις. Καὶ Λυκομήδης μὲν ὁ Ἀθηναῖος ὑπῆρξεν ὁ συλλαβὼν τὸ πρῶτον περσικὸν πλοῖον, ἐν δὲ πλοῖον Λήμνιον ἡύτομόλησε πρὸς τοὺς συμμάχους.

Καὶ οἱ θεοὶ δ' ἐφάνησαν εὐμενεῖς πρὸς τοὺς ἀνδρείους. Πράγματι ἐπῆλθε νύξ θυελλώδης καὶ υετώδης ἐκ τῶν σπανίων ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ ἔτους. Καὶ ὁ μὲν στόλος ὁ ἐν Ἀφεταῖς περιέπεσεν εἰς νέαν σύγχυσιν, τὰ δὲ διακόσια πλοῖα τὰ ἐκπλεύσαντα εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πέλαγος κατεστράφησαν κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν νύκτα τελείως, ὅτε ἤδη παρέπλεον τὴν Εὐβοίαν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἐνισχύθη διὰ πεντήκοντα καὶ τριῶν ἀθηναϊκῶν τριήρων. Διὸ τὴν ὑστεραίαν ἐπετέθησαν οἱ Ἕλληνες ἐκ νέου, καὶ δὴ πάλιν περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ δὲν ᾔθελον νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτόχρομα μάχην. Κατὰ δὲ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην συνεκρούσθησαν πρὸς τὰ κιλικικά πλοῖα, καὶ ἐπέστρεψαν μετὰ γενναῖον ἀγῶνα εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἀρτεμίσιου.

Οἱ δὲ Πέρσαι ἐνόησαν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐκ τρίτου προσβολήν. Διὸ ἐξώρμησαν περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐν παρατάξει μηνοειδεῖ, ὅπως κυκλώσωσι τοὺς Ἕλλη-

νας πρὸ τῆς παραλίας. Ἄλλ' ἢ παράταξις ἐκείνη δὲν ἦτο ἐπιτυχής, ἐπειδὴ κατὰ τὸ μέσον αἱ τριήρεις ἐστενοχωροῦντο περὶ τὰς κινήσεις, παρακωλύουσαι καὶ βλάπτουσαι ἀλλήλας. Ἀπ' ἐναντίας δ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες πάντοτ' ἐπρωτοστάτουν ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐπροξένησαν εἰς τοὺς πολεμίους μεγάλην βλάβην διὰ προσβολῶν ἐπιφερομένων μεθ' ὀρμῆς. Μόλις δὲ ἡ νύξ ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν τρίτην ταύτην συμπλοκὴν, ἥτις ἡδύνατο νὰ ὀνομασθῇ αὐτόχρημα ναυμαχία.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον μὲν ἀντιστῆ γενναίως, ἀλλ' εἶχον πάθει μεγάλας ἀπωλείας. Δεκαεννέα ἄτтикаὶ νῆες εἶχον ἀποβῆ ἀπόμαχοι, πέντε δὲ ἄλλαι ἀσυνέτως προχωρήσασαι εἶχον συλληφθῆ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡδύνατο ὑπὸ τοιούτους ὄρους νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ ἀγὼν; Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐθεώρει συνετόν. Καὶ πράγματι ἐν τῷ ἀναπεπταμένῳ ἐκείνῳ πελάγει δὲν εἶχον οἱ Ἕλληνες ὑπὲρ αὐτῶν ἱκανὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ἄλλ' αἱ τρεῖς ἡμέραι τῆς μάχης δὲν εἶχον ἀπολεσθῆ. Οἱ Ἕλληνες ἀπεκόμισαν διδάγματα ἀτιμῆτου ἀξίας· εἶχον ὑπερνικήσει τὸν πρῶτον φόβον· εἶχον ἐκτελέσει ἐν ἀγῶνι σοβαρῷ καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας τὰς στρατηγικὰς ἐκείνας κινήσεις πρὸς ἃς ἤσχοῦντο ἀπὸ ἐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελείας· ὁ ἐθνικὸς στόλος εἶχεν ὑποστῆ τὸ βάπτισμα τοῦ αἵματος. Ταῦτα δὲ πάντα ἦσαν τὰ προεόρτια ἐλληνικῶν κατὰ θάλασσαν νικῶν.

Ἐν ᾧ δὲ οἱ στόλαρχοι συνεσκέπτοντο ἀκόμη περὶ τοῦ πρακτέου, ἔφθασε τὸ πένθιμον ἄγγελμα περὶ τῆς ἐν ταῖς ἀπέναντι Θερμοπύλαις συμφορᾶς. Τότε δ' ἔπαυσε πᾶς δισταγμός. Τώρα πλέον δὲν ἐπετρέπετο ἀναβολή· ἦτο ἀνάγκη νὰ προστατευθῶσιν αἱ παραλῖαι τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος. Διὸ ἀπεχώρησαν τὰ πλοῖα, καταπλέοντα διὰ τοῦ Εὐρίπου, πρῶτων μὲν τεταγμένων τῶν Κορινθίων, ὑστάτων δὲ τῶν Ἀθηναίων. Συμπαρέλαβον δὲ καὶ ὅσα τῶν ποιμνίων τῆς Εὐβοίας ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν εἰς τὰ πλοῖα. Συνεξέπλευσαν δ' ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ὅσον τὸ δυνατόν πλεῖστοι τῶν ἀτυχῶν κατοίκων τῆς νήσου, οἵτινες ἔβλεπον τὰς

πατρίδας κινδυνεύουσας τὸ ἐξῆς παρὰ πάσας τὰς χρηματικὰς θυσίας ἃς εἶχον ὑποστῇ. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐνέτεμεν περὶ τὰς πηγὰς ποτίμων ὑδάτων, ὅσαι ἦσαν κατὰ τὴν παραλίαν, ἐλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῶν λίθων, δι' ὧν οἱ ἐπὶ τοῦ ἐπακολουθοῦντος περσικοῦ στόλου εὕρισκόμενοι Ἕλληνες παρωρμῶντο νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ ὑπεμιμνήσκοντο τὰς πρὸς τὰς μητροπόλεις ὑποχρεώσεις¹.

Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου εἶχεν ἐπακόλουθα ἄξια πλείστου λόγου. Πράγματι δι' αὐτοῦ εἶχε μὲν ἀποτύχει καὶ τὸ δεύτερον πολεμικὸν σχέδιον, ἦσαν δ' ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς ἐχθροὺς οἱ ιερῶτατοι τῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος, αἱ Θερμοπύλαι καὶ οἱ Δελφοί. Οἱ ἀμφίρροποι ὥς καὶ αἱ ἐτι πισταὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα μένουσαι πόλεις τῆς Δωρίδος, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας εἶχον ἀπολεσθῇ καὶ αἱ Θῆβαι ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰποδῶσι τὸ στρατήγιον τῶν βαρβάρων. Ἡ Ἀττικὴ ἦτο ἀνυπεράσπιστος, καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἔβλεπον τὸ τέρμα τῆς ἡμιστά χρηστῆς αὐτῶν διαγωγῆς, ἀφ' οὗ κατὰ βάθος εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐπεθύμουν διακαῶς νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐξῆς ἡ Πελοπόννησος τέλος τὸ μόνον λείψανον τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος.

Εἰς δὲ τὸν Ξέρξην ὁ ἐν Θερμοπύλαις ἀγὼν οὐδεμίαν ἄλλην ἐνεποίησεν αἴσθησιν πλὴν ἥ ὅτι μετ' αὐτὸν, βαίνων ἤδη ἐγγύτατα πρὸς τὸ κύριον αὐτοῦ τέρμα, ἐπέσπευσε μετὰ μεγίστης ἀγανακτήσεως τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τοῦ στρατοῦ. Αἱ δὲ ἀπώλειαι ἃς ὑπέστη ἀνεπληρώθησαν μετ' οὐ πολὺ πλέον ἢ ἐπαρκῶς διὰ τῶν προσρυσάντων Ἑλλήνων ἐπικούρων. Οἱ Θεσσαλοὶ ἔχαιρον δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς μισητοὺς Φωκεῖς μετὰ τὴν ἐπιχειρήσαν παρ' αὐτῶν εὐγενῇ ἀλαζονείαν, μὴ θελησάντων νὰ

¹ Περὶ τῶν παρὰ τὸ Ἀρτεμισιον μαχῶν ἴδε *Ἡρόδοτον* (VIII, 1-22) [G. B. Grundy Artemisium ἐν τῷ *Journal of Hellenic Studies* Τόμ. XVIII (1897) σ. 212 κ. ἐ.].

ἐξαγοράσωσι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν παρὰ τοῖς Πέρσαις μεσιτεῖαν τῶν Θεσσαλῶν. Ὅτε δ' ἡ στρατιὰ τῶν πολεμίων διὰ τῶν στενῶν τῆς Ὑαμπόλιδος καὶ τῆς Ἐλατείας εἰσῆλασεν εἰς τὴν φωικὴν χώραν, οἱ Φωκεῖς, παραλαβόντες τὴν οὐσίαν καὶ φυγόντες, ἀνέβησαν εἰς τὰς βραχύδεις κορυφὰς καὶ τὰ ἄντρα τοῦ Παρνασσοῦ, ἐν ᾧ οἱ Πέρσαι ὁδηγοὺς ἔχοντες τοὺς Θεσσαλοὺς ἐδήρουν τὴν περὶ τὸν Κηφισὸν χώραν¹. Μοῖρα δὲ τῆς στρατιᾶς μετέβη εἰς Δελφοὺς· ἀλλὰ τὸ ἱερὸν οὔτε κατεστράφη, οὔτ' ἐδηλώθη. Λόγος δὲ τῆς διασώσεως αὐτοῦ ὑπῆρξε κατὰ τὴν διήγησιν τῶν ἱερέων ἢ προστασία αὐτῶν τῶν θεῶν, οἵτινες ἐφόβησαν τοὺς ἐχθροὺς διὰ κεραυνῶν καὶ κατακρημνίσεως βράχων ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ². Ἀλλ' εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἱερεῖς κατάρθρωσαν νὰ σώσωσι τὸ ἱερὸν διὰ δεξιῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν Περσῶν. Αἱ δὲ μικραὶ βοιωτικαὶ πόλεις κατελήφθησαν κατ' ἐντολὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνο³. Τοὺς πάντας δὲ κατέλαβεν ἀγωνία καὶ φρίκη πρὸ τῶν Περσῶν, οἵτινες παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς συνηνώθησαν καὶ πάλιν εἰς παμπληθῆ ἐνιαίαν στρατιάν.

Πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν στενῶν τῶν ἀγόντων εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲν ὑπῆρχε πλεόν χρόνος· καὶ ἡ ἐπιχείρησις δὲ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο σκέψις παιδική. Εἶχε λοιπὸν ἔλθει ἡ ὥρα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου εἰς ὃ ἐνέμενεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ δέκα ἑτῶν. Ὁ μὲν στόλος ἔπρεπε νὰ εἰσδεχθῇ δίκην κιβωτοῦ σωτηρίας τοὺς πολίτας, ἡ δὲ πόλις καὶ ἡ χώρα ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν, ὅπως διασωθῇ ἡ πολιτεία.

¹ Ἡροδότου VIII, 27-32.

² Ἡροδότου VIII, 35-39. Κατὰ δὲ τὸν Pomtow (ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie. 1884 σ. 225) μόνον καταδρομικὰ στίφη Περσῶν ἐφθασαν μέχρι Δελφῶν. Ὁ Κτησίας (Περσ. 27) μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ εἰς τοὺς Δελφοὺς στρατεία ἐπέτυχε, τοῦθ' ὅπερ ἐξελέγχεται ψευδὲς ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου (IX, 42). Ὁ δὲ Wecklein [Über die Tradition der Perserkriege σ. 29 ἀποδέχεται, ὅτι οἱ Πέρσαι ἐδήρουν τοὺς Δελφοὺς, ἐπόμενοι εἰς τοὺς ὁδηγοῦντας αὐτοὺς Θεσσαλοὺς, ἀγαμένους ὑπὸ μίσους ἐναντίον τῶν Φωκίων].

³ Ἡροδότου VIII, 34.

Πρὸς ἐπιτέλεσιν δὲ τῶν τοιούτων μέτρων ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀρχῆς περιβεβλημένης ἑκτακτον ἐξουσίαν, ἐπεὶ δὲν ἡδύνατο νὰ γείνη τῶρα σκέψις περὶ ἐκκλησιῶν καὶ ψηφισμάτων τοῦ δήμου. Τοιαύτη δ' ἑκτακτος ἐξουσία ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀρείον Πάγον. Ἐκεῖνος δὲ διέταξε καὶ διηύθυνε τὴν ἐκκένωσιν τῆς χώρας, τὴν εἰς τὰ πλοῖα ἐπιβίβασιν καὶ τὸν σιτισμὸν τοῦ λαοῦ. Καὶ δὴ, ὅπως μὴδεὶς τῶν ἐν ἡλικίᾳ κατοίκων πειραθῇ νὰ ζητήσῃ σωτηρίαν ἀλλաχοῦ, ἔδωκεν εἰς ἅπαντας τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν τοὺς ἐπιβαίοντες τῶν τριήρων χρηματικὴν δωρεάν ὀκτὼ δραχμῶν ἀρχαίων¹. Οἱ δὲ ἱερεῖς ἔπραξαν καὶ αὐτοὶ ὅτι ἡδυνήθησαν, ὅπως πείσωσι τὸν ὄῃμον, ὅτι καὶ ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐγκατέλειπον αὐτὸν οἱ θεοὶ αὐτοῦ. Ἐκ συνεννοήσεως δὲ μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διεκήρυξαν, ὅτι ὁ ἱερὸς ὄφις, ὁ φύλαξ τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχεν ἀφανισθῇ ἐξ αὐτῆς, καὶ ὅτι αὐτὴ ἢ Ἀθηναῖα μετὰ τοῦ Ἐριχθονίου, ὅστις ἦτο οἰονεὶ ἐνέχυρον τῆς θεϊκῆς αὐτῆς εὐλογίας, εἶχε μεταβιβάσθῃ εἰς τὰ πλοῖα. Μετὰ θάρρους λοιπὸν ἡδύνατο νὰ ἀκολουθήσωσιν αὐτὴν οἱ πολῖται².

Ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντα ταῦτα ἦτο ἡμέρα θρήνων καὶ φρίκης ἐκείνη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, φέροντες τὸ ἄχθος τῆς κινητῆς οὐσίας, ἐτράπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν, ὅτε ἀπεχωρίσθησαν τῶν ἐστιῶν αὐτῶν καὶ τῶν κτημάτων, ἀγνοοῦντες, ἂν ἔμελλον νὰ ἐπανιδῶσι πάλιν τὴν πατρίδα. Καὶ πλεῖστοι μὲν ὅσοι μετέβησαν εἰς τὴν Σαλαμῖνα, ἥτις συνεδέετο μετὰ τῆς Ἀττικῆς διὰ περάματος, ἄλλοι δ' ἐπλευσαν εἰς τὴν Αἰγίναν καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἰδίως εἰς τὴν Τροιζῆνα. Ἡ Σαλαμὶς ἦτο νῦν ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀττικῆς, καὶ αὕτη ἀπέβη ἢ ἔδρα τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἐν αὐτῇ δ' ἐλήφθη καὶ ἡ ἀπόφασις, δι' ἣς ἐπετρέπετο ἡ ἀνάδοδος πάντων τῶν ἐξορίστων, ἐπεὶ δὲ οὐδεὶς Ἀθηναῖος ἐπετρέπετο νὰ παρακωλυθῇ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ

¹ Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 201, 5. [Ἀθην. Πολιτ. ἐκδ. Blass σ. 33, 6 κ. ἐ.]. Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 10. Sch 611 εἰς Ἡροδότου IX, 5. Wachsmuth Die Stadt Athen Tόμ. Α' σ. 543.

² Ἡροδότου VIII, 41.

χρόνῳ ἐκείνῳ ἐπιδείξεως τῆς πίστεως αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα. Ἀνεφέρετο δ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνη κυρίως εἰς τὸν Ἀριστείδην. Ἦθελον νὰ δείξωσιν, ὅτι νῦν δὲν ἡδύνατο νὰ γείνη λόγος περὶ φατριῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἐν εὐρυτέροις κύκλοις διετρανοῦτο εἴπερ ποτὲ ζωηρὸν αἶσθημα ἐνότητος καὶ συναδελφώσεως. Οὕτως οἱ Τροϊζήνιοι ἐξένισαν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς γέροντας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν Ἀθηναίων, παρέσχον εἰς ἅπαντας τοὺς ἀπόρους τροφὴν δημοσίᾳ δαπάνῃ, ἔδωκαν εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἄδειαν νὰ λαμβάνωσιν ὁπώρας ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων καὶ ἐμίσθωσαν διδασκάλους χάριν αὐτῶν.

Ἡ θάλασσα τῆς Σαλαμῖνος ὑπῆρξε τὸ ὀρμητήριον, εἰς ὃ ἡθροίσθη τὸ πρῶτον ὁ στόλος ὁ παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀντιταχθεὶς εἰς τοὺς πολεμίους μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς Εὐβοίας. Ἐνταῦθα δ' ἐπλευσαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως προφυλάξωσι τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, οἱ Αἰγινῆται, ὅπως εὐρίσκωνται πλησίον τῆς πατρῴου νήσου, οἱ Πελοποννήσιοι, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὴν ἄμυναν τῶν στενῶν τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἄθροισθῇ νέος στόλος ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Τροϊζῆνος. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἔσπευσε νὰ συνενωθῇ μετὰ τῶν ἐν Σαλαμῖνι. Οὕτω δ' ὁ ὅλος στόλος συνεκροτήθη κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐκ τριακοσίων ἐβδομήκοντα καὶ ὀκτὼ τριήρων. Τὸν δὲ πυρῆνα τοῦ στόλου ἐκείνου ἀπετέλουν οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν τὰ πλοῖα ἦσαν ισάριθμα πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων· ἄνευ δ' αὐτῶν δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συγκρότησις μάχης.

Οἱ δὲ Πέρσαι εἶχον ἀκολουθήσει τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα διὰ τοῦ Εὐρίπου· ἅμα δὲ τῇ εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσελάσει τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ἡγκυροβόλησε καὶ ὁ στόλος αὐτῶν κατὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Φαλήρου. Συνεκροτεῖτο δ' ὁ περσικὸς στόλος καὶ μετὰ τὰς ἀπωλείας, ἃς εἶχεν ὑποστῇ, ἐκ χιλίων πλοίων καὶ ὑπερέκεινα. Οὕτω δ' ἴσταντο τὸ δεύτερον ἤδη ἀντίπρωροι οἱ δύο στόλοι, καὶ τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο πλέον ἀπὸ τῶν ἀποφάσεων αἵτινες ἔμελλον νὰ ληφθῶσιν ἐν τοῖς δύο ἀρχηγείοις.

Παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ φαληρικοῦ κόλπου συνεκάλεσεν ὁ Ξέρ-

ξης εἰς ἐπίσημον συνέδριον τοὺς περὶ αὐτόν. Προεξεῖχε δ' ὁ βασιλεὺς τῆς Σιδόνος, ἔπειτα δ' ὁ τῆς Τύρου, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς κατ' αὐστηράν ἱεραρχικὴν τάξιν οἱ ἡγεμόνες τοῦ βασιλείου ὡς καὶ οἱ λοιποὶ στρατηγοὶ καὶ ταξίαρχοι τῶν νηῶν ¹. Ὑπερήφανος δ' ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, ἣν εἶχε συνενώσει νικηφόρον ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῆς ἐχθρικῆς χώρας, καὶ ἀναμένων ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν πτῶσιν τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπέβαλεν ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς κοινὴν σύσκεψιν τὸ περαιτέρω πολεμικὸν σχέδιον, καὶ διέταξε τὸν Μαρδόνιον νὰ περιέλθῃ κύκλῳ καὶ συλλέξῃ τὰς ψήφους. Πάντες δ' ἐγίνωσκον τοῦ βασιλέως τὴν ἀκλόνητον πεποίθησιν ἐπὶ τῇ νίκῃ, καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ναυμαχίας. Μόνη δ' ἡ Ἀρτεμισία, ἡ συνετὴ βασίλισσα τῆς Ἀλικαρνασοῦ, ἐδήλωσε μετὰ παρρησίας, ὅτι ἐν καὶ μόνον ὑπῆρχεν ἕλλογον πολεμικὸν σχέδιον, ἢ κατὰ γῆν προχώρησις πρὸς τὸν ἰσθμὸν, μεθ' ἣν ὁ ἐχθρικός στόλος ἔμελλε πάραυτα νὰ διαλυθῇ ἀμαχητὶ καὶ πᾶς ἀντίστασις ἤθελεν ἐκλίπει διὰ μιᾶς. Ἡ δὲ γνώμη αὐτῆς ἦτο οὕτως ὀρθὴ καὶ οὕτω πειστικὴ, ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν τυφλωσιν τῶν Περσῶν, οἵτινες ἐκουσίως εἰσέπλευσαν μετὰ τοῦ δυσκινήτου αὐτῶν στόλου εἰς τὸν κινδυνωδέστατον τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πόρων. Ἀλλ' ὁ Ξέρξης δὲν ἐφαντάζετο καὶ, ὅτι ἔμελλε νὰ πολέμησιν πρὸς τὸν στόλον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπελόγιζεν ἀπλῶς νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν· πρὸς δὲ διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὀφθαλμῶν ἀπόλαυσιν τοῦ θεάματος τοῦ ὀλέθρου ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν κατὰ πιθανὸν λόγον καταλληλότατον τὸ στενὸν, περικλειστον καὶ εὐσύνοπτον θέατρον τῆς θαλάσσης τῆς Σαλαμῖνος.

Ἡ Σαλαμὶς εἶνε πετρώδης νῆσος ἐπιμήκης καὶ ἔχουσα παραδόξους προεξοχὰς καὶ ἐντομάς τῶν παραλίων. Καὶ τὸ μὲν νότιον μέρος τῆς νήσου προεξέχει εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Αἰγίνης, τὸ δὲ βόρειον εἰσδύει οὕτω βαθέως μεταξὺ τῶν ἀττικῶν καὶ τῶν μεγαρικῶν παραλίων ὁρέων, ὥστε ὁ κόλπος τῆς Ἐλευσίνος μεταβάλλεται οἰονεὶ εἰς κλειστὴν στομαλίμνην. Δύο δὲ στενοὶ πορθμοὶ ἄγου-

¹ Ἡροδότου VIII, 67.

σιν εἰς τὸν κόλπον τοῦτον, ὁ μὲν κατὰ μῆκος τῆς μεγαρικῆς ἀκτῆς, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, ἔνθα ὁ εἰσπλους δι' ἀκρωτηρίων, πετρωδῶν νησίδων καὶ χοιράδων ἀποστενοῦται εἰς περίπου ἑπτὰ μόνον στάδια. Ἄλλ' ἀσφαλέστατος εἶνε ὁ κλειστός ἐκεῖνος κόλπος ἀποτελῶν ἀξιόλογον ὄρμον βαθέων ὑδάτων. Ἐν αὐτῷ δ' ἔκειντο τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὁρμοῦντα παρὰ τὸν ἀβαθῆ αἰγιαλὸν τῆς Σαλαμῖνος, ἔνθα ἀπέναντι τῶν ἀττικῶν ὁρέων εἰσχωρεῖ εἰς τὴν νῆσον ὄρμος μνηοειδὴς κάτωθεν τῆς πόλεως Σαλαμῖνος, ἐκτισμένης ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνενοῦντος τὰ δύο ἡμίση τῆς νήσου. Ἐκεῖ δ' ἔπρεπε νὰ γείνη ἀναγκαίως ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ὑπολειπομένης ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Τὰ πάντα δ' ἐξηρτῶντο ἀπὸ δράσεως θαρραλέας καὶ ὁμοφώνου, καὶ ὅμως τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν συμμάχων διεφώνει καὶ ἀμφέρρεπεν εἶπερ ποτέ.

Ὑπὲρ πάντας δὲ δυσχερεστάτη ἦτο ἡ θέσις Εὐρυβιάδου τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν συμμάχων. Οὗτος ἐστερεῖτο πάσης ὁδηγίας ἐκ Σπάρτης, πλὴν δὲ τούτου ἦτο καὶ αὐτὸς χαρακτῆρος ἀδυνάτου καὶ ἐστερεῖτο αὐτοδούλου ἀντιλήψεως τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων. Παρ' αὐτῷ δὲ ἴσταντο ἐξ ἑνὸς μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, οὗ προσώχιζεν αὐτὸν τὸ ἐπιβλητικὸν μεγαλεῖον καὶ ἐστενοχώρει ἡ ἐπιμονὴ καὶ σπουδὴ, ἐξ ἑτέρου δὲ Ἀδείμαντος ὁ Κορίνθιος.

Καὶ δὴ ἡ θέσις τῶν Κορινθίων πρὸς τὰς Ἀθήνας εἶχε μεταβληθῆ τελείως. Πρὸ τῆς μάχης τῆς Μαραθῶνος εἶχον ὑπάρξει οἱ προθυμότεοι σύμμαχοι τῆς πόλεως, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ εὗρισκον ἀντιστήκωμα κατὰ τῆς Σπάρτης, ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν δευτερευουσῶν πόλεων καὶ ἰσχυρὰν σύμπραξιν πρὸς ταπείνωσιν τῶν Αἰγινητῶν¹. Ἄλλ' ἄφ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθηναὶ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εἰσηγουμένου τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχον ἀναδειχθῆ ἡ πρώτη ναυτικὴ δύναμις, μετεβλήθησαν τὰ πάντα. Ἐκτοτε οἱ Κορίνθιοι ἐθεώρουν τὰς Ἀθήνας τὴν κινδυνωδεστάτην τῶν πόλεων καὶ τὸν Θεμιστοκλέα τὸν μισητότατον τῶν ἀνδρῶν. Διὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 319.

Ἀδείμαντος ἦτο κεκηρυγμένος αὐτοῦ ἀντίπαλος, καίτοι, ὡς εἰκὸς, κάλλιον πάντων τῶν λοιπῶν διεγίνωσκε τὰ προσδοκώμενα μεγάλα ἀγαθὰ ἐκ συγκροτήσεως ναυμαχίας ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἀρχηγὸς τῆς φατρίας τῆς διατεθειμένης ὑπὲρ τῆς ὑποχωρήσεως. Συνετέλουν δ' ὑπὲρ τῶν σχεδίων αὐτοῦ ὁ φόβος τῶν Πελοποννησίων καὶ ἡ μυωπία καὶ μικροψυχία τῆς Σπάρτης. Ἦρκει μόνον νὰ ὑπομνησθῇ ἡ περίστασις ναυμαχίας ἀτυχοῦς ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἤθελον ἀπολεσθῇ πάντες ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐλπίδος σωτηρίας καὶ θὰ εὕρισκοντο ἡναγκασμένοι ἀναμμένωσι θάνατον βέβαιον καὶ δεινόν, περικεκλεισμένοι ἀπανταχόθεν ἐν τῷ ἀδιεξόδῳ στενῷ. Ἦδη, ἔλεγον, εἶχεν ἀθροισθῇ παρὰ τὸν ἰσθμὸν ἡ ὅλη στρατιὰ τῶν Πελοποννησίων, ἐκκινήσασα ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου· ἐκεῖ δὲ ἡσχολεῖτο ἡμέρας καὶ νυκτὸς περὶ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, ἄλλη δὲ μοῖρα ἡσχολεῖτο περὶ τὴν σύγχωσιν τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν¹. Ὁ ἰσθμὸς λοιπὸν ἦτο ὁ πυλὼν τῆς κυρίας Ἑλλάδος.

Διαρκούσης δὲ τῆς συσκέψεως ἔφθασε τὸ ἄγγελμα τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ Πέρσαι εἶχον προσβάλλει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου πάγου δι' διστῶν φερόντων πέριξ στυπεῖον εἰς ὃ ἐτέθη πῦρ, ἔπειτα δ' εἶχον ἀναρριχηθῇ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ βορείου μέρους διὰ κρυφίας ἀνόδου. Τὸ δὲ στίφος τῶν ἀνδρείων, οἵτινες δὲν εἶχον θελήσει νὰ παραδώσωσι τὰ πατρῷα ἱερὰ, κατεσφάγη παρὰ τοὺς βωμοὺς καὶ ἐν τοῖς ναοῖς, καὶ ἡ ὅλη Ἀκρόπολις ἐδηλώθη διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου². Προέβαινον οὕτως οἱ Πέρσαι εἰς βιαιοπραγίας ἀγρίου φανατισμοῦ, οἷας δὲν ἤθελεν ἐπιτρέψει ὁ εὐγενέστερος Δαρεῖος.

Καὶ ἥκιστα μὲν ἡδύνατο ἡ ἀναπόφευκτος αὕτη συμφορὰ νὰ ἐπιφέρῃ κρίσιμον ροπὴν ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἡ ἐξ αὐτῆς αἰσθησις ὑπῆρξε μεγάλη. Τινὲς τῶν τριηράρχων ἔσπευσαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ συνέδριον, ὅπως παρασκευασθῶσιν

¹ Ἡροδότου VIII, 71.

² Ἡροδότου VIII, 53.

ἀμελλητὶ πρὸς τὸν ἀπόπλουν, οἱ δὲ ἀπομείναντες συνετάχθησαν πρὸς τὴν γνώμην τῆς Κορίνθου. Οὕτω δ' ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθη τὸ συνέδριον, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν στρατηγίδα αὐτοῦ δύσθυμος καὶ κατάκοπος ὑπὸ τῶν ματαίων προσπαθειῶν ἃς εἶχε καταβάλει ¹. Τότε ἦλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Μνησίφιλος, ὁ πατρικὸς αὐτοῦ φίλος, πρεσβύτης οὗ ἡ πολιτικὴ σύνεσις καὶ ἡ πεποίθησις περὶ τοῦ μεγάλου μέλλοντος τῶν Ἀθηναίων εἶχον μορφωθῇ ἐξ ἀναστροφῆς μετὰ τοῦ Σόλωνος. Ἐμφορούμενος πνεύματος φιλοσοφικοῦ καὶ ἐλεύθερος πάσης φιλοδοξίας δὲν εἶχε, καθ' ἃ φαίνεται, ἐπιζητήσῃ ἐξαίρετον ἀξίωμα ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ διὰ τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν νεότητα καὶ ἰδίως ἐπὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Εἶχε διατηρήσει ζωηρῶς τὰς ἰδέας τοῦ Σόλωνος περὶ ἀναπτύξεως τῆς πατρίδος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπετέλει σπουδαῖον σύνδεσμον μεταξὺ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας γενεᾶς τῶν Ἀθηναίων.

Τώρα δὲ ἀνενίχθη ἀμέσως εἰς τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων, καὶ δὴ κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Πράγματι δὲ, ὅτε ἠρώτησε περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, καὶ ἤκουσεν, ὅτι εἶχεν ἀποφασισθῇ ἡ ὑποχώρησις, εἶπε πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα· «ὅν μετακινήσωσι τὰς νῆας ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος, τότε δὲν θὰ ὑπάρχη πατρίς ὑπὲρ ἧς νὰ ναυμαχήσῃς» ².

Αἱ λέξεις ἐκεῖναι ἐχρησίμευσαν δίκην ἐναύσματος· ἡ ἀμετάκλητος σημασία τῆς παρούσης ὥρας παρέστη εἴπερ ποτὲ σαφὴς πρὸς τῆς ψυχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐστέρησεν αὐτὸν πάσης ἡσυχίας· ἀμελλητὶ εἰσεπήδησε πάλιν εἰς τὴν λέμβον καὶ διέταξε τοὺς ἐρέτας νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὴν στρατηγίδα τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐκεῖ εἶχε τὸν Εὐρυδιάδην μόνον πρὸ αὐτοῦ· εἰς αὐτὸν δὲ κατέδειξεν, ὅτι διὰ τῆς ἀποχωρήσεως ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος ἀποβάλλουσι τὴν εὐκαιρίαν πάσης οἰαςδῆποτε ναυμαχίας. Καὶ ταῦτα διότι οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Μεγαρεῖς ἔμελλον οὐχ ἤττον τῶν Ἀθηναίων νὰ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 537.

² Ἡροδότου VIII, 57.

μὴ συμμετάσχωσι μάχης συγκροτουμένης μακρὰν τῆς Σαλαμῖνος. Ἡδύνατο λοιπὸν ἐκεῖνος ὡς ἀρχιστράτηγος νάναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀδόξου διαλύσεως τοῦ λαμπροῦ στόλου, ὃν εἶχεν ἐμπιστευθῇ εἰς αὐτὸν ἡ πατρίς;

Ὁ Εὐρυβιάδης μετακαλεῖται ἐκ νέου τοὺς στρατηγούς, εἰς οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ὑποβάλλει τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ λέξεων προσηνῶν ἅμα καὶ ἐντόνων. Συμφωνοῦσι πρὸς τὰ λεχθέντα οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται. Ἀλλὰ μετὰ τραχύτητος αὐξανομένης ἀνθίσταται ὁ Ἀδείμαντος. Ὁ Θεμιστοκλῆς, λέγει μετὰ χλευασμοῦ, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λαλῇ, ἅτε μὴ ἔχων πατρίδα καὶ ὦν ἀπολις. « Ἐδῶ εἶνε αἱ Ἀθῆναι, ἀπήντησε δεικνύων τὰς διακοσίας τριῆρεις ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ εἶνε καὶ ἄνευ πόλεως καὶ χώρας ισχυρότεροι ἢ πάντες ὑμεῖς οἱ λοιποί. » Βαρὺς δ' ἀποκαλύπτει ἔπειτα τὴν κακοβουλίαν τῆς Κορίνθου, τὴν ὑπουλον χαιρεκακίαν ἐπὶ τῇ καταστροφῇ πόλεως συμμάχου, καὶ στρέφεται τέλος διὰ βραχέων καὶ μετὰ τόλμης πρὸς τὸν Εὐρυβιάδην. « Ἡμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι, εἶπε τελευτῶν, δὲν ὑποχωροῦμεν εἰς τὸν ἰσθμόν. Ἄν δὲν θέλετε νάγωνισθῇτε, ἔχει καλῶς ἡμεῖς ἀποπλέομεν μετὰ πάντων τῶν πλοίων, ὅπως ἰδρῦσώμεν ἐν Ἰταλίᾳ νέας Ἀθήνας. Ὑμεῖς δὲ φροντίσατε πῶς θὰ ὑπεραμυνθῇτε τῆς ὑμετέρας χώρας ἄνευ ἡμῶν. »

Ἡ εὐθαρσῆς καρτερία τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπήνεγκε τὸ προσδοκώμενον ἀποτελεσμα. Πράγματι, ἂν ἀπεχώρουν οἱ Ἀθηναῖοι, πᾶς ἀντίστασις καθίστατο ἀδύνατος. Οὕτω δὲ περὶ τὴν πρῶιαν ἐλήφθη ἡ νέα ἀπόφασις, καθ' ἣν ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι τὰς θέσεις αὐτῶν. Ὅτε δ' ὑπέφωσκεν ἡ ἡμέρα, εἶδον ἤδη ἐκ Φαλήρου προσπλέοντα τὸν ἐχθρικὸν στόλον, ὅπως παραταχθῇ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς Ἐλευσίνος ἀντίπρωρος τῶν Ἑλλήνων. Συγχρόνως δὲ προήλασαν τὰ πεζικά στρατεύματα τῶν Περσῶν, οἱ ἵππεῖς καὶ τὰ ἄρματα πρὸς τὴν παραλίαν. Ἐνθα καὶ ἂν ἔστρεφέ τις τὸ βλέμμα, ἥ τε θάλασσα καὶ ἡ ἡπειρος ἦσαν κατελημμέναι ὑπὸ ἐχθρῶν ἀπειροπληθῶν, περιστοιχιζόντων τὴν ὁράκα τῶν Ἑλλήνων δίκην νεφελῶν ἐγκυμονουσῶν καταγίδα. Μετ' οὗ πολὺ δὲ οὐδεμία ὑπῆρχε

καταφυγῇ, οὐδεμία ὑποχώρησις πλὴν τῶν φαλακρῶν βράχων τῆς ἤδη προσφύγων ὁδυρομένων ὑπερεμπεπλησμένης νήσου.

Τότε οἱ Ἕλληνες ἀπέβαλον καὶ πάλιν τὸ θάρρος. Οἱ Πελοποννήσιοι ἐφαντάζοντο, ὅτι οἱ πολέμιοι ἔβαινον ἤδη πρὸς τὸν ἰσθμὸν¹, ἔβλεπον ἀπειλουμένην τὴν ἐγκαταλελειμμένην πατρίδα καὶ ἑαυτοὺς θυσιαζομένους ἀνωφελῶς καὶ δὴ χάριν τῶν ἤδη κατεστραμμένων Ἀθηναίων. Ἡ δὲ ἀπόγνωσις καὶ ἡ ἀποδειλίασις μετέστησαν εἰς γογγυσμούς καὶ φανεράν ἀντίστασιν, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶδε τέλος μίαν καὶ μόνην διέξοδον δυνατὴν, τὸν καταναγκασμὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀντίστασιν ἐναντίον τῶν πολέμιων. Διὸ ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Συνωδᾷ δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐμήνυσεν εἰς αὐτὸν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐσκόπουν νὰ ποδράσωσιν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ μελήσῃ τὴν παρουσιαζομένην ἐξαίρετον εὐκαιρίαν τῆς συλλήψεως τοῦ ὅλου στόλου, ἀλλὰ νὰ καταλάβῃ ἀμελλητὶ τοὺς ἐκατέρωθεν εἰς τὸν κόλπον εἰς πλους. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀπεδέχθη προθύμως τὰ προτεινόμενα, καὶ ταῦτα διότι κύκλωσις καὶ ἀποκλεισμός ἦσαν διαρκῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἥκιστα ἐπινοητικῆς στρατηγικῆς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Καὶ δὴ ἅμα τῇ ἐπελεύσει τῆς νυκτὸς τὸ δυτικὸν κέρας προεξεβλήθη πρὸς τὴν Σαλαμῖνα, κατὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἀπεκλείσθη ἡ θάλασσα πρὸς τὴν Μουνιχίαν καὶ κατελήφθη ἡ Ψυττάλεια².

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν στρατηγῶν ἐξηκολούθουν αἱ συζητήσεις, ὡς εἰ ὑπῆρχεν ἀκόμη καιρὸς ἐκλογῆς μεταξὺ ἀγῶνος καὶ ὑποχωρήσεως, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς μάλιστα ἐπέμενε νὰ πείσῃ τοὺς στρατηγοὺς, ὅπως παρασκευασθῶσι πρὸς μάχην. Τότ' ἐκλήθη αἴφνης ἐκτὸς τοῦ συμβουλίου. Πρὸ αὐτοῦ ἴστατο ὁ Ἀριστείδης. Εἶχε σπεύσει ἐξ Αἰγίνης, ὅπως

¹ Ἡροδότου VIII, [70-] 71.

² Μοῖρα τοῦ περσικοῦ στόλου ἐστάλη, ὅπως, περιπλεύουσα τὴν νήσον ἀπὸ νότου, καταλάβῃ τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 17. Πρὸς. Αἰσχύλον ἐν Πέρσαις στ. 360.

μὴ μένη μακρὰν ἐν ὥραις καθ' ἃς ἐκινδύνευεν ἡ πατρίς, καὶ ἔτει-
 νεν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὴν δεξιάν, λέγων, ὅτι μία καὶ μόνη ἐπε-
 τρέπετο τώρα εἰς αὐτοὺς ἄμιλλα, ὁπότερος θὰ ἡδύνατο νὰ ὤφε-
 λήσῃ μᾶλλον τὴν πατρίδα, καὶ ἀνήγγειλεν ἔπειτα, ὅτι μετὰ με-
 γίστης δυσκολίας εἶχε κατορθώσει νὰ πλεύσῃ πρὸς τὸν στόλον,
 ἐπειδὴ πᾶσαι αἱ διέξοδοι ἦσαν κατειλημμέναι. Ἦλθε λοιπὸν χω-
 ρὶς νὰ μαντεύῃ τοῦτο, ὅπως βεβαιώσῃ τὸν ἀντίπαλον ἐν τῇ προσ-
 ηκούσῃ ὥρᾳ περὶ τῆς ποθουμένης ἐπιτυχίας τοῦ δόλου αὐτοῦ.
 Πλήρης δὲ χαρᾶς ἄγει αὐτὸν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τὸ συνέδριον τῶν
 στρατηγῶν, ὅπως ἐν αὐτῷ ἐκθέσῃ τὰ μαρτυρούμενα. Τήνιοι δὲ
 αὐτόμολοι προσεπελθόντες κατέστησαν παντελῶς πλέον ἀναμφί-
 βολον τὸ ἄγγελμα περὶ τῆς τελείας κυκλώσεως ὑπὸ τῶν Περσῶν.
 Οὕτω δὲ τέλος ἠναγκάσθησαν νὰ συνίδωσιν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον
 αἵρεσις.

Αἱ ἔτι ὑπολειπόμεναι ὥραι τῆς νυκτὸς ἐχρησίμευσαν ἐν σπουδῇ
 εἰς τὴν παράταξιν τῶν πλοίων. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐτάχθησαν
 κατὰ τὸ δυτικὸν κέρας ἀπέναντι τῶν Φοινίκων καὶ Κυπρίων, οἱ δὲ
 Πελοποννήσιοι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἀντίπρωροι τῶν Ἰώνων· τὸ δὲ
 μέσον κατέλαβον τὰ πλοῖα τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Εὐβοίας, ἀντιτα-
 χθέντα πρὸς τὰ τῶν Κιλίκων καὶ Παμφύλων. Εἰς δὲ τὸν στόλον
 τῶν συμμάχων προσετέθη καὶ τὸ πλοῖον Φαύλλου τοῦ Κροτωνιά-
 του, ὅπερ οὗτος εἶχεν ἐξαρτύσει ἰδίαις δαπάναις· πλὴν δ' αὐτοῦ
 δύο τριήρεις τῆς Τήνου καὶ τῆς Λήμνου, αὐτομολήσασαι ἐκ τῶν
 τάξεων τῶν πολεμίων. Ἡ δὲ θέσις τοῦ στόλου ἦτο ἐξαιρέτως ἐπί-
 καιρος, ἐπειδὴ αἱ προεξοχαὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Σαλαμῖνος καθίστα-
 νον ἀδύνατον τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κύκλωσιν αὐτοῦ.

Οὕτως ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῆς μάχης, ἡ εἰκοστὴ Σεπτεμβρίου
 (δεκάτη ἐνάτη Βοηδρομιῶνος). Ἦτο ἡμέρα ἱερὰ διὰ τὰς Ἀθήνας,
 ἐπειδὴ τὴν ἐσπέραν αὐτῆς ἤρχιζεν ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἰάκχου, καθ' ἣν
 τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἤγετο εἰς τὴν Ἐλευσίνα ἐν μεγάλῃ πομπῇ
 καὶ περιέλαμπον αἱ δᾶδες τὸν ἱερὸν κόλπον. Καθ' ἣν δὲ ὥραν ὁ
 Θεμιστοκλῆς ἐξέκαie τὸν πρὸς τὸν ἀγῶνα ἐνθουσιασμὸν τῶν περὶ

αὐτὸν διεπεραιώθη ἐξ Αἰγίνης τὸ πλοῖον τὸ φέρον τὰ ἱερὰ ἀγάλματα τῶν Αἰακιδῶν. Αἰσία προαγγέλλουσαι ἐσελάγισαν αἱ φλόγες τῆς θυσίας. Τότε δὴ τότε ἤχθησαν τρεῖς Πέρσαι αἰχμάλωτοι, καὶ ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ ἀπήτησεν, ὅπως θυσιασθῶσιν εἰς τοὺς θεοὺς συνωδᾷ πρὸς τὴν πρότασιν τοῦ μάντεως Εὐφραντίδου¹. Ἡ ἐπιθυμία τῆς μάχης ἠϋξήθη μέχρι μανίας, καὶ ὅτε οἱ Πέρσαι ἀντεμετώπισαν τοὺς ἀντιπάλους, παρέστησαν παρὰ προσδοκίαν θεαταὶ στόλου ἐτοιμοπολέμου, καὶ ἤκουσαν τοὺς βράχους τῆς νήσου ἀντιλαλοῦντας τὸν ἦχον τῶν σαλπείγων καὶ φαιδρὸς παιᾶνας.

Ἀμφότερα τὰ στρατόπεδα ἦσαν παρεσκευασμένα πρὸς ἀγῶνα τῶν μάλιστ' ἀπεγνωσμένων, ἐπεὶ δὲ τῶν Ἑλλήνων μόνη ἐλπίς ἦτο ἡ ἐξολόθρευσις τῶν πολεμίων· ὅπισθεν δ' αὐτῶν ἴσταντο ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς Σαλαμῖνος αἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα, διατρέχοντα τὸν κίνδυνον φρικτοτάτης ὑποδουλώσεως, ἂν δὲν ἐπῆρχετο νίκη τελεία. Ὅπισθεν δὲ τοῦ περσικοῦ στόλου εἶχε στηθῆ ἐπὶ τῶν προπόδων τοῦ ἔρους Αἰγάλεω ὁ ἀργυρόπους θρόνος τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐκάθητο ὁ Ξέρξης ἐν μέσῳ τῶν στρατιῶν αὐτοῦ, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν συμβούλων καὶ γραμματέων καὶ ἐπισκοπῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ ὕδατα, ἐν οἷς ἐν χώρῳ στενῷ συνωθοῦντο ἑκατοντάδες χιλιάδων πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ ἔτοιμος ὢν νάπονείμῃ ἀμελλητὶ πλουσίας ἀμοιβᾶς ἢ νὰ ἐπιβάλῃ ποινὰς δεινοτάτας². Ἐκαστος δὲ τῶν τριηράρχων ἐνόμιζεν,

¹ Κατὰ *Φανίαν τὸν Ἑρέσιον* (παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 13 καὶ *Ἀριστιδῶ* 9) ὁ Εὐφραντίδης ἀπήτησεν τὴν θυσίαν νεανίσκων εἰς τὸν ὠμηστὴν Διόνυσον.

² *Ἡροδότου* VIII, 90 [ὅπως γὰρ τινὰ Ἰδοὶ Ξέρξης τῶν ἐσω τοῦ ἔργου τι ἀποδεικνύμενον ἐν τῇ ναυμαχίῃ, κατήμενος ὑπὸ τῷ οὐρεὶ τῷ ἀντίον Σαλαμῖνος, τὸ καλεῖται Αἰγάλεως, ἀνεπυθόνατο τὸν ποιήσαντα, καὶ οἱ γραμματισταὶ ἀνέγραψαν πατρώθεν τὸν τριηράρχον καὶ τὴν πόλιν. *Πρὸλ. Αἰσχύλου* ἐν Πέρσαις στ. 460.

Ξέρξης δ' ἀνώμωξεν κακῶν ὁρῶν βάθος·

ἔδραν γὰρ εἶχε παντὸς εὐαγῆ στρατοῦ

ὑψηλὸν ὄχθον ἄγχι πελαγίᾳς ἄλός.

Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 13· Ἄμα δ' ἡμέρα Ξέρξης μὲν ἄνω καθῆστο τὸν στόλον ἐποπτεύων καὶ τὴν παράταξιν, ὡς μὲν Φανόδημός

ὅτι ἐπισύρει ἐφ' ἑαυτὸν τὰ βλέμματα τοῦ βασιλέως· ἐξεκαίετο δ' ἡ φιλοτιμία, ἰδίως τῶν Ἑλλήνων, ὧν ὀλίγοι μόνον ὑπελείποντο ἀπὸ σκοποῦ. Διὰ ταῦτα δ' οἱ Πέρσαι ἀνέλαβον μετὰ μεγάλης ὀρμῆς τὴν πρώτην καθολικὴν ἔφοδον, οἱ δ' Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν Σαλαμῖνα, ἀλλ' ἐν πλήρει τάξει, ἐξακολουθοῦντες νὰ μένωσιν ἀντίπρωροι πρὸς τοὺς Πέρσας. Ἐπειτα δὲ προεχώρησαν καὶ πάλιν βραδέως, ἡγουμένων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Αἰγινήτων.

φησιν, ὑπὲρ τὸ Ἡράκλειον, ὃ βραχεῖ πόρῳ διείργεται τῆς Ἀττικῆς ἡ νῆσος· ὡς δ' Ἀλεσπόδωρος, ἐν μεθορίᾳ τῆς Μεγαρίδος ὑπὲρ τῶν καλουμένων Κεράτων, χρυσοῦν δίφρον θέμενος καὶ γραμματεῖς πολλοὺς παραστησάμενος, ὧν ἔργον ἦν ἀπογράφεσθαι κατὰ μάχην τὰ πραττόμενα. Ἀριστοδήμου Ἀπόσπ. I (Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Ε' σ. 1) καθεζόμενος ἐπὶ τοῦ Πάρνηθος ὄρους (ἐγγὺς δὲ ἦν τοῦτο), ἐώρα τὴν ναυμαχίαν. Ἀνωνύμου ποιητοῦ (ἴσως Καλλιμάχου ἐν Ἑκάλῃ, ὡς πρῶτος ὑπόπτευσεν ὁ Becker παρὰ Σουῖδα ἐν λ. Μᾶσσαν καὶ Ὑετός.

ἐπιπρὸ δὲ μᾶσσαν ἐπ' ἄκρου

Αἰγάλειο θυμόεντος ἄγων μέγαν ὑέτον ἔστη.

Καὶ ὁ Τζέτζης (Χιλιάδ. Α, 977 κ. ἐ.) παρίστανει τὸν Ξέρξην καθήμενον ἐπὶ χρυσῷ θρόνῳ ἀνωθεν τοῦ Ἐγκαλέου (Αἰγάλειο) ὄρους.

Κατὰ τὰνωτέρω ἀξιοπιστότερα τῶν χωρίων ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξου ἑστάθη ἐγγὺς τῆς θαλάσσης, ἐπὶ τῶν τελευταίων προπύλων τοῦ Αἰγάλειο, ἐπὶ ὄχθου. Τούτους δὲ τοὺς ὄρους ἀριστα πληροῖ ἡ θέσις Κερατόπυργος οὐ μακρὰν τοῦ κατὰ τὸν Πειραιᾶ Κεραταίνου, ἐφ' ἧς σήμερον κεῖται ἐγκαταλελειμμένη πυριτιδοποθήκη. Ὅρθῳ δ' ὁ Müller (Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Ε' σ. 2 ἐν σημ. § 2) διέγνω τὸν Κερατόπυργον, ὃν ἐσφαλμένως καλεῖ μικρὰν νῆσον (insula exigua) ὡς τὴν θέσιν τοῦ θρόνου τοῦ Ξέρξου. Πράγματι ὁ ἐπὶ τοῦ λοφίσκου ἱστάμενος δεσπόζει τοῦ θεάτρου τῆς ναυμαχίας, τῆς ὁψевις ἐξικνουμένης μέχρι τοῦ Ἀράπη. Ὅρθῳ δὲ εἶνε καὶ ἡ εἰκασία τοῦ Müller (αὐτόθι), ὅτι ἐκ τῶν σημερινῶν ὀνομάτων Κεραταίνι (Τσεραταίνι) καὶ Κερατόπυργος δύναται νὰ ἐξαχθῇ, ὅτι τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ Αἰγάλειο ἐκαλεῖτο Κέρατα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, τοῦθ' ὅπερ παρανοήσας ὁ Ἀλεσπόδωρος μετέθηκε τὸν θρόνον τοῦ Ξέρξου εἰς τὰ Κέρατα τῆς Μεγαρίδος. Ἄλλ' οὐχ ἦντοι σημειωτέα καὶ ἡ γνώμη τοῦ Hauvette (Rapport sur une mission scientifique en Grèce σ. 30), καθ' ἣν ὁ θρόνος δὲν ἵστατο ἐπὶ τοῦ Κερατοπύργου, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ εἰς τὴν Σαλαμῖνα περάματος, ἔνθα τὸ πυροβολεῖον, Πρβλ. περὶ τοῦ Κερατοπύργου καὶ Leake Demeu von Attika (μετάφρ. Westermann) σ. 213. Ἦτο δὲ ὁ δίφρος τοῦ Ξέρξου ἀργυρόπους, καὶ, καταληφθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εὗρισκετο ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μεταξὺ τῶν ἀριστείων τῆς πόλεως. Ἴδε Δημοσθένην Κατὰ Τιμοκράτους 129. Ἀρποκρατίονα ἐν λ. Ἀργυρόπους δ. 1 φ ρ ο ς].

Ὡς δ' ἐν ταῖς ὁμηρικαῖς μάχαις, ἤρχισεν ὁ ἀγὼν διὰ προσβολῶν χωριστῶν ἐν εἴδει μονομαχίας. Τολμηροὶ τριήραρχοι μετὰ τόλμης ἐξώρμων πρὸς τὰ πρόσω, καὶ συμπαρέσυρον τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν συμπλοκὴν. Οὕτως ἔγεινε κατὰ μικρὸν ὁ ἀγὼν καθολικὸς, καθ' ὅσον δ' οὗτος προεχώρει, ἐγίνοντο καταφανέστερα τὰ πλεονεκτήματα τῶν Ἑλλήνων. Πράγματι οἱ μὲν βάρβαροι, οἵτινες πάσας αὐτῶν τὰς προσδοκίας ἐστήριζον εἰς τὸ μέγα πλῆθος, ἐμάχοντο ἄνευ σχεδίου καὶ τάξεως, οἱ δ' Ἕλληνες, πρὸ πάντων δ' οἱ Αἰγινήται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, συνεκρότουν μοίρας ὅλας νηῶν ἀγωνιζομένων. Τὰ μὲν πλοῖα τῶν βαρβάρων ἦσαν οἰκίαι πλέουσai καὶ κατὰ μέστοι ἀνδρῶν, οἱ δ' Ἕλληνες μετεχειρίζοντο καὶ αὐτὰ τὰ πλοῖα δίκην ὅπλου· τοιαύτη ἦτο ἡ ταχύτης καὶ ἡ δύναμις μεθ' ἧς ἀντεπεξήρχοντο κατὰ τῶν πολεμίων. Τὸ θάρρος αὐτῶν ηὔξανε μετὰ πάσης προσβολῆς ἐπιφερούσης τὴν κατάδυσιν πολεμίου πλοίου, μετὰ παντὸς ἐπιτυχοῦς διέκπλου, δι' οὗ κατεθραύοντο αἱ κώπαι τῶν ἀντιπάλων. Συνταραχθέντος δὲ τοῦ ἀέρος περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ κινουμένης τῆς θαλάσσης, ηὔξησεν ἡ ταραχὴ τῶν ἐχθρῶν. Τὰ βαρέα αὐτῶν πλοῖα τεταγμένα εἰς τρεῖς στοίχους δὲν ἠδύναντο νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως· τὰ δὲ βλαπτόμενα δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὅπως ἀφήσωσιν ἐλεύθερον τὸν διάπλουν εἰς τὰ λοιπά. Προσεπῆλθε δ' ἡ ζηλοτυπία καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ῥῆξις τῶν ἐκ διαφόρων ἐθνῶν ἀνδρῶν τῶν ἀποτελούντων τὸν στόλον. Οἱ Φοίνικες κατήγγελλον τοὺς Ἴωνας ἐπὶ προσδοσίᾳ, οἱ μὲν κατεδύθιζον τοὺς δὲ, ὅπως σώσωσιν ἑαυτούς. Ὁ δὲ φόβος τῶν Ἀσιατῶν ἦτο πολὺ μείζων, ἐπειδὴ ἔβλεπον τὴν θάλασσαν ὡς βέβαιον τάφον, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες ἐπωφελοῦντο τὴν δεξιότητα αὐτῶν περὶ τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, τὸ πηδᾶν καὶ τὸ κολυμβᾶν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μεγαλείτερος ἦτο ὁ συνωστισμὸς¹. Ἀριαβίγνης ὁ ναύαρχος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς

¹ [Περὶ τῶν ἐκ τῆς ἀγνοίας τοῦ κολυμβᾶν ἀπωλειῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἴδε J u r i e n de la Gravière La marine des anciens σ. 50, ἑλλ. μεταφρ. *Κ. Ν. Ράδου* Ἱστορία τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ. 60].

τῶν Περσῶν ἔπεσον ἐν τῇ μάχῃ· ὁ στόλος διεσπάρθη, καὶ τὰ πλοῖα ἤρχισαν, ὅπως ἐκφύγωσι τὸν ἐπαπειλοῦντα πάντας ὄλεθρον, νᾶ υποχωρῶσι πρὸς τὸ Φάληρον. Καὶ εἶχον μὲν πρὸς τοῦτο οὖριον τὸν πνέοντα δυτικὸν ἄνεμον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν υποχώρησιν ἐπεφυλάσσετο εἰς αὐτοὺς νέα καταστροφή. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίωκον τοὺς φεύγοντας, μοῖρα αἰγινητικῶν πλοίων περιπολοῦσα ἔξω τοῦ κόλπου προσέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν καὶ ἐπήνεγκεν εἰς αὐτοὺς μεγάλας ζημίας¹.

¹ Ἡ μάχη περιορίσθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ πορθμοῦ τῆς Σαλαμῖνος, ὃ δὲ παρὰ τὸν Σκαρραμαγκῆν διάπλους δὲν κατελήφθη ὑπὸ νηῶν. Ἐκεῖθεν δὲ λέγεται, ὅτι ἔφυγεν ὁ Ἀδεύμαντος μετὰ τῶν Κορινθίων (*Ἡροδότου* VIII, 94.), προχωρήσας μέχρι τοῦ Σκιραδίου, ἔπειτα δ' ἐπίστρεψεν εἰς τὸν τόπον τῆς ναυμαχίας. Ἴδε Lolling Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. I σ. 135 κ. ε. Πρὸς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μάχη ἐπολεμήθη ἐν τῷ στενῷ ἀντιστρατεύεται ὁ Lüscke (Ephorosstudien [I, Die Schlacht bei Salamis] ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie [Τόμ. CXV] 1877 σ. 25.) Ἴδε καὶ A. du Sein Histoire de la marine. Paris. 1879 Τόμ. A' σ. 112. [Τῶν νεωτέρων οἱ πλείστοι, ἐν οἷς ὁ Grote, ὁ Duncker, ὁ Busolt, ἀποδέχονται καθ' ἃ καὶ ὁ Κούρτιος, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, προτιμῶντες αὐτὴν τῆς ἐν τοῖς Πέρσαις τοῦ Αἰσχύλου στ. 350-470 περιγραφῆς, ἥτις ἄτε οὕσα ποιητικὴ θεωρεῖται μετέχουσα ποιητικῆς ἐλευθερίας. Ναυτικὰ λάθη τοῦ Αἰσχύλου καταδεικνύει ὁ Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière La marine des anciens σ. 53 (ἑλλ. μεταφρ. *Ῥάδου* σ. 62). Ὁ Lolling (Die Meerenge von Salamis ἐν τοῖς Historische und philologische Aufsätze Ernst Curtius gewidmet. 1884 σ. 1 κ. ε.) θεωρεῖ ἀναγκαῖον νᾶ διορθωθῇ τὸ Κέον εἰς Λέρον (καθ' ἃ σήμερον καλεῖται μία τῶν νησίδων τοῦ κόλπου τῆς Σαλαμῖνος) ἐν τῷ πολυθρυλῆτι χωρίῳ τοῦ Ἡροδότου (VIII, 76) ἐπεὶ ὁ ἔγένοντο μέσαι νύκτες, ἀνῆγον μὲν τὸ ἄπ' ἐσπέρης κέρας κυκλούμενοι πρὸς τὴν Σαλαμῖνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἄμφι τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόςουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μουνηχίης πάντα τὸν πορθμὸν τῇσι ναυσί. Ὁ Lüscke ἐνθ' ἄν. εὕρισκε λίαν δύσκολον τὸν εἰσπλουν τῶν Περσῶν εἰς τὸν κόλπον χωρὶς νᾶ ἐνοήσῃσι ταῦτο οἱ μόνον ἐν ἀποστάσει δύο χιλιομέτρων ὁρμούντες Ἕλληνες. Λαμβάνων δὲ ὑπ' ὄψιν τὸν τε Αἰόδωρον τὸν Σικελιώτην, λέγοντα (XI, 18, 3) τὸν πόρον μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἡρακλείου κατεῖχον, καὶ τοὺς στίχους τοῦ Αἰσχύλου (Πέρσ. 366 κ. ε.)

τάξαι νεῶν στίφος μὲν ἐν στοίχοις τριαιν,
ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἀλλορόθους,
ἄλλας τε κύκλω νῆσον Αἴαντος πέριξ,

ἀποδέχεται, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν περιεκλείσθη ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὰς ἀνοικτῷ ὁρμῷ τῆς Σαλαμῖνος, οὐδ' ἠγωνίσθη πρὸς τοὺς Πέρσας ἔχον ὑπισθεν τὴν Σαλαμῖνα καὶ ἐστραμμένους πρὸς ἀνατολὰς, ἀλλ' ὅτι ἡ μάχη ἤρχισε κατὰ τὸν νότιον εἰσπλουν τοῦ πορθμοῦ καὶ

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπελείφθη εἰς αὐτοὺς χρόνος, ὅπως σώσωσιν ἐπὶ τῶν πλοίων τοὺς ἀποδιβασθέντας εἰς τὴν Ψυττάλειαν χάριν παρεμποδίσεως τοῦ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ κόλπου ἑκπλοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο δ' ὠφέλησε τὸν Ἀριστείδην, ὅπως λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος ἐνεργὸν εἰς τὴν μάχην. Ἦθροισε μετὰ τάχους ὁμάδα ἐνόπλων πολιτῶν, προσβλεπόντων τὴν ναυμαχίαν ἐκ τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἀπεβιβάσθη μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῆς νησίδος, ἧς οἱ χθαμαλοὶ θάμνοι οὐδεμίαν παρεῖχον σκέπην εἰς τοὺς ἐν συνωστισμῷ ἐπ' αὐτῆς εὕρισκομένους ἐχθροὺς· οὕτω δὲ ἅπαντες οἱ ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας ἄνδρες, μοῖρα Περσῶν λογάδων, ἐσφάγη-

ὅτι οἱ Πέρσαι ἐπειράθησαν νὰ εἰσρημίσωσιν εἰς αὐτὸν τεταγμένοι κατὰ μέτωπον πρὸς βορρᾶν. Ὅπως δὲ συμβῇ τὰ πράγματα κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἠναγκάσθη ἐν τοῖς τοῦ **Ἡροδότου** (VIII, 85) οὗτοι γὰρ (οἱ Φοίνικες) εἶχον τὸ πρὸς Ἑλευσίνος τε καὶ Ἐσπέρης κέρας νὰ μεταβάλλῃ τὴν λέξιν Ἑλευσίνος εἰς Σαλαμῖνος. Διὰ τῆς τοιαύτης διορθώσεως ἔχομεν τὸ δυτικὸν κέρας τοῦ περσικοῦ στίλου, ἐν ᾧ ἦσαν τεταγμένοι οἱ Φοίνικες, καταλαμβάνον πράγματι τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς γραμμῆς τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς Ἐσπέρης, ἥτοι μεταξὺ Μουνιχίας καὶ Σαλαμῖνος. Ἄλλ' ἴδε τὰς ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀντιρρήσεις παρὰ τῷ Busolt (Griechische Geschichte Τόμ. Α' σ. 171 σημ. 3) καὶ Hauvette (Hérodote σ. 414). Τὴν γνώμην τοῦ Luschke ἀποδέχεται καὶ ὁ Beloch (Griechische Geschichte Straassburg. 1893 σ. 376 σημ. 1). Ἐντὸς δὲ τοῦ στενοῦ ἐπολεμήθη ἡ μάχη κατὰ τὸν Wecklein Über Themistokles und die Seeschlacht bei Salamis (Sitzungsberichte der Bairischen Akademie. München 1892 σ. 2 κ. ἑ. καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει). Ἴδε καὶ τὰ περὶ τῆς μάχης γραφέντα παρὰ Hamacher Die Schlacht bei Salamis nach den Persern des Aeschylus. Trier. 1870. Nöldechen Die Schlacht bei Salamis Quedlinburg. 1875 Ernest G. Sihler On Herodotus and Aeschylus accounts of the battle of Salamis (Transactions of the American philological Association. 1877). Breitung Zur Schlacht bei Salamis (Jahrbücher für classische Philologie. Τόμ. CXXIX (1884) σ. 859 κ. ἑ.). Bauer Die Jonier in der Schlacht bei Salamis (Rheinisches Museum. Τόμ. XXXIX σ. 624 κ. ἑ.). Goodwin The battle of Salamis (Papers of the American School of Athens. 1885 σ. 237 κ. ἑ.). **Στρυ.** **Π. Δάμπρου** Κυράδες-Χοιράδες (Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XIII (1889) σ. 408 κ. ἑ. καὶ Ἑλληνιστὶ ἐν τῇ Ἑστία 1889. Τόμ. Β' σ. 291). **Κυριακοῦ Ζάμπτα** Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἐν τῷ Παρνασσῷ Τόμ. ΙΓ' (1893-4) σ. 755 κ. ἑ. Hauvette Hérodote σ. 410 κ. ἑ. Bury ἐν τῇ Classical Review 1896 σ. 414 κ. ἑ., ὅστις ἀποδέχεται, ὅτι ὁ Ἀριστείδης περιεβάλλετο τὸ ἀξιωματὶ Ἀθηναίου στρατηγοῦ ἐν Σαλαμῖνι. G. B. Grundy ἐν τῷ Journal of Hellenic studies XVIII (1897) σ. 230 κ. ἑ.).

σαν ὑπὸ τοῦ ξίφους τῶν Ἀθηναίων¹. Δύο δὲ ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀνέτειλεν ἡ σελήνη², ἥς τὸ φῶς ἠυκόλυνε τὴν τελευταίαν δίωξιν καὶ ἔδειξεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὸ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐκκενωθὲν, κατάρμεστον δὲ ναυαγίων καὶ νεκρῶν πεδῖον τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας³. Εὐγνώμονες δ' οἱ Ἀθηναῖοι συνέδεσαν τὴν ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς μάχης ἑορτὴν πρὸς τὴν ἑορτὴν τῆς σελήνης θεᾶς, τῆς Μουνιχίας Ἀρτέμιδος⁴.

¹ Ἡροδότου VIII, 76. *Αἰσχύλου* Πέρσαι 453.

² [Ἰδε κατωτέρω σημ. 4].

³ [Ἰδε περὶ τῶν ἐν τῷ βυθῷ τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος διὰ δυτῶν γενομένων τῇ 1883 ἀνασκαλεύσεων καὶ τῶν ὀλίγων κατ' αὐτάς εὐρημάτων τὴν ἔκθεσιν *Χρήστου Τσοῦντα* ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τοῦ 1884 σ. 14 κ. ἑ.].

⁴ Διὰ τοῦτο ὁ *Πλούταρχος* δις [Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι 7. Βίος Λυσάνδρου 15] λέγει τὴν μάχην γενομένην τῇ δεκάτῃ ἔκτῃ Μουνιχίῶνος, παραπλανώμενος ἐκ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐτελείτο ἡ ἐπὶ τῇ μάχῃ εὐχαριστήριος ἑορτή. Ἀλλ' ἡ πομπὴ τοῦ Ἰάχου ἤρχιζε τὴν δεκάτην ἐνάτην Βοηδρομιῶνος, μετὰ δὲ τὴν δόσιν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἤρχιζεν ἡ ἱερὰ νύξ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἑλευσίως. Ἡ δὲ μάχη ἐπολεμήθη περὶ τὰς εἰκαδὰς τοῦ Βοηδρομιῶνος συνωδᾷ τῇ ἐφεκτικῇ ἐκφράσει τοῦ *Πλουτάρχου* ἐν βίῳ Καμῖλλου 19, ἥτοι περὶ τὴν 20 Σεπτεμβρίου, δύο ἡμέρας μετὰ τὴν πανσέληνον κατὰ τὸν Bockh (*Zur Geschichte der Mondeyden der Hellenen* σ. 74). Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψὶν συμφωνοῦσι τὰ λεγόμενα παρὰ τοῦ *Πλουτάρχου* (Πότερον Ἀθηναῖοι κτλ. 7) ἐπέλαμψεν ἡ θεδὸς πανσέληνος. Ὁ Busolt (*Jahrbücher für klassische Philologie* 1885 σ. 38) δὲν ἀποδέχεται, ὅτι ἡ μάχη ἐπολεμήθη κατὰ τὴν πανσέληνον. Ἀλλὰ τὰ τοῦ *Αἰσχύλου* (Πέρσ. 357) μελαίνης νυκτὸς κνέφας δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις ἐναντίον τοῦ *Πλουτάρχου* (Πότερον Ἀθηναῖοι κτλ. 7), ἔξ οὗ χωρίου ὁ Bockh συνήγαγε κατὰ τὸν Busolt ἀναμφιδόλως ψευδὲς τεκμήριον πρὸς καθορισμὸν τῆς ἡμέρας τῆς μάχης. [Κατὰ τὸν αὐτὸν Busolt (*Griechische Geschichte* Τόμ. Α' σ. 175, σημ. 3) ἀσφαλὴ χρονολογικὴν βάσιν παρέχει ἡ ἐκλειψὶς ἡλίου τῆς 2 Ὀκτωβρίου 480, συμῶσα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Ξέρξου. Ἰδε καὶ Beloch (*Griechische Geschichte* σ. 376, σημ. 1). Ἄρα φρονεῖ ὁ Busolt, ὅτι ἡ μάχη συνεκροτήθη τελευταῖον τοῦ Σεπτεμβρίου· ἐπειδὴ δὲ ἡ κύκλωσις τῶν Ἑλλήνων συνέβη πρὸς τῆς ἀνατολῆς τῆς σελήνης, συνάγεται ἐντεῦθεν ὡς ἡμέρα τῆς μάχης ἡ 27 ἢ 28 Σεπτεμβρίου. ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς νέας σελήνης, ἥτις συνέπιπτε τὴν 2 Ὀκτωβρίου. Καὶ δὴ τὴν 25 Σεπτεμβρίου ἐκῆλθεν ἡ σελήνη εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον, τὴν δὲ νύκτα τῆς 27 ἀνέτειλε 0, 58' μετὰ τὸ μεσονύκτιον, τὴν δὲ 28 Σεπτεμβρίου 1, 55' μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατὰ τοὺς χάριν τοῦ Busolt γενομένους ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀστρονόμου Lam p. Ἰδε Busolt *Griechische Geschichte* Τόμ. Α' σ. 173, σημ. 1. Πρὸλ. *Τοῦ αὐτοῦ* *Zur Chronologie der Geschichte der Perserkriege* ἐν τοῖς *Neue Jahrbücher für Philologie* Τόμ. CXXXV (1887) σ. 33 κ. ἑ.].

Ἡ δὲ νίκη τῶν Ἑλλήνων ἦτο μὲν λαμπρὰ καὶ ἀδιαφιλονεικητος, ἀλλὰ δὲν ἐπέφερε τὴν ὀλοσχερῇ παύσειν τῶν ἀγώνων. Ὁ στόλος τῶν πολεμίων δὲν εἶχε καταστραφῇ τελείως· πολλοὺ γε καὶ δεῖ. Ἐν τῷ συνόλῳ τὰ πολεσθέντα πλοῖα δὲν ὑπερέβαινον τὸ πέμπτον τοῦ ὅλου, οὐδ' ἦσαν μικρότεροι αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων¹. Κατὰ ταῦτα ὁ σχετικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐκατέρωθεν δυνάμεων δὲν εἶχε μεταβληθῇ οὐσιωδῶς, ὁ δὲ κατὰ γῆν ἐχθρικός στρατὸς ἦτο ἀβλαβής. Οἱ Ἕλληνες ὤφειλον λοιπὸν, ὡς εἰκός, νάναμένωσιν ἐπ' ἀνάληψιν τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν δὲν ἦτο τοιοῦτος, ὥστε ἡ ἥττα ἣν εἶχεν ὑποστῇ νὰ παρορμᾷ αὐτὸν εἰς διπλασιασμὸν τοῦ ζήλου· ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ προσωπικὴ δειλία τοῦ μεγάλου βασιλέως καθίστανε τὴν νίκην αὐτῶν τελείαν. Ἡ ἀλαζονεία αὐτοῦ καὶ ὁ κομπασμὸς, ἡ συναίσθησις τῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ ἢ ἐπὶ ματαιόφρονος τυφλώσεως στηριζομένη εἶχε συντριβῇ. Μόνη αὐτοῦ σκέψις εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε ὁ πανηγυρισμὸς νικῶν, ἀλλ' ὅχι καὶ ἡ διὰ τῶν ὅπλων ἀπόκτησις αὐτῶν. Ἀλλὰ τώρα πλέον αἴφνης ἐξέλιπε πᾶσα αὐτοῦ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὰς ἰδίας στρατιάς. Ἐφοβεῖτο τὴν δειλίαν τῶν μὲν καὶ τὴν ἀπιστίαν τῶν δὲ, καὶ ἐν ᾧ πρότερον εἶχεν ὀνειροπολῇσει κυριαρχίαν ἄνευ τέρματος καὶ ὁρίων, κατέλαβεν αὐτὸν αἴφνης φόβος περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀσφαλείας. Ἐτρεμε πρὸ τῆς σκέψεως μὴ περικλεισθῇ ἐν τῇ ἐχθρικῇ χώρᾳ, καὶ ὁ φόβος περὶ τῆς διαλύσεως τῆς γεφύρας τοῦ Ἑλληςπόντου ἦτο οὕτω κραταῖος, ὥστε ἀπεφάσισε τὴν ταχεῖαν ἐπιστροφὴν². Μόνον δ' ἐπεθύμει, καθ' ὅσον ἦτο δυνατόν, νὰ διασώσῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτοῦ ὡς βασιλέως.

Εἰς τοῦτο δ' ἐβόηθησεν αὐτὸν ὁ Μαρδόνιος. Οὗτος δὴλα δὴ ἐφοβεῖτο τὰ πάντα περὶ ἑαυτοῦ, ἂν ἡ ὅλη περσικὴ δύναμις ἐπε-

¹ Ὁ Ἔφορος [παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ XI, 19, 3 καὶ 27, 1] παρέχει μὲν ὠρισμένας μαρτυρίας περὶ τῶν ἐν τῇ μάχῃ ἀπωλειῶν τῶν Περσῶν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πηγὴ ἀνεξάρτητος, χωριστὴ ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου. ¹ Ibs Busolt (Rheinisches Museum Tόμ. XXXVIII, σ. 629).

² Ἡροδότου VIII, 97.

χείρει πάραυτα τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπιστροφὴν. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε φανεράν ὁμολογίαν τῆς ἥττης, καὶ ἐπὶ τὸν Μαρδόνιον θὰ ἐπέρριπτον οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ τὴν εὐθύνην συμπάντων τῶν δεινῶν τοῦ ἀποτυχόντος πολέμου. Ἐκτὸς δὲ τούτου τοῦ λόγου οὐδαμῶς εἶχεν ἀκόμη ἀποβάλλει τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ σχέδια· ἀπ' ἐναντίας δὲ ἤλπιζεν, ὅτι ὡς ἀρχιστράτηγος θὰ ἡδύνατο εὐκολώτερον νὰ ἐπιτύχῃ τὸ σκοπούμενον, τὴν ἰδρυσιν ὑπαρχίας ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι. Ἐδῶκε λοιπὸν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν συμβουλὴν νὰ θεωρήσῃ τὴν τωρινὴν ἐκστρατείαν συντελεσθεῖσαν διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀττικῆς, νὰ ἐπιστρέψῃ δὲ μετὰ τοῦ στόλου καὶ μέρους τῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ νὰ φήσῃ αὐτὸν μετὰ τῶν ἐκκρίτων τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ἐν Ἑλλάδι, ὅπως συντελέσῃ τὴν καθυπόταξιν τῆς ἡπείρου καὶ τὴν διάταξιν τῶν κατὰ τὴν νέαν ὑπαρχίαν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐφρόνει, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς ἐξέφευγε πάντα προσωπικὸν κίνδυνον¹. Ἄλλ' ὅπως μὴ ἡ ἀποχώρησις τοῦ βασιλέως φανῇ ἄμεστος ἀκολουθία τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις τῶν θέσεων τοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίχωσις τοῦ πρὸς τὴν Σαλαμῖνα στενοῦ, ὡς εἰ ἤθελον νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον διὰ πάσης θυσίας². Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ παρεσκευάσθησαν τὰ πάντα πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ ὁ στόλος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναχθῇ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον.

Οἱ δ' Ἕλληνες ἐδίωξαν τὸν στόλον μέχρις Ἀνδρου, ἔνθα ἔγεινε νέον πολεμικὸν συμβούλιον. Καὶ ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς ᾗθελε νὰ πλεύσωσι πάραυτα πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπως προσβάλωσι τὸν στόλον κατὰ τὴν ἀποχώρησιν καὶ καταστρέψωσι τὰς ἐκ πλοίων γεφύ-

¹ Ἡροδότου VIII, 100

² Ἡροδότου VIII, 97. [Πλούταρχος ἐν δῖω. Θεμιστοκλέους 16]. Ἄλλοι συγγραφεῖς [Στράβωνος IX, σ. 395. Κτησίου Περσ. 26] ποιοῦνται λόγον περὶ τοῦ σχεδίου τῆς προσχώσεως τοῦ στενοῦ πρὸ τῆς μάχης. [Ἐσφαλμένως δὲ ὁ Στράβων ἐνθ. ἀν. λέγει τὸν εἰς Σαλαμῖνα πορθμὸν *διστάδιον*, ἐν ᾧ εἶνε δεκαστάδιος. Ἰδε Lolling Die Meerenge von Salamis ἐν τοῖς Historische und philologische Aufsätze Ernst Curtius .. gewidmet σ. 7].

ρας. Τοῦτο ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ἢ προσήκουσα κάρπωσις τῆς ἐν Σαλαμῖνι νίκης. Ἦτο δὲ κυρίως εἰπεῖν τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο σχέδιον τὸ προταθὲν ἄλλοτε παρὰ τοῦ Μιλτιάδου παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἴστρου καὶ συνιστάμενον εἰς τὴν διὰ παρακλύσεως τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐξολόθρευσιν αὐτοῦ καὶ συμπάσης τῆς στρατιᾶς ἐν τῇ ἐχθρικῇ χώρᾳ καὶ τὴν ἄμεσον ἔναρξιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἰωνίας, ἥτις δὲν θὰ παρεῖχε πλέον δυσκολίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ναυτίλοι διεκαίοντο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ ἐκδικηθῶσιν οὕτω λαμπρῶς τὸν Ξέρξην· διὸ ἔσπευδον ἀνυπόμονοι νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἀλλ' οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ καὶ τώρα οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν ἀνακολουθήσωσι τὴν τολμηρὰν πτῆσιν τῶν σχεδίων τοῦ Θεμιστοκλέους. Εὕρισκον τὴν μὲν πρόθεσιν λίαν παράτολμον, τὴν δ' ἐπιτυχίαν τῶν προτεινομένων τὰ μάλιστα ἀμφίβολον ἔνεκα τῶν μεγάλων πόρων τῶν βορείων χωρῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς συμμάχων τοῦ Ξέρξου· ἀπεδοκίμαζον δὲ καθ' ὅλου τὴν ἐν τῇ πατρίδι συγκράτησιν τῆς φευγούσης στρατιᾶς καὶ τὸν καταναγκασμὸν αὐτῆς εἰς ἀγῶν' ἀπεγνωσμένον. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡγωνίσθη πάσῃ δυνάμει νὰ καθησυχάσῃ τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ἤθελον νὰ προχωρήσωσι καὶ μόνοι, πείθων αὐτοὺς, ὅτι τό γε νῦν ἔχον ἔπρεπε νάρκεσθῶσιν εἰς τὴν θείαν δίκην τὴν πλήξασαν τὴν ἀνόσιον τόλμην τῶν βαρβάρων, τὸ δ' ἔαρ ἔμελλον νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Ἰωνίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος περιωρίσθησαν εἰς τὴν δῆωσιν τῶν νήσων ὅσαι εἶχον μηδίσαι¹. Ὑπὸ δὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐν τῷ ἰσθμῷ ληφθεῖσῶν ἀποφάσεων ὑπεδείκνυνεν ἡδη σαφῶς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτι ὁ στόλος τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶχε δημιουργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ μόνον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν πολεμίων, ἀλλὰ καὶ πρὸς εξασφάλισιν ἡγεμονίας τῆς πόλεως.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ ἐχθρικός στρατὸς ἐχωρίσθη ἐν Θεσσαλίᾳ. Καὶ ὁ μὲν Μαρδόνιος, εἰς ὃν ὡς ὑπαρχον τοῦ Ξέρξου παρεδόθη ἢ βασιλικῇ σκηνῇ καὶ σύμπας αὐτῆς ἡ συσκευὴ, ἐκράτησε

¹ Ἡροδότου VIII, 108-109.

παρ' ἑαυτῷ τοὺς δεκακισχιλίους Ἀθανάτους, τοὺς λογάδας τῶν Ἰρανίων στρατιωτῶν καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν σωμάτων τοὺς δοκιμωτάτους πολεμιστάς. Μετὰ δὲ τῆς λοιπῆς στρατιᾶς ἀπεχώρησεν ὁ Ξέρξης, συμπροπεμπόμενος μὲν ὑπὸ τοῦ Θώρακος, σπεύδων δὲ μετ' αὐξανούσης σπουδῆς πρὸς τὴν γέφυραν. Ὁ δὲ Ἀρτάβαζος μετὰ πεντήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν συνώδευσεν αὐτὸν μέχρι τοῦ Ἑλληςπόντου. Ἀλλ' ὅσημέραι συνεσφρεύοντο τὰ δεινά. Καὶ ἐπῆλθε μὲν πρόωρος κακοκαιρία μετὰ χιόνων καὶ ψύχους, τῶν δὲ θρακικῶν ποταμῶν διελύθη τὸ ἀπατηλὸν στρῶμα τοῦ πάγου, οἱ δὲ λαοὶ τῶν χωρῶν, δι' ὧν διήρχοντο οἱ φεύγοντες, ἐδεικνύοντο ὑποπτοὶ ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, ἐν ᾗ διεγίνωσκον τὴν ἐπελθοῦσαν ἀποτυχίαν τῶν Περσῶν. Καὶ ἐπιτήδεια μὲν δὲν εὐρίσκοντο πάντοτε πρόχειρα, τὰ δ' ἀναγκαιότατα τῶν πρὸς διάσωσιν τῆς στρατιᾶς μέτρων εἶχον παραλειφθῆ καὶ λιμὸς καὶ νόσοι ἐσάρονον τοὺς ἀνδρας καὶ τὰ κτήνη. Οὕτως ὁ Ξέρξης μόνον οἰκτρά λείψανα στρατιᾶς διαλελυμένης διεβίβασε διὰ τοῦ Ἑλληςπόντου, οὗ τὰς γεφύρας εἶχε διασπάσει ἡ τρικυμία, καὶ πέσαν δὲ τοῦ πορθμοῦ ἀπέθανον ἔτι πολλοὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν ταλαιπωριῶν ἃς εἶχον ὑποστῆ¹.

Ἡ δὲ ἀποχώρησις τοῦ Ξέρξου παρέσχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ δικαίωμα νὰ ἐορτάσωσιν ἤδη τὰ ἐπινίκια. Αἱ πρῶται συλληφθεῖσαι τριήρεις ἀνετέθησαν εἰς τὰ ἱερὰ ἐν τῷ ἰσθμῷ, τῷ Σουνίῳ καὶ τῇ Σαλαμῖνι· κοινὰ δ' ἀναθήματα ἀφιερώθησαν εἰς τοὺς σωτῆρας θεοὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Δελφοῖς, καὶ διενεμήθησαν τὰ λάφυρα².

¹ Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ξέρξου καὶ τῶν λόγων περὶ τοῦ Ξέρξεω νόστου ἴδε *Ἡροδότου* VIII, 117 [-120. Ὁ *Welzhofer* *Der Rückmarsch des Xerxes* (*Neue Jahrbücher für Philologie* Τόμ. CLIII (1894) σ. 673 κ. ἑ.) ἐπαιράθῃ νὰ καθάρῃ τὰς περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ξέρξου παραδόσεις ἀπὸ τῶν υπερβολῶν τῶν Ἑλλήνων].

² [Περὶ ἀναθήματος τοῦ Θεμιστοκλέους πρὸς τῆς μάχης ἴδε Ἀρχαιολογικὴν ἐφημερίδα 1884 σ. 170· ὁ ἰδρύσατο Θεμιστοκλῆς πρὸς τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας. ἴδε καὶ *Στεφ. Δραγούμη* Συμωνίδου ἐπίγραμμα καὶ ὁ ἐν Σαλαμῖνι τάφος τῶν Κορινθίων ἐν *Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts* Τόμ. XII (1897), σ. 52 κ. ἑ.].

Ὅποια δὲ τὰ κρατοῦντα αἰσθήματα καὶ αἱ διαθέσεις μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ στρατηγικὸν ἄθλον εἰς οὐδέν' ἀπενεμήθη, εἰ καὶ οὐδέποτε ἡδύνατο μᾶλλον ἀναμφισβητήτως νὰ κριθῇ τίς εἶχεν ὑπάρξει ὁ ἀξιώτατος πάντων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ δευτερεῖα, ἐν οἷς ἡ ψῆφος ἀπάντων τῶν στρατηγῶν ὁμοφώνως συνέπεσεν ὑπὲρ τοῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἠθέλησαν ἀπονεύμωσιν εἰς αὐτόν. Καὶ τὸ ἀριστεῖον δ' ἐπὶ τῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐπιδειχθείσῃ ἀνδρείᾳ ἐδόθη εἰς τοὺς Αἰγινήτας καὶ μόνον μετ' αὐτοὺς εἰς δύο Ἀθηναίους¹.

Τὴν δὲ δεινὴν δυσμένειαν τὴν κρατοῦσαν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπέθαλπον οἱ Δελφοί. Ὅποια δὲ ἦσαν πράγματι αἱ διαθέσεις τοῦ μαντείου διαγινώσκεται ἐκ τῶν συμβάντων κατὰ τὴν ἀφιέρωσιν τῶν ἀναθημάτων, Καὶ δὴ παρὰ μὲν τῶν Αἰγινήτων ἀπητήθη ἀξιόλογον ἀνάθημα, ὅπως δι' αὐτοῦ χαρακτηρισθῶσιν ὡς οἱ κυρίως νικήσαντες ἐν Σαλαμῖνι. Ἐν ᾧ δὲ τοῦτο, ἰστὸς πλοίου χαλκοὺς μετὰ τριῶν χρυσῶν ἀστέρων², ἐξετέθη ἐν τῷ προνάῳ τοῦ ἱεροῦ πλησίον τοῦ κρατῆρος τοῦ Κροίσου, τὰναθήματα ἅτινα ἠθέλησε νὰφιερῶσῃ ὁ Θεμιστοκλῆς ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν ἀνηκόντων λαφύρων ἀπεκρούσθησαν σκαιῶς³. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἄφθονοι ὑπῆρξαν αἱ τιμαὶ ὧν ἡξιώθη ἐν Σπάρτῃ. Καὶ ἐστεφανώθη μὲν δημοσίᾳ μετὰ καὶ τοῦ Εὐρυδιάδου, ἐδωρήθη δ' εἰς αὐτὸν πολυτελὲς ἄμαξα, καὶ οἱ τριακόσιοι ἵππεῖς τῆς Σπάρτης ἠκολούθησαν αὐτὸν ἐπισήμως μέχρι τῶν συνόρων τῆς χώρας⁴. Τοιούτων δὲ τιμῶν οὐδέποτε εἶχε τύχει ξένος. Καὶ ἦσαν μὲν αὗται ἀγασταὶ πρὸς παραμυθίαν τῆς ἐν τῷ ἰσθμῷ κατὰ τὴν διανομὴν τῶν ἀριστείων τρωθείσης φιλοτιμίας τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀλλ' ἦσαν ἥκιστα προωρισμένοι νὰ ἐμποιήσωσιν ἀγαθὴν αἴσθησιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Τούλάχιστον ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἔγεινε καὶ

¹ Ἡροδότου VIII, 124.

² Μόνον δύο ἀστέρες ὑπῆρχον κατὰ τὸν Bütticher Die Tektonik der Hellenen Τόμ. Β' σ. 44.

³ Ἡροδότου VIII, 122. Πρὸς Αἰλιανῶν Ποικ. Ἰστ. XII, 10. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 27.

⁴ Ἡροδότου VIII, 124. Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 17.

πάλιν αἰσθητὴ ἡ ἐπικράτησις τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀριστείδου. Ἐξελέχθη δὲ οὗτος τὸ ἔαρ ἀρχιστράτηγος τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς τῶν Ἀθηναίων μετ' ἐκτάκτων προνομίων, τῆς ἀρχηγίας τοῦ στόλου ἀνατεθείσης εἰς τὸν Ξάνθιππον ¹.

Τοὺς Ἀθηναίους δὲν ἠδύναντο νὰ διαλάβωσιν οἱ ἔτι ἀπειλοῦντες αὐτοὺς πολεμικοὶ κίνδυνοι. Ἡ δύναμις τῶν ἐχθρῶν ἦτο ἔτι κατὰ πολὺ καθυπερτέρα· ἡ δ' ἐπελθοῦσα ἐλάττωσις τῆς πολεμίας στρατιᾶς ἦτο τῷ ὄντι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Πέρσας μᾶλλον ἐπωφελῆς ἢ βλαβερὰ, ἅτ' εὐκολύνουσα τὴν τε διατροφὴν αὐτῆς καὶ τὴν πειθαρχίαν. Τὰ ὑπολειφθέντα στρατεύματα ἀπετελοῦντο μόνον ἐξ ἀνδρῶν λογάδων, δισικουμένων ὑπὸ τῆς κραταιᾶς θελήσεως στρατηγοῦ γινώσκοντος ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὴν χώραν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, οὗ τὸ δημόσιον ἀξίωμα ἐξηρτᾶτο κατὰ πάντα ἐκ τῆς ἐκθάσεως τῆς ἐκστρατείας ταύτης. Εὕρισκοντο δ' ἐν μέσῃ τῇ ἑλληνικῇ χώρᾳ περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ συμμάχων πιστῶν, παρεχόντων εἰς αὐτοὺς πᾶσαν δυνατὴν ὑποστήριξιν. Ἀλλὰ δὲν ἐπεκράτει ἀληθῶς πλέον παρὰ τῇ περσικῇ στρατιᾷ ἡ προτέρα πεποίθησις περὶ τῆς νίκης, μεγάλως κλονηθεῖσα ὑπὸ τῶν τελευταίων παθημάτων καὶ ιδίως ὑπὸ τῆς ἐσπευσμένης ἀποχωρήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως. Τὸ ὅλον στράτευμα διετάρασσον θλιβεραὶ προαισθήσεις. Καὶ ἐπιφανεῖς δὲ Πέρσαι, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ, ὡμολόγουν παρρησίᾳ, ὅτι ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς παρασυρομένους εἰς τὸν ὄλεθρον ὡς ὑπὸ βαρείας εἰμαρμένης. Μεταξὺ δ' αὐτῶν τῶν στρατηγῶν ὑπῆρχον πολλοὶ, ὡς ὁ Ἀρτάβαζος, ἥκιστα φιλοπόλεμοι καὶ ἐλαχίστην ἐμπνέοντες ἐμπιστοσύνην ².

Διὸ καὶ ὁ Μαρδόνιος τὸ κατ' ἀρχὰς προέβη μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ πραότητος. Προφανῶς δὲ δὲν ἐσκόπει νὰ ἐξαρτήσῃ τὴν ἑκθασιν τῆς νέας ἐκστρατείας πάλιν ἀπὸ μιᾶς μάχης. Διὸ

¹ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 11. *Ἡροδότου* VIII, 131.

² *Ἡροδότου* IX, 41, 66.

ἐπωφελήθη ἤδη τὸν χρόνον τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ διαχειμάσεως, ὅπως ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις καὶ τὰ ἱερά. Καὶ ἐζήτησε μὲν παρὰ τοῖς μαντείοις οἰονεῖ νομιμοποίησιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ¹, συνεφώνησε δὲ μετὰ τῶν Ἀργείων, ὅπως δι' ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπησχόλησαν αὐτὸν αἱ πρὸς τὰς Ἀθήνας διαπραγματεύσεις. Κατ' αὐτὰς δ' ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸν ὡς μεσίτης ἐπιτηδειότατος Ἀλέξανδρος ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας², ὦν μὲν ὑποτελὲς τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ συνδεόμενος δι' ἐπιγαμίας πρὸς τοὺς πρώτους οἰκοὺς τῶν παρὰ Πέρσαις εὐπατριδῶν, συγχρόνως δὲ ὦν Ἡρακλείδης ἐλληνικοῦ αἵματος καὶ ἐκ νεότητος ἐπιρρεπὴς εἰς τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, ἀνεγνωρισμένος δ' Ἑλλήν ἐν Ὀλυμπίᾳ³ καὶ δεδοκιμασμένος φίλος τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, ἀνὴρ ὅστις εἶχεν ἤδη παρὰσχει τοσαύτας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε εἶχον ἀνακηρύξει αὐτὸν εὐεργέτην καὶ ξένον τῆς πόλεως αὐτῶν. Δι' αὐτοῦ λοιπὸν ὁ Μαρδόνιος ἐξεδήλωσε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὰς διαλλακτικὰς αὐτοῦ προθέσεις. Πάντα τὰ γενόμενα ἔμελλον νὰ λησμονηθῶσι. Οὐ μόνον δὲν ἤθελε τὸν ὄλεθρον τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἤθελε νάνακτισῃ τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὰ ἱερά καὶ νὰ εὐρύνη τὴν χώραν αὐτῶν. Ἡρκει πρὸς τοῦτο νάποστῶσι τῆς ἐλληνικῆς συμμαχίας καὶ προσχωρήσῃ πρὸς αὐτὸν χωρὶς ταῦτα ποιοῦντες νὰ στερηθῶσι τῆς ἀνεξαρτησίας⁴.

Βλέπομεν ἐκ τούτων, ὅτι εἶχε τὴν σκέψιν, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τῶν μαντείων, νὰ ἰδρύσῃ ἐλληνικὴν ἀμφικτυονίαν ὑπὸ περσικὴν προστασίαν. Ἡλπίζε δὲ καὶ παρὰ τὴν ὑφισταμένην ἔχθραν, ὅτι θὰ ἠδύνατο οὐχ ἦττον νὰ ἐλκύσῃ τὰς ἰωνικὰς Ἀθήνας εὐχερέστερον τῶν τραχέων Δωριέων, καὶ τελικὸς αὐτοῦ σκοπὸς ἦτο νὰ καταλάβῃ τὴν Πελοπόννησον, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ στό-

¹ Ἡροδότου VIII, 133 [-135].

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 371.

³ Ἡροδότου V, 22.

⁴ Ἡροδότου VIII, 136, [140]. Πρβλ. Δημοσθένους κατὰ Φιλίππου Β, 11.

λου. Τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἦτο δεξιῶς ἐσκεμμένον, καὶ τὸ δέλεαρ ἦτο οὐ μικρὸν διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ἀρκεῖ νὰ ὑπολογίσῃ τις, ὅτι πρὸ μικροῦ ἤδη εἶχον ἐπιστρέφει οἶκοι ἐκ τῶν νήτων καὶ τοῦ περιπλου αὐτῶν, ὅτι ἡγωνίζοντο νὰ διατάξωσι πάλιν τὰ καθ' ἑαυτοὺς λυπρῶς, στερούμενοι μὲν οἰκιῶν, οὐδεμίαν δ' ἔχοντες συγκομιδὴν ἐν τῇ δεδηωμένῃ χώρᾳ, καὶ ὅμως παρὰ τὰς ποικίλας αὐτῶν ταλαιπωρίας ὑπεβλέποντο παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ μίσους καὶ δυσμενείας. Ἐν δὲ τῇ Σπάρτῃ ἡσθάνθησαν ὅλην τὴν σημασίαν τῆς κρισίμου ἐκείνης ὥρας. Διὸ ἔσπευσαν νὰ ποστέλωσι πρέσβεις εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπαγγελλομένους πρὸς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον πιστοτάτην βοήθειαν καὶ συμμαχίαν καὶ πᾶσαν δυνατὴν ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου. Ἐν ἀγωνίᾳ δὲ καὶ ἀνησυχίᾳ ἀνέμενον τὴν ἀπόφασιν τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ὁ Ἀριστείδης ἦτο ἑτοιμος νὰ καταστήσῃ σαφὲς εἰς τοὺς τυχόν ἀμφιρρέποντας τῶν πολιτῶν, ὅποια ἦσαν αἱ ὑποχρεώσεις αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα. Κατὰ πρότασιν δ' αὐτοῦ ἐν τῇ κρισίμῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἐδόθη εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑποστηριζομένους πρέσβεις τῶν Περσῶν ἡ ἀπάντησις ἐκείνη, ἥτις θὰ μείνῃ ἀξιομνημόνευτος εἰς αἰεὶ, ἐφ' ὅσον ἡ ἱστορία θὰ διατηρήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος. Δημοσίᾳ ἐκήρυξαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι δὲν διανοοῦντο νὰ πωλήσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀντὶ πάντων τῶν θησαυρῶν τῆς γῆς. Εἶπον, ὅτι ἦσαν οἱ ἐχθροὶ τῶν Περσῶν τῶν κατασκαφάντων τὰ ἱερὰ αὐτῶν καὶ θὰ ἔμενον ἐχθροὶ ἐφ' ὅσον ὁ ἥλιος πορεύεται τὴν αὐτὴν ὁδόν. Ὅπως δὲ δεσμεύσωσιν ἑαυτοὺς ἐπισημότατα εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν, διέταξαν τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλεως νὰ κηρύξωσι τὰς βαρυτάτας τῶν ἁρῶν κατὰ παντὸς πολίτου ὅστις ἤθελε φανῇ ἄπιστος πρὸς τὴν ἐλληνικὴν συμμαχίαν.

Μόλις δὲ οἱ Σπαρτιαῖται ἀπηλλάγησαν τοῦ φόβου διὰ τῆς μεγαθύμου διαγωγῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπανῆλθον πάλιν εἰς

τὸν πρότερον τρόπον, ἀποβάντες σύμμαχοι ῥάθυμοι καὶ φίλαυτοι, οὐδὲ φροντίζοντες πλέον περὶ τελέσεως τῶν ἐπαγγελιῶν αὐτῶν. Διὸ, ὅτε οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἔσπευσαν εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως ἀγγείλωσι τὴν ἐκ Θεσσαλίας ἐκκίνησιν τοῦ Μαρδονίου καὶ παρορμήσωσι πρὸς ταχεῖαν ἐκπλήρωσιν τῶν συμμαχικῶν καθηκόντων, ἐκρατοῦντο ἄπρακτοι ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν ἐπὶ ἐβδομάδας ὅλας. Οὐδείς δ' ἠδύνατο νάμφιβάλλῃ, ὅτι οἱ Σπαρτιῶται δὲν εἶχον τὴν θέλησιν νὰ σώσωσι τὰς Ἀθήνας ἀπὸ νέας ταπεινώσεως. Τέλος δὲ διέταξαν κρυφίως τὴν ἐν νυκτὶ ἔξοδον στρατιᾶς, καὶ ταῦτα ὅπως τὴν ὑστεραίαν, ὅτε παρέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι κοινῇ μετὰ τῶν Πλαταιέων καὶ Μεγαρέων ἀπειλοῦντες τὴν διακοπὴν πάσης περαιτέρως διαπραγματεύσεως, δυνηθῶσι νὰ βοηθῶσι πρὸς αὐτοὺς μετ' εἰρωνείας· « διὰ τί ὀργίζεσθε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ; ἡ σπαρτιατικὴ στρατιὰ εὐρίσκεται ἤδη καθ' ὁδόν, πορευομένη πρὸς τὸν ἰσθμόν ».

Ἄλλ' ἐν τούτοις εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει τελείως τὸ σκοπούμενον. Ὅτε ὁ Μαρδόνιος, συνενωθεὶς πρὸς τὴν στρατιάν τοῦ Ἀρταβάζου, προεχώρησε πρὸς νότον, οἱ Ἀθηναῖοι ἕνεκα τῆς καθυστερήσεως πάσης παρὰ τῶν συμμάχων βοηθείας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς. Μετὰ ἐννεάμηνον δὲ κτήσιν τῆς χώρας αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσωσιν αὐτὴν καὶ πάλιν καὶ ὑποστῶσιν ἐκ νέου πάντα τὰ δεινὰ τῆς μετοικεσίας, ἐν ᾧ οἱ Σπαρτιῶται ἐώρταζον οἶκοι μετὰ πάσης ἡσυχίας τὰ Ὑακίνθια. Μεσσύντος δὲ τοῦ Ἰουλίου, ὁ Μαρδόνιος ἀνήγγειλεν εἰς τὰς Σάρδεας διὰ φρυκτωριῶν τὴν δευτέραν ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων. Ἄλλ' ἐφείσθη τῆς χώρας, ἐλπίζων πάντοτε ἀκόμη εἰς μεταβολὴν τῆς γνώμης τῶν Ἀθηναίων καὶ πεπειθὼς, ὅτι τῆς Σπάρτης ἡ προδοτικὴ διαγωγὴ ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ ἐπιδράσῃ κατὰ τρόπον εὐνοϊκόν. Διὸ ἔστειλεν ἐξ Ἀθηναίων καὶ πάλιν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν Σαλαμῖνα, τὸν Ἑλληςπόντιον Μουριχίδην. Ἐφερε δὲ οὗτος προτάσεις οὕτως εὐπροςδέκτους, ὥστε αὐτὸς ὁ Λυκίδης, Ἀθηναῖος Ἀρεοπαγίτης, καθ' ἃ φαίνεται, ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς αὐτῶν καὶ ἀπήτησε

νὰ προταθῇ τοιοῦτον ψήφισμα εἰς τὸν δῆμον. Ἀλλὰ μόλις ἡ γνώμη αὕτη ἐγνώσθη εἰς τὸ ἔξω τῆς βουλῆς ἀναμένον πλῆθος, καὶ ὁ δῆμος περιστοίχισε τὸν ἀτυχῆ καὶ ἐλιθοβόλησεν αὐτὸν μέχρι θανάτου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες εἰσέλασαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λυκίδου, καὶ κατέλευσαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα¹. Οὕτω φανατικὸν ἦτο τὸ φιλόπατρι φρόνημα τὸ συντηρούμενον ἐν τῷ ἀνεστίῳ δήμῳ· πᾶσα δὲ σκέψις περὶ διαπραγματεύσεων ἐθεωρεῖτο θρασεία προδοσία τῆς πατρίδος.

Ὅτε λοιπὸν ὁ Μαρδόνιος εἶδε ματαιουμένην πᾶσαν ἐλπίδα διαλλαγῆς, ἐδήλωσε κατενώπιον τῶν μεταναστευσάντων Ἀθηναίων ἀνηλεῶς τὴν ὅλην χώραν· ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἱππικὸν ἐπέδραμε τὴν Μεγαρίδα, ἀπεχώρησε διὰ τοῦ Κιθαιρώνος εἰς τὴν Βοιωτίαν, ὅπως συγκροτήσῃ τὴν κρίσιμον μάχην ἐν χώρᾳ καταλλήλῃ διὰ τὸ ἱππικὸν καὶ φιλικῆν. Ἐν δὲ τῇ μεστῇ λειμώνων κοιλάδι τοῦ Ἀσωποῦ παρὰ τὰ σύνορα τῶν Πλαταιῶν ἐπήχθη κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ τετράγωνον στρατόπεδον ὀχυρώτατα τετειχισμένον. Ἐκεῖ δ' ἔχων ὅπισθεν αὐτοῦ τὰς Θήβας, ἐνθα ἦσαν συνεσωρευμένα τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιτηδείων, εἶχεν ἔμπροσθεν ἐν μικρᾷ ἀποστάσει τὰ στενὰ τᾶγοντα εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸν ἰσθμόν. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν Φωκίων, οἵτινες διετήρουν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἐπεχείρουν τολμηράς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κάτω πεδιάδας, ἡ ὅλη μέση Ἑλλάς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς αὐτόν. Οἰκειότατα δὲ πάντων εἶχον πρὸς αὐτὸν οἱ Θηβαῖοι. Καὶ δὴ ἐν Θήβαις ἐζήτουν οἱ ἰσχύοντες οἶκοι νὰ συνάψωσι φιλιωτάτας σχέσεις πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Περσῶν. Ἐθεώρουν δὲ μεγάλην αὐτῶν τιμὴν τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐγκαθίδρυσιν τοῦ στρατηγίου τῆς περσικῆς στρατιᾶς, καὶ ὁ πλούσιος Ἀτταγῖνος ἐκάλεσεν εἰς συμπόσιον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τοὺς ἰσχυροὺς τῶν Περσῶν. Πέρσαι δὲ καὶ Θηβαῖοι παρέκάθησαν εἰς τὴν τράπεζαν ἀναμιξέγγυς ἀλλήλων, καὶ ἡ ἀρχαία ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἐφαίνετο ἐκλιποῦσα, ὁ

¹ Ἑροδότου IX, 5.

δὲ Μαρδόνιος ἡσθάνετο, ὡς εἰκὸς, ἑαυτὸν δεσπότην σατραπεύοντα χώρας προσηρτημένης εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον.

Ἐν τούτοις δ' οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἐνωθῆ μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν Ἐλευσίνι. Κοινὸς δ' ἀπάντων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Πausanίας, στρατηγῶν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου Πλειστάρχου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Λεωνίδου. Ἦτο δ' ὁ Pausanίας ἀνὴρ μεγαλόγνωμος καὶ φρονηματίας, ἀγχίνους καὶ δεξιός. Ἦγετο δὲ πεντακισχιλίων Σπαρτιατῶν, ὧν ἕκαστος ἡκολουθεῖτο ὑπὸ ἑπτὰ εἰλώτων, καὶ πεντακισχιλίων Λακεδαιμονίων, ὁμοίως πανόπλων. Πλὴν δὲ τούτων εἶχον ἔλθει ἐκ τῆς Πελοποννήσου χίλιοι πεντακόσιοι Τεγεᾶται, πεντακισχιλιοὶ Κορίνθιοι μετὰ καὶ τριακοσίων Ποτιδαιατῶν, ἑξακόσιοι Ὀρχομένιοι, τρισχίλιοι Σικυῶνιοι, ὀκτακόσιοι Ἐπιδαύριοι, χίλιοι Τροιζήνιοι, διακόσιοι Λεπρεᾶται, τετρακόσιοι Ἀχαιοὶ ἐκ Μυκηνῶν καὶ Τίρυνθος, χίλιοι Φλιάσιοι, τριακόσιοι Ἑρμιονεῖς, χίλιοι Εὐβοεῖς, χίλιοι πεντακόσιοι ἐκ τῶν δυτικῶν νήσων καὶ παραλίων, Ἀμβρακιῶται, Λευκάδιοι, Ἀνακτόριοι, Κεφαλλῆνες, πεντακόσιοι Αἰγινῆται, τρισχίλιοι Μεγαρεῖς, ἑξακόσιοι Πλαταιεῖς καὶ τέλος ὀκτακισχιλιοὶ Ἀθηναῖοι¹. Οὕτως ἡ ὅλη στρατιὰ συνεκροτεῖτο ἐκ τριάκοντα ὀκτῶ μὲν χιλιάδων καὶ ἑπτακοσίων ὀπλιτῶν, ἑξήκοντα ἑννέα δὲ χιλιάδων καὶ πεντακοσίων φιλῶν, εἰς οὓς προσῆλθον καὶ χίλιοι ὀκτακόσιοι φιλοὶ ἐκ Θεσπιῶν. Ἦτο στρατιὰ λαμπρὰ οἷαν οὐδέποτε ἄλλοτε παρέταξεν ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ στερουμένη ἱππέων, ἐπειδὴ ἅπαντες οἱ ἵπποτροφοῦντες λαοὶ ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Περσῶν. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ στρατιὰ τῶν συμμάχων δὲν ἠδύνατο νὰ διακινδυνεύσῃ καταβαίνουσα εἰς τὰ πεδία, καὶ κατέλαβε τὰς κλιτύας τῆς σειρᾶς τῶν ὁρέων τῆς ἐνούσης τὸν Κιθαιρῶνα καὶ τὴν Πάρνηθα, ἀπὸ τῶν Ὑσιῶν μέχρι τῶν Ἐρυθρῶν, ἀπέναντι τοῦ περσικοῦ στρατοπέδου, καὶ ἀνέμενεν ἐκεῖ τὴν προσβολὴν τῶν πολεμίων.

¹ [O Beloch Das griechische Heer bei Plataeae (Jahrbücher für klassische Philologie 1888 σ. 324 κ. ἐ.) καὶ Griechische Geschichte. Strassburg. 1893 Τόμ. Α' σ. 378 ὑποβιβάζει τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν ὀπλιτῶν τῆς ἑλληνικῆς στρατιᾶς εἰς εἰκοσιπεντακισχιλίους].

Ὁ Μαρδόνιος δὲν ἡμέλησε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἰσχὺν τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ αἴγλῃ. Διέταξεν ὅλον τὸ ἱππικὸν ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ Μασίστιον νὰ διαβῇ τὸν Ἀσωπὸν, ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν συμμάχων τῶν κατεχόντων τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων. Ἰδίως δὲ προσεβλήθησαν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες ἀντέσχον μὲν θαρραλέοι, ἀλλ' ἀνήγγειλαν εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον, ὅτι ἔπρεπε νάντι-κατασταθῶσιν, ὅπως μὴ ἐξολοθρευθῶσιν. Ὁ δὲ Παυσανίας ἀπεπειράθη τῶν Ἑλλήνων, ἐρωτῶν τίνες ἤθελον νὰ διαδεχθῶσι τοὺς Μεγαρεῖς ἐν τῇ ἐπικινδύνῳ στάσει. Πάντων δὲ σιωπῶντων, μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι εὐρέθησαν πρόθυμοι νὰ ἀναλάβωσιν ἐθελουσίως τὸν ἀγῶνα. Ὁ δὲ Ὀλυμπιόδωρος ἤγαγεν εἰς τὸν κινδυνεύοντα χῶρον τριακοσίους λογάδας Ἀθηναίους, προσλαβὼν στίφος τοξοτῶν.

Ἡ δὲ τύχη ἡνύόησε τοὺς ἀνδρείους. Πράγματι, ὅτε αἱ ὑπεροπτικαὶ ἱλαὶ τῶν ἱππέων ἐπήλασαν μετὰ χλευασμοῦ, ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς τοξεύματα οὕτω δεξιὰ, ὥστε ὁ χρυσοφάλαρος ἵππος τοῦ Μασιστίου ἀνετινάχθη, ἀποσεισάμενος τὸν ἀναβάτην. Μετὰ δὲ μάχην ὀξεῖαν οἱ Ἑλλήνες ἔγειναν κύριοι τοῦ νεκροῦ τοῦ Πέρσου ἱπάρχου. Οἱ δ' ἐχθροὶ, καταληφθέντες ὑπὸ τρόμου, ἔφυγον ἐν μεγίστῃ ἀταξίᾳ, καὶ τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ἐξήρθη οὐ μικρὸν ὑπὸ ταύτης τῆς ἐπιτυχίας.

Ἐν ᾧ δ' ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Περσῶν ὁ πεσὼν ἱππαρχος, ὢν τῶν ἐπισημοτάτων ἐν τῇ στρατιᾷ, ἐθρηνεῖτο δι' ἀγρίων ἐκρήξεων τοῦ πένθους, ἀπεφάσισαν οἱ σύμμαχοι τὴν μετακίνησιν τῆς θέσεως αὐτῶν. Διαβάντες δὲ διὰ τῶν Ὑσιῶν προεχώρησαν πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν Πλαταιικὴν, πρὸς τὴν Γαργαφίαν πηγὴν. Ἐκεῖ εἶχον ἀφθονώτερον ὕδωρ· ἐκεῖ στρατοπεδεύομενοι εἶχον τὰ νῶτα ἐξησφαλισμένα ὑπὸ τῶν ὀχυρῶν Πλαταιῶν καὶ πρὸ αὐτῶν εὐρὺ πεδῖον, ἐν ᾧ ἔταξαν τὸ μέτωπον πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τῆς Γαργαφίας, ἔνθα ἴστατο ὁ Παυσανίας μετὰ τοῦ δεξιοῦ κέρατος, μέχρι τῶν κοίλων τῆς πεδιάδος τοῦ Ἀσωποῦ, ἐν ᾗ ἐστρατοπέδευον οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ τοῦ μὲν δεξιοῦ κέρατος ἀντιμέτωποι ἦσαν οἱ Πέρσαι, τοῦ δ' ἀριστεροῦ οἱ Ἑλλήνες ἐπίκουροι τῶν Περσῶν· τὸ δὲ

μέσον, ἐν ᾧ ἦσαν παρατεταγμένοι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Εὐβοεῖς, εἶχεν ἀπέναντι τοὺς Μήδους, Βακτρίους καὶ Ἰνδοὺς.

Ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἴσταντο οὕτως ἀντιμέτωποι ἀλλήλων αἱ στρατιαί. Οἱ Πέρσαι κατέβαλλον ἐπανειλημμένους προσπαθείας ὅπως κινήσωσιν εἰς αὐτομολίαν διαφόρους μοίρας τῶν συμμάχων. Οἱ δὲ φίλοι τοῦ Μαρδονίου ἐν Θήβαις καὶ τῶν Περσῶν αὐτοῦ συμβούλων πρὸ πάντων ὁ συνετὸς Ἀρτάβαζος, ὁ υἱὸς τοῦ Φαρνάκου, ἐξηκολούθουν ἔχοντες τὴν γνώμην, ὅτι ἔπρεπε, διαπέμποντες χρήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις, νὰ πείσωσιν αὐτάς ὅπως ἀποσύρῃσι τὰς στρατίας. Ἐπεχείρουν δὲ μικρὰς ἐπεκδρομάς καὶ ἔστελλον στίφη ἱππέων, οἵτινες, προπεμπόμενοι ὑπὸ τῶν Θηβαίων, ἐπέπιπτον κατὰ τῶν σιτοπομπῶν τῶν ἐρχομένων ἐκ τῆς Πελοποννήσου διὰ τοῦ Κιθαιρώνος. Πρὸς ἑναρξιν δὲ μάχης ἔλειπε τὸ ἀναγκαῖον θάρρος, καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἐξήταζεν ἀνησυχῶς πᾶσαν πρωίαν τὴν γνώμην τῶν Ἑλλήνων μάντεων τῶν εὕρισκομένων ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ. Τέλος δὲ τὰ πράγματα ἔσπευδον. Ἡ μὲν στρατιὰ τῶν συμμάχων ἐνισχύετο καθ' ἑκάστην, οἱ δὲ Πέρσαι ἤρχισαν νὰ στερεῶνται ἐπιτηδείων, καὶ ὁ Μαρδόνιος, καταληφθεὶς ὑπὸ μεγάλης ἀνυπομονησίας, ἀπεφάσισε παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀρταβάζου νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κρίσιμον ἔφοδον, διαβαίνων τὸν Ἀσωπὸν. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν ἐγνώρισε τὴν προτεραίαν νύκτα εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἐπικειμένην προσβολήν.

Τὸ ἄγγελμα δὲ τοῦτο προεκάλεσεν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ τὴν μερίστην ἀνησυχίαν. Οἱ μὲν Σπαρτιῆται ἀπήτησαν, ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι καταλάβωσι τὸ δεξιὸν κέρας, ἐπειδὴ ἤδη εἶχον ἀντιμετρηθῇ πρότερον πρὸς τοὺς Πέρσας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὑπεχώρησαν εἰς τὸ αἶτημα τοῦτο ἄνευ ἀντιρρήσεως· ἀλλ' ὅτε οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν ὁμοίαν μετακίνησιν τῶν κεράτων, τὰ στρατεύματ' ἀνέλαβον πάλιν τὰς προτέρας τάξεις. Ὑπὸ τοιούτων δὲ δειγμάτων τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀμηχανίας ἐνθαρρυνθέντες οἱ Πέρσαι, ἀνέλαβον τὴν ἐπίθεσιν μετὰ μείζονος πεποιθήσεως, ἐπήνεγκον εἰς τὴν ὄλην παράταξιν τῶν Ἑλλήνων μεγάλας ζημίας, κατέχωσαν

πρὸς τὸν ὑποδειχθέντα χῶρον ἔφυγον πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς διπλὴν ἀπόστασιν, καὶ ἐξῆλθον οὕτως ὅλως ἐκ τῆς παρατάξεως τῆς μάχης. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἔμειναν ἡσυχοὶ ἐν τῇ θέσει αὐτῶν, ἀναμένοντες τὴν παῦσιν τῆς καθολικῆς συγχύσεως.

Οὐδέποτε λοιπὸν ἡμέρα μάχης ἀνέτειλεν ὑπὸ συνθήκας δυσμενεστέρας. Αἱ τρεῖς μοῖραι τῆς στρατιᾶς ἐστεροῦντο ἀλλήλου-χίας καὶ ἦσαν κατὰ μέρος ἀπεσχισμέναι ἀλλήλων. Μόλις δὲ περὶ τὴν πρωίαν κατώρθωσεν ὁ Πausanias νὰ συνενώσῃ πάλιν τὸ δεξιὸν κέρας ἐπὶ τὸ αὐτό. Εὐρίσκετο δὲ τοῦτο ἔτι ἐν πορείᾳ, ὅτ' ἐπῆλθε μετ' ὁρμῆς ἡ προσβολὴ τῶν Περσῶν. Πράγματι τοῦτο ὑπῆρξε τοῦλάχιστον εὐτυχῆς συγκυρία ἐπακολουθήσασα εἰς ὅλην ἐκείνην τὴν ἀνησυχίαν καὶ τὸ ἀμφίρροπον τῶν συμμάχων, ὅτι οἱ Πέρσαι, ὅτε παρετήρησαν τὴν πρωίαν τὴν ὑποχώρησιν, ἐξέλαβον αὐτὴν αὐτόχρημα ὡς φυγὴν, καὶ ἐνόμισαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναλάβωσι ταχέως τὴν διώξιν, ὅπως οἱ Ἕλληνες μὴ ἐκφύγωσι διὰ τῶν ὁρέων. Διὰ τοῦτο ἐπηκολούθησεν ἄτακτος ἐπίθεσις, ἧς δὲν συμμετέσχεν ἡ ἐχθρική στρατιὰ πλήρης. Ὅλη δὲ ἡ ὁρμὴ τῆς ἐπιθέσεως ἐστράφη κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν· οὗτοι δ' ἔνεκα τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ κέντρου τῆς ὅλης ἐλληνικῆς στρατιᾶς μόνον παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἠδύναντο νὰ ἀναμένωσιν ἐπικουρίαν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, καίπερ ὄντες πρόθυμοι νὰ σπεύσωσιν ὅπως ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, προσεβλήθησαν ἐκ τοῦ Ἀσσωποῦ παρὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν ἄλλως μηδισάντων Ἑλλήνων, καὶ περιεπλέχθησαν εἰς ἀγῶνα δεινόν. Ἐλέγοντο δ' ἀνερχόμενοι οἱ προσβαλόντες αὐτοὺς εἰς περὶ-που πεντηκοντακισχιλίους ἄνδρας. Διὰ ταῦτα οἱ Σπαρτιατὰι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἠγαγκάσθησαν νὰ ντιστῶσιν εἰς τοὺς πολέμιους μόνοι. Καὶ ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἐτήρησαν θέσιν ἀμύνης, καὶ κατεκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν τοξευμάτων τῶν Περσῶν, οἵτινες, ἀποτελέσαντες διὰ τῶν πλεκτῶν αὐτῶν ἀσπίδων περὶ ἑαυτοὺς φράκτην, ἐτόξευον ὑπερθεὺς αὐτῶν. Οὕτω δ' ἔπесον πολλοὶ ἄνδρες πρὶν ἢ ἀρχίσῃ μάχῃ ἐκ τοῦ συστάδην. Τέλος δὲ ἀπέβησαν τὰ σφάγια χρηστά. Μεστοὶ δ' ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν οἱ ἀγριαίνοντες μαχηταὶ τὴν

διαταγὴν νὰ προχωρήσωσι φέροντες προτεταμένα τὰ δόρατα. Ὁ φράκτης τῶν ἀσπίδων κατέπεσε, καὶ οἱ Πέρσαι ὤρμησαν κατὰ τῶν δοράτων. Ἀνὴρ δὲ πρὸς ἄνδρα ἡγωνίσθησαν ἐν πυκνῇ συρράξει, καὶ ῥύακες αἵματος περιερράντισαν τὸν περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος χώρον. Τέλος δὲ ὁ μακρὸν διαρκέσας ἀγὼν ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ βαρέος ὀπλισμοῦ καὶ τῆς ἡσύχου τόλμης τῶν Σπαρτιατῶν· οἱ δὲ Πέρσαι ὑπεχώρησαν. Ὅτε δ' ἔπεσεν αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος, βληθεὶς τὴν κεφαλὴν διὰ λίθου ὑπὸ τοῦ Ἀειμνήστου, ἡ σύγχυσις ἀπέβη γενικὴ. Ἐν φυγῇ ἀτάκτῳ ἔσπευδον οἱ πολέμιοι καταβαίνοντες πρὸς τὸν Ἀσωπὸν διὰ τῶν ὀλισθηρῶν κλιτύων, ὅπως φθάσωσιν εἰς τὴν πύλην τοῦ ξυλίνου τείχους ὡς τάχιστα. Κάτω δ' ἐν τῷ πεδίῳ ἴσταντο πλήθη στρατιωτῶν οὐδαμῶς συµμετασχόντων τῆς μάχης. Ἐκεῖ εὐρίσκετο ὁ Ἀρτάβαζος, ὅστις εἶχε συνακολουθήσει τὸν Ξέρξην εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, μετὰ τεσσαρακοντακισχιλίων ἀνδρῶν ἀκμήτων. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ παρὰ τὸν Ἀσωπὸν νέαν μάχην, ἅμα παρατηρήσας τὴν φυγὴν, ἤρχισε τὴν υποχώρησιν πρὸς βορρᾶν, θέλων νὰ προλάβῃ τὸ ἄγγελμα περὶ τῆς περσικῆς ἥττης καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ αἰσθησιν, ὅπως μὴ πάθῃ ἐκ τῆς ἀποστασίας τῶν ἐλληνικῶν λαῶν.

Ὅτε δ' οἱ Σπαρτιῆται ἔφθασαν εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθουν ἀκόμη μαχόμενοι δεινῶς. Καὶ δὴ οἱ Βοιωτοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Θηβαίων ἀριστοκρατικῶν, ὧν διεκινδυνεύετο ἐνταῦθα ὅλον τὸ μέλλον, ἀντηγωνίζοντο πρὸς τοὺς Ἀθηναίους μετὰ θάρρους ἀπεγνωσμένου, καὶ ὁ ἀγὼν εἶχεν ὅλην τὴν μανίαν σφοδροτάτης πατριαστικῆς διαμάχης. Τέλος δὲ κατῴρωσεν ὁ Ἀριστείδης νὰ ἐμπέσῃ εἰς τὰς τάξεις τῶν πολεμίων, πρὸ δὲ τῶν πυλῶν τοῦ ξυλίνου τείχους συνηντήθησαν αἱ δύο γενναῖαι μοῖραι τῆς στρατιᾶς, ὧν ἑκατέρα εἶχε νικήσει ἐν ἰδίᾳ μάχῃ. Ἡ δὲ δειλία τοῦ κέντρου δὲν ἔμεινεν ἀτιμώρητος. Καὶ δὴ οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Φλιάσιοι, οἵτινες μόλις μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Θηβαίων ἱππέων καὶ ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας.

Ἄμα δὲ τῇ συνενώσει τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἴσταντο ἐν ἀμυχανίᾳ πρὸ τῶν χαρακωμάτων τοῦ στρατοπέδου, οἱ πολιορκηταὶ ἐπέβησαν τοῦ τείχους, αἱ πύλαι ἀνεψύχθησαν, καὶ αἱματηρὰ ἦττα τῶν ἐντὸς αὐτοῦ συνωστισμένων Περσῶν ἐπέθηκε τὸ πέρας τῆς θερμῆς ἡμέρας τῆς μάχης¹.

Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Σπάρτη εἶχον πρωταγωνιστήσαι ἀμφοτέραι προμαχόμεναι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπιφέρει τῆς μάχης τὴν ῥοπὴν κατὰ τε τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ πέρας, ἐν τε τῇ ἵππομαχίᾳ καὶ τῇ τειχομαχίᾳ, ὑπῆρξαν δὲ πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταλάβωσι τὴν κινδυνωδεστάτην τῶν θέσεων καὶ ἐκ πάντων τῶν συμμάχων εἶχον αὐτοὶ μόνοι πειθαρχήσει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Οἱ δὲ Σπαρτιῆται διεξεδίκουν

¹ Ἡ ἡμέρα τῆς μάχης δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ μετ' ἀσφαλείας· γινώσκομεν δὲ μόνον τὰς εἰς ἀνάμνησιν αὐτῆς καθιερωμένας ἑορτάς, ὧν τὰς ἡμέρας ὁ *Πλούταρχος* (ἐν βίῳ Ἀριστείδου 19) καὶ ὡς πρὸς ταύτην τὴν μάχην καθ' ἃ καὶ ὡς πρὸς τὴν τοῦ Μαραθῶνος ἀναφέρει ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν μάχην. Αὕτη λοιπὸν συμπίπτει ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς πρωτελευταίας ἡμέρας τοῦ βουλευτικοῦ μηνὸς Πανέμου· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ὠρίζον τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἐτι ἀργότερον, ἦτοι τὴν τετάρτην Βοηδρομιῶνος, καθ' ἣν ἡ ἐπινίκιος ἑορτὴ συνήπτετο πρὸς τὴν ἀμέσως ἐπομένην ἐπινίκιον ἑορτὴν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, τὴν ἐν Ἀγραις, (Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 427. Πρὸς. Bockh Zur Geschichte der Mondcyclen der Hellenen σ. 67.) Ἀλλ' ἡ κατὰ τὸν βουλευτικὸν μῆνα Ἀλαλκομένιον, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸν ἀττικὸν Μαμακτηριῶνα, ἦτοι Νοέμβριον-Δεκεμβρίου, τελουμένη μνημόσυνος ἑορτὴ τῶν ἐν Πλαταιαῖς πεσόντων δὲν πρέπει νὰ συγχέται πρὸς τὴν πανελλήνιον ἐπινίκιον ἑορτὴν τῶν Ἐλευθερίων, ὡς τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ K. Fr. Hermann (Gottesdienstliche Alterthümer § 63, 9), Schömann (Griechische Alterthümer Τόμ. Β' ἐκδ. γ', σ. 9) καὶ ἄλλοις. Μόνον ἐν τοῖς Ἐλευθερίοις ὑπῆρχον ἀγῶνες. Πρὸς. Sauppe ἐν ταῖς Göttinger Nachrichten. 1864 σ. 205. Ἡ δὲ παρὰ τῷ Keil (Syllage inscriptionum Boeoticarum σ. 127) δημοσιευομένη ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ τὴν μακρὰν διάρκειαν ἢ μᾶλλον τὴν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ῥωμαίων αυτοκρατορῶν ἀνανέωσιν τῆς ἑορτῆς. Περὶ τῶν Ἐλευθερίων ἴδε καὶ *Πανσανίαν* IX, 2, 6. *Ποσειδιππον* παρὰ τῷ *Δικαιάρχῳ* (ἀποσπ. 11 παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 257. Σημειωτέον περὶ τῆς ἡμέρας τῆς μάχης, ὅτι ὁ Bockh, ἀποδεχθεὶς τὸ πρῶτον ἐν τῷ Index lectionum τοῦ Βερολίνου 1816, σ. 4 ὡς ὀρθοτέραν ἡμέραν τὴν 26 Πανέμου ἦτοι Μεταχειτινῶνος, ὠρίζεν ὡς ἡμέραν τῆς μάχης τὴν 19 Σεπτεμβρίου, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τῆς γνώμης ἐν τῇ συγγραφῇ Zur Geschichte der Mondcyclen σ. 67 δὲν ἀντικατέστησεν αὐτὴν δι' ἄλλης. Ὁ δὲ Busolt (Griechische Geschichte Τόμ. Β' σ. 197, σημ. 1 ἐν τελει) ἀποδέχεται τὴν μάχην παλεμηθεῖσαν τελειωτῶνος τοῦ Ἰουλίου ἢ ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου, συμφωνεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Holm (Geschichte Griechenlands Τόμ. Β' σ. 85, σημ. 5).]

τᾶριστεῖα ἅτε αὐτοὶ νικήσαντες τοὺς λογάδας τῆς ἐχθρικῆς στρατιᾶς· αἱ δ' ἔκτακτοι θυσίαι, ἃς ὑπέστησαν χάριν ταύτης τῆς ἐκστρατείας, ὥς καὶ ἡ ἀξία θαυμασμοῦ ἀνδραγαθία ἢ ἐπιδειχθεῖσα παρὰ τινων Σπαρτιατῶν διέθετον τὴν στρατιάν τῶν συμμάχων ὑπὲρ αὐτῶν. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ νίκῃ καὶ τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ θαυμασίᾳ διασώσει τῆς πατρίδος ἡμαυροῦντο ὑπὸ τῆς διχονοίας τῶν συμμάχων. Ἡπειλεῖτο δὲ ῥῆξις ὀλεθριωτάτῃ, ὅτε ὁ Ἀριστείδης ἐπεφάνη καὶ πάλιν ὁ ἀγαθὸς δαίμων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖνος δ' ὑπῆρξε καὶ τότε ὁ κατορθώσας νὰ εἰσακουσθῇ ἡ φωνὴ ἀφιλοκερδοῦς φιλοπατρίας καὶ ἀνωτέρας ἡθικῆς. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἐκείνου οἱ φιλόδοξοι αὐτοῦ συστράτηγοι, ἰδίως δ' ὁ Λεωκράτης καὶ ὁ Μυρωνίδης, προσεχώρησαν εἰς τὴν διαλλακτικὴν πρότασιν τοῦ Κορινθίου Κλεοκρίτου, καθ' ἣν τὸ ἀριστεῖον δὲν ἐδόθη οὔτε εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὔτε εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' εἰς τοὺς Πλαταιεῖς¹. Καὶ πράγματι οὐδεὶς ἐδίκαιοντο νὰ φονήσῃ ἐπὶ τῇ τιμῇ ταύτῃ τὴν μικρὰν πόλιν ἣτις εἶχεν ἐπιδείξει ἀξίαν θαυμασμοῦ καὶ ἀκλόνητον ἀφοσίωσιν εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Καὶ δὴ οἱ Πλαταιεῖς εἶχον μὲν συμμετάσχει τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, εἶχον δὲ συναγωνισθῇ ἐν Ἀρτεμισίῳ ἐπὶ πλοίων ἀττικῶν, καίπερ μὴ ὄντες ἔμπειροι τῆς ναυτιλίας, καὶ τῶρα, ἐκείνων ὑφισταμένων τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν, εἶχε πολεμηθῇ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῶν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἐπιχωρίων αὐτῶν θεῶν, ὁ τελευταῖος ἀγών.

Οὕτω μετ' ἀγῶνα αἱματηρὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐκερδήθη ἡ σχεδὸν δυσχερεστέρα νίκη ἐν τῷ ἰδίῳ στρατοπέδῳ τῶν νικητῶν. Ἐν κοινῇ δὲ συμπνοίᾳ συνεκομίσθησαν τὰ πλούσια λάφυρα καὶ ἐχωρίσθησαν εἰς μερίδας ἀνηκούσας τοῦτο μὲν εἰς τοὺς θεοὺς, τοῦτο δ' εἰς τοὺς στρατηγούς, τοῦτο δ' εἰς τοὺς στρατιώτας². Τὸ πρῶτον δὲ τότε ἐπεδείχθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἑλλήνων

¹ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ Ἀριστείδου 20.

² Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ Ἀριστείδου 20. Πρὸς Wecklein ἐν τῷ Hermes Τόμ. VII σ. 446. Wassner De heroum cultu σ. 52.

ὅλη ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς τρυφηλῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Εἰρῆνης εἶχε καταλίπει εἰς τὸν ὑπαρχον αὐτοῦ τὴν πομπώδη κατασκευὴν αὐλῆς βασιλικῆς. Γυναικωνίτις παλλακίδων καὶ εὐνούχων, βασιλικὸν μαγειρεῖον, ἵπποστάσιον, πολῦτιμοι σκηναὶ καὶ σκεύη, δοῦλοι καὶ δοῦλαι περιῆλθον εἰς τοὺς νικητάς. Εἶχε δὲ δίκαιον ὁ Πausanias νὰ γελάσῃ ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες, καίπερ δυνάμενοι νὰ πολεμήσωσι τοιαύτης λαμπρᾶς διαίτης, ὅμως ἐστράτευσαν, ὅπως προσβάλλωσιν ἐπὶ τῶν ὀρειῶν αὐτῶν κρησφυγέτων τοὺς πενιχρῶς ἀποζῶντας Ἕλληνας¹.

Ἐπειτα δ' ἐπηκολούθησεν ἡ πανηγυρικὴ ταφὴ τῶν πεσόντων καὶ ὁ καθαρισμὸς τῆς χώρας, κομισθέντος ἐκ τῆς κοινῆς ἐστίας τῶν Δελφῶν νέου, καθαροῦ πυρός. Εὐχίδας δ' ὁ Πλαταιεὺς ὑπῆρξεν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος ὅστις διήνυσεν ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἡμέρᾳ τρέχων τὴν ἀπὸ Πλαταιῶν εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνάπαλιν ὁδόν, ἔπειτα δὲ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ πυρὸς κατέπεσεν ἄπνους παρὰ τὸν βωμόν². Ταφεῖς δ' ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἡξιώθη δίκην ἥρωος μνημείου ἐγερθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου.

Σπουδαιότερα δ' ὑπῆρξαν τὰ ψηφισθέντα πρὸς αἰωνίαν ἀνάμνησιν τῆς μάχης.

Οἱ Πλαταιεῖς εἶχον προσκολληθῆ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Λέγεται δ' ὅτι κατὰ πρότασιν τοῦ Ἀειμνήστου ἀπεφασίσθη ἡ εἰς τὴν Ἀττικὴν προσάρτησις τῆς Πλαταιικῆς, καὶ τοῦτο διὰ τὸν λόγον, ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἐλέγετο λαβὼν ἐκ Δελφῶν χρησμὸν, καθ' ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἔμελλον νὰ νικήσωσιν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γῇ. Ἀλλ' ἡ αὐτοκτονία αὕτη ἐλληνίδος πόλεως ἐλευθέρας καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐπερχομένη ἐπαύξεισις τοῦ ἀπτικοῦ ἐδάφους ἐξήγειρεν, ὡς εἰκὸς, ἀντίδρασιν, καὶ ὁ Ἀριστείδης δὲν ἠδύνατο νὰ νεχθῇ ὅπως ἐκ τούτου τοῦ λόγου ναυαγήσῃ τὸ ἔργον τῆς εἰρήνης, εἰς ὃ εἶχεν ἀφοσιωθῆ ὁλοψύχως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν ἠδύ-

¹ [Ἡροδότου IX, 82].

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 20, Πρὸς. II. Λάμπρον ἢ ὕστερα αὐτῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης (Ἱστορικὰ μελετήματα σ. 44 κ. ε.).

ναντο νὰ φήσῃσι τοὺς πιστοὺς ἐκείνους συμμάχους ἐκτεθειμένους εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀδιαλλάκτων αὐτῶν γειτόνων, τῶν Θηβαίων, καὶ εἶχον τὸ καθήκον νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς εἰς αἰεὶ ἐξασφαλίσεως τῆς πόλεως αὐτῶν. Ἐξαίρετον δὲ διέξοδον εὖρον ψηφίσαντες, ὅπως τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως ὡς τὸ θέατρον τῆς ἐνδόξου νίκης κηρυχθῇ χῶρος ἱερὸς καὶ ἀπαράβιαστος, οὗ ἡ μὲν καταπολέμησις ἔμελλε νὰ θεωρῇται δημοσία καταπάτησις τῆς κοινῆς εἰρήνης, ἡ δὲ ἄμυνα ἐπεβάλλετο ὡς ἱερὸν καθήκον ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ ταῦτα ἡ Πλαταιικὴ ἀπέβη νέον κέντρον τῶν Ἑλλήνων, οὗ τὴν κοινὴν ἄμυναν ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως ἀνέλαβον ὡς ὑποχρέωσιν ἅπαντες οἱ σύμμαχοι. Οὕτω δὲν ἡδύνατο μὲν νὰ γείνη καὶ ἄλλιν λόγος περὶ περιορισμοῦ τῆς ἀμύνης τῆς χώρας εἰς τὴν νότιον χερσονήσον, συγχρόνως δὲ προσεπορίζοντο οἱ Ἀθηναῖοι νέαν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς. Αὐταὶ δ' αἱ Πλαταιαὶ διετήρησαν τελείαν ἀνεξαρτησίαν, ἡ δὲ πόλις ἀνεκτίσθη, καὶ πρὸ τῆς πύλης αὐτῆς ἰδρύθη πανελλήνιον ἱερὸν Διὸς τοῦ Ἐλευθερίου· ἐπὶ δὲ τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ ἔμελλε νὰ τελεῖται ἑτησίως ἡ εὐχαριστήριος καὶ ἐπινίκιος ἑορτὴ, καὶ δὴ καθ' ἕκαστον τέταρτον ἔτος πανηγυρικώτερον μετ' ἀγώνων καὶ ἄθλων. Καὶ πᾶσαι μὲν αἱ σύμμαχοι πόλεις ἔμελλον νὰ συμμετέχωσι τῶν Ἐλευθερίων τούτων δι' ἀποστολῆς προβούλων καὶ θεωρῶν, εἰς δὲ τοὺς Πλαταιεῖς ἐδόθη τὸ τιμητικὸν προνόμιον νὰ ἐπιμελῶνται τῶν τάφων τῶν πεσόντων καὶ τελῶσι τὴν ἐπιμνημόσυνον αὐτῶν ἑορτὴν ἑτησίως διὰ θυσιῶν καὶ ἐναγισμῶν. Τέλος δὲ συνωμολογήθη καὶ νέα διάταξις ἐνσπόνδου ἀμύνης. Ἐψηφίσθη δὴλα δὴ, ὅπως δύναμις συμμαχικὴ δεκακισχιλίων πεζῶν, χιλίων ἵππεων καὶ ἑκατὸν τριήρων εὐρίσκηται πάντοτε ἐτοίμη πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος. Ἀναμφιδόλως δὲ διετάχθησαν συγχρόνως καὶ τὰ περὶ κατανομῆς τῶν δαπανῶν τῆς συντηρήσεως τῆς στρατιᾶς ταύτης καὶ τὰ περὶ διοικήσεως αὐτῆς.

Πᾶσαι δ' αὖται αἱ διατάξεις, δι' ὧν ἀνενεοῦτο ἡ ἐν τῷ ἱσθμῷ ἡμολογηθεῖσα ἡμαιχμία, ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῶν συνηθροισμένων

στρατιωτικῶν σωμάτων ὡς ὑπὸ ἐθνικῆς τινος συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὅλου ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ κατορθώσας τὴν τοιαύτην ἔνωσιν, ἅτε ἀπολαύων τῆς ἐμπιστοσύνης ἀπάντων, ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης. Ἐπὶ τῇ προτάσει δ' αὐτοῦ ἐλήφθησαν αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι δι' ὧν παρείχετο ἡ ἐμπρέπουσα σημασία καὶ καθαγιάσις εἰς τὴν αἵματηρὰν νίκην¹.

Τελευταία δὲ πρᾶξις τῆς ἡθροισμένης στρατιᾶς ὑπῆρξε κοινὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Θηβῶν, ὅπως συμφῶνως πρὸς τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν τιμωρηθῶσιν οἱ ἰσχυρογνώμονες σύμμαχοι τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ. Ἐνδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην ἐνεφανίσθη ὁ Πausanias πρὸ τῆς πόλεως, καὶ ἀπήτησε τὴν ἐκδοσιν τῶν στασιάρχων τῶν ὑπευθύνων ἐπὶ τῇ πολιτείᾳ τῶν Θηβαίων. Ἀλλὰ μόνον μετὰ πολιορκίαν εἴκοσιν ἡμερῶν ἐπετεύχθη διὰ τῆς βίας ἡ ἐκδοσις αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀτταγῆνος εἶχεν ἀποδράσει ἐν τῷ μεταξύ· ἄλλ' ὁ Τιμηγενίδης καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγέται τῶν Θηβαίων ἐφυνεύθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Πausanias ὡς προδότηι μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς συμμαχικῆς στρατιᾶς².

Ἡ νίκη τῶν Πλαταιῶν ἦτο ἡ πρώτη κρίσιμος νίκη τοῦ ὅλου πολέμου, ἐπειδὴ ἐν μὲν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι εἶχε συντριβῇ μόνον τὸ θάρρος τῶν πολεμίων, ἐν δὲ Πλαταιαῖς εἶχεν ἐξολοθρευθῇ καὶ αὐτὴ ἡ στρατιὰ αὐτῶν μετὰ καὶ τῆς τῶν συμμάχων. Διὰ ταῦτα ἡ ἡμέρα τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν εἶνε ἡ κατ' ἐξοχὴν ἡμέρα τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ κίνδυνος παρῆλθε πλέον, καὶ σὺν τῇ παρελεύσει αὐτοῦ τερματίζεται μία ὅλη δεκαετία τῆς ἐλληνικῆς

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 21.

² Ἡροδότου IX, 86 κ. ἐ. Ἡ τιμωρία αὕτη ἐπῆλθε κατὰ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τὴν ἰσχύσαν μετὰ τὸν γερμανικὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας πόλεμον, ἣν ἀντεπροσώπευσε τότε ἰδίως ὁ Niebuhr, καθ' ἣν λαὸς ἔχων συνειδησιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἐνότητος δικαιούται νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀποστασίαν ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἔθνους ὡς παρασπονδίαν καὶ ἂν ὁ προδότης δὲν παρέδῃ γραπτὰς συνθήκας. Πρὸς. von Treitschke Deutsche Geschichte τόμ. Α' σ. 648.

ιστορίας ὑπερτεροῦσα κατὰ πολὺ πάσας τὰς προτέρας περιόδους αὐτῆς διὰ συμβάντων ὅλως ἐκτάκτων καὶ ἐχόντων ἄξια πλείστου λόγου τὰ ἐπακόλουθα. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, ὅστις μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἔζη βίον ἀπράγμονα, κατατετμημένος εἰς χωριστὰς πόλεις, συμπαρεσύρθη ἐξαπίνης εἰς ὁρᾶσιν οἰκουμενικὴν.

Τὰ γεγονότα δ' ἐκεῖνα δὲν παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ πλησίον ιστοριογραφία σύγχρονος, ἀλλ' ἔμειναν ἐπὶ μίαν ὅλην γενεὰν ἐγκαταλειμμένα εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν. Πρὸς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, πρὸς ἀναθήματα ἐν ναοῖς καὶ μνημεῖα συνήφθησαν διηγήσεις, αἵτινες ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν κτῆμα τοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ ποιηταὶ διέτριψαν οὐ μόνον περὶ τὴν διακόσμησιν σποραδικῶν μνημείων δι' εὐστόχων ἐπιγραμμαμάτων, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐξύμνησιν τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων¹. Αἱ διάφοροι πόλεις διημιλλήθησαν πρὸς ἀλλήλας νάξιθωσι τῶν ποιημάτων αἰοδῶν οἷος ὁ Σιμωνίδης, ὅπως δι' αὐτῶν μαρτυρηθῇ ἡ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας συμμετοχὴ αὐτῶν². Δὲν ἔλειπε λοιπὸν

¹ Περὶ ποιητικῶν περιγραφῶν τῶν περσικῶν πολέμων (τὰ Περσικά, τὸ Μηδικὸν ἔργον) οἷον τῆς τοῦ Σιμωνίδου (ἴδε Σουΐδαν ἐν λ.) οὐδὲν γινώσκοντες νεώτερα τοιαῦτα ἔργα θὰ μνημονευθῶσι κατόπιν. [Ἐνταῦθα εἰρήσθω, ὅτι κατὰ τὸν Niebuhr Vorträge über alte Geschichte Τόμ. Α' σ. 387 ἄλλα τε τῶν τοῦ Ἡροδότου καὶ ἰδίως ἡ περιγραφή τῆς στρατιᾶς τοῦ Ξέρξου μετὰ τῶν διαφορῶν αὐτῆς στολῶν ἔχουσι πηγὴν τὰς ποιητικὰς περιγραφὰς Χοιρίλου τοῦ Σαμίου]. Περὶ δὲ παραστάσεων τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν πρὸλ. τοὺς ἐρμηνευτὰς εἰς Εὐριπίδου Ἴωνα 1159. Böckh Graec. Trag. Princ. σ. 192. Τὸ μόνον καλλιτεχνικὸν ἔργον, ὅπερ παρέχει ἡμῖν ἔννοιαν τῆς μεγαλοπρεπειᾶς μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες ἐπίσταντο νὰ διαγράψωσιν ἱστορικὰς εἰκόνας ἐκ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων, εἶνε τὸ περιώνυμον ἀγγεῖον τὸ φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Δαρείου (Monumenti dell' Instituto Τόμ. IX, σ. 50-52), οὗ τὴν ἱστορικὴν ἔννοιαν ἐπειράθην νὰ καθορίσω λεπτομερέστερον ἐν τῇ Archäologische Zeitung. 1857 σ. 106. Πρὸλ. O. Jahn Tod der Sophoniba. 1859 σ. 15. Περὶ τῆς πρὸς τοὺς Πέρσας μάχης, ἧς, συνανηκούσης εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἀττάλου (Πανσανίου I, 25. 2), περιεσώθησάν τιν' ἀγάλματα, ἴδε Brunn (Annali dell' Instituto. 1870 σ. 292).

² Γνωστὸν εἶνε τὸ ἐπίγραμμα (Ἡροδότου VII, 228):

Ὡ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Τοῦτο δ Kai bel (Jahrbücher für klassische Philologie. 1872 σ. 801) δὲν θεωρεῖ σμωνίδειον, [ἴδε τὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐγκώμιον τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων παρὰ

πλουσία παράδοσις, ὅτε ὁ Ἡρόδοτος περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος ἤρχισεν ἀναγράφων τὴν ἱστορίαν τῶν περσικῶν πολέμων.

Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη δὲν ἦτο οὔτε πλήρης, οὔτε ὅλως ἀπροσώποληπτος καὶ ἀξιόπιστος. Καὶ ἀληθῶς ἐν πᾶσι τοῖς πολέμοις οἵτινες διακόπτουσι κατὰ τρόπον ἑκτακτον τὸν συνήθη εἶον χώρας τινὸς καὶ προκαλοῦσι τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἔλου λαοῦ οἱ λόγοι ἀκολουθοῦσι τὰ γεγονότα κατὰ πόδα· παρὰ δὲ λαῷ οὕτως εὖφαν-τάστω οἱ ἦσαν οἱ Ἕλληνες ἥκιστα δυνάμεθα νὰ προῦποθέσωμεν ἐπιφύλαξιν περιοριζομένην εὐσυνειδήτως καὶ μετὰ μέτρου εἰς τὰ κατ' ἀλήθειαν συμβάντα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοὺς περὶ ἐλευθερίας πολέμους οὐδαμοῦ ἐπῆλθεν ἡσυχία, ἡ δ' ἐξακολουθοῦσα ταραχὴ οὐδαμῶς συνετέλει εἰς νηφαλίαν ἀντίληψιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν συμβάντων. Ἀγαλλιώμενοι καὶ καυχώμενοι ἐπὶ ταῖς ἐπιτευχθεί-σαις νίκαις, εἶχοντο μόνον παντὸς ὅτι λαμπρὸν καὶ μέγα, ἡῤῥα-νον τὸ ἑκτακτον εἰς θαυμάσιον, καὶ μετέβαλλον οὕτω τὸν χαρ-κτῆρα τῆς ἱστορίας. Συνετέλεσε δὲ καὶ ἡ ποίησις εἰς τὴν κατα-γλάισιν καὶ λάμπρυνσιν ἰδίων τινῶν μαχῶν καὶ ἀνδραγαθιῶν καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως αὐτῶν ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ παράδοσις ἐξ ἧς ἦντλησεν ὁ Ἡρόδοτος, εἰς οὗ τὴν παράστασιν στηρίζεται κυρίως ἡ παρ' ἡμῶν γνῶσις τῶν κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους¹. Διὸ ἥκιστα δυνάμεθα νὰ παρ-

Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ XI, 11. Τοῦ ἐπινικίου τοῦ Ἀρτεμισίου ἔχομεν βραχὺ μόνον ἀπόσπασμα (Bergk Poeti lyrici Graeci τόμ. Γ' ἐκδ. γ' σ. 1113 ἀπόστ. 1-2). Ἰμνη-σε δὲ καὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην (**Σουίδας** ἐν λ. Σιμωνιδῆος). Ἀλλὰ ἐπιγράμματ' αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς περσικαῖς νίκαις ἴδε παρ' **Ἡροδότῳ** VII, 228, **Διοδώρῳ Σικελιώτῃ** XI, 33 καὶ Bergk ἐνθ' ἀν. σ. 1147 κ. ἐ. καὶ σ. 1168 κ. ἐ. Πρβλ. Böckh De Simonidis Cei in Megarenses epigrammate lapide servato ἐν ταῖς Kleine Schriften τόμ. Δ' σ. 125 κ. ἐ. Πολλὰ τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν προσγεγραμμένων εἰς τὸν Σιμωνίδην ἦσαν ψευδεπίγραφα· εἰς τινὰ δ' αὐτῶν προσετέθησαν στίχοι πλαστοί. Ἰδε von Wilamowitz-Möllendorff Simonides der Epigrammatiker ἐν ταῖς Nachrichten von der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse. 1897 σ. 307 κ. ἐ. Πρβλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω σ. 404 σημ. 2) μνημονευθεῖσαν πραγματείαν **Στεφ. Δραγούμη**].

¹ Ἐν τοῖς πρώτοις βιβλίοις τῆς Ἡροδοτείου συγγραφῆς διακρίνονται διάφοροι λόγοι ὧν ἕκαστος ἔχει ὠριμένην διατύπωσιν. Ὅμοίως περὶ αὐτῶν ὁ Nitzsch (Rheinisches

ξωμεν εἰς αὐτὸν ἀπόλυτον πίστιν ἐν τοιούτοις γεγονόσι, ἐν οἷς εἶνε ἀδύνατος ἡ ἀσφαλὴς ἔκθεσις τῶν πραγμάτων ἀνευ γραπτῶν μνημείων ὡς καὶ ἐκεῖ ἔνθα ὑπῆρχε μέγας πειρασμὸς πρὸς παραμόρφωσιν τῆς ἀληθείας. Τοῦτο δὲ συνέβαινεν ἰδίως ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῆς ἐχθρικῆς στρατιᾶς. Ὡς πρὸς τοῦτο οἱ Ἕλληνες εὐρίσκοντο ἀρχῆθεν ἐν ἀπορίᾳ· ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐπαύξησις τῆς καθυπερτέρας δυνάμεως τῶν πολεμίων ἐμεγέθυνε τὴν ἰδίαν δόξαν, οἱ ἀριθμοὶ ἐξωγχοῦντο ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ¹. Ὁ δὲ ἱστοριογράφος δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἀκριβεῖς εἰδήσεις ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὅπως συνωδᾷ πρὸς αὐτὰς ἐπανορθώσῃ τὰς ὑπερβολὰς τῶν συμπολιτῶν. Ἐν τοῖς χρόνοις δ' αὐτοῦ ἡ δημώδης παράδοσις εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον συναναμιχθῆ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων, ὥστε ἦτο ἀδύνατος ἡ διάκρισις τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ πλαστοῦ. Προσηλθε δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου ἡ ποιητικὴ φύσις, ἥς ἔνεκεν ἄκων ἐποίητο ἐκποδὼν τὰς μεστὰς ἐννοίας καὶ χαρακτηριστικὰς διηγήσεις τῆς παραδόσεως. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἀπεδέχετο καὶ ἐπιστευεν ὡς ἀληθῆ τὸν λόγον, καθ' ὃν ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐν ᾧ ὁ Ξέρξης διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον ἔγεινεν ἔκλειψις ἡλίου, ἐπειδὴ ἡ σύμπτωσις αὕτη φυσικῶν φαινομένων καὶ ἱστορικῶν συμβάντων ἤρεσκεν εἰς τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν τῶν κατὰ τὸν κόσμον, καὶ ταῦτα ἐν ᾧ κατ' ἀκριβῆ ὑπολογισμὸν ἡ ἔκλειψις ἐκείνη συνέβη μετὰ δύο ἔτη².

Museum Τόμ. XXVII, σ. 226 κ. ἐ.) νὰ χωρίσῃ καὶ ἐν τῇ παρατάσει τῶν περσικῶν πολέμων διάφορα μέρη, περὶ ὧν ἀποδέχεται, ὅτι ἐξεπῆγασαν τοῦτο μὲν ἐξ ἐπισήμων προφορικῶν παραδόσεων τῶν Σπαρτιατῶν (αὐτόθι σ. 250), τοῦτο δ' ἐξ ἀττικῶν ἐπιχωρίων λόγων. Ἄν δὲ οἱ ἀθηναῖκοι οὗτοι λόγοι ἀνήκον εἰς τοὺς οἴκους τῶν Φιλαϊδῶν καὶ Ἀλκμαωνιδῶν, θὰ ἐξηγεῖτο ἐκ τούτου καὶ ὁ παραδόξως δυσμενὴς τρόπος τῆς παραστάσεως μεθ' οὗ ἐκτίθεται ἡ ὁρᾶσις τοῦ Θεμιστοκλέους (αὐτόθι σ. 243 κ. ἐ.). Ἴδε καὶ Wacke über die Tradition der Perserkriege.

¹ Περὶ τῶν κατὰ συνθήκην ὑπερβολῶν τῶν Ἑλλήνων περὶ τοὺς ἀριθμοὺς ἴδε Arnold εἰς *Θουκυδίδου* I, 74.

² Περὶ τοῦ Ἡροδότου ἐξεταζομένου ὡς πηγῆς ἱστορικῆς ἴδε Niebuhr [Vorträge] über alte Geschichte Τόμ. Α' σ. 387, 400 κ. ἐ. 408 καὶ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Vischer ἐν τῇ Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft. 1850 σ. 349. Περὶ τῶν ἑλαττω-

Ἄλλ' ὥς πρὸς τὴν παρ' αὐτοῦ παράστασιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καθ' ἑαυτὰ, ἡ εἰς αὐτὴν πίστις ἠϋξήσῃ σὺν τῇ δαφίλεστέρᾳ καὶ ἀκριβεστέρᾳ ἐξερευνήσει τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ δεικνύει μὲν ὁ Ἡρόδοτος ἀληθῶς ἀρέσκειαν πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τοῦ θαυμασίου ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν μεῖζονα ἢ ὅση ἐπιτρέπεται εἰς ἐλευθέραν προλήψεων ἱστοριογραφίαν, ἀλλ' ὅμως ἐπικρατεῖ ὡς κυριώδης χαρακτήρ αὐτοῦ ἀδιάφορος φιλαλήθεια καὶ ἀκαταπόνητος ζῆλος πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς ἀληθοῦς πορείας τῶν πραγμάτων. Καίτοι δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐνωρὶς ἡξιώθη

μάτων τοῦ Ἡροδότου ὄντος τοῦ λόγου, ἥκιστα δύνανται νὰ διαμφιστηθῇ ἡ ἀδιαφορία αὐτοῦ πρὸς ἀκριβεῖς χρονολογικοὺς καθορισμοὺς καὶ τὸ ἐπισημῶδες ἀπάντων τῶν παρ' αὐτῷ ἀριθμῶν. Ἴδε Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' ἐκδ. γ', σ. 326. Metropoulos Untersuchungen über das lakedämonische Heerwesen σ. 51. Πῶς δὲ ἱστορικὰ γεγονότα ἡδύναντο νὰ μεγεθύνωνται ἐν τοῖς κατόπιν χρόνοις, καθ' ἃ καὶ εἰς τὴν πρώτῃν σταυροφορίαν συνήφθησαν ἀμέσως ποιητικοὶ λόγοι, ἀποδεικνύει σαφέστατα τὸ παράδειγμα τῆς παραστάσεως τῶν σκυθικῶν ἐκστρατειῶν. Ἴδε Niebuhr ἐνθ' ἂν. Τόμ. Α' σ. 189. Τοιαῦτα εἶνε καὶ αἱ διηγήσεις περὶ τῶν γεφυρῶν τοῦ Ἑλλήσποντου. Ἡ δ' ἐκλείψις ἡλίου τοῦ Φεβρουαρίου 478 λ. χ., ἥς ἕνεκα ὁ Zsch προέτεινε τὴν κατὰ οὗα ἔτη καταδίδασιν τῆς διαβάσεως τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀπέβη ἐν τῇ προφορικῇ παραδόσει προοιωνίσμα τῶν προγενεστέρων συμβάντων τοῦ 480 π. Χ. Ἡρόδ. Α. Schäfer De reum post bellum Persicum in Graecia gestarum temporibus. 1865 σ. 5. Ἀλλὰ τὸ ἀξιόπιστον τοῦ Ἡροδότου ὡς πρὸς τὰ εἰς τὴν φιλοπατρίαν ἀναφερόμενα ζητήματα δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κλονήσωσιν οὐδ' αὐτὰ αἱ πολλαπλαῖ καὶ δυσμενέσταται τῶν ἐπιθέσεων. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις, ἅτε ὢν Βοιωτὸς, πνέει μένεα κατ' αὐτοῦ, διαβάλλει αὐτὸν ἄνευ ἐπιτυχίας [ἐν τῇ συγγραφῇ Περὶ τῆς Ἡροδότου κακότητεως]. Μεμφόμενος δὲ τοῦ ἱστορικοῦ, ὅτι ἥκιστα ἐπαινεῖ τοὺς Ἕλληνας, μαρτυρεῖ τὴν ἀμεροληψίαν αὐτοῦ. Παρὰ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁ Ἡρόδοτος (VII, 94) ὑπεραμύνεται τῆς Κορίνθου ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Ἡ θερμὴ συμμετοχὴ τῶν αἰσθημάτων τῶν ὁρώντων προσώπων, αἱ θεολογικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι (Nitzsch ἐνθ. ἂν. σ. 272), ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτοῦ ἀντίληψις (αὐτόθι σ. 271) δὲν παραβλάπτουσι τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἐρευνῆς, ἐπειδὴ δὲν ἐπιδιώκει τὴν πρὸς τὰς ἰδίαις σκέψεις συναρμολογίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἄλλως δὲ πρέπει νὰ κριθῶσιν, ὡς εἶδος, οἱ λόγοι, οὓς ὁ Ἡρόδοτος παρενέει εἰς τὴν διήγησιν, ὅπως συναμῖξῃ εἰς αὐτὴν καθολικὰς παρατηρήσεις ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ σύγχρονα πράγματα. Οὕτω δὲ διολόγους οἷος ὁ ἐν τῇ ἐξδόμῳ βιβλίῳ (VII, 9) δὲν πρέπει νὰ ἐκλάδωμεν ὡς ἱστορικῶς ἀληθεῖς. Ἐν τῇ καθ' ὅλου δὲ ἀληθείᾳ τοῦ περὶ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα παρὰ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασέως (Περὶ Θουκυδίδου ἐκδ. Krüger σ. 71), ὅτι τὴν πραγματικὴν προαίρεσιν ἐπὶ τὸ μεῖζον ἐξήνεγκε καὶ λαμπρότερον. [Ἴδε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡροδότου ὡς ἱστοριογράφου τῶν μεδικῶν πολέμων τὴν πολλακὴν προμνημονευθεῖσαν συγγραφὴν τοῦ Hauvette Hérodote historien des guerres médiques. Paris. 1894].

μεγάλῃ διαδόσει, καὶ ὑπέστη ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις πολλὰς ἐπιθέσεις, ἀλλὰ δὲν ἐξηλέγχθησαν ὅμως οὐσιώδεις αὐτοῦ πλάναι ἢ διαστροφαὶ τῆς ἀληθείας. Ἐξαιρουμένων δὲ τῶν εὐκόλως διαγινωσκομένων ἐλαττωμάτων ὅσα ἔχει ὁ Ἡρόδοτος ὡς ἱστοριοδίφης, φέρει τὸ ἔργον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀπαραγνώριστον σφραγίδα τελείας φιλαληθείας. Τὰ δὲ διάφορα γεγονότα παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς μετὰ τοιαύτης ἀνεπιτηδεύτου ἀκολουθίας καὶ ἀλληλουχίας, ὥστε δικαίουμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν τὸν Ἡρόδοτον ἀξιόχρεον μάρτυρα καὶ ἔνθα εἶνε ἀτυχῶς ἀδύνατον εἰς ἡμᾶς νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ὑπ' αὐτοῦ παράστασιν τῶν κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους διὰ τῆς ἐκθέσεως ἄλλων συγχρόνων.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἡροδότου δὲν εἶνε πανηγυρικός τοῦ πατριωτικοῦ ἀγῶνος, οὐδὲ παριστάνει τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων μόνον ὡς ἡμέρας αἰγλῆς καὶ δόξης· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἀπ' ἐναντίας δὲ θεωρεῖ τὸν σεισμὸν τὸν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης κλονήσαντα τὴν Δῆλον ὡς ἐκδήλωσιν τῶν θεῶν, ὅτι ἤρχιζον πλέον χρόνοι καθ' οὓς ἐντὸς ὀλίγων γενεῶν ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλείονα κακὰ ἢ ἐπὶ εἴκοσιν ὅλας προτέρας γενεάς¹. Ἄλλως δ' ὁ Ἡρόδοτος οὔτε πρὸς τὰς λόγου ἀξίας ἀρετὰς τῶν πολεμίων τυφλώττει² οὔτε πρὸς τῶν ὁμοφύλων τὰς κακίας. Καὶ διακαίεται μὲν ὑπὸ εὐλόγου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὰ ἐλληνικὰ ἔθνη, ἔνθα ταῦτα ἐπιδεικνύονται ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἀγνότητι, πρὸς τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν Ἑλλήνων, τὴν δὲ ἀπόστασιν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων συναισθάνεται ἐν ὅλῃ αὐτῇ τῇ μεγαλείῳ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καταγινώσκει τῶν βαρβάρων πράξεις αἵτινες φαίνονται ὅλως ἀπίστευτοι ὡς ἐκ τῆς ἀφροσύνης αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως σαφέστατα

¹ [Ἡροδότου VI, 98].

² Οὕτω μεγάλως δυνεῖ ὁ Ἡρόδοτος (VII, 9) νὰ ποδεχθῇ τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ Λεωνίδου κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Ξέρξου, [λέγων οὐ γὰρ ἂν ποτε ἐς τὸν νεκρὸν ταῦτα παρὲν ὀμῆσε, ἐπεὶ τιμὰν μάλιστα νομίζουσι τῶν ἐγὼ οἶδα ἀνθρώπων Πέρσαι· ἀνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια].

ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὅτι ἡ δόξα τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἤμιστ' ἀτάρακτος καὶ ἄλυπος. Καὶ δεκασθεὶς μὲν ἔμεινεν ἀδιάλυτος ὁ στόλος ἐν Ἀρτεμισίῳ· καταναγκασθέντα δ' ἐκράτησαν τὰς θέσεις αὐτῶν τὰ πλοῖα πρὸ τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἐν Πλαταιαῖς δὲ μόνον δι' ἐπαλλήλων τυχαίων συμπτωμάτων ἐπετεύχθη τέλος ὑπὸ τῆς καθ' ἑαυτὴν διαλελυμένης στρατιᾶς ἡ κρίσιμος νίκη. Εἶχε κατὰ ταῦτα πληρέστατα δίκαιον ὁ Πλάτων λέγων, ὅτι ἐν ταῖς περιδόξοις ἐκείνοις πολέμοις συνέβησαν πολλὰ τὰ ἥμιστα εὐσχήμονα καὶ ἄξια κατηγορίας. Καὶ προσέθετεν, ὅτι οὐδὲ θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ γίνηται λόγος περὶ ἀμύνης συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ μόνον ἡ κοινὴ σύμπραξις τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἤμυνε τέλος τὴν ἐπιούσαν δουλείαν¹.

Οὕτω πράγματι οἱ περσικοὶ πόλεμοι, καθ' ἃ διεγίνωσκον αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, ἀποβάλλουσι πολὺ τῆς εὐκλείας αὐτῶν, ἐξεταζόμενοι ἀκριβέστερον καὶ μετὰ μείζονος παρρησίας². Ἀλλ' ἡ τελεία νίκη ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐκπλήττει ἡμᾶς, ὥς εἰκός, ἔτι μᾶλλον ὅσον ἂν εἰλικρινέστερον καθομολογῶμεν τὴν ἑλλειψιν ἐνότητος, δεξιότητος καὶ ἀποφασικῆς τόλμης παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Μὴ δὲν εἶχον οἱ Πέρσαι πᾶν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτῶν τὴν νίκην, δυνάμεις ὑπὲρ πᾶν μέτρον καθυπερτέρας, ἀνεξαντλήτους χρηματικούς πόρους, τοὺς γενναιοτάτους τῶν στρατιωτῶν, ὑπηρετοῦντας τὸν στρατηλάτην αὐτῶν καὶ βασιλέα μετ' ἀφοσιώσεως πιστοτάτης; Καὶ δεξιότητα δὲ εἶχον καὶ πείραν τῶν πραγμάτων ἐν μέτρῳ ὅχι μικροτέρῳ ἢ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων. Ἄν ἐγίνοντο δεκτὰ

¹ Πλάτωνος Νόμοι σ. 692.

² Πλὴν τοῦ Ἰσχυράτου, ὑποδιόξαντος ἐν τῷ Πανηγυρικῷ 87 (πρὸς κρουσμα βραχὺ τοῖς βαρβάροις ἀποδᾶσιν) τὴν σημασίαν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης] ὅπως ὁ Θεόπομπος μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων ἐπειράθη νὰ ἀντιτείνῃ ἐν τισιν εἰς τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἐκπηραζούσας καυχασιολογίας. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι, ἀναφέρον τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, προσέθηκε τὰς λέξεις καὶ ὅσα ἄλλα ἢ Ἀθηναίων πόλεις ἀλάζονε υἱεταὶ καὶ παρακρούεται τοὺς Ἕλληνας (Θεοπόμπου ἀπόσπ. 167 παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 306).

καὶ ἐξετελοῦντο τὰ προταθέντα ὑπὸ τῆς Ἀρτεμισίας ἢ τοῦ Δημαράτου, συστήσαντος ἀπόβασιν εἰς τὰ Κύθηρα¹, ἢ αἱ ὑπὸ τῶν Θηβαίων εἰς τὸν Μαρδόνιον δοθεῖσαι συμβουλαὶ περὶ διασπάσεως τῶν Ἑλλήνων συμμάχων διὰ δεκασμοῦ τῶν ἀρχηγῶν τῶν φατριῶν, οἱ Ἕλληνες ἤθελον ὑποστῆ συμφορὰν ἀνήκεστον. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι οἰοῦνται ἀποτυφλοῦνται². δὲν κατορθοῦσι δὲ νὰ ἐπωφεληθῶσιν οὔτε τὴν ἰδίαν ἰσχὺν, οὔτε τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀντιπάλων, ἥτις, καθ' ἃ ἦτο ἀναπόφευκτον ἐν ὁμάδι μικρῶν πόλεων, συνέκειτο κυρίως εἰς τὴν ἔλλειψιν ὑπομονῆς καὶ καρτερίας. Ἀντὶ δὲ νάναι μείνωσιν ἡσύχως τὴν ὑπὸ τῶν δυσβαστάκτων δι' αὐτοὺς ταλαιπωριῶν κόπωσιν τῶν πολεμίων ἢ ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς διὰ προσβολῶν κατὰ διάφορα χωρία εἰς διαίρεσιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν, προτιμῶσιν οἱ Πέρσαι τὴν ἐξάρτησιν τῆς ὅλης ἐκβάσεως τοῦ πολέμου ἀπὸ διαφόρων μαχῶν, ἐν αἷς ὁ ἀγὼν ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ παραχρῆμα θάρρους καὶ τῆς δεξιᾶς χρήσεως τῶν συνθηκῶν τοῦ ἐδάφους.

Ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι αὐτῷ δὲν ἐνίκησεν ἡ ἀνδρεία τὴν δειλίαν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἡ δεξιότης ἡσκημένων ὀπλιτῶν ἰσταμένων ἀντιμετώπων πρὸς ἀμήχανα πλήθη, ἡ χαλκῇ πανοπλία καὶ τὸ μακρὸν δόρυ, ἅτινα ἦσαν καθυπέρτερα τῶν ἀνεπαρκῶν ἀμυντικῶν καὶ ἐπιθετικῶν ὅπλων τῶν Ἀσιατῶν. Τέλος δ' ὑπῆρξαν δύο τινὰ τὰ μεγάλως βλάβαντα τοὺς Πέρσας τοὺς ὑπὸ τὸν Ξέρξην καὶ τὸν Μαρδόνιον. Καὶ πρῶτον μὲν αἴτιον ὑπῆρξεν, ὅτι συμπαρεσύρθησαν ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν μανίας, καὶ, καταστρέψαντες τὰ ἐλληνικὰ ἱερά, ἐξέκαυσαν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Μεταβαλόντες δὲ τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ λαοῦ εἰς ἀγῶνα κατὰ τῶν θεῶν αὐτοῦ ἠΰξησαν τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων, ἐχόντων ἔκτοτε μέζονα πεποιθήσιν ἐπὶ τὴν

¹ Ἡροδότου VII, 235. Ὁ Δημάρατος ἐγίνωσκεν, ὅτι πόλεμος πάροικος ἐμελλε νάναγκάσῃ τὴν Σπάρτην νὰ σκεφθῇ ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ μόνης.

² Θουκυδίδου I, 69. ὁ βάρβαρος αὐτὸς περὶ αὐτῷ τὰ πλείω σφαλεῖς.

βοήθειαν τῶν θεῶν αὐτῶν καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἰδίου ἀγῶνος¹. Δεύτερον δ' ἐν τοῖς τελευταίοις ἀγῶσι παρέλυσεν πᾶσαν ἐπιτυχῇ ἐνέργειαν τῶν Περσῶν ἢ παρ' αὐτῶν ἀπώλεια πάσης ἐφ' ἑαυτοὺς πίστεως, οὗ ἕνεκα ἐφέροντο ἄτονοι καὶ ἄθυμοι πρὸς τὴν μοιραίαν ἦτταν. Μάρτυς ἀξιόπιστος, [ὁ Θέρσανδρος], διηγεῖτο εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Ἀτταγίνου² εἶχεν ὁμοτράπεζον Πέρσῃν, ὅστις ἐν μέσῳ πολλῶν δακρύων ὠμολόγει εἰς αὐτὸν, ὅτι προδίδει ἐμφανῶς τὸν ἀναπόφευκτον ὄλεθρον τῶν ὁμοφύλων πλὴν ὀλίγων τινῶν. Προσέθετε δὲ, ὅτι ταῦτα ἐπίσταντο πολλοὶ τῶν Περσῶν, οἵτινες ἠκολούθουν τὸν δεσπότην αὐτῶν δεδεδεμένοι ὑπὸ ἀνάγκης, καὶ ὅτι ἐχθίστη ὁδὺν τῶν ἐν ἀνθρώποις εἶνε τὸ φρονεῖν μὲν ὀρθά, μὴ ἔχειν δὲ τὴν δύναμιν τοῦ πράττειν τὸ προσήκον³. Οὕτως ἀρχηγοὶ τε καὶ στρατιῶται ὠμολόγουν, ὡς εἰκός, τὴν ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ ὑπερτέρησιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ πολεμῶσι μετὰ τῆς ἀρχαίας πεποιθήσεως περὶ τῆς νίκης.

Ὑπῆρξε δ' ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν συγχρόνως καὶ νίκη τῶν ἐλευθέρων πόλεων κατὰ τῆς δεσποτείας. Ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ ἀρετὴ, οἶαι μόνον ἐν ἐλληνικαῖς πόλεσι δημοκρατουμέναις ἠδύνατο νάναπτυχθῶσιν, εἶχον διατρανωθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν. Τὰ δὲ στίφη ἄτινα μόνην πρὸς ἀλλήλα συνοχὴν εἶχον, ὅτι τὰ ἔθνη αὐτῶν συνανῆκον εἰς τὸ αὐτὸ κράτος, ὑπέκυψαν εἰς τοὺς συνδεομένους ὑπὸ κοινῶν νόμων· ἐν δὲ τῷ στρατοπέδῳ ἐκείνῳ, ἐν ᾧ δὲν ὑπῆρχε δεσπότης καὶ κύριος τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὑπῆρξε μεῖζων καθυπόταξις εἰς τὸ ἀνώτερον ἀξίωμα, μεῖζων πειθαρχία καὶ ὁραστηριότης ἢ παρὰ τοῖς δεσποτικῶς κυβερνωμένοις βαρβάραις.

¹ Διὰ τῆς πυρπολήσεως τῶν ναῶν κατὰ συμβουλὴν τῶν Μάγων (*Κινέριανος* De leg. II, 10) προσέλαβεν ὁ πόλεμος χαρακτῆρα πολέμου θρησκευτικοῦ οἷος ὁ τοῦ Καμῦσου ἐν Αἰγύπτῳ. Ὡς *Ἡροδότου* VIII, 143.

² Ὡς ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 410.

³ *Ἡροδότου* IX, 16. Οἱ λόγοι οὗς φέρει ὁ Cox (*History of Greece* Τόμ. Α' σ. 511) πρὸς ἀπόρριψιν τῆς διηγήσεως ταύτης τοῦ Θερσάνδρου εἶνε ἥκιστα πειστικοί.

Ἄλλὰ δὲν ἐπέδειξαν ὁμοίαν ἀξίαν ἅπαντα τὰ πολιτεύματα, διεκρίθησαν δὲ μάλιστα αἱ δημοκρατούμεναι πόλεις. Διὰ δὲ τὰς ὀλιγαρχίας, αἵτινες δὲν συμμετέσχον τῆς ἐθνικῆς κινήσεως, ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ἥττα καὶ βαθεῖα ταπείνωσις. Ἄλλὰ καὶ ἡ Σπάρτη δὲν εἶχεν ἐπιδείξει οἷαν διαγωγὴν ἀνέμενε πᾶς τις παρὰ τῆς στρατιωτικωτάτης τῶν πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἶχε πάντοτε καθυστερήσει, εἶχεν ἐπιδειχθῆ κακόπιστος, φίλαυτος, ἀφιλόπατρις, ἀντιταχθεῖσα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ γενναιότερα φρονήματα τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων, οἷα ἐξεδηλώθησαν ὑπὸ τοῦ Χειλέου. Καὶ οἱ μὲν Σπαρτιᾶται δὲν ὤκνησαν νὰ θυσιάσωσι τὸν ἴδιον βασιλέα χάριν τῆς μυωπαζούσης καὶ ἥμιστα χρηστῆς αὐτῶν πολιτείας, ἣς ὁ ὀρίζων ἐξικνεῖτο μόνον μέχρι τοῦ ἰσθοῦς. Τὸ δὲ παρακινήσαν αὐτοὺς τέλος νὰ ἐξέλθωσι πέραν τῶν στενῶν τοῦ ἰσθοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἀγνή φιλοπατρία, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ὁ πάντοτε ὑφιστάμενος παρ' αὐτοῖς φόβος προσχωρήσεως τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς Πέρσας. Παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις, οἵτινες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἦσαν οἱ μόνοι ἀποβλέψαντες ἀμεταπτώτως πρὸς σκοπὸν μέγαν, τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα εἶχεν ἐπιδειχθῆ πληρέστατα ὡς δύναμις ἄγουσα εἰς τὴν νίκην. Διὰ ταῦτα δὲ τὸ κράτος τοῦ δήμου ἐνισχύθη ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, ἡ δὲ κατὰ τῶν Περσῶν νίκη ὑπῆρξε συγχρόνως καὶ νίκη τῆς δημοκρατίας κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας, νίκη τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τῆς Σπάρτης. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐκ γνώμης ἀντίπαλοι τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου ἠναγκάσθησαν νὰ αἰνέσωσι τὸ μεγαλεῖον τῶν δημοκρατικῶν Ἀθηνῶν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πίνδαρος δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ἄλλως, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ἐντίμως τὴν ἀλήθειαν, ἠναγκάσθη νὰ καλέσῃ τὰς Ἀθῆνας ἔρεισμα τῆς Ἑλλάδος¹ καὶ, ὑμνῶν τοὺς παρὰ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀγῶνας νὰ εἴπῃ, ὅτι αὐτόθι

παῖδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαεινὰν
κρηπῖδ' ἐλευθερίας².

¹ [Πλουτάρχου Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι 7].

² Πινδάρου ἀπόσπ. παρὰ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους [8]. Ἰδε Böckh Fragmenta σ. 580.

Διὰ τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἐσώθη ἡ Ἑλλάς καὶ ἅπασα ἡ παίδευσις αὐτῆς. Πράγματι ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις δὲν προέκειτο περὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐνδόξου ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος οὐδὲ περὶ αὐξήσεως ἢ μειώσεως τῆς δυνάμεως τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀνταγωνιζομένων, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐξολοθρεύσεως ἢ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ. Καὶ ταῦτα διότι οἱ Πέρσαι δὲν θὰ ᾔθελον ἀρκεσθῇ εἰς ἀπλῆν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας αὐτῶν, καθ' ἃ ἀποδεικνύει ἡ καταστροφή τῶν ἱερῶν· καὶ ἂν δ' ἐξηκολούθουν ὑφιστάμεναι ἐλληνικαὶ πόλεις, ἔμελλον νὰ δεσπόσωσιν αὐτῶν μηδίζοντες τύραννοι καὶ νὰ καταπνίξωσι πᾶσαν ἐλευθερίαν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἀλλ' ἄνευ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἐλληνικὴν πολιτείαν, ἐλληνικὴν θρησκείαν, ἐλληνικὴν τέχνην καὶ ἐπιστήμην, ἄρα οὐδ' ἐλληνισμόν. Κατὰ ταῦτα δὲ αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν Περσῶν ἐπήνεγκον τέλος ἀποτέλεσμα ὅπως ἀντίθετον τοῦ σκοπομένου. Εἶπερ ποτὲ μεγαλόφρονες ἡσθάνθησαν οἱ Ἕλληνες τὴν μεταξὺ ἑαυτῶν καὶ τῶν βαρβάρων διαφοράν. Ἐξηγέρθη δὲ καὶ πάλιν ἡ ἰδέα κοινῆς πατρίδος, καὶ ἡ Ἑλλάς ἀντὶ νὰ ὑποστῇ τιμωρίαν καὶ ταπεινώσιν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα, ὁμοφρονεστέρα καὶ ἀσφαλεστέρα περὶ τῆς νίκης ἢ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν.

Β'.

Η ΑΥΞΟΥΣΑ ΔΥΝΑΜΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐν ᾧ διήρκουν τὰ περιπετειώδη πολεμικά γεγονότα ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ τὰπολήξαντα εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, εἵχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἀνοιχθῇ νέον στάδιον ἀγώνων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν¹. Καὶ δὴ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀμέσως μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ξέρξου εἵχεν ἀγάγει τὰπτικά πλοῖα εἰς τὸ Αἰγαῖον, διακαιόμενος ὑπὸ τῆς ἀνυπομονησίας νὰ ἰδῇ ἀναπτυσσομένην τὴν δύναμιν ἣν αὐτὸς εἵχε δημιουργήσει. Τὸν στόλον ἤθελεν οὐ μόνον δίκην ἀσπίδος ἀμύνῃς, ἀλλὰ καὶ δίκην ὀξέος ὅπλου πρὸς τιμωρίαν καὶ καθυπόταξιν. Διὸ εἵχεν ἀναλάβει ἀμελλητι, καὶ δὴ ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ ἄνευ ἐρωτήσεως τῆς γνώμης τῶν λοιπῶν στρατηγῶν, νὰ λάβῃ δίκην παρὰ τῶν μικρῶν παραλίῳν πόλεων ἔσαι μηδίσασαι εἵχον παράσχει βοήθειαν εἰς τοὺς Πέρσας².

¹ Κυρία πηγὴ περὶ τῶν συμβάντων τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τοῦ τρίτου βιβλίου εἶνε ὁ *Θουκυδίδης*, ὅστις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ περὶ τὰς χρονολογίας ἀνακριδοῦς Ἑλλαννικοῦ παρεμβάλλει τὴν ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ αὐτοῦ (I, 42) καλουμένην πεντηκονταετίαν ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἀρχῆς τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἷῳ τρόπῳ κατέστη. Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιεχομένων τῆς παρεμβολῆς ταύτης ἴδε Kirchhoff (ἐν τῷ *Hermes* τόμ. XI σ. 37) καὶ Steup (ἐν τῷ *Rheinisches Museum* τόμ. XXXV σ. 321).

² Περὶ τῆς μεταδόσεως ἀπὸ τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου εἰς τὸν ἐπιθετικὸν ἴδε *Ἡρόδοτος* VIII, 3· ὡς ἀμεινοὶ τὸν Πέρσην περὶ τῆς ἐκείνου ἡδὴ τὸν ἀγῶ-

Μετ' ἀγερωχίας δὲ δεσπότου παρέστη πρὸ τῶν νησιωτῶν καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν χρηματικὰς ζημίας, ἀξιῶν, ὅτι δὲν ὤφειλον νὰ ὀκνήσωσιν, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον περὶ ἑαυτοὺς δύο μεγάλας θεάς, τὴν Πειθὴν καὶ τὴν Ἀνάγκην, ὃ δὲ μὴ πειθόμενος εἰς τὴν ἑτέραν αὐτῶν ὤφειλε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἄλλην.

Ἡ Ἀνδρος ἐτόλμησε νάντιστῇ καὶ ἐπολιορκήθη, ἐν ᾧ ἡ Πάρος, ἡ Κάρυστος καὶ ἄλλαι νησιωτικαὶ πόλεις ἐπλήρωσαν ἄνευ ἀρνήσεως τὰπαιτηθέντα χρήματα, ὅπως ἐκφύγωσι τὴν τύχην τῶν Ἀνδρίων. Καὶ τρόμος μὲν διεδόθη ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς νήσους, δι' ἃς ἡ ἐν Σαλαμῖνι νίκη κατήρχετο νέων πιέσεων. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς διάδοχος τοῦ Μιλτιάδου εὐτυχέστερος ἐκείνου ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας φέρων πλούσιον φόρτον χρημάτων. Οἱ δὲ πολῖται ἡσθάνθησαν τὴν δύναμιν ἣν εἶχον ἀποκτήσει, ἡσθάνθησαν ἑαυτοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς, εἰ καὶ οἱ οἴκοι αὐτῶν, οἱ ἀγροὶ καὶ τὰ τεῖχη ἦσαν ἡρειπωμένα, εἰ καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρήσωσιν ἰδίαν τὴν γῆν ἣν ἐπάτουν. Ἀντὶ δὲ νὰ συγκρατῶσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν ἀδημονίᾳ καὶ μικροψυχίᾳ, ἀπεφάσισαν τὸν ἔστω καὶ ἐπ' ἀδήλοις ἐκ νέου κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος ἐκπλουν τοῦ στόλου αὐτῶν.

Αἱ δὲ λοιπαὶ πόλεις δὲν ᾔθελον νὰφήσωσι τὰς Ἀθήνας νάναλάβωσι μόναι τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ νέου ἀγῶνος. Διὸ, ἀρχομένου τοῦ ἔαρος, καθ' ὃν χρόνον ὁ Μαρδόνιος εὕρισκετο ἀκόμῃ ἐν Θεσσαλίᾳ, συνήχθη ἐν Αἰγίνῃ στόλος ἑκατὸν δέκα τριήρων ὑπὸ τὸν Λεωτυχίδην καὶ τὸν Εἰάνθιππον¹. Μόλις δὲ εἶχον συναθροισθῇ, καὶ ἦλθον ἤδη ἐκ τῆς ἀντιπέρας ἀκτῆς ἄγγελοι ὀηλοῦντες, ὅτι ὁ περσικὸς στόλος, συγκροτούμενος ἐκ τριακοσίων πλοίων, ὥρμει ἐν Σάμῳ, ὅπως ἐπιτηρῇ τὴν Ἰωνίαν, καὶ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἠθροίζετο πεζικὴ στρατιὰ παρὰ τὴν Μυκάλην, αὐτὸς δ' ὁ Ξέρξης διέμενεν ἐν Σάρδεσιν, ἀναμένων τὴν ἔκβασιν τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀγῶ-

να ἐποιεῖν το. Οἱ δὲ ἀμυντικοὶ πόλεμοι καλοῦνται παρὰ τε τῷ Ἡροδότῃ καὶ τῷ Θουκυδίδῃ. Τὰ Μηδικά. Ἰδε Curtius ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XLII, σ. 147.

¹ Περὶ τῶν κινήσεων τοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔαρ ἴδε Ἡροδότου VIII, 130.

νος. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ἡγγέλλετο, ὅτι παρετηρεῖτο μεγάλη ταραχὴ καὶ ὅτι ἐν Χίῳ εἶχεν ἤδη ἐκραγῇ ἡ ἀποστασία. Προσετίθετο δὲ, ὅτι ἤρκει ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου ἐν τῷ πελάγει τῆς Ἰωνίας, ὅπως αἱ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεις προσχωρήσωσι φανερώς εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ὁ στόλος ἔπλευσε μέχρι τῆς Δήλου. Ἐκεῖ δ' ἦλθον νέα ἀγγέλματα. Ἐξ αὐτῆς τῆς Σάμου, τοῦ στρατηγίου τῶν πολεμίων, παρέστησαν ἀπεσταλμένοι ἐκλιπαροῦντες τοὺς στρατηγοὺς νάπελευθερώσωσι τὴν νῆσον αὐτῶν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν βαρβάρων καὶ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασταθέντος τυράννου. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐξενίκησαν τὸν ὄκνον τῶν Πελοποννησίων. Ἡ Σάμος ἔγεινε δεκτὴ εἰς τὴν ἐλληνικὴν συμμαχίαν κατενώπιον τοῦ περσικοῦ στόλου, ὅστις ἐνταῦθα εὐρίσκετο καὶ πάλιν ἀντίπρωρος τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐτόλμησαν νάντιτάξωσιν ἀντίστασιν, ἀλλὰ, καίπερ ἔχοντες στόλον τριπλάσιον τοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Μυκάλην, ὅπως προφυλάσσωνται ὑπὸ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς, τὰ δὲ πλοῖα ἀνειλκύσθησαν εἰς τὴν γῆν καὶ περιεστοιχίσθησαν ὑπὸ ὀχυρῶν χαρακωμάτων. Ἐπίστευον δ' ὅτι ἦσαν ἐντελῶς ἀσφαλεῖς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν θὰ ἡδύναντο νάνακτῇσωσι πάλιν ὅτι εἶχον ἀποβάλλει πρὸς ὦραν.

Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν διανοοῦντο νάφήσωσιν ἀτέλεστον τὸ ἔργον αὐτῶν. Ὁ Λεωτυχίδης, ὑποχωρήσας τέλος εἰς τὰς παρορμήσεις τῶν ζωηρῶν καὶ δραστηρίων Ἰώνων, ἀπεφάσισε νάκολουθήσῃ τοὺς πολεμίους.

Μεστοὶ δ' ἐκπλήξεως εἶδον οἱ ἐν Μυκάλῃ κεχαρακωμένοι Πέρσαι τοὺς Ἕλληνας προσορμιζομένους, τὰς στρατιάς ἀποβιβαζόμενας καὶ προχωρούσας πρὸς τὸ ὄχυρον στρατόπεδον, ἐν ᾧ ἦσαν προπεφυλαγμένα τὰ πλοῖα ἐν περιφρονήσει τῆς βροχῆς τῶν τοξευμάτων. Βραχυτάτῃ δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸ στρατόπεδον ὁδὸς τῶν Ἀθηναίων μετὰ καὶ τῶν Κορινθίων, Σικυωνίων καὶ Τροιζηνίων· διὸ ἦλθον πρῶτοι ἀπάντων εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς πολεμίους. Ἀπώθησαν δὲ τοὺς Πέρσας, καὶ εἰσώρμησαν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ

στρατόπεδον. Καὶ ἡγωνίσθησαν μὲν οἱ Πέρσαι μετ' ἐξαιρέτου ἀνδρείας, εἶχον δ' ὑπὲρ ἑαυτῶν τήν τε κατὰ πλῆθος ἐπικράτησιν καὶ τὸ ἐπιτήδειον τοῦ χωρίου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον συνετέλεσεν εἰς τελεαίαν αὐτῶν ἥτταν ἡ ἀποστασία τῶν Ἑλλήνων ἐπικούρων, ἰδίως δὲ τῶν Μιλησίων, οἵτινες ἔμελλον μὲν νὰ προστατεύσωσι τὴν εἰς τὰ ὄρη ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου παρεπλάνησαν σκοπίμως τὴν πρὸς τὰ ὀπίσω ἐξωσθεῖσαν ἡπειρωτικὴν αὐτῶν στρατιάν. Οἱ δύο στρατηγοί, ὁ Τιγράνης καὶ ὁ Μαρδόντης, ἐφρονεύθησαν ἐν τῇ μάχῃ. Οἱ δὲ ὑπολειφθέντες ἐκ τῆς στρατιᾶς ἐσώθησαν οἰκτρῶς ἔχοντες εἰς τὰς Σάρδεϊς, ἐνθα διέμενεν ὁ Εἰρξῆς, καρδοκῶν τάγγελα ματα τῶν ὑπὸ τοῦ Μαρδονίου ἐπηγγελεμένων νικῶν. Ἐν ᾧ δ' ἐφαντάζετο ἑαυτὸν κύριον τῆς Ἑλλάδος, εἶδεν, ὅτι προσεβλήθη καὶ ἠττήθη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ, ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ εἶχε καταβληθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡδυνάτει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φανερὰν ἀποστασίαν τῆς γείτονος παραθαλασσίας. Συνωδὰ δὲ πρὸς τοὺς λόγους τῶν Ἑλλήνων τὴν τολμηρὰν καὶ λαμπρὰν παρὰ τὴν Μυκάλην νίκην ἤραντο τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν ἡγωνίσθησαν ἐν Πλαταιαῖς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐλέγετο, ὅτι διεδόθη κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἐν τῇ στρατιᾷ τῶν ἐν Μυκάλῃ ἀγωνιζομένων φήμη περὶ τῆς συγχρόνου ἐν Πλαταιαῖς νίκης θαρρύνασ' αὐτοὺς ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς μάχης¹.

Αἱ δ' ἐπιτυχίαι αἱ κτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπῆλθον εἰς

¹ Περὶ τῶν ἐν Μυκάλῃ ἴδε *Ἡροδότου* IX, 90 κ. ε. [Ἡ ἀκριδὴς θέσις τῆς ναυμαχίας δὲν δύναται νὰ διαγνῶσθῇ τὰ νῦν, ἅτε τῶν τόπων μεταβληθέντων ἐνεκα τῶν προσχώσεων τοῦ Μαϊάνδρου, δι' ὧν καὶ ἡ νησίς Λάδη ἠνύθη δίκην ὁρους μετὰ τῆς ξηρᾶς. Ο. O. Rayet ὁ μετὰ τοῦ A. Thomas συνεκδοῦς τὴν συγγραφὴν *Milet et le golfe Latmique* (Paris. 1877) ὑποστηρίζει ἐν αὐτῇ (σ. 26), ὅτι ἡ μάχη ἐκείνη ἐπολεμήθη παρὰ τὴν Πριήνην. Ἀλλὰ κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ von Prott ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικοῦ γερμανικοῦ ἰνστιτούτου τῆς 4 Ἰανουαρίου 1899 ἐπιγραφὴ ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Wiegand κατὰ τὰς ἐν Πριήνῃ καὶ περὶ αὐτὴν ἀνασκαφὰς ἐν κώμῃ τῶν Πριηνέων Θῆβαις, κειμένη περὶ τὰς τρεῖς ὥρας πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Πριήνης, ἀναφέρει ὡς εἰς τὴν περιόχην τῶν Θηβῶν ἀνήκοντα τὸν παρὰ τῷ *Ἡροδότῳ* (IX, 97) μνημονευόμενον Σκολοπέοντα, εἰς δὲ οἱ Πέρσαι τὰς τε νέας ἀνείρυσαν καὶ περιεβάλλοντο ἔρκος καὶ λίθων καὶ ξύλων. Ἐντεῦθεν καθορίζεται τὸ κατὰ τὸν Σκολοπέοντα περικύκλον στρατόπεδον πολὺ ἐντεῦθεν τῆς Πριήνης πρὸς δυσμὰς παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Rayet].

αὐτοὺς οὕτως ἀπροςδόκητοι, ὥστε ἦσαν παντελῶς ἀπαράσκευοι καὶ περιέστησαν εἰς ἀπορίαν περὶ τῆς ἐκ τῶν ἰδίων νικῶν ὠφελείας.

Τί ἔμελλε νὰ γείνη ἡ Ἰωνία, ἥτις εἶχεν ἀποστῇ ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ δεύτερον ἤδη¹, συμπραττόντων καὶ τῶν Αἰολέων, τοῦλάχιστον τῶν τῆς νήσου Λέσβου²; Ἐπρεπε πάσας ἐκεῖνας τὰς χώρας νὰ εἰσδεχθῶσιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν συμμαχίαν; Ἀλλὰ τοῦτο συνεπήγετο κατὰ τὴν γνώμην τῶν Πελοποννησίων παμμεγίστην εὐθύνην, ἐπειδὴ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει θὰ ἦτο ἀναγκαία ἡ διηνεκὴς φρουρὰ ἐλληνικοῦ στόλου ἔργον ἔχοντος τὴν προστασίαν ἀπάντων τῶν ἀπείρων παραλίων χωρίων ἅμα τῇ μετὰ νέων δυνάμεων ἐκ τῆς μεσογαίας ἐπιθέσει τῶν Περσῶν. Διὸ ἐφρόνουν, ὅτι ἦτο προτιμότερα ἡ ἐγκατάλειψις τῆς χώρας καὶ ἡ ἐν ἄλλοις τόποις ἐγκατοίκησις τῶν Ἰώνων, καὶ δὴ ἐν ταῖς πόλεσι τῶν μηδισάντων ἐκδιωκομένων, ἦτοι τῶν Ἀργείων, τῶν Βοιωτῶν, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν. Οὕτως ἡδύνατο νὰ ποτελεσθῇ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν Ἑλλάς συμπαγῆς, κραταιὰ καὶ ἰσχυρά.

Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀνέλαβον τὸν ὑπὲρ τῶν ἰωνικῶν πόλεων ἀγῶνα· καὶ διημφισβήτησαν μὲν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὸ δικαίωμα νὰ βουλευώσι περὶ ἀθηναϊκῶν ἀποικιῶν, ἐπειδὴ τοιαῦται ἐθεωροῦντο νῦν ἅπασαι αἱ ἰωνίδες πόλεις, ἀντέστησαν δ' ἐρρωμένως εἰς γνώμας ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἔμελλε νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Πέρσας τᾶριστὰ τῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ὀρμητηρίων. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ἡ Ἰωνία ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν βαρβάρων· οἱ δ' Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ εἶνε κύριοι τῆς Ἰωνίας, ὅπως ἔχωσιν ἀσφαλῆ τὸν πλοῦν ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν κτῆσιν τῶν ἰδίων ἀκτῶν. Ἐδοχήθησαν δὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ αἱ διαθέσεις τῶν Ἰώνων, οἵτινες, ὡς εἰκὸς, ἀπέκρουον πᾶσαν βιαίαν ἐξανάστασιν ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν χώρας. Ἐγείναν λοιπὸν δεκταὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν συμμαχίαν ἐν

¹ Ἡρόδοτου IX, 104· τὸ δεύτερον Ἰωνίῃ ἀπὸ Περσέων ἀπέστη.

² Ὁ μὲν Ἐφορος (παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ XI, 34-37) ἔνεκα τοπικοῦ πατριωτισμοῦ, ἅτε ὧν Αἰολεὺς, παριστάνει καὶ τὰς αἰολικὰς πόλεις συμμετασχούσας τῆς ἀποστάσεως. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος (IX, 106) ποιεῖται λόγον μόνον περὶ τῶν Λεσβίων.

ἀρχῇ ἢ Σάμος, ἢ Λέσβος, ἢ Χίος καὶ ἄλλαι πολλαὶ νησιωτικαὶ πόλεις. Οὕτω δέ, ἐν ᾧ χθιζὰ καὶ πρῶιζα οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐγκαταλίπει τὰς ἰδίας αὐτῶν πόλεις καὶ ἡγωνίζοντο ἐν μέσῳ μεγίστων κινδύνων περὶ αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους τῆς γενετείρας, τῶρα ἔβλεπον ἀφισταμένους ἀπὸ τῶν Περσῶν καὶ προσερχομένους εἰς αὐτοὺς πλείους ὅσους τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ συνεκροτεῖτο νέα Ἑλλάς, κράτος ἐλληνικὸν ἐπεκτεινόμενον ἐπ' ἀμφοτέρας τὰς ἀντικειμένας παραλίας τοῦ Αἰγαίου¹.

Ἐκ προνοίας δ' ἐπεβάλλετο πρὸ παντὸς ἡ προφύλαξις ἀπὸ νέων ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπὶ τὴν Εὐρώπην ἐπιδρομῶν. Καὶ δὴ ἐπίστευον, ὅτι ἡ γέφυρα τοῦ Ἑλληςπόντου ὑφίστατο πάντως ἀκόμῃ ἢ εἶχε καὶ πάλιν ἐπισκευασθῇ. Ὅτε δ' εὔρον αὐτὴν κατεστραμμένην, οἱ Πελοποννήσιοι ἐπέμειναν νὰ θεωρηθῇ λήξασα ἡ ἐκστρατεία, ἥς ἡ ἀπροσδόκητος ἔκβασις εἶχεν ἤδη συμπαρασύρει αὐτοὺς πολὺ ἀπώτερον ἢ ὅ τι προετίθεντο.

Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐδῆλωσαν ὅτι, εἰ καὶ ἡ ὥρα τοῦ ἔτους ἦτο προκεχωρημένη, εἶχον ἀπόφασιν νὰ μείνωσι καὶ μὴ ἀφήσωσιν ἀσυντέλεστον τὸ ἐπιχειρηθὲν ἔργον. Ἡ Σηστός, τὸ ὀχυρὸν παρὰ τὸν Ἑλλῆσποντον φρούριον, δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατέχεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἔπρεπε νὰ τολμηθῇ ἀμελλητὶ ἡ κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις, πρὶν ἢ ἡ πόλις παρασκευασθῇ πρὸς ἄμυναν. Διὸ ἀφῆκαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ πομπεύσωσιν οἴκαδε καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν πλοίων τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Ἑλλῆσποντίων, ὅπως ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ξανθίππου ἀναλάβωσι τὸν νέον ἀγῶνα².

Ἀλλ' εὔρον ἀντίστασιν κραταιοτέραν τῆς ἀναμενομένης³. Ἀρ-

¹ Αἱ συσκέψεις περὶ τῆς Ἰωνίας εὑρηνгаὶ παρ' *Ἡροδότῳ* IX, 106. Καὶ ὁ *Διόδωρος Σικελιώτης* (XI, 37) δὲ ποιεῖται μνείαν σχεδίων μεταναστεύσεως.

² Ἡ Ἀθήνη καὶ ἡ Ἰμβρος ἀνήκουσιν εἰς τὸν νησιωτικὸν φάρον καὶ ὄχι εἰς τὸν Ἑλλῆσπόντιον. Ἐντεῦθεν εἰκάζει ὁ Kirohloff (*Hermes* τόμ. XI, σ. 15), ὅτι αἱ νῆσοι αὗται μετέσχον ἐν ταῖς πρώταις τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας.

³ Ὁ *Θουκυδίδης* (I, 89) οὐδένᾳ ποιεῖται λόγον περὶ τῆς κοινῆς ἐπὶ τὴν Ἀἴονος στρατείας καὶ παριστάνει τοὺς Ἀθηναίους εἰσπλέοντας εἰς τὸν Ἑλλῆσποντον μόνους μετὰ τῶν συμμάχων.

ταύτης ὁ ὑπαρχος τῆς Χερσονήσου ἐτυράννευεν ἐν τῇ Σηστῷ, ἔχων ἐν αὐτῇ πάντας τοὺς θησαυροὺς οὓς εἶχε συσσωρεύσει, καὶ παρεσκευάσθη πρὸς ἄμυναν ἀπεγνωσμένην, προσδοκῶν, ὅτι δὲν ἤθελε καθυστερήσει ἢ ἀποστολῇ περσικῆς στρατιᾶς πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς ἀξίας λόγου ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἦλθε δ' ὁ χειμὼν, καὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἤρχισαν ἤδη νὰ καθίστανται ἐπαχθεῖς οἱ ἀσυνήθεις μόχθοι εἰς οὓς εἶχον ὑποβληθῇ. Ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ κατ' ὠρθωσαν νὰ ὑψώσωσι τὸ φρόνημα τῶν στρατιωτῶν, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι αὐτῶν δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐκπληρωθῶσιν. Οἱ Πέρσαι ἤναγκάσθησαν ὑπὸ λιμοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πόλιν καὶ ὁ Ἀρταύκτης ἐζωγρήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐτιμώρησαν αὐτὸν αὐστηρῶς ὥς μολύναντα τὰ ἐλληνικὰ ἱερά ¹. Ἡ ἐπιτυχία ὑπῆρξε λαμπρά· ἡ Χερσόνησος ἀπηλευθερώθη, καὶ πλούσια λάφυρα, ἐν οἷς καὶ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ χάριν τῶν γεφυρῶν πλεχθέντες κάλῳ, περιήχθησαν ἐν θριάμβῳ. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον ἦτο, ὅτι τὸν ἀγῶνα εἶχον διεξάγει οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι, ὅτι ἐκεῖνοι μετὰ τῶν Ἰώνων εἶχον συναποτελέσει μίαν καὶ μόνην ναυτικὴν δύναμιν καὶ ὅτι μετὰ τοιαύτης ἐπιτυχίας εἶχον μεστωθῇ φρονήματος καὶ προσδοκίας νικῶν μεγίστης, τὰ πάντα πιστεύοντες τὸ ἐξῆς εὐχερῇ καὶ κατορθωτά. Ἐθελώρου δὲ ἤδη τὴν πόλιν αὐτῶν τὸ κέντρον τῶν ἐλληνικῶν παραλίῳ χωρῶν.

Ἀλλ' ὅποια ἦτο τῶν Ἀθηνῶν ἐκείνων ἡ ὄψις; Ὀλίγα μέρη τοῦ ἀρχαίου περιβόλου τῶν τειχῶν καὶ ὀλίγοι σποράδες οἴκοι, ἐν οἷς εἶχον σκηνήσει οἱ δυνατοὶ τῶν Περσῶν, ἔμενον μόνον ὄρριοι, τὰ δ' ἄλλα πάντα ἦσαν συγκεχωσμένα καὶ ἡρειπιωμένα. Ἐπελθόντες δ' οἱ κάτοικοι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἐκ Σαλαμῖνος, Τροιζήνης, Αἰγίνης δὲν εἶχον οὔτε κἄν τὴν ὑποστήριξιν τῶν πλη-

¹ *Θουκυδίδου* I, 89· Σηστὸν ἐπολιόρκειον Μήδων ἐχόντων, καὶ ἐπιχειρήσαντες εἶλον αὐτὴν ἐκλιπόντων τῶν βαρβάρων. Περὶ Ἀρταύκτου ἴδε *Ἡροδότου* IX, 118 κ. ἔ. Κατὰ δὲ τὸν Kirchhoff (*Abhandlungen der Berliner Akademie* 1873 σ. 24) ἡ Σηστός κατελήφθη τότε προσωρινῶς μόνον, ἐκυριεύθη δὲ καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Κίμωνος (*Πλουτάρχου* Κίμων 9). Ταῦτα καὶ ἐν τῷ *Hermes* Τόμ. XI, σ. 8.

ρωμάτων τοῦ στόλου κατὰ τὰ ἐπίμοχθα ἔργα ἅπερ ἀπῆται ἢ εἰς τὴν πόλιν παλιννόστησις καὶ ἡ νέα ἐγκατάστασις αὐτῶν. Ἐν χώρᾳ αἷα ἡ Ἀττικὴ πᾶσα ἡ εὐημερία ἐστηρίζετο εἰς ἀδιάπτωτον καὶ ἐπιμελῇ καλλιέργειαν. Ἀλλ' αἱ γαῖαι εἶχον ἀποβάλλει κατὰ μέγα μέρος πᾶσαν εὐφορίαν ἔνεκα τῆς δηώσεως. Ἡγωνίσθησαν λοιπὸν νὰ διέλθωσι τὸν χειμῶνα ἐκ τῶν ἐνόντων.

Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἔαρος, ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιληφθῶσι τῆς ἀνοικοδομήσεως¹. Πάντες ἐκινεῦντο ἐν παιδρᾷ ἀμίλλῃ. Χρήματα καὶ δοῦλοι ὑπῆρχον ἐν ἀφθονίᾳ, ὑλικά προσεκομίζοντο πανταχόθεν. Εὖλογος ἦτο ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ πόθος τῶν πολιτῶν νὰ δυνηθῶσι νὰ ζήσωσι τέλος καὶ πάλιν ἐν ἰδίᾳ πόλει, νὰ παρακαθίσωσι παρ' ἰδίαν ἐστίαν μετὰ τὰς ἀνησυχίας καὶ τὰ δεινὰ τῶν χρόνων, καθ' οὓς περιεπλανῶντο φυγοπόλιδες, καὶ τὰς παντοίας κακοπαθίας. Οὐχ ἦττον καὶ τῶρα δὲν ἐμερίμων περὶ τῆς ἀνέσεως ἐν τῇ διαθέσει τῶν κατὰ τὸν ἰδιον οἶκον, ἀλλὰ πρὸ πάντων περὶ τῆς πόλεως ἐν ὅλῳ καὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῆς.

Θεμιστοκλῆς ὁ κτίστης τοῦ ἐπινείου ἀνεδείχθη εὐλόγως περὶ ταῦτα ὁ ἀνὴρ ὁ ἀξιωθεὶς τῆς κοινῆς ἀπάντων ἐμπιστοσύνης. Καὶ ἡ μὲν εἰς τὸν Πειραιᾶ μετάθεσις τῶν πολιτῶν, ἣν εἶπερ τι καὶ ἄλλο θὰ ἤθελε προκρίνει, ἦτο ἀκατόρθωτος, ἂν ὅχι ἄλλο, ἐκ λόγων ὀρησκευτικῶν. Ἀλλὰ καὶ περὶ ἀνακτίσεως τῆς πόλεως συμφδὰ πρὸς σχέδιον νέον καὶ κανονικὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γείνη σκέψις ἔνεκα τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸν περίβολον αὐτῆς πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις πέραν τοῦ ἀρχαίου τείχους τοῦ ἀνερχομένου εἰς τοὺς χρόνους τῶν Πεισι-στρατιδῶν ἢ τοῦ Κλεισθένους, ὅπως ἐν περιπτώσει νέας πολιορκίας δυνηθῶσι νὰ παράσχωσιν ἄστυλον εἰς τοὺς ἀγρότας ἐντὸς τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πόλεως. Καὶ δὴ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως προεξετάθη πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν πεδιάδα, ἐξ ἀνατολῶν δὲ συμπεριελήφθη ἰσως τότε πρῶτον εἰς τὴν πόλιν τὸ τέμενος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, πρὸς

¹ Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἴδε Ullrich Zeit des Wiederaufbaus Athens ἐν τῷ Προγράμματι Über die hellenischen Kriege 1868.

δὲ τὰ νοτιοδυτικὰ ἐκτίσθησαν τὰ τεῖχη ἐπὶ τῶν πετρωδῶν ῥάχεων τῶν ἐκτεινομένων κατὰ ταύτην τὴν διεύθυνσιν καὶ ἀπ' ἀρχαίων χρόνων πυκνῶς οἰκουμένων. Οὕτω τὸ τεῖχος ἔμελλε νάποτελῃ πρὸς τὴν θάλασσαν μέγα προτείχισμα ἀπολήγον ἐἰς δξύ¹. Μετὰ μεγάλης δ' ὀξυνοίας καὶ δραστηριότητος προέβλεψεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως παρὰ τὴν παροῦσαν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἐπιβαλλομένην ἐν τοῖς ἔργοις σπουδὴν μὴ ληφθῇ φροντίς μόνον περὶ τῶν πρὸς ὥραν ἀναγκῶν, ἀλλ' ἀνεγερθῶσιν ἐκ τῶν ἐρείπειων εὐθύς Ἀθηναὶ κατὰ πολὺ μεγαλείτεραι καὶ ὀχυρώτεραι. Οὕτω δ' ἔμελλεν ἡ πόλις αὐτῇ, σὺν αὐτῇ δὲ καὶ ἡ ὑπαιθρος χώρα νάποκτήσῃ τὴν δύναμιν ὅπως ἀντιμετωπίσῃ μετὰ τελείας αὐταρεσκείας καὶ καρτερίας μέλλοντας πολεμικοὺς κινδύνους.

Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἤθελον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τὸ νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν κρίσιν. Αἱ μεγάλαι αὐτῶν ἐπιχειρήσεις ἐξήγειραν καὶ πάλιν τὸν ἀρχαῖον φόβον καὶ τὴν κακεντρεχῇ δυσμένειαν. Ἰδίως δ' ἀντέπραπτον αἱ γείτονες ναυτικαὶ πόλεις, αἵτινες εἶχον ὑπερευδοκιμηθῇ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ καὶ διὰ ταῦτα ἔβλεπον αὐτόχρημα μετ' ἀγωνίας τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων ἐγκαθιδρυομένην κατὰ τε τὰ βόρεια καὶ τὰ ανατολικά τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Αἱ πόλεις αὗται ἐν εἶχον κυριώτατον μέλημα, τὸ πῶς νὰ προλάβωσι τὴν περαιτέραν ἐπίδοσιν τῶν Ἀθηναίων.

Διὰ ταῦτα ἔσπευσαν αἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου, εἴπερ τινὲς δὲ καὶ ἄλλαι ἡ Αἰγίνα καὶ ἡ Κόρινθος, νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης ἐπὶ τὰ τελούμενα². Παρέστησαν, ὅτι οἱ Σπαρ-

¹ Περὶ τῆς κατευθύνσεως τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων ἴδε Curtius καὶ Kaupert Atlas von Athen I. 2. 3. καὶ Curtius Attische Studien Mém. A' (Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. 1860) σ. 60 κ. ἐ. Περὶ δὲ τοῦ τριγώνου προμαχῶνος ἐν τοῖς νοτιοδυτικοῖς ἴδε αὐτόθι σ. 61-65. Τὴν περίμετρον τοῦ περιβόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπολογίζει ὁ Kaupert (Monatsbericht der Berliner Akademie. 1879 σ. 618 κ. ἐ.) εἰς 7912 μέτρα, τὴν δὲ τῶν τειχῶν τοῦ Πειραιῶς εἰς 12665.

² Θουκυδίδου I, 89' ἐξ ὁτρυνόντων τῶν συμμάχων. Ὁ δὲ Πλούταρχος (Θεμιστοκλῆς 19) ἀναφέρει τοὺς Αἰγινήτας ὡς ἐρεθίζοντας τοὺς Σπαρτιάτας.

τιᾶται δὲν ὤφειλον νάπατηθῶσιν ἐκ τοῦ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐπιδειχθέντος ἐνδοτικοῦ τρόπου τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες εἶχον ἀποδεχθῆ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης μόνον ἐφ' ὅσον χρόνον ἀπῆται τοῦτο τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον αἱ Ἀθηναῖοι ναύξηθῶσιν ὑπερτεροῦσαι πάντας τοὺς ἄλλους, καὶ τοτ' ἔμελλον νάποβάλωσι πᾶσαν ἐπίφασιν ὑποταγῆς καὶ νά ῥήξωσι τὰς μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμμάχων συνθήκας. Καὶ τώρα μὲν αἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀκόμη ἀνίσχυροι καὶ ἀνίκανοι νάποκρούσωσι τὰς ἀξιώσεις τῆς Σπάρτης, ἀλλ' ἅμα τῇ συντελέσει τῶν τειχῶν αὐτῶν ἔμελλον νά ἐκφύγωσιν εἰς αἰὲ πᾶσαν ἐπίδρασιν τῶν Σπαρτιατῶν. Τώρα λοιπὸν ἐπεβάλλετο ἐνέργεια δραστηρία· τώρα ἦσαν ἀκόμη κύριοι τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὰ πράγματα εἶχον τελείως δίκαιον οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Σπάρτη συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν νόμων αὐτῆς οὐδαμοῦ ἠνείχετο περιβόλους τειχῶν, οὐδὲ διελάνθανεν αὐτὴν, ὅτι πόλις καλῶς ὠχυρωμένη ἦτο ἀπόρρητος ὑπὸ στρατιῶν πελοποννησιακῶν ἀπείρων τῆς τειχομαχίας, ἀπεφασίσθη πράγματι ἡ διὰ πάσης θυσίας παρακώλυσις τῆς τειχίσεως τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νά προβληθῶσιν εὐκόλως δημοσίᾳ τὰ κινοῦντα τοὺς Πελοποννησίους αἰτία, ἠξίωσαν τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης καθ' ἣν, ὡς εἰκὸς, πρὸς τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τῆς πατρίδος μόνῃ ἢ χερσάνησος αὐτῶν ἠδύνετο νά τύχη ἀμύνης τελεσφόρου. Κατὰ ταῦτα δὲ οἱ Ἕλληνες ὤφειλον, ἀγόμενοι ὑπὸ τῆς πείρας τῶν τελευταίων ἐκστρατειῶν, νά καθορίσωσιν ἐφ' ἅπαξ καὶ ψηφίσωσι τακτὸν σύστημα ὑπερασπίσεως. Ἰσχυρίσθησαν, ὅτι, καθ' ἃ εἶχεν ἀποδεχθῆ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἡ μέση Ἑλλάς δὲν ἦτο δυνατόν νά διασωθῇ, πᾶν δὲ ἰσχυρὸν χωρίον πρὸς βορρᾶν τοῦ ἰσθμοῦ, ἐφισταμένων νέων πολεμικῶν κινδύνων, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔμελλε νά χρησιμεύσῃ ἢ εἰς ἐπικίνδυνον ὁρμητήριον τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ὡς τοῦτο εἶχε συμβῆ ἔν Θήβαις. Οὐδὲ ἠδέσθησαν, τελείως ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὰ ψηφισθέντα ἐν Πλαταιαῖς, νά κηρύξωσι φανερώς

τάς δειλὰς ἐκείνας διαθέσεις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νάξιώσωσι παρὰ τῶν Ἀθηναίων νὰ συμμετάσχῃσι τῆς καθαιρέσεως ἀπάντων τῶν τειχῶν τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος. Εἰς δὲ τὴν Σπάρτην, προκαλέσαν τοῦτο, ἐδόθη ἡ ἐντολὴ νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν δεδογμένων καὶ ἐν τοῖς πρώτοις νάξιώσῃ μετὰ πάσης δραστηριότητος τὴν παῦσιν τῆς τειχοδομίας τῶν Ἀθηνῶν.

Εἶχον δ' ἐκλέξει οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηνῶν τὸν κατάλληλον καιρόν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο νάντιστῶσιν, ἂν ᾗθελεν εἰσορμῆσαι εἰς τὴν Ἀττικὴν πελοποννησιακὴ στρατιὰ, ὅπως ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα εἰς τοὺς πλείστους τῶν μετεχόντων τοῦ συμμαχικοῦ συνεδρίου. Ἀληθῶς οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γείνῃ περὶ ἀντιστάσεως εἰς τὴν κατὰ γῆν στρατιάν τῶν Σπαρτιατῶν ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ. Οὕτω δ' ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις εἶχεν ὑπομείνει τὰ πάνδεινα καὶ παράσχει τὰς μεγίστας τῶν ὑπηρεσιῶν ὑπὲρ τῆς κοινῆς πατρίδος, τώρα ἔνεκα τῆς κακομηχανοῦ προτάσεως τῶν φθονερῶν αὐτῆς γειτόνων περιέπιπτεν εἰς τὴν μεγίστην ἀμηχανίαν, καὶ ἐκινδύνευε νὰποβάλλῃ αὐτὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, μόνον διὰ τοῦ δόλου ἠδύνατο νὰ σωθῇ ἡ πόλις. Διὸ, ὅτε οἱ Σπαρτιαῖται παρέστησαν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπιβάλλοντες δεσποτικῶς τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν, διέταξεν ὁ Θεμιστοκλῆς τὴν ἄμεσον παῦσιν τῶν ἔργων, καὶ ὑπεσχέθη ὑποκρινόμενος ὑποχώρησιν, ὅτι θὰ ἤρχετο εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως διαπραγματευθῇ αὐτὸς περὶ τοῦ γενησομένου.

Φθάσας δ' εἰς τὴν Σπάρτην, ἀφῆκε νὰ παρέρχηται ἡμέρα μεθ' ἡμέραν, προφασιζόμενος, ὅτι ἀνέμενε τοὺς συμπρέσβεις, ἐν ᾧ ἐν Ἀθήναις συμφώνως πρὸς τὰς δοθείσας παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ ἐργασθῶσιν ὅπωςδῆποτε, ἄστοι καὶ ἀγρόται, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, παῖδες καὶ δοῦλοι, ἔκτιζον ἀδιαλείπτως, ὑψοῦντες τὸν περίβολον τῶν τειχῶν καὶ μεταχειριζόμενοι πρὸς τοῦτο πάντας τοὺς ἐργασμένους λίθους. Καὶ αὐτὰ δ' αἱ λίθιναι ἐπιτάφιοι στήλαι ἐνεκτίσθησαν ἄνευ ἀνασκοπῆς εἰς τὰ θεμέλια¹.

¹ Θουκυδίδου I, 93· πολλαὶ στήλαι ἀπὸ σημάτων καὶ λίθοι ἐργα-

Ὅτε δὲ τὸ τεῖχος ἔφθασεν εἰς τοιοῦτον ὕψος, ὥστ' ἐν ἀνάγκῃ νὰ εἶνε δυνατὴ ἡ ὑπεράσπισις αὐτοῦ, ἀνεχώρησαν οἱ συμπρέσβεις τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς τὴν Σπάρτην. Ἀλλὰ καὶ τότε ἐξηκολούθει ὁ Θεμιστοκλῆς μετὰ θράσους ἀρνούμενος πάντα τὰ λεγόμενα περὶ κτίσεως τοῦ τεύχους, καὶ μετὰ πολλὰς περὶ τοῦ προκειμένου ἀμφισβητήσεις καὶ ἀντιθέτους ἀγγελίας προεκάλεσε τέλος τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας ἀξιόπιστους ἀνδρας, οἵτινες νὰ πεισθῶσι περὶ τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων οὐχὶ ἐκ τῶν λεγόμενων ὑπὸ ὁδοιπόρων, ἀλλ' ἐπισήμως. Ἐδήλωσε δὲ, ὅτι αὐτὸς εἶνε πρόθυμος νὰ μείνῃ ἐν Σπάρτῃ μετὰ τῶν συμπρέσβειων οἰοῖναι πρὸς ἐγγύησιν τῆς ἀληθείας τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων.

Τοῦτο δὲ καὶ συνέβη. Ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Σπαρτιατῶν, φθάσαντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐκρατήθησαν κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα, ὅπως χρησιμεύσωσι πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ Θεμιστοκλέους. Καὶ ταῦτα διότι ὁ Θεμιστοκλῆς, εὐθὺς ὡς ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἐκτελέσεως καὶ ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων αὐτοῦ, ἀπέβαλε τὸ προσωπεῖον καὶ ἐδήλωσεν ἀπροκαλύπτως, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐν ὥραις μεγίστων κινδύνων καὶ ὑπὸ πάντων ἐγκαταλελειμμένοι θυσιάσει δις τὴν ἰδίαν πόλιν καὶ τοὺς ἀγρούς· καὶ τώρα δ' ἐτείχισαν αὐτοδούλως τὴν πόλιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ θὰ εἶνε καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς πολίτας καὶ εἰς τὴν σύμπασαν Ἑλλάδα ὠφελιμώτατον, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ συμμαχία ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἰσοπάλου παρασκευῆς ἀπάντων τῶν συγκροτούντων αὐτήν.

Οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων εἶδον ματαιωθέντα τὰ σχέδια αὐτῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι καὶ ἄκοντες τὰ τετελεσμένα. Προσποιήθησαν δ' ὅτι ᾔθελον μόνον νὰ δώσωσιν ἀγαθὴν συμβουλὴν, καὶ τέλος οὐδὲν ὑπελείφθη ἢ ἡ ἡσυχος εἰς τὰ οἰκεία ἐπιστροφὴ τῶν ἐκατέρωθεν πρέσβειων.

σμένον ἐγκατελέγησαν. Πράγματι δ' ἐν τῷ Θεμιστοκλείῳ τείχει εὐρέθησαν ἐνεκτισμένοι αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ αἱ ἐκδεδομέναι ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 479, 483, 4776 καὶ τὸ ἐν τῷ Διπύλῳ εὐρεθὲν ἀνάγλυφον τοῦ Δισκοφόρου. Ἰδὲ Curtius ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1873 σ. 153 κ. ἔ.

Ἄλλ' ὁ ἱκανῶς σκαιὸς καὶ ἐναργὴς οὗτος δόλος θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχη, ἂν οἱ ἐν τέλει τῶν Σπαρτιατῶν δὲν ἦσαν εὐμενεῖς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα. Εἶχον μὲν ὑποχωρήσει εἰς τὴν πίεσιν τῶν συμμάχων, ἀλλὰ δὲν ἐπελήφθησαν σοβαρῶς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐπαγγελιῶν αὐτῶν. Ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε πιθανώτατα συνδέσει ἀξίας λόγου φιλικὰς σχέσεις ἐν Σπάρτῃ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς προτέρας αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει διατριβῆς. Ὅποια δὲ καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ μέσα ἅτινα πιθανῶς διέθηκε πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν μελετωμένων, ταῦτα ἐδικαιολογοῦντο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων καὶ τῆς κακοπιστίας τῶν ἀντιπάλων. Διὸ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης δὲν ὤκνησε νὰ μετᾶσχη τῆς πρεσβείας. Διὰ δὲ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως αὐτῆς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπέβη ὁ νέος κτίστης τῆς γενετήρας, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Τὸ μέλλον τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἐξασφαλισθῆ, καὶ τὸ ἐξῆς ἠδύναντο νὰ προχωρήσωσιν ἐπὶ κεχαραγμένης τροχίᾳς ὡς πρὸς τε τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τῶν τῆς πόλεως καὶ τὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς δυνάμεως.

Δύο δ' ἔτη μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην εἶχε τευχισθῆ τό τε ἄστυ καὶ τὸ ἐπίνειον. Καὶ δὴ εἶχεν ἐπαναληφθῆ καὶ πάλιν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ πολέμου διακοπεῖσα τείχισις τοῦ Πειραιῶς. Τὰ λατομεῖα τῆς πειραικῆς χερσονήσου παρέσχον ἀφθόνους λίθους· ἐν ᾧ δὲ ὁ περίβολος τῶν τειχῶν τοῦ ἄστεως ἔφερε προφανῆ τὰ ἔχνη τῆς σπουδῆς μεθ' ἧς ἐκτίσθη, τὰ τεῖχη τοῦ λιμένος ὠκοδομήθησαν μετὰ μεγαλειτέρας ἐπιμελείας καὶ δι' ἀφειδῶν δαπανῶν.

Τὰ τεῖχη ταῦτα, ἔχοντ' ἀνάπτυξιν ἑνδεκα χιλιομέτρων καὶ ὑπερέκεινα, περιέβαλλον τὴν ὅλην χερσόνησον ἀκολουθοῦντα τὰς εἰς τὴν θάλασσαν προεκβαλλούσας βραχῶδεις αὐτῆς χηλὰς καὶ περιβάλλοντα τοὺς τρεῖς λιμένας. Παρὰ δὲ τὸ στόμιον τῶν λιμένων ὑψοῦντο ἀνὰ δύο πύργοι ἀπέναντι ἀλλήλων καὶ δὴ οὕτως ἐγγὺς ἀλλήλων, ὥστε ἠδύναντο νὰ συνδέωνται δι' ἀλύσειν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀπετέλουν τοὺς θαλασσίους πυλῶνας τοῦ Πειραιῶς. Εἶχον δὲ τὰ τεῖχη πάχος δεκαῆς περίπου ποδῶν, καὶ ἦσαν ἐκτισμένα δι' ὀρθογωνίων λίθων ἀπανταχοῦ ἄνευ συνδετικῆς ὕλης· τὸ

δὲ ὕψος αὐτῶν ἀνῆλθεν εἰς τριάκοντα πόδας ἐπὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὅστις λέγεται, ὅτι ἐμελέτα νὰ ὑψώσῃ αὐτὰ εἰς τὸ διπλοῦν¹. Τὸ ὀχυρωματικὸν δὲ τοῦτο ἔργον, ὅπερ περιέκλειε τὰς πολυτιμοτάτας τῶν Ἀθηναίων κτήσεις, τὰς τριήρεις τῆς πόλεως, τὰ νεώρια, τοὺς νεωσοίκους καὶ τὰς σκευοθήκας, ἐδῆσε νὰ κτισθῇ μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἐντελείας καὶ νὰ καθιστάνῃ δυνατὴν τὴν διὰ μικρᾶς φρουρᾶς ἐξασφάλισιν τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως τῶν ζηλοτύπων γειτόνων ναυτικῶν πόλεων.

Ἡ δημιουργία τοῦ Πειραιῶς ἦτο τὸ καύχημα τοῦ Θεμιστοκλέους· ἦτο δὲ πρὸς τῷ στόλῳ τὸ δεύτερον ἔργον τὸ χαρακτηρίζον τὰς Ἀθήνας ὡς μεγάλην πόλιν. Διὸ ὁ Θεμιστοκλῆς ἔπραξε τὰ πάντα, ὅπως προαγάγῃ τὴν νέαν πόλιν καὶ πληρώσῃ χρησίμων κατοίκων τοὺς κενοὺς αὐτῆς χώρους. Ἐπὶ δὲ τῇ προτάσει αὐτοῦ διηυκολύνθη ἡ εἰς τὴν πόλιν πρόσδος ξένων τεχνιτῶν, μηχανικῶν καὶ καλλιτεχνῶν διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν ἀπορωτέρων αὐτῶν τοῦλάχιστον ἐπὶ τινα χρόνον ἀπὸ τῶν τελῶν ὅσα ἡ πόλις ἀπῆτει ἀπὸ τῶν μετοίκων².

Ἐν χρόνῳ ἀπιστεύτως βραχεῖ εἶχε μεταβληθῇ τὸ ὄλον ἀξίωμα τῶν Ἀθηναίων. Πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν εἶχον ἐρημωθῇ τὰ πάντα καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον σχεδὸν ἐξελειφθῇ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Τώρα δὲ οἶονεῖ διὰ μαγείας εἶχον ἀναστῇ δύο μεγάλαι πόλεις ἀπέχουσαι ἀλλήλων μόλις μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, καὶ ὑπῆρχον δύο ἀκροπόλεις περιβαλλόμεναι ὑπὸ εὐρέος περιδόλου τειχῶν, δύο κέντρα πολιτῶν ἀνθαμιλλώμενα πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς φιλεργίας.

¹ *Θουκυδίδου* I, 93· τὸ δὲ ὕψος ἡμισυ μάλιστα ἐτελέσθη οὐ διεννοεῖτο. Κατὰ δὲ τὸν *Ἀππιανόν* (*Μιθραδατ.* 30) ὕψος ἦν τὰ τεῖχη πῆχυν τεσσαράκοντα μάλιστα, ἥτοι ἐξήκοντα ποδῶν [=μέτρο. 18, 50] ὅπερ χωρίον διορθώνει ὁ *Ross* (*Archäologische Aufsätze* Τόμ. Α' σ. 293), προτείνων τεσσαρων καὶ ὀκτα ἀντὶ τοῦ τεσσαράκοντα. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶνε ἀδύνατον νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι τὸ σκοπούμενον ὕψος ἦτο ἑκατὸν εἴκοσι ποδῶν, διὰ ταῦτα πιθανῶς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀππιανοῦ ἀναφερόμενον ὕψος τεσσαράκοντα πῆγων ἦτο τὸ σκοπούμενον, ἀλλὰ μὴ τελεσθὲν.

² *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 43. Ὁ *Böckh* (*Staatshaushaltung der Athener* Τόμ. Α' σ. 448) ἀποδέχεται παρανόησιν τοῦ ἱστορικοῦ, ἀλλ' ἴδε *Philologus* Τόμ. XXVIII (1869), σ. 48.

Τώρα λοιπὸν δὲν ἐπέρχουν, ὡς εἰκὸς, καὶ αἱ ἀρχαῖαι διοικητικαὶ ἀρχαί, ἐπειδὴ τὸ ἐπίνειον, ὅπερ εἶχεν ἀυξήθῃ ταχέως ἀπὸ στοιχείων ξένων καὶ πολὺ διαφόρων, εἶχεν ἀνάγκην δραστηρίας ἀστυνομικῆς διοικήσεως. Διὸ ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκείων ἀρχόντων καὶ κατεστάθησαν ἴδιοι ἀστυνόμοι καὶ ἀγορανόμοι χάριν τοῦ Πειραιῶς, ἐγκαθιδρύθησαν δ' ἐν αὐτῷ καὶ ἴδιοι μετρονόμοι καὶ σιτοφύλακες.

Ἄλλ' ἔπειτ' ἀπητήθη καὶ ἡ ἐγκατάστασις ἰδίων ἀρχόντων διὰ τὴν ναυτιλίαν, καὶ δὴ ἐιδικῶν ἐποπτῶν τοῦ ἐμπορικοῦ λιμένος, τοῦ καλουμένου Ἐμπορίου, καὶ ἄλλων πάλιν χάριν τοῦ πολεμικοῦ λιμένος. Ἰδίως δ' ἐδέησε νὰ ὑπάρχωσιν ἴδιοι ἄρχοντες διέποντες τὰ τοῦ ὅλου πολεμικοῦ ὕλικου, ἔχοντες καὶ αὐτοὶ ἀνάγκην ἰδίων γραφέων πρὸς τήρησιν τῶν ἀπαιτουμένων πολλῶν ἀναγραφῶν. Ἐπιδιωκομένης δὲ τῆς συμπληρώσεως τοῦ πολεμικοῦ στόλου, κατεστάθησαν πρὸς τοῦτο ἴδιαι ἐπιτροπεῖαι πολιτῶν, ἐχόντων παρευγμένους ἄλλους ἄρχοντας, εἰς οὓς ἦσαν ἀνατεθειμένα τὰ ταμειακὰ ἔργα. Οὕτως ἀπὸ τῆς πρὸς τῇ ἀρχαίᾳ πόλει αὐξήσεως τῆς νέας ηὐρύνθη καὶ ὁ κύκλος τῶν δημοσίων ἔργων πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις.

Ἄλλ' αἱ Ἀθηναὶ μετὰ τὰς νίκας τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῶν Πλαταιῶν εἶχον ἀνάγκην καὶ μεταρρυθμίσεως τῶν πολιτικῶν αὐτῶν διατάξεων. Ὅτι ἡ μὲν ἐτέρα τῶν φατριῶν ἐφοβεῖτο, ἡ δ' ἐτέρα προσεδόκα εἶχεν ἐκτελεσθῇ. Διὰ τῆς φιλοπάτριδος ὁρμῆς συναπάντων τῶν πολιτῶν, διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ ἀφοσιώσεως πασῶν τῶν τάξεων εἶχε σωθῇ ἡ πόλις. Ἀποροὶ καὶ πλούσιοι εἶχον διαμιλληθῇ πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ ἐπιδείξει τούτων τῶν ἀρετῶν, αἱ δὲ ταλαιπωρίαι ἃς ἅπαντες κοινῇ εἶχον ὑποστῇ εἶχε συναδελφώσει ἅπαντας τοὺς πολίτας διὰ νέων κοινῶν δεσμῶν. Διὰ τοῦτο ἦτο δίκαιον καὶ νὰ παραχωρηθῇ εἰς ἅπαντας ὅμοια συμμετοχὴ τῶν τιμῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ καταργηθῇ ὁ θεσμὸς ἐκεῖνος τοῦ πολυτεύματος καθ' ὃν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς εἰς τὰ τιμητικὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας εἶχον μόνοι οἱ κατὰ τὸ σολώνειον τιμοκρατικὸν πο-

λίτευμα ἀποτελοῦντες τὴν πρώτην τάξιν, οἱ πεντακοσιομέδιμνοι¹. Τὸ προνόμιον ἐκεῖνο ἀντέκειτο, ὡς εἰκὸς, τῶρα εἰς τὸ εὐλογον φρόνημα τῶν κατωτέρων τάξεων. Μὴ δὲν εἶχον αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ θῆτες, συγκροτοῦντες τὰ πληρώματα τοῦ στόλου, συντελέσει εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι εἰς τὴν νίκην; Πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν εὐπόρων πολιτῶν εἶχον περιστῇ εἰς ἔνδειαν ὑπὸ τοῦ πολέμου, εἴπερ τινὲς δὲ καὶ ἄλλοι εἶχον πάθει οἱ γαιοκτῆμονες, ὧν εἶχον πυρποληθῇ τάγροτικά κτήματα. Ἐπρεπε λοιπὸν οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς ἐτάσσετο καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης, νὰ ὑποστῶσι τὴν πρόσθετον ζημίαν τῆς ἀπωλείας τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων; Καὶ ὅμως τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀπειλῶν αὐτοῦς κίνδυνος, καὶ διὰ ταῦτα ἤδη ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Πλαταιῶν εἶχον οἱ εἰς ἔνδειαν περιπεσόντες γαιοκτῆμονες συστῇ εἰς κρυφίας σκευωρίας καὶ συνωμοσίαν ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου, ἥς ὁ κίνδυνος ἐξεφεύχθη μόνον διὰ τῆς ἀγχινοίας τοῦ Ἀριστείδου².

Ἀλλ' ἐν τῷ καθ' ὅλου ἡ κινητὴ οὐσία εἶχε λάβει κατὰ μικρὸν τοιαύτην αὐξήσιν ἐν Ἀττικῇ, ὥστε ἦτο ἀδύνατον τὸ ἐξῆς, καθ' ὃ εἶχε διατάξει ὁ Σόλων, μόνη ἡ ἑγγίσις κτῆσις νὰ θεωρῇται μέτρον τῆς εὐημερίας καὶ ἀξιόπιστος ἐγγύησις φιλοπατρίας. Ὁ δὲ Ἀριστείδης, ὅστις ἦτο ὁ δίκαιος ἐν τῇ τελείᾳ ἐκδοχῇ τῆς λέξεως, ἅτε μὴ ἐγκείμενος εἰς ἀμετακινήτους τύπους, ἀλλὰ διαγινώσκων τὴν ἀληθῆ δικαιοσύνην ἐν τῇ προσηκούσῃ συναναπτύξει τῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας μετὰ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, συνεῖδε τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ πολιτεύματος. Διὸ εἰσέγαγεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου πρότασιν, καθ' ἣν, ἐξαιρουμένων ὀλίγων τινῶν ἀξιωματῶν ἀπαιτούντων ἰδίας ἐγγυήσεις, αἱ ἀρχαὶ τῆς πολιτείας ἔμελλον νὰ εἶνε τὸ ἐξῆς προσिताὶ εἰς τοὺς πολίτας καὶ τῶν τεσσάρων τάξεων. Τοῦτο δὲ πράττων δὲν παρέβαινε τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ἡ τοιαύτη μεταρρύθμισις δὲν ἀντέβαινεν εἰς τὸ πνεῦμα

¹ Ὡς ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 496.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 13.

τοῦ σολωνείου πολιτεύματος καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ μέγας νομοθέτης δὲν ἤθελε νὰ καθιδρύσῃ τοὺς φραγμοὺς ἐκείνους εἰς τὸ διηνεκές, ἀλλ' ὅτι καὶ κατὰ τὰς προθέσεις αὐτοῦ ἔπρεπε τὰ πολιτικά δικαιώματα νὰ γείνωσιν εὐρύτερα σὺν τῇ ἀναπτύξει τῆς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ πείρας. Ἔργον δὲ σοφῆς νομοθεσίας ἦτο τὸ νὰ προλάβῃ τὰς ἀναποτρέπτους ἀξιώσεις τῶν κατωτέρων τάξεων τοῦ δήμου· ὑπῆρξε δὲ συνετὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ Ἀριστείδου μὴ ἀφήσαντος τὸ διάδημα τοῦτο τὸ ἀναγκαῖον πρὸς συντέλειαν τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος εἰς τὸν Θεμιστοκλέα καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Πράγματι δὲ τοῦτο πράττων ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ οἱ σώφρονες τῶν πολιτῶν, ὧν ἐθεωρεῖτο ἀρχηγός, συνεβάδιζον μετὰ τῶν περιστάσεων καὶ ἀπεδέχοντο τὰς ἀξιώσεις ἀπάντων τῶν πολιτῶν περὶ ὁμοίας ἀνευ διακρίσεων συμμετοχῆς εἰς τὰ τῆς πολιτείας¹.

Οὕτω παρῆλθον τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὰς μάχας τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης. Ἡ διαρρύθμισις τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, ἡ παλινόρθωσις τῶν κατεστραμμένων πόλεων, πρὸ παντὸς δὲ ἡ ἔρις ἡ διασπάσασα καὶ πάλιν τὴν μόλις ἀνανεωθείσαν ἐλληνικὴν συμμαχίαν εἰς δύο ἐχθρικά στρατόπεδα, ὄντα ἐγγὺς τῆς κηρύξεως πολέμου κατ' ἀλλήλων, ταῦτα πάντα εἶχον ἐφελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων οὕτω τελείως, ὥστε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σκεφθῶσι καὶ περὶ κοινῶν ἐξωτερικῶν στρατειῶν. Ὑπῆρξε δ' εὐτύχημα, ὅτι οἱ Πέρσαι ἔμειναν ἥσυχοι καὶ δὲν ἔσχον τὸ θάρρος νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸν χρόνον τοῦτον πρὸς νέαν στρατείαν. Τέλος δ' ἐπῆλθεν ἡ ἐκ νέου ἐξωτερικὴ τοῦλάχιστον διάταξις τῶν κατὰ τὴν συμμαχίαν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προθέσεως τῶν Πελοποννησίων, πειραθέντων τὴν ἀνάδειξιν τῆς Σπάρτης ὡς μόνης μεγάλης δυνάμεως, ἡ Σπάρτη ἠναγκάσθη νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς καὶ τῆς ἡγεμονίας ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς Ἀθήνας. Τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἦτο εὐχερές, καθ' ἃ κατεφάνη σαφῶς ἐκ τῆς παρά τὴν Σηστὸν ἐπιδειχθείσης εὐτολ-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου 22· γράφει ψήφισμα κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἀρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἰρεῖσθαι.

μίας καὶ εὐψυχίας τῶν Ἀθηναίων χωρούντων θαρραλέως πρὸς τὰ πρόσω ¹.

Ἄλλ' οὐχ ἦττον τὰ τῆς Σπάρτης δὲν εἶχον κακῶς. Καὶ δὴ εἶχε προστῇ τῶν ἡπειρωτικῶν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους μετὰ δόξης καὶ ἐπιτυχίας. Ἐντεῦθεν δ' εἶχεν ἀνέλθει εἰς περιώπην ἥς οὐδέποτε πρότερον εἶχεν ἀξιωθῇ, τοῦτο δ' ὑπῆρξε καὶ τὸ παραπλανῆσαν αὐτὴν εἰς ἀξιώσεις ὑπερμέτρους. Ἡ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἡγεμονία τῶν Σπαρτιατῶν εἶχεν ἐπικυρωθῇ ἐπισήμως ἐν ταῖς νέαις συνθήκαις τῆς συμμαχίας, ἡγούντο δ' αὐτῆς δύο ἐνεργοὶ Ἡρακλεῖδαι, οἱ νικηταὶ τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης, οἵτινες ἐφαίνοντο ὄντες οἱ προσήκοντες ἄνδρες πρὸς διαφύλαξιν τῆς τιμῆς τῆς Σπάρτης. Ἰδίως δ' ἐνεφορεῖτο μεγάλων σχεδίων ὁ Πausanίας· ὅσω δὲ μᾶλλον ἀφόρητα ἦσαν τὰ δεσμά τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐφόρων ἐν τῇ πατρίδι, τόσω μεγαλειτέρα ἦτο ἡ ἀνυπομονησία μεθ' ἧς ἐζήτει εὐκαιρίαν, ὅπως ἀποκτήσῃ νέαν δόξαν καὶ δύναιμι ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν.

Τέλος εἶχον ἀποκατασταθῇ τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ εἴνε δυνατὴ ἡ κοινὴ ἐκτέλεσις τῶν ἐν Πλαταιαῖς δεδομένων καὶ ἡ ἐξακολουθήσις τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν οἱ μὲν Πελοποννήσιοι παρέσχον εἴκοσι τριῆρεις, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τριάκοντα ὑπὸ στρατηγούς τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἐκ δὲ τῆς Ἰωνίας προσῆλθον καὶ ἄλλα πλοῖα πολλὰ οὕτως, ὥστε ὁ ὅλος στόλος ἀπετελέσθη ἐξ ἑκατὸν περίπου πλοίων κατὰ τὰ ὀρισθέντα ἐν Πλαταιαῖς. Τοῦ δὲ ὅλου συμμαχικοῦ στόλου ἡγεῖτο ὁ Πausanίας, καὶ ὁ ἀπόπλους αὐτοῦ ἔγεινε πιθανῶς τὸ ἔαρ τοῦ 476 (Ὁλυμπ. 75,4) ², ἐν ᾧ περὶ τὸν αὐτὸν χρό-

¹ Ἦδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 437.

² Τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Λεωτυχίδου καὶ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἀρχιδάμου δ *Διδωρος δ Σινελιώτης* (XI, 48) οὐκ ὀρθῶς τάσσει εἰς τὸ ἔτος τοῦ Φαιδίωνος 476 π. Χ.

νον ὁ ἕτερος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, ὁ Λεωτυχίδης, ἐξηκολούθει στρατεύων ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅπως θραύσῃ τὴν δύναμιν τῶν Ἀλευαδῶν, οἵτινες μέχρις ἐπ' ἐσχάτων εἶχον συμπράξει μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ¹.

Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἐκστρατείαν οἱ Ἕλληνες δὲν ἐφοβοῦντο τὴν συνάντησιν στόλου διαμφισβητοῦντος εἰς αὐτοὺς τὴν θαλασσοκρατίαν, ἀλλ' εἶχον τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἡδύναντο νὰ ἐκλέξωσιν αὐτοὶ τὰ πεδία τῆς μάχης· αἱ δὲ ταχεῖαι κινήσεις τοῦ στόλου μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδίως ὁ ἀρχιστράτηγος, οὐδεμίαν στρατείαν, ἐξ ἧς προσεδόκῃτο ὄφελος, ἐθεώρουν ὑπὲρ τὸ δέον τολμηράν, οὐδὲ ὤκνουν πρὸς τὰς ἀποστάσεις. Καὶ δὴ δὲν ἤρκοῦντο εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Αἰγαίου, ἀλλ' ἤθελον νὰ προλάβωσι καὶ τὴν ἐπάνοδον τῶν βαρβάρων καὶ φράξωσιν εἰς αὐτοὺς

(Ὀλυμπ. 76, 1)· ἀλλὰ τὸ λάθος τοῦτο δύναται νὰ ἐπανορθωθῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διοδώρου. Ἴδε Clinton Fasti Hellenici Τόμ. Β' Appendix 3 Ὁ Λεωτυχίδης ἤρξεν εἰκοσι καὶ δύο ἔτη, ὃ δὲ Ἀρχίδαμος τεσσαράκοντα καὶ δύο, ἀπέθανε δὲ ὁ Ἀρχίδαμος τῷ 427 π. Χ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔξωσις τοῦ Λεωτυχίδου συμπίπτει πρὸς τὸ 469 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 4), τὸ ἔτος τοῦ Ἀφερώνος, τὸ δὲ πταῖσμα τοῦ Διοδώρου φαίνεται, ὅτι προῆλθεν κ' συγχύσεως τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἀφερώνος καὶ Φαίδωνος. Πρβλ. Krüger Historisch-philologische Studien σ. 150.

¹ Περὶ τοῦ Λεωτυχίδου ἐν Θεσσαλίᾳ ἴδε Kirchhoff (Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1885 σ. 319 Ἡ εἰς Θεσσαλίαν ἐκστρατεία τοῦ Λεωτυχίδου αὐτῇ ἐπεχειρήθη τῷ 469 π. Χ. κατὰ τὸν Meyer (Rheinisches Museum Τόμ. XLII σ. 146).

Ἐν ταῖς πρώταις ἐκδόσεσι τῆς ἡμετέρας ἱστορίας ἔγινε λόγος ἐνταῦθα περὶ παρουσίας τοῦ Πausanίου ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀνακομιδῆς τῶν ὀστέων τοῦ Λεωνίδου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐστηρίζοντο εἰς διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Πausanίου (III. 14, 1), ἐν ᾧ χωρίῳ ὁ K. O. Müller (Die Dorier Τόμ. Β' σ. 288) γράφει τέσσαρσι ἀντὶ τεσσαράκοντα. Ἀλλ' ἄλλα φρονεῖ περὶ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Schubart ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ συγγραφέως παρὰ τῷ Teubner ἐν σ. XIII τοῦ Προλόγου, ἀποδεχόμενος χάσμα ἐν τῷ χωρίῳ, ὅπερ συμπληρώνει ὡς [Πausanίου τοῦ Πλειστοάνακτος] τοῦ Πausanίου. Τούτῳ δὲ συμφωνεῖ καὶ ὁ Arnold Schäfer (De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus. 1865 σ. 7). Ἄν δὲ δεχθῶμεν ταῦτα, τὸ μνημονεύμενον γεγονός συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πausanίας ἐδασίλευεν ὡς ἀνήλικον παιδίον, ὄντος ἐξοριστοῦ τοῦ πατρὸς, ἥτοι περὶ τὸ 440 π. Χ. Κατὰ ταῦτα τὴν εἰς τὰς Θερμοπύλας στρατείαν ἐπεχείρησε πάντως ὁ ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου Πausanίου, τοῦθ' ὅπερ ἀνταποκρίνεται μᾶλλον πρὸς τὴν ἔκφρασιν τοῦ συγγραφέως. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ γεγονός καὶ τὴν μαρτυρίαν περὶ τοῦ χρόνου οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος νὰμφισθητήσωμεν. Πρβλ. Kirchhoff Monatsbericht der Berliner Akademie. 1879 σ. 6.

εἰς αἰὲ τὰς τε ἡπειρωτικὰς καὶ κατὰ θάλασσαν ὁδοὺς, δι' ὧν εἶχόν ποτ' ἐπιδράμει τὴν Εὐρώπην. Διὸ ἔτρεψαν τὴν προσοχὴν συγχρόνως ἐν μὲν τῷ βορρᾷ πρὸς τὸν Βόσπορον, ἐν δὲ τοῖς νοτίοις πρὸς τὴν Κύπρον.

Ἡ Κύπρος ἔνεκα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τοῦ περὶ τὴν ξυλείαν καὶ τὸν χαλκὸν πλούτου ὑπῆρξε καθ' ἅπαντας τοὺς χρόνους εἰς τὰς δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς τὰς ἀγωνιζομένας ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ κυριαρχίας κτήσεως τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Ἄν δ' οἱ Ἕλληνες ἤθελον κατορθώσει νὰ ἐμπεδωθῶσιν ἐπ' αὐτῆς, οὐ μόνον ἔμελλον νὰποκτήσωσι πολύτιμα ἐφόδια πρὸς προαγωγὴν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἤθελον διακόψει καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἡδύνατο δὲ νὰ παρακωλυθῇ ἐκ τῆς νήσου πᾶσα νέα παρασκευὴ τῶν Περσῶν ἐν ταῖς παραλίαις τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι εἶχον ἰσχυράς φρουράς ἐν ταῖς πόλεσι τῆς νήσου, καὶ οἱ ἐν αὐταῖς δεσπόζοντες ἐπεδίωκον ἐκ δυναστικοῦ συμφέροντος τὴν καταπάλαισιν τῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας εὐμενῶν αἰσθημάτων. Οὐχ ἦττον οἱ σύμμαχοι κατώρθωσαν, βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς ἐν τῇ νήσῳ φιλελληνικῆς κινήσεως, νὰποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν τὸ μέγιστον τῆς νήσου μέρος. Ἀλλὰ πρὸς τελείαν αὐτῆς ἀπελευθέρωσιν δὲν ἐξήρχουν τὰ ὑπάρχοντα μέσα· διὸ ἀπεφάσισαν, πρὶν ἢ παρακωλύσωσιν αὐτοὺς οἱ κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ θέρους πνέοντες ἀπαρκταί, νὰ πλεύσωσι πρὸς τὸν Πόντον, ὅπως προσβάλωσι τὰς ἐν ταῖς παραλίαις αὐτοῦ ἀξίας λόγου περσικὰς κτήσεις καθ' ὃν χρόνον ἢ προσοχὴ τῶν Περσῶν ἦτο ἀκόμῃ ἐστραμμένη πρὸς τὸ κυπριακὸν πέλαγος.

Καὶ εἶχε μὲν ἤδη διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Σηστοῦ φραχθῇ ὁ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου διάπλους τῶν Περσῶν· ἀλλ' ἐν τῷ βορείῳ πορθμῷ κατεῖχον ἀκόμῃ τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν ἀπαράμιλλον αὐτοῦ πολεμικὸν λιμένα. Ἦτο δὲ τὸ Βυζάντιον ὀχυρώτερον τῆς Σηστοῦ, καὶ οἱ Πέρσαι ἐθεώρουν τὴν κατοχὴν αὐτοῦ οὕτως ἀσφαλῆ, ὥστε οὐ μόνον εἶχον μεταφέρει εἰς τὴν πόλιν μέγα πλῆθος θησαυρῶν,

ἀλλ' εἶχον ἀναδείξει αὐτὴν καὶ γενικὸν ἀρχηγεῖον τῶν στρατιῶν αὐτῶν καὶ διαμονὴν πολλῶν Περσῶν ἐπιφανεστάτων. Οἱ δ' Ἑλληνες εὖρον τὴν φρουρὰν παντελῶς ἀπαράσκευον· πρὶν ἢ δὲ αἱ Πέρσαι δυνηθῶσι νὰ σώσωσι τοὺς θησαυροὺς καὶ πρὶν ἢ φύγωσιν οἱ συγγενεῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως, οἱ πολιορκηταὶ ἐπέβησαν τῶν τειχῶν, καὶ ἀναρίθμητα λάφυρα περιῆλθον εἰς τοὺς νικητάς.

Ἀλλὰ τοιαύτη εὐτυχία ὑπερέβαινε πᾶσαν προσδοκίαν, καὶ ὁ Πausανίας δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην δύναμιν, ὅπως βαστάσῃ αὐτὴν ἐμφρόνως. Ἦτο ἀνὴρ κατεχόμενος ὑπὸ φιλοδοξίας ἀμέτρου, ἐλαττήριον δὲ πάσης αὐτοῦ πράξεως ἦτο ἡ ἑρμὴ ἐκείνη πρὸς τὴν αὐταρχίαν ἢ ἐκφαινομένη ἐκάστοτε ἐκ νέου ἐν τῷ γένει τῶν Ἑρακλειδῶν. Ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ οὗτος εἶχεν ἐκδηλωθῇ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. Πράγματι, ὅτε ἀνετέθη εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπικείμενος ἐπὶ τοῦ τρικεφάλου ὄφρεως¹, ὅστις ἦτο προωρισμένος

¹ [Ἡροδότου VIII, 82, IX, 81]. Θουκυδίδου I, 132. [Πρόβλ. Δημοσθένους κατὰ Νεαίρας 97-98. Αἰλίου Ἀριστείδου Ὑπὲρ τῶν τεττάρων σ. 175 ἐκδ. Dindorf. Πλουτάρχου Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας 42. Πausανίου X, 13, 5. Σουίδας ἐν λ. Πausανίας. Κορνηλίου Νέπωτος Pausan. I, 1]. Τὸ δ' ἐπιγεγραμμένον δίστιχον ἦτο τοῦ Σιμωνίδου κατὰ Πausανίαν (III, 8, 2). Ὑπάρχουσιν αἱ πιστεύοντες, ὅτι ὁ χαλκοῦς τριεπίκτος ὄφρις, οὗ ἐξεσκάφη τὸ ἐνεπίγραφον κατώτερον μέρος τῷ 1856 ἐν τῷ Ἰκποδόρμῳ (Ἀτμείδαν) τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶνε τὸ πρωτότυπον τοῦ πλαταϊκοῦ ἀναθήματος. Ἰδε O. Frick Das Platäische Weihgeschenke zu Constantinopel. Leipzig. 1859 [καὶ ἐν τοῖς τοῦ Fleckeisen Jahrbücher für Philologie und Pädagogik. III Supplementband (1857-1860) σ. 487 κ. ἐ. Ἀλλ' ἐπιθετὰς ἐμὰς ἀντιρρήσεις περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ μνημείου (Archäologische Zeitung. 1867 σ. 137. καὶ Jenaer Literaturzeitung. 1874 σ. 156). Κατὰ δὲ τὸν Fabricius (Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts. Τόμ. I, σ. 176) ἡ τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων προτασσομένη ἐπιγραφή ἔλεγε τοῖδε τὸν πόλεμον ἐπολέμεον. Κατὰ ταῦτα δὲν ἦτο ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ, τὸ δὲ παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ (XI, 33) ἀναγραφόμενον δίστιχον πάντως ἦτο ἐγκυκλοαμμένον ἐπὶ χθαμαλωτέρῳ λιθίνου βάθρου. Αἱ δ' ἐμαὶ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς γνησιότητος (Göttinger gelehrte Anzeigen 1861) ἀνεφέροντα κυρίως εἰς τὴν τεκτονικὴν κατασκευὴν τοῦ περισωθέντος μνημείου, οὐδ' ἔγινε μέχρι τοῦδε παρὰ τινος σοβαρὰ ἀπόπειρα πρὸς ἄρσιν ἢ ἐρμηνείαν τῶν διστιγμῶν τούτων. Σημειωτέον, ὅτι σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῶς λελυμένον τὸ ζήτημα περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ πλαταϊκοῦ ἀναθήματος τοῦ σωζομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδε πλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημνευομένης νεωτάτης μελέτης τοῦ Fabricius τὸν

νά ἐκτεθῇ πρὸ τοῦ ναοῦ ἐγγὺς τοῦ μεγάλου βωμοῦ, ὁ Πausανίας ἐτόλμησε νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτοθούλως τὸν τρίποδα ὡς ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνάθημα, μνημα ὅπερ ὡς ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἀνέθηκεν εἰς τὸν Φοῖβον. Διὰ δὲ τὴν ἀνόσιον ταύτην καύχῃσιν ἐδέησε νὰ τιμωρηθῇ ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν ταπείνωσιν νὰ ἴδῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν ἀναθηματικὸν αὐτοῦ ἐπίγραμμα ἐκκολαπτόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῶν Λακεδαιμονίων, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἐπιγραφόμενας ὀνομαστί τὰς πόλεις τὰς συγκαθελούσας τὸν βάρβαρον. Αὐθαίρετος δ' εἶχεν ἐπιδειχθῇ ὁ Πausανίας καὶ κατὰ τὴν καταδίκην τῶν Θηβαίων ἀρχηγῶν¹, καὶ ἐν γένει διὰ τῆς δόξης αὐτοῦ διαγωγῆς εἶχεν ἐπισύρει πολλὴν ἔχθραν καὶ παρὰ τῶν ἐφόρων καχύποπτον ἐπιτήρησιν.

Ἀλλὰ πᾶς ἀντίστασις καὶ πᾶσα δυσπιστία ἐξηρέθιζε πολὺ μᾶλλον τὴν φιλαυτίαν τοῦ Πausανίου. Τὸ θέαμα τῆς λαμπρότητος τοῦ βίου Ἀσιανῶν ἡγεμόνων, οἷον προσέβαλε τὸ πρῶτον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ παρὰ τὸν Ἀσσιανόν, εἶχεν ὑποδαυλίσαι τὰς ἀκαθάρτους ἐπιθυμίας τῆς καρδίας αὐτοῦ. Ὅτε δ' ἔπειτα μετὰ τὴν ἐνδοξὸν ἐν Ἑλλάδι νίκην διέπλευσεν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στόλου νικηφόρος καὶ τὴν δόξαν θάλασσαν ἀπὸ τῆς Συρίας

Bursian (ἐν τῇ Allgemeine Encyclopädie von Ersch und Gruber Τμήμα Α' τόμ. 82, σ. 414). Dethier und Mordtmann Epigraphik von Byzantion (ἐν ταῖς Denkschriften der Wiener Akademie τόμ. XIII. 1864, σ. 34 κ. ἑ.). Rühl Inscriptiones Graecae antiquissimae. Berolini. 1882 σ. 26 κ. ἑ. ἀρ. 70, ἐνθ' ἀναγράφονται καὶ πάντα τὰ περὶ τοῦ μνημείου χωρία τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Hicks A manual of Greek historical inscriptions. Oxford. 1882 σ. 11. κ. ἑ. ἀρ. 12. Dittenberger Sylloge inscriptionum Graecarum. Lipsiae. 1883 σ. 3. **Σπυρ. II. Δάμπρου** Ἱστορικὰ μελετήματα (1884) σ. 51 κ. ἑ. Reinach Traité d'epigraphie Grecque. Paris. 1885 σ. 16. Roberts An introduction to Greek epigraphy. Cambridge. 1887 σ. 259 κ. ἑ. Kirchhoff Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets ἐκδ. δ'. Gütersloh. 1887 σ. 153 Friederichs Berlins antike Bildwerke ἐκδ. δ'. Wolters ἀρ. 227 E. Grosvenor The Hippodrome of Constantinople and its still existing monuments. London. 1889. Overbeck Geschichte der griechischen Plastik ἐκδ. δ'. Leipzig. 1893 τόμ. Α' σ. 161 κ. ἑ. Εἰκόνα τοῦ μνημείου ἐκ φωτογραφίας ἐπιτήδως γενομένης ἴδε ἐν τῇ τοῦ **Σπυρ. II. Δάμπρου** Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α' σ. 451].

¹ Ἰδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 421.

μέχρι τοῦ Πόντου, τότε ἀπέβαλε πᾶν μέτρον. Τότε ἡ σκέψις, ὅτι εἶχε καθῆκον νὰ ὑποταχθῇ πάλιν ἐν τῇ πατρίδι εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἐφόρων, ἀπέβη ὁσημέραι μᾶλλον ἀφόρητος εἰς αὐτὸν, καὶ ἀπεφάσισεν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐπιθέσῃ πέρας εἰς τὴν τοιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Δὲν ᾔθελε δὲ νὰ εἶνε ἐλεύθερος κύριος καὶ δεσπότης ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ, ἀλλὰ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Πρὸς τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν ὑπεράσπισιν δυνάμεως ξένης πρὸς τὴν Ἑλλάδα· ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐπιέθετο, ὅτι τὸ καθεστὼς ἐν Ἑλλάδι πολιτικὸν σύστημα δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ, τόσῳ ὀλιγώτερον ἐθεώρει ἔργον ἀνόσιον τὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ χάριν ἐπιτεύξεως τῶν ἐγωιστικῶν αὐτοῦ σκοπῶν.

Πρὸς ὠρίμανσιν δὲ τοιούτων σχεδίων τὸ Βυζάντιον ἦτο πόλις ἐπικαιροτάτη. Περιέβαλε λοιπὸν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ Ἐρετρίεα τινὰ καλούμενον Γόγγυλον, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῆς ἀλούσης πόλεως καὶ παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεῖς αἰχμαλώτους, δοὺς τὴν κρυφίαν ἐντολήν, ὅπως ἀφήσῃ αὐτοὺς νὰ ποδράσωσιν ἀβλαβεῖς. Μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν πάντων τούτων ἔγραψεν εἰς τὸν Ξέρξην ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἔλεγεν, ὅτι μέγιστος αὐτοῦ πόθος ἦτο τὸ νὰ καταστῇ εὐάρεστος εἰς αὐτὸν καὶ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ ποιήσῃ εἰς αὐτὸν ὑποχείριον τὴν Ἑλλάδα. Ὁ δὲ μέγας βασιλεὺς ἀπεδέχθη μετὰ μεγίστης εὐγνωμοσύνης τὴν διάσωσιν τῶν συγγενῶν, καὶ ἀνέλαβε μετὰ ζήλου τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχεδίων τοῦ Πανσανίου. Πρὸς δὲ διεξαγωγὴν τῶν περαιτέρων διαπραγματεύσεων κατεστάθη σατράπης ἐν Μυσίᾳ ὁ Ἀρτάβαζος, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ στρατηγὸς ὁ μάλιστα ἐν Πλαταιαῖς ἀποτρέψας ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως μάχης. Ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὅτι ὤφειλον νὰ πολεμήσωσι τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν Ἑλλήνων, ἤτοι διὰ διαπραγματεύσεων καὶ δεκασμοῦ, εἶχεν ἀναδειχθῇ ὀρθή· εἴπερ τις καὶ ἄλλη μετὰ τὴν ἀτυχίαν τοῦ Μαρδονίου, καὶ διὰ τοῦτο ἐτύγχανεν ὁ Ἀρτάβαζος τῶρα τῆς πλήρους εὐνοίας τοῦ βασιλέως¹.

¹ [Θουκυδίδου I, 128]. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 44.

Διὰ δὲ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἀρταβάζου, εἰς ὃν ἐπετράπη πλήρης ἐξουσία πρὸς διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων, ἤρχισε νέα ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, διεξαγομένη διὰ τοῦ κινδυνωδেষτάτου τῶν ὅπλων· τὰ δ' ἑλληνικά πράγματα ἔμελλον νὰ λάβωσιν ἀναμφιβόλως τὴν χειρίστην τροπὴν, ἂν ὁ Πausανίας προέβαινεν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ μετὰ μεΐζονος εὐλαβείας καὶ καρτερίας. Ἀλλ' ὅτε οὗτος ἔλαβε τὰς ἐπιστολάς τὰς φερούσας τὴν βασιλικὴν σφραγίδα καὶ εἶδε ἐπικοινωνοῦντα μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ἴσον πρὸς ἴσον τὸν κραταιότατον τῶν δεσποτῶν τῆς γῆς, ἐξέστη πάσης φρονήσεως. Ἐφ' ἑαυτὸν ἤδη ἑαυτὸν γαμβρὸν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὑπαρχον αὐτοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς σατραπείαις. Ἐπεδείκνυε δὲ τὰς προθέσεις αὐτοῦ μετὰ κουφονοίας ἐνόχου, ἐμιμείτο περὶ τὴν ἐσθλότητα καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν Περσῶν, ἠκολουθεῖτο κατὰ τὰς εἰς τὴν Θράκην ἐκδρομὰς ὑπὸ Αἰγυπτίων καὶ Μήδων δορυφόρων, ἐφέρετο πρὸς τοὺς ἰδίους στρατιώτας μετ' ἀλαζονείας δεσπότης καὶ ἐπεδόθη εἰς τοὺς σκανδαλωδεστάτους τῶν ἀπαυθαδισμῶν τυράννου. Ἐπακόλουθον δὲ τῶν τρόπων αὐτοῦ ἐκείνων ὑπῆρξεν ἡ ἐν τῷ στρατοπέδῳ γέννησις δυσαρρεσκείας, ἣτις ἠϋξήθη εἰς δυσμένειαν βιαιοστάτην, πρὸ πάντων παρ' ἐκείνοις ὅσοι εἶχον ζωηρότατον τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος, τοῖς Ἴωσι καὶ τοῖς Ἀθηναίοις.

Οἱ Ἴωνες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἔτρεφον συμπάθειαν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ὧν ὁ χαλεπὸς χαρακτήρ ἦτο εἰς αὐτοὺς ἐπ' ἰσῆς δυσάρεστος, ὅσον ἀπήχει κακῶς εἰς τὰ ἰωνικά ὦτα ἡ τραχεῖα καὶ ἀκατανόητος αὐτῶν διάλεκτος. Ἐθεώρουν δὲ φυσικοὺς αὐτῶν ἀρχηγούς τοὺς Ἀθηναίους, ἡ δ' ἐκ τῆς ὁμοφυλίας κλίσις ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἔνεκα τῶν ιδιοτήτων τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν. Καὶ δὴ πρὸς τὸ ὑπερφίαλον τοῦ Σπαρτιάτου ἀντέκειτο ζωηρῶς ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ ἀφελοῦς πολίτου, τοῦ πάντοτε ἱλαροῦ, πρᾶου δὲ, ἡρέμου καὶ δικαίου, ἐμφορουμένου μόνον τῶν μεγάλων συμφερόντων τοῦ ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνος. Καὶ παρ' αὐτῷ ἴστατο ὁ

Κίμων, ὁ ἐλευθέριος, μεγαλόφρων ἀνὴρ, ὁ πρὸς πάντας προσηνὴς καὶ εὐπροσῆγορος. Τὸ δ' ἐράσμιον ἦθος τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐξετιμᾶτο τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχον ἀναδειχθῆ αὐτοὶ ἐκεῖνοι εἰς ὧν τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν δραστηριότητα ἐχρεωστοῦντο κατ' ἐξοχὴν παῖσαι αἱ ἐπιτυχίαι τῶν κατὰ θάλασσαν ἐκστρατειῶν.

Παρ' ἐκείνοις λοιπὸν ἐζήτησαν καὶ τώρα οἱ Ἴωνες προστασίαν ἐναντίον τῆς ὀφρύος τοῦ νέου τυράννου· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἔσχον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς, ἀλλὰ ἀναλαβῶσι τὴν βοήθειαν αὐτῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ. Πρὸς τοῦτο δ' ἐνόμιζον, ὅτι ἦσαν κεκλημένοι τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐθεώρουν τὰς πόλεις τῆς Ἰωνίας ἀποικίδας ἐαυτῶν, τὴν δὲ προστασίαν τῶν συμφερόντων αὐτῶν ἐξελάμβανον ἱερὸν καθῆκον τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ὤφειλον νὰ φροντίσωσιν, ὥπως μὴ οἱ εὐμετάβολοι Ἴωνες ἔνεκα τῆς δυσαρεσκείας αὐτῶν ἀποστῶσιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος. Οὕτω δὲ προσεκλήθη ῥῆξις ἐν τῷ ἐλληνικῷ στρατοπέδῳ, ἀπεχωρίσθησαν δὲ δύο στόλοι, ὁ μὲν ἕτερος ἰωνικὸς καὶ ἄττικος, ὁ δὲ σπαρτιατικὸς καὶ πελοποννησιακὸς, καὶ ὁ Πausanias μόνον κατ' ὄνομα ἦτο πλέον ἀρχιστράτηγος¹.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἡ ἀπρεπὴς καὶ δεσποτικὴ διαγωγὴ τοῦ στρατηγοῦ διεβοήθη ἐν τῇ Σπάρτῃ. Οἱ δ' ἔφοροι ἐκάλεσαν αὐτὸν εἰς ἀπολογία²· ἐπειδὴ δὲ δὲν κατεῖχεν ἀκόμη τὰ μέσα πρὸς φανερὰν ἀντίστασιν, ἠναγκάσθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ κέλευσμα. Ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ συναπέπλευσε καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὅτι οἱ ἔφοροι ἐθεώρησαν συμφέρουσαν εἰς τὴν πολιτείαν τὴν σύγχρονον ἀποπεράτωσιν τῆς ὅλης ἐκστρατείας καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ἔδωκαν τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς καὶ ἀνέμενον τὴν διάλυσιν τοῦ στόλου². Ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο ἤγαγεν εἰς ἀποτελέσματα ὅλως διάφορα, μεγίστην δ' ἔχοντα σημασίαν. Καὶ δὴ ἡ προ-

¹ Περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐτελέσθη ἴδε *Θουκυδίδου* I, 94. Ὁ *Πλούταρχος* (ἐν βίῃ Ἀριστείδου 23) ἀναφέρει πλὴν τοῦ Ἀριστείδου καὶ τὸν Κίμωνα καὶ ποιεῖται λόγον περὶ ἐπιθέσεως τῶν Χίων, Σαμίων καὶ Λεσβίων κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ναυαρχίδος.

² Ἡ μετὰστασις τῶν συμμάχων πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐγένετο συγχρόνως μετὰ τῆς

παρεσκευασμένη ῥῆξις ἐξεδηλώθη ἐν τῷ φανερῷ· καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἴωνες ἔμειναν συνηνωμένοι συνωδᾷ πρὸς τὰ συντεθειμένα, αἱ δὲ Ἀθῆναι ἀνέλαβον μετὰ τὸν ἀπόπλουν τοῦ Πausανίου τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπομείναντος στόλου.

Οἱ δ' ἔφοροι ἐκπλαγέντες ἠθέλησαν νὰ ἐπανορθώσωσι καὶ πάλιν τὴν ἀπρονοησίαν αὐτῶν, καὶ ἀπέστειλαν πάλιν κατὰ τὸ ἔαρ εἰς τὸν στόλον διάδοχον τοῦ Πausανίου μετὰ πλοίων καὶ ἀνδρῶν· ἀλλ' ὅτ' ἔφθασεν ἐκεῖνος, καλούμενος Δόρκις, εἶχον ἤδη ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πράγματα διαρρυθμισθῇ οὕτω τελείως, ὥστε ἡ ἀποστασία τῶν συμμάχων καὶ ἡ παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἀπώλεια τῆς ἀρχηγίας τοῦ στόλου ἦσαν γεγονὸς τετελεσμένον. Ὁ δὲ Ἀριστείδης καὶ ὁ Κίμων, καὶ ἀρίστην διάθεσιν ἂν εἶχον, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ μεταβάλωσι τὰ πράγματα. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ Δόρκις ἦτο ἠναγκασμένος ἢ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ. Ὡς εἰκὸς δὲ, προετίμησε τὴν ἐπιστροφὴν.

Ἡ δ' ἐπινειδίστος ἐπάνοδος τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τὰ πρὸς δόκητα ἐπακόλουθα τὰ συνδεόμενα πρὸς αὐτὴν προεκάλεσαν ἐν Σπάρτῃ ἀγανάκτησιν μεγίστην. Αἱ μὲν συνθῆκαι εἶχον παραβῆθῃ, ἢ δ' ἐλληνικὴ συμμαχία εἶχε διαλυθῇ, καὶ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ἢ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη λαμπρότατ' ἀνανεωθείσα, εἶχε σκαιότατα ὑβρισθῇ. Ἐπρεπε δὲ ἢ νὰποκατασταθῇ καὶ πάλιν μετὰ τάχους ἢ νὰ ἐγκαταλειφθῇ διὰ παντός.

Δὲν ἔλειπον δὲ τότε ἐν Σπάρτῃ ἄνδρες ἀπαιτοῦντες τὴν μετὰ τῶν Πελοποννησίων στράτευσιν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως λάβωσι μὲν παρ' αὐτῶν δίκας, ἐπιβάλωσι δὲ διὰ τῆς βίας τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας συμμαχίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὑπερίσχυσεν ἄλλη γνώμη, ἡ γνώμη τῶν πρεσβυτέρων καὶ μετριοπαθεστέρων ἐν τοῖς Σπαρτιάταις, ὧν συνήγορος παρέστη ὁ Ἐτοιμαρίδας, ἀνὴρ ἀνήκων εἰς τὴν γερουσίαν καὶ καταγόμενος ἐκ τῶν Ἡρακλειδῶν.

ἀνακλησεως τοῦ Πausανίου. *Θουκυδίδου* I, 95. "Ἄν ἤθελεν ἀνακληθῇ μόνος ὁ Πausανίας, θὰ διωρίζετο πάραυτα διάδοχος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ μετὰ τοῦ Πausανίου συναπέπλευσε καὶ ὁ στόλος, ἐστάλη ὁ Δόρκις μετὰ νέας στρατιάς.

Ἐκεῖνός τε καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ ἐδόξαζον πάντοτε, ὅτι εἰς τὴν Σπάρτῃν ἦτο ἥκιστα συμφέρουσα ἢ μετὰ μεγαλοπραγμοσύνης συμμετοχὴ εἰς ὑπερποντίους στρατείας, ἐν αἷς οἱ πολῖται, ἀπηλλαγμένοι πάσης ἐπιτηρήσεως παρὰ τῶν ἀρχόντων, ἔνεκα τῆς συμβιώσεως μετὰ τῶν νεωτεροποιῶν Ἰώνων ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς παντοίους πειρασμούς. Ἡ Σπάρτη, καθ' ἃ ἐφρόνουν οἱ περὶ τὸν Ἑτοιμαρίδαν, ἔχουσα τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν ὑπέκειτο εἰς ζημίας μᾶλλον ἢ ὠφελεῖτο, ἐπειδὴ πᾶσα ἐκ τοῦ πολέμου δόξα ἐξηγοράζετο διὰ θυσιῶν ἀδροτάτων, ἂν ἔνεκεν αὐτῆς διελύοντο οἱ συνεκτικοὶ τῆς πολιτείας δεσμοὶ καὶ διεφθείροντο οἱ πολῖται. Συνηγόρει δὲ ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτῶν σαφέστατα τὸ παράδειγμα τοῦ Πausανίου. Ἡ δὲ προσβολὴ ἦν ὑπέστη ἡ Σπάρτη ἦτο κατ' αὐτοὺς ἢ τιμωρία ἐπὶ τῇ ἐγκαταλείψει τῶν ἀρχῶν τῆς συνετῆς μετριότητος καὶ τοῦ περιορισμοῦ ἐντὸς τοῦ προσήκοντος μέτρου. Διὸ τὸ μεγαλεῖον τῆς Σπάρτης ἔπρεπε νὰ ἐπιζητηθῇ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ στρατιᾷ, καθ' ὅσον αἱ Ἀθηναὶ ἐπεξετείνοντο μᾶλλον κατὰ θάλασσαν. Τὰ δ' ὑπάρχοντα μέσα δὲν ἐξήρουν, ὅπως λάβωσι δίκας παρὰ τῶν Ἀθηνῶν. Πᾶσα δ' ἀπόπειρα βιαία ἤθελεν ἀγάγει μόνον εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ ἀνήκεστον τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ῥῆξιν, ἐν ᾧ δι' εἰρηνικῶν τρόπων θὰ καταρωθοῦτο νὰ μὴ ἀποβάλῃ ἡ Σπάρτη τὰ εὐλογα αὐτῆς δικαιώματα, καίπερ ἀφισταμένη τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας¹.

Ἡ εἰρηνικὴ φατρία ὑπερίσχυσε. Καθυσύχασαν δὲ πιθανῶς καὶ διὰ τῆς σκέψεως, ὅτι δὲν εἶχεν ἐπέλθῃ αὐτόχρημα μετὰστασις τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς ἀνέλαβον αἱ Ἀθηναὶ τὴν περαιτέραν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Ἰώνων συμμάχων².

Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι εἶχον μετὰ μεγάλης φροντίδος ἀναμείνει τὴν

¹ Ἰδε τὸν λόγον τοῦ Ἑτοιμαρίδου παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ XI, 50, ὅστις ἔπεται τῷ Ἐφόρῳ. Πρβλ. Philologus [Τόμ. XXVIII 1889] σ. 51.

² Θουκυδίδου I, 95.

ἐξέλιξιν τῆς κρίσεως· ἡ δὲ εἰρηνικὴ αὐτῆς λύσις, εἰς ἣν βεβαίως συνετέλεσαν καὶ ὁ Ἀριστείδης μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ, ὑπῆρξε θρίαμβος διὰ τὴν φατρίαν τῶν μετριοπαθῶν, ὧν μόνος πολιτικὸς σκοπὸς ἦτο ἡ ἄνευ ῥήξεως πρὸς τὴν Σπάρτην τελεία ἀνάπτυξις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω δὲ ὅτι ἐν προτέροις χρόνοις ἤθελεν ἐπιτευχθῆ μετὰ μόχθου διὰ βίας ἀπηνoῦς, τοῦτο εἶχε κατορθωθῆ τώρα ἐν ἡρέμῳ ἀναπτύξει τῶν πραγμάτων οἰοῖται ἅψ' ἑαυτοῦ, ἄνευ παρανομίας καὶ ἄνευ ἐμφυλίου πολέμου. Συντετέλεσθη δὲ ἡ μετástασις τὸ θέρος τοῦ 476 π. X., τὸ δ' ἔτος 476-475 π. X. (Ὀλυμπ. 76, 1) δυνάμεθα κατὰ πιθανωτάτους ὑπολογισμοὺς¹ νὰ θεωρήσωμεν τὸ πρῶτον καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκέκτηντο τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἀξιωθέντες τῆς τιμῆς ἣτις δικαίως ἀνῆκεν εἰς τοὺς προμάχους τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τῆς Σαλαμῖνος, εἰς τοὺς σωτῆρας τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἄλλ' ἔκτοτε ἤρχιζεν ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου. Πράγματι δ' ἐπεβάλλετο τότε ἡ διοργάνωσις τῆς νέας συμμαχίας καὶ ἡ ἐκ πολλῶν ἀνομοιοειδῶν καὶ σποράδων παραλίῶν πόλεων ἀποτελέσεις ναυτικῆς δυνάμεως ἱκανῆς νάντιτάσσηται εἰς πάσας τῶν Περσῶν τὰς κατακτητικὰς διαθέσεις καὶ προφυλάσση τὰς εὐρείας τοῦ πελάγους ἐκτάσεις.

Ἡ δ' εὐστοχία μεθ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι ἐπελήφθησαν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ἀνέλαβον αὐτὸ ἀπαράσκειοι· δυνάμεθα δὲ νὰ ποδεχθῶμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν

¹ Clinton *Fasti Hellenici* Τόμ. Β' Appendix 6. Arnold Schäfer [*De rebus post bellum Persicum gestarum temporibus*] σ. 14. Οἱ ἀριθμοὶ οὗς παρέχουσιν οἱ ῥήτορες περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν διήρκεσεν ἡ αὐτικὴ ἡγεμονία εἶνε ἀδύνατοι. Τὴν δ' ἀκριβεστάτην μαρτυρίαν εὐρίσκομεν παρὰ **Δημοσθένει** (Ὀλυμπ. Γ' 24. Κατὰ Φιλίππου Γ' 23). [Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων τῶν γυρίων] ὑπολογίζει ὁ Δημοσθένης τεσσαράκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀφαιρῶν ἀπὸ τοῦ ἔλλου ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν μεταξὺ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Περσῶν καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἅτινα κατὰ παράδοσιν ἐλέγοντο πενήτηκοντα, τὰ πέντε ἔτη, καθ' ἃ τὴν ἡγεμονίαν εἶχον ἀκόμη οἱ Λακεδαιμόνιοι. Πρὸς περὶ τῶν χρονολογικῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας Böckh *Staatshaushaltung* ἐκδ. Γ' Τόμ. Α' σ. 527. Ὁ δὲ **Ἀνδοκίδης** ὑπελόγιζεν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἀγδοήκοντα καὶ πέντε ἔτη. Ἰδὲ Kirchner *De Andocidea quae fertur tertia oratione* σ. 55.

τοῦ Σόλωνος ἅπαντες οἱ προορατικώτεροι τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτευομένων διεγίνωσκον ὡς μέλλουσιν ἀποστολὴν τῶν Ἀθηναίων τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτῶν συνένωσιν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων δίσταντο αἱ γνώμαι. Καὶ τινες μὲν ἐφρόνουν, ὡς ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτι μόνον τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ὅτι μόνον δι' ἀφοπλισμοῦ καὶ καθυποτάξεως τῶν νήσων ἡδύνατο νὰ ἐπιευχθῇ τι μόνιμον. Ἀλλὰ τοιαύτη γνώμη ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ προσκρούσῃ εἰς τὴν ἔρρωμένην ἀντίστασιν ἀπάντων τῶν μετριοπαθῶν, καὶ διὰ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ τὸ βίαιον αὐτοῦ πρόγραμμα. Τέλος δ' ἀπέβη ἐντελῶς ἀδύνατον, ὅτε ὅλως ἀπροσδοκῆτως ἐπῆλθεν ἡ ταχεῖα καὶ ἐκουσία προσχώρησις τῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεων. Τούτων τινὲς μὲν εἶχον μείνει μεγάλαι καὶ πολυάνθρωποι, ὡς ἡ Ἐφεσος, τινὲς δὲ εἶχον ἀναλάβει καὶ πάλιν ἐπ' αὐτῆς τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τῆς παρακμῆς αὐτῶν καὶ εἶχον κατοικισθῇ ἐκ νέου. Ἐν τοιαύταις λοιπὸν πόλεσι δὲν ἡδύνατο νὰ γείνη λόγος περὶ ἀπλῆς δεσποτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ὅς ἡ πρὸς τὴν Σπάρτην ῥῆξις ἐπέβαλλε προσοχὴν καὶ συνέσιν· ἔπρεπε δὲ νὰ ποφευχῶσι τὰ λάθη ὧν ἕνεκα ἡ Σπάρτη εἶχεν ἀποβάλλει τὴν ἡγεμονίαν καὶ νὰ ἐπιζητηθῇ ὁ διὰ πραοτέρου τρόπου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἐθισμὸς τῶν νέων συμμαχῶν. Τοιαύτη δ' ἦτο ἡ γνώμη ἣν ἀντεπροσώπευεν ὁ Ἀριστείδης, καὶ εἰς τοῦτο συνέκειτο ἡ μεγάλη εὐτυχία τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἐκέκτηντο ἐν αὐτῷ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ὅστις ἡδύνατο τελεσφορώτατα νὰ ἐνεργήσῃ ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει. Ἀληθῶς ὁ Ἀριστείδης διὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ τῆς παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων τιμωμένης δικαιοσύνης ἦτο προωρισμένος εἴπερ τις καὶ ἄλλος νὰ ξιωθῇ τῆς ἐμπιστοσύνης σύμπαντος τοῦ λαοῦ καὶ ἀναλάβῃ μὲν τὴν ἐπίλυσιν τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων, διατάξῃ δὲ τὰ τῆς νέας συμμαχίας οὕτως, ὥστε, καίπερ περιωζομένων μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς εὐλαβείας τῶν δικαιωμάτων τῶν μικρῶν πόλεων, νὰ κατασταθῶσιν οὐχ ἥττον διατάξεις ἐγγυώμεναι εἰς μὲν

τὴν συμμαχίαν ἐνότητα καὶ δύνανται, εἰς δὲ τοὺς Ἀθηναίους ἐπικράτησιν ἐν αὐτῇ καὶ ῥοπῇ.

Ὁ δ' ἐθνικώτατος καὶ ἐλευθεριώτατος τῶν τύπων ὅσοι ἡδύναντο νὰ δοθῶσιν εἰς τοιαύτην συμμαχίαν ἦτο ὁ τῆς ἀμφικτυονίας¹. Πρὸς τοῦτο δ' ἀπηγγέλλετο κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικὸν κέντρον· τοῦτο δὲ δὲν ἡδύνατο νὰ εἶνε ἄλλο ἢ ἡ Δῆλος, ἡ ἱερὰ νῆσος ἡ κειμένη μέση μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων παραλίων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, οἱ Δελφοὶ τοῦ Αἰγαίου, ἐκείνη ἣτις ἤδη ἐν χρόνοις προομηρικοῖς εἶχεν ὑπάρξει ἡ κοίτις ἀπολλωνίων ἐορτῶν καὶ τὸ ἐντευκτήριον τῶν ἑμοφύλων Ἰώνων τῶν οἰκούντων τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ πελάγους παραλίας. Μεταξὺ δ' Ἀθηναίων καὶ Δῆλου ὑπῆρξεν ἰδιαίτατος σύνδεσμος. Ἐρυσίχθων μὲν ὁ Κεκροπίδης ἐλέγετο ἰδρύσας τὴν ἐορτὴν· ὡς δὲ ἤδη ὁ Πολυκράτης καὶ ὁ Πεισίστρατος² εἶχον συνδέσει πρὸς τὴν Δῆλον τὰ περὶ θαλασσοκρατίας σχέδια αὐτῶν, οὕτως ἡ νῆσος ἀπέβη τῶρα τὸ κέντρον νέας συμμαχίας, ἣς οἱ ἀντιπρόσωποι συνήρχοντο ἐναυθὰ περὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐτελεῖτο ἡ ἀρχαία συμμαχικὴ ἐορτή, ἥτοι πιθανῶς περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου. Ἡ ἀρχαία δ' ἐκείνη ἐορτὴ τοῦ ἰωνικοῦ λαοῦ ἔμελλε νὰ ἀναβιώσῃ μετὰ νέας αἵγλης· διὰ ταῦτα δ' οἱ ἱερεῖς τῆς Δῆλου ἐπέδειξαν εὐνοίαν πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ μάντιες τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος προεφήτευσαν εἰς αὐτοὺς, ὅτι μέλλουσι νὰ κυριεύσωσι τῆς θαλάσσης³.

Ἡ ἀπὸ τῶν Περσῶν ἄμυνα καὶ ἡ διηγεκὴς ἐξασφάλις τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν ὑπῆρξεν ὁ παρὰ πάντων ἀποδεκτὸς γενόμενος σκοπός, οὗ ἡ ἐκτέλεσις ἀπῆται στόλον ἔχοντα διοίκησιν ἐνιαίαν. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκείνον ὁμολογηθεῖσα

¹ Ὁ ἀμφικτυονικὸς χαρακτὴρ τῆς συμμαχίας ὑπῆρξεν ἡ αἰτία, δι' ἣν καθ' ὠρισμένης περιστασίας ἡδύνατο νὰ παραχωρηθῇ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου πλὴν τῶν διὰ τὴν θεὰν ὠρισμένων ἀπαρχῶν. Τοιαύτη ἀτέλεια παρεχωρήθη εἰς τὴν μακεδονικὴν Μεθώνην (Corpus Inscriptionum Atticarum ἀρ. 40) καὶ τὴν θρακικὴν Νεάπολιν (αὐτ. ἀρ. 51).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 547 καὶ Τόμ. Β' σ. 204.

³ Ἀθηναίου VIII, σ. 331 f κατὰ τὴν Δ η λ ι α ὁ α Σήμου [τοῦ Ἡλείου].

συμμαχία ὡμοίαζε κατὰ πολὺ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν διάταξιν τῶν Πελοποννησίων, ἐπειδὴ καὶ αὕτη ἀπετέλει κοινὴν συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν καὶ ἦτο ἐθνικὸς θεσμὸς ἀποσκοπῶν εἰς ἄμυναν ἀπὸ τῶν βαρβάρων, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα Ἑλλήνιον, δι' οὗ ἐκαλεῖτο ἐν Σπάρτῃ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ συνηθοίετο ἡ συμμαχικὴ στρατιά¹.

Καθ' ἃ δ' εἶχε κατορθώσει ἡ Σπάρτη ἐν Πελοποννήσῳ, οὕτως ἔπρεπεν ἐνταῦθα οἱ Ἀθηναῖοι διὰ συνηθῶν νὰ δημιουργήσωσι κοινὸν στρατιωτικὸν ὄργανισμόν. Ἄλλ' ἡ μετάθεσις τῶν τοιούτων θεσμῶν εἰς τὰ τοῦ στόλου ἦτο τι ἄλλως νέον. Καὶ εἶχον μὲν ἤδη συμπήξει οἱ Κορίνθιοι δύναμιν κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' αἱ διατάξεις αὐτῆς ἐστηρίζοντο κυρίως εἰς τὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀποικίας διακaiώματα τῆς Κορίνθου ὡς μητροπόλεως. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἀρχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ τῆς νέας συμμαχίας, ὅσον καὶ ἂν ἐπειρῶντο οἱ Ἀθηναῖοι νὰ παραστήσωσι τὰς Ἀθήνας ὡς μητρόπολιν τῆς Ἰωνίας.

Ἐν συμμαχίᾳ κατὰ θάλασσαν τὸ ζήτημα τοῦ χρήματος εἶχε σημασίαν ἄλλως διάφορον ἢ ἐν στρατιωτικῇ κοινοπραγίᾳ κατὰ γῆν. Ἐν τῇ ἐπιλύσει δὲ τούτου τοῦ ζητήματος εἰργάσθη δεξιότατα ὁ Ἀριστείδης, πείσας τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων, ὅτι ἦτο ἀναγκαιότατος ὁ καθορισμὸς τακτῶν φόρων, ἐπειδὴ ἄνευ ταμείου καὶ σταθεροῦ προϋπολογισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ συντήρησις ἐτοιμοπολέμου στόλου. Εἰς αὐτὸν δ' ἐκεῖνον ἀνετέθη ἡ ἐντολὴ νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τοὺς πόρους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὀρίσῃ κατ' αὐτοὺς τὴν τάξιν τῶν φόρων. Ἀνέλαβον δ' αἱ συμμαχίδες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἀποτίσεως τακτῶν φόρων, καὶ ἀπεδέχθησαν ταύτην μετὰ πολλῆς προθυμίας, καθ' ὅτι καὶ χάριν προστασίας τοῦ ἐμπορίου ἐναντίον τῶν πειρατῶν ὡμολογεῖτο παρὰ πάντων ἡ ἀνάγκη στόλου μονίμου. Ἄλλως δὲ τοιοῦτοι φόροι δὲν ἦσαν τι νέον εἰς αὐτοὺς· ἀληθῶς οἷτε Σπαρτιᾶται κατὰ τὸν χρόνον τῆς βραχείας αὐτῶν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας εἶχον αὐθαιρέτως εἰσπράξει παρ' αὐτῶν εἰσφοράς, καὶ πρότερον δὲ ἀπέτινον ὁασμούς εἰς τὸν μέγαν

¹ [Πανσανίου III, 12, 6].

βασιλέα κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρταφέρνους ὡς σατρά-
που τῶν Σάρδεων. Ἄλλως δὲ κατ' οὐσίαν τάπαιτούμενα ἦσαν
ἀπλαῖ εἰσφοραὶ ὑπὲρ τοῦ πολεμικοῦ ταμείου, οἷαι καὶ αἱ ὑπὸ τῶν
Πελοποννησίων καταβαλλόμεναι εἰς τὴν Σπάρτην. Ἡ μόνη δὲ
διαφορὰ ἦτο, ὅτι οἱ φόροι τῶν νέων συμμάχων ἔπρεπε νὰ πληρό-
νωνται τακτικῶς, ἐπειδὴ δὲν προέκειτο περὶ στρατολογιῶν κατὰ
μέρος, ἀλλὰ περὶ στρατιᾶς μονίμου. Τέλος δὲ ἦσαν εἰσφοραὶ ἐπι-
κυρωθεῖσαι παρ' αὐτῶν τῶν πόλεων, ὧν ἡ χρῆσις ἔμελλε νὰ κανο-
νίζεται ὑπὸ τῶν κοινῶν ἀποφάσεων τῶν μετεχόντων τῆς συμμα-
χίας.

Καὶ πράγματι μὲν φορολογία ἦτο ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὰς μι-
κροτέρας τῶν πόλεων, ὅσαι ἢ δὲν εἶχον ἴδια πολεμικὰ πλοῖα ἢ δὲν
ἠθελον νὰ ἔχωσι. Τούτων οἱ φόροι προωρίζοντο πρὸς συντήρησιν
ἀριθμοῦ πλοίων ἀναλόγου πρὸς τὸ ἔλόν πληθος τῶν κατοίκων
αὐτῶν. Ἄλλ' αἱ μεγαλείτεραι πόλεις δὲν παρείχον χρηματικὰς
εἰσφοράς, ἀλλ' ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν ἄνδρας καὶ πλοῖα κατὰ
τὰ δι' ἐκάστην αὐτῶν ταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐπετέ-
λεσε τὸ δυσχερὲς αὐτοῦ ἔργον πρὸς κοινὴν εὐχαρίστησιν ἀπάντων.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαὶ τῆς τῶν Ἀθηναίων κατὰ θάλασ-
σαν συμμαχίας, ἧς ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἐδραία ἰδρυσις ὑπῆρξε τὸ λαμ-
πρὸν ἔργον τοῦ Ἀριστείδου. Ἀλλὰ τὴν βαθμιαίαν πρόοδον καὶ
ἐπέκτασιν τῆς συμμαχίας δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν,
ἐπειδὴ γινώσκομεν τὰ κατ' αὐτὴν μόνον ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς
εἶχεν ἤδη ἀνέλθει εἰς ποιάν τινα τελείωσιν καὶ εἶχε τύχει μονίμου
διατάξεως, ὅτε διὰ τῶν νικῶν τοῦ Κίμωνος εἶχον προσχωρήσει εἰς
αὐτὴν πλὴν τῶν νήσων καὶ αἱ παραθαλάσσιαι πόλεις τῆς Μικρᾶς
Ἀσίας ὡς καὶ αἱ ἐπὶ Θράκης νῆσοι καὶ πόλεις. Πράγματι δ' εἰς
τούς χρόνους ἐκείνους ἀνέρχεται τὸ ποσὸν περὶ οὗ πρώτου μανθά-
νομεν ὡς ὀλικοῦ προϊόντος τῶν ἐτησίων φόρων, ἀνερχομένου εἰς
τετρακόσια ἐξήκοντα τάλαντα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς δύο ἑκατομμύ-
ρια πεντακοσίας ὀγδοήκοντα ἑπτὰ χιλιάδας καὶ πεντακόσια χρυσᾶ
φράγκα [ὧν πρέπει νὰ ὀκταπλασιάσωμεν περίπου τὴν τιμὴν κατ'

ἀναλογίαν τῆς κατωτέρας ἀξίας τοῦ μετάλλου ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις] ¹. Τὸ δὲ ταμεῖον τῶν συμμάχων κατέκειτο ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος, καὶ ἡ διοίκησις αὐτοῦ ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς Ἑλληνοταμίας. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τοῦτο ἐμφαίνει τὸν ἀμφικτυονικὸν χαρακτῆρα τῆς συμμαχίας, ἥτις ἐσκόπει νὰ εἶνε ἐθνική

¹ Περὶ τῆς διατάξεως τῶν κατὰ τὴν συμμαχίαν ὁ *Θουκυδίδης* (I, 96) μαρτυρεῖ τὰς Παράλαβόντας δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡγεμονίαν [τούτῳ τῷ τρόπῳ] ἐκόντων τῶν ξυμμάχων διὰ τὸ Πausανίου μῖσος, ἔταξαν ὅς τε εἶδει παρῆλθαι τῶν πόλεων χρήματα πρὸς τὸν βάρβαρον καὶ ὅς ναυς πρόσχημα γὰρ ἦν ἀμύνασθαι ὧν ἔπαθον δηρὸν τὴν βασιλείῳ χώραν. Καὶ Ἑλληνοταμίαι τότε πρῶτον Ἀθηναίοις κατέστη ἀρχή, οἱ ἐδέχοντο τὸν φόρον οὕτω γὰρ ὡνόμεσθη τῶν χρημάτων ἡ φορά. Ἦν δ' ὁ πρῶτος φόρος ταχθεὶς τετρακόσια τάλαντα καὶ ἐξήκοντα, ταμεῖόν τε Δῆλος ἦν αὐτοῖς καὶ αἱ ξυνοδοὶ ἐς τὸ ἱερὸν ἐγίνοντο. Ἦγούμενοι δὲ αὐτονόμων τὸ πρῶτον τῶν ξυμμάχων καὶ ἀπὸ κοινῶν ξυνόδων βουλευόντων. . . . Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν γίνεται μνεία τοῦ Ἀριστείδου τοῦ κατὰ *Διοδώρον τὸν Σικελιώτην* (XI, 47) ἀπὸ ταύτης τῆς διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὴν συμμαχίαν ἐπικληθέντος δικαίου, ὅστις λέγεται οὐ μόνον καθαρῶς καὶ δικαίως, ἀλλὰ καὶ πρὸς φιλῶς [πᾶσι καὶ ἀρμοδίως] τὴν ἐπιγραφὴν τῶν χρημάτων ποιησάμενος παρὰ τῷ *Πλουτάρχῳ* (ἐν βίῳ Ἀριστείδου 24), ὅστις καὶ περὶ προτέρας ἀποφορᾶς τῶν συμμάχων ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων ποιεῖται λόγον [αὐτ. Πρβλ. Böckh Staatshaushaltung der Athener Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 469. Köhler Urkunden und Untersuchungen zur Geschichte des delisch-attischen Bundes (Abhandlungen der Berliner Akademie 1869) σ. 88 κ. ἑ.] Κατὰ δὲ τὸν Kirchhoff (Hermes Τόμ. XI, σ. 37) ὁ *Θουκυδίδης* (ἐνθ' ἄν.) ἐκθίτει τὰ τῆς συμμαχίας ἐκ τῶν προτέρων, οἷα διευορφώθησαν βραδύτερον καὶ ἔμειναν ἐν τοῖς κυρίοις ἀμετάβλητα ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης, ἔπειτα δὲ παρέχει τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἡγεμονίας. Ἐκ παρανοήσεως δὲ τοῦ *Θουκυδίδου* προέρχεται ἡ μαρτυρία τοῦ *Εφόρου* [παρὰ *Διοδώρου τῷ Σικελιώτῃ* XI, 47], ὅστις λέγει αὐτὸν τὸν Ἀριστείδην τάξαντα τοὺς φόρους εἰς [πεντακόσια] ἐξήκοντα τάλαντα. [Ὁ Beloch Zur Finanzgeschichte Athens ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XLIII (1888) σ. 104 κ. ἑ. ἀπαδέχεται τὴν σύγχρονον εἰς τὴν συμμαχίαν εἰσοδὸν ἀπάντων τῶν συμμάχων καὶ τὴν ἄμεσον τάξιν τῶν φόρων εἰς τετρακόσια ἐξήκοντα τάλαντα]. Ἐπὶ πεπλανημένης δὲ ἀντιλήψεως στηρίζεται καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ *Εφόρου* (ἐνθ' ἄν.) μνημονευόμενος διαμερισμὸς, καθ' οὗ ἀντιστρατεύεται ὁ Fränkel ἐν τῇ γ' ἐκδ. τῆς τοῦ Böckh Staatshaushaltung Τόμ. Β' σ. 89. [Πρβλ. Nöthe Der delische Bund, seine Einrichtung und Verfassung Magdeburg. 1888. E. Abbott The early history of the Delian league ἐν τῇ classical Review. Τόμ. IX, (1888) σ. 387 κ. ἑ. Pedrolis I tributí degli alleati di Atene ἐν τοῖς Studi di storia antica, pubblicati da Giulio J. Beloch. 1891. Fasc. I, σ. 101 κ. ἑ.]

δύναμις τῶν Ἑλλήνων· εἰς δὲ τοὺς Ἀθηναίους ἐδόθη τὸ ἄξιον λόγου δικαίωμα τῆς ἐκ τῶν τάξεων αὐτῶν ἐκλογῆς τῶν Ἑλληνοταμιῶν. Ἡ δ' ἐπέκτασις τῆς συμμαχίας δὲν προῆλθεν ἐκ μόνον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρχαιότεραι μεταξὺ τῶν παραλίων πόλεων σχέσεις ἀπέβησαν τελεσφόροι πρὸς προσέλικυσιν εἰς τὴν συμμαχίαν ἀπώτερον κειμένων καὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀποδυσπετουσῶν πόλεων. Τοιαύτας πρὸ πάντων παρέσχεν ἀγαθὰς ὑπηρεσίας ἡ Χίος, ἥτις ἐπὶ παραδείγματι περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης ἀνέλαβε διαπραγματεύσεις χάριν τῆς εἰς τὴν συμμαχίαν προσχωρήσεως τῆς ἐν Παμφυλίᾳ Φασήλιδος¹. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ὁμάδες μικροτέρων πόλεων διατηροῦσαι τὴν προτέραν αὐτῶν συνένωσιν καὶ κατὰ ταῦτα καταβάλλουσαι κοινούς φόρους καὶ ἔχουσαι ὁμοῦ δικαίωμα μιᾶς μόνης ψήφου². Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἐκράτησεν ἡ ἀρχὴ καθ' ἣν ἅπασαι αἱ πόλεις διετήρουν τὴν ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίαν οἷαν εἶχον πρότερον, καὶ ἔστελλον ἰδίον ἀντιπρόσωπον εἰς τὰς ἐν τακτῷ χρόνῳ ἐπαναλαμβανομένους συνόδους ἐνθα συνεκροτεῖτο κοινὸν συνέδριον τῶν συμμάχων, εἰς ὃ ἐναπέκειτο ἡ σύσκεψις περὶ πολέμου, δαπανῶν καὶ λοιπῶν κοινῶν ὑποθέσεων. Ἐδρα δὲ τοῦ συνεδρίου ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν ᾧ ἡθροίζοντο κατὰ τὸ ἔαρ ἐγγύθεν τε καὶ ἄποθεν οἱ συμπανηγυρισταὶ τῆς κοινῆς ἐορτῆς³. Ἀλλ' αἱ σύνοδοι τῶν ἀπεσταλμένων ἦσαν ἔνεκα τῆς ἐκτάσεως ἣν ἔλαβεν ἡ συμμαχία οὕτω πολυπληθεῖς, ἅμα δ' ἐν αὐταῖς τὰ συμφέροντα οὕτω ποικίλα καὶ αἱ γινῶμαι οὕτω διηρημέναι,

¹ Köhler (Hermes Τόμ. VII, σ. 163. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. B' 11.

² Köhler Urkunden [und Untersuchungen zur Geschichte] des delisch-attischen Bundes σ. 90. Ἡ δὲ παρὰ τῷ Θουκυδίῃ (III, 10) πολυψηφία ἐνδείκνυται τὴν συντήρησιν συνόδων εἰς ἃς συνήρχοντο αἱ σύμμαχοι.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. B' σ. 47. Περὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου καθ' ὃν συνήρχοντο αἱ σύμμαχοι ἴδε Köhler Urkunden [und Untersuchungen zur Geschichte] des delisch-attischen Bundes σ. 92. Διονύσιος ὁ περιηγητὴς (σ. 527) λέγει· ἵσταμένου γλυκεροῦ εἴαρος. Τὰ θεοφάνεια τοῦ Ἀπόλλωνος ἐτελοῦντο ἐν τῷ ἱερῷ μηνὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῷ δευτέρῳ μετὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ ἔαρος. Ἰδε Robert ἐν τῷ Hermes Τόμ. XXI, σ. 161. Nissen ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XLII σ. 43.

ὥστε ἦσαν ὅλως ἀκατάλληλοι πρὸς ὁμόφωνον δρᾶσιν. Πρὸς δὲ τοῦτοις ἀπ' ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἐπεκράτουν μεταξὺ τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων πόλεων πολλαὶ ζηλοτυπίαὶ καὶ διχόνοιαὶ ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν ἐν αὐταῖς οἰκούντων φύλων καὶ ἕνεκα τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων. Διὰ πάντα δὲ ταῦτα πολὺ δραστηριώτερον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τῶν Ἀθηνῶν καὶ πολὺ σημαντικώτερα ἢ ῥοπή αὐτῶν. Αἱ Ἀθηναὶ ὑπερτεροῦσαι ἅπαντας τοὺς συμμάχους κατὰ τε τὴν δύναμιν καὶ τὴν πολιτικὴν περίσκεψιν εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς συμμαχίας, ἐκάλουν τοὺς συμμάχους εἰς συνόδους, καθ' ἃς εἶχον τὴν προεδρίαν, συνέλεγον τοὺς φόρους, διώκουν τὸ ταμεῖον, ἐφρόντιζον περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων ἔσω τε καὶ ἔξω, διώριζον τοὺς στρατηγούς καὶ καθώριζον ἐν κεφαλαίῳ ἀπάσας τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὴν δὲ δύναμιν τῶν Ἀθηναίων ἐπηύξησαν ἄνευ ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς τοῦτο αὐτοὶ οἱ σύμμαχοι ἀχθεσθέντες τοὺς μόχθους τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὅτε εἶδον γενόμενον ἐκ ποδῶν τὴν ἄμεσον κίνδυνον καὶ ἀποκατασταθεῖσαν πάλιν τὴν ἀσφάλειαν τῶν θαλασσῶν. Διὸ ἀπέβη ὁσημέραι μείζων ὁ ἀριθμὸς τῶν πόλεων ὅσαι προέκρινον νάπαλλάσσωνται τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν διὰ παροχῆς χρημάτων¹ καὶ διατρίβωσιν ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἀνέσει περὶ τὸ ἐμπόριον, τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ἀλιείαν. Οὕτω δὲ συνέβη, ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ναυξήσωσιν ἀπὸ ἰδίων θαπανῶν ὁσημέραι μᾶλλον τὴν πολεμικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ δὲ Σπάρτη καὶ ἡ Πελοπόννησος οὐδαμῶς συμμετεῖχον τῆς τοιαύτης ἀνυψώσεως νέας ἐλληνικῆς δυνάμεως. Μόνον δ' ἔρριπτον βλέμματα φθόνου καὶ μίσους ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἐκείνας, αἵτινες μετὰ θαυμαστῆς ταχύτητος καὶ ἐπιτυχίας συνετέλουν τὸ μέγα ἔργον, τὴν νέαν συνένωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀνὰ τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ Αἰγαίου παραλίας ἐκείνας, αἵτινες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσικὴν αὐτῶν συγγένειαν ἦσαν κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων.

¹ Περὶ καταθέσεως διπλῶν ἀπολογισμῶν ἐν τε Δῆλῳ καὶ ἐν Ἀθήναις ἴδε [H o m o l l e Inventaires der temples deliens,] ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique Τόμ. [X] 1886 [σ. 470].

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐψηφίζοντο ἐν Δήλῳ αἱ ἄξιοι λόγου ἐκείναι διατάξεις ἴσταντο πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἰγαίου ἀντιμέτωποι ἀλλήλων αἱ δυνάμεις τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ πρῶτον καὶ κατεπεῖγον ἔργον τῆς νέας συμμαχίας ἦτο ἡ ἔξωσις τῶν Περσῶν ἀπὸ τῶν ὀχυρῶν χωρίων, ὅσα κατεῖχον ἀκόμῃ ἐν Εὐρώπῃ, καὶ ἡ διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἀπελευθέρωσις τῆς θαλάσσης. Τὸ Βυζάντιον, ἡ ὀχυρὰ κατακλῆις τῶν πρὸς βορρᾶν θαλασσίων ὁδῶν, ἐξηκολούθει νὰ εἴνε τὸ στρατήγιον τῶν ἐλληνικῶν πλοίων καὶ διαρκὲς σκοπὸς εἰς ὃν ἀπέβλεπον οἱ Πέρσαι. Πράγματι οὗτοι οὐδαμῶς εἶχον ἐγκαταλίπει τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῶν κτήσεις, συνετήρουν δὲ διαφόρους φρουράς περὶ τὸν Ἑλλήσποντον¹, καὶ θεώρουν ζήτημα τιμῆς δι' ἑαυτοὺς τὸ νὰ μὴ παραδώσωσι τὰ κατακτηθέντα παρὰ τοῦ Δαρείου. Διὰ ταῦτα δ' εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ φύλαξις τῶν ἐν Θράκῃ κτήσεων εἰς δύο τῶν γενναιοτάτων εἰς τὸν Ἑρξην γνωστῶν ἀνδρῶν, τὴν Μασκάμην ἐν Δορίσκῳ καὶ τὸν Βόγην ἐν Ἡϊόνι. Εὐρίσκοντο δὲ οὗτοι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Θρᾶκας, οἵτινες παρεῖχον εἰς αὐτοὺς σῆτον. Ἡδύναντο δὲ νὰ ἐλπίσωσι καὶ ἐπὶ τὴν βοήθειαν τῆς Μακεδονίας, ἐπειδὴ ἡ ἐπέκτασις τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων κατὰ θάλασσαν συμμαχίας ἐν τοῖς βορείοις ἐκείνοις παραλίοις καὶ ἡ προσχώρησις τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς εἰς τὴν περὶ τὴν Δῆλον συμμαχίαν δὲν ἠδύνατο νὰ φήσῃ ἀδιαφόρους τοὺς ἡγεμόνας τοῦ βορρᾶ. Διὸ οἱ Πέρσαι ἐφρόντιζον ἐπιμελῶς περὶ συντηρήσεως τῶν φιλίων σχέσεων πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ συμμάχους, καὶ δὲν ἔπαυον ἐλπίζοντες ἀκόμῃ, ὅτι, βελτιουμένων τῶν πραγμάτων, θὰ ἠδύναντο νὰ προχωρήσωσι καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους.

Καὶ ἄλλαι δ' εὐκαιρίαι ἐπελθοῦσαι ἔτρεψαν τὴν ἐνέργειαν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ βόρεια πελάγη. Καὶ ὁ ἐν ταῖς νήσοις ταῖς περι-οριζούσαις τὸ θρακικὸν πέλαγος πρὸς νότον, ἰδίως δ' ἐν Σκύρῳ,

¹ Ἡροδότου VII, 106 κ. ε. Grote [A history of Greece ἐκδ. 1870 Τόμ. V, σ. 151], Γερμ. μεταφράσεως [ἐκδ. 5'] Τόμ. Γ' [σ. 229 Γαλλ. μεταφρ. ὑπὸ Sadous Τόμ. VII, σ. 271].

εἶχον διατηρηθῇ πελασγικὰ φῦλα ἡθῶν βαρβάρων καθιστάνοντα διὰ τῆς πειρατείας ἐπισφαλῇ τὴν θάλασσαν καὶ παρενοχλοῦντα τὸ ἐμπόριον κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Θεσσαλίας. Καὶ οἱ μὲν ἐν Δελφοῖς ἀμφικτύονες εἶχον καταδικάσει τοὺς πειρατὰς εἰς ζημίαν ἐπὶ τῇ γενομένῃ παρ' αὐτῶν συλήσει Θεσσαλῶν ἐμπόρων, οἱ δὲ Σκύριοι ἠρνήθησαν νὰ δώσωσι δίκην, χλευάζοντες τὴν ἀδυναμίαν τῆς δελφικῆς ἀμφικτυονίας. Διὸ ἐζητήθη ἡ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀνάμιξις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐστάλη δ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Δελφῶν χρησμὸς, δι' οὗ παρεκελεύοντο οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὄσθα τοῦ Θησέως, ἅτιν' ἀνεπαύοντο ἐν τῇ μακρὰν κειμένῃ Σκύρῳ, καὶ μεταφέρωσιν οἴκοι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα λείψανα¹. Τοῦτο δὲ συμβάν μετὰ τὴν ἡδὴ ἐπελθούσαν ἐξασφάλισιν τῶν πλησιέστερον κειμένων χωρῶν τῆς συμμαχίας ὑπῆρξε πρόσθετος λόγος, ὅπως αἱ πρῶται τῶν μεγαλειτέρων ἐπιχειρήσεων τραπῶσι πρὸς τὸν βορρᾶν, ὃν διεγίνωσκον ὀρθῶς κρίνοντες ὡς τὸ σπουδαιότατον θεάτρον πολεμικῆς καὶ ἀποικιακῆς ἐνεργείας.

Ὁ δὲ προσήκων στρατηγὸς δὲν ἔλειπε. Τοιοῦτον εὖρον οἱ Ἀθηναῖοι Κίμωνα τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου, οὗ τὴν στρατηγικὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλοπατρίαν εἶχε συστήσει εἰς αὐτοὺς θερμότατα ὁ Ἀριστείδης². Τὴν πρώτην δυσμένειαν κατὰ τοῦ ἥρωος τοῦ Μαραθῶνος εἶχε διαδεχθῇ δικαία ἐκτίμησις τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ.

¹ Περὶ τοῦ χρόνου τοῦ χρησμοῦ ἴδε Arnold Schäfer De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus σ. 10. Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* (ἐν βίῳ Θησέως 36) Φαίδωνος ἄρχοντας [μαντευομένοις τοῖς Ἀθηναίοις ἀνεῖλεν ἡ Πυθία τὰ Θησέως ἀναλαβεῖν ὄσθα]. Ὁ δὲ Φαίδων ἦρξε τῷ 476 π. Χ. (Ὀλυμ. 76, 1). Ἄλλ' ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀσθῶν ἐγένετο ἐπὶ ἄρχοντος Ἀφειφίωνος τῷ 469 π. Χ. (Ὀλυμ. 77, 4). Ὡς αὐτὴ δὲ μακρὰ χρόνον οὐκ εἶναι τὸσφ' ἀλλοῦ ἀπὸ τοῦ καθ' ὅσον τὸ χρηστήριον εἴπετο πιστῶς εἰς τὰς πολιτικὰς προθέσεις τοῦ Κίμωνος. Διὰ ταῦτα δὲ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν παρὰ τῷ *Πλούταρχῳ* (ἐνθ' ἀν.) παραμόρφωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος, ὡς καὶ παρὰ τῷ *Σχολιαστῇ τοῦ Αἰσχίνου* II, 31 σ. 502 ἐκδ. Didot. "Ἦδη δὲ ὁ Bentley ἐφρόνει, ὅτι ὁ χρησμὸς τῆς Πυθίας, ἡ ἄλωση τῆς Σκύρου, ἡ νίκη τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀσθῶν τοῦ Θησέως συμπίπτουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔτος, τὸ τοῦ ἄρχοντος Ἀφειφίωνος.

² *Πλούταρχος* ἐν τῷ βίῳ Ἀριστείδου 25. Περὶ Κίμωνος ἴδε W. Vischer Kimon. Basel. 1847 [καὶ ἐν ταῖς τοῦ αὐτοῦ Kleine Schriften. Leipzig. 1887. Τόμ. σ. 1 κ. ἐ.].

διὰ ταῦτα δ' ἔχαιρον μεγάλως διαγινώσκοντες τὸν υἱὸν ἐκείνου ὡς τὸν ἄνδρα τὸν προωρισμένον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πόλεως νάνορθώσῃ τὴν δόξαν τοῦ ἀρχαίου γένους τῶν Φιλαιδῶν.

Υἱὸς πλουσίου ἡγεμόνος καὶ τῆς θυγατρὸς Θρακὸς βασιλέως, τῆς Ἡγησιπύλης, εἶχεν αὐξηθῇ ἀμερίμνως ἐν τρυφῇ, κατὰ τὸν τρόπον τῶν προγόνων αὐτοῦ διατρίβων περὶ ἵππικὰς ἀσκήσεις καὶ ζῶν εἰκῇ βίον ἄτακτον καὶ φιλήδονον. Ἐπειτα δὲ, κατακρημνισθεὶς σὺν τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς ἀπὸ τοῦ κολοφῶνος τῆς εὐτυχίας, ἐδιδάχθη ὑπὸ πείρας πικρᾶς ὄλῃν τὴν χαλεπότητα τοῦ βίου. Εὐρισκόμενος δ' ἐν ἀπορίᾳ καὶ μὴ δυνάμενος νάποτίσῃ τὴν χρηματικὴν ζημίαν, εἰς ἣν εἶχε καταδικασθῇ ὁ πατήρ, ὑπέστη ἀναγκαίως πᾶσαν τὴν αὐστηρότητα τῶν περὶ χρεῶν ἀττικῶν νόμων, στερηθεὶς πάντων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, πιθανῶς δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἅτε ὧν αὐτὸς ὑπέγγυος ἐπὶ τῷ χρεεῖ. Ἐξ ἧς καθ' ἡσυχίαν ἐν τελείᾳ ἀπραγμοσύνῃ μετὰ τῆς ἀπὸ τοῦ πρώτου γάμου τοῦ πατρὸς ἀδελφῆς Ἑλπινίκης ὡς γαμετῆς, καθ' ἃ λέγεται, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἀπῆδε μὲν πρὸς τὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων, ἐν δὲ τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ ἐξηγεῖται ἐκ τούτου, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐσχάτης ἐνδεείας ἡ Ἑλπινίκη δὲν εἶχεν εὐκαιρίαν γάμου προσήκοντος εἰς τὸ γένος αὐτῆς¹.

Ἄλλ' αἰφνης παράδοξος συγχυρία μετέβαλε τὰ τοῦ βίου τῶν ἀδελφῶν. Ἀθηναῖος ἀνὴρ τῶν πλουσιωτάτων, ὁ Καλλίας, κατελήφθη ὑπὸ σφοδροῦ ἔρωτος πρὸς τὴν Ἑλπινίκην. Λαβὼν δ' αὐτὴν σύζυγον ἐπλήρωσε τὰ πεντήκοντα τάλαντα, καὶ οὐ μόνον ἡλευθέρωσε τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου ἀπὸ τῆς ἀπορίας καὶ τῆς αἰσχύνης, ἀλλὰ καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν οὕτως εἰς τὴν πολιτείαν, εἰς ἣς τὴν ὑπηρεσίαν ἀφωσιώθη ἔκτοτε μετὰ προθυμίας².

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 4. Κορνηλίου Νέπωτος Cimon 1. Περὶ κατασκευαστικῆς τῶν δύο ἀδελφῶν ὑπὸ τῆς ἀθηναϊκῆς κομιθείας ἴδε Σχόλια Ἀριστοφάνους σ. 515 ἐκδ. Dindorf.

² Κορνηλίου Νέπωτος Cimon 1. Δίωνος Χρυσσοστόμου LXXIX, 6. Meier De bonis damnatorum σ. 5, 16.

Τὰ πικρὰ διδάγματα τοῦ βίου εἶχον ὠριμάσει αὐτὸν καὶ ἐξευγενίσει. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπεδείκνυε προσωπικὴν ἐμπάθειαν ἢ ἀγενῆ πόθον ἐκδικήσεως· καὶ ἀπὸ τῶν ἐμμόνων δὲ παραδόσεων τοῦ οἴκου αὐτοῦ, ὅς τις ἐπῆρετο ἐπὶ ταῖς ἵπποτροφίαις, κατώρθωσε νάπαλλαγῇ. Καὶ δὴ προσεχώρησεν ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὸ ναυτικὸν πρόγραμμα τοῦ Θεμιστοκλέους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἀμφέρεπον ἔτι οἱ πολῖται, καὶ οἱ οἴκοι τῶν εὐπατριδῶν ἐφαινοντο ἄκαμπτοι, εἶδον οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Κίμωνα ἀνιόντα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀναθέτοντα εἰς τὴν πολιοῦχον θεὰν χαλινὸν ἵππου, ἔπειτα δὲ καταβαίνοντα μετὰ τῆς ἀσπίδος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, ὅπως μαρτυρήσῃ καὶ αὐτὸς, ὅτι κατενόει τὰς περιστάσεις καὶ διεγίνωσκεν, ὅτι ἡ δύναμις καὶ τὸ μέλλον τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐνέκειτο εἰς τοὺς ἵππους, ἀλλ' εἰς τὰς νῆας. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐδοκιμάζετο ἐπὶ τοῦ στόλου παρὰ τῷ Ἀριστείδῃ, ἐνδείκνυν ἑμφύτους ἀρετὰς στρατηγοῦ· συνετέλεσε δὲ τὰ μέγιστα εἰς τὴν εὐχερῇ καὶ ἐπιτυχῇ συντέλεσιν τῆς μεταστάσεως τῆς ἡγεμονίας εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ δ' εἰς αὐτὸν ἀνάθεσις τῶν πρώτων μεγάλων ἐστρατειῶν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων ἦτο κατὰ ταῦτα δικαία ἀναγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ.

Ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου ἐφαίνετο αὐτόχρομα προωρισμένος εἶπερ τις καὶ ἄλλος νὰ διακριθῇ ἐν ἐκείνῳ τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου, ἥτοι νὰ διεξαγάγῃ πόλεμον πρὸς τοὺς Πέρσας καὶ τᾶγρια θρακικὰ φύλα κατὰ τὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ περὶ τὰς νήσους. Τώρα δὲ προέκειτο νάνοιχθῇ εἰς τὴν ἀρτιπαγῇ ναυτικῇ δυνάμει ἢ πρὸς τὸν Πόντον θαλασσία ὁδὸς καὶ νὰ προστεθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αἱ πόλεις αἱ δεσπόζουσαι τῶν βορείων τῆς νησοσπάρτου θαλάσσης. Διὰ ταῦτα ἐπολιορκήθη καὶ κατελήφθη ἐν τοῖς πρώτοις τὸ Βυζάντιον, ἐν ᾧ εἶχεν ἐμφωλεύσει καὶ πάλιν ὁ Πανσανίας καὶ ἐφέρετο λίαν ὑπόπτως¹. Ἐπειτα δ' ἔπλευσαν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἐν ᾧ διετηροῦντο ἀκόμῃ ἐπιμόνως οἱ Πέρσαι, ὅπως

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 6· οἱ σύμμαχοι μετὰ τοῦ Κίμωνος ἔξεπολιορκήσαν [αὐτόν].

κρατῶσιν ἐλευθέραν τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην διάβασιν. Διὰ τοῦτο δ' εἶχον καταστήσει τοὺς γενναιοτάτους τῶν στρατηγῶν αὐτῶν ὡς ὑπάρχους ἐν ταῖς παραλίαις πόλεσι καὶ προεκάλεσαν τὰ θρακικὰ φύλα νὰ παράσχωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπικουρίαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν περιεφρόνησαν τὸν μικρὸν στόλον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εἶδον μετὰ φρίκης, ὅτι οὗτος ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κίμωνος ἔβαινε πρὸς τὰ πρόσω μετὰ μεγίστης δραστηριότητος ἐπὶ τῇ βάσει καλῶς ἐσκευμένου σχεδίου. Μετ' οὐ πολὺ δὲ εἶδον ἀποκεκομμένην τὴν γραμμὴν τῆς ὑποχωρήσεως καὶ πάντα τᾶξια λόγου χωρία προσβαλλόμενα, καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπανταχοῦ¹. Μόνον δὲ τὸν Δορίσκον, τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἑβρου, τῆς σημερινῆς Μαρίτσας, κειμένην παραθαλασσίαν πόλιν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἔνεκα τοῦ ἡρωικοῦ θάρρους τοῦ ὑπάρχου τῶν Περσῶν Μασκάμου, ὃν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐτίμα ὡς τὸν ἀνδρειότατον τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρείων².

Τέλος δ' ὁ ἀγὼν μετετέθη περὶ τὴν Ἡϊόνα. τὴν κραταιοτάτην καὶ ἰδιαζόντως ὀχυρὰν πόλιν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος. Ὁ Κίμων, ἔχων τελείαν συνείδησιν τῆς δυσχερείας τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἶχεν ἔλθει εἰς σχέσεις πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἐν ἣ ἐκινεῖτο καὶ πάλιν ἐλευθέρως ἡ ἐθνικὴ φατρία· ὑποστηριχθεὶς δ' ὑπὸ τῆς Φαρσάλου δι' ἀποστολῆς χρημάτων καὶ στρατιωτῶν κατώρθωσε νὰ πολιορκήσῃ τὴν Ἡϊόνα. Ἀλλ' οἱ Πέρσαι ἀρχηγὸν ἔχοντες τὸν Βόγην ὑπερημύνοντο γενναιοτάτα τῶν τειχῶν. Διὸ ἠναγκάσθη ὁ Κίμων νὰ ποστῇ τῆς ἐφόδου καὶ ἀναμείνῃ μέχρις ἐκλείπωσι τὰ ἐπιτήδεια τῆς ὀχυρᾶς πόλεως, ἐν ἣ συνωστίζετο μέγα πλῆθος. Συγχρόνως δὲ περιώρισε διὰ προχωμάτων τὸν Στρυμόνα κατὰ τὸν πρὸς τὰς ἐκβολὰς ῥοὴν οὕτως, ὥστε τὰ ὕδατα ἀνέβησαν πρὸς τὰ τεῖχη καὶ αἱ ὡμαὶ αὐτῶν πλίνθοι ἀπεβράχυσαν. Ὅτε δὲ ὁ Βόγης εἶδε

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 14. Schäfer De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus] σ. 10. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (ἐνθ' ἀν.) ἡ κάθοδος αὕτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤρξατο τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀποστασίαν τῆς Θάσου.

² Ἡροδότου VII, 106.

καταρρέοντα τὰ τεῖχη, κατέσπειρεν εἰς τὸν ποταμὸν τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ, καὶ σφάξας τὰ τέκνα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰς παλλακὰς καὶ τοὺς οἰκέτας, ἐνέβαλε τέλος καὶ ἑαυτὸν εἰς τὸ πῦρ. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι παρέλαβον μόνον ἄμορφον σωρὸν ἐρειπίων. Συνέβη δ' ἡ ἄλωσις τῆς Ἡϊόνης τῷ 470—469 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 3 ἢ 4)¹.

Διὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης προσετέθη εἰς τὴν συμμαχίαν νέα περιοχὴ παραλίων χωρῶν περιλαμβάνουσα πλείστας ὄσας παραθαλασσίας θρακικὰς πόλεις, οἷον τὴν Ἀκανθον, τὴν Ὀλυνθον, τὰ Στάγειρα, ἴσως δὲ καὶ τὴν Ποτίδαιαν. Ἐστάλησαν δὲ ἄποικοι εἰς τὴν Ἡϊόνα². Τὰ δὲ λάφυρα τῆς θρακικῆς ἐκστρατείας διενεμήθησαν ἐν Χίῳ, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκέρδησαν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῶν λύτρων ὅσα ἐπλήρωσαν οἱ ἐπιφανεῖς τῶν Περσῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων συγγενῶν³.

Εὐκολώτερον δὲ ὑπῆρξε τὸ ἔργον τῆς τιμωρίας τῶν Σκυρίων, ὅπερ ἐπεχειρήθη ἀμέσως μετὰ τὴν πρὸς τὸν Στρυμόνα ἐκστρατείαν⁴. Τοῦ ἔργου δὲ τούτου ἐπελήφθη ὁ Κίμων μετ' ἰδιαζούσης προθυμίας, ἐπειδὴ εἴπερ τι καὶ ἄλλο συνῆδε πρὸς τὰς διαθέσεις αὐτοῦ ἢ ἐν τοῖς παραλίοις ἐκείνης ἀντιπροσωπεῖα τῶν πανελληνίων συμφερόντων καὶ ἡ ἀνάδειξις τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἐν τῷ ἐλληνικῷ πελάγει. Συγχρόνως δ' ἐπέδειξε μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς συμμάχους, ἀποκαθιστάνων ἀσφαλῆ τὰ παράλια αὐτῶν, παρέσχε δ' εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀξίαν λόγου ἐπέκτασιν τῆς

¹ Ἡροδότου VII, 107. Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 7. Αἰσχίνου Κατὰ Κτησιφώντος 183. Πανσανίου VIII, 8, 9. Περὶ ὑπαιγιμοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν Βόγην ἴδε B. Schmidt ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXVI [1881] σ. 1 κ. ἑ.

² Περὶ συμπάσης τῆς θρακικῆς ταύτης ἐκστρατείας ἴδε Kirchhoff ἐν τῷ Hermes Τόμ. XI, σ. 17 κ. ἑ. Περὶ δὲ ἀττικῶν Ἑρμῶν φερόντων ἐγκεκολλημένα διόστιχα εἰς τὰς ἐν Θράκῃ ἐκστρατείας ἀναφερόμενα καὶ πεποιημένα ὑπὸ τοῦ Ἰωνος ἴδε Kirchhoff ἐν τῷ Hermes Τόμ. V, σ. 56.

³ Τὰ λάφυρα διενεμήθησαν ἐν Χίῳ κατὰ τὸν Ἰωνα (παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Κίμωνος 9).

⁴ Θουκυδίδου I, 98. Kirchhoff ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1873 σ. 13.

δυνάμεως αὐτῶν. Καὶ δὴ ἡ νῆσος ἔγεινε χώρα ἀττική, καὶ Ἀθηναῖοι πολῖται κατῳκίσθησαν ἐπὶ τῶν γαιῶν ἐφ' ὧν διῆγον τὸν ληστρικὸν αὐτῶν βίον οἱ Δόλοπες. Τέλος δὲ τὸ πολεμικὸν ἐκεῖνο κατὸ ῥθωμα τοῦ Κίμωνος καθηγιόσθη διὰ τῆς ἐπ' αἰσίοις ἀνευρέσεως τοῦ τάφου τοῦ Θησέως, οὗ ἡ θέσις ἀπεκρύπτετο ὑπὸ τῶν Σκυρίων, ἅτε, καθ' ἃ δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ἐγκλείουσα λείψανα ἥρωος ἔχοντα τὴν ιδιότητα τοῦ προστατεύειν τὴν νῆσον. Τὰ δὲ δοτὰ τοῦ Θησέως ἀπεκομίσθησαν πανηγυρικῶς εἰς Ἀθήνας ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Ἀψεφίωνος¹. Ἡ δὲ ὅλη ἐντολή, ἣν διεξήγαγεν ὁ Κίμων μετ' ἀρίστης ἐπιτυχίας, ὑπῆρξεν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν οὕτως ἀρεστὴ εἰς αὐτὸν, ὥστε προχείρως ἐπέρχεται εἰς τὸν νοῦν ἡ εἰκασία, ὅτι αἱ δύο ἀφορμαὶ αἱ ἐπελθούσαι ἐν ὥρᾳ ἐπικαιροτάτῃ, ἥτοι ὁ χρησμός τῆς Πυθίας καὶ ἡ καταγγελία τῶν Θεσσαλῶν ἐναντίον τῶν Σκυρίων, προεκλήθησαν ὑπὸ κοινῆς συνεννοήσεως ἐκ τῶν προτέρων. Ἄν δ' οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνον δραστήριος στρατηγός, ἀλλὰ καὶ πολιτευτὴς συνετὸς καὶ προορατικὸς, ἐπωφελούμενος δεξιῶς τὰς εὐρείας ἀνὰ τὸ Ἑλληνικὸν σχέσεις αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι, δι' ὧν ἡ περὶ τὴν Δῆλον συμμαχία ἀνεδείχθη δύναμις ἱκανὴ ἤδη ἐν τῷ τότε χρόνῳ νὰ ἐνώσῃ τὰς ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον διεσπαρμένους πολλὰς πόλεις καὶ νὰ κυριαρχήσῃ αὐτοῦ. Ὅλη ἡ δύναμις καὶ ἡ πλήθουσα ἀκμὴ τῆς ἰωνικῆς φυλῆς εἶχε τὸ πρῶτον τότε συνενωθῇ ὑπὸ ἡγεσίαν δραστηρίαν πρὸς ἐπιτέλεσιν σκοπῶν μεγάλων καὶ σαφῶς διαγεγραμμένων. Τίς ἡδύνατο νᾶντιστῇ εἰς στόλον συνεννοῦντα τοὺς ἀρίστους τοῦ κόσμου ναυτίλους;

Ἐφ' ἱκανὰ δ' ἔτη ἐξηκολούθησαν ὄντα τὰ πράγματα εὐνοϊκά, ἐφ' ὅσον διήρκει ὁ κοινὸς κίνδυνος· καὶ παρὰ μὲν τοῖς συμμαχοῖς ἐπεκράτει εὐνοία καὶ ἐμπιστοσύνη, παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπιείκεια καὶ σύνεσις. Ἀλλ' οὐχ ἥττον κατεφάνησαν λίαν ἐνωρὶς καὶ τὰ ἐπισφαλῆ τῆς συμμαχίας. Ἐνέκειτο δὲ ἡ ἀδυναμία αὐτῆς εἰς τὴν

¹ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θησέως 26, 3 κ. ε. Κίμωνος 8, 6 κ. ε.],

ἀστάθειαν τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἰώνων. Ἦτο αἰσθητὴ ἡ ἀπέχθεια τῶν νησιωτῶν πρὸς τὸ ὑπείκειν εἰς καθεστηκυῖαν τάξιν· ἡ δ' ἔμφυτος αὕτη ἀπέχθεια ηὔξήθη, ὥς εἰκὸς, μεγάλως, ὅτε παρετήρησαν ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῶν διαφόρων συμμάχων δὲν ἐτηρεῖτο καθ' ὃν τρόπον εἶχον φαντασθῆ. Αἱ Ἀθῆναι ἀναγκαίως ἐφρόντιζον μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος περὶ τῆς τηρήσεως τῶν καθηκόντων τῶν συμμάχων. Ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα τὰ ἐκ τῆς συμμαχίας ὀφέλη ἀπεκόμιζον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ διὰ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἐκυρίευσαν νήσους καὶ παραλίας, ἐκινήθη ἡ ὀργὴ καὶ ἡ δυσπιστία τῶν συμμάχων, συνορώντων, ὅτι ὑπεβιάζοντο εἰς ὄργανα τῆς αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων¹.

Διὸ πρὶν ἢ διαρρεῦσασι τὰ πρῶτα δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας ἐδῆσεν ἤδη νὰ γείνη χρήσις τοῦ στόλου πρὸς ἐπαναφορὰν ἀφισταμένων συμμαχίδων πόλεων εἰς τὸ καθῆκον ἢ πρὸς τὴν διὰ βίας ὑπαγωγὴν εἰς τὴν συμμαχίαν ἄλλων πόλεων αἵτινες ἐπέμενον μὴ προσχωροῦσαι εἰς αὐτήν, καίπερ κείμεναι ἐν τῇ κατὰ θάλασσαν ἀρχῇ τῶν Ἀθηναίων. Τοῦτο φαίνεται ὅτι συνέβη εἰς τὴν κατὰ τὴν νότιον ἄκραν τῆς Εὐβοίας κειμένην Κάρυστον, ἣτις καὶ ἄνευ ὑποστηρίξεως τῶν λοιπῶν πόλεων τῆς νήσου ἀντέταξεν ἀντίστασιν σθεναράν, ἔπειτα δὲ συνθηκολογήσασα προσεχώρησεν εἰς τὴν συμμαχίαν. Τὸ πρῶτον δὲ παράδειγμ' ἀποστασίας ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν ἔδωκεν ἡ ἰσχυρὰ Νάξος, ἥς ἡ ἀντίστασις κατεβλήθη μόνον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν².

Μετὰ κρυφίας δὲ χαρᾶς ἔβλεπον ἐξ ἐνὸς μὲν οἱ Πέρσαι, ἐξ ἐτέρου δὲ οἱ Σπαρτιᾶται τὰς δυνάμεις τῆς νέας συμμαχίας ἀπο-

¹ [Θουκυδίδου I, 99· αἰτίαι δὲ ἄλλαι τε ἦσαν τῶν ἀποστάσεων καὶ μέγισται αἱ τῶν φόρων καὶ νεῶν ἔκδοις καὶ λιποστράτιον εἶτω ἐγένετο· οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ἀκριβῶς ἔπρασσον καὶ λυπηροὶ ἦσαν οὐκ εὐωθόσιν οὐδὲ βουλομένοις ταλαιπωρεῖν προσάγοντες τὰς ἀνάγκας. Ἦσαν δὲ πῶς καὶ ἄλλως οἱ Ἀθηναῖοι οὐκέτι ὁμοίως ἐν ἡδονῇ ἄρχοντες, καὶ οὔτε ξυνεστράτευον ἀπὸ τοῦ ἴσου.

² Θουκυδίδου I, 98. Ἡροδότου IX, 105.

τριβομένας δι' ἐμφυλίων ἀγώνων. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἄμεσον ἐπακόλουθον τῶν ἀγώνων τούτων ἦτο οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ νέα ἐπαύξεισις τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὴ τότε πρῶτον διεγράφη πόλις συμμαχίς ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἀνεξαρτήτων νησιωτικῶν πολιτειῶν, καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ ἀνεγνώρισαν, ὅτι οἱ Νάξιοι ἔνεκα τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τῆς καθεστῶσης συμμαχίας εἶχον ἀποβάλλει τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ἀντὶ δὲ συμμετόχων τῆς συμμαχίας ὑπεβιάσθησαν εἰς ὑπηκόους αὐτῆς, καὶ ὡς τοιοῦτοι ὑπεβλήθησαν εἰς βαρύτερον φόρον καὶ αὐστηροτέραν ἐπιτήρησιν παρὰ τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν¹. Οὕτω δ' αἱ Ἀθηναὶ ἀπέκτησαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πελάγους τῶν Κυκλάδων θέσιν κραταιοτέραν, καὶ συνεκράτουν τὴν συμμαχίαν διὰ τῆς πτοήσεως καὶ τοῦ φόβου.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ στόλος ὥρμει πρὸς τῆς Νάξου πλοῖόν τι περιέπλεε τὸ περὶ αὐτὴν πέλαγος. Ἦτο δὲ φανερόν, ὅτι, παλαιὸν πρὸς τὸν πνέοντα σφοδρὸν βόρειον ἄνεμον, ἀπεμακρύνετο μετὰ προσοχῆς ἀπὸ τῶν ἀττικῶν πλοίων καὶ ἀπέφευγε τὸν λιμένα. Τὸ πλοῖον δ' ἐκεῖνο ἔφερε τὸν νικητὴν τῆς Σαλαμῖνος, ὅστις, προγραφείς ὡς προδότης τῆς πατρίδος καὶ διωκόμενος κοινῇ ὑπὸ τε τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἔφευγε πρὸς τὴν Περσίαν.

Κατὰ τὸ ἔτος τὸ ἐπόμενον εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ἀπόλλυνται τὰ ἔχνη τῆς δημοσίας δράσεως τοῦ Θεμιστοκλέους. Εἶχε δίκαιον παραβάλλων ἑαυτὸν πρὸς πλάτανον, ὅς ἦν ἔτρεχον οἱ Ἀθηναῖοι χειμαζόμενοι καὶ κινδυνεύοντες, ἀλλ' ἦν εὐδίας περὶ αὐτοὺς γενομένης ἔτιλλον καὶ ἀπέκοπτον². Ἀλλ' ὁ κυρίως πταίων

¹ Θουκυδίδου I, 98. *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Κίμωνος 14. Ἀθηναῖοι γεννηθέντες ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἐλάμβανον ὀνόματα ἀναμνηστικὰ τῶν νικῶν τοῦ Κίμωνος, καλούμενοι Καραστόνικοι, Νάξιαῖοι, κτλ. "Idem [Kirchhoff Eine attische Todtenliste] ἐν τῷ Hermes Τόμ. XVII [1882] σ. 627. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. IV ἀρ. 446 α.

² [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 17, 4].

ἦτο αὐτὸς ἐκεῖνος. Εἶχεν ἐκ φύσεως χαρακτῆρα τοιοῦτον, ὥστε ὅτε μὲν ἦτο ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖος, ὅτε δὲ ἄχρηστος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀφόρητος, ἔχων θαυμασίαν εὐφυίαν περὶ τὸ σῶζειν τὴν πατρίδα ἐν δεινοῖς κινδύνοις, ἀλλ' ὅλως ἀδέξιος περὶ τὸ διοικεῖν τὰ τῆς πόλεως μετὰ τὴν σωτηρίαν, ἡσύχως ἐχόντων τῶν πραγμάτων. Πρὸς τοῦτο ἐσπερεῖτο τῆς ἐννοίας τῆς ἐννόμου τάξεως, τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων δικαιωμάτων, τῆς ὑποχωρήσεως πρὸς γνώμας ἀντιθέτους καὶ τῆς ἀγνότητος τοῦ χαρακτῆρος ἐκείνης ἣτις μόνῃ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ κοινὴν καὶ παραμόνιμον ἐμπιστοσύνην.

Ἡ ἥττα τῶν Περσῶν εἶχε προκαλέσει ταραχὴν πυρετώδη καθ' ἅπαντα τὸν νησιωτικὸν κόσμον. Ἄπαντες ἐκαραδόκουν αἰφνιδίαν καὶ καθολικὴν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων. Ἐπειδὴ δ' ἐν ἀπάσαις ταῖς παραθαλασσίαις πόλεσιν ἀντετάσσετο πρὸς τοὺς μηδίσαντας ἔθνη φατρία, πάντες ἐκεῖνοι ὅσοι εἶχον ἐξωσθῇ ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου φατρίας ἔνεκα τῶν ἐλληνικῶν αὐτῶν αἰσθημάτων ἤλπιζον, ὅτι θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐπιστρέψωσι πάραυτα εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀνὴρ πανίσχυρος καὶ ὑπεύθυνος ἐπὶ πᾶσι τοῖς τελευτούμενοις καὶ τοῖς μὴ τελούμενοις. Κατ' αὐτοῦ δ' ἀπηγγέλλοντο πᾶσαι αἱ καταγγελίαι περὶ προσωποληψίας, δεκασμοῦ καὶ πασῶν τῶν ἀδικιῶν ὅσαι ἐλέγοντο γενόμεναι κατὰ τὴν πρώτην ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐμφάνισιν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου.

Πάντων δὲ τῶν ὑπολαμβανόντων ἑαυτοὺς ἀδικηθέντας παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ τραχύτατος ἦτο Τιμοκρέων ὁ Ῥόδιος. Ἦτο γνωστὸς ἀθλητῆς καὶ ποιητής· ἄτε δὲ ὢν ὁμόφρων καὶ ξένος τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν ἐλπίσει τὴν δι' αὐτοῦ ἀάθοδον εἰς τὴν πατρίδα. Ἀλλὰ, μὴ τελεσθείσης τῆς εἰς Ῥόδον στρατείας, δὲν ἔπαυσε σωρεύων κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους χλευασμοὺς καὶ ὀνειδισμούς. Ἐχλεύαζε τὸ πενιχρὸν συμπόσιον, ὅπερ ὁ γλισχρευόμενος στρατηγὸς παρέθηκεν εἰς τοὺς ξένους ἐν τῷ ἰσθμῷ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευασθεῖσαν ἐπινίκιον ἐορτήν· μετὰ δὲ τὴν ἀναδιοργάνωσιν

καὶ διάταξιν τῶν κατὰ τὴν νέαν συμμαχίαν ἀντιπαρέθετε πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφόρους στρατηγούς καὶ πολιτευτὰς τοὺς μετ' ἀλλήλους ἐμφανισθέντας ἐν τῷ νησιωτικῷ κόσμῳ διὰ τῶν ἐξῆς στίχων.

Ἄλλ' εἰ τύγε Πανσανίαν ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις
ἢ τύγε Λευτυχίδαν, ἐγὼ δ' Ἀριστείδαν ἐπαινέω
ἄνδρ' ἱερῶν ἀπ' Ἀθανᾶν
ἐλθεῖν ἓνα λῶστον ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ' ἤχθαρε Λατῶ
ψεύσαν, ἄδικον, προδόταν, ὅς Τιμοκρέοντα
ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι σκυδαλικοῖσι πεισθεὶς οὐ κατὰγεν
ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
τρι' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέων εἰς Ὀλεθρον
τοὺς μὲν κατάγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
ἀργυρίων ὑπόπλεως.
Ἴσθμοι δὲ πανδόκευε γλοιῶς ψυχρὰ κρέα παρέχων.
οἱ δ' ἥσθιον κηϋχοντο μὴ ὤραν Θεμιστοκλέους γενέσθαι¹.

Τὴν ἀλήθειαν τῶν τοιούτων χλευαστικῶν στίχων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν. Δὲν γινώσκουμεν τί ὑπεσχέθη εἰς τὸν ἐξόριστον ὁ Θεμιστοκλῆς ἴσως ὑπερτιμῶν τὴν ἰδίαν δύναμιν, ἀλλὰ δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ συμμαχικὸς στόλος ὤρμει πρὸ τῆς Ἀνδρου, οὐδὲ ταύτην τὴν νῆσον δυνάμενος νὰ ὑποτάξῃ², πάντα τᾶλλα πολεμικὰ σχέδια, οἷον ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἐπέμβασις ἐν Ἰαλύσῳ, ἀπεκρούσθησαν ὡς παράτολμα· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεμιστοκλῆς παραβάτης τῆς πρὸς τὸν Τιμοκρέοντα δοθείσης ὑποσχέσεως. Οὐδὲ πρέπει νὰ διαλάβῃ ἡμᾶς, ὅτι καὶ τότε καὶ κατόπιν, ὅτε κατέστη εἰς ἔθος τὸ διὰ ζωηρῶν χρωμάτων ἐπὶ τὸ γραφικώτερον παριστάνειν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων πολιτικῶν

¹ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 24. Ἀθηναίου X, σ. 415. Kirchhoff ἐν τῷ Hermes Τόμ. XI, σ. 38.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 402 κ. ε.

ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν, πολλὰ δυσμενῶς ἐλέχθησαν τὰ ὑπερβολικά ἢ καὶ αὐτόχρημα ψευδῆ περὶ τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε βέβαιον, ὅτι ἦτο ὅλως ἀντίθετος οἰωνόηποτε συμβιβασμῶν καὶ ὑποχωρήσεων καὶ ὅτι εἶχεν ἀπεχθῶς πρὸς τὸν προφυλακτικὸν τρόπον καὶ τὴν πραεῖαν καὶ διαλλακτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἀριστείδου. Ἦθελε νὰ ἰδῇ ἰδρυομένην ἀμελλητί τὴν κατὰ θάλασσαν παντοδυναμίαν τῶν Ἀθηναίων, πρὸς δὲ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐθεώρει ἐπιτρεπόμενον πάντα τρόπον. Ἐλέγετο μάλιστα περὶ αὐτοῦ κατὰ παράδοσιν καὶ ὅτι εἶχε διανοηθῇ σχέδιον πυρπολήσεως τοῦ στόλου τῶν Πελοποννησίων καθ' ὃν χρόνον ὥρμει ἐν τῷ παγασητικῷ κόλπῳ¹. Πράγματι δ' ἐπεθύμει πιθανῶς νὰ μὴ ὑπάρχη ἄλλη ναυτικὴ δύναμις πλὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης· εἰς αὐτὴν δὲ καὶ μόνην ἔπρεπε νὰ ὑπείκη ἡ θάλασσα κατὰ τὰς διαθέσεις αὐτοῦ.

Καὶ κατὰ γῆν δὲ δὲν ἤθελε νάνεχθῇ τύπους συμμαχίας περιριστικούς. Διὸ, ὅτε οἱ Σπαρτιῆται, ἀναφερόμενοι εἰς τὰ ψηφισθέντα ἐν τῷ ἰσθμῷ, προέτειναν τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ ἀρχαίου ἐν Δελφοῖς ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου καὶ δὴ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰποβληθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ πάντες οἱ μὴ συμμετασχόντες τῶν περσικῶν πολέμων, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀντέδρασε πάσῃ δυνάμει κατὰ τῆς προτάσεως ταύτης². Καὶ βεβαίως εἶχε δίκαιον οὕτω πράττων, διότι, ἂν τὸ Ἄργος καὶ τὰ φύλα τῆς συνεχοῦς καὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος ἤθελον ἀποβάλλει πᾶν δικαίωμα ψήφου, ἔμελλεν ἡ Σπάρτη, καθ' ἃ προετίθετο, νὰ ἔχη μετὰ τῶν Πελοποννησίων

¹ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 22. ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 20. *Κικέρωνος* De officiis III, 41. Ἀπολύτως ἀπορρίπτουσι τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐμπρήσεως τοῦ στόλου πλὴν ἄλλων ὁ Niebuhr [Vorträge] über alte Geschichte Τόμ. Α' σ. 425 καὶ ὁ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1870 Τόμ. Ε' σ. 56 σημ. 2. Γερμ. μεταφρ. ἐκδ. 5' Τόμ. Γ' σ. 158 ἐν σημ. Γαλλ. μεταφρ. ὑπὸ Sadous Τόμ. VII σ. 157 σημ. 1]. Πρὸς τὴν ἀπόρριψιν ἀντιστρατεύεται ὁ W. Vischer Kimon σ. 47. [Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 19 σημ. 1]. Ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰποδεχθῇ τὴν διήγησιν μόνον ὡς φήμην διαδεδομένην ἐν ἀρχαίοις χρόνοις.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 20.

αὐτῆς συμμάχων ἀναγκαίως ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰς πλείστας ψήφους καὶ τὴν νικῶσαν γνώμην. Διὰ τοῦτο προετίμα ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑφιστάμενον τὸ ἀρχαῖον ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἔστω καὶ ἀφανῶς μᾶλλον ἢ ἀναδιοργανούμενον νὰ παρακωλύσῃ καὶ περιστείλῃ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀθηναίων.

Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς πολιτείας τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπῆρξεν ἡ ἔναρξις ἀδιαλείπτου ἐνεργείας τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς ὑπονόμευσιν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Κατάρθωσαν δ' ἄνευ κόπου νὰ κλονήσωσι τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ὃν ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ ἐχθαίροντες· διηυκολύνθη δὲ μεγάλως ἡ πρόθεσις αὐτῶν ἔνεκα τῆς διαφερούσης τιμῆς ἥς εἴπερ ποτὲ ἤξιούτο παρὰ τῶν συμπολιτῶν ὁ ἀρχαῖος ἀντίπαλος τοῦ Θεμιστοκλέους. Καὶ ὅτ' ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Ἀριστείδης εἶχε διατρανώσει τὴν πρὸς τὸν δῆμον φιλίαν διὰ τοῦ περὶ μεταρρυθμίσεως νόμου ἐτάσσετο μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ φατρία τῶν προοδευτικῶν, ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι αὐτοῦ ἐταῖροι ἐθεώρουν ἄξιον πλείστου λόγου, ὅτι ὁ ἀνὴρ οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἤξιούτο μεγίστης πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἐν Σπάρτῃ συγχρόνως ἐτιμᾶτο. Ἐν τῷ συνόλῳ δὲ οἱ πολῖται, ἐπέχοντες συνετῶς, ὥκνουν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπειδὴ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πρόωρον ῥῆξιν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πόλεμον συμμαχικόν. Ἡσθάνοντο πόσῃ σημασίαν ἔχει καὶ διὰ τὰς πόλεις ἡ περὶ αὐτῶν ἀγαθὴ δόξα, καὶ ἀνέθετον εὐχαρίστως τὴν διοίκησιν τῶν τῆς πολιτείας εἰς ἄνδρα ἔχοντα τὸ ἀξίωμα, ὅτι πᾶν τὸ ἀντιστρατευόμενον πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὰ χρηστὰ ἤθη οὐδ' ὠφέλιμον ἠδύνατο νὰ εἶνε πράγματι. Οὕτω δ' ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτέθη κατὰ μικρὸν εἰς δευτέραν μοῖραν καὶ κατεδικάσθη εἰς ἀπραξίαν ὁ δαιμονιώτατος τῶν ἀνδρῶν οὗς ἐκέκτηντο αἱ Ἀθῆναι. Ἡναγκάσθη λοιπὸν νὰ τρέφῃται ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ δόξης καὶ νὰ φροντίζῃ, ὅπως τοῦλάχιστον μὴ περιπέσωσιν εἰς λήθην τὰ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένα.

Πρὸς ὑπόμνησιν δὲ τῶν ἀρχαίων ἄθλων τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν ἔλειπον εὐκαιρίαι οὗτ' ἐν Ἀθήναις οὗτ' ἐκτὸς αὐτῶν. Ὅτ' ἐπὶ ἄρχοντος Ἀδεϊμάντου ἐν ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς οἰκείας φυ-

λῆς συνέλεξε καὶ παρεσκεύασε τὸν πανηγυρικὸν χορὸν τῆς διονυσιακῆς ἑορτῆς τοῦ ἔτους 476 π. X. (Ὀλυμπ. 75, 43), ἡ τραγωδία ἢ μετ' ἐξαιρέτου λαμπρότητος διδαχθεῖσα πρὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἦτο ἔργον τοῦ φίλου ποιητοῦ Φρύνιχου. Ἡ δὲ τραγωδία αὕτη ἦσαν κατὰ πιθανωτάτην εἰκασίαν αὐταὶ αἱ Φοίνισσαι, ὧν ὑπόθεσις ἦτο ὁ κατὰ θάλασσαν ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ οἰκτρὰ ἐπιστροφή τοῦ Εἰέρξου, ἅρα κατὰ ταῦτα ἡ δόξα τοῦ Θεμιστοκλέους. Καθ' ἐν δὲ τῶν ἐπομένων ἐτῶν, πιθανῶς τὸ 472 π. X. (Ὀλυμπ. 77, 1)¹, ἐπεσκέφθη ὁ Θεμιστοκλῆς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας καὶ ἐν αὐτοῖς ἠξιώθη δικαίας τιμῆς, ἐπειδὴ, εὐθὺς ὡς ἐγνώσθη ἡ παρουσία αὐτοῦ, πάντες οἱ παριστάμενοι, ἀμελήσαντες τῶν ἀγωνιζομένων, ἔστρεψαν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν ἥρωα τῆς Σαλαμῖνος. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπεδείχθη τὸ τραχὺ καὶ δεσποτικὸν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Καὶ δὴ ἔφερε βαρέως τὴν λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει ἐν αὐτῇ Ἰέρων ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν καὶ τὰς τιμὰς, ὧν εἶχεν ἀξιωθῆ. Διὸ ἀπήτησε παρὰ τῶν ἀρχόντων νὰ διασπάσῃ τὴν σκηνὴν τοῦ τυράννου καὶ κωλύσῃ τοὺς ἵππους αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος, ἐπειδὴ ἡ δυναστεία αὐτοῦ εἶχεν ἀρνηθῆ νὰ συμμετάσχη τῶν περσικῶν πολέμων².

¹ Περὶ τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας τῶν Φοινισσῶν ἴδε Ribbeck [Dionysoscult σ. 29. Sittl Geschichte der griechischen Literatur. München. 1887. Τόμ. I' σ. 145].

² [Θεόφραστος παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 25, 1]. Αἱ ἀντιρρήσεις ἀε ἀντιτάσσει κατὰ τῆς διηγήσεως ταύτης ὁ Arnold Schüller ἐν τῷ Philologus Τόμ. XVIII, σ. 187 δὲν δύνανται νὰ με πείσωσι τελείως. Καὶ ἐπικαλεῖται μὲν ὡς ἐπιχείρημα τὴν αἴγλην τοῦ Ἰέρωνος ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀλλ' αὕτη ἡδύνατο μόνον νὰ συνεπιφέρῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπόκρουσιν τῆς προτάσεως τοῦ Θεμιστοκλέους, ἥτις καὶ ἐπῆλθε κατὰ πιθανώτατον λόγον. Ἡ δ' ἐπανάληψις ὁμοίας διηγήσεως ἀναφερομένης εἰς Διονύσιον τὸν πρεσβύτερον δὲν ἀρκεῖ, ὅπως ἀφαιρήσῃ τὸ κύριον τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοφράστου. Ἡ ἀντίρρηση περὶ ἀποδοχῆς ἀγωνιστοῦ τινος εἰς τοὺς ἀγῶνας παρουσιάζετο βεβαίως ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις χρόνοις ὅχι σπανίως, διὸ εἶνε λίαν φυσικὴ ἡ σποράδην ἐμφάνις ὁμοίων περιστατικῶν. Κατὰ ταῦτα δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀναλογία τῆς συμπεριφορῆς συνηγορεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθοῦς τῆς διηγήσεως καὶ δεικνύει τοὺς λόγους ὅτι οἱ ἡδύνατο νὰ προβληθῶσι κατὰ τὴν δοκιμασίαν τῶν ἐπιγεμένων νὰ τύχῃσι τῆς ἀδείας πρὸς συμμετοχὴν τῶν ἀγώνων.

Ἐν δὲ Ἀθήναις ἔκτισεν ὁ Θεμιστοκλῆς πλησίον τῆς οἰκίας ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος Ἀριστοβούλης, θέλων καὶ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου ἰδρύματος νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς πολίτας τὰ πεπραγμένα καὶ ἐπιδειχθῇ ὡς ἄριστα τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἑλλησι βουλευσάμενος. Ἐν δὲ τῷ ναῷ ἔστησεν εἰκόνιον ἑαυτοῦ μικρὸν μὲν, ἀλλ' ἐπιδεικνύον ἑαυτὸν ἥρωικόν τήν τε ψυχὴν καὶ τὴν ὄψιν¹. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κατὰχρησις θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων πρὸς σκοποὺς πολιτικῆς ματαιοφροσύνης ἐκίνησε τὴν ὀργὴν τῶν Ἀθηναίων. Καθ' ὅλου δὲ διὰ τῆς διηνεκοῦς αὐτοῦ καυχήσεως ἀπέβη τέλος λυπηρὸς εἰς τοὺς πολίτας² καθίστατο δὲ τὸ πρᾶγμα ἔτι μᾶλλον ἀφόρητον ἐφ' ὅσον αἱ ἀρχαῖαι νῆκαι ἐπεσκιάζοντο ὑπὸ νέων, ἡ δὲ ἀντίστασις ἣν προεκάλεσαν οἱ τρόποι αὐτοῦ κατεδείχθη ἐν τοῖς Πέρσαις τοῦ Αἰσχύλου, δρᾶματι διδαχθέντι τῷ 472 π. Χ. (Ὀλυμπ. 76, 4), ἐν ᾧ ὑπεβιάζετο καὶ κατ' αὐτὴν τὴν μάχην τῆς Σαλαμῖνος ἡ δρᾶσις τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ εἶχεν ἀποδῆ ζήτημα φατριαστικόν. Βεβαίως δὲ ἤθελον παραβλέψῃ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς τὴν ἀδυναμίαν περὶ τὸ μεγαλαυχεῖν, τοὺς ἀλαζονικοὺς αὐτοῦ τρόπους καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν κόμπον καὶ τὸ ἀβροδίαιτον καὶ ἤθελον ἀφήσῃ αὐτὸν νὰ ζῇ ἡσυχος ἐν Ἀθήναις, ἂν ἤθελε δυνηθῇ ν' ἀνεχθῇ ἀπαθῶς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἰσχύος ἄλλων πολιτευτῶν καὶ ἂν ἡ ἰδία αὐτοῦ πολιτικὴ δύναμις ᾗτο μικροτέρα. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἶχε παρὰ τοῖς Ἑλλησι κεκτημένον ἀξίωμα μεῖζον ἀπάντων τῶν συγχρόνων, τοῦτο δ' ἐκέκτητο ἀκόμη καὶ ἐν Ἀθήναις φατρίαν συνισταμένην ἐξ ἀνδρῶν πιστῶς ἀφωσιωμένων εἰς αὐτόν. Διὸ ἀντέδρα μὲν οὐκ ἀνεπιτυχῶς ἐναντίον τῆς πολιτείας τοῦ Ἀριστείδου, προεκάλει δὲ νέας ταραχὰς καὶ ἀνησυχίας καὶ καθίστανε διὰ τῶν εἰσηγήσεων αὐτοῦ ἐπισφαλεῖς τὰς μετὰ τῆς Σπάρτης ἀγαθὰς σχέσεις. Οὕτω δὲ, συνεργούσης καὶ τῆς

¹ Περὶ τοῦ ἐν Μελίτῃ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἀριστοβούλης, ἐν ᾧ ἀνέκειτο καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνιον ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 22, Curtius Attische Studien Τεύχ. Α' σ. 10 κ. ἑ.

Σπάρτης, προεκλήθη ἐν Ἀθήναις ἐξοστρακισμὸς ὑπὸ τοῦ Κίμωνος, τοῦ Ἀλκμαίωνος καὶ τῶν περὶ τὸν Κίμωνα, τοῦ Ἀριστείδου αὐτοῦ ἀποσχόντος παντελῶς πάσης συμμετοχῆς. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ὁστρακοφορίας ὑπῆρξεν ἡ ἐξορία τοῦ Θεμιστοκλέους τῷ 470 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 2)¹ καὶ ἡ εἰς τὸν Κίμωνα ἄνευ ἀντιπάλων ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν.

Μετέβη δ' ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τὸ Ἄργος, ἔνθα ὁ ὑπὸ τοῦ μί-
σους τῶν Σπαρτιατῶν διωκόμενος ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ τὴν ἀρί-
στην δεξίωσιν² τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἔτι πρὸ βραχέος χρόνου
εἶχε ματαιώσῃ τὴν ἀποβολὴν τῶν Ἀργείων ἀπὸ τῆς δελφικῆς ἀμ-
φικτυονίας. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν εὗρεν ἀνάπαυσιν τὸ ἀνῆσυχον αὐ-
τοῦ πνεῦμα. Αἱ ταπεινώσεις ἃς εἶχεν ὑποστῇ εἶχον, ὡς εἰκὸς, ἐπ-
αυξήσει τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, καὶ ἐδίψα ἐκδίκησιν κατὰ τῶν ἐ-
χθρῶν, ἰδίως δὲ κατὰ τῆς Σπάρτης. Δὲν ἔλειπε δὲ πρὸς τοῦτο εὐ-
καιρία. Κατὰ τὰς ἀποδημίας ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον ἐπείσθη, ὅτι
ἀπανταχοῦ ὑπῆρχον πάθη καὶ ἀφορμαὶ ταραχῶν· εἶδεν, ὅτι τὰ τε-
λευταῖα γεγονότα εἶχον κλονήσει τὴν πρωτεύουσαν θέσιν τῆς
Σπάρτης· εὗρε τὴν προσοχὴν ἀπάντων ἐστραμμένην πρὸς τὴν δίκην
τοῦ Παυσανίου.

Καὶ δὴ ὁ Παυσανίας μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀνάκλησιν³

¹ Ἴδε [περὶ Ἀλκμαίωνος καὶ Κίμωνος καὶ τῆς μὴ συμμετοχῆς τοῦ Ἀριστείδου] *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 25. Ὁ Meier [Hallesche Encyclopädie ἐν λέξει Ostrakismos] προέτινε τὴν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀντικατάστασιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀλ-
κμαίωνος διὰ τοῦ Λεωδότου. Πρὸς W. Vischer Kimon σ. 49 (Kleine Schriften
σ. 24 σημ. 1). Τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θεμιστοκλέους ἀναφέρει *Διόδωρος ὁ Σικε-
λιώτης* (XI, 54) εἰς τὸ ἔτος 471 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 2). Κατὰ δὲ τὸν *Κορνήλιον
Νέπωτα* (Arist. 3) ὁ Θεμιστοκλῆς ὁστρακίσθη τέσσαρα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
Ἀριστείδου. Ὁ τε *Κικέρων* (De amicitia 12, 42) καὶ ὁ *Εὐσέβιος* οὐδεμίαν ποιῶν-
ται διακρίσιν μεταξὺ τῆς ἐξορίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς Πέρσας φυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους [Πρὸς
Morris Chronology of the Πεντηκονταετία ἐν τῷ American Journal of philology
τόμ. VII (1887) σ. 325 κ. ἑ.

² Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔζη ἐν Ἄργει magna cum dignitate κατὰ τὸν *Κορνήλιον Νέ-
πωτα* (Themist. 8).

³ Ἴδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 456.

οὐδαμῶς εἶχεν ἀποστῆ τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Διὰ πονηρίας καὶ δε-
κασμοῦ κατῴρθησε νὰ καταστήσῃ ἀνισχύρους τὰς ἀποδείξεις τῶν
μηνυτῶν· πάντως δὲ παρέστησε τὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ
μεγάλου βασιλέως ὡς πολεμικοὺς δόλους δι' ὧν ἤθελε νὰ γάγῃ εἰς
ὄλεθρον τὸν πολέμιον κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἐν
ὀλίγοις μετὰ μακρὰν ἐξέτασιν τῶν μαρτύρων καὶ ἀνάκρισιν διεξα-
χθεῖσαν καθ' ὅλον περίπου τὸ 474 π. Χ. (Ὀλυμπ. 76, 2-3), ἀπ-
ηλλάγῃ τῆς ἐπὶ προδοσίᾳ ἀνοχῆς. Ἐντεῦθεν δὲ γίνεται δῆλον ὁπό-
σον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις τοῦ Παισανίου καὶ ὁπόσον πολυάρι-
θμοι οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐν Σπάρτῃ. Ἐξηκολούθησε δὲ μένων ἐπίτροπος
τοῦ ἀνηλίκου ἐξαδέλφου Πλειστάρχου καὶ βασιλεύων ἀντ' ἐκείνου.
Ἀπῆλθε δὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ προτέρου ἀξιώματος, ὅπως ἐπιστρέ-
ψῃ εἰς τὸ Βυζάντιον μετὰ πλήρους ἐξουσίας. Ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ
κατορθώσῃ τὸ τοιοῦτον, ἐπειδὴ ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ ἐμελλε νὰ συν-
επαγάγῃ τὴν κήρυξιν πολέμου, ὃν ἀπέφευγον τότε οἱ Σπαρτιῆται.
Ἐπὶ πολλὰ δ' ἔτη παρετάθησαν αἱ συνεννοήσεις, τέλος δ' ἐπλευσε
καὶ πάλιν εἰς τὸ Βυζάντιον περὶ τὸ 470 π. Χ. οὐχὶ ὡς βασιλεὺς
καὶ στρατηγός, ἀλλ' ἄνευ δημοσίας ἐντολῆς ἐπὶ πλοίου ἐξ Ἑρμιό-
νης. Εἶχε δὲ χρήματα, λαβὼν πιθανῶς παρὰ τῶν Περσῶν, καὶ προ-
έβη εἰς στρατολογίαν ἐν Θράκῃ· οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ κατῴρθησε νὰ
ἐγκατασταθῇ μετὰ τῆς στρατιᾶς ἐκείνης ἐν Βυζαντίῳ, ἀναμφιβό-
λως ἔχων τὴν πρόθεσιν νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τοὺς Πέρσας.
Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐνταῦθα ἀνέμενε βοήθειαν ἐκ τῆς Ἀσίας, προέλαβον
αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφρούρουν τὸν Βόσπορον διὰ στόλου.
Συγκροτηθείσης δ' ἐν Βυζαντίῳ μάχης¹, ἔσωσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ
δεύτερον τὴν ἀξίαν λόγου πόλιν ἐν τῇ κρισιμωτάτῃ ὥρᾳ καὶ ἠνάγκ-
ασαν τὸν Παισανίαν νὰποχωρήσῃ μετὰ τῶν μισθοφόρων.

Διεπεραιώθη δ' ὁ Παισανίας εἰς τὴν Τρωάδα, καὶ διέμεινεν ἐν
Κολωναῖς, ὅπως ἐκτελέσῃ τὰ σκοπούμενα κατ' ἄλλον τρόπον.
Ἀλλ' ἐν ᾧ, διατρίβων ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, ἐκαρὰδόκει κατάλληλον
εὐκαιρίαν, ἅτε μὴ θέλων νὰ παραστῇ πρὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 470

ὡς φυγὰς, κατέλαβον αὐτὸν οἱ ἄγγελοι τῶν ἐφόρων, καλοῦντες εἰς δίκην ἐπὶ τοῖς νεωστὶ πεπραγμένοις. Ὁ δὲ Πausανίας ἤκολούθησεν αὐτούς. Βεβαίως δὲ ἤλπιζεν, ὅτι, φέρων περσικὸν χρυσὸν, ἔμελλεν οὐ μόνον νὰ ἐκφύγῃ τὸ δεύτερον τὴν καταδίκην, ἀλλὰ καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιδιώξῃ ἐπιτυχέστερον τὰ σκοπούμενα ἐν τῇ πατρίδι. Καὶ πράγματι κατώρθωσε, καίπερ ἐπαναληφθείσης τῆς ἐπὶ προδοσίᾳ δίκης, νὰ κινῆται ἐν Σπάρτῃ μετὰ πλήρους ἐλευθερίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑποκίνησιν στάσεως ἐν τῇ Λακωνικῇ. Αἱ δὲ σκευωρίαι αὐτοῦ ἀπεσκοποῦν προφανῶς εἰς τὴν διὰ τῆς βοηθείας τῶν εἰλώτων, ὑπονομευομένων διὰ τῆς ἐπαγγελίας πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀνατροπὴν τοῦ λυκουργείου πολιτεύματος, τὴν κατάλυσιν τῶν ἐφόρων καὶ τὴν ἀνάδειξιν ισχυροτέρας τῆς βασιλείας, ἅτινα πάντα ἠδύναντο νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἐπικυριαρχίας τῶν Περσῶν κατ' ἐπίφασιν.

Ἐπὶ πολλοὺς μῆνας παρετάθησαν αἱ ἀνακρίσεις καὶ αἱ σύγχρονοι αὐταῖς σκευωρίαι τοῦ Πausανίου, ἕως τέλος ὁ ἄγγελος ὅστις ἔμελλε νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἀρτάβαζον τὴν τελευταίαν καὶ κρίσιμον ἐπιστολὴν τοῦ Πausανίου, προδοὺς τὴν κύριον αὐτοῦ, ἐνεχείρισε τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην εἰς τοὺς ἐφόρους. Οὗτοι δὲ, θέλοντες νὰκούσωσι τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐνοχῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τοῦ κατηγορουμένου, κρυβέντες παρέστησαν αὐτήκοοι συνδιαλέξεως τοῦ Πausανίου μετὰ τοῦ μηνυτοῦ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ταίναρον ἱερῷ τοῦ Ποσειδῶνος. Μετὰ ταῦτα δὲ προέβησαν τέλος εἰς τὴν κράτησιν τοῦ Πausανίου. Ἐκεῖνος δὲ, φυγὼν ἐκ τῆς ὁδοῦ, εὔρεν ἄσυχον εἰς τὸ τέμενος τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης. Ἐκεῖ δὲ, ἐπειδὴ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιθέσῃ τις χεῖρα ἐπ' αὐτοῦ, περιεκυκλώθη, καὶ μόνον ὅτ' ἔθνησκεν ἤδη ἐξήχθη ἐκ τοῦ ναοῦ, ὅπως μὴ μολύνῃ διὰ τοῦ θανάτου τὸ ἱερὸν ἔδαφος. Ὁ πόσος δὲ χρόνος διέρρευεν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς δίκης μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πausανίου οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὠρισμένως¹.

¹ Περὶ τῶν κατὰ τὸν Πausανίαν ἴδε *Θουκυδίδην* I, 95, 128 κ. ἑ. Πρὸλ. D u n c k e r

Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τῶν τελευταίων ἀνακρίσεων περιῆλθον εἰς τοὺς ἐφόρους ἀποδείξεις συνενοχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Καὶ ὅτι μὲν ὁ Πausanias βυσσοδομεύων τἀνατρεπτικά αὐτοῦ σχέδια ἤλπιζεν ἐπὶ τὸν Θεμιστοκλέα, εἶνε λίαν φυσικόν, ἐπειδὴ ἡδύνατο νὰ προ-υποθέσῃ καὶ παρ' αὐτῷ ὁμοίαν δυσμένειαν καὶ ὅμοιον μῖσος πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἐν Σπάρτῃ. Ἄλλως ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν εὔρισκεν ἐν τῇ παρούσῃ περιττάσει κατάλληλον ἔδαφος διὰ τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, εἶχε δὲ ἤδη καὶ αὐτός ποτε σκεφθῇ νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅτι δὲ ὁ Πausanias ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν τὰ σχέδιά του, εἶνε βέβαιον, καὶ εἶνε ὅπωςδῆποτε πιθανόν, ὅτι ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον ἐπιστολαῖς παρίστανεν ὡς βεβαίαν τὴν συμμετοχὴν τοῦ Θεμιστοκλέους, εἰ καὶ οὐδέποτ' ἔγεινε δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ πραγματικὴ συνενοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς τὰς προδοτικὰς σκευωρίας τοῦ Πausanίου.

Εἶνε δ' ἄλλως καὶ καθ' ἑαυτὸ λίαν ἀπίθανον, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς θὰ ἤθελεν ἐκδηλώσει προθυμίαν νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κακοτεχνιῶν τοῦ Σπαρτιάτου, οὗ ἐγίνωσκε τὸν ἀσθενῆ χαρακτήρα. Ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶχε γνῶσιν καὶ εἶχε τηρήσει σιγὴν

Prozess des Pausanias in den Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1883 σ. 1125 κ. ε. [Abhandlungen zur griechischen Geschichte. Leipzig. 1887 σ. 62 κ. ε.]. Τὰ ἐν τῇ διαγωγῇ τῶν σπαρτιατικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν δίκην ταύτην ἀκατανόητα ἐξηγεῖ ὁ Dunccker ἐκ τῆς ἀντιθέσεως δύο φατριῶν, ὧν ἡ ἑτέρα ἤθελε τὴν ταπεινώσιν τῶν Ἀθηναίων ἀντὶ πάσης θυσίας, πρὸς ὃν σκοπὸν ἦτο ἀρεστὴ εἰς αὐτὴν καὶ ἡ διὰ περσικῆς βοηθείας ἐπίτευξις τῆς ἀπὸ τοῦ Βασπόρου ἀπομακρύνσεως τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦτο δ' ὁ Πausanias ἔτυχεν ἐπὶ μακρὸν τῆς προστασίας δύο τῶν ἐφόρων. Ἀλλ' ὅπως ἀπίστευτος εἶνε ἡ γνώμη τοῦ Dunccker ἐκείνη, καθ' ἣν παρεχωρήθησαν εἰς τὸν Πausaniam αἱ ἐν Τρωάδι Κολωναὶ δίκην ἰδίας ἀρχῆς, ὡς εἶχε παραχωρήθῃ εἰς τὸν Δημάρατον τὸ Πέργαμον. Τοιαύτη δὲ ὑποτέλεια τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Σπάρτης ὑπὸ τὸν μέγαν βασιλεῖα θὰ ἦτο πράγματι γεγονός ὅπερ οὐδ' αὐτοὶ αὐτοῦ οἱ φίλοι καὶ συνένοχοι θὰ ἡδύνατο νὰ συγκαλύψωσι. Τὴν δ' ἐν Βυζαντίῳ διαμονὴν τοῦ Πausanίου ὁ Τρωγος παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ (IX, 1) ἐπεκτείνει εἰς ἑπτὰ ἔτη (per septem annos possessa), ὡσαύτως δὲ καὶ Διοδώρος δ Σικελιώτης XI, 44, περὶ οὗ χωρίου παρατηρεῖ ὁ Wesseling pro more Diodorum plurium annorum gesta ad unam rerum perpetuitatem referenda conjunxisse. Εἶνε δὲ τὰ ἑπτὰ ἐκεῖνα ἔτη τὰπὸ τοῦ 476 (Ὁλυμπ. 76, 1) μέχρι τοῦ 469 π. Χ. (Ὁλυμπ. 77, 3), ὅτε ὁ Πausanias ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (I, 131) ἐκ τοῦ Βυζαντίου βίᾳ ὑπ' Ἀθηναίων ἐκπολιορρηθεῖς.

περὶ αὐτῶν. Οἱ δ' ἔφοροι δὲν ἡμέλησαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τὰς προκειμένους ἀποδείξεις μετὰ ζήλου φαρμακεροῦ, ὅπως ἐπιρρίψωσιν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας μέρος τοῦλάχιστον τῆς καταισχύνης δι' ἧς ἡ ὅλη ὑπόθεσις ἐβάρυνε τὴν Σπάρτην. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐλατήριο αὐτῶν ἦτο, ὅτι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνεχθῶσιν ἐν τῇ χερστονήσῳ ἄνδρα οἷος ὁ Θεμιστοκλῆς. Ἐν αὐτῇ εἶχον ἰδρύσει περὶ τὸ 470 π. Χ. ἐνιαίαν πολιτείαν, προσωρισμένην νὰ περιορίσῃ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης· οἱ δὲ Ἀρκάδες ἦσαν ἀνυπότακτοι καὶ ἐχθρικῶς διατεθειμένοι ἔνεκα τῆς διαρκοῦς παρὰ τῶν Ἀργείων διεγέρσεως. Ἐντεῦθεν ἦτο μέγας ὁ κίνδυνος, ἂν ἀνὴρ δραστήριος ἐπετύγχανε τὴν συνένωσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς κατεμηνύθη ἐν Ἀθήναις ὡς συνυπαίτιος ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ἐπιληφθῶσι σοβαρῶς τοῦ πράγματος, καὶ αἰσθημα εὐγενὲς φαίνεται ὅτι ἔπεισε τοὺς πολίτας ν' ἀποκρούσωσι τὴν καταγγελίαν. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ὑπεστήριξεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τοὺς φίλους ἀπολογούμενος διὰ γραμμάτων. Ἀλλ' οἱ ἀντίπαλοι δὲν ἔπαυον ἐνεργοῦντες. Ἐκ νέου δὲ ἠνώθησαν οἱ Σπαρτιαῖται μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐχθρῶν τοῦ ἐξορίστου, καὶ τέλος Λεωδότης ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλκμαίωνος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν ἐταίρων τοῦ Κίμωνος, κατώρθωσε τὴν ἀποδοχὴν τῆς καταγγελίας². Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς ἐκλήθη κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς σπαρτιατικῆς πονηρίας ἐπινοηθὲν σχέδιον νὰ προσέλθῃ ἐνώπιον ἐλλληνικοῦ δικαστηρίου ἐν Σπάρτῃ, ὅπως κριθῇ ἐπὶ προδοσίᾳ τῆς κοινῆς πατρίδος. Μὴ ἐμφανισθεὶς δὲ κατεδικάσθη, καὶ ἡ δίωξις αὐτοῦ ἀνετέθη κοινῇ εἰς τὴν

¹ Περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀντισπαρτιατικῶν ἐν τῷ τότε χρόνῳ φρονημάτων ὕδα Arnold Schäfer De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus σ. 15.

² Ἡ εἰδησις περὶ τῆς σκευωρίας τοῦ Λεωδότου πηγὴν ἔχει τὸν *Κράτερον* κατὰ τὸν Meier καὶ Cobet. Πρὸς. [Arnold] Schäfer ἐν τοῖς *Jahrbücher für klassische Philologie*. 1865 σ. 622. Ὁ δὲ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1870 τόμ. Ε']. σ. 136 σημ. 1. Γερμ. μεταφρ. ἐκδ. β' Τόμ. Γ' σ. 217 σημ. 65. Γαλλ. μεταφρ. ὑπὸ Sadois Τόμ. VII σ. 252 σημ. 1] ἀναφέρει τὴν καταγγελίαν τοῦ Λεωδότου εἰς τὴν πρώτην διέκκην τοῦ Θεμιστοκλέους. Τὴν δὲ ὁρθὴν γνώμην ἐξήνεγκεν ὁ Koutorga [Mémoire] sur le parti Persan [dans la Grèce ancienne. Paris.] 1860 σ. 22 κ. ε.

Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας ὡς ὑπόθεσις ἐνδιαφέρουσα τοὺς Ἕλληνας πάντας.

Παρέστη δὲ τότε ἡ Ἑλλάς εἰς θέαμα ἐπονείδιστον. Ὁ σωτὴρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, ὁ μέγιστος τῶν μετὰ τὸν Σόλωνα πολιτευτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἐλευθερωτὴς τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης, ὁ ἐν τοῖς συγχρόνοις εὐφυέστατος καὶ τῶν μεγίστων ἀξιωθεὶς ἐγκωμίων κατεδιώκετο δίκην κοινοῦ κακούργου ὑπὸ δημοσίων ἰχνηλατῶν κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν καὶ συνηλαύνετο ἀπὸ κρησφυγέτου εἰς κρησφυγέτον¹. Οὐδέποτε χάριν σκοποῦ εὐγενοῦς εἶχον συμπράξει αἱ δύο πόλεις μετὰ τοιαύτης δραστηριότητος καὶ τοιαύτης ὁμονοίας.

Ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Ἑλλάδα, οὐδ' ἤθελε νὰ πράξῃ τι τὸ δυνάμενον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς διαβολὰς τῶν ἐχθρῶν. Διὸ μετέβη ἀπὸ τοῦ Ἀργους εἰς τὴν Κέρκυραν· ἐκδιωχθεὶς δ' ἐκεῖθεν διεπέρασεν εἰς τὴν Ἡπειρον. Φαίνεται δὲ, ὅτι οἱ διώκται ἀπώλεσαν τὰ ἰχνη αὐτοῦ· διεδόθη ἡ εἰδήσις, ὅτι εἶχε φύγει εἰς τὴν Σικελίαν, ἐν ᾧ ἐκεῖνος εἶχε τύχει δεξιωτέως ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως τῶν Μολοσσῶν Ἀδμήτου. Ἐκεῖ δὲ ἤλπισεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ μείνῃ καὶ ὅτι δὲν διέτρεχε τὸν κίνδυνον περαιτέρας διώξεως. Ἀλλ' εἶχεν ἀπατηθῇ. Μετ' οὐ πολὺ οἱ ἀμείλικτοι αὐτοῦ διώκται εἶχον ἀνακαλύψει καὶ τὸ ἄσυλον αὐτοῦ ἐκεῖνο, καὶ ἠναγκάσθη νὰ συνεχίσῃ τὴν φυγὴν, ἐπειδὴ ὁ ξενίζων αὐτὸν εὐγενὴς βασιλεὺς δὲν ἡδύνατο νάντιστῇ μακρότερον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀπεσταλμένων τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀπαιτούντων τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἐξῆς οὐδαμοῦ ὑπῆρχε δι' αὐτὸν ἐντεῦθεν τοῦ Ἑλληςπόντου καταφύγιον ἀσφαλές, ἢ δ' ἐλπὶς τῆς καθόδου αὐτοῦ εἰς τὴν πατρίδα εἶχε ματαιωθῇ εἰς αἰεὶ. Διὰ μονήρων ἀτραπῶν ἠκολούθησε τοὺς ὁδηγοὺς τοὺς ἄγοντας αὐτὸν διὰ τῆς ὀρεινῆς καὶ δυσδράτου Ἡπείρου εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἔφθασε τέλος ἄγνω-

¹ Περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους ἴδε *Θουκυδίδου* I, 135 [-138]. *Πλούταρχον* ἐν βίοις Θεμιστοκλέους [28 κ. ε.] *Κίμωνος* 16. *Ἀριστείδου* 25. *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 54 [κ. ε.].

στος εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύδνης. Ἐκεῖ δὲ παρέλαθεν αὐτὸν πλοῖον ἔτοιμον νάποπλεύσει εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἡ δὲ τρικυμία ὤθησεν αὐτὸ πλῆσιον τοῦ ἄττικου στόλου τοῦ ναυλοχοῦντος ἐν Νάξῳ¹. Ἀλλὰ πᾶσα ἐπικοινωνία μετ' αὐτοῦ ἤθελεν ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τοῦ Θεμιστοκλέους. Διὸ ὠμολόγησεν εἰς τὸν πλοίαρχον τοῦ πλοίου τίς ἦτο, καὶ κατώρθωσε διὰ παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν νὰ κρατήσῃ τὸ πλοῖον μακρὰν τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, παλαιῶν πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τὸν χειμῶνα. Οὕτω δὲ κατέπλευσε τέλος εἰς τὴν Ἐφεσον.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἡ ζωὴ αὐτοῦ οὐδαμοῦ ἦτο ἀσφαλῆς. Ἑλληγές τε καὶ Πέρσαι ἐνήδρευον αὐτόν· ὁ μέγας βασιλεὺς εἶχεν ἐπικηρύξει ἐπ' αὐτῷ πολὺ ἀργύριον, ἐν δὲ τῇ Ἰωνίᾳ, ὅπου τότε τὰ πράγματα εἶχον οὕτως, ὥστε Ἕλληνες καὶ Πέρσαι ἀντεπάλαιον περὶ ἐπικρατήσεως, ἐκινδύνευεν ἀπανταχοῦ παρ' ἐκείνων τε καὶ τούτων. Ἀστάτως ἐπλανᾶτο ἀπὸ χώρας εἰς χώραν, ἕως τέλος εὗρε συμβουλὴν καὶ βοήθειαν παρὰ τῷ φίλῳ καὶ ξένῳ Νικογένει ἐν Μυσίᾳ, ὅπως ἀπαλλαχθῇ ἐκ τῆς ἀθλιότητος ἐκείνης καὶ τῆς πλάνης. Ἦτο φανερόν, ὅτι μόνον ἐν Σούσοις, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως, θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ προστασίαν ἀσφαλῆ. Καὶ εἶχε μὲν ἐκεῖνος εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀφορμὴν νὰ καταρᾶται τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλὰ καὶ ἐγίνωσκεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ πάντ' ἄλλον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ ὅτι οἱ Ἀχαιμενίδαι εἰθίζον ἀνέκαθεν νὰ φέρωνται μεγαθύμως πρὸς Ἕλληνας φυγάδας. Ὁ δὲ Νικογένης εἶχε φιλίας σχέσεις πρὸς τὴν περσικὴν αὐλήν. Κατεσκεύασε δὲ ἀρμάμαξαν περιπεφραγμένην, ὁμοίαν πρὸς ἐκείνας ὧν ἐγίνετο συνήθως χρήσις διὰ τὰς γαμετὰς καὶ παλλακὰς τῶν Περσῶν, καὶ ἐν τοιαύτῃ γυναικείᾳ ἀπήνῃ κρυμμένος ὅπισθεν πυκνῶν καταπετασμάτων ἔφθασεν ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ τῶν Αἰγῶν τῆς Αἰολίδος διὰ Σάρδεων εἰς τὰ Σοῦσα².

¹ Ἴδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 475.

² [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 26, 28. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 56. Νικογένην λέγει τὸν φίλον καὶ ξένον τοῦ Θεμιστοκλέους ὁ Πλούταρχος] Λυσισθέην δὲ ὁ Διόδωρος. Αἱ δὲ διηγήσεις περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπέστησαν παντοίας διακοσμήσεις σὺν τῷ γρόνῳ.

Αἱ περιστάσεις ἦσαν εὐμενεῖς. Τὸ θάρρος τῶν Περσῶν εἶχε καταπέσει ἔνεκα νέων πολεμικῶν συμφορῶν, καὶ εἴπερ ποτὲ ἤσθάνοντο τὴν ἑλλειψιν στρατηγῶν ἰσοπάλων πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ¹.

Καὶ δὴ οἱ Πέρσαι μετὰ τὴν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Παυσανίου ματαίωσιν τῶν ἐλπίδων ἅς εἶχον συνάψει πρὸς τὰς προδοτικὰς αὐτοῦ σκευωρίας ἐπεχείρησαν νέας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος παρασκευάς. Ἡ δὲ κατὰ γῆν στρατιὰ καὶ ὁ στόλος ἠθροίσθησαν ἐν τοῖς νοτίοις παραλίοις τοῖς Μικρῶς Ἀσίας, ἔνθα οἱ Πέρσαι ἐδέσποζον ἀκόμη ὡς τὸ πλεῖστον ². Ἐν Κύπρῳ ἀπεστάτησαν καὶ πάλιν οἱ μηδίζοντες τῶν δυναστῶν, φοινικικὸς δὲ στόλος ἦτο ἐτοιμοπόλελος. Ἦθελον τοῦλάχιστον νὰ κυριεύσωσι καὶ πάλιν τὸ κράσπεδον τῶν ἀκτῶν, ἔνθα αἱ πόλεις ἀμφέρρεπον ἀκόμη καὶ ἐξηκολούθουν ἀναγραφόμεναι ἐν τοῖς φορολογικοῖς πίναξι τῶν Περσῶν, τῶν σατραπῶν ὑποχρεουμένων ὡς καὶ πρότερον νὰ παρέχωσι τοὺς τεταγμένους δασμούς. Ἦτο ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐν ταῖς παραλίοις ἐκείναις παῦσις τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποδῆ δυνατὴ ἡ συγκέντρωσις τῶν δυνάμεων προέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι πᾶσαν ἐπίθεσιν μετὰ δραστηριότητος ἀπαραμίλλου.

Ὁ ἐλληνικὸς στόλος μετὰ τὴν ταπείνωσιν τῆς Νάξου ἦτο πάλιν ἐλεύθερος. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ τεθῇ τῶρα πέρας εἰς τὴν ἐξακολουθοῦσαν ἐν Ἰωνίᾳ ἀνώμαλον κατάστασιν καὶ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῶν Περσῶν ἡ πρὸς κυριαρχίαν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἀναγκαιοτάτη Καρία. Ὁ Κίμων διεπεραιώθη μετὰ διακοσίων νηῶν εἰς τὴν Ἀσίαν, χωρῶν πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ, ὃν εὗρεν ἐν τῷ παμφυλίῳ πελάγει. Ὁ δὲ περσικὸς στόλος ἤθελε, καίπερ ὢν πολυπληθέστερος, νὰ ἐκφύγῃ τὸν ἀγῶνα, καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐρυμέδοντος. Ἀλλ' ὁ Κίμων κατέφθασεν αὐτὸν καὶ

¹ Περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἰωνίαν ἐν τοῖς χρόνοις μετὰ τῆς ἐν Μυκάλῃ μάχης καὶ τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι ἁξία πολλοῦ λόγου εἶνε ἡ ἐπιγραφή ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Graecarum* τόμ. Β' ἀρ. 3044.

² Περὶ τῶν νέων πολεμικῶν σχεδίων ἴδε *Ἰουστίνου* II, 15· Xerxes ex integro bellum instituit. Τὸ χωρίον εἶνε ἴσως εἰλημμένον ἐκ τοῦ Δείωνος κατὰ τὸν *Τρωῶνα*.

ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ναυμαχήσωσιν. Ὁ ἐχθρικός στόλος, πιεσθεὶς καὶ στενοχωρηθεὶς, ἡττήθη, τὰ δὲ πληρώματα, ἅτινα ἔφυγον εἰς τὴν παραλίαν καὶ συνηνώθησαν μετὰ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς, προσεβλήθησαν ἀμελλητὶ καὶ ἐνίκηθησαν μετ' ἀντίστασιν βιαίαν, τὸ δὲ πλοῦσιον στρατόπεδον περιέπεσεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Πρὶν ἢ δὲ ὁ προσπλέων πρὸς βοήθειαν φοινικικός στόλος λάβῃ γνῶσιν τῆς ἡττης, προσεβλήθη καὶ αὐτὸς ἐν ἀναπεπταμένῳ πελάγει καὶ διεσκορπίσθη ¹.

Καὶ ἔζη μὲν ἀκόμῃ ὁ Ξέρξης, ὅτ' ἐπῆλθεν ἡ κατασχύνη αὕτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκδικήσῃ αὐτὴν ἢ μᾶλλον οὐδὲ ἡσθάνθῃ αὐτήν. Νωθρὸς καὶ ἀμβλὺς ἐκάθητο ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ τῆς συζύγου Ἀμῆστριδος, ὑπὸ εὐνούχων καὶ αὐλικῶν, οὐδ' ἔχων θέλησιν ἰδίαν. Εἶχε δὲ καταπέσει ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μᾶλλον, καὶ εἴ τις ἐνουπῆρχεν ἐν αὐτῷ πρότερον εὐγενεστέρα κλίσις, εἶχεν ἐκλίπει τελείως ἐν μέσῳ ἀκολασίας καὶ ἄσωτίας. Πρὶν ἢ δὲ ἀκόμῃ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ Σοῦσα ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἐκστρατείας, εἶχε πειραθῇ νὰ βιάσῃ τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ Μασίστου· ἀποκρουσθεὶς δὲ παρ' αὐτῆς, εἶχε σχέσεις ἐταιρικός μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς καὶ τοῦ Μασίστου Ἀρταύντης, ἣν εἶχε συζεύξει μετὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ καὶ κληρονόμου τοῦ θρόνου Δαρείου.

¹ Περὶ τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης ἴδε *Θουκυδίδου* I, 100. *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 61. *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Κίμωνος 12. [De Sanctis La battaglia d' Eurimedonte in Diodoro ἐν τῇ Rivista di Filologia Τόμ. XXI (1892) σ. 97 κ. ἑ.]. Κατὰ τὸν Kirchhoff (ἐν τῷ *Hermes* Τόμ. XI σ. 33) καὶ αἱ ἰωνικαὶ καὶ αἰολικαὶ πόλεις προσεχώρησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν τὸ ἐπὶ ἔτος μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχην παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Ἐφόρου* παρὰ *Διοδώρῳ* τῷ *Σικελιώτῃ* XI, 60, καθ' ὃν ἡ προσχώρησις ἔγενεν ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τῆς Μυκάλης, [τοῦθ' ὅπερ ἀποδέχεται καὶ ὁ P. Fischer Quaestiones de Atheniensium sociis historicae. Bonnæ. 1887]. Τὴν δ' ἐν ταῖς ἰωνικαῖς πόλεσιν ὑπαρξὲν ἰσχυρὰς φαρτίαν μηδίζόντων, ἧς οἱ ἡγέται ἐξορισθέντες μετὰ τὰς νίκας τοῦ Κίμωνος κατέφυγον εἰς Περσίαν, ἀποδεικνύει ἡ μετὰ τῶν Ἑρυνιδῶν συνθήκη (*Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. A' [σ. 8 ἀρ.] 9. Πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκης ἀνετέθη ἐν Δελφοῖς [ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων] χαλκοῦς φούνιξ φέρων ὀρίμους καρπούς εἰς μέμνησιν τῆς ὁπώρας. *Πανσανίου*. [X] 15, 4.

Ἡ παλλακεία δὲ αὕτη ἐξήγειρε τὴν ἀντιζήλιαν τῆς παραφόρου Ἀμήστριδος, καὶ ἡ ἀθώα σύζυγος τοῦ Μασίστου ἔπese θῦμα τῆς σκληρᾶς αὐτῆς μανίας. Ἐνεκα δὲ τοῦ φόνου τούτου ἔστασίασεν ὁ Μασίστης ἐναντίον τοῦ Ξέρξου, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐν αἰματηρῷ ἀγῶνι μετὰ παντὸς τοῦ οἴκου. Ἐν ὀλίγαις λέξεσι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ξέρξου συνεσωρεύθησαν πᾶσαι αἱ βδελυγμῖαι, τὰ ἐγκλήματα καὶ αἱ κατασχύναι, καὶ οἱ Ἕλληνες εὐλόγως ἔβλεπον ἐν αὐταῖς τὴν δικαίαν τιμωρίαν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ ἣν εἶχεν ἐπιφέρει εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Τέλος δὲ ὁ Ξέρξης, ἀνίσχυρος καὶ περιφρονούμενος ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ αὐλῇ, ἐφονεύθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ χιλιάρχου τῆς φρουρᾶς¹, τοῦ Ὑρκανίου Ἀρταβάνου· κατὰ δὲ τὴν αὐλικὴν ταύτην ἐπανάστασιν ἔπese καὶ Δαρεῖος ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου. Εἶχε δὲ αὕτη συντελεσθῇ, ὅτε ἦλθεν εἰς τὰ Σούσα ὁ Θεμιστοκλῆς. Εὗρε δὲ τὸν Ἀρτάβανον ἀκόμη ἀρχηγοῦντα τῶν αὐλικῶν φρουρῶν, καὶ εἰσῆχθη δι' αὐτοῦ, καταρθώσαντος νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ τιν' ἀκόμῃ χρόνον τὴν ῥοπὴν αὐτοῦ, εἰς τὸν νέον μέγαν βασιλέα Ἀρταξέρξην. Μετ' ὀλίγους δὲ μῆνας κατέστησαν φανεραὶ αἱ παρανομίαι τοῦ Ὑρκανίου καὶ ἡ πρόθεσις αὐτοῦ νὰ καταστρέψῃ τὸ ὅλον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, καὶ ἔπese διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ Ἀρταξέρξου τῷ 464 π. Χ. (Ὀλυμπ. 78,4)².

¹ Τὸν Ἀρτάβανον χιλιάρχον λέγει ὁ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 27, 3· τῶν δορυφόρων ἀφηγούμενος καλεῖται παρὰ *Διόδωρον Σικελιώτη* XI, 69.]

² Ὁ Ξέρξης ἀπέθανε τῷ 465 π. Χ. (Ὀλυμπ. 78, 4) κατὰ *Διόδωρον τὸν Σικελιώτην* (XI, 69) καὶ τὸν κανόνα τοῦ *Πτολεμαίου* (Clinton *Fasti Hellenici* Τόμ. Β' σ. 318.) "Ἰδε καὶ [Arnold] Schäfer *De rerum [post bellum Persicum] gestarum temporibus* σ. 5. Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς μετέβη εἰς τὴν Περσίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ξέρξου (*Θουκυδίδου*, I, 137. *Χέρων* παρὰ *Πλουτάρχου* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 27). Ἡ δ' ἐναντία μαρτυρία τοῦ *Εφόρου*, τοῦ *Δεινῶνος*, τοῦ *Κλειτάρχου*, *Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ* καὶ ἄλλων βεβαιεῖται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ ἐπτά μῆνες τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀρταβάνου (*Μανέθων* παρὰ [*Γεωργίου*] *Συγκέλλω* [ἐκδ. Βόννης σ. 478, 6] προσμετροῦνται ὑπὸ τινων μὲν εἰς τὸν Ξέρξην, ὑπ' ἄλλων δ' εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Διὰ τοῦτο δὲ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ξέρξου ὅτε μὲν ὑπολογίζονται εἴκοσιν, ὅτε δὲ εἴκοσι καὶ ἑν. [Πρόλ. Oncken *Athen und Hellas* Τόμ. Α' σ. 122 κ. ἑ.]. "Ἰδε Clinton [*Fasti Hellenici*] ἐν ἔτει 465 καὶ σ. 314. Κατὰ δὲ τὸν *Ἀριστοτέλην* (Πολιτ. σ.

Ὅτε δ' ἀνέλαβε τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ὁ Ἀρταξέρξης, ἡ Περσία εἶχε παραλυθῇ ὑπὸ τρόμου ἕνεκα τῆς μάχης τῆς παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα. Ἡ μὲν περσικὴ στρατιὰ, κατειλημμένη ὑπὸ φόβου, ἔμενε κατὰ τὴν μεσόγαιαν ἐν θέσει ἀμύνης, ὁ δὲ ἀττικὸς στόλος ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἀκτῶν, καὶ οἱ φόροι τῶν πόλεων ἐστέλλοντο εἰς τὴν Δῆλον. Ἦτο δὲ ὁ Ἀρταξέρξης νεανίας μεγάλθυμος, ὅστις ἀνέλαβε τὴν κληρονομίαν τοῦ ἡμελημένου καὶ κατησχυμμένου κράτους ἔχων στερεὰν ἀπόφασιν νὰ πράξῃ πᾶν τὸ κατὰ δύναμιν πρὸς ἀνθρώποις τῆς πατρίδος. Δὲν ἔπρεπε λοιπὸν νὰ θεωρήσῃ γεγονὸς εὐοιώνιστον τὴν κατ' αὐτὴν τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ἀφίξιν τοῦ μεγίστου ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ναυμάχου, ὅστις, ἐξορισθεὶς ὑπὸ τῶν ἀχαρίστων συμπολιτῶν, ἤρχετο εἰς τὰ Σοῦσα, ὅπως προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ; Καὶ ἡδύνατο νὰ εὐχρηθῇ καλλίτερον ὄργανον, δι' οὗ νὰ τιμηθῶσι πάλιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ τὰ ὅπλα τῶν Ἀχαιμενιδῶν; Δὲν ἦτο ἄλλως ὁ μόνος τοιοῦτος ἐν τῇ Περσίδι. Καὶ ὁ ἀρχαῖος αὐτοῦ ἐχθρὸς Τιμοκρέων¹ ἀπὸ ἀσπόνδου ἀντιπάλου τοῦ περσικοῦ κράτους εἶχε γείνει ἐταῖρος καὶ προστατευόμενος τῶν Περσῶν, καὶ ἡδυνήθη πλέον μετὰ τὰς ἀλλοκότους περιπετείας τοῦ βίου αὐτοῦ νὰ γράψῃ τοὺς εἰρωνικοὺς στίχους·

Οὐκ ἄρα Τιμοκρέων μῦνος
Μήδοισιν ὠρκατόμει,
ἀλλ' ἐντὶ κἄλλοι δὴ πονηροί·
οὐκ ἐγὼ μόνα κόλουργις·
ἐντὶ καὶ ἄλλαι ἀλώπεκες².

1312 δ, ἐκδ. Bekker σ. 220, 13) ὁ Ἀρτάβανος, ὃν ὁ Σταγειρίτης καλεῖ Ἀρταπάνην, πρῶτον ἐφόνευσε τὸν Δαρεῖον καὶ ἔπειτα τὸν πατέρα αὐτοῦ Ξέρξην, φοβούμενος τὴν διαβολὴν τὴν περὶ Δαρεῖον. Πρβλ. Schneider Comment. σ. 343.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 476.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 21. [Πρβλ. Bergk Poetae Lyrici Τόμ. Γ' ἐκδ. γ' σ. 1203].

Ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς κατώρθωσε νὰ ἐπωφεληθῇ καταλλήλως τὰς παρουσιαζομένας εὐνοϊκὰς περιστάσεις καὶ τὴν εὐμενῇ δεξιῶσιν ἣς ἔτυχε παρὰ τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἦτο ἡναγκα-
σμένος νὰ συνεννοῖται διὰ διερμηνέων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ
προσηκόντως. Διὸ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν, ὅπως
ζήσει ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τελείᾳ ἀποχωρήσει χάριν ἐκμαθήσεως τῆς
γλώσσης καὶ τῶν ἐθίμων τῆς χώρας. Καὶ ἦτο μὲν ἤδη ἐξηκοντού-
της, ἀλλ' εἶχεν εἶπερ ποτὲ τὴν πνευματικὴν ἀκμὴν, τὴν μνήμην
καὶ τὴν εὐστροφίαν νεανίου· οὕτω δὲ κατώρθωσε μετὰ προθεσμίαν
ἐνὸς ἔτους νὰ ἐπιτύχῃ τὸ σκοπούμενον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ δύ-
ναιτο νὰ κινήται ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μετ' ἐλευθερίας καὶ ἀσφα-
λείας. Ἐκτοτε κατώρθωσε νὰ δεσπόσῃ καὶ ἐν Σούσοις, ὥς ποτ' ἐν
Ἀθήναις, τῶν περὶ αὐτόν. Κατέστη ὁμοτράπεζος καὶ συνθηρευτῆς
τοῦ βασιλέως καὶ ἀπέκτησε δυνάμιν μεγίστην· πρὶν ἢ δὲ παράσχη
ὕπηρεσίας ὑποχρεούσας τὸν βασιλέα εἰς εὐγνωμοσύνην ἢ εὐνοίαν
τοῦ Ἀρταξέρξου ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ νέαν πατρίδα.

Μαγνησίᾳ ἢ παρὰ τὸν Μαϊάνδρον, ἣτις ἀπέφερεν ἐτησίως πεν-
τήκοντα τάλαντα ¹, ἐδόθη εἰς τὸν Θεμιστοκλέα δίκην ἡγεμονικῆς
ἑδρας· πρὸς δ' αὐτῇ παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν ἡ Μυοῦς ἐν Καρίᾳ,
ἡ Λάμφακος καὶ ἡ Περκώτη παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἡ Σκῆ-
ψις ἐν τῇ Αἰολίδι μετὰ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν. Ἐδόθησαν δ' αἱ
διάφοροι κτήσεις αὗται κατὰ τὸ περσικὸν ἔθιμον εἰς ἄρτον, οἶνον,
ῥῖπον, ἀμπεχόνην καὶ στρωμνὴν ². Ἐξελέχθησαν δ' αἱ πόλεις αὐ-
ται προφανῶς ἐξεπίτηδες ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ χορηγηθῇ εἰς τὸν Θεμι-
στοκλέα εὐρεῖα δυνάμεις ἐν τοῖς μάλιστα ἐπικαίροις τῶν συνόρων

¹ Πεντήκοντα τάλαντ' ἀντιστοιχοῦσι πρὸς 281250 χρυσᾷ φράγκα (ἢ μάλλον πρὸς τὸ ὀκταπλοῦν, ἥτοι πρὸς φρ. 1850000, ὑπολογιζομένης τῆς σχετικῆς πρὸς τοὺς ἡμετέρους χρό-
νους ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀξίας τοῦ μετάλλου).

² Θουκυδίδου I, 138 [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 29, 10]. Περὶ δημοσίων
ἐορτῶν πρὸς τὴν τὴν τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τιμητικῶν δικαιωμάτων τῶν ἐγγόνων αὐτοῦ ἐν
Λαμφάκῳ ἴδε [Lolling Mittheilungen aus Kleinasien] ἐν Mittheilungen des
Deutschen archäologischen Instituts in Athen τόμ. VI [1881], σ. 104. Ὁμοίως ἐν
Μαγνησίᾳ κατὰ Πλούταρχον ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους [32, 7].

καὶ ὅπως κινήσωσι τὸ διάφορον αὐτοῦ ἐκείνου, ἵνα πράξῃ πᾶν τὸ δυνατόν πρὸς ταχυτάτην ἐκ τῶν ἐνόντων ἀνάκτησιν τῶν ἀπὸ τοῦ βασιλείου ἀποσπασθεῖσων χωρῶν, ἐπειδὴ, ἐξαιρουμένης τῆς Μαγνησίας, αἱ εἰς αὐτὸν παραχωρηθεῖσαι παράλλαι πόλεις ἀνῆκον ἤδη πιθανώτατα εἰς τὴν ἄττικὴν συμμαχίαν.

Τῶν πόλεων δὲ τούτων ἐξέλεξεν ὡς ἔδραν διαμονῆς τὴν Μαγνησίαν. Ἐν αὐτῇ δ' ἔζησεν ἱκανὸν χρόνον ὡς Πέρσης σατράπης. Ἔτι δὲ τὴν σήμερον σώζονται ἀργυρᾶ νομίσματα κοπέντα παρ' αὐτοῦ ὡς κυρίου τῆς Μαγνησίας καὶ φέροντα μὲν τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γεγραμμένον καὶ ἑλληνικὰ σύμβολα, ἔχοντα δὲ τὸν σταθμὸν τῶν ἄττικῶν νομισμάτων¹.

Ἄλλ' εὐτυχὴς καὶ εἰρηνικὸς δὲν ὑπῆρξε καὶ τώρα παρὰ πάντα ταῦτα ὁ βίος αὐτοῦ. Ἐξηκολούθησε δ' ἐξεγείρων τὴν δυσμένειαν καὶ τὸν φθόνον, καὶ ἡ ἀσύνητος αὐτοῦ τόλμη ἐξέθετε πολλάκις εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Οὕτω λέγεται, ὅτι ποτὲ κατὰ τινα ἐπισκεψιν εἰς τὰς Σάρδεεις ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως ἐπιστραφῇ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα ὑδροφόρου κόρης, ὅπερ αὐτὸς εἶχεν ἀναθέσει ποτὲ ἐν Ἀθήναις, ὧν ἐπιστάτης τῶν ὑδάτων. Τὸ δ' αἶτημ' αὐτοῦ ἐκεῖνο ἐξήγειρε τὴν ὀργὴν τοῦ σατράπου τῶν Σάρδεων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Θεμιστοκλῆς ἠναγκάσθη νᾶ

¹ Στατῆρ φέρων τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους παρὰ Waddington ἐν Revue numismatique [Paris] 1856 [σ. 47 κ. ἑ. Πίν. III] ἀρ. 2. Πρὸς J. Brandis Geschichte des Mass-, Gewichts- und Münzwesens in Vorderasien bis auf Alexander den Grossen σ. 238 κ. ἑ. 459. Τῶν δύο γνωστῶν κομματίων τοῦ νομίσματος τοῦ Θεμιστοκλέους ὡς κυρίου τῆς Μαγνησίας τὸ ἕτερον, ἀποκείμενον ἐν τῇ βρετανικῇ μουσεῖῳ, δὲν εἶνε γνήσιον, δὲν εἶνε δῆλα δὴ ἀργυροῦν, ἀλλ' ἐπάργυρον· τὸ γεγονός τοῦτο θεωροῦσι νεώτεροι νομισματολόγοι ὡς ἀπύδειξιν τῆς κακοπιστίας τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἰδε Head Historia numorum 1887 σ. 501 [ἑλλ. μεταφρ. ὑπὸ Σδορόπου Τόμ. Β' σ. 122]. Περὶ φιλοκερδείας τοῦ Θεμιστοκλέους ἴδε Ἡροδότου VIII, 111 [Πρὸς W. Vischer Kimon ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 23. Ad. Bauer Themistocles σ. 23. Ἰδε καὶ Rhoussopoulos Das Monument des Themistocles in Magnesia ἐν Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XXI (1896) σ. 18 κ. ἑ. ἐνθα ὁ λόγος περὶ νομίσματος τῆς Μαγνησίας, ἐφ' οὗ ὁ Ρουσόπουλος ἀναγνωρίζει τὸ ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀναφερόμενον μνῆμα τοῦ Θεμιστοκλέους ἐν Μαγνησίᾳ].

καταφύγη εἰς τὴν γυναικωνίτιν καὶ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν διὰ χρημάτων ἀπὸ τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εἶχεν ἑκτεθῆ διὰ τῆς ἀπρονοησίας αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πολὺ δυσχερέστερ' ἀπέβησαν τὰ κατ' αὐτὸν, διότι εἶχεν ἀναλάβει ὑποχρεώσεις ὧν ἡ ἐκπλήρωσις καθίστατο εἰς αὐτὸν δυσχερὲς οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀδύνατος¹. Καὶ ὑπῆρξαν μὲν οἱ Πέρσαι τὸ κατ' ἀρχὰς μακρόθυμοι καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἐστενοχώρησαν αὐτὸν δι' ἀξιώσεων πιεστικῶν τόσῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ βασιλεὺς ἐν τοῖς πρώτοις ἔτεσι τῆς βασιλείας ἦτο τελείως ἀψησχολημένος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ βασιλείου. Ἀλλ' ὡς εἰκὸς, αὕτη ἡ θέσις τῆς σατραπείας τοῦ Θεμιστοκλέους ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ περιέρχεται εἰς σχέσεις ἐχθρικὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμμάχους· οὗτοι δὲ πάντως ἐμηχανῶντο τὰ πάντα, ὅπως ἀντιδράσωσιν εἰς τὴν στερέωσιν τῆς ἐν ταῖς παραλίαις πόλεσι δυνάμεως αὐτοῦ. Καὶ δὴ μαρτυρεῖται, ὅτι ὁ Κίμων ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς μετὰ τοῦ Θεμιστοκλέους πρὸς τὴν ἀκτὴν ἐκ τῆς μεσογαίας

¹ Πρόλ. M. Duncker Angeblicher Verrath des Themistocles ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1882 σ. 377. Κατ' αὐτὸν καὶ τὸν A. Bauer (Themistocles [Merseburg.] 1880) εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ἡροδότου ἐπέδρασεν ἡ κακολογία καὶ δυσφημία ἡ ἐπικρατήσασα ἐν Ἀθῆναις μετὰ τὴν καταγγελίαν τοῦ Θεμιστοκλέους ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστη εἰς τὴν διάλυσιν τῆς γεφύρας τοῦ Ἑλληνπόντου καθ' Ἡροδότου (VIII, 109) ἀποθήκην μὲλλον ποιήσεσθαι ἐς τὸν Πέρσην, ἥτοι ποιούμενος οἶονεῖ κατάθεσιν ὑπηρεσίας, ἥτις ἐμελλέπατε νὰ ἀποφέρῃ τόκους εἰς αὐτόν. Κατὰ δὲ τὸν Wecklein (Sitzungsberichte der Baierischen Akademie. 1876 σ. 295) τὸ πρᾶγμα εἶνε ψυχολογικῶς ἀδύνατον. Πολιτευτὴς δευνοῦστατος οἷος ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ὡς εἰκὸς, νὰ προῖδῃ ἑκτοτε τὴν ἐνδεχομένην ἐκείνῃν περίστασιν, ἥτις καὶ ἐπῆλθε κατόπιν. Ἄλλως δὲ πρέπει νὰ ληθῇ ὅτι ὅψιν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ μηδισμοῦ παρουσιάσθη σαφῆς εἰς τὴν συνειδήσιν μόνον μετὰ τὰς μάχας τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Σαλαμῖνος. Μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ Περσία ἦτο χώρα εἰς ἣν συνήθως εὐρισκον ἀστυλὸν ἀπυχωροῦντες ἐκπιῶται ἡγεμόνες καὶ πολιτευταί. Ὁ Θουκυδίδης (I, 137) μαρτυρεῖ δύο ἀποστολὰς τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς τὸν μέγαν βασιλέα· ἀλλ' ἡ τὸ δεύτερον σύστασις ἑαυτοῦ δὲν εἶνε ἀληθής, καθ' ὅσον τὸ δεύτερον μῆνυμα ἐξετελέσθη ἀπλῶς συνωδᾷ πρὸς παράγγελμα τοῦ Εὐρυδιάδου. Ἀλλὰ πάντως δυσμενὲς εἶνε ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἡροδότου, ἀποδεχομένου ἐξ ἀρχῆς ἐξαπάτησιν τῶν Ἀθηναίων διὰ τῶν πρεσβειῶν ἐκείνων· ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ δυσμενεῖ δικαιοῦμεθα νὰ διαγνώσωμεν πιθανῶς τὴν ἐπίδρασιν πατρίας ἐχθρικῶς διακειμένης πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα.

προχωροῦντας Πέρσας ¹. Ἄλλ' αἱ περισωζόμεναι εἰδήσεις δὲν ἀρκοῦσι πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν συμβάντων.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐπῆλθε νέα συμπλοκή. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνωμαλίας ἣτις διήρκει ἐν τῷ περσικῷ βασιλείῳ ἀδιακόπως ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ξέρξου, ἐπεχείρησαν νάνακτῆσωσι τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν· ἐκβαλόντες δ' ἀπὸ τῆς χώρας τοὺς Πέρσας δασμολόγους ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ μεγάλου βασιλείως. Ἡ δὲ ἀποστασία αὕτη προσεῖλκυσε καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἀρταξέρξου, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καταπαύσει τὴν ἀποστασίαν τῶν Βακτρίων, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα ἦτο μέγας φόβος συνενώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, τοσούτῳ μᾶλλον ἐπεβάλλετο τέλος ἢ παρὰ τοῦ Θεμιστοκλέους προσδοκία, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀξιώσις ἐνεργῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὡς δὲ περὶ τοῦ ὅλου περιπετειώδους βίου τοῦ Θεμιστοκλέους, οὕτω καὶ περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ τυχῶν ἦσαν διαδεδομένα ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ διαφορώταται φῆμαι. Ὅτε, εὕρισκόμενος ἤδη ἐν τοῖς προθύροις τοῦ γήρατος², ἦτο ἠναγκασμένος νάναλᾶθῃ τὸ δυσχερέστατον τοῦ βίου ἔργον, καὶ, ἡγούμενος ξένων ναυτῶν, εἰς ὧν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πίστιν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη πεποιθήσιν, νάντεπεξέλλῃ πρὸς τὰς τριήρεις τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ τὸν ἀήττητον αὐτῆς στρατηγὸν, ἀπέθανεν αἰφνιδίως. Ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ἐκεῖνος ἐπῆλθεν ἐπικαίρως, σώσας αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὀδυνηρᾶς θέσεως ἐν ἣ εὕρισκετο, ὥστε πάντες ἐπίστευσαν, ὅτι ἀπέθανεν αὐτοκτονήσας³. Ἄλλ' ὁ Θουκυδίδης ἀντιτάσσει εἰς τὰς

¹ Σουίδας ἐν λ. κ. ι. ω. ν. Ἀριστοδήμου Ἀπόσπ. παρὰ [Müller] Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Ε' σ 13.

² Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 31 λέγει, ὅτι ἀπέθανε πέντε πρὸς τοῖς ἑξήκοντα βεβιωκὼς ἔτη. Ἡ μαρτυρία δὲ αὕτη, συνδεομένη πρὸς τὰς παραδόσεις, περὶ ὧν ἔγινε λόγος ἀνωτέρω (Τόμ. Β' σ 321 ἐν σημ.) ἀγεί εἰς τέλος θανάτου προγενέστερον [τοῦ 461 π. Χ.] (Ὁλυμπ. 79, 4).

³ Ὁ Κικέρων (Brutus 11, [43]) λέγει αὐτὸν θανόντα δι' αἵματος ταύρου ἐν τινι

διαδόσεις ταύτας τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν, ὅτι ἀπέθανε νοσήσας. Περὶ ἐνὸς δὲ καὶ μόνου δυνάμεθα νάμφιδάλλωμεν, ἂν ἡ νόσος ἐκείνη ἐπῆλθε τυχαίως ἢ ἂν εὕρισκται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ἐνδόμυχον ἐν αὐτῷ πάλιν μεταξὺ φιλοπατρίας καὶ ἀτομικῆς ὑποχρεώσεως, πάλιν εἰς τὴν εἶχεν ἀγάγει αὐτὸν ἡ ἀτυχὴς αὐτοῦ θέσις. Πράγματι δ' ἡ ἀφόρητος βάσανος εἰς τὴν ἐνέβαλλεν αὐτὸν ἡ συνειδήσις, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἐντίμως ἐκ τῆς περιπλοκῆς ἐκείνης ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ καταβάλῃ τέλος τὰς τε πνευματικὰς καὶ τὰς σωματικὰς δυνάμεις τοῦ ἄλλως καρτερωτάτου ἀνδρός¹.

Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Μαγνησίας ἰδρύθη λαμπρὸς αὐτοῦ τάφος², οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐξορίας ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα ἀνέθηκαν ἐν τῷ Παρθενῶνι γραφὴν τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς

ἑστία [καθ' ἃ καὶ ὁ **Ἀριστόδημος** παρὰ Müller *Fragmenta historicorum Graecorum* Τόμ. Ε' σ. 13]. Οἱ δὲ στίχοι τοῦ **Ἀριστοφάνους** ἐν τοῖς Ἰππεῦσι (στ. 83-84)

[βέλτιστον ἡμῖν αἶμα ταύρειον πιεῖν

ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἰρετώτερος]

δεικνύουσιν, ὅτι ἡ γνώμη περὶ τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ ἦτο λανθασμένη. [Καὶ ὁ **Σοφοκλῆς** δὲ ἤδη ἐγγίνσκε ταύτην τὴν παράδοσιν κατὰ τὸν **Σχολιαστὴν** τοῦ **Ἀριστοφάνους** ἐνθ' ἂν. Πρὸλ. **Διοδώρου Σικελιώτου** XI, 58. **Πλουτάρχου** *Θεμιστ.* 31, 5 *Φλαμιν.* 20. **Οὐαλερίου Μαξίμου** V, 6 ext. 3. *Ἐπιθ.* W. Roscher *Die Vergiftung mit Stierblut im klassischen Alterthum* ἐν τοῖς *Jahrbücher für klassische Philologie* Τόμ. CXXVII (1883) σ. 159 κ. ἑ. *Ἐπ' ἐσχάτων* ὁ von Oefele ἐν τῇ *Pharmaceutische Post* τῆς 24 Ἰουλίου 1898 (Τόμ. XXXI ἀρ. 30 σ. 341 κ. ἑ. ἐν πραγματείᾳ ἐπιγραφομένη *Maskirte Cantharidin-Vergiftungen im Alterthum* ἐπειράθη νάποδείξῃ, ὅτι τὸ φερόμενον αἶμα ταύρου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγέται πρὸς δηλητηριώδη κατεργασμὸν κανθαρίδιον, ὅστις ἐν ἑλληνικοῖς παπύροις ἐξ Αἰγύπτου εὕρεται λεγόμενος ὡς ἂν *κανθαρίου*, ἀλλὰ καὶ γόνος ταύρου, ὅθεν ἡ σύγχυσις. Ἀλλ' ὁ κ. **Ἀναστάσιος Δαμδέργης** ἐν τῷ ἀρ. 51 τῆς 18 Δεκ. 1898 σ. 600 τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ ἀνταπέδειξεν ὅτι οὗτος γωρίων τοῦ **Πεδανίου Διοσκουρίδου** (Περὶ δηλητηρίων φαρμάκων κεφ. α' καὶ κε'), ὅτι ἡ διὰ ταυρείου αἵματος δηλητηρίασις ὑφίστατο πράγματι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἰδε καὶ τὴν ἄλλως ἤμιστα πειστικὴν ἀνταπάντησιν τοῦ von Oefele ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, ἀρ. 6 τῆς 5 Φεβρ. 1899, σ. 81].

¹ **Θουκυδίδου** I, 138. νοσήσας δὲ τελευτᾷ τὸν βίον λέγουσι δέτινες καὶ ἐκαύσιον φαρμάκῳ ἀποθανεῖν αὐτὸν, ἀδύνατον νομίσαντα εἶναι ἐπιτελέσαι βασιλεῖ ὁ ὑπέσχετο.

² [**Πλουτάρχου** ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 32, 4].

μνήμην τοῦ πατρός¹. Καὶ τὰ ὅσα δ' αὐτοῦ λέγεται, ὅτι, κελεύσαντος ἐκείνου, ἐκόμισαν οἱ συγγενεῖς κρύφα εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀμφέβαλλε περὶ τούτου τοῦ γεγονότος². Ἐν δὲ Πειραιεῖ ἐδεικνύετο βωμοειδὴς τάφος ἰδρυθεὶς εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὡς τὸν κτίστην τοῦ ἐπινείου καὶ ἰδρυτὴν τῆς θαλασσίας δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων καθ' ὃν χρόνον ἀργότερον ἤρχισαν κρίνοντες πάλιν δικαιότερον τὰς ἀνεπιλήστους αὐτοῦ ὑπηρεσίας³.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἀπετρέποντο οἱ κίνδυνοι, εἰς οὓς ἦτο φόβος νὰ ἐμβάλῃ τοὺς Ἀθηναίους ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν αὐτῇ τῇ συμμαχίᾳ εἶχον ἐκραγῇ ῥήξεις κινδυνώδεις, καὶ δὴ ἀμέσως μετὰ τὴν λαμπρὰν ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκην, μεθ' ἣν προσῆλθον μὲν εἰς τὴν περὶ τὴν Δῆλον συμμαχίαν καὶ αἱ πόλεις τῆς Λυκίας πρὸς ἀνατολὰς μέχρις τῆς Παμφυλίας, εἶχον δὲ διαλυθῇ πάντες οἱ ἐξωτερι-

¹ [Πανσανίου 1, 1, 2].

² [Θουκυδίδου 1, 138].

³ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 32, 5-6. Διδότωρος δ' ὁ περιηγητὴς ἐν τοῖς περὶ τῶν μνημάτων εἴρηκεν, ὡς ὑπονοῶν μᾶλλον ἢ γινώσκων, ὅτι περὶ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸν Ἀλκιμον ἀκρωτηρίου πρὸκειται τις οἶον ἀγκών, καὶ κάμψαντι τοῦτον ἐν τῷ τῷ ὑπεύδριον τῆς θαλάττης κρηπὶς ἐστὶν εὐμεγέθης καὶ τὸ περὶ αὐτὴν βωμοειδὲς τάφος τοῦ Θεμιστοκλέους. Οἶεται δὲ καὶ Πλάτωνας τὸν κωμικὸν αὐτῷ μαρτυρεῖν ἐν τούτοις·

Ὁ σὸς δὲ τύμβος ἐν καλῷ κεχωσμένος
τοῖς ἐμπόροις πρόσρησις ἔσται πανταχοῦ
τούς τ' ἐκπλέοντας εἰσπλέοντας τ' ὄψεσθαι
χωπῶνται ἅμιλλα τῶν νεῶν θεάσεται.

Τὸ χωρίον τοῦτο ἐρμηνεύοντες ἕως ἐπ' ἐσχάτων οἱ πλείστοι τῶν νεωτέρων ἔθετον τὸν ἐν Πειραιεῖ τάφον τοῦ Θεμιστοκλέους ὀλίγον ἐξωτέρω τοῦ κατὰ τὸν εἰσπλουν εἰς τὸν λιμένα ἐκ δεξιῶν βασιλικοῦ περιπτέρου οὐ μακρὰν τοῦ τάφου τοῦ Μιαούλη. Ἰδε Milchhofer ἐν ταῖς τοῦ Curtius-Kaupert Karten von Attika Erläuternder Text Heft I. Athen und Peiräeus σ. 54. Ἀλλ' ἀρχομένου τοῦ 1898 ὁ κ. Ἰάκωβος Δραγάσης, ἐρμηνεύων ὀρθότερον τὸ πλουτάρχειον χωρίον καὶ ὀδηγούμενος ὑπὸ τυχαίας σκαφῆς, μετέθηκε τὸν τάφον τοῦ Σαλαμινομάχου εἰς τινὰ ἄκραν τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς, τὸ κοινῶς λεγόμενον Κάβο Κράκαρι. Ἰδε Σπυρ. Π. Λάμπρου Notes from Athens ἐν τῷ λονδινέῳ Athenaeum τῆς 29 Ἰανουαρίου 1898 ἀρ. 3666 σ. 158].

κοὶ ἐχθροί. Πράγματι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βορρᾷ, ἔνθα οἱ Πέρσαι δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Χερσόνησον καὶ διὰ τοῦτο εἶχον συμμαχήσει μετὰ τῶν θρακικῶν λαῶν, κατῴρθωσεν ὁ Κίμων μετὰ μικροῦ στόλου νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὴν ἐχθρικὴν δύναμιν τὴν παρασκευαζομένην ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ καθυποτάξῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ὅλην χερσόνησον τὴν δεσπόζουσαν τοῦ Ἑλληςπόντου, τὴν κτῆσιν τῶν ἑαυτοῦ προγόνων¹.

Ἄλλ' ἡ ἀξία λόγου πρόδος αὕτη ἤγαγεν εἰς νέας περιπλοκάς. Ἐν ᾧ δὴλα δὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδίωκον τὴν κατὰ τὰς θρακικὰς παραλίας ἐπέκτασιν, ἀντέστη πρὸς αὐτοὺς μία τῶν κυριωτάτων συμμαχίδων νήσων, ἡ Θάσος, ἥτις δὲν ἤθελεν ἀκόμη νὰ ποβάλλῃ τὰς ἀξιώσεις περὶ ἰδίας θαλασσοκρατίας. Διὰ ταῦτα ἡ παρὰ τὸν Στρυμόνα κυριαρχία τῶν Ἀθηναίων ἦτο κάρφος ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τῶν Θασίων². Ἡ δ' ἀντιζήλια αὕτη ἐμελλε θάπτειν ἢ βράδιον νὰ προκαλέσῃ ἐχθρικὴν σύγκρουσιν, ἐπειδὴ οἱ νησιῶται παρέτηρσαν μετ' οὐ πολὺ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν διεννοοῦντο νὰ περιουσιθῶσιν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς παραθαλασσίας Ἡϊόνος, ἀλλ' ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως ταύτης ἐμελλε νὰ εἶνε μόνον ἡ ἀφετηρία πρὸς τὴν κατὰ μικρὸν κατάκτησιν τῆς θρακικῆς χώρας.

Ἀμέσως μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἡϊόνος στρατιάς Ἀθηναίων ἀνέβη τὸν Στρυμόνα, ὅπως ἐγκατασταθῇ μίαν ὥραν ἄνω τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὰς Ἑννέα ὁδοὺς, ἄξιον λόγου χωρίον, ἐν ᾧ διεσταυροῦντο αἱ ὁδοὶ καὶ ἔνθα ἤδη ὁ Ἀρισταγόρας εἶχε δια-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 14, [1]. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν Περσῶν τινες οὐκ ἐβούλοντο τὴν Χερσόνησον ἐκλιπεῖν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Θρᾶκας ἄνωθεν ἐπεκαλοῦντο καταφρυνοῦντες τοῦ Κίμωνος μετ' ὀλίγων παντάπασιν τριήρων Ἀθήνηθεν ἐκπεπλευκότος, ὕρμησας ἐπ' αὐτοὺς τέσσαρσι μὲν ναυσὶ, τρισκαίδεκα τὰς ἐκείνων ἔλαβεν, ἐξελάσας δὲ τοὺς Πέρσας καὶ κρατήσας τῶν Θρακῶν, πᾶσαν ὥκειώσατο τῇ πόλει τὴν Χερσόνησον. Τὴν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμο; Α' ἀρ. 432 στήλῃ, ἥτις ἄλλοι² ἐνομιζέτο περιέχουσ' ἀναγραφὴν τῶν παρὰ τὴν Δραβήσκον πεσόντων, ἐβήγησεν ὁ K ü h l e r Beiträge zur Geschichte der Pentekontaktie ἐν τῷ Hermes Τόμ. XXIV (1889) σ. 58 κ. ἔ. ὡς ἀναφερομένην εἰς νεκροὺς τῆς περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος στρατείας τοῦ Κίμωνος εἰς τὴν Χερσόνησον].

² Ἰδὲ ἄνωτέρῳ Τόμ. Β' σ. 471.

νοηθῇ τὴν κτίσιν πόλεως. Ἀλλ' ἡ στρατεία ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, ὀλίγων μόνον περισωθέντων¹.

Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἀπεθαρρύνθησαν, καὶ ἐπεχείρησαν μετὰ τρία περίπου ἔτη νέαν ἐκστρατεῖαν μετὰ πολὺ μεγαλειτέρας στρατιᾶς, ὅπως διὰ τῆς βίας ἐπιτύχωσι τὴν προχώρησιν εἰς τὴν μεσόγαιαν. Δεκακισχίλιοι μάχιμοι ἄποικοι, στρατολογηθέντες ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐλκυσθέντες ὑπὸ τῆς προσδοκίας πλουτισμοῦ ἐν τῇ χρυσοφόρῳ χώρᾳ, πολῖται τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμαχίδων, ἡθροίσθησαν ἐν Ἱόνι, κατέλαβον τὰς Ἑννέα ὁδοὺς, καὶ εἰσώρμησαν ἔπειτα, στρατηγούντος τοῦ Λεάγρου, περαιτέρω πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἡδωνῶν, ὅπως ἐγκαθιδρυθῶσι μονίμως πλησίον τῶν μεταλλείων. Ἀλλὰ τὰ θρακικὰ φύλα συνηνώθησαν ἐναντίον τῶν ξένων ἐπιδρομέων, ἐπέπεσον κατὰ τῆς στρατιᾶς παρὰ τὴν Δραβῆσκον καὶ ἐπήνεγκον εἰς αὐτὴν ἥτταν τοιαύτην, ὥστε δι' αὐτῆς ἐναυάγησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶς ἀπόπειρα τῶν Ἀθηναίων πρὸς ἐγκατάστασιν ἐν τοῖς ἐνδοτέροις τῆς περὶ τὸν Στρυμόνα χώρας².

Τὰς περιστάσεις δὲ ταύτας ἐπίστευσαν οἱ Θάσιοι ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπωφεληθῶσιν, ὅπως συντηρήσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τοὺς πλουσίους πόρους τῆς ἀντικειμένης ἡπείρου, ἰδίως δὲ τὰ χρυσορυχεῖα τοῦ Παγγαίου, ἅτινα ἔκειντο ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῆς Ἱόνος καὶ τῆς ἀντιπέραν ἀκτῆς τῆς Θάσου. Ἄν δὲ ἀπέβαλλον αὐτὰ, πᾶσα ἐλπὶς τῶν νησιωτῶν περὶ ἰδίας θαλασσοκρατίας ἔμελλε νὰ ἐκλίπη εἰς αἰί. Ἐπρεπε δὲ νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐκαιρίαν ἐφ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι

¹ Ἡ μὲν πρώτη στρατεία εἰς Ἑννέα ὁδοὺς ἔγινε κατὰ τὸν *Σχολιαστὴν τοῦ Αἰσχύρου* II, 31 σ. 29 ἐκδ. Baiter καὶ Sauppe ἐπὶ ἄρχοντος Φαίδωνος, ἀνθ' οὗ ἀναγνωστέον Ἀμφίωνα, ἦτοι τῷ 469 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 8), ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὸν *Θουκυδίδην* (IV, 102) εἴκοσι καὶ ἑννέα ἔτη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Ἀμφιπόλεως, ἦτοι τῷ 465 π. Χ. (Ὀλυμπ. 78, 4) ἐπὶ ἄρχοντος Λυσίου, ὃν Λυσικράτης λέγει ὁ *Σχολιαστὴς* τοῦ *Αἰαχίνου* ἐνθ' ἀν. Πρβλ. Schäfer [De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus] σ. 16.

² Ἡ ἥττα τῶν Ἀθηναίων, ὣν ἐστρατήγουν Λεάγρος ὁ Γλαύκιωνος καὶ ὁ Σωφάνης (Ἡροδότου IX, 75), παρὰ τὴν Δραβῆσκον εἶνε σύγχρονος πρὸς τὴν ἑναρξιν τοῦ πρὸς τοὺς Θάσιους πολέμου κατὰ τὸν *Θουκυδίδην* (I, 100 κ. ε.), ὥστε ὡς πρὸς τὸ γεγονός εἶνε λεπτομερέστερος τῶν ἄλλων πηγῶν.

ἦσαν ἀποτεθαρρυμένοι καὶ οἱ Θρᾷκες ἐνεφοροῦντο μίσους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Διὸ συνεμάχθησαν πρὸς αὐτοὺς ὡς καὶ πρὸς τοὺς Μακεδόνας, οἵτινες ὁμοίως δὲν ἠνείχοντο τοὺς Ἀθηναίους ὡς γείτονας, καὶ ἔπειτα, ὅτε τὰ παράπον' αὐτῶν οὐδεμιᾶς ἠξιώθησαν ἀκροάσεως ἐν Ἀθήναις, ἐκήρυξαν φανεράν ἀποστασίαν ἀπὸ τῆς συμμάχιας. Συνέβησαν δὲ ταῦτα τῷ 464 π. Χ., μικρὸν μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχην¹.

Αἱ δ' Ἀθῆναι ἠναγκάσθησαν νᾶναλάδωσι βαρὺν ἀγῶνα πρὸς ταπείνωσιν τῆς ἀλαζόνος νήσου, ἥτις εἶχεν ἐπὶ μακρὸν παρασκευασθῆ ἐν ἡσυχίᾳ. Ὁ προκείμενος ἀγὼν ἀνεφέρετο συγχρόνως εἰς τὴν θαλασσοκρατίαν ἐν τῷ θρακικῷ πελάγει καὶ εἰς τὴν κτῆσιν τῆς χρυσοφόρου παραλίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι συνήνωσαν ἀπάσας αὐτῶν τὰς δυνάμεις, καὶ οἱ Θάσιοι παρετήρησαν, ὅτι παρὰ τὴν κρυφίαν ὑποστήριξιν τῆς Μακεδονίας δὲν ἠδύναντο νᾶντιστῶσιν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν στόλον τοῦ Κίμωνος. Διὸ ἐζήτησαν ἄλλους συμμάχους, ἔστειλαν πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ αἱ προτάσεις αὐτῶν ἔτυχον παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις εὐμενεστάτης ὑποδοχῆς.

Ἐν Σπάρτῃ ἡσθάνοντο, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθῇ τι πρὸς παρακώλυσιν τῆς αὐξήσεως τῶν Ἀθηναίων. Οὐδεὶς εἶχεν ἀληθῶς φαντασθῆ, ὅτι ἡ μετάστασις τῆς ἡγεμονίας τοῦ στόλου ἐμελλε νὰ ἔχῃ ἐπακόλουθα τοιαῦτα. Καὶ δὴ αἱ μὲν Ἀθῆναι ἔσπευδον ἀπὸ νίκης εἰς νίκην καὶ ἐπηύξανον καθ' ἕκαστον ἔτος τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἡ δὲ Σπάρτη οὐ μόνον εἶχε μείνει στάσιμος, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον εἶχεν ἀναποδίσει. Πλὴν τῆς κακῆς αἰσθήσεως ἣν εἶχεν ἐμποιῇσει ἡ δίκη τοῦ Πausανίου περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον εἶχε διαβοηθῇ περὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὅτι εἶχε δεκασθῇ παρὰ τῶν Ἀλευαδῶν καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀποχωρήσει ἐξαπίνης ἐκ τῆς Θεσσαλίας², εἰ καὶ κατεῖχεν ἤδη αὐτὴν ὅλην. Ἐν μέσῳ

¹ Ἔτος τῆς ἀποστασίας τῆς Θάσου εἶνε τὸ 464 π. Χ. (Θουκυδίδου I, 100). Πρὸς Πausανίαν (IV, 24, 5), καθ' ὃν ἡ ἀποστασία τῶν Μεσσηνίων ἐξεργάγη τὴν 79 Ὀλυμπιάδα ἐπὶ ἀρχοντος Ἀρχιδαμίδου, καὶ Πλούταρχον ἐν βίῳ Κίμωνος 16· Ἀρχιδάμου τοῦ Ζευξιδάμου τέταρτον ἔτος ἐν Σπάρτῃ βασιλεύοντος.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 450.

τοῦ στρατοπέδου κατελήφθη ὁ βασιλεὺς ἔχων τὸν χρυσὸν δι' οὗ εἶχε δεκασθῆ. Ὁ δωροδόκος ἔφυγεν εἰς τὴν Τεγέαν, ὁ οἶκος αὐτοῦ κατηδαφίσθη, καὶ ἀραὶ ἐξετοξεύθησαν κατὰ τῆς μνήμης αὐτοῦ¹. Οὕτω τὰ ἐγκλήματα ἐσωρεύοντο ἀλλεπάλληλα ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ἡρακλειδῶν. Συγχρόνως δ' αἱ ἐν Πελοποννήσῳ συμμαχίαι ἐχαραροῦντο κατὰ τρόπον ἐπικίνδυνον, καὶ ἐν τε τῇ μεσογαίᾳ καὶ ἐν ταῖς παραλίαις πόλεσιν ἐνισχύετο ἡ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἐχθρική φατρία. Οἱ δὲ ἀρχαῖοι τῆς Σπάρτης ἄσπονδοι ἐχθροί, οἱ Ἀργεῖοι, συνήθροισαν καὶ πάλιν δυνάμεις, ὅπως δυνηθῶσι νὰ προβάλωσι νέας ἀξιώσεις.

Ἡ δὲ τοιαύτη ἀπειλητικὴ θέσις τῶν πραγμάτων ἠνάγκαζε τὴν Σπάρτην νὰναλάβῃ ἑαυτὴν καὶ ἐπιζητήσῃ νέας συμμαχίας, ὅπως ἀποκαταστήσῃ καὶ πάλιν τὴν τιμὴν αὐτῆς καὶ τὴν γοητεῖαν. Ἡ δὲ μετὰ τῆς Θάσου συμμαχία ἦτο λίαν ἐπαγωγὸς, ἅτε τῶν Θασίων κατεχόντων ἀκόμη τὰ χρυσορυχεῖα αὐτῶν. Διὸ ἡδύνατο ἡ Σπάρτη νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι θὰ εὕρισκε δι' αὐτῶν τοὺς ἀναγκαίους πόρους, ὅπως δυνηθῇ νὰντιμετρηθῇ καὶ πάλιν κατὰ θάλασσαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Τὸ δὲ μέγεθος τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν Σπαρτιατῶν μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ προθυμία, μεθ' ἧς προκληθέντες παρὰ τῶν πρέσβειων τῶν Θασίων ὑπεσχέθησαν οὐ μόνον τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν καὶ τὴν ὑποστήριξιν, ἀλλὰ καὶ ἄμεσον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως δι' αὐτῆς ἐκδιάσωσι τοὺς Ἀθηναίους νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς νήσου.

Ἀλλ' ὅμως ὑπεσχέθησαν πολὺ περισσότερα ἐκείνων ὅσα ἡδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι. Καὶ δὴ πρὶν ἢ δυνηθῶσι νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκστρατείαν ἐπῆλθε φοβερὰ θεομηνία διακόψασα πάσας τὰς παρασκευὰς, σεισμὸς δεινότατος οἷος οὐδέποτε εἶχε κλονήσει τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Χάσματα γῆς ἀνεόχθησαν, βράχοι κατεκρημνίσθησαν ἀπὸ τῶν ἀπορρώγων κορυφῶν τοῦ Ταυγέτου, οἰκίαι καὶ ναοὶ κατέπεσον. Δὲν ὑπῆρχε πλέον Σπάρτη, καὶ μόνον ὀλίγαι

¹ Ἡροδότου VI, 72. Πανσανίου III, 7, 9.

οἰκίαι ἔμενον ὀρθαί¹. Πᾶσα δὲ τάξις συνεχύθη, ἐπειδὴ πολιτείαν οἷα ἢ σπαρτιατικὴ συνεῖχε μόνον ὁ δεσμός τοῦ φόβου. Οἱ εἰλωτες, οἵτινες ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι πρὸς ἀποστασίαν, ἦσαν τότε ἰδιαζόντως ἐξηρησμένοι, ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀνατρεπτικῶν σκευωριῶν τοῦ Παυσανίου εἶχον ὑποστῆ διωγμούς ὡμοτάτους². Σὺν τοῖς ἄλλοις εἶχον ἀπαγάγει ἐκ τοῦ ἐν Ταινάρῳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος τοὺς ἀτυχεῖς εἰς θάνατον. Διὰ ταῦτα ἡ φοβερὰ θεομηνία ἐφαίνετο ὥς τις ἐνδειξίς τῆς ὀργῆς καὶ τιμωρίας τοῦ ἐνοσίχθονος, ὥς τις πρόσκλησις πρὸς ἐκδίκησιν. Μετὰ δὲ τῶν εἰλωτῶν συναπέστησαν καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Ἡ δὲ Θουρία καὶ ἡ Ἀνθεια ἀπέβησαν αἱ ἐστίαι τῆς ἀποστασίας, καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, ὁ διάδοχος τοῦ Λεωτυχίδου, οὗ βασιλεύοντος τέταρτον ἤδη ἔτος συνέβη τὸ γεγονός, ἠναγκάσθη μετὰ τῆς στρατιᾶς ἣν ἠδυνήθη νὰ συναθροίσῃ νὰ ἐκκινήσῃ ἐν σπουδῇ, ὅπως καθυποτάξῃ καὶ πάλιν τὴν ἀποστατήσαντων χώραν³.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γείνῃ λόγος περὶ βοήθειας τῶν Θασίων. Ἡδυνήθησαν δὲ οὗτοι νάντιστῶσι μετ' ἐπιμονῆς καὶ καρτερίας μέχρι τοῦ τρίτου ἔτους, ἀλλ' ἔπειτα ἐξηντλήθησαν οἱ πόροι αὐτῶν. Ἡ πόλις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ πάντα αὐτῆς τὰ πλοῖα, νὰ κρημνίσῃ τὰ τεῖχη, νὰ πληρώσῃ τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν τε ἡπειρον καὶ τὰ πλοῦσια ἐκ τῶν μεταλλείων ἔσοδα καὶ ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν τακτοῦ φόρου⁴. Ἡ δὲ νίκη αὕτη ὑπῆρξε λαμπρὰ μὲν

¹ [Θουκυδίδου I, 101. Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 16. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 63 - 64].

² Ἰδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 484.

³ Θουκυδίδου I, 101. Παυσανίου IV, 25, 5. Διοδώρου Σικελιώτου [XI], 63, 64.

⁴ Θουκυδίδου I, 101, 3. Αἱ παρὰ Πλουτάρχῳ (ἐν βίῳ Κίμωνος 14) ἀναφερόμεναι τριάκοντα καὶ τρεῖς νῆες εἶνε αἱ ληφθεῖσαι ἐν τῇ ναυμαχίᾳ τῇ προηγηθείσῃ τῆς πολιορκίας, ἥς ποιεῖται μνησὶν ὁ Θουκυδίδης (I, 100, 2), ὅχι ἂν, καθ' ὃ ἀποδέχεται ὁ Grote [A history of Greece τόμ. V ἐκδ. 1870 σ. 167. Γερμ. μεταφρ. ἐκδ. 6' τόμ. III σ. 241] τὸ σύνολον τῶν παρὰ τῶν Θασίων κατὰ τὴν συνθηκολογίαν παραδοθεισῶν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τριήρων, ἐπειδὴ ὁ πολεμικὸς στόλος τῆς νήσου ἕνεκα τῶν πλουσιῶν αὐτῆς εἰσοδημάτων, περὶ ὧν ἴδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 274), πρέπει νὰ ᾔτο πολὺ μεγαλείτερος.

ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων, φοβερὸν δὲ παράδειγμα διὰ πάντας τοὺς ἀμφιρρέποντας τῶν συμμάχων, ἀξία δὲ πλείστου ὅσου λόγου πρόοδος ἐν τῇ κατὰ τὸ θρακικὸν πέλαγος θαλασσοκρατίᾳ.

Ὁ Κίμων περιεβάλλετο ὑπὸ λαμπρᾶς αἰγλῆς δόξης, οἷας οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ στρατηγῶν εἶχεν ἀξιωθῆ, ὧν ἀπὸ τοῦ 470 π. Χ. σχεδὸν ἀδιακόπως ὁ στρατηγὸς στόλου νικηφόρου καὶ αὐξάνων ἀδιαλείπτως τὴν συμμαχικὴν δύναμιν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον εὐκλεῆς στρατηγός· ἦτο καὶ τὸ εἰδωλὸν τοῦ δήμου, ὅστις εἶχε παραστῇ μάρτυς τῆς ἐκ μικρῶν αἰσιωτάτης αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Πράγματι τὰ κατ' ἀρχὰς μικρὰ ἦσαν τὰ προσδοκώμενα ἐξ αὐτοῦ. Μάλιστα δ' εἶχον εὖρει αὐτὸν εὐήθη καὶ βραδύνουν, ἄκομφον τοὺς τρόπους καὶ ἥκιστα δημοτικόν· τὰ δὲ ἦθη αὐτοῦ εἶχον ὑπάρξει οὐκ ὀλίγον σκανδαλώδη. Ἀλλ' ἡ κατανάγκη τῶν βιωτικῶν στενοχωριῶν εἰς ἃς εὐρέθη, μετέβαλε τὸν ἀνειμένον νεανίαν εἰς ἄνδρα καταθύμιον εἰς τὸν Ἀριστείδην, τὸν υἱὸν τοῦ τυράννου καὶ τῆς Θράσσης βασιλόπαιδος εἰς γνήσιον τῶν Ἀθηνῶν πολίτην, ὅστις καὶ περὶ τὴν λεπτοτέραν πνευματικὴν μόρφωσιν ἦτο ὑπέρτερος τοῦλάχιστον τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἦτο ἱκανὸς νάγορεύσει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἐξ ἐλύτρου τραχέος εἶχεν ἀναπτυχθῆ καὶ ἐξέλθει πυρὴν εὐγενῆς, δύναμις ὑγιῆς καὶ γενναία, ἥς ἡ δρᾶσις ἦτο τόσῳ μᾶλλον ἀγαθοποιὸς, καθ' ὅσον δὲν ἀντετάσσετο αὐθαίρετως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. Φαιδρὸς εἶχεν ἀποστῆ τῶν ἐμφύτων κλίσεων τῆς νεότητος καὶ προσχωρήσει φανερώς καὶ ἀψευδῶς εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀττικοῦ βίου ἥς εἰσηγητῆς εἶχεν ὑπάρξει ὁ Θεμιστοκλῆς, εἰ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ διαλάβῃ αὐτὸν, ὅτι οἱ νέοι χρόνοι ἔμελλον νὰ εἶνε ἥκιστα εὐμενεῖς πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν ἀρχαίων γενῶν καὶ τὰ συμφέροντ' αὐτῶν. Οὐδέποτε δὲ φιλόπατρις αὐταπάρνησις ἔτυχεν ἀμοιβῆς λαμπροτέρας.

Τὸ δ' ὑγιὲς τῆς φύσεως τοῦ Κίμωνος διετρανώθη διὰ τῆς μὴ διαφθορᾶς αὐτοῦ ὑπὸ τῆς εὐτυχίας. Διετήρησε τὸν εὐπαρρησίαστον καὶ εἰλικρινῆ αὐτοῦ χαρακτῆρα, τὴν εὐθύτητα τὴν μισοῦσαν πάντα δόλον· ἦτο ἄνευ ἔχρους προσποιητῆς εὐπροσηγορίας ὁ ἐρασμιώ-

τατος τῶν συντρόφων, προσιὸς εἰς πάντας, ἀνὴρ κατορθόνων νὰ συνενόγη ἐν ἑαυτῷ τὸν χαρακτῆρα τῶν τε ἀρχαίων χρόνων καὶ τῶν νέων. Πρὸ παντὸς δ' ἐπεδείκνυε τὰς ἀρετὰς ἐκείνας ἐφ' αἷς ἀνέκαθεν ἦτο περιλάλητος ὁ οἶκος τῶν Κυψελιδῶν, τὴν ἐλευθεριότητα καὶ τὴν φιλοξενίαν, καὶ δὴ χωρὶς νὰ προδίδῃ ὀπισθοβουλίαν ἢ νὰ γίνηται ἐπαχθὴς διὰ κομπορρημοσύνης. Πᾶν δ' ὅτι ἀνέκτησεν ἐκ τῆς ἀρχαίας οἰκογενειακῆς οὐσίας ἡ προσέθηκεν εἰς αὐτὴν νέον ἐκ τοῦ ἀνήκοντος εἰς αὐτὸν μέρους τῶν λαφύρων ἐφαίνετο κεκτημένος ὅχι χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ χάριν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ ἀγροὶ αὐτοῦ, οἱ κῆποι, ἡ τράπεζα, τὰ πάντα ἦσαν ἀνοικτὰ εἰς τοὺς ὁδοιπόρους καὶ εἰς τοὺς γείτονας.

Ἀκατάβλητος δὲ ἦτο ὁ ὑπὲρ δημοσίων ἔργων κοινωφελῶν ζήλος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν ἐχρεώσθουν οἱ πολῖται τὸ μέγα εὐεργέτημα τῆς περὶ τὸν ἀγοραῖον Κεραμεικὸν κτίσεως στοῶν καὶ τῆς διὰ πλατάνων φυτεύσεως αὐτοῦ. Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ φροντίσας, ὅπως τὰ δυτικὰ προάστεια τὰ πρὸ τοῦ Διτύλου ἐπεκτεινόμενα κάτω πρὸς τὰς ὄχθας τοῦ Κηφισοῦ κοσμηθῶσι διὰ κατασκευασμάτων προστιθέντων εἰς αὐτὰ χάριν καὶ ἀξίαν. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἔξω Κεραμεικῷ ἰδρύθησαν οἱ τάφοι τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πεσόντων πολιτῶν, οὔτινες, τεταγμένοι κατὰ μάχας, ἀπετέλουν μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον ἀττικῆς δόξης¹. Ὁμορὸς δὲ τῷ Κεραμεικῷ ἦτο ἡ Ἀκαδημία, ἥς τοὺς σκιερὰς περιπάτους εἶχε φυτεύσει ὁ Κίμων. Ἐν μέσῳ δὲ λαμπρῶν ἑορτῶν τοῦ δήμου εἶχεν ἀνακομίσει εἰς τὴν πόλιν τὰ ὅσῃα τοῦ Θησέως καὶ οὕτως οἶανεὶ ἀποδώσει εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων τὸν ἥρωα ἐν οὗτος ἐθεώρει τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἐλευθερίας ἑαυτοῦ. Ἡ δὲ Ἀκρόπολις ἔλαβε δι' αὐτοῦ νέαν μορφήν, τοῦ Κίμωνος κτίσαντος τὸ πρὸς νότον τεῖχος, δι' οὗ ἡ μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν ὄψις ἀπέβη μεγαλοπρεπῆς, συγχρόνως δ' ἐκτίθη εὐρὺ ἀνδρόνιον χάριν τῆς κτίσεως νέων ναῶν. Τέλος δὲ λέγεται καὶ ὅτι χάριν προαγωγῆς

¹ [Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 432 κ. ε. σ. 195 κ. ε.]. Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῶν ἐγκεκολλημένων ἐπὶ μνημείων ἐπιταφίων ἰδρυθέντων ὑπὸ τῆς πόλεως φέρονται καὶ ὀνόματ' Ἀθηναίων καὶ συμμάχων πεσόντων ἐν Θάσῳ.

τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ σχεδιασθέντος ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐπελήφθη ἐκ νέου τῆς οἰκοδομῆς τῶν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς σκελῶν¹.

Καὶ προσεχώρησε μὲν ὁ Κίμων ἄνευ προκαταλήψεως εἰς τὸ νέον πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Περικλέους καὶ συνετέλεσεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν σχεδίων τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἔπειτα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης θαλασσοκρατίας· ἀλλ' ἥκιστα συνεμερίζετο τὴν ὅλην ἀντίληψιν τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Ἦτο μὲν διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ, ἀλλ' ἐνήργει κατὰ τρόπον παντελῶς διάφορον. Ἦθελε νὰ διατηρήσῃ ἐν τοῖς νέοις χρόνοις ὅτι ἀγαθὸν εἶχον οἱ ἄρχαῖοι, τὴν σύνεσιν καὶ τὸ μέτρον, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὰ χρηστὰ ἥθη. Ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος, προέβαλλεν εἰς τοὺς καινοσπούδους συμπολίτας ὡς παράδειγμα μιμήσεως ἄξιον τὴν Σπάρτην· ἐθεώρει δὲ τὴν μετὰ τῆς πόλεως ταύτης φιλίαν σωτήριον ἀντιστήκωμα κατὰ τῆς τάσεως τῶν Ἀθηναίων, σπευδόντων πρὸς ἐπιχειρήσεις ἀπερισκέπτους. Αἱ συνθήκαι μετὰ τῶν συμμάχων δὲν ἔπρεπεν, ὡς ἐφρόνει, νὰ ὁμολογῶνται, καθ' ἃ ἐφρόνει ὁ Θεμιστοκλῆς, μετὰ τῆς προθέσεως νὰ ῥηγνύωνται κατόπιν, ὡς εἰ ἦσαν δεσμοὶ ἐπαχθεῖς, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑφίστανται καὶ ἐξῆς, μεταβαλλόμενοι συμφῶνως πρὸς τὰς περιστάσεις οὕτως, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ μὴ κωλύηται ἡ πρόοδος τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ παρευδοκίμησις τῶν λοιπῶν πόλεων. Διὰ τοῦτο δ' ἐθεώρει μεγίστην εὐτυχίαν ἑαυτοῦ ἐν τῷ βίῳ, ὅτι ἐκεῖνος μετὰ τοῦ Ἀριστείδου εἶχε κατορθώσει τὴν ἐν εἰρήνῃ μεταδίβασιν τῆς κατὰ θά-

¹ Τὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κίμωνος κτίσεως τῶν τειχῶν διαφισσῆται ἤδη ὁ Κ. Ο. Müller De munimentis Athenarum [quaestiones] σ. 20, [Kunstarchäologische Werke ἐκδ. Calvary Τόμ. Δ' σ. 107], ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Oncken Athen und Hellas Τόμ. Α' σ. 72 καὶ ὁ A. Schäfer De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus ἐνθ. ἀν. [Ἀλλ' ἴδε Curtius Die Stadtgeschichte von Athen σ. 113. Περὶ δὲ τῆς οἰκοδομικῆς δράσεως τοῦ Κίμωνος καθ' ὅλου ἴδε καὶ Dörpfeld Über die Ausgrabungen auf der Akropolis ἐν Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XI, 162 κ. ἑ.]

λασσαν ἡγεμονίας εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἦθελε νὰ ἐμπνεύσωσιν αἱ Ἀθηναῖοι διὰ συνέσεως καὶ μετριοπαθείας εἰς τὰς λοιπὰς πόλεις ἐμπιστοσύνην, νὰ ἐπιβάλωσιν ἠθικὸν κῦρος καὶ ὑπερνικήσωσιν οὕτω πᾶσαν ἔτι ὑφισταμένην διχόνοιαν. Διὰ τοῦτο ἀπέκρουεν ἐρρωμένως πᾶν πολιτικὸν πρόγραμμα ἀποβλέπον εἰς τὴν αὔξησιν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν λοιπῶν συμμάχων καὶ διὰ ταπεινώσεως τῆς Σπάρτης. Ὁ οἶκος αὐτοῦ ἐπόθει νὰ εἶνε γνησίως ἑλληνικὸς, καὶ διὰ τοῦτο περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὴν διατήρησιν σχέσεων φιλίας καὶ ξενίας πρὸς τὰς ἀξιολογωτάτας τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσωπεῖαν τῶν συμφερόντων αὐτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὠνόμασε Θεσσαλὸν, Λακεδαιμόνιον καὶ Ἡλεῖον, ἐνδεικνύων διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων πόσον εὐπαρησίατος καὶ εἰλικρινὴς ἦτο ἡ τήρησις τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ¹.

Οἱ δὲ Σπαρτιῶται ἐγίνωσκον καλῶς ὅποιαν ἀξίαν εἶχε δι' αὐτοὺς ἡ φιλία ἀνδρὸς οἷος ὁ Κίμων, ὃν ἤδη πρὸ τοῖς ἐν Πλαταιαῖς μάχαις εἶχον ἶδει ἐν Σπάρτῃ ὡς πρέσβυν. Διὸ ἔβαλον εἰς ἐνέργειαν τὰς ἐν Ἀθήναις σχέσεις αὐτῶν, ὅπως ἐνισχύσωσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ ἐδεικνύοντο διαλλακτικοὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὧν συμμετεῖχεν ἐκεῖνος. Οὕτω δ' εἶχε κατορθώσει ὁ Κίμων νὰ ἐξουδετερώσῃ ὅσημέραι μᾶλλον τὴν δύναμιν τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἔδρασε μετὰ τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἀκόμῃ ἔτη ἐν οἰκειοτάτῃ συμπράξει μετὰ τοῦ Ἀριστείδου, ὃν ἠκολούθει μετὰ πλήρους πεποιθήσεως.

Οἱ δὲ λαμπροὶ ἄθλοι τοῦ Ἀριστείδου ὡς στρατηγοῦ ἐπεσκήσαν τὴν ἡρεμωτέραν ἐργασίαν αὐτοῦ ὡς πολιτευτοῦ καὶ διοργανωτοῦ. Εἶνε δὲ θλιβερώτατον τὸ χάσμα ἐκεῖνο τῆς συγχρόνου ἱστορίας, οὗ ἔνεκεν οὐδὲν γινώσκομεν περὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀριστείδου κατὰ τὰ δέκα ἔτη τὰ ἐπακολουθήσαντα εἰς τὴν ἰδρύσιν

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 16. Ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν τούτων ἐκαλεῖτο κατὰ Διόδωρον τὸν περιηγητὴν (παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 354) Ἰσοδίκη καὶ ἦτο θυγάτηρ τοῦ Εὐρυπτολέμου.

τῆς συμμαχίας. Περὶ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ γινώσκομεν ἔτι ὀλιγώτερα ἢ περὶ τοῦ τοῦ Θεμιστολέους¹.

Μαυθάνομεν δὲ μόνον, ὅτι κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 467 π. X., ὅτ' ἐδιδάχθησαν οἱ Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Ἀριστείδης παρίστατο ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ ὅτι ἀπάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐστράφησαν πρὸς αὐτὸν, ὅτε ἠκούσθησαν οἱ στίχοι οἱ ἐξεικονίζοντες μὲν τὸν μάντιν Ἀμφιάραον, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀναφερόμενοι καὶ εἰς τὸν Ἀριστείδην κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ ποιητοῦ.

Οὐ γὰρ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει
βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βονλεύματα².

Μετὰ βραχὺν δὲ χρόνον ἀπέθανε, καὶ δὴ συνωδᾷ τῇ πιθανωτάτῃ τῶν παραδόσεων κατὰ πλοῦν τινα ἐπιχειρηθέντα χάριν δημοσίας ὑπηρεσίας εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ὅστις διὰ τοῦ Κίμωνος εἶχεν ἀνοιχθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἔκτοτε εὐρίσκετο εἰς σπουδαιότητα σχέσεις πρὸς τὴν ἀττικὴν συμμαχίαν.

Ὁ δὲ θάνατος τοῦ Ἀριστείδου, συμβὰς περὶ τὸ 467-466 π. X. (Ὁλυμπ. 78, 2)³, ὑπῆρξε κρισιμώτατος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κίμωνος. Τώρα προΐστατο μόνος τῆς πολιτείας, ἡ δὲ θέσις αὐτοῦ ἀπέβη δυσχερεστέρα, πολυμοχθοτέρα καὶ κινδυνωδεστέρα. Ἦτο ὁ μόνος ἡγέτης τῆς φατρίας ἐκείνης ἣν δυνάμεθα νῦν καλέσωμεν τὴν

¹ Ἐκ τῶν τριῶν παραδόσεων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστείδου (παρὰ *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 26) ἡ μία, καθ' ἣν ὁ Ἀριστείδης ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις, εἶνε οὕτως ἀόριστος, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἔχῃ κύρος, ἡ δὲ ἄλλη, ἡ τοῦ Κρατέρου, προέρχεται ἐκ σκοπίμου κακολογίας. Οὕτως υπολείπεται μόνον ἡ τρίτη, καθ' ἣν τελευτήσας ὁ Ἀριστείδης οἱ μὲν ἐν Πόντῳ φασὶν ἐκπλεύσαντα πράξεων ἕνεκα δημοσίων. Ἴδε Köhler *Urkunden des delisch-attischen Bundes* σ. 113 κ. ἑ.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 3.

³ *Κορνηλίου Νέπωτος* *Aristid* 3. [decessit autem] fere post annum quartum quam Themistocles Athenis erat expulsus. Ἐπέζησε δὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀλιδιποδείας τοῦ Αἰσχύλου ἐν ἔτει 467 π. X. (Ὁλυμπ. 78, 1). Ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 3.

φατρίαν τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ιδέας, φατρίαν ἣς τὸ πρόγραμμα κύρια εἶχεν ἄρθρα τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, τὴν συντήρησιν τῆς συμμαχίας μετὰ τῆς Σπάρτης καὶ τὴν σθεναρὰν διεύθυνσιν τῶν κατὰ τὴν Δηλίαν ἀμφικτυονίαν μετὰ τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων πραότητος πρὸς τὰς συμμαχοὺς πόλεις.

Αἱ νῆκαι τοῦ Κίμωνος ἦσαν τόσοι λαμπραὶ, ὥςτ' ἐπὶ τινα χρόνον οὐδεμία ἠκούσθη κατ' αὐτοῦ ἀντίρρησις. Ἀλλ' ἤπα-
τᾶτο, ἂν ἐνόμιζεν, ὅτι διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ ἀντιπάλου εἶχεν ἐκλί-
πει καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ. Αἱ ιδέαι τοῦ Θεμιστοκλέους ἐξηκολού-
θουν ζῶσαι καὶ ἀνεφαίνοντο μετὰ νέας δυνάμειος ἐν νεωτέρᾳ γε-
νεᾷ, ἐχομένη τῆς γνώμης, ὅτι βάσις τῆς πολιτείας τοῦ Θεμι-
στοκλέους, ἣτις εἶχε κατηγορηθῆ μεγάλως ἐπὶ ἐλλείψει εὐρύτη-
τος καὶ τραχύτητι, ἦτο ἡ μόνη ὀρθὴ ἀντίληψις τῶν περιστάσεων.
Ὁ θέλων νὰ λαμβάνῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν Σπάρτην δὲν ἠδύ-
ναντο νὰ θεωρηθῇ εἰλικρινὴς φίλος τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηναίων.
Τοιαύτη πολιτεία ἦτο δειλὴ, ἄγους' ἀναγκαίως εἰς ἡμίμετρα μό-
νον, καὶ δὴ τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι οὐδέποτε ἠδύ-
ναντο νὰ ἔχωσι πεποιθήσιν ἐπὶ τὴν χρηστότητα καὶ πιστὴν συμ-
μαχίαν καὶ φιλίαν τῆς Σπάρτης. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰπαλλαγῶσι
τοιούτων ἀνασκοπῶν καὶ χωρήσωσι τολμηρῶς καὶ ἀπροφασίστως
πρὸς τὰ πρόσω, ὅπως τοὺς μὲν πολίτας ἀπαλλάξωσιν ἐν αὐτῇ
τῇ πολιτείᾳ παντὸς κωλύματος, ἐν δὲ ταῖς ἐξωτερικαῖς σχέσεσιν
ἀναδείξωσι τὴν πόλιν ὅσον ἔνεστιν ἰσχυράν καὶ ἐπιβάλῃσι τὰς
πολιτικὰς αὐτῆς ἀρχὰς ἐν εὐρυτάτῳ κύκλῳ.

Ὁ δὲ Κίμων, ἅτε θεωρῶν ὀλεθρίας τὰς τοιαύτας γνώμας τῆς
φατρίας ἐκείνης, εἶχεν ἀναλάβει ἀντὶ τοῦ Ἀριστείδου τὸν ἀγῶνα
κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους. Διὰ τοῦτο δὲ εἶχε μὲν ἐπιδιώξει τὴν
ἐξορίαν αὐτοῦ παντὶ σθένει, ἐξηκολούθει δὲ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν
περὶ αὐτὸν, οἵτινες οὐ μόνον διετήρουν σχέσεις πρὸς τὸν ἐξόριστον,

ἀλλὰ καὶ ἐπωφελούντο τὰς ἐξ Ἀθηνῶν συχνὰς ἀπουσίας τοῦ Κίμωνος πρὸς σύμπηξιν τῶν ἑαυτῶν δυνάμεων. Καὶ δὴ κατηγορήθη ὁ Κίμων, ὅτι εἶχε προκαλέσει τὴν εἰς θάνατον καταδίκην Ἐπικράτους τοῦ Ἀχαρνέως, ἅτε κρυφίως ἐξαποστείλαντος εἰς τὸν ἐξόριστον Θεμιστοκλέα τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας¹. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν συνέβη τὸ πρᾶγμα, βεβαίως ὁ Κίμων δὲν ἐνήργησεν ἐκ χυδαίας μνησικακίας, ἀλλὰ πάντως πρὸς τὴν φιλικὴν ἐκείνην ὑπηρεσίαν τοῦ Ἐπικράτους συνεδέθησαν πολιτικαὶ σκευωρίαι, αἵτινες ἐξηλέγχθησαν παράνομοι καὶ ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν πολιτείαν. Τοῦτο δὲ εἶνε σαφές, ὅτι ὁ Κίμων δὲν εἶχε τὸ χάρισμα νὰ ἴσταται τόσον ὑψηλὰ καὶ νὰ εἶνε τόσον ἀπηλλαγμένος τῶν συγχρόνων παθῶν, ὅσον ὁ Ἀριστείδης· θὰ ἦτο δὲ θαῦμα ἂν, ἂφ' οὗ δὴ ἔμεινεν ἀμέτοχος τοῦ φατριαστικοῦ ἀγῶνος, δὲν ἤθελε καταστῇ τραχύτερος καὶ ἱταμώτερος μένων ἐντελῶς ἀπηλλαγμένος παντὸς φατριαστικοῦ πάθους. Ὡς υἱὸς δὲ τοῦ Μιλτιάδου εἶχεν ἔμφυτον κλίσιν πρὸς τὸ ὑπερβαίνειν τὰ νόμιμα ὅρια τῆς στρατηγίας καὶ δρᾶν αὐτοδούλως ἐν περιστάσεσι σπουδαίαις.

Ἡ δ' ἀντίθετος φατρία εἶχε μὲν ὑπὲρ ἑαυτῆς ἅπαντα τὰ προέοντα φατρίας προοδευτικῆς, ἀλλ' ἐστερεῖτο ὅμως ἀκόμη ἀνδρῶν δυναμένων νὰ νῆμασθαι τὸν πρὸς τὸν Κίμωνα ἀγῶνα. Εἰς τοὺς ἡγέτας δ' αὐτῆς ἐτάσσετο Ἐφιάλτης ὁ υἱὸς τοῦ Σοφωνίδου, ἀνὴρ οὗ ἡ δραστηριότης καὶ ὁ χαρακτήρ ὠμολογήθη ὑπὸ κριτοῦ αὐστηροτάτου, οἷος ὁ Ἀριστοτέλης. Ἦτο γνήσιος δημοκρατικὸς, ἔχων πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἀγαθὸν τῆς πολιτείας καὶ μετὰ ζήλου ἀκαταπονήτου μεριμνῶν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ εἰς ἕκαστον πολίτην προσήκοντος δικαιώματος εἰσαγγελίας ἐνθα ἐπίστευε κινδυνεῦον τὸ δημόσιον συμφέρον. Οὐδ' ἦτο μόνον ἀνὴρ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἄξιός νὰ δρᾷ καὶ ἐν πολέμῳ ὡς στρατηγός². Μετὰ δὲ τοῦ Ἐφιάλ-

¹ *Στησίμβροτος* παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους 24. Πρὸς. W. Vischer *Kimón* σ. 22 (Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 25).

² Ὁ Ἐφιάλτης συναναφέρεται μετὰ τοῦ Ἀριστείδου ὡς πρὸς τὴν εὐθύτητα καὶ τὸ ἀδαρδοῦχτον παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Κίμωνος 10. Ἡ ὁμοίως ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ 25 λέγει περὶ αὐτοῦ· *δοκῶν ἀδαρδοῦχος εἶναι καὶ δι-*

του ἐτάσσοντο Δημωνίδης ὁ ἐξ Οἴας, ὁ Λάμπων, ὁ Χαρίνος καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ αὐτῇ ἐταιρία ἀνῆλθεν εἰς τὴν προσήκουσαν περιωπὴν, ὅτε προσῆλθεν εἰς αὐτὴν Περικλῆς ὁ υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, καὶ διὰ τοῦ ὄγκου τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ πνεύματος ἐπέβλήθη μετ' οὐ πολὺ εἰς τοὺς ἄλλους ἐπὶ τοσοῦτον, ὥς ἡνάγκασεν αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ.

Εἶχε δὲ ὑπάρξει ὁ Ξανθίππος ὁ κυριώτατος τῶν ἀντιπάλων τοῦ πατρὸς τοῦ Κίμωνος¹. Ἄλλ' ἠθέλωμεν ἀδικῆσαι τὸν Περικλέα, ἂν ἐπιστεύομεν, ὅτι τὴν εἰς τὴν φατρίαν τὴν ἀντίθετον τοῦ Κίμωνος προσχώρησιν αὐτοῦ προεκάλεσαν ὠρισμένως προσωπικοὶ λόγοι καὶ οἰκογενειακὴ διαμάχη. Ὁ Περικλῆς εἶχε μορφώσει δι' ἰδίας πείρας τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ προσορισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡσθάνετο, ὅτι ἡ σύγχρονος γενεὰ δὲν εἶχε μόνην ἐντολὴν τὸ νὰ νικᾷ ἐν ταῖς μάχαις, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ συγκομίσῃ μονίμους καρποὺς τῆς νίκης καὶ παράσχη εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν θέσιν τὴν προσήκουσαν εἰς αὐτὰς μετὰ τοιαῦτα κατορθώματα καὶ τοσαύτας θυσίας. Διὸ ἐτίμα μὲν μεγάλως τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Κίμωνος, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ παραγνωρίσῃ τὴν βραχύτητα τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ προθέσεων καὶ τὰ κινδυνώδη ἐπακόλουθα τοῦ λακωνισμοῦ αὐτοῦ. Ὅσον ὥραϊον καὶ ἂν ᾔτο τὸ σύνθημα τοῦ Κίμωνος τὸ ἐπαγγελλούμενον εἰρήνην μὲν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους, πόλεμον δὲ πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἀλλ' ὅμως τοιοῦτο πρόγραμμα ᾔτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ, ὅπως ἀναδείξῃ τελεσφόρον καὶ μεγάλην τὴν πολιτείαν τῶν ἐν Ἀθήναις. Ἀπ' ἐναντίας δὲ

καὶ οὗτος πρὸς τὴν πολιτείαν]. Πρὸς *Αἰλιανὸν Ποικ.* *Ἰστ.* XI, 9, XIII, 39. Ἐν τῇ ὑποθέσει τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ τοῦ Ἰσοκράτους εὐρηται μνηεῖα τῶν κατὰ Ἐφιάλτην ἐν τῇ Ἀριστοτελεῶσι Ἀθηναίων πολιτείᾳ, [ἣν ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀμφίβολου ὁ *Κούρτιος*, ἅτε γράφων πρὸ τῆς εὐρέσεως τῆς συγγραφῆς τοῦ Σταγειρίτου]. Ὁ *Ἐφορος* (παρὰ *Διοδώρῳ Σικελιώτῃ* XI, 77) ἔκρινε τὸν Ἐφιάλτην ἀσθηρῶς. Ἦτο ἄρα εὐμενεστέρα ἡ κρίσις τοῦ *Θεοπόμπου*; ἴδε Saurpe Quellen Plutarchs σ. 22. Περὶ τοῦ Ἐφιάλτου ὡς στρατηγοῦ ἴδε *Καλλισθέην* παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Κίμωνος 13. Τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς δράσεως τοῦ Ἐφιάλτου ἐν σχέσει πρὸς τὸν Περικλέα ἐξάγει ὁ Oncken (Athen und Hellas Τόμ. Α' σ. 187).

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 315.

διὰ τοιούτου προγράμματος αἱ Ἀθηναίαι ἐξηρτῶντο ἀπὸ ἐξωτερικῶν συνθηκῶν ὧν οὐδεὶς τῶν Ἀθηναίων ἦτο κύριος. Καὶ ἐπεβάλλοντο μὲν εἰς τὰς Ἀθήνας δι' αὐτοῦ ὑποχρεώσεις ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἦτο ἐνίοτε ἀδύνατος, ἐδεσμεύετο δὲ ἡ ἐλευθέρα κίνησις τῆς πόλεως καὶ παρεκωλύετο ἡ κατὰ τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις ἀνάπτυξις αὐτῆς.

Διὸ ὁ Περικλῆς ἀνέλαβε τὰ σχέδια τοῦ Θεμιστοκλέους. Διηγίνωσκεν, ὅτι αἱ Ἀθηναίαι, ὡς εἶχον ἀποβῆ πόλις ἀνεξάρτητος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Σπάρτην, οὕτως ἔπρεπε νάνεθωσι καὶ εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ μεγαλείου αὐτῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Σπάρτην. Κατὰ ταῦτα αἱ ἰδέαι αὐτοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος τῶν Ἀθηναίων ἡδύναντο νὰ πραγματωθῶσι μόνον ἂν κατελύετο ἡ δύναμις τοῦ Κίμωνος, καὶ διὰ ταῦτα ὁ Περικλῆς προσεχώρησεν εἰς τὴν φατρίαν τὴν ἐπιδιώκουσαν τοῦτον τὸν σκοπὸν. Αὐτὸς δὲ ἦτο λίαν ἐφεκτικὸς καὶ οὐδεμίαν ἐδείκνυε περὶ τὸ δημαγωγεῖν σπουδὴν, μὴ θέλων νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ προώρως· ἄλλως δ' ὀλίγοι τῶν συστασιωτῶν αὐτοῦ εἶχον ἔννοιαν περὶ τοῦ μέλλοντος ὅπερ ἐπεφύλασεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἦσαν πάντες σύμφωνοι, ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις τῶν ὧν οὐκ ἔνευ ἦτο ἡ διὰ κοινῶν ἀγώνων ἀπόκτησις δυνάμεως καὶ ἡ ἐπίδειξις τῆς ἰδίας ἑαυτῶν φατρίας ὡς τῆς τῶν ἀκραιφνῶν φίλων τοῦ δήμου, ὅπως δυνηθῶσι νάντεπεξέλλωσι πρὸς τὴν λαμπρὰν πολεμικὴν δόξαν, τὸ σαγηνεῦον τὰ πλήθη ἥθος, τὴν δημοκρατικὴν ἐλευθεριότητα τοῦ Κίμωνος.

Τὸ δὲ μέσον οὗ ἐποιήσαντο χρῆσιν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ὑπῆρξε λίαν τελεςφόρον. Ἐπωφελήθησαν δὴλα δὴ τὸν πρὸς τὰς ἐορτὰς ἔρωτα τοῦ πλήθους καὶ τὴν πρὸς τὴν εὐεστὴν κλίσιν, ἣτις ἀνεπτύσσετο ὁσημέραι μᾶλλον ἔνεκα τοῦ συσσωρευομένου πλούτου καὶ τῆς αὐξοῦσης ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς Ἀσίας.

Αἱ ἐορταὶ, ἔλεγον, εἶνε προσωρισμέναι πρὸς εὐφροσύνην γερόντων τε καὶ νέων, πενήτων καὶ πλουσίων, πρὸς ἀπάλειψιν πάσης διαφορᾶς τῶν τάξεων. Καὶ ὅμως τοῦτο ἥκιστα συνέβαινε καὶ

ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, τῇ πόλει τῇ περιλαλήτῳ ἐπὶ τῇ ἰσότητι τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Οὐδ' αὐτῶν τῶν ἑορτῶν ἐν τῷ διονυσιακῷ θεάτρῳ, καθ' ἃς πρὸς γενικὴν ὠφέλειαν καὶ χαρὰν ἐδίδασκον οἱ τραγικοὶ χοροὶ, ἠδύναντο νὰ μετάσχῳσιν ὡς θεαταὶ οἱ ἄποροι πολῖται ἀφ' οὗ χρόνου εἶχεν εἰσαχθῇ ἡ νέα θεατρικὴ τάξις καὶ καθ' ἑκάστην ἑορτάσιμον ἡμέραν παρείχετο ἕκαστος τόπος ἐν τῷ θεάτρῳ ἀντὶ δύο ὀβολῶν. Ἀλλ' ἦτο δίκαιον καὶ πρέπον νὰ ποστερῶνται τῶν ἑορτῶν καὶ τέρψεων τῆς πόλεως ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς ἀναψυχῆς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι οἵτινες συνεμερίζοντο μεθ' ἀπάντων τῶν λοιπῶν τοὺς κινδύνους καὶ τοὺς ἀγῶνας; Καὶ δὲν ἔχουσιν, ἡρώτων, ἅπαντες οἱ πολῖται δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὸν δημόσιον πλοῦτον, ὅστις ἦτο κτῆμα τοῦ δήμου; Ἀρμόζει νὰ φίνωσιν, ὅπως συσσωρεύηται ἐν αὐτῷ τὸ χρῆμα, ἐν ᾧ οἱ κύριοι αὐτοῦ ἠναγκάζοντο νὰ πέχωσι τῶν εὐγενεστάτων καὶ δι' ἅπαντας προωρισμένων ἀπολαύσεων τοῦ βίου;

Κατὰ ταῦτα ὑπεβλήθη πρότασις, καθ' ἣν ἐκ τῶν περισσευμάτων τῶν δημοσίων ἐσόδων ἔμελλε νὰ παρέχῃται εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν τὸ χρῆμα ὅπερ ἔπρεπε νὰ πληρώσωσι κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ νεωστὶ κτισθέντος θεάτρου. Συνέρρει δὲ τὸ χρῆμα εἰς χεῖρας τοῦ θεατρώνου, ὅστις ἀντ' αὐτοῦ εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ συντηρῇ τὸ κτίριον ἐν καλῇ καταστάσει, πρὸς τούτοις δ' ἀπέτινεν εἰς τὴν πόλιν μίσθωμα. Οὕτω δὲ τὸ ὑπὸ τῆς πόλεως πληροδύμενον χρῆμα ἐπανήρχετο ἐμμέσως πάλιν εἰς τὰ ταμεῖα αὐτῆς.

Οὕτως εἰσῆχθη ἡ κατὰ τὰς ἑορτάς τοῦ Διονύσου διανομὴ τῶν δύο ὀβολῶν ἢ καλουμένη διωβολία. Δοθέντος δὲ τοῦ παραδείγματος, ἐγένετο ἔπειτα διανομὴ χρημάτων καὶ κατ' ἄλλας ἑορτάς, ὅπως μηδεὶς κωλύεται κατ' αὐτάς ὑπὸ πενίας νὰ διέρχῃται εὐφρόσυγον ἡμέραν ἀπολαυδάνων γεύματος πλουσιωτέρου. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οἱ ἄποροι, τοῦθ' ὅπερ ἦτο τὸ κυριώτατον, δὲν ἔμελλον νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῆς ἐλευθεριότητος πλουσιῶν πολιτῶν, οἵτινες, καθ' ἃ ὁ Κίμων, κατώρθονον νὰ προσελκύωσι φί-

λους καὶ ὁπαδοὺς διὰ τῆς εἰς πάντας προσιτῆς αὐτοῦ τραπέζης. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν Ἀθήναις ἡ ἀρχὴ τῶν θεωρικῶν¹.

Ἀφ' οὗ δ' ἡ μεταρρυθμιστικὴ φατρία ἐστερεώθη διὰ τοιούτων μέσων, εὗρε μετ' οὐ πολὺ εὐκαιρίαν πρὸς φανεράς ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Κίμωνος, ὑποβαλοῦσα εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ δεξιότητα, προκειμένου περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐν τῷ πρὸς τοὺς Θασίους πολέμῳ.

Εἶχε λάβει διαταγὴν νὰ χωρήσῃ κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ καταλάβῃ χάριν τῶν Ἀθηνῶν παράλια μακεδονικὰ, ἀναμφιβόλως δὲ πρὸ πάντων τὰ μεταλλεῖα ἕπερ ἐξεμετάλλευεν ὁ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ βασιλεὺς, θέλων νὰ μὴ γείνωσι γείτονες αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, εἶχεν ἐπιδείξει εὐνοίαν πρὸς τοὺς Θασίους. Τοῦ δὲ Κίμωνος ἀμελήσαντος παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ δήμου τὴν εὐκαιρίαν νὰ τιμωρήσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν Ἀλέξανδρον, ἡ ἀμέλεια αὕτη ἐξηγεῖτο κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ μόνον ἕνεκα δεκάσμου διὰ βασιλικῶν δώρων². Οἱ πολῖται παρεσκευάσθησαν ἱκανῶς πρὸς τὴν δίκην, καὶ ὁ Περικλῆς διωρίσθη δημοσίᾳ κατήγορος, ὅπως εἰσαγγεῖλῃ τὸν Κίμωνα πρὸ τῆς ἡλιαίας ἐπὶ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὰναγκαιότατα καὶ μόνον, συνιδὼν, ὅτι δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἀκόμῃ ἡ ὥρα τῆς πτώσεως τοῦ ἀντιπάλου· ὁ δὲ κατηγορούμενος ἀπέδειξε τὴν ἀθωότητα αὐτοῦ, καὶ ἡ ὑπόθεσις ἐφάνη μὴ ἔχουσα ἐπακόλουθα.

Καὶ ὅμως τὰ πράγματα δὲν εἶχον οὕτως. Αἱ φατρίαι εἶχον ἀντιμετρηθῇ φανερώς πρὸς ἀλλήλας. Ὁ ἀγὼν εἶχεν ἀρχίσει, καὶ τὸ ἐξῆς ἦτο καὶ ὁ Κίμων ἠναγκασμένος νὰ συσφιγθῇ πρὸς τοὺς ἐταίρους στενότερον ἢ ὅτι εἶχε θεωρήσει μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀναγκαῖον ὁ μέγας θυμὸς καὶ μεστὸς φρονήματος ἀνὴρ. Βλέπων πρὸ αὐτοῦ ἀντίπαλον φατρίαν χωροῦσαν μετὰ συστήματος, ἀνέλαβε

¹ Τὸ κύριον χωρίον περὶ τοῦ θεωρικῶ εὑρηται ἐν ταῖς *Σχολίαις εἰς Δουκιανοῦ Τίμωνα* 49. "Ide B ü ck h Staatshaushaltung der Athener Tόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 277.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Κίμωνος, 14. Πρὸς Sch ä f e r [ἐν *Jahrbücher für klassische Philologie* 1865 σ. 627],

κατ' ἀνάγκην τὸν ἀγῶνα μετὰ μείζονος ὀρμῆς καὶ ἐξεδήλωσε τὰς γνώμας αὐτοῦ ἐμφαντικώτερον καὶ μετὰ μείζονος δξύτητος. Πολὺ μᾶλλον ἀνεπιφυλάκτως ἐπῆναι τὸ φιλόνομον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν εὐπείθειαν αὐτῶν, μετὰ μείζονος βιαιότητος ἀντεστρατεύετο ἐνζήλως ἐναντίον πάσης εἰς τὰ πάτρια ἀντικειμένης τάσεως τῶν νέων Ἀθηναίων καὶ ἐξέφραζεν ὅσημέραι ῥητότερον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καθ' ἣν Ἀθηναίαι καὶ Σπάρτη ἦσαν μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄλου, συνωρίς ὑπὸ τῶν θεῶν συζευχθεῖσα, ἐν ᾗ τὸ ἥσυχον βῆμα τοῦ ἐτέρου τῶν ἵππων καὶ τὸ ζωηρότερον τοῦ ἄλλου ἔπρεπε νὰ ἐπάγῃσιν ἀρμονικὴν συμβάδισιν χάριν κοινῆς ὠφελείας καὶ λυσιτελείας¹. Τὰ δὲ ὀνόματα δι' ὧν ἐδηλοῦντο αἱ φατρίαι ἐπηύξανον τὴν ῥῆξιν. Καὶ δὴ ὁ ὑπεραμυνόμενος τῆς Σπάρτης καὶ ἡ ἐπαινῶν ἢ αὐτὸς μιμούμενος τὰ σπαρτιατικὰ ἔθιμα ἀπέβαινεν ὡς ἐκ τούτου ἐχθρὸς τῆς προόδου, ἐχθρὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ δήμου, τὸ δὲ λακωνίζειν ἐχαρακτηρίζετο ὅσημέραι δημοσιώτερον ὡς προδοσία τῆς πατρίδος.

Καὶ περὶ δευτέρας δὲ τινος δίκης τοῦ Κίμωνος περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς γνώσις ἀσαφής. Ἦτο δίκη ἀγωνιώδης, καθ' ἣν ἐσώθη μόνον διὰ πλειονοψηφίας τριῶν ψήφων ἀπὸ τῆς εἰς θάνατον καταδί-

¹ Δημοσθένους Κατ' Ἀριστοκράτους 205. [ἔτι τὴν πάτριαν μετεκίνησε πολιτείαν ἐφ' ἑαυτοῦ]. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κατὰ τὸν Sauppe (De causis magnitudinis iisdem et labis Athenarum I, σ. 21), τὸν Vischer Kimon σ. 35 (Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 35 κ. ἐ.), τὸν Philippi (Der Areopag und die Epheten. Ἐν Βερολίῳ, 1874 σ. 224) καὶ τὸν Schäfer (Jahrbücher für klassische Philologie 1865 σ. 626. Historische Zeitschrift 1878 σ. 224) πρέπει νὰ γραφῇ Πατρίων ἀντὶ τοῦ πατρῴου συνωδὰ τῇ γραφῇ τοῦ κώδικος Σ, κατὰ ταῦτα δὲ νὰ γένη δεκτὸν, ὅτι ὁ Δημοσθένης συγχεῖ τὰ τοῦ Κίμωνος πρὸς τὰ συμβάντα περὶ τὸν πατέρα Μιλτιάδην. Ἄλλ' ἐπιθὶ τὰς εὐλόγους ἀντιρρήσεις τοῦ Westermann ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον τοῦ ῥήτορος. Εἶνε λίαν ἀμφισβητήσιμος ἡ εἰς τὸν Δημοσθένην ἀπόδοσις οὗτω δεινοῦ ἱστορικοῦ παραπτώματος τόσο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ λέξις μετακινεῖν οὐδαμῶς δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδουπραχθέντα ἐν Πάρῳ. Ἡ δὲ παράδοσις περὶ δίκης τοῦ Κίμωνος κατὰ τυραννίδος εὐρηται καὶ παρὰ τῷ Κυρίλλῳ [Ἀλεξανδρείας] κατὰ Ἰουλιανῶ VI, 188 (ἐκδ. Aubert ἐν τῇ [τοῦ Migne] Patrologia Graeca Τόμ. 76, σ. 787. Πρβλ. Meier De bonis damnatorum σ. 6. [Σημειωτέον δὲ ὅτι ἄλλοι διορθοῦσι τὸ πάτριον τοῦ Δημοσθένους εἰς παροῦσαν ἢ καὶ Θασίων].

κης καὶ εἶτα κατεδικάσθη εἰς ζημίαν πεντήκοντα ταλάντων. Προέκειτο δὲ κατ' αὐτὴν περὶ διαβήματος τοῦ Κίμωνος ὅπερ ἠδυνήθη νὰ κριθῇ ὡς ἀποσκοποῦν εἰς ἀπόπειραν ἀνατροπῆς τῶν καθεστώτων. Ἀλλ' ὅτε χρόνος καὶ ἡ ἀφορμὴ τοῦ δικαστικοῦ τούτου ἀγῶνος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σαφηνισθῶσι μέχρι τοῦδε ¹.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτως αἱ φατρίαι ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων ἀκονήσασαι τὰ ὅπλα, ἐπῆλθεν ὁ σεισμὸς καὶ ἡ εἰς αὐτὴν ἐπακολουθήσασα ἀποστασία ἐν τῇ Λακωνικῇ ². Ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ δαμάσῃ τὰ στασιάσαντα πλήθη τὰ ἐγκατασταθέντα ἐν Ἰθώμῃ, καὶ ἔστειλε τέλος πρέσβεις εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπως ἀξιώσῃ βοήθειαν καὶ συμμαχίαν· τοῦτο δὲ καὶ ἐγείνεν ἀμέσως, καθ' ἃ φαίνεται, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἐν Θάσῳ πολέμου τῷ 461 π. Χ. (Ὀλυμπ. 79, 3).

Τότε κατήρξαντο αἱ φατρίαι καὶ πάλιν τοῦ ἐναντίον ἀλλήλων ἀγῶνος. Ὁ Ἐφιάλτης εἶχε λίαν ἐξαιρετον εὐκαιρίαν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ὀρμητικῆς αὐτοῦ εὐγλωττίας, παριστάνων εἰς τὸν δῆμον ὁπόσον μωρὰ θὰ ᾔτο ἡ ἀποστολὴ βοηθείας εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, μέλλουσα νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν συντήρησιν τῆς δεσποτείας αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ. Καὶ μὴ εἶχον ἐκεῖνοι προκαλέσει τὴν τοιαύτην εὐνοίαν δι' οἷαςδὴποτε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὑπηρεσίας; Μὴ ἐν ταῖς δειναῖς ἡμέραις τῶν περσικῶν πολέμων δὲν εἶχον φθάσει πάντοτε πολὺ ἄργά; Τὰς δὲ ἀληθεῖς αὐτῶν διαθέσεις εἶχον ἀποκαλύψει, καθ' ἃ ἰσχυρίζοντο οἱ ἐναντίοι τῶν λακωνιζόντων, μόλις ἐπ' ἐσχάτων· καὶ ἀληθῶς δὲν ᾔσαν πλέον ἀπόκρυφοι αἱ πρὸς τοὺς Θασίους παρ' αὐτῶν γεγόμεναι ἐπαγγελίαι. Δι' αὐτῶν εἶχον κατ' οὐσίαν διαλυθῇ αἱ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς νίκης τῶν Πλαταιῶν ἀνανεωθεῖσαι συνθήκαι· καὶ ὅμως τώρα, παρετήρουν οἱ ἀντιλέγοντες, ἐγίνετο σκέψις περὶ ἀποστολῆς στρατιῶν, ὅπως αὐταὶ

¹ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 16, 12· ὁ δ' Ἴων ἀπομνημονεύει καὶ τὸν λόγον ᾧ μάλιστα τοὺς Ἀθηναίους ἐκίνησε παρακαλῶν μῆτε τὴν Ἑλλάδα χωλὴν μῆτε τὴν πόλιν ἑτερόζυγα περιδεῖν γεγενημένην].

² Ἰδὲ ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 502.

βοηθήσωσι τὸν μισητὸν ἐχθρὸν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς στενοχωρίας καὶ καταστήσωσιν εἰς αὐτὸν δυνατὴν τὴν κατὰ πρώτην εὐκαιρίαν νέαν παράβλαψιν καὶ ἀγνώμονα ἐπήρειαν τῶν ἀγαθῶν Ἀθηναίων.

Τοὺς Ἀθηναίους πολίτας τιμᾷ μεγάλως τὸ γεγονὸς, ὅτι δὲν εἰσέηκουσαν ἀνεπιφυλάκτως λόγου ὑποκινουντος πάντα τὰ πάθη καὶ ὅτι τέλος ἀπεδέχθησαν τὰς γνώμας τοῦ Κίμωνος, ἀξιοῦντος, ὅπως ὑπερνικήσωσι τὴν δικαίαν αὐτῶν ταραχὴν, κρατήσωσι πάσης ἀπρεποῦς χαιρεκακίας καὶ, μὴ ὑπολογίζοντες ἴδια κέρδη, ἐκτελέσωσι κατὰ καθήκον τὰς νομίμως ὑφισταμένας συμμαχικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις. Τετρακισχίλιοι ὀπλῖται, τὸ τρίτον τῶν ἐν ἡλικίᾳ στρατευσίμων πολιτῶν, ἐστράτευσαν ὑπὸ τὸν Κίμωνα, καὶ διαδάντες τὸν ἰσθμὸν ἔσπευσαν εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπως βοηθήσωσιν εἰς ἄλωσιν τῆς Ἰθώμης. Ἡ ἐκστρατεία δὲ αὕτη ὑπῆρξε λαμπρὰ νίκη τῆς φατρίας αὐτοῦ, καὶ ἡ Σπάρτη ὤφειλεν εὐλόγως νὰποδείξῃ πρὸς αὐτὸν τὴν διὰ τοὺς μόχθους αὐτοῦ εὐγνωμοσύνην.

Ἀλλὰ τί συνέβη; Ὅτε τὰ στρατεύματα ἐστρατοπέδευον πρὸ τῆς Ἰθώμης, ὅτε ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἀκροπόλεως δὲν προέβαινε μετ' ὅσης ταχύτητος ἐκαραδόκουν, καὶ ἡ πολιορκία παρετείνετο καὶ πάλιν εἰς μῆκος, οἱ Σπαρτιαῖται μετενόησαν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις. Ἐν τῷ κοινῷ στρατοπέδῳ τότε πρῶτον ἠσθάνθησαν ὅποια ἡ ἐπελθοῦσα μεταξὺ Δωριέων καὶ Ἰώνων ἀλλοτριότης, καὶ κατέλαβεν αὐτοὺς δυσπιστία ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσιν. Ἐφοβήθησαν μὴ ἐπέλθῃ συνεννόησις μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Μεσσηνίων· γινώσκοντες δὲ τὸ ἐπισφαλὲς τῶν συγγενῶν τῶν Ἰώνων κατοίκων τῆς Ἀργολίδος ἐφοβήθησαν, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ὅτι ἡ μακρὰ παρουσία στρατιᾶς Ἀθηναίων πολιτῶν, ἐν ἣ ὑφίστατο μεγάλη καὶ ἀνυπόμονος διάθεσις πρὸς νεωτερισμοὺς, ἠδύνατο νὰποβῇ εἰς αὐτοὺς κινδυνώδης. Ἐβασάνιζε δ' αὐτοὺς ἡ σκέψις, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔμελλον νὰποχομίσωσιν ἀκριβεστάτην γνῶσιν πασῶν τῶν ἀδυναμιῶν τῆς Σπάρτης καὶ ὅτι εἰς τοὺς Δωριεῖς πολίτας ἠδύνατο νὰ μεταδοθῇ τὸ μό-

λυσμα τῶν ἐλευθερωτέρων περὶ βίου καὶ πολιτείας ἰδεῶν τῶν συσκήνων αὐτῶν. Αἱ ἀνησυχίαι δὲ αὗται ἐξενίκησαν πᾶσαν ἄλλην σκέψιν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι πάντων τῶν συμμάχων ἐξεπέμφθησαν. Ἐπειράθησαν δ' οἱ Σπαρτιαῖται νὰ δικαιολογηθῶσι διὰ τῆς οὐδενὸς λόγου ἀξίας προφάσεως, ὅτι δὲν εἶχον πλέον ἀνάγκην τῆς βοηθείας αὐτῶν¹.

Καὶ οἱ μὲν πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἡσθάνθησαν, ὡς εἰκὸς, ἑαυτοὺς δεινότατα ὑβρισμένους ὑπὸ τῆς θρασεείας ταύτης διαγωγῆς τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ δὲ μεταρρυθμιστικὴ φατρία ἐπεκράτησε πάραυτα καὶ ἐπωφελήθη δεξιῶς τὴν διάθεσιν ταύτην τῶν πνευμάτων, ὅπως εἰσαγάγῃ προτάσεις αἰτίους πολλῶν ἐπακολούθων. Ἀπεφασίσθη δὲ ἡ διάλυσις τῶν συνθηκῶν πρὸς τοὺς ἀγνώμονας Σπαρτιάτας καὶ ἡ σύναψις φιλιωτέρων σχέσεων πρὸς τοὺς κρυφίους ἐχθροὺς τῆς Σπάρτης, ὧν νῦν εἶχον λάβει καλλιτέραν πείραν, καὶ δὴ πρὸ πάντων πρὸς τοὺς Ἀργεῖους.

Οἱ Ἀργεῖοι κατὰ τὸν χρόνον σχεδὸν τριακονταετοῦς ἡσυχίας εἶχον ἀναλάβει ἀπὸ τῶν δεινῶν τοῦ ἐπὶ Κλεομένους πολέμου· εἶχεν αὐξηθῇ νέα γενεά, ἥτις ἡσθάνετο ἐν ἑαυτῇ θάρρος ἱκανὸν, ὅπως μεριμνήσῃ μετὰ πάσης σοβαρότητος περὶ ἀνορθώσεως τῆς πολιτείας. Οἱ μὲν κάτοικοι τοῦ ἄστεως ἡϋξήθησαν προσληφθέντων τῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ ἀγροτῶν, ἔπειτα δ' αἱ περίοικοι ἀχαῖ καὶ πόλεις, αἵτινες ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀδυναμίας τοῦ Ἄργους εἶχον προσχωρήσει καθ' ἑαυτάς εἰς τὴν ἐλληνικὴν συμμαχίαν οὕτως, ὥστε αὐταί, αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς, ἡ Ἑρμιόνη εἶχον ἀποστείλει ἰδίας στρατιάς ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων ἡ μὲν μετὰ τὴν δὲ καὶ ὑπετάχθησαν². Τούτων οἱ Μυκηναῖοι ἀντέταξαν ἀντίστασιν ἐπίμονον ὅπισθεν τῶν κυκλωπέων αὐτῶν τειχῶν³. εὐκολώτερον δ' ἐχειρώθησαν ἡ Τί-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κλεομένης 16, 17 Θουκυδίδου I, 102· δέξαντες τῶν Ἀθηναίων τὸ τολμηρὸν καὶ τὴν νεωτεροποιίαν. Ἐν τῇ διαγωγῇ τῶν Σπαρτιατῶν διαγινώσκεται αἶσθημ' ἄλλοφυλίας.

² Περὶ καθυποτάξεως τῆς Ἑρμιόνης ἴδε Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 455.

³ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 388. Bursian Geographie von Griechen-

ρυνς¹, αἱ Ὑσιαί, ἡ Μιδέα² καὶ ἄλλαι πόλεις. Τὸ δὲ Ἀργος, αὐ-
ξηθὲν δι' ἐποίκων ἐκ πασῶν τῶν διαλυθεισῶν πόλεων, ἀπέβη πόλις
ὅλως νέα, πόλις μεγάλη, γενομένη τὸ πρῶτον νῦν αὐτόχρημα ἢ
πρωτεύουσα τῆς Ἀργολίδος³.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀνυψώσεως ταύτης τοῦ Ἀργους ἀνήκουσιν ἤδη
εἰς προηγουμένους χρόνους· εἶνε δὲ λίαν πιθανόν, ὅτι ὁ Θεμιστο-
κλῆς, ὅστις οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ μένῃ ἀδρανῆς, ἐπωφελήθη τὴν
ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ παρουσίαν⁴, ὅπως παρορμήσῃ τοὺς Ἀργεῖους
εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ἐκείνας καὶ ἅμα ὑποστηρίξῃ αὐτοὺς λόγῳ τε
καὶ ἔργῳ. Οὐχ ἤττον δὲ πιθανόν εἶνε, ὅτι εἶχεν ἤδη πρὸ ὀφθαλ-
μῶν φιλιωτέραν προσπέλασιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Ἀργους. Ἀν
ἀποδεχθῶμεν τοιοῦτό τι, ἐξηγεῖται εὐκολώτερον ἡ ὁρμὴ μεθ' ἧς
κατεδίωξεν αὐτὸν ἡ Σπάρτη, ἐπειδὴ ἡ ἀνύψωσις τοῦ Ἀργους ἦτο
τὸ κινδυνωδέστατον τραῦμα κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης.
Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῶν μέτρων ἐκείνων, ἰδίως δ' ἡ βιαία προσάρτησις
τῶν περιόικων πόλεων, ἐπῆλθε πιθανῶς περὶ τὸ 463 καὶ 462 π. Χ.

land Τόμ. Β' σ. 45. [Schliemann Mycènes σ. 183]. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης
(XI, 65) λέγει, ὅτι οἱ Ἀργεῖοι ὑπόπτευν τοὺς Μυκηναίους διὰ τὸ παλαιὸν φρό-
νημα τῆς πόλεως. ἀναφέρει δὲ καὶ ὅτι οἱ Μυκηναῖοι ἡμφισβήτουν καὶ περὶ
τῶν ἱερῶν τῆς Ἥρας καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν Νεμαίον ἡξίουν ἑαυτοῖς δι-
σικεῖν. Ἡ δὲ δεκάτη τῶν λαφύριον ἀνετίθη κατὰ τὸν αὐτὸν Διόδωρον εἰς τὸν ἐν Δελ-
φοῖς θεόν, τοῦθ' ὅπερ ἔγινε βεβαίως ἕνεκα τῆς παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ δελφικοῦ μαντείου
συμμετοχῆς τῶν Μυκηναίων εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Τῶν Μυκηναίων τινὲς μὲν
κατέφυγον εἰς τὴν Κερύνειαν καὶ τὰς Κλεωνάς, τινὲς δ' εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἰδε Πανσανίου
VII, 25,6.

¹ [Schliemann Tiryns Leipzig. 1886 σ. 40 κ. ἑ.]. Ἡ καταστροφὴ τῶν Μυ-
κηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος ἔγινε τῷ 468 πρὸς τὸ 467 π. Χ. (Ὀλυμπ. 78, 1). [Ἄλλ' ἴδε
τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Mahaffy, ἐκάζοντος, ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη ἔγενεν ἐν πολὺ
ἀρχαιοτέροις χρόνοις, τὴν 28 Ὀλυμπιάδα, ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τοῦ χρόνου τῆς ὑπὸ τῶν
Ἀργείων ἀλώσεως τῶν Μυκηνῶν ἐν Hermathena, Τόμ. V, καὶ παρὰ Schliemann
ἐνθ' ἀν. σ. 40 κ. ἑ.].

² [Περὶ Μιδέας, τῆς θέσεως αὐτῆς παρὰ τὸ σημερινὸν Καταίχηρι καὶ τῶν ἐν αὐτῇ γε-
νομένων κατ' Αὐγουστον τοῦ 1890 ἀνασκαφῶν ἴδε τὰ γεγραμμένα παρὰ τοῦ ἐνεργήσαν-
τος αὐτὰς Ἰωάννου Κοφινιώτου ἐν Ἱστορίᾳ Ἀργους Τόμ. Δ' σ. 152 κ. ἑ.].

³ Ἡροδότου VII, 146. Ἀριστοτέλους Πολιτικῶν σ. 1303 α, 7 (ἐκδ. Bekker
σ. 198, 10). Πρὸλ. Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 348.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρῳ τόμ. Β' σ. 482.

(Ὁλυμπ. 79, 3), ὅτε ἡ Σπάρτη ἔνεκα τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων ἠδυνάτει νὰ παρακολουθήσῃ τὰς προόδους τῆς δυνάμεως τῶν Ἀργείων καὶ παρακωλύσῃ τὴν καταστροφὴν τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος.

Καὶ ὑπῆρξαν μὲν εὐτυχέστατοι οἱ Ἀργεῖοι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀναγεννήσεως, ἀλλὰ χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν κτηθέντων ἐδέοντο ἐξωτερικῆς συμμαχίας. Διὸ εὐκταιστάτη ὑπῆρξεν εἰς αὐτοὺς ἡ ῥῆξις μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Πρὸς τούτοις δὲ τὸ Ἄργος διὰ τῆς ἀποδοχῆς πολυπληθῶν Ἰώνων καὶ Ἀχαιῶν κατοίκων εἶχεν ἀποβάλλει ὁσημέραι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα δωρικῆς πόλεως, εἶχεν εἰσαγάγει ἐλευθέρων πολίτευμα καὶ ἦτο ὡς ἐκ τούτου προθυμότερον καὶ μᾶλλον παρεσκευασμένον πρὸς φιλικὰς μετὰ τῶν Ἀθηναίων σχέσεις. Οὕτω, τελευτῶντος τοῦ 461 π. Χ. (Ὁλυμπ. 79, 4), συνωμολογήθη ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀργεῶν συμμαχία, ἡ πρώτη χωριστὴ συμμαχία ἡ διαρρήξασα τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ δὲ διάσπασις τοῦ ἔθνους ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος. Ὡς δ' ἡ Μακεδονία ἔνεκα δυσμενείας πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐτράπη πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ παρέσχεν εἰς τοὺς φυγάδας Μυκηναίους νέαν πατρίδα, οὕτως ἐξ ἐτέρου ἡ Θεσσαλία προσῆλθεν εἰς τὴν νέαν χωριστὴν συμμαχίαν· ὑπῆρχε δ' ἐλπίς, ὅτι, ταύτης προχωρούσης καὶ ἐκτεινομένης, ἔμελλε νὰ ἐξασθενήσῃ ὁσημέραι μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαιχμία τῶν ἑλληνίδων πόλεων¹.

Οὕτω μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Σπάρτης ἀσύνετον ἐγκατάλειψιν τῆς ἐν Ἀθήναις φατρίας τῶν λακωνιζόντων ἐθριάμβευον οἱ ἐχθροὶ τῶν Σπαρτιατῶν. Ἦτο δὲ δι' αὐτοὺς δυσυπολόγιστον κέρδος, ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ προβληθῶσι νόμιμοι ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν Σπάρτην χάριν παρακωλύσεως τῆς ἐλευθέρως κινήσεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλ' ἐν τούτοις αἱ νέαι Ἀθῆναι δὲν ἠδύναντο ἀκόμη νὰ χωρήσωσι πρὸς τὰ πρόσω κατὰ βούλησιν. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ

¹ Θουκυδίδου I, 102.

τοῦ δήμου καὶ τῇ βουλῇ τῶν πεντακοσίων οἱ πλεῖστοι ἔκλινον ὁσημέραι θαρραλεώτερον πρὸς τοὺς ῥήτορας τῆς φατρίας τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλ' οἱ ἀρχαιότεροι τῶν πολιτῶν, οἵτινες οὐδαμῶς ἀπεδέχοντο τὴν ἔτι μᾶλλον ἀπεριόριστον συμμετοχὴν τοῦ δήμου εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ πάντας τοὺς εἰς τοιοῦτό τι ἀναφερομένους θεσμούς, συνεκρότουν ἔτι δύναιμι ἐν τῇ πόλει. Στήριγμα δ' αὐτῶν ἦτο ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλή, εἰς ἣν συνανῆκον μόνον πολῖται ἕνεκα τῆς πρεσβυτέρας ἡλικίας, τῆς μεγάλης βιωτικῆς πείρας καὶ τῆς συνέσεως ὄντες ἀνεξάρτητοι ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Συνήδρευον δ' ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ ἰδίως ἄνδρες ἐκ τῶν πλουσιωτάτων τάξεων καὶ ἀπετέλουν ἐν πόλει, ἥς ἅπασαι αἱ ἀρχαὶ ἦσαν ἐνιαύσιοι καὶ ὑπεύθυνοι, τὸ μόνον συνέδριον τὸ συνιστάμενον ἐξ ἀνδρῶν ἰσοβίων καὶ ἀνευθύνων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἱκανῶν νὰ καταστήσωσι μετ' ἐμμοῆς καὶ ὁμοφωνίας τὰς γνώμας αὐτῶν σεβαστὰς ἐν τῇ πόλει. Ἐνεκα δὲ τῶν ἀνωτέρων αὐτῶν ἐποπτικῶν καθηκόντων εἶχον τὸν προορισμὸν τοῦ ἐφορεύειν τὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐπιτηρεῖν τὰ τῆς παιδείσεως καὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἀντεπεξέρχεσθαι πρὸς πᾶσαν ἀλόγιστον νεωτεροποιάν. Ὁ Ἀρειος πάγος, ὦν ἰσχυρὸς ἕνεκα τῆς τιμῆς ἥς ἀπῆλαυε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἔτι δὲ ἰσχυρότερος ἕνεκα τοῦ φιλοτίμου σεβασμοῦ μεθ' οὗ οἱ Ἀθηναῖοι περιέβαλον αὐτὸν ἀπὸ νεότητος, ἀνῆλθεν εἰς ἔτι μεῖζον ἀξίωμα, διαρκούντων τῶν δεινῶν τῶν περσικῶν πολέμων, καθ' οὓς εἶχεν εἶπερ τις καὶ ἄλλος συντελέσει εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ καὶ τῆς φιλοπατρίας¹. Οὕτω δὲ ὠρθοῦτο δίκην ὀχυροῦ προχώματος, ἀνθιστάμενος εἰς πᾶσαν ἀπόπειραν ἀνατροπῆς τοῦ σολωνείου πολιτεύματος. Ὅσῳ δὲ συντονώτεραι καὶ βιαιότεραι ἀπέβαινον αἱ προσπάθειαι τῶν ἀντιπάλων, ὅσῳ μᾶλλον ἀνεπιφυλάκτως ἔβαινον εἰς τὸ ἔργον, τόσῳ ἀποτομωτέρα καὶ μᾶλλον ἰσχυρογνώμων ἀντεπεξήρχετο ἡ ἀντίστασις τοῦ Ἀρείου πάγου.

Καὶ δὲν ἦτο μὲν ὁ Ἀρειος Πάγος ἀνωτέρα τις βουλή, εἰς ἣν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ 386.

ἐναπέκειτο κατὰ νόμον ἢ ὀριστικὴ ἐπικύρωσις πάντων τῶν νομοθετικῶν ἔργων. Ἀλλ' ὅμως παρηκολούθει πᾶσας τὰς συζητήσεις ἐν τε τῇ βουλῇ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ἐν αἷς πιθανῶς ἀντεπροσωπεύετο διὰ τινων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ὅπως ἀντιτάσσεται εἰς πᾶσαν καινοτομίαν φαινομένην παράτολμον εἰς αὐτόν. Ἡ δ' ἀντίστασις αὕτη ἦτο ἰσοδύναμος πρὸς ἀπαγόρευσιν, ἐπειδὴ πρὸς καιρὸν τοῦλάχιστον ἦτο ἀκατόρθωτος ἢ ἐπίτευξις καινοτομιῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἐν πολιτείᾳ ἐν ἣ τὰ πάντα ἦσαν ἐρρυθμισμένα κατὰ τρόπον ὀρισμένον ἢ δύναμις τοῦ Ἀρείου δὲν περιεστέλλετο ὑπὸ ὀρίων τακτῶν, καὶ διὰ ταῦτα ἦτο πολὺ μείζονος λόγου ἀξία δύναμις εἰσχωροῦσα εἰς τὸ βουλευτήριον, εἰς τὴν Πνύκα καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τοῦ ἰδιωτικοῦ οἴκου τὴν ἐστίαν. Πᾶς τις ἠδύνατο νὰ κληθῇ, ὅπως ἐμφανισθῇ πρὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀπλῆ ἐνώπιον αὐτοῦ νοθέτησις ἦτο ἀνεξάλειπτος κηλὶς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ὀρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποτελούντων τὸν Ἀρειὸν Πάγον, προσετίθεντο δ' εἰς αὐτὸν κατ' ἔτος οἱ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀποχωροῦντες¹. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι ἕκαστος τῶν κατὰ τοὺς νόμους ἀρξάντων ἠδύνατο αὐτοδικαίως νάναβῃ εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν. Ἀλλ' ἐγένετο πρὸ τῆς ἀποδοχῆς δοκιμασία, ἥς σκοπὸς ἦτο πάντως ἢ ἀπόκρουσις ἀρχόντων ὧν ἀπεδοκιμάζετο τὸ ἦθος ἢ ἡ πολιτεία². Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Ἀρειὸς Πάγος ἀνέ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 502.

² Τῆς εἰσόδου εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον προηγίτο δοκιμασία. *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 9' οἱ δοκιμασθέντες ἀνέβαινον. Ἐν δὲ ἡ δοκιμασία αὕτη ἐτελείτο, ὡς εἶνε πιθανόν, παρ' αὐτῶν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἢ συμπλήρωσις τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς ἐστηρίζετο εἰς ποιάν τινα προαίρεσιν. Ὁ Sintonis (εἰς *Πλουτάρχου* βίον Περικλέους [ἐκδ. 1835] σ. 106) ἀποδέχεται, ὅτι ὁ Ἐπιδήμιος ἀπεκρούσθη κατὰ τὴν τοιαύτην δοκιμασίαν καὶ ἐντεῦθεν προήχετο ὁ γάμος αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀρείου πάγου. Τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου εἶνε ἐφαρμόζον· ὁ Sauppe (Quellen von Plutarchs Pericles) εἰκάζει ἐπὶ τῇ βᾶσει χωρίου τινὸς τῆς ἀνωνόμου πραγματείας Δικῶν δυνάμματα (παρὰ Bekker ἐν τοῖς Anecdota σ. 188, 12) ὅτι πρέπει νάναγνώσωμεν παρὰ *Πλουτάρχου* ὁδρισθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἀπεστέρησε τὰς κρίσεις αὐτὴν. Πρὸς, περὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν τελείως τῆς δοκιμασίας τῶν εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον εἰσερχομένων καὶ Philippi [Der] Areopag und die Epheten. [Berlin.

λαβε κατὰ μικρὸν στάσιν φατρίας συντεταγμένης καὶ τραχέως ἀντικειμένης πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας καὶ πῶς διετέθη ὁσημέραι ἀλλοτριώτερον πρὸς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τὴν καταλαβοῦσαν τὰς νέας Ἀθήνας. Οὕτω δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον χρόνον καθ' ὃν ὅλη ἡ Ἑλλάς διεσπάσθη εἰς δύο ἡμίση, εἰς τὴν καθολικὴν συμμαχίαν καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἀντίπαλον χωριστὴν συμμαχίαν, διέστησαν καὶ αἱ Ἀθηναὶ εἰς δύο πολιτικά στρατόπεδα ἰσάμεν' ἀντιμέτωπ' ἀλλήλων μετὰ παροξυσμοῦ ὁσημέραι αὐξανομένου.

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν πολυμερέων τούτων χρόνων συνέπεσε γηγονὸς ὅπερ ἔστρεφεν ἐπὶ βραχὺ τὴν προσοχὴν πρὸς τὰ ἔξω.

Ἡ Αἴγυπτος, ἡ αἰωνίως ἀνήσυχος χώρα, εἶχεν ἀποστῆ πάλιν ἀπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ὁ Δίβυς Ἰνάρως ὁ υἱὸς τοῦ Ψαμμιτίχου ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν σύγχυσιν τοῦ περσικοῦ βασιλείου, ὅπως ἀποκαταστήσῃ ἀνεξάρτητον ὡς ἄλλοτε τὸ βασιλεῖον τῶν Φαραῶ. Ἀλλὰ δὲν ἐπῆρχουν εἰς αὐτὸν αἱ ἰθαγενεῖς δυνάμεις, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐπέπεσον πανστρατιᾷ κατὰ τῆς Αἰγύπτου· διὸ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων, ἀναντιρρήτως δοὺς εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπαγγελίαν ποικίλων ἐμπορικῶν εὐκολιῶν.

Τὴν δ' εὐκαιρίαν ταύτην νέας μειώσεως τῆς δυνάμεως τῶν Περσῶν δὲν ἠδύναντο νάντιπαρέλθωσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ δὴ ἐν μὲν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Αἰγαίου ἡ δύναμις τῶν Περσῶν ἦτο παραλελυμένη, οὐδὲ παρουσιάζετό που· ἑστεροῦντο δὲ τῶν μέσων πρὸς ναυπήγησιν νέου στόλου. Ἀλλ' ἐξ ἐτέρου οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον τὰς ἀναγκαίας δυνάμεις, ὅπως προσβάλωσι τοὺς Πέρσας κατὰ γῆν, ἔνθα αἱ μεσόγειοι πόλεις τῆς Καρίας καὶ τῆς Λυκίας μόνον πρὸς καιρὸν εἶχον ἐκάστοτε προσέλθει εἰς τὴν περὶ τὴν Δῆλον συμμαχίαν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἡ παραποταμία χώρα τῆς Αἰγύπτου ἐφαίνετο κατάλληλον ἔδαφος πρὸς νέας ἐπιχειρή-

1874 [καὶ Gilbert Handbuch der griechischen Staatsalterthümer έκδ. 6' Τόμ. Α' σ. 314, ἑλλ. μεταφρ. Ν. Γ. Πολίτου Τόμ. Α' σ. 351 Schömann Griechische Alterthümer έκδ. 8' ὑπὸ Lipsius. Berlin. 1897 σ. 541].

σεις. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἀνεκτίμητον σημασίαν διὰ τὴν ἀνεπαρκῆ σῆτον παράγουσαν Ἀττικὴν, πλὴν δὲ τούτου ἦτο τὸ μόνον μέρος τῆς περσικῆς μοναρχίας ἐν ᾧ στόλος ἄνευ ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς ἠδύνατο νὰ καταγάγῃ μονίμους καὶ ἀξίας λόγου ἐπιτυχίας· καὶ ταῦτα ἐπειδὴ ἄνευ τῆς ἀσφαλοῦς κτήσεως τῆς Αἰγύπτου παρελύντο πᾶσαι αἱ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατεῖαι τοῦ μεγάλου βασιλέως¹. Ταῦτα δὲ ἦσαν λόγοι ἐπαρκεῖς, ὅπως γείνη ἀποδεκτὴ ἢ παρὰ τοῦ Ἰνάρω αἰτήσεις βοηθείας, καὶ φαίνεται, ὅτι ὁ Κίμων αὐτὸς ἤγαγε τὴν στόλον εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐκ Κύπρου, ἔνθα εὐρίσκετο, συγκροτούμενον ἐκ διακοσίων τριήρων. Καὶ δὴ παρὰ τὴν πολιτικὴν ἦτταν τῆς φατρίας ἥς προίστατο ἢ προσωπικὴ αὐτοῦ γοητεία ἦτο ἔτι ἀμείωτος, καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ δὲν ἐτόλμων νὰ προβῶσιν εἰς τὰ ἔσχατα διαβήματα ἐφ' ὅσον εὐρίσκετο ἐν Ἀθήναις. Μαρτυρεῖται δὲ ῥητῶς, ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐπωφελήθη τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κίμωνος εἰς νέαν κατὰ θάλασσαν ἐκστρατείαν, ὅπως εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὸν ἀπὸ μακροῦ παρασκευαζόμενον νόμον ἐναντίον τοῦ Ἀρείου Πάγου².

Ἐκ νέου συνώψισε πάντα τὰ ἐπιχειρήματα, ὅπως πείσῃ τοὺς πολίτας, ὅτι ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς δημοκρατίας³. Εἶπεν, ὅτι δὲν ἦτο δυ-

¹ Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (Ῥητορικῆς II, 20) ἡ ὑποστήριξις τῆς Αἰγύπτου ἐναντίον τῶν Περσῶν ἦτο πολιτικὴ ἀνάγκη διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Κατὰ τὸν A. Schmidt εἰσηγητὴς τῆς μετὰ τοῦ Ἰνάρω συνθήκης ὑπῆρξεν ὁ Κίμων. Πρὸς A. Schäfer ἐν τῇ τοῦ Sybel [Historische] Zeitschrift Τόμ. IV σ. 215.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 15· ὡς πάλιν ἐπὶ στρατείαν ἐξέπευσε. Κατὰ δὲ τὸν Philippi der Areopag und die Epheten' σ. 256 ἡ μαρτυρία αὐτῇ ἀπέρρευσεν ἐκ παρανοήσεως τοῦ Θεοπόμπου, [ὅστις εἶνε ἡ πηγὴ τοῦ Πλούταρχου].

³ Ἀριστοτέλους Πολιτικῶν σ. 1274 α, 7 (ἐκδ Bekker σ. 56, 21)· τὴν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλὴν Ἐφιάλτης ἐκόλουσε καὶ Περικλῆς. Περὶ τῆς συνεργασίας ἀμφοτέρων ἴδε τὰ χωρία παρὰ τῷ Sintonis (εἰς Πλούταρχου βίον Περικλέους σ. 104 κ. ε. [Πρὸς. παρ' Ἀριστοτέλει ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ ἐκδ. Blass τοῦ 1893 σ. 36, 3 κ. ε. τὸ περὶ συμμετογῆς τοῦ Θεμιστοκλέους εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀνέκδοτον καὶ τὰ περὶ συμπράξεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἐφιάλτου, ὅτινα καὶ χρονολογικῶς ἀδύνατα εἶνε καὶ ἄλλως ἀπίστευτα Ἰδε von Wilamowitz-Möllendorff Aristoteles und Athen Τόμ. Α' σ. 140 κ. ε.].

νατὸν νὰ γείνη ἀνεκτὸν, ὅπως συνέδριον πρεσβυτῶν μὴ κατανα-
ούντων τοὺς χρόνους ἐν οἷς ἔζων καὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν ἀντι-
τάσσεται πρὸς πάσας τὰς σωτηρίους καὶ ἀναγκαίας μεταρρυθμί-
σεις μετ' αὐτογνωμοσύνης καὶ πνεύματος φατριαστικοῦ καὶ ὀπι-
σθοδρομικοῦ. Τοιαύτη ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴ δὲν ἦτο κατὰ τοὺς
ἰσχυρισμούς τοῦ Ἐφιάλτου πλέον ὅ τι εἶχε θελήσει ὁ Σόλων, ἡ
ἐτέρα τῶν δύο ἀγκυρῶν τῶν συγκρατουσῶν τὸ σαλευόμενον σκά-
φος τῆς πολιτείας καὶ ἐξασφαλιζουσῶν τὸ πολίτευμα, ἀλλὰ χα-
λινὸς ἐπαχθῆς, ἄλυσις ἀφόρητος δεσμεύουσα τοὺς ἀξιούντας ἐλευ-
θέραν ὁρᾶσιν καὶ πληῆρες πρὸς τοῦτο δικαίωμα ἔχοντας πολίτας.
ἦτο δὲ κατὰ ταῦτα ἡ ἔδρα φατρίας ἐχθρικῆς πρὸς τὸν δῆμον, ἥτις
ἔπρεπε νὰ διαλυθῇ, ὅπως ἀποβῇ δυνατὴ ἡ τελεία ἀνάπτυξις τῆς
δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν.

Μάτην δ' ἀντέστησαν μετὰ ζήλου οἱ πρεσβύτεροι τῶν πολι-
τῶν, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι τὰς Ἀθήνας ἄνευ τῆς
ὕψηλῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς· μάτην ἠναντιώθησαν ἱερεῖς καὶ
μάντιες. Ὁ νόμος ὁ στερῶν τὸν Ἀρειὸν Πάγον πάσης ἐπιδράσεως
ἐπὶ τὰ τῆς πολιτείας καὶ νομοθεσίας ἐψηφίσθη. Ἀλλὰ ταῦτα πράτ-
τοντες οἱ μεταρρυθμισταὶ ἀπέφυγον νὰ θίξωσι τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα
τοῦ Ἀρείου Πάγου ὅσα καθίστανεν ἱερὰ καὶ ἀναπολλοτρίωτα ἡ
θρησκεία. Διὸ διетήρησεν ὡς καὶ πρότερον τὴν ἐκδίκασιν τῶν φο-
νικῶν δικῶν, τὸ δίκαιον τῶν ἐκ προνοίας φόνων. Καὶ πράγματι ἐν
τοῖς τοιοῦτοις φόνοις ὁ ἱλασμὸς ἐπετυγχάνετο μόνον διὰ διατάξεων
μυστηριωδῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν λατρείαν τῶν Ἑρινύων, αἵτινες ἦ-
σαν αἱ τιμωροὶ τοῦ αἵματος τοῦ χυθέντος. Οἱ δὲ Ἀρεοπαγῖται ἦσαν
ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων οἱ θεράποντες τῶν σεμνῶν ἐκείνων θεαι-
νῶν, ὧν τὸ ἱερὸν ἔκειτο παρὰ τὸν Ἀρειὸν Πάγον ἐφ' οὗ ἐκάθητο οἱ
δικασταί. Οὕτω δ' ὁ Ἀρειὸς Πάγος ἐπαυσε νῶν ἀνωτέρα τις βουλὴ
τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ὑπερτέρα ἐποπτικὴ ἀρχὴ ἐξασκοῦσα τὸν
ἐλεγχον καὶ ἔχουσα δύναμιν ἀπεριόριστον, ἀπέβη δὲ δικαστήριον
ἔχον τακτὴν καὶ ὠρισμένην τὴν δικαιοδοσίαν. Ἡ ῥιζικὴ αὕτη μεταρ-
ρύθμισις τῆς σολωνείου νομοθεσίας προέβη ἐν τέλει ταχύτερον ἢ

κατὰ προσδοκίαν. Ἡ δὲ συντηρητικὴ φατρία εἶδεν ἐαυτὴν ἀφοπλιζομένην καὶ ἀποστερουμένην τοῦ τελεσφορωτάτου τῶν μέσων πρὸς ἀντιπολέμησιν τῆς ἀνεπιφυλάκτου ἀντιδράσεως. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποθαρρυνθῆ. Ὁ Κίμων ἐπέστρεψεν. Εἶχετο δ' ἐκεῖνος ἐξαιρέτως τοῦ Ἀρείου Πάγου ἕνεκα τοῦ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἀξιώματος αὐτοῦ. Εἶχε δὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ σώσῃ ὅτι ἦτο ἀκόμη δυνατὸν νὰ σωθῇ· καὶ δὴ ἐθεώρει ἀκόμη δυνατὴν τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐπιχειρηθείσης καταλύσεως τῆς πολιτειακῆς τάξεως, ἐπειδὴ πράγματι τὸ νόμιμον τῆς τοιαύτης πολιτικῆς μεταρρυθμίσεως ἡδύνατο νὰ διαμφισβητηθῇ, ἅτε μὴ ληφθείσης ὑπ' ὄψιν τῆς νομίμου ἐνστάσεως τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ὁ δὲ Κίμων ἐθεώρει τὴν μεταρρυθμίσειν ἐπανάστασιν, ἥς ἐπακόλουθον ἔμελλε νὰ εἶνε, ὡς εἰκὸς, ὁ ὄλεθρος τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ τί ἔμελλε νὰ συμβῇ, ἂν ὁ δῆμος ἔμενεν ἄνευ χαλινοῦ καὶ ἐγίνετο πανίσχυρος, ἂν, μεθυσκόμενος ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, ὅτι δύναται τὰ πάντα νὰ τολμήσῃ, ἤθελε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν;

Οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ νόμου τοῦ Ἐφιάλτου ἐπῆλθε βιαία πάλῃ περὶ τοῦ Ἀρείου πάγου, πάλῃ κεκηρυγμένη δύο φατριῶν, ἀμφοτέρων ἰσχυρῶν καὶ ἐχουσῶν ἀπόφασιν νὰ προβῶσι μέχρι τῶν ἐσχάτων. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, μόνον διὰ τοῦ ὁστράκου ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἡ διάσωσις τῆς πολιτείας ἐκ τῆς κινδυνωδεστάτης ῥήξεως ἐκείνης. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι καὶ μετ' αὐτῶν αἱ δημοκρατικαὶ καὶ αἱ ἀριστοκρατικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ τοῦ φανεροῦ πρὸς πόλεμον ἐναντίον ἀλλήλων ἢ ἐν Ἀθήναις παρουσία τοῦ Κίμωνος ἐφαίνετο ἀφόρητος. Οἱ δὲ πολῖται πειθόμενοι εἰς τὰς παρορμήσεις τῶν ῥητόρων ἀπεστράφησαν ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὃν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη εἶχον ὑμνήσει ὡς ἥρωα καὶ περιβάλει διὰ τῆς ἀγάπης αὐτῶν, καὶ ὁ Κίμων ἐξωρίσθη¹. Καὶ λέγεται μὲν, ὅτι εἰς

¹ Περὶ τῆς ἐξορίας τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων παραδόσεων ἴδε τὸν Vischer Kimon σ. 60 κ. ἑ. [Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 46 κ. ἑ.], ὡς προσωπικὸς λόγος τῆς ἐξορίας ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Τζέτζη (Χιλιάδες I, 58) ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς

τοῦτο συνετέλεσαν καὶ παντοῖοι λόγοι ἰδιωτικοί. Ἀλλὰ τὸ κυριώ-
τατον τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπῆρξεν, ὅτι ὁ Κίμων δὲν ἠδύνατο καὶ
δὲν ἤθελε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν νέαν τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ εἰς
τὰς νέας πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἃς εἶχεν
εἰσαγάγει ἐπικρατήσασα ἡ πατρία τοῦ Περικλέους, εἰσηγουμένου
τοῦ προμάχου αὐτῆς Ἐφιάλτου.

Ἐκ δὲ τῆς ἐμπαθοῦς διαστάσεως καὶ τῶν ἀγώνων τῶν ἐτῶν
ἐκείνων προῆλθεν ἡ Ὀρέστεια τοῦ Αἰσχύλου, ἥτις, διδαχθεῖσα
τῷ 458 π.Χ. (Ὀλυμπ. 80, 2), εἶνε οἷονεὶ συμβολικὴ τις ἔκφρασις
τῆς διαμάχης τῶν πατριῶν. Ὁ Αἰσχύλος ἦτο τῶν Ἀθηναίων τῆς
ἀρχαιοτέρας γενεᾶς, οἵτινες εἶχον αὐξηθῇ ἐν σεβασμῷ πρὸς τὸν Ἀ-
ρεῖον πάγον καὶ εἶχον παραστῇ μετὰ βαθείας θλίψεως μάρτυρες τῆς
ταπεινώσεως αὐτοῦ. Διὸ ἐζήτησε νὰ παραστήσῃ αὐτὸν πρὸ τῶν
ὀφθαλμῶν τῶν Ἀθηναίων τοιοῦτον οἶος ἦτο καθ' οὗς χρόνους περι-
βάλλετο ἔτι ὑπὸ τῆς αἰγλῆς τῶν ἀρχαίων μύθων. Ὀρέστης ὁ περι-
πλανώμενος μητραλοίας, ἐρχόμενος ἀπὸ τῶν Δελφῶν, καταφεύγει
εἰς τὸν βωμὸν τῆς πολιούχου τῶν Ἀθηναίων. Καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ
τῶν Ἐρινύων καὶ περιστοιχισθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐπικαλεῖται βοήθειαν.
Τότ' ἐμφανίζεται ἡ Ἀθηνᾶ. Ἀκροασθεῖσα δὲ αὐτοῖς ὡσὶ τῶν ἀντι-
δίκων, καθιδρύει ἔπειτα πρὸς κανονικὴν λύσιν τῆς παραφόρου δια-
μάχης δικαστήριον συνιστάμενον ἐκ τῶν εὐγενεστάτων Ἀθηναίων
πολιτῶν. Διευθύνει δὲ αὐτὴ τὰς συζητήσεις, καθ' ἃς ὁ Ἀπόλλων
εἶνε συνήγορος τοῦ κατηγορουμένου, καὶ ἐπιφέρει διὰ τῆς ψήφου
αὐτῆς τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ. Τέλος δὲ διατάσσει, ὅπως τὸ ὑπ' αὐτῆς
τὸ πρῶτον συγκληθὲν δικαστήριον ἐξακολουθήσῃ ὑφιστάμενον εἰς
ἀεὶ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου πάγου¹.

Οὕτως ὁ ποιητὴς παρίστανε τὸν Ἀρεῖον Πάγον ὡς θεσμὸν
θεσθὲν καθιδρυθέντα καὶ ἱερὸν τῆς πόλεως ἀπαράβιαστον, ὅπως

τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀλλ' ὁρθότατα ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῆς τοιαύτης μαρτυρίας ὁ Meier
(De bonis damnatorum σ. 5).

¹ Περὶ τῆς ψήφου τῆς Ἀθηνᾶς ἴδε Kirchhoff (Monatsberichte der Berliner
Akademie 1874 σ. 105.).

προφυλάξῃ αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ νέων ἐπιθέσεων· οὕτω δὲ ἡ τραγωδία αὐτοῦ παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἡ συνδιαλλακτικὴ λύσις ἐνὸς τῶν χαλεπωτάτων πολιτικῶν ἀγώνων οὓς ἀναγκαιῶς ὑπέστησαν αἱ Ἀθηναίαι.

Δὲν ἐπεχειρήθη δὲ ὁ ἀγὼν οὗτος ὑπὸ κουφονοίας, ἀλλ' ἦτο ἀναπόφευκτος. Καὶ ἦσαν μὲν ἀληθῶς σεβαστὰ τὰ αἷτια τὰ παρακινουῦντα τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἀθηναίους νὰ τάσσωνται περὶ τὸν Ἀρείον Πάγον ὡς περὶ προτείχισμά τι τῶν ἀρχαίων ἡθῶν καὶ καθεστώτων· ἀλλ' εἶνε ὅμως ἀπαραγνώριστον, ὅτι ὁ Ἀρείος Πάγος παρεκώλυε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ, ὡς εἰκὸς, παρεῖχεν ἀφορμὴν συγκρούσεων ἀδιακόπων χωρὶς νὰ δύναται νὰντιμετωπίζῃ λυσιτελῶς τοὺς κινδύνους οὓς ἐκάστοτε ὑφίστατο ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων. Μόνον δ' ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Ἐφιάλτου ἠδύναντο νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐπιτυχῶς καὶ τελείως αἱ ἀρχαὶ τῆς δημοκρατίας, ἰδίως δὲ ἡ υποχρέωσις ἀπάντων τοῦ ὑπέχειν εὐθύνας πρὸς τοῦ δήμου. Τὸ ἐξῆς δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τῇ πόλει συναρχία συνισταμένη ἐξ ἀνδρῶν κεκτημένων μὲν δύναμιν ισόδιον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς δημοσίας γνώμης, ἐν δὲ τῇ ἐξασκήσει τῆς δυνάμεως ταύτης μόνον εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν συνείδησιν ὑπεχόντων εὐθύνας. Τώρα τὸ πρῶτον οἱ πολῖται ἀπηλλάχθησαν πάσης κηδεμονίας καὶ ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς τὸ διοικεῖν ἑαυτοὺς καὶ εὐρίσκειν ἐν ἑαυτοῖς τὸ προσῆκον μέτρον τῆς προόδου. Οὕτως οἱ πολῖται ἔγειναν τελείως κύριοι ἑαυτῶν. Ὅτι ψηφίζουσιν εἶνε νόμος, πλὴν δὲ τῶν γραπτῶν νόμων οὐδεὶς ὑπάρχει ἄλλος ἰσχυρὸς θεσμὸς τοῦ δημοσίου βίου. Ἡ πόλις εἶνε τῶρα ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος· ἀλλ' ἡ βουλὴ ἀποτελεῖται ἐξ ἀνδρῶν ἐκλεγομένων κατ' ἐνιαυτὸν οὕτως, ὥστε δὲν δύνανται νὰ συγκροτήσωσι συμπαγῇ φατρίαν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἀποκτήσωσιν ἴδιον ἀξίωμα ἀντικείμενον πρὸς τὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Πράγματι δὲ ἡ βουλὴ ἦτο μόνον οἰονεὶ τις ἐπιτροπεία τῆς ἐκκλησίας, καθῆκον ἔχουσα τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατὰ

τὴν διοίκησιν, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ ἐνιαύσιοι ἄρχοντες οὐδὲν ἦσαν ἄλλο ἢ οἱ θεράποντες τῆς θελήσεως τοῦ δήμου.

Ἄλλ' ἂν οὐ ἀρχὴ ἔχουσα σημασίαν οἶαν ὁ Ἀρείος Πάγος ἐστερήθη διὰ μιᾶς τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως, ἔπρεπε νὰ ληφθῇ φροντίς περὶ ἀντικαταστάσεως αὐτῆς, ὅπως μὴ ἐπιπολάσῃ τις ἀταξία καὶ μὴ ἐπέλθῃ ἀνατροπὴ, καταφερομένης τῆς πολιτείας εἰς ἀνάπτυξιν κατεσπευσμένην ἄνευ οἰουδήποτε χαλινού. Ἰδίως δ' ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ μέριμνα περὶ τῆς μονιμότητος τοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς ἁρμονίας τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν νέων νόμων. Ἐπρεπε καὶ νῦν νὰ ὑπάρχῃ ἔλεγχος, ἀλλ' οὗτος ἔδει νὰ ἐξασκῇται παρ' αὐτοῦ τοῦ δήμου.

Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἰσῆχθη ἡ κατ' ἐνιαυτὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν κλήρωσις ἐπτὰ ἀνδρῶν, τῶν λεγομένων νομοφυλάκων. Οὗτοι, παριστάμενοι κατὰ πάσας τὰς συνεδρίας τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ ἰδίων τιμητικῶν ἐδρῶν, εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξελέγχωσι τὰς προτάσεις τῶν ῥητόρων καὶ φέρωσιν ἐνστάσεις ἐναντίον παντὸς ψηφίσματος ἐπικινδύνου εἰς τὴν πόλιν ἢ ἀντιστρατευομένου πρὸς τὰ καθεστῶτα¹. Καὶ ἐπεφυλάχθη μὲν κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον εἰς τὴν πόλιν τὸ δικαίωμα τῆς ἐνστάσεως, ὅπερ εἶχον πρότερον οἱ Ἀρεοπαῖται· ἀλλὰ πράγματι ἡ νέα δοκιμασία ἀνεφέρετο ὡς τὸ πλεῖστον εἰς τὸν τύπον τῶν προτάσεων, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμφωνίαν τῶν νόμων καὶ τὴν τήρησιν τοῦ καθεστῶτος.

Πρὸς δὲ τούτοις ἐπῆλθεν, ὡς εἰκὸς, ἀναπλήρωσις τις τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ περὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν τοῦ δημοσίου βίου καὶ ἰδίως τῆς παιδείσεως τῶν νέων, ἣτις ἀπετέλει κυριώτατον μέρος τῆς ἐνεργείας τῶν Ἀρεοπαγιτῶν. Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι

¹ Ὁ Φιλόχορος ἐν ἀποσπ. 141 b ([Müller] *Fragmenta historicorum Graecorum* τόμ. Α' σ. 407) μαρτυρεῖ τὴν μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῶν νομοφυλάκων καὶ τοῦ περιουσιακοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑφισταμένην σχέσιν. Πρὸς Schömann *Verfassungsgeschichte Athens* σ. 77. Scheibe *Oligarchische Umwälzung* σ. 151. Philipp *Der Areopag und die Epheten* σ. 192.

αἱ ἀρχαὶ τῶν σωφρονιστῶν¹, ὧν ἔργον ἦτο ἡ ἐποπτεία τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδῶν, καὶ τῶν γυναικονόμων, οἵτινες ἐπέβλεπον τὰ ἥθη τοῦ γυναικείου φύλου, καθιδρύθησαν τὸ πρῶτον περὶ τούτους τοὺς χρόνους ἢ τότε πρῶτον ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι ἀρχαί².

Ἀλλὰ, τὸ κυριώτατον, τὸ ἐξῆς ἅπαντες οἱ πολῖται εἶχον τὸ καθῆκον τῆς τηρήσεως τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ τῆς τιμωρίας πάσης πράξεως ἀποσκοπούσης εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος. Ἐντεῦθεν ἀναγκαιοτάτη ἦτο καθολικὴ τις γνώσις τοῦ καθεστῶτος δικαίου, καὶ πρὸς τοῦτο οἱ ἄξονες τῶν σολωνείων νόμων κατεβίβάσθησαν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ, ὅπως ἀποβῶσι γνωστότεροι εἰς τοὺς πολλοὺς, ἐξετέθησαν ἐν ταῖς στοαῖς τῆς ἀγορᾶς³.

Ὡς δὲ ἡ φύλαξις τῶν ἀρχαίων νόμων ἀνῆκε ποτε εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, οὕτω χάριν τῶν νέων νόμων εἰσῆχθη ὁ θεσμὸς καθ' ὃν οὗτοι μετὰ τὴν νόμιμον αὐτῶν ἐπικύρωσιν ἐνεγράφοντο εἰς ἐπίσημον κατάλογον καὶ ἐφυλάσσοντο ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν νομοφυλάκων. Ἐγίνετο δὲ τοῦτο ἐν τῷ κατὰ τὴν ἀγορὰν ἱερῷ τῆς μητρὸς τῶν θεῶν, τῷ λεγομένῳ Μητρώῳ· καὶ ταῦτα διότι δὲν ἤθελον καὶ τώρα ἀποστῶσιν ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς καθιερώσεως τῶν νομοθετικῶν κειμένων, οἷα ὑφίστατο καὶ ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς ἤκμαζεν ὁ Ἄρειος Πάγος. Τὸ δὲ Μητρώον ἀπέβη τὸ νέον ἀρχεῖον τῆς πόλεως, ἐν ᾧ οἱ νομοφύλακες μετὰ τῶν ὑφισταμένων ἐξετέλουν τὸ ὑπὸ τῆς πολιτείας εἰς αὐτοὺς ἀνατεθειμέ-

¹ Ἴδε τὸν Philippi [Der Areopag und die Epheten] σ. 162, ὅστις διέγνω παρὰ τῷ Δημοσθένει (Περὶ τῆς παραπροσβείας 286) ὑπαινιγμὸν περὶ αὐτῶν.

² Φιλοχόρου ἀποσπ. 143. [Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 408]. Τιμοκλῆς καὶ Μένανδρος παρ' Ἀθηναίῳ [VI.] σ. 245. Philippi [Der Areopag und die Epheten] σ. 308.

³ Curtius Attische Studien II σ. 66. A. Schäffer (Archäologische Zeitung 1867, σ. 118). Carl Curtius Das Metroon in Athen als Staatsarchiv. Berlin. 1868 [σ. 4]. Wachsmuth Die Stadt Athen [Τόμ. Α'] σ. 535. Περὶ τῆς μεταθέσεως τῶν νόμων ὑπὸ τοῦ Ἐπιόλου κατὰ τὸν Ἀναξιμένην ἴδε Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. [ὁ κατ' ὅθεν νόμος]. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Köhler ἐν τῷ Hermes Τόμ. VI σ. 98 ἡ εἰδησις προῆλθεν ἐκ παρανοήσεως τοῦ χωρίου τοῦ Δημοσθένους Κατ' Ἀριστοκράτους 28.

νον ἔργον, εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ἱερατικόν τινα χαρακτηῖρα, ὃν ἐξεδήλου ἡ λευκὴ ταινία ἣν ἔφερον περὶ τὴν κεφαλὴν¹.

Πλὴν δὲ τῆς εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς πόλεως ἐγγραφῆς ὑπῆρχε καὶ ἡ δημοσίευσις τῶν ψηφισμάτων, ἀναγραφομένων εἰς στήλας λιθίνας καὶ ἐκτιθεμένων εἰς τὸ ὑπαιθρον, καὶ δὴ τῶν μὲν συνθηκῶν καὶ συγγραφῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγγὺς τῶν ἱερῶν, τῶν δὲ νόμων πρὸ τῶν δημοσίων κτιρίων. Οὕτω τὰ δημόσια γράμματα τῆς πόλεως ἀπέβησαν μνημεῖα τοῦ πολιτικοῦ βίου, συντελοῦντ' ἀπὸ τοῦδε ὁσημέραι μᾶλλον καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν διακώσμησιν τῆς πόλεως.

Οὕτω μετερρυθμίζετο μὲν ἐσωτερικῶς ἡ πολιτεία, διὰ δὲ τῆς καταργήσεως θεσμῶν ἀριστοκρατικῶν, τῆς δημοσιώσεως τοῦ δικαίου, τῆς προστασίας τῶν ἀπόρων καὶ τῆς εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας μεταδόσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν κοινῶν ἐφηρμόζοντο τελείως αἱ ἀρχαὶ τῆς δημοκρατίας. Συγχρόνως δ' ἐπέζητεῖτο ἡ διὰ παντὸς τρόπου ἐνίσχυσις τῆς πολιτείας, οὕτω δὲ ἡ ἐσωτερικὴ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπήνεγκε μετατροπὴν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Καὶ πράγματι, ἐπειδὴ νῦν ἐν πάσῃ πόλει ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δύο πολιτικαὶ φατρίαι, οἱ Ἀθηναῖοι θεώρουν, ὡς εἰκὸς, ἀπανταχοῦ τοὺς δήμους τῶν πόλεων ὡς στήριγμα τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ μετῆρχοντο τὰ πάντα, ὅπως βοηθήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς διοικήσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Διὸ ἐπωφελοῦντο πᾶσαν ἀφορμὴν, ὅπως μεταβάλλωσι πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν τὰ πολιτεύματα τῶν συμμαχίδων. Σῶζεται δὲ μέ-

¹ Θουκυδίδου I, 99 διὰ γὰρ τὴν ἀπόκτησιν ταύτην τῶν στρατειῶν οἱ πλείους αὐτῶν (τῶν συμμάχων), ἵνα μὴ ἀπ' οἴκου ὥσι χρήματα ἐτάξαντο ἀντὶ τῶν νεῶν τὸ ἱκνούμενον ἀνάλωμα φέρειν, καὶ τοῖς μὲν Ἀθηναίοις ἤβξετο τὸ ναυτικὸν ἀπὸ τῆς δαπάνης ἣν ἐκεῖνοι ἐυμφύροισιν, αὐτοὶ δὲ, ὅποτε ἀποσταίεν, ἀπαράσκευοι καὶ ἀπειροὶ εἰς τὸν πόλεμον καθίσταντο.

χρη καὶ τοῦ νῦν ἀττικὸν ψήφισμα τῶν χρόνων τοῦ Κίμωνος καθορίζον ἀκριβῶς τὴν ἐν Ἐρυθραῖς, τῇ γνωστῇ πόλει τῆς Ἰωνίας, ἐγκατάστασιν βουλῆς καὶ δήμου κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Ἀθηνῶν. Οὕτω δ' ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἀθηνῶν ἐξετείνετο ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ αἱ συμμαχίδες ἀπέβησαν μικρὰ ἀπότυπα τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν.

Καὶ εἶχε μὲν ἰδρυθῇ ἡ περὶ τὴν Δῆλον συμμαχία ἐπὶ τῇ βάζει ἰσότητος δικαιωμάτων τῶν συμμάχων, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ. Πρὸς ἴδρυσιν ναυτικῆς δυνάμεως ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀξίας λόγου καὶ σεβαστῆς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐξαρθῇ ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τῶν συμμάχων ἐκάστων ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν. Ἐπ' ἴσης δ' ἀκατόρθωτος ἦτο ἡ χάριν διαρρυθμίσεως διαφόρων κατὰ μέρος ὑποθέσεων ἢ διαλύσεως ἐρίδων σύγκλησις τῶν συμμάχων ἀπάντων εἰς σύνοδον κοινήν. Τοῦτο εἶχε κατ' ἀνάγκην διαγνώσει ἤδη αὐτὸς ὁ Κίμων, εἰ καὶ μεγάλως προεθυμεῖτο συνωδὰ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστείδου νὰ κήδηται τῶν δικαιωμάτων τῶν συμμάχων. Αἱ δὲ Ἀθηναὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἠναγκάσθησαν νὰ φέρωνται πρὸς τοὺς συμμάχους μετ' αὐθαιρεσίας μείζονος ὁσημέραι. Ἠνάγκαζε δ' αὐτοὺς πρὸς τοῦτο ἡ ἀδιαφορία τῶν μικρῶν πόλεων, αἵτινες ἄλλως οὐδεμίαν εἶχον δύναμιν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν. Ὅσῳ δὲ περισσότεροι τῶν συμμάχων ἀφίσταντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εὗρισκον εὐκολώτερον νὰ ὁμολογῶσι συνθήκας, καθ' ἃς ἀπηλλάσσοντο πάσης ὑποχρεώσεως περὶ τὸ συστρατεῦσθαι ἀντὶ τῆς ἐνιαυσίας πληρωμῆς χρήματος τακτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὁ συμμαχικὸς στόλος μετεβάλλετο εἰς ἀττικὸν καὶ ἡ περὶ τὴν Δῆλον συμμαχία μετέπιπτεν εἰς ἀπλοῦν τύπον¹. Καὶ ἡ μὲν διεύθυνσις

¹ Σουίδας [ἐν λ. Οἱ νομοφύλακες οἱ δὲ νομοφύλακες] στροφ(οῖς) λευκοῖς ἐχρῶντο [Ἰουλίῳ Πολυδεύκους VIII. 44· νομοφύλακες ἔστε φάνωνται μὲν στροφίῳ λευκῷ. Σημειώτιον περὶ τῶν νομοφύλακων, ὅτι ὑπάρχουσιν οἱ θεωροῦντες αὐτοὺς τὸ πρῶτον καταστάντας ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. Ἰδε Gilbert Handbuch der griechischen Staatsalterthümer Τόμ. Α' ἐκδ. 6^η σ. 172 ἐν σημ., ἑλλ. μεταφρ.]

τῶν τῆς συμμαχίας ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι συν-
εννοοῦντο περὶ πάντων τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων μετὰ τῶν
συμμάχων τῶν οἰκούντων τὰς ἰσχυροτάτας τῶν νήσων, εἰς δὲ τοὺς
λοιποὺς ἀνεκοινοῦντο ἀπλῶς αἱ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις, καὶ οὕτως
ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν μετεβλήθη κατὰ μικρὸν εἰς κυριαρχίαν.

Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δὲ ἤθελεν ἡ φατρία τοῦ Περικλέους νὰ θαρ-
ρήσωσιν, ὅπως ἐπιβάλωσι τὰ πράγματα οἷα ἦσαν κατ' ἀλήθειαν.
Μὴ δὲν ἦσαν αἱ Ἀθῆναι ἤδη ἡ μόνη συμμαχικὴ πόλις ἡ μετερ-
χομένη ἰδίαν πολιτείαν, μὴ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου καὶ ἡ ἐπι-
τήρησις τῶν ὑλικῶν τοῦ πολέμου δὲν εἶχον περιέλθει εἰς τὰς
Ἀθήνας, μὴ τὴν διοίκησιν τοῦ ταμείου τῶν συμμάχων δὲν εἶχον
οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ αὐτοὶ δὲν ἦσαν οἱ διὰ τῶν τριήρων αὐτῶν ἀπο-
τελοῦντες τὸ κυριώτατον καὶ ἐκλεκτότατον μέρος τοῦ συμμαχι-
κοῦ στόλου καὶ συγχρόνως οἱ μόνοι εὐρισκόμενοι πάντοτε ἐτοιμο-
πόλεμοι, ὅπως ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἐπάνοδον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐξω-
σθέντων βαρβάρων εἰς τὸ Αἰγαῖον; Ἀφ' οὗ λοιπὸν τοιαύτη ἦτο
ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, ἔπρεπεν αἱ Ἀθῆναι νὰ εἶνε καὶ τὸ κέν-
τρον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνδεθέντων συμμάχων τῶν
νήσων καὶ τῶν παραθαλασσίων, ἔπρεπε καὶ ἡ διοίκησις αὐτῶν καὶ
τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον νὰ μετατεθῶσιν εἰς Ἀθήνας.

Ἡ δὲ μεταφορὰ τοῦ ταμείου εἶχε γείνει πιθανῶς ἀντικείμενον
συζητήσεως ἤδη ζῶντος τοῦ Ἀριστείδου. Καὶ τὸ μὲν ἐπωφελὲς
τοιούτου διαδήματος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συμφέροντος τῶν Ἀθη-
νῶν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαμφισβητήσῃ, ἀλλ' ἐπτοοῦντο νὰ ἐπι-
χειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς σκέψεως ταύτης. Δὲν ἐτόλμων νὰ
θιξῶσι θησαυρὸν ἀποκείμενον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐφο-
βοῦντο τὴν δυσαρέσκειαν ἣν ἤθελε προκαλέσῃ τοιοῦτον διάδημα
ἐξ ἀπόψεως πολιτικῆς, τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν ταραχὴν ἣν ἤθε-
λον ἐμποιήσει εἰς φίλους τε καὶ ἐχθροὺς, ἐπειδὴ ἦτο προφανές,
ὅτι διὰ τῆς μεταφορᾶς ταύτης τοῦ ταμείου ἤθελον ἐκλίπει καὶ ἡ

N. Γ. Πολίτου Τόμ. Α. σ. 192. Πρβλ. (Schömann Griechische Alterthümer έκδ. 5' ὑπὸ Lipsius Τόμ. Α' σ. 357].

τελευταία ἐπίφασις ἰσοτιμίας τῶν συμμάχων, ἡ δὲ εἰσφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ φόρος ἀποτινόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Πόσον δὲ προφυλακτικοὶ ὑπῆρξαν ἐν τούτῳ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ ἔπειτα, ὅτε ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσιν εἰς τὸ κρίσιμον διάδημα, ἐζήτησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὸν σκοπὸν αὐτῶν δι' ἐλιγμῶν. Ἡ μεταφορὰ τοῦ ταμείου δὲν ἔπρεπε νὰ νομισθῇ μέτρον προκληθὲν ὑπὸ ἰδίου συμφέροντος τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων· διὸ ἐλήφθη φροντίς, ὅπως ἡ πρότασις προέλθῃ παρ' αὐτῶν τῶν συμμάχων. Καὶ πράγματι καὶ χάριν τοῦ συμφέροντος τῶν συμμάχων ἡδύνατο νὰ συστηθῇ διὰ λόγων ὁρθῶν ἡ ἐκ Δήλου ἀπομάκρυνσις τοῦ θησαυροῦ. Ἡ μικρὰ νῆσος, ἡδύνατο νὰ εἴπωσιν, ἔκειτο ἐν τῇ μέσῳ τῆς θαλάσσης ἐκτεθειμένη ἄνευ ἀμύνης ἐκ τε ἀνατολῶν καὶ ἐκ δυσμῶν. Οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἤδη κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Θασίους πόλεμον τῶν Ἀθηναίων εἶχον δεῖξει φανερώς, ὅτι ἤθελον νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν πρώτην παρουσιαζομένην κατάλληλον εὐκαιρίαν, ἵνα καταλύσωσι τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἰώνων· ἀπὸ δὲ τῆς διαλύσεως τῆς ἐλληνικῆς ἡμαιχμίας, ὡς ἔλεγον οἱ τὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ταμείου προλαίοντες, εἶχεν αὐξηθῇ ἡ καθολικὴ ἔλλειψις ἀσφαλείας· αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ παράλια πόλεις περιεπόλουν τὸ Αἰγαῖον δίκην ἐχθρῶν ἐνεδρευόντων. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας δὲν ἡδύνατο πλέον τὸ ἐν Δήλῳ ταμεῖον νὰ ἔχῃ τὴν ἀσφάλειαν ἐκείνην ἣν ἀπῆται τὸ συμφέρον ἀπάντων τῶν συμμάχων. Τώρα, προσέθετον, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε πλησίον ἰδίου στόλος πρὸς φύλαξιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὕτη ἔμελλε νὰ παρακωλύῃ τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τῶν ὑπαρχουσῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς συμμαχίας. Ἀλλ' ἂν ἐπεζητεῖτο τόπος ἀσφαλῆς καὶ ἀπρόσβλητος, τοιοῦτος μόνον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν ἡδύνατο νὰ εὑρεθῇ. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ διοίκησις τοῦ ταμείου ἐτελεῖτο ὑπὸ Ἀθηναίων ἀρχόντων, ἀκόλουθον ἦτο καὶ συντελεστικὸν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς συμμα-

χίας νὰ γείνωσιν αἱ μὲν Ἀθῆναι τὸ θησαυροφυλάκιον, οἱ δὲ πολῖται αὐτῆς οἱ φύλακες τοῦ θησαυροῦ.

Οἱ λόγοι οὗτοι προεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀττικῆς φατρίας, ἥτις διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν νησιωτικαῖς καὶ παραλίσαις πόλεσιν εἶχεν ἐπικρατήσῃ ὁσημέραι μᾶλλον.

Ἄν λοιπὸν εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ περὶ μεταφορᾶς τοῦ ταμείου πρότασις ἔγινε παρὰ πόλεως συμμαχίδος καὶ τῆς μετὰ τὰς Ἀθήνας ἰσχυροτάτης τῶν νήσων, τῆς Σάμου, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατὰ δύο μόνον τρόπους εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ¹. Ἡ δὴλα δὴ εἶχον οἱ Σάμιοι ἀληθῶς ἄκραν ἐμπιστοσύνην καὶ ἐθεώρουν τὴν μεταφορὰν τοῦ ταμείου οὕτως ἀβλαβῇ ὥς εἰ δι' αὐτῆς οὐδὲν μετεβόλλετο ἢ θέσις τῶν συμμάχων ἢ, ὑποβάλλοντες τὴν πρότασιν, ἐνέργουν μετ' ἰδίαν συνεννόησιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ πρώτη ὑπόθεσις φαίνεται ἀδύνατος. Ἡ ζηλοτυπία τῶν συμμάχων ἦτο παρὰ πολὺ ἄγρυπνος, καὶ τὸ προκείμενον ζήτημα ἔμελλεν ἀνακινούμενον νὰ θεωρηθῇ, ὥς εἰκὸς, ἐπιφέρων κρίσιμον μεταβολὴν ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις σχέσεσι τῶν πόλεων τῶν ἀποτελουσῶν τὴν συμμαχίαν. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ὥς πιθανὴν τὴν εἰκασίαν, ὅτι οἱ κυβερνῶντες τὴν Σάμον εἶχον πεισθῇ παρὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτευτῶν νὰ εἰσαγάγῃσι τὴν πρότασιν. Δὲν ἔλειπον δὲ βεβαίως εὐκαιρίαι νὰ γείνωσιν εἰς τοὺς Σαμίους ἐπαγγελίαι ποικίλων ὠφελημάτων τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον πρὸς τὴν μεταφορὰν τοῦ ταμείου συνεδέετο καὶ ἡ διάλυσις τοῦ ἀρχαιότερου συμμαχικοῦ συμβουλίου, ὅπερ ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν σημασίαν. Ἀλλ' ἂν ἀμφοτέρω ταῦτα ἐθεωροῦντο ἀναπόφευκτα, ἡ σύνεσις ἐπέβαλλεν εἰς τὰς ἐπιφανεστέρας τῶν συμμαχίδων νὰ προσελκύσωσι δι' ἐγκαίρων παραχωρήσεων τὴν εὐνοίαν τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν.

¹ [Θεόφραστος παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Ἀριστείδου 25. Τὴν φιλικὴν σχέσιν μεταξὺ Σάμου καὶ Ἀθηνῶν, ἣν ἐνδεικνύει ἡ πρότασις τῶν Σαμίων, μαρτυροῦσι καὶ νομίσματα φέροντα τὰς ἐπιγραφὰς ΣΑ καὶ ΑΘΕΝ. Ἴδε Borrell ἐν Numismatic Chronicle, 1844. σ. 74. Καὶ τετράδραχμον δὲ ἀθηναϊκὸν παρὰ τῷ Beulé (Monnaies d' Athènes σ. 37) φέρει ὡς πάρεργον τύπον τὸ σύμβολον τῆς Σάμου.]

Ὁ χρόνος τῆς μεταφορᾶς τοῦ ταμείου δὲν εἶνε μεμαρτυρημένος¹. Συνέβη δὲ αὕτη μετὰ τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην ῥῆξιν, ἐπειδὴ μόνον μετὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ὡς εἰκὸς, ὑπῆρχε φόδος ἐπιθέσεων παρὰ τῶν παραθαλασσίων πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ δὴ καὶ συμμαχίαι αὐτῶν μετὰ τῆς Περσίας· ἄρα ὁ χρόνος ὀριστέος μετὰ τὸ 460 π. Χ. (Ὀλυμπ. 80, 1). Ἀλλὰ μετὰ ἐξ ἑτῆ εἶχεν ἤδη συντελεσθῇ ἡ μεταφορὰ τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου. Καὶ δὴ τῷ 454 πρὸς τὸ 453 π. Χ. ἔχουσιν ἤδη ἐγκατασταθῇ ἐν Ἀθήναις οἱ ταμίαι καὶ αἱ περὶ τοῦ ταμείου διατάξεις, καὶ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέρχονται αἱ πρῶται ἀναγραφαὶ τῶν ποσῶν τῶν κρα-

¹ Σύγχρονοι μαρτυρίαι περὶ τῆς μετακινήσεως τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου λείπουν. Ὁ Ἰουστινός III, 6, ἄρα πιθανῶς καὶ ὁ Ἐφορος, λέγει αὐτὴν γενομένην ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Κίμωνος. Διὸ ὁ Dodwell (Ann. Thucyd. σ. 83) ὀρίζει ὡς χρόνον αὐτῆς τὸ 461 π. Χ. (Ὀλυμπ. 79, 3-4). Ὁ δὲ Böckh (Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 350), κλίνει ὑπὲρ προσδιορισμοῦ χρονολογίας ἀρχαιότερας· ἀλλ' ἡ ἀόριστος μνητεία τοῦ Ἀριστείδου ἡ γινόμενη παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Ἀριστείδου 25 δὲν δύναται νὰ βαρύνῃ μεγάλως εἰς τὴν πλάστιγγα. Ἐκ δὲ τῆς παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ ἐνθ' ἀν. κατὰ Θεόφραστον μνημονευομένης προτάσεως τῶν Σαμίων ὁ Oncken ([Athen und Hellas] Τόμ. Α' σ. 74, 293), ἀκολουθῶν τῷ Grote [A history of Greece ἐκδ. 1870 Τόμ. Ε' σ. 198. Γερμ. μεταφράσεως ἐκδ. 6'. Τόμ. Γ' σ. 265] συμπεραίνει, ὅτι ἡ μετάθεσις τοῦ ταμείου ἔγεινεν ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ἡ αὐτονομία τῶν συμμάχων οὐδένα διέτρεχεν ἀκρόμη παρὰ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον· διὸ ἀποδέχεται τὴν μετάθεσιν γενομένην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κίμωνος, καὶ δὴ καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολέμουν πρὸς τοὺς Ναξίους. Ὁ δὲ Schäfer [De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus] σ. 19 λέγει, ὅτι ἡ μετάθεσις ἔγεινεν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ αἰγινητικοῦ πολέμου. Ὁ Sauppe (ἐν ταῖς Göttinger Nachrichten. 1865 σ. 248) ἀποδέχεται ὡς ἔτος τῆς μεταφορᾶς τὸ 454 πρὸς τὸ 453 π. Χ. (Ὀλυμπ. 81, 3), ὁμοίως δὲ ὁ Ulrich Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 102 καὶ ὁ Kirchoff (ἐν τῷ Hermes Τόμ. XI, σ. 25), καθ' ὃν ἡ πρώτη ὥθις πρὸς μεταφορὰν τοῦ ταμείου ἐδόθη ἤδη πρὸ τῆς ἐπ' Ἐδρυμέδοντι μάχης, τῆς ἐκτελέσεως ἐπιτευχθείσης μόνον τῷ 454 π. Χ. Ὡς ἀρχὴ τῆς διοικήσεως τοῦ ταμείου ἀποδεικνύεται τὸ ἔτος [454 πρὸς τὸ 453 π. Χ.]. Ὀλυμπ. 81, 3, οὐδὲ δυνάμεθα νὰποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὀριστικὴ αὕτη διάταξις εἰσῆλθῃ τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀπόδοσιν ἐτῶν τιῶν ἀπὸ τῆς ἐκ Δήλου μεταφορᾶς τῶν συμμαχικῶν χρημάτων. Ἡ δ' εὐλογιατὰ εὐκαιρία πρὸς μετάθεσιν τοῦ ταμείου, εἰς ἣν συνέπραξεν ἡδη αὐτὸς ὁ Περικλῆς (Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 12. Διοδώρου Σικελιώτου XII, 38), ἥτοι ἡ διάλυσις τῶν συνθηκῶν, καθ' ἃ λέγει καὶ ὁ Ἰουστινός [III, 6, 4], ἐπόμενος τῷ Ἐφόρῳ ne deficientibus a fide societatis Lacedaemonis praedae ac rapinae esset. Πρὸςθετος δὲ λόγος ἥτοι ὁ φόδος περὶ συμμαχίας τῆς Περσίας καὶ τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τὸν Πλούταρχον ἐν βίῳ Περικλέους 12. Πρὸς δὲ Θουκυδίδου I, 109.

τουμένων ἀπὸ τῶν φόρων καὶ ἀποτινομένων εἰς τὴν πολιούχον θεὰν τῶν Ἀθηναίων.

Τότε λοιπὸν μετηνέχθη τὸ ὑπάρχον χρήμα, ἀνερχόμενον εἰς χίλια ὀκτακόσια τάλαντα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς 10 612 500 χρυσᾶ φράγκα [καὶ ἀναλογοῦντα κατὰ σχετικὸν ὑπολογισμὸν τῆς σημερινῆς ἀξίας τοῦ μετάλλου εἰς 85 000 000 περίπου ἑκατομμύρια] ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος καὶ κατετέθη εἰς τὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναὸν τῆς πολιούχου. Εἰς αὐτὸ δὲ συνέρρεον ἔκτοτε αἱ ἐτήσιαι εἰσφοραὶ τῶν συμμάχων. Οὕτω δ' αἱ Ἀθηναίαι, αἵτινες ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον εἶχον ὑπάρξει τὸ κέντρον τῆς συμμάχιας, ἦσαν ἤδη ἡ ἀνακεκηρυγμένη πρωτεύουσα τοῦ Αἰγαίου, ἡ θεὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπέβη ἡ προστάτις τῆς συμμάχιας, καὶ ἡ Ἀκρόπολις τὸ θησαυροφυλάκιον καὶ τὸ θρησκευτικὸν κέντρον τοῦ ὅλου νησιωτικοῦ καὶ παραθαλασσίου ἐκείνου κράτους.

Τοιαύτην δὲ κατέχουσαι θέσιν αἱ Ἀθηναίαι καὶ τοσούτους διαθέτουσαι πόρους, ἔπρεπε πρὸ παντὸς νὰ φροντίσωσιν ὅπως ἀποβῶσιν ἰσχυρότεραι ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὁμόρους ἑλληνικὰς πόλεις. Καὶ πράγματι κατὰ παράδοξον ἀντίθεσιν ἔφθانون μὲν διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν μέχρι τῶν ὑδάτων τοῦ Πόντου καὶ τῆς Φοινίκης, ἀλλ' ἐν τῇ θαλάσῃ τῇ περιβρεχούσῃ τὰς ἀττικὰς ἀκτὰς ἐδυσμεύοντο ἀκόμη ὑπὸ γειτόνων πολεμίων. Ἐπρεπεν ἀναγκαίως νὰποκτήσωσιν ἐλευθερίαν κινήσεως καὶ ἐν τῇ ἀμέσῃ γειτονίᾳ ἐκείνῃ δὲν ἠδύναντο νὰνεχθῶσιν ἐπὶ μακρότερον χρόνον τὴν κατενώπιον τῶν πολεμικῶν αὐτῶν λιμένων ὑπαρξίν ἐχθρικῶν ναυτικῶν πόλεων, αἵτινες ἐκαραδόκουν ἀνυπομόνως εὐκαιρίαν κατάλληλον, ὅπως βλάβῃσι τοὺς Ἀθηναίους.

Διὰ τῆς μετὰ τοῦ Ἀργους συμμάχιας εἶχε γείνει ἔναρξις νέας πολιτικῆς ἐνεργείας, ἥτις ἐπεδέχετο ἀνάπτυξιν μεγίστην. Ἀλλ' ἦτο μόνον ἀρχὴ ἥτις δὲν ἠδύναντο νὰ παράσχῃ οὔτε ἀσφάλειαν, οὔτε μέλλον ἐφ' ὅσον αἱ Ἀθηναίαι ἐχωρίζοντο ἀπὸ τῶν Πελοποννησίων ἐκείνων συμμάχων διὰ πόλεων ἐχθρικῶν καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ κινήθωσιν ἐλευθέρως παρ' αὐτὰ αὐτῶν τὰ σύνορα. Ἦτο ἀδύ-

νατος ἢ ἐν εἰρήνῃ συνύπαρξις τῆς ἀρχαίας πελοποννησιακῆς συμ-
μαχίας καὶ τῶν χωριστῶν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἄργους σπον-
δῶν· παρίστατο δ' ἀνάγκη, ὅπως ἢ ἑτέρα τῶν συμμαχιῶν ἐκεί-
νων ἐπιζητήσῃ τὴν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἄλλης ἐπέκτασιν ἑαυτῆς.

Καὶ ἐν τούτῳ δ' αἱ περιστάσεις ἦσαν εὐμενεῖς εἰς τὰς Ἀθήνας,
ἐπειδὴ τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα εὐρίσκοντο ἐν αὐξανούσῃ
διαλύσει ἀπὸ τῆς δίκης τοῦ Πausανίου.

Καὶ τὸ μὲν Ἄργος, μὴ ἀρκούμενον εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐνίσχυ-
σιν, ἐνήργει ἥδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου τὴν ἐναντίον τῆς Σπάρτης ἐξ-
έγερσιν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν τῆς Ἀρκαδίας, κατάρθωσε δὲ ταύ-
την, εἰ καὶ ὄχι συγχρόνως, ἐν ταῖς δύο κυριωτάταις τῶν ἀρκαδι-
κῶν πόλεων, τῇ Τεγέᾳ καὶ τῇ Μαντινείᾳ. Οἱ Τεγεᾶται εἶχον περι-
έλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Σπάρτην, ὅτε ὁ Λεωτυχίδης διωκόμενος
ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ φυγῶν ἐκ τῆς Λακεδαιμόνος, ἔτυχε δεξιώσεως καὶ
προστασίας ἐν Τεγέᾳ¹. Δις ἠναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ εἰσρ-
μήσωσιν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ὅπως ἀποκαταστήσωσι τὴν κινδυνεύ-
ουσαν αὐτῶν ἡγεμονίαν, τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τῶν συμμαχούντων
Ἀργείων καὶ Τεγεατῶν², ἔπειτα δὲ κατὰ στρατιᾶς τῶν Ἀρκαδῶν,
οἵτινες ἦσαν συνηνωμένοι ἅπαντες πλὴν τῶν Μαντινέων καὶ ἔστη-
σαν ἀντιμέτωποι τῶν Σπαρτιατῶν ἐπὶ τοῦ Μαινάλου παρὰ τὴν
Δίπαιαν³. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἐκστρατείας ἐνίκησαν οἱ Σπαρ-
τιᾶται, ἀλλ' ἢ ἀρχαία ἀσφάλεια τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς
συμμάχους καὶ ἢ ἀνεπιφύλακτος τούτων εὐπείθεια εἶχον ἐκλίπει.
Καὶ οἱ Μαντινεῖς δ' εἶχον συνοικισθῇ ἐκ σποράδων κωμῶν εἰς μίαν
ἐχυρὰν πόλιν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἄργους καὶ κατὰ μίμησιν αὐτοῦ,

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 502.

² Ἡροδότου IX, 35. Κατὰ προσέγγισιν δύναται νὰ ὀρίσῃ ὁ χρόνος ἐκ τῶν λεγομέ-
νων παρὰ τοῦ Στράβωνος (VIII, 6. 377): Ἀργεῖοι μετὰ Κλεωναίων καὶ
Τεγεατῶν ἐπελθόντες ἄρδην τὰς Μυκήνας ἀνέϊλον καὶ τὴν
χώραν διενείμαντο.

³ Ἡροδότου IX, 35. Πausανίου VIII, 8, 6. 45, 2. Curtius Peloponnesos
Τόμ. Α' σ. 315. Schöll ἐν τῷ Philologus Τόμ. IX, σ. 107. Ulrichs ἐν ταῖς Ver-
handlungen der Halle'schen Philologenversammlung σ. 75.

ὅπως ἀντεπεξέρχωνται πρὸς τὴν Σπάρτην μετὰ μείζονος ἀνεξαρτησίας. Ἄν δὲ δὲν ἤθελε παρακωλύσει τὴν συνένωσιν τῶν ἀρχαίων δυνάμεων τὸ ἀρχαῖον φατριαστικὸν πνεῦμα καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας ἀντιζηλία τῶν πόλεων, οἱ Σπαρτιῶται ἔμελλον μετὰ δυσχερείας νὰ κατορθώσωσι τὴν συντήρησιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ τῆς ἡγεμονίας. Ἡ ἀπώτατα τῆς Σπάρτης κειμένη χώρα, ἡ Ἀχαΐα, ἦτο ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀντισπαρτιατικὴ καὶ δημοκρατικὴ.

Τέλος δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Ήλις, ἡ πιστοτάτη τῶν συμμαχίδων τῆς Σπάρτης, εἶχεν ἀρχίσει νὰ παλλάσσηται τῆς λακωνικῆς ἐπιδράσεως, εἶχον δ' ἐπέλθει ἐν αὐτῇ στάσεις τοῦ δήμου ἐμβάλλουσαι εἰς κίνδυνον τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης. Καὶ δὴ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχον διοικήσει τὴν χώραν τᾶριστοκρατικὰ γένη, ἅτινα ἐστηρίζοντο καθ' ὅλοκληρίαν ἐπὶ τῆς Σπάρτης. Εἶχον δ' ἔδραν τὴν πόλιν Ἡλιν τὴν παρὰ τὸν Πηνειὸν κειμένην, ἡ δὲ ὑπαιθρος χώρα συνίστατο ἐξ ἀτειχίστων πολιχνίων, κωμῶν καὶ ἐπαυλίων, ὧν οἱ κάτοικοι σπανίως ἐφοίτων εἰς τὴν πόλιν καὶ ἄφινον τοὺς ἀριστοκρατικούς νὰ κυβερνῶσιν ἡσύχως. Τὸ δὲ ἀρχαιοτάτον τοῦτο καθεστὼς εἶχε διατηρηθῇ ἀδιατάρακτον ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἔνεκα τοῦ ἀμεταβόλου βίου τῶν κατοίκων, ἐχόντων ἀπεστραμμένον τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας, τὰ δὲ γένη εἶχον κατορθώσει νὰ διατηρήσωσι μετὰ μεγάλης συνέσεως τὴν ὑπέροχον αὐτῶν θέσιν καὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἡ κίνησις τῶν χρόνων μετεδόθη καὶ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Τάγροτικά πλήθη ἐξηγέρθησαν καὶ ἀπήτησαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα· ἡ δὲ ὅλη χώρα ἐχωρίσθη ἐκ νέου κατὰ τὰς ἐδαφικὰς διαιρέσεις, καὶ διὰ συρροῆς κατοίκων ἐκ τῶν διεσπαρμένων καὶ ἀπωκισμένων κωμῶν ἡ τῶς μικρὰ πόλεις αὐξηθεῖσα ἀπέβη πολυάνθρωπος πρωτεύουσα καὶ κοινὸν κέντρον τῆς ὅλης χώρας. Συνέβησαν δὲ ταῦτα τῷ 471 π. Χ. (Ὀλυμπ. 77, 2) ἢ μετ' ὀλίγα ἔτη¹. Σὺν δὲ τῇ καταλύσει τῶν ἀρχαίων γενῶν, τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ

¹ Clinton Fasti Hellenici Τόμ. Β' σ. 428 κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην XI, 54. Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 25, 99.

τῇ κτίσει τῆς νέας Ἡλίδος ἐπῆλθε συγχρόνως καὶ ἡ παράλυσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς Σπάρτης, καὶ ἀφηρέθη ἐν τῶν κυριωτάτων ἐρεισμάτων τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἐπι δὲ μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκπτωσιν τῆς Σπάρτης ὁ προσεπεληθὼν σεισμὸς ἐκεῖνος τοῦ 464 π. Χ. καὶ οἱ ὑπ' αὐτοῦ προξενηθέντες πολλοὶ θάνατοι, ἔπειτα δὲ ὁ μεσσηνιακὸς πόλεμος, ὅστις ἐδέσμευσε τὰς χεῖρας τῶν Λακεδαιμονίων ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἡ Σπάρτη, ὅπως ἀντεπεξέλθῃ σθεναρῶς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ διάδοσιν τῶν χωριστῶν σπονδῶν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Ἀργεῶν. Διὰ ταῦτα δ' αἱ πόλεις τῆς βορείας Πελοποννήσου ὠπλίζοντο καθ' ἑαυτὰς ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἐπιτύχωσι διὰ τῆς βίας ὅ τι πρότερον εἶχον ἐπιδιώξει διὰ λαθραίων δολοπλοκιῶν καὶ προβάλλουσαι τὴν Σπάρτην¹. Ἡ παρακώλυσις τῆς αὐξήσεως τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὅρος τῆς ἰδίας αὐτῶν ὑπάρξεως· οὕτω δ' οἱ ἀποτελοῦντες τὴν διασπασθεῖσαν συμμαχίαν ἤρχισαν συγκροτοῦντες νέον σύνδεσμον φιλοπολέμων.

Οἱ Κορίνθιοι συνεμάχησαν κρυφίως μετὰ τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Μεγάρων τὴν χώραν αὐτῶν πέραν τοῦ ἰσθμοῦ καὶ ἀποκτήσωσιν ὄχυρά χωρία. Ἐφαίνετο δ' εἰς αὐτοὺς τοῦτο σπουδαιότατον, ἐπειδὴ ἐγίνωσκον ὡς λίαν ἐπισφαλεῖς συμμάχους τοὺς Μεγαρεῖς, ὧν ἡ μικρὰ χώρα ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῶν ἐχθρικῶν πρὸς ἀλλήλας συμμαχιῶν. Καὶ ὅτῃ οἱ Μεγαρεῖς ἦσαν μὲν δι' ἀρχαίων συνθηκῶν συνδεδεμένοι πρὸς τὴν δωρικὴν χερσόνησον, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τοῦ ἐμπορίου αὐτῶν καὶ τῆς ἐπικοινωνίας εἵλκυον αὐτοὺς ὅλους πρὸς τὴν Ἀττικὴν, ἐπειδὴ τὸ μέγιστον μέρος τῶν κατοίκων τῆς Μεγαριδος ἀπέζη ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηναίων πωλήσεως κρέατος, λαγάνων καὶ ἄλλων προϊόντων. Διὰ τοῦτο δὲ σχέσεις ἐχθρικαὶ τῶν Ἀθηναίων ἤθελον περιστήσῃ εἰς κίνδυνον τὴν εὐημερίαν τῆς ὅλης μικρᾶς χώρας. Δὲν ἔλειπον δ' ἐν Μεγάροις

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 410.

καὶ συμπάθειαι πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἔνεκα φρονημάτων δημοκρατικῶν, αὐξανομένων ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους ἀντιπαθείας.

Ὁ τι δ' ἐφοβοῦντο οἱ Κορίνθιοι ἐπῆλθε ταχύτερον ἢ ἀνέμενον. Οἱ Μεγαρεῖς πιεζόμενοι ἔρρηξαν τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν καὶ προσῆλθον εἰς τὰς σπονδὰς Ἀθηναίων καὶ Ἀργείων.

Ὅσον δὲ μικρὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα, ἢ προσχώρησις αὕτη ὑπῆρξε γεγονὸς ἔχον πολλὰ ἐπακόλουθα οὐ μόνον ἔνεκα τοῦ παραδείγματος, ἀλλ' ἰδίως ἔνεκα τῆς ἐπικαιροτάτης θέσεως τῶν Μεγάρων ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐκστρατείας. Πράγματι διὰ τῆς προσχωρήσεως ἐκείνης τὰ στενὰ τῆς Γερανείας τὰ κείμενα κατὰ τὴν εἰσόδον εἰς τὴν δωρικὴν χερσόνησον καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἔξοδον περιῆλθον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ δὲ Μεγαρεῖς ἀπέβησαν προτείχισμα τῆς Ἀττικῆς· ἄττικαὶ στρατιαὶ ἐστάθμευσαν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῆς, ἄττικὰ πλοῖα περιέπλεον τὴν κορινθιακὴν θάλασσαν καὶ εὗρισκον ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς Παγὰς καὶ τὰ Αἰγόσθενα ἀναπεπταμένους λιμένας. Ἐσπευδον δ' οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συνδέσωσι τὰ Μέγαρα κατὰ τὸ δυνατόν στενότερα πρὸς τὰς Ἀθήνας, καὶ διὰ τοῦτο ἔκτισαν ἀμελλητί δύο σκέλη ἐνοῦντα τὰ Μέγαρα πρὸς τὸ ἐπίνειον αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, κειμένην ἐν ἀποστάσει ὀκτὼ σταδίων, καὶ καθιστάνοντα ἀμφοτέρω τὰ χωρία ἀπόρθητα ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων (459 π. Χ. Ὀλυμπ. 80, 2).

Ἡ δ' ἐπέκτασις αὕτη τῶν πολεμίων μέχρις αὐτῶν τῶν συνόρων τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῶν ὑδάτων τοῦ δυτικοῦ κόλπου δὲν ἄφινε πλέον ἡσύχους τὰς παραθαλασσίας πόλεις τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Κόρινθος, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Αἰγίνα παρεσκευάσθησαν εἰς πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ὁ δὲ πόλεμος ἤρχιζεν ἀκήρυκτος, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὤκνησαν νὰ ποδεχθῶσι τὴν πρόκλησιν τὴν μεθ' ἱκανῆς σαφηνείας ἐκδηλουμένην ἐν ταῖς παρασκευαῖς τῶν πολεμίων.

Ὁ Μυρωνίδης, στρατηγὸς καὶ πολιτευτὴς δεδοκιμασμένος, ὅστις ἤδη πρὸ δεκαεννέα ἐτῶν εἶχε συμπρεσβεύσει ἐν Σπάρτῃ μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Περικλέους, ἀπεβιδάσθη μετ' ἄττικῆς στρα-

τις παρὰ τοὺς Ἀλιδεῖς, ἔνθα συνέπιπτον τὰ ὅρια τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Ἀργείων, καὶ εὗρεν ἐκεῖ στρατιὰν ἀποτελουμένην ἐκ Κορινθίων καὶ Ἐπιδαυρίων. Ἡ δὲ μάχη ἦν συνεκρότησεν ὁ Μυρωνίδης ὑπῆρξεν ἀτυχής. Μετὰ δὲ τινὰς μῆνας συνεκρούθησαν οἱ ἀντίπαλοι στόλοι παρὰ τὴν νῆσον Κεκρυφάλειαν μεταξὺ Αἰγίνης καὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἐπιδαύρου¹. Ἐνίκησαν δ' οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ὁ ἀγὼν συνεκεντρώθη μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην περὶ τὴν Αἶγιναν. Πρὸ αὐτῆς δὲ τῆς νήσου συνεκροτήθη δευτέρα μεγάλη ναυμαχία. Ἐβδομήκοντα ἐχθρικά πλοῖα περιῆλθον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες πλέον περιεκύκλωσαν ἀμελλητί τὴν Αἶγιναν διὰ τοῦ νικηφόρου αὐτῶν στόλου.

Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἡσθάνοντο τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς Αἰγίνης. Τριακόσιοι μὲν ὀπλῖται ἦλθον εἰς βοήθειαν τῆς νήσου, οἱ δὲ Κορινθιοὶ, διαβάντες τὴν Γεράνειαν, εἰσέλασαν εἰς τὴν Μεγαρίδα, θέλοντες νάναγκάσωσι τοὺς Ἀθηναίους νάποχωρήσωσιν ἐκ τῆς Αἰγίνης. Ἐφαίνεται εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, καθ' ὃν χρόνον εἰς μὲν στόλος αὐτῶν ἡγωνίζετο ἐν τῇ παρὰ τὸν Νεῖλον χώρα, ἄλλος δὲ ὥρμει πρὸ τῆς Αἰγίνης, θὰ ἡδύναντο νὰ ἐτοιμάσωσι καὶ τρίτην στρατιὰν χάριν τῶν Μεγάρων. Ἀλλ' ἡ δραστηριότης καὶ τὸ εὐρετικὸν τῶν Ἀθηναίων ἦσαν τοιαῦτα,

¹ *Θουκυδίδου* I, 105, 2. *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 70 καὶ 78. *Ιουστίνου* III, 6. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν ἐν Δελφοῖς ἐπὶ ταύτῃ τῇ νίκῃ στοὰν, ἐφ' ἧς τὰ ὄπλα καὶ τάκρωτήρια τῶν πολεμίων, ἧς εὐρέθησαν τὰ λείψανα τῇ 1880. *Ides Haussoulier Bulletin de Correspondance Hellénique* Τόμ. V (1881) σ. 12 κ. ἐ. *Dittenberger Sylloge Inscriptionum Graecarum*. Lipsiae. 1883 σ. 10 ἀρ. 4. Εἰς τὴν παρὰ τὴν Κεκρυφάλειαν μάχην ἀναφέρεται τὸ ἀνάθημα ἐν Δωδώνῃ, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Ἀθηναῖοι ἀπὸ Πελοπον[ν]εσ[σ]ον ναυμαχίᾳ νικέσαντες ἀνέθεσαν, ἧς δύο μὲν τεμάχῃ, εὐρεθέντα κατὰ τὰς ἐν Δωδώνῃ ἀνασκαφάς, ἐξεδόθησαν παρὰ Carapanos *Dodone et ses ruines* σ. 47 καὶ Πίν. XXVI, 2, τὸ δὲ τρίτον, περιελθὼν εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου, ἐξέδωκεν ὁ Max Fränkel *Inscriptum aus Dodona* ἐν *Archäologische Zeitschrift* Τόμ. XXXVI (1878) σ. 71, ἀναφέρειν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κεκρυφάλειαν ναυμαχίαν. Ἀλλ' ὁ Haussoulier ἐνθ' ἀν. σ. 18, ἀναφέρει τὰ γαλκᾶ ταῦτα ἐλάσματα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Φορμίωνος ἐν τῇ Κρισαίῳ κόλπῳ πεπραγμένα τῇ 429 π. Χ. (*Θουκυδίδου* II, 83 κ. ἐ.), τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀποδέχεται καὶ ὁ *Dittenberger Sylloge Inscriptionum Graecarum* σ. 51, ἀρ. 28].

ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι οὐδ' ἔννοϊαν καὶ αὐτῶν εἶχον. Καὶ ἀληθῶς μὲν ἅπαντες οἱ δυνάμενοι στρατεύειν εὐρίσκοντο ἐκτὸς τῆς χώρας, οἵκοι δ' εἶχον μείνει μόνον οἱ ἀρκοῦντες πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν τειχῶν. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἦτο σαφές, ὅτι οὔτε τὴν Αἰγίνα ἡδύναντο νὰ ἐγκαταλίπωσιν, οὔτε τοὺς νέους συμμάχους νὰ φήσωσιν ἐν κινδύνῳ.

Ὁ Μυρωνίδης ἐξώρμησε τότε ἔναντίον τῶν Κορινθίων, παραλαβὼν τοὺς πρεσβυτάτους τοὺς ἤδη παρελθόντας τὴν ἡλικίαν τοῦ στρατεύεσθαι καὶ τοὺς νεωτάτους τοὺς μὴ ἔχοντας αὐτὴν ἀκόμη. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ μάχῃ ἔμεινε κύριος τοῦ πεδίου· ὅτε δ' οἱ πολέμιοι ἐπέστρεψαν τὸ δεύτερον, ἡττήθησαν ὑποστάντες μεγίστας ἀπωλείας. Οὕτως ἐσώθησαν μὲν τὰ Μέγαρα, διетρανῶθη δὲ λαμπρότατα ἡ δραστηριότης τῶν Ἀθηναίων¹. Εἰς μνήμην δ' αὐτῆς ἐστήθησαν ἐν τῷ Κεραμεικῷ αἱ στήλαι ἐν αἷς ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνιαυτὸν, τῷ 458 πρὸς τὸ 457 π. Χ. (Ὀλυμπ. 80, 3) ἐν Κύπρῳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Φοινίκῃ, ἐν Ἀλιεῦσιν, ἐν Αἰγίνῃ καὶ Μεγάροις ἀποθανόντων. Ἀπόσπασμα δὲ τῆς ἀξιολόγου ταύτης ἐπιγραφῆς περιεσώθη μέχρις ἡμῶν².

Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἶονεῖ ἐξ ἐναύσματος ἐπὶ μακρὸν χρόνον σωρευθέντος ἐξερράγη ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι ὁ βιαιότατος τῶν πολέμων, νέαι περιπλοκαὶ ἐξετυλίσσοντο ἐν τῷ βορρᾷ.

Οἱ Θηβαῖοι, οἵτινες εἶχον ὑποστῇ ταπείνωσιν μεγίστην, ἐπίστευσαν, ὅτι ἦλθεν ὁ χρόνος καθ' ὃν ἡδύναντο νὰ ἐπιφέρωσι λήθην τοῦ παρελθόντος καὶ ἀναλάβωσι τὸ πρότερον ἀξίωμα. Ἀντίπαλοι δ' αὐτῶν ἡγέρθησαν οἱ Φωκεῖς, οἵτινες ἀπὸ τῶν προσόδων τῆς ἀττικῆς δυνάμεως ἀνέλαβον θάρρος, ὅπως καὶ ἐν τῇ ὀρεινῇ αὐτῶν χώρα ἀντεπεξέλθωσι πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Δωριέων, ἐπειδὴ αἱ γείτονες αὐτῶν Δωρικαὶ πόλεις παρὰ τὸν Παρνασσὸν

¹ Θουκυδίδου I, 105.

² Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' ἀρ. 165. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 433. Ἐρεχθίδος αἵδε ἐν τῷ πολέμῳ ἀπέθανον ἐν Κύπρῳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Φοινίκῃ, ἐν Ἀλιεῦσιν, ἐν Αἰγίνῃ, Μεγαροῦ τοῦ αὐτοῦ ἐνιαυτοῦ.

συνεκρατοῦντο μόνον διὰ τῆς Σπάρτης. Μετὰ δὲ τὴν διάλυσιν τῆς ἐλληνικῆς συμμαχίας καὶ τὰς ποικίλας συμφορὰς τῶν Σπαρτιατῶν ἐνόμισαν οἱ Φωκεῖς, ὅτι ἡδύναντο νὰ τολμήσωσιν ἐπιδρομὴν τῆς δωρικῆς τετραπόλεως, ὅπως ἐπεκτείνωσι μέχρις αὐτῆς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὡς πρόσχημα δ' ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὁ μηδισμὸς τῶν πόλεων ἐκείνων.

Αὕτῃ δ' ἡ τιμὴ τῆς Σπάρτης ἀπῆτει νὰ μὴ ἀφήσῃ ἐν κινδύνῳ τὰς δωρικὰς ἐκείνας μητροπόλεις. Καταβαλοῦσα δὲ σθεναρὰς προσπάθειας ἡδυνήθη παρὰ πάσας τὰς ἀπωλείας ἃς εἶχεν ὑποστῆ καὶ παρὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ ἀποστασίας νὰ συλλέξῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐνδεκακισχιλίους καὶ πεντακοσίους ἄνδρας, ὧν μόνον χίλιοι πεντακόσιοι ὀπλῆται ἦσαν ἐκ τῆς Λακωνικῆς, οἱ δὲ λοιποὶ εἶχον ἀποσταλῆ παρὰ τῶν συμμάχων. Ἡ δ' ἀρχηγία αὐτῶν ἀνετέθη εἰς Νικομήδην τὸν υἱὸν τοῦ Κλεομβρότου, ὅστις ἡγεῖτο τῆς στρατιᾶς ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου βασιλέως Πλειστοάνακτος τοῦ υἱοῦ τοῦ Πausανίου. Ἡ στρατιὰ δὲ αὕτη διῆλθε διὰ τοῦ ἰσθμοῦ πρὶν ἢ οἱ Ἀθηναῖοι δυνηθῶσι νὰ παρακωλύσωσι τὴν διάβασιν αὐτῆς, καὶ ἠνάγκασε τοὺς Φωκεῖς νὰποδώσωσι καὶ πάλιν τὰ κατακτηθέντα. Ἀλλ' ὅτε ἡ στρατιὰ παρεσκευάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἤδη καταλάβει τὰς ἐν αὐτῷ παρόδους, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ κορινθιακὸς κόλπος, ὃν περιέπλεον ἤδη ἐχθρικὰ πλοῖα, δὲν ἦτο πλέον ἀσφαλές. Ἡναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ Λακεδαιμόνιοι νὰποσυρθῶσιν εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἔνθα οἱ Θηβαῖοι ἐδέχθησαν εὐμενῶς τὴν παρουσίαν αὐτῶν· εἰσελθόντες δ' εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσωποῦ, ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Ταναγραϊκῇ οὐ μακρὰν τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀναμετρήσαντες τὰ ἐπακόλουθα, εἶχον περιστῆ εἰς θέσιν λίαν ἐπισφαλῇ. Ἐν ᾧ δὲ ἀπὸ μακρῶν ἤδη ἑτῶν ἦσαν εἰθισμένοι νὰ ἔχωσι τὴν προσοχὴν ἐστραμμένην μόνον πρὸς τὴν θάλασσαν, εἶδον ἑαυτοὺς αἰφνης ἀπειλουμένους ἀπὸ τῶν νῶτων ὑπὸ λίαν ἐπικινδύνου ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς.

Ἡ δὲ στενοχωρία αὐτῶν ηὐξήθη, ὅτε συγχρόνως ἐν αὐτῇ τῇ

πόλει ἤρχισαν ἐνδεικνυόμενα τεκμήρια στασιαστικῶν σκευωριῶν. Καὶ δὴ, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ συντηρητικὴ φατρία εἶχε στερηθῇ τῶν νομίμων μέσων ἀντιπολιτεύσεως, ἅτινα ἠρύετο ὑφισταμένου τοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἤρχισαν οἱ μᾶλλον παράφοροι τῶν ἐταίρων αὐτῆς νάντιπράττωσιν εἰς τὴν παρ' αὐτῶν μισουμένην δημοκρατίαν διὰ κρυφίων τρόπων.

Φοβερόν δὲ σημεῖον τῆς στασιαστικῆς ἐμπαθείας καὶ μανίας τῆς πρὸ οὐδενὸς πτοουμένης μέτρου ὑπῆρξεν ὁ φόνος τοῦ Ἐφιάλτου. Ὁ μεγάλθυμος ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὅστις μετὰ ζήλου ἀδιαπτώτου καὶ ἀπρόσιτος εἰς πᾶσαν προσωπικὴν ἐπίδρασιν κατεδίωκε πᾶσαν παρανομίαν, εὐρέθη μιᾷ τῶν ἡμερῶν αἰφνης νεκρὸς ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ. Οἱ δὲ δράσται τοῦ φόνου ἐπειράθησαν νὰ ἐπιρρίψωσι τὴν εὐθύνην ἐπὶ τὸν Περικλέα, ὡς εἰ οὗτος εἶχε κινηθῇ ὑπὸ ζηλοτυπίας πρὸς τὸν πρόμαχον τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πολιτικοῦ προγράμματος, εἰ καὶ ἦτο γνωστὸς ὁ ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν μισθωθεὶς δολοφόνος, Ἀριστόδικος ὁ Ταναγραῖος¹.

Οἱ ἀσπονδότατοι τῶν ἐχθρῶν τῆς δημοκρατίας συνετάχθησαν πρὸς ἀλλήλους φιλιώτερον καὶ ἐπεζήτουν ὑποστήριξιν ἔξωθεν, ἅτε ὄντες ἀνίσχυροι ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει· ἐδιπλασίασαν δὲ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν, ὅτ' ἐπανελήφθη καὶ πάλιν ἡ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος ἀρξαμένη τειχοδομία. Καὶ μέχρι μὲν ἐκείνου τοῦ χρόνου αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ Πειραιεὺς ἦσαν δύο χωρισταὶ πόλεις. Ἀλλὰ μετὰ τὴν συντέλει-σιν τῆς κτίσεως τῶν σκελῶν ἡ Σπάρτη κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ αὐτοὺς, καὶ ἡ σπαρτιατικὴ φατρία προέδλε-πεν, ὅτι τότε πλέον πᾶσα ξένη βοήθεια θὰ ἦτο ἀνεπίτευκτος. Διὸ εἶχον ἔλθει εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ παρορμήσει

¹ [Ἀριστοτέλης παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους 10. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 77. Ἀντιφῶντος Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου 68. Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων πολιτεία 25, 5. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, συνδυαζομένου πρὸς τὸ ἐν 26, 2, ἐξάγεται, ὅτι ὁ Ἐφιάτης ἐφονεύθη τῷ 461 π. Χ.]. Ὁ Vischer (Kimon σ. 61. [Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 46 σημ. 2]) παραβάλλει τὸν φόνον τοῦ Ἐφιάτου πρὸς τὸν τοῦ ἐκ Λυκέρνης δημαγωγῶ Ἰου. Ἰδε καὶ Philippi [Der] Areopag [und die Epheten] σ. 263.

διὰ κρυφίων ἀποστόλων εἰς τὴν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς προχώρησιν τῆς πελοποννησιακῆς στρατιᾶς ¹.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἐν Βοιωτίᾳ εἶχον ἐπέλθει αἱ παραδοξόταται τῶν περιπλοκῶν.

Καὶ δὴ ἐν Θήβαις κατεῖχε τὴν ἀρχὴν φατρία ἀγωνιζομένη διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐνώσῃ τὴν Βοιωτίαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν. Δὲν ἦσαν δὲ οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἐκεῖνοι οἱ μηδίσαντες καὶ ἀποβαλόντες μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἀλλὰ νέα φατρία. Αὕτη, πιθανῶς ὑποκινουμένη ὑπὸ Εὐβοέων μεταναστῶν, εἶχεν ἀρχὰς δημοκρατικὰς ², καὶ ἤθελεν, αὐξάνουσα τὰς Θήβας, νὰ καταστήσῃ αὐτὰς τὴν πρωτεύουσαν πόλιν τῆς χώρας, ὅπως μεθ' ἡνωμένων δυνάμεων ἀντεπεξέλθωσιν εἰς τὰς ἐν τῇ συνεχεῖ Ἑλλάδι προόδους τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ λόγοι δι' οὓς ἡ δημοκρατικὴ ἐκείνη κυβέρνησις συνετάσσετο μετὰ τῆς Σπάρτης, ἐν ᾗ ἡ ἀντίθετος φατρία, ἥς τὸν πυρῆν' ἀπετέλουν οἱ ἀρχαῖοι οἰκοὶ τῶν βοιωτικῶν πόλεων, ἐστηρίζετο εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ μετὰ τῆς Σπάρτης διαπραγματεύσεις ἔσχον τὴν ἀρίστην ἐπιτυχίαν (457 π. Χ. Ὀλυμπ. 80,4). Διὰ τῆς παρὰ τὴν Τανάγραν στρατοπεδεύσεως τῶν Σπαρτιατῶν εἶχεν ἀποκρουσθῇ ἡ ἀνάμιξις τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰ βοιωτικὰ πράγματα· προστατευόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ὅπλων τῶν Λακεδαιμονίων ἔκτισαν οἱ Θηβαῖοι τὸν περίβολον τῶν νέων αὐτῶν τειχῶν, ὅπως αὐξήσωσι τὴν πόλιν μεγάλην καὶ ὀρθώσωσιν αὐτὴν ὀρμητήριον κατὰ τῶν Ἀθηναίων ³.

¹ Θουκυδίδου I, 107· τὸ δὲ τι καὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων ἐπῆγον αὐτοὺς κρύφα ἐλπίζοντες δῆμόν τε καταπαύσειν καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη οἰκοδομοῦμενα.

² Kirchhoff Abfassungszeit der Schrift vom Staat der Athener in τὰς Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften. 1878 σ. 6.

³ Διοδώρου Σικελιώτου XI, 81· Λακεδαιμόνιοι... νομίζοντες τὰς Θήβας, εἰὰν αὐξήσωσιν, ἔσεσθαι τῇ τῶν Ἀθηναίων ὥς περ ἀντίπολιν τινὰ· διόπερ ἔχοντες τότε περὶ Τανάγραν ἐτοιμόν καὶ μέγα στρατόπεδον, τῆς μὲν τῶν Θηβαίων πόλεως μεῖζονα τὸν περίβολον κατεσκεύασαν, τὰς δ' ἐν Βοιωτίᾳ πόλεις ἀνάγκασαν ὑποτάττεσθαι τοῖς Θηβαίοις.

Τὰ πράγματα ἦσαν κατὰ ταῦτα εἴπερ ποτέ ἀπειλητικά διὰ τὰς Ἀθῆνας¹. Διὸ ἐξεστράτευσεν ἡ ὅλη στρατιὰ τῶν πολιτῶν συμπεριλαμβανομένων δὲ τῶν Ἀργείων καὶ ἄλλων συμμάχων, ἀπετελεῖτο ἐκ δεκατετρακισχιλίων ἀνδρῶν καὶ σώματος Θεσσαλῶν ἱππέων. Ἐν δὲ τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀσωποῦ κάτωθεν τῆς Τανάγρας ἀντιπαρετάχθησαν πρὸς ἀλλήλας αἱ ἀντίμαχοι στρατιαί· συνεκροτήθη δὲ μάχη κρατερά καὶ αἱματηρά, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἀντεμετρήθησαν πρὸς ἀλλήλας ἐκ τοῦ συστάδην ἐπὶ ἀναπεπταμένου πεδίου αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Σπάρτη.

Ἡ μάχη ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος ἐπὶ μακρόν· ἀλλ' αἴφνης, ἐξακολουθοῦντος τοῦ ἀγῶνος, ἡτομόλησαν οἱ Θεσσαλοὶ ἱππεῖς, πιθανῶς εἰσηγουμένης τῆς ἐν Ἀθῆναις φατρίας τῶν λακωνιζόντων. Διὰ δὲ τῆς προδοσίας ταύτης ἐκρίθη ἡ μάχη ὑπὲρ τῶν Σπαρτιατῶν, εἰ καὶ ὑπῆρχον φιλοπόλιδες Ἀθηναῖοι οὐδέποτε θελήσαντες νὰ τάζωσιν αὐτὴν εἰς τὰς ἥττας τῆς πόλεως².

Ἀλλ' οἱ Σπαρτιαῖται δὲν ἐξεπλήρωσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰς

¹ Περὶ τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῆς παρὰ τὴν Τανάγραν μάχης ἴδε *Πινδάρου* Πυθ. XI. Πρὸς. H. Perthes ἐν τοῖς *Jahrbücher für klassische Philologie* 1872 σ. 217 κ. ε.

² *Θουκυδίδου* I, 107. *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 81. Ἰδε τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν τῶν [ἐν τῇ μάχῃ τῆς Τανάγρας συμμάχων τῶν Ἀθηναίων] Κλειναίων παρὰ Böckh ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Graecarum* Τόμ. Α' ἀρ. 166 καὶ ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 441. Περὶ τῆς ἐπὶ τῇ ἐν Τανάγρα νίκῃ ἀναθεθείσης [ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν Ὀλυμπίᾳ] ἀσπίδος ἴδε *Πausanίου* V, 10, 4. *Curtius Peloponnesos* Τόμ. Β' σ. 110. [Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ὀλυμπίας εὐρέθησαν τεμάχια τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Πausanίου. Ἰδε *Purgold* ἐν *Archäologische Zeitung* 1882 σ. 181 κ. ε. *Rühl* *Inscriptiones Graecae antiquissimae* σ. 171 ἀρ. 26 α]. Ὁ *Ulrichs* (ἐν ταῖς *Verhandlungen der Halle'schen Philologenversammlung* σ. 74) θεωρεῖ παρὰ τὸ κείμενον τοῦ ἐπιγράμματος τὴν παρὰ τῷ *Pausanίᾳ* ἀναφερομένην Νίκην καὶ τὸν [ἐπίχρυσον] λείψατα ὡς συνανήκοντα εἰς τὸ ἀνάθημα ἐπὶ τῇ Ταναγραίᾳ νίκῃ. Περὶ τῶν περὶ τῆς μάχης κρίσεων τῶν Ἀθηναίων ἴδε *Porro* εἰς *Θουκυδίδην* I, 108.

Ἡ ἀναγραφή τῶν νεκρῶν τῆς ἐν Τανάγρα μάχης εὐρεται ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Graecarum* Τόμ. Α' ἀρ. 166. [*Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 441]. Ἰδε *Köhler* ἐν ταῖς *Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts* Τόμ. IX [1884] σ. 389 ἐνθα ἡ λέξις ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΙ εἶνα λείψανον προηγουμένου ἐπιγράμματος ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΙ Σ ΠΟΛΕΜΟΝΤΕΣ].

προσδοκίας τῶν ἐν Θήβαις κυβερνώντων· ὁμολογήσαντες δὲ σπονδάς τετραμήνους¹, ἀπεχώρησαν διὰ τῶν Μεγάρων εὐθύς ὡς ἔμαθον, ὅτι ἦτο πάλιν ἐλευθέρα ἢ διὰ τοῦ ἰσθμοῦ πάροδος, καὶ ἐτιμώρησαν τοὺς Μεγαρεῖς διὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτῶν, δηώσαντες τὴν χώραν. Συνέβησαν δὲ ταῦτα τελευτώντος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 457 π. Χ. Οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν ηὐχαριστημένοι, ὅτι εἶχον πάλιν ἀποκαταστήσει τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἐν τῇ συνεχεῖ Ἑλλάδι, καὶ ἀνέθηκαν ὡς μνημεῖον τῆς νίκης χρυσὴν ἀσπίδα ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός. Ὑπελόγιζον δὲ, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Θηβαῖοι ἔμελλον νὰ ἔχωσιν ἀρκετὴν ἰσχὺν καθ' ἑαυτοὺς, ὥπως ἀναλάβωσι τὴν ἄμυναν ἀπὸ τῶν γειτόνων· ἢ δὲ Τανάγρα ἔμελλε νὰποτελέσῃ ὀρμητήριον διὰ περαιτέρας πολεμικὰς ἐνεργείας ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ τὸ μὲν σχέδιον ἦτο καλόν, αἱ δὲ περιστάσεις ἦσαν εὐνοϊκαί. Ἀλλὰ τὰ πραχθέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ἦσαν ἡμιτελῆ. Καὶ δὴ ἀπεχώρησαν, ὅτε δὴ ἐπεβάλλετο νὰ ἐπωφεληθῶσι τὰς νίκας αὐτῶν καὶ μείνωσιν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν παρὰ τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς ἐγκατάστασιν δυνάμεως ἐπικινδύνου εἰς αὐτούς. Διὸ δὲν ἀνέμειναν τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος, ἀλλὰ διέβησαν τὴν Πάρνηθα ἐξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν μάχην, καθ' ὃν χρόνον οἱ Βοιωτοὶ δὲν ἀνέμενον ἀκόμη νέους ἀγῶνας. Ἐστρατῆγαι δὲ τῶν Ἀθηναίων ὁ Μυρωνίδης, ὅστις καὶ ἐνίκησε παρὰ τὰ Οἰνόφυτα τὴν στρατιάν τῶν Θηβαίων τὴν προωρισμένην πρὸς ἄμυναν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀσωποῦ².

Ἡ δὲ νίκη ἐκείνη ἀνέτρεψε διὰ μιᾶς ἅπαντα τὰ σχέδια τῶν Θηβῶν. Τὰ τείχη τῆς Τανάγρας κατηδαφίσθησαν, καὶ ὁ Μυρωνίδης ἐστράτευσεν ἀκωλύτως ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ἀνακηρύττων ἀπανταχοῦ ἐξ ὀνόματος τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἐλευθερίαν, ἥτοι τὴν

¹ Διοδώρου Σικελιώτου XI, 80.

² Ὁ B o c k h (εἰς Πινδάρου Ἴσθμ. VI σ. 532) ἀποδέχεται, ἐπομένος τῷ Πλάτωνι (Μενεξ. 242), τρίτημερον μάχην ἐν Οἰνοφύτοις. Ἀλλ' ὁ Clinton ἔχει διάφορον γνώμην.

ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς διὰ βίας ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τῶν Θηβαίων προσχωρήσεως εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν. Αἱ Θῆβαι ἀπεμονώθησαν τελείως, ἀντὶ δ' αἱ βοιωτικαὶ πόλεις νὰ συνενωθῶσι μετὰ τῶν Θηβῶν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων προσεχώρησαν εἰς συμμαχίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Θηβῶν ¹.

Οὕτω μετὰ ταπεινώσιν παροδικὴν αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν ἰσχυρότεραι ἢ πρότερον, ἐπεκτείνασαι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Πράγματι δ' ὁ Μυρωνίδης δὲν προσήρτησεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους μόνους τοὺς Φωκεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ Ὀπούντιοι Λοκροὶ οἱ πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας οἰκοῦντες τὴν εὐφορον παρὰ τὸν Εὐριπον παραθαλασσίαν χώραν προσεχώρησαν εἰς αὐτὸν καὶ παρέδωκαν ἑκατὸν ὁμήρους ἐκ τῶν πλουσιωτάτων οἰκῶν τοῦ δήμου οἵτινες μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου διώκουν τὰ τοῦ Ὀπούντος.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ εἶχε περιέλθει εἰς τὰ ἔσχατα καὶ ἡ ἀντίστασις τῶν Αἰγινητῶν. Ἐννέα μῆνας εἶχον ἀνταχθῆ εἰς τὸν ἀττικὸν στόλον τὸν ὁρμούντα πρὸ τῆς πόλεως ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Λεωκράτην. Μάτην δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον εἶχον ἀπευθυνθῆ πρὸς τὴν Σπάρτην, ἣν εἶχον βοηθήσει πιστότατα καὶ κατ' αὐτὸν τὸν μεσσηνιακὸν πόλεμον· μάτην εἶχον ἐπιζητήσκει βοήθειαν παρὰ τῶν Πελοποννησίων συμμάχων. Τώρα δ' εἶχον ἐκλίπει πλέον αἱ δυνάμεις αὐτῶν, καὶ ἡ ἀγέρωχος νῆσος τῶν Αἰακιδῶν, ἡ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὑμνηθεῖσα ὡς ἡ μήτηρ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἐξεχόντων ὑπὲρ πάντας τοὺς Ἕλληνας ἐν τοῖς λαμπροῖς ἀγῶσιν ², ἠναγκάσθη νὰ κλίνη τὸν αὐχένα πρὸ τῆς ἀκατανικήτου τύχης τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Αἰγινῆται ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέ-

¹ Περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος διὰρίζονται πρὸ ξενῶν τῶν Ἀθηναίων ἐν Βοιωτίᾳ "Idem Sauppe De proxenia ἐν τῷ Index lectionum Γοιγγης 1877-78 σ. 4.

² Ἡ ἄλωσις τῆς Αἰγίνης συνεβη τρία ἔτη μετὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ Πινδαρος (Ὀλυμπ. VIII, 26) ὕμνησε τὴν Αἰγίνα ὡς παντοδαποῖσιν ξέναις κίονα δαιμονίαν. Εἰς δὲ τὰς φιλικὰς σχέσεις τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Κορίνθου ἀναφέρεται κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ στίχος 52 [καὶ Κορίνθου δεῖράδ' ἐπαφόμενος δαιτικλυτάν].

σωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως, νὰ παραδώσωσι τὰς τριήρεις καὶ ἀναλάβωσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πληρωμῆς φόρου (456 π. Χ. Ὀλυμπ. 80,4).

Συγχρόνως δὲ ἀπεπερατώθη ἡ τειχοδομία τῶν σκελῶν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς. Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν πλέον δυσεπίμαχοι. Ἡ περὶ τὴν Ἀττικὴν θάλασσα ἦτο τέλος ἀπηλλαγμένη παντὸς ἐχθροῦ. Εἰς δὲ τὰς εὐρείας νησιωτικὰς καὶ παραλίας χώρας ὧν ἐδέσποζεν ἡ πόλις δίκην ιδίων αὐτῆς κτήσεων εἶχε προσεπέλθει συμμαχία ἡπειρωτικὴ, ἥτις ἄνευ διακοπῆς ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Ἄργους καὶ τῶν Μεγάρων μέχρι τῶν Δελφῶν καὶ μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ἡ πελοποννησιακὴ συμμαχία εἶχε κλονηθῇ ἐκ βάρων, καὶ ἡ Σπάρτη ἐδεσμεύετο ἀκόμη ὑπὸ τῆς ἀποστασίας τῶν Μεσσηνίων, ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ διαθέσωσιν ἐλευθέρως τὰς πολεμικὰς αὐτῶν δυνάμεις.

Ὁ δὲ ἀγὼν τῶν δύο συμμαχιῶν ἐξηκολούθησε νῦν κατὰ νέον τρόπον. Τὸ πρῶτον ἤδη εἶδεν ἡ Σπάρτη ἀπειλουμένην τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἰδίας ἐαυτῆς χώρας. Ἀττικαὶ τριήρεις, ὧν ἐστρατήγει ὁ Τολμίδης, ἐπεφάνησαν κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Λακωνικῆς, καὶ ὅτι εἶχεν εὐχρηστῇ πρὸ ἐτῶν ὁ Θεμιστοκλῆς χάριν τῆς θαλασσοκρατίας τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐξετελέσθη νῦν, ὅτ' ἐπυρπολήθησαν τὰ ἐν Γυθείῳ νεώρια τῶν Σπαρτιατῶν¹. Ὁ Τολμίδης περιέπλευσε τὴν ὅλην χερσόνησον, οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως τυχών· πιθανῶς δ' ὁ περίπλους ἐκεῖνος ἐσκόπει καὶ τὴν παρακώλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν καταπνίξεως τῆς μεσσηνιακῆς ἀποστασίας καὶ τὴν ἔμμεσον βοήθειαν τῶν ἡρωικῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ἰθώμης, οἵτινες δέκατον ἤδη ἔτος ἀνθίσταντο ἐναντίον τῆς Σπάρτης².

¹ *Θουκυδίδου* I, 108. *Διοδώρου Σικελιώτου* XI, 84.

² Ἡ δεκαετής διάρκεια τοῦ τρίτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, ἣν μαρτυροῦσιν ὁ *Θουκυδίδης* (I, 103) καὶ ὁ *Διόδωρος Σικελιώτης* (XI, 64), ἣν προϋποθέτει ὁ *Ίουστίνος* [III, 5] καὶ ἥτις ἀνταποκρίνεται τελείως πρὸς τὴν πορείαν τῶν γεγονότων, διημφισθητήθη ἄνευ ἐπαρκῶν λόγων ὑπὸ τοῦ Krüger (*Studien* Τόμ. Α' σ. 156), ὃ ἀκολουθεῖ ὁ Rauchenstein (ἐν τῷ *Philologus* Τόμ. Β' σ. 201) καὶ ὁ Claassen ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ προμνημονευθέντος χωρίου τοῦ *Θουκυδίδου*. Ἡ δὲ παρὰ τῷ *Θουκυδίδῃ* παρένθεσις

Ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ Μεσσήνιοι δὲν ἠδύναντο νάντιστῶσιν ἐπὶ μακρότερον χρόνον· ἐπειδὴ δὲ ἡ Σπάρτη, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, ἐπεθύμει τὴν ἀντὶ πάσης θυσίας ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου, ἐδόθη εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἡ ἄδεια ἐλευθέρας ἐξόδου σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις (456 π. Χ., Ὀλυμπ. 81,1), ἀφ' οὗ καὶ τὸ δελφικὸν μαντεῖον εἶχε διατάξει ἐπιεικῇ διαγωγὴν πρὸς τοὺς ἰκέτας τοῦ Διὸς¹.

Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναμείνει τὸν χρόνον ἐκεῖνον, καὶ ἐφρόντισαν οὐ μόνον νὰ δώσωσιν ἄσυλον εἰς τοὺς μετανάστας, ἀλλὰ καὶ νὰ κατοικίσωσιν αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ προαγάγωσιν ἀξιολόγως τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τῶν Ἀθηναίων.

Ἦτο δὲ τότε ἔστραμμένη ἡ προσοχὴ εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον. Μέχρι τῶν ἀκτῶν αὐτοῦ εἶχε προχωρήσει ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων ἀφ' οὗ χρόνου εἶχον περιέλθει εἰς αὐτοὺς οἱ μεγαρικοὶ λιμένες. Ἐν αὐτῷ δ' ἦτο ἀναπόφευκτος σύγκρουσις πρὸς τοὺς Κορινθίους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νάνεχθῶσι τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ἰδίῳ αὐτῶν κόλπῳ ἐγκατάστασιν τῶν Ἀθηναίων ἐν ὀρμητηρίοις ἐξ ὧν ἠπειλεῖτο ἡ Κόρινθος καὶ τὴν ἀποκοπὴν τῆς συγκοινωνίας μετὰ τῶν ἀποικιῶν αὐτῶν. Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ καταβάλωσι πάσας αὐτῶν τὰς προσπάθειας πρὸς ἀπόκτησιν νέων ἐρεισμάτων τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐν τῷ κόλπῳ, καὶ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὰ φύλα τῶν βορείων τοῦ κόλπου παραλίων, ἰδίως δὲ

τῶν κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πολέμου οὐδὲν ἔχει τὸ ξενίζον. Πρὸλ. F. Ritter ἐν τῇ Jenaer Literaturzeitung 1842 σ. 358 καὶ νῦν πρὸ πάντων A. Schäfer De rerum post bellum Persicum gestarum temporibus σ. 18.

¹ Θουκυδίδου I, 103. ἦν δὲ τι καὶ χρηστήριον τοῖς Λακεδαιμονίοις Πυθικὸν πρὸ τοῦ, τὸν ἰκέτην τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμήτα ἀφιεῖναι. Πρὸλ. Πανσανίου IV, 24. Ἰδε παρὰ τῷ Πανσανίῳ (V, 24, 3) τὸ ἐλεγείον τὸ ἐπιγραφέν ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς τοῦ ἀνατεθέντος ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ τρίτου μεσσηνιακοῦ πολέμου. [Ἡ ἐντεπίγραφος αὕτη βάσις εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ὀλυμπίας]. Ἰδε Archäologische Zeitung, 1876 σ. 49 κ. ἑ. Πρὸλ. Kirchhoff Studien [zur Geschichte des griechischen Alphabets ἐκδ. δ' σ. 151. Dittenberger-Purgold Die Inschriften von Olympia. Berlin. 1896 σ. 367 κ. ἑ. ἀρ. 252].

τοὺς Λοκροὺς, οἵτινες, κεχωρισμένοι ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων εἰς διαφόρους οἰκήσεις, δὲν εἶχον ἀνέλθει εἰς ἀνεξάρτητον ἀνάπτυξιν, καὶ διὰ τοῦτο εὐκόλως συγκατέβαινον νὰ γίνωνται ὄργανα ξένων πολιτικῶν συμφερόντων.

Διεσώθη δὲ μέχρις ἡμῶν περίεργος ἐπιγραφή ἐπὶ χαλκοῦ, ἀνερχομένη, ὡς πειθόμεθα ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γραφῆς, εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π. X. Περιλαμβάνει δὲ τὴν συνθήκην κοινῆς ἐν Ναυπάκτῳ ἐποικήσεως τῶν κατὰ τὸν εὐβοϊκὸν καὶ τὸν κορινθιακὸν κόλπον οἰκούντων Λοκρῶν¹. Ἀλλὰ τοιαύτη δραστηρία ἐπιχειρήσεις δὲν προῆλθε βιβαίως ἀπὸ τῆς Λοκρίδος· προεκλήθη δὲ πάντως ὑπὸ τῶν Κορινθίων, οἵτινες μετὰ τὴν ἀποστασίαν τῶν Μεγάρων ἤθελον νὰ ιδρύσωσιν ὄχυρὸν ὁρμητήριον πιστῶν συμμάχων κατὰ τὴν ἀξιολογωτάτην τῶν παραθαλασσιῶν χωρῶν παρὰ τὸν στενὸν πόρον τὸν δίκην αὐλῶνος μετὰγοντ' ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τοῦ κόλπου εἰς τὰ ἐξώτερα, ἐν τῷ ἀρχαίῳ πορθμείῳ καὶ ναυπηγείῳ, τῇ Ναυπάκτῳ².

Καὶ ἡ μὲν ἐποίκησις ἐτελέσθη κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν Κορινθίων προδιαγεγραμμένα. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔμειναν ἀπαθείς θεαταί· ἐπωφελήθησαν δὲ πάραυτα τοὺς ἄρτι κτηθέντας ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ δυτικοῦ πελάγους σταθμούς. Ὁ Τολμίδης ἀπεδίωξε τῷ 458 π. X. (Ὁλυμπ. 80,3) τὴν λοκρικὴν φρουρὰν ἐκ Ναυπάκτου· μετὰ δὲ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην ἐταπεινώθησαν καὶ ἐτιμωρήθησαν οἱ Ὀπούντιοι Λοκροὶ, ἅτε τολμήσαντες νὰ συμμετά-

¹ *Γ' Ἰωάννου Οἰκονομίδου* Ἐποικία Λοκρῶν γράμματα. Ἐν Ἀθήναις 1869. Vischer Lokrische Inschrift von Naupaktos ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXVI (1871) σ. 39 κ. ἑ. καὶ ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Β' σ. 172 κ. ἑ. J. Curtius Studien zur Geschichte Korinths ἐν τῷ Hermes Τόμ. X. σ. 237. Οἱ Ἀθηναῖοι κατοίκησαν τοὺς Μεσσηνίους ἐν Ναυπάκτῳ καταλαβόντες αὐτὴν, Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν ἐχόντων. Ἰδε *Θουκυδίδου* I, 103. Περὶ ἀποκεκρουσμένου ἀναγλύφου φέροντος ἐπιγραφὴν ἀναφερομένην εἰς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίους Ἰδε A. Michaelis ἐν Archäologische Zeitung 1876 σ. 104. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. IV ἀρ. 22g. Περὶ δὲ τῆς μεταθέσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀγελᾶδα ποιηθέντος ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἀμφιδάλλει δ Robert (Archäologische Märchen σ. 94).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 166.

σχῶσι στρατείας ἐχούσης σκοπὸν ἐχθρικὸν πρὸς τὰς Ἀθήνας. Περιπλεύσας δ' ὁ Τολμίδης τὴν Πελοπόννησον παρέλαβε τοὺς Μεσσηνίους καὶ μετώκισεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ναύπακτον. Οὕτω δὲ τὸ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἰδρυθὲν προτείχισμα μετεβλήθη εἰς ὀρμητήριον ἀθηναϊκόν· ἡ δὲ κατάκτησις τῆς γείτονος Χαλκίδος [τῆς ἐν Αἰτωλίᾳ]¹ ἐξησφάλισε τέλος εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν κυριαρχίαν ἐν τῷ κορινθιακῷ κόλπῳ.

Ἀκοίμητοι προεχώρουν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπανταχοῦ. Οὐδ' ἀπεθάρρυνε τοὺς πολίτας ἡ ἐπελθοῦσα ἐν Αἰγύπτῳ τροπὴ τῶν πραγμάτων², ἐνθα τὸ τέταρτον ἔτος τοῦ πολέμου ὁ Μεγάβυζος προσέβαλε τοὺς ἀποστάτας μετὰ δυνάμεων ὑπερτέρων, τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος περιέκλεισε τοὺς Ἀθηναίους καὶ Αἰγυπτίους ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Νείλου. Προςωπίτιδι καὶ κατέστρεψεν αὐτοὺς ἐν αὐτῇ σχεδὸν ὀλοτελῶς³.

Ἐν τῷ αὐτῷ δ' ἐκείνῳ ἔτει ἐπεχειρήθη στρατεία ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν, καθ' ἣν τότε τὸ πρῶτον, ἡγουμένων τῶν Ἀθηναίων, συνηνώθησαν αἱ συμμαχικαὶ στρατιαὶ τῶν Βοιωτῶν καὶ Φωκέων. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐκστρατείας ἦτο τὸ νὰ καταγάγῃσιν εἰς Φάρσαλον τὸν ἔκπτωτον δυνάστην Ὀρέστην, καταλύσῃσι τὴν θεσσαλικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ ἐπεκτείνῃσι τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῶν βορείων ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς χώρας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία ἀπέβη ἀνωφελής, ἐπειδὴ οἱ σύμμαχοι δὲν κατώρθωσαν νάντιμετρηθῶσιν ἐπιτυχῶς ἐν τῇ μεγάλῃ πεδιάδι πρὸς τὴν ἵππον τῶν πολεμίων (454 πρὸς τὸ 453 π. Χ. Ὀλυμπ. 81,3).

Εὐτυχέστερος δ' ὑπῆρξεν ὁ στόλος οὗ ἐστρατήγησε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Περικλῆς. Σκοπὸς δὲ τοῦ περίπλου αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀττικῆς θαλασσοκρατίας ἐν τῷ κορινθιακῷ κόλπῳ, ἐν ᾧ αἱ Πηγαὶ εἶχον ἀποδῆ πολεμικὸς λιμὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖθεν ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἀπόβασιν εἰς τὴν Σικυῶνα, καὶ ἐνί-

¹ [Θουκυδίδου I, 108].

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 523.

³ Θουκυδίδου I, 109 κ. ε.

καῖσε τοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἐξορμήσαντας πολίτας. Εὐθὺς δὲ κατόπιν παρέλαβε τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας, προσχωρησάσας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν, καὶ ἔπειτα ἐδήλωσε τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ ἰδίως ἀπήγαγεν εἰς τὰς Ἀθήνας πλουσίαν λείαν ἐκ τῆς χώρας τῶν Οἰνιαδῶν¹.

Μετὰ δὲ τὰς ἐπιμόχθους ταύτας ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς μεγίστας θυσίας, τὰς ἡπειρωτικὰς καὶ κατὰ θάλασσαν ἐκστρατείας, αἵτινες διεδέχοντο ἀλλήλας κατ' ἔτος, ἐπῆλθε χρόνος ἀναπαύλης. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς πολιτείας ἀπέβησαν γαληνιώτερα. Ἡ ὁρμὴ τῶν φατριῶν εἶχε κοπάσει, ἀπὸ δὲ τῆς ἐν Τανάγρα μάχης τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν κατείχετο ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης εὐχῆς, τῆς εὐχῆς τῆς καθόδου τοῦ Κίμωνος, τοῦ πόθου τοῦ ἐξορίστου ἥρωος. Αὐτὸς δ' ὁ Περικλῆς ἦτο ἐκ φύσεως ἥκιστα βίαιος στασιώτης οἶος ὁ Ἐφιάλτης, καὶ ἐπεθύμει τὴν καθόδον τοῦ Κίμωνος πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ συμφέρον. Ἄν κατῴρθονε νὰ συνδιαλλαγῇ μετ' αὐτοῦ, ἤθελεν αὐξήσει ἢ δυνάμεις αὐτοῦ καὶ ἀποβῇ ἀσφαλεστέρα. Ἀλλως δ' ἐπεθύμει μεγάλως νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Σπάρτην, ἐπειδὴ δὲν ἤθελε τὴν ἀδιάκοπον ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς, πολὺ δὲ μᾶλλον ὁ Κίμων, οὐ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάκλησις ἐκ τῆς ἐξορίας ἔμελλεν, ὡς εἶκός, νὰ θεωρηθῇ διάδημα ὑποχωρήσεως πρὸς τὴν Σπάρτην².

Τὰ δὲ σχέδια τοῦ Περικλέους διημύκλυνεν ἡ ἔνεκα τῶν προδοτικῶν σκευωριῶν τῶν προηγηθεισῶν τῆς ἐν Τανάγρα μάχης διάσπασις τῆς συντηρητικῆς φατρίας. Ὁ Κίμων καὶ οἱ ἐγγύτερον εἰς αὐτὸν προσκείμενοι ἐμυσάττοντο τὴν ἐμπάθειαν τῶν φατριαστῶν ἐκείνων ὅσοι δὲν ὤκνουν νὰ λησμονῶσι τὸ πρὸς τὴν κοινὴν

¹ Θουκυδίδου I, 111. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 55

² Τὰ τῆς καθόδου τοῦ Κίμωνος διηγείτο ὁ Θεόπομπος (ἀποσπ. 92 παρὰ Müller [Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 293] κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστείδου Τόμ. Γ' σ. 528 ἐκδ. Dindorf), αὐτὸν δ' ἠκολούθησεν ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 10 κατὰ τρόπον διάφορον τῶν ἐκτιθεμένων ἐν βίῳ Κίμωνος 17 κ. ἐν καθ' ἃ ἀποδέχεται ὁ Sauppe (Quellen des Plutarchi σ. 19).

πατρίδα καθήκον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἔρχωνται εἰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τῆς πόλεως. Θέλων δὲ νὰ δείξῃ καταφανῶς, ὅτι οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν πρὸς τοιοῦτους ἀνδρας, εἶχε προσέλθει ὁ Κίμων εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν στρατόπεδον παρὰ τὴν Τανάγραν καὶ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν, καίπερ ὄντα ἐξόριστον, νὰ ταχθῇ εἰς τὰς τάξεις τῶν συμπολιτῶν. Καὶ δὲν ἐπετράπη μὲν εἰς αὐτὸν τοῦτο, ἀλλ' οἱ ἐταῖροι αὐτοῦ, ὄντες ἑκατὸν, εἶχον ἐκουσίως ἐπιζητήσει τὸν θάνατον μαχόμενοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἐκ τοῦ συστάδην, ὅπως μαρτυρήσωσι τὴν ἀγνότητα τοῦ φρονήματος αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐθελουσίας δὲ ταύτης τῶν ἐταίρων τοῦ Κίμωνος εἶχον συμπλησιάσει πρὸς ἀλλήλους αἱ φατρίαι, καὶ αὐτὸς ὁ Περικλῆς εἰσῆγαγεν εἰς τὸν δῆμον τὴν πρότασιν περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Κίμωνος, ὅστις εἶχεν ἤδη ζήσει ἐξόριστος πέντε σχεδὸν ἔτη.

Πρὶν δ' ἢ γείνη τοῦτο τὸ διάβημα, εἶχον ἔλθει οἱ δύο πολίτευται εἰς ἀκριβῇ συνεννόησιν πρὸς ἀλλήλους, ἀναλαβούσης, καθ' ἃ λέγεται, τὴν περὶ συνδιαλλαγῆς μεσιτείαν Ἑλληνικῆς τῆς τοῦ Κίμωνος ἀδελφῆς. Σύμβασις περὶ τῆς περαιτέρω διοικήσεως τῶν τῆς πολιτείας ἦτο ἀναγκαία, ὅπως μὴ αὕτη διασχισθῇ καὶ πάλιν εἰς δύο ἐχθρικὰς φατρίας. Ἀπέβη δ' ἡ συνεννόησις εὐκολωτέρα, ἅτε τῆς φατρίας τοῦ Κίμωνος μὴ ὑφισταμένης καθ' ὃν πρότερον τρόπον. Τὰ δὲ κυριώτερα ἄρθρα τοῦ συνομολογηθέντος κοινοῦ προγράμματος δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τῶν γενομένων καὶ μὴ γενομένων μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ Κίμωνος. Καὶ δὴ βλέποντες τὸν Κίμωνα μὴ πολεμοῦντα πλέον ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι τὴν πολιτείαν τοῦ Περικλέους, πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι περὶ τοῦτο ἐφάνη πρόθυμος νὰ μὴ ἀντεπεξέλθῃ πλέον πρὸς τὰς ἤδη γενομένας μεταρρυθμίσεις. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Περικλῆς πάντως ὑπεσχέθη νὰ ὑποστηρίξῃ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ τοὺς πόρους τοῦ Κίμωνος καὶ χορηγήσῃ μὲν εἰς αὐτὸν καὶ πάλιν τὴν κατὰ τῆς Περσίας στρατηγίαν τοῦ στόλου, μὴ ἐρεθίσῃ δὲ τὴν Σπάρτην δι' ἐπιθέσεων νέων. Δὲν δύναται δὲ νὰ εἶνε τυχαῖον γεγονὸς ἢ μετὰ τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν δύο ἀνδρῶν ἄμεσος παῦσις

τῶν ἀποβάσεων κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου. Πρὸς ἀναπλήρωσιν δὲ τούτων τῶν ἐκστρατειῶν ἔμελλε νὰ στραφῇ ἡ δραστηριότης τῶν πολιτῶν καὶ πάλιν πρὸς τὴν ξένην, νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἐξάσκησις τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπὶ οὐδετέρου ἐδάφους, διὰ δὲ ἀποστολῆς ἀποίκων νὰ ληφθῇ φροντίς τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἀπορωτέρων πολιτῶν, τοῦτο δὲ περὶ τῆς ἐν ἐπικαίροις χωρίοις ἐνισχύσεως τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας.

Οὕτως ἤγαγεν αὐτὸς ὁ Περικλῆς στόλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἔνθα οἱ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ὑφίσταντο ἀπαύστους ἐνοχλήσεις παρὰ τῶν Θρακῶν. Ἡδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἐκ φιλοφροσύνης πρὸς τὸν Κίμωνα ἐφιλοτιμήθη νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τὸ θεμελιωθὲν ὑπὸ τῶν ἐκείνου προγόνων, ἀνακτίσας μὲν τὸ ἀμυντικὸν τεῖχος τοῦ Μιλτιάδου, διὰ δ' ἐποικήσεως χιλίων πολιτῶν μεταβαλὼν τὴν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον χερσόνησον εἰς κτῆσιν ἀττικὴν. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ πνεύματι εἰργάζετο καὶ ὁ Τολμίδης, οἰκίσας Ἀθηναίους πολίτας ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Νάξῳ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ὁ Κίμων συνωδᾷ πρὸς τὸ συνομολογηθὲν κοινὸν πρόγραμμα ἡγωνίζετο νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σπάρτην. Πράγματι ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς ἀρχαίας συμμαχίας ὑπῆρχον δύο σύνδεσμοι ἀντιμέτωποι ἀλλήλων· ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος διεξήγετο πόλεμος φανερός, ἀντιστρατευόμενος δεινῶς πρὸς τὰς ἀμφικτυονικὰς διατάξεις, αἵτινες ὑφίσταντο ἀκόμη κατὰ τύπους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κίμων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαγάγῃ εἰρήνην, οἷαν ἐπεθύμει αὐτὸς, βεβαίως δὲ καὶ ὁ Περικλῆς. Καὶ ταῦτα διότι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰποφασίσῃ ἐν ἡμέραις καθ' ἃς αἱ περιστάσεις ἦσαν λίαν δυσμενεῖς δι' αὐτὴν τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον δέσμευσιν τῶν ἰδίων χειρῶν. Παρεκώλυον δ' αὐτὴν καὶ οἱ Κορίνθιοι, οἵτινες ἔβλεπον ἑαυτοὺς ἀνυποφόρως περιστελλομένους ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν κόλπῳ ἕνεκα τῶν προόδων τῶν Ἀθηναίων. Διὸ ἐπετεύχθησαν μόνον σπονδαὶ πενταετεῖς. Ἀλλ' οὐχ ἥττον αὐταὶ ἦσαν εὐεργετικὴ ἀνάπαυλα ἐν μέσῳ τῆς αὐξούσης ἐχθρικῆς συγκρούσεως τῶν Ἑλλήνων· ἐπῆρχετο δὲ οὕτω τὸ πέρας ἐνεατοῦς πολέμου,

ὄν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τὸν πρῶτον πελοποννησιακὸν¹, καὶ ἡ ἀρχὴ νέας διατάξεως τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς τῷ πρῶτον τελουμένης ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως τῶν δύο μεγάλων πολιτειῶν καὶ τῶν συμμαχιῶν ὧν εἶχον τὴν ἡγεμονίαν καὶ διὰ τῆς ὁμολογίας συνθηκῶν πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλὰ τὰ θεμέλια τῆς νέας ταύτης συνενώσεως ἦσαν ἐπισφαλῆ, ὥς ἡδύνατο νὰ διαγνώσῃ πᾶς ὁ γινώσκων τὴν ἐν Ἑλλάδι κρατοῦσαν ἐχθροπάθειαν τῶν διαθέσεων. Διὸ ὁ Κίμων ἐφρόντισε παντὶ σθένει ὅπως ἀποστρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν συμπολιτῶν πρὸς τὰ ἔξω.

Ἡ ἐν Αἰγύπτῳ ἀποστασία δὲν εἶχεν ἀκόμη λήξει. Μετὰ τὸν ὀλεθρον τοῦ Ἰνάρω εἶχε συγκρατηθῇ ἐν τοῖς ἔλεσι τοῦ Δέλτα ὁ Ἀμυρταῖος, ὅστις συνῆψε νέαν συμμαχίαν μετὰ τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ δὲ τοὺς Ἀθηναίους ἦτο ζήτημα τιμῆς ἢ ἐκδίκησις τοῦ θανάτου τῶν συμπολιτῶν καὶ τῆς ἥττης τοῦ κατόπιν πεμφθέντος στόλου. Καὶ ἐν Κύπρῳ δὲ, ἥτις μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Παυσανίου² εἶχεν ἀποστῇ τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, εἶχε κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀρχίσει ἐκ νέου ὁ ἀγὼν ἄνευ ἐπιτεύξεως κατορθωμάτων μονίμων. Ἀλλὰ τοιοῦτο κέντρον πολεμικῆς ἐνεργείας δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς τοὺς πολεμίους, ἔπρεπε δὲ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐθνικὴ φατρία καὶ ἐν Καρίᾳ καὶ νὰ καταλυθῇ ἡ περσικὴ δύναμις ἐν τῷ μεταξύ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Κύπρου πελάγει³.

Ὁ δὲ Κίμων ἐπεδίωξε τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς μετὰ μεγίστου ζήλου, καὶ χαίρων εἶδεν ἑαυτὸν τὸ ἔαρ τοῦ 449 π. Χ. (Ὀλυμπ. 82,3) προεστάμενον πάλιν στόλου διακοσίων τριήρων, ἃς ἔμελλε νὰγάγῃ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς ἐπὶ τὸν ἐθνικὸν ἐχ-

¹ Τὸν ἐνεαέτη τοῦτον πόλεμον (460-451 π. Χ.) καλεῖ πελοποννησιακὸν ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου [Ἰσθμ. VI, 34]. *Ide Ullrich Hellenische Kriege σ. 50.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 51.

³ Οἱ ἀγῶνες ἐν Κύπρῳ συνέδησαν [τῷ 465 π. Χ.] Ὀλυμπ. 78,4 κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεκρῶν τῆς Ἐρεθθίδος φυλῆς ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 433. Νέαν δ' ἐναρξιν τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων σημαίνει τὸ τοῦ Θεουκυδίδου (I, 112) ἐλληνικοῦ παλέμου ἔσχον κατὰ τὴν ἐμὴν ἐρμηνείαν ἐν τῷ Rheinischen Museum 1869 σ. 307.

θρόν. Ἡσθάνετο, ὅτι εὐρίσκετο τέλος τεταγμένος πάλιν εἰς τὴν προσήκουσαν θέσιν· εὐρίσκετο δ' ἀκόμη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, καὶ ἔβλεπεν ἀνοιγόμενον πρὸ αὐτοῦ νέον στάδιον δόξης. Καὶ ἐξήκοντα μὲν τριήρεις ἐξεπέμφθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Ἀμυρταίου. Αὐτὸς δὲ ὁ Κίμων ἔπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, καὶ μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀντεκπλεύσαντος ἐχθρικοῦ στόλου ἤρξατο πολιορκῶν τὸ Κίτιον, θέλων νὰ καταλάβῃ κατὰ τὰ παράλια τῆς νήσου ὀχυρὸν ὀρμητήριον κατὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Κιτίου ἡσθένησεν ὁ Κίμων, καὶ ἡσθάνετο μετ' οὐ πολὺ, ὅτι ἐπέκειτο τὸ πέρας τῶν ἄθλων αὐτοῦ. Διετράνωσε δὲ τὸν ἥρωισμὸν αὐτοῦ ἐργασθεῖς καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ὑστάτας ἡμέρας καὶ ὥρας τοῦ βίου ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς πατρίδος. Διέταξε δὴλα δὴ νὰποκρύψωσι τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅπως μηδεμία ἐπέλθῃ διατάραξις τῆς στρατείας. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰ διαταχθέντα παρὰ τοῦ Κίμωνος οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Κιτίου, ἀντεπεξῆλθον κατὰ τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων καὶ Κιλικίων, ὃν ἐνίκησαν ὑπερβεν τῆς πόλεως Σαλαμῖνος, τέλος δ' ἐκράτησαν καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς στρατιᾶς τῶν πολεμίων πεζομαχήσαντες¹. Ἀλλ' ἄλλαι νῆκαι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτευχθῶσι. Σιτοδεῖα ἐπελθοῦσα ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰνακαλέσωσι τὰς στρατιάς αὐτῶν². Ἡ πολιορκία τοῦ Κιτίου ἐδέησε νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ἀνακαλέσαντες δὲ καὶ ἐξ Αἰγύπτου τὰ πλοῖα ἀντέπλευσαν εἰς Ἀθήνας, ὃ δ' ἔτι καὶ μετὰ θάνατον νικηφόρος στρατηγὸς ἐτάφη ἐν τῇ πόλει πρὸ τῶν Μελιτιδῶν πυλῶν παρὰ τοὺς τάφους τῶν προγόνων.

Ὁ Κίμων θανὼν αἰφνιδίως δὲν ὑπέστη τὴν θλίψιν νὰ πεισθῇ περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς εἰς τὴν πατρίδα παροχῆς εἰρήνης τελείας.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 19. Θουκυδίδου I, 112. Κατὰ δὲ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην (XII, 3) ὁ Κίμων ἐνίκησεν αὐτὸς τῶν.

² Περὶ σιτοδείας συμπιπτούσης πρὸς συγχρόνους καθυστερήσεις ἐν τοῖς φόροις τῶν συμμάχων ἴδε Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ 120, 130.

Πράγματι δ' αἱ μὲν δύο μεγάλαι πόλεις ἔμενον πισταὶ εἰς τὸ γράμμα τῶν συνθηκῶν, ἀλλ' οἱ σύμμαχοι ἠδυνάτουν νὰ τηρῶσιν ἡσυχίαν.

Ἰδίως δ' ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι ἔνεκα τῆς βιαίας καὶ ταχείας ἐπεκτάσεως τῆς ἀττικῆς δυνάμεως εἶχε προέλθει θέσις πραγμάτων οὐδὲν ἔχουσα τὸ σταθερόν. Ἐν μὲν ἀπάσῃ τῇ Βοιωτίᾳ ἐκράτει μεγίστη σύγχυσις, τῶν δημοκρατικῶν κυβερνήσεων συγκρατουμένων μετὰ πλείστου ὅσου μόχθου· ὁμοίως δ' ἐν Λοκρίδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἠϋξάνεν ἡ ἀντιπολίτευσις ἐναντίον τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ Φωκεῖς ἔνεκα τῆς ἀδιακόπου εὐτυχίας τῶν Ἀθηναίων εἶχον ἐμφορηθῇ νέων ἐλπίδων. Ἦθελον νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς προσαρτήσεως πάντων τῶν ἐντὸς αὐτῆς τῆς Φωκίδος ἢ παρὰ τὰ σύνορα αὐτῆς ἀντιστρατευομένων εἰς αὐτοὺς. Διὸ ἐστράφησαν νῦν κατὰ τῶν Δελφῶν, ὧν ἡ ἱερατικὴ αὐτονομία εἶχεν ἀπὸ μακροῦ κινήσει τὴν ζηλοτυπίαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχαία ἀμφικτυονία ἡ ἐγγυωμένη τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἱεροῦ ἦτο σχεδὸν διαλελυμένη, ἐθεώρουν καὶ τὰς ἀρχαίας συνθήκας μὴ ὑφισταμένας. Ἦθελον νὰ ὑποτάξωσι τὸ ἱερὸν εἰς ἑαυτοὺς, καὶ ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς εὐμενοῦς διαθέσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἅτε τῶν ἐν Δελφοῖς κυβερνώντων γενῶν ἐχόντων ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Καὶ ἡ μὲν Σπάρτη, κληθεῖσα πρὸς ἄμυναν τοῦ ἱεροῦ, διέταξε τὴν ἐκκίνησιν στρατιᾶς, ὅπως ἀποκαταστήσῃ καὶ πάλιν τὴν αὐτονομίαν τῶν Δελφῶν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέφυγον νάντεπ-εξέλθωσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ἅμα τῇ ἀποχωρήσει αὐτῶν ἐπενέβησαν ὑπὲρ τῶν Φωκέων καὶ ἀπέδωκαν εἰς αὐτοὺς τὴν ἡγεμονίαν τῆς χώρας¹. Ἦγεῖτο δὲ τῆς στρατιᾶς ὁ Περικλῆς. Καὶ οἱ μὲν Σπαρτιάται πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἑαυτῶν ἐκστρατείας ἐπέγραψαν τὴν εἰς αὐτοὺς δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν Δελφῶν προμαντείαν ἐπὶ τοῦ [μετώπου] τοῦ χαλκοῦ λύκου παρὰ τὸν μέγαν βωμόν. Οἱ δὲ

¹ Θουκυδίδου I. 122. Φιλοχόρου ἀπόσπ. 88 [Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 398. Πρὸς, Κρέμου Ἱεράσουλαι τοῦ Πυθοῦ καὶ ἱεροὶ πόλεις. Ἐν Ἀθήναις. 1889].

Ἀθηναῖοι πρὸς χλευασμὸν τῆς Σπάρτης ἐνεκόλαψαν τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ μακροθύμου χαλκοῦ ἀγάλματος¹.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ᾗξανεν ἡ σύγχυσις ἐν Βοιωτίᾳ, ἥς αἱ πόλεις, ἐξαιρουμένων τῶν Θηβῶν, εἶχον περιστῇ εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων². Καὶ δὴ οὐδέποτε ἐπιτυχία τῶν ἀττικῶν ὅπλων λαμπρὰ ὅσον ἐκείνη διελύθη ταχύτερον, ἐπειδὴ ἡ διὰ τῆς παρὰ τὰ Οἰνόφυτα νίκης ἀποκατασταθεῖσα τάξις πραγμάτων εἶχεν ἀποδειχθῇ ἥκιστ' ἀνεκτὴ. Οἱ ἀντίπαλοι τῶν Θηβῶν ἀπεδέχθησαν μὲν λίαν εὐαρέστως τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἢ μετὰ τῶν Ἀθηναίων συμμαχία ὑπῆρξεν ἀφόρητος εἰς αὐτούς. Ὅτε δὲ ἡ κακὴ πολιτεία τῶν ἐν Θήβαις δημοκρατικῶν ἐπέσυρε καταφρόνησιν τελείαν³, ἐπῆλθε γενικὴ ἐξέγερσις ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως αἱ βοιωτικαὶ πόλεις ἀπαλλαγῶσι πάλιν τῆς ἐπιβεβλημένης συμμαχίας· στίφος δ' ἐθελοντῶν κατέλαβε τὴν Χαιρώνειαν καὶ τὸν Ὀρχομενόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἐδράδουναν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ. Καὶ ἔστειλαν μὲν πάρ-αυτα στρατιὰν ὑπὸ τὸν Τολμίδην, ἀλλὰ, παραπλανώμενοι ὑπὸ τῶν συνεχῶν ἐπιτυχιῶν, δὲν κατέβαλον ἐν ταύτῃ τῇ ἐκστρα-

¹ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 21. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κρατῆρος τοῦ Κροίσου ἐνεκόλαψαν λακωνίζοντες Δελφοὶ τὸ ὄνομα τῶν Λακεδαιμονίων. *Ἡροδότου* I, 51. Πρβλ. Kirchhoff Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerks σ. 32. Τῆς ἐκστρατείας τοῦ Περικλέους εἰς τὴν Φωκίδα προηγήθη ἀνανέωσις συμμαχίας μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Φωκίδας, συνομολογηθείσης πιθανῶς [τῷ 454 π. Χ.]. *Ὀλυμπ.* 81, 3. Τοῦ κειμένου τῆς συνθήκης ταύτης σώζεται ἀπόσπασμα, ἐν ᾧ γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν δικαίων τῶν Ἀμφικτυόνων. *Ἰδε* Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. IV, ἀρ. 22 δ.

² *Ἰδε* ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 549.

³ *Ἀριστοτέλους* Πολιτ. σ. 1302 b 29 (ἐκδ. Bekker 197, 25)· ἐν Θήβαις μετὰ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην κακῶς πολιτευομένην ἡ πολιτεία διεφθάρη. Τὴν ὁρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου ἔδωκεν ὁ Kirchhoff ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften 1878 σ. 6, ἀναφερόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦ *Πευδοξеноφώντος* ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ III, 10, 11· ὁποσάκις δ' ἐπεχείρησαν (οἱ Ἀθηναῖοι) αἰρεῖσθαι τοὺς βελτίστους, αὐτοὶ συνήνεγκεν αὐτοῖς *** ἀλλ' ἐν τῷ ὀλίγῳ χρόνῳ οὗ οὗτος δὲ δούλευσεν ἐν Βοιωτοῖς. Εἰς τὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ *Πινδάρου* Ἰοσμ. VI, 31.

τείᾳ τὴν προσήκουσαν προσοχὴν παρὰ τὰς νοουθεσίας τοῦ Περικλέους¹.

Ὁ Τολμίδης εἶχε μόνον χιλίους ὀπλίτας Ἀθηναίους πλὴν τῶν συμμάχων, ὧν μετέωρος ἦτο ἡ πίστις. Πρὸς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ στρατηγὸς παρεγνώρισε τὸ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεως καὶ δὲν ἔλαβε τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις. Διὸ κατώρθωσε μὲν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Χαίρωνείας, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὰ μέσα πρὸς ἐκπολιόρκησιν τῆς ὑψηλῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ὀρχομενοῦ, καὶ ἠναγκάσθη νᾶφήσῃ ὅπισθεν αὐτοῦ ἀνικήτους πολεμίους. Ὅτε δ' ἔπειτα, παραπορευόμενος τὴν νότιον ὄχθην τῆς βοιωτικῆς λίμνης, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας ἀμέριμνος, ὡς εἰ εὕρισκετο ἐν χώρᾳ φιλικῇ, μεταξὺ Κορωνείας καὶ Ἀλιάρτου ἐπετέθησαν οἱ πολέμιοι κατ' αὐτοῦ. Μετὰ κρατερὸν δὲ ἀγῶνα ὑπέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἥτταν τελείαν. Ἐπεσε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Τολμίδης μετὰ πολλῶν τῶν περὶ αὐτὸν, νεανιῶν τῶν εὐγενεστάτων οἰκῶν, οἵτινες εἶχον προσέλθει εἰς αὐτὸν πεποιθότες εἰς τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ ὡς στρατηγοῦ· πλεῖστοι δὲ ὅσοι ὑπῆρξαν οἱ ζωγρηθέντες².

Ἡ ἥττα αὕτη καὶ μόνη ἤρκεσε νᾶ καταλύσῃ τὴν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, ἅτε οὐδαμοῦ βαλοῦσαν ρίζας, ἐπειδὴ ἡ ὅλη ἐπέμβασις εὕρισκετο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τε τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας καὶ πρὸς τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὴ εἶχον συμπράξει μετὰ φατρίας ἀριστοκρατικῆς, ἥτις καὶ ἀπέστη ἐν τῇ πρώτῃ τυχούσῃ εὐκαιρίᾳ. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν νᾶ ὁμολογήσωσιν εἰρήνην χάριν λυτρώσεως τῶν αἰχμαλώτων. Οὐδ' ἠδυνήθησαν νᾶ σκεφθῶσι περὶ ἐκδικήσεως, ἐπειδὴ μετὰ δεινῆς ταχύτητος ἡ αὐτὴ στασιαστικὴ κίνησις διεδόθη καὶ

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλείους 18.

² Θουκυδίδου I, 113. Διοδώρου Σικελιώτου XII, 6. Κατὰ τὸν λεγόμενον Μενέξενον τοῦ Πλάτωνος σ. 242 ἡ μάχη ὑπῆρξεν ἀγὼν ὑπὲρ τῆς Βοιωτῶν ἐλευθερίας. [Ὁ Πλάτων, οὗ ἄλλοι δὲν διαμφισβητοῦσι τὸν Μενέξενον (Vgl. Sittl Geschichte der griechischen Literatur Tόμ. Β' σ. 311), ἀναφέρει ταῦτα εἰς τὴν ἐν Τανάγρα μάχην].

εἰς τὰς γείτονας χώρας ὅσαι εἶχον ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ παράδειγμα τῆς Βοιωτίας ἐμιμήθησαν αἱ πόλεις τῆς Εὐβοίας. Εὐβοεῖς φυγάδες εἶχον συµμετάσχει τῆς ἀποστασίας τῆς Βοιωτίας¹, σκοποῦντες νὰ καλέσωσιν ἔπειτα εἰς τὰ ὅπλα τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ὅτε δ' ὁ Περικλῆς διέβη μετὰ μεγίστης σπουδῆς εἰς τὴν Εὐβοίαν χάριν καταστολῆς τῆς ἀποστασίας, κατέλαβεν αὐτὸν τὸ ἄγγελμα, ὅτι ἐν Μεγάροις εἶχε γείνει ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς ἀθηναϊκῆς φρουρᾶς καὶ ὅτι αὕτη εἶχε φονευθῇ². Εἶχον δὴλα δὴ κατορθώσει οἱ Κορίνθιοι, συμπράττοντες μετὰ τῶν δύο μάλιστα φθονουσῶν τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἀθηναίων γειτόνων πόλεων, τῆς Ἐπιδάουρου καὶ τῆς Σικυῶνος, νὰ πείσωσιν εἰς ἀποστασίαν τοὺς Μεγαρεῖς καὶ οὕτως ἀπομακρύνωσι πάλιν τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ κορινθιακοῦ πελάγους. Μόνον δ' ἡ Νίσαια ἐξηκολούθει ἐν τῇ μεταξὺ κατεχομένη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων.

Πάντων δὲ τούτων τῶν συµβάντων ἡ σημασία ἠϋξανε μεγάλως ἔνεκα τῆς συγχρόνου λήξεως τῶν μετὰ τῆς Σπάρτης πενταετῶν σπονδῶν. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἤδη καὶ πρότερον διὰ παντὸς τρόπου ὑπέθαλπον τὰς ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων ἐκρηγνυμένας ἀποστασίας, παρεσκευάζοντο νῦν ἀπροκαλύπτως, ὅπως ἀνακαλέσωσι τὰς διὰ τῆς τελευταίας συνθήκης γενομένας παραχωρήσεις. Καὶ δὴ διέταξαν τὸν βασιλέα Πλειστοάνανκτα νὰ εἰσρμήσῃ ἀμελλητὶ μετ' ἰσχυρᾶς στρατῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἥς τὰ ὅρια ἦσαν ἐκτεθειμένα ἔνεκα τῆς ἀποστασίας τῶν Μεγάρων. Συγχρόνως δ' ὑπὸ κοινοῦ συνθήματός ἐνούμεναι ἐξηγέρθησαν ἀπανταχοῦ αἱ ὀλιγαρχικαὶ φατρίαι, ἵνα καταλύσωσι τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων³.

Οὕτως αἱ Ἀθῆναι περιεστοιχίζοντο ἀπανταχόθεν ὑπὸ στάσεως καὶ πολέμου. Ἦτο ἀνάγκη νὰ σωθῇ ὅ τι ἦτο δεκτικὸν σωτηρίας.

¹ Θουκυδίδου I, 113.

² Θουκυδίδου I, 114.

³ Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 140.

Ἡ θέσις τῶν πραγμάτων δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ ἐκβά-
σεως μάχης συγκροτουμένης ἐν Ἀττικῇ, ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ πολιορ-
κίας, ἐπειδὴ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἐπέκειτο κίνδυνος ἀπωλείας τῆς
Εὐβοίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀττικῶν κληρουχιῶν. Εἰς λοιπὸν καὶ
μόνος ὑπελείπετο τρόπος, ὃν βαλὼν μετὰ ταχύτητος εἰς ἐνέργειαν
ὁ Περικλῆς ἔσωσε τὴν πατρίδα. Ἡδυνήθη δῆλα δὴ διὰ συνετῶν
διαπραγματεύσεων νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν ἀπειρίαν τοῦ Πλειστοάνα-
κτος καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τοῦ Κλεανδρίδου, ὃν οἱ ἔφοροι εἶχον
παραζεύξει ὡς σύμβουλον εἰς τὸν νεαρὸν βασιλέα, καὶ κατῴρωσε
τὴν ἄνευ ἀξίων λόγου ἐχθροπραξιῶν ἀποχώρησιν τῆς πελοποννη-
σιακῆς στρατιᾶς, ἥτις εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀττικὴν ὑπὸ ὄρους
εἶπερ ποτὲ εὐμενεῖς, καὶ τὴν πέραν τοῦ ἰσθμοῦ διάλυσιν αὐτῆς¹.

Ἄμα δὲ τῇ παρόδῳ τοῦ κυριωτάτου τῶν κινδύνων ἐπέστρεψεν
ὁ Περικλῆς ἐν σπουδῇ εἰς τὴν Εὐβοίαν μετὰ πεντήκοντα νηῶν καὶ
πεντακισχιλίων ὀπλιτῶν, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς διατηρήσεως ταύτης
τῆς νήσου ἐξηρτᾶτο πάντως ἡ εὐημερία τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἐκεῖ
δὲ προέβη τοῦτο μὲν διὰ διαπραγματεύσεων, τοῦτο δὲ διὰ τῆς
βίας εἰς ἐπιτυχίας ταχυτάτας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ νῆσος κατε-
κτήθη τελειότερον ἢ πρότερον καὶ ἐδεσμεύθη ἀσφαλέστερον πρὸς
τὰς Ἀθήνας διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως Ἰστιαίας, ἥς οἱ κάτοι-
κοι εἶχον ἀποκτείνει τοὺς ἄνδρας νηὸς ἀθηναϊκῆς συλληφθείσης
παρ' αὐτῶν. Ἐξοικισθέντων δὲ τῶν κατοίκων τῆς Ἰστιαίας, ἡ
χώρα παρεδόθη εἰς Ἀθηναίους πολίτας, καὶ διςχίλιοι Ἀθηναῖοι
μετ' Εὐβοέων ἐξ ἄλλων πόλεων κατῴκηθησαν ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ
πόλει, ἥτις ἔλαβεν ἔκτοτε τὸ ὄνομα Ὠρεός². Οὕτω δ' αἱ Ἀθηναῖ
ἀπέκτησαν καὶ κατὰ τὰ βόρεια τῆς νήσου, ἐγγὺς τοῦ Ἀρτεμισίου
παρὰ τὴν εἰσόδον εἰς τὸν μαλιακὸν καὶ παγασητικὸν κόλπον ὡς
καὶ εἰς τὸν Εὐριπον, ὀχυρὸν καὶ ἄξιον λόγου ἔρεισμα τῆς δυνάμεως
αὐτῶν. Καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ δὲ κατῴκηθησαν Ἀθηναῖοι πολῖται³.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 22.

² Θουκυδίδου I, 114. Διοδώρου Σικελιώτου XII, 7, 22. Baumeister
Skizze der Insel Euböa. Lübeck. 1855 σ. 17, 58.

³ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 339. Kirchhoff [Über die

Κυριώτατον δὲ χωρίον ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε ἡ Χαλκίς. Ψήφισμα τοῦ δήμου διέταξεν ἐκ νέου τὰ τῆς κτήσεως· δυνάμεθα δὲ νὰποδεχθῶμεν, ὅτι τὰ κτήματα τῶν ἵπποτρόφων γενῶν, τῶν ἱπποβοατῶν, οἵτινες εἶχον ὑποκινήσει τὴν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ἀποστασίαν, κατὰ μέγα μέρος ἐδημεύθησαν καὶ διενεμήθησαν εἰς Ἀθηναίους κληρούχους¹. Ἐν τινι μέχρῃς ἡμῶν διασωθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀνατίθεται εἰς τοὺς στρατηγούς, ἤτοι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς συστρατῆγους αὐτοῦ, ἡ καθομολόγησις τῆς νέας συνθήκης δι' ὀρκωμοσίας τῶν ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσώπων τῶν δύο πόλεων, ἡ κατὰ τοὺς χρησμούς τέλεσις τῆς θυσίας καὶ ἡ ἀσφαλῆς φυλακὴ συμπάσης τῆς Εὐβοίας. Ὁμολογεῖται δὲ διὰ τῆς συνθήκης ἡ τελεία καθυπόταξις τῶν Χαλκιδέων, ἐνὸρκως βεβαιούντων, ὅτι μέλουσι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς πολίτας τῶν Ἀθηνῶν. Τελεῖται δὲ ἡ καθυπόταξις αὕτη ὑπὸ τὸν νομικὸν τύπον τῆς συμμαχίας μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως ἐτησίου φόρου, ὃν ὥρισαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀκούσαντες τὴν γνώμην τῆς ὑποφόρου πόλεως². Πρὸς ἀνάμνησιν δὲ τῶν μεγάλων τούτων νικῶν ἐπεσκευάσθη τότε, ὡς φαίνεται, τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημεῖον τῆς πρώτης ἐκνικήσεως τῆς Εὐβοίας³ ἐκ τῶν χρόνων τῶν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν Πεισι-στρατιδῶν⁴.

Οὕτω διὰ τοῦ θάρρους καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Περικλέ-

Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1873] σ. 20.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 23.

² Ἡ ἐπιγραφὴ ἡ περιέχουσα τὴν μετὰ τῶν Χαλκιδέων συνθήκην ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Köhler ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. Α' σ. 184. Πρὸς. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. [Δ'] 1 ἀρ. 27α.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 604.

⁴ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 334. Τὸ ἀνάθημα ἔκειτο τὸ πρῶτον ἐν τῷ τεμένει τῆς Πολιάδος ἐγγὺς τῶν δεσμῶν, [ὧν ποιεῖται μνηεῖον ὁ Ἡρόδοτος V, 77], τῷ δὲ 480 π. Χ. κατεστράφη, ἀνενεώθη δὲ καὶ πάλιν μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη μετὰ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς, ἧς οἱ στίχοι μετετέθησαν. Περὶ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιγραφῶν, [τῆς τ' ἐνταῦθ' ἀναφερομένης καὶ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω ἐν σ. 604 σημ. 1] Ἰδε Kirchhoff ἐν τῷ Monatsbericht [der Berliner Akademie] 1869 σ. 409 καὶ τοῖς Sitzungsberichte [τῆς αὐτῆς Ἀκαδημίας] 1887 σ. 111.

ους ὑπερενικήθησαν καὶ τοῦ δευτέρου πολέμου αἱ δυσχέρειαι, καὶ ἐπετεύχθησαν τὰναγκαιότατα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως· ἀλλ' ὁ κίνδυνος δὲν εἶχεν ἀκόμη παρέλθει. Πράγματι ἐν Σπάρτῃ ἡ διαγωγὴ τοῦ Πλειστοάνακτος καὶ τοῦ Κλεανδρίδου εἶχε κινήσει μερίστην ἀγανάκτησιν, καὶ ἤθελον νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἐπονειδίστως ἀμεληθέντα, ὅπως μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας νάνακύψωσι πάλιν ἐκ τῆς ταπεινώσεως αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐν Ἀθήναις παρ' ἅπασι τοῖς συνετοῖς ἐπεκράτει ἡ γνώμη, ὅτι πρὸ παντὸς ἔπρεπε νὰ φροντίσωσιν, ὅπως ἐνισχύσωσιν ἐκ νέου τὰ κυριώτατα θεμέλια τῆς κλονηθείσης δυνάμεως τῆς πόλεως· διὸ κυρίως ἡ πόλις εἶχεν ἀνάγκην ἡσυχίας, καὶ ἂν αὕτη ἔπρεπε νὰ ἐξαγορασθῇ διὰ βαρειῶν θυσιῶν.

Ὁ δὲ Περικλῆς ἦτο ὁ ἐρρωμενέστατ' ἀντιπροσωπεύων ταύτην τὴν γνώμην, καὶ οὐδὲν ἡμέλησε μέσον, ὅπως προκαλέσῃ καὶ παρὰ τοῖς δυνατωτάτοις τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης διαθέσεις εὐμενεῖς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Διὰ δὲ τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ ὁμολογηθῶσι νέαι σπονδαί, ἃς διέπραξαν ἐν Σπάρτῃ δέκα πρέσβεις αὐτοκράτορες, ἐν οἷς ὁ Ἀνδοκίδης καὶ ὁ Καλλίας. Ὡς δὲ κατὰ τὰς τελευταίας τετραμήνους σπονδὰς¹, ἔγεινε δεκτὴ ἀμφοτέρωθεν ἡ διατήρησις τῶν κεκτημένων. Ἀλλ' ὅμως αἱ σημεριναὶ κτήσεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ διάφοροι ἐκείνων ὧν τὴν παρὰ τῆς Σπάρτης ἀναγνώρισιν εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Κίμων.

Ἐκ μὲν τῆς Βοιωτίας ἔμενον μόνον αἱ Πλαταιαί· πάντα δὲ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ κεκτημένα ἀπεδόθησαν, ἐν οἷς μάλιστα ἡ Τροιζήν, ἔνθα οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φρουρὰν χάριν διευκολύνσεως τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Ἀργους καὶ ἐπιτηρήσεως τῆς Ἐπιδάουρου. Πρὸς τούτοις δ' ἐδέησεν ὅπως ἀπολυθῶσι πάλιν ἐκ τῆς συμμαχίας αἱ πόλεις τῆς Ἀχαΐας² καὶ πλὴν αὐτῶν τὰ Μέγα-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 548.

² Θουκυδίδου I, 115· [ἀποδόντες Νίσαιαν καὶ Πηγὰς καὶ Τροιζήνα καὶ Ἀχαΐαν], IV, 21· [ἀποδόντας Λακεδαιμονίους Νίσαιαν καὶ Πηγὰς καὶ Τροιζήνα καὶ Ἀχαΐαν], Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις τοῦ Θουκυδίδου ἡ λέξις Ἀχαΐαν

ρα, τοῦθ' ὅπερ, ὡς εἰκὸς, ἦτο μεγίστη θυσία διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀναγκασθέντας νὰ ἐκκενώσωσι τὴν τε Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγάς. Κατὰ ταῦτα δ' αἱ παράλλαι πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἡ Κόρινθος, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ ἡ Σικυὼν, ὑπῆρξαν αἱ ἀμεσώτατα καὶ μέγιστα ὠφελούμεναι ἐκ τῆς συνθήκης. Ὡμοσαν δὲ ἀμφοτέρωθεν σπονδὰς τριακονταετείς· καθ' ἅπαντα δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἔμελλον πᾶσαι αἱ παρουσιαζόμεναι ἔριδες νὰ λύωνται διὰ κοινῆς διαλλαγῆς· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν τύπων τῆς διαδικασίας οὐδὲν ὠρίσθη οὐδὲ τότε. Αἱ δύο συμμαχίαι ἀνεγνώρισαν ἀλλήλας ἐκ νέου ὡς ἀποτελούσας δύο ὁμάδας πολιτειῶν, ἐκατέρα δ' αὐτῶν συνεκρότει ἑλόν τι καθ' ἑαυτὸ, κράτος ἀνεξάρτητον. Οὐδενὲρ' αὐτῶν ἐδικαιοῦτο ναύξηθῇ ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἄλλης· ἐντὸς δὲ τῆς ἰδίας συμμαχίας ἡ ἔχουσα τὴν ἡγεμονίαν πόλις εἶχε τὸ ἀδιαφιλονείκητον δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν πᾶσαν ἀποστασίαν. Οὕτως αἱ Ἀθῆναι ἔβλεπον τὴν ἐν τῇ Αἰγαίῳ κυριαρχίαν αὐτῶν γινομένην τελείως ἀποδεκτὴν, καὶ τοῦτο ἐπέβαλλεν εἰς τὴν Σπάρτην τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἀποδέχεται παράπονα συμμάχων τῶν Ἀθηναίων.

Καὶ πρὸς τὴν Περσίαν δ' ἦλθον περὶ τούτους τοὺς χρόνους εἰς λόγους· καὶ δὴ λέγεται, ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος ὡμολογήθησαν συνθῆκαι δι' ὧν ἐπῆλθε τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

Καὶ ὅτι μὲν ἐκατέρωθεν ὑπῆρχε διάθεσις εἰρήνης εἶνε εὐνόητον, ὡς εἶχον τὰ πράγματα. Ἄλλως δ' ἡ Περσία οὐδὲ τὴν παραμικρὰν εἶχεν ἐλπίδα νὰποκαταστήσῃ καὶ πάλιν τὴν ἐν τῇ Αἰγαίῳ κυριαρχίαν. Πᾶσα δὲ νέα μάχη συνετέλει μόνον εἰς

δὲν πρέπει νὰ μεταβληθῇ οὔτε εἰς Ἀλιδάδα, καθ' ἃ προτείνει ὁ Krüger, οὔτε εἰς Ἀλιδας, καθ' ἃ εἰκάζει ὁ Cobet. Τὸ δὲ ἀποδόντες ἐγράφη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παραλαβόντες ἐν I, 111. Καὶ τὸ μὲν παραλαβόντες ἀναφέρεται εἰς ὁμολογίαν συνθήκης, τὸ δὲ ἀποδόντες εἰς διάλυσιν αὐτῆς. Ἴδε Curtius Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 422. Ὅτι δὲ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐγίνωσκεν ὁ Θουκυδίδης αὐτὸ τὸ κείμενον, εἰκάζει ὁ Kirchhoff ἐν τοῖς Sitzungsberichte [der Berliner Akademie] 1884 σ. 415 ἐκ χωρίων αὐτοῦ τοῦ Θουκυδίδου (I, 78, 145. VII, 18).

τὴν ἐξασθένησιν τῆς γοητείας καὶ εἰς μεγαλειτέραν ἀποθάρρυν-
σιν τῶν στρατιῶν αὐτῆς. Ὅσῳ δὲ πλειότεραι ἦσαν αἱ ἀπώλειαι
τῶν Περσῶν, τόσῳ σοβαρώτερον ἔπρεπε νὰ μεριμνήσωσιν ὅπως
τεθῇ ἐπὶ τέλους τέρμα εἰς τὰς προόδους τῆς ἀττικῆς συμμαχίας,
ἵνα μείνωσι τοῦλάχιστον κύριοι ἐν τῷ κυπριακῷ πελάγει καὶ
παρακωλύσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῶν ἐν ἀπο-
στασίᾳ εὐρισκομένων Αἰγυπτίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον,
ὡς εἰκὸς, ἐνδιαφέρον νὰ ἔλθωσιν εἰς διαλλαγὴν καὶ ὁμολογήσωσιν
εἰρήνην ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεκτημένων. Οὐδ' ἠδύναντο νὰ ἐξακο-
λουθῶσιν ἀγωνιζόμενοι ἀσκόπως καὶ ἐπιχειρῶσι νέας εἰς αἰὲ ἐκ-
στρατείας. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ παθήματα ἐπέβαλ-
λον τὴν φρόνησιν καὶ αἱ ἐν Κύπρῳ δ' ἐπιτυχίαι ὑπῆρξαν κατώ-
τεροι τῶν προσδοκωμένων.

Κατὰ ταῦτα πρόγραμμα συνετῆς πολιτείας ἦτο ἡ ἀποχὴ ἀπὸ
τῶν ἀπωτέρω χάριν μείζονος ἐξασφαλίσεως τῶν ἐγγύτερον κει-
μένων. Πράγματι δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ ποθῇ
ὑπερτέρα τῶν δυνάμεων τῆς πολιτείας ἡ ἀδιάκοπος ἐναντίον
τῶν Περσῶν ὑπεράσπισις τῶν ἐκτεταμένων γραμμῶν τῶν παρα-
λίων. Ἐν μακροτέρῳ πολέμῳ οἱ Πέρσαι εἶχον ἀληθῶς τὸ μέγα
πλεονέκτημα, ὅτι ἠδύναντο νὰ καταβαίνωσιν ἐν πάσῃ καταλλήλῳ
εὐκαιρίᾳ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ ἀναγκάζωσι τὰς
συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων νὰ πληρόνωσιν εἰς αὐτοὺς τοὺς διὰ
τὰς Ἀθήνας ἐτοίμους φόρους. Πρὸ πάντων δὲ ἀπῆτει τὸ συμφέ-
ρον τοῦ ἐμπορίου νὰ περατωθῇ τέλος ἡ ἐμπόλεμος ἐν τῷ Αἰγαίῳ
κατάστασις, ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς τὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν
συμμάχων ὁ ἐλεύθερος εἰσπλοῦς εἰς ἅπαντας τοὺς λιμένας τοῦ
περσικοῦ βασιλείου.

Καὶ ἦτο μὲν εὐκταία δι' ἀμφοτέρω τὰ διαμαχόμενα μέρη ἡ
εἰρήνη, ἀλλ' ὅμως ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Κίμων δὲν ἠδύνατο αὐτὴ νὰ
ἐπιτευχθῇ. Ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος ἐνέκειτο ἐν αὐτῇ αὐτοῦ
τῇ φύσει· ἐθεώρει δ' αὐτὸν ἀναγκαιοτάτην διέξοδον τοῦ ἐμφύτου
εἰς τοὺς Ἕλληνας φιλοπολέμου χαρακτῆρος καὶ τὴν μόνην ἐγ-

γύησιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων εἰρήνης. Διεγίνωσκε δὲ ὡς προορισμὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βίου τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος· ὁ δὲ Περικλῆς εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὸν τὴν ἑαυτοῦ υποστήριξιν, ὅπως ἐπιδιώξῃ τὸ ἔργον τοῦτο ἄνευ δυσχερειῶν. Ἄλλ' ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος ἀπήλλαξε τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης τὸν Περικλέα, ὅστις ἡδύνατο τὸ ἐξῆς νὰ ἐπιδιώξῃ ἀκωλύτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἰδίου πολιτικοῦ προγράμματος, ὅπερ ἀντετίθετο ὅλως εἰς ἄσκοπον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος. Διὸ εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ στρατηγοῦντες τοῦ στόλου ἔλαβον μετ' οὐ πολὺ ἀναλόγους ὁδηγίας καὶ ὅτι ἐπῆλθε συνεννόησις μεταξὺ τῶν ἀντιδιαμαχομένων. Πράγματι δ' ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Κίμωνος οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἄλλων ἀγῶνων. Καὶ ὁ μὲν Ἀμυρταῖος ἐν Αἰγύπτῳ οὐδεμίαν ὑποστήριξιν λαμβάνει πλέον, ἡ δὲ Κύπρος ἐγκαταλείπεται.

Ἐπειτα δ' ἐστάλη ἐξ Ἀθηνῶν ἐπίσημος πρεσβεία, μεταβᾶσα εἰς Σοῦσα χάριν συνομολογήσεως μονίμου εἰρήνης μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἦγετο δὲ τῆς πρεσβείας ὁ πλούσιος Καλλίας ὁ υἱὸς τοῦ Ἰππονίκου, ὁ ἑγγονος τοῦ Καλλίου ἐκείνου ὅστις εἶχεν ὑπάρξει ὁ θαρραλεώτατος ἀντίπαλος τῶν Πεισιστρατιδῶν¹. Λέγεται δὲ κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ νεώτερος οὗτος Καλλίας συνηντήθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ μεγάλου βασιλέως μετὰ πρεσβείας τῶν Ἀργείων, ἐπιθυμούντων τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀρχαίας φιλίας μετὰ τῆς Περσίας. Συνέπεσε δ' ἡ ἀποδημία τοῦ Καλλίου, καθ' ἣ μανθάνομεν ἐκ τῆς μόνης περισωθείσης εἰς ἡμᾶς περὶ τοῦ χρόνου μαρτυρίας, περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ Πλειστοάναξ ἐπεχείρησε τὴν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ βεβαίως εἴπερ ποτὲ εἶχον τότε ἀνάγκην εἰρήνης οἱ Ἀθηναῖοι². Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος ἔγειναν προσωριναὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν Περσῶν σατραπῶν πρὸς οὓς ἐτύγγανον πολεμοῦντες καὶ ὅτι ἔπει-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 540.

² Σουίδας ἐν λ. Καλλίας· Ἡροδότου VII, 51 μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Schöll ἐν τῇ μεταφράσει αὐτοῦ εἰς τοῦτο τὸ χωρίον καὶ ἐν Εἰσαγωγῇ σ. 15.

τα, ἐπελθούσης ἀναχωχῆς, ἀνετέθη εἰς τὸν Καλλίαν ἢ ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνη μετ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως καθομολόγησις εἰρήνης ὀριστικῆς.

Ἄλλ' ἡ πρεσβεία δὲν ἤγαγεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα. Καὶ δὴ ὁ μέγας βασιλεὺς ἐδείχθη μὲν πρόθυμος νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς Ἀργεῖους εὐμενῶς τὴν αὐτὴν ἐκείνην φιλίαν ἣν εἶχε διατηρήσει μετ' αὐτῶν ὁ πατὴρ Ἐέρξης, ἀλλ' ἥκιστα εὐδιόθετος νὰ προβῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰς προσδοκώμενας παρ' αὐτῶν παραχωρήσεις καὶ ἀποδεχθῇ τὰ τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, οἷα ὑφίσταντο, ὡς καλῶς ἔχοντα καὶ νόμιμα.

Ὅτι δ' ὁ Καλλίας ἀπέτυχε περὶ τὴν κατόρθωσιν τοῦ σκοπούμενου ἐξάγεται ἤδη ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις μόνον διὰ βραχυτάτων ποιεῖται μνείαν τῆς πρεσβείας αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται δ' ἔτι σαφέστερον ἐκ τῶν συμβάντων μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπιστροφὴν τοῦ Καλλίου. Ὁ Καλλίας ὑπέστη εἰς Ἀθήνας ποινικὴν καταδίωξιν, κατηγορηθεὶς ὡς δωροδοκήσας, καὶ ὁ Περικλῆς δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ δίκης ἐπὶ προδοσίᾳ. Κατηγοροὶ δ' αὐτοῦ ἦσαν ἀναμφιδόλως οἱ ἀντίπαλοι τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ Περικλέους, ἐπειδὴ ὑπῆρχεν ἀκόμη ἰσχυρὰ φατρία μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούουσα τὴν ἀποστολὴν πάσης πρεσβείας εἰς Σούσα, θεωροῦσα τὸν διακοπέντ' ἀγῶνα ἱερὰν ἐθνικὴν ἐπιβολὴν καὶ θέλουσα τὴν ἀπαυστον αὐτοῦ ἐξακολούησιν. Ἄλλως δὲ ἴσως ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ καθ' ὃν διέτρεχε κίνδυνον ἡ ὑπαρξὶς τῆς πολιτείας ἢ εἰρηνικὴ φατρία εἶχε προβῇ εἰς διαβήματα τολμηρότερα τοῦ δέοντος, ἅτινα ἐφαίνοντο μὴ συμβιβάζόμενα πρὸς τὴν τιμὴν τῶν Ἀθηναίων. Ὡς ἐνθυμηθῇ ὁ ἀναγνώστης τὴν προτέραν συνθήκην ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κλεισθέους. Βέβαιον δ' εἶνε, ὅτι ὁ ἤδη γηραιὸς Καλλίας μόλις που ἐξέφυγε τὸν κίνδυνον τοῦ θανάτου, καταδικασθεὶς εἰς χρηματικὴν ζημίαν πεντήκοντα ταλάντων.

Δυστυχῶς πάντα τὰ καθ' ἑκαστα τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης πρεσβείας εἶνε ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Καὶ οἱ μὲν σύγχρονοι ἱστοριογράφοι οὐδεμίαν παρέχουσι μαρτυρίαν, αἱ δ' ἐπόμεναι γενεαὶ

συνέδεσαν πρὸς τὴν εἰρήνην ἐκείνην τοσοῦτο πλῆθος παραδόσεων ἄσαφών, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐξεύρωμεν τὸν πυρῆνα τῆς ἀληθείας. Ὅτε δὴλα δὴ μετὰ ἐξήκοντα περίπου ἔτη οἱ Σπαρτιῆται ὠμολόγησαν πρὸς τοὺς Πέρσας τὴν συνθήκην ἐκείνην δι' ἧς παρέδιδον εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν Ἰωνίαν, τότε ἀνεκλήθησαν κατ' ἀντίθεσιν εἰς τὴν μνήμην αἱ συνθήκαι τῶν Ἀθηναίων, καὶ οἱ ἄττικοὶ ῥήτορες ἡμιλλῶντο νὰ παραστήσωσιν αὐτὰς ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς δόξης τῶν κιμωνείων χρόνων καὶ τὸν ὕψιστον θρίαμβον τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐπεισαν δ' ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἄλλους, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶχεν ἐνόρκως ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν μηδὲν πολεμικὸν πλοῖον νὰποστείλῃ εἰς τὸ Αἰγαῖον· καὶ δὴ ἐλέγετο, ὅτι ὡς βόρειον μὲν ὄριον τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Ἑλλήνων εἶχον συνομολογηθῇ αἱ Κυάνεαι νῆσοι κατὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ Εὐξείνου πόντου, ὡς νότιον δὲ ὄριον αἱ Χελιδόνιαι, αἵτινες μετὰ τῆς ἄκρας τῶν ὀρέων τῶν Σολύμων, τοῦ σημερινοῦ ἀκρωτηρίου Χελιδόνι, ἀποτελοῦσι τὸ φυσικὸν σύνορον μεταξὺ τοῦ πελάγους τῆς Ρόδου καὶ τῆς Λυκίας καὶ τοῦ Παμφυλίου κόλπου. Ἐν δὲ αὐτῇ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐλέγετο, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶχεν ὑποχρεωθῇ νὰφίσταται τῆς θαλάσσης αὐτὸς καὶ ἡ στρατιὰ αὐτοῦ πορείαν ἱππασίμον μιᾶς ἡμέρας· κατ' ἄλλους δὲ μάλιστα ἀπεδέχθη αὐτὴν τὴν γραμμὴν τοῦ Ἄλφους ὡς ὄριον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἡ δὲ συνθήκη αὕτη κατὰ τινὰς μὲν ἐλέγετο ὁμολογηθεῖσα μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχην, κατ' ἄλλους δὲ μετὰ τὴν ἐν Κύπρῳ νίκην.

Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰς συγκεχυμένας ταύτας εἰδήσεις εἶνε τελείως σαφές, ὅτι ἡ θρυλουμένη κιμωνείος εἰρήνη οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Κίμωνα καθ' ὅσον αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις ἀντέκειντο ἐκ θεμελίων πρὸς τὴν πολιτείαν τοῦ Κίμωνος. Πρὸς τούτοις δ' εἶνε βέβαιον, ὅτι, εἰ καὶ ἴσως τινὲς τῶν σατραπῶν τοῦ βασιλέως, ὑπέικοντες εἰς τὴν στενοχωρίαν τῶν περιστάσεων, ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ἐπονειδίστους ὄρους εἰρήνης, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς οὐδέποτε συγκατένευσεν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἀποστατησασῶν παρα-

λίῳν χωρῶν καὶ ἐγκατάλειψιν τῶν φόρων τῶν δι' ἐκάστην αὐτῶν ἐγγεγραμμένων ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ περσικοῦ βασιλείου. Ἐπίσημος συνθήκη κατὰ τύπους μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Περσίας, οἷαν ἀναντιρρήτως ἐπόθει ὁ Περικλῆς, οὐδέποτε καθ' ὅλου συνωμολογήθη. Ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἐπῆλθε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος ἡ κατάστασις ἐκείνη, καθ' ἣν ἐξ ἑνὸς μὲν αἱ Ἀθηναὶ ἀπέστησαν τῶν πολεμικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ ἐτέρου δὲ οἱ Πέρσαι ἀπεμακρύνθησαν τῆς περιοχῆς τῆς ἀττικῆς συμμαχίας. Ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐπῆλθεν εἰρήνη· ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν δύο δυνάμεων, οἷα εἶχε καθορισθῇ ὑπὸ τῶν νικῶν τοῦ Κίμωνος, ἔγεινεν ἀποδεκτὴ σιωπηρῶς, ἐλευθέρᾳ δὲ κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνία μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἦτο τὸ ἀξιολογώτατον κέρδος ὅπερ συνεπέφερεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ κατὰ θάλασσαν εἰρήνη¹.

¹ Περὶ τοῦ στρεβλοῦ ὀνόματος κιμωνίειος εἰρήνης κρίνει ὀρθῶς ὁ E. Müller ἐν τῷ Rheinisches Museum 1859 σ. 153. Ἀλλ' ἀδυνατῶ ἐκ τῶν ὀλίγων, ἀσφῶν καὶ πιθανῶς ἐσφαρμένων λέξεων τοῦ Ἰσοκράτους (ἐν Πανηγυρικῇ 120) τῶν φόρων ἐνίοις τὰ τταυτες νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τινος τῶν εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐγκαταλειφθεῖσας πόλεις καθωρίσθη τάξις φόρων, ἣν δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπερβῇ ἡ περσικὴ βασιλεία. Πρβλ. Em. Müller Über den Kimonischen Frieden ἐν Προγράμματι τοῦ Freiburg. 1886 σ. 20. Ἐπιμελῇ ἐπύκρυσιν τῶν μέχρι τοῦδε συζητήσεων περὶ τῆς εἰρήνης παρέχει ὁ H. Hiecke De pace Cimonica. Greifswald. 1863, ἀλλὰ καὶ τοῦτου ἡ πραγματεία δὲν με πείθει νὰ θεωρήσω ἐκλείπουσαν τὴν ἐκ τῆς σιγῆς μαρτυρίαν. Ἀλλ' ὅμως ἀκατανόητον εἶνε, πῶς ὁ Ἡρόδοτος, ἂν ᾔθελεν ὁμολογηθῇ τῷ 449 π. Χ. εἰρήνην ἀποτερματοῦσα ἐνδοξότατα διὰ τὰς Ἀθήνας τοὺς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἀγῶνας, ἤθελε μνημονεύσει αὐτῆς μόνον δι' ὀλίγων καὶ ἐκ προθέσεως ἀσφῶν φράσεων. Ἡ δὲ μνεία παρὰ τῷ Σουίδᾳ, ἐν ᾗ ὁ Hiecke ἐν σ. 45 ἀποδέχεται σύγγκριν ἡ χάσμα, ἀπορρεῖ πάντως ἐκ πηγῆς ἀξιοπίστου. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Κίμωνος κατ' οὐσίαν ἐπελθούσα πραγματικὴ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς παραλιαῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν νομισμάτων τῶν παραθαλασσίων πόλεων. Τοῦτων αἱ πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χελιδονίων κείμεναι ἐξηκολούθησαν τηροῦσαι στενωτάτας σχέσεις πρὸς τὸ παρὰ Πέρσας ἰσχυρὸν νομισματικὸν σύστημα. Ἴδε J. Brandis Mass-Gewicht- und Münzwesen Vorderasiens σ. 220.

Μετὰ δὲ τὴν διὰ τῶν Ἀθηναίων ρητόρων ἐπελθούσαν ἀναγνώρισιν τῆς θρυλομένης εἰρήνης ὡς γεγονότος ἱστορικοῦ, εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι ἰδρύθη μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἄρχοντος Εὐκλείδου στήλη, δι' ἣς ἀντικατεστάθη ἐξαλειφθὲν τὸ γνήσιον κείμενον ἀληθῶν συνθηκῶν. Ἡ δὲ στήλη αὕτη ἐθεωρεῖτο τὸ πλείστον ὡς τὸ πρωτότυπον αὐτῶ· ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ κριτικὴ τοῦ Θεοπόμου καὶ τοῦ Καλλισθένους. Πρβλ. Beermann Recognitionis quaestio de pace Cimonica. 1864 σ. 6. Ἀλλ' ἡμεῖς μίς μόνον προσηδεῖας

Οὕτω διερρυθμίσθησαν τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, εἰσηγουμένου τοῦ Περικλέους. Ὁ μὲν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε πρὸς καιρὸν περατωθῇ, μετὰ δὲ τῆς Σπάρτης εἶχον ὁμολογηθῇ τακταὶ σπονδαί. Καὶ ἐγίνωσκε μὲν εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ὅτι διαρκὲς εἰρήνη πρὸς τὴν Σπάρτην ἦτό τι ἀδύνατον, ἀλλ' εἶχεν ἀνάγκην ἱκανῶν ἐτῶν εἰρηνικῶν, ὅπως ἐκτελέσῃ ἐν Ἀθήναις τὰ σχέδια αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο δ' εἶχεν ἀποκτήσει τὴν ἀναγκαίαν ἐλευθερίαν διὰ τῆς ἐπελθούσης πρὸς τοὺς ἔξωθεν πολεμίους ἀνακωχῆς· τὸ αὐτὸ δ' ἔπρεπε νὰ πράξῃ καὶ ἐν τῇ πόλει¹.

ἐχομεν γινώσκειν, τῆς τοῦ Καλλίου, περὶ τὸ 445 π. Χ. περὶ ἧς ποιεῖται λόγος ὁ Σουΐδας ἐν λ. Κ α λ λ ί α ς καὶ ὁ *Ἡρόδοτος* (VII, 151). Τὸ δὲ λέγουσι τοῦ Ἡροδότου δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ γεγονός τῆς πρεσβείας, περὶ ἧς οὐδεμία ἦτο δυνατόν ἀμφιβολία, ὅτ' ἔγραψε περὶ τὴν Ὀλυμπ. 87, 3 ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' εἰς τὰ πρὸς αὐτὴν συνδεόμενα γεγονότα καὶ τὴν συνάντησιν μετὰ τῶν Ἀργείων. Πρὸλ. καὶ Carl Curtius *De actorum publicorum cura apud Graecos* σ. 33.

Κατὰ τὸν Max D u n c k e r (*Kimonscher Frieden* ἐν τοῖς *Sitzungsberichte der Berliner Akademie* 1884 σ. 785) ὁ Περικλῆς προετίθετο νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν μέγαν βασιλεῖα διὰ τοῦ Καλλίου ὅρους ἀμοιβαίας ἀνοχῆς (*modus vivendi*) χωρὶς νὰ γείνῃ σκέψις περὶ ὀριστικῶν ἐδαφικῶν παραχωρήσεων παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Κατὰ δὲ τὰς δυσχερεῖς ταύτας διαπραγματεύσεις αἱ ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου δοθεῖσαι εἰς τοὺς πρέσβεις ἐξουσίαι πρὸς καθυσύχασιν τῶν συμμάχων ἐχαράχθησαν ἐπὶ λίθου, αἱ δὲ ὁδηγαὶ αὐταὶ συμπεριελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Κρατέρου εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην συναγωγὴν ψηφισμάτων. Τὴν δὲ πρεσβείαν τοῦ Καλλίου καὶ τῶν συμπρέσβεων ἀποδέχεται ὁ D u n c k e r γενομένην τῷ 449 πρὸς τὸ 448 π. Χ., ἐξάγει δ' ἐκ τοῦ *Στραδωνος* (I, σ. 47), ὅτι ὁ Καλλίας μετέβη εἰς Περσίαν διὰ Κιλικίας· συνεπρέσβευσαν δὲ μετ' αὐτοῦ ὁ Ἐπίλυκος, ὁ Διότιμος, ὁ Περιλάμπης, οὗ ὁ υἱὸς Δῆμος ἐλέγτο κατέχων χρυσὴν φιάλην ληφθεῖσαν κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ἐκείνην (*Δυσίου* ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων 25). Ἡ δὲ καταγγελία τοῦ Καλλίου εἶχε κατὰ τὸν D u n c k e r πρᾶγματι ἄλλους λόγους μᾶλλον ἢ τὴν ὁμοδοκίαν, προσκλήθη δ' ἐξ ἀντιπολιτεύσεως πρὸς τὸν εἰσηγητὴν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, αἵτινες ἔτυχον ἐν Ἀθήναις σφοδρῶτάων ἀντιρρήσεων. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐναντίον τοῦ Περικλέους φατρία, ἥτοι ἡ κινώμενος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λάβῃ ὡς θέμα ἀντιπολιτεύσεως οὕτως ὀξείας τὴν μετὰ τῆς Σπάρτης εἰρήνην. Πρὸς καθυσύχασιν δὲ τοῦ δήμου ἐπεχειρήθη κατὰ τὴν γνώμην τοῦ D u n c k e r ὁ εἰς τὸν Πόντον πλοῦς. [Ὁ Rohrmoser *Über den Kimonschen Frieden* ἐν τοῖς *Wiener Studien* τόμ. XVII (1895) σ. 21 κ. ἐ. ἀμφισβητεῖ τὴν τε ὑπὸ τοῦ Κίμωνος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Καλλίου συνομολόγησιν εἰρήνης, ἀποδεχόμενος μόνον πρεσβείαν τοῦ Καλλίου].

¹ Περὶ τῆς μεταβολῆς τῆς πρὸς τοὺς συμμάχους πολιτείας τῶν Ἀθηναίων ἴδε *Θουκυδίδου* III, 10· [ἐνθα οἱ πρέσβεις τῶν Μυτιληναίων παριστάνονται λέγοντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους περὶ τῶν Ἀθηναίων τάδε· καὶ μέχρι μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰσού ἡγοῦντο,

Ἐν Ἀθήναις δὲν εἶχεν ἐκλίπει ἡ κιμώνειος φατρία. Καὶ διεσώζετο μὲν αὕτη ἐν τοῖς πολλοῖς φίλοις τοῦ ἀποικομένου ἥρωος, ἀλλ' εἶχε διασπασθῇ καὶ εἶχεν ἀρχίσει διαλυομένη καὶ ἐγκαταμιγνυομένη εἰς τὸ πλῆθος.

Ἀλλ' ὅμως ἠθροίσθη καὶ πάλιν καὶ ἠνώθη εἰς δύναμιν ἐν τῇ πόλει διὰ Θουκυδίδου τοῦ υἱοῦ τοῦ Μελησίου, ὁρμωμένου ἐκ τοῦ κατὰ τὰ προάστεια τῶν Ἀθηναίων δήμου Ἀλωπεκῆς. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Θουκυδίδης συγγενὴς τοῦ Κίμωνος¹. ἀλλὰ τὴν ἀρχηγίαν τῆς φατρίας δὲν ἀνέλαβεν ἐκ λόγων προσωπικῶν, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐκ πεποιοῦσως ἐνδομύχου. Καὶ ὁ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο πρόγραμμα καθ' ὃ αἱ Ἀθηναὶ ἐφρόντιζον μόνον περὶ τῆς ἀποδείξεως ἐαυτῶν ὡς μεγάλης δυνάμεως, οὐδ' ἠδύνατο νὰ ποστῇ τῆς ιδέας, ὅτι ὁ κοινὸς ἀγὼν κατὰ τῆς Περσίας ἦτο καὶ νῦν καθ' ὃ πρότερον ὁ ὅρος ὑγιοῦς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἦκιστα δὲ πάντων ἠδύνατο νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀντὶ ἐπικουφίσεως τῶν συμμάχων ἀμείνων εἰσπραξίν τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν βαρβάρων καταβαλλομένων χρημάτων καὶ τὴν ἀσυζήτητον χρῆσιν αὐτῶν πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως διὰ πολυτελῶν οἰκοδομῶν χάριν τῶν Ἀθηναίων. Τὴν τοιαύτην πλεονεξίαν ἐπὶ ζημία Ἑλλήνων συμμάχων ἐθεώρει ἄδικον ἐξ ἀπόψεως τῆς συντηρητικῆς φατρίας· διεγίνωσκε δ' ἐν αὐτῇ ἀθέμιτον καὶ ἐγωιστικὸν πρόγραμμα πόλεως δυναστευούσης ἄγον εἰς ἀσύμμετρον ἀνάπτυξιν τῆς δημοκρατίας καὶ μόνον κακὰ ἐπακόλουθα δυνάμενον νὰ ἐπιφέρει. Διὸ συνέταξε περὶ ἐαυτὸν τὰ μέλη τῶν ἀρχαίων οἴκων,

προθύμως εἰπόμεθα ἐπειδὴ δὲ ἐωρῶμεν αὐτοὺς] τὴν μὲν τοῦ Μήδου ἔχθραν ἀνιέντας, [τὴν δὲ τῶν συμμάχων δούλωσιν ἐπαγομένους, οὐκ ἀδεεῖς ἔτι ἤμεν].

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 11· Θουκυδίδην τὸν Ἀλωπεκῆθεν, ἀνδρα σώφρονα καὶ κηδεστήν Κίμωνος. Sintenis [ἐν ἐκδόσει τοῦ βίου τούτου] σ. 117. Ὁ Θουκυδίδης εἶχεν ἀρχίσει νὰ μετέχῃ τῶν κοινῶν ἡδὴ πρὸ τοῦ 449 π. Χ. Πρβλ. Sauppe Quellen Plutarchs σ. 25 καὶ Hoffmann De Thucydide Melesiae filio. Ἐν Ἀμβούργῳ. 1867.

τοὺς θιασώτας τῶν ἀρχαίων ἡθῶν τοὺς τιμῶντας μέγα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Κίμωνος τὴν λυκούργειον ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν καὶ θέλοντας τὴν ἀποφυγὴν τῆς εἰς δύο στρατόπεδα πολέμια διασπάσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Θουκυδίδης κατῴρθωσε νὰ διοργανώσῃ τὴν συντετριμμένην ἐταιρίαν. Ἦτο δὲ ἀνὴρ τιμώμενος μέγας ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι, ἀνὴρ πανθομολογουμένης ἀφιλοκερδείας καὶ μετὰ πίστεως ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μέριμναν περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου καὶ μὴ ἔχων μὲν τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν τοῦ Κίμωνος, ἀλλὰ ῥητορικώτερος ἐκείνου καὶ ἀπτόητος, καὶ ὅτε ἀκόμη προέκειτο νάντιταχθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς τὸν Περικλέα. Ἀπροκαλύπτως ἐξέφραζε τὴν ὀλῖψιν αὐτοῦ, ὅτι εἶχεν ἀποβληθῇ ἡ ἀγαθὴ περὶ τῶν Ἀθηναίων δόξα, καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἡ πόλις ἡ πάντοτε περὶ ἐλευθερίας λαλοῦσα ἐμισεῖτο δίκην τυράννου ἀπανταχοῦ ἔνθα ἐξικνεῖτο ἡ ἰσχὺς αὐτῆς. Ξένην κτῆσιν, ἔλεγεν, εἶχον σφετερισθῇ ἀνάμως, ὅπως καλλωπίσωσι τὴν πόλιν καθ' ὃν χρόνον ἐν Σούσοις ἐθώπουν τὸν μέγα βασιλέα.

Εἰς ταῦτα δὲ προσεπῆλθεν ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατεδάφισις κτίσματος κιμωνείου, ὅπως τοῦτο ἀντικατασταθῇ διὰ νέου μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομήματος, οὗ κύριον κόσμημα ἔμελλε νὰ εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ποιηθησόμενον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τότε ὁ Θουκυδίδης ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον τῆς ἀμέτρου σπατάλης, ἐναντίον τῆς τρυφῆς καὶ τῆς πολυτελείας, δι' ἧς αἱ Ἀθηναῖαι μετεβάλλοντο εἰς ἀλαζόνα γυναικῶν περιαπτομένην κόσμον χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἦσαν κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Θουκυδίδου τεκμήρια καταπτώσεως καὶ διαφθορᾶς, καθ' ἧς ἔπρεπε νάντεπεξέλθωσιν ἅπαντες οἱ ἀγνώως ἀγαπῶντες τὴν πατρίδα.

Καὶ μετὰ μὲν τοῦ Κίμωνος εἶχε δυνηθῇ ὁ Περικλῆς νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς σύμπραξιν κοινήν· ἀλλὰ τοιαύτη διαλλαγὴ ἦτο ἀδύνατος μετὰ τοῦ Θουκυδίδου. Οὗτος ἦτο καθ' αὐτὸν ὑπὲρ τὸ δέον δημαγωγός· προσέκειτο δ' ἐπιμονώτατα εἰς τὴν ἐπικράτη-

σιν τῶν ἰδίων ἀρχῶν, καὶ ἦτο ἀδύνατον εἰς αὐτὸν νὰ ὑπαχθῇ ἢ συνοικειωθῇ πρὸς ἄλλον τινά. Δίκην παλαιστῶν ἀντεπάλαιον πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο ἀνταγωνισταὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς κρίσεσιν ἐκκλήσεις. Ὁ δῆμος εἶχε δύο ἡγέτας, τὸ σκάφος τῆς πολιτείας δύο κυβερνήτας ἀνταγωνιζομένους πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω δὲ κατετρίβοντο καὶ πάλιν αἱ ἀρισταὶ δυνάμεις ἐν τῷ πατριαστικῷ ἀγῶνι, ἕως τέλος ἡ ἀριστοκρατικὴ φατρία, βλέπουσα, ὅτι μάτην καταπολεμεῖ τὸν δαιμόνιον Περικλέα, ἐτράπη ἄλλην ὁδὸν καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ἄνδρα ἐπικίνδυνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν προέτεινε τὴν ὁστρακοφορίαν.

Ἀλλὰ τὸ ὄπλον ἐπληξεν αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς δραξαμένους αὐτοῦ. Καὶ δὴ ὅτ' ἐκλήθη ὁ δῆμος, ὅπως ἐκφράσῃ γνώμην καὶ οὕτω συγχρόνως κρίνῃ τὸν ἀγῶνα μεταξὺ τῶν δύο στασιάρχων, ὁ ἐξοστρακισθεὶς δὲν ὑπῆρξεν ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης¹.

Καὶ τινες μὲν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἐταίρων ἀπεχώρησαν τῆς πόλεως μετ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ ποιητὴς Ἴων ὁ Χῖος, ὁ πιστὸς φίλος τοῦ Κίμωνος. Οἱ δὲ λοιποὶ, στερηθέντες ἡγέτου, συνανεμίχθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν πολιτῶν, καὶ ἡ φατρία διελύθη. Ὁ δῆμος εἶχεν ἐκφράσει σαφῶς καὶ ὠρισμένως τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Περικλέα, ὅστις εἶχε πλέον ἐλευθερίαν κινήσεως ἐν τε τοῖς ἔξω καὶ ἐν τῇ πόλει. Εἶχεν ἔλθει ὁ χρόνος καθ' ὃν ἡδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια αὐτοῦ ἀκωλύτως.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 14. Ὅσον δὲ χρόνον διεσώθη ζωὴν ἢ ἀνάμνησις τοῦ ἐναντίου τοῦ Περικλέους ἀγῶνος τοῦ Θουκυδίδου τεκμηριῶται ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους Σφήκ. 947.

Γ.

ΤΑ ΕΤΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ.

Ὁ βίος τοῦ Περικλέους συμπίπτει πρὸς χρόνους κρίσιμου μεταβολῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ πολιτισμῷ, καὶ ἡ ἑκτακτος θέσις ἣν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος κατέλαβεν ἐν Ἀθήναις δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ, ἂν μὴ ἀναπαραστήσωμεν τὴν πνευματικὴν κίνησιν τὴν ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ μεταδοθεῖσαν ἀπὸ τῆς Ἰωνίας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπενεγκοῦσαν ἐνταῦθα κατὰ μικρὸν τελείαν μετατροπὴν τῶν ἀρχαίων ἠθῶν καὶ διανοημάτων.

Ἡ ἀττικὴ παιδείσις εἶχεν ἀναπτύξει ἴδιον χαρακτῆρα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σόλωνος. Πράγματι δὲ πολίτευμα ἐμπορούμενον τοῦ πνεύματος τῆς εὐγενεστάτης σοφίας καὶ ἀποσκοποῦν εἰς τὴν συμμετοχὴν σύμπαντος τοῦ δήμου εἰς τὸν δημόσιον βίον ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ ποθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ σχολεῖον τοῦ λαοῦ ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Ἀλλως δὲ δι' αὐτοῦ ἡ μέριμνα τῶν γονέων καὶ ἐπιτρόπων περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων εἶχεν ἐπιβληθῇ ὡς καθήκον τῶν πολιτῶν, οὗ ἡ παραμέλησις ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ συνεπήγετο ὄνειδος δημοσίᾳ.

Ἀλλ' ὅμως ὁ κύκλος τῶν μέσων τῆς παιδεύσεως δὲν εἶχεν εὐρυνθῇ μεγάλως, εἶχον δὲ μείνει πιστοὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον τρό-

πον, καθ' ὃν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν εἰς τὸν νοῦν τῶν νέων ἐπισώρευ-
 σιν παντοίων ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς ἀφύ-
 πνισιν καὶ ἄσκησιν τῶν ἐμφύτων δυνάμεων, εἰς τὸν ἔθισμὸν αὐτῶν
 ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώιας περὶ τὴν πρὸς εὐπρεπεῖς σκοποὺς ἐπίρρωσιν
 τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Καὶ δὴ, ἀφ' οὗ πρώτον ὁ παῖς εἶχεν
 ἐκμάθει ἐν τῷ οἴκῳ τοὺς δημῳδαίους μύθους καὶ τὰ ἱστορήματα
 τὰ πρὸ οἴκου εἰς οἶκον μεταδιδόμενα, παρεδίδοτο εἰς τὸν γραμματο-
 διδάσκαλον. Γραμματικὴ δὲ, μουσικὴ καὶ γυμναστικὴ ἀπετέλουν
 τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας, ἐν ᾗ τὰ δύο πρῶτα ἐκεῖνα μαθήματα
 συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα στενότερον. Καὶ πράγματι εὐθύς ὡς ὁ
 παῖς εἶχε διδαχθῇ τὸ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν, ἀνεγίνωσκε τοὺς
 ποιητάς, ἐδιδάσκετο τὸ ἀπαγγέλλειν αὐτοὺς καὶ σὺν ταῖς λέξεσιν
 αὐτῶν ἐναπεταμίευσεν τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν. Νοῦς δὲ καὶ αἰ-
 σθημα, φιλοκαλία καὶ κρίσις διεμορφοῦντο, τοῦ παιδὸς ἐμβαθύ-
 νοντος εἰς τὰς ἰδέας τῶν ἀριστοτεχνῶν τῆς Μούσης. Ἀσυνειδήτως
 δ' ἐνετυποῦντο εἰς τὴν ψυχὴν αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλληνικῆς σοφίας· τὰ
 δὲ παραδείγματα τῶν μεγάλων πράξεων ἐξέκαιον ζῆλον μιμήσεως
 τῶν εὐγενεστάτων· ἐμάνθανον δὲ πλὴν τῆς πατρίου γλώσσης τὰς
 ἄλλας διαλέκτους ἐν αἷς ἡ ἐθνικὴ ποίησις εἶχεν εὖρεϊ δοκιμώτα-
 τον ἐκφράσεως τύπον. Μετὰ δὲ τῶν ποιητῶν συνεξεμάνθανον τὴν
 τε κιθάραν καὶ τὸ ἄσμα. Ἡ δὲ μουσικὴ παιδείσις ἐξήσκει ἐπὶ τῷ
 ἦθος ἐπίδρασιν ἀγαθωτάτην, ἅτε ἀπαιτοῦσα μελέτην τῶν παρα-
 δεδομένων ἀρμονικῶν τρόπων ἀκριβοῦς, ἀσφάλειαν περὶ τὴν συναί-
 σθησιν τοῦ ῥυθμοῦ καὶ αὐστηράν παρατήρησιν τῶν δημῳδῶν μέ-
 τρων¹. Πλὴν δὲ τῆς ἐπταχόρδου κιθάρας, ἣτις ἦτο τὸ κυριώτα-
 τον ὄργανον τῆς μουσικῆς διδασκαλίας, προσετέθη μετὰ τοὺς περ-
 σικοὺς πολέμους ὡς συμπλήρωμα τῆς παιδεύσεως τῶν νέων καὶ
 ἡ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς ἐπιχωριάζουσα αὐλησις².

¹ Τὴν σημασίαν τῆς πρακτικῆς ἐξασκήσεως τῆς μουσικῆς πρὸς τὸ ὀρθῶς φρονεῖν καὶ
 κρίνειν ἐξάφρει ὁ Ἀριστοτέλης Πολιτ. [σ. 1339 α. Έκδ. Bekker σ. 135, 19 κ. ε.].

² Περὶ τῆς αὐλῆδος ἐν Ἀθήναις ἴδε Ἀριστοτέλην ἐν Πολιτ. σ. 1341 α. Έκδ.
 Bekker σ. 140, 26 κ. ε.

Ἐμφανῆ δὲ εἰκόνα τῆς ἀττικῆς σχολικῆς παιδεύσεως ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους παρέχει εἰς ἡμᾶς φιάλη ἐξ ὀπτῆς γῆς τοῦ ἀγγειογράφου Δούριδος. Ἐπὶ ταύτης βλέπομεν τὸν παῖδα συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ οἰκοσίου τοῦ δούλου τοῦ ἐκπληροῦντος ἔργα παιδαγωγοῦ, σεμνῶς περιβεβλημένον τὸ παιδικὸν ἱμάτιον καὶ καθήμενον ἐν τῷ σχολείῳ πλησίον τοῦ γραμματιστοῦ τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν καὶ τοῦ διδασκάλου τῆς κιθάρας καὶ τοῦ αὐλοῦ ¹.

Καὶ ἦτο μὲν ἀπέριττος καὶ ἀπλῆ ἡ πνευματικὴ αὕτη μόρφωσις, ἀλλ' ἤπτετο τοῦ ὅλου ἀνθρώπου καὶ δὴ βαθυτάτα καὶ ἐνεργότατα, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τῶν νέων δὲν κατεσκεδάννυτο ὑπὸ πληθύος καὶ ποικιλίας γνώσεων καὶ διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ σχοληθῇ μετὰ μείζονος ἀφοσιώσεως εἰς τὴν παρεχομένην αὐτῷ πνευματικὴν τροφήν. Οὐδ' ἦσαν ὀλίγα καὶ μικρά τινα τὰ παρεχόμενα εἰς Ἀθηναίων παῖδα. Πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἀντιπαρήρχοντο τὸ ὄραμα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους, μεγάλη εἰκὼν τῆς ἀνθρωπότητος ἐξεγείρουσα τὴν μεγαλοφυλίαν καὶ τὸν ἔρωτα τῆς μεγαλοπραγίας, οἱ περὶ ζῶων μῦθοι τοῦ Αἰσώπου οἱ παρέχοντες δημῳδαίς βιωτικοὺς κανόνας καὶ ἐντυπούμενοι εἰς τὴν μνήμην πάντων ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητος μέχρι τῆς ὠρίμου ἀνδρικῆς ἡλικίας ², οἱ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ προωρισμένοι ὕμνοι μετὰ τοῦ ἐν αὐτοῖς πλουσίου θησαυροῦ ἱερῶν περὶ τῶν ναῶν λόγων, ἡ πρακτικὴ σοφία τῶν γνωμικῶν ποιητῶν, οἵτινες ἐν βραχείαις γνώμας διετύπονον αὐτὴν τὴν συνειδήσιν τῶν ἀριστέων τοῦ ἔθνους, καὶ ἔπειτα ὅλη ἐκείνη ἡ ἀνθοῦσα πλησμονὴ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἡ πανηγυρικὴ σοβαρότης τοῦ Ἀλκμαῆνος, αἱ τολμηραὶ ἰδέαι τοῦ Ἀρχιλόχου, τὸ φλογερὸν πάθος καὶ ἡ χάρις τῶν Αἰολέων καὶ τέλος ἡ ἐλεγεία ἐν τῇ πλουσίᾳ αὐτῆς ποικιλίᾳ, ἡ τε ἰωνικὴ καὶ ἡ ἀττικὴ, ἡ ἐν σαφηνείᾳ διαφωτιζούσῃ τὸ πνεῦμα ἐκφράζουσα πανθ'

¹ Michaelis ἐν τῇ Archäolog. Zeit. 1873 σ. 12. Helbig Annali dell' Instituto 1873 σ. 61.

² Ἀριστοφάνους Σφήκ. 1180, ἐνθ' ἀναφέρονται μῦθοι οἱ κατ' οἰκίαν.

ἔσα χρηστὸς πολίτης τῶν Ἀθηναίων ἤρμοζε νὰ γινώσκη καὶ ἐπιχειρῇ. Οὕτως ἠδύνατο ὁ παῖς αὐξάνων εἰς ἄνδρα νὰ συνοικειωθῇ πρὸς πάντα τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως ὅσα διέδραμεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, πρὸς πάντας τοὺς τρόπους τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, οἷα εἶχε διαμορφωθῇ παρὰ ταῖς διαφόροις φυλαῖς καὶ ἐν ταῖς διαφόροις χώραις, πρὸς τὴν ὅλην τέλος πνευματικὴν κληρονομίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐν ᾧ δὲ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῆς νεότητος ἡ φροντίς ἀφίνετο μᾶλλον εἰς τοὺς γονεῖς, τὰ δημόσια γυμνάσια ἐπεμελοῦντο τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ κοινοῦ συμφέροντος κυριώτατος σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐφαίνετο ἡ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀνάδειξις ὑγιῶν ἐκγόνων ἀποτελουμένων ὑπὸ τῆς γενεᾶς ἐκείνης τῶν ῥωμαλέων ἅμα καὶ ὠραίων, γενναίων ἅμα καὶ δεξιῶν ἐκείνων ἐφήβων.

Ἡ ἀρχὴ ἡ ὑποκειμένη ὡς θεμέλιον τῆς διδασκαλίας τῶν νέων ἦτο ἡ ἐπιδιώξις παιδεύσεως ἐλευθέρας καὶ καθολικῆς. Καὶ πράγματι οὐδεμία τῶν πατροπαραδότων ἀσκήσεων ἀπεσκόπει εἰς τὴν παρασκευὴν ὠρισμένων λειτουργιῶν καὶ ἔργων τοῦ ἀστικοῦ βίου. Διὸ, ὅτε ὁ νέος εἶχεν αἰσίως αὐξήθῃ προσαποκτῆσας ὅσα ὑπὸ πάντων ἐθεωροῦντο ὁ ἄριστος πνευματικὸς θησαυρὸς τοῦ ἔθνους, τότε ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν δημόσιον βίον ἐθεωρεῖτο τὸ ἄριστον σχολεῖον πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ καὶ δοκιμασίαν. Καὶ τὰ μὲν διδάγματα τῆς παλαιστρας ἀνέφαιναν ἡ ἐνοπλὸς ὑπηρεσία ἐν ταῖς τάξεσι τῶν μαχίμων, ἡ δὲ κρίσις καὶ τὸ συνετῶς λέγειν διετρανοῦντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου, τὰ δ' ἐν τοῖς σχολείοις μαθημένα ἄσματα ἐξηκολούθουν ἀντηχοῦντα ἐν ταῖς συνόδοις τῶν ἐταίρων. Καὶ δὴ ἡ λύρα περιεφέρετο ἐν τοῖς συμποσίοις ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, διατηροῦσα ἐναύλους εἰς τὴν μνήμην τὰς γνώμας σοφῶν ποιητῶν καὶ παρορμῶσα πρὸς νέας ποιήσεις¹. Διάλογοι

¹ Ἀριστοφάνους Σφήκ 1260.

[ἢ λόγων ἔλεξας αὐτὸς ἀσπετόν τινα,
Αἰσωπικὸν γέλοισιν ἢ Συβαριτικόν,
ὧν ἔμαθες ἐν τῷ συμποσίῳ.]

παραινετικοὶ ἐγίνοντο ὑπὸ τὰς σκιερὰς στοὰς τῆς παλαιστρας καὶ ἐν τοῖς συμπόσις τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἡ φιλία, ἥς τὴν ἠθικὴν σημασίαν οἱ Ἕλληνες διέγνωσαν εἴπερ τις καὶ ἄλλος λαὸς, ἐξέκαιεν ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀμιλλαν πρὸς ἀρετὴν καὶ γνῶσιν.

Εἰς ταῦτα δὲ προσετίθεντο αἱ ἐορταὶ τοῦ δήμου, αἵτινες ἐνίσχυον καὶ προῆγον ἐπὶ τῶν ἤδη καθιδρυμένων βάσεων τὴν κοινὴν παιδευσιν. Ἐν αὐταῖς ἠκούοντο ῥαψωδούμενα τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἤδοντο οἱ ὕμνοι, οἱ διθύραμβοι, οἷους εἶχεν εἰσαγάγει εἰς Ἀθήνας Λᾶσος ὁ Ἑρμιονεύς¹. Ἐν αὐταῖς ἰδίως ἐδιδάσκοντο τὰ διονυσιακὰ δράματα τὰπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ἀποτελοῦντα τὸ κυριώτατον κόσμημα τῶν ἐορτῶν.

Πᾶσα πρόοδος τῆς ποιητικῆς τέχνης ἦτο συγχρόνως ἀνάπτυξις τῆς δημώδους παιδείσεως, ἐπειδὴ οἱ ποιηταὶ ἦσαν οἱ διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ λυρική δὲ ποίησις εἶχε, καθ' ἃ καὶ ἡ μουσική, τοὺς αὐστηροὺς αὐτῆς κανόνας, οὐδὲν ἔχουσα τὸ ἀρρύθμιστον, οὐδὲ περιοριζομένη εἰς ἔκρηξιν αὐτόματον τῆς συγκεκινημένης ψυχῆς· ἀπ' ἐναντίας δὲ πᾶν καλὸν ποίημα ἦτο γέννημα σοφίας καὶ τέχνης ἐρειδομένης ἐπὶ σκέψεως σοβαρᾶς. Διὰ ταῦτα οἱ ποιηταὶ ἐξήσκουν τὸν νοῦν τοῦ λαοῦ καὶ ὥξυνον τὴν κρίσιν, ἐκάθαιρον δὲ καὶ ἀνέπτυσσον τὴν συνείδησιν αὐτοῦ. Καὶ ἀνῆγον μὲν ἀπὸ τῶν θεολογικῶν μύθων εἰς αὐτὸν τὸν ὀρθοσκευτικὸν πυρῆνα τῆς παρὰδόσεως, εἰς τὸν Δία τὸν διέποντα τὰ τοῦ κόσμου, τὸν φύλακα τῶν αἰωνίων ἠθικῶν νόμων, καθ' ἃ ἔπραξαν ἰδίως ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Τέρπανδρος καὶ ὁ Σόλων· εἶχον δὲ τὴν τέχνην πάντα τὰ συμβάντα τοῦ παρόντος, τὴν τ' εὐτυχίαν καὶ τὴν συμφορὰν, τὰς μεγάλας πράξεις καὶ τὰς ἀρετὰς ὡς καὶ τὰς κακίας καὶ τὰς ἀμαρτάδας τῶν ἀνδρῶν ἐκάστων καὶ πόλεων ὄλων νὰ συνδέωσι πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὰ παθήματα τῶν ἡρώων καὶ τῆς φυλῆς, μεθ' ὧν τὰ ζῶντα γένη ἠσθάνοντο ἔχοντ' ἀδιάκοπον ἐπικοινωνίαν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ βλέμμ' αὐτῶν εὐρυνόμενον ἐξήρχετο τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ἐγγύς καὶ τοῦ παρόντος, καὶ ἐδιδάσκοντο νὰ δια-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 567.

γινώσκωσιν ἐν ταῖς περιπετείαις τῆς ἱστορίας ἀντὶ συμπτώσεως καὶ αὐθαιρεσίας θεῖαν τάξιν καὶ ἠθικὸν νόμον. Τέλος δὲ διὰ τῶν μυστηρίων ἐλαμβάνετο φροντίς περὶ τῆς μυχιωτέρας θρησκευτικῆς ἀνάγκης ἐκείνων ὅσοι δὲν ἤρκουντο εἰς τὰς δημοσίας λατρείας τῶν θεῶν, καὶ ἡ σοφία τοῦ Ὀρφέως, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῶν ἱερῶν μυσήσεων, ἐπέρριπτεν ἐπὶ τὸν βίον τῶν Ἀθηναίων τὸ γαλήνιον σέλας ἐλπίδος ἐξικνουμένης πέραν τῶν γηίνων ¹.

Καὶ ἡδύνατο μὲν τις νὰ νομίσῃ, ὅτι ἕνεκα τῆς εὐκινήτου καὶ εὐμεταδόλου φύσεως τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων τοιαύτη ἔλευθέρα ἀγωγή μικρὰς παρείχεν ἐγγυήσεις περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχαίων ἠθῶν. Ἀλλ' ἡ προσήλωσις εἰς τὰ πάτρια ἢ ἀσκουμένη ἐν τοῖς οἴκοις τῶν ἐντίμων πολιτῶν καὶ ἡ ἥρεμος δύναμις τῆς παραδόσεως τῆς στηριζομένης εἰς τὴν θρησκείαν καὶ ποικίλα λείψανα θεσμῶν παναρχαίων ἦσαν ἐρείσματα ἱκανῶς ἰσχυρὰ προσπασσαλεύοντα τὸν δῆμον εἰς τὰ θεμέλια τάνεκαθεν καταβληθέντα. Διὸ μετ' ἰδιάζοντος ζήλου ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς Ἀθήναις διετήρουν τὴν ἀνάμνησιν τῆς πρώτης θεμελιώσεως τῆς κοινωνικῆς προόδου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γεωργίας, ἣν διεγίνωσκον ὡς τὴν ἀκλόνητον βάσιν τῆς δημοσίας εὐημερίας. Ἡ πεποιθήσις δὲ αὕτη ἀνενεοῦτο ἐκάστοτε πρὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀνεκαλεῖτο εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν κατὰ τὰς ἐτησίας ἐορτὰς τοῦ ἀρότου παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ ἀνδρὸς ἀνήκοντος εἰς τὸ γένος τῶν Βουζυγῶν, ὧν ὁ γενάρχης Βουζύγης ἐλέγετο ζεύξας τὸν πρῶτον ἀροτῆρα βοῦν. Καὶ δὴ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἕκαστον ἔτος ὁ ἀπόγονος τοῦ Βουζύγου ἐκείνου ἐξεφώνει ἀράς ἐναντίον παντὸς ὅστις ἤθελεν ἀναδειχθῆ ἐπιδεὴς εἰρηνικῶν πρὸς τὸ πλῆθος διαθέσεων, μὴ κοινωνῶν κατὰ τὸν βίον ὕδατος ἢ πυρὸς καὶ μὴ ὑπο-

¹ Ἡ περὶ τῶν μυστηρίων διδασκαλία συμπληρῶνει τὴν δημοσίαν λατρείαν, συνδεομένην καθ' ὅλοκληρίαν πρὸς τὴν πολιτείαν, καὶ ἄπτεται τῶν καθαρῶς ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν τῆς ψυχῆς, ἥτις ἕνεκα τοῦ φθαρτοῦ τῶν γηίνων ζητεῖ παραμυθίαν. Διδάσκει τὴν διόξιν τοῦ ἀρχαίου (Πινδάρου ἀπόσπ. 102) βίου διήκοντος καὶ πέραν τοῦ θανάτου. Ἰδε Wölcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 520. Περὶ τῆς σημασίας τῶν μυστηρίων ἴδε Curtius Athen und Eleusis. Festrede. 1884 σ. 9.

φαίνων τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς πλανωμένους¹. Τοιαῦτα δ' ἀδικήματα κατὰ τῆς κοινωνίας μὴ δυνάμενα νὰ καταγγελοῦσιν εἰς τοὺς δικάζοντας πολίτας ἐπαφίεντο εἰς τὴν θεῖαν δικαιοσύνην.

Οὕτως ἡ θρησκεία συνετέλει εἰς τὴν συντήρησιν τῶν ἠθικῶν βάσεων τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ συνεπλήρῳ τοὺς γραπτοὺς νόμους. Ὁμοίως δ' ἠγγρύπνει ὁ ὀφθαλμὸς τῶν ὑφίστων θεῶν, τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ἀττικῇ γῇ ἐλαίων, τῶν ζώντων τούτων μνημείων καὶ μαρτύρων τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὧν ἡ πιστὴ καλλιέργεια ἦτο ὑποχρέωσις ἐπιβαλλομένη δίκην λατρείας τοῦ θεοῦ. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπιχωρίους ἥρωας ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι ἔχοντες ἀδιάκοπον ἐπικοινωνίαν. Οἱ Μαραθωνομάχοι ἐπίστευον, ὅτι ἔβλεπον τὸν Θησέα ἀνερχόμενον ἐκ τοῦ Ἄδου καὶ τοὺς ἥρωας Μαραθῶνα καὶ Ἐχετλον συναγωνιζομένους μεθ' ἑαυτῶν· τοὺς δ' ἐν Σαλαμῖνι μαχομένους ἐβοήθησαν αἱ θεαὶ τῆς Ἐλευσίνος καὶ οἱ Αἰακίδαι. Ὅσῳ δ' ἐλευθερώτερος ἦτο ὁ πνευματικὸς βίος τῶν Ἀθηναίων, τόσῳ εὐκολώτερον ἠδύναντο νὰ ποδεχθῶσι τὰς νέας διεγέρσεις ἃς παρεῖχε τὸ παρὸν χωρὶς νὰ διαταραχθῇ αὐτοῦ ἡ ἁρμονία. Οὕτω δὲ διετηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους ἐν πλήρει ἰσχύϊ καὶ ἄνευ βίας ὑπὸ νόμων ἐπιφερομένης, οἷα ἡ κρατοῦσα ἐν Σπάρτῃ, ἡ ἀρχαία ἐκείνη ἀττικὴ παιδείσις, ἣτις εἶχε δοκιμασθῇ ἐν μέσῳ τῶν δεινῶν τῶν περὶ πολέμων, ἡ ἀρχαία εὐσέβεια καὶ καλοκάγαθια.

Ἐν τούτοις δὲ μακρὰν τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἀρχίσει πνευματικὴ κίνησις, ἣτις, ἀπὸ ἀφανῶν ὀρμωμένη ἀρχῶν, ἀπέβη κατὰ μικρὸν δύναμις, ἥς ἡ ὑπαρξίς ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς αἰσθητὴ μόνον εἰς τοὺς λογάδας τοῦ ἔθνους, ἕως σὺν τῷ χρόνῳ μετεδόθη εἰς τὸν

¹ [Von Leutsch καὶ Schneidewin Τόμ. Α' σ. 388, ἀρ. 61]. Bernays Monatsbericht der Berliner Akademie 1876 σ. 608. [Πρὸς περὶ Βουζυγῶν Töpffer Attische Genealogie. Berlin. 1889 σ. 136 κ. ἐ.].

βίον ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ ἐδέσποσεν αὐτοῦ. Προήρχετο δ' ἡ κίνησις αὕτη ἐκ τῆς Ἰωνίας.

Καθ' ὃν χρόνον αἱ πόλεις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος ἀφίσταντο ἀκόμη τῆς εὐρυτέρας ἐπικοινωνίας, ἡ δὲ ἀγωγὴ τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἀνεφέρετο μόνον εἰς τὸν στενὸν κύκλον τῶν συμφερόντων τῆς ἰδίας πόλεως, πρῶτοι οἱ Ἴωνες ἐμερίμνησαν περὶ ἀπωτέρω πραγμάτων. Ἀεικίνητοι ἐκ φύσεως καὶ ρίπτοντες εἰς τὰ πόρρω τοὺς ὀφθαλμοὺς παρρωμήθησαν ὑπὸ τῆς πείρας, ἣν ἔλαβον, τοῦ βαθυλωνιακοῦ καὶ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἐξέλθωσι μὲν τῶν ὀρίων τῆς περὶ τὰ πάτρια ἀσχολίας, ἀναζητήσωσι δὲ δι' ἀποδημιῶν, ἐρωτήσεων καὶ ἰδίας ἐρεύνης νέας γνώσεις οὐδὲν ἐχούσας τὸ κοινὸν πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον καὶ ἐξερευνήσωσι τὰς ἀρχὰς τῶν φαινομένων. Παρὰ δὲ λαῶν οἷος ὁ τῶν Ἑλλήνων, ὅστις ἠσθάνετο ἑαυτὸν συνδεόμενον δι' ἀδιάστου ἀρμονίας πρὸς τὴν περιβάλλουσαν τὸν ἄνθρωπον φύσιν, ἦτο διάδημα ἔχον ἐπακόλουθα δυσυπολόγιστα ἢ τὸ πρῶτον ἀντιπαράστασις τοῦ ἀνθρωπίνου συνεῖδότης πρὸς τὸν κόσμον τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος. Ἐπεζητεῖτο δὲ τὸ πρῶτον οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ κατανόησις τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ ἡ ἀνάπαυσις τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐπέζητει ἀπανταχοῦ τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν διὸ ἐζήτουν ἐν τῇ συγχύσει καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν ὄντων νὰ καθορίσωσιν τι καθολικὸν καὶ ἀνεύρωσιν ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν στοιχείων ἐν πρωτόγονον. Τοιοῦτον δὲ διεγίνωσκε Θαλῆς ὁ Μιλήσιος¹ τὸ ὕδωρ. Καὶ ἥκιστα μὲν ἐσκόπει νὰ περιέλθῃ διὰ τοιαύτης διδασκαλίας εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀντίληψιν τῆς φύσεως, ἀλλ' οὐχ ἦττον εἶχε ὁδοῇ ἢ κρίσιμος ὥθησις πρὸς τοῦτο.

Καὶ ἐνυπῆρχε μὲν ἐν τῇ τοιαύτῃ διδασκαλίᾳ τὸ σπέρμα πνευματικῆς ἐργασίας συμπληρούσης τὸν πρακτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὅμως εἶχεν αὕτη τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν αὐτῷ τῷ κεκινημένῳ καθημερινῷ βίῳ. Διὸ ἐξεπῆγασεν ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει ἥτις

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 163.

τὸν ἕκτον αἰῶνα ἦτο ἡ μάλιστα πολυφοίτητος τῶν διεθνῶν ἀγορῶν, ἐν ᾗ ἡ μὲν μετὰ ξένων ἐθνῶν ἐπικοινωνία ἀφύπνιζε τὸ πνεῦμα, μελέται δὲ φυσικαὶ, μαθηματικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ ἦσαν τῶν ὧν οὐκ ἄνευ πρὸς ἀσφαλῆ ἀνὰ τὰς θαλάσσας κυβέρνησιν τῶν πλοίων. Διὰ ταῦτα δὲ ἡ ἀρχαιοτάτη φιλοσοφία ἐν Μιλήτῳ οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ φυσικὴ ἀπόπειρα ἐξηγήσεως τῆς τὸν ἄνθρωπον περιβαλλούσης δημιουργίας.

Μετὰ δὲ τὸν Θαλῆν ἐνεφανίσθη ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ὁ Ἀναξίμανδρος, καὶ ἐδίδαξεν, ὅτι ἡ ἀναζητουμένη πρώτη ἀρχὴ δὲν ἦτο ὁρατόν τι στοιχεῖον, ἐπειδὴ πᾶν κατὰ χώραν ὅριον εἶνε περιορισμὸς τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως. Διὸ τὸ πρῶτον αἷτιον τῶν ὄντων ἔπρεπε κατὰ τὰ πιστευόμενα ὑπ' αὐτοῦ νὰ εἴναι τι ἀπεριόριστον, ἄπειρον, ὑφιστάμενον ἐξ ἀρχῆς, ἀρχικὴ τις ὕλη ἀίδιος, πάντοτε ὁμοία πρὸς ἑαυτὴν, κινουμένη ἐξ ἰδίας δυνάμεως. Ἐξ αὐτῆς, ἐδίδασκεν, ἀποκρίνονται τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα, ἅτινα κατὰ τὸν χωρισμὸν προσλαμβάνουσιν ἰδίαν φύσιν, ἀλλ' ἅπαντα εἶνε προωρισμένα νὰ ἐπιστρέψωσί ποτε εἰς τὸ ἀρχικὸν αἷτιον, ἵνα καταστραφῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὁ ὄλεθρος δ' αὐτῶν οὗτος εἶνε οἷον εἰ ὁ ἐξιλασμὸς τῆς ἄνευ λόγου κατ' ἰδίαν ὑπάρξεως, εἰς ἣν ἀπετόλμησαν νὰ προβῶσι τὰ ὄντα καθ' ἑαυτά.

Εὐκόλως διαγινώσκεται ὅποσον τολμηροτέρα καὶ μᾶλλον προηγμένη ἦτο ἡ ιδέα τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ὅποσον θαρραλεώτερον ἀπεσχονίσθη τῶν ὑποκειμένων εἰς τὰς ὀψεις τῶν ἀνθρώπων. Τὰ καθ' ὑπόστασιν ὄντα παριστάνονται ἤδη στερούμενα ἀληθοῦς ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀναξιμάνδρου ἦτό τι οὐ ἡ κατανόησις δὲν ἦτο ἱκανῶς σαφὴς καὶ δὲν ἐπέρκει πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Διὸ ὁ Μιλήσιος Ἀναξίμενης διετήρησε μὲν τὸ ἄπειρον τοῦ πρώτου αἰτίου, ἀλλ' ἐφαντάζετο αὐτὸ πάλιν ὥς τι στοιχεῖον δυνάμενον νὰ ποδειχθῇ, καὶ δὴ τὸ λεπτότατον καὶ ἀμεταβλητότατον ἀπάντων, τὸν ἄέρα. Ἐκ δὲ τοῦ ἀερίου αἰθέρος παρίστανε γεννώμενα τὰ ὄντα διὰ πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως. Διὰ δὲ τοιαύτης διδασκαλίας συνεπλησίασε πάλιν τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὴν φυσι-

κὴν· διεδέχθησαν δ' αὐτὸν ἱκανοὶ ἐρευνηταί, πειραθέντες νὰ ἐφάρ-
μόσωσι τὰς ἀρχὰς τῶν Ἰωνῶν φυσικῶν φιλοσόφων πρὸς ἐξήγησιν
τῶν τοῦ κόσμου καὶ ἐρμηνεύσωσι διὰ φυσικῶν μεθόδων τὴν ποι-
κιλίαν τῶν ὄντων.

Τὸ δὲ θέλγητρον τῆς ἐρεῦνης μετεδόθη ἐκ τῆς Μιλήτου εἰς
τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰωνίας, ἐκεῖθεν δ' ἕνεκα τῆς πολιτικῆς συγ-
χύσεως καὶ εἰς ἀπώτατα κείμενα μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.
Καὶ δὴ, ὅτε οἱ Πέρσαι κατέβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ ἠπείλουν
τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ τῆς Ἰωνίας, ἔγεινε τοῦτο
ἀφορμὴ τῆς μεταναστεύσεως καὶ συγχρόνως τῆς μεταβιβάσεως
τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα αὕτη κατέβαλε
νέας ρίζας. Οὕτως ἀπέβη ἔδρα τῆς φιλοσοφίας ἡ Ἑλέα (Ἰέλη),
ἢ παρὰ τὸ τυρρηνικὸν πέλαγος ὑπὸ τῶν φυγάδων Φωκαέων κτι-
σθεῖσα πόλις¹, ἀφ' οὗ χρόνου ἐγκατέστη παρὰ τοῖς Ἑλεάταις ὁ
Κολοφώνιος Ξενοφάνης περὶ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους ὅτε ὁ
Σάμιος Πυθαγόρας μετενάστευσεν εἰς τὴν Κρότωνα². Ἀμφότεροι
δὲ παρὰ πᾶσαν τὴν διαφορὰν τῆς διδασκαλίας εἶχον τοῦτο τὸ
κοινόν, ὅτι ἔτεμον νέας ὁδοὺς πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων
ἅτινα εἶχον προβάλλει πρῶτοι οἱ φιλόσοφοι τῆς Μιλήτου.

Τὰ πρῶτα αἷτια τῶν ὄντων δὲν δύνανται νὰ εὕρισκωνται ἐν
τῇ ὕλῃ, ἐπειδὴ ἡ τάξις τῶν τοῦ κόσμου οὐδαμῶς ἐξηγεῖται ἐκ
πρώτης τινὸς ὕλης καὶ τῶν ἀλλοιώσεων αὐτῆς καὶ μεταβολῶν.
Ἡ ἀποδοχὴ οἷαςδὴποτε τοιαύτης γνώμης ἄγει ἀπὸ αἰνίγματος εἰς
αἰνίγμα. Ἀρχὴ τῶν τοῦ κόσμου εἶνε ἀναγκαίως τι ὑψηλότερον,
μὴ ὑποκείμενον εἰς τὰς αἰσθήσεις. Τὴν ἀνωτέραν δὲ ταύτην ἀρ-
χὴν εὕρισκον οἱ Πυθαγόρειοι ἐν τῷ ἀριθμῷ. Καὶ δὴ, διαγινώσκον-
τες ἔν τε τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, ἀπανταχοῦ ἔνθα παρα-
τηρεῖται ἔρρυθμος κίνησις καὶ τάξις, ἔν τε τοῖς ἥχοις τῆς λύρας
καὶ ἐν τῇ κινήσει τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὸν ἀριθμὸν ὡς τὸν
κανόνα καὶ θεωροῦντες τὸν ἀριθμὸν ὡς τὴν κλεῖδα τῆς κατανοή-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 188.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 136.

σεως, ἀπεδέχοντο καὶ ἐν τῇ ὅλῃ δημιουργίᾳ, ἥς πρῶτοι ἐκείνοι ἀντελήφθησαν ὡς κόσμου, τοιαύτην δύνάμιν καὶ δεσποτείαν τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρουν αὐτὸν μόνον ὡς τὴν κανονίζουσαν ἀρχὴν, καθ' ἣν ῥυθμίζονται τὰ ὄντα, ἀλλ' ὡς τὴν ἀληθῆ εἰς αὐτὰ ὑποκειμένην οὐσίαν.

Καὶ οἱ Ἑλεᾶται δ' ἀνεζήτουν τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν ὄντων ἐκτὸς τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Μετὰ θαρραλέας δὲ δυνάμεως πνεύματος ἀντέτασσον εἰς τὰ μεταβλητὰ φαινόμενα, ὧν ἐν μέσῳ ζῶμεν, ἀμετάβλητόν τι καὶ αἰώνιον ὄν. Τοῦτο δὲ μόνον εἶνε τὸ πρᾶγματι ὑπάρχον· τὰ δὲ πολλὰ εἶνε πάντα φαινόμενα ἄνευ οὐσίας, ἥ δὲ γνῶσις οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλο ἀντικείμενον ἢ τὸ ἐν ἐκείνῳ καὶ ἐν ἑαυτῷ ὅμοιον, τὸ τελευταῖον αἷτιον τοῦ ἀπατηλοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας ἣν ἐθεράπευσαν οἱ Φωκαεῖς ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν τῇ ἀπώτατα κειμένη Ἑλέᾳ. Τὴν αὐτὴν δὲ τόλμην, ἣτις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς τὸ πρῶτον ἐξοικιζομένους εἰς τὸ ἄνευ νήσων δυτικὸν πέλαγος, ἐπέδειξαν καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτῶν, θαρρήσαντες νὰ παλληγῶσι πάντων τῶν αἰσθητῶν καὶ ὑψωθῶσιν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀκηράτου ιδέας.

Καὶ ἦτο μὲν μεγάλη ἡ πρόοδος ἡ χαρακτηρίζουσα τὰς φιλοσοφικὰς ταύτας σχολὰς, συνεγκαταλιπούσας μετὰ καὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἰωνίας τὴν τοῦ αἰσθητοῦ ἐχομένην ἀντίληψιν τῶν Ἰώνων· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς δύο ἐκείνους τρόπους δὲν κατωρθώθη ἡ εὕρεσις τῆς προσηκούσης μεθόδου πρὸς ἐξήγησιν τῶν ὄντων. Ἐζητήθησαν μὲν νέαι ἀρχαὶ τῆς θεωρίας τῶν κατὰ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἔλειπε τὸ μέσον τῆς διαλλαγῆς, καὶ οὐτ' ἐκ τοῦ πυθαγορείου ἀριθμοῦ οὐτ' ἐκ τοῦ ὄντος τῶν Ἑλεατῶν ἦτο δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων. Διὰ τοῦτο ἐν τραχείᾳ ἀντιθέσει πρὸς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διδασκαλίας ἐτρέπη ἡ ἰωνικὴ φιλοσοφία νέαν ὁδόν.

Αὕτη ἐδίδαξε τότε, ὅτι δὲν ὑπάρχει καθ' ὅλου τι ὄν, οὐτ' ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ δυνάμενον νὰ ποδειχθῇ, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ εὕρη-

ται ὑπάρχον ἀναμφισβητήτως, οὐτ' ἔξω τῶν αἰσθήσεων αἰώνιον καὶ ἐν ἑαυτῷ ὅμοιον, οἷον ἐπενόησεν ἡ θεωρία τῶν Ἑλεατῶν. Τὸ μόνον δὲ πράγματι ὑπάρχον, εἰς ὃ ἄγει ἡ βάσανος τῶν ὄντων, εἶνε ἡ μεταβολή, ἡ αἰωνία κίνησις, τὸ ἀπαύστως γίνεσθαι. Ὁ ὅλος κόσμος οὐδὲν εἶνε ἄλλο ἢ ἐναντιοδρομία, ἐνἄλληλος φορὰ ἀντιθέσεων περιοριζουσῶν ἀμοιβαίως καὶ αἰρουσῶν ἀλλήλας, ἀδιάκοπος ἀλλοίωσις ὕλης καὶ λειτουργίας, ἀπόπειρα ἐξορμήσεως ἐκ τῆς ἐνότητος εἰς τὴν πληθὺν καὶ τάσις ἐπανόδου τῶν πολλῶν εἰς τὸ ἐν, μετάπτωσις τοῦ ἀθανάτου εἰς τὸ παροδικόν καὶ ἐξέγερσις ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ἀμοιβαία μετάπτωσις τῶν ὄντων εἰς ἀλλήλα, καθολικὴ ῥοή. Ὅσῳ δὲ μείζων εἶνε ἡ συμμετοχὴ τινος εἰς τοῦτο τὸ γίνεσθαι, τόσῳ μείζονα ὑπόστασιν ἔχει τοῦτο· πᾶσα δ' ἐπιμονὴ εἰς τὸ εἶναι εἶνε ὑπερβασία καὶ ἀντίστασις ἐναντίον τῆς τάξεως τοῦ κόσμου καὶ τιμωρεῖται ὑπὸ τῆς Δίκης.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ διδάγματα τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου περὶ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Δαρείου¹. φαίνεται δὲ, ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ τοῦ αἰωνίου ἀνταγωνισμοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ἀνθρωπότητι καὶ περὶ τοῦ πολέμου, τοῦ πατρὸς πάντων, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ φιλοσοφικὴ ἔκφρασις τῶν πολυκινήτων ἐκείνων χρόνων, ἐν οἷς ἐπῆλθε γενικὴ ἀνατροπὴ τῆς σχέσεως τῶν πολιτειῶν καὶ πόλεμοι διεθνεῖς δυσυπολόγιστον ἔχοντες τὴν σημασίαν ἔτεμον τὰς ὁδοὺς νέων χρόνων. Ὑπῆρξε δὲ πρόοδος σπουδαία ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως, ὅτε ὁ Ἡράκλειτος μετέθηκε τὴν τελευταίαν αὐτῆς ἐρώτησιν εἰς νέαν σφαῖραν καὶ παρέσχεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀντικείμενον ὑπερβαλλόντως γόνιμον. Αἱ δὲ παράδοξοι αὐτοῦ ἀντιλήψεις, αἱ περὶ τὸ αἰνίγμα τῆς γενέσεως συστρεφόμεναι σκέψεις αὐτοῦ, οὐδεμίαν εὐρον ἔκφρασιν ἐν τῷ συνήθει λόγῳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ δίκην χρησμῶν ἀκατανοήτων ἀπῆχει εἰς τὰ ὥτα τῶν Ἐφεσίων ἢ σοφία τοῦ μεγάλου αὐτῶν συμπολίτου.

Ἄλλ' ἡρεμίαν τοῦ πνεύματος κατ' οὐδένα τρόπον ἡδύνατο νᾶ

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 382.

παράσχη αὕτη ἡ σοφία. Ἀνήτυχος ἔσπευδε περαιτέρω ἡ σκέψις. Οἱ δ' Ἐλεᾶται ἐξηκολούθησαν ἐν τραχείᾳ πρὸς τὸν Ἡράκλειτον ἀντιθέσει νὰ διαμορφώσιν ἀκριβέστερον τὴν ιδέαν τοῦ ἀκηράτου ὄντος καὶ ἀναζητῶσιν ἐν αὐτῷ τὴν μόνην ἀνάπαυσιν τοῦ ἐρευνῶντος πνεύματος καὶ τὸ μόνον πρῶτον αἷτιον τοῦ κόσμου. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπειράθη ἐν Ἀκράγαντι περὶ τὸ 450 π. Χ. νὰ διαλλάξῃ τὴν ἀντίθεσιν ἐκείνην. Καὶ δὴ ἀπεδέχθη αἰώνιον τι ὄν, χωρὶς νάρνηται τὴν ἐνέργειαν τῆς γενέσεως. Ἀλλὰ, καθ' ἃ ἐδίδασκεν, ὅτι παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς ὡς γένεσις καὶ φθορὰ εἶνε μόνον συνένωσις καὶ χωρισμὸς στοιχείων, ἅτινα συγκρίνονται καὶ πάλιν διακρίνονται ὑπὸ δύο δυνάμεων, τῆς φιλίας καὶ τοῦ νείκους. Συγχρόνως δὲ προέβη ὁ Λεύκιππος εἰς ὅλως διάφορον ἀπόπειραν πρὸς διαλλαγὴν τῶν ἀντιδιαμαχομένων διδασκαλιῶν τοῦ εἶναι καὶ γίνεσθαι. Ἀποδέχεται, ὅτι πλὴν τοῦ ὄντος καὶ τὸ μὴ ὄν, τὸ κενόν, εἶχεν ἰδίαν φύσιν καὶ ὑπόστασιν. Καὶ ἐθεώρει μὲν τὸ ὄν ἀφθαρτον, ὅχι δ' ἐνιαῖον καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ συγκείμενον ἐξ ἀπείρων τὸ πλῆθος ἀχωρίστων μορίων ἢ ἀτόμων. Ἐχουσι δὲ ταῦτα τὰς ιδιότητας τοῦ ἐλεατικοῦ ὄντος, καὶ κινοῦνται ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, ἐκ δὲ τῆς συνενώσεως αὐτῶν καὶ τοῦ χωρισμοῦ ἐξηγεῖται ἡ μεταβολὴ τῶν ὄντων. Οὕτως ἐπίστευεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ σώσῃ τό τε ὄν τῶν Ἐλεατῶν, ὅπερ ἀπητεῖτο ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, καὶ τὴν γένεσιν τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς ἣν ἦγεν ἡ πεῖρα.

Πρὶν δὲ ἀναπτυχθῇ τελείως ἡ περὶ τῶν ἀτόμων διδασκαλία αὕτη, διέγνω ὁ Ἀναξαγόρας ἐν Κλαζομεναῖς, γεννηθεὶς περὶ τὸ 500 π. Χ. (Ὀλυμπ. 70, 1), τὸ ἀνεπαρκὲς πάσης τοιαύτης διαλλακτικῆς θεωρίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς λύσεως τῆς αἰωνίας ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι. Καὶ πράγματι οὔτε οἱ Ἐλεᾶται εἶχον κατορθῶσαι νὰπαλλάξωσιν ἀπὸ τῆς φύσεως τῆς ὕλης τὸ ὄν, οὔτε οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἀριθμόν. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἤδη πρότερον παρὰ τῷ Ἡρακλείτῳ εἶχεν ἐκδηλωθῇ ἡ ἔννοια θεοῦ νόμου, ἰθύ-

νοντος τὰ πάντα¹, ἐκήρυξεν ὁ Ἀναξαγόρας ὠρισμένως, ὅτι ἐν τῷ ὁρατῷ κόσμῳ δὲν δύναται νὰ εὐρεθῇ τὸ πρῶτον αἷτιον οὔτε τοῦ εἶναι οὔτε τοῦ γίνεσθαι, ἀλλ' ἡ ὥθησις πρὸς παραγωγὴν αὐτῶν προέρχεται ἀναγκαίως ἔξωθεν, ἀπὸ τινος ὄντος ὅπερ δὲν σύγκειται ἐξ ὕλης, ἀλλ' εἶνέ τι ζῶν καθ' ἑαυτό. Οὕτως ἀνέτειλε νέον φῶς ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ιδεῶν, ἡ ἰδέα Νοῦ τὰ πάντα διακοσμοῦντος, ὅστις ἀντετάχθη σαφῶς καὶ ὠρισμένως εἰς πᾶν τὸ ἔχον σῶμα.

Ἀπὸ ἀφανῶν ὁρμώμενον ἀρχῶν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διαμετρήσει τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἀνεπισχέτως. Εἶχεν ἀναπτυχθῇ πλοῦσιος καὶ πολυμερὲς πνευματικὸς βίος στηριζόμενος τοῦτο μὲν εἰς ἥρεμον ἔρευναν, τοῦτο δὲ εἰς εὐρεῖαν παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δημόκριτος, ὅστις ὑπῆρξε κατὰ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀναξαγόρου, διέτρεξε τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Περσίαν. Ἡδύνατο δὲ νὰ καυχῇ, ὅτι εἶδεν ἐν τῇ ξένῃ καὶ ἤκουσε πλείονα ἢ πάντες οἱ σύγχρονοι. Ἀλλὰ τὴν πληθὺν τῶν γνώσεων περιεφρόνει ὡς καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ἔμεινε δὲ φιλόσοφος, κύριον ἀσχόλημα ἔχων τὴν ἐρεῦνησιν τῶν πρώτων αἰτίων καὶ πρὸς τοῦτο σπουδάζων ἐπιμελῶς περὶ τὰς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἐξηκολούθησε δὲ, καθ' ἃ καὶ ὁ Λεύκιππος, ἐρμηνεύων τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν τῶν ὄντων ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς συνενώσεως τῶν ἀτόμων. Τὰ πάντα δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἐθεώρει σώματα, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ τελειότατον ἀπάντων τῶν σωμάτων.

Αἱ γινῶμαι περὶ τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων εὐρίσκοντο εἰς ζωηράν ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας. Ἡ μία φιλοσοφικὴ διδασκα-

¹ Ἡδὴ παρ' Ἡρακλείτῳ ἐκφράζεται σαφῶς ἡ ἰδέα γνώμης κυβερνήσεως τὰ πάντα (Bernays Rheinisches Museum. Neue Folge Τόμ. IX [1854], σ. 254), ἐν ᾧ ἄλλως παρ' αὐτῷ τῷ Ἀναξαγόρᾳ παρὰ τὴν προηγμένην ἡδὴ διάκρισιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος δὲν προσγράφεται εἰς τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν ὄν, τὸν Νοῦν, τελεία ἐλευθερία. Ἰδε Zeller Die Philosophie der Griechen ἐκδ. δ' Τόμ. Α' σ. 888. Diels Über die ältesten Philosophenschulen der Griechen ἐν ταῖς Philosophische Aufsätze zu Zellers fünfzigjährigem Doktorjubiläum σ. 241 κ. ἐ. Περὶ δὲ τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ καὶ ἀνακαινιστικοῦ ἔργου τῆς φιλοσοφίας Ἰδε Bernays Phokion σ. 21.

λία εἶχε διαδεχθῇ τὴν ἄλλην· ἐν δὲ καὶ μόνον εἶχε μείνει, περὶ ἓν τι ἦσαν σύμφωνοι πάντες, περὶ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἀντιλήψεως τῶν αἰσθητῶν ὄντων καὶ πάσης ἐπ' αὐτῆς στηριζομένης κρίσεως. Ὁ Ἡράκλειτος ἔφεγε τὰς αἰσθήσεις, ἀποκαλῶν αὐτὰς κακοὺς μάρτυρας· κατὰ δὲ τοὺς Ἐλεάτας ὁ ὅλος κόσμος διελύετο εἰς κενὰς δόξας. Πρὶν ἢ ἀποκτηθῇ τι πάγιον, κατηρειπιοῦτο τὸ ὑπάρχον. Ἐγεννήθη ἀντίθεσις, ἀποβαίνουσα μεῖζων ὁσημέραι, πρὸς τὰ πλήθη τὰ διάγοντα τὸν βίον ἀδιανοήτως ὡς καὶ πρὸς τὰς πατροπαράδοτους ἀντιλήψεις περὶ τῶν θεῶν καὶ πρὸς τοὺς ποιητάς τοῦ λαοῦ, ἐφ' ὧν ἡρείδοντο αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐδίδασκον, ὅτι ὁ θεὸς ἡτό τι ἀόρατον, μόνον διὰ τοῦ νοῦ δυνάμενον νὰ καταληφθῇ¹. Κατ' αὐτοὺς ὁ Ὅμηρος κατεδικάσθη ἐν Ἄδου εἰς τιμωρίαν ἐπὶ τοῖς ἐλαφροῖς μύθοις οὓς εἶχε διαδώσει περὶ τῶν θεῶν, καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀπῆτει νὰ ἐκβάλλωνται τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπὸ παντὸς ἀγῶνος². Οὕτως ἐκλονήθη πᾶσα γνώμη ἔχουσα κῦρος· ἡ δ' ἔταστικὴ ὀξύτης τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως οὐδενὸς ἐφείσθη. Ἡ ἀφελὴς πίστις, ὁ ἀδιαφιλονεικητος σεβασμὸς πρὸς τὰ παραδεδομένα, ἡ ἁρμονία μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως ἐξέλιπον.

Καὶ ἐπειράθησαν μὲν οἱ ἡγέται τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἀπανταχοῦ νὰ πολήξωσιν εἰς τακτὸν τέρμα, καὶ δὲν ἔπαυσαν μοχθοῦντες ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς ἐπίτευξιν ὠρισμένου συμπεράσματος καὶ ἀποτελέσματος θετικοῦ. Ἄλλ' οἱ νεώτεροι ὑπερηκόντιζον ἀπανταχοῦ τοὺς πρεσβυτέρους ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ καὶ τῇ ἀρνήσει. Οὕτως ὁ Κρατύλος ὑπερέβαλε τὸν Ἡράκλειτον, δισχυριζόμενος, ὅτι πᾶσα κρίσις ἦτο ἀδύνατος, ἅτε περιέχουσα πάντοτε ἀπόφασιν περὶ τίνος ὄντος ὑφισταμένου³. Αἱ δὲ σχολαὶ τῶν Ἐλεατῶν

¹ Ὁ Πυθαγόρας ἀπεδοκίμαζε τὴν λατρείαν [ἀνθρωποειδῶν καὶ ζωομόρφων] εἰκότων. Ἴδε *Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως* Στρωματέων I, 15, 71. *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Νομῆ 8, [8].

² *Διογένης Λαερτίου* VIII, [1], 21. IX, [1], 2].

³ Zeller *Die Philosophie der Griechen* ἐκδ. δ' Τόμ. Α' σ. 675.

ἔφθασαν εἰς τὸ δόγμα, ὅτι οὐδὲν καθ' ὅλου ὑπάρχει, ἂν δέ τι ὑπάρχη, δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ σαφῶς. Ἰδίως δὲ ἀφορμὴν πρὸς τοιαῦτα πορίσματα παρῆχεν ἡ περὶ ἀτόμων θεωρία, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἐπεκράτει ἡ κατὰ μηχανικὸν τρόπον ἐξήγησις τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Οὕτω τὰ σπέρματα τῆς σκεπτικῆς διδασκαλίας τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν ἀπάσαις ταῖς σχολαῖς ἀνεπτύχθησαν ἰδίως ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν φιλοσόφων. Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ οἵτινες, μὴ εἰσχωροῦντες εἰς τὰ μύχια τῆς ἐρεῦνης, κατέμενον ἐν τῷ δισταγμῷ. Ἐκεῖνοι ἐχλεύαζον μὲν τὴν ἀφέλειαν τῶν ἐπαναπαυομένων εἰς τὰς γνώμας τοῦ λαοῦ, καίπερ ἐνεχούσας ἀντιθέσεις ὧν ἡ ἀποκάλυψις δὲν ἦτο πλέον δυσχερές τι, ἀλλὰ δὲν ἐπελαμβάνοντο αὐτοὶ σοβαρῶς τῆς εὐρέσεως τῆς ὑψίστης ἀληθείας. Ἀλλὰ πρὸς τί ἄλλως νὰ πράξωσι τοῦτο; Ἄν, καθ' ἃ εἶχε δεῖξει ὁ Ἡράκλειτος, οὐδαμοῦ ὑφίσταται τι μόνιμον καὶ ὠρισμένον, ἀλήθεια εἶνε δι' ἕκαστον ἐκεῖνο ὅπερ αἱ αἰσθήσεις αὐτοῦ παριστάνουσιν εἰς αὐτὸν ὡς ἀληθές· ἀλλὰ τοιοῦτον ὂν τὸ ἀληθές οὐδεμίαν πρὸς οὐδέν· ἐπιδέχεται συζήτησιν. Ἐντεῦθεν προῆλθε τάξις ἀνδρῶν οἵτινες οὐδὲν ἤθελον καθ' ὅλου νὰκούσωσι περὶ συστημάτων καὶ πρώτων αἰτίων, ἀλλὰ κυριώτατον ἐθεώρουν αὐτὴν τὴν περὶ τὸ σκέπτεσθαι ἄσκησιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάζουσαν δεξιότητα τοῦ πνεύματος καὶ ἀνεξαρτησίαν.

Οὕτω διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐπῆλθε καθολικὴ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος, ἥς μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ γείνη κατὰ πρακτικὸν καὶ καταληπτὸν τρόπον χρῆσις πρὸς ὑποβολὴν ἀπάντων τῶν ὄντων εἰς βάσανον. Ὑπὸ τὸ φῶς δὲ ταύτης τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως θεωρεῖται ἡ πολιτεία καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος· ἐκτίθενται πολιτικάι θεωρίαι· κατὰ τοὺς καθολικοὺς δὲ κανόνας τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἐξετάζονται τὰ τῆς κατοικίας, τροφῆς, ἐσθῆτος. Ἄνδρες δὲ οὐδέποτε περιβληθέντες δημόσιον ἀξίωμα παρουσιάζονται ἔχοντες σχέδια μεταρρυθμιστικὰ περὶ τῆς καθ' ὅλου τάξεως τοῦ δημοσίου βίου.

Ἡ τάσις δὲ αὕτη ἔμφανίζεται σαφέστατα πρὸ πάντων παρὰ τῷ Ἴπποδάμῳ, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Μιλήτῳ περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων. Ἀπέκτησε δὲ μετὰ ζήλου πάσας τὰς ἐν ταύτῃ τῇ πόλει προσιτὰς γνώσεις οὕτως, ὥστε ἡδύνατο ἐνωρὶς νὰ καυχήθῃ ἐπὶ εὐρείᾳ ἐμπειρίᾳ τῶν τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου καὶ ἐπιβάλλῃ περὶ ἑαυτοῦ τὴν γνώμην, ὅτι κατενόει τὰ πάντα καλλίτερον τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Ἦτο δὲ κατ' ἐξοχὴν ἀρχιτέκτων καὶ ἤθελε πρῶτον νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ πάντα ἐν τῇ τέχνῃ αὐτοῦ κατὰ νέας ἀρχάς. Ἡ κτίσις τῶν οἰκιῶν καὶ πόλεων δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἰδιοτροπίας καὶ αὐθαιρεσίας, οὔτε ἀπὸ τῶν συγκυριῶν τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ νὰ ὑπέικῃ εἰς καθολικοὺς κανόνας. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς ἱστορίας τῆς Μιλήτου ἐξηγεῖται, ὅτι ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ πόλει ἐπῆλθε τὸ πρῶτον κατὰ νοῦν ἢ μελέτῃ τῆς κτίσεως τῶν πόλεων ὡς ἐπιστήμης. Τὰ πρότυπ' ἀνατολικῶν πόλεων, πρὸς ἃς ἤλθον οἱ Μιλήσιοι εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίως δὲ ἡ Βαβυλῶν, ἐπέδρασαν ἀναντιρρήτως εἰς τὸν νοῦν τοῦ Ἴπποδάμου, ἀξιοῦντος μαθηματικὴν ἀναλογίαν τοῦ διαγράμματος, εὐθείας ὁδοὺς καὶ πλατείας, συνοικίας τεμνομένας κατ' ὀρθὴν γωνίαν.

Ἄλλ' ὁ δογματικὸς ζῆλος ἤγεν αὐτὸν ἔτι περαιτέρω. Ἦθελε νὰ εἰσαγάγῃ νέαν ἐσθῆτα, ἥθελε κατὰ τακτὰς ἀναλογίας ἀριθμῶν νὰ κατανέμωται μὲν αἱ χῶραι, νὰ διαιρῶνται δ' αἱ τάξεις καὶ διατάσσωνται τὰ τῶν νόμων καὶ δημοσίων πραγμάτων. Τὰ πάντα ἔδει νὰ ρυθμισθῶσι κατὰ λόγον καὶ ἀποκτήσωσιν ἐντεῦθεν καθολικὸν κῦρος¹. Οὕτως ἐγεννήθησαν πολιτικαὶ θεωρίαι ἐκ θεμελίων διάφοροι ἀπὸ τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ διδασκαλίας τῶν πρεσβυτέρων, οἵτινες, καθ' ἃ ὁ Μνησίφιλος ὁ κληρονόμος τῆς σολωνείου σοφίας², ἐξέθετον ἀρχὰς τῆς πολιτικῆς διὰ βραχείων ἀξιω-

¹ [Ἀριστοτέλους Πολιτ. ἐκδ. Bekker σ. 40, 16 κ. ἐ.]. Τὸν σοφιστικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἴπποδάμου ἀναπτύσσει ὁ C. Fr. Hermann De Hippodamo Milesio Marburg 1841 σ. 18.

² [Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 537].

μάτων, ἐχόμενοι ἀπρὶξ τοῦ ἰδίου προορισμοῦ τῶν πόλεων ἐκάστων καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῶν.

Ἡ δὲ νέα αὕτη πνευματικὴ ἀνάπτυξις, οἷα ἐμφανίζεται λίαν σαφῶς παρὰ τῷ Ἱπποδάμῳ, ἀπέβη δύναμις, ἐπεκτεινομένη ὅση-μέραι μᾶλλον καὶ εἰσχωροῦσα εἰς αὐτὰ τὰ μυχιαίτατα τοῦ βίου τοῦ λαοῦ. Τὰ μάλιστα δὲ προώδευσεν, ὡς εἰκὸς, ἐν ταῖς χώραις ἐν αἷς οἱ κοινωνικοὶ δεσμοὶ ἦσαν ἤδη χαλαροὶ, καὶ δὴ ἰδίως ἐν ταῖς μεγάλαις ἐμπορικαῖς πόλεσιν, ἐν τοῖς πρώτοις δ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἰωνίᾳ, ἔνθα εἶχεν ἀνέκαθεν ἐπικρατήσῃ ἀντιπάθεια ἐναντίον αὐστηρῶν καθολικῶν διατάξεων καὶ κλίσις πρὸς νεωτερισμούς. Ἐπὶ δὲ τῆς κυριαρχίας τῶν Λυδῶν καὶ Περσῶν οἱ οἰκήτορες εἶχον ἀποθῆ λίαν σύμμικτοι, Ἕλληνες δὲ καὶ βάρβαροι ὥκουν ἀναμιξ ἐν ποι-κιλίᾳ· τοῦτο δὲ ἡμαύρυνε τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδεμίαν αὕτη ἀντέτασεν ἀντίστασιν εἰς τὸ κοσμοπολιτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα τὸ συνδιαδιδόμενον μετὰ τῆς φιλοσοφικῆς παιδεύσεως. Πρὸς δὲ τὰς ἰωνικὰς πόλεις εἶχον φιλίαν ἐμπορικὴν συναλλαγὴν αἱ ἀποικίαι τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας· διὸ καὶ ἐν αὐταῖς προπαρεσκευάσθη ὑφ' ὁμοίων περιστάσεων τὸ ἔδαφος πρὸς ὑποδοχὴν τῆς νέας κινήσεως τῶν πνευμάτων.

Ἀληθῶς δὲν ἔλειπον ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας σπέρματα δυνάμενα νὰ καρποφορήσωσι καὶ ἐν τῇ προαγωγῇ τῆς πολιτικῆς μορφώσεως. Ὁ μὲν Ἡράκλειτος κατείχετο ὑπὸ ζήλου ὑπὲρ ἐπικρατήσεως τῶν νόμων τῆς πολιτείας καὶ εἰργάσθη μετὰ τοῦ φίλου Ἑρμοδώρου πρὸς ἐγκατάστασιν ἐν Ἐφέσῳ πολιτεύματος στηριζομένου ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου¹. Ὁ δὲ Πυθαγόρας τὴν ἀρμονίαν, ἣν ἀνεύρισκεν ἐν τῇ τάξει τῶν τοῦ κόσμου, ἐζήτει νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ πολιτείᾳ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἑλεᾶται δὲν ἀπερροφῶντο ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς σκέψεως, ὥστε, παρισταμένης ἀνάγκης, νὰ μὴ ὑπηρετῶσι τοὺς συμπολίτας ὡς πολιτικοὶ ἄνδρες. Καὶ Παρμενίδης μὲν ὁ μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους²

¹ Bernays Die Heraklitischen Briefe σ. 15, 84. Curtius Ephesos σ. 16.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 585.

ὑπῆρξε νομοθέτης τῆς Ἑλέας καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει ταύτης τῆς λειτουργίας ἀπέκλινε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν Πυθαγορείων, ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς ἦτο ὁ δυνατώτατος τῶν ἐν Ἀκράγαντι ἀνδρῶν καὶ ὁ σωτὴρ τοῦ πατρίου πολιτεύματος. Ἀλλὰ τοιαῦται ἐνέργειαι ἦσαν σποραδικαὶ καὶ παροδικαί· τὰ δὲ κατὰ φιλοσοφικὰς ἀρχὰς διατασσόμενα πολιτεύματα δὲν ἦσαν διαρκῆ, καὶ μόνον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἀνδρῶν κατώρθωσαν νὰ συνενώσωσι τὴν νέαν παίδευσιν μετὰ πολιτικῆς δεξιότητος καὶ πιστῆς ἐμμονῆς εἰς τὰ δεδογμένα. Τὸ δὲ σύνθημα ἀποτελεσματικὸν ἦτο ὁ κλονισμὸς τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὰ πάτρια, ἡ ὑπονόμευσις τῶν ἀσφαλῶν θεμελίων τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ ἡ διασάλευσις αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ καθεστώτος τῶν ἐλλληνίδων πόλεων, ἅτε τῆς τε πίστεως καὶ τῶν ἠθῶν ἐρειδομένων εἰς αὐτὴν τὴν διακινδυνευομένην πολιτικὴν τάξιν.

Ἐν τῷ μέσῳ δὲ μεταξὺ τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν κατὰ τὴν Δύσιν ἀποικιῶν κειμένη ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς, ἣν ἀπησχόλουν καθ' ὅλοκληρίαν τὰ ἐν αὐτῇ πολιτικὰ ζητήματα, διέφυγεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας.

Ἀλλ' ἡ ἐπιμιξία δὲν ἠδύνατο νὰ καθυστερήσῃ, μάλιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τοῦ ὅλου ἐλληνικοῦ κόσμου καὶ οὕτως εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῆς προτέρας μονώσεως αὐτῆς. Ἡ δ' ἔντασις πασῶν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, ἐξ ἧς εἶχον προέλθει αἱ νῖκαι τῶν Ἀθηναίων, ἦτο οὕτω τεραστία, ὥστε οἱ πολῖται μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν τροχίαν τῶν πατρῶων ἐθίμων. Εἶχεν ἐξεγερθῇ φρόνημα ὅλως νέον, δεόμενον νέων ἀσχολημάτων, περὶ ἃ νὰ τραπῶσι δοκιμαζόμεναι αἱ δυνάμεις, νέων σκοπῶν, νέων κτήσεων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πεδίῳ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως.

Εἰς δὲ τὴν ἀνάγκην ταύτην εὐρύνσεως τοῦ πνευματικοῦ ὅριζοντος ἀνταπεκρίθησαν θαυμασίως αἱ περιστάσεις. Πλῆθος παρορμήσεων ἐπεφυλάσσετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Δι' ἀποδημούντων καὶ διὰ τῆς ἐγγράφου ἐπικοινωνίας ἔμαθον τὰ κατὰ τὴν νέαν σοφίαν

ἥτις εἶχεν ὠριμάσει ἐν ταῖς ὑπερποντίοις πόλεσιν, ἕως τέλος διεπεραιώθησαν εἰς τὴν πόλιν αὐτοὶ οἱ δοκιμώτατοι τῶν ἀνδρῶν, καὶ δὴ πρῶτος ὁ Ἀναξαγόρας, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας νεανίας μετὰ τὰ μηδικὰ καὶ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος στήσας ἐν Ἀθήναις τὴν ἑῶραν τῆς φιλοσοφίας¹. Ἐπειτα δ' ἦλθεν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Διογένης ὁ ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνίας, ὅστις ἐνέμεινεν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων χαραχθεῖσαν ὁδόν, συνεχίζων τὰ διδάγματα αὐτῆς καὶ καθ' ὃν χρόνον ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως νεωτέρων ἐρευνῶν ἡ διδασκαλία ἐκεῖνη ἐθεωρεῖτο πεπαλαιωμένη. Καὶ τοὺς Ἑλεάτας δ' εἴλκυσαν αἱ Ἀθῆναι. Καὶ δὴ ἦλθεν εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων ἐξηκοντούτης ἡδὴ ὁ Παρμενίδης περὶ τὸ 454 π. Χ. (Ὀλυμπ. 81,3) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ μαθητὴς Ζήνων, ὅστις, καίπερ πιστῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἡρεμον καὶ κατὰλληλον πρὸς φιλοσοφικὰς μελέτας Ἑλέαν, ἐφοίτησε πολλάκις εἰς τὰς Ἀθήνας².

Μετὰ δὲ τούτους τοὺς κυρίως φιλοσόφους, τοὺς ἰδρυτὰς καὶ ἀντιπροσώπους φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἦλθον οἱ πολλοὶ ἐκεῖνοι οἱ οὐδὲν θέλοντες νὰ ἔχωσι κοινὸν πρὸς σχολικὰ δόγματα καὶ συστήματα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπωφελούμενοι τὰ διδάγματα τῶν φιλοσόφων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀδυνάτου γνώσεως ἐχούσης κῦρος καθολικόν. Ἦσαν δὲ οὗτοι ἄνδρες οἵτινες ἐπίσταντο νὰ μεταδίδωσι δεξιῶς τὴν διὰ ποικίλων μελετῶν κτηθεῖσαν τέχνην περὶ τὸ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ οἱ αὐστηροὶ φιλόσοφοι μόνον ὀλίγους καὶ λογάδας τοῦ λαοῦ κατῴρθονον νὰ ἐλκύσωσι περὶ ἑαυτοῦς,

¹ Ἀριστοτέλους Πολιτ. σ. 1341 α 29 (ἐκδ. Bekker σ. 141, 4)· σχολαστικώτεροι γὰρ γενόμενοι [διὰ τὰς εὐπορίας καὶ μεγαλοφυχότεροι πρὸς ἀρετὴν, ἔτι τε πρότερον] καὶ μετὰ τὰ Μηδικὰ φρονηματισθέντες [ἐκ τῶν ἔργων], πάσης ἡπτοντο μαθήσεως. Ὁ Ἀναξαγόρας ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ πιθανὴν γνώμην ἐπὶ ἄρχοντος Καλλιάρχου τῷ 480 π. Χ. (Ὀλυμπ. 75, 1), ἄγων τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἰδε Brandis Geschichte der griechisch-römischen Philosophie σ. 233).

² Περὶ Παρμενίδου καὶ Ζήνωνος Ἰδε Brandis [Geschichte der griechisch-römischen Philosophie] σ. 375. Περὶ δὲ τῆς χρονολογίας τῶν φιλοσόφων τούτων Ἰδε Diels ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI, σ. 1 κ. ἑ.

ἐκεῖνοι ἀπηυθύνοντο εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ προσήρμοζον τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καθολικῆς παιδείσεως.

Ὡς διδάσκαλοι σοφῶν διδαγμάτων, οἷους δὲν εἶχεν ἀκόμη ἰδεῖ ἡ Ἑλλάς, περιεφέροντο ἀνὰ τὰς μεγάλας πόλεις, προσεῖλκυον πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς νέους ὅχι ἵνα μυήσωσιν αὐτοὺς ὠρισμένα δόγματα, ἀλλ' ἵνα γνωρίσωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς προόδους τῆς συγχρόνου παιδείσεως, λυτρώσωσιν ἀπὸ πάσης σφαλερᾶς δόξης, εὐρύνωσι τὸν πνευματικὸν αὐτῶν ὀρίζοντα, ἀσκήσωσιν αὐτοὺς περὶ τὸ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν, διδάξωσιν αὐτοὺς τὸ κρίνειν τὰ δημόσια πράγματα, τὸ διοικεῖν τὴν ἰδίαν περιουσίαν, τὸ φέρεσθαι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν οἰοεὶ διέτρίβον περὶ τὴν σοφίαν ὡς περὶ ἐπιτήδευμα καὶ ἀπετέλουν ἰδίαν τάξιν, ὠνομάσθησαν σοφισταὶ δι' ὀνόματος ὅπερ τὸ κατ' ἀρχὰς οὐδεμίαν ἐνεῖχεν ἔννοιαν δυσμενῆ.

Τῶν δὲ πρώτων σοφιστῶν τούτων ὑπῆρξε Πρωταγόρας ὁ Ἀθῶνῆρης, ὅστις ἐνεφανίσθη μεσοῦντος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐν τῇ Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἀθήναις, τυγχάνων μεγάλης εὐδοκιμήσεως. Ἐδίδασκε δὲ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια καθ' ἑαυτὴν καὶ ὅτι ἅπαντα τὰ ὄντα εἶνε τοιαῦτα ὅσα φαίνονται εἰς τὸν παρατηροῦντα. Τὰ πάντα δὲ κατ' αὐτὸν ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀντελαμβάνετο αὐτῶν ὁ αἰσθανόμενος, καὶ κατὰ ταῦτα τὸ μέτρον τῶν πραγμάτων ἔκειτο ἐν αὐτῷ. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ὠρθοῦτο ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος, ἀντιμέτωπος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου· ἔκειτο δ' ἐκτὸς πάσης πολιτικῆς διατάξεως, καὶ ἐν τῇ δράσει ἐκάστου μόνον καίριον εἶνε τὸ κατὰ πόσον εἶνε ἱκανὸς νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ γνώμην.

Ἀξία δὲ παρατηρήσεως ἀληθῶς εἶνε ἡ διαγωγὴ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τοὺς ἐκ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν μεταφέροντας εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν σοφίαν αὐτῶν καὶ οὐκ ἀλόγως ἀναμένοντας νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ πόλει ἕδαφος προσφυῆς εἰς τὰ διδάγματα αὐτῶν. Καὶ πράγματι ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, καθ' οὓς ἡσθάνοντο στενὰ τὰ ὅρια τῶν τέως κρατουσῶν γνώσεων, τί ἡδύ-

νατο νὰ εἶνε ἀρεστότερον σοφίας ἥτις ἐθεώρει μὲν ἀπὸ νέων ἀπό-
ψεων τὰ τε ἀνθρώπινα καὶ τὰ θεῖα, συγχρόνως δὲ ἤθελε νὰ εἶνε
ἀμέσως πρακτικὴ καὶ χρήσιμος πρὸς πάσας τὰς περιστάσεις; Ἡ
σοφία ἐκείνη ἀνταπεκρίνετο τελείως εἰς τὸν ἔρωτα τῶν Ἰόνων
πρὸς κίνησιν ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον, ὅτε ἀποτινάσσουσα πάντα
ἐπαχθῇ θεσμὸν καὶ παρέχουσα εἰς ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων τὰ μέ-
γιστα τῶν δικαιωμάτων, ἔχουσα δ' εὐμενῶς πρὸς τὴν εὐγλωττίαν
καὶ τὰ μέγιστα διαθρύπτουσα τὴν φιλοδοξίαν τῶν νεαρῶν Ἀθη-
ναίων ἕνεκα τῆς δυνάμεως, ἣν ἐπηγγέλλετο νὰ παράσχει εἰς τοὺς
συνόντας. Τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκείνων εὗρισκεν ἐν αὐτῇ τὴν
τελειοτάτην αὐτοῦ ἔκφρασιν. Ὡς ἐκ τούτου δ' ἐπῆλθεν ἡ ἐν ταῖς
διαφορωτάταις τῶν χωρῶν ἀνευ ἐξωτερικῆς τινος συνοχῆς ἐπικρά-
τησις τῆς αὐτῆς τάσεως ἥτις ἔτυχε διαδόσεως καὶ ἀποδοχῆς
ἀπανταχοῦ. Ἀλλως δ' ἐν Ἀθήναις ἦτο ἔθος παλαιὸν ἡ εἰς Ἑλ-
ληνας ἐκ ξένων πόλεων διακρινομένους ἐπὶ πνευματικῇ μορφώσει
πρόθυμος ἀνοιξίς τῶν πυλῶν καὶ ἡ μετὰ πάσης εὐνοίας δεξιῶσις
αὐτῶν. Πλούσιοι δὲ οἴκοι ἐθεώρουν τιμὴν τὴν παρ' ἑαυτοῖς ὑπο-
δοχὴν τῶν ξένων διδασκάλων καὶ τὴν ἐπιδείξιν, ὅτι ἐν τῇ ἐστίᾳ
αὐτῶν ἠξιοῦτο ἡ νέα παιδείσις τιμῆς καὶ θεραπείας.

Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἐξεδηλώθη ἀπέχθεια κραταιὰ πρὸς τὴν νέαν
σοφίαν, εἴτε παρὰ φιλοσόφων παρείχετο, εἴτε παρὰ σοφιστῶν. Διέ-
κειντο ἀηδῶς πρὸς ἄνδρας οἵτινες εἶχον ἔλθει ἀπαντες ἐκ τῆς ξένης
καὶ ἤθελον νὰ ἐπέχωσιν ἔκκριτον θέσιν. Ἰδίως δ' εἶχον δυσπιστίαν
τινὰ πρὸς πᾶν ὃ τι προήρχετο ἐξ Ἰωνίας, ἐπειδὴ περὶ τοὺς αὐτοὺς
χρόνους, καθ' οὓς εἶχεν ἔλθει εἰς νέας σχέσεις ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ
Ἰωνία, εἶχεν ὀξυνθῇ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας ἀντίθεσις τῶν δύο χω-
ρῶν. Ἐν ᾧ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις
ἡδυπάθεια ἰωνικὴ, οἱ δὲ πλούσιοι πολῖται ἠρέσκοντο διάγοντες ἐμ-
φανῶς βίον τρυφηλὸν καὶ ἐπιδεικνύοντες πορφύραν, χρυσόν, μύρα
καὶ ἵππους, θηρευτικούς κύνας, περικαλλεῖς παῖδας καὶ συμπόσια
πανηγυρικά, μετὰ τῶν περσικῶν πολέμων εἶχεν ἐπέλθει ἀπαρα-
γνωρίστως μεῖζων αὐστηρότης διαίτης, οἷαν συνεπήγοντο τὰ δεινὰ

τῶν χρόνων. Ἡ τάξις τῶν γεωργῶν τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἀνέλθει εἰς νέαν τιμὴν ἐν Μαραθῶνι, καὶ ὅσω μᾶλλον οἱ λογάδες τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ ἤρχισαν αἰσθανόμενοι ἑαυτοὺς ὑπερτέρους τῶν Ἰώνων ναυτῶν, τόσω περισσοτέραν ἀρέσκειαν εὕρισκον διακρινόμενοι αὐτῶν καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἐσθῆτα. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν περσικῶν πολέμων οἱ πλούσιοι πολῖται ἔβαινον ἀκόμη περιδεδῆγμένοι πολύπτυχα λινᾶ ἐνδύματα ποδῆρη, ὅπισθεν δ' αὐτῶν εἴποντο δοῦλοι φέροντες δίφρους ἐστρωμένους διὰ προσκεφαλαίων· ἀνέδουν δὲ τὴν κόμην περιτέχνως εἰς κρωδύλον διὰ χρυσῶν τεττίγων¹. Ἦσαν δὲ ταῦτα λείψανα ἐπεζητημένου παλαιοτρόπου καὶ τρυφηλῆς εὐμαρείας, ἥτις μόλις περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους ἀπηρχαιώθη καὶ ἐξέλιπε κατὰ μικρόν. Ἀντικατέστησε δὲ τὸν καλλωπισμὸν ἐκεῖνον ἐσθῆς ἐλαφροτέρα, βραχυτέρα, ἀπλουστέρα, μὴ παρέχουσ' ἀφορμὴν πολυτελείας, ὁ ἀχειρίδωτος χιτῶν, οἷον ἔφερον οἱ Δωριεῖς, ἐφ' ὃν ἐπερρίπτετο τὸ ἐκ τετραγώνου τεμαχίου ὑφάσματος συνιστάμενον ἱμάτιον. Ἡ δὲ τοιαύτη περιβολὴ ἀνταπεκρίνετο καλλίτερον πρὸς τὴν δημοκρατικὴν ἰσότητα καὶ ἦτο ἀσυγκρίτως ἐπιτηδειότερα πρὸς βίον ἐνεργόν.

Πολὺ δὲ ἀρχαιοτέρα τῆς ἐξωτερικῆς ἐκείνης διαφορᾶς μεταξὺ Ἰώνων καὶ Ἀθηναίων ἦτο ἡ ἀντίθεσις περὶ τὰ ἥθη καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου. Ἐν Ἰωνίᾳ εἶχον ἐπιζητήσῃ νάπομακρύνωσι πάντα τὰ κωλύοντα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀπολαύσεως τῶν τοῦ βίου, διὸ καὶ τοὺς αὐστηροτέρους τύπους τῆς κοινωνικῆς διαίτης περὶ τε τᾶλλα καὶ περὶ τάφορωντα εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν φύλων. Παρὰ δὲ τοῖς Ἀθηναίοις ὁ γάμος ἦτο οὐ μόνον πολιτι-

¹ *Θουκυδίδου* I, 6. Πρὸλ. K. O. Müller *Kleine Deutsche Schriften* Τόμ. B' σ. 534. Περὶ τοῦ κρωδύλου ἴδε Conze ἐν ταῖς *Nuove Memorie*. 1865. σ. 480 [κ. ἐ.]. Jahn *Griechische Bilderchroniken* σ. 46. *Abhandlungen der Berliner Akademie* 1873 σ. 159. [ἴδε καὶ Helbig *Das Homerische Epos aus den Denkmälern* ἐρῶν. Leipzig. 1884 σ. 30, 170. Birt ἐν τῷ *Rheinisches Museum* 1878 σ. 625. Th. Schreiber ἐν ταῖς *Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts* Τόμ. VIII, σ. 246. Blümmner ἐν *Abhandl. Haartracht* τῶν τοῦ Bau-meister *Denkmäler des klassischen Alterthums*. Τόμ. A' σ. 616].

κὸς θεσμὸς μεγίστην ἔχων σημασίαν, ἐπειδὴ ἡ ἔγκυρος τέλεις αὐτοῦ ἦτο ἡ βᾶσις πάντων τῶν εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν ἀναγομένων δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ τι ἱερὸν, διάταξις θεία συνεπιφέρουσα κατὰ τὴν ἐκάστοτ' ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐορτὴν ὀρησκευτικὴν συνδεομένην πρὸς τακτὰ νόμιμα μεγάλην ἔχοντα σημασίαν. Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἐκ τῆς ἱερᾶς πηγῆς λουτρὸν¹ καὶ ἡ ἐπίκλησις τῆς θείας εὐλογίας ἐν τῷ ναῷ τῆς πολιούχου. Ἡ δ' ἐν τῇ ἐστίᾳ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἀναπτομένη δᾶς τοῦ ὕμεναίου ἦτο τὸ σύμβολον αὐστηρᾶς παραδόσεως, ἣτις ἔπρεπε νὰ μεταβιβάζεται ἀπὸ οἴκου εἰς οἶκον καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ὡς δ' ἡ παρθένος εἶχε ζήσει μόνον διὰ τὸν πατρικὸν οἶκον, οὕτως ἔζη ἡ γυνὴ μόνον διὰ τὸν τοῦ συζύγου ἐν ἡρέμῳ ἀπομονώσει καὶ σεμνῇ πειθαρχίᾳ. Μόνον δ' ἐν ταῖς ἡμέραις ἐορτῶν ἐξήρχοντο αἱ γυναῖκες καθ' ὁδόν.

Ἐν δὲ τῇ Ἰωνίᾳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ γάμος ἐπεῖχε ταπεινοτέραν θέσιν, αἱ δὲ γυναῖκες δὲν μετεῖχον ἐν αὐτῷ τῆς τιμῆς καὶ ἀξιοπρεπείας Ἀθηναίας δεσποίνης. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ κατωτέρα θέσις παρῶρμα τὰς γυναῖκας νὰ ἐπιζητήσωσιν ἀξίωμα δι' ἄλλου τρόπου, νὰ σαγηνεύσωσι τοὺς ἄνδρας δι' ἐζητημένης θεραπείας πάντων αὐτῶν τῶν θελγήτρων καὶ χαρισμάτων, νὰ παλλαγῶσιν ἀπάντων τῶν εἰς τὸ γυναικεῖον φύλον ἐπιβαλλομένων φραγμῶν καὶ νὰ ἐκδιώσωσι τὴν πρόσδορον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμπόσια. Τὴν σοβαρὰν Δήμητρα, τὴν θεὰν τῆς σώφρονος συζυγίας, ἀντικατέστησεν ἡ Ἀφροδίτη. Ἄν δὲ ὑπολογίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν ἣν ἔσχον αἱ ἐξ Ἰωνίας ἐπαῖραι ἐπὶ τὸν ὅλον κοινωνικὸν βίον, τὴν δύναμιν ἣν εἶχον ἤδη ἐξασκήσει διὰ τῶν ἐπεράστων αὐτῶν χαρισμάτων, τῆς στωμυλίας καὶ ἀγχινοίας², τότε πράγματι οὐ μόνον αἱ Ἀτθίδες δέσποιναι εἶχον λόγον νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ξένων ἐκείνων ἐταιρίδων, αἵτινες ἐβλαπτον τὰ δικαιώματα αὐτῶν καὶ κατέστρεφον τὴν οἰκιακὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ πάντες οἱ συνετοὶ πο-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 555.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 363.

λῖται ἔπρεπε νάγωνίζωνται κατὰ δύναμιν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιθράσεων τῆς Ἰωνίας καὶ συγχρόνως νὰ φοβῶνται κρύφιον δηλητήριον καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐκεῖθεν ἐπιφερομένοις λαμπροῖς δώροις, ἄρα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἰωνικῇ παιδεύσει.

Ἡ δυσπιστία δ' ἐκείνη ηὔξησεν, ὅτ' ἐγνώσθη πληρέστερον ὁ χαρακτήρ τῆς νέας σοφίας. Καὶ δὴ αἱ ιερῶταται καὶ πολυτιμότηται τῶν πεποιοήσεων τῶν Ἑλλήνων ἐστηρίζοντο πράγματι εἰς τὴν σιωπηρὰν συναίνεσιν ἀπάντων τῶν ὁμοφύλων. "Ὅτε λοιπὸν ἦλθον πρὸς αὐτοὺς ἄνδρες μετὰ θάρρους ἀναιδοὺς βασανίζοντες, ἀνατέμνοντες καὶ ἀπαρνούμενοι τὴν ὅλην παράδοσιν τοῦ ἔθνους, ἡ τοιαύτη διαγωγὴ ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ φανῇ ἐπ' ἰσῆς ἀπόβλητος, ὡς ἂν ἰδιῶται ἤθελον ἀξιῶσαι νὰ ἐπιβάλωσι περὶ τῶν νόμων τῆς πολιτείας ἢ περὶ τῆς καθεστῶσης τάξεως τῆς λατρείας τῶν θεῶν τὴν διάφορον αὐτῶν γνώμην ἢ νὰ ταχθῶσιν ὑπεράνω τοῦ νόμου. Περὶ δὲ τῆς τεραστίας διαφορᾶς μεταξὺ ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἀναξαγόρας καὶ τῶν σοφιστῶν τὰ πλήθη οὐδεμίαν ἡδύναντο νὰ ἔχωσιν ἔννοιαν. Ἐκρίνοντο δ' ἐκ μεμονωμένων ἀξιωματῶν διὸ ἐθεωροῦντο πάντες ὁμοίως νεωτερίζοντες περὶ τὰ θεῖα, καὶ δὲν ἤθελον ἐξ ἀρχῆς νάκούσωσί τι περὶ διδασκαλίας ἀγούσης εἰς πορίσματα προκαλοῦντα δισταγμοὺς περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας λατρευομένων θεῶν καὶ περὶ τῆς σημασίας τῶν διοσημιῶν καὶ ἐπιφέροντα τὴν ἀντικατάστασιν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διὰ δυνάμεων ἀλόγων καὶ καταναγκάζοντα εἰς τὸ βλέπειν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀντὶ τοῦ παντεπόπτου Ἡλίου λάμπουσαν πυρίνην μᾶζαν λίθου. "Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ὠμολόγουν, ὡς εἰκὸς, τὰς γνώσεις καὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα τῶν νέων διδασκάλων τῆς σοφίας, τόσῳ μᾶλλον ἐφοβοῦντο, ὅτι κατὰ μικρὸν σοφιστευόμενοι διυλίζον καὶ διέλυον τὰ πάντα. Ἐβλεπον ἀπειλουμένην τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, κινδυνεύοντα τὰ ἥθη καὶ πράγματι, ἐκλειπόντων τῶν θεῶν, τῶν φυλάκων τοῦ ὅρκου, τῶν ἐκδικητῶν τῆς ἀδικίας, τί μέλλει νὰ συγκρατῇ πλέον τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων; Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐθνικὰ θεμέλια τοῦ δημοσίου βίου ἐφαίνοντο ἀπειλού-

μενα διὰ τῆς ἀμαυρώσεως τῆς διαφορᾶς μεταξύ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων καὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς διδασκαλίας, ὅτι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσιν ἴσα δικαιώματα ἐλευθερίας.

Πλὴν δὲ τούτου αὐτὸς ὁ βίος τῶν σοφιστῶν ἦτο σκανδαλώδης ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις. Ὁ ἀεικίνητος αὐτῶν χαρακτήρ καὶ αἱ ἄπαιστοι περιπλανήσεις ἐφαίνοντο πράγματ' ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν φύσιν κοσμίου πολίτου καὶ τὴν ἀποστολὴν διδασκάλου τῶν νέων. Ἦτο δ' ἐπαχθὴς καὶ ἡ ὑπερφία αὐτῶν, καὶ ἐφαίνετο ἀνελεύθερος ὁ τρόπος καθ' ὃν κατεβίβαζον τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν εἰς ἐπιτήδευμα· ὅτε δ' ἡ σοφιστικὴ κατὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Πρωταγόρου ἀπέβη ἐπάγγελμα ἀποφέρων κέρδη, ἠϋξήθη ἔτι μᾶλλον ἡ ἀπέχθεια. Ἐντεῦθεν φιλόσοφοί τε καὶ σοφισταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ποκρύπτωσιν ἐν Ἀθήναις τὸ ἴδιον ἔργον, καὶ ἐπειρῶντο νὰ περικαλύπτωσιν τὴν σοφίαν αὐτῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς μουσικῆς, τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς καὶ ἄλλων ἐκ τῶν συνήθων διδασμάτων. Δὲν ἦτο δὲ τὸ τοιοῦτο δυσχερὲς εἰς αὐτοὺς, ἐπειδὴ ἡ σοφιστικὴ δὲν ἀνεφέρετο εἰς ὠρισμένην διδασκαλίαν καὶ ἦτο κατ' οὐσίαν βάσις καὶ τύπος πρὸς ὃν ἠδύναντο νὰ προσαρμοσθῶσι πάντα τὰ μαθήματα.

Οὕτω μεσοῦντος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἴσταντο ἐν Ἀθήναις ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δύο διάφοροι τάσεις. Καὶ τινες μὲν τῶν πολιτῶν ἐνεκαλλωπίζοντο ἀρεσκευόμενοι πρὸς τὴν νέαν σοφίαν καὶ θεραπεύοντες αὐτὴν κομπαστικῶς· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἀπέκρουε πάσῃ δυνάμει τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς. Οἱ πάντων δ' ἐλάχιστοι ἦσαν οἱ δυνάμενοι μὲν νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σημασίαν τῆς πνευματικῆς κινήσεως καὶ ἰδιοποιηθῶσι τὰ γόνιμα σπέρματ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ τηρήσωσι τοῦ ἰδίου πνεύματος τὴν ἀνεξαρτησίαν. Διὰ τούτους ἡ φιλοσοφικὴ παιδείσις ἀπέβη δύναμις ἀνυψοῦσα ὑπὲρ τὸ σύνθημα μέτρον τοῦ πλήθους χωρὶς νὰ καθιστάνῃ αὐτοὺς ξένους τοῦ δήμου.

Ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ δραστηρίας πνευματικῆς κινήσεως ἠϋξήθη ὁ Περικλῆς. Ὁ πατήρ αὐτοῦ Ξάνθιππος, ὅστις εἶχε κατα-

γάγει παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰωνίας τὴν πρώτην δι' ἀττικῶν τριήρων νίκην, ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τοὺς Βουζύγας, ὧν ἔργον ἦτο ἡ φύλαξις τοῦ ἱεροῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Παλλαδίου, καὶ ἡ τέλεσις τῶν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γεωργίας ἀναφερομένων νομίμων¹. Ἦτο δ' ὁ Ξάνθιππος ἀνὴρ μεγάλην ἔχων παιδείαν καὶ φίλος τῶν τεχνῶν, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀνακρέοντα, ὅστις ἐξύμνει αὐτὸν ἐν τοῖς ᾠσμασιν αὐτοῦ. Διὸ κατόπιν ὁ ἀνδριάς τοῦ ποιητοῦ ἐστήθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγγὺς τοῦ τοῦ Ξανθίππου. Σύζυγος δὲ τοῦ Ξανθίππου ἦτο Ἀγαρίστη ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μεγακλέους, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἱπποκράτους, ἡ ἀνεψιὰ τοῦ μεγάλου Κλεισθέους. Ἐν ταύτῃ τῇ συζυγίᾳ συνεδέοντο κατὰ ταῦτα οἱ σεβάσμιοι εὐπατρίδαι τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν νεωτέραν ἀριστοκρατίαν καὶ ἰδίως πρὸς τὸ διὰ τοῦ πλούτου καὶ τῆς περικλοῦς εἰς τοὺς ὑπὲρ δημοκρατίας ἀγῶνας συμμετοχῆς διακεκριμένον γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Εἰς δὲ τοὺς θησαυροὺς τοῦ οἴκου ἀνῆκον καὶ ποιήματα τοῦ Πινδάρου, ἐν οἷς ὁ ὕμνωδὸς εἶχεν ἐγκωμιάσει τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ δὴ ὕμνος εἰς τὸν ἀδελφὸν τῆς Ἀγαρίστης καὶ θρῆνος εἰς τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτῆς². Οὕτως αὐτὴ ἡ γενετὴ εἶχε παράσχει εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου τὸν πλουσιώτατον κληρὸν, πατρίδα ἔνδοξον, μεστήν ζωῆς καὶ κινήσεως καὶ οἶκον πατρικὸν εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον διὰ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ καὶ τῶν σχέσεων ἱκανὸν νὰ ἐξεγείρῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς σκέψεις ὑψηλὰς καὶ ἐθίσῃ αὐτὸν εἰς τὸ θεωρεῖν τὴν εὐημερίαν τῆς πατρίδος ἔργον ἑαυτοῦ.

Ἀλλ' ἡ ἐστία αὐτοῦ δὲν ἦτο μόνον τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως κέντρον. Ὁ οἶκος τοῦ πατρὸς εἶχε φιλίαν καὶ ξενίαν καὶ μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, αἱ δὲ σχέσεις τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν ἐξ-

¹ Τὸ ὄνομα Βουζύγης (πρὸλ. Ἡσύχιον [ἐν λ.] καὶ Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' ἀρ. 491) ἀναφέρει ὁ Εὐπόλις παρὰ τῇ βήτορι Ἀριστείδῃ [Ἐπὲρ τῶν τεττάρων] σ. 175 ἐκδ. Dindorf κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστείδου Τόμ. Γ' σ. 473 ἐκδ. Dindorf

² Ὁ Πίνδαρος ἐποίησεν ὡδὴν εἰς τὸν Μεγακλέα (Πυθ. VII) καὶ θρῆνον εἰς τὸν Ἱπποκράτην κατὰ τὰ Σχόλια Πινδάρου VII, 77.

ετείνοντο καθ' ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Κατὰ ταῦτα δ' ἐν τῷ οἴκῳ ἐκείνῳ ἡδύνατο καλλίτερον ἢ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ νὰ προσλάβῃσι καθολικὴν εἰκόνα τῆς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἐπικοινωνίας, τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν ἐλληνίδων πόλεων καὶ πασῶν τῶν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ προόδων. Εἰς δὲ τὰς ποικίλας ταύτας παρορμήσεις προσεπήρχοντο τὰ ἔκτακτα συμβάντα τὰ πληρώσαντα τὴν νεότητά τοῦ Περικλέους. Παῖς ὢν εἶδε τὴν πυρπόλησιν τῶν Ἀθηναίων, τὴν ἤεταν τῶν βαρβάρων, τὴν ἀναγέννησιν τῆς πόλεως τῆς πατρίου· αὐξανομένου δὲ τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηναίων, συνηύξησεν εἰς νεανίαν, καὶ ἅμα τῇ πρώτῃ αὐτοῦ στρατείᾳ ἡδυνήθη νὰ συμμετάσχη τῶν λαμπροτάτων νικῶν. Εἶδε συγκροτουμένην ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων εὐρείαν ἀρχὴν πόλεων νησιωτικῶν καὶ παραλίων καὶ διέγνω τὴν ἀποστολὴν τῆς πατρίδος, εἰς ἣν ἐπεβάλλετο νὰ ἀναδειχθῇ ἀξία ὑπεροχῆς τοιαύτης. Θελήσας δὲ νὰ συμμετάσχη τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ τοιοῦτου σκοποῦ, προωρίζετο πρὸς τοῦτο οὐ μόνον ὑπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν δεξιωτάτων προσόντων. Καὶ δὴ ἦτο πλούσιος καὶ εἶχε χαρίσματα παντοῖα, ἐξωκειωμένος μὲν ἐξαιρέτως πρὸς τὸ καρτερικῶς ὑπομένειν πᾶσαν κόπωσιν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν, κεκτημένος δὲ ὀξύτητα φρενῶν καὶ ἔμφυτον δύναμιν λόγου καὶ ὢν γοργὸς περὶ τὸ δρᾶν καὶ ἐπινοητικώτατος ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' ἔχων ἐκ νεότητος φύσιν καθ' ὅλου πολλῶν εὐσταλεστέραν καὶ κοσμιωτέραν. Καὶ δὴ ὑπερεῖχεν ἀπάντων τῶν ἄλλων δι' ἀκαταπονήτου πόθου μαθήσεως· οὐδεὶς δὲ κατενόησε ζωηρότερον τοῦ νεαροῦ Περικλέους τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐν οἷς ἔζη, οὗς διακατεῖχε δίψα γνώσεων νέων. Διὰ ταῦτα οὐδαμῶς περικωρίσθη εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν ἐκπαίδευσιν, ἀλλ' ἐτράπη μετὰ ζήλου εἰς ἐπιδίωξιν τῶν νέων ἐρευνῶν· ἐν ᾧ δὲ ὁ λαὸς ἀφίστατο μετὰ δυσπιστίας ἀπὸ τῆς ἰωνικῆς παιδεύσεως, ἐκεῖνος ἐπεζήτησε χαίρων τὴν συμμετοχὴν εἰς πᾶσαν νέαν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης.

Ἐσπούδασε τὴν μουσικὴν παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ, Πυθαγορείῳ

ἐκ Κέω¹, ἔπειτα δὲ παρὰ τῷ αὐλητῇ Δάμωνι, ἀνδρὶ δεινοτάτῳ καὶ ἐπινοητικωτάτῳ, ὅστις πολὺ μᾶλλον καὶ τοῦ Πυθοκλείδου ἐπωφελεῖτο τὴν μουσικὴν διδασκαλίαν, ὅπως ἐκ τῶν μέτρων καὶ ῥυθμῶν ἀνάγεται εἰς τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν μεταχείρισιν αὐτῶν, εἰς τὴν περὶ ἡθῶν καὶ πολιτείας διδασκαλίαν. Ἦτο δὲ σοφιστὴς τῶν πρωτευόντων, ἀνὴρ ὅστις πάντως καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου φαίνεται συμμετασχών, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ἐξοστρακισμὸς αὐτοῦ². Οὕτω, καθ' ἣν ἡλικίαν οἱ λοιποὶ νέοι συνήθως ἐπεράτονον τὰς σπουδὰς, ὁ Περικλῆς κατήρξατο κυρίως αὐτῶν, ἐπιζητήσας μὲν προθύμως τὴν ἀναστροφὴν μετὰ τῶν δοκιμωτάτων καλλιτεχνῶν καὶ φιλοσόφων, γενόμενος δ' ἐπιμελέστατος ἀκροατὴς τοῦ Ζήνωνος καὶ Ἀναξαγόρου, ἐν δὲ πρεσβυτέρᾳ ἡλικίᾳ καὶ τοῦ Πρωταγόρου³. Ἀλλὰ δὲν ἐμάνθανε μόνον χάριν τῆς μαθήσεως· δὲν διανοεῖτο, καθ' ἃ ὁ Ἀναξαγόρας, νὰ λησμονήσῃ χάριν τῶν σπουδῶν τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οὐδὲ ἦτο πρόγραμμα τοῦ βίου αὐτοῦ ἢ ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ καθαροῦ λόγου ἐπίλυσις τῶν παρισταμένων ἀντιλογιῶν καὶ δισταγμῶν. Ὁ Περικλῆς εἶχε πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν πολιτείαν, ἐν δὲ τῇ δημοσίᾳ αὐτοῦ δράσει ἐπεζήτει τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν ἀντιθέσεων τῶν εἰς τὴν συνειδήσιν αὐτοῦ παρουσιαζομένων. Καὶ δὴ, ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος ἡσθάνετο ἑαυτὸν μετεωρισθέντα καὶ ἐπιρρωσθέντα ὑπὸ τῆς κτηθείσης παιδείας, οὕτω διεγίνωσκεν ἐν αὐτῇ δύναμιν, ἧς ἡδύνατο νὰ γείνῃ χρῆσις ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πολιτείας. Διὸ ἔμεινε καὶ ὡς φιλόσοφος πολιτευτὴς καὶ διέγνω ὡς ἐντολὴν τοῦ βίου τὸ νὰ δεσπόσῃ τῶν συμπολιτῶν διὰ τῶν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας παρεχομένων μέσων πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ διοικήσῃ τὴν πολιτείαν, ἔχων τὴν ὑψηλοτάτην ἔννοιαν περὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς.

¹ Ἀριστοτέλης παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους 4.

² Δάμων Δαμωνίδου Ὁ αὐτὸς κατὰ τὸν Στέφανον Βυζάντιον ἐν λ. "Ὁ αὐτὸς ἀρνούμενος τὴν μαρτυρίαν ἐκ τοῦ Κρατέρου κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Meinhof. Ὁ Oncken [Athen und Hellas] Τόμ. Β' σ. 17 θεωρεῖ τὸν Δαμωνίδην τὸν αὐτὸν καὶ τὸν μουσικὸν Δάμωνα. Πρβλ. Sauppe [Die Quellen Plutarchs] σ. 17 κ. ἔ.

³ Sintenis ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου Περικλέους τοῦ Πλουτάρχου σ. 72.

Αὐτὴ δὲ ἡ στάσις αὐτοῦ ἤρκει νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὁ Περικλῆς ἴστατο ἐπὶ ἐδάφους ἔλως διαφόρου ἢ ἡ παιδείσις τῶν συγχρόνων. Ἐκ τῶν χαρακτήρων τοῦ προσώπου αὐτοῦ καταφαίνεται, ὅτι συνήθως διέτριβε περὶ σκέψεις ὑψηλάς· οἱ πολλοὶ ἠσθάνοντο ἀκούσιόν τινα σεβασμὸν πρὸ τοῦ σεμνοῦ μεγαλείου τοῦ διακατέχοντος ὅλην αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν, πρὸ τοῦ ἀκλονήτου καὶ ἐδραίου καὶ παγίου τῆς φύσεως αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς φιλοσόφοις, πρὸς οὓς εἶχε φοιτήσῃ, εἶχε διδαχθῇ νὰ περιφρονῇ πλῆθος μικρῶν συμφερόντων ἐκ τῶν τὰ μάλιστα διαταρασσόντων τὸν καθ' ἡμέραν βίον, νὰ μένῃ ἀπηλλαγμένος πλείστων ὅσων προλήψεων, καὶ εἶχεν οὕτως ἀποκτήσῃ ἐλεύθερον μὲν φρόνημα καθ' ἑαυτὸν, δύναμιν δ' ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὅτε ποτὲ, συμβάσης ἐκλείψεως ἡλίου, κατεπλήγησαν τὰ πληρώματα τῶν νηῶν, ἀνέσχε πρὸ τῆς ὀφείας τοῦ κυβερνήτου χλαμύδα, καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν διὰ τί φοβεῖται περισσότερον, ὅταν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐπισκοτιῇται ὑπὸ ἀπωτέρου καὶ μεγαλειτέρου ὄγκου¹; Ἐν ᾧ δ' ἐνδομύχως ἦτο ὁ ζωηρότατος τῶν ἀνθρώπων, ἦτο ἐξωτερικῶς ἡρεμος, ψυχρὸς καὶ πάντοτε ὁ αὐτὸς, χωρὶς νὰ γίνηται ἐπαχθὴς διὰ τρόπων αὐστηρῶν καὶ τραχέων. Ἄλλ' ἡ μεγίστη αὐτοῦ ὑπεροχὴ ἐξεδηλοῦτο ἐν τῷ λέγειν. Καὶ δὴ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ζήνωνος εἶχεν ἐθισθῇ εἰς τὸ ἐξετάζειν τὰ πράγματα ἐκ παντοίων ἀπόψεων καὶ καταπλήσσειν τοὺς ἀντιπάλους δι' ἀντιρρήσεων ἀπροσδοκῆτων. Εἰς διαλεκτικὰς δ' ἀσκήσεις ἐχρεώσται τὸ ὑψηλόνουν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, εἰς ὃν οὐδεὶς ἠδύνατο νάντιτάξῃ ὅμοια ὅπλα. Ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ ἦτο ὁ καρπὸς φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ὡς διέγνω καὶ ὁ Πλάτων, ἦτο ἡ ἄμεσος ἐκφρασις πνεύματος ὑπερευδοκιμοῦντος τὰ πλήρη. Διὰ ταῦτα εἶχεν εἶπερ τις καὶ ἄλλος τὴν τέχνην τοῦ ἐμποιεῖν φόβον, τοῦ ἐνθαρρύνειν, τοῦ μεταπειθεῖν· ἐναργεῖς παρομοιώσεις, ὧν τὴν ἐπιβλητικὴν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ, ἐπήρχοντο εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ ἀδιάστως, καὶ ἡ ἡρε-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 35.

μος πεποιθήσις, μεθ' ἧς ἐλάλει, καθίστανε τέλος αὐτὸν ἀκατανίκητον.

Καὶ εἶχε μὲν οὕτως ὁ νεαρὸς Περικλῆς πολλὰ προσόντα συνιστῶντ' αὐτὸν εἰς τὸν δῆμον, τὴν αἴγλην τοῦ οἴκου, παρέχουσαν εἰς αὐτὸν ἀκόπως ἄξιον λόγου πλῆθος ὁπαδῶν, τὴν ἐπιβολὴν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξίας, τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ ἀφαρπάζουσαν χάριν τῆς φωνῆς· ἀλλ' οὐχ ἥττον ἄλλαι περιστάσεις παρενέβαλλον μεγάλα προσκόμματα εἰς τὴν δημοσίαν αὐτοῦ δράσιν. Ἐστερεῖτο τοῦ δώρου τῆς εὐκόλου καὶ ἀδιάστου μετὰ τῶν πολλῶν ἀναστροφῆς· ἐστερεῖτο τοῦ φιλοπροσηγόρου τρόπου, δι' οὗ κατῴρθονε νὰ σαγηνεύῃ ὁ Κίμων, ὅστις ἦτο δημοτικώτερος πρὸς τοὺς συμπολίτας, συμβιῶν μετ' αὐτῶν μετ' οἰκειότητος καὶ εὐθυμίας. Ὁ Περικλῆς ἦτο ὑπεράγαν διάφορος τοῦ πολλοῦ πλῆθους· ἡσθάνετο δὲ, ὅτι οἱ πολῖται δὲν ἠγάπων τοὺς ἰδιοτρόπους, καὶ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐπτέει αὐτόν. Ἄλλως δὲ ἡ ὅλη αὐτοῦ φύσις παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς παντοίαν δυσπιστίαν. Ἐξελάμβανον τὴν σοβαρότητ' αὐτοῦ ὡς ὑπεροψίαν, τὴν ἐπιφύλαξιν ὡς ὑπόκρισιν δοξομανίας· δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπολάβωσιν, ὅτι ὁ ἐκ γενετῆς ἀριστοκρατικὸς ἔτρεφεν ἔρωτα πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ δήμου, καὶ ἐγίνωσκον τὴν κλίσιν πρὸς τὴν τυραννίδα ὡς κληρονομικὴν εἰς τὸ πρὸς μητρὸς γένος αὐτοῦ. Διὸ πάντες οἱ συνδεόμενοι πρὸς τοὺς Ἀλκμαϊωνίδας προσεβλέποντο ὑπόπτως ὑπὸ τῶν πολιτῶν· ὅθεν ἔγεινε κατὰ τοῦ οἴκου τούτου συχνοτάτη χρῆσις τοῦ ὁστρακισμοῦ. Καὶ δὴ ὠστρακίσθη Μεγακλῆς ὁ υἱὸς τοῦ Κλεισθένους, λέγεται δὲ, ὅτι τοῦ αὐτοῦ κλήρου ἔτυχε καὶ Ἐάνθιππος ὁ πατήρ τοῦ Περικλέους¹.

¹ [Ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο ὁστρακα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἐάνθιππου· πλὴν δὲ τούτων ἓν, ἐφ' οὗ γέγραπται τὸ ὄνομα Μεγακλέους τοῦ Ἰπποκράτους, τοῦ θείου τοῦ Περικλέους, καὶ ἓν, τὸ τελευταῖον πάντων εὑρεθὲν τῷ 1897, ἐφ' οὗ τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἴδε Robert Zahn ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XXII (1897) σ. 345 κ. ἑ. καὶ Berliner Philologische Wochenschrift 1897 σ. 288 Περὶ δὲ τοῦ ὁστρακισμοῦ παρ' Ἀθηναίοις καθ' ὅλου ἴδε Valetton De ostracismo ἐν τῇ Mnemosyne Τόμ. XV (1887) σ. 129 κ. ἑ. 357 κ. ἑ. Τόμ. XVI (1888) σ. 1 κ. ἑ. 126 κ. ἑ.].

Προσεπῆλθε δὲ καὶ ἡ ἰδιόζουσα σύμπτωσης, ὅτι ἐν τῇ ὄψει τοῦ Περικλέους ὡς καὶ ἐν τῇ φωνῇ αὐτοῦ καὶ τῷ τρόπῳ τοῦ λέγειν ἐφαίνετο ἔχων ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πεισίστρατον· τοῦτο δ' οἱ ἀντίπαλοι καὶ οἱ φθονεροὶ ἐπωφελοῦντο δεξιῶς, ἵνα ἐλκύωσι κατ' αὐτοῦ τὴν προσοχὴν τῶν συμπολιτῶν¹.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Περικλῆς ἠσθάνετο, ὅτι ἀντεστρατεύοντο πρὸς αὐτὸν δυσπιστία καὶ προλήψεις, ἐχαλιναγώγησε τὴν φιλοδοξίαν διὰ τῆς μεγίστης συνέσεως, ἀφίστατο ἐπὶ μακρὸν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ ἐξήτει νὰ διακριθῇ ἐν λειτουργίαις ἀπεχρούσαις τῆς πολιτικῆς δράσεως. Ἐν τινι χορηγικῇ ἐπιγραφῇ ἀναγράφεται ὡς ὁ χορηγὸς ἐν δραματικῷ ἀγῶνι καθ' ὃν τῆς νίκης ἠξιώθησαν οἱ ποιηταὶ Αἰσχύλος καὶ Μάγνης. Ἀν δὲ ὁ δραματικὸς οὗτος ἀγὼν εἶνε ὁ τοῦ ἔτους 467 π. Χ., ὅτε ὁ Αἰσχύλος ἐδίδαξε τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι αὕτη εἶνε τῶν ἐπιγραφῶν ἐν αἷς ἐδόθη τὸ πρῶτον ἀφορμὴ νὰ ἀναγραφῇ τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους καὶ ὅτι ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου στηρίζεται ἡ παράδοσις, καθ' ἣν τεσσαράκοντα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου μετέσχε τὸ πρῶτον τῶν δημοσίων πραγμάτων².

Ἀλλ' ὁ Περικλῆς δὲν ἤθελε νὰ ξιωθῇ εὐδοκίμησεως ὡς γνώστης καὶ προστάτης τῶν καλῶν τεχνῶν· ἀπ' ἐναντίας δὲ μεγίστης προσοχῆς ἠξίωσε τὸ νὰ ἐπιδειχθῇ ἐν πάσῃ λειτουργίᾳ, πρὸ πάντων δ' ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ ὡς πολίτης πρόθυμος νὰ συμμετάσχη παντὸς κινδύνου καὶ μόχθου μετὰ τοῦ ἐλαχίστου τῶν συμπολιτῶν. Ταῦτα δὲ πράττων ἀπηλλάγη τῆς ἐπιτηδεύ-

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 7.

² Ἰδε τὴν χορηγικὴν ἐπιγραφὴν περὶ Περικλέους, Αἰσχύλου καὶ Μάγνης, ἐκδοθεμένην ὑπὸ Köhler ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. III σ. 107 [Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Β' ἀρ. 971 α. Dittenberger Sylloge Inscriptionum Graecarum σ. 597 ἀρ. 405]. Ἐκ ταύτης τῆς στήλης θεωρεῖ ὁ Köhler προσελθοῦσαν ἐκ παρανοήσεως τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων περὶ τεσσαράκοντα τοῦ ἐν Ἀθήναις πολιτικῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους [περὶ ἧς ποιεῖται λόγος ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 16]. Πρὸβλ. Leo ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXIII σ. 143. Sintenis ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου τοῦ Περικλέους ὑπὸ Πλουτάρχου σ. 152. Ἰδε καὶ κατωτέρω σ. 630. σημ. 2.

σεως ἐκείνης καὶ μονομερείας ἣν ἐνεποίει παίδευσις ἐξαιρέτως θεωρητικῇ, καὶ προσέλαβε τὰς ιδιότητας ἐκείνας δι' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπερεῖχον ἀπάντων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, ἀγχίνουσαν καὶ εὐτολμίαν περὶ τὸ δρᾶν. Ἐν τούτῳ δ' ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κίμωνος, οὗ ἐθαύμαζε τὸ μεγαλεῖον ὡς στρατηγοῦ· ἀλλὰ διέγνω καὶ τὰ ἐπισηφαλῆ ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ, ἥτις ἐδέσμευε τὰς Ἀθήνας καὶ ἀντεμάχετο ὑπὸ ζήλου φατριαστικῆς μικροπραγίας εἰς τὴν τελείωσιν τῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' αὕτη εἶχεν ἀναπτυχθῆ περαιτέρω μετὰ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σολωνείων νόμων οὐ μόνον διὰ πολιτικῶν μεταρρυθμίσεων, αἵτινες ἐν μέρει εἶχον προέλθει ἐξ αὐτῆς τῆς συντηρητικῆς φατρίας¹, ἀλλὰ καὶ διὰ τοιούτων διατάξεων δι' ὧν οὐδαμῶς ἐπεδιώκετο πολιτικὴ μεταβολή. Οὕτως ὁ περὶ μετὰλλων νόμος εἶχε ψηφισθῆ χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν ἀκτῶν τῆς χώρας. Ἀλλὰ πράγματι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ νόμος ἐπέφερε κρίσιμον μεταβολὴν ἐν τῇ περαιτέρω ἀναπτύξει τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ ἀπέβη ὁ στόλος ἡ ἰσχὺς τῆς πολιτείας καὶ παρεσχέθη εἰς τὴν κατωτάτην τοῦ δήμου τάξιν ἐξαιρέτος ἀξία².

Καὶ συνήθως μὲν οἱ φιλοσοφικῶς πεπαιδευμένοι δὲν ἦσαν εὐμενεῖς πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ὅπερ διάκειται δυσμενῶς πρὸς πᾶσαν ὑπεροχὴν· οὐδεὶς δ' ἔψεξε τὰς κακίας αὐτοῦ δριμύτερον τοῦ Ἡρακλείτου. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Περικλῆς εἶχε φύσιν πάντῃ ἀριστοκρατικὴν καὶ διεπνέετο ὅλος ὑπὸ τῆς ιδέας τῶν υπερτέρων δικαιοματίων μορφώσεως ὑψηλοτέρας. Ἀλλ' ὅμως ἥκιστα πάντων περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν θεωρίαν καὶ τὴν σκέψιν· δὲν ἤθελε, καθ' ἃ ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, νάποσχη πάσης εἰς τὰ τῆς πολιτείας συμμετοχῆς, οὐδ' ἐσκέπτετο, ὡς ὁ Ἡράκλειτος καὶ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 447.

² Περὶ τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς [τῆς ἐπελθούσης διὰ τοῦ περὶ στόλου νόμου τοῦ Θεμιστοκλέους] λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν Πολιτ. 1274 α, ἐκδ. Bekker σ. 56,24)· φαίνεται δ' οὐ κατὰ τὴν Σόλωνος γενέσθαι τοῦτο προαίρεσιν, ἀλλ' ἂ μᾶλλον ἀπὸ συμπτώματος. Diels [Über die Berliner] Fragmente der Ἀθηναίων πολιτεία des Aristoteles σ. 34.

ὁ Ἑρμόδωρος, νὰ βελτιώσῃ τὸ καθεστῶς πολίτευμα, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐλαττόνων τῶν πολιτῶν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἀπεδέχετο τὴν δημοκρατίαν παρὰ πάντ' αὐτῆς τὰ κακὰ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν νόμιμον πολίτευμα, ὡς τὸ μόνον ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μονιμότητα ἐν Ἀθήναις. Ἦτο τὸ πολίτευμα τὸ μετ' αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως συναναπτυχθὲν, τὸ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀττικῆς κοινωνίας, τὸ δοκιμασθὲν ἐν εὐτυχίαις καὶ συμφοραῖς, τὸ ἀναγκαῖον πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων.

Ἄλλ' ἡ δημοκρατία ἦτο καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ αὕτη ἔνεκα τοῦ σμικροῦ τῆς πολιτείας καὶ τῶν δυσχερῶν ἐντολῶν ἃς εἶχεν αὕτη νὰ ἐπιτελέσῃ ἐνέκειτο εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ αὐτουργὸν συμμετοχὴν ἀπάντων εἰς τὰ τοῦ δήμου, ὅστις δύναται νὰ προσδοκᾷ τὴν ἐθελουσίαν ἀπάντων, ἅτε προφαίνων εἰς ἅπαντας ὁμοίας τιμὰς καὶ δύναμιν ὁμοίαν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἠθικὴ τοῦ δήμου ἐστηρίζετο εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἐπειδὴ αὕτη ἠῦρυνε τὴν συνειδήσιν ἐκάστου πολίτου πέρα τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων, ἠνάγκαζε δ' ἕκαστον πολίτην νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ὑπὲρ τοῦ ὅλου καὶ ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν ὡς καθῆκον πεποιθήσιν ἐδραΐαν. Ἄλλως δ' ἡ δημοκρατία ἀπῆτει κοινὸν βίον συνετὸν, ἐν ᾧ τὰ πράγματα διαρρυθμίζονται κατὰ νόμους προκειμένους δημοσίᾳ, ἡ δὲ συμμετοχὴ ἀπάντων εἰς τὴν διοίκησιν τῶν τῆς πολιτείας παρεῖχεν ἐγγύησιν, ὅτι εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας δὲν ὑπέκειντο ἐλατήρια ταπεινοῦ καὶ μικροπρεποῦς ἐγωισμοῦ, οἷα, ὡς εἰκὸς, τὰ ἐπιφέροντα τὴν ροπήν ἐν κύκλοις ὀλιγαρχικοῖς. Διὸ πολιτικὴ ὑπουλότης, ἐπιζητούσα, ὡς ἡ τῶν Σπαρτιατῶν, τὴν ἰσχύν αὐτῆς ἐν κρυψινόᾳ ἀτόπῳ καὶ φοφοδεῖ καὶ στηρίζουσα τὰς ἐπιτυχίας αὐτῆς ἐπὶ δόλου, ἦτο ἀδύνατος ἐν Ἀθήναις.

Καὶ ἀπεδέχετο μὲν κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ Περικλῆς τὴν δημοκρατίαν ὡς τὸ νομίμως ὑφιστάμενον καὶ καταλληλότατον πολίτευμα, ἀλλὰ τὸ ὄνομα καὶ οἱ τύποι τοῦ πολιτεύματος οὐδὲν προεδίκαζον περὶ διοικήσεως τῶν τῆς πολιτείας. Ὁ δῆμος εἶνε κύριος. Ἄλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εἶνε πεπεισμένος πλειότερον τοῦ Περι-

κλέους περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ ὄχλου περὶ τὸ διοικεῖν ἑαυτόν. Πᾶν πλῆθος πρέπει νὰ κυβερνᾶται· πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ὁ ποδηγετῶν αὐτὸ, ὁ καταδηλῶν εἰς αὐτὸ σαφῶς τὰ ἴδια συμφέροντα, ἂν μὴ μέλλῃ ἡ εὐδαιμονία τῆς πολιτείας νὰ ἐκτίθῃται εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν ἀλογίαν.

Ἡ δὲ διεύθυνσις αὕτη ἦτο ἀδύνατον νὰ ποδοθῇ εἰς ὀλίγα γένη θέλοντα νὰ ἐπιβάλῃσι τὸ ἀξίωμα κληρονομικῶν προνομίων δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς. Οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι εἶχον παρέλθει. Ἡ δύναμις τῶν εὐπατριδῶν εἶχεν ἀπὸ μακροῦ ἤδη καταλυθῇ ἕνεκεν ἐρίδων ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ τάξει· ἀφ' οὗ δὲ χρόνου οἱ ἀγρόται ἦσαν ἐλεύθεροι γαιοκτήμονες καὶ ἤκμαζον τὰ ἐπιτηδεύματα παρὰ τοῖς ἀστοῖς, οἱ ἀρχαῖοι οἴκοι οὔτε περὶ τὴν κτῆσιν, οὔτε περὶ τὴν ἐκ τῶν ὅπλων δόξαν, οὔτε περὶ τὰ τῆς πολιτείας ὑπερεῖχον τῶν λοιπῶν. Καὶ εἶχον μὲν ὀλίγοι τινὲς οἴκοι διατηρήσει ἀκόμῃ τὴν ἀρχαίαν αἰγλήν, ἀλλὰ τάξις εὐπατριδῶν ἀποτελοῦσα ἰδίαν ἐταιρίαν δὲν ὑφίστατο· αἱ μάχαι τῆς Τανάγρας καὶ τῆς Κορωνείας εἶχον ἀραιώσει τελείως τὰς τάξεις αὐτῶν. Ἐπρεπε λοιπὸν πρὸς διεύθυνσιν τοῦ δήμου νὰ ὑπάρχῃ ἄλλη ἀριστοκρατία, ἀριστοκρατία εἰς ἣν ἠδύναντο νάνεθωσι μόνον διὰ δυνάμεως ἰδίας. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ τῶν ἀληθῶς ἀρίστων, ἥτοι ὑπ' ἀνδρῶν ἀντιπροσωπευόντων τὴν εὐγενεστέραν συνείδησιν τοῦ πλήθους, ἀνυψωσάντων ἑαυτοὺς διὰ τῆς φιλοσοφίας ἄνω ταπεινῶν ὑπολογισμῶν καὶ προλήψεων, διὰ δὲ νοῦ προορατικοῦ καὶ δυνάμεως τοῦ λόγου δυναμένων νὰ ἐπιβάλῃσι τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ ποβῶσιν οἱ ἄνδρες εἰς οὓς νὰ τρέφῃ πίστιν ὁ δῆμος. Τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ ἡγέτης τοῦ δήμου ἢ δημαγωγός, τοῦ δήμου τοῦ ἔχοντος ἐν τῷ συνόλῳ ὀλιγωτέραν ἢ ὁ εἷς ἐκεῖνος ἐνάργειαν, ὀλιγωτέραν σύνεσιν, ὀλιγωτέραν εὐσυνειδησίαν καὶ φιλοτιμίαν καὶ βλέποντας ἐκφραζομένους ἐν αὐτῷ τὰς ἀρίστας αὐτοῦ ἰδέας, κλίσεις καὶ διαθέσεις. Οὕτω συνδέεται ἡ ἰσότης τῶν πολιτῶν ἢ ἀνταποκρινομένη εἰς τοὺς νόμους πρὸς τὴν παρ' ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρὸς διεύθυνσιν, ἣν ἀπαι-

τεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος. Οὕτω συνδέονται τὰ δικαιώματα τῆς δημοκρατικῆς ἰσοπολιτείας πρὸς τὰπαράγραφτα δικαιώματα τῶν ὑπερεχόντων πνευμάτων.

Ἡ δὲ ἀντίληψις τοιαύτης συνενώσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου καὶ τῆς ἀρχῆς ἐνὸς ἀνδρός, οἷα ἐκυμαίνετο πρὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Περικλέους, ἦτο φυσικὸν γέννημα τῶν χρόνων καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Τότε ἡ θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ παιδεία, οἷαν παρεῖχον ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ σοφιστικὴ, ἦτο πράγματι δύναμις, καὶ δὴ τοιαύτη, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβιβασθῇ ἀπὸ ἐνὸς ἀνδρός εἰς τοὺς πολλοὺς. Ἐπειτα δ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἐν ταῖς συνήθεσιν ἐκκλησίαις ἀνῆρχετο πιθανῶς εἰς πεντακισχιλίους ἀνδρας, ἦτο μὲν ὡς πᾶν ἄλλο πλῆθος ἀνίκανος νὰ ἐνεργήσῃ σωφρόνως καὶ τελεσφόρως ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ὑπερεῖχεν ἀντιρρήτως παντὸς ἄλλου δήμου, ὅτι ἔνεκεν ἐξαιρέτου εὐφυίας εἶχεν ἀσφάλειαν καὶ δεξιότητα καὶ ὀρθὴν κρίσιν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἰδίων ἡγετῶν, καὶ ἠπίστατο νὰ πείθεται εἰς τοὺς ἐκλελεγμένους ἡγέτας, ὅταν κατεδείκνουν εἰς αὐτὸν ἀπὸ πεφωτισμένης διανοίας τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ συμφέρον. Τοιοῦτοι ἀπεδείχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀναμφισβητήτως ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμων, περιβαλόντες τοὺς προσήκοντας ἀνδρας ἐν τῷ προσήκοντι χρόνῳ διὰ τῆς πλήρους αὐτῶν ἐμπιστοσύνης. Ἡ δὲ μεστὴ ἀφοσιώσεως ἐμπιστοσύνη αὕτη ἦτο τὸ ἐχέγγυον τῆς εὐημερίας τῆς πολιτείας, ἐξαίρουσα μὲν τὰ πλήθη, καθαίρουσα δὲ αὐτὰ καὶ συνενοῦσα, παρέχουσα δὲ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἐν Ἀθῆναις καὶ αὐτοὶ οἱ χυδῆν ἀνδρες δὲν ἦσαν ὄχλος. Καὶ διηυκόλυνε μὲν ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Περικλέους, ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη νὰπαλλαγῇ ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐπιδράσεως καὶ πάσης κηδεμονίας, ὅπως δυνηθῇ νὰ παραδοθῇ ἀνευ ὄρων εἰς τὸν ῥήτορα τὸν κεκτημένον τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ· ἔπρεπε νὰ καταστῇ δυνατὸν εἰς αὐτὸν νὰ συμμετέχῃ πάσης δημοσίας πράξεως ἐν πλήρει ἀριθμῷ καὶ ἀκωλύτως.

Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου τοῦ σκοποῦ ὁ Περικλῆς ἔγεινε στασίαρχος¹, ἀπαρνηθεὶς, ὥς ποτε ὁ Κλεισθένης, πᾶσαν ἑαυτῷ ἔμφυτον ἀριστοκρατικὴν ιδιότητα, καὶ συνεδέθη πρὸς τὸν Ἐφιάλτην καὶ τοὺς λοιποὺς δημοτικούς ἄνδρας. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ κοινοὶ δημαγωγοὶ εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον ἄμεσόν τινα σκοπὸν καὶ ἐσκέπτοντο μόνον περὶ καταλύσεως παντὸς τοῦ ἐπιπροσθοῦντος, ὁ Περικλῆς εἶχε διαγράψει τὸ πρόγραμμα τῆς νέας ἀρχῆς ἣτις ἔμελλεν ἀ συνενώσῃ τάγαθὰ ἀκραιφνοῦς ἀριστοκρατίας πρὸς τὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου. Προέβη δὲ ὁ Περικλῆς ὡς ἐταῖρος τῆς φατρίας ἐκείνης μετ' ἄκρας ἐπιφυλάξεως καὶ προσοχῆς· ἀπέκρυπτε δὲ τὴν δύναμιν ἣν ἐκέκτητο, φοβούμενος τὸν ὁστρακισμὸν, ἐπειδὴ πολυετὴς ἀπομάκρυνσις ἐξ Ἀθηνῶν ἤθελε ματαιώσῃ τὸ ὄλον πρόγραμμα τοῦ βίου αὐτοῦ. Διὸ παρεβάλλετο πρὸς τὴν ἐπίσημον τῶν Ἀθηναίων τριήρη, τὴν Σαλαμινίαν, ἣτις συνήθως ἐπεδεικνύετο μόνον κατ' ἰδιαζούσας ὅλως περιστάσεις².

Διὰ τοῦτο δ' εἶνε δυσχερεστάτη ἡ ἐπὶ κρισις τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν μεταρρυθμιστικὴν φατρίαν. Δὲν εἶνε εὐκόλον νάποδειχθῇ πόσας τῶν διατάξεων αὐτῆς ὑπεκίνησε καὶ προήγαγεν αὐτὸς καὶ τί ἡναγκάσθη νάνεχθῇ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀνδρῶν ἀποβάλλει τι τοῦ αὐτεξουσίου προσχωρῶν εἰς τινα φατρίαν, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶνε ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῶν μέτρων τῶν ἀγόντων εἰς τὸν κοινὸν σκοπὸν οὕτως ἀκριβολόγος καὶ ἐπιφυλακτικὸς, ὅσον θὰ ᾔτο ἂν ἐνήργει μόνος. Ὅλως δ' ἰδιάζοντας πειρασμοὺς παρέχει, ὡς εἰκὸς, τὸ πολίτευμα τοιούτων πολιτειῶν, ἐν αἷς αἱ διάφοροι φατρίαι εἶνε ἡναγκασμέναι νάνταγωνίζωνται πρὸς ἀλλήλας ἀμιλλώμεναι περὶ τῆς εὐνοίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ὁ δὲ ἐν τοιαύταις πολιτείαις πρὸς ἐπίτευξιν

¹ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 7· [οὕτω δὲ φέρονται ὁ Περικλῆς τῷ δήμῳ προσένειμεν ἑαυτὸν ἀντὶ τῶν πλουσίων καὶ δόλγων τὰ τῶν πολλῶν καὶ πενήτων ἐλόμενος] παρὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἥκιστα δημοτικὴν οὖσαν.

² *Κριτόλαος* παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Περικλέους 7· [καὶ ἐν Πολιτικοῖς παραγγέλμασι XV, 6]. Ἡθικῶν σ. 811 c. Πρβλ. [*Κριτολάου* ἀπόσπ. 3 παρὰ τῷ Müller] *Fragmenta historicorum Graecorum* Τόμ. Γ' σ. 373.

εἴτε προτάσεων ἐκάστων εἴτε ὅλου πολιτικοῦ προγράμματος φαι-
νίας τινὸς δὲν γίνεται χρήσις μόνον τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑγιῶν ιδιο-
τήτων τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδυναμιῶν αὐτοῦ· ἐπιζητεῖται δὲ
καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ταπεινοτέρων ὁρμῶν, ἰδίως δὲ τῆς ἐφέσεως
τοῦ χρήματος καὶ τῆς ἡδυπαθείας χάριν ἐπιτεύξεως τῆς ποθυ-
μένης δυνάμεως, καὶ ἐφαρμόζονται μέτρα, ὧν αὕτη ἡ χρήσις δει-
κνύει, ὅτι καταφρονοῦνται ἐκεῖνοι ὧν χάριν ἐφαρμόζονται.

Διατάξεις δὲ τοιαῦται εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλαι συντελέσασαι
εἰς δυσφημίαν τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, σὺν αὐτῇ δὲ καὶ τοῦ
ὀνόματος τοῦ Περικλέους προεκλήθησαν ὑπὸ ἐλατηρίων λίαν δια-
φόρων.

Ἡ κυριωτάτη δὲ τῶν ἀφορμῶν τούτων ἐνέκειτο εἰς τὴν δύ-
ναμιν τοῦ πλούτου, ἣτις ἔπρεπε νὰ θραυσθῇ, ἵνα καταστῇ δυνατὴ
ἡ ἐλευθέρα τοῦ πολιτεύματος ἀνάπτυξις. Καὶ δὴ ἡ ἐλευθεριότης
ἦν ἐξήσκουν πλούσιοι πολῖται ὑπέτασσε τοὺς ἀπόρους εἰς ἐξάρ-
τησιν ἀπ' αὐτῶν, ἐχρησίμευεν ὡς στήριγμα ἀριστοκρατικῶν φα-
τριστικῶν σκευωριῶν καὶ συνέχεε τὴν πολιτικὴν ἀντίληψιν. Χά-
ριν δ' ἀπαλλαγῆς τοῦ δήμου ἀπὸ τοιούτων ἐπιδράσεων ἔγεινε
χρήσις τῶν δημοσίων χρημάτων, ὅπως οἱ ἄποροι δύνανται νὰ
μετέχωσι τῶν ἀπολαύσεων τοῦ βίου χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ αἰσθάνων-
ται ἑαυτοὺς ὀφείλοντας χάριτας εἰς τινὰς τῶν συμπολιτῶν¹.

Ἐν ὅλῳ δὲ ἡ διανομὴ αὕτη τοῦ δημοσίου χρήματος ἦτο αὐ-
στηρῶς συναφὴς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας. Πράγματι,
ὡς ἐν ἀπάσαις ταῖς πολιτείαις συνήθως ὁ κυρίαρχος περιβάλλεται
αἰγλήν τινὰ περὶ τὴν δίκαιαν ἀνταποκρινομένην μὲν πρὸς τὴν δύ-
ναμιν αὐτοῦ, φέρουσιν δὲ τιμὴν εἰς τὴν ὅλην πολιτείαν, οὕτως
εἶνε δίκαιον, ὅπως καὶ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ὁ δῆμος, ὅστις εἶνε ὁ
ἔχων τὸ κύρος, μετέχῃ τῆς αἰγλῆς ἐκείνης τῶν δικαιωμάτων τοῦ
κυριάρχου. Ὡς δ' ἐν ταῖς ὀλιγαρχίαις τὸ χρῆμα καὶ τὰ κτήματα
σωρεύονται εἰς τὰς χεῖρας ὀλίγων, οὕτω πολὺ μᾶλλον ἔργον τῆς
δημοκρατικῆς πολιτείας πρέπει νὰ εἶνε ἡ μέριμνα περὶ διαδόσεως

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 512 κ. ἑ.

τῆς εὐημερίας καὶ τῆς εὐεστοῦς ἐν τῷ δήμῳ, περὶ ἀπαλλαγῆς αὐτοῦ ἀπὸ πάσης στενοχωρίας καὶ περὶ ποιῶς τινος ἐξισώσεως τῆς περὶ τὴν περιουσίαν δυσαναλογίας.

Ἄλλως δὲ τῶν κυρίων χαρακτήρων τῆς δημοκρατίας εἶνε ἡ φιλάνθρωπία. Διὸ ἐν Ἀθήναις κατεδιώκετο καὶ ὁ κακῶσας δοῦλον¹. Πολλῷ μᾶλλον λοιπὸν ἐπεζήτουν, ὡς εἰκὸς, τὴν μεταξὺ αὐτῶν τῶν πολιτῶν διάλυσιν πάσης ἀποτόμου διαφορᾶς, ἥτις ἐν πάσῃ μὲν πολιτείᾳ εἶνέ τι κακὸν, ἀλλ' ἐν τῇ δημοκρατίᾳ, ἥτις στηρίζεται εἰς τὴν πρόθυμον συμμετοχὴν πάντων εἰς τὰ δημόσια, ἐμποιεῖ αἰσθησιν δεινοτάτην, ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτη διαφορὰ ἀπάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας. Ἐν τῇ δημοκρατικῇ πολιτείᾳ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τάξις ἀνθρώπων μειονεκτοῦσα τῶν ἄλλων, αἰσθανομένη ἐαυτὴν προσβαλλομένην ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς τῶν εὐπόρων· ἡ εἰρήνη τοῦ κοινοῦ βίου δὲν πρέπει νὰ πειλῇται ὑπὸ φόβου, ἀντιζηλίας καὶ δυσπιστίας μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἄλλως τὸ ἐγκώμιον τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κρατούσης ἰσονομίας ἤθελεν ἀπηχεῖ εἰς τὰ ὥτα τῶν ἐνδεῶν ὡς χλευασμὸς καὶ ἤθελε προκαλεῖ δίκαιον πικρασμὸν, ἂν αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις εὐρίσκοντο εἰς ἀπότομον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπαγγελίας.

Διὰ ταῦτα ἔπρεπε μία τῶν κυριωτάτων φροντίδων τῶν διοικούντων πολιτείας δημοκρατουμένας νὰ εἶνε ἡ κατὰ τὸ δυνατόν ἐξίσωσις πάσης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην ἐπικινδύνου διαφορᾶς· τοῦτο δὲ ἦτο πολὺ εὐκολώτερον νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν οἰαδῇποτε πολιτείᾳ τῶν νέων χρόνων. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀπόρων καὶ πλουσίων δὲν ἦτο καθ' ὅλου πολὺ μεγάλη καὶ ἀνυπέρβλητος. Ἡ δουλεία ἀπετέλει εὐρεῖαν καὶ εὐθετον βάσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἄνευ τῶν δούλων ἡ ἀττικὴ δημοκρατία θὰ ἦτό τι ἀδύνατον· δι' αὐτῶν δὲ καὶ μόνων καθίσταται δυνατὴ καὶ εἰς τοὺς ἀπόρους ἡ καθ' ἡμέραν συμμετοχὴ εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Πράγματι δ' ὀλίγοι μόνον ἦσαν οὕτως ἐνδεεῖς, ὥστε κατ' ἀνάγκην

¹ Meier καὶ Schömann Attischer Process σ. 322.

νά ἐξοικονομῶνται ἄνευ δούλων, ἐν ᾧ ἄφ' ἐτέρου μαρτυρεῖται, ὅτι ὑπῆρχον Ἀθηναῖκοι οἴκοι παραπονούμενοι περὶ στενογώρου καὶ μετρίας διαίτης, ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρῶσι πλείονας τῶν ἐπὶ τὰ δούλων¹.

Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν τὴν διὰ τῶν δούλων ἐπερχομένην εὐκολίαν τοῦ βίου, πρὸς δὲ τούτοις τὴν γλυκύτητα τοῦ κλίματος, ἐπικουφίζουσιν πάσας τὰς ἀνάγκας τῆς ὑπάρξεως, τέλος δὲ τὴν ἐγκράτειαν τῶν Ἀθηναίων ἐν ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῶν περὶ ὕλικῶν ἀπολαύσεων, κατανοοῦμεν, ὅτι ἡ πολιτεία μεριμνῶσα περὶ τῆς κοινῆς εὐεστοῦς, ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχῃ ἀναλόγως πολλὰ, διὰ μικρῶν παροχῶν νὰ παλλάξῃ τοὺς ἀπόρους πάσης δυσχερείας καὶ ἄρῃ τὰς τὴν εὐημερίαν τῆς πόλεως ἀπειλούσας ἀντιθέσεις ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ ταράττωσι τὴν ὁμόνοιαν τῶν πολιτῶν.

Ἡ δ' ἐνέργεια πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἦτο ποικίλη. Καὶ δὴ πρῶτον μὲν ἐπεδίωξαν καθ' ὅλου μετ' ἐπιμελείας τὴν προαγωγὴν πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων τῶν πλουτιζόντων τὸ πλῆθος, ἔπειτα δ' ἐμερίμνησαν περὶ εὐάνων τροφῶν, ἰδίως δ' εὐτελῶν τιμῶν σίτου. Ἡ πολιτεία ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νάντεπεξέλθῃ δι' αὐστηρῶν νόμων εἰς τὸ ἐπάγγελμα τῶν σιτοπωλῶν τῶν προαγοραζόντων τὸν σῖτον χάριν μεταπωλήσεως εἰς τιμὰς ἀνωτέρας. Συνετήρει δὲ αὕτῃ σιροὺς (σιτοβολῶνας), οἳ καὶ οἱ ἰδρυθέντες ἐν τῷ ἱερῷ τῆς ἐλευσινίας Δήμητρας· ἐν δὲ καιροῖς σιτοδεΐας ἐφρόντιζε περὶ τῆς πωλήσεως ἄρτου καὶ σίτου εἰς εὐτελεῖς τιμὰς². Δωρεὰν δὲ διανομαὶ ἐπιτηδείων ἔγειναν τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἐορτάς, ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς ἦτο μάλιστα ἐπίκαιρος ἡ ἐφαρμογὴ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς τῆς καθολικῆς ἰσότητος. Οἱ θεοὶ καταπέμπουσι τὴν εὐλογίαν αὐτῶν ἐπὶ τε ἀπόρους καὶ πλουσίους, καὶ εἶνε τῶν

¹ Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων ἐν Ἀθῆναις ἴδε *Αἰσχίνην* ἐν Ἐπιστολαῖς 32. [Πρόβ. Büchschenschütz Besitz und Erwerb im griechischen Alterthume. Halle. 1869 σ. 141 κ. ἔ. Beloch Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. Leipzig. 1886 σ. 84 κ. ἔ.].

² Böckh Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 110. Περὶ ἀποθηκῶν σίτου ἐν ναοῖς ἴδε Böckh ἐνθ' ἀν. Τόμ. Β' σ. 62* [σημ. 398].

θεῶν τιμὴ ἢ ὑπὸ πλείστων ὥς ἔνεστιν ἀπόλαυσις τῶν θεϊκῶν δώρων καὶ ἢ μετ' εὐγνωμοσύνης συμμετοχὴ εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἀθανάτων.

Διὸ ἐτελοῦντο δημοθoinίαι ἀνὰ τὰ ἱερὰ τεμένη, καὶ ὅτε ἡ πόλις ἔθυε κατ' ἐπισήμους ἑορτὰς ἐκατόμβας εἰς τοὺς θεοὺς, παρείχετο κατ' αὐτὰς εὐκαιρία εἰς τὰ πλήθη νὰ ἐνηδυπαθήσωσι γευόμενοι τῶν κρεάτων τῶν σφαγίων. Ἀλλ' αἱ ἑορταὶ ἀπέβησαν ὅσημέραι πολυπληθέστεραι, τὰ δὲ μετὰ τὰς θυσίας συμπόσια συχνότερα καὶ πλουσιώτερα. Ὁ λαὸς συνέιθισε νὰ καλῇται ἐπὶ τὸ δεῖπνον ὑπὸ τῆς πόλεως, νὰ συντηρῇται καὶ ξενίζηται ὑπ' αὐτῆς, καὶ ἡρέσκετο ὅσημέραι πλειότερον εἰς τὸ ἀπολαύειν ἐν ἀεργίᾳ καὶ ἀδαπάνῳ. Διανομαὶ ἀργυρίου ἐκ τῶν πλεονασμάτων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐτελοῦντο ἤδη πρὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· νέαν δὲ πρὸς τοιαύτας διανομὰς ἀφορμὴν ἔδωκεν ἡ κτίσις τοῦ θεάτρου¹, πρὸς αὐτὴν δὲ συνεδέθησαν ἔπειτα παντοῖαι ἐπαυξήσεις τοῦ διανεμομένου ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀργυρίου. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ φατρία εἶχεν εὖρει τοῦτο ὡς τὸ τελεσφορώτατον μέσον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εὐνοίας τοῦ δήμου καὶ ἐκμηδένισιν τῆς ἐπιδράσεως ἣν εἶχεν ἡ ἐλευθεριότης τῶν ἀντιπάλων. Εἰςῆγητῆς δὲ τοῦ μέτρου τῶν χρηματικῶν διανομῶν ἠθεωρεῖτο Δαμωνίδης ὁ ἐκ τοῦ δήμου Οἴας². Εἶνε δὲ οὗτος, καθ' ἃ δυνάμεθα νὰ ποδεχθῶμεν, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Δάμων ὁ διδάσκαλος τοῦ Περικλέους³, ὅστις διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀνεδείχθη στασίαρχος, ἕως ὑπέπεσεν εἰς τὸν ὁστρακισμόν. Ἐντεῦθεν δ' ἐξάγεται, ὅτι συνεκροτήθη δεινὸς ἀγὼν περὶ τούτου τοῦ

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 513.

² Περὶ Δαμωνίδου τοῦ Ὁσθεν (Οἴθεν) ὡς συμβούλου τοῦ Περικλέους ἴδε τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους 9. Πρὸλ. Böckh Staats-haushaltung der Athener ἐκδ γ' Τόμ. Α' σ. 274, 62* καὶ von Wilamowitz-Möllendorff ἐν τῷ Hermes Τόμ. XIV, σ. 320. Πρὸλ. ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 604 σημ. 2 [Ἴδε νῦν τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, οὗ ποιεῖται μνείαν ὁ Πλούταρχος ἐνθ' ἀν., ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ σ. 38, 20 ἐκδ. Blass 1892· συμβουλευσάντος αὐτῷ Δαμωνίδου τοῦ Οἴθεν, ὃς ἐδόκει τῶν πολλῶν εἰςῆγητῆς εἶναι τῷ Περικλεῖ]

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 604. [Τὸν Δάμωνα ταυτίζει πρὸς τὸν Δαμωνίδην καὶ ὁ von Wilamowitz-Möllendorff Aristoteles und Athen. Τόμ. σ. 134].

θεσμοῦ, καὶ πρέπει νὰ ἐπῆλθε χρόνος, καθ' ὃν ἡ προσδευτική φά-
τρια, γενομένης ὀστρακοφορίας, ἡττήθη εὐρεθεῖσα ὀλιγαριθμοτέρα.
Κατὰ μικρὸν δ' ἐπεξετάθησαν τὰ θεωρικά καὶ εἰς τοιαύτας ἑορτάς
καθ' ἃς δὲν ὑπῆρχον θεάματα, καὶ ἀπέβησαν καθημερινὴ μισθο-
φορά, δι' ἧς οἱ πολῖται ἐμερίμνων περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν σιτή-
σεως ἐν τοῖς δημοσίοις συμποσίοις· ἐν δ' ἑορταῖς διαρκούσαις πλείο-
νας τῆς μιᾶς ἡμέρας ἡ διανομὴ ἐδιπλασιάζετο καὶ ἐτριπλασιάζετο¹.

Ἦδη δ' ἐκεῖνο τὸ θεωρικὸν ἐκαλεῖτο ἐν Ἀθήναις μισθὸς ἐν
τῇ γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, καθ' ἣν ἐκαλεῖτο οὕτω πᾶσα
παροχὴ ἀργυρίου ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πρὸς τοιαύτας δὲ
παροχὰς ἐξευρέθησαν μετ' οὐ πολὺ καὶ ὅλως διάφοροι προφάσεις
καὶ σκοποὶ. Οὐ μόνον ἅπας ὁ δῆμος ἔμελλε νὰ μετᾴσῃ τῆς ἀπο-
λαύσεως τοῦ κοινοῦ πλούτου, ἐφ' οὗ εἶχε δικαίωμα, ἀτε ὧν κύριος
τῆς πολιτείας καὶ ἔχων καταλληλοτάτην πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπό-
λαυσιν εὐκαιρίαν ἐν ταῖς δημοσίαις ἑορταῖς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ
ὕπηρεσαι ἃς ἐπέβαλλεν ἡ πολιτεία εἰς τοὺς πολίτας ἐκάστους καὶ
αἵτινες ἦσαν συνδεδεμένοι πρὸς θυσίας τῶν ἰδιωτῶν ἔπρεπε νάντα-
μείβωνται διὰ δημοσίων χρημάτων. Ἦτο δ' ἡ μισθοφορὰ χάριν
τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ὅλως ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν πο-
λιτείαν τῶν Ἑλλήνων. Ὅτι ὁ πολίτης ἔπραττεν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ
ἐθεωρεῖτο πράττων ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ ἦτο καθῆκον αὐτοῦ ἅμα καὶ
τιμὴ. Καὶ μισθὸς δὲ στρατιωτικὸς ἦτο ἄγνωστος. Ἀλλ' ἄφ' οὗ
χρόνου αἱ περιστάσεις ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἔχωσι πάν-
τοτε στρατιὰν ἐτοιμοπόλεμον, δὲν ἡδύνατο νάπαιτηθῇ παρὰ τῶν
πολιτῶν τὸ ἀνταποκρίνεσθαι ἄνευ ἀνταποδόσεως εἰς τοιαύτας ἀξι-
ώσεις, ἐπειδὴ δὲν εἶχον ὡς οἱ Σπαρτιᾶται δούλους τοῦ κοινοῦ
γεωργοῦντας τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν ἐν καιρῷ πολέμου. Διὸ εἰσέχθη
κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους ὁ στρατιωτικὸς μισθός, συν-

¹ Τὰ θεωρικά ὠρίζον μὲν οἱ ἐπὶ τὸ θεωρικὸν, διένεμον δ' οἱ δῆμαρχοι ἐπὶ τῇ βάρ-
σει τῶν ληξιαρχικῶν γραμματέων. Ἰδε Fränkel eis Böckh Staatshaushaltung der
Athenen ἐκδ. γ'. Τόμ. [B'] σ. 64* [σημ. 410].

ιστάμενος εἰς τέσσαρας ὀβολοὺς¹ καθ' ἑκάστην ἀντὶ σιτηρεσίου καὶ ἀντιμισθίας.

Ἐν δὲ τῇ ἐν εἰρήνῃ ὑπηρεσίᾳ τῆς πολιτείας ἐχορηγήθησαν χρηματικαὶ ἀποζημιώσεις τὸ πρῶτον μόνον δι' ἐκτάκτους ὑπηρεσίας. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι οἱ πρεσβευταὶ ἐλάμβανον παρὰ τῆς πόλεως ἡμερήσιον μισθὸν δίκην ἐξόδων παραστάσεως καὶ ἐφόδια (ὁδοιπορικά)². Τῶν δὲ ἀρχῶν αἱ μὲν ἀνώτεραι, ὥς οἱ περιβεβλημένοι ἦσαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ δήμου, ἐθεωροῦντο πᾶσαι ἀρχαὶ τιμητικαί, οἱ δὲ ὑπῆρέται τῶν ἀρχόντων, οἵτινες εἶχον μόνον τοὺς μόχθους καὶ ἐξετέλουν μονίμως τὴν αὐτὴν ὑπηρεσίαν, οἷον οἱ ἱατροὶ, οἱ κήρυκες, οἱ γραμματεῖς, οἱ ὑπῆρέται τῆς βουλῆς καὶ οἱ τῶν ἀστυνόμων, ὑπῆρέτουσαν πάντες ἀντὶ μισθοῦ. Καὶ ἡ ἀρχὴ δὲ αὕτη ἐπολεμήθη ἐξ ἀπόψεως δημοκρατικῆς. Διὰ μὲν τὸν ἄπορον ὁ χρόνος ὃν ἀφιερώνει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δήμου εἶνε θυσία, διὰ δὲ τὸν πλούσιον οὐχί. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ ἄπορος ἀδικεῖται προφανῶς, δυσχεραينوμένης εἰς αὐτὸν τῆς ἐνασκήσεως τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας παρεχομένων αὐτῷ δικαιωμάτων.

Ἡ προοδευτικὴ φατρία ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ ὡς ἔργον τὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰς τὰ δημόσια πράγματα συμμετοχῆς ἀπάντων κατὰ τὸ δυνατόν. Καὶ ταῦτα διότι ἡ δύναμις αὐτῆς ἐνέκειτο εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀπορωτέρων πολιτῶν, οἱ δὲ ἀνήκοντες εἰς τὰς ὑποδεεστέρας τάξεις δὲν ἔπρεπε νὰ μένωσιν ἀμέτοχοι οὐτ' ἐκ δυσωπίας οὐτ' ἐξ ἐνδοείας. Ὅπως λοιπὸν ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου καθιερωθεῖσα ἰσότης δικαιωμάτων πασῶν τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν ἐφαρμοσθῇ κατ' ἀλήθειαν, ἔπρεπε νὰ εἰσυχθῶσιν ἀποζημιώσεις διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δήμου, ἥτοι μισθοὶ παρεχόμενοι εἰς τοὺς πολίτας συν-

¹ [Ἐκαστος ὀβολὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς περίπου 13 ἑκατοστὰ τοῦ γερμανικοῦ μάρκου ἢτοι δλίγον τι πλέον 16 ἑκατοστῶν τοῦ φράγκου. Ἀλλ' ὑπολογιστέον τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὀκταπλασίαν τῆς σημερινῆς περιπού ἕνεκα τῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις σχετικῆς ὑποτιμῆσεως τοῦ μετάλλου].

² [Ἀριστοφάνους Ἰλῶν. 66. Δημοσθένους Περὶ παραπρεσβείας σ. 390].

ερχομένους ἐπὶ τὸ αὐτὸ χάριν τῆς πολιτείας. Καὶ δὴ εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἔπρεπε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀναγκαίας πολιτικῆς μορφώσεως, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ μόνης τῆς ἐμπειρίας, ιδίως δὲ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰ ἐκκλησίας. Οὐδεὶς δὲ πολίτης πρέπει νὰ κωλύηται ὑπὸ τῶν ιδιωτικῶν αὐτοῦ περιστάσεων ἀπὸ τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων ἐξυπηρετήσεως τῆς πολιτείας· τούτου δὲ μὴ γενομένου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πάντας τοὺς δημοκρατικούς νόμους παιδείας, πείρα καὶ δύναμις μένουσι προνόμιον τῶν πλουσίων.

Τεθεῖσα δὲ ἤδη αὕτη ἡ ἀρχὴ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθῇ κατὰ μικρὸν εἰς πάντα, καὶ δὴ πρῶτον εἰς τὰ δικαστήρια.

Διὰ τοῦ Σόλωνος μετὰ τῆς ἀνωτάτης κυριαρχίας εἶχε μεταβιβασθῇ εἰς τὸν δῆμον καὶ ἡ ὑπερτάτη δικαιοδοσία. Ὁ δῆμος εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ ὑποβάλλῃ εἰς εὐθύνας τοὺς τῆς ἀρχῆς ἀποχωροῦντας, ὁ δὲ Ἀθηναῖος πολίτης εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς εἰς τὸν δῆμον ἐφέσεως ἐπὶ πάσῃ δικαστικῇ ἀποφάσει τοῦ ἄρχοντος. Τοῦτο ἦτο ἀπάντων τῶν δικαιωμάτων τοῦ δήμου τὸ ἀξιολογώτατον, ἀπασῶν τῶν παραχωρήσεων ἡ ἔχουσα τὰ πλεῖστα ἐπακόλουθα.

Ἐκτοτε ὁ δῆμος συνήρχετο ὑπὸ διπλοῦν τύπον ἢ ὡς ἐκκλησία, ὅπως ἐπιμελῆται τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων ἐν τῇ διοικήσει τῆς πολιτείας, ἥτοι ἐκλέγῃ τοὺς ἄρχοντας καὶ ψηφίζῃ τοὺς νόμους, ἢ ὡς ἡλιαία πρὸς ἐνάσκησιν τῆς ἀνωτάτης δικαιοδοσίας¹ πλὴν τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων, καθ' ἃς καθίστατο ὡς δικαστήριον αὕτη ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου.

Ἡλιαία εἶνε τὸ κατ' ἀρχὰς αὕτη ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου· πιθανῶς δὲ ὑπῆρξε χρόνος, καθ' ὃν ἅπας ὁ δῆμος συνήρχετο ὡς ἡλιαία, ἐφ' ὅσον σπανίως παρουσιάζετο ἡ εἰς ἀνώτατον δικαστήριον ἔφεσις. Ἀλλὰ τὸ ἀττικὸν δικαστήριον τοῦ δήμου γινώσκομεν μόνον ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀπετελεῖτο ὑπὸ μέρους μόνον τοῦ δήμου, ὑπὸ ἐπιτροπείας ἐκκλητῶν, κληρουμένων ἐκ τῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη γεγονότων πολιτῶν. Εἰς τοὺς κληρωτοὺς τούτους

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 500.

μετεβίβαζεν ὁ δῆμος τὴν ἀνωτάτην αὐτοῦ δικαστικὴν ἐξουσίαν, καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ δικαστήριον ἐκείνο ὑπεχρεοῦντο δι' ὅρκου, οὗ ὁ τύπος ἐλέγετο ἀνερχόμενος εἰς τοὺς σολωνεῖους χρόνους, νὰ εἶνε ἀδέκαστοι τηρηταί τῶν νόμων¹. Καὶ δὲν ἦσαν μὲν ἄρχοντες, ἀλλ' εἶχον ἐπίταγμα δημόσιον· ἐπεῖχον κατὰ ταῦτα μέσσην τινὰ θέσιν μεταξύ ιδιωτῶν καὶ ἀρχόντων.

Πρὸς δὲ τὴν τελείωσιν τῶν δικαστηρίων τοῦ δήμου συνεδέθη κυρίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημοκρατίας. Καὶ ταῦτα διότι μετὰ τὸν Σόλωνα κατὰ μικρὸν οἱ ἄρχοντες, οἵτινες ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις σὺν τῇ διοικητικῇ ἐξουσίᾳ ἐκέκτηντο καὶ τὸ δικαίωμα τῆς δικαιοδοσίας ἐν ἀπάσαις ταῖς δίκαις ταῖς ἀναφερομέναις εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, περιορίσθησαν εἰς τὴν τυπικὴν εἰσαγωγὴν τῆς δίκης, ἥτοι ἐδέχοντο πᾶσαν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὑπαγομένην καταγγελίαν, ἀνέκρινον τοὺς διαδίκους καὶ εἰσήγον τὴν δίκην, ὅτε ἡδύνατο νὰ ἐκδοθῇ ἡ ἀπόφασις, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ δικαστηρίου τοῦ δήμου.

Οἱ δὲ θεσμοὶ οὗτοι διευπλώθησαν πιθανώτατα μονίμως ὅτε ὁ Κλεισθένης ἐνίσχυσεν ἐκ νέου τὴν δημοκρατίαν καὶ ἐτελείωσεν αὐτήν. Καθ' ἕκαστον ἔτος οἱ ἄρχοντες ἐκλήρουν ἐκ πασῶν τῶν δέκα φυλῶν ὠρισμένον ἀριθμὸν ἡλιαστῶν, οἵτινες ὤμνουν ἐπὶ τοῦ Ἀρδῆττοῦ ἄνω τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου. Ἐπειτα δ' οἱ ἔνορκοι ἐκεῖνοι διηροῦντο εἰς δέκα μέρη², ὧν ἕκαστον, συγκροτούμενον ἐξ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς ἀπάσας τὰς φυλὰς, ἀπετέλει ἐν δικαστήριον. Ὁ δὲ κανονικὸς ἀριθμὸς ἐκάστου μέρους ἀνήρχετο εἰς πεντακοσίους, ἀλλ' οἱ αὐτοὶ πολῖται ἡδύναντο νάνήκωσιν εἰς διάφορα μέρη. Ἐκ δὲ τῆς σημασίας ἐκάστης δίκης ἐξηρτᾶτο ἡ συγκρότησις τοῦ δικαστηρίου ἐκ μερῶν ὅλων ἢ ἐκ τμημάτων μό-

¹ [Τὸν ἡλιαστικὸν ὅρκον ἴδε παρὰ *Δημοσθένει* Κατὰ Τιμοκράτους σ. 710. Πρὸς *Ἰουλίῳ Πολυδεύκους* VIII, 122. *Ἰσοκράτους* Περὶ ἀντιδόσεως 21. Πρὸς Καλλιμάχον 34].

² *Ἀριστοτέλους* Ἀθηναίων πολιτεία 63· νενέμηνται γὰρ κατὰ φυλὰς δέκα μέρη οἱ δικασταί.

νον μερῶν ἢ ἡ συνένωσις πολλῶν μερῶν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ δικαστήριον. Ὅσω δὲ πολυαριθμότερον ἦτο τὸ δικαστήριον, τόσῳ μικρότερος φόβος ὑπῆρχε περὶ δεκασμοῦ τῶν δικαστῶν. Καὶ ἡ δημοσία δὲ διεξαγωγή τῶν δικῶν ἦτο ἐχέγγυον κατὰ φατριαστικῶν ἀποφάσεων, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ θεσμὸς καθ' ὃν οἱ ἡλιασταί, ἀνήκοντες εἰς διαφόρους δήμους, διενέμοντο εἰς τὰ δικαστήρια κατὰ κληρὸν ἀμέσως πρὸ αὐτῆς τῆς δικαιοδοσίας¹.

Νέα δὲ μεταβολὴ ἐπῆλθε μετὰ τὸν περιορισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅτε πρὸς ἀναπλήρωσιν αὐτοῦ κατέστησαν οἱ νομοφύλακες². Ἀλλ' ὁ θεσμὸς οὗτος δὲν φαίνεται διατηρηθεῖς, ἐπελθούσης ἄλλης σκέψεως, καθ' ἣν πλείσται ὅσαι τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀνετέθησαν εἰς τὴν ἡλιαίαν, καὶ εἰς τὸν δημοκρατικὸν τοῦτον θεσμὸν ἐδόθη ποιά τις συντηρητικὴ σημασία. Οὐ μὴν ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπὸ ἀκραιφνοῦς πολιτικῆς συνέσεως τὴν σκέψιν τῆς μετὰ τὴν καθάρσεσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου κηδεμονίας τοῦ δήμου ἀναθέσεως εἰς αὐτὸν τοῦτον τῆς ἐξελέγξεως καὶ ἐπιτηρήσεως ἑαυτοῦ. Οὕτως ἡ ὁλομέλεια τοῦ δήμου ἐξηλέγχετο ὑπὸ τοῦ μέρους, ἡ ἐκκλησία ὑπὸ τῆς ἡλιαίας, ἐν ᾗ ὁ μικρότερος ἀριθμὸς, ἢ μὴ συμπερίληψις τῶν νεωτέρων πολιτῶν, ἢ διὰ τοῦ ὄρκου δέσμευσις καὶ ὁ τύπος τῆς διαδικασίας παρείχον ἐγγύησιν, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐξετασθῶσι δικαίως τὰ δημόσια πράγματα. Καὶ κατὰ πόσον μὲν ὁ Περικλῆς συμμετέσχεν αὐτὸς τῆς καθιερύσεως τούτου τοῦ θεσμοῦ δὲν εἶνε ἐφικτὸν νὰ κρίνωμεν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ὑποτυπώσωμεν συνάγοντες εἰς ἓν τὰς περιστάσεις καθ' ἃς ἡ ἀττική ἡλιαία εἶχε σημασίαν ἐξερχομένην τῆς σφαίρας τῆς δικαιοδοσίας καὶ κυρίως πολιτικῆν.

¹ Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς παρ' Ἀθηναίους δικαιοδοσίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς παρὰ τοῖς νεωτέροις ὑπὸ τοῦ Grote ὑποκινηθείσας συζητήσεις πρὸς. Schömann Die solonische Heliäa und der Staatsstreich des Ephialtes ἐν τοῖς Jahrbücher für klassische Philologie. 1866 σ. 585 κ. ἐ. [Πρὸς. νῦν ἰδίως τὸν M. Fränkel Die attischen Geschworenengerichte. Berlin. 1877.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 522.

Οὕτως οἱ ἡλιασταὶ ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ δήμου ἐπικυροῦσιν ἐνόρκως πρὸς τῇ βουλῇ τὴν μετὰ τῆς Χαλκίδος συνθήκην¹. Κατὰ ταῦτα ἡ ὀριστικὴ ἐπικύρωσις τοιούτων συνθηκῶν, ἧτις, ὡς εἰκὸς, ἐπῆρχετο μόνον μετ' ἀκριβοῦς βάζανον, περιέρχεται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῶν δικαστηρίων· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν φόρων τῶν συμμάχων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἡλιαστῶν συζήτησιν τῶν ἐκατέρωθεν λόγων τῶν συνηγορούντων ὑπὲρ ἀνυψώσεως ἢ καταβιβάσεως τῆς τάξεως αὐτῶν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ψηφιζόμενοι νόμοι ἐδοκιμάζοντο ὑπὸ τῶν ἡλιαστῶν ὁμοίως ὑπὸ τύπον διαδικασίας, καθ' ἣν ἐσταθμῶντο ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς ἀλλήλας αἱ ἀξιώσεις τῶν ἀρχαίων διατάξεων καὶ αἱ τῶν νέων. Πρὸς δὲ τούτοις ἔκρινον οἱ ἡλιασταὶ περὶ τῆς ἀξίας πολίτου κληρωθέντος εἰς τινὰ δημοσίαν ἀρχήν, ἃν ὑπῆρχον δισταγμοὶ περὶ αὐτῆς· ἐν ταύτῃ δὲ τῇ διαδικασίᾳ ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ πολιτικὰ φρονήματα. Καὶ οἱ ἤδη δὲ κατέχοντες ἀρχὴν τινὰ καὶ ἀξίωμα ἠδύναντο νὰ εὐθυνθῶσι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα εἶχεν ἡ δοκιμασία τῆς προσωπικῆς ἀξίας ἐν τῇ ἀποδοχῇ ξένου τινὸς εἰς τοὺς πολίτας.

Καὶ τῶν οἰκονομικῶν δὲ συμμετεῖχον οἱ ἡλιασταὶ, καθ' ὅσον παρεῖχον τὴν ἐπιδοκιμασίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀνάληψιν μακροχρονίων υποχρεώσεων, ὅσον δωρεῶν καὶ τῶν ταιούτων, καὶ ὥφειλον νὰ προκαλῶσι τὴν εὐσυνείδητον ἐκπλήρωσιν υποχρεώσεων τοιούτων. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ δικαστήρια ἀπετέλουν ἐν Ἀθῆναις οἰονεὶ τινὰ μόνιμον ἀρχὴν ἔχουσαν συντεταγμένον προεδρεῖον, τοὺς νομοθέτας, ἐξ ὧν πιθανῶς ὠνομάζετο καὶ τὸ βλον συνέδριον· δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι πλὴν τῶν προχείρων ἔργων τῆς διοικήσεως πᾶν ὅ τι ἀνεφέρετο εἰς τὸν δημόσιον βίον ἠδύνετο ἢ ἔπρεπε νὰ συμπεριλαμβάνηται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῶν δικαστηρίων. Μὴ βλαπτομένης τῆς ἀρχῆς τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου, εὐρέθη οὕτω μέσον ἀποφυγῆς τῶν κινδύνων τῆς ἀπερισκεψίας ἢ τῆς σπουδῆς. Πᾶσαι αἱ σπουδαιότεραι ἀποφάσεις

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 564.

τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐβασανίζοντο καὶ πάλιν ὑπὸ δικαστηρίων ἐνωμότων ἀνδρῶν· ὁ δὲ τύπος τῆς διαδικασίας ἐν τῇ συζήτησει συνεπέφερεν ἀναγκαίως τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἀκριβοῦς ἐξετάσεως πάσης ἀντιδικίας καὶ ἐπιτεύξεως ἀποφάσεως ἀσφαλοῦς. Οὕτω διὰ τῆς ἀξίας λόγου ἐκείνης διατάξεως τῶν κατὰ τὴν ἡλιαίαν ἐπετεύχθη τι ὡς ἀληθῶς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰν ὀψιότερα ἐποπτικὰ δικαιώματα ὅσα ἐξήσκει ὁ Ἄρειος πάγος μέχρι τοῦ 460 π. Χ. (Ὁλυμπ. 80, 1). Τὸ δὲ σύστημα τοῦτο διετηρήθη ἐν ἰσχύϊ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους, καὶ ὅτε ἠϋξήσεν αἰσθητῶς ἡ αὐτόχρημα δικαστικὴ ἐνέργεια τῶν ἡλιαστῶν.

Καὶ ὑφίστατο μὲν ἀκόμη ὁ θεσμὸς τῶν κατὰ δήμους δικαστῶν, οἵτινες περιοδεύοντες ἀνά τὴν ὑπαιθρον χώραν διέλυον μικρὰς διαφορὰς· πλὴν δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ οἱ διαιτηταί, οὓς ἡ ἐξέλεγον οἱ ἀντίδικοι ἢ καθίστανεν ἡ πολιτεία πρὸς διαλλαγὴν πολλῶν ἀμφισβητήσεων· τέλος δὲ καὶ ἐμπορικὰ δίκαια ὑπῆρχον. Ἀλλ' ὅμως ἔνεκα τῆς ταχείας αὐξήσεως τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ἐπικοινωνίας εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον αὐξήσει ὁ ἀριθμὸς τῶν δικῶν, ὥστε αἱ ἀσχολίαι τῶν ἡλιαστῶν ἀπέβησαν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐπαχθέστεραι καὶ ἐδέησε νὰ προσληφθῶσι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄποροι εἰς τὴν ἡλιαίαν.

Τὴν μεγίστην δ' ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἔργων τῆς ἡλιαίας ἔσχον τὰ τῶν συμμάχων. Ὅτε δὴ ὅλη ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων μετεβλήθη κατὰ μικρὸν εἰς κυριαρχίαν, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἠξίωσε τὴν ἀνωτάτην δικαιοδοσίαν περὶ ἀπάντων τῶν συμμάχων. Αἱ δὲ συμμαχίδες διετήρησαν μόνον τὰ ἐν ἐκάστη πόλει κατώτερα δικαστήρια, ἅτινα εἶχον δικαίωμα τοῦ ἐκδίδειν ἀποφάσεις μόνον μέχρι τινῶν ὀρίων, πᾶσαι δ' αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἰδιωτικῶν δικῶν, πᾶσαι αἱ δημόσiai καὶ πᾶσαι αἱ ποινικαὶ ὑποθέσεις ἐδικάζοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡλιαστῶν.

Προήρχετο δ' ἡ ὑποχρέωσις αὕτη τῶν συμμάχων τοῦ δικάζεσθαι ἐν Ἀθήναις ἐκ δύο αἰτίων. Καὶ πρῶτον μὲν αἴτιον ὑπῆρξεν ἡ μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας μεταφορὰν τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου παῦσις

τῶν κοινῶν συνόδων τῶν συμμάχων, ἐν αἷς τέως ἐδικάζοντο αἱ μεταξὺ τῶν συμμαχίδων πόλεων διαφοραὶ, ὧν ἡ ἐκδίκασις περι-ῆλθεν ἔκτοτε εἰς ἀθηναϊκὰ δικαστήρια. Δεύτερον δ' ἡ καθυπόταξις εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν δικαιοσύνην ἦτο τύπος τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος ὅπερ ἤξiou αἱ Ἀθῆναι νὰ ἐξασκῶσιν ἐπὶ τῶν συμμάχων. Καὶ δὴ κατὰ τὸ ἐλληνικὸν δίκαιον ἡ ἐνδεικτικωτάτη ἔκφρασις τῆς ἐξαρτήσεως πολιτείας τινὸς ἦτο ἡ εἰς τοὺς πολίτας αὐτῆς ἐπιβολὴ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ δικάζεσθαι πρὸς τῶν δικαστηρίων ἄλλης πόλεως συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους αὐτῆς.

Τοῦτο δὲ ἴσχυε κυρίως περὶ τῶν ἀποικιῶν, αἵτινες κατ' ἔθος ἀρχαιότατον ὤφειλον νὰ διεξάγωσι τὰς δίκας αὐτῶν ἐν τῇ μητροπόλει. Ἄλλως δὲ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας εἶχεν ἐκπηγάσει ἀπὸ τοῦ ἀποικιακοῦ δικαίου, καθ' ὅσον τὸ ἐπεσθαι ἐν πολέμῳ ἦτο ὁμοίως καθῆκον τῶν ἀποικιῶν. Ἐπειδὴ δ' αἱ Ἀθῆναι θεώρουν ἑαυτὰς μητροπόλιν τῶν ἰωνικῶν πόλεων, καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς εἰς τοὺς συμμάχους ἐπιβληθείσης ὑποχρεώσεως τοῦ δικάζεσθαι ἐν Ἀθῆναις ἐφήρμοζον κανόνας τοῦ ἀρχαιοτέρου παρ' Ἑλλήσι δημοσίου δικαίου. Ἀλλ' οὐχ ἤττον ἡ ὑποχρέωσις ἐκείνη, ὑποβαλλομένη ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ ἐφαρμοζομένη εἰς οὕτω πολλὰς ὁμοῦ πόλεις, ἦτο πρᾶξις βιαία, εἰ καὶ ἐπενόησαν παντοίας διατυπώσεις, ἵνα καταστήσωσι πραοτέραν τὴν τραχεῖαν ἐπέμβασιν εἰς δικαιώματα ξένα. Προφανῶς θὰ ἐπετεύχθη ἡ ἐκουσία συναίνεσις τῶν συμμάχων καὶ θὰ ὁμολογήθησαν τοιαῦται συνθήκαι. Τότε δ' ἐξηγεῖται καὶ πῶς αἱ δίκαι τῶν συμμάχων ἠδύναντο νὰ θεωρῶνται ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἐλέγοντο διεξαγόμεναι ἀπὸ συμβόλων, ἥτοι κατὰ προωμολογημένας συνθήκας¹. Ἦτο δὲ τοῦτο

¹ *Θουκυδίδου* I, 77. [ἐν ταῖς συμβολαίαις πρὸς τοὺς συμμάχους δίκαις]. Κατὰ τὸν *Ἀριστοτέλην* οἱ Ἀθηναῖοι ἐδικάζον τοὺς συμμάχους ἀπὸ συμβόλων. *Bekker Anecdota* σ. 436. Ἡ σύγχρισις ἐν λ. Συμβολαίας δίκας. *Πρόβλ.* Böckh [Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' τόμ. Α' σ. 192*]. Herbst ἐν τῷ *Philologus* τόμ. XVI, σ. 292. [Ἰδε νῦν *Ἀριστοτέλους* Ἀθην. πολιτ. σ. 84, 14 ἐκδ. Blass 1892· καὶ τὰ σύμβολα τὰ πρὸς τὰς πόλεις οὗτοι κυροῦσι, καὶ τὰς δίκας τὰς ἀπὸ τῶν συμβόλων ἐνάγουσι]. Ὡς δ' οἱ Σπαρτιά-

μαλακωτέρα ἔκφρασις πρὸς δῆλωσιν ὑποχρεώσεως ἐπιβεβλημένης, καθ' ὃν τρόπον ἄλλως καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν συμμάχων ἀντὶ τοῦ τῶν ὑπηκόων διετηρήθη μόνον κατ' εὐφημισμὸν.

Καὶ οὐδέποτε μὲν ἐφηρμόσθη κατ' οὐσίαν ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκδικάσεως τῶν συμμάχων εἰς ἀπάσας τὰς συμμαχίδας, ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις αὐτῆς ἦτο ἱκανῶς μεγάλη, ὅπως ἐπιβαρύνῃ τὰθηναϊκὰ δικαστήρια διὰ πλήθους ἀσχολιῶν. Καὶ δὴ, ἐξαίρουμένων τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν ἡμερῶν, καθ' ὧς ἐξεκκλησίαζεν ὁ δῆμος, οἱ ἡλιασταὶ συνήρχοντο καθ' ἐκάστην ἐν τοῖς διαφόροις δικαστηρίοις, εἰς ἃ κατενέμοντο. Ἡ ὅλη πόλις ὡμοιάζετο πρὸς μέγα δικαστήριον, ὅτε ἀπὸ πρωίας παρουσιάζετο τὸ θέαμα τῆς στρατιᾶς τῶν ἡλιαστῶν, περίπου τοῦ δεκάτου μέρους τοῦ ὅλου δήμου, κινουμένων μετὰ ζήλου, ὅπως μεταβῶσιν εἰς τὰ διάφορα δικαστήρια τὰ εἰς αὐτοὺς κληρωθέντα. Κατὰ ταῦτα ἡ περὶ τὸ δικάζειν ὑπηρεσία τῆς πόλεως ἀπῆτει χρόνον καὶ μόχθον οὕτω πολὺν, ὥστε δίκαιον ἦτο νὰ δοθῇ ἀποζημίωσις εἰς τοὺς πο-

ταὶ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν συνιδῶνταί τε μετὰ τῶν πόλεων ἐκάστων συνομολογηθείσας συνθήκαις (*Πλουτάρχου* Κεφ. καταγρ. ἑλλην. 5), οὕτως εἶνε πιθανόν, ὅτι εἶχον ὁμολογηθῆ καὶ μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων συνθῆκαι τακταί, εἰς ἃς ἡδυνάτο νάναφείωνται οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως τὴν ἐπιβαλλομένην ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ βίαν παριστάνουσιν ὡς διεξαγωγὴν τῶν δικαστικῶν ὑποθέσεων κεκανονισμένην ἀπὸ ἀμοιβαίων συμβόλων. Συμμετείχον δ' αἱ πόλεις τῶν δικῶν τῶν οὐκείων πολιτῶν διὰ συνδίκων (*Corpus Inscriptionum Graecarum* ἀρ. 2353. *Welcker Kleine Schriften zur griechischen Literatur* τόμ. Β' σ. 395). Ἡ ἐννοια τῆς ἡγεμονίας ἐστηρίζετο παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἰδίως ἐπὶ τοῦ ἀποικιακοῦ δικαίου. Ἰδε *Θουκυδίδου* I, 38. [ἡμεῖς δὲ (Ἀθηναῖοι) οὐδ' ἀδικοῖ φάμεν ἐπὶ τῷ ὑπὸ τούτων (τῶν συμμάχων) ὑβρίζεσθαι κατοικίσαι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἡγεμόνεσσι τε εἶναι καὶ τὰ εἰκότα θαυμάζεσθαι]. Κατὰ ταῦτα οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε οὐδ' αἱ μητρόπολεις τῆς Ἰωνίας (*Ἡροδότου* VII, 51. VIII, 22), ἤξιον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς συμμάχους τὸ δικάζεσθαι ἐν Ἀθήναις, καθ' ὃν τρόπον ποτὲ καὶ οἱ Αἰγίνηται [ὑπῆρχοι ὄντες τῶν Ἐπιδαυρίων] δίκας διαβαίνοντες ἐς Ἐπίδαυρον ἐδίδοσαν τε καὶ ἐλάμβανον παρ' ἀλλήλων (*Ἡροδότου* V, 83), οὕτω δ' εἰλεπόν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς περὶ τὰς θίκας ὑποχρεώσεως ἀναλογίαι ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου δημοσίου δικαίου. Ἀλλὰ διάφορος εἶνε ἡ περὶ τῶν δικῶν ἀπὸ συμβόλων γνώμη τοῦ *Kühler* ἐν τῷ *Hermes* τόμ. VII, σ. 159. Ἡ δὲ λέξις φόρος, ἥτις ἄλλως δύναται ἴσα καὶ τὸ δασμὸς, δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν διάφορος τῶν ἀποφυρῶν, ἥτοι εἰσφορῶν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ πολέμου, ὅσας εἰσέπραττον καὶ αὐτοὶ οἱ Σπαρτιάται. Κατὰ ταῦτα δὲ δὲν ἀντίκειται ἡ εἰσπραξις τοιοῦτου φόρου εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς συμμαχίας.

λίτας τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ οἰκοῦντες ἐν τῷ ἄστει καὶ τοῖς περιχώροις αὐτοῦ ἐπεβαρύνοντο ὑπὲρ πᾶν μέτρον καὶ δυσαναλόγως¹, ἐν ᾧ οἱ ἐν τοῖς ἀπωτέροις δήμοις οἰκοῦντες ἠδύναντο νὰ διάγωσιν ἡσύχως, ἀσχολούμενοι περὶ τὰ ἴδια αὐτῶν ἔργα. Ἀλλως δὲ τὸ ἀμείβειν τοὺς δικάζοντας ἀνταπεκρίνετο πρὸς ἀρχαῖον ἔθος, καὶ οἱ διαιτηταὶ δ' ἐπληρόνοντο ὑπὸ τῶν ἀντιδίκων· τέλος δὲ διὰ τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ ἐπορίζοντο εὐκόλως τὰ πρὸ τὸ ζῆν. Οἱ λόγοι δὲ οὗτοι ἤγαγον εἰς τὴν τὸ πρῶτον ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ παροχὴν ἀργυρίου εἰς τοὺς πολίτας ἐπὶ τῇ ἀναλήψει καθηκόντων ἀναγομένων εἰς τὴν ἐξάσκησιν ἐνὸς τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ δήμου. Ἐλάμβανον δ' οἱ ἡλιασταὶ δι' ἐκάστην δικάσιμον ἡμέραν, καθ' ἣν εἶχον ἐργασθῆ, ἓνα ὄβολον², ἀποζημίωσιν ἐπαρκοῦσαν ἀκριβῶς εἰς τὸν πορισμὸν τοῦ ἡμερησίου ἄρτου. Δύο δ' ὄβολοὶ ἐδίδοντο εἰς τὸν πεζὸν ὡς μισθὸς ἐκάστης ἡμέρας καὶ ἕτεροι δύο ἀντὶ σιτηρεσίου· διπλοῦν δ' ἀργύριον ἐλάμβανεν ὁ ἵππεύς. Ἐν δυσκόλοις δὲ περιστάσεσιν ἠϋξάνετο ὁ μισθός.

Προσεπῆλθον δὲ καὶ ἄλλοι μισθοὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης. Καὶ δὴ ὠρίσθη μισθὸς βουλευτικὸς ἐξ ὀβολῶν ἥτοι μιᾶς δραχμῆς καθ' ἐκάστην ἡμέραν. Καὶ οἱ δημόσιοι δὲ ῥήτορες ἡμείδοντο, ὅτ' ἐλάμβανον τὸν λόγον κατ' ἐντολὴν τῆς πολιτείας.

Οὕτως ἡ μισθοφορὰ διεδόθη ὁσημέραι μᾶλλον ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ, εἴπερ τις δὲ καὶ ἄλλος νεωτερισμὸς εἰσέλασε βαθύτατα εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῆς ὅλης πολιτείας, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ἀπέστησαν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας γνώμης τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες τὴν ἐν εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ ἀντιπροσώπευσιν τῆς πολιτείας ἐθεώρουν ζήτημα τιμῆς, καὶ ὑπελάμβανον, ὅτι πάντες οἱ θέλοντες νὰ διατρίψωσι περὶ τὰ δημόσια πράγματα ὠφείλον νὰ ἔχωσι ποιάν τινα ἀνεξαρτησίαν κοινωνικῆς θέσεως.

Εἰς ἡγηγῆς δὲ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῶν πραγμάτων ἐθεω-

¹ Περὶ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἀγροίκων πρὸς τοὺς ἡλιαστικοὺς ἴδε Fränkel [Die attischen Geschworengerichte] σ. 8.

² [Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ὀβολοῦ ἴδε ἀνωτέρω σ. 618 σημ. 1].

ρεῖτο πάντοτε παρὰ τῶν ἀρχαίων ὁ Περικλῆς, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐπερρίφθη παρὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν ἐπιγενεστέρων, ἡ εὐθύνη ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν δεινοτάτῳ τῶν κακῶν τῆς τελείας δημοκρατίας.

Ὁ δὲ Μυρωνίδης, ὅστις εἶχε περιβληθῇ ἀξιώματα ἐν τῇ πολιτείᾳ ἤδη ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν περσικῶν πολέμων, ὡμολογεῖτο ἀντιπρόσωπος τῶν ἀρχαίων ἀγαθῶν χρόνων, ὡς ἐκάλουν αὐτοὺς οἱ συντηρητικοί¹. Ὅτε ἤρχεν ὁ γεννάδας Μυρωνίδης, καθ' ἃ λέγει ὁ Ἀριστοφάνης, οὐδεὶς ἤθελε φαντασθῇ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πόλιν ἀντὶ μισθοῦ². Ὁ δὲ Πλάτων ψέγει τὸν Περικλέα, ὅτι ἐποίησε τοὺς Ἀθηναίους ἀργοὺς καὶ δειλοὺς καὶ λάλους καὶ φιλαργύρους³. ἐκεῖνος δ' ἐθεωρεῖτο αἷτιος τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γεωργικῶν ἔργων καὶ τῶν δημιουργικῶν τεχνῶν ὑπὸ τοῦ πλήθους, τραπέντος εἰς τὸ σχολάζειν περὶ ἐκκλησίας καὶ συμμετέχειν πολιτικῶν συζητήσεων.

Ἀλλὰ μόνον ὁ δικαστικὸς μισθὸς δύναται νὰ ἐπιρριφθῇ εἰς τὸν Περικλέα, ὁ δὲ καθ' ἡμέραν ἐκκλησιαστικὸς μισθὸς δὲν δύναται καθ' ὅλου νὰ ποδευχθῇ ὑφιστάμενος ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ. Ἐχουσι δ' ἄλλως τὰ κατὰ τοὺς δύο τούτους μισθοὺς ὅπως διαφόρων. Καὶ ἡ μὲν δικαιοδοσία ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ μόχθος ὃν ἀνελάμβανον οἱ πολῖται, καὶ δὴ ἐν μέρει χάριν ξένων, ὡς ἀποδοχὴ ἐπισήμου λειτουργίας, ἣν παρήγγελλεν ὁ ἐξαιτούμενος· ἡ δὲ συμμετοχὴ τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο αὐτόχρημα ἐνάσκησις δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων, ἐπιβαλλομένη εἰς ἅπαντας τοὺς ἔχοντας τὴν ιδιότητα τοῦ πολίτου. Βεβαίως δὲ ἡ χάριν τοιοῦτου σκοποῦ εἰσχωρήσασα μισθοφορὰ ὑπῆρξεν ἡ πασῶν νεωτάτη, καὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατωρθώθη ἡ ἐξεύρεσις τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἰσῆχθη ἐν Ἀθῆναις ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὁβολός⁴.

¹ [Πρὸς. Ἀριστοφάνην ἐν Νεφέλαις στ. 915, 961, 1062].

² [Ἀριστοφάνους Ἐκκλησιαζούσαις στ. 302 κ. ἑ.].

³ [Πλάτωνος Γοργίας 515 e].

⁴ Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ ἴδε Böckh Staatshaushaltung der Athe-

Ἄλλ' ἐν τῷ καθ' ἑλίου εἶνε σαφὲς ἡ σχέσις τοῦ Περικλέους πρὸς τοὺς τοιούτους νεωτερισμούς. Ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν οἱ ἀρι-

per ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 288 κ. ἐ. [Εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἰσῆλθῃ ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθός, συντελεῖ μόνον] ἡ παροιμία *ὁ δὲ οὐδὲν ἐῦρε Παρνύτης* (ἰ) [von Leutsch-Schneidewin *Paroemiographi Graeci* Τόμ. Α' σ. 437, 10]. Εἶνε δὲ τὸ Παρνύτης τοῦτο, οὗ εὐρίσκομεν καὶ τοὺς τύπους Παρνόπη, Παρνόπης, Παρνοπίς, κωμικὸν ὄνομα τοῦ Καλλιστράτου. Ἴδε Meineke *Fragmenta Comicorum Graecorum* Τόμ. Α', 700. Δυστυχῶς ἡ ἱστορία τῶν μισθοφορῶν τῶν πολιτῶν, ἣν εἶχε παρακολουθῆσαι ἀκριβῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ, δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ μετ' ἀσφαλείας. Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι ὁ στρατιωτικὸς μισθὸς ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους. Περὶ δὲ τῆς ἀνάγκης αὐτοῦ ἴδε Böckh [*Staatshaushaltung der Athener*] ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 361. Τῶν δ' ἐπὶ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ μισθῶν ἀρχαιότατος ἦτο ὁ δικαστικὸς, οὗ ἡ εἰσαγωγή κατὰ μαρτυρίαν ἄλλως ὅχι ἐντελῶς ἀξιόπιστον (Böckh ἐνθ' ἄν. σ. 295) προσγράφεται εἰς τὸν Περικλέα. Ἐπειτα δ' εἰσῆλθῃ κατὰ τρόπον ἀνάλογον ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθός, ὅστις πιθανῶς ὁμοίως συνίστατο τὸ κατ' ἀρχὰς ἐξ ἐνὸς ὀβολοῦ (Schömann *Verfassungsgeschichte Athens* σ. 87). Μνημονεύεται δὲ οὗτος τὸ πρῶτον ἀσφαλῶς παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει ἐν Ἐκκλησιαζούσαις σ. 303, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ἐν τῇ σκηνῇ τῶν Ἀχαρνέων, ἐν ᾗ ἐξοικονίζεται ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, οὐδὲν παρουσιάζεται ἴχνος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Würz (*De mercede ecclesiastica*. Berlin. 1878) θεωρεῖ τὸν μισθὸν τοῦτον εἰσαχθέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μετ' Εὐκλείδην ἀρχοντα δημοκρατίας. Ἀθηναῖκοι τινες οἴκοι ἤσκουν κατὰ κληρονομικὴν παράδοσιν τὴν προαγωγὴν πάντων τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Εἰς τοιοῦτον δὲ οἶκον ἀνῆκε κατὰ τὴν πιθανὴν εἰκασίαν τοῦ Böckh καὶ ὁ Καλλιστράτος ἐκεῖνος ὁ τυχὼν τοῦ σκωπτικοῦ ἐπινύμου Παρνόπη, σημαίνοντος ἀκριδᾶ, διότι *ὁ δὲ οὐδὲν ἐῦρε*. Πρβλ. Schäfer *Demosthenes* [und seine Zeit] Τόμ. Α' [ἐκδ. 6' 1885 σ. 12]. Ἐκ δὲ τῆς εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένης εὐρέσεως τοῦ ὀβολοῦ καθίσταται πιθανὴ ἡ δραστηριὰ αὐτοῦ συμμετοχὴ ἤδη κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ. Περὶ δὲ τῆς αὐξήσεως τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ ἴδε κατωτέρω ἐν ταῖς περὶ Κλέωνος (ἐν τῷ τῆς ἀνὰ χεῖρας ἱστορίας βιβλίῳ τετάρτῳ, κεφαλalaίῳ δευτέρῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ Ὁ πόλεμος μέχρι τῆς Νικισίου εἰρήνης). Ταύτης φαίνεται ὅτι συμμετέσχεν ὁ Καλλικράτης, οὗ ἡ μνήμη διεσώθη παροιμιᾶκι ὡς δημαγωγὸς διαδοῆτου ἐπὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προταθεισῶν αὐξήσεων τῶν μισθῶν. Böckh [*Staatshaushaltung der Athener* ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 299], οἷος ἐλέγετο ἐν τῇ ἀναλόγῳ αὐξήσει τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ ὁ Ἀγύρριος. Ὁ τε Καλλικράτης δὲ καὶ ὁ Ἀγύρριος ἦσαν συγγενεῖς τοῦ Καλλιστράτου. [Πρβλ. Schäfer ἐνθ' ἄν.]. Οἱ δὲ φιλόσοφοι, ἅτε ἀντιτασσόμενοι εἰς τὴν τοιαύτην δημοκρατικὴν κίνησιν, ἐνομιζόντο ἀχολοαῖοι. Ἴδε Bernays *Heraclitea* σ. 31. [Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ σ. 38, 10 ἐκδ. Blass 1892 βητικῶς ἀναφέρει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ εἰς τὸν Περικλέα, λέγων· ἐποίησε δὲ καὶ μισθοφόρα τὰ δικαστήρια Περικλῆς πρῶτος, ἀντιδημαγωγῶν πρὸς τὴν Κλέωνος εὐπορίαν. Κατωτέρω δὲ σ. 38, 20 λέγει τὴν δικαστικὴν μισθοφορὰν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Περικλέους κατὰ συμβουλήν Δαμωνίδου τοῦ Ὀλῆθεν. Περὶ δὲ τῶν μισθοφορῶν ἐν γένει ἴδε τὸ ἐν τέλει τοῦ ὅλου ἔργου ἐπιμετρον τοῦ μεταφραστοῦ περὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους].

στοκρατικοί, ὧν ἡ κρατοῦσα δύναμις ἔπρεπε νὰ καταλυθῇ χάριν ἐπιτελέσεως τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἐπήρχετο διὰ τῆς ὁσμῆς μείζονος εἰς τὰ τῆς πολιτείας συμμετοχῆς καὶ αὐτῶν τῶν κοινῶν πολιτῶν. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν, καθ' ἃ εἶδομεν, εἶχον τὰ δικαστήρια καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασι, συνέφερον εἰς τὸν Περικλέα μεγάλως ἡ διευκόλυνσις τῆς εἰς αὐτὰ συμμετοχῆς καὶ τῶν ἀπορωτέρων. Καὶ ὑπὸ τούτους δὲ τοὺς ὅρους ἔνεκα τῆς ἀνεπαρκειᾶς τοῦ δικαστικοῦ μισθοῦ ἡ εὐσυνείδητος ὑπηρεσία ἦτο οὐχ ἥττον θυσία.

Οὐδέποτε ὑπῆρξε πολιτεία τοσαύτ' ἀξιούσα παρὰ τῶν πολιτῶν αὐτῆς ὅσα αἱ Ἀθῆναι τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Διὸ δὲν ἔπρεπεν ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις ἐν τῇ πόλει νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν αὐθαιρέτων συμπτώσεων τῆς περιουσίας.

Τὴν δόξαν τῆς πόλεως ἔπρεπε νὰ ποτελέσῃ ἡ ἀνὰ πάσας τὰς τάξεις τῶν πολιτῶν διάδοσις τῆς γνώσεως τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πολιτείας ἐν τε τοῖς ἐσωτερικοῖς καὶ τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι, τῆς γνώσεως τῶν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν δικῶν, τῆς ἀσφαλείας περὶ τὴν κρίσιν καὶ τῆς ἀσκήσεως περὶ τὸ λέγειν καὶ ὁ κατὰ τὸ δυνατόν ἐθισμὸς τῶν πολιτῶν εἰς τὸ ἐναλλάξ ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι. Ὁ δὲ Περικλῆς συνήργησεν εἰς τοιαύτην ἀνάπτυξιν τῆς δημοκρατίας, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ἐξέλειπον αἱ ἀρχαῖαι φατρίαι καὶ διαφοραὶ τῶν τάξεων, ἃς εἶχε πειραθῇ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ζωὴν Θουκυδίδης ὁ Μελησίου, ἐπειδὴ ἡ πόλις ἐλάμβανε δι' αὐτῶν αὐξήσιν ἐνότητος καὶ ἰσχύος καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν ἦτο εὐκοπωτέρα ἡ διοίκησις τοῦ ὅλου δήμου. Ἡ δὲ τελεία κυριαρχία τοῦ δήμου ἦτο ἀναγκαῖον θεμέλιον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τοῦ Περικλέους.

Διὰ ταῦτα ὁ Περικλῆς ἀπέβη ἄλλοις, ὅτε περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ ἀρχή. Λόγος δὲ τῆς τοιαύτης ἀλλοιώσεως δὲν ὑπῆρξε τυχὸν ἢ μεταβολὴ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἢ ἡ ἀπόθεσις προσωπείου περιβάλλοντος αὐτόν· ἀλλ' ἡδύνατο πλέον νὰ περιφρονῇ τοὺς δημογωγικούς τρόπους, οἵτινες ἐπεβάλλοντο εἰς αὐτὸν χάριν κατα-

πολεμήσεως τῶν προαιρέσεων τῶν ἀντιπάλων, καὶ ἡδύνατο νὰ ἐνεργῇ ἐλευθερώτερον καὶ μετὰ μείζονος αὐτογνωμοσύνης ἐξ οὗ χρόνου εἶχε παύσει καταστασιάζων τὰ πλήθη. Διὰ ταῦτα αὐτὸς ὁ ἐκ γενετῆς ἀριστοκρατικὸς ἤρξατο πολιτευόμενος μετὰ μείζονος σοφαιότητος καὶ ἀξιοπρεπείας καὶ ἐκφαίνων προδηλότερον τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ ἀπάντων τῶν λοιπῶν Ἀθηναίων¹. Ἀφ' οὗ ἐπὶ εἴκοσι καὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστείδου εἶχεν ἐπιδιώξει ἀπλανῶς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ, εἶχε φθάσει μετὰ τὸν ἐξοστρακισμόν τοῦ Θουκυδίδου εἰς τὸ τέρμα· ὁ δῆμος εἶχεν ἐθισθῇ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτόν.

Ὁ Περικλῆς κατῴρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ δεκαπέντε ὅλα ἔτη τὴν ἀρχὴν², διοικῶν ἄνευ καταναγκασμοῦ καὶ ἄνευ καταλύσεως τοῦ πολιτεύματος κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν δῆμον ἐχόμενον στερεῶς τῶν ἰδίων δικαιωμάτων. Εἰς τοῦτο ὁ ἐβόηθησαν αὐτὸν αἱ περιστάσεις τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον βαρυνθῇ τὰς διχονοίας ἐκείνας αἵτινες εἶχον ἐπὶ μακρὸν συγκρατήσῃ ἐν ἀδιακόπῃ ῥήξει τὸν δῆμον. Κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη οἱ φατριαστικοὶ ἀγῶνες εἶχον ἐπακολουθήσῃ ἀδιαλείπτως εἰς ἀλλήλους. Ὁ Ξάνθιππος εἶχε παλαίσει κατὰ τοῦ Μιλτιάδου, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐναντίον τοῦ Ἀριστείδου, ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἐφιάλης, ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Περικλῆς ἐναντίον ἀλλήλων, καὶ οἱ πολῖται εἶχον διακυμανθῇ μετέωροι μεταξὺ τῶν μάλιστα διαφόρων ἐπιδράσεων πολιτικοῦ προγράμματος τοῦτο μὲν συντηρητικοῦ, τοῦτο δὲ νεωτερίζοντος καὶ τολμηροῦ. Ὁ δὲ τελευταῖος καὶ τραχύτατος

¹ Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ *Πλούταρχος* [ἐν βίῳ Περικλέους] ἐξηγεῖ τὴν μεταβολὴν τοῦ Περικλέους ἐκ συνετοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς φιλοδοξίας Ἰδε Saurpe [Quellen Plutarchs] σ. 15.

² Ἡ πιθανὴ ἐκ τοῦ *Θεοπόμπου* ἀπορρέουσα μαρτυρία παρὰ τῷ *Πλούταρχῳ* ἐν βίῳ Περικλέους 16, [3], καθ' ἣν ὁ Περικλῆς ἐπρώτευσεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐν τῇ πολιτείᾳ, προήλθεν ἐξ ὑπολογισμῶν στηριζομένων εἰς θεατρικὰς διδασκαλίας συνωδὰ τῇ γνώμῃ τοῦ K ö h l e r ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. Γ' σ. 107. Ἰδε καὶ ἀνωτέρω σ. 707 σημ. 2.

ἀπάντων τῶν ἀγώνων εἶχεν αὐξήσει τὴν ἀηδίαν· ὅτε δὲ ἀφωπλί-
σθη ἡ φατρία τοῦ Κίμωνος, ἐπεθύμει τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτῶν,
ὅπως ἡ πολιτεία ἐν μὲν τοῖς ἔνδον τύχῃ εἰρήνης, ἐξωτερικῶς δὲ
τηρήσῃ στάσιν ἰσχυράν καὶ ἀκόλουθον. Τὰς διαθέσεις δὲ ταύτας
τῶν πολλῶν ἐπωφελήθη ὁ Περικλῆς, καὶ διὰ ταῦτα οἱ κωμικοὶ
ἐκάλεσαν αὐτὸν, καθ' ὃν χρόνον δίκην ἄλλου Ὀλυμπίου Διὸς
ἦρχε τῆς πολιτείας, υἱὸν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Στάσεως, ἥτοι τῆς
διχονοίας τῶν φατριῶν, ἐπειδὴ εἶχεν αὐξηθῇ μέγας ὑπὸ τῶν
φατριαστικῶν διχοστασιῶν τοῦ παρελθόντος¹.

Ἦσαν δ' οἱ Ἀθηναῖοι δυσκυβέρνητοι, ἐπειδὴ ἕκαστος ἤθελεν
αὐτὸς νὰ βασιλεύσῃ καὶ κρίνῃ, ὡς ἀπανταχοῦ ἡ δημοκρατία οὐδα-
μῶς ἀνέχεται ἀνδρας ἀπαιτοῦντας ὑποταγήν. Ἄλλως δ' ἡ μὲν
ἀνισότης μεταξὺ ἀρχόντων καὶ μὴ ἀρχόντων ἡλαττοῦτο κατὰ τὸ
δυνατὸν διὰ τῆς ταχείας ἐναλλαγῆς καὶ τῶν νέων ἀρχαιρεσιῶν,
ἀπὸ δὲ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ κλήρου εἶχεν ἀρχίσει μειουμένη κατὰ
μικρὸν ἢ πρὸς τοὺς ἄρχοντας εὐλάβεια.

Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς εἶχον ἐπέλθει ἀπὸ τῶν περσικῶν πολέμων
πολλὰ μεταβολαί. Καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις οἱ πλού-
σιοι καὶ οἱ πρωτεύοντες ἔνεκον αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος τῆς τάξεως
αὐτῶν εἶχον φροντίσει, ὅπως παρουσιάζωνται ὡς ὑποψήφιοι μόνον
οἱ ἄριστοι. Καὶ ἔπειτα δὲ ἀνεχαιτίζοντο ἀπὸ τῆς παραγγελίας τῆς
ἀρχῆς οἱ ἀνάξιοι, ἀναλογιζόμενοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔμελλον αὐ-
τοὶ δημοσίᾳ νὰ δώσωσιν εὐθύνας περὶ τῶν πεπραγμένων. Ἄλλ' ὁ
ὄκνος οὗτος ἀπεσοδῆθη κατὰ μικρὸν, ὅσημέραι δὲ, πλειόνων ὄν-
των τῶν ὑποψηφίων, ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀγαθῶν ἀρχόντων ἐξηρτάτο
πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐκ τῆς τύχης τοῦ κλήρου, οὕτω δ' ἐξέπε-
σεν ἡ τιμὴ τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν. Μόνον δὲ οἱ ἐννέα ἄρχοντες

¹ *Κρατῖνος* παρὰ *Πλουτάρχου* ἐν βίῳ Περικλέους 3. Ὁ μὲν Κρόνος εἶνε συγχρόνως
ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν ἀρχαιοπαράδοτων, ἡ δὲ Στάσις τῆς ἐπαναστάσεως, ἐξ ἧς προήλθεν ἡ
νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων. Οὕτως ἀμφοτέρω οἱ χρόνοι εὐρηγται συνηνωμένοι ἐν τῇ
Περικλεί. Πρβλ. τὴν ἐκφρασιν τοῦ Περικλέους περὶ ἀγράφων νόμων παρὰ τῷ *Λυσίᾳ* [Κατ'
Ἀνδοκίδου 10].

διετήρουν ἔτι τινὰ γοητείαν, ἅτε ὄντες ἄμισθοι καὶ κατέχοντες ἀξίωμα ἀπαιτοῦν τινὰς δαπάνας· διὸ οἱ ἀπορώτεροι ἀφίσταντο τῶν τοιούτων ἀρχῶν, ἀλλ' αὐταὶ ἦσαν ἀξιώματα τιμητικὰ ἄνευ ἐπιδράσεως εἰς τὰ τῆς πολιτείας.

Ὅσῳ δὲ μᾶλλον τὰ κυβερνητικὰ ἀξιώματα ἀπέβαλλον σημασίαν, τόσῳ μᾶλλον ἢ δύνάμεις ἐν τῇ διοικήσει τῆς πολιτείας περιήρχετο εἰς τοὺς δημοσίους ῥήτορας, τοὺς δημαγωγούς, ὧν ἡ ἐπίδρασις οὐτ' ἐκ τῶν ἐτησίων ἀρχαιρεσιῶν ἐξηρτᾶτο, οὔτε ὑπὸ τοῦ καθήκοντος εὐθυνῶν περιστέλλετο· ὑπήκουον δ' εἰς αὐτοὺς οἱ πολλοί, ἐπειδὴ δὲν ἤξιουν ὑπακοήν, ἀλλ' ἤθελον νὰ πείσωσιν. Ἄρα εἰς ὃν ὁ δῆμος παρέχει πίστιν ὡς γινώσκοντα νὰ κρίνῃ ἄριστα τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας καὶ δυνάμενον νὰ ἐκφράζῃ αὐτὰ ὡς σαφέστατα, ἐκεῖνος ἄρχει τοῦ δήμου ὡς ἀνὴρ χαίρων τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἀξίωμα οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαμφισβητήσῃ εἰς τὸν Περικλέα, ἐπειδὴ οἱ ἄνδρες οἱ ζῶντες παρ' αὐτῷ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀπολαύοντες μὲν τιμῆς μεγάλης, ἀντιπροσωπεύοντες δὲ γνώμας διαφόρους, οἷον ὁ Μυρωνίδης καὶ ὁ Τολμίδης καὶ Λεωκράτης ὁ νικητὴς τῆς Αἰγίνης, ἦσαν μὲν στρατηγοὶ γενναῖοι, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαμφισβητήσωσιν εἰς τὸν Περικλέα τὴν ἡγεσίαν τοῦ δήμου.

Ἄλλ' ἂν ὁ Περικλῆς ἤθελε περιορισθῇ εἰς τὸ ἐξασκεῖν τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ μόνον ὡς ιδιώτης, τοῦτο ἤθελε μεγάλως περιστέλλει τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἠδύνατο νὰ ὁμιλῇ πάντοτε μόνον ἐν ταῖς ὑπ' ἄλλων συγκαλουμέναις ἐκκλησίαις. Διὸ, ἂν ἤθελε νὰ διοικῇ τὰ τῆς πολιτείας ἄνευ παραβάσεως τῶν κειμένων νόμων, ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς νὰ περιβληθῇ δημοσίαν τινὰ ἀρχήν. Τῶν δὲ ἀρχῶν δι' ἃς ἀπητεῖτο ἰδία δεξιότης καὶ αἵτινες διὰ τοῦτο ἦσαν αἰρεταὶ ἢ σπουδαιόταται ἦτο ἡ στρατηγία.

Τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ σημασία εἶχεν αὐξηθῇ σὺν τῇ ἐκπτώσει τῶν κληρωτῶν ἀρχῶν· ἀπέβη δὲ ὁσημέραι σπουδαιότερα καθ' ὅσον μᾶλλον αἱ Ἀθηναὶ εἶχον ἡγεμονίαν στηριζομένην ἐπὶ δυνάμει

στρατηγικῆς. Διὸ ἐνέμενον εἰς τὸ καθεστὼς ἐκλέγοντες ὡς στρατηγούς ἰδίως ἄνδρας ἐξ ἐπιφανῶν οἰκῶν, ὧν αὐτὸ τὸ ὄνομα ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ οἰωνὸς ἀγαθός. Ἄλλ' οἱ στρατηγοὶ δὲν εἶχον μόνον τὴν ἀρχηγίαν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν στρατιωτικῶν δυνάμεων· καθίστανον δὲ καὶ ἐπετήρουν καὶ τοὺς τριηράρχους, οἵτινες εἶχον τὴν εὐθύνην περὶ τοῦ ἐτοιμοπολέμου τῆς ἰδίας τριηρῶν· πρὸς τούτοις δὲ διηύθυνον καὶ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, ἐδέχοντο τὰς προτάσεις τῶν ξένων πρέσβειων, ἐχάλουν τὸν δῆμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς ἃς εἰσῆγον τοὺς πρέσβεις, καὶ παρεσκευάζον τὰ προσήκοντα εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ δήμου. Εἶχον τὴν καθολικὴν ἐπιβλεψίν τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως, καὶ ἐκέκτηντο διὰ τοῦτο τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀπαγορεύειν ἢ διαλύειν ἐκκλησίας, ὅτε αὐταὶ ἠδύνατο νὰ ποθεῶσιν ἐπικίνδυνον εἰς τὴν πολιτείαν ἐν ἡμέραις μεγάλου παροξυσμοῦ¹.

Ἐνεκα τῆς μακρᾶς πολεμικῆς πείρας, ἐν ᾗ εἶχε δοκιμασθῇ ὁ Περικλῆς, ἔνεκα τῆς σπανίας συνενώσεως προνοίας καὶ δραστηριότητος, ἣν εἶχεν ἐπιδείξει κατὰ πᾶσαν στρατηγίαν, εἶχεν ἐλκύσει πρὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν τούτῳ τὴν δικαίαν ἐκτίμησιν τοῦ δήμου. Καὶ αὐταὶ δ' αἱ συμφοραὶ τῆς πολιτείας, οἷον ἡ φοβερὰ παρὰ τὴν Κορώνειαν ἥττα, εἶχον αὐξήσῃ τὸ ἀξίωμ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἶχεν ἐγκαίρως, ἀλλὰ ματαίως ἀποτρέψει τοὺς Ἀθηναίους². Διὰ ταῦτα οἱ πολῖται ἐξέλεγον αὐτὸν ἐπὶ μακρὰ ἐπάλληλα ἔτη στρατηγόν, ὡς τοιοῦτον δὲ περιέβαλλον αὐτὸν δι' ἐξουσίας ἐκτάκτου, ἧς ἔνεκεν ἡ ἀρχὴ τῶν λοιπῶν ἐννέα στρατηγῶν ὑπεβιβάζετο εἰς ἀπλοῦν τι-

¹ Περὶ τῆς σημασίας τῆς στρατηγίας ἐν Ἀθῆναις ἔχομεν νῦν νέαν μαρτυρίαν ἐν τῇ πρό τιμῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εὐρεθείσῃ στήλῃ, δι' ἧς διορίζεται πρόξενος ὁ Θεσσαλὸς Κάλλιππος. "Ide Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1888 σ. 244. *Μυλωνά* Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique [Τόμ. XII,] 1886 [σ. 143 κ. ἐ.] ἀρ. 8. [Πρβλ. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Δ', παρὰρτ. β' ἀρ. 116]. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ εἰς τὰς λέξεις Ἀντικράτης ἐπεστιάται ἔπονται τάδε· γνώμη στρατηγῶν. Κατὰ ταῦτα εἰς τοὺς στρατηγούς ἐναπέκειτο ἡ πρότασις περὶ τῆς ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀναγνωρίσεως τῶν πρὸς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσιῶν ξένου ἀνδρός.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 561.

μητικὸν ἀξίωμα παραδιδόμενον εἰς ἄνδρας ἀρεστοὺς εἰς τὸν Περικλέα¹. Συνέβη δὲ καὶ τοῦτο, νὰ ἐκλεχθῶσι μὲν ἐνιαυτοῦ τινος οἱ στρατηγοὶ ἐκ τῶν δέκα φυλῶν, νὰ ἐκλεχθῇ δὲ πρὸς αὐτοῖς ὁ Περικλῆς ἐκτάκτως ἐκ συμπάντων τῶν πολιτῶν. Οὕτω κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ὁ ὅλος δημόσιος βίος συνεκεντροῦτο περὶ τὴν στρατηγίαν. Διὸ ὁ Περικλῆς ὡς στρατηγὸς κατώρθωσε τὴν ψήφισιν τῶν σπουδαιωτάτων νόμων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἦτο ὁ τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας ἔχων πρόεδρος τῆς δημοκρατίας². Τὸ δὲ κράνος, ὃ κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ παρίστανον αὐτὸν φέροντα οἱ γλύπτται, δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν ἐπικάλυψιν τῆς προμήκους καὶ ἀσυμμέτρου κεφαλῆς, δι' ἣν ἐπωνόμαζον αὐτὸν σκώπτοντες σχινοκέφαλον οἱ κωμικοὶ³, ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὴν στρατηγίαν ὡς τὴν ἐπιλεκτοτά-

¹ Ἡ πολλὰκις ἐπαναλαμβανομένη ἐκφράσις ὃ δεῖνα καὶ συνάρχοντες δεικνύει τὴν ὑπέρχον θέσιν τοῦ κυρίως στρατηγοῦντος καὶ κατὰ τὰς συνήθεις περιστάσεις. [Πρὸς. Hauvette-Besnault Les stratèges Athéniens. Paris. 1885 σ. 52 κ. ἑ.]. Μόνον δ' ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσιν εὐρίσκομεν στρατηγὸν αὐτοκράτορα. Πρὸς δήλωσιν τῆς τοιαύτης ἐκτάκτου ἐξουσίας εὐρηται καὶ ὁ τεχνικὸς ὅρος πάντα τὰ πράγματα ἐπιτρέπειν (Θουκυδίδου II, 58). Πρὸς. Schömann De comitiis σ. 314. [Schömann-Lipsius Griechische Alterthümer. Τόμ. Α'. Berlin 1897 σ. 457]. Bergk [Commentationes de] reliquiis comoediae Atticae antiquae, Leipzig. 1838] σ. 58. Vischer Epigraphische und archäologische Beiträge [aus Griechenland. Basel. 1855] σ. 61. [Kleine Schriften Τόμ. Β' σ. 90 *]. Gilbert Beiträge [zur inneren Geschichte Athens] σ. 43. Κατὰ δὲ τὸν Löschke De titulis [aliquot Atticis] σ. 24 συστράτηγοι σημαίνει ὅτι καὶ συνάρχοντες. Πρὸς. [Περὶ τῆς προεχούσης θέσεως τοῦ πρώτου στρατηγοῦ] Λιοδώρου Σικελιώτου XIII, 69. Ἀθηναίου V, σ. 213 α. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν στρατηγῶν ἐξ ἀπάντων ἴδε Böckh εἰς Σοφοκλέους Ἀντιγόνην σ. 190.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 16, [3]· τεσσαράκοντα μὲν ἔτη πρωτεύων ἐν Ἐφιάλταις καὶ Λεωκράταις καὶ Μυρωνίδαῖς καὶ Κίμωνι καὶ Τολμίδαῖς καὶ Θουκυδίδαῖς, μετὰ δὲ τὴν Θουκυδίδου κατάλυσιν καὶ τὸν ὁστρακισμὸν οὐκ ἐλάττω τῶν πεντεκαίδεκα ἐτῶν διηνεκῇ καὶ μίαν οὔσαν ἐν ταῖς ἐνιαυσίαις στρατηγίαις ἀρχὴν καὶ δυναστείαν κτησάμενος. Πρὸς. Niebuhr [Vorträge] über alte Geschichte Τόμ. Β' σ. 67. Ἐκ τῆς σημασίας τῆς στρατηγίας τοῦ Περικλέους ἐξηγεῖται καὶ ἡ γρηῃς τῆς λείψας στρατηγὸς παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ὡς π. χ. ἐν Ἀντιγόνης στ. 8.

³ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 3.

* [Ὁ Vischer οὐδένα ἐνταῦθα ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ προκειμένου]. Σ. II. Α.

τὴν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν¹. Ἀλλῶς δὲ μαρτυρεῖται καὶ ῥητῶς, ὅτι ἡ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος εἰς αὐτὸν κατὰ παράτασιν ἀνατιθεμένη στρατηγία ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον θεμέλιον τῆς δυναστικῆς ἀρχῆς δι' ἧς διεῖπε τὰ τῆς πολιτείας.

Ὀλιγώτερον δὲ σαφὲς εἶνε ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων. Καὶ δὴ ἡ ἀρχὴ ἐπιμελητοῦ τῆς κοινῆς προσόδου, ἥτις ἦτο αἰρετὴ ὡς καὶ ἡ στρατηγία, δὲν μαρτυρεῖται ὑφισταμένη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους, οὐδὲ γινώσκουμεν τίς ἦτο τότε ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ ἡ ἐφορεύουσα τὰ τῶν προσόδων τῆς πόλεως². Ἀλλὰ τοῦτο δυνάμεθα νάποδεχθῶμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Περικλῆς εἶχε καθολικὴν γνῶσιν καὶ ἐπισκόπησιν τοῦ κλάδου τούτου τῆς διοικήσεως³ καὶ εἶχε διὰ χειρὸς αὐτὸν κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς εἴτε αὐτὸς ἐπιμελούμενος εἴτε διοικῶν τὰ

¹ Περὶ τοῦ κράνους τοῦ Περικλέους ἴδε [Curtius ἐν τῇ] Archäologische Zeitung 1860 σ. 40 καὶ Conze αὐτόθι 1868 σ. 2. [Ἰδε περὶ τῶν σωζομένων εἰκόνων τοῦ Περικλέους Baumeister ἐν Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Β' σ. 1288]. Οἱ κωμικοὶ ἔσκωπον τὸν Περικλέα [λέγοντες σχινοκέφαλον, κεφαλὴν γερέταν καὶ κραιπνόν, ἅτ' ἔχοντα τὴν κεφαλὴν προμήκην καὶ ἀσύμμετρον κατὰ Πλούταρχον ἐν βίῳ Περικλέους 3]. Ὁ δὲ Τηλεκλείδης παρέβαλε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πρὸς μεγάλην τράπεζαν συμποσίου καὶ ἐκάλει ἐνδεκάκλινον [Πλούταρχος ἐν β' ἀν.]. Τηλεκλείδου ἀπόσπ. 44 παρὰ τοῦ Kock (Fragmenta Comicorum Atticorum Τόμ. Α' 220).

² Ἡ ἀρχὴ ταμείου, ἐπιμελητοῦ τῆς κοινῆς προσόδου δὲν μαρτυρεῖται ὑπάρχουσα ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Ἀρχοντος Εὐκλείδου χρόνοις. Τὸ δὲ μόνον χωρίον ἐν ᾧ γίνεται μνεία τῆς ἀρχῆς ταύτης, τὸ τοῦ Πλούταρχου ἐν βίῳ Ἀριστείδου 4, οὗ πηγὴ εἶνε ὁ ἡμιστ' ἀξιώπιστος Ἰδομενεὺς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔγκυρος μαρτυρία, καθ' ὃ ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Köhler (Urkunden [zur Geschichte] des delisch-attischen Bundes σ. 151). Κατὰ τίνα δὲ τρόπον διωκοῦντο τὰ οἰκονομικὰ τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα δὲν μαρτυροῦσιν ἀρχαῖα πηγαί. Ἀλλὰ τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν προεुकλειδεῶν χρόνων οὐδαμῶς συμμιδύζεται πρὸς τὴν ὑπαρξίν ταμειακῆς ἀρχῆς διευθυνούσης τὰ τῶν κοινῶν προσόδων. Τὸ στρατήγιον εἶνε τὸ κέντρον τῆς πόλεως, καὶ τοῦ στρατηγοῦ αἱ προτάσεις ρυθμίζουσι καίρως τὰ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, ἡ δὲ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις κυρίαν βάσιν εἶχε τὴν στρατείαν. Πρὸλ. Droysen ἐν τῷ Hermes Τόμ. IX, σ. 10 κ. εἰ.

³ Ὅποιαι σημασίαι ἤξιον ὁ Περικλῆς τὴν διοίκησιν τῶν οἰκονομικῶν ἐξάγεται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου II, 13, [2]: τὸ ναυτικόν, ἥ περ ἰσχύουσιν, ἐξαρτύεσθαι, τὰ τε τῶν συμμάχων διὰ χειρὸς ἔχειν, λέγων τὴν ἰσχύϊν αὐτοῖς ἀπὸ τούτων εἶναι τῶν χρημάτων τῆς προσόδου, τὰ δὲ πολλὰ τοῦ πολέμου γνῶμη καὶ χρημάτων περιουσία κρατεῖσθαι. Πρὸλ. Διοδώρου Σικελιώτου XII, 38.

οἰκονομικά δι' ἀνδρῶν ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν ὑποχειρίων, ἐχόντων ἐν τῇ διαχειρίσει αὐτῶν τὴν μεγίστην ῥοπήν¹.

Τέλος δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἐπ' ἴσης δι' ἐκλογῆς εἰς ἰδίας ἐπιτροπείας ἀνατιθέμεναι ἐπιμελητεῖαι χάριν τῆς διὰ καταλλήλων ἀνδρῶν διαπράξεως ψηφισμάτων τοῦ δήμου, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἐδεῖτο ἀνωτέρας διευθύνσεως ἐμπείρου ἅμα καὶ σθεναρᾶς. Τοιαῦτα δ' ἔργα ἦσαν αἱ συμπληρώσεις τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν τῆς πόλεως περὶ ὅπλα καὶ τριήρεις, ἡ ἐπισκευὴ καὶ ἐνίσχυσις τῶν τευχῶν, ἡ διάταξις κοινῶν ἐορτῶν καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐπιμέλεια τῶν δημοσίων κτιρίων τῶν ἐπιχειρουμένων πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν καὶ κόσμον τῆς πόλεως. Παρείχετο δ' εἰς τοὺς ἐπιστάτας τούτους τῶν δημοσίων ἔργων παρὰ τοῦ δήμου ἐξουσία διαρκοῦσα ἐφ' ὅσον καὶ τὸ ἀνατιθέμενον αὐτοῖς ἔργον· εἶχον δὲ καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον δύναμιν μεγίστην, ἅτε τοῦ πλήθους τῶν τεχνιτῶν, χειρωνακτῶν καὶ ἐργατῶν, ἥτοι μεγάλου μέρους τῶν ἀποχειροβιώτων κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ἐξαρτωμένων κατ' εὐθείαν ἀπ' αὐτῶν. Ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ διανέμοντες τὴν ἐργασίαν καὶ ἐπιβλέποντες τοὺς ἐργάτας, ἐκεῖνοι ἐδίκαζον πᾶσαν μεταξὺ αὐτῶν συμβαίνουσαν ἔριδα καὶ διεχειρίζοντο χρῆμα πολὺ· οὕτω δὲ, ὅταν ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ δήμου ἐκάλει αὐτοὺς κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπὶ τὴν ἐπιτέλεσιν μεγάλων οἰκοδομῶν, ἐξήσκουν ἐπίδρασιν μεγάλην καὶ ἀξίαν πλείστου ὅσου λόγου.

Ταῦτα λοιπὸν πάντα πρέπει νὰ φαντασθῶμεν συνενούμενα παρὰ τῷ Περικλεῖ. Περιεβάλλετο μὲν τὴν στρατηγικὴν ἐξουσίαν παρατεινομένην ἐκτάκτως, ἐπεσκόπει δὲ καλλίτερον παντὸς ἄλλου τὰ ὁσημέραι περιπλοκώτερα γινόμενα οἰκονομικά τῆς πολιτείας καὶ ἐπεβάλλετο διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν αὐτῶν· ἐξελέγετο κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐπὶ ἔτη μακρὰ ἐπιστάτης τῶν δημοσίων ἔργων, διὰ δὲ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ

¹ Περὶ γραμματικῆς διαχειρίσεως τῶν στρατηγῶν ἴδε *Πλούταρχον* [ἐν βίῳ Περικλέους]

23. [Πρὸς. Hauvette-Besnault *Les stratèges Athéniens* σ. 130 κ. ε.]

ὡς ἀθλοθέτου διηύθυνε τὰς μεγάλας δημοσίας ἐορτάς¹ καὶ ἠδύνατο ναυξήσῃ αὐτὰς καὶ λαμπρύνῃ, εἶχε δ' ἐπὶ τούτοις τοσαύτην ἰδίαν ῥοπὴν, ὥστε νὰ δύναται ἐν πάσῃ σπουδαίᾳ περιστάσει νὰ διευθύνῃ τὰς ἀρχαιρεσίας τοῦ δήμου κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὄταν δὲ συμπεριλάβωμεν ἅπαντα ταῦτα, τότε ἔννοοῦμεν πῶς ὁ Περικλῆς ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ εἶχε διὰ χειρὸς τὴν σύμπασαν ἀρχὴν, πῶς αἱ κληρωταὶ ἀρχαὶ ἀπέβαινον ὅλως ἀνάξια. λόγου ἐν τῇ διοικήσει τῆς πολιτείας καὶ πῶς καὶ αὕτῃ ἡ δύναμις τῆς τε βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας περιῆλθον κατ' οὐσίαν εἰς αὐτόν. Οὕτω προῆλθεν ἡ πάσας μὲν τὰς νομίμους ἐξουσίας περιλαμβάνουσα, ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου καθ' ἕκαστον ἔτος ἀνανεουμένη καὶ ἀποδεκτὴ γινομένη ἀρχὴ ἐκείνη ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρὸς, εἰς ὃν οἱ συμπολιταὶ ὑπεῖκον ὡς τὸν ὑπὲρ πάντας κεκλημένον εἰς διοίκησιν τῆς πολιτείας.

Οὕτω δὲ κατέστη δυνατὴ κυβέρνησις τοῦ δήμου ἀκόλουθος καὶ παγία, οἷαν ἐν χρόνοις ἐπικινδύνοις ἐπεθύμουν, ὡς εἰκὸς, πάντες οἱ συνετοὶ πολῖται. Ἀλλ' ἅμα δι' αὐτῆς ἤγοντο κατ' οὐσίαν καὶ τὰ κυριώτατα θεμέλια τῆς δημοκρατίας, ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἀρχόντων, ἡ κατανομή τῆς δυνάμεως καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καθήκον τῆς εὐθύνης, τὸ μέγιστον ἐχέγγυον τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου. Οὕτως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἐς τὸ δέον εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ καταλογίζῃ δαπάνην δέκα ὅλων ταλάντων, ὡς εἶχε πράξει ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κλεανδρίδου καὶ Πλειστοάνακτος², χωρὶς νὰ τολμήσῃ τις νάπαιτήσῃ ἐξ ὀνόματος τοῦ δήμου φανεράν ἔκθεσιν περὶ τῶν γενομένων. Τάξις δ' ἀρχόντων ἀντιτασσόντων ἀντίστασιν δὲν ὑπῆρχεν, ἐπειδὴ πάντες οἱ ἄρχοντες μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ἀρχῆς ἐπανήρχοντο εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Μόνος

¹ M. Meier ἐν ἄρθρῳ Panathenäen τῆς τοῦ [Ersch καὶ Gruber] Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste [Τμήμ. Β'. Τόμ. X] σ. 286. Πρόβλ. Tromp De Pericle 1837 σ. 108 περὶ τῶν praecipua auctoritatis Pericleae praesidia, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ κατὰ *Θουκυδίδην* (II, 65, [9]) τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 562.

δὲ ὁ Περικλῆς, περιβαλλόμενος ἀρχὴν διηγετικὴν περιλαμβάνουσιν πάντας τοὺς κλάδους τοῦ δημοσίου βίου, ἵστατο μόνος αὐτὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς, δεσπόζων τῆς διασαλευομένης πολιτείας ἀκλόνητος καὶ ἀκύμαντος.

Ὁ Περικλῆς εἶχεν ἀρκετὴν σύνεσιν, ὥστε νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν κύριον σκοπὸν καὶ ἀπαφεύγῃ πᾶσαν ἐπίδειξιν ἐξωτερικὴν δυναμένην νὰ παλλοτριώσῃ αὐτὸν τοῦ κοινοῦ τῶν πολιτῶν ἢ νὰ κινήσῃ τὸν φθόνον. Ἐγίνωσκε καλῶς, ὅτι ἡ δύναμις τότε δὴ τότε ἔμελλε νὰ ἐξεγείρῃ τὴν δυσμένειαν τοῦ πολλοῦ πλήθους, ἂν ἤθελεν ἔχει συμπαρομαρτοῦσαν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ ἂν συνεδέετο πρὸς δίαιταν τρυφηλήν. Ἀλλὰ φιλόσοφος ὢν εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ περιφρονήσῃ τὰ τοιαῦτα. Ἦτο δὲ τὸ πρότυπον ἀνδρὸς ἐγκρατοῦς καὶ νηφαλίου. Ἐπέβαλεν εἰς ἑαυτὸν ὡς κανόνα τὸ μηδενὸς δειπνοῦ συμμετέχειν, καὶ οὐδεὶς ὑπῆρχεν Ἀθηναῖος ὁ ἐνθυμούμενος νὰ εἰδῇ ποτε τὸν Περικλέα, ἀφ' οὗ χρόνου προΐστατο τῶν κοινῶν, συμπίνοντα μετὰ φίλων. Οὐδεὶς ἐγίνωσκεν αὐτὸν ἄλλοιον ἢ τελείως σοβαρὸν καὶ σύννον, σκεπτικὸν καὶ πολυάσχολον. Ὅλος αὐτοῦ ὁ βίος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ συνδεδεμένη πρὸς τοσαύτην αὐταπάρνησιν καὶ ἐργασίαν, ὥστε αὕτη δὲν ἠδύνατο πράγματι νὰ φαίνεται εἰς τὰ φιλήδονα πλήθη προνόμιον ἀξιόζηλον. Τὸ βέβαιον αὐτοῦ ἦτο ἡρεμον ὡς ἅπασαι αὐτοῦ αἱ κινήσεις¹, οὐδὲ εἰδὲ τις αὐτὸν ποτε περιδιαβάζοντα ἐν τοῖς περιχώροις τῆς πόλεως ἢ ἄγοντα σχολὴν ἐν δημοσίαις πλατείαις. Δι' αὐτὸν μία καὶ μόνη ὑπῆρχεν ὁδὸς, ἣν ἑωρᾶτο καθ' ἐκάστην πορευόμενος, τὴν ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἄγουσαν εἰς τὴν ἀγορὰν, τὸ βουλευτήριον καὶ τὸ στρατήγιον, τὸ κτίριον, ἐν ᾧ συνήρχοντο οἱ στρατηγοὶ καὶ παρεσκευάζον τὰ σπουδαιότατα τῶν ψηφισμάτων.

¹ Πλουτάρχου Πολιτικά παραγγέλματα [4, 4. Ἡθικῶν] σ. 800 Β· [Περικλῆς δὲ καὶ περὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν δίαιταν ἐξήλλαξεν ἑαυτὸν ἡρέμα βαδίζειν καὶ πρῶτος διαλέγεσθαι καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνεστηκὸς ἐπιδείκνυναι καὶ τὴν χεῖρα συνέχειν ἐν τῷ τῆς περιβολῆς. Πρὸς Πλουτάρχον ἐν βίῳ Περικλέους 5, 1].

Καὶ ἐφαίνετο μὲν ἐξαιρετικῶς αὐστηρὸς, ἀλλ' ἦτο ὅμως πρᾶος καὶ φιλάνθρωπος καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ταπεινοτάτους τῶν περὶ αὐτόν· ἔσθ' δὲ μᾶλλον συνεσταλμένη ἦτο ἡ δίαίτ' αὐτοῦ, τόσῳ περισσότερον πατρικὴ ἦτο ἡ φιλοφροσύνη ἣν ἐπεδείκνυε πρὸς πιστοὺς θεράποντας. Καὶ οἱ μὲν γλύπται ἐπροθυμοῦντο παριστάοντες κεχαρισμένους δούλους αὐξηθέντας ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· ὅτε δὲ ποτε ἦτο ἀπαραμύθητος ἐπὶ τῇ καταπτώσει ἐνεργοτάτου τεχνίτου ἀποσφαλόντος ἐξ ὕψους, λέγεται, ὅτι φανείσα αὐτῷ ὄναρ ἡ Ἀθηνᾶ ὑπέδειξε τὸν τρόπον τῆς θεραπείας.

Ὁ δὲ οἰκογενειακὸς αὐτοῦ βίος δὲν ἦτο εὐτυχής. Ἦδη πρὸ τοῦ 451 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83, 2) εἶχεν ἔλθει εἰς γάμον μετὰ συγγενοῦς, ἣτις πρότερον ἦτο σύζυγος τοῦ πλουσίου Ἴππονίκου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλλίου¹. Ἔτεκε δ' αὕτη εἰς αὐτὸν δύο υἱούς, τὸν Ξάνθιππον² καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' αἱ κλίσεις τῶν συζύγων δὲν συνέπιπτον πρὸς ἀλλήλας. Εἰς τὴν τρυφηλὴν σύνευνον ἀπῆρσκε πιθανῶς ἡ αὐστηρὰ φύσις τοῦ ἀνδρὸς, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου ἐκεῖνος ἡσθάνθη παρ' Ἀσπασίᾳ τῇ Μιλησίᾳ τὰ θέλγητρα ἐκεῖν' ἀναστροφῆς πρὸς γυναῖκα τὰ βασιζόμενα ἐπὶ βαθείας συμπαθείας καὶ ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως· ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν εἰς αὐτὸν ἀφόρητον τὴν ὑφισταμένην συζυγίαν. Ὁ γάμος διελύθη. Καὶ ἡ μὲν σύζυγος, ἀκολουθήσασα τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς κλίσιν, συνδέθη πρὸς τρίτον ἄνδρα, ὁ δὲ Περικλῆς ἔλαβεν εἰς τὸν οἶκον τὴν Ἀσπασίαν.

Ἀσπασία ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιόχου ἦτο γυνὴ οἶα ἡ Θαργελία³. Αὕτη, καταγομένη ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, ἐθεωρεῖτο ὑπάρξασα τὸ πρότυπον τῆς Ἀσπασίας. Καὶ αὕτη δὲ δὲν ἦτο διάκονος χλιδῶσης ἡδυπαθείας ὥς αἱ συνήθεις ἐταῖραι τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς

¹ [*Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 13]. Ἴδε ἀνωτέρω τόμ. Β' σ. 363.

² Ξάνθιππος ὁ Περικλέους ἦτο ἥδη πολλὰ ἔτη σύζυγος τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰσάνδρου πρὸ τοῦ 430 π. Χ., ὅτε ἀπέθανεν ἐκ τοῦ λοιμοῦ. *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 36. Ἴδε καὶ Sintenis ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου τούτου σ. 276. Κατὰ ταῦτα ὁ γάμος τοῦ Περικλέους μετὰ τῆς διεzeugμένης γυναίκος τοῦ Ἴππονίκου συνήθη πρὸ τοῦ 451 π. Χ. Πρὸς Hiecke De pace Cimonica σ. 44.

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 568.

Κορίνθου, οὐδ' ἤθελε μόνον νὰ παρέχῃ καὶ δέχεται ἡδονὴν, ἀλλὰ νὰ ἐλκύῃ πρὸς ἑαυτὴν διὰ τοῦ κάλλους καὶ τῆς παιδεύσεως τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ἀνδρῶν καὶ ἀποκτᾷ ἀξίωμα καὶ δύναμιν διὰ τοῦ μετ' αὐτῶν συνδέσμου. Οὕτως ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς πᾶν τὸ νέον καὶ ἔκτακτον, πᾶν ὅ τι ἐφαίνετο ἐπίδοσις τοῦ πατροπαράδοτου ἐγίνετο ἀποδεκτὸν μετὰ χαρᾶς. Ἄλλως δὲ μετ' οὐ πολὺ εἶδον οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι δὲν ἐξήσκει ἐπιτέχνους μαγγανείας πρὸς δέσμευσιν τῶν καρδιῶν, ἀλλ' εἶχεν ὑψηλὴν, ὑπὸ πλουσίων χαρισμάτων πεπροικισμένην φύσιν, αἰσθανομένη μὲν τελείως πᾶν τὸ ὠραῖον, ἀνεπτυγμένη δὲ ἀρμονικῶς καὶ εὐτυχῶς. Τὸ πρῶτον ἤδη εἶδον γυναῖκα κατέχουσιν τέλειον τὸν θησαυρὸν ἐλληνικῆς παιδείσεως, καὶ παρετήρουν μεστοὶ ἐκπλήξεως τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο φαινόμενον. Μετὰ χάριτος ἐξαρπαζούσης ἡπίστατο νὰ διαλέγεται περὶ πολιτείας, φιλοσοφίας καὶ τέχνης, περὶ παντὸς τοῦ ψυχαγωγοῦντος τοὺς πεπαιδευμένους οὕτως, ὥστε οἱ σοβαρώτατοι τῶν Ἀθηναίων, καὶ δὴ καὶ ἄνδρες οἷος ὁ Σωκράτης, ἐπεζήτουν αὐτὴν, ὅπως ἀκροασθῶσι τῶν λόγων αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ κυρία δρᾶσις αὐτῆς ἐν Ἀθήναις ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔγεινεν οἰκεία πρὸς τὸν Περικλέα, καὶ ἀνεπτύχθη μεταξὺ αὐτῶν σχέσις ἔρωτος ἀμοιβαίου· καὶ δὴ ἡ συνεχὴς συμβίωσις, δι' ἧς συνεδέθη πρὸς αὐτὴν ὁ Περικλῆς, μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ σχέσις αὕτη δὲν ἐστηρίζετο εἰς φιληδονίαν καὶ παροδικὸν πάθος. Ὁ Περικλῆς καὶ ἡ Ἀσπασία συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλους αὐτόχρημα διὰ τῶν δεσμῶν γάμου ὅστις διὰ τοῦτο μόνον δὲν ἔτυχε τῆς ἀποδοχῆς τῶν Ἀθηναίων, διότι ἡ Ἀσπασία ἦτο ξένη· ἄλλως δὲ ἦτο σύνδεσμος ἔρωτος πιστοῦ, ὃν διέλυσε μόνος ὁ θάνατος, καὶ πηγὴ πλουσία οἰκιακῆς εὐδαιμονίας, ἧς εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἶχεν ἀνάγκην ὁ πάσης ἐξωτερικῆς τέρψεως ἀφιστάμενος καὶ ἀδιαλείπτως ἐργαζόμενος ἄρχων τῶν Ἀθηναίων¹.

¹ Περὶ τῆς συμβιώσεως Περικλέους καὶ Ἀσπασίας ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Περικλέους 24. *Σουίδα* ἐν λ. Ἀσπασία. Πρὸς, περὶ Ἀσπασίας Filleul *Siècle de Pericles*. Paris. 1872. Τόμ. Α' σ. 385 κ. ε. [Beeq de Fouquières *Aspasie de Milet*. Paris. 1872. Henri Houssaye *Aspasie Cleopatre Theodora*. Paris. 1890 σ. 3 κ. ε.].

Βεβαίως ἡ κτῆσις τῆς γυναικὸς ἐκείνης ὑπῆρξεν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις πολύτιμος εἰς τὸν Περικλέα. Οὐ μόνον τὰ χαρίσματα αὐτῆς ἐφαίδρυνον τὰς ὥρας τῆς σχολῆς αὐτοῦ καὶ ἀνέπαιον τὸ πολυμέριμον αὐτοῦ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ διετήρουν αὐτὸν ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον. Ἡ Ἀσπασία ἐκέκτητο ὅτι ἔλειπεν ἀπ' αὐτοῦ, τρόπον εὐκόλον οἰκείας ἀναστροφῆς πρὸς ἀνθρώπους παντοίους· ἐμάνθανε μὲν πάντα τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ πόλει, καὶ τὰ ἐν τῇ ξένῃ δὲ γινόμενα δὲν ἐξέφευγον τὴν προσοχὴν αὐτῆς, καὶ λέγεται, ὅτι ἐκείνη ὑπῆρξεν ἡ μυήσασα τὸ πρῶτον τὸν Περικλέα τὴν τότε ἀναπτυχθεῖσαν σικελικὴν ῥητορικὴν¹. Ὑπεστήριξε τὸν ἄνδρα διὰ τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων ἐν τε τῇ πόλει καὶ τῇ ξένῃ καὶ διὰ τῆς ἀγχινοίας, τῆς γυναικείας συνέσεως καὶ γνώσεως τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Οὕτω διεθίου ἡ εὐφροσύνη τῶν συγχρόνων γυναικῶν ἐγγὺς τοῦ ἀνδρὸς ὅστις διὰ πνεύματος ὑπερόχου ἤρχε τῆς πρώτης πόλεως τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πίστεως ἀφωσιωμένη εἰς τὸν φίλον αὐτῆς καὶ σύζυγον. Καὶ οἱ μὲν σκῶπται ἐν Ἀθήναις ἐπεζήτουν μετὰ φιλοπραγμοσύνης πᾶν τὸ ἄξιον μομφῆς ἐν τῷ βίῳ τοῦ Περικλέους· ἀλλ' οὐδεμία συκοφαντία ἴσχυσε νὰ διαβάλλῃ τὸν σύνδεσμον ἐκείνον καὶ περιβάλλῃ δι' ἀτιμίας τὴν μνήμην αὐτοῦ.

Εἰς τὸν Περικλέα δὲν ὑπελείπετο χρόνος, ὅπως ἀσχολῆται αὐτὸς περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κατὰ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Διὸ ἐξέμισθονε τὰ ἴδια κτήματα, [πιπράσκων τοὺς ἐπετείους καρπούς], καὶ παρέδιδε τὸ χρῆμα εἰς τὸν δεδοκιμασμένον οἰκέτην Εὐάγγελον², ὅστις ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὸ εἰς τὸν κύριον προσῆκον μέτρον, καὶ διηύθυνε κατὰ ταῦτα τὰ τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ ἄλλως ἢ δίαίτια διέφερε μεγάλως τῆς τῶν πλουσίων οἰκῶν τῶν Ἀθηνῶν, τοῦθ' ὅπερ ἤκιστα ἡὐχαρίστει τοὺς ἐνηλικιούμενους υἱοὺς τοῦ Περικλέους. Καὶ δὴ ἐν αὐτῷ οὐδεμία ὑπῆρχε δαψίλεια, οὐδεμία ματαία καὶ ἀλό-

¹ Περὶ τῆς Ἀσπασίας ὡς διδάσκατρός τὸν Περικλέα τὸ κατὰ τὸν Γοργίαν λέγειν ἴδε *Φιλόστρατον* ἐκδ. Kayser σ. 364, 11.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 16.

γιστος δαπάνη, ἀλλ' ἤσκειτο οἰκονομία αὐστηρά μετὰ φειδοῦς τοιαύτης, ὥστε ὑπελογίζοντο τὰ πάντα μέχρι δραχμῆς καὶ ὀβολοῦ¹.

Ὁ Περικλῆς ἦτο πεπεισμένος, ὅτι μόνον χρηστότης ὅλως ἀνεπίληπτος καὶ ἀφιλοκέρδεια ἄκρως αὐστηρά ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι δυνατὴν διαρκῇ ἰσχύϊ ἐπὶ τοῦ δήμου, οὐδὲ τῆς παραμικρᾶς λαβῆς παρεχομένης εἰς τοὺς φθονεροὺς καὶ τοὺς ἔχοντας δυσμενῶς. Καὶ ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς εἶχε δώσει πρῶτος τὸ παράδειγμα τοῦ πῶς δύναται νὰ γείνη πλούσιος ὁ στρατηγός καὶ ὁ πολίτευτής· ἀλλ' ὁ Περικλῆς ἦτο ὡς πρὸς τοῦτο θαυμαστής καὶ πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστείδου, ἐν δὲ τῇ εὐσυνειδησίᾳ αὐτοῦ προέβαινε πολὺ περαιτέρω καὶ τοῦ Κίμωνος, περιφρονῶν κατ' ἀρχὴν πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν παρεῖχε πρὸς νόμιμον πλουτισμὸν ἢ στρατηγίαν. Πᾶσα πρὸς αὐτὸν γενομένη ἀπόπειρα δεκασμοῦ ἀπέβη ματαία. Τὴν δὲ μεγαλοφροσύνην αὐτοῦ μαρτυροῦσι τὰ παρ' αὐτοῦ ρηθέντα εἰς τὸν καὶ κατὰ τὸ γῆρας φιλεραστὴν Σοφοκλέα, πρὸς ὃν εἶπεν· οὐ μόνον τὰς χεῖρας δεῖ καθαράς ἔχειν τὸν στρατηγὸν, ἀλλὰ καὶ τὰς ὀψεις². Καὶ ἦτο μὲν εὐαισθητότατος μάλιστα πρὸς τὰ θέλγητρα τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο εἶνε ἀξία πολλῶ μείζονος τιμῆς ἢ ἀστάθεια ἣν εἶχεν ἀποκτήσει δι' ἐγκρατείας μεταβληθείσης εἰς συνήθειαν· εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἐνεποιεῖ βαθυτάτην αἴσθησιν εἰς τοὺς ἀστάτους Ἀθηναίους τὸ ἀπαρασαλεύτως ἀθόρυβον τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Οὕτω δὴ ποτε ὑπέμεινεν ἐπιστρέφων ἐξ ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἥτις εἶχε διαρκέσει ὅλην ἡμέραν, πολίτην εἰς ὃν εἶχεν ἀπαρέσει ὁ λόγος αὐτοῦ, ἀκολουθοῦντα αὐτὸν ὅπισθεν μετὰ λοιδοριῶν καὶ ἀπειλῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς οὐδὲν ἀπήντησε, καὶ, φθάσας εἰς τὸν οἶκον, προσέταξέ τινα τῶν οἰκετῶν νὰ λάβῃ δᾶδα καὶ παραπέμψῃ τὸν ὑβριστὴν πρὸς τὸν ἴδιον οἶκον, ὅπως μὴ πάθῃ τι ἐν τῷ σκότει κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν³.

¹ Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Περικλέους ἴδε τὰ χωρία παρὰ τῷ Sintenis ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου τοῦ Περικλέους ὑπὸ Πλουτάρχου σ. 89. Tromp De Pericle σ. 79.

² Πλουτάρχος ἐν βίῳ Περικλέους 8.

³ Πλουτάρχος ἐν βίῳ Περικλέους 5.

Οἱ δὲ λόγοι τοῦ Περικλέους ἦσαν βραχεῖς καὶ σπάνιοι. Εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀπέφευγε τὰς περιττὰς λέξεις, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι, βαδίζων πρὸς τὸ βῆμα, ἤρχετο, ὅπως ὁ Ζεὺς βοηθήσῃ αὐτὸν νὰ μὴ εἴπῃ τι περιττόν¹. Ἀλλ' αἱ βραχεῖαι αὐτοῦ λέξεις ἐνεχάρσσοντο βαθύτατα εἰς τὸ πνεῦμα. Εἶχε περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἰδέαν οὕτω σοβαράν καὶ ὑψηλήν, ὥστε δὲν κατεδέχετο νὰ ὁμιλῇ χαριζόμενος εἰς τὰ πλήθη, οὐδ' ὤκνει, ὅταν ἔβλεπε τοὺς πολίτας νωθροὺς καὶ ταλαντευομένους, νὰ ἐκφράσῃ πρὸς αὐτοὺς πικρὰς ἀληθείας καὶ βαρεῖας μομφάς. Διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐπεζήτει πάντοτε νὰ συνάπτῃ τὰς ἰδίας περιστάσεις πρὸς καθολικώτερα ζητήματα, ὅπως διδάσκη καὶ φρονηματίζῃ τοὺς πολίτας. Ἐπανελάμβανε δὲ πάντοτε, ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἄνευ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔλου· κατεδείκνυε τὰς ὑπηρεσίας δι' ὧν εἶχε κατακτήσει τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτῶν· ἀνέπτυσε σαφῶς καὶ λακωνικῶς τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ γνώμας, ἐπιζητῶν ὅχι νὰ παραπείσῃ, ἀλλὰ νὰ πείσῃ².

Ὁ λαὸς κρίνει ἀποβλέπων εἰς σκοποὺς ἀπλοῦς, καὶ διὰ τοῦτο τότε τις πολιτευτὴς ἀποβαίνει ἀληθῶς δημοτικὸς, ὅταν αἱ θεμελιώδεις ἰδέαι τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος εἶνε σαφεῖς καὶ καταληπταὶ οὕτως, ὥστε νὰ γίνωνται μὲν κατάδηλοι εἰς τὸν ὀρθὸν ἀνθρώπινον λόγον, νὰ ἐπιλαμβάνωνται δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ἐπικυρῶνται ὑπὸ ἐπιτυχιῶν. Αἱ δὲ ἀρχαὶ καθ' ἃς διώκει τὰ τῆς πολιτείας ὁ Περικλῆς ἦσαν πράγματι οὕτως ἀπλάτ, ὥστε ἡδύναντο νὰ κατανοήσωσιν αὐτὰς ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ ὁ Περικλῆς ἐνόμιζεν ἀξίαν πολλοῦ λόγου τὴν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαφορὰν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες δὲν ἐπεζήτουν ὡς ἐκεῖνοι τὴν ἰσχύν αὐτῶν ἐν τῇ ὑπόουλφ πολιτείᾳ καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἐκδικήσωσι τοὺς πολέμιους δι' ἀπάτης ἢ καταδολιεύσεως καὶ παρακρούσεως αὐτῶν.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 8.

² Περὶ τοῦ Περικλέους ὡς ῥήτορος ἴδε Κ. Ο. Müller Griechische Litteraturgeschichte Τόμ. Β' σ. 306 κ. ἑ. [ἑλλ. μεταφρ. ὑπὸ Κυπριανοῦ Τόμ. Β' σ. 326 κ. ἑ.]. Blass Die attische Beredsamkeit Τόμ. Α' ἐκδ. 6' σ. 37.

Ἄφ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθῆναι εἶχον αἰσίως ἐκφύγει πάσας τὰς ἐναντίον αὐτῶν ἀποπείρας τῆς σπαρτιατικῆς φιλάρχου πλεονεξίας ἢ ἐνότης τῆς Ἑλλάδος ὑφίστατο τὸ ἐξῆς μόνον ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν δύο μεγάλων πόλεων. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ συμμαχία εἶχε διασπασθῇ μετὰ τὸν τρίτον μεσσηνιακὸν πόλεμον. Ἐκτοτε δ' ὑπῆρχε μία συμμαχία καὶ ἄλλη ἀντιμέτωπος αὐτῆς. Ἡ δ' ἀντίπαλος ἐκείνη συμμαχία τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἀργείων προώδευεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' ἐπῆλθε χρόνος, καθ' ὃν ἐφαίνετο ὡς εἰ ἡ Σπάρτη ἠδύνατο νάποκρουσθῇ ἐντελῶς καὶ ἡ νέα συμμαχία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων νὰ περιλάβῃ κατὰ μικρὸν ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τὰ σχέδια ταῦτα ἐματαιώθησαν διὰ τῆς παρὰ τὴν Κορώνειαν ἥττης. Ἐκτατε τὰ δύο ἡμίση τῆς Ἑλλάδος ἴσταντο ἀντιμέτωπ' ἀλλήλων μετ' ἀντιζηλίας ἐπιτεινομένης· εἰς τὴν ἀντίθεσιν δὲ ταύτην, καθιστάνουσαν ἀδύνατον εἰρήνην διαρκῆ, συμπαρεσύρθησαν ἅπασαι αἱ πόλεις.

Ὡς δ' ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν πόλεμον τὸν πρὸς τοὺς Πέρτας, οὕτως ἔβλεπεν ὁ Περικλῆς ἐπικείμενον ἀναποφεύκτως τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν Σπάρτην¹. Διὸ ἐσκέπτετο, ὅτι ὁ ἔτι παρεχόμενος χρόνος εἰρήνης ἔπρεπε νὰ διατεθῇ, ὅπως αἱ Ἀθῆναι παρασκευασθῶσι πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, καὶ ὃν διὰ τῆς περισυλλογῆς καὶ διατάξεως τῶν δυνάμεων αὐτῶν. Ἐξωτερικῆς δ' ἐπεκτάσεως ἐφρόνει ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἡ πόλις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κινδυνώδης ἦτο τοιαύτη αὐξήσις, καθ' ἣ εἶχε διδάξει σαφῶς ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων δεκαπέντ' ἐτῶν, ἐπειδὴ πᾶσα συμφορὰ ἦτο τὸ ἐπακόλουθον ἐσπευσμένων ἐπιχειρήσεων, ὧν τὴν ἑκάσιν εἶχε προεῖπει ὁ Περικλῆς, ἀποτρέπων ἀπ' αὐτῶν τοὺς πολίτας.

Κατὰ ταῦτα πρόνοια καὶ σωφροσύνη εἶνε ὁ πρῶτος κανὼν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτείας, ἐπειδὴ δυνάμει οἷα ἡ τῶν Ἀθηναίων ἀπειλεῖται αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς ὑπὸ παντὸς ἀτυχήματος αἵροντος τὸν φόβον τῶν συμμάχων. Ἡγεμονία κατὰ γῆν εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς

¹ Πόλεμος ἐπιών, προσφερόμενος. Ἰδε Ullrich Hellenische Kriege σ. 16.

τὴν θαλασσοκρατίαν, ἐπεὶ δὴ διαρκὴς καθυπόταξις τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Λοκρίδος θὰ ἦτο κατορθωτὴ μόνον διὰ καταλήψεως στρατιωτικῆς· ἀλλὰ τοιαύτη κατοχὴ ἤθελε διασπᾶσει τελείως τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἤθελε περιπλέξει τὴν πόλιν εἰς διαμάχας ἀπαύστους. Ἡ ἀνωφελὴς διακινδύνευσις τῆς ζωῆς καὶ ἐνὸς μόνου τῶν συμπολιτῶν ἐφαίνετο εἰς τὸν Περικλέα τὸ μέγιστον τῶν ἀδικημάτων, καὶ λέγεται, ὅτι, ἀναλαμβάνων τὴν χλαμύδα, ἔλεγε πρὸς ἑαυτὸν νοουθετῶν· «Πρόσχε Περικλείς, ἐλευθέρων μέλλεις ἄρχειν, καὶ Ἑλλήνων καὶ Ἀθηναίων¹.»

Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους νὰ εἶνε ἐν ἀδιαιλείπτῳ ταραχῇ, μεταπίπτουσαι ἀπὸ στρατείας εἰς στρατείαν. Διὰ τοῦτο εἶχεν ἀντεπεξέλθει πρὸς τὴν περὶ τὸν Κίμωνα ἐταιρίαν, ἣτις εἶχε πρόγραμμα καθ' ὃ οἱ πολῖται ὠφείλον νὰ εἶνε πάντοτ' ἐνοπλοὶ ἐναντίον τῆς Περσίας. Ἐτι δ' ὀλιγώτερον ἐπεδοκίμαζε τὴν γνώμην νεωτέρας φατρίας ἣτις ἀνεφάνη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, φατρίας διανοουμένης σχέδια ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ἀπ' ἐναντίας δ' ὁ Περικλῆς ἦτο κεκηρυγμένος ἀντίπαλος παντὸς περιττοῦ πολέμου καὶ καθώριζεν ὡς πρῶτον κανόνα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν τὸν περιορισμὸν τῶν ὁρμῶν τῶν πολιτῶν². Αἱ Ἀθῆναι ὠφεί-

¹ Πλουτάρχου [Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν. Περικλέους 1. Ἡθικῶν σ. 186 B] ἐκδ. Didot σ. 223.

² Πλουτάρχου ἐν βίῳ Περικλέους 20· οὐ συνεχῶς ταῖς ὁρμαῖς τῶν πολιτῶν οὐδὲ συνεξέπιπτεν ὑπὸ βῶμης καὶ τύχης τοσαύτης ἐπαιρομένων Αἰγύπτου τε πάλιν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κινεῖν τῆς βασιλείας ἀρχῆς τὰ πρὸς θαλάσσην. Πολλοὺς δὲ καὶ Σικελίας ὁ δῶσεως ἐκεῖνος ἤδη καὶ δῶσπομος ἔρωσ εἶχεν, ὅν ὕστερον ἐξέκαυσαν οἱ περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ῥήτορες. Ἦν δὲ καὶ Τυρρηνία καὶ Καρχηδὼν ἐνίοις ὄνειρος, οὐκ ἀπ' ἐλπίδος διὰ τὰ μέγεθος τῆς ὑποκειμένης ἡγεμονίας καὶ τὴν εὐροίαν τῶν πραγμάτων. Πρβλ. Πλουτάρχου ἐν βίῳ Ἀλκιβιάδου 17. Ἀρχαιοτέραις σχέσεσι τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν Σικελίαν ἐλέγχει τὸ ἐπ' ἐσάτων ὑπὸ τοῦ Köhler ἀνακαλυφθὲν ἀπόσπασμα ψηφίσματος ἀθηναϊκοῦ τοῦ ἔτους 434 π. Χ. ἐπὶ ἀρχόντος Ἀρίστωνος, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ προτάσεων πρεσβείας τῶν Ἑγεσταίων. [Köhler Epigraphische Mittheilungen] ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Tόμ. IV [1879 σ. 30 κ. ἐ. Corpus Inscriptionum Atticarum Suppl. 1877-1887 22 κ].

λον νάνεχωνται μετ' ἀπαθείας πᾶσαν καταλαλιὰν καὶ πάντα δυσμενῇ ὑπαινιγμὸν, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν σταθεράν καὶ ἥσυχον ἐπιδιώξιν τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ οὐδὲν μὲν παραχωροῦσαι πρωτεῖον εἰς τὴν Σπάρτην, οὐδ' ἐγκαταλείπουσαι τινα τῶν ἰδίων κτήσεων, ἀλλ' αὐταὶ οὐδένα προκαλοῦσαι ἐχθρόν. Ὄταν δὲ τέλος ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς κρίσεως, καθῆκον τῶν Ἀθηναίων εἶνε νὰ εὐρίσκωνται ἐτοιμοπόλεμοι καὶ ἀκαταμάχητοι, ἔχουσαι ἀντὶ μὲν ἀσπίδος τὰ τεῖχη, ἀντὶ δὲ ξίφους τὸν στόλον.

Καὶ ὁ μὲν περίβολος τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἀκόμη συντετελεσμένος, ὅτε ὁ Περικλῆς ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Καὶ δὴ ἐκ τῶν σκελῶν εἶχε μὲν πρῶτον κτισθῇ τὸ βόρειον, ὅπερ εἶχε σκοπὸν τὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἐλευσίνος ἐξασφάλισιν τῆς μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῶν λιμένων ἐπικοινωνίας, ἔπειτα δὲ καὶ τὸ φαληρικὸν τεῖχος, ἀλλ' ἔμενε μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ Πειραιῶς χάσμα, ἀκτὴ ἐκτεθειμένη. Ἐκεῖ δὲ ἠδύναντο νὰ προσορμισθῶσιν οἱ Πελοποννήσιοι, νὰ ποδιθῶσιν στρατιάς, νὰ προχωρήσωσι μεταξὺ τῶν σκελῶν καὶ οὕτω νὰ ποκόψωσι τὴν πρὸς τοὺς λιμένας συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων. Διὸ τὸ σύστημα τῶν ὀχυρωμάτων ἐδεῖτο πρὸς τελείαν συμπλήρωσιν τρίτου σκέλους, ὅπερ, βαῖνον παραλλήλως πρὸς τὸ βόρειον, νὰ συναπεργάζεται μετ' αὐτοῦ τελείως ἀσφαλῆ τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τοῦ ἄστεως καὶ τοῦ ἐπινείου.

Ἄλλ' ὁ δῆμος ὀλίγην ἐδείκνυε διάθεσιν νὰ χορηγήσῃ πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα. Εἶχεν ἐπέλθει κόρος τῆς τειχοδομίας. Διὰ τὸ βόρειον σκέλος ἕνεκα τοῦ ἐλώδους τοῦ ἐδάφους εἶχον δαπανηθῇ ἀπείρως περισσότερα τῶν προϋπολογισθέντων. Ἦσχαλλον δ' ἀναγκάζομενοι νὰ κατασκευάσωσι τρίτον σκέλος, ἐν ᾧ θὰ ἤθελον ἀρκέσει τελείως δύο κτιζόμενα ἐν καταλλήλῳ θέσει. Ὁ δὲ Περικλῆς ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ὅλην τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὅπως πείσῃ τοὺς πολίτας περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς τειχοδομίας. Ἀλλὰ, καὶ ἐπ' ἐψηφίσθη-

σαν αἱ ἀναγκαῖαι δαπάναι, τὸ ἔργον προέβαινε βραδέως, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ στίχοι τοῦ Κρατίνου

πάλαι γὰρ αὐτὸ

λόγοισι προάγει Περικλῆς, ἔργοισι δ' οὐδὲ κινεῖ¹.

Τέλος δὲ τὸ τεῖχος ἐπερατώθη, ἀναλαβόντος τὴν ἐργολαβίαν τοῦ Καλλικράτους, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰς τριακονταετῆς σπονδὰς. Ἀπετελεῖτο δ' ἐκ περιδόλου ἔχοντος εὖρος πεντακοσίων πεντήκοντα ποδῶν καὶ μῆκος ἑπτὰ καὶ ἡμίσεος περίπου χιλιομέτρων καὶ ἄγοντος πρὸς τὴν πειραϊκὴν πύλην. Μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τέλος οὕτως ὀχυραὶ, ὅσον εἶχεν ἐπιθυμήσει ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁμοιάζουσαι πρὸς πόλιν νησιωτικὴν, οὕσαι παντελῶς ἄδατοι εἰς χερσαίας πελοποννησιακὰς στρατιάς, εὕρισκόμεναι εἰς ἀδιάρρηκτον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ δυνάμεναι οὕτω νὰ διαθέσωσιν ὑπὲρ τοῦ στόλου ἀπάσας αὐτῶν τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις πλὴν τῶν ἀναγκαίων φυλακῶν. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ Πειραιεὺς ἀπέβησαν οὕτω δύο πόλεις ἡνωμέναι εἰς μίαν, ἀλλ' ἑκατέρα αὐτῶν εἶχεν ἴδιον χαρακτῆρα, ἅτε ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας σαφῶς ὡς ἄστὺ καὶ ἐπίνειον, ὡς ἀρχαία καὶ νέα πόλις. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀθηνῶν διετηροῦντο ἐν τοῖς ἀρχαίοις οἰκοῖς πάντοτε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἱ παραδόσεις τῶν ἀρχαίων γενῶν, ἐν δὲ τῷ Πειραιεῖ ᾧκει πλῆθος σύμμικτον ἀποζῶν ἐκ τῆς ἐμπορίας, τῶν δημιουργικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ναυτιλίας καὶ μικρὰν ἔχον συνάφειαν πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς χώρας.

Καὶ ἀντετάσσετο μὲν ὁ Περικλῆς ἐρρωμένως εἰς τὴν πλεονεκτηκὴν διάθεσιν ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' εἶχετο ὅμως τὰ μέγιστα τῆς συντηρήσεως τῶν ἤδη κεκτημένων. Αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ νῆσοι ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ νὰποτελῶσι μίαν καὶ μόνην πολιτείαν, μίαν καὶ μόνην χώραν. Ἡξίου ὑπὲρ τῶν Ἀθη-

¹ Κρατῖνος παρὰ Πλουτάρχῳ [ἐν βίῳ Περικλείους] 13. Meineke Fragmenta comicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 218.

νῶν οἰονείτινα ἑδαφικὴν κυριαρχίαν τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἀπηγόρευε τὸν διάπλουν αὐτοῦ ὑπὸ ξένων τριήρων καθ' ὃν τρόπον δὲν ἐπετρέπετο εἰς ξένας στρατιάς ἢ διὰβάσεις διὰ τῆς ἀττικῆς χώρας¹. Διὰ ταῦτα τὸ πέλαγος ἐπετηρεῖτο πάντοτε μετ' αὐστηρότητος ἄκρας. Ἀπανταχοῦ ὑπῆρχον ἐπικαίρως κείμενοι σταθμοί. Ἐντὸς τεσσάρων ἡμερῶν ἡδύνατο στόλος ἀθηναϊκὸς νὰ φθάσῃ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ῥόδου, ἐντὸς δ' ἐπ' ἴσης βραχέος χρόνου εἰς τὸν Πόντον. Στόλος ἐξήκοντα τριήρων περιεκόλει κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἔτους ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον καὶ ἐφρούρει ἐν αὐτῷ· ἐχρησίμευε δὲ συγχρόνως χάριν γυμνασίων, τοῦθ' ὅπερ διὰ τῆς κανονικῆς ἐναλλαγῆς τῶν τε τριήρων καὶ τῶν πληρωμάτων συνετέλει εἰς τὸ νὰ παρασκευάζῃ πρὸς πόλεμον ἀπάσας τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβησαν πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς Σπάρτης πολεμικῆς δυνάμεις πάντοτε συντεταγμένη καὶ ἐτοιμοπόλεμος. Καὶ ἐν χρόνῳ δ' εἰρήνης δὲν ἐσχόλαζον, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας αἱ σπονδαὶ διετίθεντο μετὰ μεγίστου ζήλου εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τοῦ ὅλου ὕλικου τοῦ πολέμου, τὴν ἐπισκευὴν τῶν τριήρων καὶ τὴν ναυπήγησιν νέων².

Περὶ αὐτὴν δὲ τὴν ναυπηγίαν ἐγίνοντο ὁσημέραι νέαι ἐφευρέσεις. Ἐν ᾧ αὐτῶν τῶν ἐν Σαλαμῖνι ἀγωνισθεῖσων τριήρων ἦσαν ἀκόμῃ πολλαὶ ἄφρακτοι, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς πάσῃ δυνάμει ἐμερίμνησε περὶ ναυπηγήσεως πολεμικῶν πλοίων ὑψηλῶν καὶ εὐκινήτων, αἱ τριήρεις ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κίμωνος κατεσκευάζοντο τελειότεραι, πλατύτεραι καὶ εὐρυχωρότεραι, ὅπως περιλαμβάνωσι πλείονας ὀπλίτας· συνήνωσε δ' ὁ Κίμων τὰ κεχωρισμένα μέρη τοῦ καταστρώματος διὰ παρόδων διευκολυνουσῶν τὴν κίνησιν τῶν στρατιωτῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς ἐπενόησε πρὸς σύλληψιν τῶν ἐχθρικών πλοίων τὴν λεγομένην σιδηρᾶν χεῖρα³.

¹ Τὸ Αἰγαῖον εἶνε κτῆσις ἀθηναϊκὴ, δι' ἧς εἰς οὐδένᾳ ἐπιτρέπεται διελθεῖν ἐπὶ πλοῖοις. Ἰδε Classen εἰς *Θουκυδίδου* V, 47, [5].

² B ö c k h Staatshaushaltung [der Athener] έκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 215.

³ *Πλινίου* [Nat. Hist.] VII, 56. Ἰδε περὶ διατάξεων πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐπιστρα-

Τὴν δ' εὐθύνην τοῦ στόλου καὶ τῶν νεωρίων εἶχεν ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων, ἡ δὲ τῆς ἀρχῆς ἐκχωροῦσα βουλὴ δὲν ἤξιοῦτο τιμητικοῦ στεφάνου, ἂν ἡδύνατο νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ παραμελήσει τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης ἐντολῆς τῆς πολιτείας. Οἱ δὲ πολεμικοὶ λιμένες τῶν Ἀθηναίων εἶχον χωρητικότητα τετρακοσίων τριήρων. Ὁ δὲ κανονικὸς ἀριθμὸς τῶν τριήρων ἀνῆρχετο εἰς τετρακοσίας, αἵτινες εὐρίσκοντο ἐξηρτυμέναι ἐν τοῖς νεωρίοις καὶ ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι νὰ ἐξαγάγωσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἐξηκοντακισχιλίους ἄνδρας. Οἱ πολῖται, οἵτινες ὡς τριήραρχοι εἶχον τὸ καθῆκον νὰ ἡγῶνται ἕκαστος τῆς ἰδίας τριήρους καὶ διατηρῶσιν αὐτὴν ἐν καλῇ καταστάσει, ἦσαν ὠρισμένοι ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ δὲ πρὸς ἑκπλοὺν παρασκευὴ τοῦ στόλου ἐτελεῖτο ταχέως καὶ οἱ πρῶτοι καθελύσαντες τὰς τριήρεις ἤξιοῦντο ἀμοιβῆς. Τὰ δὲ πληρώματα περιελάμβανον πολλοὺς μετοίκους, ἀπελευθέρους καὶ δούλους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀντιτίθετο ἡ κωπηλασία, ἥτοι τὸ κυριώτατον ἐλατήριο τῆς νίκης τοῦ στόλου, κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τοὺς ῥωμαλέους δούλους. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῶν ἀνδρῶν ἀπετέλουν ἐλεύθεροι Ἀθηναῖοι, αὕτη δ' ἡ ναυτικὴ στρατιὰ, καίπερ οὕσα σύμμικτός τις καὶ ἑτερογενής, δὲν ἔπαυε διατηροῦσα τὸν χαρακτῆρα στρατιᾶς Ἀθηναίων πολιτῶν.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν μεταχείρισιν τῶν συμμάχων ὁ Περικλῆς, ἀγόμενος ὑπὸ συνέσεως καὶ δικαιοσύνης, ἀντεστρατεύετο εἰς πᾶσαν ὑπέρμετρον ἐπιβάρυνσιν αὐτῶν καὶ πᾶν μέτρον δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ αὐτούς¹. Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφέστατα αὕτη ἡ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπελθοῦσα ταχυτάτη αὔξησις τῶν φόρων. Ἀλλως δ' ἡ σχέσις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς συμμάχους ἦτο μὲν τὸ κυριώ-

τεύσεως τοῦ στόλου (τῆς εἰς τριττάς διαίρεσεως) Schäfer ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. V, σ. 85. Περὶ δὲ τῆς ἀθηναϊκῆς τριήρους καθ' ὅλου ἴδε Cartault La trière athenienne. Paris. 1881. Cecil Torr Ancient ships. Cambridge. 1894].

¹ Περὶ τῆς πρὸς τοὺς συμμάχους πολιτείας τοῦ Περικλέους ἴδε Böckh Staatshaltung [der Athenen] ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 471. 475. Köhler Urkunden zur Geschichte des delisch attischen Bundes σ. 139 κ. ἔ.

τατον στήριγμα τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως, ἀλλὰ συγχρόνως σχέσις λεπτή καὶ δυσχερὴς, ἀπαιτοῦσα μεγίστην σύνεσιν καὶ πρόνοιαν. Ὁ ἄλληθῶς ἡγούμενος τοῦ δήμου, καθ' ἃ ἐφρόνει ὁ Περικλῆς, ὥφειλεν ἐν τούτῳ νὰ ἐπιδείξῃ ὀξύνοιαν μεγαλειότεραν καὶ εὐλάβειαν ἐπιφυλακτικωτέραν τοῦ ὅλου δήμου, ἀντιτασσόμενος εἰς τὰς ὑπερφιάλους αὐτοῦ κατακτητικὰς ὁρμὰς καὶ μεριμνῶν, ὅπως μὴ μένωσιν ἀτιμώρητοι ἀδικίαι τῶν εἰς τὰς συμμαχίδας στελλομένων ἀρχόντων τῶν Ἀθηναίων. Δικαιοσύνη εὐλαβέστατα ἔχουσα πρὸς πᾶν δικαίωμα καὶ δυναμένη νᾶξιώσει στοργὴν καὶ ἐμπιστοσύνην, τοιοῦτος ἔπρεπε νὰ εἴναι κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ χαράκτῆρ τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας.

Ἐξ ἑτέρου δ' εἶχετο ὁ Περικλῆς ἐμμονώτατα τῆς γνώμης, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμβάλλῃ τοὺς Ἀθηναίους εἰς πράγματα ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀνεξαρτησία τῶν μικρῶν πόλεων τῆς συμμαχίας. Ὑπῆρχε κατ' αὐτὸν δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου πληρέστατα δικαιολογούμενον ἐν τῇ πολιτικῇ βίῳ, καθ' ἃ εἶχεν ἤδη ἀναγνωρίσει ὁ Ἀριστείδης, ὅτι τὰ δημόσια πράγματα δὲν πρέπει νὰ διατάσσωνται κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν¹. Ἄλλως δ' αἱ Ἀθῆναι δὲν εἶχον ὑποτάξει τὰς νήσους, ἀλλ' οἱ νησιῶται Ἕλληνες εἶχον ἀναθέσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἡγεμονίαν, ἀναγκασθέντας ὑπὸ τῶν πραγμάτων νὰ δεχθῶσι τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ἀναλάβωσι τὴν προσενεχθεῖσαν ἀρχηγίαν. Ἄλλ' ἂφ' οὗ χρόνου εἶχον τὴν ἡγεμονίαν, ὥφειλον νὰ συκρατῶσι μετὰ πάσης δραστηριότητος τὰς τὸ πρῶτον ἤδη διὰ συμμαχίας ἐνωθείσας πόλεις, ἂν μὴ ἔμελλε νὰ καταστῇ ἐπισφαλὴς ἡ ὅλη αὐτῶν δύναμις. Καὶ δὴ αἱ Ἀθῆναι περιστοιχίζοντο ἀπανταχόθεν ὑπὸ ἐχθρῶν ἐνεδρευόντων, πᾶσα δ' ἀποστασία συμμάχων ἔμελλε νὰ γάγῃ εἰς ἄμεσον αὐξησιν τῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἐπεὶ δὴ αἱ μικραὶ πόλεις ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ποτελέσωσιν ἐν ὅλον καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐπιδιώξωσιν ἴδιον πολιτικὸν πρό-

¹ Κατὰ τὸν *Θεόφραστον* παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Ἀριστείδου 25 καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος.

γραμμα. Διὸ ἡπιότης καὶ ἐπιείκεια θὰ ἦτο προδοσία τῆς πατρίδος χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ δι' αὐτῆς ἀγαθόν τι ὑπὲρ τῶν νησιωτῶν αὐτῶν¹.

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πελοποννησιακῇ συμμαχίᾳ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν συμμάχων παρὰ πᾶσαν καύχησιν τῶν Σπαρτιατῶν ἦτο λέξις κενή· καὶ ἦτο μὲν ἐν αὐτῇ μείζων πως ἡ ἀνεξαρτησία, ἀλλ' ὁ λόγος αὐτῆς ἐνέκειτο μᾶλλον εἰς ἀδυναμίαν τῆς Σπάρτης ἢ εἰς τὴν ἀγαθὴν αὐτῆς θέλησιν. Περὶ τοῦτο αἱ Ἀθῆναι ἐπολιτεύοντο τοῦλάχιστον εἰλικρινῶς καὶ τιμίως· καὶ δὴ αὐτὸς ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ὁ ἀδιστάκτως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως καθιερώσας τὴν ἀρχὴν καθ' ἣν αἱ Ἀθῆναι οὐδεμίαν εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ ὑπέχωσιν εὐθύνας εἰς τοὺς συμμάχους. Τὸ χρῆμα ἀνήκει εἰς τὸν δεχόμενον αὐτό· μόνον δ' ὁ δεχόμενος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ τὰ διὰ τῶν συνθηκῶν ὁμολογηθέντα. Ἄν δὲ πρὸς τοῦτο ἔχῃ πλεόνασμα ἢ ἔλλειμμα, τοῦτο δὲν ἐνδιαφέρει τὸν πληρόνonta. Οὕτως αἱ μὲν εἰσφοραὶ μετεβλήθησαν πράγματι εἰς φόρους, οἱ σύμμαχοι εἰς ὑπηκόους, αἱ δὲ νῆσοι καὶ παραλῖαι εἰς ἐπαρχίας· περαιτέρω δ' ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τούτου ὑπῆρξεν ἡ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῶν πόλεων ἀνάμιξις τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῆς αὐτονομίας αὐτῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν ἔχουσαι κατὰ παραχώρησιν τῶν Ἀθηναίων ἰδίους ἄρχοντας, ἀλλ' ἐκέκτηντο τὸ δικαίωμα μόνον τῆς κατωτέρας δικαιοδοσίας· τὰ δὲ πολιτεύματα τῶν συμμαχιδῶν διερρυθμίσθησαν συμφώνως πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Ἀθηναίων, ἥτοι εἰσῆχθη ἡ δημοκρατία, καὶ ὁ ὅλος βίος τῶν πόλεων ἐπετηρεῖτο διηνεκῶς δι' ἰδίων ἐπισκόπων, στελλομένων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων². Οὕτω δὲ κατέληξαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σύστημα ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχεν ἐξ ἀρχῆς διαγνώσει ὡς ἀναπόφευκτον καὶ ἀναγκαῖον καὶ ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ ἄνευ ἐπιφυλάξεως καὶ μὴ περικαλύπτων τὴν ἀλήθειαν δι' εὐφημισμῶν.

¹ Περὶ ἀθηναϊκῆς ἐπεμβάσεως ἐν Μιλήτῳ ἴδε Corpus Inscriptionum Atticarum. Supplementum ad vol. I ἀρ. 22 α. Kirchhoff Über die Abfassungszeit der Schrift vom Staate der Athener [καὶ ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1874]. σ. 3.

² Böckh Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' τόμ. Α'] σ. 480.

Ἄλλ' ἐν τούτοις ἡ σχέσις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς παραθαλάσσιους συμμάχους ἦτο διάφορος λίαν κατὰ τὴν θέσιν τῶν πόλεων, τὸ μέγεθος καὶ τὸ πλῆθος τῶν οἰκητόρων.

Καὶ πρῶτον μὲν πρέπει νὰ διακρίνωμεν στενοτέραν τινὰ καὶ εὐρυτέραν περιοχὴν τῆς ἡγεμονίας. Καὶ δὴ κατεδέλλετο μεγίστη μέριμνα, ὅπως καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν, ἐν αἷς ὑπῆρχον ἑλληνίδες πόλεις, ἀναγνωρίζωνται αἱ Ἀθῆναι ὡς ἡ πρώτη δύναμις τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο ἤδη ὁ Ἀριστείδης εἶχε συνδέσει σχέσεις πρὸς τὰς παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον πόλεις καὶ ὁ Περικλῆς εἰσέπλευσεν εἰς αὐτὸν μετὰ στόλου μεγάλου καὶ κεκοσμημένου λαμπρῶς, ὅπως ἐπιδείξῃ εἰς τοὺς παρ' αὐτὸν οἰκοῦντας Ἑλληνὰς τε καὶ βαρβάρους τὴν δύναμιν τῆς πόλεως¹. Καὶ σκοπὸς μὲν τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων ἦτο ἡ πρόθυμος συναντίληψις τῶν πόθων τῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἑλληνίδων πόλεων καὶ ἡ πρὸς αὐτάς σύνδεσις σχέσεων φιλικῶν· ἀλλ' ἤρχοντο συνήθως εἰς τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ἡδύναντο γὰξιώσωσιν αἱ Ἀθῆναι ὡς δύναμις προστατεύουσα πάσας τὰς ἑλληνικὰς παραλίους πόλεις. Παραδοικῶς δὲ παραθαλάσσιοί τινες πόλεις, οἷον ἐπὶ παραδείγματι τὸ ἐν τῇ ἄκρᾳ ἐσχατιᾷ τοῦ Εὐξείνου Πόντου κείμενον Νυμφαῖον, ὑπῆρξαν ὑπόφοροι συμμαχίδες τῶν Ἀθηναίων. Ἄλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ὁ Πόντος ἔκειτο ἐκτὸς τῆς καθ' αὐτὸ σφαίρας τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων², ὡς καὶ ἡ Μακεδονία, ἡ Καρία καὶ ἡ Λυδία, εἰ καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἡ περιοχὴ τῆς συμμαχίας ἐξετείνετο πέραν τῆς Φασήλιδος³. Καὶ πόλεις δὲ τῶν ἐν τῷ δυτικῷ πελάγει περιῆλθον κατὰ

¹ Πλούταρχος [ἐν βίῳ Περικλέους] 20.

² Περὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς παρὰ τὸν Πόντον ἑλληνίδας πόλεις ἴδε Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 113 κ. ἔ. Περὶ Νυμφαίου ἴδε Κράτερον παρ' Ἀρποκρατίωνι καὶ Φωτίῳ ἐν λ. Νυμφαίων. Περὶ δὲ ἄλλων παραποντιῶν πόλεων ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν φόρων ἴδε Köhler ἐνθ' ἀν. σ. 74. Kirchoff ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 23 ἀριθ. 37.

³ Ἡ Κελένδερις [κειμένη ἐτι περαιτέρω] παρουσιάζεται ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς ἀναγεγραμμένη ἐν τῷ Καρικῷ φόρῳ· ἡ δὲ παρὰ τῷ Κράτερῳ ἀναφερομένη καὶ εἰς τὸν αὐτὸν φόρον ἀνήκουσα Δῶρος εἶνε κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Köhler [Urkunden zur Geschichte des

διαφόρους χρόνους εἰς πλήρη ἐξάρτησιν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ δὲν εἶνε μεμαρτυρημένον, ὅτι ἐθεωρήθησάν ποτε ὑπόφοροι συμμαχίδες ὑποκείμεναι εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐν Ἀθήναις διεξαγωγῆς τῶν δικῶν αὐτῶν.

Ἐντὺς δὲ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι οἰκούμεναι ὑπὸ Δωριέων, ὡς ἡ Μῆλος, ἡ Θήρα, ἡ Ἀνάφη, αἵτινες δὲν εἶχον προσέλθει εἰς τὴν συμμαχίαν κατὰ τὴν ἰδρύσιν αὐτῆς, οὐδέποτε συμμετέσχον αὐτῆς¹.

Τῶν δὲ συμμαχίδων, αἵτινες συνήθως ἐκαλοῦντο ἀπλῶς αἱ πόλεις, εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλαι εἶχον συνδεθῆ στενότερα πρὸς τὰς Ἀθήνας ὡς τὴν φυσικὴν αὐτῶν μητρόπολιν αἱ μικρότεραι τῶν νήσων. Αἱ πλεῖστοι αὐτῶν εἶχον ἐκουσίως ἀποστῆ τῆς διατηρήσεως ἰδίου στόλου, ἡ δὲ ἀφόπλισις αὕτη εἶχε καθορίσει τὴν πολιτικὴν αὐτῶν θέσιν. Καὶ δὲν εἶχον μὲν κατὰ τύπους ἀποβάλλει τὴν αὐτονομίαν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἐν καὶ μόνον ὑπελείφθη εἰς αὐτάς, τὸ ὑπείκειν πειθηνίως εἰς τὰ κελεύσματα τῶν Ἀθηναίων.

Ἀλλοία δὲ ἦτο ἡ θέσις τῶν μεγαλειτέρων νήσων, ὅσαι εἶχον ἴδιον στόλον. Καὶ ὑπεχρεοῦντο μὲν καὶ αὗται ὑπὸ τῶν συνθηκῶν νὰ παρέχωσι τὸ ἐπιβάλλον μέρος στρατιωτικῶν δυνάμεων· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐφείδοντο τῶν αὐταρχικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, καὶ διετήρησαν μὲν τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἐπετράπη δ' εἰς αὐτάς, τοῦλάχιστον κατὰ τύπους, καὶ ποιά τις συμμετοχὴ εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν ἀποφάσεων. Ἡγωνίζοντο νὰ ἀναγνωρίζωσι τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τιμῶσιν αὐτάς δημοσίᾳ, καθ' ἃ ὠμολόγησαν τοῦτο αὐτοὶ οἱ Μυτιληναῖοι, ὅτε ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Σπάρτην. Εἶχον δ' αἱ πόλεις αὗται καὶ ἰδίους ὑποτελεῖς καὶ διεξῆγον πρὸς τοὺς γείτονας πολέμους, εἰς οὓς τότε μόνον ἀνεμιγνύοντο οἱ

delisch-attischen Bundes] σ. 121 ἡ φοινικὴ πόλις, ἐν ᾗ οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκατεστάθησαν κατὰ πιθανὸν λόγον παροδικῶς.

¹ Περὶ Μήλου καὶ Θήρας ἴδε *Θουκυδίδου* III, 91. Πρὸς Κ. Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 146. Ἡ δὲ Ἀνάφη παρουσιάζεται μόνον ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν φόρων.

Ἀθηναῖοι, ὅτε ἤθελον κληθῆ εἰς βοήθειαν ὑπὸ τοῦ ἐτέρου τῶν ἀντιμαχομένων. Τὸ γνωστότατον δὲ τοιοῦτο παράδειγμα εἶνε ὁ πόλεμος μεταξὺ Σάμου καὶ Μιλήτου.

Ἡ Σάμος ἦτο μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Θάσου καὶ τῆς Αἰγίνης τῶν νήσων ἀπασῶν ἢ μάλιστα ἄξιουσ' αὐτονομίαν. Ἄλλως δ' ἡ Σάμος εἶχεν ὑπάρξει ἐπὶ τινα χρόνον ἢ πρώτη κατὰ θάλασσαν δύναιμις ἐν τῇ Αἰγαίῳ· ἐξ ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου εἶχε καλῶς γεγυμνασμένον στόλον, ἐξαίρετον πολεμικὸν λιμένα καὶ ἰδίας ἀποικίας¹. Οἱ πολῖται αὐτῆς εἶχον ὑπάρξει οἱ πάντων τῶν Ἰωνῶν μάλιστα συντελέσαντες εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Ἀσίᾳ νήσων καὶ παραλίων, καὶ διὰ ταῦτα οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μεταχειρισθῆ αὐτοὺς μετὰ ἰδίας εὐλαβείας. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ὑπερόχως ὁ ἰωνικὸς πολιτισμὸς, ἐν αὐτῇ διετεθεῖτο ἡ ζωηροτάτη ἀνάμνησις προτέρου μεγαλείου καὶ ἱστορίας αὐθυποστάτου. Ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως εἶχεν ὀλιγαρχία ἐπιζητοῦσα τὴν καταστολὴν πάσης ἀναμίξεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἀνάδειξιν τελείως ἀληθοῦς τῆς αὐτονομίας τῆς νήσου.

Διημφισδῆτουν δ' οἱ Σάμιοι πρὸς τοὺς Μιλησίους τὴν κτῆσιν τῆς Πριήνης, κειμένης ἀπέναντι τῆς νήσου μεταξὺ τῆς μιλησιακῆς χώρας καὶ τῶν ἡπειρωτικῶν κτήσεων τῶν Σαμίων. Κατὰ δὲ τὸ ἕκτον ἔτος τῆς ὑπὸ τοῦ Περικλέους ὁμολογηθείσης καθολικῆς εἰρήνης² ἐξεργάγη μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ὁ πόλεμος· οἱ δὲ Μιλησίοι, μὴ δυνάμενοι νὰ κρατήσωσι τὴν Πριήνην, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων, τῆς αἰτήσεως αὐτῶν ὑποστηριζομένης ἐν Ἀθήναις καὶ ὑπὸ τῆς δημοκρατικῆς φατρίας τῶν Σαμίων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπήτησαν, ὅπως οἱ Σάμιοι λάθωσι καὶ δώσωσι δίκας ἐν Ἀθήναις· ὅτε δὲ ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις τῆς Σάμου ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ, ὁ Περικλῆς, ἡγούμενος στόλου τεσσαράκοντα νηῶν, ἔπλευσεν ἀμελλητὶ εἰς τὴν Σάμον, καὶ, μὴ τυχὼν ἀντιστάσεως ἀξίας λόγου, κατέλυσεν ἐν τῇ νήσῳ τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ κατέστησε

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 207.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 572.

δημοκρατίαν δι' Ἀθηναίων ἐπιτρόπων. Συγχρόνως δ' ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν νέαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων διὰ τῆς ἀπαγωγῆς πεντήκοντ' ἀνδρῶν καὶ ἰσαριθμῶν παίδων ἐκ τῶν πρώτων οἰκῶν τῆς νήσου ὡς ὁμήρων ἀποσταλέντων πρὸς φύλαξιν εἰς τοὺς ἐν Ἀἰγύπτῳ ἐγκαθιδρυμένους Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχικὴ φατρία ἡκιστ' ἀπεθαρρύνθη ὑπὸ τῶν γενομένων. Οἱ ἀρχηγοὶ δ' αὐτῆς, φυγόντες ἐκ Σάμου, ἐνήργησαν νὰ λάβωσι βοήθειαν παρὰ τοῦ Πισσούθνου, τοῦ σατράπου τῶν Σάρδεων· συμμαχήσαντες δὲ μετὰ τῶν Βυζαντίων, κατάρθωσαν νὰ πελευθερώσωσι τοὺς ὁμήρους καὶ ἐπιτελώσι νύκτωρ κατὰ τῆς ἀττικῆς φρουρᾶς, καὶ ἐκήρυξαν ἔπειτα φανεράν ἀποστασίαν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων¹.

Ἡ θέσις τῶν πραγμάτων ἦτο λίαν κρίσιμος· ἐνυπῆρχεν ἐν αὐτῇ τὸ σπέρμα συμμαχικοῦ πολέμου. Ὑπεκκαύματα δ' ὑπῆρχον ἀπανταχοῦ. Τὸ μὲν ἀπρόθυμον τῶν συμμάχων περὶ τὴν πληρωμὴν φόρων εἶχεν αὐξηθῇ ὁσημέραι μᾶλλον ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐν τοῖς χρόνοις τῆς εἰρήνης, οἱ δὲ Πέρσαι ἐκινουντο, ὁ φοινικικὸς στόλος εἶχε συναγερθῇ, τέλος δ' εἶχε προκληθῇ καὶ αὐτῆς τῆς Σπάρτης ἡ ὑποστήριξις, ὑπῆρχε δ' ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰ φατρία ὑπερμαχομένη τῆς ἀποδοχῆς τοῦ περὶ βοήθειας αἰτήματος, εἰ καὶ μόλις πρὸ μικροῦ εἶχεν ὁμολογηθῇ ἡ εἰρήνη. Ὡς λόγος δ' ἐφέρετο, ὅτι οὐδέποτε ἡδύνατο νὰ εὑρεθῇ καταλληλοτέρα εὐκαιρία ἐπεμβάσεως χάριν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐλληνίδων πόλεων· οἷο ὥφειλον νὰ μὴ ἐπιτρέψωσι τὴν πτώσιν τῆς ἰσχυρᾶς Σάμου.

Ἐν δὲ τῇ νήσῳ ἡγεῖτο τῆς ἀντιστάσεως Μέλισσος ὁ υἱὸς τοῦ Ἰθαγένους, φιλόσοφος ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Παρμενίδου, ἀνὴρ διακρινόμενος ἐν τῇ στρατηγίᾳ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ δραστηριότητι.

¹ [Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀποστάσεως ἐκαραδύκουν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Πελοποννησίων]· ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὸν Ἰσθμὸν συνεδρίῳ τῶν Πελοποννησίων οἱ Κορίνθιοι ἀντέστησαν κατὰ τῆς ἀναμείξεως εἰς τὴν στάσιν. *Θουκυδίδου* I, 40. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἡ ἐπανάστασις ἐστηρίχθη κυρίως ἐπὶ τῆς βοήθειας τῶν Περσῶν. Ἡ δὲ μετὰ τοῦ Πισσούθνου συμμαχία (*Θουκυδίδου* I, 115) ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ Σάμος εὕρισκετο ἐν συνεννοήσει πρὸς πόλεις ἰωνικάς, εἰ καὶ ὁ Θουκυδίδης οὐδένα περὶ τούτου ποιεῖται λόγον. Καὶ ἐν *Καρία* δὲ φαίνεται ὅτι συνεδρῶσαν σύγχρονοι ἀποστασίαι.

ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δ' αὐτοῦ οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἐπέδειξαν τοιαύτην τόλμην, ὥστε μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτονομίας ἀνέλαβον πάλιν ἀμελλήτῃ τὸν πόλεμον ἐν τῇ ἡπείρῳ, θέλοντες ἀναμφιβόλως νὰ ἐνιδρυθῶσιν ἐν αὐτῇ ἰσχυρῶς καὶ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν μεσόγαίαν.

Μόνον ἡ μεγίστη τόλμη ἡδύνατο νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ὁ Περικλῆς ἐνεφανίσθη μεθ' ἐξήκοντα νηῶν πρὸ τῆς Σάμου τῷ 440 π. Χ. (Ὀλυμπ. 85, 1), ἔστειλε δεκαεὶς αὐτῶν μέρος μὲν εἰς τὸ καρικὸν πέλαγος, ὅπως ἐπιτηρῇ τὰς κινήσεις τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅστις ἔμελλε νὰ νασχθῇ τὸ ἔαρ, μέρος δ' εἰς τὴν Χίον καὶ Λέσβον, ὅπως συναγείρωσι τὰς νῆας τῶν συμμάχων. Πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἀπέστειλε τὸν στρατηγὸν Σοφοκλέα, ὅστις τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχε νικήσει διδάξας τὴν Ἀντιγόνην. Αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν τριήρων ἐκράτησε τοῦ ἐκ τῆς ἡπείρου προσπλέοντος στόλου τῶν Σαμίων, ἀποτελουμένου ἐξ ἐβδομήκοντα νηῶν, καὶ, ἐνισχυθεὶς διὰ νέων βοηθειῶν, ἐπολιορκήσας τὴν πόλιν Σάμον ἀπὸ γῆς τε καὶ θαλάσσης.

Τότ' αἰφνης ἡγγέλθη ἡ προσέγγισις τῶν Φοινίκων. Ὁ δὲ Περικλῆς ἔσπευσε νὰντιμετρηθῇ πρὸς αὐτοὺς παραλαβὼν πάντα τὰ πλοῖα τὰ μὴ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα εἰς τὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἐπωφελήθησαν τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν, ἡγουμένου τοῦ Μελίσσου, καὶ ἐκράτησαν τῆς θαλάσσης ἐπὶ περίπου δεκατέσσαρας ἡμέρας, ὥστε ἡδυνήθησαν νὰ πορισθῶσιν ὅπλα καὶ ἐπιτήδεια καὶ ἡ ὁδὸς ἦτο ἐλευθέρα πρὸς ἄφιξιν οἰαςδὴποτε βοηθείας¹. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἤλθον, ἐπειδὴ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν συγκληθείσῃ συνόδῳ τῶν συμμάχων οἱ Κορίνθιοι, οἵτινες ἦσαν οἱ εἰσηγηταὶ τοῦ ἀποικιακοῦ δικαίου παρ' Ἑλλήσιν, ὑπεστήριζαν, ἐναντιούμενοι πρὸς τὴν Σπάρτην, τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἐκάστη μητρόπολις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διατάσῃ τὰ κατὰ τοὺς ἰδίους συμμάχους καὶ τιμωρῇ αὐτούς. Οὕτως ἡ Σάμος ἔμεινε μόνη· οἱ Φοίνικες ἀπεκρούσθησαν, καὶ, ὅτε ὁ Περικλῆς κατέπλευσε

¹ Ἰδε ἀνωτέρω τόμ. Α' σ. 411.

πάλιν εἰς τὴν Σάμον ἐκ τοῦ νοτίου πελάγους, ἐνίκησε τὴν Μέλισσον καὶ ἐπανελάβε τὸν διὰ τῶν νηῶν ἀποκλεισμόν.

Τὸ θέρος ἤλθον νέοι στρατηγοὶ ἐξ Ἀθηναίων, ἐν οἷς ὁ Ἀγνων καὶ ὁ Φορμίων, μετὰ ἐνενήκοντα νεωστὶ ἐξαρτυθεισῶν τριήρων, παρετάθη δ' ἐκτάκτως ἡ στρατηγία τοῦ Περικλέους, καὶ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν τῶν κατασκευασθεισῶν ὑπὸ τοῦ ἐντεχνοτάτου μηχανικοῦ αὐτοῦ Ἀρτέμωνος, κατώρῳσε τὴν κατὰ τὸν ἔνατον μῆνα μετὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ πολέμου καθυπόταξιν τῶν Σαμίων. Αἱ τριήρεις αὐτῶν παρεδόθησαν, καθηρέθησαν δὲ τὰ τείχη· ἠναγκάσθησαν δὲ νὰ παραδώσωσιν ὁμήρους, νὰ πληρώσωσι πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, νὰ μεταβάλωσι τὸ πολίτευμα κατὰ τὰ δοκοῦντα εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ νὰ παραιτήσωσι πᾶσαν αὐτονομίαν¹. Ἡ δὲ νῆσος Ἀμοργός, ἥτις τὸ πρότερον ὑπέκειτο εἰς τὴν Σάμον, ἐτάχθη τότε εἰς τὰς ὑποφόρους συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων².

Ἡ στήλη ἐφ' ἧς οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεχόλαψαν τὸν ἀπολογισμὸν τῶν ἐκ τοῦ ταμείου χάριν τοῦ σαμιακοῦ πολέμου ἀναλωθέντων ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ δαπανηθέντα ὑπερέβησαν χίλια διακόσια ἐβδομήκοντα ἐξ τάλαντα³.

¹ Ἡ Σάμος δὲν ἔγινε φόρου ὑποτελής. Ἰδε H. D r o u e n ἐν τῷ Hermes τόμ. XIII, σ. 507. Κατὰ τὸν *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Περικλέους 26,[6] οἱ αἰχμάλωτοι [τῶν τε Ἀθηναίων καὶ τῶν Σαμίων] ἐστίχθησαν, [ἐκείνοι μὲν διὰ γλαυκὸς, οὗτοι δὲ διὰ σαμαίνης. Ἡ δὲ σάμαινα νὰ ὤς ἐστιν ὑόπρωρος μὲν τὸ σίμωμα, κοιλοτέρᾳ δὲ καὶ γαστροειδής, ὥστε καὶ φορταφορεῖν καὶ ταχυναυτεῖν].

² Τὸν σαμιακὸν πόλεμον διηγῆθησαν καθ' ὅμοιον τρόπον ὁ *Ἐφορος* παρὰ *Διοδώρου τῷ Σικελιώτῃ* XII, 27 κ. ἐ. καὶ ὁ *Θουκυδίδης* I, 115 κ. ἐ. Πρὸς Saurpe Quellen des Plutarchs σ. 10. Ὁ δὲ στρατηγὸς Θουκυδίδης (*Θουκυδίδου* I, 117) δὲν εἶνε ὁ υἱὸς τοῦ Μελισίου, καθ' ὃ λέγει αὐτὸν μόνος ὁ βιογράφος τοῦ Σοφοκλέους.

³ [1276 τάλαντα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς 7519425 χρυσᾷ φράγκα ἢ μάλλον πρὸς τὸ δισπλάσιον περίπου ἰσοστάθμῳ μετάλλῳ]. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 177. Ἀδελφίαν δὲ εἶνε, ἂν καὶ τὸ ἐν στ. ἡ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἀναγραφόμενον ποσὸν ἀναφέρεται εἰς δαπάνας τοῦ πρὸς τοὺς Σαμίους πολέμου. Πρὸς *Κορνήλιον Νέπωτα* ἐν βίῳ Τιμοθέου 1 καὶ K r ü g e r εἰς *Θουκυδίδου* I, 117. Περὶ ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους ἐκφωνηθέντος ἐπὶ τοῖς πεσοῦσιν ἐν Σάμῳ ἴδε von Wilamowitz [-Möllerndorff] ἐν τῷ Hermes Τόμ. XII, σ. 365. Kirchhoff Entstehungszeit des Herodotischen Werkes σ. 19 σημ. 1.

Ὁ σαμιακὸς δὲ οὗτος πόλεμος, διεξαχθεὶς ἑκατέρωθεν μετὰ δραστηριότητος καὶ ἐπιμονῆς θαυμασίας, εἶχεν ἐπακόλουθα μεγίστης σημασίας. Ἡ μόνη πόλις ἡ δυναμένη νὰ ποδειχθῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχε ταπεινωθῇ τελείως, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους εἶχε τὰ μέγιστα ἐνισχυθῇ διὰ τῆς βραχείας ἐκείνης, ἀλλ' ἐνδόξου ἐκστρατείας· καὶ ἡ προσωρινὴ δὲ ἀτυχία τῶν Ἀθηναίων εἶχε συντελέσει εἰς νέαν ἀπόδειξιν, ὅτι ἦτο ἀναποφεύκτως ἀναγκαῖος εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ χρόνῳ ἠναγκάσθη νὰ προσχωρήσῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν συμμαχίαν τὸ Βυζάντιον¹. Ἐκτοτε δὲ μόνον ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος ἔμειναν αἱ μόναι ἀνεξάρτητοι συμμαχικαὶ πόλεις. Πᾶσαι δ' αἱ λοιπαὶ ἦσαν ὁμοίως ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, εἰ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς ἀσιατικὰς πόλεις μεθ' ὁμοίας αὐστηρότητος ἢ ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐξάρτησις καὶ ἰδίως ἡ ὑποχρέωσις τοῦ δικάζεσθαι ἐν Ἀθήναις. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ ἄλλαι διαφοραὶ ἐν τῇ θέσει τῶν συμμάχων.

ὑπῆρχον πόλεις προνομιοῦχοι αἵτινες ἐξηκολοοῦν ἀποτίνουσαι τὸν φόρον τὸν ἀρχῆθεν ταχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου καὶ ἄλλαι ὧν ὁ φόρος εἶχεν ὀρισθῇ παρ' ἑαυτῶν (πόλεις αὐταὶ φόρον ταξάμεναι)². Μεθ' ἱκανῶν δὲ πόλεων ἤδη κατὰ τὴν προσχώρησιν αὐτῶν εἰς τὴν συμμαχίαν μετὰ τὰς νίκας τὰς παρὰ τὴν Μυκάλην καὶ ἐπ' Εὐρυμέδοντι εἶχον ὁμολογηθῇ ἴδιαι συνθήκαι, αἵτινες μετὰ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἡγεμονεύουσαν πόλιν συνδιέτασσον καὶ τὰ κατὰ τὸ πολίτευμα ἐκάστης συμμαχίδος, ἔμειναν δὲ ἡ βᾶσις καὶ τῶν κατόπιν σχέσεων τῶν πόλεων ἐκείνων

¹ Τὸ Βυζάντιον ἀποστὰν (Θουκυδίδου I, 115, 5) ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν διὰ διαπραγματεύσεων. [Θουκυδίδου I, 117, 3]· ξυνέβησαν [δὲ καὶ οἱ Βυζάντιοι] ὥς περ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι. Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν, καθ' ὃ ἀποδεικνύουσιν αἱ ἀναγραφαὶ, ἡ συμμετοχὴ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν ἀποστασίαν δὲν ἐπήνεγκεν ἐπαύξην τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀποτινομένου φόρου, ἐνέκειτο εἰς ἄξιαν λόγου ὥς πρὸς τοῦτο παραχώρησιν τῶν Ἀθηναίων.

² (Πόλεις αὐταὶ φόρον ταξάμεναι: "Ide Kōhler Urkunden Zur Geschichte des delisch-attischen Bundes σ. 136).

πρὸς τὰς Ἀθήνας. Τοιαύτας συνθήκας γινώσκομεν ἐπὶ παραδείγματι τὰς ὁμολογηθείσας πρὸς τὰς Ἐρυθράς¹ καὶ τὴν Κολοφῶνα². Εὕρισκομεν δ' ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγκαθισταμένους Ἀθηναίους ἐπισκόπους³ καὶ φρουράρχους χάριν εἰσαγωγῆς τῶν νέων πολιτευμάτων. Οὐδ' ἐλειτούργουν οἱ τοιοῦτοι ἄρχοντες μόνον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς προσχωρήσεως τῶν πόλεων εἰς τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ ἐχρησίμευον, ὅπως συμφώνως πρὸς τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας μεριμνῶσι περὶ τῶν συμφερόντων τῶν Ἀθηνῶν καὶ διὰ τῆς βοηθείας ἀττικῶν φρουρῶν διατηρῶσι τὴν περιοχὴν τῶν συμμαχικῶν πόλεων ἐν ὑποταγῇ καὶ ἀσφαλείᾳ⁴.

Ἡ δὲ ποικιλία τῶν νομίμων σχέσεων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς διαφόρους συμμάχους συνετέλεσεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ δὴ διὰ τῆς ποικιλίας ἐκείνης ἤλαττοῦτο ὁ κίνδυνος κοινῆς ἀποστασίας τῶν συμμάχων, οἵτινες ἄλλως, καὶ οἰκοῦντες πόλεις ἀπεχούσας ἀλλήλων καὶ σποράδας καὶ χωριζόμενοι ὑπὸ γειτονικῆς ἀντιζηλίας, δὲν ἠδύναντο νὰ καθορθώσωσι κοινὴν ἀποστασίαν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν δὲ καὶ μόνον αἰσθημα ἦτο ἀπανταχοῦ τὸ αὐτὸ, ὁ φόβος τοῦ πάντοτε πλησίον εὕρισκομένου στόλου. Ἀλλως δ' ἔνεκα τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐν Ἀθῆναις δικαιοδοσίας ἀπέφευγον πᾶν ὅτι ἠδύναντο νὰ προκαλέσῃ δυσἀρέσκειαν ἐν τῇ μητροπόλει καὶ ἐν περιπτώσει δίκης νὰ ἔχῃ ἐπίδρασιν βλαπτικὴν δι' αὐτούς.

Οὕτως, ἂν προσβλέψωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω, παριστάμεθα εἰς

¹ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 9 καὶ 10.

² Corpus Inscriptiorum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 13.

³ Ἀρποκρατίων ἐν λ. Ζηγοξίου [Παροιμιαί] VI, 32. Πρὸλ. Θουκυδίδου I, 115, 3.

⁴ Ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ψηφίσματι τῷ ἐκδεδομένῳ ἐν Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1888 σ. 281 καὶ παρὰ Μυλωνᾶ [Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique Τόμ. XII (1888) σ. 129 κ. ἑ.] ἀρ. 1. [Πρὸλ. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Δ', 1 σ. 164, ἀρ. 27c. Dittenberger Sylloge ἐκδ. 6', 23] ἀναφέρονται οἵτινες Ἀθηναίων ἀρχοῦσιν ἐν τῇ ὑπερ-ορίᾳ. Ἀνατίθεται δὲ τούτοις ἡ ἐντολὴ νὰ φροντίζωσι περὶ τοῦ Λεωνίδου καθ' ὃ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἐν Ἀθῆναις εἰς τοὺς πρυτάνεις καὶ τὴν βουλὴν.

τὴν διὰ βαθμιαίας, βῆμα πρὸς βῆμα γενομένης, ἐξελιξέως ἐπελθοῦσαν συγκρότησιν ἀρχῆς τῶν παραδοξοτάτων.

Καὶ πυρὴν μὲν τῆς ἡγεμονίας ὑπῆρξεν ἡμᾶς στολίσκων τῶν κατὰ τῆς Περσίας ἀγωνιζομένων ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες, ἐκουσίως συνενωθεῖσαι πρὸς τὰς Ἀθήνας, συναπετέλεσαν χωριστὴν συμμαχίαν καὶ ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν τακτῶν λειτουργιῶν, οὐδεμίαν συνυπακούουσαν μείωσιν τῆς ἰδίας ἐαυτῶν αὐτονομίας¹. Καὶ αἱ μὲν ἀρχαὶ αὗται ὑπῆρξαν τυχαῖαι, ἔπειτα δ' ἐπηκολούθησε συστηματικὴ ἐπέκτασις τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Κίμωνος τὸ μὲν πρῶτον ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Θράκης, ἔπειτα δ' ἐν Ἰωνίᾳ καὶ Καρίᾳ μέχρι τῆς Φασήλιδος². Μετὰ δὲ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχην ἐπῆλθε τὸ τρίτον στάδιον³. Ἡ συμμαχία, λαβοῦσα ἤδη τὴν ἀναγκαίαν ἀνάπτυξιν, διωργανώθη δίκην κράτους, οὐ ὠρίσθησαν αἱ ἐτήσια εἰσπράξεις καὶ δαπάναι καὶ διετάχθησαν τὰ κατὰ τὸ ταμεῖον, αἱ δὲ συντάξεις μετεβλήθησαν κατὰ μικρὸν εἰς φόρους. Τέταρτον δὲ στάδιον ὑπῆρξεν ἡ μεταφορὰ τοῦ ταμείου εἰς τὴν ἄρχουσαν πόλιν⁴, καὶ πέμπτον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἑσθιακὸν πόλεμον, ἐπειδὴ ἡ μὲν ταχεῖα ἐν αὐτῷ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχὴν τῶν νήσων καὶ παραλίων, τὰ δὲ διακόσια τάλαντα, ὧν ἡ κατὰ τακτὰς δόσεις πληρωμὴ ἐπεβλήθη ἀντὶ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Σαμίους, ηὔξησαν μεγάλως τὰς προσόδους τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ δὲ τὰ στάδια ταῦτα εἶχε διαμορφωθῇ καὶ ἡ διοίκησις τῆς συμμαχικῆς ἀρχῆς. Ὁ Ἀριστείδης εἶχεν ἀρχίσει νὰ καθο-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 473.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 489.

³ Κατὰ τὸν Kirchhoff (Der Delische Bund ἐν τῷ Hermes Τόμ. XI, σ. 1 κ. ε.) ὁ παρὰ τῷ *Θουκυδίδῃ* (I, 96) πρῶτος φόρος δὲν εἶνε ὁ πρῶτος ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου ταχθεὶς, ἀλλ' ὁ ὀρισθεὶς μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχην. Ἐναντίαν γνώμην ἔχει ὁ Fränkel ἐν τῇ γ' ἐκδόσει τῆς τοῦ Böckh Staatshaushaltung Τόμ. Β' σ. 88 * κ. ε.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 533.

ρίξῃ τὴν κατὰ δικαίαν κατανομήν ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμφωνίας ἐκπλήρωσιν τῶν κατὰ καθῆκον ὑποχρεώσεων τῶν συμμάχων ἐκάστων. Αἱ δὲ διατάξεις ἐκεῖναι τοῦ Ἀριστείδου ὑπῆρξαν τὸ θεμέλιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς συμμαχικῆς ἀρχῆς τοῦ κατασταθέντος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τὰ δὲ πρότερον καθορισθέντα διὰ συνθηκῶν διετάχθησαν ἔπειτα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν πόλεως καὶ συνεδέθησαν ἀμέσως πρὸς τὸν ὀργανισμόν τῶν ἰδίων ἐαυτῆς οἰκονομικῶν.

Δεύτερόν τι δὲ ὑπῆρξεν ἡ διαίρεσις τῶν συμμαχίδων κατὰ διαμερίσματα ἢ φόρους¹. Τοιαύτης δὲ διατάξεως δὲν ὑπῆρχον παραδείγματα ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· οὐδ' εἶνε ἀπίθανον, ὅτι πρότυπον τῆς τοιαύτης διαιρέσεως εἰς φόρους ὑπῆρξαν αἱ στραπεῖαι τοῦ περσικοῦ βασιλείου. Ἀλλ' ἡ διαίρεσις δὲν ἔγινε διὰ μιᾶς τὸ πρῶτον ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς προέκειτο εἰς τοὺς Ἀθηναίους συντετελεσμένη ἢ σύμπας ἀρχὴ τῆς συμμαχίας, ἀλλὰ παρηκολούθησε βαθμηδὸν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ὡς δυνάμεθα νὰ ποδεχθῶμεν ἐξ εἰκασίας, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῶν κατὰ τὴν συμμαχίαν λίαν ἀσαφῶς διαγινώσκονται αἱ διάφοροι βαθμίδες. Καὶ τοὺς μὲν πρῶτους συμμάχους συνήνωσαν εἰς τὸν κληθέντα νησιωτικὸν φόρον, συμπεριλαμβάνοντα τὰς Κυκλάδας, αἵτινες ἀνήκον γεωγραφικῶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ καὶ ἀπώτατα κείμεναι νῆσοι, οἷον ἡ Λήμνος καὶ ἡ Ἰμβρος, συνετάχθησαν εἰς τὸν αὐτὸν φόρον, ἅτε ἀνήκουσαι εἰς τὰς πόλεις τὰς ἀνέκαθεν προσχωρησάσας εἰς τὴν συμμαχίαν. Αὗται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται διοικητικαὶ διατάξεις, αἵτινες εἰσῆχθησαν πιθανῶς παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου πολιτευτοῦ ὅστις ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κεκτημένος τὴν κοινὴν πᾶν-

¹ Θουκυδίδου II, 9. Πρὸλ. Kirchhoff (Der Delische Bund ἐνθ' ἀν.] σ. 13 κ. ἑ. Διάφορον γνώμην ἔχει ὁ Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes σ. 125]. Τὰ ὅρια τῶν διοικητικῶν τούτων διαιρέσεων, τῶν φόρων, καθορίζονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 226 κ. ἑ. [Ἰδε τὸν ἐν τελει τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου Χάρτην τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν ἀρχομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου].

τῶν ἐμπιστοσύνην καὶ εἶχε διατρανώσει τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ ὡς διοργανωτοῦ ἐν τῇ ἐπιτάξει τῶν ἐπιβληθέντων εἰς τοὺς συμμάχους φόρων.

Ὅτε δ' ἡ πορεία τῶν πραγμάτων ὑπερέβη πᾶσαν τῶν Ἀθηναίων προσδοκίαν, παρέστη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐγκαταστάσεως νέων φορολογικῶν διοικήσεων. Κατέστη δὲ τότε ὁ Ἑλλησπόντιος φόρος, εἰς ὃν συμπεριελήφθησαν αἱ ἐκατέρωθεν ἀκταὶ τοῦ Ἑλληνιστοῦ, αἱ πόλεις τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ μέρος τῆς Αἰολίδος μετὰ καὶ τῆς Τενέδου. Ὁ δὲ Θράκιος φόρος περιελάμβανε τὰς πόλεις τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μετὰ τῆς Σαμοθράκης καὶ τῶν βορείων Σποράδων. Αἱ δὲ παράλαιοι πόλεις τῆς Ἰωνίας ἀπετέλεσαν τὸν Ἰωνικὸν φόρον καὶ αἱ τῶν παραλίων τῆς Καρίας καὶ Λυκίας μετὰ τῆς Ῥόδου καὶ τῶν περικειμένων νήσων τὸν Καρικόν.

Οὕτω διὰ τῆς συνέσεως καὶ δραστηριότητος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων αἱ φυσικῶς εἰς ἀλλήλας ἀνήκουσαι παραθαλάσσιαι χωραὶ, αἵτινες ὑπῆρξαν ἡ βάσις τῆς ὅλης ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, ἠνώθησαν πρὸς ἀλλήλας καὶ πολιτικῶς. Ἐκτασις παραλίων ἔχουσα μῆκος περίπου ἑννεακισχιλίων χιλιομέτρων¹ καὶ οἰκουμένη ὑπὸ δῆμων ὁμοφύλων μὲν πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ἀπωκισμένων καὶ διεσπαρμένων, δυσχερῶς δὲ δυναμένων νὰ συνενωθῶσιν ἀπετέλεσε τότε τὸ πρῶτον ἐν ὅλῳ καὶ συνηνώθη διὰ κοινῶν διοικητικῶν καὶ στρατιωτικῶν διατάξεων εἰς μίαν ἀρχὴν συγκρατουμένην ὑπὸ πειθαρχίας αὐστηρᾶς². Τὸ Αἰγαῖον ἀπέβη θάλασσαν ἀνήκουσαν

¹ Ἡ μὲν παραλία τῶν ἡπειρωτικῶν χωρῶν τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμάχίαν δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς περίπου 4252 χιλιόμετρα, ἡ δὲ τῶν νήσων εἰς περίπου 4600.

² Εἰς τὸν Ἀγαῖον Λύκωνα ἀνατίθεται σὺν τῇ προξενίᾳ ἡ ἀδεια πλεῖν καὶ χρῆματα ἐσάγειν ὅσης Ἀθηναῖοι κρατοῦσι καὶ ἐς τὰ Ἀθηναίων φρούρια, εἰς δὲ τὸν κόλπον... [Ides Sitzungsberichte [der Berliner Akademie] 1888 σ. 246. [Μυλωνᾶ Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique Τόμ. XII (1888) σ. 134] ἀρ. 3. [Πρὸς. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Δ'. 1, σ. 165 ἀρ. 53 β. Dittenberger Sylloge ἐκδ. 6', 46]. Ἀνήκει δὲ τὸ ψήφισμα πάντως εἰς τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνος. [O. A. Wilhelm

εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἐμφάνισις στόλου λακωνικοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου ἐθεωρεῖτο παραβίασις ξένης χώρας¹. Ὡς δ' ὁ μέγας βασιλεὺς τὴν ἀσιατικὴν ἡπειρον καὶ ἡ Σπάρτη τὴν δωρικὴν χερσόνησον, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἡξίουσαν ὡς ἰδίον ἑαυτῶν τὸ ἔλρον πέλαγος μέχρι τοῦ Πόντου· συμπεριελάμβανον δ' εἰς αὐτὸ καὶ ἀπάσας ἐκεῖνας τὰς πόλεις αἵτινες εἶχον πράγματι διατηρήσει τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν.

Ἡ δὲ ἀνύψωσις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ πρωτευούσης τῆς μικρᾶς Ἀττικῆς εἰς πόλιν ἔχουσαν τὴν ἡγεμονίαν τῆς συμμαχίας τῶν παραλίων πόλεων ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ ἐξασκήσῃ ἐπίδρασιν σύντονον καὶ ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, ἰδίως δὲ τὰ οἰκονομικά. Καὶ ἔπρεπε μὲν ἀναμφιβόλως νὰ ποτελῇ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὡς καὶ πρότερον ἡ ἀρετὴ τῶν πολιτῶν τὸν κυριώτατον τῆς πόλεως πλοῦτον· οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ μὴ ἐπαναπαυθῶσιν ἐπὶ τῶν ἰδίων δαφνῶν, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι προμαχόμενοι τῶν συμμάχων διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν καὶ πολεμικῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ μείνωσι τὰ μόνα θεμέλια τῆς πολιτείας. Ἀφ' οὗ χρόνου αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἀποβῆ νηυτικὴ δύναμις νεῦρον τῆς πολιτείας ἦτο τὸ χρῆμα· ἂν δ' ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις

ἀπέδειξεν ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῷ Hermes Τόμ. XXIV, σ. 110, ὅτι ὁ εἰκὼν τὸ ψήφισμα Πείσανδρος εἶνε ὁ γνωστὸς ἀνὴρ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἅρα ἡ ἐπιγραφή ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 419 ἢ 418 π. Χ.]. Ὁμοίως ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ Λεωνίδου (Sitzungsberichte [der Berliner Akademie 1888] σ. 241. | *Μυλωνᾶ*) ἐν Bulletin [de correspondance Hellénique Τόμ. XII (1888) σ. 129, ἀρ. 1 [Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Δ', 1 σ. 164 ἀρ. 27c. Dittenberger Sylloge ἐκδ. 6', 23] εὐρίσχομεν τάδε· ὁ σὺς Ἀθηναῖοι κρατοῦσι καὶ τῶν πόλεων ὧν Ἀθηναῖοι κρατοῦσι.
¹ *Θουκυδίδου* V. 56. Ἀργεῖοι ἐλθόντες παρ' Ἀθηναίους ἐπεκάλουν, ὅτι γεγραμμένον ἐν ταῖς σπονδαῖς, διὰ τῆς ἑαυτῶν ἐκάστους μὴ εἶναι πολεμίους διένειναι, ἐάσειαν κατὰ θάλασσαν παραπλεῦσαι. Λέγονται δὲ ταῦτα μετὰ τὴν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων διὰ θαλάσσης ἀποστολὴν φρουρᾶς εἰς Ἐπίδαυρον. Ἐντεῦθεν αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἀθηναίων περὶ πασῶν τῶν ἐντὸς τῆς θαλάσσης αὐτῶν ἀρχῆς κειμένων πόλεων καὶ ἡ ἐγγραφή αὐτῶν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν φόρων καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι ὑπόφοροι.

ἡ οἰκονομικὴ διαχειρίσις δὲν εἶχεν ἀκόμῃ ἀποτελέσει ἴδιον κλάδον τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας, ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα νῦν, ἡ δὲ σοφία τῶν πολιτευτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἔπρεπε νὰ ἐπιδειχθῇ τώρα κυρίως ἐν τῇ δεξιᾷ ἀνευρέσει τῶν δημοσίων πόρων, τῇ διατάξει τῶν κατ' αὐτοὺς καὶ τῇ σκοπίμῳ αὐτῶν χρήσει.

Ὡς ἐν οἴκῳ καλῶς διευθυνομένῳ αἱ δαπάναι κανονίζονται κατὰ τὰ σταθερὰ ἔσοδα ἰδίων κτήσεων, οὕτω καὶ ἡ πόλις ἐξοικονόμει τὰς ἰδίας ἐαυτῆς ἀνάγκας ἐκ τῶν προσόδων αἵτινες συνέρρου ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐαυτῆς κτήσεων, δασῶν, νομῶν, ἀγρῶν, οἰκιῶν, μεταλλείων, καρποφόρων δένδρων καὶ ἄλλων τοιούτων. Προσεπήρχοντο δ' εἰς τὰς προσόδους ταύτας τὰ τέλη. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἶδη ταῦτα τῶν προσόδων, ἅτινα δὲν εἰσέπραττεν ἡ πόλις ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ἐξεμίσθονεν¹, ἠυξήθησαν οὐσιωδῶς διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ τῶν μὲν κτήσεων τῶν ὑποταχθεῖσων πόλεων τινὲς περιῆλθον εἰς τὴν ἄμεσον κυριότητα τῆς ἀττικῆς πολιτείας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι δυνάμεθα νὰ ποδεχθῶμεν τοῦτο περὶ τῶν θρακικῶν μεταλλείων. Πρὸς τούτοις δ' εἶχον αὐξήσει τὰ μέγιστα ἔνεκα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου αἱ ἐκ τῶν τελῶν πρόσοδοι, καὶ δὴ τὰ τε ἀπὸ τῶν εἰσαγομένων τέλη καὶ τὰ πρὸ τῶν ἐκκομιζομένων, ἅτιν' ἀπέτινον οἱ μεγάλεμποροι, καὶ τὰ τέλη τῆς ἀγορᾶς, ἅτινα ἐβάρυνον τοὺς καπῆλους. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ βαθμῷ εἶχον αὐξήσει καὶ ἐκεῖνοι οἱ πόροι οὓς ἀπέτινον οἱ μέτοικοι δίκην τέλους εἰσφερομένου κατὰ κεφαλὴν ἢ χειρωναξίου, ἐπειδὴ ἡ τάξις τῶν μετοίκων εἶχεν αὐξήσει κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν σημασίαν ἀπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους². Τέλος δὲ διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν δικῶν εἶχον πολλαπλασιασθῇ τὰ δικαστικὰ παράβολα, τὰ τιμήματα καὶ αἱ ἐκ τῶν ἐπιβαλλομένων ζημιῶν εἰσπράξεις,

¹ Περὶ τῶν δημοσίων προσόδων καὶ τῶν τελωνῶν καθ' ὅλου ἴδε Böckh Staats-haushaltung [der Athener] ἐκδ. γ'. Τόμ. Α' σ. [368] κ. ε.

² Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ξένων πληρονομένου μετοικίου ἴδε Böckh [Staats-haushaltung der Athener] ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 400· περὶ δὲ τοῦ παρὰ τῶν δούλων τέλους ἴδε αὐτόθι σ. 402 [κ. ε.].

ἅτινα πάντ' ἀπετέλουν ἄξιον λόγου μέρος τῶν δημοσίων προσόδων. Ἀπὸ τούτων δὲ τῶν πόρων ἡδύνατο νὰ διατηρῇται ἡ πολιτεία χωρὶς νὰ ἐπιβάλλῃ ἀμέσους φόρους εἰς τοὺς ἰδίους ἑαυτῆς πολίτας, καὶ διὰ ταῦτα αἱ Ἀθηναὶ ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπηλλαγμέναι πάσης οἰκονομικῆς ἀμηχανίας καὶ παντὸς παραπόνου περὶ βαρείας δασμοφορίας. Πράγματι δὲ πάντα τὰ ἐξ ἐμμέσων δασμῶν ὑπὸ τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν τὰς τέχνας ἐργαζομένων καταβαλλόμενα ἦσαν κατ' οὐσίαν μόνον ἀντίδοσις πρὸς τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῇ προστασίᾳ καὶ προαγωγῇ τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν τεχνῶν, καὶ ἡδύνατο νὰ εἰσπραχθῶσι πάλιν εὐχερῶς παρὰ τῶν ἀποτινόντων τὰ τέλη ἐκεῖνα.

Καὶ δὲν ἦσαν μὲν ἠναγκασμένοι οἱ πολῖται νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς συνήθεις δαπάνας τῆς πολιτείας διὰ τῆς πληρωμῆς φόρων, ἀλλὰ παρεῖχον ὅμως εἰς τὴν πατρίδα ἑαυτοὺς προθύμους πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς διὰ πάσης αὐτῶν τῆς οὐσίας, ὅσας αὕτη εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν πρὸς ἰδιαζούσας χρείας. Ἀφορμὰς δ' ἐκτάκτων δαπανῶν παρεῖχον ἰδίως αἱ δημόσιαι ἐορταὶ καὶ αἱ πολεμικαὶ παρασκευαί. Αἱ δὲ δαπάναι αὗται ἐκαλύπτοντο κατὰ μέγιστον μέρος ἀμέσως ἐκ τῆς οὐσίας τῶν πλουσίων πολιτῶν, οἵτινες ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν ἐκ τῶν δέκα φυλῶν καὶ κατὰ τινὰ τακτὴν διαδοχὴν ἀνελάμβανον τὰς καθ' ἕκαστον ἔτος ἐπαναλαμβανόμενας ὡς καὶ τὰς ἐκτάκτους δαπάνας ὡς λειτουργίας.

Καὶ εἰς μὲν τὰς τακτικὰς λειτουργίας ἀνῆκον ἡ χορηγία, ἥτοι ἡ ἐκγύμνασις καὶ συντήρησις τῶν χορῶν τῶν διαγωνιζομένων πρὸς ἀλλήλους ἐν σκηνικοῖς καὶ μουσικοῖς ἀγῶσι, πρὸς δὲ τούτοις ἡ ἀγωνοθεσία, ἥτοι ἡ παρασκευὴ τῶν ἄλλων ἀγώνων, ἱππικῶν ἢ γυμνικῶν τῶν τελουμένων ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις ἢ ταῖς παλαιστραῖς ἢ τῶν ναυμαχικῶν, ἡ ἀρχιθεωρία, ἥτοι ἡ ἀποστολὴ πομπικῶν πρεσβειῶν εἰς ἱερὰ ἄλλων πόλεων, ἡ ἐστίασις τῶν συμφυλετῶν κατὰ διαφόρους ἐορτάς, [ἡ γυμνασιαρχία ἐπιβάλλουσα τὴν μέριμναν περὶ τῶν ἐν διαφόροις ἀγῶσι τελουμένων

λαμπαδοδρομιῶν] καὶ ἄλλαι τοιαῦται ¹. Εἰς δὲ τὰς ἐκτάκτους λειτουργίας ἐτάσσετο πρὸ πάντων ἡ τριηραρχία ², ἥτοι ἡ ὑποχρέωσις τῶν πολιτῶν πρὸς τὸ παρέχειν παρεσκευασμένους εἰς πλοῦν τὰς εἰς τὴν πολιτείαν ἀνηκούσας τριήρεις, τὸ παρασκευάζειν τὸ πλήρωμα καὶ ἀναλαμβάνειν πρὸς τὰς τοιαύτας ἀνάγκας χάριν τῆς πολιτείας διαφόρους δαπάνας καὶ προκαταβολάς.

Τᾶτοπα τῶν θεσμῶν τούτων διαγιγνώσκονται εὐκόλως, ἐπειδὴ ἦτο ἀδύνατος ἡ διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἐπίτευξις δικαίας διανομῆς τῶν δημοσίων βαρῶν. Δι' ὁροθεσίῳ ἔχοντος, ὡς εἰκὸς, πάντοτέ τι τὸ αὐθαίρετον ὁ ὅλος δῆμος διηρέθη εἰς δύο μέρη, εἰς τὸ τῶν πλουσίων καὶ τὸ τῶν ἀπόρων. Καὶ οὗτοι μὲν δὲν ὑπεβάλλοντο εἰς λειτουργίας, ἤθελον δὲ μόνον νάπολαμβάνωσιν ἐκ τῆς πολιτείας κέρδη καὶ ἀπολαύσεις, ἐκεῖνοι δ' ἐπεβαρύνοντο ὑπὲρ μέτρον. Αὐτῶν δὲ τῶν πλουσίων τινὲς μὲν κατῴρθουν κατὰ τὸ δυνατόν νάπαλλάσσωνται παντὸς ἄχθους, ἄλλοι δ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ φιλοπατρίας ἢ ματαιότητος ἐσπατάλων ὄλην αὐτῶν τὴν οὐσίαν. Καὶ δὴ ἡ πολιτεία ἀπέβλεπε μετὰ πεποιθήσεως, ἰδίως ἐν ταῖς λειτουργίαις ταῖς ἀναγομέναις εἰς τὰς ὑπὲρ τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν δαπάνας, εἰς τὴν φιλόπατριν ἐβελουσίαν τῶν πολιτῶν, καὶ ὁ δῆμος συνείθισε κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἐορτῶν εἰς τὴν διηνεκῇ αὕξησιν τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον ἤχμαζεν ἡ εὐημερία τῶν πολιτῶν καὶ ἦτο ζωηρὰ ἡ φιλοπατρία, ἡ πολιτεία ἡρύετο ἀναμφιδόλως μέγιστον ὄφελος ἐκ τοῦ συστήματος τῶν λειτουργιῶν. Καὶ πράγματι δι' αὐτοῦ τὸ ταμεῖον τῆς πόλεως ἀπηλλάσσετο

¹ [Ἰδε περὶ τε τῆς γυμνασιαρχίας καὶ τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν Thumser Staatsalterthümer. Freiburg i. Br. 1892 σ. 687 κ. ἐ.].

² Ἰπὸ αὐστηρὰν ἐποψὴν ἐξεταζόμεναι αἱ λειτουργίαι εἶνε ἅπασαι κανονικαὶ ὑποχρεώσεις, εἰ καὶ αἱ τριηραρχίαι ἐτάσσοντο εἰς τὰς ἐκτάκτους λειτουργίας, ἐπειδὴ τριήραρχοι ἐφέλεγοντο καὶ ἐν χρόνῳ εἰρήνης, μόνον δὲ δὲν ὑπεβάλλοντο τότε εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν ὑποχρεώσεων. Ἰδε Schömann [Griechische Alterthümer] ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 586. Böckh [Staatshaushaltung der Athener] ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 630. Schäfer Demosthenes [und seine Zeit] Τόμ. Α' σ. 155. Ἐκτακτος δὲ ὑπηρεσία καὶ παροχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον ἡ εἰς φορά. [Ἰδε περὶ τῆς τριηραρχίας καὶ Thumser Staatsalterthümer Τόμ. Α' σ. 698 κ. ἐ.].

δαπανῶν μεγίστων, καὶ δὴ τοιούτων ἐν αἷς ἦτο δυσεπίτευκτος πᾶσα οἰκονομία. Αἱ δὲ δημόσιαι λειτουργίαι παρῆχον στάδιον φιλοτίμου ἀμίλλης τῶν πλουσίων πολιτῶν, οὐδ' ἦσαν ἀπλῆ χρηματικὴ θυσία, ἀλλὰ συνεδέοντο καὶ πρὸς ἰδίας ὑπηρεσίας ἀπαιτούσας δεξιότητα καὶ ἐμπειρίαν καὶ διὰ τοῦτο προαγούσας τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτῶν πρὸς πᾶσαν ἀνάγκην τοῦ δημοσίου βίου ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ δὴ οἱ μὲν χορηγοὶ ἡγοῦντο ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις αὐτοὶ τοῦ παρ' αὐτῶν παρασκευαζομένου χοροῦ, οἱ δὲ τριήραρχοι τῆς ἰδίας αὐτῶν τριήρους· εἶχον δὲ συγχρόνως δικαίωμα ἐπιβλέψεως τῶν παρ' αὐτῶν μισθουμένων ἀνδρῶν, οὕτω δὲ ἤξιοοντο τιμῆς καὶ δυνάμεως ἀμειβοῦσης πῶς τὰς θυσίας αὐτῶν.

Καὶ ἀνῆλθε μὲν τὸ σύστημα τῶν λειτουργιῶν εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς θαλασσοκρατίας, ἀλλ' εἶχεν ὅμως εἰσαχθῆ ἤδη ἐν χρόνοις προτέροις. Καὶ δὴ πιθανῶς καὶ τούτου τοῦ θεσμοῦ εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Πεισίστρατος, ὁ ἐπινοητικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐφελκύσας τὰ κεφάλαια χάριν ἀνυψώσεως τῶν ἐορτῶν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ὅπως τι νέον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἱστορίᾳ ἦσαν οἱ πόροι ἐκεῖνοι τῆς πόλεως οἱ εἰσρέοντες εἰς τὸ ταμεῖον ἐκ τῶν φόρων τῶν συμμάχων, καθ' ὅτι δὲν ἐπεβάλλοντο ὡς ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰς ἐκάστοτε ὑφισταμένας ἀνάγκας, ἀλλ' εἰσπραττόντο τακτικῶς καθ' ἕκαστον ἔτος καὶ διὰ τοῦτο ἠδύναντο νὰ ἐγγράφωνται ὡς μόνιμα ποσὰ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν καὶ δαπανῶνται χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτείας.

Τετρακόσια ἐξήκοντα τάλαντα ἀντιστοιχοῦντα περίπου πρὸς 2711125 χρυσᾷ φράγκῳ [ἢ μᾶλλον τὸ ὀκταπλάσιον συνωδᾷ πρὸς τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ μετάλλου] ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον τακτὸν ποσὸν τὸ μαρτυρουμένον ὡς ἐτήσιον φόρον τῶν συμμάχων. Ἡ δὲ τάξις αὕτη τῶν φόρων ἐπῆλθε συγχρόνως πρὸς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἑλληνοταμιῶν τῶν εἰσπραττόντων τὸ χρῆμα. Πότε δ' εἰσῆχθη ἡ τάξις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσω-

μεν μετ' ἀκριθείας· πιθανῶς δ' ἔγινε τοῦτο μετὰ τὰς μεγάλας νίκας τοῦ Κίμωνος, ὅτε, αὐξανομένης τῆς ἀσφαλείας τῶν θαλασσῶν, αἱ παράλαιοι πόλεις προετίμησαν χάριν εὐκολίας νάπαλλαγῶσι τῆς χορηγίας τριήρων καὶ ἀνδρῶν, παρέχουσαι ἀντ' αὐτῶν εἰς τοὺς Ἀθηναίους χρῆμα. Προσεπῆλθον δ' αἱ ἀποφάσεις ἐκεῖναι τῶν συμμάχων, δι' ὧν κατηργήθη ἡ ὑποχρέωσις τῶν πόλεων τοῦ παρέχειν ἰδίας τριήρεις.

Εἶχον δὲ ταχθῆ οἱ φόροι ἀπὸ τοῦ Ἀριστείδου ἀνάλογοι πρὸς τοὺς πόρους ἐκάστης πόλεως. Ἀπέβη δ' ἔθος ἡ καθ' ἕκαστον τέταρτον ἔτος ἀναθεώρησις τῶν καταλόγων¹· πρὸς τοῦτο δ' ἐξελέγοντο ἴδιοι ἄρχοντες καλούμενοι τὰ κται, ἀνὰ δύο δι' ἕκαστον τῶν φορολογικῶν διαμερισμάτων, ἄνδρες τυγχάνοντες τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω δ' οἱ διοικοῦντες τὰ τῶν Ἀθηναίων ἐτύγγανον εὐκαιρίας νὰ μανθάνωσιν ἀκριβῶς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν ἐκάστης συμμαχίδος.

Αἱ δὲ σωζόμεναι ἀναγραφαὶ τοῦ φόρου παρέχουσι τὸ μέτρον τῆς εὐπορίας τῶν πόλεων τῶν τὸ πρῶτον ἤδη συνενωθεισῶν εἰς ἓν ὅλον. Ἄλλ' ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις δὲν ἦτο τὸ μόνον μέτρον τοῦ καθορισμοῦ τῶν φόρων. Οὕτω τῶν πόλεων τῶν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον κειμένων ἐγγὺς ἀλλήλων ἐπλήρουν ἡ μὲν Ἄβυδος τέσσαρα τάλαντα, ἡ δὲ Λάμψακος δώδεκα, ἡ Πέρινθος δέκα, ἡ Σηλυμβρία πέντε, ἡ Χαλκηδὼν ἐννέα, τὸ Βυζάντιον δεκαπέντε, ἡ δὲ Ρόδος ἄνευ τῶν ἡπειρωτικῶν αὐτῆς κτήσεων δεκαοκτὼ καὶ ἡ Λίνδος μόνη ἀργότερον δεκαπέντε.

Ἐνθα δὲ ὑπῆρχον ἴδιοι πόροι, εὐρίσκομεν καὶ ἕκτακτον τάξιν φόρων. Οὕτως ἡ Πάρος ἐπλήρυνε δεκαεῖς τάλαντα, ἀργότερον δὲ τριάκοντα. Φαίνεται δὲ, ὅτι τὰ μαρμαρωρυχεῖα τῆς νήσου ἐθεωροῦντο οἰονεῖ κτῆσις τῆς πολιτείας, ἥτις παρεδόθη εἰς τοὺς οἰκῆτορας τῆς νήσου πρὸς χρησικτησίαν. Ἐξ ὁμοίου δὲ λόγου πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ τὰ τριάκοντα τάλαντα, εἰς ἃ ἀνεβιβάσθη ὁ φόρος τῆς μεταλλοπληθοῦς Θάσου. Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν Αἰγινήτων πλη-

¹ *Ξενοφῶντος Ἀθηναίων Πολιτεία* III, 5· δι' ἑτοῦς πέμπτου.

ρονόμενα τριάκοντα τάλαντα πρέπει νὰ θεωρηθῶσι ζημίαι ἐπιβληθεῖσα εἰς αὐτοὺς, οἷονεῖ τις διηνεκῆς πολεμικῇ ἀποζημίωσις, δι' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφιλανθρωπῶς φερόμενοι, ἤθελον νὰ ἐξαντλήσωσι καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἀρχαίου πλούτου τῆς νήσου¹.

Ἐξ ἐτέρου δ' ὑπῆρχον χῶραι πρὸς ἃς οἱ Ἀθηναῖοι ἔπρεπεν ἐκ συνέσεως νὰ ἐπιδείξωσι κατὰ καθῆκον πρόνοιαν καὶ πραότητα. Ἦσαν δ' αἱ χῶραι αὗται αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τοὺς ἀπωτέρους τῶν φόρων, ὧν ἡ κτῆσις δὲν ἦτο ἐξαιρέτως ἀσφαλῆς. Ἐν αὐτοῖς δὲν ἐπετρέπετο νὰ δοθῇ εἰς τὰς πόλεις ἀφορμὴ παραπόνου, ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ συμμαχία ἐπεφόρτιζεν αὐτοὺς δι' ὑποχρεώσεων ἐπαχθεστέρων τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ περσικοῦ βασιλείου. Ἐπεικῆς δὲ παρουσιάζεται ἡ τάξις τῶν φόρων ἐν ταῖς πόλεσι ταῖς περὶ τὸν καρικὸν κόλπον, ἐν αἷς μέγιστος τῶν φόρων εἶνε ὁ εἰς τὴν νῆσον Κῶν ἐκ πέντε ταλάντων ἐπιβεβλημένος. Ταῦτα δὲ συμδαίνουσιν ἐν Ἰωνίᾳ καὶ Αἰολίδι. Ἡ Μίλητος εἰσφέρει μετὰ καὶ τῆς Λέρου, τῆς Τειχιούσσης καὶ ἄλλων πόλεων δέκα τάλαντα, ἡ Κολοφῶν καὶ ἡ Φώκαια ἀνὰ τρία, ἡ δ' Ἐφεσος ἐπτὰ καὶ ἡμισυ, ἐνίοτε δὲ μόνον ἑξ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐφρόνουν, ὅτι ὥφειλον νὰ δείξωσιν ἰδίαν τινὰ εὐλάβειαν πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ πλουσίου ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν δυνάμεως.

Πᾶσα δὲ τοιαύτη ἀνασκοπὴ ἐξέλειπεν ὅτε προέκειτο περὶ χωρῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν ἄμεσον περιοχὴν τῆς ἀττικῆς ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ἐν τῇ νησιωτικῇ φόρῃ τὴν τάξιν τῶν ἀνωτάτων σχετικῶς ποσῶν. Ἡ μὲν Νάξος ἐπλήρωνεν ἑξ τάλαντα καὶ τετρακισχιλίας δραχμὰς, ἡ δὲ Ἄνδρος δώδεκα καὶ ἀργότερον δεκαπέντε, ἡ δὲ Κύθνος τρία. Αἱ δ' εὐβοϊκαὶ πόλεις μετὰ τὴν ἐκ-

¹ Διὰ τὴν Αἰγίαν ὑπῆρχον ἰδιόζοντες λόγοι τάξεως τοῦ φόρου. Ἰδε B 6 c k h [Staatshaushaltung der Athener] ἐκδ. γ' τόμ. B' σ. 392. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον προσγεχθῆσαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ πρὸς τὴν Ποτίδαιαν [τῇ 436 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 86, 1) καὶ τὴν Ἐφεσον. Ἰδε Curtius Beiträge zur Geschichte und Topographie von Kleinasien. 1872 σ. 21.

νίκησιν τῆς Χαλκίδος¹ ἔχουσι τεταγμένον φόρον τριάκοντα καὶ τριῶν ταλάντων².

Εἰς ὅλως δὲ ἰδίαν τάξιν ὑπάγονται αἱ πόλεις αὐταὶ φόρον ταξάμεναι καὶ αἱ πόλεις, αἵ οἱ ἰδιῶται ἐνέγραψαν φόρον φέρειν³. Τὰς δύο ταύτας τάξεις εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν φόρων τοῦ ἔτους 437 π. Χ. (Ὀλυμπ. 85,4). Περιλαμβάνονται δ' εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς τάξεις ἰδίως θρακικαὶ πόλεις, καὶ πρέπει νὰ προϋποθέσωμεν, ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τῆς κτίσεως τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι κατέβαλον ἰδιάζουσαν μέριμναν, ὅπως διὰ φιλίας μεταχειρίσεως προσελκύσωσι τὰς ἐν τῇ παραλίᾳ ἐκείνῃ κειμένας πόλεις. Ἡ δὲ Ἀμοργός, ἡ ἀνήκουσα εἰς τὴν πρώτην τῶν δύο ἐκείνων τάξεων, ἦτο πρότερον ὑπόφορος τῶν Σαμίων. Πιθανῶς λοιπὸν ἡ νῆσος εἶχε προσχωρήσει κατὰ τὸν σαμιακὸν πόλεμον ἐκουσίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ διὰ ταῦτα μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμμαχίας τῶν Σαμίων εἶχεν ἀμειφθῇ, καταλαμβάνουσα ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Ἀθηναίων θέσιν προνομιοῦχον· τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ εἰς τὰς ὠρικὰς τῶν Σποράδων, τὴν Κάσον καὶ τὴν Σύμην. Βλέποντες δ' ἀφ' ἐτέρου τινὰς πόλεις, ἐπ' ἴσης ὡς τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἐν Θράκῃ κειμένων, ἐγγραφείσας εἰς τὴν συμμαχίαν ὑπὸ ἰδιωτῶν, δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι πολῖται τῶν πόλεων ἐκείνων, πιθανῶς οἱ εὐπορώτεροι τῶν ἐμπόρων, συνελθόντες συνέλεγον ἀπὸ κοινοῦ χρῆμα ἀποτινόμενον εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀντὶ φόρου, ὅπως παρέχωσιν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν τὰ ἐμπορικὰ ἐκεῖνα ὑφέλην τάπορρέοντα ἐκ τῆς συντάξεως εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν, ὅταν ἐξ ἰδίων λόγων δὲν ἐφαίνετο κατορθωτὴ ἡ τυπικὴ εἰς αὐτὴν προσχώρησις αὐτῆς τῆς πολιτείας.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 564.

² Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φόρου τῶν εὐδοϊκῶν πόλεων πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν Εὐδοίᾳ ὄκουν ὡς κληροῦχοι ἑξακισχίλιοι Ἀθηναῖοι πολῖται καὶ ὑπερέκεινα (Ἴδε κατωτέρω σ. 688), οἵτινες δὲν συμμετείχον τοῦ βάρους τῆς ὑπὸ τῶν πόλεων ἀποτίσεως τῶν φόρων.

³ Περὶ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν τῶν συμμάχων πόλεων ἴδε K ö h l e r [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 136. Löschke De titulis (aliquot) Atticis, 1876 σ. 16.

Τὸν δὲ ὅλον ἀριθμὸν τῶν ὑποφόρων πόλεων λέγει ὁ Ἀριστοφάνης ἀνερχόμενον εἰς χιλίας¹, ἀριθμὸν στρογγύλον, ὅστις καθ' ὅλου εἶπεῖν δὲν εἶνε ἴσως πολὺ ὑπερβολικὸς, ἂν συνυπολογισθῶσιν ἅπασαι αἱ μικραὶ πόλεις αἱ ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν φόρων μὴ καταλεγόμεναι ὀνομασί.

Ἄλλ' αἱ αὐταὶ ἀναγραφαὶ δεικνύουσιν, ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸς ἡμῶν ἀρχὴν ἔχουσιν ἀκριβῶς διαγεγραμμένα ὄρια καὶ σταθεράν συγχρῆν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μερῶν. Οἱ δεσμοὶ αὐτῆς ἀπέβαινον χαλαρώτεροι πρὸς τὰ ἔξω ἔνθα παρεξτείνετο κατὰ μῆκος τῆς ἀσιατικῆς παραλίας, ἢ δ' ἐξάρτησις πολλῶν τῶν εἰς τὰς ἀναγραφὰς περιλαμβανομένων πόλεων ὑπῆρχεν ἐνίοτε μόνον κατ' ὄνομα². Διὰ ταῦτα δὲ ἀποδεικνύονται μεγάλα ἐλλείμματα. Οὕτως ἐν ταῖς τελευταίοις χρόνοις μεταξὺ τῶν ἐτῶν 446 καὶ 440 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83,3-85,1) ἐκ φόρων ἀνερχομένων εἰς 460 μέχρι 480 ταλάντων εἰσεπράχθησαν μόνον 400³. Καὶ ἐν τῇ ἀναγραφῇ δὲ τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων παρουσιάζονται ἄξια λόγου διαφοραί. Καὶ δὴ, ἐν ᾧ τῷ 443 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83,4) αἱ πόλεις τοῦ ἰωνικοῦ καὶ τοῦ καρικοῦ φόρου ἀνήρχοντο ὁμοῦ εἰς ἐβδόμηκοντα καὶ μίαν, τῷ 436 π. Χ. (Ὀλυμπ. 86,1) ἐνοῦνται ἀμφότεροι οἱ φόροι καὶ περιλαμβάνουσιν ὁμοῦ πόλεις τεσσαράκοντα καὶ ἕξ⁴. Οἱ Λύκιοι,

¹ Ἀριστοφάνους Σφήκας στ. 707. Πρὸς. Böckh [Staatshaushaltung der Athenen] ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 419.

² Λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ H[ans] Droysen [ἐν τῷ Hermes Τόμ. XIII, σ.] 507. «ἡ ἀττικὴ συμμαχία δὲν ἦτο σύνταξις ἔχουσα καθολικὸν κύρος, ἀλλ' ἀπετελεῖτο ἐκ πολλοῦ ἀπλῶν χωριστῶν σχέσεων στηριζομένων ἐπὶ ἰδίῳ συνθηκῶν.»

³ O K ö h l e r [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 133 ἀποδέχεται 423 1)2 τάλαντα ἀντὶ 460. Πρὸς. Kirchhoff Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes [Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften] 1876 σ. 29.

⁴ Ἡ συνένωσις τῶν δύο φόρων, τοῦ ἰωνικοῦ καὶ τοῦ καρικοῦ, ἀποδεικνύεται τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 244 [τοῦ ἔτους 436 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 86, 1) διὸ ὁ ἰωνικὸς εἶχε τὴν μεγίστην πρόσδον κατὰ τὸν Θουκυδίδην (III, 31), ἐν ᾧ ὁ θρακικὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ διὰ τῆς ἀποστασίας τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Βοττιαίας. Ἰδε K ö h l e r [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 133. Τὸ σύνολον τῶν ἐν ταῖς ἀναγρα-

οἵτινες ἐνεγράφησαν εἰς τὴν συμμαχίαν συναποτελοῦντες ἰδίαν ἑμάδα πόλεων συμμάχων πρὸς ἀλλήλας, ταχθέντος εἰς αὐτοὺς φόρου δέκα ταλάντων¹, ἐκλείπουσι τελείως μετὰ τὸ 446 π. Χ. (Ὁλυμπ. 83,3), ἐν ᾧ ἡ ἀπωτέρω κειμένη Φάσηλις, ἡ ἐσχάτη τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν συμμαχίδων, ἐξακολουθεῖ μένουσα, ἅτε οὕσα ἐμπόριον ἔχον συμφέρον νὰ διατηρῇ φιλίας σχέσεις πρὸς τὰς Ἀθήνας ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τῆς ναυκληρίας αὐτῆς.

Ἀλλ' αἱ διακυμάνσεις αὗται δὲν ἐπήνεγκον εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς συμμαχίας αἰσθητὴν μεταβολήν. Καὶ ἐπὶ δεκαεξὲς μὲν ὅλα ἔτη τὸ σύνολον τῆς τάξεως τῶν φόρων ἀνῆρχετο εἰς τετρακόσια ἐξήκοντα τάλαντα². εἶτα δ' ἐπῆλθε τῷ 438 π. Χ. (Ὁλυμπ. 85,3) αὖξίσις τῶν φόρων, ἥς τὸ μέτρον ἔχομεν ἐν τῇ γνωστῇ εἰς ἡμᾶς ὑψώσει τῶν φόρων τῶν θρακικῶν πόλεων. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι εἰς μὲν τὴν Μένδην, τέως ἀποτίνουσαν πέντε τάλαντα, ἐπεβλήθησαν ὀκτώ, εἰς δὲ τοὺς Σαμόθρακας ἀντὶ τεσσάρων ἐξ καὶ εἰς τὴν Ποτίδαιαν ἀντὶ ἐξ δεκαπέντε³.

Κατὰ ταῦτα δ' ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους τὸ σύνολον τῶν φόρων ἀνῆλθεν εἰς ἑξακόσια τάλαντα⁴, ποσὸν ὅπερ ἕνεκα τοῦ μεγέθους πολὺ ὀλιγώτερον ἢ πρότερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταναλίσκεται πρὸς δαπάνας πολεμικάς· οὕτω δ' ἐκ τῶν πλεονασμάτων προῆλθε τὸ κοινὸν ταμεῖον τῆς πολιτείας.

φαῖς περιλαμβανομένων ὀνομάτων πόλεων ἔχει πρὸς τὰ ὀνόματα τῆς ἀναγραφῆς [τοῦ 425 π. Χ.] (Ὁλυμπ. 88,4) ὡς 2 πρὸς 3. Ἴδε K ü h l e r ἐνθ' ἀν. σ. 121.

¹ Περὶ ἐμάδων πόλεων συγκροτουσῶν συντελείας Ἴδε K ü h l e r [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 122, ἔθνα συνηθροίσθησαν καὶ τὰ ἐκ τοῦ **Κρατέρου** μνημονεύμενα ὀνόματα πόλεων τὰ μὴ εὐρεθέντα ἔτι ἐν ἐπιγραφαῖς.

² Ὁ χρόνος τῆς εἰς 460 τάλαντα τάξεως τοῦ φόρου (**Θουκυδίδου** I, 96) διαμφισπνέεται. Ἴδε K i r c h h o f f [Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes σ. 29].

³ Ἴδε τὴν αὖξιν τῶν φόρων ἐν ἔτει 438 π. Χ.] (Ὁλυμπ. 85,3) ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 226.

⁴ Ὁ ἀριθμὸς ἑξακοσίων ταλάντων ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν. Εἰς τὰ ἑξακόσια τάλαντα παρὰ τῷ **Θουκυδίδῃ** (II, 13) συμπεριλαμβάνεται ἡ παρὰ τῶν Σαμίων πληρωθεῖσα πολεμικὴ ἀποζημίωσις κατὰ τὸν B u s o l t ἐν τῷ Philologus. 1882 σ. 652. Πρὸς. M. F r ä n k e l ἐν τῇ τοῦ B o c k h Staatshaushaltung der Athener* ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 90.

Ἡ δὲ ἰδέα ἰδρύσεως δημοσίου ταμείου εἶνε ἐν Ἀθήναις οὕτως ἀρχαία, ὅσον καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς ναυπηγήσεως στόλου, ἐπειδὴ στόλος εἶνε ἀκατανόητος ἄνευ ταμείου. Καὶ πρώτη μὲν ἀρχὴ τῶν κεφαλαίων τοῦ ἀθηναϊκοῦ ταμείου ὑπῆρξαν τὰργυρεῖα τοῦ Λαυρίου· ἡ δὲ ἱστορία αὐτοῦ ἀρχεται κυρίως διὰ τῆς ἐκ Δήλου μεταφορᾶς τῶν συμμαχικῶν χρημάτων¹. Λέγεται δὲ, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα παρεδόθησαν πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν Περικλέα². Ἐκ τῆς μαρτυρίας δὲ ταύτης δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ οὐ μόνον διαφερόντως ἐπιδιώξας τὴν εἰς Ἀθήνας μεταφορὰν τοῦ ταμείου, ἀλλὰ καὶ διατάξας τὰ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ ὡς ταμείου ἀττικοῦ.

Ὅποσον δὲ μεγάλη ὑπῆρξεν ἐν τούτῳ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Περικλέους ἐξάγεται ἤδη ἐκ τούτου, ὅτι αὐτὸς θεωρεῖται κυρίως ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἀρχῆς καθ' ἣν θεμέλιον τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν αἱ πρόσοδοι αὐτῶν. Ἐν προτέροις χρόνοις εἶχον στηρίξει τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ οἱ τύραννοι, ὅτε Πολυκράτης καὶ ὁ Πεισίστρατος ὡς καὶ οἱ τῆς Σικελίας· ἀλλ' ἐν πόλεσιν ἐλευθέραις δὲν ἡδύνατο νὰ γείνη χρήσις τῶν μέσων ὅσα ἡδύνατο νὰ διαθέσωσιν οἱ τύραννοι χάριν ἀθροίσεως χρημάτων, καὶ διὰ ταῦτα δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιχειρήσωσιν τι γενναῖον. Καὶ πρώτη μὲν τῶν ἐλληνίδων πόλεων, ἐν ἣ συνεδέθη ἡ δραστηριότης πολιτῶν ἐλευθέρων πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ χρήματος, ὑπῆρξαν αἱ Ἀθηναί· ἡ δὲ τιμὴ τῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων τελειώσεως τοῦ εὐεργετήματος τούτου, οὗ εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀνήκει εἰς τὸν Περικλέα. Ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ διαγνοὺς τὴν ἐν τῷ δημοσίῳ πλούτῳ ἐγκειμένην ἰσχὺν τῶν Ἀθηνῶν, ἰδίως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Σπάρτην. Οἱ Σπαρτιῶται ἔνεκεν ἐλλείψεως κοινῶν πόρων

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 533.

² [Διοδώρου Σικελιώτου XIV, 38]· Ἀθηναῖοι τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας ἀντεχόμενοι τὰ ἐν Δήλῳ κοινῇ συνηγμένα χρήματα, τάλαντα σχεδὸν ὀκτακισχίλια, μετήνεγκαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παρέδωκαν φυλάττειν Περικλεῖ.

παρὰ τὴν ἀρετὴν τῶν πολιτῶν καὶ παρὰ τὸ μέγεθος τῆς στρατιᾶς τῶν Πελοποννησίων συμμάχων ἔβλεπον παραλυομένας τὰς κινήσεις αὐτῶν· ἐν ὥραις δὲ κρίσεσιν, καθ' ἃς εἶχον ἀνάγκην χρήματος, ὅπως δύνανται νὰ δρῶσιν, ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τῶν συμμάχων, ἢ ἀπὸ τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ὀλυμπίας, ἅτε δυναμένων νὰ παράσχωσι προκαταβολάς. Οὗτος δὲ ἦτο ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ Σπάρτη ἐκάστοτε μόνον μεμονωμένας ἐκστρατείας ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρῇ καὶ μόνον παροδικοὺς σκοποὺς νὰ ἐπιδιώκῃ¹. Ἡ δ' ἐκτέλεσις πολιτικοῦ προγράμματος ἀνεξαρτήτου καὶ σταθεροῦ ἦτο δυνατὴ μόνον τῇ βοήθειᾳ θησαυροῦ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Περικλῆς ἐθεώρησε τὴν σπουδαιοτάτην ἐντολὴν τῶν ἐτῶν τῆς εἰρήνης τὴν κατάστασιν ταμεῖου τῆς πόλεως, ἀνατιθεμένου εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς Πολιάδος.

Ἦσαν δ' οἱ ναοὶ ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων αἱ ἀσφαλέσταται τῶν τραπεζῶν· ἐν αὐτοῖς δὲ τὸ πρῶτον συνηθροίσθησαν κεφάλαια καὶ παρὰ τῶν ἱερέων ἐκιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες τὴν χρηματιστικήν². Ἄν λοιπὸν ἐν πόλει τινὶ ἀπορούσῃ κοινῶν προσόδων ὑπῆρχεν ἱερὸν ἔχον ἀξίους λόγου πόρους καὶ χρηματικὰς παρακαταθήκας, ἦτο εὐκολον νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν ὁ πειρασμὸς ὅπως ἐπιδείξῃ τὴν δύναμιν αὐτῆς διὰ τῆς χάριν τῶν ἰδίων σκοπῶν χρήσεως τῶν χρηματικῶν ἐκείνων πόρων ἄνευ τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς βουλῆσεως τῶν ἱερέων. Τοιαῦται δ' ἐπεμβάσεις εἶχον συμβῆναι ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πεισιστρατιδῶν³. Τότε εἶχον ὁρισθῇ εἰς τὴν Πολιάδα τακταὶ πρόσοδοι, ἃς ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτὴν ἡ πόλις· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἡ πόλις ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὴν δικαίωμα ἐπιβλέψεως καὶ δια-

¹ *Θουκυδίδου* I, 121, 3. 143, 1. Κατ' ἀντίθεσιν τῆς οἰκονομικῆς ταύτης ἀνεπαρκείας τῆς Σπάρτης αὐτάρκης οἰκονομικῶς ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, εἰ καὶ παρὰ τῶν ἑλλήνων ἐλέγετο ὡς νητιὶ Ἀθηναίων ἡ δύναμις μᾶλλον ἢ οὐκεία (*Θουκυδίδου* I, 121, 3).

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 57. Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῶν ἱερέων ἴδε Curtius Stellung des Priestertums bei den Alten (βερολίνειον πανεπιστημιακὸν λόγον τῆς 10^{ης} Μαρτίου 1878. Καὶ ἐν τῇ τοῦ αὐτοῦ συναγωγῇ Alterthum und Gegenwart. Τόμ. Β' σ. 38).

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 50 σημ. 4..

θέσεως τῶν ταμείων τῶν θεῶν. Ἦτο δὲ τοῦτο οἰονεῖ τις δήμους τῆς περιουσίας τῶν ναῶν, ἐκτελουμένη ὑπὸ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν εὐλαβέστατον τύπον, συνδιαλλαγῆτις μεταξὺ πολιτείας καὶ ἱερέων, καθ' ἣν τὸ μὲν κύριον ἦτο ἡ ὠφέλεια τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ δὲν ὀλιγωρεῖτο ἡ ὀφειλομένη εὐλάβεια πρὸς τὸ θεῖον¹.

Τὴν δὲ ἀξίαν σημειώσεως ταύτην συνένωσιν τῶν ἀττικῶν οἰκονομικῶν πρὸς τοὺς ναοὺς τὴν παρὰ τῶν τυράννων παρασκευασθεῖσαν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἀκριβέστερον μόνον ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους².

Τότε πᾶν ἀπὸ τῶν ἐτησίων προσόδων πλεόνασμα τῆς πολιτείας μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν συνήθων δαπανῶν παρεδίδοτο εἰς τὴν θεὸν, καὶ κατετίθετο εἰς τὸ ταμεῖον αὐτῆς, τυγχάνον τῆς αὐτῆς καὶ αὐτὸ προστασίας τοῦ ἱεροῦ χώρου. Ἀλλὰ τὰ πλεονάσματα ταῦτα, ἥτοι κυρίως οἱ φόροι, ἦσαν ἀπλῆ παρακαταθήκη, ἐξοκολούθουν δ' ἀνήκοντα εἰς τὴν πόλιν, ἥτις ἀπὸ τῆς μεταφορᾶς τοῦ συμμαχικοῦ ταμείου ἐπλήρωνε χάριν φυλάξεως αὐτῶν τὸ ἐν ἐξοκοστὸν τῶν ἐτησίων προσόδων δίκην ποσοστοῦ τοῦ ἱεροῦ, θεωρουμένου οἰονεῖ τινος ἀναθήματος ὡς ἀπὸ συγκομιδῆς³.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ θεὸς εἶχε τὸ ἴδιον αὐτῆς ταμεῖον, ἔχον ἰδίους ἐτησίους πόρους, προερχομένους ἐκ μισθώσεων, ἐξ ὑποχρεω-

¹ Curtius ἐν Monatsbericht der Berliner Akademie. 1869 σ. 479. Ἰδε τὰ παράπονα τοῦ Σόλωνος περὶ τῆς διαρπαγῆς τῶν ἱερῶν κτεάνων. [Σόλωνος Ἰποθήκαι εἰς Ἀθηναίους στ. 12 κ. ἑ.] παρὰ Bergk [Poetae Lyrici Graeci ἐκδ. 1866 Τόμ. Β' σ. 418].

² Περὶ τῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν ἀναφερομένων διατάξεων ἴδε Kirchhoff Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes. 1876. Αἱ ἐναποταμιευόμεναι καταθέσεις καλοῦνται παρακαταθήκη. Τὸ δὲ κύριον μέρος τῶν τρεχόντων ἐσόδων, ἅτινα ὀνομάζονται τὰ προσιόντα, ἀποτελοῦσιν οἱ φόροι τῶν συμμάχων, τὸ δὲ ἀποθεματικὸν κεφάλαιον εἶνε τὰ ὑπάρχοντα.

³ Μόνον ταύτην τὴν ἐξοκοστήν, ἥτοι ἐν ἐπὶ τοῖς ἐξήκοντα (μνησθ. ἀπὸ τοῦ τάλαντου) ἀπέτινον οἱ Ἕλληνοταμίαι ἀνευ ἰδίας ἐντολῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ἐλεγχον τῶν λογιστῶν, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ὁ Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 104 ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ὑπ' ἀριθ. 34 στήλης ἀναγραφῶν φόρων.

τικῶν πληρωμῶν τῶν ἀθηναϊκῶν οἰκῶν¹, ἐκ χρηματικῶν ζημιῶν καὶ παντοίας δεκάτης. Ἀπετέλουν δὲ ταῦτα πάντα μετὰ καὶ τῶν παρακαταθηκῶν τὰ λεγόμενα χρήματα τὰ ἐν τῇ Πόλει, ἥτοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Συμπεριλαμβάνοντο δ' εἰς αὐτὰ καὶ τᾶλλα πολύτιμα εἶδη, ὁ ἄσημος χρυσὸς καὶ ἄργυρος ὡς καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς πόλεως καὶ τῶν ιδιωτῶν. Τέλος δ' ἴδιον κεφάλαιον ἀπετέλει ὁ χρυσὸς ἐξ οὗ συνίστατο ἡ περιβολὴ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Παρθένου.

Καὶ ἡ μὲν πολιτεία ἡδύνατο κυρίως νὰ διαθέσῃ ἐλευθέρως μόνον τὴν ἰδίαν ἐαυτῆς παρακαταθήκην· πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν χρήματα ἱερὰ, κτήσις τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ δ' ἐπ' αὐτῶν τελεία κυριότης τῆς θεᾶς ὠμολογεῖτο καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐτελεῖτο πᾶσα χρῆσις τῶν χρημάτων ἐκείνων πρὸς ἀνάγκας τῆς πόλεως, γινομένη ὑπὸ τὸν τύπον δανείου². Ἡ δὲ πόλις ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πληρωμῆς τόκου καὶ ἐπιστροφῆς τοῦ δανειζομένου κεφαλαίου. Ἀλλ' ἐν τῷ χρηματισμῷ τούτῳ ἡ συναίνεσις τοῦ δανειστοῦ προϋπετίθετο σιωπηρῶς. Κατελάμβανον δὲ τὰ ἱερὰ χρήματα πρὶν ἢ ἐξαντληθῶσιν αἱ παρακαταθήκαι. Καὶ ἐσπούδαζον μὲν ἐνίοτε, ἀποδίδοντες πράγματι τὰ ὀφειλόμενα χρήματα εὐθὺς ὡς ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι, τοῦθ' ὅπερ συνέβη εἰς τὰς χάριν τοῦ σαμιακοῦ πολέμου δαπάνας, αἵτινες ἐπεστράφησαν ἐκ τῶν κατὰ δόσεις πληρωμῶν τῶν ἡττηθέντων Σαμίων. Ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ αἱ πληρωμαὶ αὗται ὡς καὶ οἱ τόκοι καὶ αἱ δεκάται καὶ αἱ ἐξηκοσταὶ τῶν θεῶν ἐπλούτιζον ἐν τέλει τὸ ταμεῖον τῶν παρακαταθηκῶν. Ἐν συνόλῳ δὲ ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν πραγμάτων μόνον σκοπὸν εἶχε τὸ νὰ παρασχεθῇ εἰς τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα ὅπως διαθέτῃ ἐλευθέρως ἐν ἀνάγκῃ πᾶν τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εὐρισκόμενον ἄργύριον ὡς καὶ πάντα τὰ πολύτιμα εἶδη, τὰ ἀναθήματα καὶ πᾶν ὅ τι περιλαμβάνετο ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 558.

² Αἱ στήλαι, ἐφ' ὧν ἀνεγράφοντο τὰ ἀναλωμένα, ἔφετινεντο ἐν τῷ ταμείῳ τοῦ ναοῦ. Ἰδε Kirchhoff [Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie 1876 καὶ ἐν ἱερῷ τεύχει] σ. 41 κ. εἰ.

Δὲν περιωρίζετο δὲ τοῦτο τὸ δικαίωμα εἰς μόνην τὴν οὐσίαν τῆς θεᾶς τοῦ δήμου καὶ τῆς πόλεως, τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Μετὰ δὲ τὴν συνένωσιν τῶν ταμείων τῶν δύο τούτων ἱερῶν προέβησαν περαιτέρω ὡς πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως συγκέντρωσιν παντὸς τοῦ ὑπάρχοντος πλήθους χρημάτων καὶ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀναθημάτων. Καὶ δὴ συνηνώθησαν καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν ἄλλων θεῶν εἰς κεντρικὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ταμεῖον¹. Ἐφυλάσσετο δὲ τοῦτο παρὰ τῷ ταμείῳ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ κατ' αὐτὸ διετάχθησαν κατὰ τρόπον ἀναλογώτατον, ἐτέθη δὲ καὶ τοῦτο ὁμοίως εἰς τὴν διάθεσιν τῆς πόλεως. Ἐγίνει δὲ τοῦτο διὰ νόμου ψηφισθέντος τῷ 435 π. Χ. (Ὀλυμπ. 86, 2), δι' οὗ ἐπὶ Περικλέους συνεπληρώθη ἐν τοῖς κυριωτάτοις ὁ ὀργανισμὸς τῆς διοικήσεως τῶν οἰκονομικῶν.

Κατ' αὐτὸν πάντα τὰ χρήματα εἶχον συλλεχθῆ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ταμεῖον, περιλαμβάνον τά τε εἰς τὴν ἄμεσον ὑπὸ τῆς πολιτείας διάθεσιν ὑποκείμενα δημόσια χρήματα ὡς καὶ τὰ ἱερὰ ταμεῖα, τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸ τῶν ἄλλων θεῶν, ὧν ἀμφοτέρων ἐγένετο χρῆσις ὑπὸ τακτοὺς ὅρους. Ἀλλ' οἱ περιορισμοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν κυρίως εἰπεῖν κενοὶ, ἐπειδὴ οἱ πληρονόμενοι τόκοι ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἦσαν οὕτω μικροὶ, ὥστε ἡδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ἀνάξιοι λόγου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον συνετέλουν οἱ περιορισμοὶ ἐκεῖνοι εἰς τὴν συντήρησιν τῆς διακρίσεως μεταξὺ περιουσίας τῆς πολιτείας καὶ περιουσίας ἱερᾶς καὶ τὴν περιστολὴν πάσης σπατάλης. Πράγματι δ' ὁ σκοπὸς τῆς ὅλης διατάξεως ἦτο διπλοῦς. Καὶ ἐξ ἐνὸς μὲν ἐσκοπεῖτο ἡ παρὰ τῆς πολιτείας, παρισταμένης χρείας, ὑπὲρ ἑαυτῆς ἐξασφάλις ἀπαντος τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως συνηνωμένου ἐπισήμου καὶ ἀσήμου χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· ἐξ ἑτέρου δ' ἐπεδιώκετο ἡ προφύλαξις ἀπάντων ἐκείνων τῶν θησαυρῶν ἀπὸ διασπαθήσεως ἄσυνέτου, οἷα εὐκόλως ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἐν πολιτείᾳ δημοκρα-

¹ Kirchhoff ἐνθ' ἀν. σ. 44.

τουμένη. Διὸ προαφηροῦντό τινα τῶν εἰς τὴν φύλαξιν τῆς θεᾶς παραδιδομένων χρημάτων καὶ ἐτίθεντο κατὰ μέρος, μένοντ' ἄθικτα, ὅπως χρησιμεύσωσι κατὰ περιστάσεις ἐκτάκτους, οἷον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ θαλάσσης καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐψηφίσθησαν δὲ καὶ διατάξεις περὶ τῆς διαθέσεως τῶν χρημάτων, καθορίζουσαι τακτὰς χρήσεις ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τῶν δαπανῶν. Οὕτως ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ 435 π. Χ. (Ὀλυμπ. 86,2) ὠρίσθη τακτὸν χρῆμα χάριν δημοσίων ἔργων, ταχθεῖσιν πρὸς τοῦτο κατ' ἀνώτατον ὅρον δραχμῶν μυρίων¹. Προτάσεις δ' ἀντικείμεναι πρὸς τὰ οὕτω διατεταγμένα ἐτιμωροῦντο διὰ ζημίας, πλὴν ἂν ὁ δῆμος παρείχεν εἰδικὴν ἄδειαν πρὸς τοῦτο. Εἶχε δὲ ληφθῆ φροντίς καὶ περὶ διατάξεων παρακωλυουσῶν τὴν δι' αἰφνιδίων ἀπερὶσκεψίων ῥήτορός τινος, τυγχανουσῶν τῆς ἀρεσκείας τῶν ἀκροατῶν, διατάραιεν τοῦ μεταξὺ προσόδων καὶ δαπανῶν ἀναγκαίου ἰσοζυγίου.

Πρὸς δὲ τὰς οἰκονομικὰς ταύτας διατάξεις ἀνταπεκρίνετο καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν διωκοῦντο τὰ οἰκονομικά. Τοῦ ταμείου προέσταντο οἱ ταμίαι τῆς θεοῦ ἢ ταμίαι τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας, εἰς οὓς ἔπειτα προσετέθησαν οἱ ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν². Ἦσαν δὲ οὗτοι κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον λειτουργοὶ τοῦ ἱεροῦ, πράγματι δὲ ἄρχοντες τοῦ δήμου, κληρούμενοι ἐτησίως ἐκ τῆς πρώτης τάξεως τῶν πολιτῶν, εἷς ἐξ ἐκάστης φυλῆς· εἶχον δ' ἐπιβεβλημένην παρὰ τῆς πολιτείας τὴν σύνταξιν ἀκριβῶν

¹ Τὸ ψήφισμα [τοῦ ἔτους 435 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 86,2) ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' 32 καθορίζει ἀποδοῦναι τοῖς θεοῖς τὰ χρήματα τὰ ὀφειλόμενα μετὰ καὶ κανονισμοῦ ἀναφερομένου εἰς τε τὰ μετρητὰ καὶ τὰ πολυτιμα σκεύη· μὴ χρῆσθαι δὲ μὴ δὲ ἀπαναλίσκειν ἄ] π' αὐτῶν ἐς ἄλλο [τι μὴ δὲ] ἐς ταῦτα ὑπὲρ μυ[ρίας δραχμὰς δοῦναι κε]λεύειν, ἐάν τι δέ[η] ἐς ἄλλο δὲ μὴ δὲ χρῆσθαι [τοῖς χρήμασιν ἐάν μὴ τὴν ἀδειαν ψηφ[ίσῃται δ] δῆμ[ος].

² Οἱ διοικοῦντες τὸ ταμεῖον ἐλέγοντο ταμίαι τῆς θεοῦ, ταμίαι τῶν ἱερῶν χρημάτων τῆς Ἀθηναίας, ἀπὸ δὲ τῆς ἰδρύσεως τοῦ κεντρικοῦ ταμείου ταμίαι τῶν θεῶν, ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν. [Ἀναγραφὴν τῶν ταμιῶν τῆς θεοῦ κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς ἴδε ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 225-226].

ἀναγραφῶν καὶ ὑπεῖχον εἰς τὸν δῆμον εὐθύνας, ὑπέκειντο δὲ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς ὅποτεδῆποτε εἰς δημόσιον ἔλεγχον.

Αὐτόχρημα δ' ἄρχοντες τῆς πολιτείας ἦσαν οἱ δέκα Ἑλληνοταμίαι, ὧν ἡ κατάστασις προεκλήθη ἐκ τῆς ἰδρύσεως τῆς συμμαχίας καὶ μετηνέχθη εἰς Ἀθήνας σὺν τῇ ἐκ τῆς Δήλου μεταφορᾷ τοῦ ταμείου. Καὶ ἐκεῖνοι δ' ἐκληροῦντο ἐκ τῶν εὐπορωτῶν πολιτῶν. Ἔργον δ' αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκ τῶν πλεονασμάτων τῶν προσόδων, ὧν πρώτη βᾶσις ἦτο τὸ ταμεῖον τῆς Δήλου, πληρωμὴ τῶν δαπανῶν ἐκείνων, αἵτινες, προβουλευούσης τῆς βουλῆς, ἐψηφίζοντο ὑπὸ τοῦ δήμου τὸ μὲν πρῶτον χάριν ἀναγκῶν τῆς συμμαχίας, ἔπειτα δὲ καὶ χάριν ἄλλων σκοπῶν. Κατέβαλλον δὲ κατὰ τὸ τέλος ἐκάστου ἔτους εἰς τὸ ταμεῖον τῶν ἱερῶν χρημάτων τὴν ἀπὸ τῶν φόρων ἐξηκοστὴν κοινῇ μετὰ τῶν λογιστῶν, οἵτινες ἐλέγοντο καὶ οἱ τριάκοντα· ὑπέκειντο δὲ αὐτοὶ καὶ τὸ ταμεῖον ὃ διώκουν εἰς διηνεκὴ ἐπιτήρησιν τῆς βουλῆς, καὶ ὃ ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων, ἦτοι ὁ καθ' ἡμέραν πρόεδρος αὐτῶν, κατεῖχε τὴν κλεῖδα τοῦ ταμείου¹.

Οὕτω διὰ τῆς συναρχίας τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν φύλαξιν τῶν ταμείων, διὰ τῆς συμπράξεως διαφόρων ἀρχόντων τῆς πολιτείας ὡς καὶ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ταμιῶν ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν εὐπορωτῶν πολιτῶν εἶχε ληφθῇ κατὰ τὸ δυνατόν ἀρίστη μέριμνα περὶ οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ἐντίμου.

Κατὰ ταῦτα τὰ κατὰ τὰς εἰσπράξεις καὶ πληρωμὰς ἦσαν διατεταγμένα ἐπὶ τοῦ Περικλέους ὡς ἐξῆς. Οἱ φόροι ὧν ἔληγεν ἡ προθεσμία τῆς πληρωμῆς, οἵτινες πρότερον κατεβάλλοντο ἐν Δήλῳ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς Ἑλληνοταμίαις, εἰσεπράττοντο ὑπὸ τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων καὶ δὴ διὰ τῶν δέκα ἀποδεκτῶν. Τοῦτο δὲ συνέβαινε καθ' ἕκαστον ἑνατον τοῦ ἀττικοῦ ἔτους μῆνα, κατὰ τὰ Διουνύσια. Οἱ δὲ ἀποδέκται παρέδιδον τὰ χρήματα εἰς τὸ ταμεῖον τῶν Ἑλληνοταμιῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐψηφισμένων πληρωμῶν παρέδιδον τὸ ὑπόλοιπον εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἀθηνᾶς.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 587.

Ὁ δὲ ὅλος λόγος τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων χρημάτων παρεδίδετο τέλος πρὸς ἀναθεώρησιν εἰς τοὺς λογιστάς.

Τὸ ὅλον δὲ τοῦτο οἰκονομικὸν σύστημα τῆς πολιτείας ἔχομεν μέχρι τῆς σήμερον πρὸ ἡμῶν περισσώζομενον ἐν τοῖς ἀπολογισμοῖς καὶ ταῖς ἀναγραφαῖς ταῖς ἐγκεκολαμμέναις ἐν στήλαις λιθίναις.

Ὑπάρχουσι στήλαι, εἰς ἃς δημοσίᾳ ἐκτιθεμέναις ἐνεγράφετο ἡ τάξις φόρων τῶν συμμάχων¹. Καλλίτερον δὲ διατηροῦνται καὶ διὰ ταῦτα ἄξιοι πλείονος λόγου εἶνε αἱ ἀναγραφαὶ ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἀπαριθμοῦνται κατὰ σειρὰν αἱ ἀπὸ τῶν φόρων λαμβανόμεναι [ἀποχαί], ἐνὸς ἐπὶ τοῖς ἐξήκοντα, ἥτοι μία μνᾶ ἀφ' ἐκάστου τάλαντου. Οἱ κατάλογοι οὗτοι ἄρχονται ἀπὸ τοῦ 454 π. Χ. (Ὀλυμπ. 81,3) ἥτοι ἀμέσως μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ταμείου ἐκ Δήλου², καὶ διήκουσιν ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη μέχρι τοῦ 440 π. Χ.³ Ἀπασαὶ δὲ αὗται αἱ στήλαι ἦσαν συνηνωμέναι εἰς ἓν σύστημα λίθων ἐστημένων παρὰ τῷ μεγάλῳ ναῷ. Μαρτυροῦσι δὲ τὸ σύνολον τῶν καθ' ἑκαστον ἔτος βεβαιωθέντων φόρων καὶ συγχρόνως τὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς ἡ πολιτεία ἐξεπλήρου τὰς πρὸς τὴν θεὰν ὑποχρεώσεις. Ἄλλαι δὲ στήλαι περιελάμβανον τὰς ὑπὸ τῶν ταμιῶν καθ' ἐκάστην ἡμέ-

¹ Τάξιν φόρου (Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 64) καθ' ἣν ἡ βουλὴ ὥριζε τὸν φόρον τῶν πόλεων (κατὰ τὰδε ἔταξεν τὸν φόρον τῇσι πόλεσι ἡ βουλὴ) ἔχομεν σωζομένην μόνον ἐκ τοῦ ἔτους [425 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 88,4) ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 37. Κατὰ ταύτην πρὸς τάξιν τῶν φόρων ὥριζετο νᾶποσταλῶσιν ἀνὰ δύο (τάκται) εἰς ἐκάστην τῶν πορολογικῶν περιφερειῶν.

² Ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἀθηναϊκῶν οἰκονομικῶν διακρίνονται δύο χρονολογικαὶ ἀφετηρία χαρακτηρισζόμεναι ὑπὸ ἰδίων ἀρχῶν πρὸς ἃς συμπίπτουσι τὰ ταμειακά ἔτη· καὶ δὴ ἡ μὲν πρώτη βᾶσιν ἔχει τὴν κατὰ τὰ ἔτη τῆς βουλῆς χρονολογίαν, ἡ δὲ δευτέρα τὴν κατὰ ἔτη ἀρχόντων. Ἡ τριακοστὴ τετάρτη ἀρχὴ συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος τοῦ ἀρχόντος Ἀριστίωνος (421-420 π. Χ. Ὀλυμπ. 89,4), ἀρα ἡ ἑναρξὶς τοῦ χρονολογικοῦ τούτου συστήματος εἶνε τὸ ἔτος 454-453 π. Χ. (Ὀλυμπ. 81,3). Τότε λοιπὸν κατεστάθησαν τὸ πρῶτον οἱ λογισταὶ ἡ τριάκοντα, ἡ τοῦλάχιστον, ἐν ᾗ περιπτώσει προὔφισταντο ἥδη, ἔλαβον τὴν ἐντολὴν νὰ λογιζῶσι τὰ εἰς τὸν ναὸν ἀνήκοντα ποσά. Ἴδε Köhler [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 108. Ἡ δ' ἑναρξὶς τῆς ἀπὸ τῆς βουλῆς χρονολογίας συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος 447-446 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83,2).

³ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 224-240, ἐνθα περιέχονται αἱ ἀναγραφαὶ φόρων τῶν ἐτῶν 454-440 π. Χ.

ραν πληρωμῆς συντασσομένης ἀναγραφὰς τῶν ἀναλωμάτων τῶν γινομένων ἐκ τοῦ ταμείου χάριν ἀναγκῶν τῆς πολιτείας. Ἦσαν δὲ αὗται αἱ ἐπὶ λίθου εἰς αἱ μέχρι δραχμῆς καὶ ὀβολοῦ ἀναγραφόμεναι χρεωστικαὶ ἀποδείξεις τῶν ὑπὸ τῆς πόλεως εἰς τὴν θεὰν ὀφειλομένων κεφαλαίων καὶ τόκων¹.

Πασῶν δὲ τούτων τῶν διατάξεων συμμετέσχεν, ὑπέροχον εἰς αὐτὰς λαβὼν μέρος, ὡς δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὁ Περικλῆς, ἐπειδὴ ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ δράσει εἴπερ τινὸς καὶ ἄλλου εἶχετο τῆς διαρρυθμίσεως τῶν κατὰ τὴν οἰκονομικὴν δύναμιν τῶν Ἀθηναίων. Οὕτω δὲ οἱ μὲν πόροι τῆς πόλεως ηὐξήθησαν τὰ μέγιστα, αἱ δὲ δαπάναι αἱ τε τακτικαὶ καὶ αἱ ἔκτακτοι ἐκανονίσθησαν μετ' ἀσφαλείας. Τὸ ταμεῖον τῶν συμμάχων συνηνώθη ἀναποσπᾶστως μετὰ τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόλεως, συναποτελέσαν κοινὴν διαχείρισιν τῶν πόρων τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχῆς· ἡ δ' αὖστηρὰ ὑποχρέωσις τῶν εὐθυνῶν ἀπάντων τῶν διαχειριζομένων τὰ κοινὰ χρήματα καὶ ὁ δημόσιος χαρακτήρ τῆς διοικήσεως συνετέλουν εἰς τὴν πρόληψιν πάσης ἀπιστίας καὶ ὀλιγωρίας. Οὕτω δὲ μόνον κατωρθώθη νὰ ἐκτελεσθῇ ἄνευ συγχύσεως καὶ ἀταξίας ἡ μεταβολὴ ἣν ὑπέστησαν αἱ Ἀθῆναι ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, ἀντὶ μικρᾶς ἡπειρωτικῆς πόλεως παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον ἀποβάσαι ἡ τὴν ἡγεμονίαν ἔχουσα μητροπόλις εὐρείας ναυτικῆς ἀρχῆς.

Ἄλλ' ἄληθῶς ἡ κεφαλαιώδης ἐπιθεώρησις τῆς ὅλης οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, καίπερ τελουμένης ἐν τῷ φανερῷ, ἦτο ἔργον λίαν δυσχερὲς ἔνεκα τῆς ποικιλίας καὶ κατὰ μέρος ἐπισφαλοῦς φύσεως τῶν πόρων, τοῦ πλήθους τῶν διαφόρων ταμείων ὡς καὶ τῶν ἀποδεκτῶν, ταμιῶν καὶ λογιστῶν καὶ ἔνεκα τῆς τυπικῆς διακρίσεως τῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἱερῶν χρημάτων. Αἱ δὲ δυσχέρειαι αὗται ἠνάγκασαν τὸν δῆμον νὰ ἔχῃ ἄνδρα ἔμπιστον δυ-

¹ Τὰ ἀναλώματ' ἐσημειοῦντο ἐν ταῖς στήλαις ἐν αἷς ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τῶν ταμιῶν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν παραδιδόμενα. Πρὸς. *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' σ. 82 κεφάλαιον ἀναλωμάτων καὶ σ. 85 Ἀθηναῖοι ἀνῆλθωσαν — Ἑλληνοταμίαις παρεδόθη κτλ.

νάμενον νὰ διοικῇ τὰ πάντα, ἐπηύξησαν δὲ τὸ ἀξίωμα πολιτευτοῦ οἷος ὁ Περικλῆς, καὶ κατέστησαν αὐτὸν ἀναπόφευκτον εἰς τὴν πολιτείαν, ἅτε εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον ἔχοντα γενικὴν σύνοψιν τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῶν δυνάμεων τῆς πόλεως.

Καὶ τῆς μὲν συμμαχίας αὐτῆς δὲν ἤθελεν ὁ Περικλῆς ἐπ' ἐκτασιν δυναμένην νὰ γάγῃ εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐπέδωκε μετὰ ζήλου τὴν ἐν ταῖς χώραις ἐν αἷς δὲν ἠδύναντο νὰ κρατήσωσιν αἱ Ἀθηναὶ ἐπιδείξιν τοῦ ἀξιώματος τῆς πόλεως, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξεν ἐν τοῖς παραλίοις τοῦ Πόντου, καὶ τὴν σύναψιν νέων ἐπωφελῶν σχέσεων μετὰ τῆς ξένης. Πρὸς τοῦτο δὲ συνετέλει ἡ ἀποστολὴ κληρούχων καὶ ἀποίκων.

Κληρούχοι δ' ἐκαλοῦντο οἱ μέτοχοι τῶν κλήρων τῶν παραχωρηθέντων εἰς Ἀθηναίους πολίτας, ὅταν ἡ πολιτεία εἴχῃ νὰ διαθέσῃ γαίας ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς¹. Ἡδύνατο δὲ νὰ περιέλθῃ εἰς αὐτὴν ἡ τοιχύτη κτήσις διὰ διαφόρων τρόπων, ὧν συνηθέστατος ἦτο ὁ διὰ κατακτήσεως.

Γινώσκομεν δὲ νῦν, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τὸ παράδειγμα ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου, διατάξαντος τὸν πρῶτον ἀναδασμὸν γαιῶν εἰς Ἀθηναίους πολίτας ἐν Σαλαμῖνι². Τὸ δὲ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόσθη ἔπειτα ἐν μεγάλῳ μέτρῳ, καὶ ἡ Χαλκὶς ὑπῆρξεν ἡ πρώτη πόλις, ἐξ ἧς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεδίδωσαν μέρος τῶν πολιτῶν, δημεύσαντες τὰ κτήματ' αὐτῶν, ἡ πρώτη ἐλληνικὴ πόλις, ἐν ἣ τὸ δίκαιον τοῦ πορθητοῦ ἐξετελέσθη μετ' αὐστηρότητος ἀπαρχλήτου.

Μετὰ δὲ τὴν ἱδρυσιν τῆς περὶ τὴν Ἀῆλον συμμαχίας ἐπῆλθον καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι τιμωρίαι, φαινόμεναι ἀναγκαῖαι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ ἐμπορίου.

¹ Περὶ τῶν κληρουχιῶν τῶν Ἀθηναίων αἵτινες ἱδρύνοντο ad exonerandas vires κατὰ *Σενέκιαν* Ad Helviam 7, ἴδε Kirchhoff [Über Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen] ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1873 σ. 1 κ. ε. Οὗτος ἐκ τῶν ἀναγραφῶν τῶν φόρων ἀποδεικνύει, ἀντιτασσόμενος πρὸς τὸν Böckh, ὅτι οἱ κληροῦχοι οὐδένα ἐπλήρουν φόρον.

² ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 532.

Οὕτω κατελήφθη δι' Ἀθηναίων ἡ δηωθεῖσα Ἡϊὼν παρὰ τὸν Στρυμόνα¹, καὶ ἡ νῆσος Σκύρος ἀντὶ πολιτείας πειρατῶν, παρακωλοῦσης τὴν μετὰ τῆς Θράκης ἐπικοινωνίαν, ἀπέβη κληρουχία ἀθηναϊκή².

Τὸ δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κίμωνος συμβαῖνον μόνον ἐν ἰδίαις τισὶ περιστάσεσιν ἀπέβη ἐπὶ Περικλέους μέτρον ἐπαναλαμβάνόμενον ἀπὸ χρόνου εἰς χρόνον, ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι συνείθισαν νὰ θεωρῶσιν, ὡς τὰς διανομὰς σίτου καὶ τὰς ἐστιάσεις, οἷονεὶ θεσμὸν συνανήκοντα εἰς τὸν χαρακτῆρα πολιτεύματος δημοκρατικοῦ. Ὑπῆρξαν δ' αἱ κληρουχίαι τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους πάντως πολὺ περισσότεραι παρ' ὅσον δεικνύουσιν αἱ περιωζόμεναι μαρτυρίαι. Καὶ δὴ εἶνε γεγνημένον, ὅτι ἰδίως τῆς Εὐβοίας μέγα μέρος, τὸ ἐν τρίτον, καθ' ὃ φαίνεται, περιῆλθε κατὰ μικρὸν εἰς Ἀθηναίους πολίτας³. Πιθανῶς λοιπὸν κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς κατεστράφη μὲν ἡ Ἰστιάια, ἐκτίσθη δ' ὁ Ὠρεὸς⁴, ἐδημεύθησαν γαῖαι καὶ ἐν Χαλκίδι⁵, Ἐρετρίᾳ⁶, Καρύστῳ καὶ ἄλλαχού τῆς Εὐβοίας. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ ἐν Σάμῳ. Μετὰ δὲ τῶν Ἀθηναίων συγκαθιδρύνοντο ἐν ταῖς κληρουχίαις καὶ οἱ θεοὶ αὐτῶν, καὶ ἀνέτιθεντο εἰς αὐτοὺς τεμένη. Ἦσαν δὲ ταῦτ' ἀφιδρύματα τοῦ ἐν Ἀθήναις οἰκείου ἱεροῦ⁷, καὶ αἱ πρόσοδοι αὐτῶν προσέεργον εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Πολιάδος, ἅρα ἐπηύξανον καὶ αὐτὰ τοὺς δημοσίους πόρους τῶν Ἀθηναίων.

¹ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κίμωνος 7. ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 471.

² Θουκυδίδου I, 98. Διοδώρου Σικελιώτου XI, 60.

³ Ἀνδοκίδου Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης 9. [Ἀισχίνου Περὶ παραπρεσβείας 175. Kirchhoff Über die Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen] σ. 16 κ. ἑ. [ἴδε καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 670].

⁴ ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 604.

⁵ Ἐν Χαλκίδι τότε μόνον ἀνηλθον οἱ κληροῦχοι εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡεροδότου (V, 77. VI, 100) μαρτυρούμενον ἀριθμὸν τετρακισχιλίων κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Kirchhoff [Über die Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen] σ. 18. Κατὰ δὲ τὸν Αἰλιαρὸν (Ποικ. Ἰστ. VI, 1) ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κλεισθέους ἡ Ἰππόδοτος χώρα κατεκληρουχίσθη εἰς μόνον διςχιλίους κληροῦς.

⁶ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 339.

⁷ Kirchhoff [Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes] σ. 52.

Οὐ μόνον δὲ διὰ κατακτήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ συνθηκῶν περι-
ῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους χώρα συμμαχική. Βεβαίως δ' εὐηρμό-
σται ἰδιαζόντως πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ Περικλέους ἢ προαγωγῇ
εἰρηνικῆς διαδόσεως Ἀθηναίων οἰκητόρων ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ὅπως διὰ
συνθηκῶν ἀποκτηθῶσι χώραι ὧν οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ διαμφι-
σβητηθῇ ἢ νομιμωτάτῃ προσάρτησις.

Ἰχνη δὲ τοιούτων συνθηκῶν διαγινώσκονται ἐν τῇ τάξει τῶν
φόρων. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ὁ αἰφνίδιος δεκαπλασιασμός τοῦ
φόρου τῶν Θασίων δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως ἢ διὰ τῆς εἰς
αὐτοὺς ἀποδόσεως κτήσεων ἀνηκουσῶν εἰς τὴν Θάσον, ἃς εἶχον
πρότερον δημεύσει οἱ Ἀθηναῖοι¹. Ἀλλὰ πολὺ συχνότερα ἦτο ἢ
ἐν ταῖς νήσοις, ἐν αἷς κατωκίζοντο Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, αἰφνιδίᾳ
ἐλάττωσις τῶν φόρων. Αἱ Ἀθῆναι ἠγόραζον γαίαις καὶ παρεῖχον
ἀντὶ τόκου τοῦ ποσοῦ δι' οὗ αὐταὶ ἠγοράζοντο ἀνάλογον ἔκπτω-
σιν τοῦ ἐτησίως πληρωτέου φόρου. Τοιαῦται δὲ συνθῆκαι ἦσαν
ἐπικερδεῖς δι' ἀμφοτέρους τοὺς συμβαλλομένους, καθ' ὅτι οἱ μὲν
σύμμαχοι ἐτύγχανον ἀξίου λόγου ἐπικουφισμοῦ, αἱ δὲ Ἀθῆναι εἶ-
χον τὸ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα, ὅτι ἐκέρδαινον ὅσημέραι πλεί-
ονα ὁρμητήρια τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Οὕτω κατὰ τὸν σαμιακὸν
πόλεμον ἠδυνήθησαν νὰ παραδώσωσι τοὺς ὁμήρους πρὸς φύλαξιν
εἰς τοὺς ἐν Λήμνῳ κληρούχους. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ὥκουν ἐν
τῇ Ὀρακικῇ παραλίᾳ, ἐν Ἀνδρῶν, Νάξῳ² καὶ Ἰμβρῶν Ἀθηναῖοι
πολιταὶ πλὴν τῶν ἰθαγενῶν οἰκητόρων, οἵτινες ἐξηκολούθουν ὄν-
τες ὑπόφοροι σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐκαλοῦντο

¹ Ἡ Θάσος, καθ' ἃ διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἀναγραφῶν τῶν φόρων, ἀπέτινε μέχρι μὲν
[τοῦ 449 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 82, 4) μόνον τρία τάλαντα, ἀπὸ δὲ [τοῦ 444 π. Χ.]
(Ὀλυμπ. 84, 1) τριάκοντα τάλαντα, τοιαύτη δὲ ἦτο δι' αὐτὴν καὶ ἡ τὰς εἰς φόρου [τοῦ
425 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 88, 4). Ἐπῆλθε δ' ἡ αὐξήσις αὕτη τοῦ φόρου πιθανῶς κατόπιν συν-
θήκης, καθ' ἣν κτήσεις ἀνήκουσαι εἰς τοὺς Θασίους, χρυσεῖα, ἅτινα συνῶδ' αὐτῇ [ἐν ἔτει
462 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 79, 3) ὁμολογηθείη εἰρήνην παρελαβόν οἱ Ἀθηναῖοι, (κατὰ *Πλού-
ταρχον* ἐν βίῳ Κίμωνος 14) ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Θασίους ἀντὶ αὐξήσεως τοῦ φόρου.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 11. Kirchhoff [Über die Tributpflichtig-
keit der attischen Kleruchen σ. 27 κ. ε.].

μὲν ἀπὸ τῆς νέας αὐτῶν οἰκήσεως Ἱμβριοι, Ἀθήμνιοι καὶ τᾶλλα ὁμοίως, ἀλλ' ἦσαν εἰς τὸ ἐξῆς πολῖται τῶν Ἀθηναίων ἐγγεγραμμένοι ἐν ταῖς ἀττικαῖς αὐτῶν φυλαῖς, ὧν οἱ δέκα ἥρωες ἡξιοῦντο ἱερῶν ἐν ταῖς κληρουχίαις· ἀνῆκον δ' ὡς καὶ πρότερον εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν στρατιάν καὶ τὸν στόλον, ἀντεπρωσώπευον ἀπανταχοῦ τὸ συμφέρον τῆς πατρῴου πόλεως καὶ ἐπετήρουν τοὺς μὴ Ἀθηναίους οἰκήτορας¹. Πλὴν δὲ τούτου αἱ κληρουχίαι παρεῖχον τὸ εὐεργέτημα τῆς δι' αὐτῶν κατὰ μικρὸν μεταβολῆς πολλοῦ θητικοῦ ὄχλου εἰς εὐπόρους γαιοκτῆμονας ἄνευ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Οὕτως ἐγένετο μὲν ἐπωφελὴς εἰς τὴν πολιτείαν χρῆσις τῶν δυνάμεων τοῦ λαοῦ, ἐσώζετο δὲ συγχρόνως αὕτη ἀπὸ τῶν κακῶν ἅτινα ἔμελλεν ἀναγκαίως νὰ συνεπαγάγῃ ἡ ὑπερπλήρωσις τῆς πόλεως ὑπὸ ὄχλου ἀργοῦ καὶ πολυπράγμονος διὰ τὴν σχολήν. Κατὰ ταῦτα αἱ κληρουχίαι ἦσαν μέτρον λυσιτελέστατον πρὸς τε τὴν ἐσωτερικὴν ἡσυχίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἐπαύξεισιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι πασῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἃς ἀνέλαβον αἱ Ἀθηναὶ ὡς ἐκ τῆς ἡγεμονίας, αἱ κληρουχίαι ὑπῆρξαν αἱ προκαλέσασαι τὰ μέγιστα μίση, ἐπειδὴ πολλάκις διεξήγοντο διὰ βίας καὶ παρακρούσεως τῶν συμμάχων. Ἀλλ' ὅμως, ἐφ' ὅσον διώκει τὰ τῆς πολιτείας ὁ Περικλῆς, ἡ διαγωγή τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξε καὶ ἐν τούτοις συνετὴ καὶ ἐπιεικής. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὴν Ἰστιάαν ἐπιδειχθεῖσα αὐστηρότης δικαιολογεῖται ὑπὸ ἰδίων περιστάσεων, πρὸς δὲ τὴν Χαλκίδα προσηνέχθησαν ἀπ' ἐναντίας οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ πραότητος μεγάλης. Τῆς δ' ἐπιδοκιμασίας ἀπάντων ἔτυχεν ἰδίως ἡ εἰς τὴν θρακικὴν χερσόνησον ἐκστρατεία, ἔνθα

¹ Ο Foucart (Les colonies des Athéniens 1879 ἐν τοῖς Mémoires présentés par divers savants) ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ κληρουχίαι ἐκείνηντο ἀστικὴν ἀνεξαρτησίαν, εἶχον δὲ ἴδιον πρυτανεῖον, ἴδιαν βουλήν, οἰκονομικὴν διοίκησιν κτλ. Διὸ ἐν ἐπιταφίοις στήλαις ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα κληρούχων ἐν Μήλῳ μετὰ τῆς ἀττικῆς αὐτῶν φυλῆς καὶ τοῦ ἀττικοῦ δήμου. Αἱ δ' ἐν Μυρίνῃ, Ἡφαιστίᾳ, Ἱμβρῳ καὶ ἄλλαις πόλεσι κληρουχίαι εἶχον ἴδια χαλκᾶ νομίσματα. Πλὴν δὲ τῶν κληρῶν καὶ τῶν τεμνῶν διὰ τοὺς θεοὺς ἐκρατοῦντο καὶ γαῖαι ὡς κτήσεις τῆς πολιτείας πρὸς δωρεὰς καὶ ἄλλας χρήσεις.

ἤγαγεν ὁ Περικλῆς αὐτὸς τῷ 452 π. Χ. (Ὀλυμπ. 82,1) χιλίους πολίτας, θέλων νὰ συνδέσῃ τὴν ἄξιαν λόγου ἐκείνην χερσόνησον πρὸς τὰς Ἀθήνας διὰ σχέσεων οἰκισιότατων. Καὶ τὸν πλοῦν δ' εἰς τὸν Πόντον¹ ἐπωφελήθη ὁ Περικλῆς πρὸς ἀποικισμὸν, καὶ ἐγκατῶκισεν ἐν Σινώπῃ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Τιμησίλειω ἐξακοσίους Ἀθηναίους, εἰς οὓς παρεδόθησαν αἱ οἰκίαι καὶ αἱ κτήσεις τοῦ καταλυθέντος τυράννου². Ἡ δὲ Ἀμισὸς ἀνεκτίσθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀθηνοκλέους, ὀνομασθεῖσα Πειραιεύς³.

Οὕτως αἱ ἀποικίαι τῶν πολιτῶν ἐπεξετάθησαν πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Αἰγαίου· πρὸς βορρᾶν δὲ αὐτοῦ αἱ Ἀθῆναι ἐπειράθησαν νὰ προσεταιρισθῶσιν ἡσυχέραι μαῖλλον παρὰ τὰς παρουσιάζομενας μεγάλας δυσχερείας κυρίως τὴν Θράκην ἕνεκα τοῦ ἐν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 662.

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 20.

³ Θεόδοτος παρὰ Στράβωνι XII, σ. 547. K ü h l e r [Urkunden zur Geschichte des delisch-attischen Bundes] σ. 115. Ὑπάρχουσι νομίσματα τῆς Ἀμισοῦ φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν ΠΕΙΡΑΙΩΝ. L e a k e Num[ismata] Hell[enica]. Asia: 9. [Head Historia numorum σ. 424. ἑλλ. μεταφρ. Ἰω. Σφοδρῶνου Τόμ. Β' σ. 5]. Ἡ διαφορά μετὰ κληρουχίας καὶ ἀποικίας δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἀπανταχοῦ ἀκριδῶς· τοῦτ' αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς ποντικαῖς οἰκίσεσι.

Περὶ τῆς εἰς τὸν Πόντον ἐκστρατείας τοῦ Περικλέους ἴδε D u n c k e r ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1885 σ. 533 κ. ἐ. [Abhandlungen zur griechischen Geschichte σ. 160]. Ὁ D u n c k e r θεωρεῖ τὴν ποντικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ ἔτους 444 π. Χ. προελθοῦσαν ἐξ ἀντιπερισπασμοῦ πρὸς τὴν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον κίνησιν, πρὸς ἣν ἄλλως συνδέεται ἡ ἐξ Αἰγύπτου εἰσκομιδὴ σίτου χάριν ἐπεκτάσεως τῆς κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίας ἄνευ συγκρούσεως πρὸς τὴν Περσίαν, ὥπως αἱ πόλεις προστατευθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης ἐναντίον τῶν Ὀδρυσῶν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὡς καρπὸν δὲ τῆς ἐκστρατείας ταύτης πιστεύει, ὅτι διαγινώσκει τὸν σύνδεσμον τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸ Ἡράκλειον καὶ τοὺς ἐν Παντικαπαίῳ Ἀρχαϊανακτίδας, καὶ ἀναφέρει εἰς τὰς τοιαύτας σχέσεις ἐκφράσεις οἷαι ἡ τοῦ Πλούταρχου ἐν βίῳ Περικλέους 15· φιλίας βασιλέων καὶ συμμάχιας πεφραγμένη ἰσχὺς καὶ ἡγεμονία. Ἐκ δὲ τοῦ προνομίου τῶν Ἀθηναίων (Corpus Inscriptionum Atticarum) [Τόμ. Α' σ. 25] ἀρ. 40 στ. 34 ἐξάγειν ἐν Βυζαντίου σίτου μέχρι... ἐξάγει δὲ D u n c k e r, ὃ ἀκολουθοῦσιν ὁ Gilbert (Griechische Staatsalterthümer) Τόμ. Α' [ἐκδ. α' σ. 333, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν ἐκδ. β' σ. 392, ἑλλ. μεταφρ. Ν. Γ. Πολίτου σ. 441 ἐν σημ.] καὶ ὁ B e l o c h (ἐν τῷ Rheinisches Museum. 1884 σ. 39) τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἤδη τότε εἶχεν εἰσαχθῇ δεκάτη ἐπὶ τῇ θιᾷ τοῦ Βυζαντίου διαπορθεύσει. Ἀλλὰ πρόκειται μόνον περὶ ἐλέγχου τῶν σιταγωγῶν πλοίων κατὰ τὸν Βόσπορον, ὥπως παρέχεται ἡ ἀναγκαία ἀσφάλεια πρὸς τὴν εἰς τὰς Ἀθήνας σιταγωγίαν.

αὐτῇ πλούτου ξύλων καὶ μετάλλων. Σώζεται δὲ μέχρις ἡμῶν ἡ λιθίνη στήλη τοῦ ἀθηναικοῦ ψηφίσματος, δι' οὗ ἐκτίσθη περὶ τὴν ὀγδοηκοστὴν τετάρτην Ὀλυμπιάδα ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Περικλέους πρὸς ἐνοίκησιν Ἀθηναίων πολιτῶν ἡ πόλις Βρέα ἐν τῇ γῇ τῶν Βισαλτῶν, ἐν χώρᾳ ὀρεινῇ καὶ καταρρύττω πρὸς βορρᾶν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ πρὸς νότον τοῦ Στρυμόνος¹. Ἐν τῷ ψηφίσματι ἐκείνῳ εὐρίσκομεν τὴν διάταξιν περὶ θυσίας ἣν ἔδει νὰ προσφέρῃ ἡ πόλις χάριν τοῦ νέου κτίσματος, τὴν ἐκλογὴν δέκα γεωνόμων, ἥτοι ἀναδαστῶν τῆς γῆς, τὴν εἰς τὸν Δημοκλείδην τὸν εἰσηγητὴν τῆς προτάσεως ἀνάθεσιν αὐτοκράτορος ἐξουσίας πρὸς κτίσιν τῆς ἀποικίας, ἐν ᾗ ἔμελλον νὰ συντηρηθῶσι τὰ προϋφιστάμενα ἱερὰ τεμένη, τὴν ὑποχρέωσιν τῶν ἐποίκων νὰ στέλλωσι κατὰ τὰ Παναθηναῖα εἰς Ἀθήνας ταῦρον καὶ δύο πρόβατα, πρὸς δὲ τούτοις τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ βοηθεῖν κατὰ τὰς συνθήκας ἐν χρόνοις κινδύνου, καὶ τέλος τὰ διατασσόμενα, ὅπως στηθῇ λιθίνη στήλη φέρουσα τὰ ὀνόματα ἀπάντων τῶν ἐποίκων, ὅπως [γείνη ἡ εἰς Βρέαν ἀναχώρησις ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν] καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἐκτὸς δὲ τούτων καθορίζεται, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς εἰς τὴν χώραν τῶν κληρούχων κατὰ τὰς συνθήκας τὰς περὶ τῶν θρακικῶν πόλεων ὠμολογημένας αἱ ἄλλαι συμμαχίδες ὄφειλον νὰ παράσχωσι βοήθειαν ὡς ὀξύτατα. Ἡ δὲ κοινωνικὴ σημασία τῆς ἀποικίας ταύτης μαρτυρεῖται σαφῶς ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι ῥητῶς δηλοῦνται αἱ δύο κατώτεραι τῶν τάξεων κατὰ τὸ σολῶνειον πολίτευμα [οἱ θῆτες καὶ οἱ ζευγῖται]

¹ **Πλούταρχος** ἐν βίῳ Περικλέους 11. Περικλῆς... ἔστειλεν εἰς Θράκην χιλιούς Βισαλταῖς συνοικήσοντας. [Πρὸς **Στέφανον Βυζάντιον** ἐν λ. Βρέα· Βρέα πόλις [Θράκης] εἰς τὴν ἀποικίαν ἔστειλαντο Ἀθηναῖοι. Τὸ περὶ τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Βρέας ψήφισμα (Corpus Inscriptionum Græc. Α' ἀρ. 31) [ἐκδόθη ἐν τῷ πρώτῳ ὑπὸ τοῦ **Πιττάκη** ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι ἀρ. 1102, 1103 δ' ἀρ. 640 καὶ 687 καὶ 1616], **Ραγκαζῆ** (Antiquités Helléniques ἀρ. 770 h καὶ 785 b καὶ **Εὐστρατιάδου** ἐν Πρακτικαῖς τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου ἐπιτροπῇ; σ. 18 x. ἐ.) ἐπραγματεύθησαν συγχρόνως ὁ Böckh ἐν τῷ Monatsbericht der Berliner Akademie. 1853 σ. 147 καὶ ὁ Sauppe ἐν τοῖς Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1853 [σ. 33 x. ἐ.].

ὥς ἐκεῖναι, ἐξ ὧν ἴδει νὰ ληφθῶσιν οἱ μέλλοντες νάποικῇσωσιν εἰς Βρέαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ὑπὲρ τῶν ἀπόρων πολιτῶν κατάβαλλομένη μέριμνα ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους. Ἄλλ' αἱ σκέψεις αὐτοῦ ἔβαινον καὶ ἐν τούτῳ πολὺ περαιτέρω τοῦ ἀστικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἀμέσου ὠφελείας. Αἱ Ἀθηναὶ εἶχον ἤδη ἀνέλθει διὰ τῆς ἡγεμονίας εἰς τὴν λαμπρὰν θέσιν μητροπόλεως ἐχούσης μέγα πλῆθος βλαστῶν. Καὶ πράγματι ἡρέσκοντο παραβάλλοντες τὴν πρὸς τὰς Ἀθήνας σχέσιν τῶν ὑπηκόων πόλεων πρὸς τὴν σχέσιν ἀποικίδων πρὸς μητρόπολιν, καὶ κατὰ ταῦτα ἡξίουσαν καὶ τὴν συμμετοχὴν τῶν συμμαχίδων εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἐορτὰς τῆς πόλεως τῆς ἐχούσης τὴν ἡγεμονίαν. Ἄλλ' αἱ Ἀθηναὶ ἔπρεπε νάντιπρως-ωπεύσωσι καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἐν τῇ ἡγεσίᾳ τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ ἐπιδειχθῶσιν ὥς ἡ πρώτη ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων προϊστάμεναι ἐπιχειρήσεων ἐθνικῶν. Πρὸς τοῦτο δὲ παρουσιάσθη ἐξαίρετος εὐκαιρία ἐν Ἰταλίᾳ.

Ἐν αὐτῇ ἡ Σύβαρις κατέκειτο ἡρειπωμένη ἀπὸ ἡμίσεος ἤδη αἰῶνος καὶ ὑπερέκεινα, ὅτε οἱ οἴκοι τῆς ἀρχαίας πόλεως, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰς ἀποικίας αὐτῆς Σκιδρόν καὶ Λᾶον, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐξ αὐτῶν καὶ κτίσωσιν ἐν τῷ ἀρχαίῳ χώρῳ νέαν Σύβαριν¹. Καὶ ἐπελήφθησαν μὲν τοῦ ἔργου ἐρρωμένως, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ παρεκωλύθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἐχθρῶν, τῶν Κροτωνιατῶν². Διὸ ἐπέζητησαν ξένην βοήθειαν, καὶ ἀπηυθύνθησαν εἰς τὴν Σπάρτην, πρὸς ἣν οἱ ὀλιγαρχικοὶ οἴκοι εἶχον συμπαθέστερον ἢ πρὸς τὰς δημοκρατικὰς Ἀθήνας· ἄλλως δ' αἱ ἐν τῇ ξένῃ παραθαλάσσιαι πόλεις κατεῖχοντο ὑπὸ εὐλόγου τινὸς φόβου, μὴ διὰ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας διακινδυνευθῇ ἡ ἀνεξαρτησία αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιαῖται ἀπέκρουσαν

¹ Ἡροδότου VI, 21. Νομίσματα τῆς νέας Συβάρεως ἴδε παρὰ τῷ Carelli Nummi Italici σ. 89, 11-14. [Head Historia numorum σ. 71. ἑλλ. μεταφρ. Ἰω. Σφόρδου Τόμ. Α'. σ. 112].

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 674.

τάς εἰς αὐτοὺς γενομένας προτάσεις, καὶ οἱ πρέσβεις ἦλθον εἰς Ἀθήνας.

Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀνέλαβον τὸ ἔργον μετὰ πολλοῦ ζήλου, ἐπειδὴ μετὰ τὴν παρὰ τὴν Κορώνειαν ἦτταν νέα ἐπιχειρήσεις εὐοίωνα προαγγέλλουσα ἦτο ἰδιαζόντως εὐπρόσδεκτος. Καὶ προηνέχθησαν μὲν εἰς τὸ μέσον ἀρχαῖοι χρησμοί, ἐν οἷς ἐγίνετο λόγος περὶ κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων ἐν Ἰταλίᾳ, παρέστησαν δὲ πρὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἔλκυστικαὶ εἰκόνες τοῦ ἀρχαίου ὄλβου τῶν Συβαριτῶν, καὶ τὸν δῆμον ὅλον κατέλαβε συγκίνησις καὶ προσδοκία. Ὁ δὲ τὸν μέγιστον ἀπάντων ἐπιδεικνύων ζῆλον ἦτο Λάμπων ὁ πολυπράγμων μάντις καὶ ἐξηγητὴς τῶν χρησμῶν. Τὴν δὲ διεύθυνσιν τοῦ ὄλου ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ Περικλῆς ὡς πολιτευτῆς, καὶ ἤδη πρὸ τῆς ἀποστασίας τῆς Εὐβοίας τῷ 446 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83, 3) διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Λάμπωνος αἱ πρῶται ἀττικαὶ νῆες. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὀρθωθῶσιν ἡδὴ τὰ τεῖχη καὶ αἱ οἰκίαι τῆς νέας Συβάρεως περιέστη τὸ ὅλον κτίσμα πάλιν εἰς κίνδυνον διαλύσεως. Οἱ συβαριτικοὶ οἴκοι, ὧν εἶχον διατηρηθῆ κατὰ χώραν αἱ ἀρχαῖαι οἰκῆσεις, ἤξιώσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν πλῆθος τιμητικῶν ἀξιομάτων, τὴν προεδρίαν ἐν ταῖς θυσίαις καὶ τοὺς ἐγγυὲς τῆς πόλεως ἀγρούς· ἤθελον νάποτελέσωσιν ἐν τῇ πόλει τὰ ξιν εὐπατριδῶν καὶ ἡρνοῦντο νὰ παράσχωσιν εἰς τοὺς νέους ἀποίκους ὅμοια πολιτικὰ δικαιώματα. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης, αἱ Συβαρίται ἐξεβλήθησαν καὶ οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἐφονεύθησαν.

Τότε οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν κύριοι τοῦ πεδίου· εἰσηγουμένου δὲ τοῦ Περικλέους, ὅστις μετὰ τὴν καθομολόγησιν τῆς εἰρήνης κατέβαλλεν, ὡς εἰκὸς, ἰδίαν μέριμναν, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν πόλιν ὄχλου πολυταράχου, ἐπῆλθε τὸ ἔαρ τοῦ 443 π. Χ., περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ὀγδοηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἡ ἀνάκτισις τῆς ἰταλιωτικῆς πόλεως. Ἐξελέχθη δὲ πρὸς τοῦτο χωρίον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἀρχαίων Συβαριτῶν, ἐν ᾧ ἔρρεεν ἔτι ἐκ προτέρων χρόνων ἀπὸ κρήνης πηγὴ πολύρρους καλουμένη Θουρία¹.

¹ Διοδώρου Σικελιώτου XII, 10. Curtius Griechische Brunneninschriften 3.

Ἀπ' αὐτῆς δ' ἔλαβεν ἡ πόλις τὸ ὄνομα Θούριοι. Δὲν περιωρίσθησαν δὲ τὰ νῦν εἰς μόνον Ἀθηναίους πολίτας, ἐπειδὴ ὁ Περικλῆς ἐπεθύμει νὰ δημιουργηθῇ τι πανελλήνιον καὶ γείνη ἀπόπειρα τῆς ἐκτὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος συνδιαλλαγῆς τῶν ἀποτόμων ἀντιθέσεων τῶν φυλῶν.

Διευθύνοντος δὲ τὰ ἔργα Ἱπποδάμου τοῦ Μιλησίου¹, ἐκτίσθησαν οἱ Θούριοι κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Πειραιῶς ὡς πόλις μεγάλη ἔχουσα συνοικίας εὐρύθμους. Τὴν πόλιν διέσχίζον τέσσαρες πλατεῖαι ὁδοὶ κατὰ μῆκος, τρεῖς δὲ κατὰ πλάτος· οἱ δὲ πολῖται κατενεμήθησαν κατὰ τὴν προέλευσιν αὐτῶν εἰς δέκα φυλὰς, ὧν τρεῖς, ἡ Ἀρκὰς, ἡ Ἡλεία καὶ ἡ Ἀχαΐς, περιελάμβανον τοὺς ἐκ Πελοποννήσου οἰκήτορας, ἡ δὲ Ἀθηναῖς, ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Ἀμφικτυονίς τοὺς ἐκ τῆς συνεχοῦς Ἑλλάδος, ἡ Δωρίς καὶ ἡ Ἰὰς τοὺς Ἀσιάτας καὶ ἡ Εὐβοίς καὶ Νησιῶτις τοὺς ἐκ τῶν νήσων. Ἐπειτα δ' ἐπωφελούμενοι τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδου² εἰσῆγαγον δημοκρατικὸν πολίτευμα συγκεκρασμένον· ὠμολογήθησαν δὲ μετὰ τῶν περικειμένων πόλεων συνθῆκαι, καὶ ἡ ἐπ' αἰσίσις ἀνθησις τῆς νέας πόλεως προσεῖλκυσε πλῆθος δοκιμωτάτων ἀνδρῶν ἐξ ἀπασῶν τῶν χωρῶν. Καὶ δὴ ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν κτίσιν ἦλθεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς, εἶτα δ' ὁ Πρωταγόρας, ὅστις συμμετέσχε καὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Θουρίων, Τισίας ὁ ἄριστος τῶν Σικελῶν ῥητόρων, Λυσίας ὁ υἱὸς τοῦ Κεφάλου ἐξ Ἀθηνῶν, ὁ Ἡρόδοτος ἐξ Ἀλικαρνασοῦ καὶ ἄλλοι. Οὕτω κατεστάθη πόλις πλουσία καὶ εὐνομουμένη· ἡ δ' εὐδοκίμησις τῆς ἀποικίας ἀπέβαινε εἰς λαμπρὰν δόξαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῶν πολιτευτοῦ.

Τέλος δ' ἀνῆκεν εἰς τὰς παντοίας ἐκείνας πόλεις τὰς κτισθείσας ἐπὶ τοῦ Περικλέους καὶ ἡ Ἀμφίπολις παρὰ τὸν Στρυμόνα.

28. (Abhandlungen der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften Τόμ. VIII, σ. 180). [Pöhl. Pappritz Thuri, seine Entstehung und seine Entwicklung bis zur sizilischen Expedition. Berlin 1891].

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 592.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 135.

Μακρὸν χρόνον μετὰ τὰς συμφορὰς ἃς εἶχον ὑποστῆ παρὰ τὴν Δραβήσκον¹ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι ἀπόσχει πάσης ἀποπείρας, ὅπως, ἀναβαίνοντες τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνος, προχωρήσωσιν εἰς τὴν χώραν τῶν φιλοπολέμων καὶ φιλελευθέρων Ἡδωνῶν, ἤρχοντο δὲ κατέχοντες τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ. Μόλις δὲ τῷ 437 π. Χ. (Ὀλυμπ. 85,4) ἀνέλαβον καὶ πάλιν τὸν ἀγῶνα. Καὶ δὴ ὠχύρωσαν ἀπότομον λόφον, ὃν περιρρέει ἡμικυκλοειδῶς ὁ Στρυμὼν μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ ἐκ λίμνης ἐπιμήκους. Ἠγεῖτο δὲ τῶν ἀποίκων τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου ἐκείνου οἰκισάντων τὴν Ἀμφίπολιν Ἄγων ὁ υἱὸς τοῦ Νικίου· ἡ δὲ πόλις ἐδέσποζε τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ Μακεδονίας ὁρμωμένης, διασχιζούσης δὲ τὴν χώραν καὶ συντηρούσης τὴν ἐπικοινωνίαν αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἑλληςπόντου. Ἡ δὲ θέσις τῆς πόλεως ἦτο οὕτως ἐπίκαιρος, ὥστε μόνον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶχεν ἀνάγκην ἐγκαρσίου τείχους, ἐξικνουμένου ἀμφοτέρωθεν μέχρι τοῦ ποταμοῦ². Καὶ τοῦτο δὲ τὸ κτίσμα συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς παντοίας, ἀλλὰ τὴν ἡγεσίαν εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ εἰς τούτους κυρίως περιῆλθον τὰ ἐμπορικὰ ὠφελήματα τὰ πορρεύσαντα ἐκ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως.

Διὰ δὲ τῶν μέτρων τούτων ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους ἐπεξετάθη ὁσημέραι μᾶλλον ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων καὶ προήχθη τελεσφορώτατα τῆς πόλεως ἡ εὐημερία. Ἡ εὐπορία, ἡ σχολή καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ βίου ἔμελλον νὰ γείνωσιν ἐν Ἀθήναις κοινὸν κτῆμα ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐπετεύχθη καθ' ὅσον εἶνε τοῦτο δυνατὸν ἐν ἀνθρωπίναις πολιτικαῖς κοινωνίαις. Καὶ τὰ μὲν εἰδικὰ τῆς χώρας προϊόντα, ὁ σῖτος, ὁ οἶνος, τὸ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 500.

² Περὶ τῆς κτίσεως τῆς Ἀμφιπόλεως ἴδε Weissenborn Hellen σ. 152. Τὸ ἔτος καθ' ὃ ἐκτίσθη εἶνε χρονολογικὴ ἀφετηρία τῶν σπουδαιωτάτων. Κατὰ τὸν **Θουκυδίδην** (IV, 102) εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς συνέβη ἡ ἐν Δραβήσκῳ πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων ([465 π. Χ.] Ὀλυμπ. 78, 4), πρὸς ἣν συμπίπτει συγγράμως ἡ ἀποστασία τῆς Θάσου· μικρὸν δὲ πρότερον συνέβη ἡ ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχη καὶ ἡ πολιορκία τῆς Νάξου, ἥτις ἀφ' ἑτέρου καθορίζεται ὑπὸ τῆς ἐν τῇ Περσίᾳ διαδοχῆς τοῦ Ξέρξου ὑπὸ τοῦ Ἀρταξέρξου. [Περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἀμφιπόλεως ἴδε τὰς ἐξακριβώσεις τοῦ **Μιχαήλ Χρυσοχόου** ἐν Ἑπετηρίδι Παρνασσῶ Β' ἔτος (1897) σ. 261 κ. ἑ.].

μέλι, τὸ ἄλλας καὶ τὰ τοιαῦτα, εἶχον ἀποβῆ διὰ τῆς συνετῆς αὐτῶν χρήσεως ὁσημέραι πολὺ ἀφθονώτερα· τὰ δὲ μεταλλεῖα εὐρίσκοντο ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτῶν ἀκμῇ καὶ τὰ λατομεῖα τῶν μαρμάρων τῶν Ἀθηναίων ἀπέβησαν τότε πρῶτον ἄξια πλείστου ὅσου λόγου ἅφ' οὗ χρόνου ὑπῆρχον οἱ ἀναγκαῖοι πόροι καὶ ἡ διάθεσις πρὸς χρῆσιν αὐτῶν χάριν δημοσίων ἔργων. Ἐνεκα δὲ τοῦ ὅλως ἀσυνήθους πλῆθους τῶν οἰκητόρων, καὶ τούτων αὐξανομένων ὁσημέραι, ἦτο ἀνάγκη μεγάλης δραστηριότητος καὶ φιλεργίας πρὸς ἐξεύρεσιν ἐκάστοτε νέων πόρων, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέκτησαν τὴν εὐημερίαν αὐτῶν, ἐφ' ἣ μετ' οὐ πολὺ ἐφθόνουν αὐτοὺς πάντες, διὰ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἀπὸ πάσης προλήψεως ἀπαλλαγῆς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀλαζονικὴν ἐκείνην ῥαθυμίαν τῶν προτιμώντων τὸ ἐκ τῆς πείνης θνήσκειν τοῦ ἐπιλαμβάνεσθαι βιοποριστικῶν ἔργων, ἅτινα ἐφαίνοντο ἀνάξια Ἑλλήνων ἐλευθέρων, ἐν Ἀθήναις ἡ ἀργία ἐθεωρεῖτο κακία, ὃ δὲ περιφρονῶν τὴν ἐργασίαν, δι' ἧς δύναται νὰ θεραπευθῇ ἡ ἔνδεια, καθίστατο ἄξιος ὀνειδισμοῦ παρὰ τῶν συμπολιτῶν. Ἄλλως δ' ἡ περὶ τὴν βιοτεχνίαν ἀσχολία ἦτο ἥκιστ' ἀνελεύθερος, ἐπειδὴ αἱ αὐτόχρημα μηχανικαὶ ἐργασίαι ἦσαν ἀνατεθειμέναι εἰς τοὺς δούλους· ἔργον δὲ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἦτο ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐργασίας καὶ ἡ τελειοποίησις αὐτῆς ὑπὸ πνεύματος ἐπινοητικοῦ, ἡ αὔξησις τῆς ἀξίας αὐτῆς δι' ἐμπορικῆς ἐμπειρίας καὶ ἡ διὰ τούτων τῶν τρόπων ἀνύψωσις τῶν βιοτεχνικῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐξέρχωνται ἐκ τοῦ κύκλου τῆς χειρωναξίας. Τὸ δὲ δημοκρατικὸν πολίτευμα συνετέλει καθ' ὅλου εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ἀπομονώσεως καὶ τῶν προλήψεων τῆς εἰς τάξεις διακρίσεως, τὴν ἀπονομὴν τῆς προσηκούσης τιμῆς εἰς πᾶσαν χρηστὴν ἐργασίαν, τὴν διάλυσιν τῶν δεσμῶν τοῦ κατὰ χωριστὰς τάξεις τυπικοῦ βίου καὶ τὴν οὕτω δι' ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ ἐπερχομένην ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας.

Τὴν ἀνάπτυξιν δὲ ταύτην προεβίβαζε καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπικοινωνίας, ἧς ἀπῆλθον αἱ Ἀθηναῖοι, αἵτινες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Σπάρτην ἦσαν πόλις εὐπρόσδοτος, εἰς πάντας προσιτὴ καὶ φι-

λόξενος. Ἡ φιλάνθρωπος δ' ἐκείνη ξενία ἢ ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων ἀποτελοῦσα ἐν τῶν ἐρασμιωτάτων ιδιωμάτων τοῦ χαρακτηῆρος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν τῶν γονιμωτάτων σπερμάτων τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἀποδοῆ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἣν ἐφήρμοσε μετ' ἐκτάκτου ἐπιτυχίας ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Περικλῆς. Καὶ δὴ αἱ Ἀθῆναι, ἀφ' οὗ χρόνου ἐξήρθησαν ἐκ τῆς προτέρας ἀφανείας, ἀπέβησαν κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ πᾶς ὁ θεωρῶν ἑαυτὸν εὐδοκίμοῦντα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ τέχνῃ ἐγίνωσκεν, ὅτι ἐν Ἀθήναις, εἴπερ που ἀλλαχοῦ, ἡδύνατο νὰ τύχῃ τιμῆς καὶ κέρδους.

Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκούντων ξένων, τῶν μετοίκων, εἶχε λίαν αὐξηθῆ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Θεμιστοκλέους¹. ἀπετέλουν δὲ οὗτοι τάξιν ἐξαιρετῶς ἀξίαν λόγου ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς πόλεως. Ἄτε δὲ ὄντες ξένοι ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πολεμάρχου², ἦσαν ἐστερημένοι τοῦ δικαιώματος τῆς ἐγκτήσεως ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἀπέτινον ἰδίον προσωπικὸν φόρον, τὸ μετοίκιον. Ἀλλ' αἱ κατὰ νόμον διαφοραὶ αὗται δὲν συνεπήγοντο τραχεῖαν διάκρισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ἢ ἔμφυτος ἀττικὴ φιλάνθρωπία ἐπέφερε τὴν διαλλαγὴν καὶ τὴν ἐξίσωσιν.

Σὺν δὲ τῇ αὐξήσει τῶν προαιρέσεων καὶ ἔργων τῆς πολιτείας ἐπετράπη καὶ εἰς τοὺς ξένους ὁσημέραι μείζων συμμετοχὴ εἰς τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Καὶ δὴ κατετάσσοντο μὲν εἰς τε τὴν ἡπειρωτικὴν στρατιάν καὶ εἰς τὸν στόλον, πλούσιοι δὲ μέτοικοι ἔχοντες ὡς μεγαλέμποροι ἢ κύριοι ἐργαστηρίων πολλοὺς δούλους καὶ ζῶντες βίον πολυδάπανον συμμετεῖχον μετ' ἀφοσιώσεως τῶν λειτουργιῶν καὶ ἐπροθυμοῦντο νὰ παρέχωσι προκαταβολάς, ὡσὰν ἐπὶ τῇ ἀνάγκῃ χρημάτων. Ὅτε δὲ τινες αὐτῶν εἶχον προσφέρει ἰδιαζούσας ὑπηρεσίας, τότε κατετάσσοντο τιμητικῶς εἰς τοὺς ἰσοτελεῖς καὶ ἀπηλλάσσοντο τῆς πληρωμῆς τοῦ μετοίκιου. Εὐρίσκοντο δὲ μεταξὺ τῶν μετοίκων ἄνδρες διακρινόμενοι ἐπὶ πνεύ-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 445.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 460.

ματι, οἵτινες προετίμων κατ' ἀρχὴν νάπέχωσι πάσης πολιτικῆς ἀσχολίας, ἐπιδιδόμενοι ἐλευθέρως εἰς σχολήν. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ τάξις τῶν μετοίκων ἐξήσκει, ὡς εἰκὸς, ἥρεμον, ἀλλὰ σθεναρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ὅλον βίον, οὐ μόνον συντελοῦσα εἰς τὴν αὕξησιν τῶν πόρων τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ προάγουσα πλῆθος γονίμων στοιχείων καθ' ὅλου ἐλληνικῆς παιδείσεως. Ἄθμος ἀποτελούμενος μόνον ἐκ παλαιοπολιτῶν, οἷος ὁ διατηρούμενος ἐν ταῖς πλείσταῖς τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, ἦτο ἀδύνατος ἐν Ἀθήναις¹.

Ἀπανταχόθεν δ' εἰσήγοντο εἰς τὰς Ἀθήνας ποικίλαι τέχναι, καὶ ἐκεῖ διὰ τῆς ἀμίλλης τῶν τε ἰθαγενῶν καὶ ξένων καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν νεωτάτων ἐφευρέσεων πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα ἐξικνουῦντο εἰς τελειότητ' ἀνέφικτον τέως. Διετῆρηνσαν δ' αἱ τέχναι ἐκεῖναι χαρακτῆρα ἐπιχώριον, ἐπειδὴ οὐδεμία πόλις ἄλλη ἡδύνατο νὰ διαμιλληθῇ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Αἱ Ἀθηναὶ ἀπέδωκαν σχολεῖον τελειώσεως τῶν τεχνῶν καὶ τῆς χειρωναξίας, ἡ κυριωτάτη ἀγορὰ πάσης ὑψηλοτέρας βιομηχανίας, ἐν ᾗ καθωρίζοντο αἱ τιμαὶ καὶ διεμορφοῦτο ἡ φιλοκαλία. Ὁ μὴ γινώσκων τὰς Ἀθήνας δὲν ἐγίνωσκε τὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ γινώσκων αὐτὰς δυσκόλως ἡδύνατο νὰ ἐθισθῇ εἰς ἄλλην πόλιν.

Ἄλλ' ἡ περὶ τὸ προσελκύειν δύνამις τῆς πόλεως συνεπήγετο καὶ κινδύνους. Οἱ ἀρχαῖοι ἤσθάνοντο ἔμφυτον ἀντιπάθειαν πρὸς τὰς ὑπὲρ μέτρον μεγάλας πόλεις, ἡγάπων δὲ μέτριον καὶ εὐσύνοπτον ἀριθμὸν οἰκητόρων, καὶ διὰ ταῦτα ἐπεζήτουν, ὡς εἰκὸς, νάντιπράττωσι πρὸς τὴν αὕξησιν τοῦ πλήθους. Ἄλλως δ' ἔνεκεν αὐτοῦ τοῦ οἰκογενειακοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀρχαίων πόλεων εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἐφοβοῦντο τὴν μετὰ ξένου αἵματος ἀνάμιξιν τῶν πολιτῶν, ἐπειδὴ αὕτη συνεπέφερεν ἀναγκαίως καὶ ἀναποφεύκτως

¹ Thumser Untersuchungen über die attischen Metöken ἐν τοῖς Wiener Studien 1885 [σ. 45 κ. ἐ. Τοῦ αὐτοῦ Staatsalterthümer. Freiburg i. B. 1892 σ. 419 κ. ἐ.] Ὁ von Wilamowitz [-Möllendorff Demotika der Metöken] ἐν τῷ Hermes τόμ. XXII, [1887] σ. 228 ὑποτοπάζει, ὅτι οἱ μέτοικοι ἐνεγράφεοντο εἰς τὰ ληξιαρχικά γραμματεῖα.

διάλυσιν τῶν οἰκῶν καὶ τῶν οἰκιακῶν λατρεῖων καὶ μεταβολὴν τῶν ἡθῶν καὶ τῆς διαίτης τοῦ βίου. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ τοιαῦτα, ὡς πολλοὶ ἐφρόνουν, ἀπηρχαιωμένοι θεωρεῖται, ἀλλ' οὐδαμῶς εἶχον ἐκλίπει καὶ εἶχον ἀκόμῃ ἰσχύν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ, ἔνθα τὰ τῆς πολιτείας διώκει ὁ δῆμος, ἦτο πολὺ μᾶλλον ἀναγκαῖον νὰ μὴ παραβλαφθῇ ὁ ἀρχαῖος κορμὸς ὑπὸ ἀμέτρου πληθύος ἐπιπροσθέτων παρασίτων βλαστῶν. Ἔργον λοιπὸν συνετῆς διοικήσεως τῶν τῆς πολιτείας ἦτο ἡ ἀπὸ διαλύσεως καὶ ἐκφυλισμοῦ προφύλαξις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, καὶ ταῦτα χωρὶς νὰ περιορισθῇ κατὰ τρόπον ἐπιζήμιον ἢ περὶ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς ξένης ἐλευθερίας. Τοῦτο δὲ διέγνων πληρέστατα ὁ Περικλῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἅπαντες ἔτεινον διηνεκῶς πρὸς τὰ πρόσω καὶ ἐπεζήτουν νὰ ποιήσωσιν ἐκποδῶν ἅπαντας τοὺς ἔτι ὑφισταμένους φραγμοὺς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ αὐστηροτέραν νομοθεσίαν.

Καὶ δὴ ὑπῆρχε νόμος ἀρχαῖος, καθ' ὃν μόνον ἐκεῖνοι ἐδικαιούντο νὰ ἔχωσιν ἀξίωσιν τελείαν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὅσοι ἦσαν γνήσια τέκνα τῆς Ἀττικῆς πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν, ἐπειδὴ μόνον οἱ μεταξὺ Ἀθηναίου καὶ Ἀθηναίας γάμοι ἦσαν νόμιμοι. Ἀλλ' ἡ διάταξις ἐκείνη δὲν εἶχεν ἐξακολουθήσει ἐφαρμοζομένη.

Καὶ ὑφίσταντο μὲν ἐξωτερικαὶ τινες διαφοραὶ μεταξὺ πολιτῶν γνησίων καὶ νόθων¹, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ κυριώτατα τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων δὲν ἐξησκεῖτο ἔλεγχος αὐστηρός. Ἐν μὲν ταῖς δειναῖς ἡμέραις τῶν περσικῶν πολέμων, καθ' οὓς πᾶσα ἐπαύξεισις τῆς δυνάμεως τῆς πόλεως ἦτο εὐπρόσδεκτος, δὲν παρείχετο, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, κατάλληλος εὐκαιρία πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ ἐκείνου· καὶ τί ἤθελον ἀπογείνει αἱ Ἀθῆναι, ἂν ἤθελον διανοηθῇ τὴν ἀπὸ τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν διαγραφὴν πάντων τῶν νόθων, ἄρα καὶ ἀνδρῶν οἳ οὐκ ἔστιν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Κίμων; Ἀλλ' ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας χρόνους τῆς εἰρήνης, ὅτε προσέρρεεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁσημέραι πολυαριθμότερον πλῆθος ξένων, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, προσελκυομένων

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 291.

ὑπὸ τῶν τέρψεων καὶ ἐορτῶν ὡς καὶ ὑπὸ τῆς κερδαλέας ἀγορᾶς. Ἔνεκα δὲ τοῦ πλήθους τῶν Ἰάδων ἐταιρῶν νόθοι γάμοι ἦσαν συγχρότεροι ὁσημέραι, ἐν ᾧ συγχρόνως τὸ δικαίωμα Ἀθηναίου πολίτου σὺν τῇ ἀναπτύξει τῆς δημοκρατίας καὶ τῇ αὐξοῦσῃ δόξῃ τῆς πόλεως ἀπέδαιναν ὁσημέραι μᾶλλον προνόμιον εὐπρόσδεκτον, ἅτε συνεπιφέρον συμμετοχὴν εἰς τε τὰς κληρουμένας γαίας καὶ εἰς τὰς δωρεάς, αἵτινες οὐ σπανίως ἐγίνοντο εἰς τὸν δῆμον παρὰ ξένων εὐεργετῶν.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καθίστατο ἐπιθυμητὴ ἐπιμελεστέρα ἐπιτήρησις τῶν ἀξιουμένων τῶν δικαιωμάτων Ἀθηναίου πολίτου, καὶ ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ὁ ἀποδοὺς ἰσχὺν εἰς τὸν ἀρχαῖον περὶ τούτου νόμον. Ὑπῆρξε δ' ἡ διάταξις αὕτη τῶν πρώτων ἃς ἠδυνήθη νὰ διενεργήσῃ ἐξικόμενος εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Βλέποντες δ' ὅτι ἐν ταύτῃ δὴ τῇ περιστάσει ἐξαίρεται ἡ εὐρωστία καὶ ἡ τόλμη τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, δυνάμεθα ἐντεῦθεν νὰ ἐξαγάγωμεν, ὅποια ἡ συγκίνησις ἦν προεκάλεσεν, ὅποια τὰ κωλύματα καὶ αἱ ἔχθραι πρὸς ἃς ἠναγκάσθη νάντιμετρηθῇ. Καὶ ἦτο μὲν διάταξις δημοφιλῆς, καθ' ὅσον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν γνησίων Ἀθηναίων ἀφηρεῖτο ἀπὸ τῶν παρεισάκτων πᾶν δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ προνόμια τοῦ κοινοῦ, ὅσας δὲ διηνεργεῖτο ἐν ταῖς νήσοις νέα διανομὴ κλήρων¹. ἄλλ' ἦτο συγχρόνως καὶ διάταξις μετέχουσα χαρακτῆρος ἀριστοκρατικοῦ, ἅτε ἀντικαθιστάνουσα τὸν ἔλεγχον, ὃν ἐξήσκει ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις ὁ Ἄρειος πάγος ἐπιτηρῶν τὰ ληξιαρχικὰ γραμματεῖα καὶ διαγράφων ἐξ αὐτῶν τοὺς ἀχρήστους, παρανόμως ἐγγεγραμμένους καὶ ἐπικινδύνους πολίτας.

Ὁ νόμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀμέσως μετ' αὐστηρότητος ἀπαρακλήτου. Ἀλλ' εἶχε ψηφισθῇ καὶ πάλιν ἡ ἀρχή, ὅτε δ' ἐπελθούσης ποτὲ σιτοδείας τῷ 445 πρὸς τὸ 444 π. Χ. (Ὁλυμπ.

¹ Ὁ Böckh Staatshaushaltung [der Athener] Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 113 εἰκάζει, ὅτι ὁ ἀναδασμὸς τῶν ἐν Εὐβοίᾳ γαιῶν συνδέεται πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν.

83,4) ἀπεστάλη εἰς τὴν πόλιν ἐξ Αἰγύπτου δωρεὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων μεδίμνων σίτου, ὅπως διανεμηθῇ εἰς τοὺς πολίτας, αὕτη ἢ πλεονεξία τοῦ δήμου προεκάλεσε τὴν δραστηρίαν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τοῦ Περικλέους. Καὶ οἱ μὲν συμμετασχόντες τῆς διανομῆς ἀνῆλθον εἰς δεκατετρακισχιλίους, τετρακισχίλιοι δ' ἐπτακόσιοι καὶ ἐξήκοντα διεγράφησαν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν¹. Τούτους δὲ δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν μόνον νόθους πολίτας, ἀλλὰ καὶ μὴ πολίτας καθ' ὅλου, ξένους παντοίους παρεγγράπτους εἰς τοὺς καταλόγους. Καὶ πολλοὶ μὲν αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰπέλθωσιν ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἄλλοι δ' ἔμειναν ὡς μέτοικοι, ἄλλοι δὲ τέλος ἐναγα-

¹ Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 37 ἀνακριδῶς ποιεῖται λόγον περὶ 4760 ἐξανδραποδισθέντων. [Ὁ λίγῳ πεντακισχιλίων ἐλάττους λέγονται παρὰ Πλουτάρχῳ οἱ ἄλόντες ἦτοι οἱ εἰς δουλείαν ἀπαχθέντες Σ. Π. Α.]. Περί δὲ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 441 π. Χ. ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 347, σημ. 4.). Ὁ Φιλόχορος ἐν τοῖς Σχολίοις τοῦ Ἀριστοφάνους (Σφήκ. 716) ἀναφέρει ὡς ἀποστειλαντα τὴν δωρεάν τὸν Ψαμμίτιχον, ὃ τὸ ὄνομα ὁ Sintenis ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἰς τὸ οἰκίον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου θεωρεῖ προελθόν ἐν συγχύσεως πρὸς τὸ τοῦ Ἰνάρῳ. Ὁ δὲ Bergk (ἐν τοῖς Neue Jahrbücher für Philologie) πιστεύει, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἰνάρῳ. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰναβιδάσωμεν τὸν νόμον τοῦ Περικλέους εἰς τὴν ἐβδωμνηκοστὴν ἐνάτην Ὀλυμπιάδα. Μοὶ φαίνεται δὲ πολὺ ἀπλούστερον νὰποδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν ἔγγονον τοῦ Ψαμμίτιχου ἐκάλουν ὡς καὶ τὸν πάππον καὶ ὅτι ἐννοεῖται ὁ υἱὸς τοῦ Ἰνάρῳ, ὅστις ἄλλως φέρει τὸ λιθυκὸν ὄνομα Θαννύρας. Ἰδε Ἡρόδοτον III, 15. Κατὰ δὲ τὸν Leon Gutschmid εἰς τὴν τοῦ Scharpe Geschichte Ägyptens Τόμ. Α' σ. 113 ὁ Θαννύρας καὶ ὁ Ψαμμίτιχος εἶνε ἀδελφοί. Ὁ δὲ Duncker Abhandlungen aus der griechischen Geschichte σ. 133 κ. εἰ], ὅστις πειράζεται νὰποδείξῃ τὴν δωρεάν γενομένην παρὰ τοῦ Ἀμυρταίου, εὐρίσκει τὸν νόμον ἀσυμβιβαστὸν πρὸς τὸ πανελλήνιον καὶ δημοκρατικὸν πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Περικλέους. Τόσον δὲ ἀπίθανον θεωρεῖ τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην «μανίαν» κατὰ τῶν μὴ γνησίων πολιτῶν καὶ τὴν «ἀκατανόητον βλάβην τῆς πολιτείας παρ' ἐαυτῆς», ὥστε θεωρεῖ τὴν ὅλην παράδοσιν θρύλον, ἐπινοηθέντα ὑπὸ ῥητόρων, ὅπως παραστήσωσι τὸν νομοθέτην περιπλεκόμενον ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ νόμων καὶ ἐπιδειξώσιν οἷονεῖ τινα νῆμειν ἐπὶ τῇ ἀγερῳχίᾳ. Ἀλλὰ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταῦτα δεόν νὰ λάδωμεν ὑπ' ὅψιν, ὅτι ὁ Περικλῆς ἀπλῶς ἀνενέωσεν ἀρχαίαν διατάξιν, ἐπειδὴ ἕκαστος πατὴρ ἐδίδου ἐνὸρκως, ὅτι τὸ νεογνὸν εἶχε γεννηθῇ ἐξ ἀστῆς καὶ γαμετῆς γυναικὸς. Ἀλλὰ, τοῦ τύπου τούτου ἀμελουμένου ἑκάστοτε, ἀπαιτεῖτο καὶ πάλιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ ἐκτέλεσις. Ἰδε Philippi Beiträge zur Geschichte des attischen Bürgerrechts σ. 131 καὶ 140. Ἐπερχομένης δὲ μεγάλης συρροῆς πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ δικαίωματος συμμετοχῆς περὶ τὴν διανομὴν δωρεᾶς σίτου ἐξῴθεν στελλομένου, ἦσαν συνήθεις ἀναθεωρήσεις τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν (ἴδε Ἀριστοφάνους Σφήκ. 715) καὶ ἐτελοῦντο ἐν πνεύματι φιλῶν πρὸς τὸν δῆμον.

γόντες τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῇ διαγραφῇ αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν ἡττηθέντες ἐν τῇ δίκῃ.

Μετὰ δὲ τὴν ἀποτροπὴν τῶν κινδύνων, οὓς διέτρεξεν ἡ πολιτεία ἐκ τῆς ἀπεριορίστου συρροῆς ξένων, ἡδυνήθη πλέον νὰ ἐπωφεληθῇ ἀδεῶς τὰ ὠφελήματα τὰ ἐξ αὐτῆς πηγάζοντα ἐν πᾶσι τοῖς κύκλοις τοῦ δημοσίου βίου. Ἡ ἀκμὴ τῆς ἀττικῆς βιομηχανίας ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε τὰ προϊόντ' αὐτῆς ἐπεζητοῦντο ἀπανταχοῦ, οἷον ἐπὶ παραδείγματι τὰ ἐκ μετὰλλων καὶ βύρσης ἀθηναϊκὰ τεχνουργήματα, οἱ λύχνοι, τὰ παντοῖα σκεύη, ἰδίως δὲ τὰ κεράμεια. Οἱ Χόες, ἡ δευτέρα ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀνθεστηρίων, καθ' ἣν ἐτελεῖτο πώλησις ἀγγείων ἐξ ὅπτης γῆς, ἦτο τῶν μεγίστων ἐτησίων ἀγορῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀττικὴ αὕτη ἐμπολὴ διεδίδετο ἀνὰ πάσας τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄνω τοῦ Νείλου μέχρι τῆς Αἰθιοπίας εἰσῆγετο ὑπὸ Φοινίκων ἐμπόρων¹. Οὕτω πρὸς τὴν βιομηχανίαν συνεδέετο ζωηρὸν ἐμπόριον ἐξαγωγῆς φέρον ἄφθονον χρῆμα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ αὐξάνον μεγάλως τοὺς πόρους τῶν πολιτῶν.

Ἡ ἰωνικὴ φυλὴ εἶχεν ἐκ φύσεως χαρακτηριστικὴν κλίσιν πρὸς τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον τοιαύτην, ὥστε ὀλιγώτερον ἢ ἀλλὰχοῦ παρίστατο ἀνάγκη τεχνητῆς αὐτῆς ἐνθαρρύνσεως. Πᾶσαι αἱ τάξεις ἐνεφοροῦντο δραστηριότητος καὶ μεγαλοπραγμοσύνης, καὶ ἔνθα ἔλειπον μεγάλα κεφάλαια ἰδρύθησαν κοινωνίαι, ἧτοι ἐταιρεῖαι χάριν τῆς διὰ κοινῶν καταβολῶν ἐπιτυχοῦς ἐπιτηδεύσεως κερδα-

¹ Ἐν προτέροις χρόνοις [οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται] ἀπηγόρευον τὴν παρ' αὐτοῖς χρῆσιν ἀττικῶν τεχνουργημάτων. *Ἡροδότου* V, 88. Περὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἀθηναϊκῶν κεραμευτικῶν προϊόντων ἐν Ἑλλάδι ἴδε *Μακροβίου* V, 21, 10. *Ἡροδότου* ἐνθ' ἀν. Ἐν δὲ Ἰταλίᾳ τὰθηναϊκὰ κεράμια διεδίδοντο ἤδη περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος μέχρι τῶν περὶ τὸν Πάδον χωρῶν, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἐν Ἀτρίᾳ γενομένων εὐρημάτων. Ἐξ ἑτέρου δ' ἐγίνετο ἐξαγωγή μέχρι τῆς Αἰθιοπίας. Ἰδε *Σκύλακος* 112· οἱ Φοῖνικες ἔμποροι εἰς ἀγαθοῦσιν αὐτοῖς κέραμον Ἀττικὸν καὶ χοῦς. Τὰ γὰρ πλάσματα ἐστὶν ὄντια ἐν τοῖς Χοῦσι τῇ ἑορτῇ. Πρὸς. *Blümmner* [Die] gewerbliche Thätigkeit der Völker des klassischen Altherthums. Leipzig. 1869] σ. 66 | κ. ἑ. Büchsenhütze Die Hauptstätten des Gewerbflusses im klassischen Alterthume. Leipzig. 1869 σ. 13].

λέων τεχνῶν¹. Ἡ δὲ πολιτεία μετήρχετο τὰ πάντα πρὸς προαγωγὴν τῆς τοιαύτης δραστηριότητος, ἐπειδὴ, ἐν ᾧ τὰριστοκρατικὰ πολιτεύματα εἶχον δυσμενῶς πρὸς τὴν περὶ τὰς ἐπιχειρήσεις πολυπραγμοσύνην, ἢ συμμετοχὴ ὡς πλείστων εἰς τὰ κατὰ θάλασσαν ἔργα συνεβιδάζετο πρὸς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας, καὶ ταῦτα διότι τὰ ἔργα ἐκεῖνα ἠύξανον εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὸν πλοῦτον τοῦ λαοῦ, καθίστανον τοὺς πολίτας ἀνεξαρτήτους, παρώρμων εἰς τὴν περὶ τὰς τέχνας δραστηριότητα, προῆγον τὴν κατὰ θάλασσαν δύναμιν καὶ κατέρριπτον τὴν ἐπίδρασιν τῶν εὐπατριδῶν γαιοκτημόνων. Διὸ ἡ ἐμπορία ἀπέβη ἀσχόλημα τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾗ πόλει ἡ ἀκμὴ τοῦ ἐμπορίου ἐσχετίζετο ἀμέσως πρὸς τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας καὶ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἦσαν ἀναγκαῖοι καὶ τινες περιορισμοὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου. Οἱ Ἀθηναῖοι οὐδέποτε παρ-γνώρισαν τὸ ἐπισφαλὲς τῶν βάσεων ἐφ' ὧν ἐθεμελιόυτο ἡ κατὰ θάλασσαν ἡγεμονία αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ δέους παρετήρουν ἀκριβῶς καὶ ἀγρύπνως ὁπόσων πόρων ἕνεκα τῆς μικρότητος καὶ ἐνδεείας αὐτῆς τῆς ἀττικῆς χώρας εἶχεν ἀνάγκη ἡ πολιτεία, ὅπως ἐπαρκῇ ἐν παντὶ χρόνῳ εἰς τὴν ἐντολὴν αὐτῆς, ἐπίστευσαν, ὅτι δὲν ἐπετρέπετο νάφεθῇ εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν ἐμπόριον ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς κινήσεως ἣτις ἄλλως θὰ συνεβιδάζετο ἄριστα πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα πᾶν ὅ τι ἦτο ἀναγκαϊότατον εἰς τὴν πολιτείαν ἐν πολέμῳ καὶ εἰρήνῃ καὶ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, οἷον σῖτος, ξυλεία, πίσσα, λίνον καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀπηγορεύετο καθ' ὅλου νὰ ἐξαχθῇ. Ἄλλων δὲ προϊόντων, οἷον τοῦ ἐλαίου, ἡ ἐξαγωγή ἐπετρέπετο τότε μόνον, ὅτε εἶχεν ἐξασφαλισθῇ ἐπαρκῶς τὸ εἰς τὸ δημόσιον ἀναγκαῖον ποσόν.

Πασῶν δ' αὐστηρόταται ἦσαν αἱ διατάξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ σίτου, ἐπειδὴ εἴπερ τις καὶ ἄλλη πολιτεία ἡ

¹ Ἴδε Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. κοινωνικῶν· ἐκούσιος κοινωνία συνθεμένων ἐμπορίας.

τῶν Ἀθηνῶν ἐκρέματο ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς σίτου ἐκ τῆς ξένης. Πᾶσα ἐπίσχεσις τῆς σιταγωγίας, πᾶσα ὕψωσις τῶν ἀγοραίων τιμῶν τοῦ σίτου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πᾶς φόβος τοιαύτης τινὸς αὐξήσεως συνεπήγετο κίνδυνον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς τάξεως ἐν τῇ πόλει. Εὐωνος ἄρτος ἦτο τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ δήμου καὶ μία τῶν κυριωτάτων μεριμνῶν τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς διοικήσεως.

Διὰ ταῦτα ἐν τῷ ἐμπορίῳ τοῦ σίτου ἥκιστα ἐπετράπετο νά-φεθῇ ἐλευθέρᾳ ἡ ἐμπορικὴ κερδοσκοπία, ἥτις ἡδύνατο νά ἐπωφεληθῇ δημοσίαν τινὰ σιτοδείαν πρὸς σκοπὸν πλεονεκτικόν. Διὰ ταῦτα οἱ ναύκληροι καὶ μεγαλέμποροι τῆς Ἀττικῆς οἱ εἰσάγοντες τὸν σῖτον ἐκ τοῦ Εὐξείνου δὲν εἶχον τὴν ἄδειαν νά ἐκλέξωσιν αὐτοὶ τοὺς λιμένας ἐν οἷς ἐκαρὰδόκουν τὴν ἀρίστην ἐξόδουσιν τῶν φορτίων, ἀλλ' εἶχον ὑποχρέωσιν νά κομίζωσι τὸ ὅλον φορτίον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐξ ἐτέρου δὲ πάλιν οἱ κάπηλοι δὲν ἡδύνατο νά προβῶσι κατὰ βούλησιν εἰς ἀγορὰν σίτου, ἀλλ' ὑπεχρεοῦντο νάγοράζωσι μόνον τακτὸν ἀριθμὸν μεδίμνων διὰ μιᾶς καὶ πωλῶσι τὸν μεδίμνον μόνον κατὰ ἓνα ὄβολον ὑπὲρ τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς. Ἦσαν κατὰ ταῦτα οἰονεὶ μεσῖται, εἰς οὓς ἡ πολιτεία ἐπέτρεπε μόνον τακτὰ ποσοστὰ ἀντὶ κέρδους. Καὶ ἴδιοι μὲν ἄρχοντες ἐπέβλεπον τὴν τήρησιν τῶν περὶ σιτωνίας νόμων¹, πᾶσα δὲ παράβασις ἐτιμωρεῖτο δί-κην ἀσεβείας πρὸς τὴν πολιτείαν. Καὶ ταῦτα διότι καὶ ὁ ἔμπορος ὤφειλε πρὸ παντὸς νά εἶνε πολίτης καὶ ἐκπληρόνῃ τὰς πρὸς τὴν πολιτείαν ὑποχρεώσεις· ἦτο λοιπὸν ἀδίκημα νά θέλῃ νά ἐπωφεληθῇ χάριν ἰδίου κέρδους τὴν στενοχωρίαν τῆς πολιτείας.

Ἐπ' ἴσης δ' αὐστηρότατα μέτρα ἐλήφθησαν πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ κατὰ θάλασσαν ἐμπορίου ἐν Πειραιεῖ, ὅστις δὲν ἔκειτο καθ' ἑαυτὸν ἐπικαίρως, ὅπως γείνῃ κέντρον τοῦ ἐμπορίου. Διὸ ἐπετράπετο εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ δανεῖζειν χρήματα μόνον χάριν πλοίων προωρισμένων νά ἐπιστρέψωσι καὶ πάλιν μετὰ φορτίου εἰς Ἀθήνας, ἐπειδὴ δὲν ἦτο σκοπὸς τῶν ἀττικῶν κεφαλαίων νά διατίθενται πρὸς ὠφέλειαν ξένων ἐμπορίων. Καὶ οἱ σύμμαχοι δ' ἤναγ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 446.

κάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσι συνθήκας, καθ' ἃς ὑπεχρεοῦντο νὰ μὴ διακομίζωσιν ὠρισμένα τινὰ ἐμπορεύματα εἰς ἄλλους λιμένας πλὴν τοῦ Πειραιῶς καὶ δὴ διὰ τακτῶν, ὑπὸ τῆς πολιτείας καθοριζομένων πλοίων¹. Τοιοῦτος νόμος ὑφίστατο ἐπὶ παραδείγματι περὶ τῆς μίλτου τῆς νήσου Κέω, ἥτις ἦτο βαφικὴ ὕλη ἀξία λόγου καὶ ἐν τῇ ναυπηγίᾳ². Οὕτως εἰς οὐδὲν ὥκνουν νὰ προβῶσιν ἀναγκαστικὸν μέτρον, ὅπως ἀναδείξωσι τὸν Πειραιᾶ, ὅστις μόνος πάντων τῶν λιμένων τῆς Ἀττικῆς εἶχε δικαιώματα ναυλοχίας, τὸ ἀγκυροβόλιον ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αἱ δὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας συνδεόμεναι παράλια πόλεις εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀπωλείας τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν δὲν ἔτυχον καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθέρως ἐμπορίας καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων ἐντὸς αὐτῶν τῶν χωρῶν τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν συμμαχίαν. Ἡ δὲ ὑπ' αὐτῶν διάθεσις τῆς ἰδίας οἰκοδομησίμου ξυλείας, τοῦ σιδήρου καὶ χαλκοῦ, τοῦ λίνου αὐτῶν καὶ τοῦ σίτου ἡδύνατο νὰ γείνη μόνον κατὰ τοὺς ὅρους τοὺς εἰς αὐτοὺς προδιαγραφομένους ὑπὸ τῆς θαλασσοκράτορος πόλεως.

Καὶ ἐπεβάλλοντο μὲν ὑπὸ λόγων πολιτικῶν πιέσεις παρακωλύουσαι τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἂφ' ἑτέρου ἐπράττετο πᾶν ὅ τι δυνατόν πρὸς προαγωγὴν αὐτοῦ. Ἡ δὲ συγκέντρωσις τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας παρεῖχε τὴν εὐκολίαν, ὅτι περὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀγκυροβολίου ἡδύνατο νὰ καταβληθῇ μέριμνα πολὺ μεγαλειτέρα. Ἡ πολιτεία ἀπέδωκε διὰ τοῦ πολεμικοῦ αὐτῆς στόλου τὴν ἀσφάλειαν εἰς τὰς θαλασσίας κελεύθους, ὑπὸ δὲ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα ἦσαν ἀνά τε τὸ λυκιακὸν πέλαγος καὶ ἐν τῷ Πόντῳ ἐπ' ἴσης ἀσφαλῆ καὶ παρὰ τοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ἀττικῆς. Περὶ δὲ τῶν συμφερόντων τῶν ναυκλήρων ἐλήφθη φροντίς διὰ τῆς προστασίας τῶν εἰς ἐμπορικὰς

¹ *Ξενοφῶντος* Ἀθηναίων πολιτεία II, 11. Büchsen-schütz Besitz und Erwerb im [griechischen] Alterthum σ. 403.

² Böckh Staatshaushaltung [der Athener] ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 312. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Β' ἀρ. 546.

ἐπιχειρήσεις διατεθειμένων κεφαλαίων, ἅτινα ἐξηροῦντο πάσης εἰσφορᾶς ἐπιβαλλομένης χάριν πολεμικῶν σκοπῶν, ὡς καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως ναυτοδικειῶν συνερχομένων τὸν χειμῶνα καὶ ὑποχρεομένων νὰ διεξάγωσι τὰς δίκας ταχέως, ὅπως οἱ ἔμποροι μηδεμίαν ὑφίστανται ἀπώλειαν χρόνου καὶ ζημίαν¹, καὶ ταῦτα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ἀναλόγου θεσμοῦ τῶν Αἰγινήτων, παρ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πολλὰ διδαχθῆ ἐν τῇ διατάξει τῶν κατὰ τὸ ἐμπόριον. Οὐχ ἥττον δὲ συνετέλει εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου καὶ τὸ ἐλάχιστον ποσὸν τῶν εἰσαγωγικῶν τελῶν, ἀνερχομένων εἰς δύο ἑκατοστά ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων.

Διὰ δὲ τῆς μερίμνης τῆς πολιτείας περὶ δοκίμου νομίσματος καὶ ἀκριβῶν μέτρων καὶ σταθμῶν διηκολούνη καὶ ἐξησφαλίσθη ἡ ἐμπορικὴ συναλλαγὴ. Ἡ ἐξ ἑκατέρας ὀψεως σφράγισις ἡ ἐνωρὶς ἀντικαταστήσασα ἐν Ἀθήναις τὸ μονομερὲς χάραγμα, ἣν ἔπειτα ἐμιμήθησαν ἡ τε Μικρὰ Ἀσία καὶ ἄλλαι ἐλληνικαὶ χώραι, καθίστανε δυσχερεστέραν τὴν παραχάραξιν, οὕτω δὲ προῆγε τὴν ἀσφάλειαν τῆς συναλλαγῆς. Ὡς δ' αἱ ἄλλαι μεγάλαι ἐμπορικαὶ πόλεις τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Ρόδος, διέγνωσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, ὅτι εἴπερ τι καὶ ἄλλο λυσιτελὲς πρὸς συντήρησιν τῆς εἰς τὸ νόμισμα πίστεως ἦτο ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸ ἀρχαῖον χάραγμα. Διὸ ἔμειναν ἀμετάβλητοι καὶ ἐπὶ τῶν ἀθηναϊκῶν δραχμῶν ἐν τοῖς κυρίαις ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἡ γλαυξ, διετηρήθη δὲ καὶ τὸ ἄκομφον τοῦ κόμματος τῶν νομισμάτων².

Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῆς συναλλαγῆς συνετέλουν καὶ οἱ περὶ χρεῶν αὐστηροὶ νόμοι, ἅτε συνεργοῦντες εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐμπορικῆς πίστεως. Ἡ δὲ φιλεργία τῶν πολιτῶν, ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἦσκειτο, ἐτύγχανε τιμῆς καὶ προστασίας. Ἐπεκράτει ζωηρὰ καὶ ἐπικερδὴς κυκλοφορία χρήματος· τὰ δὲ κεφάλαια ἦσαν ἐπωφελῶς διατεθειμένα εἰς ἐργαστάσια καὶ ναυτικά δάνεια, εἰς ἐμπο-

¹ Böckh [Staatshaushaltung der Athener] ἐκδ. γ'. Τόμ. Α' σ. 64.

² Περὶ τῆς κρατούσης ἐπιδράσεως τοῦ ἀττικοῦ νομίσματος ἴδε Brandis Münzwesen in Vorderasien σ. 337.

ρικὰς ἢ τραπεζιτικὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς μεταλλεῖα, οἰκίας μισθο-
μένας καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Οὐδεὶς δ' ἐνόμιζεν ἐξευτελισμὸν τὴν
περὶ τὸ χρηματίζεσθαι ἀσχολίαν¹.

Τῶν δὲ συμφερόντων τῶν ἐν ξέναις πόλεσι διατριβόντων ἐμπό-
ρων ἐπεμελοῦντο οἱ ἐν αὐταῖς οἰκοῦντες πρόξενοι, οἵτινες ἕνεκα
τοῦ ἀπονενεμημένου εἰς αὐτοὺς τιμητικοῦ ἀξιώματος εἶχον πρό-
νοιαν περὶ τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐτίμ' αὐτοὺς
δημοσίᾳ διὰ φιλίας καὶ ξενίας. Ἀλλὰ τὸν πολίτην τῶν Ἀθηναίων
καὶ ἄνευ τῆς τοιαύτης προστασίας ἐξησφάλιζεν ἀπὸ πάσης ἀδι-
κίας ἡ δύναμις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἐπεμβαίνουσας ὑπὲρ αὐ-
τοῦ· ὁ δὲ φόβος ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων δικαστῶν συνετέλει, ὅπως
καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν εἰς ἣν ἐξικνεῖτο ἡ ἀθηναϊκὴ δικαιοδο-
σία, μηδεὶς τολμᾷ νὰ ἐπιχειρῇ τιν' ἀδικίαν κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας
πολίτου Ἀθηναίου. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ηὔξανεν ἡ εὐημερία τῶν
Ἀθηναίων, τόσῳ μᾶλλον ἀπέβαινεν ἡ πόλις κέντρον εὐρείας κατὰ
θάλασσαν ἀρχῆς καὶ ὁ λιμὴν τῆς πόλεως ἡ πρώτη ἀγορὰ, εἰς ἣν
συνέρρεεν ἡ ἐμπολὴ πασῶν τῶν παραθαλασσίων χωρῶν. Ἐν αὐτῇ
ἐξετίθεντο ὦνια παντοῖα, τάνδράποδα, οἱ ἰχθύες καὶ αἱ σισύραι
τοῦ Εὐξείνου, ἡ οἰκοδομικὴ ξυλεία τῆς Θράκης, αἱ ὀπῶραι τῆς
Εὐβοίας, αἱ σταφυλαὶ τῆς Ρόδου, οἱ οἶνοι τῶν νήσων, οἱ τάπη-
τες τῆς Μιλήτου, ὁ χαλκὸς τῆς Κύπρου, ὁ λιβανωτὸς τῆς Συρίας,
οἱ δάκτυλοι τῆς Φοινίκης, ὁ πάπυρος τῆς Αἰγύπτου, τὸ σίλφιον
τῆς Κυρήνης, τὰ λιχνεύματα τῆς Σικελίας, τὰ περίτεχνα ὑπο-
δήματα τῆς Σικυῶνος, διὰ βραχέων εἰπεῖν τὰ προϊόντα τῆς
ξένης ἐπ' ἰσῆς ἄφθονα καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀττικῆς.

Ἀλλ' ἐκ τῆς γονίμου ἐπικοινωνίας ἧς μετεῖχον αἱ Ἀθηναῖ
κατὰ τὰ εἰρηνικὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους ἀπέρρευσαν καὶ
ἄλλα πλεονεκτήματα ὅλως διάφορα τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς

¹ Fränkel Der Begriff des τιμημα im attischen Steuersystem ἐν τῷ Hermes
τόμ. XVIII, σ. 315.

τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν. Καὶ δὴ αἱ Ἀθηναὶ ἀπέβησαν ὁσημέραι μᾶλλον τὸ κέντρον τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν ὁρμῶν, εἴπερ τις δὲ καὶ ἄλλος ἐφρόντιζε περὶ τῆς προαγωγῆς αὐτῶν ὁ Περικλῆς. Διὸ ἐκάλει παρ' ἑαυτὸν ἄνδρας τοιούτους ἀφ' ὧν προσεδόκα ἀξίαν λόγου ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐνθάρρυνσιν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν καὶ τὴν προαγωγὴν ὑψηλοτέρων σκοπῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Οὕτως, ἐκείνου καλέσαντος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Συρακούσιος Κέφαλος, εὖπορος ἀνὴρ ἀξιούμενος πολλῆς τιμῆς, οὗ οἱ μὲν πρόγονοι εἶχον διακριθῆ ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς τυράννους τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἐν δὲ τῷ οἴκῳ ἐκαλλιεργοῦντο μετ' ἀγάπης αἱ εὐγενέσταται τῶν σπουδῶν¹. Τριάκοντα δ' ἔτη ἔζησεν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἦτο ἀνὴρ τε ὢν καὶ πρεσβύτης γενόμενος τὸ πρότυπον Ἑλλήνων εὐσεβοῦς καὶ σοφοῦ. Εἶχε δ' ἀφοσιωθῆ ὅλη ψυχῇ εἰς τὴν πόλιν τοῦ Περικλέους, εἰς ἣν ἀνῆκεν ὡς μέτοικος οὕτως, ὥς τ' ἐθεώρει τιμὴν ἑαυτοῦ τὸ ἀναλαμβάνειν ὑπὲρ αὐτῆς πολυδαπάνους λειτουργίας. Ἡ δὲ φιλόξενος αὐτοῦ οἰκία ἦτο τὸ ἐντευκτήριον τῶν εὐφροεστάτων ἀνδρῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἰδίας προκλήσεως ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς προσελκυομένους πρὸς τὰς Ἀθήνας οἱ δοκιμώτατοι τῶν ἀνδρῶν. Καὶ ἦσαν μὲν μικρὸν ἀνεπτυγμένα τὰ γράμματα καὶ ἡ δι' αὐτῶν πνευματικὴ ἐπικοινωνία, ἀλλ' ἀξία λόγου ἦτο ἡ τῶν ἀνδρῶν ἀναστροφή πρὸς ἀλλήλους καὶ ἡ διὰ στόματος ἀνταλλαγὴ τῶν ἰδεῶν. Συνέβαινε δὲ τοῦτο μάλιστα ἐν χρόνοις οἱοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, καθ' οὓς τὰ πνεύματα κατ' ἀκολουθίαν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν γεγονότων εἶχον λάσει πολυμερῇ καὶ ζωηράν ὥθησιν καὶ διηνοίγετο ἡ ὁδὸς εἰς ἐπι-

¹ Περὶ Κεφάλου Ἰδε Λυσίου Κατ' Ἐρατοσθένους 4 Τὴν περὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ πρότερον γινομένην δεκτὴν χρονολογίαν, περὶ ἧς ἴδε Κ. Ο. Müller Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Β' σ. 369 [ἑλλ. μεταφρ. Κυπριανοῦ Τόμ. Β' σ. 389] ἐπηνώρθωσαν ὁ Vater καὶ ὁ Westermann (Lysiae orationes. 1854 σ. VI). Κατὰ τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν ὁ Κέφαλος μετέκλινεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ 448 π. Χ. (Ὀλυμπ. 83, 1), ὃ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Λυσίας ἐγεννήθη αὐτόθι τῷ 432 π. Χ. (Ὀλυμπ. 87, 1) καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ἄγων τὸ δέκατον ἔκτον τῆς ἡλικίας ἔτος, μετενάστευσε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Πολεμάρχου εἰς Θουρίους, ἐνθα ἔμεινε μέχρι τοῦ 412. π. Χ. (Ὀλυμπ. 92, 1) [Πρὸλ. Sittl Geschichte der griechischen Literatur. München. 1884. Τόμ. Β' σ. 142].

στημονικὴν ὁρμὴν, ἥτις ἐν οὐδεμιᾷ μαθήσει ἤθελε νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ παραδεδομένα καὶ συνήθη. Ἀπασαὶ αἱ νέαι ἀνακαλύψεις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐφέροντο τῶρα εἰς τὰς Ἀθήνας ὥς ποτε εἰς τὴν Σπάρτην¹. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο, ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦσαν ἀπλῶς τὸ ἐντευκτῆριον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἀπέβησαν καὶ ἡ πατρίς αὐτῶν, καὶ ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἰδέαι δὲν εὗρον ἐν Ἀθήναις μόνον ἀγορὰν, ἐν ᾗ ἐτύγχανον τιμῆς καὶ διαδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἔδαφος, ἐν ᾧ ἐρριζοῦντο, καθ' ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων ἀπετέλει κοινὸν παρατηρητικόν, φιλομαθὲς καὶ ἔχον ἀντίληψιν ζωηράν.

Ὁ Πεισίστρατος καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον ἤδη παρασκευάσει τὴν ὁδὸν τοιαύτης πνευματικῆς κινήσεως. Ἡ συλλογὴ τῶν βιβλίων, δι' ἧς εἶχον προικίσαι τὰς Ἀθήνας, παρείχεν εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔρευναν πλεονεκτήματα ἅτινα οὐδαμοῦ ἀλλοτρίου ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσι. Διὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἄπορον, ὅτι βλέπομεν ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους ἐρευνητὰς φοιτῶντας εἰς τὰς Ἀθήνας. Τούτων εἶνε Φερεκύδης ὁ Λέριος, ὅστις εὗρεν ἐν Ἀθήναις δευτέραν πατρίδα, ἀνὴρ ζῶν ὅλως διὰ τῶν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος καὶ διατρίψας περὶ τὴν κάθαρσιν τῶν περὶ θεῶν καὶ ἡρώων λόγων. Περὶ ταῦτα δ' ἀσχολούμενος εὗρεν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρῃ ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ τοὺς γενάρχας τῶν οἰκῶν τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἀξιωθέντων νέας δόξης ἐν τοῖς ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμοις, καὶ οὕτως ἀπὸ τῆς ὁμίχλης τῆς περιβαλλούσης τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους κατῆλθεν εἰς τὰς λαμπρὰς ἀνδραγαθίας τοῦ παρόντος, ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ ὁμηρικοῦ Αἴαντος εἰς τὸν νικητὴν τοῦ Μαραθῶνος².

Ὡς εἰκὸς δὲ, οἱ ἀρχαιότεροι τῶν ἱστοριογράφων, εἰς οὓς ἐτάσσετο ὡς ἐκ τοῦ συγγραφικοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ ὁ Φωκυλίδης, προσεῖχον τὸν νοῦν μόνον εἰς τοὺς κύκλους λόγων, τὰς γενεαλο-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 433.

² Περὶ τοῦ Αἴαντος [ὡς γενάρχου τοῦ γένους τοῦ Μιλτιάδου] ἴδε Φερεκύδου [ἀπόσπ. 20] παρὰ Müller (Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 73).

γίας διαφόρων οἰκῶν καὶ τὰς κτίσεις πόλεων καὶ χωρῶν. Τοιοῦτοι δ' ὑπῆρξαν οἱ Ἴωνες λογογράφοι, κληθέντες οὕτως, ἐπειδὴ ἀνέγραφον ἐν πεζῷ λόγῳ ὃ τι εἶχον συλλέξει καὶ ἐξεύρει ἀξιωματικόν περὶ τῆς κτίσεως τῶν πόλεων, περὶ τῶν λόγων τῶν προϊστορικῶν χρόνων, περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν θεσμῶν τῶν διαφόρων χωρῶν¹. Οὕτως ἔγραψαν, ἤδη μεσοῦντος τοῦ ἔκτου αἰῶνος, Κάδμος ὁ Μιλήσιος καὶ Ἀκουσίλαος ὁ Ἀργεῖος περὶ τῶν πατρίων ἀρχαιοτήτων².

Βαθυτέρα δὲ καὶ εὐρυτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἔρευνα τοῦ Ἑκαταίου³, ἅτε ζῶντος ἐν χρόνοις λίαν κεκινημένοις, καθ' οὓς δὲν ἠδύνατο νάρκεσθῃ εἰς ἀφελῇ ἀναπαράστασιν τῶν εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους ἀναφερομένων παραδόσεων. Ἐζήτησε νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὸν κύκλον τῶν χωρογραφικῶν καὶ ἐθνολογικῶν αὐτοῦ μελετῶν ἀπάσας τὰς ἀκτὰς τῶν γειτόνων θαλασσῶν, διώρθωσε δὲ τοὺς μιλησιακοὺς χάρτας⁴ καὶ ἐξηρέυνησε μετ' ἰδιαζόντος ζήλου τὰ κατὰ τὸν αἰγυπτιακὸν λαόν. Ἵπῃρξε δ' ἐρευνητὴς δραστηριώτατος καὶ τολμηρότατος, ὃν ἠκολούθησαν ἄλλοι τῶν ὁμοεθνῶν, ἐν οἷς καὶ Χάρων ὁ Λαμφακηνός. Καὶ ἦσαν μὲν ποικιλώτατα καὶ γονιμώτατα τὰ σπέρματα τῆς ιστορικῆς ἐρεῦνης τὰ βλαστήσαντα μετὰ τῶν Ἰώνων, ἀλλ' αὐτὴ ἡ Ἰωνία δὲν παρεῖχεν ὕλην πρὸς εἰδικὴν ιστοριογραφίαν, οὐδ' ὑπῆρχεν ἐν αὐτῇ πόλις ἐπιδιώκουσα σκοποὺς μεγάλους μετὰ καρτερίας καὶ ἥρωισμοῦ. Ἐτι δ' ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος περὶ ἐθνικῆς ιστορίας ἐφ' ὅσον οἱ Ἑλληνες διῃγον τὸν βίον ἐντεῦθεν ἀκκέθην τοῦ Αἰγαίου οἰκοῦντες σποράδες ἐν πολλαῖς πόλεσι χωρισταῖς ἀπ' ἀλλήλων καὶ μὴ συν-

¹ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως λογογράφος ἴδε Georg Curtius ἐν τοῖς *Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* 1866 σ. 141.

² Τοῦ Κάδμου, Φερεκύδου καὶ Ἑκαταίου ὡς πρώτων ἐν πεζῷ λόγῳ γραφάντων ποιεῖται μνηεῖν ὁ *Στράβων* [I,] σ. 18. Ἄλλ' ὁ Κάδμος εἶνε μυθικὸν πρόσωπον κατὰ τὸν A. Schäfer *Quellenkunde der griechischen Geschichte* [ἐκδ. δ' ὑπὸ Nissen Leipzig. 1889 σ. 11].

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 245.

⁴ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 60 καὶ 248.

δεομέναις διὰ κοινῶν συμφερόντων. Τὸ πρῶτον δ' ὅτε ἠνώθησαν αἱ δυνάμεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐναντίον τῶν Περσῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν μιᾶς πόλεως, οἶαι αἱ Ἀθῆναι, ἡδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ὡς ἀπὸ σκοπιᾶς ἢ καθ' ἑλίου ἱστορία τῶν Ἑλλήνων. Ἡ δὲ μετ' ὀξυδερχείας πρώτη διάγνωσις τῆς σκοπιᾶς ταύτης εἶνε ἡ ἀθάνατος δόξα τοῦ Ἀλικαρνασσεύς Ἡροδότου, ὅστις οὕτως ἀνύψωσε τὰς ὑπὸ τῶν λογογράφων ἀναγραφὰς λόγων καὶ τὰς χωρογραφικὰς αὐτῶν διηγήσεις εἰς τέχνην ἱστοριογραφικὴν.

Αὕτη δὲ ἤδη ἡ γενέτειρα τοῦ Ἡροδότου πόλις ἦτο ἐπιτηδειοτάτη, ὅπως διανοίξῃ ἐνώπιον αὐτοῦ ὀρίζοντα ἐλεύθερον καὶ εὐρύν. Καὶ ὁ γὰρ ἐκεῖ, κατὰ τὸ ἄκρον τῆς Καρίας ἐν μέσῳ ἐμπορικῆς συναλλαγῆς ζωηρᾶς ἡδύνατο καλλίτερον ἢ ἐν οἰκῇ ποτε ἄλλῃ πόλει νὰ διδαχθῇ ἀπὸ πρώτης νεότητος τὰ κατὰ τοὺς βαρβάρους καὶ τοὺς Ἑλλήνας, τὰ κατὰ τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Ἴωνας, τὰ κατὰ τὴν δημοκρατικὴν ἐλευθερίαν, τὰς τυραννίδας τῶν πόλεων καὶ τὴν ἀνατολικὴν δεσποτείαν, τὰ κατὰ τὰς ἡπειρωτικὰς δυνάμεις καὶ τὰς θαλασσοκρατούσας πόλεις, διὰ βραχέων εἰπεῖν ἀπάσας τὰς ἀντιθέσεις τὰς διασαλευούσας τὸν κόσμον.

Ἦτο δὲ ἡ Ἀλικαρνασὸς κτίσμα τῶν Δωριέων, καὶ συμμετείχεν ἐπὶ μακρὸν τῆς δωρικῆς ἐξαπόλεως, εἰς τὴν συνανῆκον ἡ Κνίδος, ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς πόλεις τῶν Ῥοδίων. Ἰερὸν δὲ αὐτῶν κέντρον ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τριοπίου παρὰ τὴν Κνίδον, ἔνθα συνήρχοντο αἱ ἑξ πόλεις πρὸς κοινὰς θυσίας καὶ ἑορτὰς καὶ ἀνέθετον τοὺς τρίποδας τοὺς διδομένους ὡς ἔπαθλον τῶν ἀγώνων. Ἀλλ' ἡ Ἀλικαρνασὸς, καίπερ κτισθεῖσα ὡς πόλις δωρικὴ, εἶχεν οἰκισθῇ ὑπὸ Τροιζηνίων¹, ἔνεκα δὲ τοῦ Ἴωνικοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀπεστρέφετο τὴν αὐστηρότητα τῶν δωρικῶν θεσμῶν. Διὸ, ὅτε πολίτης τις τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, ὁ Ἀγασικλῆς, νικήσας δὲν ἀνέθηκε τὸν ληφθέντα τρίποδα ἐν τῷ ἱερῷ, ἀλλὰ παρέλαβεν αὐτὸν οἶκοι, ἡ δὲ πόλις δὲν

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 176.

ἔδωκε δίκας ἐπὶ τούτῳ, οἱ Ἀλικαρνασεῖς ἐξεβλήθησαν τῆς δωρικῆς ἐξαπόλεως καὶ ἐτράπησαν ἔκτοτε ἰδίαν ὁδόν¹.

Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ Ἡροδότου ἡ πόλις ἐποιεῖτο δημοσίᾳ χρῆσιν ἰωνικῆς διαλέκτου καὶ γραφῆς, καθ' ἃ μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιγραφαί. Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἡροδότου ὁ οἶκος ἦτο ἰωνικὸς², ἀνήκων εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ἐν Ἀλικαρνασῶ, ἔχων δὲ καὶ διακλαδώσεις ἐν Χίῳ. Ἀνετράφη δὲ τιμῶν καὶ θαυμάζων τὸ μέγα βασιλείον τῶν Περσῶν, εἰς ὃ ἡ πάτριος πόλις ἀνῆκεν, ὅτ' ἐγεννήθη ὁ Ἡρόδοτος μεταξὺ τοῦ 490 καὶ 480 π. Χ., ἐπὶ δύο ἤδη αἰῶνας³. Ἀλλ' ἡ Ἀλικαρνασὸς ἦτο καὶ τὸ κέντρον ἰδίας ἀρχῆς, περιλαμβανούσης μὲν τὰ περίχωρα παράλια καὶ τὰς ἀπέναντι αὐτῶν κειμένας νήσους Κῶν, Νίσυρον καὶ Κάλυμνον, ἐχούσης δὲ ἴδιον στόλον καὶ ἀνελθούσης εἰς μεγάλην εὐημερίαν ὑπὸ βασιλεῖς Κᾶρας, ἰδίως δὲ ὑπὸ τὴν μεγάλθυμον καὶ πολιτικωτάτην Ἀρτεμισίαν⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς καρικῆς ταύτης δυναστείας ὁ βίος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀλικαρνασοῦ ἐξηκολούθει μετέχων ἰκανῆς δραστηριότητος καὶ κινήσεως οὕτως, ὥστε ἡ ἐν αὐτῇ διαβίωσις τοῦ νεαροῦ Ἡροδότου παρεῖχεν εἰς αὐτὸν πλούσια διδάγματα πολιτικῆς πεύρας.

Τὴν δὲ ποιητικὴν ὁρμὴν καὶ τὴν γνῶσιν τῶν λόγων καὶ τῶν ποιήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐχρεώσται εἰς τὸν θεῖον αὐτοῦ Πανύασιν, ἄνδρα ἐξαιρέτως ἔμπειρον τῶν διοσημιῶν καὶ τῶν

¹ Ἡροδότου I, 144.

² Τὴν ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ ἀνὰ χείρας ἔργου ἐκφρασθεῖσαν γνώμην μου, καθ' ἣν ἡ ἰωνικὴ διάλεκτος τοῦ Ἡροδότου δὲν εἶνε πρόσκτητος ἐκ διδασκαλίας, ἀλλὰ πατρῷον κτῆμα, ἐπεκύρωσαν καταπληκτικῶς αἱ ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῆς Ἀλικαρνασοῦ. Ἰδε τὴν ἐμὴν κρίσιν περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ New ton History of discoveries at Halicarnassos ἐν ταῖς Göttinger gelehrte Anzeigen τοῦ 1862 σ. 1149. Sauppe ἐν ταῖς Nachrichten [von der königlichen] Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. 1863 σ. 327.

³ Ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη τῷ [484 π. Χ.] (Ὀλυμπ. 74, 1) κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Παμφίλης [παρὰ τῷ **Αὐλῷ Γελλίῳ** XV, 23, ἀφ' οὗ λέγει αὐτὸν ἔχοντα κατὰ τὴν ἐκρήξιν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τῷ 431 π. Χ. ἡλικίαν πεντήκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν].

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 338.

χρησμῶν καὶ συγχρόνως ποιητὴν πολλὴν ἔχοντα πρωτοτυπίαν ἐμπνεύσεως. Καὶ πράγματι κατώρθωσε νάναγεννήσῃ τὸ ἰωνικὸν ἔπος χωρὶς νὰ εἶνε ὠχρὸς μιμητὴς τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐπραγματεύθῃ μετὰ πολυμαθείας εὐρείας τὸν κύκλον τῶν περὶ Ἡρακλέους λόγων, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν ἡρώων συνέδεε τὸν ἑλληνικὸν καὶ τὸν βαρβαρικὸν κόσμον. Οὕτω δὲ παρ' αὐτοῦ ἐδιδάχθη καὶ ὁ Ἡρόδοτος τὸ ἀνυψοῦν τὸ ἐρευνητικὸν αὐτοῦ βλέμμα ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον καὶ τοπικῶν πραγμάτων εἰς ὀρίζοντα εὐρύτερον καὶ σφαίρας ὑψηλοτέρας· τὰ δ' ἔκτακτα γεγονότα τὰ προαγγέλλοντα τὴν βιαίαν κατάλυσιν τῆς παγκοσμίου ἀρχῆς τῶν Περσῶν ἤγαγον τὸν νοῦν τοῦ αὐξανομένου νεανίου εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν νόμων καθ' οὓς αἱ πολιτεῖαι δύνανται νὰ γείνωσιν ἰσχυραὶ, ἔπειτα δὲ πάλιν νὰ περιπέσωσιν εἰς ὄλεθρον. Μετὰ πίστεως ἀρχαϊζούσης ἔβλεπε τοὺς θεοὺς ἄρχοντας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων, καὶ ἤκροατο ἐν ταῖς μαντείαις τῶν κλευσμάτων τῆς φωνῆς αὐτῶν. Καὶ εἰς μὲν τοὺς βαρβάρους εἶνε κεκρυμμένοι, καθ' ἃ ἐφρόνει, αἱ ὁδοὶ αὐτῶν, ἀλλ' εἰς τὸ ὀξύτερον βλέμμα τῶν Ἑλλήνων ἀποκαλύπτονται. Αὐτὸς δ' ὁ Ἡρόδοτος ἀφιέρωσεν εἰς τὴν τοιαύτην ἐξερεύνησιν τῶν θείων βουλῶν τὸν βίον αὐτοῦ, βίον ἀποδημητοῦ πολυκίνητον καὶ πλάνητα, ὅστις ἤγαγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Κυρήνης εἰς τὰ Ἐκβάτανα καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλεφαντίνης μέχρι τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου¹, ἀλλὰ συγχρόνως βίον σκέψεως καὶ μελέτης, οὗ σκοπὸς ἦτο ἡ ἐξ ἀπόπτου ἐπιθεώρησις τῆς πολυτρόπου ποικιλίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἡ διάγνωσις τῆς ἐνότητος καὶ συνοχῆς ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελιξέως αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἠξιώθη νὰ περιορισθῇ εἰς μόνην τὴν θεωρητικὴν ἀποψιν τῶν τοῦ κόσμου, συμπαρασύρθη δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς συγχρόνους ἀγῶνας. Καὶ δὴ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀλικαρνασοῦ μετὰ τὴν Ἀρτεμισίαν, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον μετὰ τιμῆς ἀπαραγνώριστου, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς Πισίνδῃλιν ἀνέλαθεν ὁ ἔγγονος

¹ Περὶ τῆς αὐτοψίας τοῦ Ἡροδότου ἐν Ἀσίᾳ ἴδε Matzat ἐν τῷ Hermes Τόμ. VI, σ. 392.

Λύγδαμιν. Ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος δὲ τούτου ἐπῆλθεν ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς κινήσεως, ἣτις εἶχεν ἐκδηλωθῆ ἀπὸ τῆς ἐν Μυκάλῃ νίκης ἐν ταῖς πλείσταῖς ἐλληνικαῖς πόλεσι τῆς μικρασιατικῆς παραλίας, ἀντίδρασις ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς Περσίας. Οἱ δὲ ἡγέται τῆς ἐθνικῆς φατρίας, ἐν οἷς ὁ Πανύσις καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ἐξεβλήθησαν τῆς πόλεως¹. Εὐρον δὲ νέαν πατρίδα ἐν Σάμῳ, ἔνθα ὁ νεανίας εἶδεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ αὐτοῦ ἀναπτύξει, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐνισχύθησαν αἱ πολιτικαὶ αὐτοῦ ἀρχαί. Μετὰ δ' ἐπανειλημμένας ἀποπείρας πρὸς ἀνάγκησιν τῆς πατρίδος πόλεως, καθ' ἃς ὁ Πανύσις ἐφρονεύθη ὑπὸ τοῦ Λυγδάμιος, κατῴρωσαν οἱ ἐξόριστοι νὰ ἐκβιάσῃ τὴν χάθοδον, καὶ δι' ἐπισήμου συνθήκης ἐγκατεστάθησαν πάλιν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν. Διὰ δὲ παραχωρήσεων τοῦ τυράννου ἐπῆλθε συνδιαλλαγὴ τῶν φατριῶν οὕτως, ὥστε ὁ Λύγδαμιν διετήρησε τοῦλάχιστον μέρος τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ἔπειτα ὅμως ἐξεδιώχθη² ἤδη δὲ τῷ 454 π. Χ. (Ὀλυμπ. 81,3) παρουσιάζεται ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων ἡ Ἀλικαρνασὸς ὡς ἐλευθέρη πόλις².

Πρὸς τοὺς χρόνους δὲ τούτους συμπίπτει ἡ κυριωτάτη τῶν ἀποδημιῶν τοῦ Ἡροδότου ἡ χάριν ἐξερευνησεως τῶν κατὰ τὴν κοιλιάδα τοῦ Νείλου ἐπιχειρηθεῖσα.

Ἡ Αἴγυπτος ἦτο τὸ μέγα σχολεῖον δι' ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τοὺς αἰσθανομένους τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπεκτάσεως τῶν γνώ-

¹ Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀλικαρνασοῦ ἐν ταῖς χρόνις τοῦ Ἡροδότου ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνθήκην μεταξὺ τοῦ δήμου τῆς Ἀλικαρνασοῦ καὶ τῶν Σαλμακτιέων ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ Λυγδάμιος ἐξ ἑτέρου ἴδε Sauppe [ἐν ταῖς Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1863 σ. 303 κ. ἑ.] καὶ Kirchhoff Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets ἐκδ. 2^ο σ. 4. Διαφόρως ἐκθέτει τὰ πράγματα ὁ A. Bauer (Herodots Biographie ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Wiener Akademie. 1878 σ. 405), ὅστις ἀπορίπτει τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐξορίας τοῦ Ἡροδότου μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν μαρτυριῶν ὅσαι στηρίζονται εἰς μόνον τὸν Σουίδαν ἐν λ. Ἡρόδοτος. [Πρβλ. Théodore Reinach L'inscription de Lygdamis ἐν τῇ Revue des études Grecques Τόμ. Α' (1888) σ. 27 κ. ἑ. Παρ' αὐτῷ εὐρίσκεται καὶ πλήρης βιβλιογραφία τῶν μέχρι τοῦ 1888 περὶ τῆς συνθήκης ταύτης γραφέντων].

² Ἡ προσχώρησις τῆς Ἀλικαρνασοῦ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ γενομένη περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης.

σεων αὐτῶν καὶ πέραν τῶν κατὰ τὴν πάτριον γῆν. Καὶ πράγματι ἐν ἐκείνῃ καὶ μόνῃ τῇ χώρᾳ ὑπῆρχε παράδοσις λογίων ἱερέων· ἐκεῖ μόνον παμπαλαία ἱστορικὴ γνῶσις, καὶ ἤδη τότε συνεζητεῖτο ζωηρῶς τὸ ζήτημα, κατὰ τί οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν καθυπέρτεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ τί εἶχε μετενεχθῇ ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀφ' οὗ χρόνου τὸ αἰγυπτιακὸν βασίλειον εἶχεν ὡς στήριγμα Ἑλλήνας¹ εἶχε καταστῆ πολὺ εὐχερεστέρα ἢ ἐξερεύνησις τῆς ἀρχαίας χώρας τῶν θαυμασίων. Ὁ Ψαμμίτιχος εἶχε παραδώσει εἰς τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ οἰκοῦντας Ἴωνας Αἰγυπτίους παῖδας, ὅπως παιδευθῶσι τὴν ἐλληνικὴν γραφὴν καὶ γλῶσσαν, καὶ ἡ ἀμοιβαία προσέγγισις τῶν δύο λαῶν συνετέλει εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν διὰ γνωσιν οὐ μόνον τῶν χαρακτηριστικῶν ιδιοτήτων καὶ τῶν ιδιορρυθμιῶν τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ παντὸς ὅτι ὑπῆρχε παρ' Αἰγυπτίοις τὸ συμφωνοῦν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν.

Ἐπωφελήθη δὲ ὁ Ἡρόδοτος πρὸς διαμονὴν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν χρόνον καθ' ὃν εἶχε καὶ πάλιν ἀποκατασταθῇ ἐν τῇ χώρᾳ ἡ εἰρήνη μετὰ τὴν μεγάλην ἀποστασίαν², ἥτοι τὰ ἔτη μετὰ τὸ 455 π. Χ. (Ὁλυμπ. 81,2), ἔπειτα δ' ἐπανελθὼν οἴκαδε ἤρχισεν ἐπεξεργαζόμενος ἐν ἡσυχίᾳ τὴν συλλεχθεῖσαν ὕλην.

Τότε δ' ἐκ τῆς θεωρίας τῶν παναρχαίων καὶ ἀμεταβλήτων μετέβη εἰς τὴν ἐξ αὐτοψίας ἐξέτασιν κόσμου πολυκινήτου, εὐρισκομένου ἐν ταραχῇ καὶ ἀναπτύξει, συνδεομένη πρὸς τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν Σάμῳ, ἥτις ἔκειτο κατὰ τὸ μεταίχμιον τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν, παρέστη πρὸ αὐτοῦ ἡ ἰσχὺς τῆς πόλεως ἥτις ἀπετέλει τότε οἶον τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς δράσεως. Ἐπειτα δὲ δύναιμι ἀπροςμάχητος ἐξείλκυεν αὐτὸν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἥτις ἦτο ἀνίσχυρος καὶ παραλελυμένη, ἐκ τῆς Ἰωνίας, ἥτις ἦτο ἀνίκανος νὰ βοηθήσῃ ἑαυτὴν, καὶ ἔρριψεν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας, εἰς τὸ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 640 κ. ἑ.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 553.

μέσον τοῦ δήμου ἐκείνου, πρὸς ὃν συνεδέετο τοῦ ὅλου ἐλληνικοῦ ἔθνους τὸ μέλλον¹.

Ἄτε δὲ ὦν ἱκανὸς ὡς ἐκ τῶν πολλῶν ἀποδημιῶν καὶ μελετῶν νὰ συγκρίνῃ τὰ τῶν χωρῶν καὶ χρόνων, ἠδυνήθη νὰ διῶδῃ σαφέστατα, ὅτι τὰ πεπραγμένα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὑπερέβαλλον κατὰ τὸ ἀληθές μεγαλεῖον καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἐπακολούθων πᾶν ὅτι εἶχε πραχθῇ πρότερον καὶ ὅτι δι' αὐτῶν ἐξήρето ἡ σύγχρονος ἱστορία. Εὐρίσκων δὲ τὰ τῶν Ἀθηναίων ὄχι διασαλευόμενα ὑπὸ συγχύσεως καὶ ταραχῆς, ὡς τὰ τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας, ἀλλ' ἐν πλήρει ἀναπτύξει τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας εὐσύντακτα καὶ διοικούμενα ἀσφαλῶς καὶ ἡρέμως ὑπὸ πνεύματος ὑπερόχου ἔμελλεν, ὡς εἰκὸς, νὰ διαγνώσῃ τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ὡς τὸν δαιμονιώτατον τῶν συγχρόνων.

Ὅποια δὲ ἡ λατρεία, μεθ' ἧς προσηλώθη εἰς τὸν Περικλέα ὁ Ἡρόδοτος, ὑπέδειξεν αὐτὸς μνημονεύων τοῦ ἐνυπνίου τῆς Ἀγαρίστης, ἣτις ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ τοκετοῦ εἶδεν ὄραμα, καθ' ὃ ἔτεκε λέοντα. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον προαγγέλλεται ὑπὸ τῶν θεῶν ἡ γέννησις ἀνδρῶν ἐπεχόντων ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ἐκτάκτου αὐτῶν ἀποστολῆς. Καὶ εἶνε μὲν ἄλλως ἐφεκτικὸς ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῇ διακατεχούσῃ τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ ἐπικῇ ἡρεμίᾳ, ἐκ δὲ τοῦ ὅλου αὐτοῦ ἔργου ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ἡ πεποιθήσις περὶ τοῦ ὕψους καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀθηνῶν ὡς τῆς πόλεως τῆς σωσάσης τὴν Ἑλλάδα προῆλθεν ἐκ τῆς ἰδίας παρ' αὐτοῦ μελέτης τῆς συγχρόνου ἱστορίας.

¹ Συμπολίτης καὶ συστασιώτης τοῦ Ἡροδότου ἐγνώσθη πρὸ τινων ἐτῶν ὁ Λεωνίδας ἐκεῖνος, οὗ πρὸς τιμὴν ἐψηφίσθη τὸ ψήφισμα τὸ ἐκδοσόμενον ἐν τῷ Sitzungsbericht [der Berliner Akademie 1888] σ. 241 [*Μυλωνᾶ* Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ] Bulletin [de correspondance Hellénique Τόμ. XII, 1888 σ. 129 κ. ἐ.] ἀρ. 1. [Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Δ', 1 σ. 164, ἀρ. 27 c. Dittenberger Sylloge ἐκδ. 6', 23]. Ἐάν τις ἀποκτείνῃ αὐτὸν, λέγεται ἐν τῷ ψήφισματι, θελεῖ ἐπιδληθῇ εἰς αὐτὸν τιμωρία ὡς εἰ εἶχε φονεύσει Ἀθηναῖον. Τέλεσι δὲ τοῦ Λεωνίδου ἀναγράφεται τὸ ψήφισμα ἐν δύο στήλαις, ὧν ἡ μὲν ἐτέρα ὀρίζεται νὰ στηθῇ ἐν Ἀθήναις, ἡ δ' ἐτέρα ἀνατίθεται εἰς τὸν Λεωνίδα ἢ φροντίς, ὅπως ἀγθῇ εἰς Ἀλικαρνασσὸν καὶ ἐκεῖ στηθῇ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ ψήφισμα δὲ τοῦτο ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος.

Ἄλλ' οὐχ ἦττον τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε ὁ μέγιστος τῶν ὕμνων καὶ τὸ λαμπρότατον τῶν ἐγκωμίων τῶν Ἀθηναίων, ὧν αἱ ἀνδραγαθίαι τὸν μὲν Ἡρόδοτον ἀνέδειξαν ἀντὶ ἐθνογράφου ἱστορικόν, ἐγέννησαν δὲ τὴν ἐλληνικὴν ἱστοριογραφίαν καθ' ὅλου. Ἀναντιρρήτως δ' ὁ Ἡρόδοτος ἦλθεν εἰς σχέσεις καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Περικλέα, διότι οὐδ' ἡδύνατο νὰ ὑπάρχη τι ἀρεστότερον εἰς τὸν Περικλέα ἢ τὸ βλέπειν τὴν πολιτικὴν ἀποστολὴν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐθνικὴν πολιτείαν ἀναγνωρίζονας ἐπιφανῶς ὑπὸ ἀνδρὸς Ἰωνος, καὶ δὴ ἔχοντος ἐλευθεριώτατον καὶ κατοπτευτικώτατον τὸ πνεῦμα. Εἶπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἐπεθύμει, ὡς εἰκὸς, ὁ Περικλῆς νὰ κατορθώσῃ ὁ Ἡρόδοτος τοῦτο μὲν, ὅπως συντελέσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον τοιοῦτον, ὥστ' αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἀθηναίων περὶ ἡγεμονίας νὰ παρουσιάζωνται ἀναγκαίως ὡς φυσικὸν πόρισμα τῆς προηγηθείσης ἐξελιξεως, τοῦτο δὲ ὅπως ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἐκείνη ἀντίληψις τύχῃ τῆς μεγίστης διαδόσεως¹. Διὰ τοῦτο πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Περικλέους παρακινήθεις προέβη ὁ Ἡρόδοτος εἰς δημοσίας ἀναγνώσεις ἐκ τῶν πρώτων τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ βιβλίων, περατωθέντων ἐν Ἀθήναις περὶ τὸ 446 π. Χ². Ἐπὶ δὲ τῇ προτάσει Ἀθηναίου καλουμένου Ἀνύτου ὁ δῆμος ἐψήφισεν ὑπὲρ αὐτοῦ χάριν τιμῆς δωρεὰν δέκα ταλάντων, [ἥτοι ἐξηκοντακισχιλίων δραχμῶν, ὧν ὀκταπλασία πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ ἡ σημερινὴ ἀξία]. Ἡσθάνοντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι ἀσφαλεστάτη

¹ Τὸ ἐπεισόδιον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Ἀλκμαωνίδας (*Ἡρόδοτον* VI, 121-131) ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων πολεμουμένου Περικλέους συνωδᾷ τῇ γνώμῃ τοῦ Kirchhoff [*Über die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerks* (Berlin, 1878) σ. 39].

² Τὴν παρὰ τοῦ Ἡροδότου γενομένην ἐν Ἀθήναις ἀνάγνωσιν τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὁ *Εὐδοκίος* (παρ' *Ἰερωνύμῳ* εἰς *Ὀλυμπ.* 83, 4. Ἐν Ἀρμενικῇ μεταφράσει εἰς *Ὀλυμπ.* 83, 3 καὶ παρὰ *Γεωργίῳ Συγκέλλῳ* [ἐκδ. Βόννης σ. 470, 19]) καὶ ὁ Ἀθηναῖος *Διούλλος* παρὰ τῷ *Πλουτάρχῳ* (Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας 26). Τοῦτου ἡ μαρτυρία περὶ τῆς προτάσεως Ἀνύτου τινός, ὑποθαλόντος ψήφισμα περὶ δωρεᾶς δέκα ταλάντων εἰς τὸν Ἡρόδοτον, χρησιμεύει εἰς ἐπικύρωσιν τῆς εἰδήσεως παρὰ τῷ *Εὐδοκίῳ*. Ἰδὲ Kirchhoff [*Über die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerks*] σ. 10.

δόξα εἶνε μάλιστα ἐκείνη ἢ μὴ δεομένη ἄλλου κήρυκος ἢ ιστοριογράφου φιλαλήθους. Ὅποσον δὲ δημώδη ἦσαν τὰ βιβλία αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις τῷ 441 π. Χ.¹, μαρτυρεῖ ἡ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο διδαχθεῖσα Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους, ἐν ᾗ περιέχεται ὑπαινιγμὸς ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἡρόδοτον καὶ διατετυπωμένος οὕτως, ὥστε νὰ ἐννοηθῇ πάραυτα ὑπὸ τῶν θεατῶν².

Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἦτο ἀκόμη ἀκμαιότατος τὴν ἡλικίαν, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ ἡσύχως εἰς τὰ ἤδη μεμαθημένα. Διὸ μετὰ τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σπάρτῃ ιδίως³ ἐξερεύνησιν τῶν μνημείων καὶ περισυλλογὴν τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἡ κτίσις τῶν Θουρίων νέαν εὐκαιρίαν πρὸς μελέτην τῶν τοῦ κόσμου καὶ ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων, εὐκαιρίαν εἰς ἣν δὲν ἠδυνήθη νάντιστῇ⁴. Ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ γραφεῖσα ἱστορία τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων εἶχεν ἀποδῆ κατὰ μικρὸν ἱστορία τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἀθηναίων, καὶ διὰ ταῦτα ἠκολούθησε τὰ κατ' αὐτὴν καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις αἵτινες τότε τὸ πρῶτον ἐγίνοντο τὸ θέατρον τῆς δράσεως τῶν Ἀθηναίων. Μετὰ δὲ τὸ 432 π. Χ. φαίνεται, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος εὗρίσκετο καὶ πάλιν ἐν Ἀθήναις, ὥπως ἀγάγῃ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ εἰς πέρας τὸ διακοπὲν ἔργον.

Διὰ δὲ τῆς νέας τροπῆς ἣν ἔλαβεν ἡ ἐλληνικὴ ιστοριογραφία δὲν ἐποιήθη ἐκποδῶν ὁ ἀρχαιότερος τρόπος, ὁ τῶν λεγομένων λογογράφων· ἀλλ' ἐξηκολούθησαν νὰ ἐκθέτωσι τὰς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος καθ' ὃν τρόπον εἶχε πράξει ὁ Φερεκύδης καὶ προέβη-

¹ Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἡροδότου συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος τῆς κτίσεως τῶν Θουρίων. Ἴδε [Diels Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika] ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXI [1876] σ. 49.

² Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ χωρίου τοῦ Σοφοκλέους ἐν Ἀντιγόνῃ στ. 905 κ. ε. καὶ τοῦ Ἡροδότου III, 118 ἴδε Kirchhoff [Über die Entstehungszeit der Herodotischen Geschichtswerks] σ. 8.

³ Kirchhoff ἐν τοῖς Monatsberichte der Berliner Akademie 1879.

⁴ Ἐκ τῆς ἐν Θουρίοις ἐπεξεργασίας τοῦ ἔργου τοῦ Ἡροδότου προῆλθε καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην [καὶ Δοῦριν] ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ διὰ τῶν λέξεων Ἡροδότου Θουρίου. Ἴδε Diels [Herodot und Hekataios] ἐν τῷ Hermes Τόμ. XXII [1887] σ. 440.

σαν εἰς τὰς πρώτας ἀποπείρας πρὸς χρονολογικὴν κατάταξιν τῶν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους. Πρὸς τοῦτο δ' ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσι μόνον οἱ γενεαλογικοὶ πίνακες βασιλικῶν τινων γενῶν, ἰδίως δ' ἔγεινε πρὸς τοῦτο χρῆσις τῆς ἀναγραφῆς τοῦ γένους τῶν Ἀθηναίων Νηλεϊδῶν, ἀναγραφῶν συνταχθεισῶν ἐν Ἀθήναις πιθανῶς ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ ἀνερχομένων μετὰ τινος ἀσφαλείας μέχρι περιπτου τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐνάτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος¹.

Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος βάσιν τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χρόνων ἐλάμβανε τὰς γενεαλογίας δυναστῶν τῆς Ἀσίας καὶ ἰδίως τὴν τῶν Ἡρακλειδῶν τῆς Λυδίας², καὶ κατ' αὐτὰς ὠρίζε τὸν χρόνον τοῦ ἐλληνικοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος ἐξέθηκε πρῶτος χρονολογικὸν σύστημα τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐξ ἐλληνικῶν πηγῶν³. Τῶν πηγῶν δὲ τούτων εἶπερ τινὰς καὶ ἄλλας ἐθεώρει ἄριστα τεταγμένας καὶ χρησιμωτάτας τὰς ἀναγραφὰς τῶν βασιλείων τῶν Ἀθηναίων, ἐν αἷς ὁ ὅλος χρόνος τῆς ἀρχῆς τῶν Νηλεϊδῶν μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἐπὶ δεκαετίαν ἀρχόντων κατὰ τὸ 752 π. Χ. (Ὀλυμπ. 7,1), ἦτοι ἀπὸ τοῦ Ἀλκμαίωνος ἀναδρομικῶς μέχρι τοῦ Μελάνθου, ὑπελογίζετο εἰς τριακόσια ἐνενήκοντα καὶ ἐπτὰ ἔτη. Ἡ δὲ ἀφίξις τῶν Νηλεϊδῶν, ὅτε προκλήθεισα ὑπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἡρακλειδῶν, ἐχρησίμευε πρὸς χρονολογικὸν καὶ ταύτης προσδιορισμόν· κατὰ ταῦτα δὲ ὡς ἔτος τῆς καθόδου τῶν Δωριέων ὠρίζετο τὸ 1149 π. Χ., ἡ δὲ ἄλωσις τῆς Τροίας ἐτίθετο δύο γενεὰς πρότερον, ἦτοι τῷ 1209 π. Χ.

Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν χρόνον καθιδρύθη σύγχρονως καὶ συγκριτικὴ χρονολογία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Καὶ δὲν ἡδύνατο μὲν τοῦτο νὰ κατορθωθῇ ἄνευ τῆς ὑπὸ τοῦ ζήλου τῆς συστηματικῆς τῶν γεγονότων κατατάξεως αὐθαιρέτου καταπατήσεως τῆς παρα-

¹ J. Brandis De temporum Graecorum antiquissimorum rationibus. Ἐν Βόννῃ. 1857 σ. 10.

² Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 147.

³ Περὶ Ἑλλανικοῦ Ἰδε K ö h l e r (Commentationes in honorem Mommsenii. [1877] σ. 376).

δόσεως, διότι χάριν ἐπιτεύξεως τῶν ἐπιζητουμένων συγχρονισμῶν συνέτεμνον ἢ ἐπεμήκυνον τὰς ἀναγραφὰς τῶν μυθικῶν βασιλέων καὶ ἡρώων¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ οὐχ ἥττον ἐμαρτυρεῖτο ἡ τάσις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος πρὸς καταδάμασιν, ἐπιλογὴν καὶ κατὰ-τάξιν τοῦ συρφετοῦ τῆς ὕλης, καὶ ἐν τούτῳ δ' αἱ Ἀθηναὶ ἐπέβαλον τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ τῶν γραμμάτων. Ἀλλ' ὅμως τὸ χρονολογικὸν σύστημα τοῦ Ἑλληνικοῦ δὲν ἔτυχε γενικῆς ἐπιδοκιμασίας παρὰ τῷ ἔθνει, ἐγεννήθησαν δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ τρόποι ὑπολογισμῶν διάφοροι, πρὸς οὓς εὗρον πρόσφορον κατόπιν νὰ συμμορφωθῶσιν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χρονολόγοι.

Ἀλλ' ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Ἀθηναίων ἀνεπτύχθη καὶ τρίτος τρόπος ἱστορικῆς παρατηρήσεως καὶ παραστάσεως, ὁ τῆς κατ' ἐσχόλῃν συγχρόνου ἱστορίας. Καὶ δὴ ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἐκθέτει τὰ γεγονότα τὰ ἐν τῇ γοργῇ πορείᾳ τῆς ἐξελιξέως μετ' οὐ πολὺ μεταβληθέντα εἰς παρελθόν, καὶ μετὰ λεπτῆς καὶ εὐπρεποῦς ἐπιφυλάξεως ἀποφεύγει νὰ ἐξεικονίσῃ ἐγγύτερον συγχρόνους καὶ φίλους ἢ νὰ παραμορφώσῃ διὰ φατριαστικῆς ἀποχρώσεως τὸν χαρακτῆρα τῆς ἑαυτοῦ συγγραφῆς. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἄλλοι συγγραφεῖς Ἴωνες τὸ γένος μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης τὴν ἰωνικὴν φυλὴν ζωηρότητος ἐμπίπτοντες εἰς αὐτὸν τὸν μεστὸν κινήσεως βίον τοῦ παρόντος καὶ ἀναγράφοντες ζωηρῶς τὴν αἴσθησιν ἣν ἐνεποιοῦν εἰς αὐτοὺς οἱ ἐξοχώτατοι τῶν συγχρόνων.

Ὁ ἐπιφανέστατος δὲ τῶν τοιούτων ἱστορικῶν ἦτο Ἴων ὁ Χῖος, γνήσιος Ἴων, πολυπράγμων, ἀγγίλους καὶ εὐστροφος, εἰς τῶν πρώτων τῶν γραψάντων πεζά τε καὶ ἔμμετρα, ὅστις ἐποίησε μὲν τραγωδίας, διαμφισβητήσας τὸ ἄθλον πρὸς τοὺς ἀριστεῖς τῆς ἀττικῆς δραματουργίας, ἔγραψε δὲ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ πατρίδος. Ἀλλ' ἡ ἡδίστη αὐτοῦ διατριβὴ ἦτο ἡ ἀνάμιξις εἰς τὴν κίνησιν τοῦ βίου καὶ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν δοκιμωμάτων τῶν συγχρόνων ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σπάρτῃ εὐρίσκομεν αὐτὸν ἀνακρούοντα παρὰ τὴν

¹ Ἴδε Kirchhoff ἐν τῷ *Hermes* τόμ. VIII, σ. 190.

βασιλικὴν τράπεζαν ὕμνον πρὸς τιμὴν τοῦ Προκλείδου βασιλέως, πιθανῶς Ἀρχιδάμου τοῦ διαδόχου τοῦ Λεωτυχίδου¹. Ἀλλ' ἰδίως ἡ πόλις ἐν ἣ ἐπεχωρίαζεν ἦσαν αἱ Ἀθηναίαι, καὶ δὴ πρὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς διέτριβεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος. Ἐν Ἀθήναις δ' ἀνεστρέφετο μετὰ τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἀφιέρωσεν ἐν τῇ πόλει ἀνάθημα οὗ τῆς ἐπιγραφῆς ἔχομεν ἀκόμη λείψανα, καὶ ἐκόσμησε διὰ στίχων, ὡς δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν, κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς αὐτοῦ τοὺς πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ τῆς Ἡϊόνος στηθέντας ἐν τῇ ἀγορᾷ τρεῖς Ἑρμᾶς². Μετὰ δὲ τοῦ Κίμωνος συνδιέτριβε συχνῶς ἀκροώμενος αὐτοῦ ᾄδοντος ἐν τῷ δειπνῷ καὶ ἀφηγουμένου μετ' οἰκειότητος καὶ εὐθυμίας ἐπεισόδια τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἁθλῶν. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι διηγείτο πῶς διένειμε τὴν θρακικὴν λείαν³ εἰς δύο μέρη καὶ ἀφῆκε τοὺς συμμάχους νὰ ἐκλέξωσιν ἂν προετίμων τοὺς αἰχμαλώτους ἢ τὸν κόσμον αὐτῶν ὃν εἶχε συσσωρεύσει. Καὶ οἱ μὲν σύμμαχοι ἔσπευσαν, καθ' ἃ εἶχε προΐδει ὁ Κίμων, νὰ λάβωσι τὴν μερίδα ἐκείνην ἣτις προσεῖλκυε τὰ βλέμματ' αὐτῶν, κατεγέλων δὲ ἰδίᾳ τῆς ἀφελείας τοῦ στρατηγοῦ, ἅτε θεωροῦντες ἀχρήστους τοὺς πρὸς ἐργασίαν ἀνικάνους Πέρσας. Ἀλλ' ἔπειτα οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεκόμισαν πλεῖστα ὅσα κέρδη ἐκ τῶν πλουσιῶν λύτρων τῶν αἰχμαλώτων ἐκείνων οὕτως, ὥστε διετηρήθη μὲν ἐξ αὐτῶν ὁ στόλος ἐπὶ τέσσαρας ὅλους μῆνας, εἰσέρρευσε δὲ πολὺς χρυσὸς εἰς τὸ ταμεῖον⁴.

Καὶ πρὸς τὸν Περικλέα δὲ συνεδέθη ὁ Ἰων, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 502.

² Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 395. Τὰ παρὰ *Πλουτάρχῳ* ἐν βίῳ Κίμωνος 7 τρία ἐπιγράμματα, γεγραμμένα ὁμοίως ἐν ἰωνικῇ διαλέκτῳ, προσγράφει εἰς τὸν Ἰωνα ὁ Kirchhoff ἐν τῷ *Hermes* Τόμ. V σ. 58.

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 471 κ. εἰ.

⁴ Κατὰ τὸν *Πλουτάρχον* ἐν βίῳ Κίμωνος 9 οἱ Πέρσαι αἰχμαλῶται εἶχον ληφθῆ ἐν Σηστοῖ καὶ ἐν Βυζαντίῳ. Καὶ εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐν ἔτει 478 π. Χ., ὅτε ἦγετο τῶν Ἀθηναίων ὁ Ξάνθιππος, δὲν δύναται νὰναφέρηται ἡ αἰχμαλωσία αὕτη. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ Σηστός ἐγκατελείφθη τότε καὶ πάλιν καὶ ἐκυριεύθη ἐκ νέου ἐν τινι τῶν ἐπομένων ἔτων, καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν λύει πάσας τὰς δυσκολίας. Προφανῶς δὲ ὁ *Πλουτάρχος* ἐπανελαβὲν ἀκριβῶς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἰωνος.

μετὰ τὴν εἰς Σάμον ἐκστρατείαν παραβάλλοντος ἑαυτὸν μεγαλοφρόνως καὶ ἀλαζονικῶς πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα, ὅστις ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη ἐπολιόρκει τὸ Ἴλιον, ἐν ᾧ αὐτὸς ἐντὸς ἐννέα καὶ μόνον μηνῶν ἡδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ τὴν δυνατωτάτην νησιωτικὴν πόλιν τῆς Ἰωνίας¹. Ἀλλ' ἡ χαριεστάτη τῶν εἰκόνων τοῦ Ἴωνος εἶνε ἡ παρ' αὐτοῦ διήγησις τῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Σοφοκλέους ἐν Χίῳ κατὰ τὸ συμπόσιον τὸ δοθὲν εἰς τὸν περιφανῆ Ἀθηναῖον ὑπὸ Ἑρμησιλάου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη προξένου τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Ἴων παριστάνει ἡμῖν τὸν ποιητὴν ὑπερασπίζοντα στίχους τινὰς τοῦ Φρυνίχου ἐναντίον τῶν ἀντιρρήσεων σχολαστικοῦ γραμματοδιδασκάλου καὶ διὰ στρατηγῆματος δεξιωτάτου ὑποκλέπτοντα φίλημα ἀπὸ ὠραίου παιδὸς ὑπηρετοῦντος ὡς οἰνοχόου καὶ πειρώμενον οὕτω νὰ ἐλέγξῃ τὸν Περικλέα, ὅστις συνείθιζε νὰ λέγῃ περὶ τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι ἦτο μὲν ἀγαθὸς ποιητὴς, ἀλλ' ἀνεπιστήμων στρατηγός².

Τοιαῦτα ἐπεισόδια χαρακτηριστικὰ, ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς νὰ ῥίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῶν Ἀθηναίων καὶ συμπληροῦντα ἐπιχαρίτως τὰς ἄλλως ἀνεπαρκεῖς παραδόσεις, ἀνέγραφεν ὁ Ἴων ἐν τοῖς ἱστορικοῖς αὐτοῦ ὑπομνήμασιν. Οὐδ' ὥκνει νὰ εἰκονίζῃ καὶ τὰ τῆς ὄψεως τῶν δρώντων προσώπων, τὴν μορφήν καὶ τὴν οὐλὴν κόμην τοῦ Κίμωνος [καὶ τὸ ἐμμελὲς αὐτοῦ καὶ ὑγρὸν καὶ μεμουςωμένον ἐν τῇ μετὰ τοῦ πλήθους ἀναστροφῇ]³ καὶ τοῦ Περικλέους τὴν μοθωνικήν καὶ ὑπότυπον ὁμιλίαν καὶ τὸ μέγалаυχον αὐτοῦ καὶ ὑπεροπτικὸν⁴ ὡς καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἀφατρίαστος

¹ [Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 28].

² [Ἀθηναίου XIII, σ. 603 E. Πρὸς Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 46 κ. ε.].

³ Παρὰ Πλούταρχῳ ἐν βίῳ Κίμωνος 5.

⁴ [Παρὰ Πλούταρχῳ ἐν βίῳ Περικλέους 5, 3. Ἴδε καὶ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Α' σ. 47 κ. ε.]. Ἡ κατὰ τρόπον ἀπομνημονευμάτων γεγραμμένη σύγχρονος ἱστορία, ἡ τῶν πράξεων καὶ βίων ἡλικιωτῶν ἱστορία, χαρακτηρίζεται παρὰ τοῦ Πλούταρχου ἐν βίῳ Περικλέους 13, [15].

παρατηρήτης, εἶχε δὲ πιθανῶς οἰκοθεν τάσεις ἀριστοκρατικές. Διὰ ταῦτα δὲ προσηλώθη εἰς τὸν Κίμωννα, καὶ μετὰ τὴν ἥτταν τῆς κιμωνείου ἐταιρείας ἀπεμακρύνθη τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ μακρόν¹.

Ὁμοίαν δὲ θέσιν πρὸς τὴν ἡλικιωτὴν ἱστορίαν ἐπεῖχε καὶ ὁ Στησίμβροτος, ὅστις ἄτε ὢν Θάσιος δύναται ὁμοίως νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς Ἴωνας². Διέτριβε δ' ὡς τὸ πλεῖστον ἐν Ἀθήναις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀσχολούμενος περὶ τὸ διδάσκειν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν σοφιστῶν, μελετῶν τὰ κατὰ τὸν Ὅμηρον καὶ γράφας βίους τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Περικλέους. Ἐν τούτοις δὲ τοῖς βίοις τὰ μὲν κατὰ τὸν Θεμιστοκλέα παρέστησε μετὰ δυσμενείας ἐμφανοῦς, τὸν δὲ υἱὸν τοῦ Μελησίου ὡς καὶ τὸν Κίμωννα ἐτίμα ὡς ἀντιπροσώπους τῶν παροικομένων εὐδαιμόνων χρόνων. Παρ' αὐτῷ λοιπὸν ἐπεκράτει πολὺ μᾶλλον ἢ παρὰ τῷ Ἴωνι τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα. Καὶ εἶνε μὲν ἀμφοτέροι ἀξιοὶ πολλῆς τιμῆς, διότι, παρορμώμενοι ὑπὸ τοῦ μεγαλείου τοῦ παρόντος, ἔγειναν ἰδρυταὶ τῆς ὑπὸ τύπον βίων καὶ ὑπομνημάτων ἀναγραφῆς τῶν συγχρόνων γεγονότων, ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐλληνικῆς ιστοριογραφίας διεφθάρη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ στασιωτικῆς ἐμπαθείας καὶ ἀρεσκείας τῶν ἀστικῶν σκανδάλων καὶ τῆς συκοφαντικῆς ἀδολεσχίας³.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 575.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 274.

³ Περὶ Ἴωνος καὶ Στησιμβρότου ἴδε Rühl Quellen Plutarchs im Leben Kimons σ. 29 [Schäfer Quellenkunde der griechischen Geschichte έκδ. 8' ὑπὸ Nissen σ. 46 καὶ 47. Τὰ δὲ ἀποσπάσματα τοῦ Στησιμβρότου εὑρηνται συνειλεγμένα παρὰ Müller Fragmenta historicorum Graecorum Τόμ. Β' σ. 53 κ. ἑ.]. Τὴν γνησιότητα τῆς συγγραφῆς τοῦ Στησιμβρότου Περὶ Θεμιστοκλέους καὶ Θουκυδίδου καὶ Περικλέους, [περὶ ἧς ἴδε Ἀθήναιον XIII, σ. 589 D], ἀποδέχεται ὁ W. Vischer ἐν ταῖς Kleine Schriften Τόμ. Α' σ. 26. Ἴδε καὶ von Wilamowitz (-Müllendorff) ἐν τῷ Hermes Τόμ. XII σ. 361. Ὁ Στησίμβροτος εἶνε πρώτης τάξεως πηγὴ κατὰ τὸν Adolf Schmidt Das perikleische Zeitalter [Jena 1877 Τόμ. Α' σ. 163 κ. ἑ.]. Ἀντίθετον δὲ γνώμην ἐξέφρασαν ὁ A. Schäfer ἐν τῇ [Historische] Zeitschrift τοῦ von Sybel Neue Folge Τόμ. IV σ. 211 ὡς καὶ ὁ Köhler αὐτόθι.

Πασῶν δὲ τῶν τάσεων τοῦ ἐρευνῶντος πνεύματος ἐκείνη ἣς ὁ Περικλῆς συμμετέσχεν αὐτὸς ἀμέσως ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφία. Ἄλλ' ἐφοβεῖτο καὶ ἀπέφυγε τὸν δεσποτισμὸν εἰς ὃν εἶχον περιπέσει οἱ Πυθαγόρειοι, οὐδ' ἤθελεν οἰονδῆποτε τρόπον φιλοσοφίας πολιτικῆς, οἰονδῆποτε ἑταιρείαν ἀνδρῶν ἐπιδιωκόντων τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπιβολὴν τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ τῆς ἰδίας διαίτης καὶ ἀποτελούντων ἰδίαν ἀριστοκρατίαν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὐτὸς δ' εἰς οὐδὲν εἶχε προσχωρήσει σύστημα, αἰσθανόμενος, ὅτι τοῦτο δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ πολιτευομένου. Ἐπεζήτηε δὲ τὴν ἀναστροφήν μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Ζήνωνος, τοῦ Δάμωνος, τοῦ Πρωταγόρου ὡς τὴν ὑψίστην τῶν ἐν τῷ βίῳ ἀπολαύσεων καὶ συνετέλεσε πάσῃ δυνάμει, ὅπως ἅπαντες οἱ συμπολῖται, ὅσοι ἡσθάνοντο ὑψηλοτέρας πνευματικᾶς ἀνάγκας, ἔχωσι τὴν εὐκαιρίαν νάντλῳσι διδάγματα ἐκ τῶν νέων πηγῶν τῆς σοφίας χωρὶς νάναγκάζωνται νὰ ἐπιζητῶσιν αὐτὴν ἐν διαφόροις καὶ ἀπομεμακρυσμένοις τόποις.

Ἄλλ' ἐπετεύχθη καὶ τι πλεον καὶ ἄξιον μείζονος λόγου. Δὲν ἔγεινε μόνον προσιωτέρα ἢ φιλοσοφικὴ παιδείσις εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ δι' αὐτῶν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς Ἑλλήνας, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη ἀναπτυχθεῖσα ἐτράπη νέας ὁδοῦς. Αἱ ἔρευναι ἀπελύθησαν τοῦ στενοῦ συνδέσμου πρὸς τόπους καὶ σχολὰς καὶ ἀπηλλάγησαν τῶν τοιούτων περιορισμῶν. Αἱ διαφορώταται τῶν δοξασιῶν συνηντήθησαν πρὸς ἀλλήλας, συμπληροῦσαι, ἐπανορθοῦσαι καὶ προάγουσαι ἀλλήλας. Ἀνεπτύχθη ἡ συνειδήσις τῶν ἐν τῇ ἐθνικῇ παιδεύσει συμφωνιῶν καὶ ἀντιθέσεων. Τὸ δὲ πολυμερὲς καὶ ποικίλον τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἔγεινε κατὰδηλον καὶ εὐσύνοπτον τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις. Ἡ δὲ ἀνάδειξις ἐκείνη τῶν Ἀθηναίων ὡς ἔορας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐστίας πάσης ὑψηλοτέρας ἐπιστήμης δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα παρασκευῆς τινος τεχνητῆς ἢ τυχαίας συγκυρίας, ἀλλὰ τὸ ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον τῆς ὅλης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναπτύξεως τοῦ ἔθνους. Καὶ δὴ ἐν Ἀθήναις συνηντῶντο μὲν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς Ἰωνίας, οἱ μαθηταὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Ἐμπε-

δοκλέους καὶ οἱ σοφισταί, ἐξηγείρετο δὲ ὁσημέραι ἰσχυρότερος ὁ ζῆλος τῆς ἐρεῦνης, καὶ ὁσημέραι νέα ἀντικείμενα ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν.

Ἄλλ' εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ ζῆλος ἐκεῖνος τοῦ ἐπίστασθαι παρεξ-
ετράπη εἰς παντοίας ἀποπλάνησεις, ἡ δὲ σπουδὴ περὶ τὴν αὕξη-
σιν καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς διάδοσιν τῶν γνώσεων παρέβλαπτε τὴν
ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλως δ' ἡ σοφι-
στικὴ ἐπηγγέλλετο τὴν διὰ καθολικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος,
διὰ πρακτικῆς ἀσκήσεως περὶ τὸ διανοεῖσθαι καὶ λέγειν ἀντικατά-
στασιν τῶν ἐπὶ ἀκριβῶν γνώσεων καὶ μεγάλης πείρας στηριζο-
μένων εἰδικῶν ἐπιστημῶν, καθισταμένων περιττῶν. Ἦτο δὲ κατὰ
ταῦτα ἡ γνησία ἔκφρασις τοῦ πνεύματος τῆς συγχρόνου γενεᾶς,
ἣτις ἤθελε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ πάντα κατὰ τοὺς κανόνas τοῦ
λόγου καὶ ἐν τετυφωμένῃ δοκησιοφίᾳ νὰ ποιήσῃ ἐκποδῶν τὰς
πατροπαραδότους δοξασίας καὶ συνηθείας ὡς ἀπηρχαιωμένας.
Οὕτω δὲ ἦγεν, ὡς εἰκός, εἰς τὴν ἐπιπόλαιον ἐκείνην καὶ ματαιό-
φρονα πανδαημοσύνην, ἣς ἐπιφανέστατος ἀντιπρόσωπος εἶνε Ἰπ-
πίας ὁ Ἡλείος ὁ σύγχρονος, ἀλλὰ πῶς νεώτερος τοῦ Πρωταγό-
ρου. Οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, περὶ οὗ οἱ τοιοῦτοι σο-
φισταὶ δὲν εἶχον πρόχειρον τὴν κρίσιν· τὰ δὲ καιριώτατα καὶ ὑψη-
λότατα τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἐξέλειπον πρὸ ψευδοσοφίας
κενῆς μὲν, ἀλλὰ στωμύλης.

Ἄλλ' ἂφ' ἐτέρου περιελαμβάνοντο ἐν τῇ σοφιστικῇ καὶ πολλὰ
γόνιμα σπέρματα ἐπιστήμης γνησίας, ὧν ἡ βλάστησις ἀπέβη ἰδίως
ἐπωφελῆς εἰς τὰς Ἀθήνας τῶν ἡμερῶν τοῦ Περικλέους. Οὕτως
ἔγεινεν ὁ Πρωταγόρας εἰσηγητὴς τῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν διὰ
τῆς θεωρητικῆς ἐξετάσεως τῆς γραμματικῆς συστάσεως τῆς γλῶσ-
σης, τῶν τύπων τῶν λέξεων, τῶν σχημάτων τοῦ λόγου, τῆς δι-
δασκαλίας περὶ τῆς ὀρθῆς αὐτῶν χρήσεως καὶ τῆς εἰσαγωγῆς ἐπι-
στημονικῶν ὄρων. Προήγαγον δὲ περαιτέρω τὰς τοιαύτας μελέτας
νεώτεροι σοφισταί, οἱοὶ ἰδίως Πρόδικος ὁ Κεῖος καὶ ὁ Ἰππίας, οἵτι-
νες ἀμφότεροι ἔδρασαν καὶ πολιτικῶς ἐν Ἀθήναις. Οὕτως ὁ Πρό-

δικος συνέδεε τὴν περὶ τὸ διανοεῖσθαι καὶ τὴν περὶ τὸ λέγειν ἄσκησιν διδάσκων τὴν ἀκριβῆ διάκρισιν λέξεων συνωνύμων. Τοιαῦται δὲ μελέται διήγειρον, ὡς εἰκὸς, τὸ πνεῦμα τῶν πολλῶν, ὀξύνουσαι μὲν τὸ περὶ τὴν γλῶσσαν αἴσθημα, συντελοῦσαι δ' εἰς τὴν λεπτοτέραν διαμόρφωσιν τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ ἄγουσαι εἰς κριτικωτέραν ἀσχολίαν περὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν ποιητῶν καὶ εἰς γραμματολογικὰς καὶ φιλολογικὰς ἐρεῦνας, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ περὶ τοῦ Ὀμήρου μελέται τοῦ Στησιμβρότου¹. Ἄλλ' ὁ Ἰππίας ἐξέθηκε νέας ἀρχὰς καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἀρξάμενος τῆς συγκριτικῆς παραβολῆς τῶν θεσμῶν τῶν διαφόρων πόλεων, οὕτω δὲ καταβαλὼν τὰ θεμέλια πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐπεριδομένης εἰς τὴν κριτικὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορίας.

Ὡς δὲ διὰ τοῦ Ἰπποδάμου εἶχον γίνει ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἡ ῥυμοτομία καὶ ἡ κτίσις πόλεων², οὕτως ἐμελετήθησαν μὲν θεωρητικῶς ἡ γεωργία καὶ ἡ κηπουρικὴ, ἐξεδόθησαν δὲ τὰ διδάγματα τῆς ἱατρικῆς πείρας, ἅτινα μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου ἦσαν ἀπόρρητα τῶν ἱερατικῶν γενῶν φυλασσόμενα ἐν τοῖς Ἀσκληπιδείοις. Εἰσηγητὴς δὲ τῆς συγγραφῆς ἱατρικῶν βιβλίων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Ἀσκληπιάδης Ἰπποκράτης ὁ Κῶος³, ὅστις ἐπὶ τοῦ Περικλέους εἶχε διατρίψει καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ εἶχεν ἐπὶ τιμῇ εἰσποιηθῇ εἰς τοὺς πολίτας. Ἦτο δ' ἐρευνητὴς καὶ διδάσκαλος τῶν ὑψηλοτάτων, ἀφίστατο δὲ τοῦ πνεύματος τῶν συγχρόνων σοφιστῶν πλεῖστον ὅσον διὰ τοῦ ἡθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου καὶ ἰδίως τῆς εὐγενοῦς ἀφιλοκερδίας, εἰ καὶ ἀναφέρεται καὶ αὐτὸς μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῶν σοφιστῶν,

Τῶν δὲ φυσικῶν ἐπιστημῶν ἰδίως ἐκαλλιεργήθη περὶ τοὺς χρό-

¹ Οἱ πρῶτοι ἐπὶ Περικλέους γράψαντες περὶ Ὀμήρου ὑπῆρξαν Θεαγένης ὁ Πηγίνος, Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς. Στησιμβρότος ὁ Θάσιος καὶ ὁ Γλαῦκος. Ἴδε Wolf Prolegomena σ. 162.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 592.

³ Περὶ τῶν προδρόμων τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τῶν βάσεων τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐρεύνης Ἴδε Daremberg [De l'état de la médecine entre Homère et Hippocrate] ἐν τῇ Revue Archéologique 1868. [Τόμ. XVIII, σ. 345 κ. ε.]

νοὺς ἐκείνους ἐν Ἀθήναις ἡ ἀστρονομία. Περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἶχον ἤδη μεγάλως ἀσχοληθῆ οἱ Ἴωνες, τοῦτο μὲν ἐρευνῶντες αὐτοὶ, τοῦτο δ' ἐπωφελοῦμενοι τὰ διδάγματα τῆς ἀνατολικῆς σοφίας. Ἀρκοῦσα δὲ περὶ τούτου μαρτυρία εἶνε αἱ ἔρευναι Θάλητος τοῦ Μιλησίου¹. Ὁ δὲ σύγχρονος αὐτοῦ Φερεκύδης ἡσχολεῖτο ἐν Σύρῳ περὶ παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου². Πρὸς δὲ τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτὸν πετρώδες σπήλαιον τῆς νήσου γνωστὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπὸ τὸ ὄνομα ἄντρου τοῦ ἡλίου³. Ἐν ἄλλοις δὲ τόποις διηυκλυνον λίαν τὴν παρατήρησιν τοῦ βορειοτάτου καὶ τοῦ νοτιωτάτου σημείου τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου βραχὴ ὅρη τέμνοντα τὸν ὀρίζοντα διὰ γραμμῶν εὐπεριγράφων. Οὕτως εἰς μὲν τοὺς Μηθυμναίους τῆς Λέσβου ἐχρησίμευεν ὁ ὑψηλὸς Λεπέτυμνος, εἰς δὲ τοὺς κατοίκους τῆς Τενέδου ἢ Ἰδῆ. Καὶ ἐν μὲν Μηθύμνῃ διενήργει ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις ὁ Ματρικέτας, ἐν δὲ τῇ Τενέδῳ ὁ Κλεόστρατος³.

Αἱ δὲ Ἀθηναὶ ἐνεδεικνύοντο καὶ ἐν τούτῳ χωρίον καταλλήλογατον ἐκ φύσεως πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἐπειδὴ ὁ πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς πόλεως ἰθὺ ἀνυψούμενος Λυκαβηττὸς ἡδύνατο νὰ παράσχη ἐξαιρέτως τὰς αὐτάς καὶ ὁ Λεπέτυμνος καὶ ἡ Ἰδῆ ὑπηρεσίας. Καὶ πράγματι κατὰ τὴν μεγίστην τοῦ ἔτους ἡμέραν ὁ ἥλιος ὁρᾶται ἀνατέλλων ἀκριβῶς ἐκ τῆς γωνίας ἣν σχηματίζουν αἱ ὀξεῖαι κλιτύες τοῦ Λυκαβηττοῦ καὶ αἱ γραμμαὶ τοῦ ὀπισθεν αὐτῶν κειμένου Βριλησσοῦ. Τὸ δὲ ἰδιάζον τοῦτο προτέρημα τῆς ἀττικῆς χώρας διεγνώσθη καὶ ἐχρησίμευσεν, ὅτε ἀνὴρ τις καλούμενος Φαινὸς ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις ὡς μέτοικος,

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 163.

² Διογένης Λαερτίου Ι, 11. [Ψευδοδιόδωρος] Σχόλια Ὀδυσσεύς Ο, 403. [ἐνθα φασὶν εἶναι σπήλαιον δι' οὗ σημειοῦνται τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς. Πρὸς. Εὐστάθιον αὐτόθι]. Redlich Der Astronom Meton σ. 22, 35. [Ὁ Ι. Σέορωνος ἐπ' ἐσχάτων δυσχυρίσθη, (Τίς ἡ νῆσος Συρία τοῦ Ὁμήρου ἐν Διωνείῳ Εφημερίδι τῆς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας Τόμ. Α' σ. 405 κ. ε.) ὅτι ἡ νῆσος τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου δὲν εἶνε ἡ Σύρος ἀλλ' ἡ Κίως].

³ Θεοφράστου Περὶ σημείων ὑδάτων Ι, 4. σ. 783 ἐκδ. Schneider.

μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν τὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρξαμένας ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, καὶ, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Λυκαβηττοῦ, κατώρθωσεν ἀκριδέστερον καθορισμὸν τῶν ἡλιακῶν τροπῶν¹.

Ἐκτοτε δ' ἦσαν αἱ Ἀθηναῖαι καὶ ἔδρα τῆς ἀστρονομίας· ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους ἡσχολοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου περὶ ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ἰδίως ὁ Μέτων, ὢν τῶν γνωστοτάτων ἀνδρῶν τῶν Ἀθηναίων ἐν τοῖς τότε χρόνοις. Μετεῖχε δ' οὗτος τῆς συγχρόνου σοφιστικῆς παιδείσεως καὶ ὑπῆρξεν ἔξοχος ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ διαμετρεῖν, ἣτις εἶχε μεταδοθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου, τῆς πατρίδος τῆς γεωμετρίας, καὶ δεινὸς περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Ἰπποδάμου· ἐξετέλεσε δὲ καὶ ἔργα ὑδραυλικά καταστήσαντ' αὐτὸν περιώνυμον. Ἀλλὰ τὴν δόξαν αὐτοῦ χρεωστεῖ κυρίως εἰς τὴν ἀστρονομίαν, περὶ ἣν διατρίβων ὑπῆρξε συνεχιστὴς τῶν μελετῶν τοῦ Φαινοῦ, καὶ, θέλων νὰ καθορίσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν ἐτήσιον δρόμον τοῦ ἡλίου, ἐφευρεν ὄργανον κληθὲν ἡλιοτρόπιον. Ἦτο δὲ πάντως ὠρολόγιον ἡλιακόν, πλάξ μετὰ δείκτου καθέτου, ρίπτοντος τὴν μεσημβρίαν τῆς μακροτάτης ἡμέρας τὴν βραχυτάτην σκιάν, χρησιμεύουσα διὰ τοῦτο πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἡμέρας τῶν θερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου. Ἐστήθη δὲ τὸ ἡλιοτρόπιον τοῦτο ἐν Ἀθήναις τῷ 433 π. Χ. (Ὀλυμπ. 86,4)². Εἰργάσθη δὲ ὁ Μέτων κοινῇ μετὰ τοῦ Εὐκτῆμονος καὶ τοῦ Φιλίππου· τὸ δὲ μέγεθος καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν μαρτυρεῖ ἡ εἰδησις, ὅτι ἐκ τῶν Ἀθηναίων ὡς ἀπὸ κέντρου διεδόθησαν αἱ τοιαῦται παρατηρήσεις εἰς τε τὰς Κυκλάδας, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Προῆλθον δ' ἐκ τῆς τοιαύτης σχολῆς ἀξιολογώταται ἐργασίαι πρὸς μεταρρύθμισιν καὶ διόρθωσιν τῶν κατὰ τὸ ἀπτικὸν ἡμερολόγιον.

¹ [Θεόφραστος ἐνθ' ἀν.] Forchhammer καὶ K. O. Müller Zur Topographie von Athen. 1838 σ. 9. Redlich Der Astronom Meton σ. 19 κ. ε.

² Ἡ ἔδρα τοῦ ἡλιοτροπίου ἐπὶ τῆς Πνυκῆς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Μείωνος εἶχον τύχην τῆς ἐπιδοκίμασις τῶν πεπαιδευμένων Ἀθηναίων καὶ ἰδίως τοῦ Περικλέους. Ἰδε G ö t t l i n g De Metonis heliotropio. 1861 σ. 10.

Καὶ δὴ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχον μόνον τὴν ὀκταετηρίδα, τὴν περίοδον ὀκτὼ ἐτῶν¹, ὧν τρία εἶχον δεκατρεῖς μῆνας, ὅπως ἐπέρχεται οὕτως ἡ ἐξίσωσις τῶν σεληνιακῶν ἐτῶν πρὸς τὰ ἡλιακά. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὅμως ὀκτὼ τοιαῦτα ἡλιακὰ ἔτη δὲν συναπετέλουν πλήρεις ἐνενήκοντα καὶ ἐννέα σεληνιακοὺς μῆνας, δὲν ἠδύνατο ἡ ὀκταετής ἐκείνη περίοδος νάνταποκριθῇ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Ἐχρειάζοντο λοιπὸν νέοι τρόποι πρὸς ἐξομάλυνσιν τῆς παρ-
ουσιαζομένης δυσχερείας, καὶ, ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο μετεχειρίζοντο μόνον ἐμπειρικὰ μέτρα, ἐπῆρχοντο νέαι πάντοτε διαταράξεις τοῦ ἡμερολογίου. Εἶχον εἰσαγάγει παρὰ πολὺ ὀλίγας ἐμβολίμους ἡμέρας, καὶ διὰ τοῦτο συχνὰ συνέβαιnen ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους ἡ σύμπτωσις τῆς ἀρχῆς τῶν μηνῶν πρὸ τῆς νέας σελήνης. Ἄλλ' ὁ Μέτων καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ ὑπελόγισαν, ὅτι ἐντὸς περιόδου ἑξακισχιλίων ἐννεακοσίων τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἀκριβεστέρα ἐπανόρθωσις τῆς διαφορᾶς. Κατεστάθη λοιπὸν περίοδος διακοσίων τριάκοντα πέντε μηνῶν, ἀποτελούντων κύκλον δεκαεννέα ἐτῶν, τὸν λεγόμενον μέγαν ἐνιαυτὸν ἢ ἐνιαυτὸν Μέτωνος. Πρὸς δὲ τὴν ἐπινόησιν τοῦ ἐμβολίμου τοῦτου κύκλου συνδέεται ἡ καθίδρυσις νέου ἡμερολογίου. Ὁ Μέτων συνέταξε πίνακα, ἐν ᾧ ἀνεγράφησαν τὰ ἔτη κατὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ καθορισθέντα κύκλον καὶ συγχρόνως αἱ ἡμέραι τῶν ἡλιακῶν τροπῶν καὶ τῶν ἰσημεριῶν ὡς καὶ ἡ ἐπιτολὴ καὶ ἡ δύσις ἀστέρων ἀξίων λόγου διὰ τὰ τοῦ δημοσίου βίου ἢ θεωρουμένων ὡς ἐπιδρώντων ἐπὶ τὰ τοῦ καιροῦ.

Τὸ δὲ ἡμερολόγιον τοῦτο ἔτυχε μὲν ἐπιδοκιμασίας μετὰ θαυμασμοῦ ὡς σπουδαία πρόοδος τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δὲν εἰσῆλθον ἀμέσως εἰς χρῆσιν παρὰ τῆς πολιτείας². Ἡ ἀρχαία ὀκταετηρίς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 484 καὶ 513.

² Ὁ Usener ἐν τῷ Rheinisches Museum 1879 σ. 403 ὡς χρόνον τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νέου ἡμερολογίου δὲν ἀποδέχεται πλέον ὡς ὁ Böckh τὸ 330 π. Χ. (Ὀλυμπ. 112,2), ἀλλὰ τὸ 312 π. Χ. (Ὀλυμπ. 117,1). Περὶ τοῦ χρονολογικοῦ ὑπολογισμοῦ κατ' ἀρχαίοντα καὶ κατὰ θεὸν ἴδε Usener ἐνθ' ἀν. σ. 419. [Adol Schmidt Handbuch der griechischen Chronologie. Jena. 1886 σ. 678 x. I.]

ἐθεωρήθη θεσμός καθιερωμένος ὑπὸ τῆς θρησκείας, καὶ ἅπαντες οἱ πολῖται οἱ ἐμμένοντες εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἀντετάσσοντο πρὸς τὸν νεωτερισμόν. Ἄλλως δὲ ἡδύναντο νάντιπαρτηρήσωσιν εὐλόγως, ὅτι ἔπρεπε πρῶτον τὸ ἡμερολόγιον νὰ δοκιμασθῇ ἐν τῇ πράξει πρὶν ἢ τὰ τοῦ ἀθηναίου ἔτους μεταβληθῶσι κατ' αὐτὸ καὶ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας κοινού ἔθους. Πρὸς τούτοις δ' ἡ διάταξις τοῦ νέου ἡμερολογίου συνέπεσε πρὸς τὸ πέρασ τῶν ἐτῶν τῆς εἰρήνης, πρὸς τοὺς χρόνους μεγάλης συγχύσεως καὶ ἐμπαθοῦς ἀντιπολιτεύσεως ἐναντίον τῆς ἀρχῆς τοῦ Περικλέους. Καὶ ἐπεθύμει μὲν ὁ Περικλῆς ζωηρῶς νὰ ἴδῃ τὰς Ἀθήνας διδούσας εἰς ἀπάσας τὰς ἐλληνίδας πόλεις τὸ λαμπρὸν παράδειγμα νέας διατάξεως τῶν κατὰ τὸ ἔτος, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἐξηκολούθησεν ἡ δημοσία χρῆσις τοῦ ἀρχαίου ἡμερολογίου καὶ ὅλης αὐτοῦ τῆς ἀταξίας, καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ καύχησις τῶν Ἀθηνῶν περιωρίζετο εἰς τὴν δόξαν ἐπιστημονικῆς ἀνακαλύψεως, ἥτις ἔτυχε κατὰ μικρὸν καθολικῆς ἀποδοχῆς ἐν τε Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ.

Τῶν δὲ εἰδῶν τῆς λογοτεχνίας οὐδὲν συνανεπτύχθη πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον συμφυέστερον τῆς ῥητορείας.

Ἡ δ' ἀνάπτυξις αὐτῆς ἦτο δυνατὴ μόνον μεταξὺ Ἰωνῶν, ἐπειδὴ μόνον παρὰ ταύτῃ τῇ φυλῇ ὑπῆρχεν ἔμφυτος τάσις πρὸς ζωηρὰν ἀνακοίνωσιν τῶν σκέψεων καὶ φιλόκαλος διάθεσις πρὸς εὐροίαν, δαψίλειαν καὶ γλαφυρίαν ἐν τῷ λέγειν. Ἀνεπτύχθη δ' ἄλλως ἐν ταῖς ἰωνικαῖς πόλεσιν ἀναντιρρήτως τὸ πρῶτον καὶ ἐκείνη ἡ εὐγλωττία ἥτις προτίθεται ὡς σκοπὸν ἑαυτῆς τὸ ἄγειν τὴν δημοσίαν γνώμην καὶ ἡγεῖσθαι τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἐλληνικὴ εὐγλωττία ἐν Ἀθήναις τὸ πρῶτον ἔτυχε τῆς μεγίστης τελειώσεως. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὸ ἐν δῆμῳ λέγειν συνανεπτύχθη μετὰ τῆς περὶ τὸ λέγειν ἐλευθερίας ἅμα καὶ ὑποχρεώσεως τοῦ Ἀθηναίου πολίτου. Ἡ δὲ ῥητορεία ἐφαίνετο οὕτω στενωῶς συνδεομένη πρὸς τὸν ἀττικὸν πολιτικὸν βίον, ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν πολιτείαν τοῦ Θησέως ἐφαντάζοντο ἰδρυθεῖσαν δι' αὐτῆς¹. Ἀλλὰ διὰ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 513.

ταύτην δὴ τὴν αἰτίαν ὁ λόγος δὲν ἦτο ἀντικείμενον ἰδίᾳς τέχνης, ἥτις ἡδύνατο κατὰ διάνοιαν νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ δημοσίου βίου, ἀλλὰ μόνον ἡ ἔκφρασις πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ πολιτικῆς συνέσεως. Οὐδ' ἡδύνατο νὰ φαντασθῶσι τότε δημαγωγὸν μὴ ὄντα συγχρόνως δεδοκιμασμένον περὶ τὸ πολιτεύεσθαι ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ μὴ κτησάμενον διὰ τοῦ δημοσίου αὐτοῦ βίου τὸ δικαίωμα τοῦ πείθειν τοὺς συμπολίτας, ὑπείκοντας εἰς αὐτόν. Καθ' ὅσον λοιπὸν ὁ λόγος ἀπέβη δύναμις κρατοῦσα τοῦ κοινοῦ βίου τῶν πολιτῶν, συνανυψώθη καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα εἰς νέαν ἀναπτύξεως βαθμίδα, ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἀπέβησαν κέντρον τῶν τυχεῶν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ δὲν ἀνεπτύχθη μὲν διάλεκτος κεκραμένη ἐκ τῶν ἰδιωμάτων διαφόρων χωρῶν, οὐδὲ γλῶσσα ἐπίτεχνος προωρισμένη μοιραίως νὰ ποδῇ ἄχρους καὶ παγετώδης ἅμα τῇ ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ δήμου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐπιχωρίου τρόπου προῆλθε νέον ἰδίωμα, ἐν ᾧ ἐπεδείχθη τὸ πρῶτον τελείως ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐνοικοῦσα δύναμις, ἀποβᾶσα συγχρόνως ἡ ἰδιάζουσα ἔκφρασις τοῦ ἀττικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχε τύχει ἐν Ἰωνίᾳ ἀναπτύξεως εὐρείας. Καὶ δὴ ἐν ἰωνικῇ διαλέκτῳ εἶχε κατατεθῇ πλήν τοῦ ὁμηρικοῦ καὶ μεθομηρικοῦ ἔπους καὶ τῶν ὕμνων ὁ ὅλος πλοῦτος τῆς ἐλεγειακῆς καὶ ἰαμβικῆς ποιήσεως. Καὶ τῆς γραφῆς δ' εἶχε γείνει τὸ πρῶτον χρήσις εὐρυτέρα ἐν Ἰωνίᾳ, ἐνθα ἐχρησίμευσε τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἐπιχωρίον τέχνην, ἐπειδὴ τὰ ἔπη τὰ ποιηθέντα ἄνευ βοηθείας τῆς γραφῆς καὶ μεταδοθέντα προφορικῶς εἰς τὸν λαόν, οὗ ἀπέβησαν κτῆμα, διεδόθησαν, διευτυπώθησαν μονίμως καὶ ἔτυχον συνεχείας τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς. Ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ράψωδων εἰσῆχθη τὸ πρῶτον ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή· διὸ ἐφαντάζοντο αὐτὸν τὸν Ὅμηρον ὡς διδάσκαλον¹, καὶ, ὅτε οἱ μεταγενέστεροι ἐποποιοὶ οἱ ζῶντες ἐν Ἰωνίᾳ μετὰ τὴν ἑναρξιν τῶν Ὀλυμπιάδων,

¹ Περὶ τῶν ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις παραστάσεων τοῦ Ὀμήρου ἴδε Michaelis ἐν ταῖς τοῦ Jahn Griechische Bilderchroniken [1873] σ. 57 κ. ε. [Πρβλ. Baummeister ἐν Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Α' σ. 698 κ. ε.],

ὁ Ἀρκτίνος, ὁ Λέσχης καὶ ἄλλοι, συνῆψαν πρὸς τὰ μεγάλα ἥρωϊκὰ ποιήματα τὰ ἔπη αὐτῶν ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐπειράθησαν νὰ συμπληρώσωσι καὶ εὐρύνωσι τὴν ὕλην τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ συνδέσωσι τὰ ποιήματα ἐκεῖνα πρὸς ἄλληλα, ἢ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο ἤδη οἰκεία εἰς τοὺς ποιητάς· διὰ ταύτης δὲ αὐτὴ ἡ ῥαψωδικὴ προσέλαβε χαρακτῆρα μᾶλλον ἐπιστημονικόν.

Ἐπειτα δὲ ἤρχισεν ὁμοίως ἐν Ἰωνίᾳ διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς χρήσεως τῆς γραφῆς νέος ὅλως τρόπος ἀνακοινώσεως τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, ἀνακοινώσεως μὴ ἀποσκοπούσης εἰς τὴν ἔξαρσιν πλήθους ἀκροωμένου, ἀλλὰ προτιθεμένης τὴν εἰς εὐρυτέρους κύκλους διάδοσιν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Οἱ φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ ἔγραφον καταλογάδην χάριν δημοσιεύσεως τῶν ἔργων αὐτῶν, τὸν δ' ἕκτον αἰῶνα διεδόθη ὁ πόθος τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως μετὰ πάσης ταχύτητος ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰωνίαν, ἔνθα κυρίως ἡ Σάμος ἀπέδωκε σχολὴν πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς γραφῆς.

Ἄλλ' ἐν τούτοις δὲν ἀνεπτύχθη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ποιήσιν λόγος πεζός, οὐδ' ἐπῆλθεν ἀκόμη διάκρισις τῶν εἰδῶν. Οἱ μυθοποιοὶ ἀπεδέχθησαν αὐτὴν τὴν γλῶσσαν τῆς κοινῆς καθ' ἡμέραν ὁμιλίας, τὴν ζωηράν ἔκφρασιν τοῦ καθημαξευμένου λόγου, ἐκ δὲ τῶν αἰσωπειῶν μύθων μετεβιβάσθησαν τὰποφθεγματικὰ ἀξιώματα τῆς ἀγχινοίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς δημώδους σοφίας εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐποιήσατο δὲ χρῆσιν αὐτῶν ὅτε Ἀρχίλοχος καὶ ὁ Ἡρόδοτος¹. Ἦσαν δ' ἄλλως τὰ πλήθη οὕτως εἰθισμένα εἰς τὸ διδάσκεισθαι παρὰ τῶν ποιητῶν, ὥστε καὶ θεωρητικοὶ φιλόσοφοι ἔδιδον εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν τύπον ποιητικόν, ὡς ὁ Ξενοφάνης, ὅστις περιοδεύων ἀπήγγελλε τὰ διδάγματα αὐτοῦ δίκην ῥαψωδοῦ². Καὶ τοῦ Ἡροδότου δ' αἱ ἱστορικαὶ ἀναγνώσεις ἀπεσκοποῦν εἰς ἔξαψιν πλήθους ἀκροωμένου, ἀπαραγνώριστος δ' εἶνε ὁ ποιητικὸς χαρακτῆρ τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ· ὁ λόγος αὐτοῦ ἐκχέεται ἀβίαστος μετὰ

¹ Περὶ ἐπιδράσεως τοῦ αἴνου ἐπὶ τὴν ποίησιν καὶ τὸν πεζὸν λόγον ἴδε Zurhorg ἐν τῷ Hermes Τόμ. X. σ. 213.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. B' σ. 585.

πλατεϊασμοῦ ποιήματος ἐπικοῦ, αἱ περίοδοι αὐτοῦ παρατάσσονται ἐν χαλαρῷ πρὸς ἀλλήλας συνειρμῷ, δίκην δὲ ποιητοῦ βλέπει περὶ ἑαυτὸν τὸν λαόν, ὃν θέλει νὰ εὐφράνη καὶ ἐξάρη διὰ τῆς ἐλκυστικῆς αὐτοῦ διηγήσεως. Καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ δὲ δὲν ἐπελαμβάνετο ἀκόμη ἡ γλῶσσα τῆς ἀκριβοῦς καὶ εὐγράμμου διατυπώσεως τῆς ἀναπτύξεως τῶν ιδεῶν. Τοῦ Ἡρακλείτου τὰ διδάγματα ἔφερον τὸν χαρακτῆρα χρησμῶν σιβυλλείων· ἡγάπα δὲ γλῶσσαν ποιητικὴν καὶ συμβολικὴν, μᾶλλον ὑπαινισσομένην ἢ ἐρμηνεύουσαν· πλήν δὲ τοῦ δυσξυμβλήτου τῶν ἐννοιῶν ἦτο καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν φράσεων οὕτως ἀσαφῆς καὶ δύσληπτος, ὥστε δὲν ἦτο ἀσφαλὴς ἡ διάγνωσις τῆς διαρθρώσεως τοῦ λόγου.

Κατὰ ταῦτα ἦτο μὲν ἤδη πλουσία ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ δὲν ὑφίστατο ἀκόμη πεζὸς λόγος· ἔτι δ' ὀλιγώτερον ὑπῆρχε τοιοῦτος ἐν ἄλλαις χώραις. Ποίησις καὶ πεζὸς λόγος ἀνεπτύχθησαν καὶ διεκρίθησαν ἀλλήλων ὡς δύο χωριστὰ γένη καθ' ὅλου παρὰ τοῖς Ἑλλησι λίαν βραδέως. Ἀρκεῖ νάναμνησθῶμεν, ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ὕμνοις τοῦ Πινδάρου παρὰ τὰς ὑψηλότητας τῶν εἰκόνων ἀπαντῶνται συντάξεις καὶ ιδέαι εὐαρμостоῦσαι αὐτόχρημα εἰς τὴν πεζογραφίαν. Ἦτο δὲ ἡ γλῶσσα ἀκόμη ἱκανῶς εὐπλαστος καὶ νεαρὰ, ὥστε νάποδεχθῇ τὴν ἰδιάζουσαν σφραγίδα καὶ ἐκφράσῃ τὸν τύπον τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος, ὅπερ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ τῆς Ἰωνίας ἐκδηλοῦται, ὡς ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ταῖς ἡθesis, οὕτω καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ δι' ἀπλότητος μεγαλειτέρας καὶ μορφῆς ἀφελεστερας.

Ἐν Ἀττικῇ ἐλαλεῖτο διάλεκτος κατέχουσα τὸ μέσον μεταξύ τῶν διαλέκτων τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τοῦτο οὔσα κατάλληλος ἐξαιρέτως, ὅπως ἀποβῇ ὄργανον κοινῆς πρὸς ἀλλήλους συνεννοήσεως τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων. Πράγματι δὲ ἡ ἀττικὴ διάλεκτος, καίπερ οὔσα συγγενεστάτη τῆς ἰωνικῆς, εἶχε μείνει ἀπηλλαγμένη πολλῶν τῶν ἐν ταῖς νήσοις καὶ ταῖς πέραν τοῦ Αἰγαίου ἀκταῖς ἀναπτυχθεισῶν ιδιορρυθμιῶν τῆς Ἰάδος, ἰδίως δὲ τῆς τάσεως πρὸς τὰς ἀναλύσεις φωνηέντων. Πρὸς τοῦτοις

δὲ εἶχε διατηρήσει πολλά τὰ κοινὰ πρὸς τὰς διαλέκτους τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, ἰδίως δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ μακροῦ α, ὅπερ συνέμεινε μετὰ τὸ ρ ὡς καὶ μετὰ φωνήεντα καὶ διφθόγγους, ἐν ᾧ παρὰ τοῖς Ἰωσιν ἐπεκράτησεν ἡ παραφθορά αὐτοῦ εἰς η (μακρὸν ε) ¹.

Ἡ διάλεκτος δὲ αὕτη ἀπέβη τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηναίων διατυπωθέντος ἐν αὐτῇ. Καὶ ἡ μὲν δραστηριότης αὐτῶν ἀπώκνει πρὸς πᾶσαν ἀπώλειαν χρόνου, ἡ δ' ἔμφυτος αὐτῶν πρὸς τὸ σύμμετρον ἀγάπη ἐμίσει πάντα ὄγκον περὶ τὸ λέγειν καὶ πᾶσαν μακρηγορίαν καὶ ἡ φωτεινὴ αὐτῶν διάνοια πᾶν τὸ ἀσαφές καὶ δυσδιάκριτον ἦσαν δ' εἰθισμένοι ἐν παντὶ πράγματι νὰ σπεύδωσι πρὸς τὸ τέρμα εὐθὺ καὶ ἠραραλέως. Διὸ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἀπέβη ἡ μὲν ἔκφρασις εὐληπτοτέρα καὶ βραχυτέρα, ἡ δὲ γλῶσσα σοβαρωτέρα, ἄρρενοπρεπεστέρα καὶ εὐρωστοτέρα. Αἱ λέξεις εἶνε τὸ ἔκτυπον ἐννοιῶν μᾶλλον εὐπεριγράφων· καὶ ἀντὶ μὲν τρόπου ἐμφανοῦς ἀναφερομένου εἰς τὰς αἰσθήσεις ἐπεκράτησε μᾶλλον ἡ ἐπίδειξις τῆς ιδέας, ἀντὶ δὲ ἀπλῆς παρατάξεως τῶν φράσεων ἐδιδάχθησαν διὰ λεπτοτέρας συντάξεως τῶν περιόδων νὰ ἐκφράζωσι τοὺς διαφόρους τύπους, δι' ὧν ἰδέα τις ὀρίζει, ὑποτάσσει ἢ εὐρύνει τὰς ἄλλας. Διὰ τούτων δὲ τῶν τρόπων ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ δυνάμεις, αἵτινες οὐδέποτε εἶχον ἐπιδειχθῇ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ γλώσσῃ, τῇ τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ ᾄσματος. Οὕτω διεκρίνετο ἤδη τὸ φιλοσοφικὸν ὕφος τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅστις συνέταξε τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις, ἀπὸ τοῦ τῶν προδρόμων δι' ἀκριβοστεράς διαρθρώσεως τοῦ λόγου, εἰ καὶ ἐπεκράτει ἔτι παρ' αὐτῷ τὸ ἔθος τῆς παρ' ἀλλήλας παρατάξεως μικρῶν περιόδων.

Σὺν δὲ τῇ προόδῳ τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως ἐμορφώθη ἡ ἀττική

¹ Συμφωνίαν τῆς Ἀτθίδος πρὸς τὴν αἰολικὴν διάλεκτον δεικνύει καὶ τὸ π ἐν ταῖς λέξεσι τ ἡ μ ε ρ ο ν, τ ἡ τ ε ς, γ λ ῶ τ τ α καὶ τοῖς τοιοῦτοις. Τό τε πτ καὶ τὸ τθ εἶνε κοινὸν εἰς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον καὶ τὴν αἰολικὴν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν σχέσιν τοῦ μακροῦ α καὶ τοῦ η ἡ Ἀτθίς ἐπέχει μέσσην τινα θέσιν, καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν ἀνηκόν τύποι οἷος ὁ ὦ Δ ἄ μ α τ ε ρ. Προσιδιάζει δὲ εἰς τὴν Ἀτθίδα ἡ ἀρίσκεια φράσεως συμπαγοῦς καὶ πεπικνωμένης. Περὶ δὲ τῆς σχέσεως τῆς Ἀτθίδος πρὸς τὴν Ἰάδα ἴδε Bergk Griechische Literaturgeschichte Τόμ. Β' σ. 272.

εὐγλωττία, ἀποβᾶσα ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ Περικλέους δύνάμεις διοικουσα τὰ τῆς πολιτείας. Ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή ἦσαν ἤδη γενικῶς διαδεδομένα ἐν Ἀθήναις, καὶ τοῦτο συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν μελέτην τῆς ῥητορείας, ἐν ᾧ τὸ κατ' ἀρχὰς τὸ λέγειν ἐθεωρεῖτο αὐτὸ τοῦτο ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τῆς κτηθείσης γνώσεως, καὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἡ αὐτὴ δύναμις τοῦ πνεύματος παρέχει τὴν τε κατανόησιν καὶ τὸ ὀρθῶς λέγειν· διὸ καὶ τοῦ Περικλέους τὴν εὐγλωττίαν προσέγραφον εἰς τὴν ἀναστροφὴν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου¹.

Ἡ δὲ καταγραφὴ τῶν λόγων προήγαγε τὴν ῥητορικὴν τέχνην. Οἱ ῥήτορες συνείθισαν νὰ ξιώσι πλείονα παρ' ἑαυτῶν, καὶ ἡ ἔκφρασις ἀπέβη πυκνοτέρα καὶ μᾶλλον ἐσκεμμένη, συμπεριελάμβανον δὲ μεγαλειτέραν ἀκολουθίαν ἐννοιῶν εἰς μίαν καὶ μόνην περίοδον. Αὐτὸς ὁ Περικλῆς ὥκνει νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὰ πλήθη αὐτοσχεδιάζων τοῦ λόγου ὄντος περὶ σπουδαίων πραγμάτων². Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα οἱ λόγοι δὲν ἔγειναν ἔργα συγγραφικὰ, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν περιοριζόμενοι παντάπασιν εἰς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τοῦ παρόντος καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τὴν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ ῥήτορος αὐτοῦ σκοπούμενην. Ἡ δὲ γραφὴ ἐχρησίμευε μόνον εἰς προάσκησιν τοῦ λόγου, οὗ ἡ πλήρης δύναμις δὲν παρελύετο διὰ σκοπῶν προσθέτων οὐδ' ἐξησθενεῖτο διὰ ῥητορικῆς ἐπιδείξεως καὶ ἀρεσκείας.

Πρὸς δὲ τῇ εὐγλωττίᾳ ἐκείνῃ, ἥτις ἦτο ὑπηρετικὴ τοῦ ἔργου τοῦ πολιτευτοῦ καὶ σκοπὸν εἶχε τὴν διὰ τῶν μέσων ὑπερτέρας παιδεύσεως ἡγεσίαν τοῦ δήμου, ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθήναις δικανικὴ ῥητορεία, ἥτις ἐξ ἀρχῆς ἠσκεῖτο δίκην ἐπιτηδεύματος μᾶλλον καὶ τυπικώτερον καὶ ὁμοιάζε μᾶλλον πρὸς ἐργασίαν συγγραφικὴν,

¹ Πλάτωνος Φαῖδρος σ. 269 Ε. Σουίδας ἐν λ. Περικλῆς.

² Ὁ Περικλῆς ἀντιτάσσεται πρὸς τοὺς σχεδιάζοντας, ὅς οἱ Δημοσθένης. "Ide Schaefer [Demosthenes und seine Zeit ἐκδ. 6' Τόμ. Α' σ. 338]. Ἀλλὰ παρὰ τῇ Δημοσθένει πρόκειται κυρίως περὶ δικαστικῶν λόγων, οἵτινες ἀπῆττον ἰδιαζόντως σύνεσιν καὶ χρόνον.

συστάσης τάξεως ἀνδρῶν ἐπεξεργαζομένων δικανικούς λόγους χάριν ἄλλων. Καὶ δὴ κατὰ τὸν ἀττικὸν νόμον πᾶς ὁ ἐνάγων τινὰ εἰς δίκην ἢ ὁ παρ' ἄλλου ἐναγόμενος ὑπεχρεοῦτο νὰ προβῇ αὐτὸς ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου εἰς τὴν κατηγορίαν ἢ τὴν ἀπολογίαν· κατὰ ταῦτα δὲ ὁ παραγγέλλων εἰς τινὰ συνήγορον τὴν παρασκευὴν λόγου ὑπεχρεοῦτο νὰ παραγγείλῃ αὐτὸν αὐτός. Ἐν ταῖς τοιαύταις λοιπὸν περιστάσεσιν ἡ προσωπικὴ ἐπίδειξις καὶ ἐπίδρασις τοῦ ῥήτορος, ἥτις ἦτο μεγίστη ἐν τοῖς πολιτικοῖς λόγοις, ἐξέλειπε τελείως, ὁ δὲ ῥήτωρ ὑπεβιβάζετο εἰς ἀπλοῦν λογογράφον, ἀντὶ δὲ δημοσίων πραγμάτων ὑπόθεσις τῶν λόγων ἦσαν συμφέροντα ἰδιωτικά. Τὸ δὲ εἶδος τοῦτο τῆς ῥητορικῆς ἤλθε καὶ εἰς πολὺ στενοτέραν σχέσιν πρὸς τὴν σοφιστικὴν, ἐπειδὴ αὕτη ἰδίᾳ ἐπεδίωκε νὰ παρέξῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὴν ἀναγκαίαν δεξιότητα πρὸς τὸ πραγματεύεσθαι πᾶν προκείμενον ζήτημα μετ' εὐχερείας καὶ ἐμπειρίας καὶ ὑποβάλλειν αὐτὸ εἰς ἐξέτασιν ἀπὸ ἀπόψεων ποικίλων.

Προσεπῆλθε δὲ καὶ ἡ ἔμφυτος πολυλογία τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ ἀρέσκεια πρὸς διαλεκτικούς ἀγῶνας, ἐν οἷς οἱ ἀντίπαλοι ἀναμιλλῶνται νὰ ὑπερισχύσωσιν ἀλλήλων διὰ τῆς ἐτοιμότητος περὶ τὸ λέγειν καὶ τῆς ταχύτητος τῶν ἀπαντήσεων. Ἡ δὲ κλίσις αὕτη, ἥτις ἄλλως γίνεται καταφανεστάτη καὶ ἐπὶ τῆς ἀττικῆς σκηνῆς, ἀπέδειξε τοὺς Ἀθηναίους ἰδίως δεξιούς περὶ τὴν τεχνικὴν διαμόρφωσιν τῆς διαδικασίας καὶ τοῦ δικανικοῦ λόγου.

Τῶν δὲ πρώτων ἐπιτηδευσάντων τὴν τοιαύτην λογογραφίαν ὑπῆρξεν Ἀντιφῶν ὁ Ῥαμνοῦσιος ὁ υἱὸς τοῦ Σοφίλου, ὅστις ἦτο ὀλίγον νεώτερος τοῦ Περικλέους. Τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἡ δαιμονία δύναμις τοῦ πνεύματος ἦτο τοιαύτη, ὥστε ὁ δῆμος κατελαμβάνετο ὑπὸ φόβου πρὸ τῆς αἰσθήσεως ἣν ἐνεποιοῦν οἱ λόγοι αὐτοῦ, δεσπίζοντες τῶν ἀκρωμένων διὰ τῆς εὐστοχίας, τῆς ἀγχινοίας καὶ τοῦ πλούτου τῶν ἰδεῶν. Καὶ ἡ μὲν δρᾶσις αὐτοῦ παρουσιάζεται τὸ πρῶτον ὑπερέχουσα καὶ εὐπρεπὴς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ μεγάλου πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πολέμου, ἀλλ' ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ ἐπίδρασις ἦτο πιθανῶς ἤδη ἀρχαιοτέρα. Διὰ δὲ τῆς ὑπερόχου αὐ-

τοῦ ἀξίας ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ ἄνδρας σχεδὸν ὁμήλικας καὶ ἰδρύσε σχολὴν ῥητορικῆς ἐξασκήσασαν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου¹.

Ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθε κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ὁ Θουκυδίδης, ὅστις τὴν τέχνην τοῦ λόγου μετέγαγεν εἰς νέον πεδῖον, εἰς τὴν παράστασιν τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Ἄν δὲ συγκρίνωμεν πρὸς ἀλλήλους τοὺς δύο ἱστοριογράφους, οἵτινες εἶχον διαφορὰν ἡλικίας περίπου μόνον τριάκοντα ἔτων, τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην, τότε ἀντιλαμβανόμεθα σαφέστατα τῆς γοργῆς καὶ εὐρώστου ἀναπτύξεως ἣν ὑπέστη ὁ πεζὸς λόγος τῶν Ἑλλήνων ἐν Ἀθήναις. Ἡ δὲ μεγάλη ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο ἱστορικῶν, ἀντίθεσις ἣτις δεικνύει αὐτὸν τὸν Θουκυδίδην ἄδικον πρὸς τὸν μέγαν πρόδρομον², ἔγκειται κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, γράφων τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον, εἶχεν ἀκόμη κατὰ νοῦν πλήθος λαοῦ σπεύδοντος πρὸς ἀκρόασιν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἀπ' ἐναντίας περιεφρόνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐπαίνους τοῦ πολλοῦ πλήθους, μὴ ἐπιζητῶν νὰ ἐλκύσῃ καὶ νὰ θέλῃ, ἀλλ' ἐπιδιώκων μόνον τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας. Ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς ἔγραφε μόνον ὅπως ἀναγνωσθῇ, καὶ δὴ ὑπὸ τῶν ἐπιδιδομένων εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ ἀξιούντων αὐτὰ σοβαρᾶς συμμετοχῆς, δυναμένων δὲ διὰ συγκεντρώσεως ἀπάσης αὐτῶν τῆς προσοχῆς καὶ διανοίας ἀνδρικῆς νὰ παρακολουθήσωσι τὴν παρ' αὐτοῦ πυκνὴν παράστασιν

¹ Περὶ τῆς σχολῆς τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐπὶ τὸν πεζὸν λόγον ἐν Ἀθήναις ἴδε Blass Geschichte der griechischen Beredtsamkeit ἐκδ. 6te Τόμ. Α' σ. 91. Μετ' αὐτοῦ ἀρχεται ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πρωταγόρου ἀναπτυχθεῖσα καὶ διὰ τῆς συκοφαντίας προαχθεῖσα τέχνη τῆς λογογραφίας καὶ ἡ ἐκδοσις δικινικῶν λόγων. Καὶ οἱ μὲν πολιτικοὶ λόγοι μετὰ τὴν ἐκφώνησιν αὐτῶν ἐφαίνοντο στερούμενοι ἀξίας, ἀλλ' οἱ σοφισταὶ καὶ ῥήτορες εἶχοντο τῆς ἐκδόσεως τῶν εἰς τοὺς πελάτας αὐτῶν παραδιδόμενων ἐτοίμων δικανικῶν λόγων. Ἐγράψαν δ' οἱ πρῶτοι λόγοι τοῦ Ἀντιφῶντος περὶ τὸ 420 π. Χ. Ἡ δὲ λεπτομερὴς καὶ φιλόφων ἐκτίμησις τοῦ Ἀντιφῶντος παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ δύναται νὰ θεωρηθῇ τεκμήριον τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν οἰκειότητος καὶ φιλίας. ἴδε Blass ἐνθ' ἀν. σ. 206.

² ἴδε τοὺς περὶ Ἡροδότου ὑπαινιγμοὺς τοῦ Θουκυδίδου (I, 20, 22, 126 καὶ ἀλλοῦ). Πρὸλ. Roscher Klio σ. 290.

τῶν γενομένων. Ἀλλὰ παρ' ἑλας τὰς ὑφισταμένας διαφορὰς εἶχον οἱ δύο ἱστορικοὶ κοινόν τι, τοῦτο δὲ ἦτο ἡ θέσις αὐτῶν πρὸς τὸν Περικλέα. Ἀμφότεροι εἶχον γνωρίσει αὐτὸν καὶ ἀξιῶσαι τιμῆς καὶ σεβασμοῦ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ· ἀμφότεροι εὗρον ἐν τῇ πνευματικῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς δράσεως αὐτοῦ τὸ κέντρον τοῦ ἰδίου βίου. Καὶ διὰ μὲν τὸν Ἡρόδοτον αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους ἦσαν τὸ κορύφωμα ἐξελιζέως ἣν παρηκολούθει μετὰ θαυμασμοῦ¹, διὰ δὲ τὸν Θουκυδίδην ἡ ἀφετηρία ἀφ' ἧς ἐξήρτησε τὸ νῆμα τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀφηγήσεως. Ὁ δὲ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀκόμη ἐπὶ μακρὸν σύγχρονος τοῦ Περικλέους· σὺν δὲ τῇ ἐταστικῇ ἐπισκοπῇ τῶν κατ' αὐτὸν καὶ τῶν κατὰ τὴν δημοσίαν αὐτοῦ δρᾶσιν ἠυξήθη εἰς ἱστοριογράφον ἔχοντα κρίσιν πολιτικὴν. Παρὰ δὲ τοῦ Περικλέους ἐδιδάχθη τὸ διαγινώσκειν τὴν εὐτυχίαν τῶν πόλεων ὅχι ἐν τοῖς τύποις τοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἐμψυχούντι καὶ ἰθύνοντι τὴν πολιτείαν. Ὑπάρξας δὲ καὶ αὐτὸς μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ ὢν παραπλήσιος πρὸς τὸν Περικλέα κατὰ τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα, ἀνῆκεν εἰς τὴν νεωτέραν γενεάν, ἐφ' ἣν ἡρείδοντο τοῦ Περικλέους αἱ προσδοκίαι, πιθανῶς δὲ ἡξιώθη καὶ φιλίας πρὸς αὐτὸν ἀναστροφῆς. Καὶ δὲν ἠτύχησε μὲν ὁ Θουκυδίδης νὰ συμμετάσχη τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς καὶ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ βίου αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁ πιστὸς μάρτυς τῆς πολιτείας αὐτοῦ, καὶ ἀνεδείχθη εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν συγχρόνων καταλληλότερος πρὸς τελείαν κατανόησιν καὶ σαφεστάτην ἔκθεσιν τῶν μυχιαιτάτων αὐτοῦ διανοημάτων καὶ μετάδοσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ζωηρᾶς παραστάσεως τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ².

Ὅποια δ' ἡ ἐν Ἀθήναις δύναμις τοῦ δημοσίου λέγειν ἄριστα πάντων δεικνύει ὁ Θουκυδίδης, εἰς ὃν ἐφαίνετο ἀδύνατον νὰ παράσχη ἀκραιφνῇ εἰκόνα τῶν γενομένων, ἂν μὴ παρίστανεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοὺς δρῶντας ἐν τῇ πολιτείᾳ δημηγοροῦντας.

Ἴδιον δὲ εἶδος δημηγορίας ἀξιωθὲν μεγάλης τιμῆς ἐν Ἀθῇ-

¹ Schöll Sophokles Leben σ. 118 κ. εἰ.

² Kutzén Perikles als Staatsmann σ. 136, 137, 163.

ναις ἐπὶ Περικλέους ἦτο τὸ ἐγκωμιάζειν τοὺς ἐν πολέμῳ πεσόν-
τας πολίτας. Ἰδὸς νόμος ἀνερχόμενος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κί-
μωνος ἐπέτασσε τὴν κατὰ τὴν δημοσίαν ταφὴν ἐκφώνησιν τοι-
οῦτου ἐπιταφίου λόγου. Ὑπῆρχε δ' ἔθος καθ' ὃ, ἀνατιθεμένης
ὑπὸ τοῦ δήμου εἰς τὸν δοκιμώτατον τῶν συγχρόνων ῥητόρων τῆς
ἐκφωνήσεως τοῦ τοιούτου λόγου, παρείχετο εἰς αὐτὸν διαφέρουσα
τιμὴ καὶ οἰονεῖ τις ἐπιδοκιμασίαν ἐπὶ ταῖς ὑπηρεσίαις ἃς παρῆχεν
εἰς τὴν πόλιν. Ἀλλὰ πανηγυρικοὶ περισσόμυθοι καὶ κεκαλλωπι-
σμένοι δὲν ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων. Ἀξιο-
πρεπεστέρα δ' ἐφαίνετο ἢ ἐν ἡμέραις καθ' ἃς εἶχε καταβληθῇ
ὑπὸ σκληρῶν ἀπωλειῶν τὸ φρόνημα τῶν πολιτῶν ἐνθάρρυνσις
τοῦ πλήθους καὶ ἡ ἀλλοίωσις τῆς γνώμης αὐτῶν καὶ μεταβολὴ
τῶν μὲν ὀδυρμῶν εἰς εὐγνωμοσύνην, τῆς δὲ θλίψεως εἰς ὑπερη-
φάνειαν καὶ χαρὰν διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς ἐπιδείξεως τῶν μεγάλων
συμφερόντων τῆς πολιτείας, ὑπὲρ ὧν ἀπέθανον οἱ συμπολίται,
καὶ ἡ παρόρμησις τῶν ἐπιζώντων πρὸς ὁμοίαν μετ' ἀγαλλιάσεως
ἐθελοθυσίαν.

Βλέποντες ἐν τοῖς χρόνοις τῶν περσικῶν πολέμων, ὧν οἱ καρ-
ποὶ ὠρίμασαν κατὰ τὰ ἔτη τῆς εἰρήνης ἐπὶ τοῦ Περικλέους, ἀπά-
σας τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀνελθούσας εἰς τὴν μεγίστην
ἀκμὴν, καταλαμβάνομεθα ὑπὸ ἀπορίας, διὰ τίνα ποτὲ λόγον ἢ τέ-
χνη ἐκείνη ἢ συνήθως συμπαρομαρτοῦσα ἐγγύτατα εἰς πᾶσαν κί-
νησιν πνευματικὴν, ἢ λυρική ποίησις, δὲν συνανепτύχθη ἐν τῷ
αὐτῷ μέτρῳ. Εἶνε δ' ἀληθῶς ἄπορον, πῶς πόλεμοι ὑπὲρ ἑλευ-
θερίας οὕτως ἐθνικοὶ καὶ δίκαιοι καὶ ἀγαγόντες μετὰ δεινὰς ταλαι-
πωρίας εἰς ἐπιτυχίας θαυμασιωτάτας δὲν ἠξιώθησαν ἰσχυροτέρας
ἀπηχήσεως ἐν ᾠσμασι δημοτικοῖς. Τὸ φαινόμενον δὲ τοῦτο ἐξη-
γεῖται ἐκ διαφορῶν αἰτίων.

Ἡ μὲν πατρὶς τῆς αἰολικῆς λυρικῆς ποιήσεως ἔκειτο ἀπώ-
τερον τοῦ θεάτρου τῆς συγχρόνου κινήσεως, ἢ δ' ἔξαρσις ἐκείνη

ἡ παραγαγοῦσα ἓνα αἰῶνα πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων τὰ ποιήματα τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφοῦς εἶχεν ἐκλυθῆ. Ἡ δὲ χορὴ δία¹ ἦτο ὑπὲρ μέτρον ὥς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῆς συνδεδεμένη πρὸς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν καὶ κατάστασιν πραγμάτων ἀρχαιοτέραν, ἦτο ὑπὲρ μέτρον εἰθισμένη νὰ ὑπηρετῇ διὰ τῆς τέχνης αὐτῆς τὰρχαῖα γένη, ὧν ἡ αἶγλη ἀνῆκεν εἰς τὸ παρελθόν, μᾶλλον ἢ εἰς τὸ ἐνεστώ, καὶ δὲν ἦτο εὐκόλῳ εἰς αὐτὴν νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τοὺς νέους χρόνους. Αὐτὸς δὲ ὁ Θηβαῖος ἀοιδὸς² ἦτο συνδεδεμένος στενότερα πρὸς τε τὴν γενέτειραν τὴν ἀπὸ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων συγκομίσασαν μόνον καρπὸν τὴν αἰσχύνην καὶ τὴν συμφορὰν καὶ πρὸς τοὺς Δελφοὺς τοὺς ἀνέκαθεν ὑπάρξαντας δυσμενεῖς πρὸς πᾶσαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ὁρμήν. Κατὰ ταῦτα δὲ ἦτο ἀδύνατος εἰς αὐτὸν ἡ ἄνευ οἰαςδήποτε προκαταλήψεως κατ' ἄξιαν ἐκτίμησις τοῦ μεγαλείου τῶν νέων χρόνων, εἰ καὶ ἐπέδειξεν ἱκανὴν μεγαλοψυχίαν καὶ παρρησίαν μὴ ὀκνήσας νὰ ἐπιδαφιλεύσῃ εἰς τὴν νικηφόρον πόλιν τῶν Ἀθηναίων τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰ ἐγκώμια τῆς λύρας αὐτοῦ. Καὶ οἱ μὲν Θηβαῖοι ἐτιμώρησαν τὸν Πίνδαρον ἅτε καλέσαντα τὰς Ἀθήνας ἔρεισμα τῆς Ἑλλάδος³, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ, δικαίως διαγρόντες ἐν τῷ ἐγκωμίῳ ἐκείνῳ θρίαμβον τῆς ἐθνικῆς ιδέας. Ἐν δὲ τῇ Σπάρτῃ οὐδὲν ἔγεινεν ἄξιον λόγου πρὸς πανηγυρισμὸν τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων. Τὸ πολίτευμα τῶν Λακεδαιμονίων δὲν ἐπέτρεπεν ἐλευθερίαν εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν, παρεῖχε δ' αὐτόχρημα ἐλαχίστην εὐεστώ καὶ ἄνεσιν εἰς τοὺς πολίτας, ὥστε ἡ ποίησις δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ἐν τῇ πόλει κατάλληλον ἔδαφος πρὸς εὐδοκίμησιν.

Ἐν δὲ τῇ ἐλεγείᾳ, τῷ ἀρχαιοτάτῳ τύπῳ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων⁴, ὅστις ἔνεκα τοῦ εὐκάμπτου αὐτοῦ καὶ τοῦ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 125.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 353.

³ Πινδάρου ἀποσπ. 54 (46) παρὰ Bergk Poetae Lyrici Graeci Τόμ. Α' ἐκδ. γ' σ. 302.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω τόμ. Α' σ. 309.

πολυποικίλου ἀπέβη ἡ γνησία ἑκφρασις τοῦ ἰωνικοῦ πνεύματος, πλὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου εἶδους, ὅπερ εἶχε χρησιμεύσει τελευταῖον εἰς μὲν τὸν Θεόγγιν πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν φατριαστικῶν αὐτοῦ παθῶν, εἰς δὲ τὸν Σόλωνα πρὸς διατύπωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ σοφίας, εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἤδη ἐν Ἰωνίᾳ ἄλλος τις τρόπος. Ἦτο εἶδος ἐλαφροτέρας τινὸς ἐλεγείας, προσκειμένης ἀμεριμνότερον εἰς τὰ τοῦ βίου, τὸ ἄσμα τῶν παιδρῶν ὁμίλων, τὸ δι' ἠθικῶν γνωμῶν ἀνυψοῦν τὰ συμπόσια καὶ ἐξαΐρον τὰς τέρψεις αὐτῶν. Πίνειν καὶ παίζειν καὶ τὰ δίκαια φρονεῖν, ἔψαλλεν ὁ Ἴων¹, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐπραγματεύετο ὑπὸ τύπον χαρίεντα τὰ κατὰ τὸν δημόσιον βίον. Τὸν δὲ Ἴωνα ἐμιμήθη ἐν τούτῳ τῷ εἶδει Διονύσιος ὁ Ἀθηναῖος, πολιτικὸς διακεκριμένος τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ ἐλαφρότερον τοῦτο εἶδος τῆς ἐλεγείας ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸν πνευματικὸν χαρακτῆρα τῶν τότε Ἀθηναίων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐποίησαν τοιαύτας ἐλεγείας. Ὁ δὲ πέμπτος αἰὼν καθ' ὅλου ὑπῆρξεν οὕτω κεκινήμενος καὶ μεστὸς γεγονότων, ὥστε τὸ εἶδος ἐκεῖνο ποιήσεως ἐπικαίρου ἀνεπτύχθη καὶ ἤνθησε περισσῶς. Παραφυὰς δὲ τῆς τοιαύτης ἐλεγείας ὑπῆρξε τὸ ἐπίγραμμα², ὅπερ ἔνεκα τῆς συντομίας καὶ βραχυλογίας ἦτο προωρισμένον τὸ κατ' ἀρχὰς νὰ χρησιμεύῃ ἀντ' ἐπιγραφῆς ἐπὶ δημοσίων μνημείων, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεφέρετο εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως εἰς τὰ μεγάλα συμβάντα τῆς συγχρόνου ἱστορίας.

Ὡς ἐλεγεῖακός δὲ καὶ ἐπιγραμματικὸς ποιητὴς ἐν τῇ ἀρίστῃ τῶν λέξεων ἐννοίᾳ ὑπερεῖχεν ἀπάντων τῶν λοιπῶν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα Σιμωνίδης ὁ Κεῖος. Διὸ καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη εἰς τὸν Ἴωνα ἀοιδὸν ἀνέθηκε τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Λεωνίδου αὐτῆς. Εἶχε τύχει τῆς εὐνοίας τῶν τε Πεισιστρατιδῶν καὶ τῶν Σκοπαδῶν καὶ Ἀλευαδῶν, καὶ εἶχεν ἤδη ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος ὑπερβῆ

¹ Ἀθηναίου [X] σ. 447 F.

² Περί τῆς ἐλεγείας καὶ τοῦ ἐπιγράμματος ἴδε Zurborg ἐν τῷ Hermes Τόμ. X, σ. 205.

τὴν ἡλικίαν ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ἀλλὰ μετ' ἐνθουσιασμοῦ νεανικοῦ παρηκολούθησε τὰς νίκας τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπέδειξε δι' ὅλων τῶν τύπων τῆς ποιήσεως μετὰ πάσης δυνάμεως τοῦ ἀν-εξαντλήτου αὐτοῦ πνεύματος τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὴν δόξαν τῆς πόλεως. Ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ ποιητικὴ τέχνη κατώρθωσε νάπαθανατίσῃ μὲν διὰ βραχέων, μεστῶν ἐννοίας καὶ δυνάμεως ἐπιγραμμάτων ἐπὶ παντοίων μνημείων τὰς ἀνδραγαθίας τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων¹, νὰ ἐγκωμιάσῃ δ' ἐν ἐλεγείοις τοὺς πεσόντας καὶ ὑμνήσῃ ἐν ᾠδαῖς ἀριπρεπεστάταις τὰς νίκας τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τῆς Σαλαμίνος.

Ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἔπραττε πᾶν τὸ δυνατόν πρὸς προαγωγὴν τῆς τέχνης, δι' ἐορτῶν δ' ἐπινικίων παρεῖχεν εἰς τοὺς ποιητὰς λαμπρὰς εὐκαιρίας διακρίσεως καὶ ἔθετεν ἄθλα διὰ τᾶρισ-στα τῶν ποιημάτων. Ὡς δ' ὁ Σιμωνίδης εἶχε προσηλωθῇ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα², οὕτως ὁ Ἴων προσηλώθη εἰς τὸν Κίμωνα καὶ εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ὑστεροφημίας αὐτοῦ³. Ὁ δὲ Περικλῆς ἔκ τε ἰδίας κλίσεως καὶ χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ἠγωνίζετο παντὶ σθένει ὑπὲρ τῆς θεραπείας τῆς ᾠδικῆς ἐν Ἀθήναις. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον εἰσήγαγεν εἰς τὰ Παναθηναῖα μυστικούς ἀγῶνας, θέλων νὰ παρορμήσῃ εἰς ἄμιλλαν πᾶσαν μουσικὴν εὐφυΐαν. Ἦτο δ' ἐν τοῖς τοιοῦτοις αὐτὸς διοργανωτὴς τε καὶ νομοθέτης, καὶ καθώρισε μετὰ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος λεπτοτάτου τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ ἐπιδεικνύωσι κατὰ τὴν ἐορτὴν τὴν τέχνην αὐτῶν οἱ ἄοιδοι καὶ οἱ κιθαρισταί. Ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἐν ταῖς Ἀθήναις τῶν ἡμερῶν τοῦ Περικλέους δὲν ἀνῆλθεν ἡ λυρικὴ ποίησις εἰς τὴν προσδοκω-μένην ἀκμὴν, οὐδ' ὁ Σιμωνίδης ἔσχεν ἀξίους λόγου μιμητάς. Λό-γος δὲ τῆς τοιαύτης καθυστερήσεως ἦτο ἡ ἀνθησις ἄλλου κρα-

¹ [Περὶ τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Σιμωνίδου ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 422, σημ. 2]. Τὸ εἰς τοὺς Μεγαρεῖς ἐπίγραμμα αὐτοῦ ἴδε παρὰ Kaibel Epigr[ammata Graeca ex lapidibus conlecta] ἀρ. 461.

² ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 369.

³ ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 717.

ταιοτέρου καὶ πλουσιωτέρου ποιητικοῦ εἵδους, πρὸς ὃ συνεζεύχθη ἡ λυρική ποίησις οὕτως, ὥστε ἀπέβαλεν ὡς ἴδιον εἶδος τὴν προτέραν σημασίαν.

Καὶ δὴ πάντων τῶν εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως οὐδὲν εἶχε τύχει ἐν Ἀθήναις οὕτως ἐξαιρέτου καὶ ἐπιτυχοῦς θεραπείας ὡς ὁ διθύραμβος, τὸ ἐγκωμιαστικὸν ἄσμα τοῦ ἐλθιοδώρου Διονύσου, τὸ ποίημα τὸ ἐκ πάντων τῶν κλάδων τῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως ἐνέχον τὰ πλεῖστα στοιχεῖα ἀναπτύξεως καὶ προόδου. Ἀἶσος ὁ Ἑρμιονεύς, ὁ διδάσκαλος τοῦ Πινδάρου, εἶχε μεταβάλλει τὸ ἄσμα ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνέκαθεν ἦτο τὸ ὄργανον ἐνθουσιώδους τῆς φύσεως λατρείας, εἰς περίτεχνον χορικὸν μέλος καὶ προσδῶσει εἰς αὐτὸ διὰ ῥυθμῶν τολμηρῶν καὶ ποικιλωτέρων ὡς καὶ διὰ τῆς παραφορᾶς τῆς αὐλωδίας τοιαύτην αἰγλήν, ὥστ' ἐπεσκίασε τὴν δόξαν τοῦ Ἀρίωνος ὡς ἐφευρετοῦ τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἵδους¹. Τὴν δὲ νέαν ταύτην τέχνην μετέγαγεν ὁ Ἀἶσος ἐκ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν², ἐν χρόνοις καθ' οὓς πᾶν τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου ἤξιοῦτο ἰδίας εὐνοίας. Διὸ ὁ διθύραμβος εἰσῆχθη εἰς τὰς ἐορτὰς τῆς πόλεως, καὶ οἱ πλούσιοι πολῖται ἡμιλλῶντο πρὸς ἀλλήλους περὶ τὴν παρασκευὴν καὶ ἐξάσκησιν βακχικῶν χορῶν, οἵτινες, ἐκ πεντήκοντα συνιστάμενοι ἀνδρῶν, ἐτέλουν τὴν ἐγκύκλιον αὐτῶν ὄρχησιν περὶ τὸν θυώδη βωμὸν τοῦ Διονύσου· οὐδ' ἐφείδοντο δαπανῶν, ὅπως λάβωσι νέα ἄσματα χάριν τῶν ἀττικῶν Διονυσίων παρὰ τῶν ἐξοχωτάτων ἀοιδῶν, οἳ οἱ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης. Ὁ δὲ Σιμωνίδης ἠδύνατο νὰ καυχῇ, ὅτι εἶχεν ἀξιωθῆ πεντήκοντα καὶ ἐξ διθυραμβικῶν νικῶν ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις δὲν περιωρίσθη μέχρις ἐκείνου μόνον τοῦ σημείου.

Ὁ διθύραμβος περιελάμβανεν οὐ μόνον τὰς ἁρμονίας καὶ τοὺς ῥυθμοὺς πάντων τῶν προγενεστέρων εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ περιεῖχε καὶ στοιχεῖα ἀναγκάζοντ' αὐτὸν νὰ ἐξέλθῃ πέραν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 410.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 561 κ. ἑ.

τῶν ὀρίων τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Καὶ δὴ οἱ πανηγυρικοὶ χοροὶ ἐθεώρουν τὸν ἐξυμνούμενον θεὸν ὡς τινα ἐγγὺς κείμενον καὶ παρόντα, καὶ οἶονεὶ συμπαριστάμενοι συμμετεῖχον ἐν μανικῇ συγκινήσει πασῶν τῶν τυχῶν αὐτοῦ, τῶν τε διωγμῶν καὶ τῶν νικῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν προϋπόθεσιν ὡς γνωστῶν τῶν περιπετειῶν ἐκείνων εἰς ἃς ἀναφέρονται τὰ ἄσματα, ἀλλὰ καὶ ἀνακαλέσωσιν αὐτὰς εἰς τὴν μνήμην διὰ διηγήσεως ἢ ἀναπαραστήσωσιν ἐποπτικῶς. Διέκοπτον λοιπὸν οἱ κορυφαῖοι τοῦ διθυραμβικοῦ χοροῦ τὰ ἄσματα διὰ διηγήσεων, οὕτω δὲ ἡνώθησαν πρὸς ἄλληλα τὸ ἔπος καὶ τὸ ἄσμα. Εἰς δὲ τὴν ἐπικὴν διήγησιν παρείχετο ζωὴ διὰ τῆς δράσεως καὶ τῆςσκευῆς. Καὶ οἱ μὲν ἀκροαταὶ ἔβλεπον διὰ τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν τὸν θεὸν αὐτὸν πάσχοντα καὶ θριαμβεύοντα, ὃ δὲ κορυφαῖος τοῦ χοροῦ ὑπεκρίνετο αὐτὸν καὶ οἱ χορευταὶ μετεβάλλοντο εἰς Σατύρους, τοὺς συνοδοὺς τοῦ θεοῦ καὶ ἐταῖρους τῶν τυχῶν αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἐκ τῆς συνενώσεως τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητικῶν εἰδῶν ἐξεβλάστησε τὸ πάντων πλουσιώτατον καὶ τελειώτατον, τὸ δράμα.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐξαίρετον πρὸς τὸ δράμα ἰδιοφυίαν. Ζωηρότης ἔμφυτος παρώρμ' αὐτοὺς νὰ δίδωσιν εἰς πᾶσαν ἀπορίαν, εἰς πάντα καταθύμιον δισταγμὸν τὸν τύπον διαλόγου. Οὕτω δὴ εὐρίσκομεν ἤδη παρ' Ὀμήρῳ τὰ σπέρματα τοῦ δράματος, εἰς οὗ τὴν ἀνάπτυξιν συνετέλεσαν ἔπειτα πᾶσαι αἱ πρόοδοι τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητικῶν εἰδῶν. Πράγματι πᾶσαι αἱ ἐπινοήσεις ρυθμῶν εὐκόσμων, ἀρμονιῶν σθεναρῶν, ποιητικῶν εἰκόνων, ὀρχηστικῆς καὶ ῥοδῆς ἡνώθησαν ἐν τῷ δράματι ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ζωογονοῦμεναι ὑπὸ τῆς μιμικῆς τέχνης, ἥτις μετέβαλλε τὸν ὅλον σκηνικὸν ἄνδρα εἰς ὄργανον τῆς καλλιτεχνικῆς ἀναπαραστάσεως, καὶ θερμαινόμεναι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῆς εὐφροσύνης τῶν βακχικῶν ἑορτῶν.

Ἄλλ' ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων ἔμεινε κατ' ἀνάγκην λίαν συνεσταλμένος ἐφ' ὅσον ἡ λατρεία ἐδέσμευε τὴν τέχνην, περιορίζουσ' αὐτὴν μόνον εἰς θέματα εἰλημμένα ἐκ τῶν περὶ τοῦ Διονύ-

σου μύθων. Διὸ προέβησαν ἐν βῆμα περαιτέρω ὅτε ἀντικατέστησαν τὰ πάθη καὶ τὰς τύχας τοῦ Διονύσου διὰ μύθων ἄλλων καταλήλων ἐπ' ἴσης πρὸς ὑποκίνησιν τῆς ζωηρᾶς συμπαθείας τῶν θεωμένων. Οὕτω δὲ μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ τόπου συνέρρευσε πλῆθος ὕλης μεστῆς ἐννοιῶν καὶ γονίμου, ἐπειδὴ ἀνεψύχθη μὲν ὅλον τὸ ταμεῖον τοῦ ὁμηρικοῦ καὶ μεθ' Ὀμηρον ἔπους, οἱ δ' ἐθνικοὶ ἥρωες παρέστησαν πρὸ τοῦ λαοῦ ὑπὸ νέαν, ζωηράν μορφήν, καὶ ἀνεπετάσθη εἰς τὴν δραματικὴν τέχνην στάδιον εὐρύ.

Καὶ αὕτη δὲ ἡ πρόοδος εἶχε τελεσθῇ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς. Καὶ δὴ ἐν Σικυῶνι εἶχε πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κλεισθέλους ἀντικαταστήσει τὸν Διόνυσον ὁ ἥρωας Ἀδραστος¹, καὶ ἐν Κορίνθῳ δὲ εἶχεν ἴσως ἤδη ἐπέλθει ἀνάλογος ἐπέκτασις τοῦ διθυραμβικοῦ εἶδους. Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις καὶ μόναίς αἱ ἀρχαὶ αὗται τοῦ δράματος ἀνεπτύχθησαν εἰς τελείαν ἀκμὴν. Ὡς δὲ τὸ ἔπος εἶνε τὸ κάτοπτρον τῶν ἡρωικῶν χρόνων, ὡς ἔπειτα μετὰ τὴν παρακμὴν τοῦ ἔπους βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ἡ λυρική ποίησις, οὕτω καὶ τὸ δράμα εἶνε τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ποιήσεως, οὗ ἡ ἀνθησις ἄρχεται ἅμα τῇ ἀναδείξει τῶν Ἀθηνῶν ὡς τοῦ κέντρου τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Γεννηθὲν ἐξ ἀρχῶν ἀφανῶν ἐν τοῖς σολωνεῖοις χρόνοις, ἠϋξήθη καὶ συνενισχύθη μετὰ τοῦ μεγαλείου τῆς πόλεως καὶ συμπαραηκολούθησεν ἅπαντα τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Ἰδρυτὴς τῆς ἀττικῆς τραγωδίας ἔγεινεν ὁ Θέσπις², εἰσαγαγὼν τὴν ἐναλλαγὴν τῆς ἀπαγγελίας καὶ τοῦ ἄσματος καὶ διαρρυθμίσας τὰ τῆς σκευῆς καὶ τῆς σκηνῆς³. Καὶ εἰς μὲν τὸν Σόλωνα ἀπῆρε-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 376.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 566.

³ Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς τραγωδίας ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τῶν διθυράμβων ἴδε Ἀριστοτέλους Ποιητ. σ. 1449 α. Περὶ δὲ τοῦ Θέσπιδος ὡς πρώτου ἀντιπροσώπου τῆς τεχνικῆς τραγωδίας ἴδε Hiller Anfänge der Tragödie ἐν τῷ Rheinisches Museum Τόμ. XXXIX, σ. 321. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ἡ τραγωδία ἐκ μικρῶν μύθων καὶ λέξεως γελοίας διὰ τὸ ἐκ σατυρικοῦ μεταβαλεῖν δὲ ψὲ ἀπεσεμνύνθη.

σκε κατὰ τὰ λεγόμενα ἢ νέα τέχνη, ἐπειδὴ ἐθεώρει βλαβερὰν τὴν βιαίαν διέγερσιν τῶν αἰσθημάτων διὰ φανταστικῶν παραστάσεων. Ἄλλ' οἱ τύραννοι ἠνώνησαν καὶ ἐνεθάρρουν τὸ μέσον τοῦτο τῆς τέρψεως τοῦ λαοῦ ὡς καὶ πάντα τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν δημοκρατικὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου· πρὸς δὲ τὴν πολιτείαν αὐτῶν εὐηρμόσκει τὸ παρέχειν εἰς τοὺς πολίτας διασκεδάσεις ἐπὶ ζημίαι τῶν εὐπορούντων. Καὶ δὴ ἐκάλεσαν ἐξ Ἰκαρίας¹ τῷ 535 π. Χ. τὸν Θέσπιν ὡς κορυφαῖον τοῦ χοροῦ εἰς τὴν πόλιν, εἰσάγον τοὺς ἀγῶνας τῶν τραγικῶν χορῶν, καὶ τὰ παρὰ τὴν αἵγειρον ἐγγὺς τῆς ἀγορᾶς πηχθέντα ἱκρία ἀπέβησαν τὸ κέντρον φαιδρῶν ἐορτῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ².

Σὺν δὲ τῇ ἀνακτῇ τῆς ἐλευθερίας ἅπασαι αἱ ἐορταὶ τῆς πόλεως ἔλαβον μείζονα ἔξαρσιν, καὶ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ δράματος διεκρίθησαν ἀπ' ἀλλήλων. Καὶ ἡ μὲν τραγωδία, ἀποβαλοῦσα τὰ ταπεινότερα στοιχεῖα τῆς ἐν ταῖς ἐορταῖς τοῦ Βάκχου θυμηδίας, ἀνυψώθη, γενομένη ἀξιοπρεπεστέρα, καὶ ἀπέκτεισε διὰ τοῦ Πρατίνου καὶ τοῦ Χοιρίλου μόνιμον καλλιτεχνικὸν τύπον, ἐκλέγουσα ὁσημέραι ἐλευθερώτερον τὴν ὕλην αὐτῆς. Ἀλλὰ δὲν ἐγκατελείφθησαν καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἔξεις· ἡ νεότης τῶν ἀγρῶν δὲν ἤθελε τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μίμων εἰς οὓς ἦτο ἀνέκαθεν εἰθισμένη, καὶ οἱ χοροὶ τῶν Σατύρων ἔπρεπε νὰ διατηρηθῶσι χάριν τοῦ πλήθους. Ἄλλ' ἐχωρίσθησαν ἀκόμη τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ μὴ δυνάμενα νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλ' ἄνευ ἀμοιβαίας βλάβης, οὕτω δὲ πρὸς τῇ τραγωδίᾳ ἀνεπτύχθη τὸ σατυρικὸν δράμα. Ὁ δ' εἰς τὴν ὑπόκρισιν ἐκείνην δοὺς τὴν ἰδιόζουσαν αὐτῆς μορφήν ὑπῆρ-

¹ Ἡ θέσις τοῦ δήμου Ἰκαρίας ἀνεκαλύφθη τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ Milchhöfer κατὰ τοὺς βορειοανατολικοὺς πρόποδας τοῦ Βριλησσοῦ [ἐν τῇ θέσει τῇ νῦν καλουμένῃ Ἰστών Διδύμοι]. Περὶ δὲ τῶν αὐτῶν γενομένων ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀμερικανικῆς σχολῆς ἀνασκαφῶν ἴδε Annual reports of the American School at Athens Τόμ. VII σ. 47 κ. ἔ. 95 κ. ἔ.].

² [Ἡσυχίος ἐν λ. Αἰγείρου θεία. Ἴδε καὶ ἄλλα χωρία συνελεγμένα ὑπὸ Milchhöfer παρὰ Curtius Die Stadtgeschichte von Athen σ. III. Πρὸς Dörpfeld-Reisch Das griechische Theater. Athen. 1896 σ. 29 κ. ἔ.].

ξεν ὁ Πρατίνας, μετοικήσας εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ τοῦ Φλιούντος. Διειτηρήθη δ' ἐν τῷ σατυρικῷ δράματι ὁ ἀρχαῖος χαρακτήρ τῆς βακχικῆς χαρμοσύνης, τὸ ἀγροτικὸν ἅμα καὶ ἄγροικον, ὁ φαιδρὸς ὅμιλος τῶν Σατύρων μετὰ τῶν ἀκολάστων αὐτῶν χορῶν καὶ τῶν ἀπρεπῶν αὐτῶν σκωμμάτων καὶ χαριεντισμῶν. Οὕτω διειτηρήθησαν ἐν τῇ ποιητικῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ταῦτα τὰ στοιχεῖα χωρὶς νὰ διαταραχθῇ καὶ παρακωλυθῇ δι' αὐτῶν ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς τραγωδίας.

Ἡ δὲ περίοδος ἐκείνου τοῦ χρόνου, καθ' ἣν αἱ Ἀθηναὶ ἀνεδείχθησαν δύναμις μεγάλη καὶ ἔστελλον ὑπερποντίους τὰς τριῆρεις αὐτῶν χάριν ὑποστηρίξεως τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων, ὑπῆρχε κρίσιμος καὶ διὰ τὴν ἀττικὴν τραγωδίαν. Περί τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέπεσον τὰ ἴκρια, ἀφ' ὧν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχε παραστῇ θεατῆς τῶν ἐν ταῖς ἐορταῖς τοῦ Διονύσου διδασκόμενων δραμάτων τοῦ Πρατίνου, τοῦ Χοιρίλου, τοῦ Φρυνίχου καὶ τοῦ Αἰσχύλου, καὶ τὸ δράμα εἶχεν ἤδη τότε ἀνέλθει ἐν Ἀθήναις εἰς τοιαύτην περιωπὴν, ὥστ' ἐπεχειρήθη ἡ κτίσις μεγαλοπρεποῦς θεάτρου. Ἐντὺς τοῦ ἱεροῦ τεμένους τοῦ Διονύσου παρὰ τὰς νοτίους κλιτύας τῆς Ἀκροπόλεως ὑψώθησαν οἱ τοῖχοι σκηνῆς μονίμου, καὶ ἐνεκτίσθη εἰς αὐτοὺς τοὺς βράχους τῆς Ἀκροπόλεως τὸ θέατρον μετὰ ἐδωλίων ὑπερκειμένων ἀλλήλων ἐν σχήματι ἡμικυκλίου οὕτως, ὥστε οἱ θεαταὶ ἐκ μὲν ἀριστερῶν ἔβλεπον πρὸς τὸν Ἰλισθὸν καὶ τὸν Ὑμηττὸν, ἐκ δὲ τῶν δεξιῶν πρὸς τοὺς λιμένας¹.

Συγχρόνως δὲ προέβαιnen ἡ ἐσωτερικὴ διασκευὴ τῆς τραγωδίας ἀσφαλεῖ βήματι πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἡ μὲν ὕλη διεμορφώθη ἐπὶ τὸ ποικιλώτερον, ὁ δὲ χορὸς καὶ ἡ μουσικὴ ἀπέβησαν

¹ Ο Dörpfeld παρὰ τῷ A[lb]ert M[ü]ller [Lehrbuch der] griechischen Bühnenalterthümer [Freiburg i. B. 1886] ἐν ταῖς προσθήκαις (Nachträge) σ. 415 ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴν τῆς κτίσεως τοῦ λιθίνου θεάτρου γενομένην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ῥήτορος Λυκούργου. [Ἰδε νῦν Dörpfeld-Reisch Das griechische Theater σ. 36 κ. ἑ. Ἰδε αὐτόθι σ. 176 κ. ἑ. εὐρέως ἐκτιθεμένης τὰς ἀποδείξεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νῦν θεωρία περὶ τῆς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου διδασκαλίας τῶν ὑποκριτῶν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ].

πλουσιώτερα, εἰς δὲ τάνδρικὰ πρόσωπα τοῦ δράματος προσετέθησαν καὶ γυναικεῖα. Ἀλλὰ μέχρι τῶν περσικῶν πολέμων ἐξηκολούθει ἡ ἐπικράτησις τοῦ λυρικοῦ στοιχείου, ὃ δὲ Φρύνιχος, ὁ μέγας πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου, ἐθαυμάζετο ἔτι πρὸ πάντων ἔνεκα τῶν θελκτικῶν αὐτοῦ χορικῶν ᾠσμάτων. Μετὰ δὲ τοῦ μεγάλου δράματος τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων ἤρχισε τὸ πρῶτον καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς τελείας ἀκμῆς τοῦ σκηνικοῦ δράματος, ἐν τούτῳ δὲ δείκνυται ἐναργέστερον ἢ ἐν ἄλλῳ τινὶ οἰφδῆποτε ἡ ἄρτι κτηθεῖσα δραστηριότης ἡ καταλαβοῦσα τὸν βίον τῶν Ἀθηναίων ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ ἀξιωθείς νὰ γείνη ὁ ἐν τῇ τραγικῇ τέχνῃ διερμηνεὺς τῆς σημασίας τῶν μεγάλων ἐκείνων χρόνων ὑπῆρξεν Αἰσχύλος ὁ υἱὸς τοῦ Εὐφορίωνος ἐξ Ἐλευσίνος, γέννημα οἴκου ἀρχαίου, δι' οὗ συνεδέετο πρὸς τὸ τιμιώτατον ἐκεῖνο ἱερὸν τῆς χώρας. Διὸ καλεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν τρόφιμον τῆς Δήμητρος¹, μαρτυρῶν διὰ τούτων τῶν λέξεων, ὅτι τοῦ ναοῦ τῆς Ἐλευσίνος ἡ αὐστηρὰ λατρεία ἐξήσκησεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Παῖς ἤδη ὢν εἶχεν ἰδεῖ καταλυομένην τὴν τυραννίδα, ἣτις ἦτο ἐξαιρέτως μισητὴ εἰς τοὺς οἴκους τῶν ἀρχαίων τῆς χώρας εὐπατριδῶν· αὐξήθει δ' εἰς ἄνδρα ἡγωνίσθη, ἄγων ἡλικίαν ἐτῶν τριάκοντα καὶ πέντε, ἐν Μαραθῶνι, καὶ διὰ τοῦ ἐπιτυμβίου αὐτοῦ ἐπιγράμματος ἐδήλωσεν αὐτὸς, ὅτι δὲν ἐκαυχᾶτο ἐπὶ ταῖς τραγωδίαις αὐτοῦ, [ὣν οὐδὲ μνεῖα καὶ ἐγένετο ἐν αὐτῷ], ἀλλ' ἐπὶ τῇ συμμετοχῇ εἰς τὴν ἐνδοξον ἐκείνην μάχην². Καὶ ὅμως ἐκεῖ μὲν ἦτο μόνον πολίτης μεταξὺ πολιτῶν, ὡς ποιητῆς δὲ κατεῖχε θέσιν ὑπέροχον μεταξὺ ἀπάντων τῶν συγχρόνων, ἐπειδὴ ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ μετὰ πνεύματος δημιουργικοῦ ἐμπεδώσας τὴν ἀττικὴν τραγω-

¹ [Ἐν τοῖς *Ἀριστοφάνους* Βατράχοις στ. 886 λέγει ὁ Αἰσχύλος: Δῆμητερ ἡ θεὴ ψασα τὴν ἐμὴν φρένα].

² Bergk *Poeti Lyrici Graeci* ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 571.

ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον *Μαραθώνιον* ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις *Μῆδος* ἐπιστάμενος.

διὰν κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε πάντα τὰ πρότερα ἔργα νὰ ὁμοιάζωσι τὸ ἐξῆς μόνον πρὸς ἀποπείρας ἀτελεῖς.

Ὁ Αἰσχύλος εἰσήγαγε τὸν δεύτερον ὑποκριτὴν καὶ μετέβαλεν οὕτω τὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς διδασκόμενα εἰς ἀληθὲς δρᾶμα, διότι μόνον μετὰ τὴν καινοτομίαν ἐκείνην κατέστη δυνατὴ ἡ ζωηρὰ ὑπαμοιβὴ λόγων. Οὕτω μετεβιβάσθη εἰς τὴν σκηνὴν ὁ διάλογος, πρὸς ὃν εἶχον ἐξαίρετον ἰδιοφυίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἕνεκα τῆς στωμυλίας αὐτῶν, τῆς ἐτοιμότητος καὶ τῆς ἀγχινοίας, δι' αὐτοῦ δὲ διηγέθη ὅλως νέον διαφέρον. Καὶ δὴ ἡ γλῶσσα τοῦ διαλόγου ἦτο κυρίως ἡ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἐν ᾗ ἐν τοῖς χορικοῖς ᾄσμασιν ἐπεκράτει λόγος ἀρχαιοπρεπέστερος, ὀλιγώτερον οἰκεῖος εἰς τὰ ὦτα καὶ διὰ τοῦτο ἐμποιῶν τὴν αἴσθησιν μείζονος σεμνότητος καὶ ὄγκου, ἀνταποκρινομένου πρὸς τὸ ἀρχαιότατον στοιχεῖον τῆς τραγωδίας, τὸν θρησκευτικὸν αὐτῆς πυρῆνα. Χάριν δ' ἐνισχύσεως καὶ ἀναδείξεως τῆς δράσεως ἔγειναν τὰ χορικά ᾄσματα βραχύτερα, οἱ χαρακτῆρες τῶν δρώντων προσώπων διεγράφησαν ἀκριβέστερον, καὶ διεκρίθησαν οἱ πρωταγωνισταὶ τῶν δευτεραγωνιστῶν καὶ τῶν τριταγωνιστῶν, οἵτινες, ἀνήκοντες εἰς τάξεις κατωτέρας, ἔφερον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς εὐπλάστους καὶ μεγαλοφώνους ἥρωας τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸ φῶνημα τοῦ κοινοῦ πλήθους. Αὕτῃ δὲ ἡ σκηνὴ μετερρυθμίσθη καὶ ἀνεπτύχθη τελείως, διακοσμηθεῖσα εἰς θέατρον ἰδεῶδες, ἐπενεργοῦν μεγάλως ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις, δι' Ἀγαθάρχου τοῦ υἱοῦ τοῦ Εὐδήμου, Σαμίου τεχνίτου, διαμορφώσαντος τὰ τῆς σκηνογραφίας κατὰ κανόνας ἐπιστημονικούς¹ καὶ τῆς μηχανικῆς δ' ἔγεινε χρῆσις, ὅπως διὰ τεχνητῶν μέσων ἀνέρχωνται ἐκ τοῦ βάθους σκιαὶ ἢ μετεωρίζωνται θεοὶ εἰς τοὺς ἄερας. Συγχρόνως δὲ ἡ ὅλη τραγωδία ἀπέβη μεγαλειότερα καὶ σεμνοτέρα καὶ ἀπέκτησε μείζονα πνευματικὴν οὐσίαν καὶ ἀνωτέραν ἠθικὴν σημασίαν.

Ἐν ᾧ οἱ προγενέστεροι ποιηταὶ ἐπεδίωκον πάντοτε κυρίως τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν διέγερσιν ψυχικῶν διαθέσεων καὶ συγκινήσεων,

¹ Βιτρούβιου 158, 20.

ἔμελλον τὸ ἐξῆς νὰ παριστάνωνται τέλειοι ἐν μεγαλοπρεπεῖ συν-
 ὀλῳ οἱ μῦθοι τῶν παναρχαίων χρόνων. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦ-
 τον διετάχθησαν τὰ τοῦ ἀττικοῦ δράματος οὕτως, ὥστε τρεῖς τρα-
 γωδία συνεδέοντο εἰς ἓν ὅλον, ὅπως ἐν αὐταῖς παραστῶσιν ἐνώ-
 πιον τῶν θεατῶν ἅπαντα τὰ κύρια στάδια τῆς ἐξελίξεως ὑποθέ-
 σεως εἰλημμένης ἐκ τῆς μυθικῆς ἱστορίας. Εἰς δὲ τὰς τρεῖς ταύ-
 τας τραγωδίας, αἵτινες ἦσαν οἶονεῖ τρεῖς πράξεις μεγάλου δράμα-
 τος ἐνιαίου, εἶπετο δίκην ἐξοδίου ἐν δρᾶμα σατυρικόν. Τὸ δρᾶμα
 δὲ τοῦτο ἐπανῆγε τοὺς θεατὰς ἐν τέλει τοῦ θεάματος μετὰ τὴν
 συγκινητικὴν σοβαρότητα τῶν τραγωδιῶν εἰς τὴν δημώδη φαι-
 δρότητα τῆς διονυσιακῆς ἐορτῆς, καὶ διὰ τῶν παιγνιωδῶν ἐπεισο-
 δίων, ὧν μάρτυρες καὶ κοινωνοὶ ἦσαν οἱ Σάτυροι, ἐπανήρχετο ἡ
 γαλήνη καὶ ἡ ἀνεπαχθὴς εὐθυμία εἰς τὸ πνεῦμα τῶν θεωμένων
 ἐορταστῶν. Μαρτυρεῖ δὲ τὴν ὑγιᾶ εὐθυκρισίαν τοῦ λαοῦ, οἷα ἐκ-
 δηλοῦται καὶ ἐν ἀγγειογραφίαις καὶ γλυπτοῖς ἔργοις ναῶν, ὃ χα-
 ρακτηριστικὸς ἐκεῖνος συνδυασμὸς τοῦ γελοίου καὶ τοῦ σοβαροῦ
 ἀνευ διαταράξεως τῆς ἀρμονίας τοῦ ὅλου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ τετραλογία τοῦ ἀττικοῦ δράματος, ἥς ἡ
 διάταξις, καὶ ἂν δὲν εἶνε ἐλευθέρα ἐπινόησις τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλὰ
 δι' αὐτοῦ ἔλαβε τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτῆς τελείωσιν. Ὁ δὲ διθυ-
 ραμβικὸς χορὸς κατενεμήθη εἰς ὁμάδας δώδεκα, ἀργότερον δὲ δεκα-
 πέντε, χορευτῶν, ὅπως οὕτως ἕκαστον τῆς τετραλογίας δρᾶμα
 ἔχῃ ἴδιον χορὸν χάριν τῆς παρακολουθήσεως καὶ συμμετοχῆς τῆς
 δράσεως τῶν ὑποκριτῶν καὶ τῆς δι' ὀρχήσεως καὶ ᾄσματος πλη-
 ρώσεως τῶν διαλειμμάτων τῆς δράσεως. Ἡ δὲ θέσις τοῦ χοροῦ,
 ἡ ὀρχήστρα, ἔκειτο μετὰ τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν κα-
 λουμένου θεάτρου, ἥτοι τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἐκάθηντο οἱ θεαταί.
 Οὕτω δὲ καὶ ὁ χορὸς αὐτὸς ἐπεῖχεν ἰδεῶδη τινὰ μέσσην θέσιν
 μετὰ τῶν θεατῶν καὶ τῶν ὑποκριτῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἦσαν εἰθισμένοι νὰ θεωρῶσι τοὺς ποιητὰς αὐτῶν
 ὡς διδασκάλους. Διὸ οὐδεὶς αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ποικίλῃ κῦρος καὶ
 ἀξίωμα, ἂν τυχὸν ἐπίστευεν, ὅτι ἦτο προωρισμένος νὰ διαπρέψῃ

ὡς ποιητὴς μόνον διὰ ποιητικῆς δυνάμεως, φαντασίας καὶ τεχνικῆς δεξιότητος· ἀλλ' εἶχεν ἀνάγκην ἐνδομύχου μορφώσεως τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ, βαθείας καὶ εὐρείας γνώσεως τῶν παραδόσεων, κατανόησεως σαφοῦς τῶν τε θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων. Διὸ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ποιητικοῦ προορισμοῦ ἀπηγεῖτο ἢ εἰς τὸ ἔργον ἀφιέρωσις τοῦ ὅλου ἀνθρώπου καὶ ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου. Εἶπερ τις δὲ καὶ ἄλλος ἀντελήφθη τῶν τοιούτων καθηκόντων ὁ Αἰσχύλος. Ἐκεῖνος εἰσάγει, ὡς ὁ Πίνδαρος, τοὺς ἀκροατὰς εἰς τὰ μύχια τῶν μύθων, ἐξαίρων τὴν ἡθικὴν αὐτῶν ἔννοιαν καὶ διαφωτίζων αὐτὴν δι' ἱστορικῶν διδαγμάτων. Ἡ ἀνθρωπότης, οἷα παριστάνεται ἐν τῇ Τιτᾷ Προμηθεὶ τοῦ Αἰσχύλου, μετὰ καρτερίας ὑπομένουσα τὴν πάλην καὶ τὸ ἄλγος, ἔχουσα συνειδήσιν ἑαυτῆς καὶ ὡς ἐκ τοῦτου ἀλαζονευομένη, ἀκαταπόνητος περὶ τὸ ἐπινοεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐπιρρεπὴς πρὸς ἀσυνεσίαν καὶ κενόδοξον ὑπερφροσύνην, εἶνε ἢ γενεὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ συγχρόνων ἢ ἀκαμάτως σπεύδουσα πρὸς τὰ πρόσω. Ἀλλὰ μόνον ἐκείνη ἢ σοφία εἶνε χρήσιμος ἢ ἀπορρέουσ' ἀπὸ τοῦ Διὸς, μόνον ἐκείνη ἢ δεξιότης ἢ ἐρειδομένη εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἡθικὴν. Οὕτως ὁ ποιητὴς ἄνευ ἐζητημένης μικρολογίας εἶνε ἀληθινὸς διδάσκαλος τοῦ λαοῦ, ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ ἀρχομένου δισταγμοῦ ἐπιδιώκει τὴν στήριξιν τῆς πατρίου θρησκείας, τὴν διαφώτισιν τῶν συνειδήσεων καὶ τὴν ἐκ τοῦ πολυμύκτου φυράματος τῶν μυθολογικῶν πλασμάτων ἀνάδειξιν τοῦ σωτηριώδους κεφαλαίου τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. Τῶν ποιητῶν προορισμὸς ἦτο ἡ συντήρησις τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ καὶ τῆς προϋούσης ἀναπτύξεως τῆς συνειδήσεως¹.

Ἀλλ' οἱ ποιηταὶ συμμετεῖχον ἀμέσως καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν πολλῶν, ἐν δὲ πόλει οἷαι αἱ Ἀθηναὶ ἄνδρες ἐπιδεικνύοντες τὰ πνευματικὰ αὐτῶν ἔργα κατὰ τὰς δημοσίας ἐορτὰς ἐνώπιον

¹ O Bernays ([Grundzüge der verlorenen Abhandlungen des Aristoteles über] Wirkung der Tragödie. [Breslau. 1857.] ἐνδεικνύει τὸν ἀνθρώπου αὐτὸν ὡς ἀντικείμενον τῆς καθάρσεως). Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐγκαταλείπεται ἡ ἡθικὴ ἐπενέργεια τῆς τραγωδίας. Πρβλ. A. Abeken Die tragische Lösung im Philoktet. Berlin. 1860.

τοῦ συνηγμένου δήμου ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὰ προβλήματα τοῦ ἐνεστώτος. Ἦσαν ἡναγκασμένοι ν'ἀνήκωσιν εἰς ὠρισμένην φατρίαν καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν περὶ τοῦ συμφέροντος εἰς τὴν πολιτείαν νὰ διαγινώσκηται ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, ἃν ἦσαν εἰλικρινεῖς καὶ εὐπαρρησίαστοι. Καὶ περιωρίζετο μὲν ἡ ἐκλογή τῆς ὕλης κυρίως εἰς τοὺς μύθους· τὴν δὲ δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ πάθη, τὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ ἀνθρωπίνων καὶ θεῶν νόμων, μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ εἰμαρμένης παρίστανον οἱ ποιηταὶ κατὰ προτίμησιν διὰ τῶν χαρακτήρων τῶν ἥρωικῶν χρόνων, οὓς εἶχε παραδώσει τὸ ἔπος. Ἐκεῖνοι ἦσαν τὰ πρότυπα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὰ δὲ πάθη αὐτῶν τὰ καθ' ὅλου πάθη καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν ἀνθρώπων. Προςβλέποντες λοιπὸν ἐκείνους, ἔμελλον οἱ θεαταὶ νὰπαλλάσσωνται τῶν ἰδίων ἑαυτῶν μεριμνῶν καὶ θλίψεων, νὰ αἰσθάνωνται εὐρυνόμενα τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἰδίας συνειδήσεως καὶ οὕτω σὺν τῇ εὐγενεστάτῃ καλλιτεχνικῇ ἀπολαύσει νὰ συναποκομίζωσιν ἀνεξαρτησίαν καὶ σωτηρίαν ἀποκάθαρσιν τῆς ψυχῆς. Πρὸς δὲ τοὺς ἥρωας τῶν μυθικῶν χρόνων ἀνταπεκρίνετο ὁ ἰδεώδης χαρακτήρ ὃν ἡγωνίζοντο νὰ δώσωσιν εἰς τὸν ὅλον σκηνικὸν κόσμον. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ζωηρὰ ἢ ἐμποιοιμένη αἰσθησις, εἰ καὶ ὁ κόσμος εἰς ὃν ἦσθάνοντο ὅτι μετετίθεντο ἀνῆκεν εἰς ἀπωτάτους, νεφελώδεις χρόνους. Τὰ πολεμικὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου διέπνεε τὸ πνεῦμα τοῦ Μαραθωνομάχου, καὶ ὁ ἀκροασθεὶς τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ἦσθάνετο ἑαυτὸν διαφλεγόμενον ὑπὸ τοῦ ζήλου νὰ δράξῃ τὰ ὅπλα ὑπὲρ πατρίδος.

Ἄλλ' οὐχ ἥττον εἶχεν ἤδη τολμήσει ὁ Φρύνιχος ν'ἀναβιδάσῃ εἰς τὴν τραγικὴν σκηνὴν τὴν σύγχρονον ἱστορίαν. Ἡ Μελήπου ἄλωσις καὶ αἱ Φοίνισσαι αὐτοῦ εἶχον ἀναμφιβόλως σκοπὸν πολιτικόν¹. Ἀλλὰ πολὺ μεγαλοπρεπέστερος ὑπῆρξεν ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ προδρόμου ὁ Αἰσχύλος, ὅτε τέσσαρα ἔτη μετὰ τὰς Φοινίσσας τοῦ Φρυνίχου τῷ 472 π. Χ.

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 480.

(Ὀλυμπ. 76,4) ἐδιδάχθησαν οἱ Πέρσαι αὐτοῦ. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ ἐκείνῃ ἐξεικονίζει ὁ υἱὸς τοῦ Εὐφορίωνος τὴν ἥτταν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλὰ μετὰ λεπτοτάτου καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος ὁ ποιητὴς δὲν παρέστησε τὴν σκηνὴν τῆς τραγωδίας ὑποκειμένην ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ Περσίδι. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ ἐπακόλουθα τῆς μάχης καὶ ἡ ἀπήχησις αὐτῶν ἐν τῷ ἐχθρικοῦ βασιλείῳ παρουσιάζονται πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτοῦ. Τὸ εἶδωλον τοῦ Δαρείου ἐκκαλούμενον ἀνέρχεται ἐκ τοῦ τάφου, ὅπως ἐν αὐτῷ τῷ εὐσεβεῖ καὶ συνετῷ ἡγεμόνι παρασταθῇ ἡ λαμπρότης τοῦ μέχρι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀκεραίου περσικοῦ κράτους κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διάδοχον, ἐπιστρέφοντα ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἀπόκληρον πάσης εὐπρεπείας καὶ τιμῆς πρὸς ἀπόδειξιν καὶ νοθεσίαν, ὅτι μωρὰ ἔπαρσις ἄγει εἰς τὸν ὄλεθρον πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶν μεγαλεῖον. Τὸ ὅλον δὲ δρᾶμα διαπνέει ἡ ἰδέα τῆς νεμέσεως, ἣν εἶχον ἐξεγείρει οἱ περσικοὶ πόλεμοι ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐπινικίῳ τραγωδίᾳ τοῦ Φρυνίχου εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐξήρετο ὁ Θεμιστοκλῆς¹ παρὰ δὲ τῷ Αἰσχύλῳ περὶ ἐκείνου μὲν ἐγίνετο μόνον παροδικὸς ὑπαινιγμὸς ὡς ἐπινοήσαντος πονηρὸν δόλον¹, ἀπ' ἐναντίας δὲ διὰ μακροτέρας πῶς περιγραφῆς τοῦ ἐν τῇ Ψυτταλείᾳ ἀγῶνος² ἐξυμνεῖτο ἡ δόξα τοῦ Ἀριστείδου ὡς κυρίως συντελέσαντος εἰς τὴν νίκην τῆς Σαλαμῖνος, καὶ δὴ οὐχὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ δι' ἀγῶνος χερσαίου.

Ἦσαν δὲ οἱ Πέρσαι τὸ μέσον δρᾶμα τριλογίας καὶ δὲν ἔχουσιν ἴδιον πέρας. Τὸ εἶδωλον τοῦ Δαρείου προαγγέλλει καὶ ἄλλας μελλούσας ἥττας, τοὺς ἀγῶνας παρὰ τὰς Πλαταιάς. Ἐκ δὲ τοῦ τρίτου δράματος, τοῦ Γλαύκου, σώζεται ὑπαινιγμὸς ἀναφερόμενος εἰς τὴν Ἰμέραν. Τὸ δὲ πρῶτον δρᾶμα, ὁ Φινεύς, ὠνομάζετο οὕτως ἀπὸ τοῦ μυθευομένου μάντεως ὅστις ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Ἀρ-

¹ [Αἰσχύλου Πέρσαι 361.]

... οὐ ξυνεῖς δόλον
"Ελληνος ἀνδρός].

² [Αἰσχύλου Πέρσαι στ. 447-471]. Περὶ ἀνωτέρων Τόμ. Β' σ. 399.

γοναύτας τὴν ὁδὸν τοῦ πλοῦ αὐτῶν πρὸς τὴν βάρβαρον χώραν τοῦ βορρᾶ.

Εἶνε κατὰ ταῦτα μάλιστα πιθανόν, ὅτι καὶ τὰ τρία δράματα συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα διὰ μιᾶς καὶ μόνης ἐννοίας, τῆς ἰδέας, ἣτις ἦτο ζωηρὰ ἐν τῷ πνεύματι ἀπάντων τῶν συγχρόνων, περὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος μεταξὺ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων, μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἀγῶνος οὗ ἡ μὲν ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία ὑπῆρξε τὸ μυθικὸν προανάκρουσμα, ἡ δὲ κρίσις ἐπῆλθεν ἐνδόξως ἐν τοῖς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν πεδίοις τῶν μαχῶν¹. Οὕτως ἀντελήφθη ὁ Ἡρόδοτος τοῦ περσικοῦ πολέμου ὡς ἐπεισοδίου ἐν τῷ συνόλῳ συναφοῦς ἱστορικῆς ἐξελέξεως, οὕτως ὁ Πίνδαρος συνῆλθον ἐν τοῖς στίχοις αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς μάχας τῆς Σαλαμῖνος, τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Ἰμέρας ὡς ἡμέρας ἰσοτιμῶν νικῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ τριλογία δὲ τῶν Περσῶν δὲν ἠθέλε βεβαίως διδοχθῆ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἱέρωνος, ἂν μὴ δι' αὐτῆς ἀνεπαύετο πληρέστατα ἡ φιλοδοξία τοῦ τυράννου.

Ὡς δ' ὁ Αἰσχύλος παρέστησε τὴν μυθικὴν ἱστορίαν τῶν Πελοπιδῶν ἐν τοῖς τρισὶ δράμασι τῆς Ὀρεστείας, τὴν δὲ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Θηβῶν καὶ τὴν τοῦ βασιλέως τῆς Θράκης Λυκούργου ὁμοίως ἐν τρισὶ δράμασι συνδεομένοις πρὸς ἄλληλα, ὡς ἀνέπτυξε τοῦ Προμηθέως τὸν μῦθον κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε αἱ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον δράμασιν ἀδιάλυτοι συγχρούσεις καὶ διαφωνίαι νὰ εὕρωσι τὴν προσήκουσαν λύσιν ἐντὸς τοῦ μεγαλειτέρου συνόλου, οὕτως ὁ ποιητὴς συνέπλεξεν εἰς ἓν ὅλον μῦθον καὶ ἱστορίαν. Παρελθὼν καὶ ἐνεστῶς, Ἀνατολὴ καὶ Δύσις, μητροπόλεις καὶ ἀποικίαι σχηματίζουσιν ὁμοῦ μεγάλην εἰκόνα τοῦ κόσμου, συναποτελοῦσι συνεχῇ ἄλυσιν γεγονότων συνδεομένων πρὸς ἄλληλα διὰ χρησμῶν καὶ σχέσεων ἀμοιβαίων. Ὁ ποιητὴς, βλέπων πρὸς

¹ Περὶ τῶν δυσχερεῶν, εἰς ἃς προσκρούουσιν ἀκόμη οἱ ἐρευνηταὶ ἐν τῇ ἀναπλάσει τῆς τριλογίας τῶν Περσῶν ἴδε H. Weil Prolegomena ad Aeschyli Persas καὶ Ch. r. Belger Moritz Haupt als akademischer Lehrer σ. 206 κ. ἐ. Πρὸς καὶ Bergk [Griechische Literaturgeschichte] Τόμ. Γ' σ. 291.

τὰ πρόσω καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω ἐρμηνεύει δίκην προφήτου τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας, ἥς τὸ μοῖρατον καὶ ἀπόκρυφον ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ νοῦ. Ἐξαίρει δὲ παρὰ τοῖς συμπολίταις τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, παριστάνων τῶν μὲν Ἑλλήνων τὴν δύναμιν ἀπανταχοῦ αὐξανομένην, τὴν δὲ τῶν βαρβάρων ἐκπίπτουσαν, χωρὶς νάμαυρόνῃ τὴν ἠθικὴν εὐγένειαν τῆς ποιήσεως αὐτοῦ οἰαδῆποτε ἀνάμιξις χλευασμοῦ ἢ χαιρεκακίας. Συγχρόνως δὲ μετριάξει τὴν ἀλαζονείαν τῆς νίκης, ὑποδεικνύων τὴν ἐξ ἰδίων πταισμάτων ἐπελθοῦσαν συμφορὰν τῶν Περσῶν καὶ τοὺς αἰωνίους νόμους τῆς θείας δικαιοσύνης, ὧν τὴν τήρησιν ὑπεδήλου ὁ ποιητὴς ὡς ὅρον ἀπαραίτητον καὶ διὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐν ταῖς τραγωδίαις δ' ἐκείναις ὧν ἡ ὑπόθεσις ἦτο μυθικὴ δὲν ἔλειπον γινῶμαι δυνάμεναι νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἀμέσως εἰς τὸ παρὸν ἢ ἐπιβάλλουσαι τοιαύτην ἐφαρμογὴν. Τοιαῦται δ' ἀναφοραὶ, καθ' ὅσον ἤθελον προέλθει ἐκ προμελέτης ψυχρᾶς, ἡδύναντο νὰ ἐπισκιάσωσι τὴν ἀβόλωτον αἰσθησιν τῆς ποιήσεως. Ἄλλ' ἀνὴρ οἷος ὁ Αἰσχύλος, καίπερ μὴ ἀγόμενος ὑπὸ τοιούτου πεζοῦ ὑπολογισμοῦ, δὲν ἡδύνατο ὁμῶς νὰ ποφύγῃ τὰς τοιαύτας ἀναφορὰς, ἅτε ἀναγκαζόμενος νὰ ἐκφράσῃ καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ἐκεῖνα ὅσα ἐθεώρει σωτήρια μὲν εἰς τὴν πόλιν, τρανὰ δὲ τεκμήρια τοῦ ἀρίστου πολίτου, ἂν δὲν ἤθελε σκοπίμως νὰ λακπατήσῃ τὰ θερμότατα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐντεῦθεν οὐδεμία ἐπήρχετο δυσαρμοστία πρὸς τὴν ποιητικὴν ἐπιβολὴν, ἐπειδὴ ἄλλως ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις συνέπιπτον τὰ μέγιστα πρὸς ἀλλήλας αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς συνέσεως. Οἱ δὲ θεαταὶ, οἵτινες καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας δῆμον, ἀντελαμβάνοντο γοργῶς καὶ αὐτομάτως πάντων ἐκείνων τῶν στίχων ὅσοι ἐπέτρεπον ὑπαινιγμὸν εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ ἀνεφέροντο εἰς ἄνδρα πολιτικόν, οἷος ὁ Ἀριστείδης¹.

Πλὴν δὲ τοῦ Ἀριστείδου ἡ Μοῦσα τοῦ Αἰσχύλου ἀπένεμε

¹ Ἦδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 508.

τιμήν εἰς τὸν Κίμωνα. Μετὰ καὶ τοῦ Κίμωνος συναντεπρωσωπευεν ὁ ποιητὴς τὸ κοινῶς ἐλληνικόν, τὰ πάτρια ἥθη, τὴν ἀρχὴν τῶν ἀρίστων, τὴν σωφροσύνην τῶν ἀρχαίων χρόνων. Διὸ, ὅτε ὁ κλύδων τῆς κινήσεως τοῦ πλήθους ἐκυμαίνεται ὁσημέραι μᾶλλον, ἀπειλῶν καὶ αὐτὸ τὸ τελευταῖον προπύργιον τοῦ παρελθόντος, τὸν Ἄρειον πάγον, τότε ὁ ἐβδομηκοντούτης ποιητὴς συμπαρέσυρε τὴν Μοῦσαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν φατριῶν, καὶ ἡγωνίσθη παντὶ σθένει, ὅπως ἐμβάλη εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν τῶν συμπολιτῶν ἱερὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον ὡς καθίδρυμα θεῖον καὶ ἀποτρέψη ἀπὸ τῶν ἐπακολούθων κακοδαίμονος ἀκολασίας¹. Αἱ δ' Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύλου μαρτυροῦσιν ἐπιφανῶς πῶς μέγα ποιητικὸν δημιούργημα δύναται νὰ εἶνε ἔργον ἐπικαιρον, ὑπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς φατρίας τινὸς, μὴ ἀποβάλλον σύναμα τὴν διαφάνειαν καὶ ἐνάργειαν καὶ τὸ εἰς αἰὲ ἰσχύον σεμνὸν αὐτοῦ μεγαλεῖον. Καὶ ὁ μὲν Ἄρειος πάγος ἔμεινεν ἄθικτος ὡς δικαστήριον, εἰς τοῦθ' ὅπερ προθύμως δυνάμεθα νὰποδεχθῶμεν ὅτι συνετέλεσε κρισίμως τὸ δρᾶμα τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἡσθάνετο ἑαυτὸν οὐχ ἥττον ξένον καὶ μεμονωμένον ἐν τῇ πόλει, ἥτις εἶχε παραδοθῇ τέλεον πλέον εἰς τὴν δημοκρατίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη δὲν ἦτο ἡ ἐλευθερία ὑπὲρ ἧς εἶχε ρεύσει τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν· ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν μαχητῶν τῆς ἀνεξαρτησίας ἡλαττοῦτο ὁσημέραι μᾶλλον. Οὕτως ἡ Ὀρέστεια ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τριλογία ἣν ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις, μεθ' ὃ ἀπέθανεν ἐν τῇ σικελικῇ Γέλᾳ².

Οἱ χρόνοι τῶν Μαραθωνομάχων εἶχον παρέλθει, τὸν δὲ χαρακτῆρα τοῦ νέου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους, ἐξεπροσώπει ἐν μὲν τῇ πόλει γενεὰ νέα, ἐπὶ δὲ τῆς ἀθηναϊκῆς σκηνῆς ὁ Σοφοκλῆς.

Ὡρμᾶτο δὲ καὶ ὁ Σοφοκλῆς ὡς ὁ Αἰσχύλος ἐξ εὐπατριδῶν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς, ὅτι περιεβάλλετο τὸ ἀξίωμα ἱερώς τοῦ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 527.

² Περὶ Αἰσχύλου ἴδε Kiehl ἐν τῇ Mnemosyne Τόμ. I (1852) σ. 361 κ. ε.

ἥρωος Ἀλκωνος¹. ἀλλ' ὁ πατήρ αὐτοῦ ἦτο βιομήχανος, διευθύ-
νων μέγα ὄπλοποιεῖον. Γεννηθεὶς τῷ 496 π. Χ. (Ὀλυμπ. 70,4)
ἐν τῷ μεταλλοβριθεῖ δήμῳ Κολωνῷ, εἶχεν αὐξηθῆ ἐν μέσῳ τῶν
ἐπαφροδίτων ἀγρῶν τῆς κοιλάδος τοῦ Κηφισοῦ, ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν
μοριῶν, τῶν ἱερῶν ἐλαιῶν, μαρτύρων τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας
τῆς ἀττικῆς χθονός, ἀλλὰ καὶ ἅμα πλησίον τοῦ ἄστεως καὶ πλη-
σίον τῆς θαλάσσης, ἣν ἐπεσκόπει ἀπὸ τῆς βραχύδους κορυφῆς
τοῦ Κολωνοῦ, βλέπων ἐν τοῖς παιδικαῖς χρόνοις ὑπὸ τοὺς ἰδί-
ους ὀφθαλμοὺς αὐξανόμενον τὸν πολυλίμενον Πειραιᾶ. Καὶ ἐν
μὲν τῇ πρώτῃ ἀκμῇ τῆς νεανικῆς καλλονῆς ἐχόρευεν ὡς κο-
ρυφαῖος τοῦ χοροῦ κατὰ τὴν ἐπὶ τῇ νίκῃ τῆς Σαλαμῖνος ἐορτὴν·
μετὰ δὲ δώδεκα ἔτη ἀντετάχθη ἤδη ὡς ποιητής, πεποισῶς εἰς τὰς
ιδίας ἐαυτοῦ δυνάμεις, πρὸς τὸν μέγαν Αἰσχύλον, οὗ ἡ μανικὸν
ἐνθουσιασμὸν ἐμποιοῦσα τέχνη εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
τὸν πόθον νᾶτραπῇ τὰς αὐτὰς τρίβους τὰς ἀγούσας εἰς τὴν ποιη-
τικὴν δόξαν. Ἵπῃρξε δὲ ἡμέρα συγκινήσεως ἀσυνήθους εἰς ἅπαν-
τας τοὺς Ἀθηναίους ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ δῆμος ἐκαραδόκει ἀνυπο-
μόνως τὴν ἑκδασιν τοῦ ἀγῶνος μεταξὺ τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ τοῦ
ὀρμῶντος πρὸς τὰ πρόσω καὶ τοῦ μετ' οὐ πολὺ ἐξηκοντούτους
Αἰσχύλου, οὗ τὰς πολιὰς τρίχας ἐκόσμιε ἤδη διπλῇ δάφνῃ. Κατὰ
ταῦτά ἐκεῖνα Διονύσια ὁ Κίμων ἐπιστρέφων εἰς τὴν πόλιν μετὰ
τὴν λαμπράν ἀποπεράτωσιν τῆς εἰς τὴν Θράκην ἐκστρατείας²
ἀνῆλθεν ἐκ Πειραιῶς, καὶ προσήνεγκεν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεά-
τρου τὴν νενομισμένην εὐχαριστήριον θυσίαν. Καὶ ὁ μὲν δῆμος
ἐξαλλος ὑπὸ χαρᾶς ἐχαιρέτιζε τὰ ὑπὸ τοῦ ἥρωος ἐκ τῆς Σκύρου
κομισθέντα λείψανα τοῦ Θησέως, ὁ δὲ ἄρχων Ἀψιφίων ἐν μέσῳ
τῶν ἐπευφημιῶν τοῦ ἡθροισμένου περιχαροῦς πλήθους ἐξέλεξεν
ἐκτάκτως ὡς κριτὰς τοῦ δραματικοῦ ἀγῶνος τὸν Κίμωνα καὶ τοὺς
συστρατήγους ὡς τοὺς ἀξιωτάτους ἀντιπροσώπους τῶν δέκα φυ-

¹ Βλός Σοφοκλέους σ. 126. Πρὸλ. G. Hirschfeld ἐν τῷ Hermes Τόμ. VIII, σ. 356.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 471.

λῶν. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς κρίσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀπονομή τοῦ ἄθλου εἰς τὸν Τριπτόλεμον τοῦ Σοφοκλέους¹.

Ἡ τέχνη τοῦ Σοφοκλέους δὲν εὕρισκετο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ προδρόμου. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἀνέβλεπε μετὰ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ μεγίστης δυνάμεως πνεύματος καὶ πρωτοτυπίας ἐκτάκτου εἶχε διανοίξει νέας ὁδοὺς πρὸς τελείωσιν τῆς τραγικῆς τέχνης. Εἰς τὸν ἐράσμιον αὐτοῦ χαρακτῆρα ἦσαν κακίαι ἄγνωστοι ὁ φθόνος καὶ ἡ ζηλοτυπία. Ἄλλ' ἦτο μαθητὴς τοῦ μεγάλου ἀριστοτέχνου ἀνεξάρτητος καὶ ἡ ὅλη αὐτοῦ εὐφυΐα ἦτο πάνυ διάφορος τῆς ἐκείνου. Ἦτο γλυκύτερος, ἀφελέστερος, γαληνιώτερος ἐκείνου, καὶ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ εἶχεν ἀπεχθῶς πρὸς πᾶν τὸ ὑπεράγαν περιπαθὲς καὶ ὀγκηρόν. Διὸ ἐμετρίασε τὸν ὄγκον τῆς σκηνικῆς γλώσσης, ὃν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Αἰσχύλος, καὶ χωρὶς νὰ ὑποβιάσῃ τοὺς χαρακτῆρας εἰς τὸ τετριμμένον καὶ πεπατημένον, ἐπεδίωξε τὴν παράστασιν αὐτῶν ὑπὸ τύπον μᾶλλον ἀνθρώπειον, ὥστε οἱ ἀκροαταὶ ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς συγγενεστέρους πρὸς ἐκείνους. Συνδέεται δὲ ἡ μετάπτωσις αὕτη στενότατα πρὸς τὴν μεταβολὴν τῆς ἐπεξεργασίας τῆς τραγικῆς ὕλης. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν σύνθεσιν τῶν μύθων ἐν τῇ τραγωδίᾳ ὁ Αἰσχύλος ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον ὅπερ ἡδυνήθη νὰ παραγάγῃ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα· ἐν τούτῳ δὲ οὐδεὶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερβῇ αὐτόν. Ἄλλ' ὁ Σοφοκλῆς διέγνω, ὅτι οἱ μῦθοι δὲν ἔπρεπε νὰ παραθέτῳ πάντοτε ἐκ νέου εἰς τὰ πλήθη μετὰ τῆς αὐτῆς εὐρύτητος, ἐπειδὴ ἀναγκαίως τὸ ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέρον ἔμελλε

¹ Ἡ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ἐκνίκησις τοῦ Αἰσχύλου διηφισηθήθη. Ἴδε Droysen ἐν τῷ Hermes Τόμ. IX, σ. 7. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουσι πρὸς τοῦτο ἐπαρκεῖς λόγοι. Ἴδε Sauppe ἐν τοῖς Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1855 σ. 5. Ἄλλ' ἀπορητικὰ ὅμως εἶνε ἡ παράδοσις ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ Αἰσχύλος μετενόστησεν εἰς τὴν Σικελίαν ἕνεκα δυσθυμίας ἐπὶ τῇ ἡττῇ, καὶ τοῦτο, διότι κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Franz ἀνακαλυφθεῖσαν διδασκαλίαν μετὰ ἐν ἔτος, τὸ ἔτος 461 π. X. (Ὁλυμπ. 78,1) ἐδιδάχθη ἡ Οἰδιπόδεια. Πρβλ. Αἰσχύλου ἐκδ. Dindorf 1875 σ. 45. Περὶ δὲ τῆς ἐν Σικελίᾳ διαμονῆς τοῦ Αἰσχύλου ἴδε κατωτέρω τῆς ἀνὰ χεῖρας συγγραφῆς τὸ βιβλίον Δ', κεφάλαιον Γ' τὸ ἐπιγραφόμενον Ἰταλία καὶ Σικελία. Περὶ δὲ τῆς ἀντιζηλίας τῶν δύο τραγικῶν ἴδε Helbig ἐν τῇ Zeitschrift für Gymnasialwesen Τόμ. XVI σ. 99.

νά ἐκλίπη κατὰ μικρόν. Ἐπεβάλλετο λοιπὸν ἡ ἀνάπτυξις πλείονος ζωῆς ἐντὸς ἐκάστης τῶν τραγωδιῶν, ἡ σαφεστέρα περιγραφὴ τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ὑποκίνησις ζωηροτέρου ψυχολογικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Καὶ δὴ ἤδη ὁ Αἰσχύλος εἶχε διατάξει τὰ τῆς τριλογίας οὕτως, ὥστε δὲν ἐδεσμεύετο αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς ἀλληλουχίας μυθικῆς τι-
νος ὑποθέσεως. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς δὲν διέλυσεν μὲν τελείως τὸν πρὸς ἀλλήλα σύνδεσμον τῶν τριῶν δραμάτων τῆς τριλογίας, ἀλλ' ἐχά-
λάρωσεν ὅμως αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὸ ἐξῆς ἐκάστη τραγω-
δία καθ' ἑαυτὴν ἀπετέλει ἐν ὅλῳ τερματιζόμενον ἐν ἑαυτῷ καὶ
δυνάμενον νὰ κριθῇ ὡς καλλιτέχνημα ἴδιον. Οὕτω δ' ἐπετεύχθη
μείζων ἐλευθερία· τὰ καθ' ἕκαστα ἐκάστου δράματος ἡδύναντο
νὰ τύχωσι λεπτομερεστέρας ἐπεξεργασίας καὶ ἡ ποιητικὴ εἰκὼν
νά ποθῇ πλουσιωτέρα καὶ ζωηρότερα διὰ τῆς ἀναδείξεως διαγραμ-
μάτων παρέργων. Οὕτως ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ἀναπαραστά-
σει τοῦ μύθου τοῦ Ὀρέστου ἡ μητροκτονία καὶ ὁ δράστης αὐτῆς
τάσσονται εἰς δευτέραν μοῖραν, παρέχεται δ' εἰς τὴν πολυθρύλη-
τον ὑπόθεσιν νέα ὅλως μορφή, πρωταγωνιστοῦσης μὲν τῆς Ἥλέ-
κτρας ἀντὶ τοῦ Ὀρέστου, τῆς δὲ ὅλης δράσεως οἰοῖται κατ' ἀντι-
κατοπτρισμὸν μεταγομένης εἰς τὴν ψυχὴν τῆς ἀδελφῆς. Διὰ
τούτου δὲ τοῦ τρόπου εὐρίσκει ὁ ποιητὴς εὐκαιρίαν νὰ πλάσῃ
εἰκόνα ζωηράν ψυχῆς παθαινομένης περισσῶς, τύπον ἡρωισμοῦ
γυναικὸς, ἥτις ἐξαίρεται λαμπρῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὑπ'
αὐτῆς ἐπισκοτιζομένην ὑποδεστέραν καὶ ὅλως διάφορον τὸν χα-
ρακτῆρα ἔχουσαν ἀδελφὴν Χρυσόθεμιν.

Θέλων δ' ὁ Σοφοκλῆς νὰ νανδείξῃ τελεσφόρους τὰς μεθόδους ταύ-
τας τέχνης λεπτοτέρας καὶ μᾶλλον προηγμένης εἰσέγαγε τὸν
τρίτον ὑποκριτὴν, καὶ κατέστησεν οὕτω δυνατὴν ἀπείρως ζωη-
ροτέραν ὁρᾶσιν ὡς καὶ πλουσιωτέραν τὴν ἀπ' ἀλλήλων διὰ δια-
φόρου ἀποχρώσεως διάκρισιν καὶ πρὸς ἀλλήλους συναφὴν τῶν
χαρακτήρων. Ἰπῆρξε δ' ἄλλως ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ πρῶτος δρα-
ματικὸς ποιητὴς ὅστις, καίπερ ὦν αὐτὸς δοκιμώτατος περὶ τε τὰ

ἄδειν καὶ τὸ ὀρχεῖσθαι, ἀπέστη τῆς σκηνῆς, μὴ ἀνερχόμενος εἰς αὐτὴν αὐτός. Ἐκτοτε δ' ἐχωρίσθη τὸ ἔργον τοῦ ὑποκριτοῦ ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ, καὶ ἡ ὑποκριτικὴ τέχνη ἀποβᾶσ' ἀνεξάρτητος προώδευσεν αἰσθητῶς¹. Εἰς δὲ τὸν χορὸν ἀπέμεινε θεοῖς ἡρεμωτέρα ἐκτὸς αὐτῆς τῆς δράσεως καὶ τὸ δραματικὸν στοιχεῖον προήχθη καὶ ἀνεδείχθη πλείοτερον τοῦ χορικοῦ ἄσματος, τοῦ ἀρχῆθεν πυρῆνος τῆς τραγωδίας. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Αἰσχύλος συνεῖδε τὴν πρόοδον ἐκείνην τῆς τέχνης, οὐ μόνον ἀποδεχθεὶς τὰς ἐξωτερικὰς βελτιώσεις τῆς τραγωδίας, ἀλλὰ καὶ ἀνυψωθείς ἐξ ἀμίλλης πρὸς τὸν νεώτερον ἀνταγωνιστὴν εἰς ὠριμωτέραν τοῦ δράματος ἐπιτέχνησιν.

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς δὲ ἦτο, ὡς καὶ ὁ Αἰσχύλος, ἡμιστὰ ξένος πρὸς τὸν δημόσιον βίον², ἀλλ' ἦτο πρὸ πάντων ποιητῆς καὶ οὐδεμίαν ἡσθάνετο διάθεσιν νᾶνεσθαι τὴν διατάραξιν τῆς γαλήνης καὶ ἡρεμίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ὑπὸ πολιτικῶν ὑποθέσεων καὶ φατριαστικῆς διαμάχης. Ὁ Ἴων παριστάνει εἰς ἡμᾶς τὸν ποιητὴν οἷον εἶδεν αὐτὸν ἔχοντα ἡλικίαν πεντήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν καὶ δὴ στρατηγούντα ἐν Χίῳ, καὶ ὅμως φαιδρότατον καὶ ἐρασμιώτατον ἐν τῇ ἀναστροφῇ, ἐπισκώπτοντα παντοίως καὶ αὐτὸ τὸ στρατηγικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα³. Ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἐκείνου ἡ τέχνη ἐνεφορεῖτο τοῦ χαρακτῆρος τῶν μεγάλων χρόνων καθ' οὓς ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν ἐξετείνετο ἀνὰ πάσας τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου. Καθ' ὃν δὲ λόγον αἱ Ἀθηναῖαι εἶχον μεγάλως προαχθῆ ἀναλαβοῦσαι ἰδίαν ἱστορικὴν σταδιοδρομίαν καὶ μετερχόμεναι ἀνεξάρτητον πολιτείαν, ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς μᾶλλον Ἀθηναῖος καὶ μᾶλλον φιλόπολις τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἶχετο μετὰ πλείονος ζήλου τῶν πανελληνίων ἰδεῶν.

¹ Περὶ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τῶν ὑποκριτῶν ἴδε Sybel ἐν τῷ Hermes Τόμ. IX σ. 248.

² Περὶ τοῦ Σοφοκλέους ὡς Ἑλληνοταμίου ἴδε Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 237.

³ Ἴων παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ XIII, σ. 603 E κ. ε. Ἀνδροτίων παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστείδου III, 485. Στράβωνος XIV, σ. 638. Πρβλ. Bergk Literaturgeschichte Τόμ. Γ' σ. 407, καὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 717. Περὶ ἄλλης στρατηγίας ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, καθ' ἣν ὁ Νικίας ἦτο συστράτηγος τοῦ Σοφοκλέους ἴδε Πλούταρχον ἐν βίῳ Νικίου 15.

Συνετέλεσε δ' ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν κατὰ προτίμησιν ἐπεξεργασίαν ὑποθέσεων ἀττικῶν. Καὶ ἐν μὲν τῷ Τριπτολέμῳ αὐτοῦ ἐξυμνεῖτο ἡ Ἀττικὴ ὡς ἡ κοιτίς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, ἣτις ἐξ αὐτῆς διεδόθη νικηφόρος εἰς χώρας ἀπωτάτας· ἐπὶ ἀττικοῦ δ' ἐδάφους, ἐν αὐτῷ τῷ πατρίῳ τοῦ ποιητοῦ δήμῳ, τῷ Κολωνῷ, ἐπέρχεται ἡ διαλλαγή ἢ ἐπιφέρουσα τὴν κάθαρσιν τοῦ μύθου τοῦ Οἰδίποδος· αἰσθήματα δ' Ἀθηναίου ἀποπνέει καὶ ἡ Ἡλέκτρα, ἐν ἣ σκοπὸς καὶ τέρμα τῆς δράσεως παριστάνεται ἡ κατάλυσις ἀρχῆς παρανόμου καὶ ἡ μετ' ἀγώνων ἀνάκτῃσις τῆς ἐλευθερίας.

Τοῦ Σοφοκλέους αἱ τραγωδίαι συνετέλεσαν εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἔργον νὰ παράσχωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐξωτερικῆς ἰσχύος καὶ αἰγλῆς τῆς πόλεως τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο κύρος εἰς τὸ πνευματικὸν ἀξίωμα οὗ ὠρέγετο ὁ Περικλῆς. Ὡς οὗτος ἐπεδίωκε καὶ ὁ Σοφοκλῆς τὴν ἐν τιμῇ συντήρησιν τῶν ἀρχαίων λατρειῶν καὶ ἐθίμων τῆς ἀττικῆς χθονὸς, τῶν ἀγράφων θεσμῶν τοῦ ἱεροῦ δικαίου, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν προσαπόκτησιν πάσης προόδου τῆς πνευματικῆς παιδεύσεως καὶ πάσης ἐπεκτάσεως τοῦ ὀρίζοντος τοῦ πνεύματος. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιητοῦ μαρτυρεῖ τὴν δύναμιν διανοίας ἀνεπτυγμένης, ἣτις, ποιουμένη χρῆσιν ἐκφράσεων πυκνῶν, χωρεῖ ἐνίοτε παρατόλμως μέχρι σχεδὸν τοῦ δυσνοήτου· ἀλλὰ γινώσκει ὅμως ἄριστα νὰ διατηρῇ τὴν γοητείαν τῆς χάριτος, καὶ τὰ ἔργ' αὐτοῦ πάντα διαπνέει πνεῦμα μακαρίας ἀρμονίας. Ἦτο ἀνὴρ καταθύμιος εἰς τὸν Περικλέα· τὸ δὲ μαρτυροῦν, ὅτι ὑπῆρχον μετὰξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν σχέσεις οἰκειότητος, εἶνε ὁ φαιδρὸς καὶ ἀδίαστος τρόπος μεθ' οὗ ὁ πολιτικὸς ἐφέρετο πρὸς τὸν ποιητὴν ὡς συστράτηγον ἐν τῷ στρατοπέδῳ. Καὶ οὐδέποτε μὲν ἀνῆκεν ὁ Σοφοκλῆς οὔτε ὡς πολίτης οὔτε ὡς ποιητῆς εἰς πολιτικὴν πατρίαν, καθ' ἃ ὁ Αἰσχύλος καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φρόνιχος, ὡς φαίνεται. Ἀλλ' ἡ τέχνη αὐτοῦ ἦτο κάτοπτρον τῶν εὐγενεστάτων τάσεων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, οἰονεῖ τις ἰδεώδης καὶ συμβολικὴ εἰκὼν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους. Ἡ δὲ διαυγής αὐτοῦ καὶ εὐθεῖα κρίσις περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων καταφαίνεται ἐν ἅπασιν ἐκείνοις τοῖς

χωρίοις ἐν οἷς ἐκθειάζει συνετὴν βουλήν ὡς τὴν σωτηρίαν τῶν πόλεων, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δικαίως ἐξετίμ' αὐτὸν ὡς τὸν ἀληθινὸν ποιητὴν τῶν χρόνων. Καὶ πράγματι οὐδεὶς ἔτυχε τοσούτων στεφάνων καὶ ἀπήλαυσε δόξης οὕτως ἀδιαταράκτου ὡς ὁ Σοφοκλῆς. Μόνον δὲ, ὅτε παρῆλθον οἱ χρόνοι τοῦ Περικλέους, ἡδυνήθη νὰ εὐδοκιμήσῃ ὡς ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ Εὐριπίδης, ὅστις, καίπερ ὢν μόνον κατὰ δεκαπέντε ἢ δεκαῆξ ἔτη νεώτερος, ἀνήκει ὅμως ἤδη εἰς ὅλως ἄλλους χρόνους· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τούτου οὐδέποτε ἐνίκηθη ὁ Σοφοκλῆς.

Πλὴν δὲ τῆς τραγωδίας ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος, ἦτοι ἐκ τῶν βακχικῶν ἑορτῶν, ἀνεπτύχθη ἡ κωμωδία. Καὶ εἶνε μὲν ἡ κωμωδία γνησία τῆς τραγωδίας ἀδελφὴ, ἀλλ' ἠϋξήθη ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἐν μέσῳ τοῦ ἀνειμένου βίου τῶν ἀγρῶν καὶ πολὺ ἀργότερον ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἀστικὴν εὐκοσμίαν καὶ ἡξιώθη ἐπιμελείας ἐν τῇ πόλει· διὸ καὶ διετήρησε πιστότερον τὸν χαρακτῆρα τῆς γενέσεως αὐτῆς. Ἐξεπήγασε δὴλα δὴ ἐκ τῶν κατὰ τὸν τρυγητὸν τέρψεων, ἐκ τῆς χαρμοσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως τῶν ἀγροτῶν ἑορταζόντων τὴν νέαν εὐλογίαν τοῦ ἔτους, καθ' ἃ εἰθισταὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς οἰνοφόροις χώραις. Κωμάζοντες ὅμιλοι βακχευτῶν φέροντες πρόσωπεῖα ἡδὸν ἐγκώμια τοῦ εὐθυμῖαν παρέχοντος θεοῦ, ἅμα δ' ἐν τῇ ὕβρει τῆς μέθης ἐτοξεύοντο παντοῖοι γεφυρισμοὶ καὶ σκώμματα κατὰ τῶν παραπιπτόντων εἰς τὴν πομπὴν καὶ παρεχόντων ἀφορμὴν εἰς δηκτικούς χλευασμούς καὶ παιδιάς. Ἀφθονον δὲ ὕλην εἰς τὰς τοιαύτας ἐπισκώψεις παρῆχον τὰ συμβάντα τῆς ἡμέρας, ὁ δ' ἐπινοῶν τὰς σκωπτικωτάτας καὶ ἀστειοτάτας τῶν βωμολογιῶν ἐτύγχανε τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ πλήθους, ἀμείβοντος αὐτὸν ἀπὸ καρδίας διὰ γελώτων καὶ ἐπευφημιῶν.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐτελοῦντο αἱ φθινοπωριναὶ ἑορταὶ καὶ ἐν Ἀττικῇ, ἰδίως δ' ἐν τῷ οὐ μακρὰν τοῦ Μαραθῶνος κειμένῳ δῆμῳ Ἰκαρίῳ, ὅστις ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ λατρείας τοῦ Διονύσου ἀπέβη οἰονεὶ ἢ κοιτὶς τοῦ δράματος καθ' ὅλου ἐν Ἀθήναις, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς δὴ ὁ Θέσπις κατήγετο ἐξ αὐτοῦ. Τὸν δὲ Θέσπιν διε-

δέχθη Σουσαρίων ὁ Μεγαρεὺς, μετενεγκὼν ἐκ τῆς πατρίδος τὴν σκαιάν πως εὐφυίαν τοῦ μεγαρικοῦ μίμου καὶ δοὺς τὸν χαρακτήρα ἐκεῖνον ὅστις συνέμεινεν ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ. Θιασώτης δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Μαίσιων, ὅστις ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πεισιστρατιδῶν ἔτυχε μεγάλης εὐδοκιμήσεως. Περαιτέρα δὲ πρόοδος ὑπῆρξεν ἡ μετάθεσις τοῦ ἀγροτικοῦ ἐκείνου θεάτρου εἰς τὸ ἄστυ, ἡ ἀποδοχὴ αὐτοῦ παρὰ τῆς πολιτείας ὡς συναποτελοῦντος μέρος τῶν Διονυσίων καὶ ἡ διατήρησις αὐτοῦ διὰ χρημάτων δημοσίων. Τοῦτο δὲ συνέβη μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Κίμωνος¹, τὸ δὲ ἰσχυρὸν πνεῦμα τὸ τότε διαπνέον τὸν βίον τῶν Ἀθηναίων διετρανώθη καὶ ἐνταῦθα διὰ τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἀγροίκου καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ξένης γελωτοποιίας εἰς καλλιτεχνικὸν εἶδος εὐσύντακτον, ἔχον πλοῦτον ὑποθέσεων καὶ γνησίως ἀττικόν, οὗ ὑφηγῆται ἐθεωροῦντο ὁ Χιωνίδης καὶ Μάγνης ὁ Ἰκαριεύς.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ ἐξ Ἰκαρίας μῦθος εἶχεν εἰσποιηθῇ εἰς τὴν τραγικὴν σκηνὴν πολλαὶ τῶν ἐτοίμων διατάξεων τοῦ τραγικοῦ δράματος προσηρμόσθησαν εἰς τὸ νεώτερον εἶδος. Καὶ εἰσῆχθησαν μὲν καὶ δι' αὐτὸ ὑπὸ τῆς πολιτείας δημόσιοι ἀγῶνες, ἅθλα καὶ κριταὶ ὡς καὶ ἡ χορηγία ὡς δημοσία λειτουργία². ἔλαβε δὲ ὡς πρὸς τὰ τῆς σκηνῆς, τὸν διάλογον, τὸν χορὸν, τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκριτῶν καὶ τὰ τοιαῦτα ὀργανισμὸν ὅμοιον, χωρὶς ἐν τούτοις νάποβάλῃ τὸν ιδιόρρυθμον αὐτοῦ τύπον. Πράγματι δὲ ἡ μὲν τραγωδία ἀνύψονε τοὺς θεατὰς εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας καὶ ἐπέδωκε τὴν διὰ πάντων τῶν μέσων τῆς τέχνης ἀναπαράστασιν μορφῶν καὶ περιπετειῶν ἐξισταμένων μεγάλως τοῦ συνήθους βίου, ἡ δὲ κωμωδία ἐξηκολούθησε διατηροῦσα στενότερον σύνδεσμον πρὸς τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ καθ' ἡμέραν. Ἐμείνε μᾶλλον ἀβίαστος

¹ Ἡ κωμωδία ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀναπόσπαστον συστατικὸν μέρος τῶν διονυσιακῶν ἑορτῶν κατὰ τὴν 78 Ὀλυμπιάδα. Ἰδε Köhler Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. Ι' σ. 107.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 665.

περί τε τὰ τῆς ὀρχήσεως, τῆς στιχουργίας καὶ τῆς γλώσσης ὡς καὶ περὶ τὴν ποιητικὴν κατασκευὴν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διετήρησε τὸν χαρακτῆρα δράματος ἐπικαίρου, προωρισμένου πρὸς τὸ παρὰ χρῆμα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ ποιητὴς μετεχειρίζετο τὸν χορὸν, ὅπως, διαρκούντος τοῦ δράματος, διακόπτη τελείως τὴν συνέχειαν αὐτοῦ χάριν τῆς ἐν μακραῖς παραβάσεσιν εἰς τοὺς θεατὰς ἀνακοινώσεως τῶν καθ' ἑαυτὸν ἢ καὶ καιρίων ἢ σκανδαλωδῶν ζητημάτων τῆς ἡμέρας.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς δραματικῆς ποιήσεως ἠδύνατο νὰ εὐδοκίμῃ μόνον ἐν τῷ ἀέρι τῆς δημοκρατίας, ἣν παρηκολούθησε κατὰ πάντα τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἡ κωμωδία, ἀξιοῦσ' ἀνέκαθεν ἰδίας προσοχῆς τὰ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ διάστροφα καὶ γελοῖα, ἐμαστίγου πᾶσαν μωρίαν, πᾶν ἐλάττωμα, πᾶσαν ἀδυναμίαν. Ἐνεκα δὲ τοῦ πολυκινήτου καὶ φανεροῦ δημοσίου βίου ὃν διῆγον οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ποτὲ ἡ κωμωδία ἐστερημένη ὕλης καὶ ἄμοιρος θεατῶν εὐφυῶν, μεστῶν ἀγχινοίας, φιλογελώτων καὶ γοργῶς ἀντιλαμβανομένων παντὸς ὑπαινιγμοῦ. Ἀλλ' ἡ κωμωδία ἐξέθετεν εἰς τὸ ἐμφανὲς καὶ τὰς καταχρήσεις, τὴν διαφθοράν καὶ τὰς ἀντιθέσεις τοῦ δημοσίου βίου. Ἐν τούτῳ δ' ἐνέκειτο ἡ σοβαρὰ ἄποψις τῆς ἐντολῆς αὐτῆς, ἐπειδὴ ἄνευ τοῦ θεμελίου γνώμης σπουδαίας καὶ φιλοπάτριδος ἢ φιλοσκόμμων αὐτῆς παιδιὰ θὰ ἦτο ἄτονος, ἀλυσιτελὴς καὶ ἀπόβλητος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ δὲν ἤθελον νὰ εἶνε ἐπιπόλαιοι γελωτοποιοὶ τοῦ πλήθους, ἀλλὰ διδάσκαλοι τῶν ἐν ἡλικίᾳ καὶ ἰθύντορες τοῦ λαοῦ, ὡς οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ, τὸ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς χρόνοις πυρετώδους κινήσεως μαστιγούμενον ἦτο αὐτόχρημα τὸ καινὸν καὶ νεοπρεπές. Ἡ κωμωδία εἶχε χαρακτῆρα ἀριστοκρατικόν· ἀντεπροσώπευε τὸ ἰθαγενὲς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὀθνεῖον, ἐκάκιζεν ἀνηλεῶς πᾶν τὸ ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ τέχνῃ ἔκτροπον, πᾶσαν ἀκοσμίαν καὶ κατάχρησιν ῥώμης καὶ ἀρχῆς. Ἐτίμα τὴν μνήμην τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνισθέντων καὶ παρῶρμα πρὸς ζήλωσιν καὶ μίμησιν τοῦ παραδείγματος αὐτῶν· προθύμως δ' ἀνεφέρετο εἰς ἄξια λόγου σύγχρονα

γεγονότα, ὡς αἱ Θράσσαι τοῦ Κρατίνου εἰς τὸν ἐν τῇ Θράκῃ ἀποικισμόν.

Εὐνόητον δ' εἶνε ὁπόσον ἰσχυρὸν θέλγητρον ἡδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τὸ πνεῦμα ἀνδρῶν εὐφυῶν τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ δράματος. Ἐν αὐτῷ ἐκέκτηντο θέατρον εὐρὺ πρὸς ἐπίδειξιν τῆς εὐφυίας αὐτῶν· ἐν αὐτῷ οὐδεμία παράδοσις ἐδέσμευε τὴν διάνοιαν αὐτῶν κατὰ τὴν εὐρεσιν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ μύθου. Φαντασία καὶ ἰδιοτροπία εἶχον πλήρη ἐλευθερίαν, καὶ οἱ θεαταὶ ἔβλεπον παρελαύνοντας πρὸ αὐτῶν τοὺς χορευτὰς μετὰ σκευῆς ἐπὶ τὸ γελοιότερον ἐπινενοημένης ὡς Νεφέλας, Βατράχους, Ὀρνίθας· οἱ ποιηταὶ οὐδεμιᾶς ἠναγκάζοντο νὰ ποστώσιν ἀστείας ἐπινοίας, ὅσον καὶ ἂν ἦτο πολυμῆρά. Ὁ ποιητὴς ἡδύνατο νὰ διαθέσῃ πάντα ἐκεῖνα τὰ μέσα ὅσα ἐκέκτητο ἢ ποιήσῃς, ὅπως ἐμβάλλῃ μὲν ἐνθουσιασμόν διὰ πτήσεως καὶ ἐξάρσεως, θέλξῃ δὲ διὰ χάριτος, τέρψῃ δὲ διὰ σκώμματος καὶ εὐφυῶν ἐπινοιῶν, φαιδρύνῃ δὲ διὰ βωμολογιῶν ἀστείων, καταπλήξῃ δὲ διὰ νέων λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Σκεπόμενος δὲ ὑπὸ τῆς σκηνικῆς ἐλευθερίας, ἡδύνατο νὰ προσβάλῃ μετὰ τόλμης τοὺς ἐν τῇ πολιτείᾳ δυνατωτάτους, ὁ δὲ τὰς ἐπιθέσεις ταύτας ἐπευφημῶν δῆμος ἐχαιρέτιζεν αὐτόν ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς λαϊκῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ἦτο μὲν τὰ μάλιστ' ἀδέσμευτος ἢ δρᾶσις τοῦ ποιητοῦ περὶ τε τοὺς τύπους καὶ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὕτη καθίστανεν ἔτι δυσχερεστέραν τὴν τέχνην. Ὁ ποιητὴς ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀνὴρ ὥριμος περὶ τὸ ἀνεξαρτήτως διανοεῖσθαι καὶ ἔχων ἀσφαλῆ τὴν περὶ πάντων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων κρίσιν. Αἱ εἰς αὐτὸν στηριζόμεναι ἀξιώσεις ἦσαν μεγάλαι, καὶ κατὰ τὴν ἑναρξιν παντὸς νέου δράματος οἱ θεαταὶ ἡρώτων ἀνυπομόνως· τί μέλλει νὰ εἴπῃ σήμερον εἰς ἡμᾶς ὁ ποιητὴς¹; Καὶ ὁ πάντων δ' εὐφυστάτος εἶχε νὰ φοβηθῇ τὸ ἀγγίστροπον τῆς εὐνοίας τοῦ πλήθους, ὅπερ ἐγκατέλειπε τοὺς τέως ἀρεστοὺς ποιητὰς, ὧν οἱ στίχοι

¹ Ἀριστοφάνους Εἰρήνη στ. 44· τὸ δὲ πρᾶγμα τί; Ἴδε Kock Aristophanes als Dichter und Politiker ἐν τῷ Rheinisches Museum Tόμ. XXXIX [1884] σ. 118.

ἐφέροντο ἀνὰ τὰ στόματα πάντων, ὅτε ἤρχιζε στειρεύουσα ἡ πηγὴ τῆς ἀφρόνως προχέουσας εὐφυίας.

Ἰδρυταὶ δὲ τῆς κωμωδίας ὡς τέχνης αὐτόχρημ' ἀθηναϊκῆς εἶνε ὁ Κράτης καὶ ὁ Κρατῖνος. Τούτων ὁ Κρατῖνος ἦτο ὀλίγω νεώτερος τοῦ Αἰσχύλου καὶ, καθ' ὃ οὗτος, εἶχε πνεῦμα κραταιότατον καὶ δημιουργικόν· ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἀδεσμεύτου τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ διαθέσεως καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου εὐθυμίας ἦτο προσωρισμένος ἐκ γενετῆς νὰ διαπρέψῃ ὡς κωμικὸς ποιητὴς καὶ διὰ τῆς σκαιᾶς αὐτοῦ παρρησίας νά αναδείξῃ τὴν κωμωδίαν δύναμιν ἐν τῇ πολιτείᾳ. Συνέβη δὲ τοῦτο περὶ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους καθ' οὓς ὁ Περικλῆς ἀπέβη ἰσχυρὸς ἐν Ἀθήναις. Καὶ δὲν συνῆδε μὲν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κρατίνου ἡ ἀπεριόριστος προσκόλλησις εἰς τινα τῶν ἀντιμαχομένων φατριῶν, ἀλλὰ γινώσκομεν ὅμως, ὅτι ἐν τοῖς Ἀρχιλόχοις, κωμωδίᾳ ἣς ὁ χορὸς συνίστατο ἐκ σκωπτῶν, οἷος ὁ Ἀρχίλοχος, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος εἰσῆγεν Ἀθηναῖον πολίτην, ὅστις ἐθρήνει τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου τοῦ θεοῦ καὶ φιλοξενεστάτου καὶ παντὶ ἀρίστου τῶν Πανελλήνων, μεθ' οὗ εἶχεν ἐλπίσει νὰ συνδιατρίψῃ διὰ παντὸς, λιπαρὸν γῆρας εὐωχοῦμενος ἀλλ' ὅστις ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ἀπῆλθε πρότερος¹.

Τὸν δὲ δαιμόνιον Κρατῖνον διεδέχθησαν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Εὐπόλις, ἀμφότεροι, καίπερ ὄντες προφανῶς παρεμφερεῖς πρὸς τὸν Κρατῖνον κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ ὁμόφρονες πρὸς αὐτὸν, μᾶλλον πειθήνιοι πρὸς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, πραότεροι καὶ μετρίωτεροι ἐκείνου. Ἀλλὰ τούτων μόνος ὁ Ἀριστοφάνης κατάρθρωσε νὰ συνενώσῃ πρὸς τὰς ἀρετὰς ταύτας πλοῦτον δημιουργικῆς ἐπινοίας μὴ ὑπολειπόμενον τῆς τοῦ Κρατίνου.

Ἄπαντες δὲ οὗτοι οἱ ἄνδρες, φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ, ῥήτορες

¹ Περὶ Κρατίνου καὶ Κίμωνος ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Κίμωνος 10. Ὁ δὲ *Σουίδας* μνημονεύει πολιτικῆς κωμωδίας τοῦ Τιμοκλέους καθαπτομένης τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἰδε *Σουίδαν* ἐν λ. Τιμοκλέων. Πρὸς. [Müller] *Fragmenta historicorum Graecorum* Τόμ. Β' σ. 54.

καὶ ποιηταί, ὧν ἕκαστος χαρακτηρίζει ἰδίαν περίοδον ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, δὲν ἦσαν μόνον σύγχρονοι, ἀλλὰ καὶ συνέζων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει, τινὲς μὲν γεννηθέντες ἐν αὐτῇ καὶ τραφέντες ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας διὰ τῆς δόξης τῆς πατρίδος, τινὲς δ' ἐλκυσθέντες ὑπὸ ταύτης τῆς δόξης. Οὐδ' ἔζων ἀπομεμονωμένοι καὶ ἄσχετοι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ συναπειργάζοντο ἐν συνειδήσει ἢ ἀνεπαισθήτως ἔργον κοινόν. Καὶ δὴ εἴτ' ἔχοντες οἰκείως πρὸς αὐτὸν τὸν μέγαν ἄνδρα, ὅστις ἦτο τὸ κέντρον τοῦ ἀττικοῦ κόσμου, εἴτε καὶ μὴ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τασσόμενοι τυχόν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οὐχ ἥττον πράγματι ὑπεστήριξαν, ὡς εἰκὸς, αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῆς διὰ βίου ἐντολῆς αὐτοῦ ἀναλαβόντος νάναδείξει τὰς Ἀθήνας πνευματικὴν μητρόπολιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τῇ πόλει τῆς Ἀθηνᾶς πάντα τὰ ἐξ ἄλλων χωρῶν εἰσκομισθέντα σπέρματα παιδείσεως ἀνέκτησαν νέαν ζωὴν. Καὶ ἡ μὲν χωρογραφία καὶ ἐθνογραφία τῶν Ἰωνῶν μετεπλάσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ἅμα τῇ εἰς τὰς Ἀθήνας προσελεύσει τοῦ Ἡροδότου. Ἐκ δὲ τοῦ πελοποννησιακοῦ διθυράμβου ἐβλάστησεν ἐν Ἀθήναις ἡ τραγωδία καὶ ἐκ τοῦ μεγαρικοῦ σκώμματος ἡ ἀττικὴ κωμῳδία. Ἐν Ἀθήναις δὲ συναντηθεῖσαι ἡ φιλοσοφία τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἡ ἰωνικὴ συνεπληρώθησαν ἀμοιβαίως, προπαρασκευάζουσαι τὴν ἀνάπτυξιν φιλοσοφίας ἀττικῆς. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ σοφιστικὴ οὐδαμοῦ ἔτυχε τοιαύτης καλλιιεργείας οἷας ἐν Ἀθήναις. Καὶ πρότερον μὲν πᾶσα χώρα, πᾶσα πόλις ἢ νῆσος εἶχον ἰδίαν σχολὴν καὶ ἰδιορρυθμοὺς τάσεις· ἀλλὰ νῦν πᾶσαι αἱ κραταιαὶ ἅμα καὶ ζωογόνοι πνευματικαὶ δυνάμεις συνέρρευσαν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐξέλιπον αἱ κατὰ χώρας καὶ φυλὰς διαφοραὶ χαρακτῆρος καὶ διαλέκτου. Ὡς δὲ τὸ δρᾶμα, τὸ ἐξόχως ἀττικὸν ἀπάντων τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, συμπεριέλαβεν ἐν ἑαυτῷ ἅπαντα τῆς ποιητικῆς καὶ μουσικῆς τέχνης τὰ εἶδη καὶ συνήνωσεν αὐτὰ πρὸς δρᾶσιν ἐναρμόνιον καὶ ἐνιαίαν, οὕτως ἐξ ἀπάντων τῶν ἀριστευμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐξεφύη παιδείσεις κοινῇ, ἥτις ἦτο ἀττικὴ

ἄμα καὶ πανελλήνιος. Καὶ τὴν μὲν πολιτικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθη-
νῶν διεφίλονεῖκουν, ὡς εἰκὸς, σφόδρα αἱ ἄλλαι πόλεις· ἀλλ' οὐδεὶς
ἠδύνατο νὰ μὴ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ πόλις ἐν ἣ ἔζων καὶ ἔδρων ὁμοῦ
ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ζήνων, ὁ Ἀναξαγόρας,
ὁ Πρωταγόρας, ὁ Κράτης καὶ ὁ Κρατῖνος, ἦτο τὸ κοινὸν πρυτανεῖον
παντὸς ἀριστεύς τοῦ πνεύματος, ὅτι ἦτο ἡ καρδιά τῆς ὅλης πα-
τρίδος, ἡ Ἑλλάς τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ἀνεπαρκέστατα μὲν γινώσκομεν τὰ κατὰ τὰς ἀμοιβαίας
σχέσεις τῶν μεγάλων τούτων συγχρόνων· ἀλλ' ἐκ σποράδων τι-
νῶν παραδόσεων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅποια τις ὑπῆρξεν ἡ
πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς τούτους ἄνδρας ἀναστροφή τοῦ Περικλέους
καὶ ἡ τούτων πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνία. Καὶ δὴ γινώσκομεν,
ὅτι ὁ Περικλῆς ὑπῆρξε χορηγὸς ἐν διδασκαλίᾳ δραμάτων καθ'
ἣν ἐνίκησεν ὁ Αἰσχύλος¹. Γινώσκομεν τὴν φιλίαν τοῦ Ἡροδότου
καὶ τοῦ Σοφοκλέους², οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἔχομεν σωζομένην μέχρι
τουδε τὴν ἀρχὴν ἐλεγειακοῦ ποιήματος, ὅπερ ὁ ποιητὴς ἐν ἡλι-
κίᾳ ἐτῶν πεντήκοντα καὶ πέντε ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ἡρόδοτον.
Ἀνέρχεται δὲ τὸ ποίημα τοῦτο εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ ἱστορι-
κὸς μετενάστευσεν εἰς Θουρίους, ἐγκαταλείπων τὴν πλήρη θελγή-
τρων συμβίωσιν μετὰ τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν³. Ἦτο
δὲ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαιρέτως κοινωνικὸς, καὶ μανθάνομεν, ὅτι εἴχε
συναγάγει θίασον φιλοτέχνων ἀνδρῶν ἀφιερωμένων εἰς τὰς Μού-
σας καὶ συνερχομένων εἰς τακτὰς συνόδους⁴. Ἡ δὲ ἀμοιβαία παρ-
όρμησις ἐπήγαγε συνεχῇ προαγωγὴν τῶν πάντων. Ὡς δ' ἐν τῇ
κατασκευῇ τοῦ δραματικοῦ τριμέτρου, οὕτω καὶ ἐν πάσῃ τεχνο-

¹ Köhler ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts
Τόμ. III, σ. 105.

² Zurborg ἐν τῷ Hermes Τόμ. X, σ. 209. Nieberding Programm. Neustadt
OJS. 1875.

³ [Πλουτάρχου] Εἰς πρεσβυτέρῳ πολιτευτῶν III, 4. Ἄλλοι ἀναφέρουσι τὸ ἐπίγραμμα
ὅχι εἰς τὸν Ἀλικαρνασέα Ἡρόδοτον, ἀλλ' εἰς ὁμώνυμον ὠραῖον παῖδα [Ide Sittl
Geschichte der griechischen Literatur Τόμ. Β' σ. 370. σημ. 2].

⁴ Ταῖς Μούσαις θίασον ἐκ τῶν πεκαϊδευμένων συναγαγόν. [Ide Σοφο-
κλέους] ἐκδ. Bergk σ. XIX.

τροπία δυνάμειθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀναπτύξεως. Συνέβη δ' ἄλλως καὶ ἐν Ἀθήναις ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα βλέπομεν τὴν τέχνην προαγομένην ἀσφαλῶς ἔνεκα τοῦ λόγου, ὅτι οἱ νεώτεροι δὲν ἐπεδίωκον νὰ ὑπερευδοκιμήσωσι τοὺς προδρόμους αὐτῶν θηρεύοντες πρωτοτυπίαν, ἀλλ' ἀπανταχοῦ ἐτηρεῖτο τὸ παραδεδομένον ἀγαθόν, τὸ δὲ δεδοκιμασμένον ἐγίνετο δεκτὸν προθύμως καὶ ἐτελειοῦτο. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν βλέπομεν καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς ἀρχαιοτέρους ἀριστοτέχνους μετ' εὐγνωμοσύνης τιμωμένους καὶ ἐγκωμιαζομένους ὑπὸ τῶν νεωτέρων αὐτῶν διαδόχων, τὸν Αἰσχύλον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους, τὸν Κρατῖνον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους.

Τὸ δὲ κυρίως χαρακτηρίζον τὸν πνευματικὸν βίον τῶν Ἀθηνῶν ἦτο τὸ καθολικὸν τοῦ πνεύματος τῶν ἐξεχόντων ἀνδρῶν, ἐκείνη ἡ ιδιότης, ἥς ἔνεκα, καίπερ σοβαρώτατα ἐχόμενοι τῆς ἰδίας ἀποστολῆς, δὲν ἐστήριζον τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν εἰς ἀνελεύθερον περιορισμὸν, εἰς εἰδικὴν τιν' ἀσχολίαν. Μετεῖχον ἀμέσως τοῦ κοινοῦ βίου, καὶ ὁ ἀῆρ τῆς ἐλευθέρας ἐκείνης ἀτμοσφαίρας συνεκράτει αὐτοὺς ὑγιεῖς, ἔτρεφε καὶ ἐπερρῶνυνεν αὐτῶν τὸ πνεῦμα καὶ παρέκάλυε τὴν γένεσιν χάσματος μεταξὺ τοῦ βίου τῶν πολλῶν καὶ τοῦ τῶν διατριβόντων περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, χωρισμοῦ ὅστις ἡδύνατο νὰ ποδῇ ἐπιβλαβὴς εἰς τ' ἐκείνους καὶ τούτους. Ἐκαστος ἤθελε νὰ εἴναι ἀκέραιος ἀνὴρ, τέλειος πολίτης. Τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν τοὺς πλείστους βλέπομεν ἐπιχειροῦντας ἐπὶ ἔτη ὅλα μακρὰς ἀποδημίας, ἀγούσας εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῶν σχέσεων αὐτῶν καὶ εἰς γόνιμον ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν καὶ μελετημάτων. Φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ὁρῶσιν ὡς πολιτευταί, μαχηταὶ καὶ στρατηγοί. Πρὸς διαπραγματεύσεις δὲ μετ' ἄλλων πόλεων ἦσαν καταλληλότετοι ἄνδρες πανελλήνιον κεκτημένοι δόξαν, οἷος ὁ Σοφοκλῆς. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἰδίᾳ ἐπεμελοῦντο τῶν Μουσῶν, ἦσαν ποιηταὶ ἅμα καὶ ὑποκριταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς τε ψῆδης καὶ τῆς ὀρχήσεως.

Τοιαύτη δὲ ποικιλία πνευματικῶν ἀσχολιῶν ἦτο δυνατὴ μόνον ἔνεκα τῆς μεγάλης ζωτικῆς δυνάμεως, ἐφ' ἣ διέπρεπον οἱ σύγ-

χρονοὶ τοῦ Περικλέους. Φαίνεται δὲ ὡς εἰ ἡ μεγάλη ἀνθησις ἥς ἡξιώθη τότε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐμαρτυρεῖτο σαφέστατα διὰ τῆς συχνοτάτης ἐν ἐπιφανεῖ βαθυμῶ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνδρὶ συνενώσεως τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος. Θαυμάζομεν δὲ τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐν μέσῳ ἐργασίας ἀκαμάτου κατορθώσαντας νὰ διατηρήσωσι μέχρι βαθυτάτου γήρατος πλήρεις τὰς δυνάμεις καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ θανάτου προάγοντας καὶ τελειοῦντας τὴν τέχνην.

Καὶ ὁ μὲν Σοφοκλῆς μετὰ τὴν ποίησιν ἑκατὸν δέκα καὶ τριῶν δραμάτων λέγεται, ὅτι ἀνέγνωσε πρὸ τῶν δικαστῶν τὸν χορὸν τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῷ, ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι δὲν εἶχε καταστῇ ἐκ γεροντικῆς ἀδυναμίας ἀνίκανος νὰ διευθύνῃ τὰ τῆς ἰδίας περιουσίας, καθ' ἃ ἐκακολογεῖτο. Ὁ δὲ Κρατῖνος εἶχεν ἡλικίαν ἐτῶν ἐνενήκοντα καὶ ἐνὸς, ὅτ' ἐδίδαξε τὴν Πυτίνην (φιάλην οἶνου), καὶ ἐνίκησε διὰ τῆς τολμηρᾶς ταύτης κωμωδίας τὸν Ἀριστοφάνην, ὅστις εἶχεν ἤδη θεωρήσει τὸν ἀντίπαλον ἐξηντηλῆμενον. Ὁμοίως δὲ ὁ Σιμωνίδης, ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης, ὁ Ζήνων, γέροντες ἤδη ὄντες, ἦσαν πρότυπα πνευματικῆς εὐρωστίας καὶ ὑγείας. Ὁ Τιμοκρέων¹ συνεδύαζε πρὸς τὸ ἔργον ποιητοῦ τὴν ῥώμην ἀθλητοῦ. Ὁ δὲ Πῶλος, ὁ ἀγαπητὸς ὑποκριτὴς τοῦ Σοφοκλέους, ἦτο ἱκανὸς νὰναλάβῃ ἐντὸς τεσσάρων ἡμερῶν ἐν ὁκτῶ τραγωδίαις τὸ πρόσωπον πρωταγωνιστοῦ. Τέλος δ' ἄλλη ἀπόδειξις τῆς ὑγιοῦς δραστηριότητος καὶ τῆς ποικιλίας τῶν ἀσχολιῶν τῶν τότε ἐξεχόντων λογοτεχνῶν εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι πρὸς τῇ ἀσυνήθει γονιμότητι περὶ τὸ παράγειν πρωτότυπα ἔργα ἡγωνίζοντο συγχρόνως καὶ νὰ καθορίσωσι μετὰ σαφηνείας ἐπιστημονικῆς τὸν σκοπὸν καὶ τὰ μέσα τῆς τέχνης αὐτῶν καὶ ὅτι συνέδεον πρὸς τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος σωφροσύνην λογισμοῦ καὶ ἀγάπην θεωρητικῆς ἐρεῦνης. Οὕτως ὁ Λᾶσος ὁ δημιουργήσας τὴν τελειοτάτην μορφήν τοῦ διθυράμβου ἦτο συγχρόνως κριτικὸς καὶ τῶν πρώτων γραψάντων περὶ θεωρίας τῆς μουσικῆς, καὶ

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 476 κ. ε.

αὐτὸς δὲ ὁ Σοφοκλῆς ἔγραψε περὶ τοῦ τραγικοῦ χοροῦ ¹, θέλων νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἰδίας γνώμας περὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῷ ὄργανισμῷ τῆς τραγωδίας. Καὶ οἱ πρῶτοι δὲ ἀρχιτέκτονες ἔγραφαν ἐπιστημονικὰ ἔργα περὶ τῆς τέχνης αὐτῶν, ὁ Πολύκλειτος ἀνέπτυξε τὴν περὶ ἀριθμῶν θεωρίαν, εἰς ἣν ἐστηρίζετο ἡ πλαστικὴ συμμετρία, ὁ δὲ Ἀγάθαρχος τὰς ἀρχὰς τῆς ὀπτικῆς καθ' ἃς εἶχεν ἐκτελέσει τὴν σκηνογραφίαν, διανοίξας οὕτω τὴν ὁδὸν ἐφ' ἧς βαίνοντες περαιτέρω ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀνέπτυξαν τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς προοπτικῆς.

Ἡ πολιτεία μόνον ἐμμέσως δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν ῥητορείαν καὶ τὴν ποίησιν ὡς καὶ νὰ προαγάγῃ τὴν ἐπιστήμην, παρέχουσα μὲν εἰς τοὺς λογοτέχνας καὶ ἐπιστήμονας εὐκαιρίαν ὅπως ἐργάζωνται χάριν δημοσίων σκοπῶν, δίδουσα δὲ ἀμοιβὰς εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ χορηγοῦσα ἄθλα ², παρορμῶσα δὲ εἰς τὴν ὑπ' ἀνδρῶν οἶος ὁ Ἡρόδοτος δημοσίαν πρὸ τοῦ ἡθροισμένου πληθους ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων αὐτῶν καὶ διατάσσουσα τὰ τῶν ἐσρτῶν, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο ὡς ἀξιοπρεπέστατα τὰ δρᾶματα. Ὅλως δὲ διάφορος εἶνε ἡ σχέσις τῆς πολιτείας πρὸς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. Αὗται ἐξαρτῶνται πολὺ μᾶλλον ἐκ περιστάσεων ἐξωτερικῶν, ὅπως δὲ παραγάγῃσι τι μέγα, δέονται πόρων, οὐς μόνῃ ἡ πολιτεία δύναται νὰ παράσχῃ. Καὶ ἐν τῇ τέχνῃ δὲ εἶνε ἀναγκαῖα ἀνωτέρα διεύθυνσις χάριν τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ πρὸς σκοπὸν κοινὸν συνενώσεως ἀπασῶν τῶν δυνάμεων, ὅπως μὴ διασπῶνται τυρβάζουσαι περὶ τινα μικρά.

Ὑπῆρξε δ' ἡ Ἀττικὴ ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων χώρα ἐπιτηδειοτάτη πρὸς θεραπείαν τῶν τεχνῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἶχον ἰδιαζόντως ἀνεπτυγμένην τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ τὴν χαρακτη-

¹ [Σουλῆς ἐν λ. Σοφοκλῆς].

² Πρβλ. Böckh Staatsverwaltung [der Athener] έκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 153. Fritzsche ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Βατράχων τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν στ. 367.

ρίζουσαν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Τὰ τε τοπεῖα δὲ καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα συνετέλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀντιλήψεως τῶν γραμμῶν καὶ τῶν χρωμάτων, καὶ ἡ γῆ παρεῖχεν εἰς τὸν φιλόπονον ἐκεῖνον λαὸν λίθον ἀπαράμιλλον πρὸς οἰκοδομὰς καὶ γλυπτικά ἔργα ὡς καὶ πηλὸν ἐξαίρετον πρὸς πλαστικὴν, κεραμευτικὴν καὶ ἀγγειογραφίαν.

Ἀμφότεραι δ' αὖται αἱ τέχναι ἀπετέλουν τὸ κατ' ἀρχὰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, ἐπειδὴ ὁ κεραμεὺς ἐπεδίωκε ναυξήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν κατασκευασμάτων αὐτοῦ μὴ περιοριζόμενος εἰς τὴν λεπτότητα τῆς ἐπεξεργασίας καὶ τὸ διαπρεπὲς τοῦ σχήματος, ἀλλὰ καὶ προσέχων εἰς τὴν γάνωσιν καὶ τὴν διακόσμησιν αὐτῶν. Ἐπειτα δὲ σὺν τῇ συντονωτέρᾳ ἐπιτηδεύσει τῆς τέχνης ἐπῆλθε καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Ἐν τοῖς μεγάλοις ἐργαστηρίοις ἡ διὰ γραφῶν διακόσμησις ἀνετέθη εἰς ἰδίους ἐργάτας. Οὕτω δ' ἐκ τῆς χειρωναξίας ἀνεπτύχθη γένος ἰδίας τέχνης, καὶ τὰ πρῶτα γνωστὰ ὀνόματα ζωγράφων εὐρίσκονται μετὰ καὶ τῶν κεραμέων ἐπὶ κυπέλλων καὶ ὑδριῶν καταγράφων. Ἀλλ' ἡ γραφικὴ ἐκείνη ἦτο ἀπλὴ διὰ χρωμάτων ὑποτύπωσις τοῦ διαγράμματος, συνισταμένη εἰς μελαμβασθεῖς γραφὰς ἀποσπωμένας ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ ἐδάφους τοῦ πηλοῦ. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀγγειογραφία ἣν παρέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς Κορίνθου, καὶ ἐμιμήθησαν αὐτὴν, ἐπαναλαμβάνοντες τὰς αὐτὰς ὑποθέσεις ἐν ὁμοίᾳ τεχνοτροπίᾳ καὶ ὁμοίαις γραφαῖς καὶ συνθέσεσιν. Ἐπειτα δ' ἐπῆλθεν ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἀγγείων μεταβολὴ ἀπλὴ μὲν ἀλλὰ μεγίστη. Ἐγανοῦτο δῆλα δὴ μέλαν τὸ ὅλον ἀγγεῖον, τὸ δὲ ἀρχῇθεν χρῶμα τοῦ πηλοῦ διετηρεῖτο μόνον χάριν τῶν γραφῶν, αἵτινες ἐρυθραὶ καὶ ἐστιλβωμέναι ἐξεχωρίζοντο ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὰς μελανοῦ ἐδάφους. Διὰ τῆς καινοτομίας δὲ ταύτης ἤρχισε νέος βίος, ὅπως νέος τρόπος τοῦ τε σχήματος καὶ τῆς γραφικῆς διακοσμήσεως τῶν ἀγγείων. Ἡ δὲ κρίσιμος αὕτη μεταρρύθμισις ἐτελέσθη ἐν Ἀθήναις¹.

¹ Περὶ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐξαγωγῆς ἀγγείων ἐξ ὀπτῆς γῆς ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 698.

Ἐπῆλθε δ' ἡ μεταβολὴ αὕτη περὶ τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους χρόνους οἵτινες ἦσαν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἡ ἀρχὴ πνευματικῆς κινήσεως νέας. Περὶ τὸ 500 π. Χ. ὑπῆρχον περιώνυμα ἐργοστάσια πρῶτον κατασκευάζοντα ἀγγεῖα φέροντα μελανὰς τὰς γραφὰς, ἔπειτα δὲ μετὰ χρόνον βραχὺν ἐπαμφοτερισμοῦ μεταπεσόντα γοργῶς καὶ θαρραλέως εἰς τὸν νέον τρόπον. Τοιοῦτον ἐργαστήριον ἦτο ἐπὶ παραδείγματι τὸ τοῦ Χαχρυλίωνος¹. Καὶ ὁ Ἀνδοκίδης δ' ἐζωγράφει ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους· τὸ δὲ κατ' ἀρχὰς διτήρουν αἱ ἐρυθραὶ γραφαὶ πολὺ τοῦ ἀκαμποῦς καὶ βεδιασμένου χαρακτῆρος τῆς ἀρχαιοτρόπου ζωγραφίας.

Μετὰ δὲ τοῦ Χαχρυλίωνος εἰργάζετο ὁ Εὐφρόνιος, ὅστις ἔπειτα ἱδρύσεν ἴδιον ἐργαστήριον². Ὁ δ' Εὐφρόνιος καὶ ὁ Δοῦρις³ συνεφύησαν μετὰ τῆς πλήρους ἀκμῆς τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους, ἐκ δὲ τῶν ἔργων τῆς χειρὸς αὐτῶν βλέπομεν αὐτοὺς παρακολουθούντας ἔν τε τῇ γραφῇ καὶ τῷ διαγράμματι τὴν σύγχρονον κίνησιν καὶ κατὰ μικρὸν ἀπαλλασσομένους μὲν τῶν δεσμῶν ἀπηρχαιωμένης τεχνοτροπίας, ἀνυψουμένους δ' εἰς χάριν ἐλευθερωτέραν.

Ἦσαν δ' οἱ ἀγγειογράφοι χειρῶνακτες ἀνήκοντες εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, οἵτινες οὐδ' αὐτὸ τὸ γράφειν ὀρθῶς ἠπίσταντο· πολλοὶ δ' εἶχον μεταναστεύσει ἔξωθεν, ὡς δεικνύει τὸ βαρβαρικὸν αὐτῶν ὄνομα, οἷον Ἀμασις, Βρύγος, Σκύθης. Ἀλλ' οἱ μὲν ξένοι διδασκόμενοι ὑπὸ Ἀθηναίων ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν καὶ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι, οἱ δὲ χειρῶνακτες, συμμετέχοντες τῆς συγχρόνου κινήσεως, ἐμπορούμενοι τοῦ πλούτου αὐτῆς καὶ τῆς ζωῆς, ἦν εἰσδέχοντο εἰς τὴν εὐχίσθητον αὐτῶν ψυχὴν καὶ σπεύδοντες ἀπαύστως πρὸς τὰ πρόσω, ἀνεδείχθησαν καλλιτέχναι. Ἐντὸς δ' ὀλίγων Ὀλυμπιάδων, αἵτινες συμπίπτουσι περίπου πρὸς τοὺς χρόνους

¹ Löschke παρὰ τῷ Helbig (Italiker in der Po-Ebene σ. 124 κ. ἐ.). Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ἀριστοκρατικοὺς χρόνους ἀνέρχονται τὰ εἰς τοὺς χειροτέχνους ἔπειτα διδόμενα σκωπτικὰ ὀνόματα. Ἴδε Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Β' σ. 690.

² W. Klein [Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen]. 2^α δ. 6'. [Wien. 1887 σ. 139].

³ Michaelis ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXI σ. 1 κ. ἐ.

τῆς κιμωνείου εἰρήνης, ἄνευ ῥήξεως πρὸς τὴν ἀρχαίαν τεχνοτροπίαν εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀγγειογραφία νέα. Αὕτη δὲ πλείοτερον πάντων τῶν ἄλλων κλάδων τῆς καλλιτεχνίας τῶν ἀρχαίων μαρτυρεῖ τί ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν ἀπλουστάτων τεχνικῶν μέσων καὶ πῶς ἐξωογόνουν διὰ διακόσμου ιδεώδους τὰ σκεύη τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ὁ στενὸς κύκλος τῶν εἰκόνων τῆς πελοποννησιακῆς τέχνης ὁ συνδεόμενος πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου παραστάσεις ἐγκατελείφθη. Τοῦ δὲ πνεῦμα τῶν καλλιτεχνῶν ἦντλει τὴν ὕλην αὐτοῦ μετὰ μείζονος ἐλευθερίας καὶ ἀφθονίας ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ὡς καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Προεξέχουσι δὲ πασῶν τῶν ἄλλων παραστάσεων οἱ ἀττικαὶ λόγοι, καὶ, βλέποντες ἐν ταῖς ἀγγειογραφίαις τοῦ Δούριδος, τοῦ Εὐφρονίου καὶ ἄλλων τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πλησμονὴν σκηνῶν πολεμικῶν καὶ ἐπεισοδίων φαιδρῶν ἐορτῶν, ὑποθέσεων μυθολογικῶν καὶ εἰκόνων ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἐν τῇ δημῳδῇ καὶ πῶς χειρωνακτικῇ τέχνῃ ἦν ἐπηγγέλλοντο.

Ἡ δὲ ἀγγειογραφία ὑπῆρξεν ἡ προπαιδεῖα τῆς γραφικῆς. Ἐπὶ τῶν δυσεπεξεργάστων ἐπιφανειῶν τῶν ἀγγείων ἐδιδάχθησαν τὴν ἀσφάλειαν τοῦ περιγράμματος, τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἔρεισμα τῆς ἐλληνικῆς γραφικῆς. Τὸν δὲ τρόπον τῆς ἐπὶ τοῦ λίθου ἐφαρμογῆς τῶν χρωμάτων δεικνύουσιν αἱ ἀττικαὶ στήλαι ἐφ' ὧν παριστάνεται ἡ εἰκὼν τοῦ τεθνεῶτος, περίγραμμα ἑγχρωμον εὐτελὲς μὲν καὶ ἀπλοῦν, ἀλλὰ χαριέστατον, οἷον τὸ ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Λυσέου ἐκ τῶν χρόνων τῶν Πεισιστρατιδῶν¹.

Ἀφετηρίαν δὲ πρὸς γραφὰς συνθετωτέρας παρέσχεν ἡ λατρεία, ἰδίως δ' ἐπὶ τῶν ἀναθημάτων ὅσα ἔμελλον νάναμιμνήσκωσι γεγονότα ὧν συμμετείχε πολὺ πλῆθος, οἷον ἡ πῆξις τῆς γεφύρας τοῦ

¹ L ü s c h k e Altattische Grabstelen ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts [Τόμ. IV] 1897 σ. 36 κ. ἐ. καὶ Πίν. 1, 2. [Πρὸς. Milchhöffer αὐτόθι τόμ. V [1880] σ. 164 κ. ἐ. Conze Die attischen Grabreliefs. Berlin. 1893. Τόμ. Α' σ. 3 καὶ Πίν. I.]

Βοσπόρου ¹ ἢ ἡ πομπή τῶν ἱερειῶν τῶν ἐν Κορίνθῳ δεομένων τῆς Ἀφροδίτης νάποτρέψῃ τὸν ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνον. Προεκάλεσε δ' ἡ λατρεία καὶ τὴν διὰ γραφῶν διακόσμησιν τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ. Ἐπέχριον δὲ τοὺς τοίχους ἢ τοὺς ἐπὶ τῶν τοίχων πίνακας διὰ κονιάματος λεπτοῦ, ὅπερ ἔπειτα κατὰ μίμησιν τῶν πινάκων ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν ἀγγειογραφίαν πρὸς ἐπίθεσιν τῶν χρωμάτων. Οὕτω δὲ προήχθη βραδέως ἡ γραφικὴ ἐν Σάμῳ, Κορίνθῳ, Χαλκίδι, Πάρῳ, Θάσῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἄλλ' ἡ πρόοδος ἐκείνη ἢ ἀγαθοῦσα εἰς τὴν ἀνθησιν τέχνης διαπρεποῦς καὶ μεγαλεπηβόλου συνετελέσθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις. Καὶ ταύτην δὲ τὴν δόξαν χρεωστεῖ ἡ πόλις εἰς τὸν νικηφόρον αὐτῆς στόλον. Καὶ δὴ, ὅτε ἡ πλουσία νῆσος τῶν Θασίων ἐτόλμησε νάναλᾶβῃ τὸν ἀγῶνα πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἤχημαζεν ἐν Θάσῳ ἡ γραφικὴ ἰδίως ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ἀγλαοφῶντος, οὗ υἱὸς καὶ μαθητῆς ἦτο ὁ Πολύγνωτος, ὃν εὐρίσκομεν ἔχοντα οἰκειῶς πρὸς τὸν Κίμωνα. Διὸ εἶνε ἐξαιρέτως πιθανόν, ὅτι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Κίμων ὑπῆρξεν ὁ παρακινήσας μετὰ τὸ πέρας τοῦ πρὸς τὴν Θάσον πολέμου τὸν Πολύγνωτον νὰ μετοικήσῃ εἰς Ἀθήνας καὶ ἀναδείξας οὕτω τὴν νίκην αὐτοῦ ἀξιομνημόνευτον εἰς αἶν καὶ σπουδαιοτάτην διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀττικῆς τέχνης. Ἄλλ' εἶνε πιθανόν, ὅτι ἤδη πρότερον εἶχον ἀξιώσει προσοχῆς τὸν Πολύγνωτον οἱ Δελφοί, ἐπειδὴ τὸ ἀρχαιότατον τῶν γνωστῶν αὐτοῦ ἔργων ἦσαν οἱ μεγάλοι πίνακες ἐν τῇ Λέσχῃ τῶν Δελφῶν, οὓς εἶχον ἀναθέσει εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα οἱ Κνίδιοι. Τῶν πινάκων δὲ τούτων τὸ ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα ἔγραψεν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις εἶχεν ἀποθάνει ἤδη πρὸ τῆς ἐπ' Εὐρυμέδοντι μάχης. Ἐν δὲ Πλαταιαῖς ἐκόσμησεν ὁ Πολύγνωτος διὰ γραφῶν τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρείας Ἀθηναῖς. Ἄλλ' αἱ Ἀθηναῖαι ἀπέβησαν νέαι αὐτοῦ πατρίς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πόλει ἐκόσμησε δι' ἔργων γενομένων πολυθρυλήτων τὴν παρὰ τὴν ἀγορὰν στοάν, ἣν εἶχε κτίσει ὁ συγγενὴς τοῦ Κίμωνος Πεισιάναξ, τὸν ναὸν τῶν Διοσκούρων καὶ τὸ ἱερὸν οἶκημα ἐγγὺς τῶν Προ-

¹ Ἰδὲ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 228.

πυλαίων, ὅπερ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐκαλεῖτο Πινακοθήκη. Ἐγένετο δ' ὁ Πολύγνωτος καὶ πολίτης τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἶνε ἀξία θαυμασμοῦ ἡ ταχύτης μεθ' ἧς διεδόθη ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ νέα αὐτῇ τέχνη. Καὶ δὴ εἰς τὸν Πολύγνωτον προσεχώρησαν Ἀθηναῖοι καλλιτέχναι, ὁ Μίκων καὶ ὁ Πάναινος, καὶ συνειργάσθησαν μετ' αὐτοῦ ὡς ζωγράφοι ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐκείνοις κτιρίοις, χωρὶς τὰ ἔργα αὐτῶν νὰ θεωρῶνται κατασκευάσματα ὑποδεέστερα τῶν ἐκείνου. Οὕτως ὑφίστατο ἤδη ἀττικὸν ἐργαστήριον, οὗ ἡ ἐπίδρασις ἔγεινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἐν τῇ ἐπιτηδεύσει τῶν χειρωνακτικῶν τεχνῶν. Καὶ δὴ βλέπομεν τότε ἀναπτυσσόμενον τὸν νεώτερον τρόπον τῆς ἀγγειογραφίας τὸν διακρινόμενον διὰ τῆς ἐκφραστικωτέρας διατάξεως τῶν εἰκόνων, τῆς πλουσιωτέρας ἐκλογῆς τῶν θεμάτων καὶ τῆς ἐλκυστικῆς χάριτος, ἥτις ἀφίνει κέντρον εἰς τὴν ψυχὴν ἔτι μείζον ἔνεκα τῆς αὐστηρᾶς σεμνότητος τῆς διαπνεύσεως τὰς γραφάς. Ἐν τῇ τοιαύτῃ τεχνотροπίᾳ διαγινώσκομεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεγάλης μεταβολῆς ἥτις ἐπῆλθεν ἐν Ἀθήναις σὺν τῇ εἰς τοὺς πολίτας εἰς ποιήσει τοῦ Πολυγνώτου.

Οὐδέποτε δ' ἡ φιλοξενία τῶν Ἀθηναίων ἔτυχεν ἀμοιβῆς πλουσιωτέρας, ἐπειδὴ ὁ Πολύγνωτος πρὸς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ ἐγγραφῇ αὐτοῦ εἰς τοὺς πολίτας ἔγραψε χάριν τῶν Ἀθηναίων ἀμισθὶ τοὺς μεγάλας πίνakas δι' ὧν ἡ πόλις αὐτῶν ὑπερεῖχε πάσης ἄλλης καὶ ἀνέδειξε τὸ ἀθηναϊκὸν ἐργαστήριον τῆς γραφικῆς τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι.

Ἐνεφορεῖτο δ' ὁ Πολύγνωτος ἐν τῇ γραφικῇ ἰδεῶν μεγαληπυθόλων καὶ ἀπέφευγεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὴν ἐπιδίωξιν τῆς δι' ἀνθηρῶν χρωμάτων καὶ ψευδοῦς ἐπιδείξεως παραπλανήσεως καὶ τέρψεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ τέχνη αὐτοῦ περιεφρόνει πᾶν τὸ ἐπενεργοῦν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις, μόνον δὲ σκοπὸν ἐπεδίωκε τὴν ὑπὸ ἀπλουστάτην μορφήν ἐκφρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ καλλιτέχνου. Ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ ἐνεφορεῖτο τῶν παραδόσεων τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔπους ὡς δὲ ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Αἰσχύλος, ἐζήτει καὶ αὐτὸς νὰ συνδέσῃ τὴν ὕλην αὐτῶν πρὸς τὸ ἐνεστὼς. Κατ' ἀναλογίαν αἰ-

σχυλείου τραγωδίας αἱ τρεῖς ζωγραφίαι τῆς Πεισιανάκτειου στοᾶς, ἡ Ἀμαζονομαχία, ἡ Ἰλίου ἄλωσις καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη, αἵτινες, εἰ καὶ εἶχον ἐκτελεσθῇ ὑπὸ διαφόρων χειρῶν, ἀλλ' εἶχον γραφῇ κατὰ σχέδιον ἐνιαῖον, παρίστανον τὰς διαφόρους κρίσεις φάσεις τοῦ μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης μεγάλου ἀγῶνος¹. Ἐν δὲ Πλαταιαῖς ἔγραψε τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύος φόνον τῶν μνηστήρων ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ὀδυσσεύος μετὰ σαφοῦς ὑπαινιγμοῦ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν τῶν λαβόντων τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν ἐν αὐταῖς ταῖς Πλαταιαῖς.

Ὁ Πολύγνωτος ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς ἱστορικῆς γραφικῆς, ἥς τὸν μεγαλοπρεπῆ τρόπον οὐδεὶς ποτε ὑπερέβαλε². Τὸ ὑπερήφανον φρόνημα τὸ μετεωρίζον τοῦ Κίμωνος τοὺς συγχρόνους ἐπλήρου ἅπαντα τὰ ἔργα τὰ ἐξελλόντα ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Πολυγνώτου, εἴτ' ἐπικλὸν ἦτο τὸ θέμ' αὐτῶν, εἴτε ἀνεφέροντο εἰς γεγονότα τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Περὶ δὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἱστορικῶν θεμάτων κατέβαλλον μεγίστην προσοχὴν, ὅπως ἀποδώσωσιν αὐτὰ πιστῶς. Οὕτως ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Μαραθῶνος εἰκονίζετο μὲν αὐτὸς ὁ Μιλτιάδης χωρὼν πρὸ πάντων τῶν ἄλλων καὶ παρορμῶν τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἐπίθεσιν, παριστάνοντο δὲ οἱ Πέρσαι ὠθούμενοι εἰς τὸ ἔλος καὶ ὁ ἀγὼν παρὰ τὰς τριήρεις καὶ ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ Καλλιμάχου. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ γραφῇ δὲν ἔλειπεν ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸν ἀόρατον κόσμον, ὑποδεικνυόμενον διὰ τῶν σκιῶν τῶν ἐπιχωρίων ἡρώων ἀνερχομένων ἐκ τοῦ Ἄδου, ὅπως συμ-μετάσχωσι τῆς μάχης.

Καὶ τοιαύτης μὲν αὐτόχρημ' ἄττικῆς ὑποθέσεως ὡς καὶ τῆς

¹ Ὁ Michaelis (Parthenon σ. 37) ἐπιμένει ἀποδεχόμενος συνωδὰ τῇ γνώμῃ τοῦ A. Schäfer ἐν τῇ Archäologische Zeitung 1862 σ. 371, ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ τῶν τεσσάρων πινάκων τῆς Ποικίλης εἰκονίζετο ἡ παρὰ τῶν Ἀθηναίων παρασχεθεῖσα εἰς τοὺς Ἑρακλείδας προστασία.

² Περὶ τῆς ἱστορικῆς γραφικῆς, ὅταν ἐξήσκει αὐτὴν ὁ Πολύγνωτος, ἴδε Göttinger Nachrichten 1861 σ. 368. [Πρὸς Brunn Geschichte der griechischen Künstler ἐκδ. 6' Τόμ. Β' σ. 11 κ. ἐ. Gebhardt Komposition der Gemälde des Polygnot in der Lesche zu Delphi. Göttingen. 1872].

Ἀμαζονομαχίας τὴν ἐκτέλειςιν ἀνέθηκεν ὁ Πολύγνωτος εἰς καλλιτέχνας Ἀθηναίους. Αὐτὸς δ' ἐκεῖνος ἡσθάνετο ἰδίαν προτίμησιν πρὸς θέματα πανελλήνια. Διὸ εἶπερ τις καὶ ἄλλη ἐπαγωγὸς ὑπῆρξεν εἰς αὐτὸν ἢ ἀνατεθεῖσα ἐντολὴ τῆς διακοσμήσεως τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν, ἐν ᾗ συνήρχοντο Ἕλληνες πάσης χώρας καὶ πάσης διαλέκτου ὡς μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ὡς λάτραι τῶν αὐτῶν θεῶν. Ἐκεῖ δ' ἀνέπτυξεν ὄλον τὸν πλοῦτον τῶν ὁμηρικῶν λόγων. Δὲν περιωρίσθη δ' εἰς τὴν κατὰ τρόπον ἐπικὸν εἰς ἀλλήλας παράθεσιν τῶν διαφόρων σκηνῶν· ἀλλ' ἐκάστη μὲν σκηνὴ περιλαμβάνουσα ὀλίγα πρόσωπα εἶχε τοιαύτην διάταξιν καθ' ἑαυτὴν, ὥστε ἦτο σαφὴς καὶ εὐσύνοπτος, ἅπασαι δὲ ὁμοῦ συνηνοῦντο περὶ κοινὰ τινα κέντρα. Ἐκαστος δὲ ἡδύνατο νὰ διαγνώσῃ τὴν ὑπερέραν διάνοιαν τὴν τελείως δεσπόζουσαν τῆς ὕλης, αἰσθανόμενος ἅμα τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ μετεωριζομένην καὶ θερμαινομένην ὑπὸ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν τοῦ καλλιτέχνου. Καὶ πράγματι ἐν Δελφοῖς ἐξεφαίνετο σαφέστερον ἢ θεολογικὴ ῥοπὴ τοῦ πνεύματος τοῦ Πολυγνώτου. Ἐν τῇ γραφῇ τῆς Ἰλίου ἀλώσεως ὡς καὶ τῆς εἰς τὸν Ἀδὴν καταβάσεως τοῦ Ὀδυσσεύος κατῴρθωσεν νὰ παραστήσῃ διὰ παραδειγμάτων συγκινητικῶν τὴν θείαν διακαισύνην τὴν κρατοῦσαν τῶν μεταβαλλομένων ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ὁ δὲ κατανοῶν τὴν ἐν ταῖς παραστάσεσι τοῦ Πολυγνώτου ὑποκειμένην ἀπλὴν μὲν, ἀλλὰ βαθεῖαν συμβολικὴν ἔννοιαν διεγίνωσκεν ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Ἀντήνορος ἀποχωροῦντος ἡσύχως ἐκ τῆς πυρπολουμένης πόλεως τὴν ἀμοιβὴν τῆς φιλοξενίας καὶ ἔβλεπεν ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν σπλάγχχνων ἐκπεφρασμένην τὴν εὐλογίαν τῶν μυστηρίων τὴν πέραν καὶ τοῦ τάφου ἐξικνουμένην.

Ἡ δὲ γλυπτικὴ εἶχεν ἐν Ἑλλάδι παρελθὼν πολὺ πλουσιώτερον τῆς γραφικῆς. Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς τυραννίδος τὰ ἐργαστήρια τῶν Ἀθηναίων γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτόνων εἶχον μεγάλην ἐνασχόλησιν, οἱ δ' ἐπιφανέστεροι τῶν οἰκῶν διεκαίοντο ὑπὸ τῆς φιλοδοξίας νὰ γνωσθῶσι διὰ πλουσίων ἰδρυμάτων, καὶ ὁ ἀρχαῖος θίασος τῶν Δαιδαλιδῶν εἰργάζετο ἀπαύστως ὑπηρετῶν τὴν

θηρσκειάν διὰ κατασκευασμάτων ξυλίνων, λιθίνων καὶ ἐλεφαντίνων· τὰ δὲ ξόανα Ἀθηναίων τεχνιτῶν, οἷον τοῦ Ἐνδοίου, ἀπήλαυον τιμῆς ἐκτεινομένης καὶ πολὺ πέραν τῶν ὀρίων τῆς χώρας. Τὸ δὲ χαρακτηρίζον τὰ ἔργα ταῦτα ἦτο τρόπος αὐστηρὸς καὶ σοβαρὸς, θρησκευτικὴ σεμνότης καὶ τι τὸ ἀξιοπρεπὲς ἅμα καὶ ἥρεμον. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον εἰργάζοντο ἐπὶ μακρὸν οἱ Ἀθηναῖοι· πάντα δὲ τὰ ἐκ τῶν χρόνων τῶν μέχρι τῶν περσικῶν πολέμων περισωζόμενα ἢ ἐκ περιγραφῶν γνωστὰ ἔργα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἦτο μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον μεγάλης ἢ ἐπιμέλειας τῆς ἐπεξεργασίας καὶ κατεβάλλετο πολλὴ μέριμνα πρὸς πιστὴν μίμησιν τῆς φύσεως, ἀλλ' ἢ παράστασις ἔμενεν ἐν τῷ συνόλῳ ξηρὰ καὶ ἄχαρις, ἀνελευθέρα καὶ ἄνευ ζωῆς, διετῆρει δ' ἐπὶ χρόνον μακρὸν τὸν χαρακτῆρα ἀρχαϊζούσης ἀκαμψίας. Εἰς τὴν τεχνοτροπίαν ταύτην τάσσονται τὰ ἐκ λίθου ἀγάλματα ἐκεῖνα Ἀθηναῖς φερούσης ἱμάτιον ποδῆρες, ἐχούσης τοὺς βραχίονας προσκειμένους τῷ σώματι καὶ καθημένης μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ θρόνου.

Ἀλλὰ χαρακτηριστικὸς διὰ τὸ ἀττικὸν ἐργαστήριον εἶνε ὁ τρόπος τῶν προστύπων ἀναγλύφων ἐκεῖνος, καθ' ὃν σμιλεῖται ἐπὶ τοῦ λίθου τὸ περίγραμμα τῶν εἰκόνων δίκην περισκιάσματος, καθ' ἃ καὶ αἱ ἀγγειογραφίαι. Παρατηρεῖται δὲ τὸ τοιοῦτον κυρίως ἐν ταῖς στεναῖς ἐπιταφίοις στήλαις, αἵτινες ἐπιτιθέμεναι ἐπὶ βάλθρου προεξέχουσι τῶν τάφων δίκην σήματος, ἔχουσαι ἀκριβῶς τὸ εὖρος καὶ τὸ ὕψος τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς τὴν ἐπ' αὐτῶν παράστασιν σώματος ἀνδρομήκους¹. Ἡ δὲ φειδωλία αὕτη περὶ τὰ μέγεθρα εἶνε χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἀττικὴν τέχνην ὡς καὶ τις ἀμνηχανία διατηρουμένη ἐπὶ μακρὸν, ὡς δεικνύει ἢ κατὰ συνθήκην ἐπεξεργασία τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης. Καὶ μέγας μὲν καὶ ἀτενῆς παριστάνεται ὁ ὀφθαλμὸς ἐν ταῖς κεφαλαῖς, καὶ ἐν κατατομῇ διαγραφομέναις, καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος, ἀλλ' ἐν τῇ διαπλάσει

¹ Περί τῶν ἀρχαίων ἀττικῶν ἐπιταφίων ἀναγλύφων ἴδε *Abhandlungen der Berliner Akademie*. 1873 σ. 157. Köhler *Die attischen Grabsteine* ἐν ταῖς *Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts* Τόμ. X, σ. 359.

τῆς παρειᾶς ἐκφαίνεται ἤδη λεπτοτέρα παρατήρησις τῆς φύσεως, καὶ τὰ περιγράμματα μαρτυροῦσιν ἀπαραγνώριστον σπουδὴν πρὸς παρὰστασιν εἰκονικὴν μιμουμένην τὴν φύσιν.

Ἀσυγκρίτως δὲ ζωηροτέρα δραστηριότης ἐπεκράτει ἐν Πελοποννήσῳ, ἔνθα ἡ μὲν χαλκοτυπία ἤκμαζε τὰ μέγιστα, ἡ δὲ τέχνη τοῦ ποιεῖν ἀναθήματα καὶ ἀνδριάντας νικητῶν εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀποδοῦσα ἐλευθερωτέρα καὶ ποικιλωτέρα. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια τῆς Σικυῶνος, τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Ἀργους ἦσαν τότε τὰ πάντων μάλιστα ἀκμάζοντα ἐν Ἑλλάδι· ἐν μὲν Σικυῶνι τὸ ἐργαστήριον τοῦ Κανάχου, ὅστις περὶ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἐποίει Ἀπόλλωνας διὰ τὴν Μίλητον καὶ τὰς Θήβας, ἐν δ' Αἰγίνῃ τὸ ἐξ ἀρχαίων χρόνων περιβόητον ἐργαστήριον ἐπιχωρίων χαλκοτύπων¹, ὅπερ συνηύξανε μετὰ τῆς εὐημερίας καὶ δυνάμεως τῆς νήσου, ἀποβαῖνον ὁσημέραι ἐπιφανέστερον, καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸ κορύφωμα διὰ τοῦ Ὀνάτα.

Ὁ Ὀνάτας ἦτο καλλιτέχνης ἀξιούμενος φήμης πανελληνίου. Ἐποίησε δὲ κολοσσὸν Ἀπόλλωνος ἐκ χαλκοῦ, οὗ τὸ βάθρον ἀνευρέθη ἐν Περγάμῳ², καὶ Δήμητραν διὰ τὴν Φιγάλειαν³. Αὕτη δ' εἶχε τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅτι ὁ Ὀνάτας δὲν ἐνέμεινεν ὡς οἱ ἀρχαιότεροι τεχνῖται μετὰ δέους καὶ στενοχωρίας εἰς τὸν ἄχαριν τύπον ὃν ἐπέβαλλεν ἡ δημώδης πίστις, ἀλλ' ἀπηλλάγη τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως καὶ ἐξηυγένισε κατ' ἰδίαν ἑαυτοῦ ἔμπνευσιν τὸ σχῆμα τῆς εἰκόνης τῆς θεᾶς. Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ ὡς καλλιτέχνου ἐξεδηλώθη τελείως ἐν τῇ συνθέσει ἱστορικῶν παραστάσεων εὐρυτέρων. Οὕτως ἔπλασε χάριν τῶν πόλεων τῆς Ἀχαΐας ἀνάθημα παριστάνον τοὺς Ἑλλήνας ἥρωας πάλλοντας ἐν ἀλλήλοις κλῆρον πρὸς καθορισμὸν ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νάναλάβῃ τὸν πρὸς τὸν Ἑκτορα ἀγῶνα⁴. Κατ' ἐντολὴν δὲ τῶν Ταραντίνων παρέστησε

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 111.

² [Conze, Humann, Fränkel Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Dritter Bericht. Berlin. 1888 σ. 62. Πρὸς. Πausanίου VIII 42, 7.].

³ Πausanίου VIII, 42, 6.

⁴ Πausanίου V, 25, 8.

τάς πεζομαχίας καὶ ἵππομαχίας, καθ' ἃς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχον ἀντιμετρηθῇ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς· παρίσταντο δὲ καὶ πολιοῦχοι ἥρωες τοῦ Τάραντος¹. Ἐμφανές δὲ δεῖγμα τῆς δεξιότητος τοῦ ἐργαστηρίου τούτου εἶνε τὰγάλματα τοῦ ἐν Αἰγίνη ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς². Καὶ εἶνε μὲν ταῦτα πεποιημένα ἐκ λίθου, ἀλλ' ὅμως καθίσταται ἐξ αὐτῶν σαφές, ὅτι ἡ χαλκοτυπία ὑπῆρξεν ἡ ἀγαθοῦσα τὴν αἰγιναίαν τέχνην εἰς τὰς ιδιότητες τὰς ἐμφανιζόμενας ἐν ἐκείνοις τοῖς ἀγάλμασιν, ἥτοι τὸ βαδινόν τῶν σωμάτων καὶ τὸ ζωτικὸν τῶν κινήσεων. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ λίθος, ὅστις ἐπεκράτει ἐν τῷ ἀττικῷ ἐργαστηρίῳ, ἐπέβαλλε μᾶλλον παραστάσεις ἐν αἷς ἀνεπτύσσετο ἀρμονικὴ ἡρεμία καὶ ἐξεδηλοῦτο ἐν τῇ ἐκφράσει τῆς κεφαλῆς ἡ ψυχὴ.

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὸν Ὀνάταν καὶ ἐν μέρει κοινῇ μετ' αὐτοῦ εἰργάσθησαν ὁ Ἀγελάδας καὶ ὁ Κάλαμις. Τούτων ὁ Κάλαμις εἶχεν ἀνέλθει περὶ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς δόξης, ὅτε οἱ μὲν Ἀκραγαντῖνοι παρήγγειλαν εἰς αὐτὸν ἀνάθημα παριστάνον παῖδας εὐχομένους³, ὁ δὲ Πίνδαρος ἀνέθηκεν ἐν Θήβαις ἀγαλμα τοῦ Ἀμμωνος Διὸς ποιηθὲν ὑπ' αὐτοῦ⁴. Ἦτο δ' ἀριστοτέχνης ἐν τῇ κατασκευῇ ἀγαλμάτων ἐκ χαλκοῦ, λίθου, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ ἐπ' ἴσης δεξιὸς ἐν τῇ παραστάσει θεῶν, ζώων καὶ ἀνθρώπων. Οὕτω τὸ πολύτροπον ἐκεῖνο τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος προηγγέλλετο ἤδη ἐν τῷ ἀνδρὶ ἐκείνῳ, ὅστις, εἰ καὶ δὲν δύναται νάποδειχθῇ Ἀθηναῖος ἐκ γενετῆς, ἀλλ' εἰργάσθη ὅμως ἐν Ἀθήναις καθ' οὓς χρόνους ὁ Ἀγελάδας προέστατο ἐν Ἀργεὶ περιωνύμου καὶ πολυασχόλου καλλιτεχνικοῦ ἐργαστηρίου. Καὶ ἐν τούτῳ δ' ὡς ἐν τῷ αἰγιναιῷ κύριον ἔργον ἦτο ἡ χαλκοτυπία· ἔνεκα δὲ τοῦ πλήθους τῶν ἀναθημάτων τῶν ἐκτελουμένων ἐν αὐτῷ χάριν τῶν Ταραντίνων, τῶν Ἐπιδαμνίων, τῶν

¹ Πανσανίου X, 13, 10.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 276.

³ Πανσανίου V, 25, 5.

⁴ Πανσανίου IX, 16, 1.

Μεσσηνίων και άλλων, μεμονωμένων ἀνδριάντων ἢ συνθέσεων, ἀγαλμάτων θεῶν καὶ τεθρίππων, ἢ τε καλλιτεχνικὴ ἐπίνοια καὶ ἢ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῆς τέχνης ἐμπειρία ἀπέδωκαν ἐνταῦθα πολυτροπώταται καὶ δοκιμώταται. Ἐνεκα δὲ τούτου οἱ ἐνζηλότατοι καὶ δεξιώτατοι τῶν καλλιτεχνῶν ἔσπευδον ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπως παιδευθῶσι τελειότερον ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Ἀγελάδα. Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο ἀποδεικνύει τὴν μεγίστην σημασίαν τοῦ ἀριστοτέχνου τούτου τὸ λεγόμενον, ὅτι τρεῖς τῶν μεγίστων τῆς ἀρχαιότητος γλυπτῶν, ὁ Μύρων, ὁ Πολύκλειτος καὶ ὁ Φειδίας ὑπῆρξαν μαθηταὶ αὐτοῦ.

Τούτων πάντων πρεσβύτατος ἦτο πιθανῶς Μύρων ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν, κειμένων κατὰ τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Προήγαγε δὲ οὗτος τὰ διδάγματα τὰ ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τῶν Πελοποννησίων καλλιτεχνῶν, πλουτίσας αὐτὰ διὰ τοῦ συμφύτου αὐτῷ ἀττικοῦ πνεύματος, τῆς περὶ τὴν εὔρεσιν ἀττικῆς εὐμηχανίας καὶ τῆς ἀττικῆς δραστηριότητος, ἀρετῶν αἵτινες παρώρμων τὸν τεχνίτην νὰ μὴ ἐμμένῃ εἰς τὰ παραδεδομένα, ἀλλὰ νὰ τρέπηται ἐν πολλοῖς νέας ὁδοῦς. Ἡ αὐτὴ δ' ἐκείνη δραματικὴ κίνησις ἢ ἀναπτυχθεῖσα ἐν τῇ ἀττικῇ ποιήσῃ ἐξωγόνησε καὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ καὶ ἤγαγεν αὐτὴν ἐν τῇ παραστάσει τῶν ἀνδριάντων νικητῶν πέραν τοῦ συνήθους τύπου καὶ μέτρου. Οὕτω παρέστησε τὸν σταδιοδρόμον Λάδαν, ὅστις ἔφθανεν εἰς τὸ τέρμα ἐπ' ἀκροτάτῳ νεῦρα ταθεῖς ὄνυχι¹. ὁ δὲ Δισκοδόλος αὐτοῦ ἐνέφαιεν ἐν τῷ κύπτοντι καὶ καμπτομένῳ σώματι τὴν μεγίστην ἐντασιν τῶν μυῶνων, ἐπετυγχάνετο δὲ οὕτω σκηνὴ μεστὴ κινήσεως καὶ δραματικῆς, οἷονεὶ προαγγέλλουσα τὴν παραυτίκα μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ τελείαν μεταβολὴν τῆς θέσεως ἀπάντων τῶν μελῶν². Ἐντεῦθεν βλέπομεν τοῦτο μὲν τὴν μεγάλην ἀσφάλειαν τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας, ἣν ἐκτήσατο ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Ἀργούς, τοῦτο δὲ τὴν παρ' αὐτοῦ ἐπιτευχθεῖσαν νέαν χρῆσιν τῶν μεθόδων αὐτῆς.

¹ [Πλανούδη] Ἀνθολογία ἐπιγραμμάτων [54].

² Δουκιανοῦ Φιλοσοφείης 18. Κυντιλιανοῦ II, 13, 8.

Ἄλλὰ πρὸς τούτοις ὁ Μύρων ἀνεδείχθη κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τεχνιτῶν Ἀθηναίων καὶ δεξιότατος ἀγαλματοποιὸς θεῶν· ἅμα δὲ ἀφέλεια σκαιά πως, ἐν ἣ πιστεύομεν, ὅτι ἀναγνωρίζομεν ποιάν τινα ἐπίδρασιν τοῦ βοιωτικοῦ χαρακτῆρος, ἥγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν μετ' ἰδιαζούσης ἀρεσκείας, ἀλλὰ καὶ ἰδιαζούσης ἐπιτυχίας ἀναπαράστασιν ζώων, ἀληθινῶν τε καὶ μυθικῶν, καὶ ῥώπων ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου¹.

Καὶ τὴν μὲν τοιαύτην εὐκαμψίαν πνεύματος καὶ πολυπειρίαν δὲν εἶχεν ὁ Πολύκλειτος, ὅστις ἐκ Σικυῶνος μετόκησεν εἰς Ἀργος· ἀλλ' εἶχε φύσιν καλλιτέχνου ἁρμονικὴν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐνεφορεῖτο ζήλου ἀκαμάτου πρὸς ὁσημέραι ἐπιτυχεστέραν ἀντίληψιν καὶ παράστασιν τοῦ τελείου κάλλους. Διὸ ἐπεδίωξε τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κατὰ κανόνα ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἅμα δὲ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς ἀπεικάσματα δυνάμεθα νὰ χρησιμεύσωσιν ἀντὶ προτύπων. Διὸ τὰ γάλατ' αὐτοῦ εἶχον ὥς τὸ πλεῖστον μεγίστην ἀπλότητα καὶ ἡρεμον τὴν στάσιν. Ἄλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου τῆς μονοτονίας ἐπέβαλεν εἰς ἑαυτὸν ὥς κανόνα τὸ νὰ ποιῇ ἀγάλατα στηριζόμενα ὥς τὸ πλεῖστον ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῶν ποδῶν. Οὕτω δ' ἐν τῇ παραστάσει τοῦ σώματος ὑπῆρχε χαρίεσσα ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν ἐρειδόντων καὶ τῶν ἐρειδομένων, τῶν στερρότερον ἐντεταμένων καὶ τῶν μᾶλλον ἀνειμένων καὶ χαλαρωτέρων. Δι' ἰδεωδεστέρας παραστάσεως τῶν εἰκονικῶν χαρακτήρων παρῆρχεν εἰς τὸ σῶμα τελείαν εὐμορφίαν, ὥς πρὸς δὲ τὸ ἄμεμπτον κάλλος, τὸ εὐγενὲς καὶ τὸ σεμνὸν τὰ ἔργα τοῦ Πολυκλείτου ἔμειναν πάντοτε ἀπαράμιλλα. Ἄλλ' ἔλειπε τὸ κυριώτατον· ὁ καλλιτέχνης ἐστερεῖτο πατρίδος ἐχούσης ἱστορίαν ζῶσαν καὶ πολίτας θεωροῦντας τὴν τέχνην δημόσιον ἀγαθόν. Ἡ δὲ ἀξιολογωτάτη τῶν ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτὸν παραγγελιῶν, ἡ κατασκευὴ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς ἐπὶ θρόνου καθημένης Ἥρας διὰ τὸν νέον ναὸν τοῦ Εὐπολέμου μετὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Ἡραίου ἐν ἔτει 423 π. Χ.

¹ Περὶ τοῦ τρόπου τοῦ Μύρωνος· πρβλ. *Archäologische Zeitung*, 1879 σ. 21 κ. ἑ.

(Ὀλυμπ. 89, 2), ἐξετελέσθη πιθανῶς ἔνεκα τῶν ἐν τῷ μεταξὺ συμβάντων ἐν Ἀθήναις.

Τὰττικὰ καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια εἶχον παρευδοκιμηθῆ ὑπὸ τῶν τῆς Θάσου, Σικυῶνος, Κορίνθου, Αἰγίνης καὶ Ἄργους. Καὶ ἡδύναντο μὲν αἱ μικραὶ αὗται πόλεις ἐν εὐνοϊκοῖς καιροῖς νάναλά-
βωσι καὶ προαγάγωσι προσφορώτατα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν καλῶν
τεχνῶν. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἑλληνικὴ τέχνη μόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει
ἡδύνατο νὰ τύχῃ ἀναπτύξεως τελείας, ἣτις ἦτο κέντρον τῶν τυ-
χῶν τῆς Ἑλλάδος, ἔδρα δυνάμεως, θέατρον δόξης, ἐπειδὴ αἱ τέ-
χναι παρακολουθοῦσι τὴν νίκην, καὶ ὠραιότητι αὐτῶν ἀποστολῇ
ὑπῆρξε κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας ἡ δι' ἔργων ἀφθάρτων ἀπαθα-
νάτισις μεγάλων κατορθωμάτων ἅτινα διέπραξεν ἡ σύνεσις καὶ
ἀνδρεία τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτό τι εἶχον ἤδη διανοηθῆ οἱ τύραν-
νοι καὶ ἰδρύσει τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα ἀναθήματα, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ
εἰς τὰς ἐπιούσας γενεὰς ἐπίδειξις τῆς εὐτυχίας αὐτῶν. Ἀλλὰ
τῶν ἔργων τούτων οὐδαμῶς συμμετεῖχεν ὁ λαὸς, ἐπειδὴ ἡ εὐτυ-
χία τῶν τυράννων ἐστηρίζετο εἰς τὴν διὰ βίας ἀρχὴν, ἐκ δὲ προ-
θέσεως ἐγωιστικῆς φιλοδοξίας ὀλίγων δεσποτῶν δὲν ἡδύνατο νὰ
γεννηθῇ τέχνη ἐθνική. Ἀλλὰ τῶρα εἶχον μεταβληθῆ τὰ πάντα.
Ὁ λαὸς ὅλος εἶχε φρονηματισθῆ ὑπὸ κινήσεως ἐθνικῆς, πρωτο-
στατούσης πόλεως ἐλευθέρων πολιτῶν, εἰς ἣν ἡ κατὰ τῶν βαρ-
βάρων νίκη παρέσχε δύναμιν καὶ πλοῦτον. Ἐκτοτε λοιπὸν δὲν
ἡδύναντο τὰ πράγματα νὰ μείνωσιν οἷα πρότερον, ὅτε ὀλίγοι μό-
νον φιλότεχνοι, ἐλευθέριοι εὐπατρίδαι, οἷος Καλλίας ὁ υἱὸς τοῦ
Ἴππονίκου, ὅστις ἀνέθετε τὴν κατασκευὴν ἔργων εἰς τὸν Κάλλα-
μον, ἰδρύον ἀναθήματα¹. ἀλλ' ἔπρεπε νάναλάβῃ παραγγελίας
ἐπ' ὀνόματι ἑαυτῆς αὐτῇ ἡ πολιτεία, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηνῶν εἶχε
τὸ προσῆκον καλλιτεχνικὸν αἶσθημα, ὅπως τὴν ἰδρύσιν μεγάλων
μνημείων θεωρήσῃ δημοσίαν ἐπιβολὴν πλείστου ὅσου λόγου.

¹ Περὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀναθημάτων τοῦ Καλλίου ἴδε O. Jahn De anti-
quis, simis] Minervae simulacris [Atticis] σ. 8. [Köhler] ἐν τῷ Hermes Τόμ.
III [1869] σ. 166. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 393.

Διὰ τὸ νέον δὲ τοῦτο στάδιον εἶχον κατὰ μικρὸν παρασκευασθῇ τὰ πάντα. Αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τυραννίδος ἀποδῆ ὀσημέραι μᾶλλον μέρος τοῦ Αἰγαίου, πάντες δὲ οἱ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἰωνίας ἐν μέσῳ εὐμενῶν περιστάσεων ὅπουδῆποτε ὠριμάσαντες καρποὶ εὖρον νέαν πατρίδα ἐν Ἀθήναις. Τὸ πάριον μάρμαρον ὑπῆρξε τὸ πρῶτον οὗ ἐποιήσαντο χρῆσιν οἱ γλύπται τῆς Ἀττικῆς¹ μετὰ δὲ τοῦ λίθου ἤλθον καὶ οἱ λιθοξόοι. Ὀσημέραι δὲ σαφέστερον διαγινώσκωμεν καὶ κατορθοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων ἐν Ἀττικῇ ἐγκατάστασιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων τῆς Χίου καὶ τῶν Κυκλάδων¹. Πολὺ δὲ πολυαριθμότεροι συνέρρευσαν, μεγάλως συντελοῦντες εἰς προαγωγὴν τῆς τέχνης, οἱ ὑπερπόντιοι τεχνῖται ἔνεκα τῶν προστατευτικῶν διατάξεων ὧν εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Θεμιστοκλῆς². Ἐπειτα δὲ διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Κίμωνος οἱ Ἀθηναῖοι συνφεισώθησαν πρὸς τὰ κατὰ τὰς πόλεις τῆς Ἰωνίας καὶ ἐδιδάχθησαν

¹ Ξενοὶ τεχνῖται μετῴκουν εἰς Ἀθήνας ἤδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σόλωνος. Ἰδε **Πλούταρχον** ἐν βίῳ Σόλωνος 24· πανεστίοις Ἀθηναῖς μετοικιζομένοις ἐπὶ τέχνῃ. Πρὸλ. [von Wilamowitz-Möllendorff Demotika der Metöken] ἐν τῷ **Hermes** τόμ. XXII [1887] σ. 238. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπῆλθον ἐπιδράσεις ἐκ Κορίνθου καὶ Χαλκίδος, ἔπειτα δ' ὑπερπόντιοι· ἔγινε δ' ἐν Ἀθήναις χρῆσις νησιωτικῶν μαρμάρων καὶ ἐπεκράτησαν νησιωτικὰ πρότυπα. Ξενοὶ δὲ τεχνῖται, ὧν ἡ ἐν Ἀθήναις δράσις ἀποδεικνύεται δι' ἐπιγραφῶν, εἶνε δ' Ὀνάτας (**Corpus Inscriptionum Atticarum** τόμ. Δ'. Suppl. ἀρ. 373⁹⁹) καὶ ὁ Ἀρχέρμος (αὐτόθι ἀρ. 373⁹⁹). Καὶ Κίμων δὲ ὁ Κλειωνάιος ἐργάσθη ἐν Ἀθήναις ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πεισιστρατιδῶν, εἰς οὓς ἀνέρχονται καὶ οἱ περὶ τὸν Ἐπικτητὸν ἀγγειογράφοι. Πρὸλ Studniczka Antenor und die Geschichte der älteren Malerei ἐν τῷ Jahrbuch des archäologischen Instituts τόμ. B' σ. 135. [Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων τῆς ἀττικῆς τέχνης πρὸς τὴν ἔξω τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ θαλασσοῦς αὐτῆς χαρακτήρος ἴδε Winter Der Kalbträger und seine kunstgeschichtliche Stellung ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts in Athen, τόμ. XIII (1888) σ. 132 κ. ἔ. Schneider Marmorskulpturen aus der Akropolis zu Athen αὐτόθι σ. 356 κ. ἔ. Gräf Die Gruppe der Tyrannenmörder und stilistisch verwandte Werke αὐτόθι τόμ. XV (1890) σ. 1 κ. ἔ. **Σοφοῦλη** Περὶ τοῦ ἀρχαιότερου ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἐν Ἀθήναις. 1887. Μνημεῖα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι. 1888 σ. 82 κ. ἔ. Ἡ νίκη τοῦ Ἀρχέρμου αὐτόθι. 1891 σ. 153. Τὰ ἐν Ἀκροπόλει ἀγάλματα κορῶν ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἐν Ἀθήναις. 1892].

² Ἰδε ἀνωτέρω τόμ. B' σ. 445.

παρὰ τῶν Ἰώνων τὴν διακόσμησιν τῆς ἀγορᾶς διὰ στοῶν μαρμαρίνων, ἐν αἷς ἠδύναντο νὰ διάγωσιν ὑπὸ σκιὰν τὰς ὥρας τῆς σχολῆς. Ὁ δὲ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς εἶχον κατ' ἀρχὴν τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς, διὸ καὶ ἠδυνήθησαν ἐπὶ τινα χρόνον νὰ διαγάγωσιν ἐν ὁμονοίᾳ πρὸς ἀλλήλους, μόνον δὲ κατὰ τοῦτο διαφέρουσιν, ὅτι ὁ Περικλῆς ἠγάπα καὶ ἐθεράπευε τὴν τέχνην μᾶλλον ἀπὸ σκοποῦ καὶ συστήματος καὶ οἶονεὶ ἐκτελῶν πρόγραμμα προμεμελετημένον. Δὲν ἤθελε μέγалаυχον ἐπίδειξιν τοῦ ἀθηναικοῦ πλούτου, ἀλλ' ἠγωνίζετο νὰ συνδυάσῃ πρὸς τὴν λαμπρὰν διακόσμησιν τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἀνάδειξιν τῆς τέχνης. Ἀληθῶς ἐσκόπει, ὅπως αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι, αἵτινες ἀπετέλουν τὴν χαρακτηρηστικωτάτην τῶν διακρίσεων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, μετὰ τὴν ἤδη ἐπιτευχθεῖσαν διαπόνησιν τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας ἐν πάσῃ ὕλῃ καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν πάσης αὐτῶν προπαιδείας ἀναλαμβάνουσαι τὴν καταγλάισιν τῶν Ἀθηνῶν, εὕρωσι στάδιον κατάλληλον πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς τελειοτάτης ἀνθήσεως καὶ δοκιμωτάτης τελειώσεως ἀπάντων τῶν κλάδων τῆς χειρωναξίας καὶ τῆς τέχνης ὅσοι εἶχον προαχθῇ ἐν ἐπιχωρίοις ἑλληνικοῖς ἐργαστηρίοις. Χάριν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίζετο, ἦτο ἀναγκαῖον, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀποδῇ ἀττικὴ καὶ τοιαύτη, ὥστε ἅπαντα τὰ πρότερον ἐργασμένα νὰ ἐπέχωσι πρὸς τὰ κατασκευάσματα αὐτῆς θέσιν προπλασμάτων. Ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ ἐνεργείᾳ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐπιβολῆς ὑπῆρξεν ὁ Περικλῆς εὐτυχέστερος ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ. Ἐγκεῖται δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο οὐ μόνον εἰς τὴν προσήκουσαν ἑαυτοῦ ἰδιοφυίαν, ἀλλ' ἰδιαίτατα εἰς τὴν εὐτυχῇ συγκυρίαν, ἥτις ἤγαγε πρὸς αὐτὸν τοὺς ἐπιτηδαιοτάτους πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ μεγάλου ἔργου ἄνδρας, καὶ δὴ τὸν ἐξοχώτατον πάντων, τὸν Φειδίαν.

Φειδίας ὁ υἱὸς τοῦ Χαρμίδου ἦτο ὀλίγα ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Σοφοκλέους. Ἀνῆκε δὲ εἰς οἶκον, ἐν ᾧ μετὰ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης ἦτο κληρονομικὴ ἡ ἐξάσκησις ποικίλων τεχνῶν. Αὐτὸς δ' ὁ Φειδίας τὸ μὲν πρῶτον ἦτο ζωγράφος, ὡς ὁ ἀδελφὸς ἡ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Πάναινος, βραδύτερον δὲ μόλις ἐπεδόθη εἰς μόνην τὴν γλυ-

πτικὴν, ἥς ἐσπούδασεν ἐπιμελέστατα ἅπαντα τὰ εἶδη. Μετέβη δὲ νεαρῶτατος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ᾗ ἐπεκράτει ἡσυχία, ἐν ᾧ ἡ Ἀττικὴ ἡγωνίζετο ὑπὲρ ἀμύνης τοῦ ἰδίου ἐδάφους, καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Ἀγελάδα ἐμυήθη τὸ πρῶτον τὰ μυστήρια καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος μεγαλεπήβολου¹. Ἐπιστρέψας δ' εἰς Ἀθήνας ἦτο μετ' οὐ πολὺ τῶν ἐπιφανεστάτων καλλιτεχνῶν οὕτως, ὥστε συμμετέσχε πρωταγωνιστῶν τῆς ἐκτελέσεως τῶν μνημείων ἅτινα ἡ πόλις βραδύτερον τοῦ δέοντος ἀνήγειρεν ἐξ εὐγνωμοσύνης εἰς τοὺς νικητὰς τοῦ Μαραθῶνος. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἔγεινε χρῆσις καὶ τῶν ἐκ μεταγενεστέρων νικῶν κτηθέντων λαφύρων, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκθύμως εἶχοντο τῆς ἀποδόσεως τῆς προσηκούσης τιμῆς εἰς τὴν μνήμην τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Τὴν δὲ προθυμίαν ταύτην προῆγεν ὁ Κίμων ἕνεκα λόγων οἰκογενειακῶν². Καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λησμοσύνην τῆς μοιραίας δίκης τοῦ πατρὸς ἀνέθαλε καὶ πάλιν λαμπρὰ αὐτοῦ ἡ δόξα. Διὸ εἰς μὲν τὸν Κίμων' αὐτὸν καὶ τοὺς συστρατῆγους οὐδεμία ἄλλη ἀπενεμήθη ἐπινίκιος ἀμοιβή τῶν ἐν Θράκῃ ἄθλων πλὴν τῆς εὐμενῶς παραχωρηθείσης ἀδείας νὰ στηῶσιν ἐν τῇ ἀγορᾷ τρεῖς Ἑρμῆς φέροντας ἐπιγράμματα· χάριν δὲ τιμητικῆς ἀναμνήσεως τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης παρηγγέλησαν χαλκᾷ ἀγάλματα μέλλοντα νὰ στηθῶσιν ἐν Δελφοῖς καὶ ποιηθέντα ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Φειδίου. Παρίστανον δὲ τοὺς ἥρωας τῶν δέκα ἀττικῶν φυλῶν ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ δήμου, πλὴν δ' αὐτῶν τὸν Κόδρον, τὸν Θησέα καὶ τρίτον πιθανῶς Φίλαιον τὸν υἱὸν τοῦ Αἰάντος, ὅστις εἶχε προσαρτήσει τὴν Σαλαμῖνα εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὸν γενάρχην τῶν Φιλαιδῶν, εἰς οὓς ἀνῆκον ὁ

¹ Ὁ Ἀγελάδας ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Φειδίου κατὰ τὸν *Τξέξην* (Χιλάδες VII, 929). Περὶ Ἀγελάδα ἴδε Loewy *Griechische Bildhauerinschriften* ἀρ. 30 d. Ἀπὸ θανόν εὐρίσκει τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἀγελάδα ὡς διδασκάλου τοῦ Φειδίου ὁ Robert *Archäologische Märchen* σ. 92.

² Περὶ τῶν ἐνεργηθέντων παρὰ τοῦ Κίμωνος πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς δόξης τοῦ Μιλτιάδου ἴδε Brunn *Geschichte der griechischen Künstler* [ἐκδ. 6'. Stuttgart. 1889 Τόμ. Α' σ. 116. Τόμ. Β' σ. 14]. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐννοητέον καὶ τὸ χωρίον τοῦ *Αἰσχίνου* Κατὰ Κτησιφώντος 186.

Μιλτιάδης καὶ ὁ Κίμων, τέλος δ' αὐτὸν τὸν Μιλτιάδην ἐγγὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς¹.

Κατὰ ταῦτα ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ ἐξιλασμὸς ἐκεῖνος δι' οὗ ἐτίμησεν ἡ πόλις τοῦ ἥρωος τὴν μνήμην, ἀποτίνουσα εἰς αὐτὸν δικαίωσιν θαυλεστάτην. Περὶ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοῦ καλλιτέχνου καὶ τὸ κολοσσιαῖον χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Προμάχου, στηθὲν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ τῆς πολιούχου, λαμπρὰ συμβολικὴ παράστασις τῆς τόλμης τῶν προμάχων ἐκείνων τῶν Ἀθηνῶν οἵτινες πρῶτοι ἀντεμετρήθησαν πρὸς τοὺς Πέρσας. Καὶ ἐκτὸς δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐτίματο ὁ Φειδίας ὡς ὁ πρῶτος καλλιτέχνης, καὶ ἔλαβε παρὰ τῶν Πλαταιέων τὴν ἐντολὴν νὰ κατασκευάσῃ τὸ κολοσσικὸν ἄγαλμα τῆς Ἀρείας Ἀθηνᾶς, ξόανον ἐπίχρυσον, ἔχον τὸ πρόσωπον, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἐκ λίθου πέντελησίου².

Οὕτως ἤδη κατὰ τοὺς κιμωνεῖους χρόνους ἐδόθησαν εἰς τὸν καλλιτέχνην πολλαὶ εὐκαιρίαι πρὸς δημιουργίαν ἔργων ἀξίων λόγου. Ἀλλ' οὐχ ἥττον πάντα ταῦτα ἦσαν σποραδικὰ δημιουργήματα ἐκ τοῦ παρατυχόντος, ἐκτελούμενα κατὰ παραγγελίαν, καθ' ὃν τρόπον ἐτελεῖτο ἡ ἐργασία καὶ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Ἀγελᾶδα, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου εἶχον σκοπὸν τὴν εὐκλειαν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ εἶχον ἐνότητά καὶ ἀλληλουχίαν. Τῶν ἔργων δὲ τούτων ἡ κατασκευὴ ἤγαγεν εἰς ὠριμότητα τὸ πνεῦμα τοῦ καλλιτέχνου, παρασκευάσας αὐτὸ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς μεγάλης ἐπιβολῆς τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Καὶ δὴ, ἂφ' οὗ ἡξιώθη ἔν τε τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς τῆς μεγίστης

¹ Πausanίου X, 10. Πρὸλ. Göttling ἐν τοῖς Berichte der königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 1854 σ. 17 καὶ τὴν πραγματείαν Koug-tiou Über die Weihgeschenke der Griechen nach den Perserkriegen ἐν ταῖς Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften. 1861, ἐν ᾗ (σ. 396) ἐξήνεγκε τὴν εἰκασίαν, ὅτι πρὸς τῷ Κόδρω καὶ τῷ Θησεΐ ἵστατο τρίτος ὁ Φίλαιος, ὁ μυθικὸς γενάρχης τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Κίμωνος, ὅστις διὰ τῆς μετοικήσεως αὐτοῦ ἐγένεεν αἴτιος τῆς εἰς τὰς Ἀθήνας προσχωρήσεως τῆς Σαλαμῖνος.

² Πausanίου IX, 4, [1].

εὐδοκιμήσεως καὶ τιμῆς, προσεπέλασε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος εἰς τὸν Περικλέα καὶ ἔγεινεν οἰκεῖος πρὸς αὐτόν. Ἡ οἰκειότης δ' ἐκείνη συνέδεσε πρὸς ἀλλήλους δύο μεγάλους ἄνδρας, ὧν ὁ σύνδεσμος ἔσχε μεγίστην ροπὴν ἐπὶ τὰς τύχας τῆς τέχνης, εἰς ἣν ἀνεώχθησαν νέαι ὁδοί.

Καὶ δὴ ὁ Φειδίας ἐκέκμητο ἐν βαθμῷ μεγάλῳ τὴν εὐκαμφίαν ἐκείνην καὶ ῥώμην τοῦ πνεύματος τὴν χαρακτηρίζουσιν τοὺς συγχρόνους. Δὲν ἦτο μόνον ζωγράφος καὶ γλύπτης, ὡς ὁ Μίκων, ὁ συνεργάτης τοῦ Πολυγνώτου, ἀλλὰ κατεῖχε πάντα τὰ εἶδη τῆς τέχνης καὶ ἦτο ἐπινοητικώτατος ἐν πᾶσιν. Εἶχετο καθ' ὅλοκληρίαν τῆς μεγάλης ἐπιβολῆς τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦτο ἀνὴρ ἐμβριθῆς καὶ μελετητῆς, συμμετέχων πληρέστατα τῆς συγχρόνου παιδείσεως, ἣτις καὶ παρ' αὐτῷ ὡς καὶ παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ καὶ τῷ Σοφοκλεῖ οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιφέρει ρῆξιν πρὸς τὰς πατρίους παραδόσεις. Διὰ ταῦτα δὲ τοῦτο μὲν ἡδυνήθη νὰ κατανοήσῃ καὶ ἀποδεχθῇ πληρέστατα τὰς ιδέας τοῦ Περικλέους, τοῦτο δ' ἔνεκα τῆς εὐρείας αὐτοῦ καλλιτεχνικῆς ἐμπειρίας, περιλαμβανούσης ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς τέχνης, νὰ ἀναλάβῃ τὴν μετ' ἀσφαλείας διεύθυνσιν μεγάλων ἐπιχειρήσεων, ἅτε τῶν ἄλλων καλλιτεχνῶν ὁμολογούντων, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀναμφίλεκτον τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ὑπεροχὴν καὶ προθύμως ὑποτασσομένων εἰς αὐτήν. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἀπαρακώλυτος ἐλευθερία ἀμίλλης, ἀλλ' ὁ Φειδίας ἦτο ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς τέχνης, ὡς ὁ Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ· καὶ ἐγίνωσκε μὲν νὰ ὀρίζῃ εἰς ἕκαστον τεχνίτην τὴν προσήκουσαν θέσιν, δίκην δὲ ἡγεμόνος καὶ ἰθύντορος ἴστατο ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, οὐδὲν ὑφαιρούμενος τῆς δόξης αὐτῶν, οὐδὲ παρακωλύων τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν βούλησιν.

Ἐκεῖνο ὅπερ προετίθεντο ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Φειδίας ἦτό τι αὐτόχροημα πανελλήνιον. Πράγματι ἡ ὅλη μὲν πατρίς εἶχε σωθῇ διὰ τῶν περσικῶν πολέμων, ὅλον δὲ τὸ ἔθνος ἐκατέρωθεν τοῦ Αἰγαίου εἶχεν ἐνωθῇ διὰ νέων δεσμῶν, καὶ ὁμῶς δὲν εἶχεν ἀκόμη τελεσθῇ τοῦθ' ὅπερ ἔπρεπε νὰ εἶχε τελεσθῇ πρὸ μακροῦ, ὅπως ἰδρυθῶσιν

ἀθάνατα μνημεῖα μαρτυροῦντα εἰς αἰὶ τὰς μεγάλας ἡμέρας τῆς νικηφόρου ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ τὰ εἰς αὐτὴν ἐπακολουθήσαντα ἀγαθὰ. Εἶχεν ἤδη αὐξήθῃ νέα γενεά, καὶ ὅμως πολλὰ τῶν ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταστραφέντων ἱερῶν ἔκειντο ἀκόμη χαμαὶ ἡρειπωμένα· αἱ μὲν ὑποσχέσεις ἃς εἶχον τάξει ἦσαν ἀδιάλυτοι, ἀλλ' ἢ εἰς τοὺς θεοὺς προσήκουσα εὐχαριστήριος θυσία εἶχεν ἐπονειδίστως διακοπῇ ὑπὸ περιόδων ῥήξεως ἀμοιβαίας. Ἄρα ἡ ἐπανόρθωσις τῆς τοιαύτης ἀμελείας ἦτο καθήκον ἐθνικόν, καὶ ὁ Περικλῆς ἀπεφάσισεν, ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον, τοιοῦτον εἰς αὐτὸ νὰ προσδώσῃ χαρακτῆρα. Σκοπὸς δ' αὐτοῦ ὑπῆρξε νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν συμμαχίαν τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν συνταχθεῖσαν κατὰ τῶν Περσῶν ὑπὸ τὸν τύπον ἐνώσεως ἀποσκοπούσης εἰς τὴν τέλεσιν ἔργων εἰρηνικῶν¹.

Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξελέχθησαν ἐκ τῶν πολιτῶν εἰκοσιν ἄνδρες προκεχωρημένης ἡλικίας συμμετασχόντες αὐτοὶ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων. Διαιρεθέντες δ' εἰς τέσσαρας πεντάδας ἀπεστάλησαν οἱ μὲν πρὸς τοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἴωνας καὶ Δωριεῖς καὶ πρὸς τὰς νησιωτικὰς πόλεις, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Θράκην· ἡ δὲ τρίτη πρεσβεία ἐπορεύθη εἰς τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ οἱ τελευταῖοι τῶν πρέσβων μετέβησαν εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν. Πᾶσαι δ' αἱ ἐλεύθεραι πόλεις ἐκλήθησαν νὰ στείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς ἐθνικὸν σύλλογον μέλλοντα νὰ συνεδρεύσῃ ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ μετὰ κοινὴν συνεννόησιν ἔμελλον νὰ διαταχθῶσι τὰ κατὰ τὴν ἀνάγκησιν τῶν κατεστραμμένων ἱερῶν καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐμπρέπουσαν ἐκτέλεσιν ἀπασῶν τῶν ἀνεκπληρώτων ὑποσχέσεων, ἃς εἶχον συνομολογήσει, καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς εἶχον τάξει εἰς τοὺς θεοὺς². Ἐσκο-

¹ Τὸ πρόγραμμα τῶν κτιρίων τοῦ Περικλέους θεωρεῖ ὁ A[dolf] Schmidt [Das Perikleische Zeitalter Τόμ. Α' σ. 125] ἀπόπειραν πρὸς νέαν διαρρύθμισιν τῶν κατὰ τὴν ἡγεμονίαν. Κατὰ δὲ τὸν A. Schaefer ἐν τῇ Historische Zeitschrift [τοῦ von Sybel] Neue Folge. Τόμ. IV σ. 216 ἦτο ἐγγύησις τῆς πρὸ μικροῦ ὁμολογηθείσης εἰρήνης.

² *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 17. Σώζονται ἀποσπάσματα ἐπιγραφῶν ἐγκεκολλη-

πεῖτο δὲ ἡ ἰδρυσις νέας μεγάλης πανελληνίου ἐορτῆς καὶ ἡ διὰ νέων συνθηκῶν ἐξασφάλις τῆς ἀπασῶν τῶν ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ τε γῆν καὶ θάλασσαν εἰρηνικῆς ἐπικοινωνίας. Καὶ ὁ μὲν χρόνος τῶν πρεσβειῶν τούτων παρ' οὐδενὸς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καθορίζεται ἀκριβῶς· πιθανὸν δὲ εἶνε, ὅτι αὗται ἀπεστάλησαν ἀμέσως μετὰ τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς τὰς ὑπὸ τοῦ Περικλέους διαπραχθείσας τῷ 445 π. Χ. (Ὁλυμπ. 83,3) ἢ τὰς ἤδη πρότερον ὑπὸ τοῦ Κίμωνος διενεργηθείσας πενταετεῖς σπονδὰς τοῦ 451 π. Χ. (Ὁλυμπ. 82,2).

Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ ἰδέα ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ὡς εἰκὸς, ἀμφότεροι οἱ πολιτικοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες εὐρίσκοντο σύμφωνοι περὶ αὐτῆς. Καὶ δὴ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων εἶχε διαπλασθῇ νέον ἔθνος, ἰδίως δὲ διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχεν ἐμπεδωθῇ ἀμειλίκτως ἡ ἀρχή, ὅτι μόνον ἐκεῖνοι ἦσαν ἀκραιφνεῖς Ἕλληνες ὅσοι εἶχον ἀντιμετρηθῇ πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν. Ἀλλὰ νῦν τὸ συμφέρον ἀπῆτει, ὅπως ἐλαττωθῇ ἡ ἀντίθεσις ἐκείνη καὶ ὑποβιβασθῶσιν αἱ ἄλλως δίκαιαι ἀξιώσεις τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων ὡς κυρίως συντελεσάντων εἰς τὴν νίκην, ὅπως ἅπαντες οἱ Ἕλληνες συνδιαλασσόμενοι ἄνευ ἀντιζηλίας συμμετάσχωσιν ἀπὸ κοινοῦ τῆς νέας πρὸς τὰ πρόσω ὁρμῆς σύμπαντος τοῦ ἔθνους. Ὡς δὲ ὁ Κίμων πάντοτε, ἡγούμενος τοῦ στόλου, ἀπέβλεπεν εἰς τὰ συμφέροντα τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οὕτω καὶ ὁ Περικλῆς εἶπερ τι καὶ ἄλλο ἐπεθύμει τὴν κατάπαυσιν τῆς ἀρχαίας ἀντιζηλίας τῶν φυλῶν καὶ τὴν ἐξακολούθησιν μόνον εἰρηνικῆς ἀμίλλης περὶ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ἄλλως δὲ τὸν πόθον τοῦτον τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα τῆς πολιτείας αὐ-

μένουν ἐπὶ ἀναθημάτων πρὸς ἀνάμνησιν ἀρχαιοτέρων μεγαλοπραγμάτων τῶν Ἀθηναίων, ἰδρυθέντων τὸ πρῶτον ἢ ἀνανεωθέντων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους. Ἴδε Kirchhoff ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 333 καὶ 334. Πρβλ. Τόμ. Δ' σ. 40 καὶ *Monatsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften*, 1869 α, 409 κ. ε.

τοῦ ἐξεδήλωσε σαφῶς διὰ τῆς ιδρύσεως τῶν ὑπερποντίων ἀποικιῶν¹.

ὑπὸ τοιαύτην λοιπὸν ἔποψιν παρέστησαν τὸ πρῶτον αἱ Ἀθηναίαι ὡς κέντρον ἐθνικόν, ἀναλαβοῦσαι ἔργον ὅπερ πράγματι ἀνῆκεν εἰς τὰ καθήκοντα τῶν Ἀμφικτυόνων καὶ ὤφειλε νὰ προέλθῃ ἐκ Δελφῶν, ἂν τὸ ἐν αὐτοῖς συνέδριον εἶχεν ἀκόμη δύναμιν τινα. Ἀλλ' ὅμως οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι φέροντες ἀποκρίσεις ἀρνητικὰς ἢ ἐπαμφοτεριζούσας. Αἰτία δὲ τῆς ἀποτυχίας ταύτης τοῦ συνεδρίου ἦτο τὸ ἀπρόθυμον τῶν μεγάλων πόλεων, μάλιστα δὲ τῆς Σπάρτης, αἵτινες ἀπέστεργον τὴν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐν τοῖς ἐθνικοῖς πράγμασι παραχώρησιν τῶν πρωτείων καὶ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀξιώματος τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ πᾶσα ὑποδαύλις τῶν ἀναμνήσεων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων ἔμελλε νὰ συντελέσῃ πάντως μόνον εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς δόξης τῶν Ἀθηναίων. Διὸ μετὰ τὸ ναυάγιον τοῦ προγράμματος τῆς πανελληνίου ἐνώσεως ἦτο πολὺ μᾶλλον δεδικοιολογημένη ἢ εἰς τὰς Ἀθήνας παροχὴ ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων πόρων πρὸς ἐκτέλεσιν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν σχεδίων ἐκείνων, ὧν εἶχον ποθήσει τὴν ἐν μείζονι μεγαλοπρεπείᾳ διὰ πόρων πανελληνίων ἐπίτευξιν χάριν τῆς εὐκλείας τῆς ὅλης πατρίδος.

Ἀλλ' ἡ ἀνέγερσις μνημείων δὲν περιωρίσθη εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας. Ἀπαντα τὰ μέρη τῆς Ἀττικῆς εἶχον δηωθῇ καὶ τὰ ἱερὰ εἶχον καταστραφῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων μετὰ μανίας ὑπερβαλλούσης. Ἐσκοπεῖτο λοιπὸν νῦν ἡ καθ' ἅπασαν τὴν χώραν ἐξαφάνισις παντὸς ἔχρους τῶν τοιούτων καταστροφῶν καὶ ἡ ἀντὶ τῶν κατεστραμμένων κτιρίων ἀνέγερσις νέων καὶ ὠραιότερων. Καὶ πολλὰ μὲν ἤδη εἶχον ἐνεργηθῇ ἐν τοῖς κιμωνεῖοις χρόνοις, ἀλλὰ νῦν τὰ ῥῆξάμενα ἔργα συνετελέσθησαν μεγαλοπρεπέστερα κατὰ σχεδὸν κανονικώτερον. Πιθανῶς δ' ἡ πολιτεία προσέθετεν ἰδίᾳ βοηθήματα εἰς τοὺς πόρους οὓς ἐκέκτηντο αὐτὰ τὰ διάφορα ἱερὰ. Πρὸς ἐπελθούσης δὲ καὶ τῆς ἀμίλλης ἐλευθερίων πολιτῶν, πλείστοι ὅσοι

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 683 κ. ε.

δοκιμώτατοι ἀρχιτέκτονες, ὧν προΐστατο ὁ Ἰκτίνος, ἐτάχθησαν περὶ τὸν Περικλέα καὶ τὸν Φειδίαν. Εἰς τοὺς χρόνους δὲ τούτους ἀνέρονται τὰ οἰκοδομηθέντα ἐπὶ τοῦ Σουνίου, τοῦ νησοειδοῦς ἀκρωτηρίου τοῦ προεκβάλλοντος εἰς τὸ πέλαγος τῶν Κυκλάδων τοὺς ἀπορῶγας αὐτοῦ ὀρθίους βράχους, χώρου καθιερωθέντος ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ἅμα δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀθηναῖν. Ἦτο δὲ τὸ χωρίον εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἐπιτήδειον, ὅπως δι' αὐτοῦ ἐκ πρώτοις ὀφείας ἐπιδειχθῇ ἡ Ἀττικὴ εἰς τοὺς ἀπέναντι οἰκοῦντας νησιώτας ὡς ἡ εὐλαβῆς, εὐδαίμων καὶ φιλότεχνος χώρα τῆς Παλλάδος Ἀθηναῖς. Διὸ ἐν Σουνίῳ ἀνεκτίσθη ἐκ λίθου ὁ κατὰ τὰ Μηδικὰ καταστραφεὶς ἀρχαιότερος ἐκ πώρου ναός· μεγαλοπρεπὴς δὲ στοὰ ἦγεν εἰς τὸ ὑψηλότερον κείμενον τέμενος, ἔνθα ὑψοῦτο ὁ περίπτερος ναὸς σεμνὸς ἅμα καὶ χαρίεις, ὑπερκείμενος τοῦ ὑπὸ τῶν κυμάτων προσβαλλομένου βραχώδους αἰγιαλοῦ καὶ ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως ὁρατὸς εἰς τοὺς πλέοντας¹. Ἦτο δὲ ὁ ναὸς τὸ κέντρον ἐορτῆς τελουμένης ὑπὸ τῆς πολιτείας καθ' ἕκαστον τέταρτον ἔτος μετὰ λαμπρότητος ἰδιαζούσης· ἐπὶ δὲ τῶν παραθαλασσίων λόφων ἦτο ἐνφοδομημένον θέατρον, ἐξ οὗ τὰ πλήθη ἐθεῶντο τὰς πλαστάς μάχας τῶν ἀττικῶν τριήρων. Δὲν ἦτο δὲ τὸ Σούνιον μόνον μέσος σταθμὸς μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ δῆμος ἔχων μέγα πλῆθος οἰκητόρων· τὰ δὲ περὶ χώρα ἔνεκα τῶν ἐγγύς κειμένων ἀργυρείων ἦσαν τῶν πολυανθρωποτάτων ἐν τῇ Ἀττικῇ.

Ὅλως δὲ διάφορος ἦτο ὁ ἥσυχος Ῥαμνοῦς, κείμενος ἐν ἀποκρύφῳ φάραγγι τῆς Διακρίας ἀπέναντι τῆς Εὐβοίας ἐν ἀποστάσει μιᾶς ὥρας πρὸς βορρᾶν τοῦ Μαραθῶνος. Ὑπερέκειτα δὲ τῆς φάραγγος τὸ ἱερὸν τῆς Νεμέσεως, ὅπερ κατέστησε περιώνυμον τὴν ὅλην περὶ χώραν. Ἐκεῖ δ' ἐκτίσθη νέος ναὸς, ἐγγὺς ἄλλου ἀρχαιότερου, καθ' ᾧ φαίνεται². Τὸ δὲ λίθινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ὅπερ

¹ Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen κτλ. Τόμ. IX [1884] σ. 324 κ. ἑ.

² Πανσανίου I, 32. Πρὸς. Ross Archologische Aufsätze Τόμ. Β' σ. 397. Lolling ἐν ταῖς Mittheilungen κτλ. Τόμ. IV [1879] σ. 277.

ἐποιήθη ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Φειδίου, διὰ τῶν Νικῶν αἵτινες ἐκόσμουσαν τὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταινίαν καὶ τῆς δι' Αἰθιόπων κεκοσμημένης φιάλης, ἣν ἐκράτει διὰ τῆς χειρὸς, ὑπηνίσσετο τὴν ἤτταν τῶν βαρβάρων. Οὐ μὲν ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον εἶχον ἐθισθῆ εἰς τὸ νὰ συνδέωσι τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὥστε καὶ διηγοῦντο, ὅτι ὁ λίθος ἐξ οὗ εἶχε ποιηθῆ ἡ Ῥαμνουσία Νέμεσις εἶχεν ἀχθῆ εἰς τὸν Μαραθῶνα ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ εἶχεν ὀρισθῆ τὸ κατ' ἀρχὰς πρὸς ἰδρυσιν μνημείου ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ νίκῃ τῶν Περσῶν¹. Ἐντεῦθεν καθορῶμεν, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς νεμέσεως ἦτο ἡ ἠθικὴ ἔννοια ἧς ἐνεφορεῖτο ἡ ψυχὴ τῶν Ἀθηναίων².

Κατὰ δὲ τὴν ἀντίθετον ἐσχατιὰν τῆς Ἀττικῆς γειτονεύουσα πρὸς τὸ θέατρον τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος ἔκειτο ἡ ἀρχαίοθεν ἱερὰ Ἑλευσίς, ἣτις διετῆρει ἀκόμη παραλλήλως πρὸς τὰς Ἀθήνας ποιάν τινα σημασίαν ὡς πόλις, καὶ εἶχεν ἴδιον λιμένα καὶ ἄλλα τινὰ προνόμια. Ἡ δὲ ἀνάκτισις τῶν ἐλευσινίων ἱερῶν ἐφείλκυσε κατὰ τρόπον ὅλως ἰδιάζοντα τὴν προσοχὴν τῶν Ἀθηναίων ἀρχιτεκτόνων. Ἐν Ἑλευσίνι ἐπεχωρίαζεν ἡ λατρεία τῶν μεγάλων θεῶν, ἣτις ἦτο τῶν σπουδαιωτάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ εἶχε συμπαρακολουθήσει τὴν αὐξήσιν τῆς εὐκλείας καὶ τοῦ ἀξιωματος τῆς πόλεως. Ἐπεβάλλετο λοιπὸν ἡ χάριν τῆς λατρείας ἐκείνης οἰκοδόμησις κτιρίου ἔχοντος ἱκανὴν εὐρυχωρίαν, ὅπως ἐν αὐτῷ συμπαρίστανται δίκην κοινοῦ συμμετέχοντος κοινῆς ἐορτῆς ἅπαντες οἱ μεμνημένοι, ἥτοι πλῆθος τοσοῦτον ὅσον συνήθως συνήρχετο μόνον ἐν ἀνοικτοῖς θεάτροις καὶ σταδίοις. Ἐτάσσετο δὲ τὸ κτίριον ἐκεῖνο εἰς τὰ ἐπιφανέστατα δημιουργήματα τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους. Καὶ τὴν μὲν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν τοῦ ὅλου εἶχεν ὁ Ἴκτινος, ὁ δὲ Κόροιβος ἔκτισε τὸ κατώτερον πάτωμα, χῶρον τετράγωνον κατὰ τὰς βορειοανατολικὰς τῆς ἀκροπόλεως κλιτύας τοῦ ὅρους, ἔχοντα ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐξ σειρὰς κόνων. Αἱ

¹ [Πανσανίου I, 33, 2].

² Welcker Griechische Götterlehre Τόμ. Γ' σ. 28.

δὲ ἔδραι τῶν θεατῶν ἦσαν κατὰ μέρος λελαξευμένα ἐν τῷ βράχῳ. Ἐπὶ δὲ τούτου τοῦ κατασκευάσματος ἐπέστησεν ὁ Μεταγένης τὸν ἀνώτερον στοῖχον τῶν κίωνων καὶ τὸ διάζωμα, καὶ ὁ Ξενοκλῆς ἀπέβη περιώνυμος ἐπινοήσας χάριν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὀρόφου πρὸς φωτισμὸν ὁπαίου θολοειδὲς πῶς κορύφωμα. Ἐξωτερικὰς δὲ στοὰς δὲν εἶχε τὸ τελεστήριον, ὅπερ ἦτο σεμνὸν καὶ κεκλεισμένον πρὸς τὰ ἔξω, περιβαλλόμενον ἀπανταχόθεν ὑπὸ περιβόλου ὀχυροῦ, περικλείοντος ἐντὸς διπλὴν αὐλήν¹.

Ἐν δὲ τῇ μέσῃ πεδιάδι τῆς Ἀττικῆς ἀφ' οὗ χρόνου εἶχε κτίσει ὁ Περικλῆς τὸ νότιον τῶν δύο παραλλήλων σκελῶν² αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ Πειραιεύς εἶχον συνδεθῆ ἀδιασπάστως καὶ συναποτελέσει οἰονεὶ διπλὴν πόλιν, ἥς τὰ δύο ἡμίση ἦσαν πολὺ διάφορ' ἀλλήλων. Καὶ αἱ μὲν Ἀθῆναι εἶχον ἀνακτισθῆ ἐπὶ ἀρχαίων ἐρείπιων ἐν πάσῃ σπουδῇ, οἷαν ἐπέβαλλεν ἡ ἀνάγκη, καὶ ἔμειναν οἷαι ἦσαν τὸ πρῶτον, πόλις ἄρρυθμος καὶ ἄνευ σχεδίου, ἔχουσα ῥύμας στενὰς καὶ σκολιάς. Τοιαύτης πόλεως ἦτο καθ' ὅλου ἀδύνατος ἡ μεταρρύθμισις καὶ ἀνάπλασις. Ὅλως δὲ διάφορος ἦτο ὁ Πειραιεύς. Ἐκεῖ ὑπῆρχε πολὺ μείζων εὐρυχωρία καὶ ἐλευθερία ἐνεργείας· ἐκεῖ δὲν παρείχον πολλὰς δυσχερείας οἱ οἰκήτορες, ὄντες μέτοικοι ὡς τὸ πλεῖστον. Ἐκεῖ λοιπὸν ἔμελλε κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Περικλέους νὰ δημιουργηθῇ πόλις κανονικὴ, ἀνταποκρινομένη πρὸς ἀπάσας τὰς ἀνάγκας τῶν νέων χρόνων. Διὸ ἀνετέθη, εἰσηγούμενου ἐκείνου, εἰς τὸν Μιλήσιον Ἰππόδαμον ἡ λαμπρὰ ἐντολὴ νὰ κτίσῃ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν τοῦ Θεμιστοκλέους νέον ἐπίνειον κατὰ προδιαγεγραμμένον καλλιτεχνικὸν σχέδιον δίκην

¹ Περὶ τῶν ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφῶν τῆς ἐν Ἀθῆναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας τῶν διενεργηθεισῶν ὑπὸ τοῦ Φίλιου [καὶ τοῦ Σκιᾶ] ἴδε τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐταιρείας τῶν ἐτῶν [1882 σ. 84 κ. ἑ.] 1883 [σ. 51 κ. ἑ. καὶ τὰ τῶν ἐπομένων ἐτῶν, τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τῶν ἐτῶν 1883 καὶ ἑξῆς. Φίλιου Fouilles d' Eleusis. 1882-7. Athènes 1887. Πρὸς. Blavette Fouilles d' Eleusis ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique. 1884 σ. 254 κ. ἑ. 1885 σ. 65 κ. ἑ. Diehl Excursions archéologiques en Grèce. Paris. 1890 σ. 227 κ. ἑ. ἑλλ. μεταφρ. ὑπὸ Ἀλ. Καράλη Ἀρχαιολογικαὶ ἐκδρομαὶ ἐν Ἑλλάδι σ. 326 κ. ἑ.].

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 646.

ἀποικίας. Ὡς χωρομετρικαὶ δ' ἀφετηρίαι ἐχρησίμευον ὁ λόφος τῆς Μουνιχίας, ἥτοι ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἐπινείου ἢ φέρουσα τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ οἱ λιμένες. Τῶν δὲ τριῶν κόλπων μόνον ὁ μέγιστος, ὁ κατ' ἐξοχὴν Πειραιεύς, ἦτο κατάλληλος, ὅπως ἀποβῇ τὸ κέντρον τῆς παραθαλασσίας πόλεως, ἐπειδὴ οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν πολὺ στενόχωροι, πρὸς τούτοις δ' ἐχωρίζοντο ἀπὸ τῆς μεσογαίας διὰ λόφων πετρωδῶν.

Ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς διηρεῖτο εἰς δύο μέρη. Καὶ δεξιὰ μὲν τῷ εἰσπλέοντι ἔκειτο ἐν μικροτέρῳ κόλπῳ ὁ Κάνθαρος, εἰς τῶν τριῶν πολεμικῶν λιμένων, ἔχων ἐνενήκοντα καὶ τέσσαρας νεωσίοκους καὶ πάντα τὰ εἰς τὸν στόλον χρειώδη, τὸ δὲ λοιπὸν μέρος τοῦ λιμένος, ἔχον διπλασίαν ἔκτασιν καὶ ὑπερέκεινα, ἐχρησίμευεν ὡς ἐμπορικὸς λιμὴν, οὗ ἡ διακόσμησις ἀπέβη κατὰ μικρὸν τελειότερα. Κατὰ τὴν χθαμαλὴν αὐτοῦ ὄχθην κατεσκευάσθη προκυμαία προεκβληθεῖσα ἱκανῶς εἰς τὴν θάλασσαν, ὥστε νὰ παρέχεται πᾶσα δυνατὴ εὐκολία εἰς τὴν φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν τῶν πλοίων. Μικρότεραι δὲ προκυμαῖαι ἔτι ἀπώτερον προεξέχουσαι καθίστανον δυνατὸν τὸν κατὰ τὰ φορτία εὐδιάκριτον χωρισμὸν τῶν πλοίων. Ὅπισθεν δὲ τῆς εὐρείας προκυμαίας ὑψοῦντο αἱ δημόσιαι μακραὶ στοαί, περιβάλλουσαι τὸν λιμένα ἐν σχήματι ἡμικυκλίου. Ὑπερεῖχον δὲ πασῶν ἢ χάριν φυλάξεως τῶν ἔξωθεν εἰσαγομένων σιτηρῶν ἐπὶ τοῦ Περικλέους οἰκοδομηθεῖσα στοά, αἱ ἀποστάσεις ἥτοι ἀποθῆκαι, ἐν αἷς ἀντὶ ἐνοικίου ἀποτινομένου εἰς τὴν πολιτείαν κατετίθεντο τὰ φορτία, καὶ αὐτὰ τὰ προωρισμένα πρὸς περαιτέραν διαμετακόμισιν, τὰ ἀρχεῖα τῶν φυλάκων τοῦ λιμένος καὶ τῶν τελωνῶν, τὸ δεῖγμα, χρηματιστήριον ἐν ᾧ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι συνερχόμενοι ἐπεδείκνυον εἰς ἀλλήλους τὰ δείγματα τῆς ἐμπολῆς καὶ συνωμολόγουν παντοίας ἀγορὰς καὶ πωλήσεις καὶ συμβόλαια, ὧν αἱ συγγραφαὶ κατετίθεντο παρὰ τοῖς ἀργυραμοιβοῖς. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ κτιρίῳ διεξήγοντο καὶ αἱ ἐμπορικαὶ δίκαι, καὶ δὴ ἰδίως τὸν χειμῶνα, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐμπορικῆς ἀργίας. Ἐγγὺς δὲ ἦσαν δημόσιοι ξενῶνες καὶ πανδοχεῖα, ἐκμισθού-

μενα ὑπὸ τῆς πολιτείας, καὶ πωλητήρια, ἐν οἷς εὐρίσκοντο τὰ χρειώδη εἰς τοὺς ναυτιλλομένους.

Ὅλον δ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς πόλεως τὸ κείμενον παρ' αὐτὴν τὴν θάλασσαν ἦτο προωρισμένον τελείως εἰς τὴν ναυτιλίαν. Ἦτο τὸ ἀγκυροβόλιον καὶ ὁ ἐλεύθερος λιμὴν συμπάσης τῆς Ἀττικῆς, τὸ ἐντευκτῆριον ἰθαγενῶν καὶ ξένων· ἐν αὐτῷ δὲ ἦτο ἀνεγηγερμένον τὸ Ἀφροδίσιον κατὰ τὸ ἐν ἅπασι τοῖς ἐπινείοις ἐπικρατοῦν ἔθος. Καὶ ἦτο μὲν ὁ ἐμπορικὸς οὗτος λιμὴν αὐστηρῶς κεχωρισμένος ἀπὸ τοῦ Κανθάρου, εἰς οὗ τὸν περίβολον ἐπετρέπετο νὰ εἰσέρχωνται μόνον οἱ ἔχοντες δημοσίαν ἐν αὐτῷ ὑπηρεσίαν καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν πολιτείαν, ὡς καὶ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ νεωσοίκων, νεωρίων καὶ τριήρων. Ἀλλ' αἱ κατὰ τὸν εἰσπλουν τοῦ ὄλου κόλπου ὁρμοῦσαι τριήρεις εἶχον τὸ ὑπουργήμα νὰ προστατεύωσι τὸ τ' ἐμπορικὸν ναυτικὸν καὶ τὰς πλουσίας ἀποθήκας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπὸ πάσης τυχόν ἀπρὸςδοκίτου κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομῆς. Ἀμφότερα δὲ τὰ μέρη τῆς πόλεως, ὅ τ' ἐμπορικὸς λιμὴν καὶ ὁ πολεμικὸς, ἦσαν κτῆσις τῆς πολιτείας καὶ ὑπετάσσοντο εἰς μόνας τὰς ἀρχὰς αὐτῆς.

Τὸ τρίτον δὲ μέρος ἦτο ἡ ἐσωτέρα πόλις, ἣτις ὑπέκειτο εἰς ἰδίους ἐν Πειραιεῖ ἄρχοντας. Τὰ δὲ ὅρια τοῦ μέρους τούτου ἐδηλοῦντο δι' ὅρων ἐπὶ λίθου, ὧν τινες ἐσώθησαν ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποδάμου. Κατὰ τὴν ζώνην δὲ ταύτην εἰσεπράττοντο τέλη διὰ πάντα τὰ ἐμπορεύματα τὰ εἰσαγόμενα χάριν καταναλώσεως ἐν Ἀττικῇ· οὕτω δ' ἀπεφεύγετο καὶ ἡ ἐν τῇ ἐσωτέρᾳ πόλει τοῦ Πειραιῶς πολυθόρυβος ἀναστροφή τῶν ξένων καὶ τῶν ναυτῶν. Ἡ δὲ πόλις αὕτη εἶχεν ἰδίαν ἀγορὰν, τὴν καλουμένην Ἰπποδάμειον, ἐξ ἧς εὐρεῖα ὁδὸς, διαβαίνουσα παρὰ τὸ θέατρον, ἦγε κατ' εὐθείαν εἰς τὸν λόφον ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ ἱερὸν τῆς Μουνιχίας Ἀρτέμιδος. Παρὰ δὲ τὰς κλιτύας τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν ἐκτισμένοι κατὰ σειρὰς ἀμφιθεατρικῶς οἱ οἶκοι, καὶ παρεῖχον ὄψιν εὐκοσμοτάτην εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο

πύργων¹ εἰσπλέοντα εἰς τὸν λιμένα καὶ ἐπισκοποῦντα τὸν εὐτείχιστον, κατάμεστον πλοίων καὶ ὑπὸ στοίχου λαμπρῶν στοῶν περιβαλλόμενον Πειραιᾶ. Τοιοῦτο ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους κτισθὲν ἐπίγειον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον κατὰ τὴν μεταγενεστέραν κτίσιν τῆς Ῥόδου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας².

Ὅλως δὲ διάφορος ἦτο ἡ ἄποψις τοῦ ἄστεως. Ἐν αὐτῷ νέα ἐξ ἀρχῆς κτίσις ἦτό τι ἀδύνατον. Διὸ περιωρίσθησαν κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν περιχώρων τοῦ ἄστεως, καί, ὡς ἐν πολλαῖς ἄλλαις πόλεσιν, ἦσαν καὶ ἐν Ἀθήναις τὰ προάστεια πολὺ χαριέστερα καὶ λαμπρότερα τοῦ κέντρου τῆς πόλεως. Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πεισιστρατιδῶν οἱ οἰκήτορες τοῦ ἄστεως εἶχον ὁσημέραι ἐπεκταθῆ πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς³, μέρος δὲ τοῦ ἀρχαίου Κεραμεικοῦ εἶχε μεταβληθῆ ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου εἰς ἀστικήν συνοικίαν, τοῦ λοιποῦ μέρους, τοῦ ἔξω Κεραμεικοῦ, μείναντος προαστείου, καθ' ἃ καὶ πρότερον. Μεταξὺ δὲ τῶν Κεραμεικῶν ἔκειτο τὸ Δίπυλον, ἡ φυσικὴ ἐξόδος ὅλων τῶν βορείων μερῶν τῆς πόλεως πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Κηφισοῦ, ἡ εὐρυτάτη καὶ λαμπροτάτη τῶν πυλῶν τοῦ ἄστεως⁴. Πράγματι ἡ πύλη ἐκείνη ἔκειτο κατὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· συνείθιζον δ' οἱ ἀρχαῖοι νὰ διακοσμῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλοπρεπῶς τὰς κυρίας πύλας πόλεων καὶ ἱερῶν. Ἐκεῖθεν δὲ ἤρχιζεν ἡ μεγάλη ἀμαξιτός, ἥτις, παρακάμπτουσα διὰ μικρᾶς στροφῆς τοὺς περικειμένους λόφους, συνέδεε τὸν Πειραιᾶ πρὸς τὸ ἄστυ. Ἐκεῖθεν δὲ ὠρμάτο πρὸς δυσμὰς διευθυνομένη ἡ Ἱερὰ ὁδὸς ἢ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, δι' ἧς ἔβαινεν ἡ πομπή ἢ μετὰ δάδων ἄγουσα τὸν θεὸν τῶν μυ-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 444.

² Περὶ τοῦ Πειραιῶς Ἴδε Milch'h offer ἐν τῷ [Erläuternder Text τῶν] Karten von Attika. Heft I, [σ. 35 κ. ἐ.]. C. Wachsmuth Ein antiker Seeplatz ἐν τῷ τοῦ Conrad Jahrbuch für Nationalökonomie 1886. [καὶ τοῦ αὐτοῦ Die Stadt Athen. Τόμ. Β' σ. 1-176. *Ἠλία Ἀγγελοπούλου* Περὶ Πειραιῶς καὶ τῶν λιμένων αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους Ἐν Ἀθήναις, 1898].

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 552.

⁴ Commentationes philologicae in honorem Theodori Mommsenii σ. 590.

στηρίων Ἰακχον εἰς τὰ ἱερὰ τῶν μεγάλων θεῶν. Ἀπὸ τῆς ὁδοῦ δὲ ταύτης διεκλαδοῦτο ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ Διπύλου ἢ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν πολυδενδρον κοιλάδα τοῦ Κηφισοῦ, ὅς τις ἀρδεύει διὰ πολυπληθῶν φλεβῶν τὴν ὅλην περίχωρον καὶ παρέχει βλάστησιν πλουσιωτάτην, ἐμποιοῦσαν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βραχῶδεις καὶ αὐχμηροὺς λόφους τῆς πόλεως οὕτω τερψίθυμον, ὥστε καθ' ἅπαντας τοὺς χρόνους οἱ ἐφιέμενοι σκιᾶς καὶ ὁροσεροῦ ἀέρος ἄστοι δὲν ἔπαυσαν αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξέρχωνται αὐτόσε.

Τὸ δὲ ἀρεστὸν τοῦτο ἐντευκτήριον τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν προτέρων φυτειῶν τῶν ἀνερχομένων εἰς τοὺς χρόνους τῆς τυραννίδος εἶχεν ἀναλάβει νὰ διακοσμήσῃ ἐκ νέου ὁ Κίμων· εἰς ἐκείνου δὲ τὴν ἐνέργειαν ὠφείλοντο αἱ περικαλλεῖς φυτεῖαι αἱ περικοσμοῦσαι τὸ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ γυμνάσιον.

Ἐκατέρωθεν δὲ τῶν λεωφόρων ἡγείροντο ἐπιτάφια μνημεῖα διατηροῦντα ζῶσαν τὴν ἀνάμνησιν τῶν παροιχομένων γενεῶν· κυρίως δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ διακόσμησις τοῦ ἔξω Κεραμεικοῦ, ἔνθα ἔκειντο οἱ τάφοι τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων καὶ δημοσίας ταφῆς ἀξιωθέντων πολιτῶν. Ὁ δὲ μέγας ἐκεῖνος χώρος ἦτο διηρημένος εἰς ἴδια χωρία, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ διάφορα πεδία τῶν μαχῶν ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς¹. Ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ πρὸς τὴν Θάσον πολέμου, ὅτε ἴσχυεν ἐν τῇ πόλει ὁ Κίμων, ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ ταφὴ τῶν ἡρώων τῶν πεσόντων παρὰ τὴν Δραβῆσκον², ὧν ὁ θάνατος εἶχεν ἐξαιρετικῶς συγκινήσει τοὺς Ἀθηναίους. Ἴσως δὲ τότε, εἰςηγούμενου τοῦ Κίμωνος, ἐψηφίσθη ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων καὶ τῶν πρότερον πεσόντων, τοῦθ' ὅπερ

¹ [Πανσανίου I, 29, 6· ἔστι δὲ καὶ ἀνδρῶν μνήματα ἄλλων, διαφόρα δὲ σφισι τὰ χωρία τῶν ἀγώνων]. Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς δημοσίας ἐν τῷ Κεραμεικῷ ταφῆς ἴδε Curtius Zur Geschichte des Wegebbaus σ. 58 (Abhandlungen der Berliner Akademie 1851 σ. 266). Vischer ἐν τοῖς Neue Jahrbücher für Philologie Τόμ. LXXIII σ. 133 κ. ἑ. (Kleine Schriften Τόμ. Β' σ. 644 κ. ἑ.).

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 500. Εἰς τὸ μνημεῖον τῶν παρὰ Δραβῆσκον πεσόντων (Πανσανίου I, 29, 4) ἀνήκει ἡ ἐπιγραφή ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum ἀρ. 432.

ὁ Κίμων εἶχε πράξει διὰ τὰ ὅσῃ τοῦ Θησέως. Καὶ δὴ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ μνημονεύεται ἡ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ θανόντος ἀνακομιδὴ τῆς τέφρας αὐτοῦ ὡς πράξις εὐλαβῆς πρὸς τοὺς νεκρούς¹. Ἀλλὰ τοὺς τάφους τοῦ Μαραθῶνος ἀφῆκαν ἀθίκτους, ἐπειδὴ οἱ μαραθῶνιοι ἥρωες ἐθεωροῦντο ἐπιχώριοι δαίμονες, ὧν δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἁγιασθέντος ἐδάφους. Ἀλλ' ἂν ἀνεκομίσθησαν εἰς τὸν Κεραμεικὸν τὰ λείψανα τῶν πεσόντων ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις μάχαις, τὸ μέγα ἐκεῖνο πολυάνδριον μετὰ τῶν ἐπιταφίων αὐτοῦ στηλῶν θὰ ἠδύνατο πράγματι νάναπαραστήσῃ τελείαν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκστρατειῶν τῶν Ἀθηναίων².

Τὸ δὲ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως ἦτο τὸ ἡσυχώτατον καὶ μᾶλλον ἀπόκεντρον. Ἐξ αὐτοῦ ἡ πύλη τοῦ Διοχάρους ἦγεν εἰς τὸ Λύκειον, χωρίον ἀφιερωμένον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κείμενον οὐ μακρὰν τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἰλισσοῦ, ἔνθα ὁ Περικλῆς, μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Πεισιστράτου, ἔκτισε μέγα γυμνάσιον. Τρίτον δὲ γυμνάσιον ἔκειτο ἀπώτερον πρὸς βορρᾶν, τὸ εἰς τὸν Ἡρακλέα ἀφιερωμένον Κυνόςαργες. Οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι χώροι, ἐν οἷς ἡσχοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι νεανῖαι, ἦσαν ὡς ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς στοῶν, παλαιστρῶν καὶ σταδίων, τῶν κρηνῶν καὶ τῶν ἀλσῶν, ὁ κυριώτατος κόσμος τῶν Ἀθηναίων. Δὲν ἀπετέλουν δὲ μόνον τὰς κονίστρας τῶν νέων, ἀλλ' ἦσαν καὶ τόποι εὐαρεστοτάτης διατριβῆς τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γερόντων, οἵτινες ἐν αὐτοῖς διῆγον τὰς ὥρας τῆς σχολῆς. Καθ' ὅσον δὲ διεδίδετο εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ δήμου ἡ πνευματικὴ καί παιδείσις, συναπέβαινον καὶ τὰ ἐν τοῖς προαστείοις γυμνάσια ἐκεῖνα σεμνὰ ἐντευκτήρια πολιτῶν οὓς συνέδεε συγγένεια πνεύματος, καὶ ἐγίνετο χρῆσις αὐτῶν πρὸς ἐπικοινωνίαν μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ νέων διδακτικὴν καὶ γόνιμον ἀμίλλης.

¹ [Ὀμήρου Ἰλιάδος Η 333.

² [Περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀγίαν Τριάδα τάφων ἴδε Salinas Monumenti sepolcrali scoperti presso la chiesa della S. Trinità. 1863. Carl Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung XXIX (1871) σ. 12 κ. ἔ. L. von Sybel Katalog der Sculpturen zu Athen σ. 236 κ. ἔ.].

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔλειπον εὐκαιρίαι πρὸς διακόσμησιν καλλιτεχνικήν. Ὁ ἔσω Κεραμεικὸς ἦτο ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τυραννίδος κέντρον τοῦ ἀστικοῦ βίου, ὃ δὲ τοιοῦτος αὐτοῦ χαρακτήρ ἔτι μᾶλλον ἐπετάθη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ συνῆδε πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα ἢ διὰ μνημείων τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως πλήρωσις τοῦ χώρου ἐν ᾧ διημέρευον οἱ πολῖται καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς διακοσμήσεως τῆς ἀγορᾶς παρὰ πάντων ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον νὰ ἐπιδειχθῶσιν ὡς φίλοι τοῦ καθεστῶτος πολιτεύματος. Διὸ μετὰ τὴν ἐκ τῆς χώρας ἔξωσιν τῶν Περσῶν εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἐφαίνετο ἐπιβαλλομένη ἢ ἐπὶ τῆς ὀρχήστρας τῆς ὑπερκειμένης τῆς ἀγορᾶς καὶ πάλιν ἀνιδρύσεις τοῦ μνημείου τοῦ ἀναμνησκοντος τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς τυραννίδος. Ἦδη δὲ τῷ 477 πρὸς τὸ 476 π. Χ. (Ὀλυμπ. 75,4) ἀνεπληρώθησαν οἱ ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἀπαχθέντες ἀνδριάντες τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος διὰ νέων ἔργων ποιηθέντων ὑπὸ τοῦ Κριτίου καὶ τοῦ Νησιώτου. Αὕτῃ δὲ ἡ ἀγορὰ μετερρυθμίσθη ἔπειτα ἐπὶ τὸ καλλιτεχνικώτερον, ἐπειδὴ ὁ Κίμων ἐνόει, ὅτι τὸ ἀρεστότατον τῶν δώρων, ὅπερ ἡδύνατο νὰ παρὰσχη εἰς τοὺς συμπολίτας, ἦτο ἡ διακόσμησις τοῦ κοινοῦ ἐκείνου ἐντευκτηρίου τῶν πολιτῶν διὰ στοῶν ἀνοικτῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀγορῶν τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας.

Τότε λοιπὸν ἐκτίσθη κατὰ τὸ δυτικὸν τῆς ἀγορᾶς μέρος ἡ μαρμαρίνη στοὰ τοῦ Ἐλευθερίου Διὸς, ἐν ᾗ ὑπῆρχε κολοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, οὗ τὸ ἐπώνυμον ἐχαρακτήριζε τὰ ἔργα ἐκεῖνα ὡς μνημεῖα ἀναμνηστικά τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμων, καὶ ἡ Στοὰ βασιλείας, τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ἐν ᾧ ἐφυλάσσετο μέρος τῶν σολωνείων νόμων¹. Ἀπέναντι δὲ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἀγορᾶς μέρος ἐκτίσεν ὁ συγγενὴς τοῦ Κίμωνος Πεισιάνναξ τὴν φερώνυμον αὐτοῦ στοάν ἐκείνην, ἣτις ἔπειτα, διακοσμηθεῖσα κατ' εἰσήγησιν τοῦ Κίμωνος διὰ ποικίλων γραφῶν, μετωνομάσθη Ποικίλη. Πρὸς νότον δ' ἔκλειον τὴν ἀγοράν διάφωρα δη-

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 460.

μόσια κτίρια, κατ' ἐξοχὴν τὸ Βουλευτήριον, ἔχον παρὰ τὴν εἰσοδὸν τὰς λιθίνας στήλας, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος, ἢ Θόλος, ἐν ᾗ συνήρχοντο οἱ πρυτάνεις, καὶ τὸ Μητρῶν, κοσμηθὲν ἐπὶ Περικλέους δι' ἀγάλματος τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Φειδίου· ἦτο δ' ἐν αὐτῷ κατατεθειμένον τὸ ἀρχεῖον τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ὅπερ ἄλλοτε ἦτο τεταγμένον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἀρείου Πάγου¹. Κατὰ δὲ τὸ βόρειον μέρος μόνον ὄριον τῆς Ἀγορᾶς ἦσαν Ἑρμαῖ λίθινοι, ὧν μεπαξὺ ἀπέληγεν ἡ ἀπὸ τοῦ Διπύλου ἐρχομένη ὁδός. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀρχαῖοι Ἑρμαῖ κατωρθώθη νὰ προσλάβωσι σημασίαν ἱστορικὴν· τρεῖς δ' αὐτῶν ἦσαν τρόπαια τῶν ἐνδόξων ἐν Θράκῃ νικῶν φέροντα στίχους ἀναμνηστικούς², ἐν οἷς οὔτε τοῦ Κίμωνος οὔτε τινὸς τῶν ἄλλων στρατηγῶν ἐγένετο μνεῖα ὀνομαστί, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ δήμου μόνον εἰς αὐτὸν τὸν δῆμον ἔπρεπε νὰ πονέμεται πᾶσα ἐκ τῶν νικῶν εὐδοξία. Τέλος δὲ καὶ τὸ μέσον τῆς ἀγορᾶς ἔλαβε κατὰ μικρὸν νέαν ὄψιν, ἐμφυτευθεισῶν ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος πλατάνων· πάντως δὲ δὲν ἔλειπον ἐξ αὐτῆς οὔτε ἀγωγοὶ ὑδάτων οὔτε κρῆναι³.

Οὐ μακρὰν δὲ τῆς ἀγορᾶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἔκειτο τὸ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος κτισθὲν Θησεῖον, οὐ οἱ ἐσώτεροι τοῖχοι ἦσαν κεκοσμημένοι διὰ τριῶν γραφῶν παριστανουσῶν σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἥρωος⁴. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὀμαλοῦ λόφου τοῦ δεσπόζοντος ἐκ δυσμῶν τῶν κοίλων τοῦ Κεραμικοῦ ἐκτίσθη ὁ μαρμάρινος ἐκείνος ναὸς ὅστις εἶνε σήμερον ὁ ἄριστος σωζόμενος τῶν ἐλληνικῶν ναῶν. Καὶ λέγεται μὲν οὗτος συνήθως

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 580.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 783.

³ Περὶ τῆς ἀγορᾶς ἴδε Curtius Attische Studien II. Milchhöfer Athen ἐν τοῖς τοῦ Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Α' [σ. 161 κ. ἐ. Wachsmuth Die Stadt Athen Τόμ. Β' σ. 305 κ. ἐ. Curtius Stadtgeschichte von Athen σ. 81 κ. ἐ. 114 κ. ἐ. 169 κ. ἐ. Πρὸς Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XVI (1891) σ. 443 κ. ἐ.]

⁴ Πausanίου I, 17.

Θησεῖον, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον εἶνε ἀκόμη ἀμφίβολον εἰς τίνα θεὸν ἢ ἥρωα ἦτο πράγματι ἀφιερωμένος. Ἀλλ' ἡ πιθανωτάτη γνώμη εἶνε, ὅτι πρέπει νὰποδεχθῶμεν τὸν ναὸν ἐκεῖνον ὡς τὸ Ἡράκλειον, ἱερὸν περιέβλεπτον τοῦ δήμου Μελίτης¹. Ἦτο δὲ ὁ ναὸς ἐκεῖνος περιφανέστατον κόσμημα τοῦ ἄστεως, δύναται δὲ καὶ αὐτὸς νὰ προσγραφῇ μετὰ πιθανότητος εἰς τοὺς κιμωνεῖους χρόνους. Καὶ δὴ ὁ γλυπτικὸς κόσμος τοῦ ναοῦ δεικνύει τοῦλάχιστον ἐν ταῖς μετόποις ἀπαραγνώριστως τὴν πρόθεσιν τῆς παραστάσεως τοῦ Θησεῦς καὶ τοῦ Ἡρακλέους ὡς δύο ἰσοτίμων καὶ οἰκειότατα πρὸς ἀλλήλους συνδεομένων συναθλητῶν· ἡ δὲ συνένωσις αὕτη τοῦ ἥρωος τῶν Ἰώνων καὶ τοῦ τῶν Δωριέων παρουσιάζεται ὡς ἔκφρασις τοῦ κιμωνεῖου πολιτικοῦ προγράμματος, καθ' ὃ ἐσκοπεῖτο ὁ ἀμοιβαῖος ἀδελφικὸς σύνδεσμος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης. Πρὸς τοὺς χρόνους δ' ἐκείνους συμπίπτει καὶ ἡ ἐκ Παρίου μαρμάρου κατασκευὴ τῶν ἀναγλύφων, ἐπειδὴ τότε εἶχον ἀκόμη τὴν γνώμην, ὅτι τὸ μάρμαρον τοῦτο καὶ μόνον ἦτο ἐπιτήδειον πρὸς χρῆσιν ἐν τῇ γλυπτικῇ, ἐν ᾧ ἐν ταῖς ἡμέραις καθ' ἃς τὴν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων ἔργων εἶχεν ὁ Περικλῆς ἐγένετο χρῆσις τοῦ πεντελησίου λίθου ὁμοίως ἐν τε τῇ γλυπτικῇ καὶ τῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Ἐπ' ἰσῆς δ' εἶχεν ὑποστῇ οὐσιώδεις μεταρρυθμίσεις καὶ τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τῆς πόλεως, ἰδίως διὰ τῆς κτίσεως τοῦ ἐπὶ τῶν βραχιδῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως θεάτρου ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διονύσου. Ἦτο δὲ τὸ διονυσιακὸν θέατρον τῶν μεγαλοπρεπεστάτων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν, κοσμηθὲν ὁσημέραι πλουσιώτερον σὺν τῇ αὐξήσει τῆς λαμπρότητος τῆς πόλεως. Αὐτὸ δὲ καὶ

¹ Wachsmuth Die Stadt Athen Τόμ. Α' σ. 357 x. f. O Dörpfeld κλίνει νὰποδεχθῇ τὸ Θησεῖον νεώτερον τοῦ Παρθενῶνος. Ἰδε Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. IX, [1884] σ. 336. [Ἰδε περὶ τῆς ἱστορίας τῶν εἰς τὸ λεγόμενον Θησεῖον ἀναφερομένων γυναιῶν τῶν νεωτέρων Milchhofer Athen ἐν τοῖς τοῦ Baumeister Denkmäler des klassischen Alterthums Τόμ. Α' σ. 170 x. f. Νῦν γενικῶς σχεδὸν γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ λεγόμενον Θησεῖον εἶνε τὸ Ἡρακλείον, εἰ καὶ δὲν ἐγράφη τι ἐδικιώτερον πρὸς ὑποστήριξιν ταύτης τῆς γνώμης.]

μόνον τὸ μέγεθος αὐτοῦ, παρέχοντος χώρον εἰς τριακοντακισχιλίους θεατάς, ἤρκει νὰ καταστήσῃ ἐμφανὲς εἰς τοὺς ξένους, ὅτι ἡθεραπεία τῶν τεχνῶν ἦτο τῶν κυριωτάτων προβλημάτων τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Ἐν τῷ θεάτρῳ δ' ἐκείνῳ κατὰ τὰς δύο ἀστικὰς ἐορτάς τοῦ Διονύσου, τὴν χειμερινὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἐαρινὴν τῶν μεγάλων Διονυσίων, ἤδοντο πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ διθύραμβοι καὶ ἐδιδάσκοντο τραγῳδίαὶ καὶ κωμῳδίαί. Καὶ τὰ μὲν Ἀθήναια ἦσαν ἐορτὴ μόνων τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔαρ, ὅτε ἤρχιζε πάλιν ἡ θαλασσοπλοΐα, ἤρχοντο φιλοθεάμονες ξένοι ἐκ τε τῶν ὁμόρων πόλεων καὶ ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν, καὶ οἱ σύμμαχοι ἐκόμιζον τοὺς φόρους αὐτῶν. Τότε τὰ μεγάλα Διονύσια ἦσαν ἐορτὴ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχῆς, καὶ τὰ δράματα ποιητῶν οἷοι ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Κρατῖνος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ἐδιδάσκοντο πρὸ θεατῶν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος. Τὸ δὲ πανελλήνιον ἐκεῖνο πλῆθος ἐνεφορεῖτο ἀνεπαισθήτως τῆς ιδέας, ὅτι πόλις δυναμένη νὰ τελῇ τοιαύτας ἐορτάς ἀπαρამίλλους ἐπαξίως ἐκέκμητο τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Οἱ δὲ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν οἱ ἐπ' ὀνόματι τῶν φυλῶν αὐτῶν χορηγήσαντες πρὸς παρασκευὴν τοῦ νικήσαντος χοροῦ ἀνέθετον τοὺς τρίποδας, τῆς νίκης τὰ ἔπαθλα, κατὰ στοίχους ἐν τῇ περιχώρῳ τοῦ θεάτρου. Οὕτω δ' ἀπετελέσθη ὁδὸς ὅλη τοιούτων χορηγικῶν μνημείων ἀρχομένη ἀπὸ τῶν βορείων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ παρακάμπτουσα τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς γωνίαν, ἢ καλουμένη ὁδὸς τριπόδων, ἐν ᾗ ἕκαστον μνημεῖον ἦτο καλλιτέχνημα, ἅμα δ' ἔνεκα τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἔφερεν ἐγκολαμμένην, σελὶς ἀναφερομένη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς δραματικῆς ποιήσεως.

Καὶ τὸ εὐρὺ δὲ ἱερὸν τοῦ Διὸς, οὗ ἤρχισεν ὑπὸ τῶν τυράννων ἡ μετὰ μεγαλοπρεπείας οἰκοδόμησις ἐπὶ τοῦ ὁμαλοῦ ἐπιπέδου παρὰ τὸν Ἴλισσόν¹, προήχθη πάλιν ἀναμφιβόλως μετὰ τὸν πόλεμον. Μάλιστα δὲ κατ' εἰκασίαν ἄλλως ἀπίθανον ὁ Φειδίας, ἀρχόμενος τοῦ σταδίου αὐτοῦ, ἡσχολήθη περὶ τὴν διὰ γραφῶν διακόσμησιν

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 560.

τοῦ σηκοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε τοῦλάχιστον βέβαιον, ὅτι ἡ κτίσις τοῦ ναοῦ τούτου ἐγκατελείφθη κατόπιν. Φαίνεται, ὅτι αἱ δημοκρατούμεναι Ἀθηναὶ οὐδὲ τὴν παραμικρὰν διάθεσιν εἶχον νάγαγωσιν εἰς πέρας τὴν οἰκοδομὴν κτιρίου ὅπερ τὸ πρῶτον εἶχεν ὀρισθῇ ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον τῆς τυραννίδος¹.

Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐξηκολούθησαν τιμῶντες μέγας τὸ παρακείμενον τέμενος τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὑπερθεῖν τῆς Καλλιρρόης, τὸ ἀρχαῖον θέατρον τῶν Θαργηλίων, τῆς ἐορτῆς τοῦ θερισμοῦ, καθ' ἣν χοροὶ ἀνδρῶν καὶ παιδῶν ἐτέλουν ἀγῶνας ὀρχήσεως καὶ ἄσματος. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ παρείχοντο ὡς ἄλλα τρίποδες, οἵτινες ἐξετίθεντο ἐν τῷ Πυθίῳ, ἐγκολαπτομένων ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφῶν². Ἀπέναντι δ' ἔκειντο αἱ ἄλωνες μετὰ τοῦ ἀρχαίου Ὠδείου παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Νέον δὲ Ὠδεῖον ἔκτισεν ὁ Περικλῆς παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως, ἐγγὺς τοῦ θεάτρου, κτίριον στρογγύλον καὶ ἐστεγασμένον, προωρισμένον εἰς μουσικοὺς ἀγῶνας ἐνώπιον μικροῦ πλήθους θεατῶν. Ἡ δὲ περικλινὴς στέγη ἐθεωρήθη κατασκευασθεῖσα κατὰ μίμησιν τῆς πολυτελοῦς σκηνῆς ἣν ποτε εἶχε στήσει ὁ Ξέρξης ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περαιτέρω ἔβαινον ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς συνήθεις συσχετισμοὺς μετὰ τῶν περσικῶν πολέμων, καὶ διηγοῦντο, ὅτι ὡς δοκοῖ τῆς στέγης ἐχρησίμευσαν οἱ ἱστοὶ τῶν περσικῶν τριήρων. Ἡ δὲ κτίσις τοῦ Ὠδείου τούτου συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους τοὺς προηγηθέντας τῆς ἐξορίας τοῦ Θουκυδίδου³.

Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον θέατρον ἐν ᾧ ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Φειδίας ἀνέπτυξαν τὴν δημιουργικὴν αὐτῶν δραστηριότητα ἦτο ἡ Ἀκρό-

¹ Ἴδε Περὶ τοῦ Ὀλυμπίου *Μηνίου* XXXV, 8, 54, περὶ δὲ τῆς συνεχίσεως τοῦ κτίματος ὑπὸ Ἀντίσχου τοῦ Ἐπιφανοῦς *Λεῖδου* XLII, 20. Πρβλ. Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XX (1895) σ. 199 κ. ἑ.

² [Curtius Das Pythion in Athen] ἐν τῷ *Hermes* Τόμ. XII [1877] σ. 492. Ἴδε καὶ Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XX (1895) σ. 198 κ. ἑ.].

³ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους. Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 575.

πολὶς, καὶ μόλις αἱ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐπέχυσαν φῶς ἀπρὸςδόκητον ἐπὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπ' αὐτῆς ὠκοδομήθησαν ἐφεξῆς τὰ κτίρια τῶν τυράννων, τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ.

Καὶ δὴ ἡ Ἀκρόπολις ἦτο μὲν καταλληλοτάτη καὶ οἶονεῖ ἐκ φύσεως παρεσκευασμένη πρὸς ὑποδοχὴν καλλιτεχνικῶν ἔργων, ἀλλ' ὥς εἶχεν ἀρχῇθεν τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἦτο λίαν ἀνώμαλον, σηραγγῶδες καὶ κατωφερές· ἡ δὲ καιρία θεμελίωσις τῶν κτιρίων ἀπέβαινεν ὑπεράγαν ἐπίμοχος ἐπὶ τῆς σκληρᾶς πέτρας καὶ ἦτο διαρκῆς βάσανος τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς καρτερίας τῶν Ἀθηναίων.

Ἐγγύτατα δὲ τοῦ Ἐρεχθείου παρὰ τὴν νότιον αὐτοῦ πλευρὰν εἶχε κατὰ πρῶτον ἐν τοῖς περσικοῖς χρόνοις ἰσοπεδωθῇ τὸ ἔδαφος τοῦτο μὲν διὰ προσχώσεως, τοῦτο δὲ δι' ἐκθραχισμοῦ· ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτως ἰσοπεδωθέντος ἱκανῶς εὐρέος χώρου ὠκοδομήθη μεγαλοπρεπὴς ναὸς δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἔχων ἐξ κίονας ἐν ταῖς στεναῖς πλευραῖς καὶ δώδεκα ἐν ταῖς μακραῖς. Καὶ οἱ μὲν κίονες ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ λίθου πωρίνου, τὸ δ' ἐπιστύλιον, αἱ μετόπαι καὶ ὁ ὄροφος ἐκ μαρμάρου λευκοῦ¹. Τὸ δὲ ἄδυτον ἀπετέλει σηκὸς σχεδὸν τετράγωνος ἔχων πρόναον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ὀπισθόδομον μετὰ δύο δωματίων, εἰς ὃν ἦγε τὸ δυτικὸν πρόστωον.

Ὁ ναὸς δὲ οὗτος, ὅστις ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῶν τυράννων, κατεστράφη πυρποληθεὶς ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ οὐδέποτε ἀνε-

¹ Περὶ τῶν ἐναετίων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναῶν ἴδε Purgold [*Ἀρχαῖκὸν ἀέτωμα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως*] ἐν *Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι* [1884 σ. 147 κ. ἔ. 1885 σ. 233 κ. ἔ.]. A. Bötticher *Akropolis* εἰκ. 27 καὶ 28. [Meier *Über das archaische Giebelrelief von der Akropolis ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts in Athen* Τόμ. IX. (1885) σ. 237 κ. ἔ. 322 κ. ἔ. Studniczka *Zum Hydragiebel ἐν τῷ Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen archäologischen Instituts* Τόμ. I (1886) σ. 87 καὶ ἐν ταῖς Mittheilungen κτλ. Τόμ. XI (1886) σ. 61 κ. ἔ. Brückner *Porosskulpturen auf der Akropolis ἐν ταῖς Mittheilungen* κτλ. Τόμ. XIV (1889) σ. 67 κ. ἔ. Τόμ. XV (1890) σ. 84 κ. ἔ. Lechat ἐν τῇ *Revue archéologique* 1891 Τόμ. I σ. 304 κ. ἔ. Τόμ. II σ. 12 κ. ἔ. 137 κ. ἔ. Overbeck *Geschichte der griechischen Plastik* ἐκδ. 6^η (1893) Τόμ. A' σ. 179 κ. ἔ.].

κτίσθη τελείως· τῶν δὲ λειψάνων τῶν κιόνων καὶ τεμαχίων τῆς ὀροφῆς ἔγινε χρῆσις διὰ τὸν νέον περίβολον τῆς Ἀκροπόλεως, ἥτις προσέλαβεν ὅλην νέαν ὄψιν. Καὶ δὴ ὑπερθεῖν τῶν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ἐρειπίων καὶ τῶν καταπεπτωκότων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μνημείων ἐστρώθη εὐρεῖα καὶ ὑψηλὴ πλατεῖα, συγχρόνως δ' ἐκτίσθησαν κατ' ἀμφοτέρας τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς Ἀκροπόλεως νέα τεῖχη, ὅπως μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν ἀρχαίων ἐκ τῶν χρόνων τῆς τυραννίδος τειχῶν τοῦτο μὲν δοθῇ εἰς αὐτὴν ὄψις εὐπρεπῆς, τοῦτο δὲ παρασκευασθῶσιν εὐρύχωροι καὶ ὁμαλοὶ, ἐπὶ ἀσφαλῶν θεμελίων ἐρειδόμενοι, ἡῶροι πρὸς οἰκοδομήν. Εἰς δὲ τὴν κτίσιν τοῦ ἀναλήμματος ἐκείνου ἐπεδόθη μετὰ μεγίστου ζήλου ὁ Κίμων¹, οὗ ἡ μνήμη διετηρήθη ἰδίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν κτίσιν τοῦ νοτίου τῆς Ἀκροπόλεως τείχους, ὅπερ συνετέλει κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐμποιῇ ἡ Ἀκρόπολις σεμνοτάτην αἴσθησιν εἰς τὸν θεώμενον αὐτὴν ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρους. Τὸ κιμῶνειον δὲ τοῦτο τεῖχος ἐθεωρεῖτο κατὰ πάντας τοὺς χρόνους λαμπρότατον κατασκευάσμα τῆς ἐλληνικῆς ὀχυρωτικῆς². Ἀλλ' ὁ Κίμων ἐπὶ τοῦ οὕτω χάριν τοῦ ἀρχαιότερου ἐξαστύλου ναοῦ παρασκευασθέντος νέου ἐπιπέδου ὑψώματος κατέθηκε τὰ θεμέλια καὶ δευτέρου ἀπωτέρου πρὸς νότον προεκτεινομένου μεγαλοπρεποῦς κτίσματος, ἔχοντος ὀκτώ κιόνας ἐν τῷ προνάῳ καὶ τῷ ὀπισθοδόμῳ. Τούτου δὲ τοῦ ναοῦ σώζονται ἀκόμη τὰ ἔχνη τῶν ἐξωτερικῶν πτερῶν· προέβησαν δὲ τοῦ κτιρίου τούτου αἱ ἐργασίαι μετὰ ζήλου ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Κίμων. Ἀλλ' ἔπειτ' ἀνεστάλη ἡ περαιτέρω οἰκοδόμησις, τῶν δὲ ἀσυντελέστων τεμαχίων τῶν κιόνων ἔγινε χρῆσις πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ νοτίου τείχους. Τότε δ' ἐπὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος παρασκευασθέντος ἐπιπέδου καὶ ἄνωθεν τῶν θεμελίων τοῦ παρ' αὐ-

¹ Περὶ τοῦ μεγάλου ἀναλήμματος τοῦ Κίμωνος καὶ τῆς κτίσεως τοῦ τρίτου ναοῦ ἴδε [Dörpfeld Der alte Athenatempel auf der Akropolis] ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XII [1887] σ. 32.

² Περὶ τοῦ κιμῶνιου τείχους ἴδε *Πλούταρχον* ἐν βίῳ Κίμωνος 13, *Κορνήλιον Νέπωτα* [Cimon], 2: arx qua ad meridiem vergit, ornata.

τοῦ κτιζομένου ναοῦ μετὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῶν σφοδρῶν ἀντιρρήσεων τῆς κιμωνείου ἐταιρείας ὠκοδομήθη νέος ναὸς, ὁ Παρθενὼν τοῦ Περικλέους¹. Τῶν τριῶν δὲ τούτων κτιρίων οὐδὲν ἦτο προσωρισμένον ἀντικαταστήσῃ ἢ παραγκωνίσῃ τὸ ἀρχαῖον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἱερόν². Τὸ παρὰ τὰ χεῖλη τοῦ βορείου περιβόλου κείμενον διπλοῦν ἱερόν, ἐν ᾧ οἱ ἐκ τοῦ γένους τῶν Βουταδῶν ἱερεῖς ἐπεμελοῦντο τῆς λατρείας τῶν ὑπὸ μίαν κοινὴν στέγην συνηγμένων θεῶν, ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε ὡς καὶ πρότερον ὁ ἱερώτατος τῆς Ἀκροπόλεως χῶρος. Καὶ τὸ μὲν πρὸς δυσμὰς ἡμισυ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου ἀνῆκεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα Ἑρεχθέα, τὸ δὲ ἀνατολικὸν εἰς τὴν Πολιάδα, παρ' ἣ ἐλατρεύετο ἡ Πάνδροσος.

Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ δυσεπίλυτον πρόβλημα ἦτο ἡ ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ κτιρίῳ συνένωσις τῶν τιμιωτάτων χώρων τῆς πατρίου θρησκείας. Πρὸς τοῦτο δ' ἐγένιναν ἐργασίαι ἐν διαφόροις χρόνοις. Ὁ μὲν μικρὸς, ἀφανὴς ναῦσκος ἐν ᾧ ὑπῆρχε τὸ ἔδος τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος ἠδὲ ἠδὲ μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους· εἰς δὲ τὸν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἐκτεινόμενον διπλοῦν σηκὸν, τὸ κύριον τοῦ ὄλου μέρους, προσετέθησαν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους δύο εὐπρεπέστατοι πρόδομοι, τὸ βόρειον ἰωνικὸν πτερὸν μετὰ τῆς εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ποσειδῶνος Ἑρεχθέως ἀγούσης μεγαλοπρεποῦς θύρας καὶ ἡ νότιος πρόστασις, ἥς τὸν ὄροφον ἀνεῖχον ἑξ κόραι, ἡ λεγομένη στοὰ τῶν Καρυατίδων. Αὗται, φέρουσαι πολὺπτυχον ἐσθῆτα ἐορτῆς καὶ βραδέως βαίνουσαι, συνδυάζουσι περιτέχνως τὴν ἀπαιτουμένην ἡρεμίαν ἀγαλμάτων ὑπεριδόντων τὸ ἐπίβλημα καὶ ἐλαφράν τινα κίνησιν, ἥς ἄνευ αἱ λίθιναι εἰκόνες ἔμελλον νὰ ἔχασί

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 574. Περὶ τοῦ Παρθενῶνος ἴδε Michaelis Der Parthenon. 1871. Περὶ δὲ νέων εὐρημάτων εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων ἴδε Antike Denkmäler des Archäologischen Instituts 1887 Πίν. I καὶ II. Dörpfeld Der alte Athenatempel ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XI [1886] σ. 337.

² Ἰδε περὶ τῶν ἱερῶν κατασκευῆς τῶν τεσσάρων ἐγγὺς ἀλλήλων κειμένων ναῶν Dörpfeld καὶ Petersen ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts. Τόμ. XII [1887] σ. 25 κ. ἑ. Πρὸς νότον τοῦ Ἑρεχθείου ἔκειτο τὸ κτίσμα τοῦ Πεισιστράτου, οὗ ἀνεκτίσθη καὶ πάλιν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους ὁ δόπισθόδομος, κατὰ δὲ τὸν Dörpfeld καὶ ὁ σηκός.

τι τὸ πεπηγὸς καὶ νὰ στερεῶνται ζωῆς. Ἐξετείνετο δὲ αὕτη ἡ πρόστασις καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ πεισιστρατείου ναοῦ, οὗ τὸ περιστύλιον, ὡς ἐξάγεται ἐντεῦθεν, δὲν ἀνφοδομήθη μετὰ τὴν πυρπόλησιν ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Κατὰ τὴν συντέλεισιν τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τῆς Πολιάδος ἡ τέχνη τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐδεσμεύετο ὑπὸ συνθηκῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ ἐδάφους. Διὸ ὠκοδομήθησαν πρὸς νότον οἱ τρεῖς ἄλλοι ναοί, καθ' ὧν τὴν κτίσιν ἡδύναντο νὰ διαθέσωσι τὸν χῶρον ἐλευθέρως. Καὶ οἱ τρεῖς δὲ εἶχον μὲν τὸ σχῆμα κτιρίων ἱερῶν, ὡς τοῦτο συνέβαινεν εἰς τοὺς θησαυροὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ εἰς ἄλλας οἰκοδομάς, ἀλλὰ δὲν ἦσαν οἰκητήριον θεῶν, καὶ ἐν οὐδενὶ αὐτῶν εἶνε δυνατὸν νάποδειχθῇ ἡ ὑπαρξίς ἀγάλματος τυγχάνοντος λατρείας ἰδίου ἱερατείου ἢ τακτικῆς ἱεροσκοπίας. Ἄλλ' ἦσαν κτίρια δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὧν κυρία χρήσις ἦτο ἡ ἐν αὐτοῖς φύλαξις τῶν ἀναθημάτων τῶν θεῶν καὶ τῶν εἰς τὰς μεγάλας ἐορτὰς τῆς πολιτείας ἀναγκαίων σκευῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἤδη οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον ὀρίσει καὶ ἄλλην χρῆσιν τοῦ κτιρίου αὐτῶν. Καὶ δὴ εὐρίσκομεν πλὴν τοῦ ὡς θησαυροῦ χρησιμεύοντος ὀπισθοδόμου ἄδουτον τριμερὲς, προωρισμένον πρὸς ἴδρυσιν ἀγάλματος παριστάνοντος τὴν πολιοῦχον ἐπὶ τὸ ἐλευθερώτερον καὶ μεγαλειότερον. Πρὸς δὲ τούτοις τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου προορισμὸς ἦτο πιθανῶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ ἐν αὐτῷ φύλαξις τῶν χάριν τῆς πολιτείας ἡθροισμένων χρημάτων ὡς θησαυροῦ κατατεθειμένου παρὰ τῇ Πολιάδι. Ὅτε δὲ τῷ 454 π. Χ. μετεκομίσθη τὸ ταμεῖον τῶν συμμάχων ἐκ Δήλου εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔγινε μὲν χάριν αὐτοῦ χρήσις τοῦ κτισθέντος νέου ὀπισθοδόμου τοῦ αὐτοῦ κτιρίου, ἀλλ' ἅμα κατετέθησαν τὰ θεμέλια τοῦ νέου ναοῦ, ὃν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸν κιμῶνειον, ἕως ὃ Περικλῆς ἔκτισε τῷ 447 πρὸς τὸ 446 π. Χ. ἐπὶ τῶν θεμελίων αὐτοῦ τὸν τρίτον ναόν, οὗ σκοπὸς ἦτο νὰ ἐπιδείξη ἐν μεγίστῃ τελειότητι τίνας ὑπηρεσίας ἡδύνατο νὰ παράσχη ἡ ἀττικὴ τέχνη πρὸς τιμὴν τῆς πολιοῦχου¹.

¹ Περὶ τῆς καταθέσεως τοῦ ταμεῖου τῶν συμμάχων ἐν τῷ ὀπισθοδόμῳ τοῦ πεισιστρα-

Ὁ δὲ ἀρχιτέκτων, καθ' οὗ τὰ σχέδια ἐν συνεννοήσει πρὸς τὸν Περικλέα καὶ τὸν Φειδίαν ἐκτίσθη ὁ Παρθενών, ὑπῆρξεν ὁ Ἰκτίνος· συνειργάζετο δὲ μετ' αὐτοῦ Καλλικράτης ὁ ἔμπειρος τειχοδόμος τοῦ νοτίου σκέλους¹.

Οὕτε δὲ τὸ διάγραμμα οὔτε ἡ ναοδομία ἔμελλον νὰ ἐπιδείξωσι τι ὅλως νέον. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐν τοῖς κυρίοις ἐνέμειναν εἰς τὰ παραδεδομένα, τὴν διαίρεσιν τοῦ κτιρίου εἰς χῶρον προωρισμένον διὰ τὸ ἄγαλμα καὶ χῶρον περιλαμβάνοντα τὸν θησαυρὸν, εἰς τὸ τριμερὲς ἄδυτον, τὸν ὀπισθόδομον καὶ τὰ κατ' ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἀνοικτὰ προπύλαια. Ταῦτα δὲ πάντ' ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν διαίρεσιν τοῦ ναοῦ τῶν Πεισιστρατιδῶν². Τὴν αὐτὴν δὲ διάταξιν δεικνύει καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς, τὸ ἔργον τοῦ Λίδωνος, ὅπερ ἦτο ἤδη συντετελεσμένον δέκα ἔτη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθενῶνος, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῆς εἰς τὸν Ὀλύμπιον Δία ἀναθέσεως τῆς ἀπὸ τῆς ἐν Τανάγρα μάχης χρυσῆς ἀσπίδος³. Οὐδὲ διὰ κολοσσιαίων δ' ἀναλογιῶν ἐσκοπεῖτο νὰ καταπλήξῃ ὁ Παρθενών. Ἀπ' ἐναντίας δ' αἱ διαστάσεις ἔμειναν μέτριοι ὡς καὶ πρότερον, τὸ δὲ ὕψος ἀπὸ τῆς κατωτάτης βαθμίδος μέχρι τοῦ κορυφώματος ἀνῆρχετο μόνον εἰς ἐξήκοντα καὶ πέντε πόδας. Καὶ ἠϋξήθη μὲν κατὰ τὰς προσόψεις ὁ συνήθης ἀριθμὸς τῶν ἐξ κιόνων

τελοῦ ναοῦ ἴδε D ö r p f e l d ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XII [1887] σ. 36.

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 647.

² Τὴν διάκρισιν τῶν διαφορῶν εἰδῶν ναῶν, ὅσα ὑποδεικνύεται ἐν τῇ κειμένῳ, καθώρισεν ὁ K. Bötticher ἐν τῇ τοῦ Erbkam Zeitschrift für Baukunst 1853, ἐν τῷ Philologus Τόμ. XVIII σ. 384 καὶ ἐν τῇ Tektonik. Τὰ δὲ διδάγματ' αὐτοῦ ἔτυχον νέας ἐπικυρώσεως διὰ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφῶν, καὶ ἔγειναν ὡς πρὸς τὸν Παρθενῶνα δεκτὰ παρὰ τοῦ Michaelis [Der Parthenon] σ. 8, 28. [Ἴδε περὶ τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ὀνομασιῶν αὐτῶν καὶ B ö c k h ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Graecarum Τόμ. Α' σ. 177. K ö h l e r ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. V (1880) σ. 89 κ. ἐ. D ö r p f e l d αὐτόθι Τόμ. VI (1881) σ. 283 κ. ἐ. καὶ Πίν. XII].

³ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 547 σημ. 2.

εἰς ὁκτώ, ἀλλὰ τῆς τοιαύτης αὐξήσεως τὸ παράδειγμα εἶχεν ἤδη προηγηθῆ ἐν τῷ κιμωνεῖω ναῷ¹.

Καὶ ὅμως ὁ Παρθενών εἶχεν ἐν πολλοῖς ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Πρὸ παντὸς δὲ οἱ ἀρχιτέκτονες εἶχον καταβάλλει προσοχὴν περὶ τὸν τελειότερον ἢ πρότερον συνδυασμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πλαστικῆς, τὴν ἀνύψωσιν καὶ τελείωσιν τῆς γλυπτικῆς διακοσμήσεως καὶ τὴν μετὰ χάριτος καὶ δεξιότητος συνένωσιν πασῶν τῶν εἰς τὴν ναοδομίαν ἀναφερομένων καλλιτεχνικῶν ἐφευρέσεων, ὅσαι εἶχον γείνει ἐν διαφόροις ἐλληνικαῖς πόλεσι. Καὶ ἡ μὲν ἐπινόησις νέου ῥυθμοῦ ὑπερτέρου τοῦ δωρικοῦ κατὰ τὴν σοβαρότητα ἦτο ἀδύνατος· οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐφαρμοσθεῖσα συμπληρῶσις τῶν κίωνων τῶν προσόψεων διὰ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεομένης ἐλαττώσεως τῶν μεσοστύλων, ὄντων μικροτέρων ἢ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὀλυμπίας, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἐδραίου καὶ μεγαλοπρεποῦς². Ἀλλ' ἐπετεύχθη ὅμως μεγαλειτέρα χάρις, ἡ δὲ χρῆσις τοῦ πεντελησίου λίθου ἐν ἅπαντι τῷ οἰκοδομῆματι κατέστησε δυνατὴν τὴν διὰ τελείας τεχνικῆς ἐμπειρίας πρὸς ἀλλήλους συναρμογὴν τῶν λίθων καὶ τὴν ἐπιμελεμένην ἐπεξεργασίαν καὶ αὐτῶν τῶν μικροτάτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Συγχρόνως δ' ἀπέστησαν τῶν αὐστηρῶν τύπων τοῦ ἀρχαιοτέρου δωρικοῦ ῥυθμοῦ, παραλαβόντες ἐκ τῆς ἰωνικῆς τέχνης τὸν ἐπαφρόδιτον κόσμον τῆς ζωφόρου. Πράγματι δ' ἐσκοπεῖτο καὶ ἐν τούτῳ ἡ συνδιαλλαγὴ πάσης παραλλαγῆς τῶν παραδεδομένων διαφορῶν ῥυθμῶν τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ ἡ εἰς ἀνωτέραν ἀρμονίαν συνένωσις αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν ἦτο οὔτε δωρικὴ οὔτε ἰωνικὴ, ἀλλ' ἄττικη.

¹ Ὁ Ἐκατόμπεδος ἦτο κατὰ τὸν *Ἡσύχιον* μείζων τοῦ ἐμπρησθέντος πρὸς πεντήκοντα, τοῦθ' ὅπερ ὁ μὲν Dörpfeld [Der alte Athenatempel ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. XII (1887)] σ. 53 ἀναφέρει εἰς τὸ εὖρος τοῦ ναοῦ, ὃ δὲ Petersen (αὐτόθι σ. 49) εἰς τὸ μήκος.

² Τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν τοῦ Παρθενῶνος κατὰ τὰς ἀναλογίας τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀπέδειξεν ὁ Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. VI [1881] σ. 283 [κ. ε.].

Αἱ μακραί πλευραί τοῦ Παρθενῶνος ἦσαν κατὰ πεντήκοντα πόδας μακρότεραι ἢ ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ τῶν τριῶν ναῶν. Ἐκ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ πτεροῦ εἰσέρχοντο εἰς περιστύλιον ἐξ κίωνων, τὸ προνήιον. Ἐξ αὐτοῦ δὲ θύρα χαλκῇ ἀπετέλει τὴν εἰσόδον εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ναοῦ, τὸν σηκὸν, ἔχοντα μῆκος ἑκατὸν ποδῶν καὶ διὰ τοῦτο καλούμενον Ἐκατόμπεδον, ὅστις διὰ διπλοῦ στοίχου κίωνων ἐχωρίζετο κατὰ μῆκος εἰς τρία μέρη. Ὑπερθεν δ' αὐτοῦ ὕψοῦτο δεύτερος στοῖχος κίωνων, ἀποτελούντων ὑπερκειμένην στοάν καὶ ἀνεχόντων τὸν μαρμαρίνον αὐτῆς ὄροφον. Ὅπισθεν δὲ τοῦ σηκοῦ ἔκειτο ὁ ὀπισθόδομος, ὅστις ἐκαλεῖτο μὲν κατ' ἐξοχὴν Παρθενὼν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ὀπισθοδόμου τοῦ κτιρίου τοῦ Πεισιστράτου, ἦτο δὲ ὀρθογώνιος χώρος ἔχων τέσσαρας κίονας καὶ ἀνοικτὸς πρὸς τὸ ἐκ δυσμῶν περιστύλιον.

Ἐν δὲ τῇ γλυπτικῇ διακοσμήσει τοῦ ναοῦ ἐπεδείχθη ὅλη ἡ δύναμις τῆς μεγαλοφυίας τοῦ Φειδίου, καλλιτεχνήσαντος μὲν αὐτοῦ ἴδια ἔργα, προστάντος δὲ τῆς ἐν τῷ ἰδίῳ ἐργαστηρίῳ κατασκευῆς μεγάλου πλήθους ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων μεστῶν ζωῆς, οἷα οὐδέποτε μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου εἶχεν ἰδεῖν ἢ Ἑλλάς. Καὶ εἶνε μὲν βεβαίως ἀδύνατον νὰ θεωρήσωμεν ἔργ' αὐτοῦ τοῦ Φειδίου ἅπαντα τὰ πεντήκοντα καὶ ὑπερέκεινα κολοσσικά ἀγάλματα καὶ τὰ τετρακισχιλίους τετραγωνικοὺς πόδας πληροῦντα πρόςτυπα καὶ ἔκτυπ' ἀνάγλυφα τὰ ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη ποιηθέντα χάριν τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅμως ἦτο ὁ ἔχων τὴν ἀνωτέραν ἐπιστάσιν καὶ εὐθύνην πάντων τῶν ἔργων, ἦτο ὁ εἰσηγηγὴς ὁ ἐπινοήσας καὶ ἐν τῇ ἐκτελέσει ἐπισκοπῶν τὴν πλουσίαν καὶ μεστὴν συμβολικῆς ἐννοίας διακόσμησιν ἐκείνην. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθῶς διάφορα καθ' ἑκάστα τὰ γλυπτὰ ἔργα, ἀλλὰ φέρουσιν ἅπαντα τοῦ αὐτοῦ πνεύματος τὴν σφραγίδα, καὶ διαγινώσκουμεν ἐν αὐτοῖς ἐργαστήριον ἀφικόμενον εἰς τελειότητα καὶ ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν τοιαύτην, ὥστε δι' αὐτῆς ἀποκαλύπτεται ὁ νοῦς τοῦ τὸ ὅλον διευθύνοντος ἀριστοτέχνου, καθ' οὗ τὰ διαγράμματα καὶ τὰ πρότυπα ἐξετελέσθησαν τὰ διάφορα ἔργα.

Ἦσαν δὲ τὰ διὰ γλυπτῶν ἔργων διακοσμηθέντα μέρη τοῦ κτιρίου τριῶν εἰδῶν, καὶ κατὰ ταῦτα διεκρίνετο ὅ τε ρυθμὸς καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῶν γεγλυμμένων. Ὁ δ' εὐπρεπέστατος τῶν χώρων τούτων ἦτο τὸ μέγα τρίγωνον τὸ ἀποτελούμενον ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πρόσοψιν κατακλίσεων τῆς στέγης τῶν μακρῶν πλευρῶν. Οἱ δὲ ἀετοὶ οὗται ἐπληροῦντο συνήθως διὰ κολοσσικῶν ἐναιετιῶν. Ἦδη δ' ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε διακοσμηθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὁ ὑπ' αὐτῶν κτισθεὶς ναὸς διὰ παραστάσεως τῆς Γιγαντομαχίας. Τελευταῖα δὲ πρότυπα ἦσαν τὰ δύο ἀετώματα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ, ἐν οἷς παριστάνετο ἡ ἄμιλλα τῶν ἵππων τοῦ Οἰνομάου πρὸς τὸν Πέλοπα καὶ ἡ Κενταυρομαχία. Ὁ δὲ Φειδίας ὑπερέβαλε κατὰ τὴν τόλμην ἐν τοῖς ἐναιετιοῖς πάντα τὰ προγενέστερα ἔργα, ἐπιχειρήσας τὴν παράστασιν τῶν δύο κυριωτάτων μύθων τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς ἣν ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναός. Καὶ τὸν μὲν ἀετὸν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐπλήρου ἡ συνέλευσις τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ὣν ἡ παράστασις ἀπετερματίζετο κατὰ τᾶκρα διὰ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ὁρθρου καὶ τῆς Νυκτός¹. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν Ὀλυμπίων παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ ἀρτιγενῆς μὲν, ἀλλὰ τελείως ὥριμος, ὡραία καὶ ἄλκιμος, ἥτις πρὸς τῷ πατρὶ αὐτῆς Διὶ εἶνε τὸ φωτεινὸν κέντρον τοῦ συλλόγου τῶν Οὐρανιῶνων, εἰς ὃ προσβλέπουσιν ἐκατέρωθεν μετ' ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ οἱ θεοὶ καὶ αἱ θεαῖναι. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τὸ δυτικὸν ἀέτωμα δηλοῦται ὡς ἀττικὸν ἔδαφος διὰ τῶν ἐν ταῖς γωνίαις ποταμίων θεῶν, εἰς οὓς ἀπολήγει ἡ παράστασις συνωδᾶ πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετοῦ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ ἴσταται ἡ Ἀθηνᾶ μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκείνη μὲν ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων θεῶν τῆς Ἀττικῆς, οὗτος δὲ συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἐναλίων δαιμόνων. Ὁ δὲ ἀγὼν ἔχει ἤδη κριθῆ, καὶ τῶν δύο θεῶν ὁ τραχύτερος ὑποχρεοῦται νὰ ὑποχωρήσῃ· ἀλλ' ἡ εὐδαίμων χώρα, ἥς τὴν κτῆσιν ἐπιφθόνως πρὸς ἄλ-

¹ [Τὰς ἐπιχειρηθείσας διαφόρους ἑρμηνείας τῶν ἀγαλμάτων ἀμφοτέρων τῶν ἀετῶν ἴδε παρὰ Michaelis Der Parthenon σ. 165 καὶ 180].

λήλους διαμφισβητοῦσιν οἱ ἀθάνατοι, ἔλαβε παρ' ἀμφοτέρων δῶρα μεγάλα καὶ ἄφθαρτα, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ διαμάχη αὐτῶν ἀπέβη εἰς ὠφέλειαν αὐτῆς.

Κάτωθεν δὲ τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ ἐκτείνεται [ἡ ἐπιβολὴ διαιρουμένη εἰς] τὸ ἐπιστύλιον, ὅπερ κατ' ἀμφοτέρας τὰς προσόψεις ἐκοσμήθη δι' ἀσπίδων χρυσῶν καὶ εἰς τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ τρίγλυφον¹. Αἱ δὲ μεταξὺ τῶν τριγλύφων μετόπαι ἐκοσμήθησαν ἅπασαι δι' ἀναγλύφων. Ἦσαν δὲ αὗται ἐνενήκοντα καὶ δύο πλάκες σχεδὸν τετράγωνοι, ὧν ἐκάστη ἀπῆτει χωριστὴν παράστασιν καθ' ἑαυτήν. Ὁ δὲ Φειδίας ἐξέλεξεν ὡς τὸ πλεῖστον συμπλοκάς μαχομένων, ἀγῶνας τῶν θεῶν, ἰδίως τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τοὺς Γιγαντας, ἀγῶνας τῶν ἡρώων ὡς προτύπων τῆς ἀθηναϊκῆς νεότητος, ἀνταγωνιζομένων ἐν μεγίστῃ ἐντάσει τῶν δυνάμεων πρὸς τὰς ἀγροίκους καὶ βιαίας ἐκείνας φύσεις τὰς ἀντιστρατευομένας πρὸς ἠθικὸν καὶ εὐσύντακτον δημόσιον βίον, οἷαι αἱ τὸν γάμον ἐχθαίρουσαι Ἀμαζόνες καὶ οἱ Κένταυροι, οἱ διαταράσσοντες τὴν εἰρήνην καὶ ἀρπάζοντες τὰς γυναῖκας, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεσέως, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἐννόμου τάξεως. Ἀλλὰ καὶ εἰρηνικαὶ σκηναὶ ἀπεικονίζοντο, παριστάνουσαι τὴν ἐγκατάστασιν ἱερῶν θεσμῶν ἐξ ἐκείνων ἐφ' ὧν ἡρείδετο τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀττικῆς θρησκείας.

Τέλος δ' ἐντὸς τοῦ περιστυλίου περιέθεεν ἡ ζωφόρος, περιστοιχίζουσα τὸ ἐξώτερον μέρος τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ δίκην στενῆς ταινίας ἐχούσης μῆκος πεντακοσίων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ποδῶν. Διὰ τοιοῦτον δὲ χώρον καταλληλοτάτῃ πασῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐπινοηθεῖσα παράστασις πομπῆς περιλαμβανούσης πλεῖστα ὅσα ζῳδια καὶ διηκούσης ἄνευ διακοπῆς, πομπῆς ἐχούσης ἄμεσον πρὸς τὸ κτίριον ἀναφορὰν. Προκειμένου δὲ περὶ Παρθενῶνος, μόνον περὶ τῶν Παναθηναίων ἡδύνατο νὰ γείνη σκέψις. Ὅταν δὲ βλέπωμεν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν τὴν προσέλευσιν γυναικῶν φερουσῶν ἱερὰ σκεύη, σφάγια προσαγόμενα ὑπ' ἀνδρῶν, θιάσους μουσικῶν φερόντων αὐλοὺς καὶ ἔγχορδα ὄργανα, τέθριππα καὶ ἵλας ἱππέων, καὶ ἐν

¹ Ἴδε ἄνωτέρω Τόμ. Β' σ. 84.

τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως θεωρῶμεν τοὺς θεοὺς ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καταβάντας, ὅπως συμμετάσχῳσι χαρμοσύνως τοῦ θεάματος τῆς πανδῆμου ἐορτῆς τῶν Ἀθηναίων, τότε οὐδὲν ἔργον τῆς ἀρχαίας τέχνης παρίσταται ἐν τοῖς καιρίοις εὐνοητότερον τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν πιστὸν ἀπότυπον τῆς ἐν πλήρει τάξει προβαίνουσας πομπῆς. Πᾶσα τοιαύτη εἰκὼν θὰ ὑπελείπετο πολὺ τῆς ἀληθείας καὶ ἢ ἐξέπιπτεν εἰς ψυχρὰν ἀνάπλασιν τελετῆς ἐπισήμου. Διὸ προσεδόθη εἰς τὴν παράστασιν ποικιλία μεγαλειτέρα καὶ ζωὴ δραματικὴ διὰ τῆς ἐξεικονίσεως τῆς πομπῆς ὡς εὐρισκομένης ἀκόμῃ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς παρασκευῆς. Ἐδῶ μὲν τινες τῶν ἱππέων τῶρα μόλις ἐτοιμάζονται, ἐκεῖ δὲ ἄρχοντες παρέχουσι τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας εἰς ἄνδρας ὑποδεεστέραν θέσιν ἐπέχοντας ἐν τῇ πομπῇ, ἄλλαχοῦ δὲ διανέμονται τὸ πρῶτον ἤδη σκευή. Συγχρόνως δὲ ὁ τοιοῦτος τρόπος παραστάσεως εἶχε τὸ προτέρημα, ὅτι κατωρθοῦτο δι' αὐτοῦ ἡ ἐπίδειξις τοῦ ζήλου καὶ τῆς σοβαρότητος μεθ' ὧν ἐπεδίωκον τὰ τῆς ἐορτῆς. Ταῦτα δ' ἐμαρτύρουν τὸ φιλόδημον τῶν πολιτῶν καὶ τὴν εὐλάβειαν μεθ' ἧς ἔσεβον τοὺς θεοὺς αὐτῶν¹.

Τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνα γλυπτὰ ἔργα τοῦ ναοῦ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀττικὴν γλυπτικὴν οἷα διεμορφώθη διὰ τοῦ Φειδίου, ἐπιτυπώσαντος εἰς αὐτὴν ἴδιον χαρακτῆρα ἐν τῇ ποιήσει περιφερῶν τε ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀναγλύφοις διακρίνεται ἡ διαφορὰ τῆς τεχνοτροπίας. Καὶ δὴ ἀπὸ μὲν τῶν μετοπῶν προεχβάλλονται αἱ ἔκτυποι ἀθλητικαὶ μορφαὶ ἐξέχουσαι πρὸς τὰ ἔξω ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὰ σώματα ἐν μέρει ἐξέρχονται καὶ ἀποσπῶνται ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λίθου· ἐν δὲ τῇ ζωφόρῳ ἀπ' ἐναντίας τὰ ζῶδια ὀλίγον μόνον ἐξέχουσι τοῦ ἐμ-

¹ Ἡ ἀκριδὴς ἐρμηνεία τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος ἐξακολουθεῖ νὰ εἴναι δι' ἡμᾶς πρόβλημα· ἄλυτον, ἰδίως δὲ ἡ τῶν μέσων παραστάσεων τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου. Τοῦτο δὲ μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ παράστασις τῆς τελείας πομπῆς, εἰς ἣν συμπαρίστανται οἱ θεοί, συνδέεται τολμηρῶς πρὸς τὰς σκηνὰς τῆς προασκήσεως καὶ προπαρασκευῆς, συναποτελοῦσα μετ' αὐτῶν ἰδιώδη εἰκόνα.

βαδοῦ, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς διολισθαίνει ἐπ' αὐτῶν ὡς ἐπὶ διαγράμμα-
τος. Καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀναγλύφοις ἔχομεν παράστασιν ἡρεμαίαν
καὶ εὖρου, εἰλημμένην μὲν ἐκ τοῦ βίου τῆς πόλεως, ἀλλὰ θερ-
μαινομένην καὶ μετεωρίζομένην ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ μεγαλείου,
ἐν δὲ ταῖς συνθέσεσι τῶν ἀετωμάτων παριστάμεθα εἰς τὴν θεάν
ἐπειςοδίων μεστῶν δραματικῆς ζωῆς, ὧν ἡ κίνησις κορυφοῦται
εἰς καιρίαν τινὰ σκηνὴν καὶ ἔπειτα πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ
κατευνάζεται διὰ τῆς ἐπικῆς ἡρεμίας θεῶν, οἵτινες παρίστανται
καθήμενοι ἢ κατακεκλιμένοι.

Ἡ ἀττική γλυπτική ἐξεπήγαγεν ἐκ τῆς κατεργασίας τοῦ μαρ-
μάρου· τοῦτο δὲ διαγιγνώσκεται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βαθμίδι εἰς ἣν
ἀνῆλθεν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους. Ἐντεῦθεν ἡ γαλήνη τῶν
παριστανομένων θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἡ δαψίλεια τῶν σωμάτων,
τὸ συμπαγὲς τῶν ὀγκῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ῥαδινωτέρας καὶ
τολμηροτέρας μορφάς, οἷαι ἐξῆλθον ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν ἐρ-
γαστηρίων ἐν οἷς κυρίως ἡσχολοῦντο περὶ τὴν χαλκοτυπίαν. Καὶ
δεσμεύει μὲν ὁ λίθος τὸν καλλιτέχνην, ἀλλὰ καὶ ἀναγκάζει αὐτὸν
εἰς τὴν καὶ ἐν τῇ γαλήνῃ ἔκφρασιν κινήσεως καὶ ζωῆς. Ἡ ζωη-
ρότης τῶν ἐκ μαρμάρου γλυπτῶν ἔργων εἶνέ τις ἐσωτέρα καὶ
πνευματικωτέρα· ὁ γλύπτης εἶνε κύριος νὰ ἐμποιήσῃ εἰς τὴν ὄψιν
ἔκφρασιν βαθυτέραν, περὶ ἣν διατρίβει συμμετέχων αὐτῆς ὁ θεα-
τῆς, ἐν ᾧ ἐπὶ τῇ θεᾷ χαλκοῦ ἀγάλματος ὁ ὀφθαλμὸς διολισθαί-
νει διὰ τῆς λείας ἐπιφανείας καὶ συνήθως ἀντιλαμβάνεται μόνον
τῆς ἀπὸ τῆς θεᾶς τοῦ σώματος καθολικῆς αἰσθήσεως. Ἡ δὲ τέ-
χνη τοῦ ἐμβάλλειν ζωὴν εἰς τὸ μάρμαρον ἀνεπτύχθη ἐν Ἀθή-
ναις. Καὶ διαγιγνώσκομεν μὲν ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἐκ μαρμάρου κολοσ-
σικῶν ἀγαλμάτων τὸ αὐστηρὸν τοῦ διαγράμματος τὸ προσιδιάζον
εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν τέχνην καὶ τὴν εὐκρινῇ διάρθρωσιν τῶν με-
λῶν καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ πᾶσα τραχύτης καὶ ἄκαμptos συμμετρία
ἔχει ἐκλίπει· μετὰ χάριτος δὲ καὶ νωχελείας κατὰκινεῖται καὶ κά-
θηνται ἐγγὺς ἀλλήλων οἱ θεοὶ, καὶ αἱ ἐσθῆτες προσαρμόττονται εἰς
τὸ σῶμα φυσικῶς ὀγκούμεναι καὶ πτυσσόμεναι· αἰσθανόμεθα τὴν

πνοὴν τὴν κινοῦσαν τὰ μέλη καὶ ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς φωτεινοῖς πλάσμασι τοῖς πληροῦσι τὸ ἀέτωμα ἀποτύπωσιν τινα τοῦ μακαρίου βίου τῶν Ὀλυμπίων. Καὶ ἐν μὲν ταῖς μετόποις ταῖς περιστανούσαις ζεύγη μαχητῶν καθίσταται σαφεστέρα ἢ ἐπιδράσις πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων. Ἰδιάζοντα δὲ χαρακτῆρα τεχνοπροπίας ἀττικῆς φέρει ἡ ζωφόρος, ἥς ἡ χάρις ἔγκειται εἰς τὴν ἀπουσίαν καὶ τῆς μικροτάτης προθέσεως πρὸς ἐπιδιώξιν ἐντυπώσεως· ἀπ' ἐναντίας δὲ τὰ πάντα παριστάνονται μετὰ τελείας ἀπλότητος καὶ ἀφελείας. Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τῆς παραστάσεως τῆς δι' ἐλαχίστων μέσων ἀγούσης εἰς ἐπιτυχίαν μεγίστην ἦτο εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐπιτήδειος ὅπως μεταδοθῇ καὶ εἰς τὴν χειρωνακτικῶς ἐξασκουμένην τέχνην· διὸ αἱ ἀπειράριθμοι ἐπιτάφιοι στῆλαι, ἐφ' ὧν βλέπομεν συνθέσεις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἢ γονέων καὶ τέκνων ἐν σχήματι θλιβομένων, δεικνύουσι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα καὶ ἀττικὰ πρὸς τυπ' ἀνάγλυφα τὰ ὑπὸ τὴν ἐπίθλεψιν τοῦ Φειδίου ἐπιτυπωθέντα ἐν τῇ ζωφόρῳ τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἀποδάντα ἔκτοτε τυπικά. Τὸ δὲ κοινὸν εἰς ἅπαντα τὰ εἶδη τῆς ἀττικῆς γλυπτικῆς τῆς διακοσμούσης τοὺς ναοὺς εἶνε ἡ καθυπόταξις τῶν γλυπτῶν ἔργων εἰς τοὺς νόμους τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Πράγματι δ' εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἱερᾷ γλυπτικῇ ὡς καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ καὶ ταῖς γραφαῖς τοῦ Πολυγνώτου μέγαν βαθμὸν πνευματικῆς ἐλευθερίας συνδυαζομένης πρὸς ἐπ' ἴσης μέγαν βαθμὸν δεσμεύσεως ἀντιρρόπου πρὸς αὐτήν. Ἀπανταχοῦ ἔχει ὁ γλύπτης προδιαγεγραμμένους γεωμετρικοὺς χώρους, ὧν τὸ σχῆμα ἦτο ὠρισμένον καὶ ἐν μέρει λίαν ἀνεπιτήδειον πρὸς χρῆσιν τοῦ γλύπτου. Ἀλλ' οὐδαμοῦ συνωρῶμεν περιορισμὸν τοῦ καλλιτέχνου ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐκείνου πλαισίου, ὃ δὲ εἰς αὐτὸν ἐπιμεμετρημένος χώρος πληροῦται ἐπιτυχέστατα ἄνευ αἰσθητῆς ἐξαναγκάσεως καὶ στενοχωρίας τῶν πλαστικῶν ἔργων.

Ἀλλ' ἡ γλυπτικὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιδειχθῇ καὶ ὡς τέχνη ἐντελῶς ἀνεξάρτητος, ἐλευθέρα πάσης εἰς ἄλλην τέχνην καθυποτάξεως· τοιαύτη δ' ἀνεξαρτησία ἦτο ἀναπόφευκτος πρὸς παρά-

στασιν τῶν ιδεῶν τῆς ἀττικῆς θρησκείας σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν συγχρόνων. Καὶ δὴ μετὰ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως συναναπτύσσεται καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ ἔθνους περὶ τῶν θεῶν αὐτοῦ, εἰς οὓς ἀπονέμει τὰς δυνάμεις καὶ ιδιότητας ἐκείνας ἃς εἶχε συνείδῃσιν ὅτι ἐκέκτητο αὐτὸ, ἡ δὲ τέχνη ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ δώσῃ σάρκα εἰς τὰς ιδεωδεστέρας καὶ ὑψηλοτέρας ταύτας ἀντιλήψεις. Ἔτι δ' ἐπιβλητικωτέρα ἦτο ἡ τοιαύτη ἐντολὴ τῆς τέχνης τῶν ἡμερῶν τοῦ Περικλέους, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα τῆς παιδείας εἶχε κλονήσει τὴν δημώδη πίστιν, οὐδ' ἦτο πλέον δυνατὴ ἡ ἐμμονὴ εἰς τὰς παραδεδομένας ἀντιλήψεις. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις εἶχε κηρύξει φανερόν καὶ βίαιον πόλεμον κατὰ τῆς χυδαίας εἰδωλολατρείας. « Εὐχονται πρὸς ἀγάλματα, ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος, ὡς εἴ τις ᾔθελε φλυαρήσει πρὸς οἴκους ¹ ». Ὁ αὐτὸς δὲ φιλόσοφος τὴν κληρονομικὴν ἱερατείαν ἣν περιεβάλλετο παρεχώρησεν εἰς τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφόν. Ἐπέκειτο δὲ ῥῆξις κινδυνώδης, ἂν μὴ ἐκαθαίρετο καὶ ἀνυψοῦτο κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν συγχρόνων ἡ πίστις πρὸς διάσωσιν τῶν ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένων ἠθικῶν καὶ ἐθνικῶν στοιχείων. Παρίστατο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐπιτραπῇ καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ ἡ συνδιαλλαγὴ τῆς παραδόσεως τοῦ παρελθόντος πρὸς τὴν νέαν παιδείαν. Τοιοῦτον δὲ διαλλακτικὸν ἔργον μετήρχοντο οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ τῆς ἀρχαίας πίστεως ἐμφορούμενος Αἰσχύλος καὶ ὁ εὐσεβὲς Σοφοκλῆς· ὁμοφρων δὲ πρὸς αὐτοὺς ἦτο καὶ ὁ Περικλῆς, ὅστις, καίπερ διατρίβων περὶ τὴν φιλοσοφίαν, δημοσίᾳ τε καὶ οἴκοι ἔθυε μετὰ ζήλου εἰς τοὺς θεοὺς καὶ οὐδέποτε κατήρχετο μεγάλου ἔργου μὴ εὐχόμενος πρότερον εἰς αὐτούς. Τὰς αὐτὰς δ' ἀρχὰς εἶχε καὶ ὁ Φειδίας, ὅστις καὶ ἀνύψωσεν εἰς νέαν περιωπὴν τὴν θρησκευτικὴν γλυπτικὴν, ἐφ' ἣ εἶχον διακριθῇ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων αἱ Ἀθῆναι. Αὕτη δὲ ἡ ἄποψις τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτοῦ

¹ [Παρὰ Ὡριγένει Κατὰ Κέλσου VII σ. 738· καὶ τοῖσι ἀγάλμασι τουτέοισι εὐχονται ὅποιον εἴ τις δόμοισι, λεσχηνεύοιτο].

δράσεως κατέστησεν αὐτὸν εἶπερ τις καὶ ἄλλη περιώνυμον παρὰ τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς ἐπιγενεστέροις.

Καὶ βεβαίως μὲν δὲν ἦτο ἀρεστή εἰς τοὺς θεοὺς ἡ μεταβολὴ τῶν τύπων ὑφ' οὗς ἐλατρεύοντο ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων παρὰ τοῦ λαοῦ· οὐδεὶς δ' ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ τὴν ἀπέλασιν καὶ τὴν διὰ νέων ἀγαλμάτων ἀντικατάστασιν τοῦ ἀρχαίου ἔδους τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλ' ἠδύνατο νὰ πλασθῶσιν ἀγάλματα ὧν σκοπὸς δὲν ἦτο νὰ τυγχάνωσι λατρείας, ὡς τὰρχαῖα ἄμωρφα ξόανα, ἀλλ' ἅτινα ἐμελλον νὰ εἶνε οὐχ ἥττον ἱερὰ ἅτε ἀπεικονίζοντα τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ ἐμποιοῦντα εἰς τὰς ψυχὰς αἰσθησιν εὐσεβείας. Τοιαῦτα δ' ἀγάλματα προσεφέροντο κατὰ καθῆκον εἰς τοὺς θεοὺς ὡς ἀναθήματα, δι' ὧν οἱ πολῖται ἐπεδείκνουν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν ἐπὶ πάσῃ αὐξήσει εὐτυχίας καὶ δόξης ἧς εἶχον ἀξιωθῇ διὰ τῆς εὐλογίας τῶν προστατευόντων αὐτοὺς θεῶν. Ὡφείλε λοιπὸν νὰ γείνη χρῆσις πάντων τῶν μέσων τῆς τέχνης, καὶ αὐτῆς τῆς χαλκοτυπικῆς καὶ τῆς τῶν πολυτίμων μετάλλων κατεργασίας, ὅπως διὰ κατασκευασμάτων μεγαλοπρεπῶν καὶ ἀφθάρτων εἰς αἰεὶ τιμηθῇ ἡ θεὰ καὶ ἐν τῇ θεᾷ αὐτῇ ἡ πόλις. Καὶ ἐν τῇ χαλκοτυπικῇ δὲ δὲν εἶχον καθυστερήσει οἱ Ἀθηναῖοι· ὅποια δ' ἡ ἐν αὐτῇ ἀριστοτεχνικὴ δεξιότης τοῦ Φειδίου μαρτυρεῖ σαφέστατα τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἀνατεθὲν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τῶν ἐν ἔτει 447 π. Χ. ἀποικησάντων εἰς τὴν Λῆμνον ὡς κληρούχων. Διὸ παρέστησεν ὁ Φειδίας τὴν θεὰν ἄνευ κράνους εἰρηνικὴν καὶ χαρίεσσαν, ἡ δὲ Λημνία αὕτη, ὡς ἐκάλει αὐτὴν τὸ πλῆθος, ἦτο τὸ δημοτικώτατον τῶν ἔργων τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, φημιζόμενον μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων ἐπὶ τῇ εὐγενεστάτῃ συμμετρίᾳ, τῷ ἀπαλῷ τῶν παρειῶν καὶ τῇ χάριτι τῶν γυναικείων θελήγητρων¹.

Καὶ συνεδέετο μὲν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τοῦτο

¹ Kirchhoff [Über die] Tributpflichtigkeit [der attischen Kleruchen] σ. 23. Löschke ἐν ταῖς Untersuchungen Arnold Schäfer [zum 25. jährigen Jubiläum gewidmet. Bonn] 1882 σ. 43. [Ἰμερίου λόγος κα', 4. Furtwängler Meisterwerke der griechischen Plastik. Leipzig, 1893 σ. 4 x f.].

τὸ ἔργον. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον συνέβαινε τοῦτο εἰς τὰ ἔργα ἐκεῖνα ὅσα ἐξετέλεσεν ὁ Φειδίας κατ' ἐντολὴν τοῦ δήμου ὡς πλαστικὰ δημιουργήματα προωρισμένα εἰς ἀθανασίαν χάριν παραστάσεως τῆς πολιούχου ὡς τοιαύτης.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ γένεσις τῆς Ἀθηναῖς Προμάχου, κολοσσικοῦ χαλκοῦ ἀγάλματος ἔχοντος ὕψος πεντήκοντα ποδῶν καὶ ὑπερέκεινα¹. Ἦτο δὲ τοῦτο ἰδρυμένον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν ὑπαίθρῳ μεταξὺ τῆς εἰς Ἀκρόπολιν ἀγοῦσης πύλης καὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηναῖς ἐπὶ βάθρου μεγίστου. Παρίστανε δὲ τὴν Ἀθηναῖαν ὡς θεὰν τοῦ πολέμου, φέρουσαν δόρυ καὶ προτείνουσαν τὴν ἀσπίδα. Ἡ δὲ ἄκρα τοῦ χρυσοῦ δόρατος καὶ ἡ λοφία τοῦ κράνους ἦσαν τὰ πρῶτα σημεῖα ἐξ ὧν διεγινώσκετο ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τῶν καταπλεόντων εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐκ τοῦ Σουνίου. Ἐφερε δὲ ἡ εἰκὼν τῆς θεᾶς ἐπιτετυπωμένους τοὺς χαρακτῆρας εὐτόλμου ἀνδρείας ἀντιμετρομένης πρὸς πάντα πολέμιον, καὶ ἐξεπρωσώπει τὸν ἰδεώδη ζῆλον ὅστις εἶχεν ἐμπνεύσει τὴν γενεὰν τῶν Μαραθωνομάχων· ἐκ δὲ τῶν λαφύρων τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος εἶχεν ἀνατεθῆ τὸ ἄγαλμα περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀπέθανεν ὁ Ἀριστείδης καὶ ἤρχιζε κρατῶν ἐν τῇ πόλει ὁ Περικλῆς.

Ἡ Ἀθηναῖα δ' ἐκεῖνη ἦτο ἡ θεὰ τῶν κιμωνείων Ἀθηναίων, ἡ Πρόμαχος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν δὲ τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους ηὐξήθη κατὰ τε πλάτος καὶ βάθος ἡ ἔννοια τῆς πόλεως, καὶ μετ' αὐτῆς συνηυξήθη καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς πολιούχου. Διὸ σὺν τῇ διαγραφῇ τῶν σχεδίων τοῦ Παρθενῶνος ἐγεννήθη καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐν αὐτῷ ἰδρύσεως νέου ἀγάλματος τῆς Ἀθηναῖς, ἡ δ' εὗρυσις τῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ, ἥς χάριν ἐγκατελείφθησαν τὰ ἐπὶ Κίμωνος θεμέλια, συνδέεται βεβαίως πρὸς τὴν πρόθεσιν ταύτην. Ἐσκοπεῖτο δὲ ἡ διὰ πάσης θυσίας καὶ πάσης μηχανῆς ἀνάστασις κολοσσικοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς ἀγάλματος, ἐξεγείροντος μὲν κατὰπληξιν καὶ θαυμασμὸν, μαρτυροῦντος δὲ πασιφανέστατα

¹ Ἡ χαλκῇ, ἡ μεγάλη Ἀθηναῖα Δημοσθένους [Περὶ τῆς παραπροσθείας] 272. Πανσανίου I, 28.

τὸν πλοῦτον τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς πόλεως, τὴν ἀκμὴν τῶν τεχνῶν καὶ τὴν διαπνέουσιν τοὺς πολίτας εὐσέβειαν ἅμα καὶ φιλοπατρίαν. Διὸ ἀπέστησαν μετὰ περιφρονήσεως ἀπὸ πάσης ἀπλῆς ὕλης καὶ ἐξέλεξαν τὸ λαμπρότατον ἀπάντων τῶν εἰδῶν τῆς πλαστικῆς, τὴν γλυπτικὴν κατεργασίαν τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἐλέφαντος. Τοιαῦτα δ' ἔργα ἀπεσχοινοῦντο πολὺ τοῦ περιωρισμένου ὀρίζοντος τῆς πλαστικῆς. Καὶ τὸ μὲν κυριώτατον ἔργον ἦτο καὶ ἐν τοῖς χρυσελεφαντίνοις ἀγάλμασι τὸ τοῦ γλύπτου τοῦ ἐπινοοῦντος τὴν ιδέαν τοῦ ὅλου καὶ μέλλοντος νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν ἀνθρώπινον σχῆμα, ἀλλ' ἦτο ἅμα καὶ ἔργον ἀρχιτέκτονος ὀφείλοντος νὰ συμπήξῃ τὸν στερεὸν ἐκ ξυλίνων ἱκρίων σκελετὸν τοῦ κολοσσοῦ, νὰ συνενώσῃ σκοπίμως καὶ ἀφθάρτως τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα μέρη αὐτοῦ καὶ συναπαρτίσῃ τὸ ὅλον οὕτως, ὥστε τὰ πάντα νὰ συντελῶσιν εἰς τὴν τελείαν καὶ πλήρη ἐπίδειξιν τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεικοῦ ἀγάλματος. Τέλος δ' ἡ καθολικὴ αἴσθησις ἦν ἐνεποίει τὸ καλλιτέχνημα ἐστηρίζετο κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν λαμπρότητα καὶ ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων. Καὶ δὴ ἡ μαλακὴ στιλβηδὼν τῶν πετάλων τοῦ ἐλέφαντος τῶν ἀποτελούντων τὰ γυμνὰ μέρη ἐξήρετο ὑπὸ τῆς μαρμαρυγῆς τοῦ χρυσοῦ· ἡ δ' ἐκλογὴ τῶν ποικιλοχρῶν πολυτίμων λίθων διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἡ ἐπίχρωσις τῶν παρειῶν καὶ τῶν τριχῶν, ἡ κατανομὴ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς ἐν τῇ διατάξει τῆς ἐσθῆτος, ταῦτα πάντ' ἀπῆτουν τὴν τεχνικὴν ἐμπειρίαν ζωγράφου.

Τοιοῦτον πλαστικόν, τεκτονικόν καὶ ζωγραφικὸν ἅμα ἀριστοτέχνημα ἦτο ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Φειδίου, ἣτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Παρθένος, ὡς ἡ σεμνὴ, ἀπροςπέλαστος θυγάτηρ τοῦ Διὸς ἡ ἐκπροσωποῦσα τοῦ πατρὸς τὴν σύνεσιν καὶ τὴν σοφίαν. Εἶνε ἡ αὐτόχθων θεός· διὸ ὠρᾶτο παρὰ τᾶριστερά αὐτῆς ὁ δράκων τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ σύμβολον τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου· εἶνε δὲ ἅμα ἡ πολεμικὴ θεὰ ἡ φέρουσα κράνος, ἀσπίδα καὶ δόρυ καὶ ἡ νικηφόρος ἡ κρατοῦσα ἄγαλμα τῆς Νίκης ἐπὶ τῆς προτεταμένης δεξιᾶς. Ἀλλ' ἴσταται εἰρηνικὴ καὶ γαλήνιος, ὅχι φιλοπόλεμος, οὐδὲ

προκλητική, ἀλλὰ καταβλέπουσα ἤρεμος καὶ σύννους, οὐδενὸς δεομένη καὶ αὐτάρκης, ἔχουσα ὅψιν μεστὴν πραότητος καὶ αἰθρίας. Τὸ δὲ κράνος, οὗ κάτωθεν ἐκχέεται ἡ κόμη πλουσία, φέρει ὡς χαρακτηριστικὰ κοσμήματα σφίγγα καὶ γρύπας, δηλωτικὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὀξυνοίας. Ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ αὕτη δὲν ἦτο μορφή ἀλληγορική, ὁμοία πρὸς τὰ κολοσσικὰ ἀγάλματα τὰ ἰδρυθέντα ἐν τε ἀρχαίοις καὶ νέοις χρόνοις ὡς ἐκπροσώπησις χώρας τινὸς ἢ πόλεως, ἀλλ' ἡ εἰκὼν θεᾶς ἥτις ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ πολιούχος τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν δὲ θεϊκὴν ἐκείνην εἰκόνα ἐφαντάζοντο κοσμουμένην διὰ πασῶν τῶν ιδιοτήτων ὧν αἱ Ἀθηναὶ μετεῖχον ἐν συνειδήσει, διὰ πασῶν τῶν ἀρετῶν ἐφ' αἷς ὤφειλε νὰ διαπρέπη πᾶς Ἀθηναῖος πολίτης. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ Παρθένος τοῦ Φειδίου εἶπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀπέβη δημώδης ἐν τῇ τέχνῃ. Καὶ δὴ ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιοτέροις ἀναγλύφοις, τοῖς τ' ἐπὶ ψηφισμάτων καὶ τοῖς ἀναθηματικοῖς, εὐρίσκομεν ἐπικρατοῦσαν τὴν μορφήν τῆς Προμάχου, οἷα παρουσιάζεται ἐπὶ τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τῶν ὡς ἄθλων παρεχομένων, οἵτινες ἐμμένουσιν εἰς τὸν ἀρχαῖζοντα τύπον, ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις παρουσιάζεται κατ' ἐπικράτησιν ἡ ἰδέα τῆς εἰρηνικῆς θεᾶς ἡ ὑποκειμένη εἰς τὴν Παρθένον.

Κατορθώσας δὲ ὁ Φειδίας νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὰς ὀψεις τοῦ λαοῦ κατὰ τρόπον τοιοῦτον τοὺς θεοὺς αὐτοῦ καὶ εὐχαριστήσῃ διὰ τῆς τοιαύτης αὐτῶν παραστάσεως τοὺς ἀριστεῖς τοῦ λαοῦ ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἀπέβη νομοθέτης ἐν τῇ ὀρησκευτικῇ τέχνῃ. Ὁ καλλιτέχνης ἀπέκτησε τὸ ἀξίωμα θεολόγου εὐρύναντος καὶ ἀνυψώσαντος τὴν πάτριον ὀρησχείαν. Τὰ δ' ἔργ' αὐτοῦ ἦσαν οἰονεὶ ἀποκαλύψεις τοῦ θείου καὶ ἡξιώθησαν καθολικῆς ἀποδοχῆς, ἐπειδὴ οἱ νεωτερισμοὶ αὐτοῦ δὲν ἦσαν αὐθαίρετοι, οὐδὲ ἀπέρρεον ἐξ αὐτοβούλου φιλοκαλίας, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τοῦ ἔθνους καὶ εὐρίσκοντο ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ποιητάς. Διὰ τοῦτο δὲ τὰ ἔργ' αὐτοῦ, καίπερ ὄντα γνησίως ἀττικά, ἦσαν ἅμα καὶ ἐθνικά, ἡ δὲ ἀττικὴ τέχνη ἦτο

καὶ παρὰ τῷ Φειδίᾳ ἀπλῇ τελείωσις τῶν προτέρων σταδίων. Μεγίστη δὲ δικαίωσις καὶ ἀμοιβή τοῦ ζήλου καὶ τῶν ἀγώνων τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Περικλέους ὑπῆρξεν ἡ καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν πρόσκλησις τῶν ἐξ Ἀθηνῶν καλλιτεχνῶν καὶ ἡ ἐκεῖ ἐξ ἀττικῶν ἐργαστηρίων προέλευσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς, ὅπερ ἐποιήθη ἔτι μεγαλοπρεπέστερον τοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου καὶ ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ ἐλληνικοῦ Διός.

Ὁ δὲ Παρθενὼν συνεδέετο οἰκειότατα πρὸς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, ὣν ἡ αἵγλη καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια ἐπ' ἰσῆς συνηυξήθη μετὰ τῆς αὐξήσεως τῆς πολιτείας. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει τῶν εὐπατριδῶν ἐτελοῦντο μόνον ἵππικοὶ ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς· ἔπειτα δὲ προσεπῆλθον οἱ γυμνικοὶ ¹, καὶ κατόπιν ἐπηκολούθησαν αἱ ῥιζικαὶ μεταρρυθμίσεις τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἰδρυσάντων τὰ μεγάλα Παναθηναία, διακοσμηθέντα διὰ τῆς τέχνης τῶν ῥαψωδῶν. Τὰ δὲ ὑπὸ τῶν τυράννων κατασταθέντα διετηρήθησαν καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῶν· οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπανηγουρίζετο κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐκείνην συγχρόνως ἡ ἐπέτειος τῆς τυραννοκτονίας καὶ ἡ μνήμη τοῦ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος. Ἐπειτα δὲ προσετέθησαν νέαι πομπαὶ καὶ ἀγωνίσματα ἐπισκιάσαντα τὰ παλαιά, καὶ τέλος εἰσῆγαγεν ὁ Περικλῆς ὡς ἀθλοθέτης τοὺς μουσικοὺς ἀγῶνας. Ἐκτοτε δ' ὑφίστατο πιθανῶς ἐξαήμερος κύκλος ἑορτῶν ², ὧν συμμετεῖχον ἅπασαι τῶν πολιτῶν αἱ τάξεις, καὶ ἐν αἷς ἡδύνατο νὰ γίνηται ἐπίδειξις πασῶν τῶν καλλιτεχνικῶν δεξιότητων ὅσαι ἤκμαζον ἐν τῇ πόλει.

Ἦρχοντο δ' αἱ ἑορταὶ διὰ τῶν μουσικῶν διδασκαλιῶν ἐν τῷ Ὁδελφίῳ, ἐν ᾧ ἐγίνετο δημοσία ἀκρόασις τῶν δοκιμωτάτων περὶ τὴν ᾠδὴν καὶ ἀπαγγελίαν, τὴν κιθαριστικὴν καὶ αὐλητικὴν πλὴν τῶν χορικῶν ᾠσμάτων, ἀδομένων ἐν τῷ γείτονι θεάτρῳ. Ἐπηκολούθουν δ' οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες, εἰς οὓς πλὴν τῶν συνήθων

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Α' σ. 557.

² Sauppe Inscr. Panath. 1857. 1858. [Aug. Mommsen Heortologie σ. 116 [x. f.].

ἐν τῷ σταδίῳ ἀγωνισμάτων, τοῦ δρόμου, τῆς πάλης καὶ τῶν λοιπῶν, ἐτάσσετο καὶ ἡ λαμπαδηδρομία, τελουμένη κατὰ νύκτας ἀσελήνους πρὸ τοῦ Διπύλου καὶ οὕσα κορύφωμα τῆς ὅλης ἐορτῆς¹. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἀγωνισμάτων τούτων ἐξετελοῦντο ὑπὸ διαφόρων ἡλικιῶν, ὑπὸ παίδων, ἐφήβων καὶ ἀνδρῶν· καὶ δὴ οἱ ἀγωνιζόμενοι παρουσιάζοντο εἴτ' ἐπ' ἰδίῳ ὀνόματι, εἴτ' ἐπ' ὀνόματι τῶν φυλῶν εἰς ἃς ἀνῆκον. Τούτων δ' ἐκεῖνοι ἐλάμβανον ὡς ἄθλον ἀγγεῖα κατὰγραφα ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἐνέχοντα ἔλαιον ἀττικὸν προερχόμενον ἐκ τῶν ἱερῶν ἐλαιῶν τῆς Ἀκαδημίας, αἵτινες ἐκαλοῦντο μορφαί· καὶ δὴ παρείχοντο εἰς ἕκαστον τῶν νικητῶν ἀπὸ ἑξ ἑκατῶν τεσσαράκοντα τοιούτων ἐλαιοφόρων ἀμφορέων, οἱ δ' ἐπ' ὀνόματι τῶν φυλῶν ἀγωνιζόμενοι ἐλάμβανον μόνον τιμητικὰ δῶρα, ἀνατιθέμενα παρὰ τῆς νικησάσης φυλῆς εἰς τὴν θεὰν πρὸς τιμὴν αὐτῆς. Καὶ περὶ τοῦτο δὲ ἡμιλλῶντο αἱ δέκα φυλαὶ τοῦ δήμου πρὸς ἀλλήλας, τίς αὐτῶν ἤθελε δυνηθῆναι ἐπιδείξει τοὺς ὠραιότατους καὶ ῥωμαλεωτάτους ἀνδρας τε καὶ πρεσβύτας.

Οὐ μακρὰν δὲ τοῦ Πειραιῶς ἔκειτο ὁ ἵππόδρομος, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἀγωνίσματα ἵππων ἀναβαινομένων καὶ τεθρίππων· πρὸ δὲ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς ἐγίνοντο ἁμιλλαι τριήρων, εἰς δὲ τὴν φυλὴν ἥς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἤθελον ἀριστεύσει ἐδίδετο ἄθλον χρηματικὸν πρὸς ἀγορὰν βοῶν χάριν τῆς εὐχαριστηρίου ἐκατόμβης. Μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν ἀπάντων τῶν ἀγώνων κατέληγον τὰ μεγάλα Παναθήναια τὴν τρίτην ἡμέραν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος, ἡμέραν ἱερὰν εἰς τὴν Ἀθηναῖν, διὰ τελέσεως τῆς πομπῆς ἣτις, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, συνηθροίζετο ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ὅπως ἐκεῖθεν προελάσῃ καὶ ἀναβῇ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ὡς δ' ἐν τοῖς μικροῖς Παναθηναίοις ἀνετίθετο κατ' ἔτος εἰς τὴν θεὰν πέπλος ὑφαινόμενος ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν ἱερέων παρ' Ἀθίδων παρθένων, ὅπως περιβληθῇ νέαν ἐσθῆτα τὸ ἀρχαῖον ξόανον κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τῆς θεᾶς, οὕτω καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις Παναθηναίοις ἀνεβιάζετο εἰς τὴν Ἀκρόπολιν δίκην ἱστίου

¹ Ἰδεὶ ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 794.

προσηρτημένος εἰς νῆα τροχήλατον πέπλος μεγαλοπρεπῆς, εἰς ὃν ἐνυφαίνοντο αἱ πράξεις τῆς θεᾶς, ἀλλὰ καὶ συμβάντα τῆς πατρίου ἱστορίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰκόνες πολιτῶν, ἐπιδειχθέντων ἀξίων τῆς πόλεως¹. Τὴν πομπὴν δὲ ταύτην ἠκολούθουν καὶ οἱ νικηταὶ τῶν προηγηθεισῶν ἡμερῶν, οἱ ὠραιότατοι καὶ ῥωμαλεώτατοι τῶν Ἀθηναίων πάσης ἡλικίας, ἐπὶ ἀρμάτων, ἔφιπποι καὶ πεζοί, λαμπράν μὲν φέροντες στολὴν, ἐστεφανωμένοι δὲ καὶ ἐν πανηγυρικῇ τάξει, ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς λογάδας τοῦ δήμου, παρουσιαζομένους οὕτως εἰς τὴν πολιοῦχον θεάν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς πόλεως ἐπεδεικνύετο ἐν τῇ πομπῇ τῶν Παναθηναίων. Καὶ δὴ εἰς τοὺς πολίτας εἶποντο οἱ μέτοικοι, οἵτινες ἀνελάμβανον τακτὰς ὑπηρεσίας, ὀφείλοντες νὰ κομίζωσι σκιάδια, ἤτοι ἀλεξήλια, θρόνους, πολυτελῆ ἀγγεῖα, σκάφας, ὑδρίας καὶ ἄλλα σκεύη. Οὕτω δὲ ὑπεμιμνήσκοντο μὲν οὗτοι τὴν ὑποδεεστέραν αὐτῶν θέσιν, ἀλλ' ἐλάμβανον ἅμα τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς πόλεως, εἰς ἧς τὴν αὐξῆσιν εἶχον συντελέσει εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι. Πᾶσαι δ' αἱ ἀποικίδες τῶν Ἀθηνῶν ἀντεπροσωπεύοντο διὰ θεωρῶν ἀγόντων εἰς τὴν θεάν βόας καὶ πρόβατα· καὶ πρέσβεις δὲ ξένων πόλεων ἐκαλοῦντο κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπως παραστῶσιν εἰς τὴν λαμπροτάτην ἐκείνην ἔκθεσιν καὶ ἐπιδείξιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου τῆς πόλεως, καὶ καθ' ὅλου πᾶς ὁ θέλων νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς Ἀθήνας προετίμα νὰ ἔλθῃ καθ' ὃν χρόνον ἐτελοῦντο τὰ μεγάλα Παναθήναια.

Χάριν δὲ ταύτης τῆς ἐορτῆς εἶχε κτίσει ὁ Περικλῆς τὸ Ὡδεῖον². χάριν τῆς αὐτῆς ἐορτῆς ἔκτισε τὸν Παρθενῶνα, τὰ δὲ λαμπρότατα τῶν Παναθηναίων τῶν ὅσων ποτὲ εἶδον αἱ Ἀθηναὶ ὑπῆρξαν ἐκεῖνα καθ' ἃ ἐπὶ ἄρχοντος Θεοδώρου τῷ 438 πρὸς τὸ

¹ Ἀριστοφάνους Ἰππ. [566]. ἄνδρες ἦσαν [τῆςδε τῆς γῆς] ἀξιοί [καὶ] τοῦ πέπλου.

² Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 801.

437 π. X. (Ὁλυμπ. 85,3) συνετελέσθη ἡ Παρθένος τοῦ Φειδίου καὶ ἐπεδείχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἡθροισμένα πλήθη¹.

Τὰ Παναθηναῖα δ' ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς βάσις πρὸς διάταξιν τῶν κατὰ τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, ἐπειδὴ αἱ ὑπὸ τῶν ἐκλεγομένων ταμιῶν υποβαλλόμεναι εὐθῦναι ἀνεφέροντο εἰς τὸν ἐνιαύσιον χρόνον τὸν ἀπὸ Παναθηναίων εἰς Παναθηναῖα, καθ' ἃ ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ἔτους 435 πρὸς τὸ 434 π. X. (Ὁλυμπ. 86,2)². Εὐθὺς δ' ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἄρχονται οἱ κατὰ τετραετεῖς περιόδους συντεταγμένοι ἀπολογισμοί, αἱ διπλαῖ ἀναγραφαὶ περὶ τῶν δύο ταμείων αἱ περιέχουσαι τὴν παράδοσιν τῶν ταμιῶν, αἵτινες, ἐγκολαπτόμεναι ἐπὶ στηλῶν μαρμαρίνων, ἰδρύοντο πλησίον τοῦ Παρθενῶνος, ὅπως περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τοῦ πλήθους τί ὑπῆρχεν ἐν τῷ ταμείῳ μετὰ τὴν πάροδον ἐκάστης τετραετίας καὶ εἶχε παραδοθῇ εἰς τοὺς διαδόχους ταμίας μετρηθὲν καὶ σταθμηθῆν³. Τῶν ἀναγραφῶν δὲ τούτων αἱ εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἀθηνᾶς ἀναφερόμεναι κατὰ τὰ ἔτη 434 μέχρι τοῦ 407 π. X. διεσώθησαν ἱκανῶς πλήρεις καὶ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν χρῆσιν τῶν διαφόρων χώρων τοῦ Παρθενῶνος.

Ὑπῆρχον δὲ τρεῖς χώροι, καὶ περὶ ἐκάστου αὐτῶν ἐτηροῦντο ἰδία ἀναγραφαί. Καὶ ἐν μὲν τῷ προνηίῳ, οὗ οἱ κίονες ἐφράσσοντο διὰ κιγκλίδων, ἴσταντο φιάλαι χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ, θυμιατήρια, λύχνοι καὶ ἄλλα σκεύη πολυτελεῖ. Ἐν δὲ τῷ ἀδύτῳ περὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Παρθένου ἦσαν ἡθροισμένα τὰ εἰς τὴν θεὰν ἀφιερωμένα ἀναθήματα, ἀγαλμάτια, πολύτιμοι στέφανοι καὶ ἄλλα. Ὁ δὲ τρίτος χώρος ἦτο ἀποθήκη, ἐν ᾗ ἦσαν ἀποτεταμειευμένα τὰ

¹ Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Παρθενῶνος ἀπεπερατώθη τῷ 438 π. X. (Ὁλυμπ. 85,3), ἐπὶ ἄρχοντος Θεοδώρου κατὰ τὸν *Φιλόχορον*. Ἴδε *Σχόλια Ἀριστοφάνους* Εἰρήνης στ. 605.

² Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 677.

³ *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 117 [κ. ἐ.] Πρὸς Kirchhoff (Urkunden der Schatzmeister der andern Götter ἐν ταῖς Abhandlungen der [Preussischen] Akademie der Wissenschaften 1864 σ. 11), ὅστις ὑπῆρξεν ὁ καθορίσας τὸν χρόνον τοῦ ὑπὸ τῶν προτέρων ἐρευνητῶν εἰς τὸ [ἔτος 415 π. X.] Ὁλυμπ. 90,3 προσγεγραφομένου ψηφίσματος ἐν τῷ *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 32.

διάφορα ἀντικείμενα τὰ μὴ προωρισμένα εἰς θέαν, σκεύη παντοῖα, ἐπιπλα, ἐνδύματα, πολύτιμα εἶδη, ψηφίσματα. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ταμεῖον ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε ὡς καὶ πρότερον τὸ ὅπισθεν μέρος τοῦ πεισιστρατείου κτιρίου, ὁ Ὅπισθόδομος, ὡς ἐλέγετο ἐπισήμως. Ἀφ' οὗ δὲ πρῶτον ἐψηφίσθη ἢ μετὰ τοῦ ταμείου τῆς Ἀθηνᾶς ἔνωσις τοῦ τῶν ἄλλων θεῶν καὶ ἡρώων τῆς χώρας, τῆς ἐν Ἀγραις Ἀρτεμίδος, τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος, τῶν Διοσκούρων, τοῦ Θησέως, τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ τῶν λοιπῶν, διὰ τοῦ νόμου τοῦ ἔτους 434 πρὸς τὸ 433 π. Χ. ὠρίσθη, ὅπως τῶν δύο οἰκημάτων, ὧν τὰ ἐδάφη κατασκευῆς εἶνε καὶ τὴν σήμερον πάλιν ὁρατά, τὸ μὲν νότιον ἐξακολούθησεν προοριζόμενον διὰ τὸ ταμεῖον τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ δὲ βόρειον παραχωρηθῇ εἰς τοὺς θησαυροὺς τῶν ἄλλων θεῶν. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατακλείς τῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους, δι' ὧν ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ συνεδυάζοντο κατὰ παράδοξον τρόπον πρὸς τὰ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως.

Τῶν δὲ τριῶν ἐκείνων χώρων τοῦ Παρθενῶνος ὁ σηκὸς ἦτο σπουδαιότατος εἴπερ τις καὶ ἄλλος καὶ κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν Παναθηναίων. Ἐκεῖ ἐκάθηντο παρὰ τοὺς πόδας τῆς Παρθένου οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀγωνοδίκαι. Ἐκεῖ κατενώπιον τῆς θεᾶς ἐλάμβανον οἱ νικηταὶ τοὺς στεφάνους καὶ τὰ τιμητικὰ δῶρα· καὶ λογάδων μὲν ἐορταστῶν συνέλευσις ἐπλήρου τὸν ισόγειον χώρον, ἀπὸ δὲ τῶν ἄνω στοῶν ἀντήχουν ᾄσματα ἐπινίκια καὶ ὕμνοι. Αἱ δὲ ἀναφοραὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἁμιλλαν, ἣτις ἀπετέλει τὴν ψυχὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Περικλέους, παρουσιάζονται ἐνώπιον ἡμῶν ἀπανταχοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὀλυμπίας. Εἰς τὰς τοιαύτας ἐνδείξεις τοῦ ἀγῶνος πρέπει νὰ τάξωμεν οὐ μόνον τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἱσταμένης καὶ οἶονεὶ καθιπταμένης ἀπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς νικητὰς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀετώματος ἀγγεῖα, τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς τοὺς ἀντὶ ἐπάθλου παρεχομένους ἀμφορεῖς, καὶ τὰς ἀσπίδας τὰς ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ. Τὰ εἰσώματα δεικνύουσι τὴν Ἀθηνᾶν ὡς τὴν ἐν τε τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς

ἐκπρέπουσαν καὶ νικηφόρον θεάν· ἐν δὲ ταῖς μετόποις παριστάνονται οἱ ἥρωες ἐν ἀγῶσι νικηφόροις καὶ ἐν τῇ ζυφώρῃ οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐν τῇ ἰδεώδει ἀπεικονίσει τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων ὡς πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ πᾶσαν δεξιότητ' ἀνθρωπίνην.

Τοιαύτη ἡ πρὸς τὰ μεγάλα Παναθήναια ἀλληλουχία τοῦ κτιρίου, ὅπερ χαρακτηρίζει ἐνδηλότερον παντὸς ἄλλου τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων τοῦ Περικλέους. Τῆς λατρείας ἐκείνης κέντρον ἦτο ἡ πολιτεία· ἡ ἐορτὴ ἐκείνη μετὰ πάντων τῶν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων εἶχε χαρακτῆρα ὡς τὸ πλεῖστον πολιτικόν. Διὸ ὁ ναὸς τῆς Πολιάδος ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε ὡς καὶ πρότερον τὸ κύριον ἱερὸν, τὸ κέντρον τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ θυσιαστήριον τῶν ἱερέων καὶ τῶν πολιτῶν τὸ ἐμπεριλαμβάνον τοὺς τάφους τῶν αὐτοχθόνων ἡρώων, τὸ οἶκημα τοῦ δράκοντος Ἐριχθονίου, τὴν ἱερὰν ἐλαίαν καὶ τὸ φρέαρ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε πάντοτε ὁ κατ' ἐξοχὴν ναὸς ὁ ἐν τῇ Πόλει, χάριν δὲ τοῦ παναρχαίου ἐν αὐτῷ ἔδους ἐτελοῦντο αἱ αὐτόχρημα θρησκευτικὸν χαρακτῆρα φέρουσαι ἐορταὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ Καλλυντήρια καὶ Πλυντήρια, καθ' ἃς ἐκαθαίρετο τὸ ἱερὸν, ὡς καὶ τὰ ἐτήσια Παναθήναια, καθ' ἃ ἀνετίθετο εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ὡς δῶρον ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τῆς θεᾶς ὁ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν ἱερέων παρασκευαζόμενος πέπλος.

Πρὸς δὲ τῇ Πολιάδι ἐλατρεύετο ἡ Πάνδροσος, ἡ Νύμφη τῆς δρόσου ἡ συγχεομένη μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὑπομιμνήσκουσα τὸν εἰς τὸν βίον τῆς φύσεως ἀναφερόμενον χαρακτῆρα τῆς θεᾶς, ὅστις ὑπεχώρησεν ὁσημέραι μᾶλλον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῆς ἔννοιαν. Πλησίον δὲ τοῦ Παρθενῶνος εἶχεν ἡ Ἀθηνᾶ ἱερὸν ὡς Ἐργάνη, ἥτοι ὡς ἐντεχνοτάτη περὶ τὰς γυναικείας ἐργασίας· ὡς Ἀθηνᾶ Νίκη δὲ εἶχε πανάρχαιον ξόانون παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἐτιμᾶτο ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ ὡς θεὰ τῆς νίκης καὶ τῆς διὰ τῆς ἀνδρείας κτηθείσης εἰρήνης¹. Ὡς πολεμικὴ δὲ θεὰ

¹ Περὶ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἴδε Michaelis ἐν

κραδαίνουσα τὸ δόρυ ἐκαλεῖτο Πρόμαχος, καὶ ὡς φύλαξ τῆς Ἀκροπόλεως Κλειδοῦχος. Ἐτιμᾶτο δὲ καὶ ὡς θεὰ Κουροτρόφος¹, ἐπιδαφιλεύουσα εἰς τὰ παῖδιά μητρικὴν στοργήν, ὡς ἡ εἰσαγαγοῦσα τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐλαίας², ὡς γονιμοποιοῦσα τὴν γῆν³, ὡς ἐφευροῦσα τὸ ἄροτρον καὶ δαμάσασα τοὺς ἵππους καὶ τέλος ὡς Ὑγίεια. Εἰς δὲ τὴν Ἀθηνᾶν Ὑγίειαν ἱδρύσεν αὐτὸς ὁ Περικλῆς βωμὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἐν ὀνείρῳ ὑπόδειξιν τῆς θεραπείας πρὸς ἰασιν ἐνὸς τῶν τεχνιτῶν καταπεσόντος ἐξ ὕψους ἐν ᾧ ἔκτιζεν. Οὕτως ἐφαντάζετο τὴν θεὰν ἀμέσως συμμετέχουσαν πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ Περικλέους ἐν τῇ Ἀκροπόλει πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελουμένων ἔργων⁴.

Καὶ εἶχον μὲν πᾶσαι αἱ ἐλληνικαὶ πόλεις ἰδίους θεοὺς πολιούχους καὶ ἀκραίους· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἡ λατρεία αὕτη ἀνεπτύχθη μετὰ μείζονος ἢ ἐν Ἀθήναις μεγαλοπρεπείας· χαρακτηριστικωτάτη δὲ διὰ τὴν ἀττικὴν θρησκείαν εἶνε ἡ πρὸς τῇ Ἀθηνᾷ ἐξακολούθησις τῆς λατρείας τοῦ ἀρχαίου πελασγικοῦ Διὸς, ἀξίουμένου τῆς αὐτῆς καὶ πρότερον μεγάλης τιμῆς. Πατὴρ καὶ θυγάτηρ εἶνε ἐν

τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XX, σ. 250. Πρὸς Κ. Kukulé [Die] Balustrade [des Tempels der Athena Nike] σ. 36 [καὶ Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike. Stuttgart. 1881 σ. 30]. Curtius ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXVII (1879) σ. 97. [Ἐκ τῆς ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τὰς Μακρὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κλεψύδρας ἀνακαλυφθείσης στήλης ἐγνώσθη, ὅτι ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ ὑπῆρξεν ὁ Καλλιμάχης· ὑπάρχονσι δὲ σπουδαῖοι λόγοι, ὅπως πιστευθῇ, ὅτι ἡ οἰκοδομὴ ἤρχισε περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς καὶ ἡ τοῦ Παρθενῶνος. Ἴδε *Καῖσαδία* Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτερόυ Νίκης ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι. 1897 σ. 173 κ. ἑ.].

¹ [Περὶ τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Κουροτρόφου ἴδε *Annali dell' Instituto* 1872 σ. 216 κ. ἑ. Κουροτρόφος δ' εἶνε ἄλλως ἐν Ἀθήναις τὸ σύνθετος ἐπώνυμον τῆς Γῆς (*Milchhøfer* παρὰ τῷ Curtius *Die Stadtgeschichte von Athen* σ. XXX, 23 κ. ἑ.) καὶ τῆς Δήμητρος (αὐτόθι σ. XXVI, 49)].

² [Ἴδε Roscher ἐν τῷ Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie Τόμ. Α' σ. 683].

³ [Ἴδε Aug. Mommsen *Heortologie* σ. 7 κ. ἑ.].

⁴ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Περικλέους 13. Πρὸς Ross *Archäologische Aufsätze* Τόμ. Α' σ. 187. *Corpus Inscriptionum Atticarum* Τόμ. Α' ἀρ. 335. [Ὁ *Πλούταρχος* ἐνθ' ἂν λέγει προϋπάρχοντα τὸν βωμὸν, μόνον δὲ τὴν ἱδρύσιν τοῦ ἀγάλματος ἀναφέρει εἰς τὸν Περικλέα].

καὶ ταὐτὸ οὐ μόνον ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ· διὸ καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις ἦδον οἱ Ἀθηναῖοι·

*Παλλὰς τριτογένει' ἄνασσ' Ἀθηνᾶ
 ὄρθου τήνδε πόλιν τε καὶ πολιίαν
 ἄτερ ἀλγέων καὶ σιάσεων
 καὶ θανάτων ἀώρων σύ τε καὶ πατήρ ¹.*

Ὅπως δὲ συντελεσθῇ κατὰ τρόπον ἀντάξιον τῆς πόλεως ἢ εἰς τὴν πολιοῦχον ἀφιερωθείσα Ἀκρόπολις, ὑπῆρχεν ἐν τέλει ἀνάγκη νέας πύλης χαρακτηριζούσης τὸ ἔλον τέμενος τῆς Ἀκροπόλεως ὡς χώρον ἱερὸν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ². Διὸ ὠκοδομήθη μετὰ τὸ Ὠδεῖον καὶ τὸν Παρθενῶνα τὸ τρίτον μέγα κτίριον τοῦ Περικλέους, τὰ Προπύλαια μετὰ τῆς κλίμακος τῆς ἀνόδου. Ἀρχιτέκτων δὲ τῶν Προπυλαίων ὑπῆρξεν ὁ Μνησικλῆς. Ἐργον δ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς βραχέως Ἀκροπόλεως, ἐξ οὗ καὶ μόνου εἶνε αὕτη βατὴ, ἐποικοδόμησις κτιρίου, δι' οὗ ὁ χώρος τῆς Ἀκροπόλεως τοῦτο μὲν ἔμελλε νὰ φραχθῇ ἐν τῷ στενωπῷ αὐτοῦ μέρει, τοῦτο δὲ νὰ κοσμηθῇ διὰ πανηγυρικῆς εἰσόδου. Ὁ ἀνερχόμενος εὕρισκετο πρὸ περιστυλίου δωρικῶν κιόνων ἐχόντων ἀέτωμα ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν ναῶν· ἔπειτα δ' ἀνῆρχετο εἰς στοὰν ἔχουσαν βάθος πεντήκοντα ποδῶν, ἥς ἡ μεγαλοπρεπὴς μαρμαρίνη ὀροφὴ ἀνείχετο ὑπὸ ἐξ κιόνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Ἡ στοὰ δὲ αὕτη ἐκλείετο ὑπὸ ἐγκαρσίου τοίχου, ὅστις ἔχων πέντε θύρας μετὰ κιγκλίδων ἀπετέλει τῆς Ἀκροπόλεως τὴν πύλην. Ἐξ αὐτῆς εἰς-

¹ Ἴδε τὸ σκόλιον παρ' Ἀθηναίῳ [XV], σ. 694.

² Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαρρυθμίσεως τῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναβάσεως, τῆς ἀνόδου (Archäologische Zeitung. 1853 σ. 202), ἔγειναν ἔρευναι, ὧν εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Beulé, ἀλλ' αὗται δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀγαθοῦσαι εἰς ὀριστικὴν λύσιν τῶν προκειμένων ζητημάτων καὶ μετὰ τὴν λεπτομερῆ αὐτῶν ἐξέτασιν παρὰ τοῦ Michaelis ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts [Τόμ. I (1875) σ. 275 κ. ἑ.]. Τὰς νεωτέρας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐρέυνας ἴδε παρὰ τοῦ Bohn Diö Propyläen [der Akropolis zu Athen. Berlin. 1882].

ἤρχοντο πάλιν εἰς ἐξάστυλον δωρικὴν στοὰν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ ἔνδον τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀπὸ δὲ τοῦ μέσου κτιρίου, κατ' ἐξοχὴν πυλῶνος, ἐξήρχοντο πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὰριστερά δύο πτέρυγες συμπληροῦσαι τὴν ἀπόφραξιν τῶν βράχων τῆς Ἀκροπόλεως. Τούτων ἡ πρὸς βορρᾶν περιελάμβανε τὴν Πινακοθήκην. Ἀμφότεραι δ' αἱ πτέρυγες εἶχον ἔξωθεν στοὰς ἀνοικτάς πρὸς τὴν ὑπαιθρον εὐρεῖαν κλίμακα τὴν δι' ἀναπαυτικῆς κλίσεως ἄγουσαν εἰς τὰ Προπύλαια καὶ συνδέουσαν τὴν Ἀκρόπολιν πρὸς τὸ ἄστυ. Δεξιὰ δὲ τῆς ἀναβάσεως ταύτης προεξεβάλλετο πρὸς τὴν κλίμακα ἀπὸ τοῦ κιμωνείου τείχους προμαχῶν πυργοειδῆς, ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Πλὴν δὲ τούτου τοῦ προμαχώνος πᾶν ἄλλο λείψανον τῶν ἀρχαίων ὀχυρωμάτων κατηδαφίσθη κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Διὰ τῶν φιλοξένων δ' ἐκείνων στοῶν, ὧν οἱ λευκοὶ λίθοι κατέλαμπον μακρὰν τὸ πεδῖον, εἰσήρχοντο πάντες οἱ θέλοντες νὰ ἐπισκεφθῶσι τοὺς ναοὺς καὶ τὰς ἐορτὰς τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἥτις ὑπερεξεῖχε τοῦ ἄστεως δίκην διαδήματος ἐπιστέφαντος τὴν ὅλην πόλιν, δίκην μεγάλου ἀναθήματος ἀποτελουμένου ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ κολοσσικῶν ἀγαλμάτων, ναῶν καὶ στοῶν. Οἰονεὶ δὲ πολύτιμος λίθος ἀπήστραπτεν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ αὐτῆς μετώπου τὸ μαρμαῖρον κτίριον τῶν Προπυλαίων.

Ὅτε δ' ἐκτίζοντο τὰ Προπύλαια, ὁ Φειδίας δὲν εὕρισκετο ἐν Ἀθήναις.

Δόξης, οἷα ἡ ἐκείνου μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Παρθενῶνος, οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων γλυπτῶν εἶχεν ἀξιωθῆ μέχρ' ἐκείνου τοῦ χρόνου. Ἦτο δὲ, ὡς εἶδος, μέγας θρίαμβος τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Περικλέους οὐ μόνον ἡ ἀνάδειξις τῶν Ἀθηναίων ὡς τοῦ μεγάλου ἐργαστηρίου τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόςκλησις τῶν Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν καὶ εἰς τὴν ξένην, ἀπανταχοῦ ἔνθα ὑπῆρχον πόλεις ἔχουσαι πόρους ἱκανοὺς καὶ αἰσθανόμεναι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἀνεγέρσεως δημοσίων κτιρίων καὶ τῆς ἰδρύσεως ἀγαλμάτων ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐνεστῶτος.

Οὕτως εὐρίσκομεν Ἀθηναίους καλλιτέχνας ἐργαζομένους ἐν ἅπασι τοῖς ἀξίοις λόγου κέντροις τῶν διαφόρων χωρῶν, μεταξύ δὲ ἄλλων ἐν Δελφοῖς, ἔνθα μετὰ ζήλου κατεβάλλετο ἀνέκαθεν φροντίς περὶ προσελκύσεως τῶν δοκιμωτάτων καλλιτεχνῶν ἐκ πάσης χώρας. Καὶ δὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Σπινθάρου οἰκοδομηθέντος ναοῦ¹ τάετώματα ἐκοσμήθησαν δι' ἀγαλμάτων ποιηθέντων ὑπὸ δύο Ἀθηναίων γλυπτῶν. Καὶ πρῶτος μὲν ἐκλήθη ὁ Πραξίας, μετὰ δὲ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ μέγα ἔργον συνετέλεσεν ὁ Ἀνδροσθένης². Καὶ ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ αἰετώματι παριστάνετο ὁ Ἀπόλλων μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Λητοῦς, περιβαλλόμενος ὑπὸ τῶν Μουσῶν· ἐν δὲ τῷ δυτικῷ ὁ Διόνυσος μετὰ τῶν Θυιάδων. Αἱ παραστάσεις δὲ αὗται ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὸ δελφικὸν ἑορτολόγιον, ὅπερ τὸ μὲν θέρος ἐπλήρου ἢ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ δὲ χειμερινὸν ἤμισυ ἢ τοῦ Διονύσου. Ἀμφότεροι δ' οἱ καλλιτέχναι ἦσαν σύγχρονοι τοῦ Φειδίου, ἀλλ' ὅχι καὶ μαθηταὶ αὐτοῦ. Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι καὶ τὰρχαιότερα ἐργαστήρια ἠξιώθησαν τιμῆς ἐκτὸς τῆς ἑδρας αὐτῶν, ἰδίως δὲ τὰ ἔργ' αὐτῶν ἦσαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Δελφῶν. Καὶ ὁ μὲν Πραξίας ἦτο μαθητὴς τοῦ Καλάμιδος³, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ εἰργάζετο κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἄλλοθεν ἀγνώστου Εὐκάδμου.

Θαυμαστοτέρα δὲ εἶνε ἢ καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσι καὶ Πελοποννησίοις διάδοσις καὶ μεγάλη τιμὴ τῆς ἀττικῆς τέχνης. Ἦδη αὐτοῦ τοῦ Πολυκλείτου τὰ μέγιστα ἔργα ἐτελειώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀθηναίων καὶ φαίνεται ὡς εἰ ἐν τῇ τέχνῃ κατηνύσθη ἡ ἀρχαία ἀντιζηλία τῶν φυλῶν. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Φειδίας ἐβόηθησε τὸν Μεγαρέα Θεόκοσμον ἐν τῇ κατασκευῇ ἀγάλματος Διός⁴. Τῶν δὲ μαθητῶν αὐτοῦ ὁ μὲν Θρασυμήδης ἐξετέλεσεν ἔργα χάριν

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 90.

² Περὶ Πραξίου καὶ Ἀνδροσθένους ἴδε Brunn [Geschichte der griechischen Künstler ἐκδ. 6'] Τόμ. Α' [σ. 173].

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 777.

⁴ Brunn [Geschichte der griechischen Künstler ἐκδ. 6' Τόμ. Α' [σ. 172].

τῶν Ἐπιδαυρίων¹, ὁ δὲ Ἀγοράκριτος χάριν τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Κορωνείας², καὶ εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ Παρθενῶνος, τὸν Ἰκτῖνον, ἀνέθηκαν οἱ κάτοικοι τῆς ἐν τῇ νοτίῳ Ἀρκαδίᾳ κειμένης Φιγαλείας τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος³.

Ἡ τριακονταετὴς εἰρήνη⁴ εἶχεν ἐπακόλουθον ποιάν τινα κατὰ-παυσιν πάσης ἔχθρας οὕτως, ὥστε ἡδύνατο νὰ γείνη σκέψις περὶ ἔργων πανελληνίων. Μετὰ δὲ τὸ ναυάγιον πολλῶν τοιούτων σχεδίων ὁ Περικλῆς ἐθεώρησεν, ὡς εἰκὸς, ἰδιάζουσαν ἑαυτοῦ ἀνταμοιβὴν τὴν εἰς *Ἡλιν πρόσκλησιν τοῦ φίλου Φειδίου μετὰ τοῦ Παναίνου. Σκοπὸς δὲ τῆς προσκλήσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐν τῷ ἱερῷ κέντρῳ τῆς δωρικῆς χερσονήσου ἰδρυσις ἀγάλματος τοῦ Διὸς, εἰς οὗ τὴν κατασκευὴν ἔμελλον νὰ ἐφαρμοσθῶσι πᾶσαι αἱ μέθοδοι τῆς ἐν Ἀττικῇ προαχθείσης τέχνης. Οὐχ ἦττον δ' εὐχάριστον ἦτο διὰ τὸν Περικλέα, ὅτι πρὸς ποίησιν τοῦ ἀγάλματος ἐκείνου ἔμελλε νὰ γείνη χρῆσις τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ συνηγμένων ἱερῶν χρημάτων ἐκείνων ἃ ἐπωφθαλμία ἢ Σπάρτη ἐν περιπτώσει πολέμου πρὸς τὰς Ἀθήνας.

Ἀλλ' ἡ *Ἡλις εἶχεν ἀπαλλαγῇ ἀμέσως μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους τῆς ἐπιδράσεως τῆς Σπάρτης⁵. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον, ὅτι ἡ οἰκοδόμησις τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Διὸς συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς ἡ ὅλη χώρα ἠνώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως, ὅτε ἠθέλησαν νὰ διακοσμήσωσι καὶ τὴν Ὀλυμπίαν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον, ὅπως προσδώσωσιν εἰς τὸ πελοποννησιακὸν ἱερὸν ὁσημέραι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα ἱεροῦ πανελληνίου.

Κατὰ ταῦτα μετὰ τὴν ἐξ ἐγχωρίου πώρου δι' ἰθαγενοῦς καλ-

¹ Brunn ἐνθ' ἀν. σ. 172-173.

² Πausanίου IX, 34, [1].

³ Πausanίου VII, 41, 9. Περὶ τῆς ἀττικῆς τέχνης ἐν Ἀρκαδίᾳ ἴδε Michaelis ἐν τῇ Archäologische Zeitung. Τόμ. XXXIV [1876], σ. 162.

⁴ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 565.

⁵ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 539.

λιτέχνου, τοῦ Αἰβωνος ¹, κτίσιν τοῦ ναοῦ ἐκάλεσαν, ὡς εἶχον πράξει καὶ οἱ Δελφοί, ξένους καλλιτέχνας χάριν ἐκτελέσεως ἐκείνων τῶν ἔργων δι' ἃ ἦτο ἀνάγκη μεγάλης δεξιότητος περὶ τὴν πλαστικὴν σύνθεσιν. Τοιοῦτο δ' ἔργον ἦτο πρὸ πάντων ἡ πλήρωσις τῶν ἀετωμάτων, ὧν ἐκάτερον εἶχε χώρον δι' εἴκοσι καὶ ἓν ἀγάλματα κολοσσικά. Ὡς τεχνῖται δὲ κατασκευάσαντες αὐτὰ ἐγίνωσκοντο ἐν Ὀλυμπίᾳ Παιώνιος ὁ ἐκ τῆς παρὰ τὰ θρακικὰ παράλια κειμένης Μένδης καὶ Ἀλκαμένης ὁ Ἀθηναῖος ². Καὶ ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι παρέστησεν ὁ Παιώνιος τὸν ἐπικείμενον ἱππικὸν ἀγῶνα τοῦ Οἰνομάου καὶ τοῦ Πέλοπος, ἐξ οὗ ἔμελλε νὰ κριθῇ ἡ τύχη τῆς χώρας, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ ἀετῷ ὁ Ἀλκαμένης τὴν μάχην τῶν Λαπιθῶν καὶ τῶν Κενταύρων κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Πειρίου. Κατὰ ταῦτ' ἀμφότεροι οἱ καλλιτέχναι ἦσαν ἤδη, ὡς εἰκὸς, περιώνυμοι τῷ 461 π. Χ. (Ὀλυμπ. 80), καὶ ἀμφότεροι ἀνεξάρτητοι τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου. Ἀλλ' ἀμφοτέρων ἡ τέχνη ἔχει ἀπαραγνώριστως τι τὸ κοινὸν πρὸς τὰς Ἀθήνας. Καὶ δὴ γίνεται μὲν ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀετώμασι χρῆσις καὶ ἀττικῷ μαρμάρου πρὸς τῷ παρίῳ· τὰ δ' ἐν ταῖς γωνίαις τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἀγάλματα ἔχουσι τι τὸ ἀντίστοιχον πρὸς τοὺς ποταμίους θεοὺς τοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος καὶ φαίνονται χρησιμεύσαντα ὡς πρότυπ' αὐτῶν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ μὲν παράστασις τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τῆς Ὀλυμπίας ἐξελέχθη πρὸς δοξασμὸν τοῦ Θησέως ὡς παραστάτου ἐν τοῖς κινδύνοις, ἐν δὲ τοῖς συμπλέγμασι τῶν μαχομένων δυνάμεθα νὰ διδῶμεν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἐρυθρὰς φέροντα γραφὰς ἀθηναϊκὰ ἀγγεῖα. Ἐκ τῆς

¹ Ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 806. *Πανσανίου* V, 10, 3. Ἐκ τῆς εἰς τὴν ἐν Τανάγρα νίκην ἀναφερομένης ἐπιγραφῆς τῆς ἐγκεκολαμένης [ἐπὶ τῆς ἀναθεθείσης ἀσπίδος] κάτωθεν [τῆς Νίκης τῆς ὑπερκειμένης] τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς ([*Πανσανίου* V, 10, 4]. *Purgold* ἐν τῇ *Archäologische Zeitung* Τόμ. XI [1882] σ. 179 [ἀρ. 435. *Olympia. Die Ergebnisse der ... Ausgrabung. Textband V. Die Inschriften*. Berlin 1896 σ. 370 ἀρ. 253]) εὐλόγως εἰκάζεται, ὅτι ἡ κτίσις τοῦ ναοῦ εἶχεν ἤδη ἀποπερατωθῇ τῷ 456 π. Χ.

² *Πανσανίου* V, 10, [4].

συμφωνίας δὲ ταύτης ἀποδεικνύεται ἐναργέστερον ἢ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἐν τῇ δημιουργίᾳ ζωηρῶν συνθέσεων ἡ γραφικὴ προηγήθη τῆς πλαστικῆς καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτὴν πρὸς διάταξιν συμπλεγμάτων ἐχόντων κίνησιν πλειοτέραν.

Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ εἶνε καταφανὴς ἀξία πολλοῦ λόγου διαφορὰ ἐν τῷ ἀνατολικῷ καὶ τῷ δυτικῷ αἰετώματι. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἐπικρατεῖ ἀκόμη τεχνοτροπία ἔχουσα ἐμφανῶς τι τὸ δεδεδεσμευμένον, παράταξις τις ἀγαλμάτων ἐχόντων τι τὸ ὅμοιον καὶ μετ' ἀκαμψίας παρ' ἄλληλα παρακειμένων· ἀλλ' ἐν τῷ δυτικῷ αἰετώματι ἀναπτύσσεται ἐντὸς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τριγώνου καταπληκτικὸς πλοῦτος δραματικῆς ζωῆς καὶ τολμηρὰ μίμησις τῆς φύσεως, ἐπιδιώκουσα τὴν διαγραφὴν κεφαλῶν ἐχουσῶν ἴδιον χαρκτηριστικὸν τύπον καὶ διακρινομένων ἀπ' ἄλλήλων. Ἐν τῷ αἰετώματι τούτῳ διαγινώσκεται δύναμις νεανικῆ ἀνυπομόνως ἀντεπεξερχομένη πρὸς τὸ παραδεδομένον καὶ προτιμῶσα νὰ προβῇ πέρραν τῶν ἐσκαμμένων μᾶλλον ἢ νὰ καθυστερήσῃ. Τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος π. Χ. παρουσιάζονται ἐν Ὀλυμπίᾳ σαφέστατα ὡς χρόνος μεταβάσεως, καθ' ὃν ἡ πιστὴ τήρησις τῆς παραδόσεως συνυπάρχει παραλλήλως μετ' ἀκαθέκτου σπουδῆς καὶ προχωρήσεως πρὸς αὐξήσιν τῆς ἐνεργείας καὶ κινήσεως ἐν ταῖς παραστάσεσιν. Ἡ τοιαύτη δὲ προσπάθεια εἶνε προάγγελος τῆς τεχνοτροπίας τῆς ἐν τῷ Παρθενῶνι γλυπτικῆς, ἐν ᾗ ἐπικὴ ἡρεμία καὶ δραματικὴ κίνησις συνεννούμεναι συναποτελοῦσιν ὑψηλοτέραν τινὰ ἁρμονίαν¹.

Ἄλλ' οἱ Ἡλεῖοι δὲν ᾔθελον μόνον νὰ ἔχωσιν ἐναίετια πεποιημένα ὑπὸ δοκιμωτάτων καλλιτεχνῶν, ὡς οἱ Δελφοὶ, ἀλλὰ καὶ νὰ διακοσμήσωσι τὰ ἔνδον τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς οὕτως, ὥστε νὰ ἐπιδεί-

¹ Περὶ τῶν αἰετωμάτων τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ ἴδε [Curtius Studien über die Tempelgiebel in Olympia] ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akademie 1883 [σ. 777 κ. ἑ. καὶ [Die Giebelgruppen des Zeustempels in Olympia] ἐν τῇ Archäologische Zeitung Tόμ. XLI [1883] σ. 347 κ. ἑ. [Adolf Bötticher Olympia έκδ. 6^η. Berlin. 1886 σ. 260 κ. ἑ. Flasch Olympia ἐν τοῖς τοῦ Baumeister Denkmäler der alten Kunst σ. 1104 X κ. ἑ.]

κνύηται ἐφάμιλλος πρὸς τὸν Παρθενῶνα. Ἀμφότερα δὲ τὰ οἰκοδομήματα ὁμοιάζον πρὸς ἄλληλα κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἦσαν ναοὶ λατρείας, ἀλλ' οἴκοι ἐορτῆς καὶ θησαυροί. Πράγματι δὲ κέντρον μὲν λατρείας ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲν ἦτο ὁ ναὸς, ἀλλ' ὁ ἐκ τέφρας βωμὸς ὁ ὑψούμενος πρὸς τὰ βορειοανατολικά τοῦ ναοῦ καὶ ὦν ὅλως ἀνεξάρτητος ἐκεῖνου¹. Ἐν δὲ τῷ ναῷ ἐτελεῖτο ἡ πανηγυρική στέφεις τῶν νικητῶν. Ἐν αὐτῷ λοιπὸν, ἐν τῷ σηκῷ τοῦ ναοῦ τῷ ἔχοντι μῆκος ἑκατὸν ποδῶν, ἀπεφασίσθη ἡ ἰδρύσις μεγαλοπρεποῦς ἀγάλματος τοῦ Διὸς ὡς ἀναθήματος τῶν Ἡλείων, ὅπερ ἐσκοπεῖτο νὰ ὑπερβῇ τὴν Παρθένον κατὰ τὴν αἴγλην καὶ τὸν πλοῦτον.

Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐκλήθη ὁ Φειδίας μετὰ τὴν ἰδρύσιν τῆς Παρθένου, καὶ ἀνέλαβε κοινῇ μετὰ τοῦ Παναίνου² τὸ μέγα ἔργον τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὸν ἀντὶ ὠρισμένου ποσοῦ ὁμολογηθέντος διὰ συγγραφῶν. Ἐκτίσθη δὲ χάριν αὐτοῦ ἐργαστήριον³, ἐν ᾧ ἐγκαθιδρύθη μετ' ἀποικίας ὅλης ἐργατῶν, ὥς ποτε ὁ Βαθυκλῆς ἐν Ἀμύκλαις⁴, καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς μεγίστης τῶν ἐντολῶν ὅσαι ποτὲ ἀνετέθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν πλάστικην. Καὶ δὴ ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ ἐργασθῇ δι' ὅλων τῶν μεθόδων τῆς ἐν Ἀθήναις εἰς ὠριμότητα ἀνελθούσης τέχνης, ὅπως πλάσῃ διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος τὴν εἰκόνα τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν καὶ θεῶν, τοῦ ὑψίστου ἰθύντορος τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους, ὅστις τέως ἐλατρεῦετο ἄνευ ἀγάλματος, καὶ παραστήσῃ αὐτὸν τοιοῦτον, ὥστε οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλλήνων ν'ἀνευρίσκωσιν ἐν τῇ παραστάσει ἐκείνῃ τὴν ἐκφρασιν τῶν ἰδίων αἰσθημάτων.

Ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου παρίστατο καθήμενος, εἶχε δὲ ὕψος ὀκταπλάσιον ἢ ἐννεαπλάσιον τοῦ ἀνθρωπίνου μεγέθους καὶ τοιοῦτον,

¹ Περὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ βωμῶν ἴδε [Curtius Die Altäre von Olympia] ἐν ταῖς Abhandlungen der Berliner Akademie. 1882 [καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει. ἴδε καὶ Olympia. Die Ergebnisse der... Ausgrabung. Textband II Die Baudenkmäler. Berlin. 1892 σ. 161 κ. ε. 210 κ. ε. Flaseh Olympia ἐνθ' ἀν. σ. 1067 κ. ε.].

² Περὶ τοῦ Παναίνου ὡς συνεργολάβου τοῦ Φειδίου ἴδε *Στεράδωνος* [VIII], σ. 358.

³ Περὶ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Φειδίου ἴδε *Πανσαρίου* V, 15.

⁴ ἴδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 186.

ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ παμμέγιστος ναὸς ἐφαίνετο στενόχωρος διὰ τὸν κολοσσὸν ἐκεῖνον¹. Ἰστατο δ' ἐν ὑπαίθρῳ ἐν τῷ μέσῳ χωρίσματι τοῦ σηκοῦ ἐπὶ βάθρου καταλαμβάνοντος τὸ ἐν τρίτον τοῦ σηκοῦ κατὰ μῆκος. Ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἐνεῖχε τὴν ἔκφρασιν παντοδυναμίας ἅμα καὶ ἐλέου, ἀγερῶχου μεγαλαπρεπείας ἅμα καὶ πραότητος φιλανθρώπου· τὴν δὲ κόμμωσιν ἀπετέλουν αἱ ἄμβρόσιαι ἐκεῖναι χαῖται τοῦ ὁμηρικοῦ Διὸς, αἵτινες κινήθεισαι ἐλέλιξαν τὸν Ὀλυμπον². Τὸ χρυσοῦν ἱμάτιον τὸ καλύπτον τὰ κατώτερα τοῦ σώματος μέρη ἄφινε γυμνὸν τὸ πελώριον στῆθος. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ ἐκράτει σκῆπτρον κοσμούμενον ὑπὸ ἀετοῦ, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἔφερεν ἄγαλμα Νίκης ὡς ἡ Παρθένος. Καὶ ταῦτα διότι καὶ ὁ Ζεὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲν παρίστατο μόνον αὐτὸς ὡς νικητῆς ἐστεμμένος, ὅστις ἔχει καταβάλλει ἅπαντας τοὺς ἐχθροὺς, ἀλλὰ καὶ ὡς χορηγὸς νίκης, ἐπειδὴ κατενώπιον αὐτοῦ καὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἀπενέμοντο οἱ Ὀλυμπιακοὶ στέφανοι, τάνώτατα ἔπαθλα τῆς ἐλληνικῆς δεξιότητος καὶ ῥώμης. Ὁ δὲ θρόνος ἀπήστραπτεν ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων καὶ ἐποικίλλετο διὰ περιφερῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων παριστανόντων τὰς ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐπιβληθείσας τιμωρίας ὡς καὶ σκηνὰς ἀγωνιζομένων καὶ Νίκας· Χάριτες δὲ καὶ Ὡραι ἐπέστεφον τὰ ὀπισθεν τοῦ θρόνου, καὶ οἱ πόδες τοῦ θεοῦ ἀνεπαύοντο ἐπὶ θρανίου, οὗ τὸ ἐμπρόσθιον ἄκρον παρίστανεν Ἀμαζονομαχίαν. Τὸ δὲ βάθρον, ἔχον ὕψος δώδεκα περίπου ποδῶν, ἦτο ἐπενδεδυμένον δι' ἀναγλύφων ἐπὶ μετάλλου χρυσῶν, καὶ παρίστανε τὸν χορὸν τῶν Ὀλυμπίων, χαιρετιζόντων τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναδυομένην Ἀφροδίτην, ἀπολήγοντα ἑκατέρωθεν εἰς τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην³. Ἐντὸς δὲ τοῦ σηκοῦ διεσκευάσθη πρὸ τοῦ ἀγάλματος ἴδιος χώρος δίκην προαυλίου ἀνοικτοῦ μὲν πρὸς τὸ μέρος ἐν ᾧ ἴστατο τὸ ἄγαλμα, πρὸς δὲ τὰλλα μέρη

¹ [Στράβωνος VIII, σ. 353· ἐμφασιν ποιεῖν, ἐὰν ὀρθὸς γένηται διαναστάς, ἀποστεγάζειν τὸν νεῶν].

² [Ὁμήρου Ἰλιάδος A.528 κ. ἐ.]

³ Ἰδε τὴν περιγραφὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου Διὸς παρὰ τῷ Πausanias V, 11.

κεκλεισμένου δι' ἐρυμάτων τοιχοειδῶν, ἐξικνουμένων ἀπὸ κίονος εἰς κίονα. Τὰ τοιχία δὲ ταῦτα ἐκόσμησεν ὁ Πάναινος ἐνδοθεν δι' ἐννέα γραφῶν, ὧν ἐκάστη περιεῖχε δύο πρόσωπα· παριστάνοντο δ' ἐν αὐταῖς σκηναὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων συμμετρικῶς διατεταγμέναι¹. Τὸ δὲ ἔλρον εἶχε σκοπὸν τὴν ἐν χώρῳ διὰ καλλιτεχνημάτων περιφρασσομένῳ περισυλλογὴν τῆς ψυχῆς καὶ οἰοεὶ προπαρασκευὴν αὐτῆς πρὸς θεάν τοῦ μεγάλου ἀριστοτεχνήματος. Ἐντεῦθεν δ' ἀποδεικνύεται ἡ ἀκαταπόνητος πρὸς τὰ πρόσω πρόσοδος τῆς ἀττικῆς τέχνης, ἐπιδιωκούσης τὴν κατὰ νέους πάντοτε τρόπους ἀρμονικὴν συνένωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς γραφικῆς. Ὅτε δὲ τῷ 436 π. Χ. (Ὀλυμπ. 86) ἐνίκησεν ὁ Παντάρκης ἐν ἀγῶνι παιδῶν², κατειργάζετο ὁ Φειδίας τὸ ἀγάλμα τοῦ Διὸς καὶ παρέστησεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀναδούμενον τὴν ταινίαν³.

Οὕτως ἡ ἀττικὴ τέχνη ἐν Ἡλίδι παρήγαγε τοὺς ὠριμωτάτους τῶν καρπῶν καὶ ἀνέπτυξε τὸν μέγιστον πλοῦτον κατὰ τὴν λαμπροτάτην μεγαλοπρέπειαν ἐν τῷ θεῖκῳ ἐκείνῳ ἀγάλματι, περὶ οὗ

¹ Περὶ τῶν ἐρυμάτων τούτων τοῦ Παναίνου ἴδε *Πανσανίου* V, 11, 5. *Στράβωνος* [VIII], σ. 354. [Πρῶλ. Murray The barrier of the throne of Zeus at Olympia ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. VII (1882) σ. 274 κ. ἑ. καὶ ἐν τῇ History of Greek Sculpture. London. 1883 Τόμ. Β' σ. 125 κ. ἑ. Gardner The paintings by Panaenus on the throne of the Olympian Zeus ἐν τῷ Journal of Hellenic Studies Τόμ. XIV (1894) σ. 233 κ. ἑ. Πρῶλ. τὴν ἀντιθέτον γνώμην *Ν. Γ. Πολίτου* ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Παρνασσοῦ Α' ἔτος (1896) σ. 98 κ. ἑ. 227 κ. ἑ.].

² *Πανσανίου* VI, 15. *Ἀφρικανοῦ* ἐκδ. Rutgers σ. 49.

³ Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου ἴδε *L ü s c h k e* ἐν ταῖς Historische Untersuchungen Arnold Schäfer [zum 25jährigen Jubiläum . . . gewidmet. Bonn]. 1882 καὶ Wochenschrift für klassische Philologie 1887 ἀρ. 26 τῆς 29 Ἰουνίου. [Petersen Die Kunst des Pheidias am Parthenon und zu Olympia. Berlin. 1873. Max Collignon Pheidias. Paris. 1886. Charles Waldstein Pheidias ἐν τοῖς τοῦ B a u m e i s t e r Denkmäler des klassischen Altertums Τόμ. I' σ. 1309 κ. ἑ. Ὁ K ö h l e r Über die auf das Bild der Parthenos bezüglichen Rechnungsurkunden ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akademie. 1889 σ. 223 κ. ἑ. ἀποδέχεται, ὅτι ἡ ποίησις τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου ᾤρησε τῷ 447 π. Χ.]. Πρῶλ. καὶ κατωτέρω ἐν βιβλίῳ Δ'.

ἐλέχθη, ὅτι δι' αὐτοῦ ὑψώθη καὶ ἀπέβη ἰδεωδεστέρα ἢ περὶ τοῦ θεοῦ ἀντίληψις τῶν Ἑλλήνων¹. Τοιοῦτον ἦτο τὸ κοινὸν ἔργον τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ Κολώτου, καλλιτέχνου δοκιμωτάτου καὶ ἐμπειροτάτου ἐν τῇ κατεργασίᾳ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἐλέφαντος, ὅςτις ἐξ ὁμοίων ὑλῶν κατεσκεύασε καὶ τὴν τράπεζαν τὴν προσωρισμένην πρὸς τὴν κατάθεσιν ἐπ' αὐτῆς τῶν ἐκ κοτίνου στεφάνων πρὸ τῆς εἰς τοὺς νικητὰς ἀπονομῆς αὐτῶν². Μετὰ δὲ τοῦ Κολώτου συνειργάσθη ὁ Πάναινος ἐν τῇ ποιήσει ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Ἡλίδι. Αὐτὸς δ' ὁ Φειδίας ἐποίησε καὶ Ἀφροδίτην Οὐρανίαν, βαίνουσαν ἐπὶ χελώνης³. Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἔργα τὰ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Φειδίου ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων χάριν τῆς Ὀλυμπίας, τῆς πόλεως Ἡλίδος καὶ τοῦ ἐπινείου Κυλλήνης παιθθέντα, οἱ δὲ τεχνῖται τῆς Ἡλίδος ἐμαρφώθησαν κατὰ τὰ ὑποδείγματα καὶ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καλλιτεχνῶν Ἀθηναίων.

Εἰς τοὺς ἐταίρους δὲ τούτους πρέπει νὰ τάξωμεν καὶ τὸν Παιώνιον, ὅςτις καὶ μετὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ ἀετώματος αὐτοῦ ἐξηκολούθησε συνδεόμενος πρὸς τοὺς Ἡλείους, ἐπειδὴ ἐν τῇ Ἡλίδι ὑπῆρχεν εὐκαιρία πρὸς κτήσιν χρήματος καὶ δόξης καὶ καθ' ὃν χρόνον ἡ πόλις τοῦ Περικλέους εἶχεν ἤδη περιπέσει εἰς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας.

Ἐλαβε δ' ὁ Παιώνιος παρὰ τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων τὴν ἐντολὴν νὰ κατασκευάσῃ ἀπὸ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων ἀγαλμα Νίκης ἐκ μαρμάρου. Ἀνέστησε δὲ ταύτην ὁ Παιώνιος, πιθανῶς ὑπαινισσόμενος σιωπηρῶς τὴν ἐν τῷ χρόνῳ καθ' ὃν ἐποιεῖτο τὸ ἀγαλμα ἐπελθοῦσαν ἐν Σφακτηρίᾳ νίκην κατὰ τρόπον ὅπως ἀήθη ἐπὶ μαρμαρίνου βάθρου τριγώνου καὶ πυργαιοδοῦς πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Διός. Ἦτο δὲ καλλιτέχνημα δαιμονίως τολμηρὸν, παριστάνον τὴν Νίκην μετ' ἀναπεπταμένων πτε-

¹ [Πρὸς. *Δίωνος Χρυσοστόμου* Λόγος II (πρὸς Διόδωρον) σ. 400. Λόγος LIII (περὶ Ὁμήρου) σ. 401].

² *Πausanίου* V, 20, 1.

³ *Πausanίου* VI, 25, 1.

ρύγων καθιπταμένην διὰ τοῦ ἀέρος ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀλτεϊ ἠθροισμένους Ἑλληνας τοὺς ἄθλους τῶν Μεσσηνίων. Συνετελέσθη δὲ πιθανῶς μόλις τῷ 422 π. Χ.¹

Καὶ ἀπόγονοι δὲ τοῦ Φειδίου ἔμειναν ἐν Ὀλυμπίᾳ περιβαλλόμενοι τὸ τιμητικὸν ἀξίωμα φαίδρυων, ἔργον ἐχόντων τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συντηρήσεως τοῦ κολοσσίου Διός². Οὕτω δὲ οὐχὶ ἐν ἀποικίαις ἀπωτάταις, ὡς εἶχε πειραθῇ ὁ Περικλῆς³, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ ἐστία τῶν μητροπόλεων, τῇ δωρικῇ Πελοποννήσῳ, ἐπῆλθεν ἡ ἀνάκρασις καὶ ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνένωσις πασῶν τῶν προόδων ἃς ἐπετέλεσεν ἡ τέχνη ἐν ταῖς διαφόροις φυλαῖς καὶ πόλεσιν, αὐταὶ δ' ἐκεῖναι αἱ χῶραι αἱ εἶπερ τινὲς καὶ ἄλλαι ἔχουσαι τὰς φιλιωτάτας πρὸς τὴν Σπάρτην σχέσεις, ἡ Ἥλις καὶ ἡ Ἀρκαδία, ἐπεδίωξαν διὰ τῶν μεγίστων δαπανῶν τὴν μετὰ ζήλου μίμησιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἐν τῇ πατρίῳ γῇ ἀνάστασιν καλλιτεχνιμάτων Ἀθηναίων καλλιτεχνῶν.

Ὁ δὲ Περικλῆς εἰργάζετο ἀκαταπονήτως ἐπινοῶν νέους τρόπους καὶ νέας μηχανὰς πρὸς ἀμοιβαίαν προσπέλασιν καὶ ἀνάκρασιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀπόρροϊαν δὲ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ προγράμματος δικαιοῦμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ γενόμενα περὶ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος. Ὡς δὴλα δὴ τοῦ πανελληνίου Διός, οὕτω καὶ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος ἔγεινε χρῆσις πρὸς συνένωσιν τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν καὶ πόλεων. Τῆς Ἑλευσῖνος τὸ ἀξίωμα εἶχε συναυξηθῇ μετὰ τοῦ τῶν Ἀθηνῶν· εἶπερ τις δὲ καὶ ἄλλη τῶν ἀττικῶν λατρειῶν ἐθνικὸν καὶ καθολικὸν χαρακτηριστῆρα εἶχεν ἡ τῆς Δήμητρος. Οἱ δὲ ἱερεῖς τῶν Δελφῶν ἐπεί-

¹ Schubring ἐν τῇ Archäologische Zeitung Τόμ. XXXV, [1877] σ. 59. [Overbeck ἐν ταῖς τοῦ Westermann Deutsche Monatshefte τοῦ 1879. IV Folge. Τόμ. Β' σ. 53 κ. ε. καὶ ἐν τῇ Geschichte der griechischen Plastik ἐκδ. ὁ Τόμ. Α' σ. 541 κ. ε.].

² Πανσανίου V, 14, 5. Τῶν φαίδ[ρ]υντῶν μνεῖα γίνεται καὶ ἐν ὀλυμπιακῇ ἐπιγραφῇ τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος. Ἰδε (Dittenberger ἐν τῇ Archäologische Zeitschrift Τόμ. XXXV (1877), σ. 193 ἀρ. 100 [Olympia Die Ergebnisse der... Ausgrabung. Textband V. Die Inschriften σ. 555 ἀρ. 466].

³ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 786.

σῆσαν νὰ προσδώσωσιν εἰς αὐτὴν ἔννοιαν ἐθνικὴν. Ἐκ Δελφῶν ἔλαβον οἱ Ἀθηναῖοι χρησμὸν νὰ φροντίσωσιν, ὅπως τιμῇσωσι τοὺς ἱεροὺς χώρους ἐξ ὧν ὁ Τριπτόλεμος εἶχε διαδώσει τὰγαθὰ τῆς γεωργίας διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχαίων ὑποχρεώσεων ἃς εἶχεν ἀναλάβει πρὸς τὴν θεάν. Ἐπόμενος δ' εἰς τὰς νοθεσίας τῶν Δελφῶν ἐψήφισεν ὁ δῆμος μετὰ τῆς βουλῆς, ὅπως ἡ ἀπαρχὴ τῆς συγκομιδῆς τοῦ σίτου καὶ τῆς κριθῆς ἀποδοθῇ πάλιν εἰς τὴν θεάν τῆς Ἑλευσίνος. Καὶ εἰς μὲν τοὺς δῆμους τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπάσας τὰς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀθηνῶν ὑποκειμένας πόλεις ἐπεβάλλετο τοῦτο ὡς ὑποχρέωσις ἥς ἡ παράδοσις ἦτο ἀξιόποινος. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἕλληνες παρεκλήθησαν νὰναλάβωσι τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ἐκουσίως· ὠρίσθη δὲ, ὅπως ἐκ τῆς δεκάτης τοῦ σίτου ἰδρύνωνται ἀναθήματα φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν ἀ π ὁ τ ο ὕ κ α ρ π ο ὕ τ ῆ ς ἀ π α ρ χ ῆ ς ἀ ν ε τ έ θ η καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀπαρχομένων Ἑλλήνων. Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ διατάξεις συνήργησεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ μάντης Λάμπων· κατὰ πρότασιν δ' αὐτοῦ ἐστήθησαν περὶ τοῦ ψηφίσματος τούτου στήλαι λίθιναι, ὧν μία διεσώθη μέχρις ἡμῶν ¹. Διὰ τοῦ ψηφίσματος δὲ τούτου ὑψώθη καὶ τοῦ Ἑλευσινίου τοῦ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀχροπόλεως τὸ ἀξίωμα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ ἐμελλον νὰ στηθῶσι τὰναθηματικά ἀγάλματα τῆς Δήμητρος, τῆς παραγγελίας αὐτῶν διδομένης ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἐκ συνεννόσεως μετὰ τῆς ἱερᾶς βουλῆς τῆς Ἑλευσίνος. Οὕτω καὶ τὴν διάταξιν ταύτην ἐπωφελήθησαν πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν διὰ νέων καλλιτεχνημάτων καὶ παροχὴν εἰς τὴν ἀττικὴν τέχνην ἐθνικοῦ ἀξιώματος ἐν Ἑλλάδι ².

¹ Foucart ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique Τόμ. IV, σ. 225. Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. A' Suppl. 27 b. Κατὰ τὸν Sauppe ἐν τῷ Index lectionum τῆς Γολίγγης 1880-1881 τὸ ψηφισμα ἔχειν sub finem indutiarum quinquinalium. ² Ἴδε καὶ Curtius Athen und Eleusis. Berlin. 1884.

² Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἑλευσινίου καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἴδε Preller Demeter und Persephone σ. 147. Πρὸς τὰποσπάσματα τοῦ Τριπτολέμου τοῦ Σοφοκλέους.

Αἱ Ἀθῆναι ἐν τῷ βραχεῖ χρόνῳ τῆς ἐπὶ Περικλέους εἰρήνης εἶχον ἀποβῆ πόλις ὅλως διάφορος. Ἄν δ' ἐπισκοπήσωμεν τὴν καταπληκτικὴν ποικιλίαν καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐν αὐταῖς, ἐννοοῦμεν τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν ἣν αἱ καλαὶ τέχναι ἐξήσκησαν ἐπὶ σύμπαντα τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν βιοτεχνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου.

Αὕτῃ καὶ μόνῃ ἡ μεταφορὰ τοῦ πλήθους τῶν ἀναγκαίων ἀκατεργάστων ὑλῶν ἤρκεσεν, ὅπως ἐν τοῖς εὐμηχάνοις ἐκεῖνοις χρόνοις προαχθῇ μεγάλως ἡ ἐπιστήμη τῆς μηχανικῆς, ἐν ἣ πάντων τῶν συγχρόνων διεκρίθη ὁ Ἀρτέμων¹. Τῆς λαμπρᾶς δ' ἐκείνης ἀναπτύξεως τῆς περὶ τὰς τέχνας δεξιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος συμμετεῖχον ἅπαντες οἱ χειρώνακτες, ὧν ἡ ἐργασία ἦτο ἀναγκαία πρὸς παρασκευὴν τῶν μεγάλων ἐκείνων καλλιτεχνημάτων, οἱ τέκτονες καὶ οἱ οἰκοδόμοι, οἱ πλάσται, οἱ σιδηρεῖς, οἱ χαλκοτύποι, οἱ λιθουργοί, οἱ βαφεῖς, οἱ ἐργάται οἱ μαλάσσοντες τὸν χρυσὸν, οὗ αἱ πλάκες ἔμελλον νὰ ἐπενδύσωσι τὴν ξυλίνην μήτραν τῶν ἀγαλμάτων, καὶ οἱ κατεργαζόμενοι τὸν ἐλέφαντα καὶ γινώσκοντες νὰ ποιῶσι τὴν σκληρὰν ταύτην ὕλην οὕτως εὐμάλακτον, ὥστε νὰ προσκολλᾶται δίκην χρωτὸς εἰς τὸν ἐκ ξύλου σκελετὸν, οἱ ζωγράφοι, οἱ τορευταί, οἱ ἱστουργοὶ ταπήτων, οἱ ποικιλταὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, οἱ λιθογλύφοι καὶ πλεῖστοι ὅσοι ἄλλοι τεχνῖται². Καὶ ἡ ταπεινὴ δὲ τέχνη τῆς βελόνης καὶ τοῦ ἱστοῦ ἤχθη ἐν Ἀθήναις εἰς τελειότητα ἄκραν³, ἀναδειχθεῖσα καὶ αὕτη ἐνταῦθα τέχνη δημοσία ἄτε οὐς ἀπαραίτητος χάριν τοῦ μεγαλοπρεποῦς πέπλου τῆς Ἀθηνᾶς⁴. Πᾶν εἶδος καλλιτεχνικῆς

¹ Ἰδε ἀνωτέρω Τόμ. Β' σ. 657.

² [Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους 12].

³ Ἰδε τὰς ἐπιγραφὰς ἐν αἷς ἀναφέρονται αἱ [τὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς ὑφαίνουσαι] ἐργαστῖναι [παρὰ τῷ Köhler Inschriften der Ergastinen ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. VIII [1883] σ. 63 κ. ἑ.

⁴ Τὸν πρῶτον πέπλον ἐργάσθησαν ὁ Ἀκασῆς καὶ ὁ Ἑλικὼν κατὰ τὸν Ἀθηναίων [1], σ. 48 C.

βιομηχανίας ἐνεφορήθη ἀνωτέρας κινήσεως καὶ ζωῆς· ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδωλίοις καὶ ταῖς ἐπιταφίοις στήλαις παρὰ τὴν ὑπὸ χειροτεχνῶν κατασκευὴν αὐτῶν διαγινώσκομεν εὐαίσθητον μὲν φιλοκαλίαν περὶ τὴν ἐπίνοιαν, λεπτότητα δὲ καὶ ἐνάργειαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, ἡρεμίαν καὶ αἰθρίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐκείνην εὐπρέπειαν τὴν χαρακτηρίζουσιν τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου, οὗ τὰ ἐργαστήρια ὑπῆρξαν παιδευτήριον τοῦ λαοῦ ἔχον ἐπίδρασιν ἀμφιλαφῇ καὶ διαρκῇ.

Μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου πάντα τὰ καλλιτεχνικά ἐπιτηδεύματα εἶχον ἐξασκηθῆ ἐν ἐπιχωρίοις οἴκοις, ἐν οἷς ἡ περὶ τὴν τέχνην ἐμπειρία μετεδίδετο κληρονομικῶς ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν. Τοιοῦτον δὲ τρόπον θεραπείας τῆς τέχνης εὐρίσκομεν ἐν τε τῇ μουσικῇ καὶ τῇ ποιήσει, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ οἴκοι τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ Βακχυλίδου, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Στρησίχου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἄλλοι, ὡς καὶ ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις. Τῶν τεχνῶν τούτων ἡ κληρονομικὴ κατὰ παράδοσιν ἐξάσκησις εἶχεν ἐπίδρασιν ἀξίαν πλείστου ὅσου λόγου, ἅτε μεγάλως συντελοῦσα εἰς τὴν ἀσφαλῶς καὶ εὐσταθῶς προβαίνουσαν τελείωσιν τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀδύνατος ἦτο αὕτη ἄνευ τοιαύτης μεταδόσεως ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν.

Ἄλλ' ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους ὑπῆρξε καὶ κατὰ τοῦτο χρόνος μεταβάσεως, ἅτε ῥηχθέντων τῶν φραγμῶν τῆς οἰκογενειακῆς ἐκείνης παραδόσεως καθ' ὅσον ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἡδύνατο νὰ παρακωλύσῃ τὴν πρόοδον τῆς τέχνης. Καὶ δὴ οὐ μόνον ἐν αὐτῷ τῷ δήμῳ ἀνεψύχθη στάδιον ἐλευθεριωτάτου συναγωνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν συνέρρευσαν οἱ καλλιτέχναι, ὅπως συμμετάσχωσιν ἐν Ἀθήναις τῆς περὶ τὰς τέχνας ἀμίλλης. Ἦδη συγχρόνως μετὰ Πολυγνώτου τοῦ Θασίου εἰργάζοντο ἐν Ἀθήναις ὁ Σάμιος Ἀγάθαρχος καὶ οἱ Πάριοι ζωγράφοι Νικάνωρ καὶ Ἀρκεσίλας, ἔπειτα δὲ ἦλθον ἐκ τῆς αὐτῆς μαρμαροπληθοῦς Πάρου, ἡτις εἶχε πάντοτ' ἐξαιρετον ἀφθονίαν γλυπτῶν δοκίμων, ὁ Ἀγοράκριτος, μαθητὴς τοῦ Φειδίου τῶν ἀγαπητοτάτων, ὁ Κολώτης, ὃν ὁ ἀριστο-

τέχνης ἐτίμα πάντοτε ὡς ἓνα τῶν δεξιωτάτων αὐτοῦ συνεργατῶν, ὁ Θρασυμήδης, ὁ Λοκρὸς καὶ Ἀρίστανδρος ὁ πατήρ τοῦ Σκόπα. Ἄπαντες δὲ οὗτοι εὗρον ἐν Ἀθήναις δευτέραν πατρίδα καὶ στάδιον ἐνεργείας ἐνδοξότατον, καὶ διὰ ταῦτα δικαιοῦμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδέποτε ἀνεπτύχθη ἐθνικὸς καλλιτεχνικὸς βίος ὑπὸ συνθήκας εὐμενεστέρας.

Αἱ τέχναι, αὐξηθεῖσαι ἐλευθέρως ἐν ταῖς διάφοροις χώραις τῆς πατρίδος, παρά τε τοῖς Δωριεῦσι καὶ τοῖς Ἴωσιν, ἐνταῦθα τὸ πρῶτον συνηνώθησαν πρὸς παραγωγὴν ἔργων μεγαλεπηβόλων, θεραπευόμεναι ὑπὸ τῆς πλουσιωτάτης τῶν πόλεων, ἐπισκοποῦντος μὲν τοῦ μάλιστα πεφωτισμένου τῶν τεχνογνωμόνων, ὅστις ἐπὶ ἔτη μακρὰ διέθετε μετ' αὐτοβουλίας ἀπεριορίστου τοὺς πόρους τῆς πολιτείας, διευθύνοντος δὲ τὰ ἔργα ἀνδρὸς ὑπέροχον ἔχοντος πνεῦμα καὶ δεσπόζοντος πάντων τῶν κλάδων τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Ἐν ταῖς Ἀθήναις τοῦ Περικλέους ὑπῆρξε δυνατὴ ἢ διὰ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως ἀνδρὸς κεκτημένου ἀσφαλῆ καὶ ἔμπεδον τὴν ἀρχὴν συνένωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀμίλλης καθολικῆς καὶ ἢ ἐκτέλεσις τῶν ὑπὸ τῆς πόλεως παραγγελλομένων ἔργων μετ' ἐνθουσιασμοῦ αὐτομάτου καὶ μετέχοντος πρωτοβουλίας, ὅστις ἄλλως δὲν περιορίζετο εἰς τὸν κύκλον τῶν τεχνιτῶν. Καὶ δὴ ὁ δραστήριος καὶ φιλότεχνος δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἠρέσκετο εἰς τὴν δραστηριότητα ἣν προεκάλουν τὰ κτίρια τοῦ Περικλέους. Πᾶσαι αἱ τάξεις συμμετείχον τῆς δημοσίας καλλιτεχνικῆς κινήσεως, οὐ μόνον οἱ καλλιτέχναι οἱ καθ' ἑαυτοὺς ἐπινοοῦντες τὰ διαγράμματα καὶ ἐπεξεργαζόμενοι μέχρι τελειώσεως τὰ ἴδια διανοήματα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ γένη τῶν ἐμπόρων, βιομηχάνων καὶ χειρωνακτῶν μέχρι τῶν μεταλλέων καὶ ὁδοποιῶν, τῶν ἀμαξοπηγῶν καὶ καλωστρόφων, τῶν ναυκλήρων καὶ τῶν ζευγοτρόφων, ὧν ἔργον ἦτο ἡ μέριμνα περὶ τῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναβιβάσεως τῶν ἀναριθμήτων ὀγκῶν μαρμάρου. Πᾶν κέρδος προέρχεται ἐκ τῆς πολιτείας, πάντες δὲ συνεπιλαμβάνονται τῶν σκοπῶν αὐτῆς. Καὶ οἱ μὲν ἔχοντες τὰ κεφάλαια εἶνε ἡνύχαρισθημένοι, ἐπειδὴ ὅσημέ-

ραι παρουσιάζονται περισσότεραι εὐκαιρίαι πρὸς διάθεσιν τοῦ χρήματος εἰς ἐπιχειρήσεις ἐπικερδεῖς καὶ δύνανται νὰ μισθώσωσιν ὁσημέραι ἀντὶ ἀνωτέρου μισθώματος τοὺς οἴκους, τὰ πλοῖα, τοὺς δούλους. Οἱ δὲ ἀγρόται εἶνε ἡύχαριστημένοι, ἐπειδὴ αὐξάνονται αἱ τιμαὶ τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν προϊόντων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὅλως ἀπόρων μεριμνᾷ ἡ πολιτεία, καὶ δὴ οὐχὶ ὡς περὶ πτωχῶν, ἀλλ' ὡς περὶ πολιτῶν συμμετεχόντων ἐνεργῶς τῶν δημοσίων ἐπιχειρήσεων καὶ ἔνεκα τῆς αὐξήσεως τῶν ἡμερομισθίων δυναμένων νὰ караδοκῶσι κέρδος ἀνάλογον πρὸς τὴν δεξιότητα ἐκάστου. Κατὰ ταῦτα αἱ οἰκοδομαὶ τοῦ Περικλέους συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπίκαιρον καὶ ἐπιτυχῇ διανομὴν τοῦ πλούτου μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν.

Πρὸς δὲ τὰ δημόσια ἔργα συμπαραεζεύχθη τέχνη ἰδιωτικὴ, ἡ ἐν τῷ οἴκῳ τέχνη¹. Ἡ γραφικὴ τοῦ Ἀγαθάρχου ἦτο ἰδίᾳ καταληλωτάτη πρὸς καλλιτεχνικὸν ἐξωραϊσμὸν τῶν οἰκῶν εὐπόρων πολιτῶν διὰ τῆς διακοσμήσεως τῶν τοίχων τῶν δωματίων². Ὁ οἶκος τοῦ Μορύχου πλησίον τοῦ Ὀλυμπείου ἦτο τῶν πρώτων ἐν Ἀθήναις, διακρινόμενος ἐπὶ τῇ ἐξαιρέτῳ γραφικῇ διακοσμήσει³. Οὕτω δ' ἀνεφύθησαν εἰς τὴν περὶ τὰς τέχνας βιομηχανίαν νέαι πηγαὶ κέρδους. Τὰ χαλκᾶ σκεύη ἐνέφαινον φιλόκαλον εὐκοσμίαν, καὶ αἱ κλισίαι τῶν δειπνητηρίων ἐπεστρώθησαν διὰ στρωμάτων πτιλωτῶν.

Οὕτως ἡ κοινὴ εὐπορία προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ καὶ ἔνεκα ταύτης μόνον τῆς αἰτίας ἔπρεπε νὰ ποδεχθῶσι γηθοσύνης τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διεπνέοντο συγχρόνως ὑπὸ τῆς συναισθήσεως, ὅτι τὰ ἔργα ἐκεῖνα εἶπερ τι καὶ ἄλλο συνετέλουν εἰς τῆς πατρίδος τὴν δόξαν. Ὑψηλότερα φιλοπατρία μετεδίδετο εἰς τοὺς πολίτας βλέποντας τὴν

¹ Τότε ἄρχεται ἡ ἰδιωτικὴ πολυτελεῖα, ὁ βίος τῶν κομψῶν καὶ φιλοτέχνων, ὃν καλεῖ βίον γενναῖον ὁ Ἀριστοφάνης (Σφήκ. στ. 506). Τότε γίνεται λόγος περὶ χαλκωμάτων ὁροφῆς (αὐτ. 1214.)

² Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀλκιβιάδου 6.

³ Πλάτωνος Φαῖδρος 227 B.

ιδίαν πόλιν κεκοσμημένην διὰ τῶν εὐγενεστάτων καλλιτεχνημάτων ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πόλιν ἐλληνίδα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ καλλιτεχνήματα ταῦτα, καίπερ ὄντα μεγαλοπρεπέστατα, ἐκέκτηντο ἅμα εὐγενῇ ἀπλότητι, ἐπειδὴ καθ' ὅλου ἦσαν ἀνάπλεα ιδεῶν ὑψηλῶν, πλήρη συμμετρίας καὶ εὐκοσμίας, μεστὰ σεμνότητος καὶ γαλήνης, ἐμόρφονον ἀναγκαίως καὶ ἐκάθαιρον τὰς ψυχὰς ἐκείνων οἵτινες παρηκολούθουν μὲν αὐτόπται τὴν κατὰ μικρὸν τελείωσιν αὐτῶν, εἶχον δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καθ' ἡμέραν τὰ συντετελεσμένα. Ἀληθῶς ἐνυπῆρχεν ἐν αὐτοῖς δύναμις τις ἀκαταμάχητος, μετεωρίζουσα τὸν ἄνθρωπον πέραν τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπάρξεως καὶ ἀναγκάζουσ' αὐτὸν τοῦτο μὲν νὰ σέβῃ καὶ σεμνύνῃ τὴν πόλιν τὴν δυναμένην νὰ πλαστουργῇ τοιαῦτα, τοῦτο δὲ νὰ τιμᾷ προσηκόντως τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ ἀξίωμα πολίτου πόλεως τοιαύτης. Ἡ δὲ τοιαύτη καύχησις τῶν πολιτῶν ἦτο εὐλογος. Καὶ πράγματι πλεῖστα μὲν ὅσα νέα εἶχον δημιουργηθῇ ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ Περικλέους, ἀλλὰ πάντα εἶχον αὐξηθῇ κατὰ μικρὸν, δὲν εἶχε δ' ἐπέλθῃ μεγάλη μεταβολὴ εἰς τὸν δῆμον αὐτὸν, καὶ πᾶσα πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ εὗρισκε σωτηρίαν ἰσορροπίαν ἐν τῇ εἰς τὰ πάτρια ἐμμονῇ. Ἡ παναρχαία λατρεία τοῦ Διὸς οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ διετηρήθη ἐν τοιαύτῃ τιμῇ ὡς παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις. Ἀλλὰ δὲ ἀπόδειξιν τῆς πιστῆς διασώσεως τοῦ καθεστώτος εὐρίσκομεν ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ γραφῇ. Καὶ δὴ αὐτὴ ἡ ζωηροτάτη κατὰ θάλασσαν ἐπικοινωνία δὲν ἐπήνεγκε τὴν κατάργησιν τοῦ ἀρχαίου Ἡ ὡς δασέος φθόγγου· μακρότερον δὲ τῶν νησιωτῶν διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν διὰ δύο χωριστῶν γραμμάτων δῆλωσιν τῶν διπλῶν συμφώνων [ΚΞ=Ξ, ΠΞ=Ψ], ἅτινα προσετέθησαν εἰς τὸν φοινικικὸν ἀλφάβητον¹. Τὴν πιστὴν δὲ τήρησιν τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν μαρτυροῦσιν ἰδίως τὰττικὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα.

¹ Περὶ τῶν μεταβολῶν τῆς γραφῆς ἐν Ἀθήναις ἴδε [Köhler Die attischen Grabsteine des fünften Jahrhunderts] ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Tόμ. X [1885], σ. 361. [Πρὸς. Kirchhoff Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets ἐκδ. 5^η σ. 92 κ. ε.]

Ἡ γενεὰ τῶν ζώντων ἡσθάνετο ἑαυτὴν συνδεομένην δι' ἀλληλουχίας ἀδιαπαύστου πρὸς τοὺς ἀποικομένους, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκάστου πολίτου ἐθεωρεῖτο ὑποχρέωσις ἱερὰ ἢ τιμὴ τῶν προγόνων, ἐπειδὴ ἐπεκράτει ἡ πεποίθησις, ἣν οὐδεμία ἡδύνατο νὰ σαλεύσῃ ἀμφολογία, ὅτι οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος ἐξακολουθοῦσιν ὑπιστάμενοι καὶ πέραν τοῦ τάφου, τὰ δὲ μυστήρια τῆς Δήμητρος ἐνίσχυον διὰ τοῦ κύρους τῆς θρησκείας τὴν ἔμφυτον ἐκείνην συνείδησιν τοῦ λαοῦ.

Ὁ Περικλῆς, ὁ Φειδίας καὶ ὁ Πολύγνωτος, ὡς καὶ ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐπεμελήθησαν διὰ παντὸς τρόπου τῆς συντηρήσεως τοῦ ἐπιχωρίου ἐκείνου πυρῆνος τοῦ ἀττικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως μὴ ἐπέλθῃ ἐν τοῖς πολίταις ῥήγμα μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος καὶ τῶν νέων ἰδεῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες δὲν ἡδύναντο νὰ θεωρήσωσι τὴν πόλιν μετὰ τῶν αἰσθημάτων ἰθαγενοῦς Ἀθηναίου καὶ ἀγαπήσωσιν αὐτήν, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπήκοοι καὶ οἱ ξένοι δὲν ἡδύναντο νὰ ἐκφύγῃ τὴν αἴσθησιν ἣν ἐνεποίει ἡ λαμπρότης τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν εὗρισκον, ὡς εἰκὸς, εὐκολωτέραν τὴν ἀνοχὴν τῆς κυριαρχίας πόλεως τοιαύτης· οἱ δὲ ξένοι ἀναγκαίως ἀπεδέχοντο καὶ ὠμολόγουν, ὅτι πᾶν ὅτι εἶχεν ἐκπρεπὲς τὸ Ἑλληνικόν, πνευματικὴ μόρφωσις καὶ εὐγενὴς τέχνη, εἶχον τύχει τῆς τελείας αὐτῶν ἀναπτύξεως ἐν Ἀθήναις· πᾶς δὲ ὁ αἰσθανόμενος καὶ ἀγαπῶν τὰ τοιαῦτα δῶρα ὤφειλεν ἀναγκαίως νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἦσαν ἡ Ἑλλάς τῆς Ἑλλάδος καὶ οἶονε νὰ αἰσθανθῇ ἑαυτὸν ὡς Ἀθηναῖον.

Τοῦτο ἦτο ἐκεῖνο ὅπερ εἶχεν ἐπιθυμήσει ὁ Περικλῆς. Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ ποδείξῃ τὰς Ἀθήνας τοιαύτας, ὥστε νὰ κυριαρχῶσιν ἐπαξίως τῶν Ἑλλήνων· ἡ δὲ χάριν τοῦ τοιοῦτου σκοποῦ κατανάλωσις τοῦ χρήματος δὲν ἦτο σπατάλη. Πράγματι ἡ τοιαύτη δαπάνη δὲν διέσπειρε μόνον διὰ τὸ ἐνεστῶς εὐημερίαν καὶ θυμῆδαν, ἀλλὰ καὶ συνετέλει εἰς παραγωγὴν καλλιτεχνημάτων ἀθανάτων, ἅτινα ἦσαν θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων ἀναπαλλοτρίωτος, κεφάλαιον, οὗ οἱ τόκοι διέθρεψαν τὴν πόλιν μέχρι τῶν ἐσχάτων

χρόνων οὕτως, ὥστε οὐδεὶς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν παρέσχευεν εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα ὑλικά κέρδη μονιμώτερα τῶν ὑπὸ τοῦ Περικλέους δωρηθέντων εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' εἶχε κατὰ νοῦν καὶ τὴν μέλλουσαν εὐκλειαν τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἤθελε νὰ ὑπάρχωσι μνημεῖα τοῦ μεγαλείου τῆς πόλεως δυνάμενα νὰ ζήσωσι καὶ πέραν τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, ἥ δὲ Ἀκρόπολις νὰ μαρτυρῇ καὶ μετὰ αἰῶνας πολλοὺς, ὅποτ' ὅς τις ὑπῆρξεν ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους.

Τοῦ δὲ Παρθενῶνος ἡ οἰκοδομὴ ἐξηκολούθει, ὅτε ἤρξατο ἡ τῶν Προπυλαίων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ κατὰ τὸ 434 πρὸς τὸ 433 π. Χ. (Ὁλυμπ. 86,3), ἥτοι τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς Παρθένου, δι' ἃθεσις νέων χρημάτων χάριν τῶν ἐναιετιῶν· συνετελέσθη δὲ ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἔναρξιν αὐτῆς¹.

Ἀλλ' ὁ Περικλῆς δὲν εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ καὶ τὰ Προπύλαια συντετελεσμένα. Καὶ ἐδαπανήθησαν μὲν δι' αὐτὰ ἐν ὄλῳ διςχίλια δώδεκα τάλαντα², ἀντιστοιχοῦντα πρὸς ἑνδεκα περίπου ἑκατομμύρια καὶ ὀκτακοσίας ἐβδομήκοντα χιλιάδας χρυσῶν φράγκων [ἅτινα πρέπει νὰ ὀκταπλασιάσωμεν, ὃν ὑπολογίσωμεν τὴν διαφορὰν τῆς ἀξίας τοῦ μετάλλου μεταξὺ τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τῶν νῦν], ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Μνησικλέους οὐδέποτε ἐξετελέσθη πλῆρες³. Εἰς τὸ μέσον οἰκοδόμημα ἐσκοπεῖτο ἡ προσάρτησις δύο πλαγίων πτερῶν τοῦ αὐτοῦ πλάτους, πρὸς δὲ τὰ ἔνδον ἔμελλε νὰ κτισθῇ στοὰ ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀλλ' ἡ

¹ Ὁ Ἡρόδοτος εἶδε τὰ Προπύλαια τῷ 432 π. Χ. Ἰδε Kirchhoff Über die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerks ἐκδ. 6e σ. 17. Ἀμφιβολίας περὶ τῆς αὐτοψίας ταύτης ἐξέφρασεν ὁ R o e s s e Hat Herodot sein Werk selbst herausgegeben? Giessen 1879 σ. 15. [Ἰδε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ Hauvette Hérodote historien des guerres médiques σ. 49.

² Kirchhoff Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes σ. 56 (ἐν ταῖς Ἀβhandlungen der Berliner Akademie τοῦ 1876).

³ Περὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τῶν Προπυλαίων Ἰδε Dörpfeld ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. X [1885], σ. 38 κ. ἑ. 131 κ. ἑ. Ἐν τῷ συνοδεύοντι τὴν πραγματείαν αὐτοῦ Πλν. II σημειοῦται ἀρχαιότερον τι κτίσμα ὡς κινῶναι προπύλαιον.

ἐκτέλεισι τοῦ τοιοῦτου σχεδίου προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀντίστασιν τῶν ἱερέων, οἵτινες δὲν ᾔθελον νὰ παραχωρήσωσι τὸ ἀπαιτούμενον μέρος τῶν τεμενῶν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης¹. Ἦναγκάσθη λοιπὸν ὁ Περικλῆς νὰναβάλῃ τὴν ἐκτέλεισιν τοῦ ὅλου εἰς καλλιτέρους χρόνους· καὶ ἡ μὲν νότιος πτέρυξ ἔγεινε μικροτέρα, ἢ δ' ἐσωτερικὴ στοὰ κατηργήθη². Ἀλλὰ καὶ τὸ περικεκομμένον τοῦτο σχέδιον οὐδέποτε ἐξετελέσθη πλήρες. Τὸ τρίτον ἔτος τῆς οἰκοδομῆς αἱ χάριν κτίσεως δημοσίων κτιρίων δαπάναι περιωρίσθησαν εἰς δεκακισχιλίας ἀρχαίας δραχμάς³. Τὸ δὲ τέταρτον καὶ πέμπτον ἔτος αἱ ἐργασίαι ἐξηκολούθησαν μετ' αὐξούσης σπουδῆς. Ἀλλὰ, πρὶν ἢ συντελεσθῇ ἡ λείανσις τῶν μαρμάρων τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοίχων, ἐξερράγη ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ὑπὲρ οὗ ἡ πόλις ἠναγκάσθη νὰ διαθέσῃ ὅλους αὐτῆς τοὺς πόρους.

¹ Böckh Staatshaushaltung [der Athener] εκδ. 6^η Τόμ. Β' σ. 300. Kirchhoff ἐν ταῖς Neue Jahrbücher für Philologie 1861 σ. 47 κ. ἐ. Corpus Inscriptionum Atticarum αρ. 314 . 315. Πρὸλ. τοῦ αὐτοῦ De fragmentis quibusdam tituli Attici ad opus aliquod aetatis Pericleae referendi ἐν ταῖς Nuove memorie dell' Istituto di corrispondenza archeologica. 1865 σ. 129.

² Julius ἐν ταῖς Mittheilungen des Deutschen archäologischen Instituts Τόμ. I [1876], σ. 26.

³ Kirchhoff Zur Geschichte des athenischen Staatsschatzes σ. 36.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΞΗΓΗΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΧΑΡΤΟΥ
ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΘΑΛΑΣΣΑΝ
(Πρῶλ. Τόμ. Β' σ. 649 κ. ἑ. 661 κ. ἑ.)

ΑΙ ΦΟΡΟΥ ΥΠΟΤΕΛΕΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Α' ΠΟΛΕΙΣ ΑΝΑΓΡΑΦΟΜΕΝΑΙ ΕΝ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙΣ

α' Νησιωτικὸς φόρος Ῥηγαιῆς Σύριοι Ἀνδριοί Τήνιοι Μυκόνιοι Νάξιοι Πάριοι * Κερία Ἰᾶται Θηραῖοι * Ἀναφαῖοι * Σικινῆται * Φολέγανδρος * Κίμωλος * Μήλιοι Σίφνιοι Σερίφιοι Κύθνιοι * Βελβίνα Κεῖοι Αἰγινῆται Εὐβοῆς Ἀθηνῆται Γρυγχῆς Διακρῆς ἀπὸ Χαλκιδέων Διῆς ἀπὸ Κηναίου Ἐρετριῆς Ἐστιαῖς Καρύστιοι Στυρῆς Χαλκιδῆς	Δήμιοι Ῥφαιστιῆς Μυρινᾶῖοι β' Ἑλλησπόντιος φόρος Βυζάντιοι Σηλυμβριανοὶ Περὶνθιοὶ Δαννιοτεῖχῖται Σομβριανοὶ¹ Σκάριοι Τυρόδιζα * Βισάνθη Χερρονήσῃται Νεάπολις παρὰ Χερρό- νησον Ἀγορὰ Καλλιπολίται Σήστιοι Μαδύνιοι Ἐλαιούσιοι Λιμναῖοι Ἀλωπεκοννήσιοι Τενέδιοι Σιγειῆς Λαμπωνειῆς Νεανδρειῆς Κεβρῆνιοι Βηρῶνιοι Γεντίνιοι Δαρδανῆς	Ἀζειῆς Ἀβυθηννοὶ Ἀρισβαῖοι Περκώσιοι Παλαίπερκώσιοι Λαμψακηνοὶ Παισηνοὶ Παριανοὶ Πριαπῆς * Μητρόπολις παρὰ Πρίαπον Διδυμοτεῖχῖται Ἀρπαγίανοι Ζελεῖᾶται * Ὀτληνοὶ * Πυθοπολίται * Ἀρταῖον ἐπὶ τῷ Ῥύνδακι * Ἀρταίου τεῖχος ἐπὶ τῷ Ῥύνδακι Ἀρτακηνοὶ Κυζικηνοὶ Προκοννήσιοι Βύσβικος Δασκυλιανοὶ * Δαρεῖον παρὰ τὴν Μυσιάν Βρυλλειανοὶ Κιανοὶ Ἀστακηνοὶ Καλχηδόνιοι γ' Θράκιος φόρος Αἴνιοι Μιλκώριοι
--	--	--

* Αἱ πόλεις ὧν προτάσσεται ἀστερίσκος περιέχονται μόνον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' ἀρ. 57.

¹ Ἰδε Monatsbericht der Berliner Akademie der Wissenschaften. 1880 σ. 456.

Γαλαῖοι
 Μαρωνῖται
 Δίκαια παρ' Ἀβδηρα
 Ἀβδηρεῖται
 Κυστίριοι
 Νεάπολις παρ' Ἀντισάραν
 * Πίερεις ἐν Περγάμφ
 Βεργαῖοι
 Ἀργίλιοι
 Σταγίριται
 Ἀκάνθιοι
 * Κοσσιαῖοι ;]
 Αἰολῖται
 Ὀδύριοι
 Πισιταροσ ὁ
 Ἐκ τοῦ Ἀθω
 Σαναῖοι
 Διῆς ἐκ τοῦ Ἀθω
 Ὀλοφύξιοι
 Θύσσιοι
 Κλειωναῖ
 * Ποσιδεῖον
 * Ἀκρόθωφοι
 Ἀσσηρεῖται
 Πίλωρος
 Τριποαῖ
 Φαρβήλιοι
 Ἐδρωῖοι
 Φηγήτιοι
 Σερμυλιῆς
 Σίγγιοι
 Γαλήψιοι
 Σαρταῖοι
 Τορωναῖοι
 Μηκυνβερεναῖοι.
 Σιτώλιοι
 Χασταῖ
 Ὀλύνθιοι
 Σκαβλαῖοι
 Ποτειδαῖται
 Ἀφνταῖοι
 Νεάπολις Μενδαίων
 Αἰγάντιοι
 Θραμβαῖοι
 Σκιωναῖοι
 Μενδαῖοι
 Βοττιαῖοι (Σπαρτώλιοι)
 Δίκαια Ἐρετριῶν
 Αἶσα
 Γίγωνος
 Σμίλλα
 Κίθας
 Τινδαῖοι
 Πράσιουλος

* Θέστωρος
 Σίνος
 Αἰνεῖται
 Στρεψαῖοι
 Μεθωναῖοι
 Αἰσώνιοι
 Θάσιοι
 Σαμοθράκες
 Σκιάνιοι
 Πεπαρήθιοι
 Ἰκιοι

δ'

Ἰωνικὸς φόρος

"Ἡσσιοι
 Γαργαῆς
 Ἀστυρηνοῖ
 Πιταναῖοι
 Ἐλαιά παρὰ Μύριναν
 Γυνειῆς
 Μυριναῖοι παρὰ Κύμην
 Κυμαῖοι
 * Ἀηρισαῖοι
 Φωκαῖες
 Πτελεοῦσιοι
 Σιδούσιοι
 Βονθειῆς
 Ἐρυνθραῖοι
 Ἐλαιούσιοι
 Κλαζομένιοι
 Πολιχναῖοι
 Αἰραῖοι
 Τήιοι
 Λεβέδιοι
 Λιοσιρῖται
 Κολοφώνιοι
 Σαμβακτῆς
 Νοτιῆς
 Ἐφέσιοι
 Ἰσίνδιοι
 Πηνεγελῆς
 Μαραθήσιοι
 Πριανῆς
 Μαιάνδριοι
 Μνήσιοι
 Μιλήσιοι
 Τεχιουδσσα
 Θερμαῖοι ἐν Ἰκάρῳ
 Οἰναῖοι ἐν Ἰκάρῳ

Λέρος
 Νισύριοι
 Ἀμόργιοι

ε'

Καρικὸς φόρος

Λάτμιοι
 Χαλκήτορες
 Ὑρωμῆς
 Μυλασῆς
 Πηδασῆς
 Ἰασῆς
 Αὔλιται
 Καργυλιῆς
 Βινδυῆς
 Θασθαρής
 Θρανηῆται
 Καρνανδῆς
 Ταρβανῆς
 Τελεμήσιοι
 Μύνδιοι
 Ναεῖται παρὰ Μύνδον
 Τεμεροῆς
 Σαγγελῆς
 Ἀμυνανδῆς
 Ἀλικαρνασσοῆς
 Ἀρλισσοῦς
 Πηδασῆς
 Κεράμιοι
 Κεδριῖται
 Παργασῆς
 Κνίδιοι
 Χερρονήσιοι
 * Τύμνιοι
 * Ἐδριῆς Ὑμησσοῆς
 * Ἰντρα
 Κασολαβῆς
 Κάρες, ὧν Τύμνης ἄρχει
 Λαορυμῆς
 Μαδνασῆς
 Μυδόνες
 Ναρισβαρῆς
 Παρπαριῶται
 Πελεῖται
 Πλαγαρῆς
 Πύργιοι
 Ὑδαιῆς
 Ὑδισσῆς
 Καρβασσανδῆς
 Ἰδυμῆς

1 Μόνον ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Α' σ. 243.

Καίνιοι
Πασανδῆς
Κρυῆς
Κλανδῆς
Κυλλάνδιοι
Κυρβισοῆς
Λύνιοι καὶ συντελεῖς
Φασηλίται
* Κελένδερις
Τηλάνδριοι
Καλύδνιοι
Ληψιμανδῆς
Κῶοι
Ἀστυπαιαῖς
Τήλιοι
Σύμη
Χαλκεῖται

Ῥοδίοι
Ἐρινῆς
Ἰηλύσιοι
Καμινῆς
Λίνδιοι
Οἰᾶται Λινδίων
Πεδιῆς Λινδίων
Βρικινδάριοι ἐν Ῥόδῳ
Διάκριοι ἐν Ῥόδῳ
Σάριοι
Κάσιοι
Ἀκαταῖαι Καρ-
πύλεις πύλιν-
Μυτιλη-
ναίων
Ἄρκεσῖνοι Καρπάθου
Βρυκούντιοι
Ἐτεοκαρπάδιοι
* Ροίτειον
* Ἀντανδρος
* Νήσος

ἐν τῷ Πόντῳ
* Κερ[ασοῦς
* Κιμ[μερι...
* Νύμφαιον
* Νικ[ωνία
* Πατ[ρασός

ς'

Πόλεις ὧν ἀόριστος
ὁ καθορισμὸς

Ἐρρόδιοι
Εὐρυμαχίται
Μυσοί
Πλεύμη
* Πύρινδος

Β' ΠΟΛΕΙΣ ΑΝΑΓΡΑΦΟΜΕΝΑΙ ΜΟΝΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙΣ

Δειρή (Κράτερος παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ σ. 223, 20. Πρβλ. σ. 716 ἐκδόσεως Meineke. Ἴσως πόλις θρακική).

Δῶρος Φασηλίται Καρικὸς φόρος (Κράτερος παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ σ. 256, 11).

Μαρκαῖοι (Στέφανος Βυζάντιος σ. 433, 13. Πρβλ. σ. 715).

Κυθήριοι (Θουκυδίδου IV, 57, 4).

Τῶν ἐν τῷ Χάρτῃ ἀναγεγραμμένων κληρουχιῶν ἐξεπέμφθησαν διακοῦντος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου αἱ ἑξῆς: ἡ Αἴγινα (431 π. Χ. Ὀλυμπ. 87, 2), ἡ Ποτίδαια (429 π. Χ. Ὀλυμπ. 87, 3), ἡ Λέσβος (427 π. Χ. Ὀλυμπ. 88, 1), ἡ Τορώνη (μετὰ τὸ 424 π. Χ. Ὀλυμπ. 88, 4), ἡ Σκιώνη (423 π. Χ. Ὀλυμπ. 89, 1) καὶ ἡ Μῆλος (415 π. Χ. Ὀλυμπ. 91, 1).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

* Κερφασοῦς
 * Κιμ[μερι]...
 * Νύμφαιον
 * Νικ[ωνία]
 * Πατ[ρα]σὺς

Λινδίων
 Λινδίων
 οἱ ἐν Ῥόδῳ
 ἐν Ῥόδῳ

Σ'

Πόλεις ὧν ἀόριστος
 ὁ καθορισμὸς

οἱ Καρπάθου
 οἱ
 Καρπάθιοι
 Ῥοίτειον
 Μυσοί
 Πλεύμη
 * Πύρινδος

ΜΟΝΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙΣ

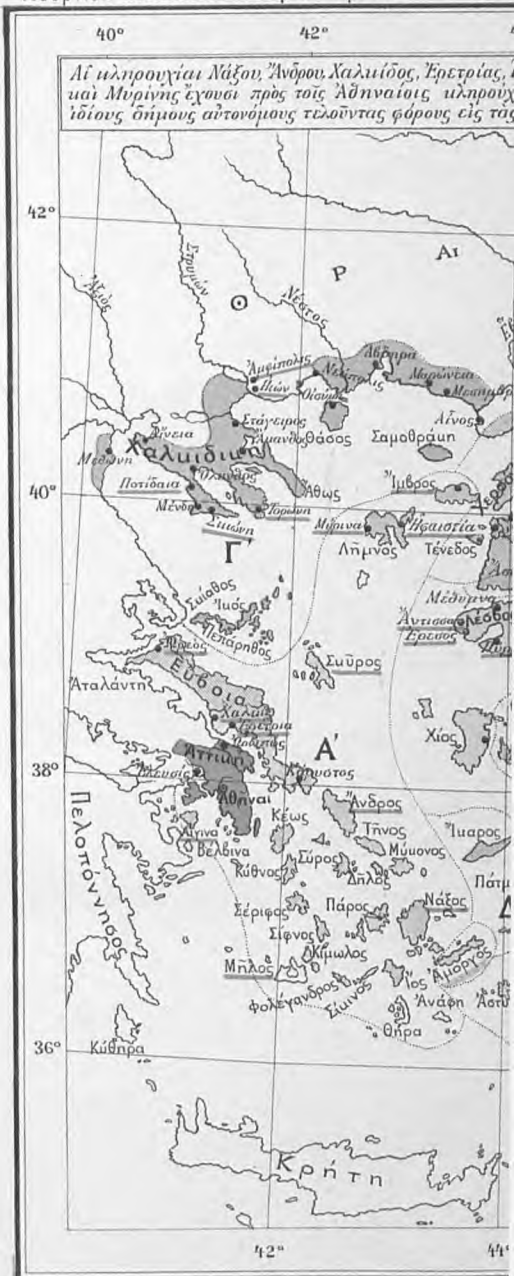
ἀντίφ. σ. 223, 20. Πρβλ. σ. 716 ἐκδόσεως
).

ερος παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ σ. 256, 11).
 β, 13. Πρβλ. σ. 715).

ηρουχιῶν ἐξεπέμφθησαν διακοῦντος τοῦ πελο-
 31 π. Χ. Ὀλυμπ. 87, 2), ἡ Ποτιδαία (429
 Χ. Ὀλυμπ. 88, 1), ἡ Τορώνη (μετὰ τὸ 424
 . Χ. Ὀλυμπ. 89, 1) καὶ ἡ Μήλος (415 π. Χ.

Κουρτίου Ἑλληνικὴ ἱστορία Τόμ. Β'

Γεωγραφικὰ Μίλια πρὸς 7420,4 μέτρα

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

[illegible]

No 3

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

900

Κ0

Κούρτιος, Έρνέστος.

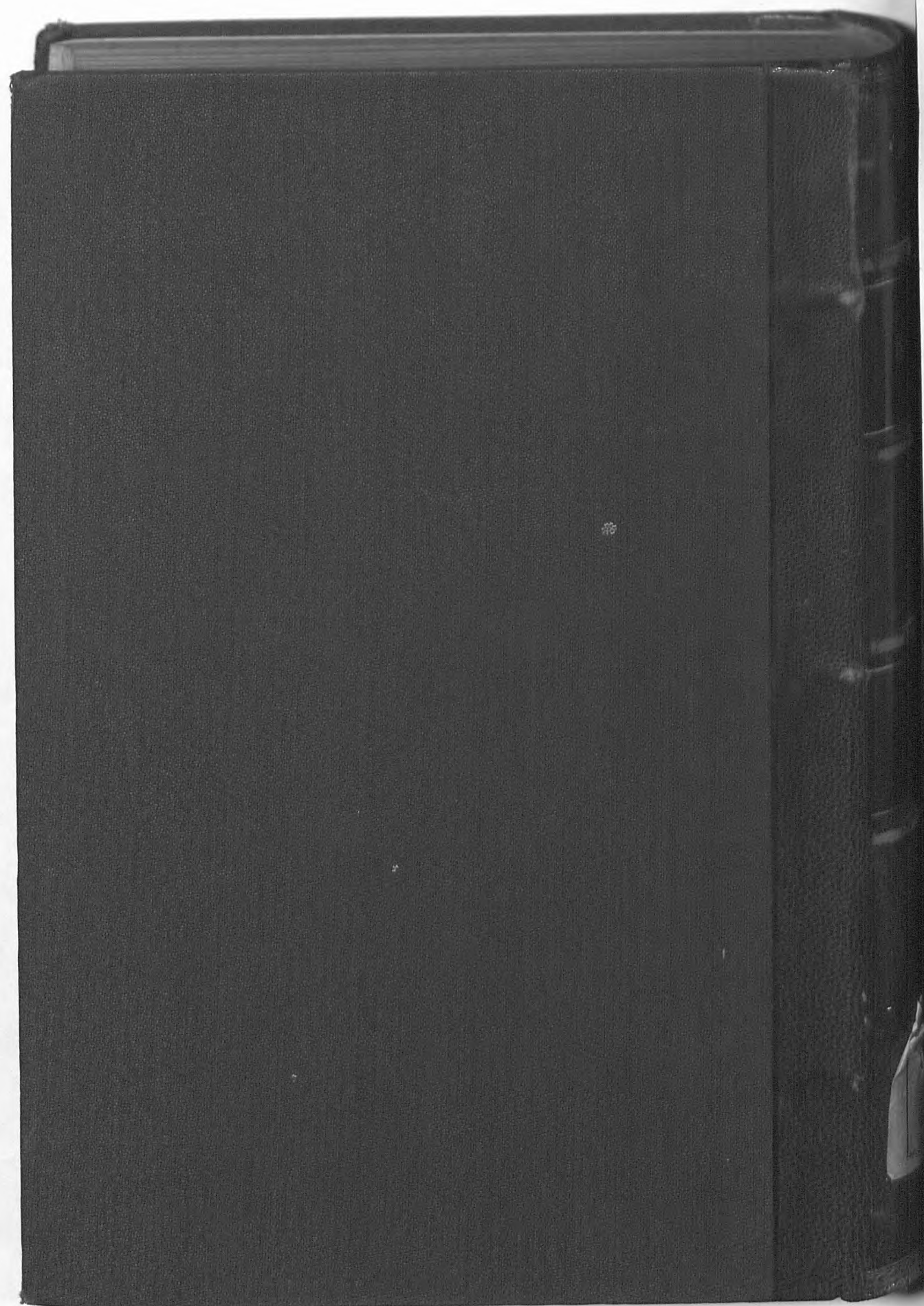
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ἀριθ. χρ. 14

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας